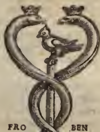
OPERVM D. HIERONYMI NONVS TOMVS

COMPLECTENS COMMENTARIOS IN MATTHAEVM ET Marcum, & in diui Pauli epistolas: uidelicet ad Galatas, Ephesios, Titum, Philemonem, necnon Commentarios in omnes Pauli epistolas, ~~sed incerto autore~~: postremo Didymi de spiritu sancto librum à Hieronymo uersum.

FRO BEN

BASILEAE ANNO M. D. XXXVII.

BRVNO AMORBACHIVS BASILIENSIS lectori candido s.

HABES in hoc ultimo Tomo lector optime, primum Commentarios diui Hieronymi in euangelium Matthæi, & in Paulinas epistolas, uidelicet, ad Galatas, Ephesios, Titum, Philemonem: quos esse γνησίους, hoc est, legitimos & germanos, cũ stilus ipse qui doctis & ijs, qui iudicio ualent, planè lydius lapis est, iuxta prouerbium: tum ex ijs ipsis alibi citata testimonia certissimo comprobant. Deinde Commentarios in euangeliũ Marci planè supposititios, & Hieronymo hactenus inscriptos, sed impudentissime, quando ne pilum quidem habent Hieronymianæ eruditionis. Ad hæc Lucæ & Ioannis euangeliorum contextum, aliquanto quàm antehac castigatiorem: in hoc à nobis adiunctum, ut euangelico illi canoni cuius Eusebium autorem ferunt responderet: in quo restituendo uehementer est à nobis sudatum miniatulorum uice numerorũ uulgaribus istis notulis quas ciphras uocãt uti coactis. Postremo Commentarios in omnes diui Pauli epistolas, quas Hieronymo uendicabat codex quidam, obsoletæ uetustatis, Gotthicis characteribus exaratus: sic sane perplexis & iam præ uetustate euanidis, ut coacti fuerimus in elementariorum ordinem rursus descendere: & quod in ludo pueli faciũt, literarijs apiculis noscitãdis operã dare: sed & hi sicut proxime superiores, indigni sunt iudicãdi qui Hieronymo tribuantur. Quãdo enim sic ineptit Hieronymus, ut hic interpres quisquis is demũ fuit: quando sic balbutit, ut hic frequentissime solœcissat? Tametsi is qui glossam (ut uocant) ordinariã consarcinauit, Hieronymi titulo nonnulla citat, quæ nominatim in his Commentarijs cõperiuntur. At hoc neutiquã satis probauerit Hieronymi Stridonensis esse, quod scilicet sint illius nomine citata. Neq; enim hoc agebat glossarius iste, siue Rabanus is fuit, siue alius quispiã: ut cuius essent, inquireret: sed pro tempore quod ad rem suã faciebat, id excerpebat. Dicet hic aliquis: quid igitur hic opus erat adulterina legitimis cũ excuderentur admiscere? Huic respõdebimus quod etiã in alijs præfationibus ante diximus, nos uidelicet nõ doctis modo, sed indoctis noluisse morẽ gerere. Si cõmentarios in Marcum omisissemus, aut in Paulum nõ appressissemus, quas statim imperiti tragœdias excitassent? Et habẽt qui sunt apud Hesiodũ, de primo secundóue hominũ genere, quod aut illi per seipsos, aut hi præmoniti cũ iudicio legant: & nõ deest stupidis illis tertij generis apud eundẽ poetam quod amplectantur, ne scilicet nõ sit parœmiæ locus, similes habẽt labra lactucas. Quanquã in his ipsis in Marcũ & Paulum cõmentarijs, quædam inuenire licet, quæ doctis etiã placere possint, nimirũ ex Hieronymi penu deprompta à studioso uidelicet aliquo, qui cũ percurrisset Hieronymianas lucubrationes, in hoc multa sublegerit: ut deinde suis admisceret, quo uerius huius fuci merito, Hieronymus uideri posset. Quod studiũ olim fuit monachis, his maxime qui de familia sunt diui Benedicti: nam apud hos ut religionis, sic etiã literarum multos annos (ut ita dicã) tyrannis fuit: cũ mundus à simplicitate Christi desciscẽs, bellis operã daret: & in barbaricã quandam feritatẽ contempto sapientiæ studio, sensim prolaberetur, & erat tempus quo nihil placeret quod Hieronymi nõ esset: haud secus q̃ hodie multis nihil probatur, nisi quod Scotũ aut Thomã sapiat. Tũ nebulonibus quibusdã ansa fuit præbita, simplicioribus imponẽdi, ueditabantq; passim pro Hieronymo nænias suas: & celeberrimi sanctissimiq; uiri titulum nugis quamlibet nugacibus præfigebãt. Cæterum ut detur etiã inter multas paleas aliquod granulum reperire: cum tantum superfit Hieronymi scriptorũ, istos cõmentarios nigro calculo notamus: & indignos censemus in quibus legendis studiosi bonas horas male collocẽt. Docti, quicq; sunt naris emunctæ (certo scimus) nobiscum facient, imperitorum & crassorũ iudicium nihil mo-

A hil moramur. Quandoquidem autem huius uoluminis aciē occupant erudita, placuit quo commodius insulsa ista uelut in agmine medio milites ignauiores delitescerent, opus ipsum aliquo docto libello claudi: sic enim rei militaris periti, postremam agminis partē curiosius firmandam esse tradunt. Adiecimus itaq; Didymi de spiritu sancto insignem librum à diuo Hieronymo uersum, quem ab innumeris mendis uindicauimus, cuius rei qui certius uolet facere periculum, nostram hanc æditionem cum ueteri conferat. Bene uale candide lector. Basileæ, sexto Kalendas Iulias. M. D. XVI.

HIERONYMI IN QVATVOR EVANGELIA
ad Damasum præfatio.

OVVM opus me facere cogis ex ueteri: ut post exemplaria scripturarum toto orbe dispersa, quasi quidam arbiter sedeam: & quia inter se uariant, quæ sint illa quæ cum Græca consentiant ueritate, decernā. Pius labor, sed periculosa præsumptio, iudicare de cæteris ipsum ab omnibus iudicandum: senis mutare linguam, & canescentem iam mundum ad initia retrahere paruulorum. Quis enim doctus pariter uel indoctus, cum in manus uolumen assumpserit: & à saliua quam semel imbibit, uiderit discrepare quod lectitat: non statim erumpat in uocem, me falsarium, me clamitans esse sacrilegum: qui audeā aliquid in ueteribus libris addere, mutare, corrigere. Aduersus quā inuidiā duplex causa me consolatur: quod & tu qui summus sacerdos es, fieri iubes: & uerum non esse quod uariat, etiam maledicorum testimonio comprobatur. Si enim Latinis exemplaribus fides est adhibenda, respondeāt quibus: tot enim sunt exēplaria, pene quot codices. Sin aūt ueritas est quærenda de pluribus, cur non ad Græcam originem reuertentes, ea quæ uel à uitiosis inter
B pretibus male reddita, uel à præsumptoribus imperitis emendata peruersius, uel à librarijs dormitantibus aut addita sunt, aut mutata corrigimus? Neq; uero ego de ueteri disputo instrumento, quod à Septuaginta senioribus in Græcam linguā uersum, tertio gradu ad nos usq; peruenit. Non quæro quid Aquila, quid Symmachus sapiant, quare Theodotion inter nouos & ueteres medius incedat. Sit illa uera interpretatio, quam apostoli probauerunt. De nouo nunc loquor testamento, quod Græcum esse non dubium est, excepto apostolo Matthæo, qui primus in Iudæa euangelium Christi, Hebraicis literis ædidit. Hoc certe cum in nostro sermone discordat, & in diuersos riuulorum tramites ducit, uno de fonte quærendum est. Prætermitto eos codices quos à Luciano & Hesychio nuncupatos, paucorum hominum asserit peruersa contentio: quibus utiq; nec in toto ueteri instrumento post Septuaginta interpretes emendare quid licuit, nec in nouo profuit emendasse: cum multarum gentium linguis scriptura ante translata, doceat falsa esse quæ addita sunt. Igitur hæc præsens præfatiuncula pollicetur, quatuor tantum euangelia, quorū ordo est iste: Matthæus, Marcus, Lucas, Ioannes, codicum Græcorum emendata collatione, sed & ueterum: nec quæ multum à lectionis Latinæ consuetudine discreparent. Ita calamo temperauimus, ut in his tantū quæ sensum uidebantur mutare, correctis: reliqua manere pateremur ut fuerant. Canones quoq; quos Eusebius Cæsariensis episcopus Alexandrinus, sequutus Ammoniū, in decem numeros ordinauit: sicut in Græco habent, expressimus. Quod si quis de curiosis uoluerit nosse, quæ in euangelijs, uel eadē, uel uicina, uel sola sint, eorū distinctione cognoscet. Magnus siquidē hic in nostris codicibus error inoleuit, dum quod in eadē re alius euangelista plus dixit: in alio quia minus putauerint, addiderūt. Vel dum eundē sensum alius aliter expressit: ille qui unū è quatuor primū legerat, ad eius exemplum cæteros quoq; existima

uerit emendandos. Vnde accidit ut apud nos mixta ſint omnia: & in Marco plura Lucæ atque Matthæi: rurſus in Matthæo plura Ioannis & Marci: & in cæteris reliquorũ, quæ alijs propria ſunt, inueniantur. Cum itaqꝫ Canones legeris qui ſubiecti ſunt, confuſionis errore ſublato, & ſimilia omnium ſcies, & ſingulis ſua quæqꝫ reſtitues. In canone primo cõcordant quatuor, Matthæus, Marcus, Lucas, Ioannes. In ſecundo tres, Matthæus, Marcus, Lucas. In tertio tres, Matthæus, Lucas, Ioannes. In quarto tres, Matthæus, Marcus, Ioannes. In quinto duo, Matthæus, Lucas. In ſexto duo, Matthæus, Marcus. In ſeptimo duo, Matthæus, Ioannes. In octauo duo, Lucas, Marcus. In nono duo, Lucas Ioannes. In decimo, propria quique quæ non habentur in alijs, ædiderunt. Singulis uero euangelijs ab uno incipiẽs uſque ad finem librorum, diſpar numerus accreſcit. Hic nigro colore præſcriptus, ſub ſe habet alium ex minio diſcolorem numerum, qui ad decem uſque procedens, indicat, prior numerus in quo ſit canone requirendus. Cum ergo aperto codice (uerbi gratia) illud ſiue illud capitulum ſcire uolueris, cuius canonis ſit, ſtatim ex ſubiecto numero doceberis, & recurrẽs ad principia, in quibus canonum eſt diſtincta congeries: eodemqꝫ ſtatim canone ex titulo frontis inuento, illum quem quærebas numerum, eiuſdem euangeliſtæ, qui & ipſe ex inſcriptione ſignatur, inuenies: atqꝫ è uicino cæterorum tramitibus inſpectis, quos numeros è regione habeant, annotabis: cum ſcieris, recurres ad uolumina ſingulorum, & ſine mora repertis numeris, quos ante ſignaueras, reperies & loca in quibus uel eadem uel uicina dixerunt.

Sciendum tamen ne quis ignarum ex ſimilitudine numerorum error inuoluat: quod ſicubi in ſubnotatione canonum diſtinctorum in canone quolibet tres euãgeliſtæ bis, ter, uel quater, aut etiam amplius eundem numerum per ordinem habuerint annotatum, & quartus econtrario diſcrepantes: quod id tres illi in eo loco ſemel dixerint, quartus toties in corpore uoluminis ſui ponat, quoties diuerſi numeri in eius canone poſiti ſtant, contra prædictorum numerorum continuatas ſimilitudines. Item ſi in uno quolibet eorum, aut etiam duobus, idem in canone numerus bis, ter, & quater, aut eo amplius reperiatur in ordine collocatus, & diſpares inueniantur in cæteris: dubium non erit, quin id quod illius illorũmue canonis numerus bis terqꝫ repetitum ab his in uolumine ſemel dictum eſſe oſtendit: alter alteriúe eorum toties uno atqꝫ eodem ſenſu loquantur, quoties prætulerint in numerorũ annotatione diſtantiam. Et hoc in omnium nouem canonũ collatione ſeruabitur. Cæterum in decimo (quoniam propria ſingulorum tantũmodo continentur) nõ poteſt contra id cõparatio eſſe quod ſolum eſt. Opto ut in Chriſto ualeas, & memineris mei papa beatiſſime.

Canon

Canon Matt.	primus Mar.	in quo Lucas	quatuor Ioannes	Canon Matth.	primus Mar.	in quo Lucas	quatuor Ioann.
8	2	7	10	284	165	266	67
11	4	10	6	289	170	275	126
11	4	10	12	291	172	279	156
11	4	10	14	294	175	281	161
11	4	10	28	295	176	282	57
14	5	13	15	295	176	282	42
23	27	17	46	300	181	285	158
23	27	34	46	300	181	285	79
23	27	45	46	302	183	187	160
70	20	57	38	304	184	289	270
87	139	250	141	306	187	290	162
98	96	116	120	306	187	290	174
98	96	116	111	310	191	297	69
98	96	116	40	313	194	294	172
98	96	116	144	314	195	291	166
98	96	116	129	314	195	291	168
98	96	116	133	315	196	292	175
133	57	77	109	318	199	300	176
141	50	19	59	320	200	302	178
142	51	21	35	325	204	310	184
147	64	93	49	326	205	311	188
166	82	94	74	326	205	313	194
209	119	234	100	328	206	314	196
211	121	238	21	331	209	315	197
220	122	239	85	332	210	318	197
220	129	242	88	334	212	311	201
220	122	261	77	335	214	324	199
244	139	250	141	336	215	317	198
244	139	250	146	336	215	319	198
274	156	260	20	343	213	329	204
274	156	260	48	348	227	332	206
274	156	260	96	349	228	333	208
276	158	74	98	352	231	336	209
280	162	269	122	352	231	336	211
284	165	266	55				
274	165	266	63				
284	165	266	65				

CANON II. IN QVO TRES

Matt.	Marcus	Lucas	Matt.	Mar.	Lucas	Matt.	Mar.	Lucas
15	6	15	123	34	147	225	134	245
21	10	32	130	55	82	226	133	244
31	102	185	131	56	76	229	135	137
32	39	133	135	38	78	229	135	246
32	39	79	137	44	167	242	137	237
50	41	56	143	57	90	242	137	248
62	13	4	144	59	12	243	138	249
62	15	24	149	66	43	248	143	209
63	18	33	149	66	53	248	145	253
67	25	26	153	69	63	249	144	254
69	47	83	164	79	144	251	146	255
71	21	38	168	83	95	253	148	204
72	22	39	168	83	206	258	150	257
72	22	186	170	85	96	259	151	258
73	23	40	172	87	98	164	155	156
74	49	85	174	91	99	169	154	228
76	52	169	176	93	401	271	42	230
79	29	86	178	95	102	278	160	263
80	30	44	178	95	217	281	163	268
81	53	87	279	99	197	285	166	265
82	53	110	190	105	195	285	166	267
83	54	88	192	106	216	296	177	280
83	54	112	193	107	121	296	177	284
85	55	114	193	107	218	301	182	286
85	55	88	194	108	152	308	189	305
88	41	148	194	108	219	312	193	299
88	141	251	195	109	220	316	197	293
92	40	80	198	110	211	317	198	295
94	86	97	199	111	173	312	202	309
94	86	146	201	112	222	338	218	322
103	1	70	203	114	270	339	219	325
114	24	41	205	116	224	340	210	327
116	25	42	206	117	232	342	212	323
116	25	165	208	118	233	344	224	328
116	25	177	217	127	240	346	225	330
121	32	127	219	128	241	353	252	337
122	33	129	223	130	243	354	233	338
					Finis	*Cano*	*nis se*	*cundi*

CANON III

Canon Matthæus	tertius Lucas	in quo tres Ioannes
2	14	1
2	14	3
2	14	5
7	6	2
7	6	25
59	63	116
64	65	37
90	58	118
90	58	139
97	111	105
112	119	30
112	119	148
112	119	114
112	119	44
112	119	8
112	119	61
112	119	76
112	119	87
112	119	90
112	119	154
112	119	142
146	92	47

Finis Canonis tertij

CANON IIII

Canon Matthæus	IIII in quo Marcus	tres Ioannes
18	8	26
117	16	93
117	16	95
150	67	51
161	77	25
161	77	53
204	115	91
204	115	135
216	125	128
216	125	133
216	125	137
216	125	150
277	159	98
279	161	72
279	161	121
387	168	152
293	174	107
297	178	70
299	180	103
307	188	164
321	201	180
321	201	192
323	203	183
329	207	185
329	207	187
333	211	203

Finis Can. quarti

6 4

Canon V. Matthæus	in quo duo Lucas
3	2
10	8
12	11
16	16
25	46
26	47
28	48
30	49
34	194
36	162
38	53
40	52
41	55
43	113
46	153
47	134
48	191
49	150
51	59
53	125
54	54
55	170
57	61
58	60
60	171
61	64
65	172
66	66
68	105
78	108
84	111
86	109
93	145
95	160
96	182
96	184
102	69
104	71
105	193
107	73
108	115
110	118
119	126
115	62

Canon V. Matth.	in quo duo Lucas
127	128
128	132
129	130
132	81
134	120
138	168
156	57
158	226
162	161
175	200
182	187
182	189
183	198
187	199
197	272
213	235
221	181
228	139
231	179
231	215
232	142
234	136
236	135
237	138
238	140
240	141
241	175
255	202
256	205
257	213
261	207
262	212
265	257
266	155
267	158
270	229
272	231

Canon VI. Matthæus	in quo duo Marcus
19	3
17	7
20	9
22	11
44	126
77	63
100	98
139	45
145	60
148	65
152	68
154	71
157	72
159	73
160	76
163	78
165	80
169	84
173	89
180	100
189	103
202	113
214	120
215	124
224	131
246	140
247	142
250	145
252	147
954	149
260	152
263	153
275	157
282	164
286	167
288	169
290	171
292	173
298	179
305	185
309	190
311	192
330	208
337	217
341	221
347	226
350	229

Can. VII. Matthæus	in quo duo Ioannes
5	83
29	19
19	32
19	34
120	82
185	215
207	101
	Finis

Can. VIII. Lucas	in quo duo Marcus
23	12
25	14
27	16
27	28
28	17
84	48
89	56
91	61
100	75
103	97
247	136
277	216
335	230
340	234
	Finis

Canon IX Lucas	in quo duo Ioannes
30	219
30	222
262	113
262	124
274	227
274	229
274	231
303	182
303	186
303	190
307	182
307	186
307	190
312	186
312	290
312	182
340	213
341	217
341	221
342	223
342	225
	Finis

Canon	decimus	in quo	singuli	proprie	scri-	pse-	runt
Matt.	Matt.	Mar.	Lucas	Lucas	Ioan.	Ioan.	Ioan.
2	155	19	1	188	4	81	157
4	167	31	3	190	7	84	159
6	171	43	5	192	9	86	163
13	177	46	9	196	11	89	165
24	181	58	18	201	13	91	167
27	184	62	20	203	16	94	169
29	186	70	22	208	18	97	171
33	188	74	29	210	22	99	173
25	191	81	31	214	24	102	177
37	196	88	50	223	27	104	179
39	200	90	51	225	29	106	181
42	210	92	67	227	31	108	189
45	212	94	68	236	33	110	191
52	218	101	72	252	36	112	193
56	222	104	75	256	39	115	195
75	227	123	104	259	41	117	200
81	230	132	106	264	43	119	202
89	233	186	107	271	45	123	205
91	235	213	113	273	50	125	207
99	239	235	117	276	52	127	210
101	245	Finis	122	278	54	130	212
106	268		124	283	56	132	214
109	273		133	288	58	134	216
113	283		143	296	60	136	218
115	303		149	298	62	138	220
118	319		151	301	64	140	224
124	324		154	304	66	143	226
126	327		159	306	28	145	228
136	345		163	308	71	147	230
140	351		164	316	73	149	232
151	355		166	320	75	151	Finis
	Finis		174	326	78	153	
			176	331	80	155	
			178	334			
			180	339			
			183	343			
				Finis			

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN COMMENTARIOS SUPER MATTHÆUM PROŒMIUM.

PLVRES fuisse qui euangelia scripserunt, & Lucas euangelista testatur, dicens: Quoniamquidē multi conati sunt ordinare narrationē rerum quæ in nobis cōpletæ sunt: sicut tradiderūt nobis, qui ab initio ipsi uiderunt sermonē, & ministrauerunt ei: & perseuerantia usq; in præsens tēpus monimēta declarant: quæ à diuersis autoribus ædita, diuersarū hæreseon fuere principia: ut est illud iuxta Aegyptios & Thomā & Mathiam & Bartholomæum, duodecimq; apostolorū, & Basilidis atq; Apellis, ac reliquorum, quos enumerare longissimum est: cum tantum in præsentiarum hoc necesse sit dicere: extitisse quosdā qui sine spiritu & gratia dei conati sunt magis ordinare narrationē quàm historiæ texere ueritatē. Quibus iure potest illud propheticū coaptari: Væ qui prophetant de corde suo: qui ambulant post spiritum suum: qui dicūt, dicit dominus: & dominus nō misit eos. De quibus & saluator in euangelio Ioannis loquitur: Omnes qui ante me uenerunt, fures & latrones fuerunt. Qui uenerunt, nō qui missi sunt. Ipse enim ait: Veniebant, & ego non mittebam eos. In uenientibus enim præsumptio temeritatis: in missis obsequium seruitutis est. Ecclesia autem quæ supra petram, domini uoce fundata est: quā introduxit rex in cubiculū suum: & ad quam per foramen descēsionis occultæ misit manum suam, similis damulæ hinnuloq; ceruorum: quatuor flumina paradisi instar eructans: quatuor angulos & anulos habet, per quos quasi arca testamenti & custos legis domini, lignis immobilibus uehitur. Primus omnium Matthæus est publicanus, cognomēto Leui: qui euangeliū in Iudæa Hebræo sermone ædidit: ob eorum uel maxime causam, qui in Iesum crediderant ex Iudæis: & nequaquā legis umbrā, succedente euangelij ueritate, seruabant.

Secundus Marcus, interpres apostoli Petri, & Alexandrinę ecclesiæ primus episcopus: qui dominū quidem saluatorē ipse non uidit, sed ea quæ magistrū audierat prædicantē, iuxta fidem magis gestorū narrauit quàm ordinem. Tertius Lucas medicus, natione Syrus Antiochensis: cuius laus in euangelio: qui & ipse discipulus apostoli Pauli, in Achaiæ Bœotiæq; partibus uolumen condidit, quædam altius repetens: & ut ipse in prooemio cōfitetur, audita magis quàm uisa describens. Vltimus Ioannes apostolus & euangelista, quē Iesus amauit plurimū: qui supra pectus domini recūbens, purissima doctrinarū fluenta potauit: & qui solus de cruce meruit audire: Ecce mater tua. Is cū esset in Asia, & iam tūc hæreticorum semina pullularent Cherinti, Hebionis, & cęterorum, qui negant Christum in carne uenisse: quos & ipse in epistola sua antichristos uocat, & apostolus Paulus frequēter percutit: coactus est ab omnibus penè tunc Asiæ episcopis, & multarum ecclesiarum legationibus, de diuinitate saluatoris altius scribere, & ad ipsum (ut ita dicam) dei uerbū, non tam audaci quàm felici temeritate prorumpere. Vnde & Ecclesiastica narrat historia, cū à fratribus cogeretur ut scriberet, ita facturum se respondisse, si indicto ieiunio in commune omnes deum deprecarentur, quo expleto, reuelatione saturatus, illud prooemium è cœlo ueniens eructauit, In principio erat uerbū, & uerbū erat apud deum, & deus erat uerbum, hoc erat in principio apud deum. Hæc igitur quatuor euangelia multo ante prædicta, Ezechielis quoq; uolumen probat. in quo prima uisio ita contexitur. Et in medio sicut similitudo quatuor animaliū, & uultus eorum facies hominis, & facies leonis, & facies uituli, & facies aquilę. Prima hominis facies, Matthęū significat, qui quasi de homine exorsus est scribere, Liber generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham. Secunda Marcū, in qua uox leonis in eremo rugientis auditur, Vox clamātis in deserto, parate uiā domini, rectas facite semitas eius. Tertia uituli, quæ euangelistā Lucā à Zacharia sacerdote sumpsisse

initium

initium præfigurat. Quarta Ioannem euangelistam, qui assumptis pennis aquilæ, & ad altiora festinans, de uerbo dei disputat. Cætera quæ sequuntur, in eundem sensum proficiũt. Crura eorum recta, & pennati pedes: & quocunq; ibat spiritus, ibant & non reuertebãtur: & dorsa eorum plena oculis: & scintillæ ac lampades in medio discurrentes, & rota in rota, & in singulis quatuor facies. Vnde & Apocalypsis Ioannis, post expositionem uigintiquatuor seniorum, qui tenentes citharas & phialas, adorant agnum dei, introducit fulgura & tonitrua & septem spiritus discurrentes, & mare uitreum, & quatuor animalia plena oculis, dicens: Animal primum simile leoni: & secundum simile uitulo: & tertium simile homini: & quartum simile aquilæ uolanti. Et post paululum, Plena erant, inquit, oculis, & requiem nõ habebant die ac nocte, dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus dominus deus omnipotẽs, qui erat, & qui est, & qui uenturus est. Quibus cunctis perspicue ostenditur, quatuor tantũ debere euangelia suscipi: & omnes apocryphorũ næniās mortuis magis hæreticis, quàm ecclesiasticis uiuis canendas. Satisq; miror Eusebi dilectissime, cur Romam subito nauigaturus, hanc tibi à me quasi sitarciam dari uolueris: ut Matthæum breuiter exponens, uerbis stringerem, sensibus dilatarem. Si meminisses responsionis meæ, nunquam in paucis diebus rem annorũ peteres. Primũ enim difficile est omnes legere, qui in euangelia scripserũt. Deinde multo difficilius adhibito iudicio, quæ optima sunt excerpere. Legisse me fateor ante annos plurimos, in Matthæum Origenis uigintiquinq; uolumina, & totidẽ eius homilias, cõmaticumq; interpretationis genus, & Theophili Antiochenæ urbis episcopi cõmentarios, Hippolyti quoq; martyris & Theodori Heracleotæ, Apolinarijq; Laodiceni, ac Didymi Alexandrini, & Latinorum Hilarij, Victorini, Fortunatiani opuscula, è quibus etiam si parua carperem, dignum aliquid memoria scriberetur. At tu in duabus hebdomadibus, imminente iam pascha, & spirantibus uentis dictare me cogis, ut quãdo notarij excipiant, quando scribantur schedulæ, quando emendentur, quo spacio digerantur ad purũ, maxime cum scias me ita tribus mẽsibus languisse, ut uix nũc ingredi incipiam, nec possim laboris magnitudine, breuitarem temporis compẽsare. Igitur omissa autoritate ueterum, quos nec legendi, nec sequendi mihi facultas data est, historicam interpretationem, quam præcipue postulasti, digessi breuiter, & interdum spiritualis intelligentiæ flores miscui, perfectum opus reseruans in posterum. Si autem mihi uita longior fuerit, aut tu in redeundo, tua promissa compleueris, tunc nitar implere quod reliquum est, imò iactis fundamentis, & ex parte constructis parietibus, pulcherrimum culmen imponã: ut scias quid intersit inter subitam dictandi audaciam, & elucubratam scribendi diligentiam. Certe nosti, & mendacij mei erubescerem te testẽ uocare, quod præsens opusculum tanta celeritate dictauerim: ut aliena magis legere, quàm mea condere me putares. Nec hoc de arrogantia & fiducia ingenij dictum putes, sed quod ostendere tibi cupiam quantũ apud me ualeas, qui periclitari magis apud doctos uoluerim, quàm tibi sedule postulanti quicquam negare. Vnde obsecro, ut si incomptior sermo est, & non solito lapsu fertur oratio, festinationi hoc tribuas, non imperitiæ, & des exemplaria, cum Romam ueneris, uirgini Christi Principiæ, quæ me rogauit, ut in Canticumcanticorum scriberem, à quo opere exclusus ægrotatione diuturna, spem in futurum distuli, hac te lege constringens, ut si tu ei ad te scripta subtraxeris, illa quoq; armariolo sibi postea scribenda concludat.

A **COMMENTARIORVM HIERONYMI in Matthæum euangelistam liber primus.**

Liber generatiōis Iesu Christi.] In Esaia legimus: Generationē eius quis enarrabit? Non ergo putemus euangelistā prophetæ esse contrariū, ut quod ille impossibile dixit effatu, hic narrare icipiat, quia ibi de generatione diuinitatis, hic de incarnatione est dictū. A carnalib⁹ autem cœpit, ut per hominem deum discere incipiam⁹. b ¶ Filij Dauid, filij Abraham &c.] Ordo præposterus, sed necessario cōmutatus. Si enim primū posuisset Abrahā, & postea Dauid: rursus ei repetendus fuerat Abraham, ut generatiōis series texeretur. Ideo aūt cæteris prætermissis, horum filiū nuncupauit, quia ad hos tantū est facta de Christo repromissio.
B Ad Abraham: In semine, inquit, tuo benedicētur omnes gentes, quod est Christ⁹.
Psal.131.b Ad Dauid: De fructu uētris tui ponam super sedem tuam.
c ¶ Iudas aūt genuit Phares &c.] Notandū in genealogia saluatoris nullā sanctarum assumi mulierū, sed eas quas scriptura reprehēdit, ut qui propter peccatores uenerat, de peccatorib⁹ nascēs, omnium peccata deleret. Vnde & in consequentibus, Ruth Moabitis ponitur, & Bethsabee uxor Vriæ. d ¶ Naasson autem genuit Salmon &c.] Iste est Salmon princeps tribu Iudæ, sicut in Numeris legimus. e ¶ Ioram autem genuit Oziam &c.] In quarto Regum uolumine legimus de Ioram Ochoziā fuisse generatum: quo mortuo, Iosabeth filia regis Ioram, soror Ochoziæ, tulit Ioas filiū fratris sui, & eum internicioni quæ exercebaƭ ab Athalia, subtraxit. Cui successit in regnū filius eius Amasias, post quem regnauit filius eius Azarias, qui appellaƭ & Ozias, cui successit Ioathā filius eius. Cernis ergo quod secundū fidem historiæ tres reges in medio fuerint, quos hic euangelista prætermisit: Iorā quippe non genuit Oziam, sed Ochoziā, & reliquos quos enumerauim⁹. Verum quia euāgelistæ propositū erat tres tessaradecades in diuerso temporū statu ponere, & Ioram generi se miscuerat impijssimæ Iezabel, idcirco usq; ad tertiam generationem eius memoria tollitur, ne in sanctæ natiuitatis ordine poneretur. f ¶ Et post transf. &c.] Si uoluerimus Iechoniā in fine primæ tessaradecadis ponere, in sequenti non erunt quatuordecim, sed tredecim. C Sciam⁹ igitur Iechoniam priorem ipsum esse quem & Ioakim: secūdū autem filium, nō patrem, quorum prior per k & m, sequēs per ch & n scribitur, quod scriptorum uitio & longitudine temporū apud Græcos Latinosq; cōfusum est. g ¶ Iacob autē genuit Ioseph.] Hunc locum obiecit nobis Iulian⁹ Augustus de dissonantia euangelistarū: cur euāgelista Matthæus Ioseph dixerit filium Iacob, & Lucas eum filium appellarit Heli, non intelligens cōsuetudinem scripturarū, quod alter secūdum naturam, alter secundum legē ei pater sit. Scim⁹ enim hoc per Mosen deo iubentē præceptum, ut si frater aut propinquus absq; liberis mortu⁹ fuerit, alius accipiat uxorem ad suscitandum semē fratris uel propinqui sui. Super hoc & Aphricanus tēporū scriptor, & Eusebius Cæsariensis in libris Ἀσφωνίας εὐαγγελίων plenius disputarunt. h ¶ Virum Mariæ, de qua nat⁹ est Iesus, q uocaƭ Christus.] Quum uirum audieris, suspicio tibi non subeat nuptiarū, sed recordare consuetudinis scripturarum, quòd sponsi uiri, & sponsæ uocentur uxóres. i ¶ Et à transmigratione Babylonis usque ad Christū generationes quatuordecim,] Numera à Iechonia usque ad Ioseph, & inuenies generationes tredecim. Quartadecima ergo generatio in ipsum Christum reputabitur. k ¶ Christi autem generatio sic erat.] Quærat diligens lector & dicat: Cum Ioseph non sit pater domini saluatoris, quid pertinet ad dominum generationis ordo deductus usque ad Ioseph? Cui respondebimus primum, non esse consuetudinis scripturarum, ut mulierum in generationibus ordo texatur. Deinde ex una tribu fuisse Ioseph & Mariam, unde ex lege eam accipere cogebatur ut propinquam: & quod simul censentur in Bethlehem, ut de una uidelicet stirpe generati.

Deut.25.b D

MATTHAEVS

Liber generātionis Iesu Christi, filij Dāuid, filij Abraham. Abrahā genuit Isaac. Isaac autem genuit Iacob. Iacob autē genuit Iudā & fratres eius. Iudās autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Phares autem genuit Esrom. Esrom autē genuit Arā. Aram aūt genuit Aminadab. Aminadab aūt genuit Naāsson. Naāsson aūt genuit Salmon. Salmon autem genuit Booz de Rachab. Booz autem genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Iesse. Iesse autem genuit Dauid regem. Dauid autē rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Vriæ. Salomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abiam. Abiā autem genuit Asa. Asa autē genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Iorām autem genuit Oziam. Ozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezechiam. Ezechias autē genuit Manassen. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam. Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius in trāsmigratione Babylonis. Et pōst transmigrationem Babylonis, Iechonias genuit Salatiel. Salatiel autem genuit Zorobabel. Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autē genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor. Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autē genuit Eliud. Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autē genuit Iacob. Iacōb autem genuit Ioseph uirūm Mariæ, de qua natus est Iesus, qui uocatur Christus. Omnes itaq; generationes ab Abraham usq; ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid usq; ad transmigrationem Babylonis, generationes quatuordecim: & à trāsmigrātione Babylonis usq; ad Christū, generatiōes quatuordecim. Christi aūt generatio sic erat.

Cum

b Cum esset

A a ¶ Cum esset despõsata mater eius Maria Ioseph &c.]
Quare non de simplici uirgine, sed de desponsata conci/
pitur? Primum ut per generationem Ioseph, origo Ma/
riæ monstraretur. Secundo ne lapidaretur à Iudæis ut
adoltera. Tertio ut in Aegyptum fugiens haberet solsti/
um. Martyr Ignatius
etiam quartam addi/
e 3 dit causam, cur à de/
V spõsata cõceptus sit,
d 4 ut partus, inquiens,
X eius cælaretur diabo
lo, dū eum putat non
de uirgine, sed de u/
xore generatum.
b ¶ Antequam con/
uenirent inuēta est in
utero habens de spiri
tu sancto.] Non ab
alio inuenta est nisi à
Ioseph, qui penè licē/
tia maritali futuræ u/
xoris omīa nouerat.
Quod autē dicitur:
antequam conuenis/
rent: non sequitur ut
postea conuenerint,
sed scriptura quod fa
ctum nō sit ostendit.
c Ioseph autem uir
eius cū esset iustus.]
Si quis fornicariæ cō
iungitur, unum cor/
pus efficitur. Et in le/
Leui.5.a ge præceptum est, nō
B solum reos, sed & con
scios criminū obno/
xios esse peccati: quo
modo Ioseph quum
crimen cælaret uxo/
ris, iustus scribitur?
Sed hoc testimoniū
a 5 Mariæ est quòd Io/
VII seph sciens illius ca/
stitatem, & admirans
quod euenerat, cælat
silentio cuius myste/
rium nesciebat. d
b 6 ¶ Ioseph fili Dauid
X noli timere &c.] Iam
& supra diximus spō
sas uxores appellari,
quod plenius liber ad
uersus Heluidiū do/
cet. Et blandientis af/
fectu ei per somnium
angelus loquitur, ut
iustitiam silentij com
probaret. Simulque no/
tādum quod Ioseph
filius esse dicatur Da
uid, ut Maria quoque
de stirpe Dauid mon
straretur. e ¶ Et uo/
cabis &c.] Iesus He/
bræo sermone salua/
tor dicitur. Etymologism ergo nominis eius euāgelista
signauit, dicens: Vocabis nomē eius Iesum, quia ipse sal/
uum faciet populum suum. f ¶ Hoc autem totum fa
ctum est, ut impleretur quod dictum est à domino per
prophetam dicentē &c.] Pro eo quod euangelista Mat/
thæus dicit, in utero habebit: In propheta scriptum est,
in utero accipiet: Sed propheta quia futura prædicit, si/
gnificat quid futurū sit, & scribit accipiet: Euangelista quia C
non de futuro, sed de præterito narrat historiā, mutauit
accipiet, & posuit habebit. Qui enim habet, nequaquam acce Psal.67.A
pturus est. Tale quid & in psalmis legimus: Ascēdens in
excelsum captiuā duxit captiuitatē, accipiet dona in ho/
minibus. Hoc testimo
nium Apostolus po/
nens, non dixit, acci-
piet, sed dedit, quia ibi
de futuro significatū
est, quod accepturus
esset: hic de eo narrat
historia, quod iam dede/
rat quod acceperat.
g ¶ Et accepit coniu
gem suā &c.] Ex hoc
loco quidam peruer/
sissime suspicantur, &
alios filios habuisse
Mariā, dicentes: pri-
mogenitum non dici
nisi qui habeat & fra
tres, cum hic mos sit
diuinarum scriptura
rum, ut primogenitū
non eum uocent quē
fratres sequantur, sed
eum qui primus na/
tus sit. Lege supradi/
ctū libellū aduersus
Heluidiū. Cap. II
Vidimus enim stellā.]
Ad confusionē Iu
dæorū ut natiuitatē D
Christi à gentibus di
scerēt, oritur in oriēte
stella, quā futurā Ba/
laā, cuius successores
erant, uaticinio noue Num.24.c
rāt. Lege Numerorū
librū. Deferunt autē
magi stellæ indicio in
Iudaā, ut sacerdotes
à magis interrogati,
ubi Christus nascere
tur, inexcusabiles fie/
rent de aduētu eius.
i ¶ At illi dixerūt.]
Librariorū hic error
est. Putamus enim ab e
uangelista primū æ/
ditum, sicut in ipso
Hebraico legimus Iu
dæ, non Iudææ. Quæ
est enim aliarum gen
tium Bethlehē, ut ad
distinctionē eius hic
Iudææ poneretur? Iu
dæ autem idcirco scri
bitur, quia est & alia
Bethlehē in Galilæa.
Lege librum Iesu filij Iosue.c.9.B
Naue. Denique & in
ipso testimonio quod
de Micheæ propheta
sumptum est, ita habetur: Et tu Bethlehem terra Iuda. Mich.5.a
k ¶ Et apertis thesauris suis obtulerunt ei munera, au/
rum, thus, & myrrham.] Pulcherrime munerum sacra/
menta Iuuencus presbyter uno uersiculo comprehen/
dit: Thus, aurum, myrrham, regique hominique deoque, Do
na ferunt. l ¶ Et responso accepto in somnis, ne redi/
rent &c.] Qui munera obtulerant domino, consequēter
responsum

c Cūm esset desponsata mater eius Maria Ioseph, antē quam conuenirent, inuenta est in utero habens de spi/ritu sancto. d Iōseph aūt uir eius cum esset iustus, & nol/let eam traducere, uoluit occulte dimittere eam. Hæc autem eo cogitāte, ecce angelus dñi apparuit in somnis Ioseph, dicens: Iōseph fili Dauid noli timere accipere Mariam coniugē tuam. Quod enim in ea natum est, de spiritu sancto est. Pariet aūt filium, & uōcabis nomen eius Iesum. Ipse enim saluū faciet populū suū à peccatis eo/rum. Hōc aūt totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est à dño per prophetā dicentē: Ecce uirgo in utero habebit & pariet filium, & uocabitur nomē eius emanuel: quod est interpretatū, nobiscū deus. Exurgens aūt Ioseph à somno, fecit sicut præcepit ei angelus domini. Et àccepit coniugem suam, & non cognouit eam, donec peperit filium suum primogenitum, & uocauit nomen eius Iesum.

Cap. II

CVm ergo natus esset Iesus in Bethlehem Iudæ in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente uene/runt Hierosolymam, dicētes: Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Vidimus enim stellā eius in oriēte, & ueni/mus adorare eum. Audiens aūt Herodes rex, turbatus est, & omnis Hierosolyma cum illo. Et congregans omnes principes sacerdotū & scribas populi, sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur. a At illi dixèrunt ei: In Bethlehem Iudæ. Sic enim scriptū est per prophetam: Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es in prin/cipibus Iuda. Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel. b Tunc Herodes clàm uocatis magis, dili/genter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis, & mittens illos in Bethlehem, dixit: Ite & interrogate dili/genter de puero: & cum inueneritis, renunciate mihi, ut & ego ueniens adorē eum. Qui cum audissent regem, abierunt. Et ecce stella quam uiderant in oriente antece/debat eos, usque dum ueniens staret supra ubi erat puer. Vidētes autem stellam, gauisi sunt gaudio magno ual/de. Et intrantes domum, inuenerunt puerum cum Ma/ria matre eius, & procidentes adorauerunt eum. Et àpertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham. Et rèsponso accepto in somnis, ne redirent ad He/

ad Herodē, per aliam uiam reuersi sunt in regionē suā. Qui cū recessissent, ecce angelus domini apparuit in somnis Ioseph, dicēs: Surge & accipe puerum & matrem eius, & fuge in Aegyptū, & esto ibi usq; dum dicam tibi. Futurū est enim ut Herodes quærat puerū ad perdendum eum. Qui consurgens, accepit puerum & matrem eius nocte, & secessit in Aegyptū, & erat ibi usq; ad obitum Herodis. Vt adimpleretur quod dictū est à domino per prophetam dicentē: Ex Aegypto uocaui filium meum. Tunc Herodes uidens quoniam illusus esset à magis, iratus est ualde: & mittens occidit omnes pueros qui erāt in Bethlehē, & in omnibus finibus eius, à bimatu & infra, secundum tempus quod exquisierat à magis. Tūnc adimpletum est quod dictum est per Hieremiam prophetā dicentē: Vox in Rama audita est, ploratus & ululatus multus, Rachel plorans filios suos, & noluit consolari, quia non sunt. Defuncto autem Herode, ecce angelus domini apparuit in somnis Ioseph in Aegypto dicens: Surge & accipe puerum & matrem eius, & uade in terrā Israel. Defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri. Qui surgens accepit puerum & matrem eius, & uenit in terram Israel. Audiens autem quod Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre suo, timuit illò ire: & admonitus in somnis, secessit in partes Galilææ. Et ueniens habitauit in ciuitate quæ uocatur Nazareth, ut adimpleretur quod dictum est per prophetas: quoniam Nazaræus uocabitur.

Cap. III

IN [a] diebus autem illis uenit Ioannes baptista prædicans in deserto Iudææ, & dicens: Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnum cœlorum. Hic est enim qui dictus est per Esaiam prophetam, dicentem: [b] Vox clamantis in deserto, parate uiam domini, rectas facite semitas eius. Ipse autē Ionanes habebat uestimentū de pilis camelorū, & zonam pelliceam circa lumbos suos. Esca

A responsum accipiunt. Responsum autem quod Græce dicitur χρηματισθέντες, nō per angelum fit, sed per ipsum dominum, ut meritorum Ioseph priuilegiū demonstraretur. Reuertuntur autem per aliam uiam, quia infidelitati miscendi non erat Iudæorū. a ¶ Ecce angelus domini apparuit.] Quando tulit puerū & matrem eius ut in Aegyptum transeat, nocte tulit & tenebris: quando uero reuertitur in Iudæam, nec nox nec tenebræ ponuntur in euāgelio. b ¶ Vt adimpleretur &c.] Respōdeāt qui Hebræorum uoluminum denegāt ueritatem, ubi hoc in LXX. legaē interpretib9. Quod cū nō inuenerint, nos eis dicemus in Oseæ propheta scriptū: sicut & exemplaria probare possunt quæ nup̄ ædidimus. (Osee.11.a) Possumus autem locū istum & aliter consolari propter cōtentiosos, quorum consuetudinem Paulus apostolus habere se denegat & ecclesiā Christi, & testimoniū proferim9 ex Numeris, dicente Balaam: Deus ex Aegypto uocauit eū, gloria eius sicut unicornis. (1.Cor.11.c) (Num.23.d) B c ¶ Tunc adimpletum ē &c.] De Rachel natus est Beniamin, ī cuius tribu nō est Bethlehem. Quæritur ergo quomodo Rachel filios Iudæ, id est, Bethlehē quasi suos ploret. (Gen.35.c) Respondebimus breuiter, quia sepulta sit iuxta Bethlehē in Ephrata: & ex materno corpusculi hospitio matris nomen acceperit. Siue quoniā Iuda & Bēiamin duæ tribus iunctæ erāt: & Herodes præceperat non solū in Bethlehē īterfici pueros, sed & in omnibus finibus eius: per occasionē Bethlehem, intelligimus multos etiā de Beniamin fuisse cæsos. Plorat autem filios suos, & non recipit consolationē, secūdum duplicem intelligentiā. Siue quod eos in æternū mortuos æstimaret: siue quod cōsolari se nollet de his quos sciret esse uicturos. Quod autem dicitur, in Rama, nō putem9 loci nomen esse iuxta Gabaa, sed Rama excelsum interpretaē, ut sit sensus: Vox in excelso audita est: id est, longe lateq; dispersa. d ¶ Defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri.] Ex hoc loco intelligimus non solum Herodem, sed & sacerdotes & scribas eodem tempore necem domini fuisse meditatos. e ¶ Qui surgens accepit &c.] Nō dixit, accepit filiū suum & uxorem suam, sed puerū & matrem eius, quasi nutritius, non maritus.

f ¶ Audiens autem &c.] Multi labūtur errore propter ignorantiam historiæ, putantes eundem esse Herodem à quo in passione sua dominus irridetur, & qui nunc mortuus refertur. Ergo Herodes ille qui cum Pilato postea amicitias fecit, huius Herodis filius est, frater Archelai, quem & ipsum Tyberius Cæsar Lugdunum, quæ Galliarum est ciuitas, relegauit: fratremq; eius Herodem successorē regni fecit. Lege Iosephi historiam. (Ioseph.17.antiquit. cap. 10) C g ¶ Et ueniens &c.] Si fixū de scripturis posuisset exemplum, nunq̄ diceret quod dictum est per pphetas, sed simpliciter quod dictū est per prophetā. nūc autem pluraliter prophetas uocās, ostēdit se non uerba de scripturis sumpsisse, sed sensum. Nazaræ9 sanctus interpretaē. Sanctum autem dominū futurū, omnis scriptura cōmemorat. Possumus & aliter dicere, quod etiam eisdē uerbis iuxta Hebraicam ueritatē in Esaia scriptum sit: Exiet uirga de radice Iesse, & Nazaræ9 de radice eius conscendet. (Esa.11.a) D Cap. III

POenitentiam agite &c.] Primus baptista Ioannes regnū cœlorum prædicat, ut præcursor domini hoc priuilegio honoreē. a ¶ Hic est enim q dictus est &c.] Animas credentium præparabat, in qbus ambulaturus erat dominus, ut purus in uijs purissimis ābularet, dicens: Habitabo in eis & inambulabo, & ero deus ipsorum, & ipsi erunt mihi populus. (Leui.26.b) Porphyri9 istum locum Marci euangelistæ principio cōparat, in quo scriptum est: Initium euangelij Iesu Christi filij dei, sicut scriptum est in Esaia propheta: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam. Vox clamantis in deserto, parate uiā domini, rectas facite semitas eius. (Esa.40.a) Quum enim testimonium de Malachia Esaiaq; contextum sit, quærit quomodo uelut ab uno Esaia exemplū putemus assumptum. (Malach.3.a) Cui ecclesiastici uiri plenissime responderūt. Nos autem nomen Esaiæ putamus additum scriptorū uitio, quod & in alijs locis probare possumus: aut certe de diuersis testimonijs scripturarū unum corpus effectū. Lege XIII. psalmum, & hoc idem reperies. k ¶ Ipse autem Ioannes &c.] De pilis, inquit, habebat non de lana. Aliud austeræ uestis indicium est, aliud luxuriæ mollioris. Zona aūt pellicea qua accinctus fuit &

b 2 Helias

Escã autẽ eius erat locustæ & mel syluestre. [c] Tunc exibat ad eum Hierosolyma & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanẽ. Et baptizabãtur ab eo in Iordane, cõfitẽtes peccata sua. Videns aũt multos pharisæorum & Saduceorũ uenientes ad baptismum suũ, dixit eis: [d] Progenies uiperarũ, qs demõstrauit uobis fugere à uẽtura ira? [e] Facite ergo fructus dignos pœnitẽtiæ. Et ne uelitis dicere intra uos, patrẽ habemus Abrahã: Dico eñi uobis, quõniã potẽs est deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ. Iãm enim securis ad radicem arborũ posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructũ bonum, excidetur & in ignem mittetur. Ego quidẽ baptizo uos in aqua in pœnitentiã: qui autem post me uenturus est, [e] fortior me est, cuius non sum dignus calciamenta portare, ipse uõs baptizabit spiritu sancto & igne. [f] Cuius uentilabrũ in manu sua, & permũdabit aream suam, & cõgregabit triticũ in horreum suum: paleas aũt comburet igni inextinguibili. [g] Tunc uẽnit Iesus à Galilæa in Iordanem ut baptizaretur ab eo. Ioannes aũt prohibebat eum, dicẽs: Ego à te debeo baptizari, & tu uenis ad me? Respondens aũt Iesus dixit ei: Sinẽ modo, sic ẽñi decet nos implere omnem iusticiam. Tunc dimisit eum. [h] Baptizatus aũt Iesus confestim ascendit de aqua: & ecce aperti sunt ei cœli, & uidit spiritum dei descẽdentem sicut columbã, & uenientẽ super se. Et ecce uox de cœlis dicẽs: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi cõplacui.

Cap. IIII

TVnc Iẽsus ductus est in desertũ à spiritu, ut tentaretur à diabolo. [b] Et cũm ieiunasset quadraginta diebus & quadraginta noctibus, postea esuriit. Et accedens tentator, dixit ei: Si filius dei es, dic ũt lapides isti panes fiant. Qui respondens ait: Scriptum est: Non in solo pane uiuit homo, sed in oñi uerbo quod procedit de ore dei. Tũnc assumpsit eum diabolus in sanctã ciuitatẽ, & statuit eum supra pinnaculũ tẽpli, & dixit ei: Si filius dei es, mittẽ te deorsum. Scriptum est enim, quia angelis

A Helias, mortificationis cingulũ est. Porrò quod sequit:
4.Reg.1.b a ¶ Esca autẽ eius &c.] Habitatori solitudinis congruũ est, non delicias ciborũ, sed necessitatem humanæ carnis explere. b ¶ Potẽs est deus &c.] Lapides ethnicos uo-
Ezech.36 cat, propter cordis duritiã. Lege Ezechiel: Auferã inqt,
à uobis cor lapideũ,
c 9 & dabo cor carneũ.
VI In lapide duricia, in
carne, mollicia monstratur. Siue simplici
ter indicat dei poten-
tiã, q̃ q de nihilo cun
d 10 cta fecerit, possit & de
VI saxis durissimis po-
pulũ pcreare. c ¶ Iã
eñi securis &c.] Prædicatio sermonis euã
gelici, qui ex utraq̃
parte acut⁹ est gladi-
us, securis appellat,
Hiere.46.f iuxta Hieremiã pphe
tam, qui uerbũ dñi se
curi cõparat cædenti
petrã. d ¶ Cuius nõ
sum.] In alio euange-
e 11 lio: Cuius, ait, nõ sum
I dignus soluere corri-
f 12 giã calciamẽti: hic hu
V militas, ibi mysteriũ
demonstrat, q̃ Chri-
g 13 stus sponsus sit, & Io-
X annes nõ mereat spõ
si corrigiã soluere, ne
Deut.25.c uocet dom⁹ eius iux-
a ta legẽ Mosi & exem-
plũ Ruth, domus dis-
calciati. e ¶ Ipse uos
baptizabit &c.] Siue
b 14 qa ignis est spũs san-
I ctus, ut Acta aposto-
lorũ docẽt: quo descẽ
dẽte sedit quasi ignis
sup linguas credẽtiũ,
& impletus est sermo
dñi dicẽtis: Ignẽ ueni
a 15 mittere sup terrã, & q̃
II uolo ut ardeat. Siue
b 16 qa in præsenti spiritu
V baptizamur, & in fu-
turo igne: Apostolo
1.Cor.13.c quoq̃ huic sensui cõ-
gruẽte: Vniuscuiusq̃
opus quale sit ignis p
babit. f ¶ Tunc ue-
nit Iesus &c.] Tripli-
cem ob causam salua
tor à Ioanne accepit
baptismũ. Primũ, ut
qa homo natus erat,
omnem iusticiã & humilitatẽ legis impleret. Secũdo, ut baptismate suo, Ioannis baptisma cõprobaret. Tertio, ut Iordanis aquas sanctificans per descẽsionem columbæ, spiritus sancti in lauacro credentiũ monstraret aduentũ. g ¶ Sine modo.] Pulchre dixit: sine modo, ut ostẽderet Christum in aqua, Ioannẽ à Christo in spiritu baptizandum. Siue aliter: Sine modo, ut q̃ serui formã assumpsi, expleam & humilitatẽ eius. Alioquin scito in die iudicij, meo te esse baptismate baptizãdũ. Sine modo, dicit dñs Iesus, habeo & aliud baptisma quo baptizãdus sum. Tu me baptizas in aqua, ut ego te baptizem pro me in sanguine tuo. h ¶ Sic eñ decet &c.] Non addidit iusticiã legis siue naturæ, ut nos utrũq̃ intelligam⁹, ut si deus ab hoie accepit baptisma, nullus à cõseruo dedignetur accipere. i ¶ Et ecce &c.] Mysteriũ trinitatis in baptismate C
demonstrat: dominus baptizatur: spiritus descendit in specie columbæ: patris uox, testimoniũ filio perhibẽtis, auditur. Aperiuntur aũt cœli nõ reseratione elementorũ, sed spiritualibus oculis, quib⁹ & Ezechiel in principio uoluminis sui apertos eos esse cõmemorat. Sedit q̃q̃ colũba sup caput Iesu, ne quis putaret uocem patris ad Ioannẽ factã, nõ ad dominũ.

Cap. III

TVnc Iesus ductus est &c.] Haud dubiũ qn à sancto spũ. Seqt eñi: l ¶ Vt tentaret &c.] Ducit aũt nõ inuit⁹ aut captus, sed uolũtate pugnandi. m ¶ Et cum ieiunasset &c.] In isto numero quadragesimæ nobis ostendit sacramẽtũ, in q̃ & Moses ie-
iunauit in mõte Sina Exod.24.d
& Helias iuxta mõtẽ
Oreb. Permittit autẽ 3.Reg.19.b
esurire corpus, ut diabolo tẽtandi tribuat occasio. n ¶ Dic ut lapides &c.] Esuriẽti cõgrue dicit: dic ut la-
pides isti panes fiant D
sed duob. cõtrarijs teneris diabole. Si ad iperiũ ei⁹ possũt lapides panes fieri, ergo frustra tẽtas cũ q̃ tãtæ potẽtiæ ẽ. Sin aũt nõ potest facere, frustra filiũ dei suspicaris. Si filius dei es, dic ut lapides isti panes fiant. o ¶ Qui res. &c.] Te
stimoniũ de Deut. sũ- Deut.8.a
ptũ est. Ideo aũt sic respõdit dñs qa ppositũ erat ei hũilitate diabolũ uincere, nõ potẽtia. Simulq̃ aiaduertendũ, q̃ nisi ieiunare cœpisset dñs, tẽtandi occasio nõ fuisset dia-
bolo, secũdũ illd': Fili Eccli.2.a
accedens ad seruitutẽ dei, sta in iusticia & timore: & præpara aiam tuã ad tentationẽ. Sed & ipsa respõsio saluatoris hoiem fuisse indicat q̃ tẽtat⁹ est. Nõ in solo pane uiuit homo, sed i oñi uerbo qd' pcedit de ore dei. Si qs ergo nõ uescit uerbo dei, iste nõ uiuit. p Tũc assumpsit &c.] Assumptio ista quæ dicit, nõ ex ibecillitate dñi uenit, sed de inimici supbia, q uolũtatẽ saluatoris,
necessitatẽ putat. Ex hoc aũt loco intelligit qd sit illd' qd' Matth.27.f
in alio scribit loco: Abierũt i sanctã ciuitatẽ, & multis apparuerũt. q ¶ Et statuit &c.] Vt quẽ fame tẽtauerat, tentaret eũ & uana gloria. r ¶ Si filius &c.] In oĩbus tentationib⁹ hoc agit diabol⁹, ut itelligat si fili⁹ dei sit: sed dñs sic respõsionẽ tẽperat, ut eũ reliquat ambiguũ. s ¶ Mitte te deorsum.] Vox diaboli, qui semp oẽs cadere deorsum de-

ângelis suis mandauit de te, & in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuũ. Ait illi Iesus rursum: Scriptum est: Non tentabis dominũ deum tuum. Itérum assumpsit eum diabolus in montẽ excelsum ualde, & ostendit ei omnia regna mundi & gloriam eorũ, & dixit ei: Hæc ômnia dabo tibi, si cadens adoraueris me. Tũnc dicit ei Iesus: Vade satana: Scriptũ est enim: Dominum deum tuũ adorabis, & illi soli seruies.[c] Tũnc reliquit eum diabolus, & ecce angeli accesserunt & ministrabant ei.[d] Cum autem audisset Iesus quod Ioannes traditus esset, secessit in Galilæã:[e] & relicta ciuitate Nazareth, uenit & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima in finibus Zabulon & Neptalim, ut adimpleretur quod dictũ est per Esaiam prophetam: Terra Zabulon & terra Neptalim, uia maris trans Iordanem Galilææ gẽtium, populus qui ambulabat in tenebris uidit lucem magnam, & sedentibus in regione umbræ mortis lux orta est eis.[f] Exindè cœpit Iesus prædicare & dicere: Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnũ cœlorum. Ambulans autem Iesus iuxta mare Galilææ, uidit duos fratres, Simonem qui uocatur Petrus, & Andream fratrem eius, mittentes rete in mare, erãt enim piscatores. Et ait illis:[g] Vènite post me, & faciam uos fieri piscatores hominum. At illi continuo relictis retibus secuti sunt eum.[h] Et procedens inde uidit âlios duos fratres, Iacobum Zebedæi, & Ioannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficiẽtes retia sua, & uocauit eos. Illi autem statim rèlictis retibus & patre, secuti sunt eum.[i] Et circuibat Iesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum & prædicans euangelium regni, & sanans omnem languorem & omnem infirmitatem in populo. Et abijt opinio eius in totam Syriam, & obtulerunt ei omnes male habẽtes, uarijs languoribus & tormentis comprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, & paralyticos, & curauit eos. Et secutæ sũt eum turbæ multæ de Galilæa & Decapoli, & de Hierosolymis, & de Iudæa, & de trans Iordanem. Cap. V

V[a]Idẽns autem Iesus turbas, ascendit in mõtem, & cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius,[b] & aperiens os suum docebat eos, dicens:[c] Beati pauperes spiritu

A sum desiderat. Mitte te, inquit, deorsum: persuadere potest, præcipitare nõ potest. a ¶ Angelis suis mandauit de te &c.] Hoc in XC. psalmo legimus: uerũ ibi non de Christo, sed de uiro sancto ꝓphetia est. Male ergo interpretatur scripturas diabolus. Certe si uere de saluatore scriptum nouerat, debuerat & illud dicere quod in eodẽ psalmo contra se sequitur: Super aspidem & basiliscũ ambulabis, & cõculcabis leonẽ & draconem. De angelorũ auxilio quasi ad infirmum loquit̃, de sua conculcatione quasi tergiuersator tacet. b ¶ Ait illi Iesus rursum: Scriptũ est: Nõ tentabis dominũ deũ tuum.] Falsas de scripturis diaboli sagittas, ueris scripturarũ frangit clypeis. Et notãdũ ꝗ testimonia necessaria de Deuteronomio tantum protulerit, ut secundæ legis sacramenta monstraret. c ¶ Iterum assumpsit eum diabolus.] Gloria mũdi quæ cũ mundo prateritura est, in monte & in supercilio demonstrat̃: dominus autẽ ad humilia
B descẽdit & campestria, ut diabolum humilitate superaret. Porrò diabolus ducere eũ festinat ad mõtes, ut p ꝗs ipse corruerat, etiam cæteri corruant, iuxta illud Apostoli: Ne inflatus (1.Timoth.3.b) incidat in iudiciũ diaboli. d ¶ Hæc omnia tibi dabo, si cadẽs adoraueris me.] Arrogans & superbꝰ etiam hoc de iactantia loquitur, nõ quod in toto mundo habeat potestatẽ: aut possit om̃ia regna dare diabolus, cum sciamus plerosque sanctos uiros à deo reges factos. Si cadens, inqt, adoraueris me. Ergo qui adoraturꝰ est diabolum ante corruit. e ¶ Tunc dixit ei Iesus: uade satana &c.] Non ut plerique putant, eadem satanas & apostolus Petrus sententia condemnantur. (Matth.16.d) Petro enim dicit: Vade retro me satana: id est sequere me qui contrarius es uoluntati meæ: hic uero audit, uade satana, & non ei dicitur retro me ut subaudiat̃: uade in ignem æternum, qui præparatus est tibi & angelis tuis. f ¶ Dominũ deum tuum adorabis, & illi soli seruies.] Dicens diabolus saluatori: si cadens adoraueris me: econtrario audit, ꝙ ipse magis adorare eum debeat dominũ & deum suũ. g ¶ Tunc reliquit eum diabolus &c.] Præcedit tentatio, ut sequatur uictoria. Angeli ministrant, ut uictoris dignitas cõprobet̃. h ¶ Terra Zabulon &c.] Hi primum audiere dominum prædicãtem, ut ubi Israelis fuerit ab Assyrijs prima captiuitas, ibi redemptoris præconiũ nasceretur. i ¶ Exinde cœpit Iesus prædicare &c.] Ioanne tradito, recte ipse incipit prædicare: desinente lege consequenter oritur euãgelium. C
Si autem eadem præ
dicat saluator, quæ e 17
Ioannes baptista an- VI
te prædixerat: osten- d 18
dit se eiusdem dei esse IIII
filium, cuius ille pro- e 19
pheta sit. k ¶ Ve- VII
nite post me, & faciã
uos fieri piscatores
hominũ &c] Isti pri-
mi uocati sunt ut do-
minum sequerentur:
piscatores & illiterati
mittuntur ad prædi-
candum, ne fides cre
dentium non uirtute f 20
dei, sed eloquentia at VI
que doctrina fieri pu
taretur. l ¶ Et luna
ticos &c.] Non uere
lunaticos, sed qui pu- D
tabantur lunatici, ob
dæmonũ fallaciam, g 21
qui obseruantes luna II
ria tempora, creatu-
ram infamare cupie- h 22
bant, ut in creatorem VI
blasphemiæ redunda
rent. Cap. V
VIdens autem tur-
bas &c.] Dominꝰ
ad montana conscen i 23
dit, ut turbas ad altio I
ra secum trahat. Sed
turbæ ascendere non
ualent. Et sequuntur
discipuli: quibus &
ipsis non stans, sed se-
dens & contractus lo
quitur. Non enim in-
telligere poterant in
sua maiestate fulgen-
tem. Secũdũ literam
nonnulli simplicium a 24
fratrum putant eum X
beatitudines & cæte- b 25
ra quæ sequunt̃ in oli V
ueti monte docuisse, c 26
ꝙ nequaꝗ ita est. Ex V
præcedẽtibus enim & sequẽtibus in Galilæa monstrat̃ locus, quẽ putamus esse uel Thabor, uel quẽlibet aliũ excelsum montẽ. Deniꝗ postꝗ finiuit sermões suos, statim sequitur: cum aũt introisset Capharnaũ. n ¶ Beati pauperes &c.] Hoc est qđ alibi legimus: Et hũiles spiritu saluabit. (Psal.33.b) Ne quis aũt putaret paupertatẽ quæ nonnunꝗ necessitate portat̃, à domino prædicari, adiunxit, spiritu, ut

spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. [d] Beati mites, quoniã ipsi possidebunt terrã. [e] Beati qui lugent, qooniam ipsi consolabuntur. Beati qui esuriunt & sitiũt iusticiam, quoniam ipsi saturabuotur. [f] Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiá cósequentur. Beati mundo corde, quooiam ipsi deum uidebunt. Beati pacifici, quoniam filij dei uocabuntur. Beati qui persecutionem patiuntur propter iusticiã, quoniam ipsorũ est regnum cœlorum. [g] Beati estis cum maledixeriot uobis homines, & persecuti uos fuerint, & dixerint omne malũ aduersum uos, mentientes propter me. Gaudete & exultate, quoniam merces uestra copiosa est in cœlis. Sic enim persecuti sunt prophetas qui fuerunt ante uos. [h] Vos estis sal terræ. Quod si sal euanuerit, in quo salietur? Ad nihilũm ualet ultra, nisi ut mittatur foras, & conculcetur ab homioibus. Vos estis lux mundi. Nõ potest ciuitas abscondi supra montem posita, [i] neq; accendunt lucernam & ponunt eam sub modio, sed super cãdelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Sic luceat lux uestra coram hominibus, ut uideant opera uestra bona, & glorificent patrem uestrum qui in cœlis est. [k] Nolite putare quoniam ueni soluere legem aut prophetas. Non ueni soluere, sed adimplere. [l] Amen quippe dico uobis, donec traoseat cœlum & terra, iota unũ aut apex unus, non præteribit à lege, donec omnia fiant. [m] Qui ergo soluerit unum de maodatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus uocabitur io regno cœlorum: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus uocabitur in regno cœlorum. Dico autem uobis, quia nisi abundauerit iusticia uestra plus quàm scribarum & pharisæorum, non iotrabitis io regoum cœlorum. Audistis quia dictum est antiquis: Non occides. Qui autem occiderit, reus

A humilitatẽ intelligeres, non penuriã. Beati pauperes spiritu, qui propter spiritũ sanctum uoluntate sunt pauperes. Vnde super huiuscemodi pauperib⁹ & saluator per
Esa.61.a Esaiã loquitur: Dñs unxit me, propter quod euãgelizare pauperibus misit me. a ¶ Beati mites &c.] Non terram Iudæ, nec terrã
d 27 istius mũdi, nõ terrã
V maledictam spinas &
tribulos afferẽtẽ, quã
e 28 crudelissimus quisq;
V & bellator magis pos
f 29 sidet, sed terrã quam
X psalmista desiderat,
Psal.26.d dicens: Credo uidere
bona dñi in terra uiuentium. Huiuscemodi possessor, & post uictoriã triũphator,
g 30 etiã in XLIIII. psalmo describitur: Et in
V tẽde prospere, procede & regna, ꝓpter ueritatem & mãsuetudinem & iusticiam. Ne
b 31 mo enim terrã istam
II per masuetudinẽ, sed per superbiam possidet. b ¶ Beati q lugent &c.] Luctus hic non mortuorũ ponit
i 32 cõmuni lege naturæ,
II sed peccatis & uitijs
1.Reg.15.c mortuorũ. Sic fleuit & Samuel Saulẽ, qa pœnituerat deum q
B unxisset eum regẽ su
k 33 per Israel. Sic & Pau
X lus apostolus, flere ac
l 34 lugere se dicit eos qui
V post fornicationẽ & immundiciã non ege
m 35 runt pœnitentiam.
X c ¶ Beati q e uriũt.] Nõ nobis sufficit uelle iusticiam, nisi iusticiæ patiamur famẽ, ut sub hoc exemplo nunquã nos satis iustos, sed semp esurire iusticiæ opera intelligam⁹. d ¶ Beati misericordes &c.] Misericordia non solũ in eleemosynis intelligitur, sed in omni peccato fratris, si alter alterius onera portemus. e ¶ Beati mundo corde &c.] Quos non arguit cõscientia ulla peccati. Mundus mũdo corde conspicit, templum dei non potest esse pollutũ. f ¶ Beati pacifici &c.] Qui primum in corde suo, deinde & inter fratres dissidentes pacem faciunt. Quid enim prodest alios per te pacari, cum in tuo animo sint bella uitiorũ? g ¶ Beati qui persecutionẽ patiuntur &c.] Signanter dixit, propter iusticiã. Multi enim persecutionẽ propter sua peccata patiuntur, & non sunt iusti. Simulq; considera, q octaua ueræ circumcisionis beatitudo martyrio terminatur. h ¶ Beati estis &c.] Illud maledictũ cõtemnendum est, quod beatitudinẽ creat: quod falso maledicẽtis ore profertur. Vnde & specialiter definiuit quæ sit beata maledictio: omne dicens maledictum aduersum uos, mentientes ꝓpter me. Vbi ergo Christus in causa est, ibi & optãda maledictio est. i ¶ Gaudete &c.] Nescio qs hoc nostrum possit implere, ut laceret opprobrijs fama nostra, & nos exultemus in dño. Hoc qui uanã sectat gloriã implere nõ potest. Gaudere igit & exultare debem⁹, ut merces nobis in cœlestibus præparet. Eleganter in quodam uolumine scriptũ legimus: Ne quæras gloriã, & nõ dolebis cũ inglorius fueris. k ¶ Vos estis sal terræ.] Sal appellant apostoli, quia per illos uniuersum hominũ condit gen⁹. l ¶ Quod si sal euanuerit &c.] Si doctor errauerit, a quo alio doctore emendabitur? m ¶ Ad nihilũ ualet &c.] Exemplum de agricultura sumptũ est. Sal etenĩ sicut in ciborum condimẽtum & ad siccandas carnes necessariũ est, ita aliũ usum non habet. Certe legimus in scripturis, urbes quasdã ira uictorũ sale seminatas, ut nullũ in ipsis germen oriretur. Caueant ergo doctores & episcopi, & uideant: Potentes potenter tormenta sustinere, nihilq; esse remedij, sed maiorem ruinam ad tartarũ ducere. n ¶ Vos estis lux mundi &c.] Docet fiduciã prædicandi, ne apostoli abscondant ob metũ, & sint similes lucernæ sub mo- D
dio, sed tota libertate se prodant, ut qđ audierunt in cubiculis, prædicẽt in tectis. o ¶ Nolite putare.] Siue qđ de se ꝑ alios ꝓphetata cõpleuerit, siue qđ ea quæ ante ꝓpter infirmitatẽ audiẽtiũ rudia & imperfecta fuerant, sua prædicatione cõpleuerit: iram tollens & uicem talionis excludens, & occultã in mente concupiscentiã. p ¶ Donec trãseat coelum & terra.] Promittũt nobis coeli noui & terra noua, quæ facturus est domin⁹ deus. Si ergo noua creanda sunt, consequenter uetera transitura. Quod autem sequitur. q ¶ Iota unũ, aut unus apex nõ præteribit à lege donec omnia fiant.] Ex figura literæ ostẽditur, quod etiam quæ minima putantur in lege, sacramẽtis spiritualibus plena sint, & omnia recapitulentur in euangelio. Cuius ergo eruditionis est, cuiusq; doctrinæ etiã diuersa sacrificia, & quæ superstitiosa uidẽtur in uictimis, quotidie demõstrare completa? r ¶ Qui ergo soluerit unũ de mãdatis istis minimis &c.] Hoc capitulum cum superiori hæret testimonio, in quo dixerat: Iota unum, aut apex unus nõ præteribit à lege donec omnia fiant. Sugillat ergo pharisæos, q contẽptis mãdatis dei, statuebãt ꝓprias traditiões: q nõ eis ꝓsit doctrina in populis, si uel paruũ qđ in lege præceptũ est destruãt. Possum⁹ aũt & aliter itelligere, q magistri eruditio, etiã si paruo peccato obnoxius sit, deducat eũ de gradu maximo: nec ꝓsit docere iusticiã, quam minima culpa destruit. Et beatitudo perfecta sit, quæ sermone docueris, opere complere.

reus erit iudicio. Ego autem dico uobis: quia ómnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Qui aũt dixerit fratri suo raka, reus erit concilio. Qui autẽm dixerit fatue, reus erit gehennę ignis. Si ergó offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te: relinque ibi munus tuũ ante altare, & uade prius reconciliari fratri tuo, & tunc ueniẽs offeres munus tuũ. ⁿEstó consentiens aduersario tuo cito dum es cum eo in uia: ne forte tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro, & in carcerẽ mittaris. Amen dico tibi: non exies inde donec reddas nouissimum quadrantem. ° Audistis quia dictum est antiquis: Non mœchaberis. Ego autem dico uobis: quia omnis qui uiderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mœchatus est eã in corde suo. Quód si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum & proijce abs te. Expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorũ, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam. Et si dextera manus tua scandalizat te, abscide eam & proijce abs te. Expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehẽnam.

A a ¶ Omnis qui irascitur fratri suo &c.] In quibusdam codicibus additur, sine causa: cæterum in ueris definita sententia est, & ira penitus tollitur, dicẽte scriptura. Qui irascitur fratri suo. Si enim iubemur uerberanti alteram præbere maxillam, & inimicos nostros amare, & orare pro persequentibus, omnis iræ occasio tollitur. Radendum est ergo, sine causa: quia ira uiri iustitiam dei nõ operatur. b ¶ Qui autem dixerit fratri &c.] Hoc uerbum proprie Hebræorum est רקה enim dicitur κενὸς id est, inanis aut uacuus: quẽ nos possumus uulgata iniuria absq; cerebro nuncupare. Si pro ocioso sermone reddituri sumus rationẽ, quanto magis de contumelia? Sed & signãter additur: Qui dixerit fratri suo raka. Frater enĩ noster nullus est, nisi qui eundẽ nobiscũ habet patrẽ. Cum ergo similiter credat in deũ, & Christum dei nouerit sapientiam: qua ratione stultitiæ elogio denotari potest? c ¶ Qui
B autem dixerit &c.] ἀπὸ κοινοῦ ex superioribus subauditur: Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehennæ: qui enim æque in deum credenti dicit fatue, impius est in religione. d ¶ Si ergo offers munus &c.] Non dixit, si tu habes aliquid aduersus fratrẽ tuum: sed si frater tuus habet aliquid aduersum te: ut durior recõciliationis tibi imponatur necessitas. Quamdiu illũ placare non possumus, nescio an consequenter munera nostra offeramus deo. e ¶ Esto cõsentiens aduersario tuo &c.] Pro eo quod nos habemus in Latinis codicibus, consentiens, in Græcis scriptũ est εὐνοῶν, quod interpretatur beneuolus aut benignus. Ex præcedentibus aũt & cõsequentibus manifestus est sensus: quod nos dominus atq; saluator noster dum in istius seculi uia currimus, ad
Rom.12.d pacẽ & ad concordiã cohortetur, iuxta Apostolũ dicentem: Si fieri potest quantũ ex uobis est, cũ omnibus hominibus pacem habentes. Nam & in præcedenti capitulo dixerat: Si offers munus tuũ ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, & hoc finito, statim infert: Esto cõsentiens aut benignus aduersario tuo, & reliqua. Et in consequentibus iubet: Diligite inimicos uestros: benefacite his qui oderunt uos, & orate pro persequentibus & calumniantibus uos. Cum hæc manifesta sit & consequens intelligentia, pleriq; arbitrantur de carne dictũ & anima, uel de anima & spiritu: quod penitus non stat. Quomodo enim aut caro mittenda erit in carcerẽ si anima non cõsenserit: cum & anima & caro pariter recludenda sint: nec quicq; possit caro facere nisi quod animus imperarit, aut spiritus sanctus habitans in nobis, uel carnem uel animã repugnantes iudici tradere, cum ipse sit iudex? Alij iuxta epistolã Petri di-
1.Pet.5.c centis: Aduersarius uester diabolus quasi leo rugiẽs circuit, & reliqua: aduersariũ, diabolum interpretatur, & uolunt à saluatore præcipi, ut dũ in potestate nostra est, simus beneuoli erga diabolũ, qui est inimicus & ultor: nec faciamus eũ pœnas sustinere pro nobis. Cum enim ipse uitiorum incentiua suppeditet, & nobis etiã uolun- C
tate peccantibus, si cõsenserimus et uitia suggerenti, pro nobis quoq; esse torquendum. Et dicunt beneuolũ esse unumquemq; sanctorum aduersario suo, si eum non faciat pro se sustinere tormenta. Quidã coactius disserũt, in baptismate singulos pactũ inire cum diabolo, & dicere: Renuncio tibi diabole & pompæ tuæ, & uitijs tuis, & mũdo tuo qui in maligno positus est. Si ergo seruauerimus pactum, be- 1.Ioan.5.d
neuoli & consentientes sumus aduersario n 36
nostro, & nequaq; in X
carcere recludendi.
Sin uero quicq; trãsgressi fuerimus corũ quæ diabolo spoponderamus, trademur
iudici ac ministro, & o 37
mittemur in carcerẽ, X
& nõ exibemus ex eo, donec reddamus nouissimũ quadrãtem.
Quadrans genus est Mar.12.d
nũmi qui habet duo Luc.21.a
minuta. Vnde & in alio euangelio, mulier illa pauper & uidua dicitur misisse quadrantẽm in corbonã, & ĩ alio duo minuta.
Non quod dissonent D
euangelia, sed quod unus quadrans duos minutos nummos habeat. Hoc est ergo quod dicit: Non egredieris de carcere, donec etiam minima peccata persoluas. f ¶ Qui uiderit mulierem &c.] Inter πάθος & προπάθειαν id est, inter passionem & propassionem, hoc interest: quod passio reputatur in uitium: propassio licet uitij culpam habeat, tamen non tenetur in crimine. Ergo qui uiderit mulierẽ, & anima eius fuerit titillata, hic propassione percussus est. Si uero consenserit, & de cogitatione affectum fecerit: sicut scriptum est in Dauid: Transierunt in affectum cordis: de propas- Psal.72.a
sione transiuit ad passionem, & huic non uoluntas peccandi deest, sed occasio. Quicunq; igitur uiderit mulierem ad concupiscendum: id est, si aspexerit ut concupiscat, ut facere disponat: iste recte dicitur eam mœchari in corde suo. g ¶ Quod si oculus tuus dexter scãdalizat te, erue eum & proijce abs te. &c.] Quia supra de concupiscentia mulieris dixerat: recte nunc cogitationem & sensum in diuersa uolitantem, oculum nuncupauit. Per dexteram autem & cæteras corporis partes, uoluntaris & affectus initia demonstrantur: ut quod mente concipimus, opere compleamus. Cauendum est igitur ne quod in nobis optimum est, cito labatur in uitium. Si enim dexter oculus & dextera manus scandalizant, quanto magis ea quæ in nobis sinistra sunt? Si enim anima labitur, quanto plus corpus quod ad peccata procliuius est? Aliter: In dextero oculo & dextera manu, fratrum, uxorum, & liberorum atque affinium & propinquorum monstratur affectus: quos si ad contemplandam ueram lucem nobis impedimento esse cernimus, debemus truncare istiusmodi portiones: ne dum uolumus lucri cæteros facere, ipsi in æternum pereamus. Vnde dicitur & de sacerdote magno, Leuit.21.a
cuius anima dei cultui dedicata est: super patre & matre & filijs non polluetur: id est, nullum affectum sciet, nisi eius cuius cultui dedicatus est.

Dictũm est antem : quicunq; dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudij. Ego aũt dico uobis: quia omnis qui dimiserit uxorẽ suã, excepta fornicationis causa, facit eã mœchari:& qui dimissam duxerit, adulterat. Iterum audistis quia dictum est antiquis: Non periurabis: reddes autem domino iuramenta tua. Egõ aũt dico uobis: non iurare omnino, neq; per cœlũ, quia thronus dei est: neq; per terram, quia scabellũ est pedum eius: neq; per Hierosolymam, quia ciuitas est magni regis. Neq; per caput tuũ iuraueris: quia non potes unum capillum albũ facere aut nigrũ. Sit aũt sermo uester, est est, non non: quod aũt his abundãtius est, à malo est. Audistis quia dictũ est: Oculũ pro oculo: dentẽ pro dente. Ego aũt dico uobis, non resistere malo:[p] sed si quis te percusserit in dexteram maxillã tuam, præbe illi & alterã. Et ei qui uult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere: dimitte ei & palliũ. [q] Et quicũq; te angariauerit mille passus, uade cum illo & alia duo. Qui petit à te, da ei, & uolenti mutuari à te, ne auertaris. Audistis quia dictum est: Diliges proximũ tuũ, & odio habebis inimicum tuũ.[r] Egõ aũt dico uobis: diligite inimicos uestros: benefacite his qui oderunt uos, & orate pro persequentibus & calumniãtibus uos, [s] ut sitis filij patris uestri qui in cœlis est: qui solem suũ oriri facit super bonos & malos, & pluit sup iustos & iniustos.[t] Si enim diligitis eos qui uos diligunt, quam mercedẽ habetis? Nõne & publicani hoc faciũt? Et si salutaueritis fratres uestros tantum, quid amplius facitis? Nõne & ethnici hoc faciunt? Estote ergo uos perfecti, sicut & pater uester cœlestis perfectus est.

Cap. VI

A[a]Ttendite ne iusticiam uestram faciatis coram hominibus: ut uideamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud patrem uestrum qui in cœlis est. Cũm ergo facis eleemosynã, noli tuba canere ante te: sicut hypocritę faciũt in synagogis & in uicis, ut honorificentur ab hominibus. Amen dico uobis, receperunt mercedem

A a ¶ Dictum est: Quicunq; dimiserit uxorem suam, det &c.] In posteriori parte locum istum plenius saluator
Deut.24 exponit: quod Moses libellum repudij dari iusserit propter duritiam cordis maritorum: non dissidium concedens, sed auferens homicidium. Multo enim melius est
licet lugubrem, euenire discordiam, quàm per odiũ sanguinem fundi. b ¶ Ego aũt &c.] Hanc per elementa iurandi pessimam consuetudinem semp habuere Iudæi: sicut prophetalis eos frequenter arguit sermo. Qui iurat, aut ueneratur, aut diligit eũ
Deut.6.c.7.d per quem iurat. In lege præceptum est: ut non iuremus, nisi per dominum deum nostrum. Iudæi per angelos & urbem Hierusalem, & templum & elementa iurantes:
p 38 creaturas resq; carna
V les uenerabantur honore & obsequio dei. Denique considera q
q 39 hic saluator non per
X deum iurare prohibuerit: sed per coelũ & terram & Hierosolymam & per caput tuũ. Et hoc quasi par
B uulis fuerat lege con
r 40 cessum: ut quomodo
V uictimas immolabãt deo, ne eas idolis immolarent: sic iurare
s 41 permitterent in deũ:
V nõ quod recte hoc facerent, sed q melius esset, deo id exhibere q dæmonibus. Euangelica aũt ueritas nõ recipit iuramentum: cum omnis sermo fidelis pro iureiurãdo
t 42 sit. c ¶ Audistis qa
X dictum &c.] Qui dicit oculũ pro oculo: non alterum uult auferre, sed utrunq; seruare. Dñs noster uicissitudinem tollens, truncat initia peccatorũ. Et in lege retributio est: in euãgelio gratia. Ibi culpa emendatur: hic peccatorum auferũtur exordia. d ¶ Sed si quis te percusserit &c.] Ecclesia-
Infra.11.d sticus uir describit, imitator eius qui dicit: Discite à me: quia mitis sum & humilis corde. Et pollicitationẽ suam,
Ioan.18.d percussus alapa comprobat. Si male locutus sum, argue
Psal.7.b de malo: sin aũt bene, quid me cædis? Tale quid & Da-
Tren.3.d uid loquebatur in psal. Si reddidi retribuentibus mihi mala. Et Hieremias in lamẽtationibus: Bonũ est homini cũ sederit ab adolescẽtia sua. Dabit percutienti se maxillam: saturabitur opprobrijs. Hoc aduersum eos qui putãt alterũ deũ legis, alterũ euãgelij: qd' & ibi & hic mansuetudo doceat. Secundũ mysticos intellectus: percussa dextera nostra, nõ iubemur sinistrã præbere, sed alterã:
hoc est, alterã dexteram. Iustus enim sinistrã non habet. C
Si nos hæreticus in disputatione percusserit: & dextrum dogma uoluerit uulnerare: opponat ei aliud de scripturis testimoniũ: & tãdiu uerberãti, succedentes sibi dexteras præbeamus, donec inimici ira lassescat. e ¶ Qui petit &c.] Si de eleemosyna tantũ dictũ intelligim⁹: ĩ plerisq; pauperibus hoc stare nõ potest. Sed & diuites si semp dederint, semper dare nõ poterũt. Post bonũ ergo eleemosynæ, apostolis: id est, doctorib⁹ præcepta tribuunt: ut qui gratis acceperũt, gratis tribuãt. Istiusmodi pecunia nunq̃ deficit: sed quãto plus data fuerit, tãto ampli⁹ duplicat. Et cũ subiecta sibi arua riget, nunq̃ fontis unda siccatur. f ¶ Ego aũt.] Multi præcepta dei imbecillitate sua non sanctorũ uiribus æstimãtes, putãt esse impossibilia quæ præcepta sunt, & dicũt sufficere uirtutibus nõ odisse inimicos: cæterũ diligere pl⁹ præcipi, q̃ humana natura patiatur. Sciendũ est er- D
go Christũ nõ impossibilia præcipere, sed pfecta: quæ fecit Da-
uid in Saul & in Absalon. Stephanus q̃q; Act.7.g
martyr pro inimicis lapidãtibus deprecatus est. Et Paulus ana- Rom.9.a
thema cupit esse pro persecutoribus suis. Hæc aũt Iesus & docuit & fecit, dicẽs: Pa- Luc.23.e
ter ignosce illis: quod enĩ faciunt, nesciunt. g ¶ Vt sitis filij &c.] Si dei præcepta custodiẽs, fili⁹ quis efficitur dei: ergo nõ est natura filius, sed arbitrio suo. Cap. VI
ATtẽdite &c. Cum ergo facis eleemosynã, &c.] Qui tuba canit eleemosynã faciens, hypocrita est. Qui ieiunans demolitur faciem suã, ut uentris inanitatẽ monstret in uultu, & hic hypocrita ẽ. Qui in synagogis & in angulis platearũ orat, ut uideaĩ ab hominib. hypocrita est. Ex quibus omnibus colligitur hypocritas esse, qui quodlibet faciũt, ut ab hominibus glorificẽtur. Mihi uidetur & ille
qui dicit fratri suo: Dimitte, ut tollã festucã de oculo tuo: Luc.6.f
nam propter gloriã hoc facere uidetur, ut ipse iustus esse uideatur. Vnde dicitur ei à domino: Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo. Non itaq; uirtus, sed causa uirtutis apud deum mercedem habet. Et si à recta uia paululum declinaueris, non interest utrum ad dexteram uadas, an ad sinistram: cum uerum iter amiseris.

Te autem

mercedem suam. Tē autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua: ut sit eleemosyna tua in abscondito, & pater tuus qui uidet in abscondito reddet tibi. Et cum oratis, non eritis sicut hypocritæ: qui amā: in synagogis, & in angulis platearum stantes orare: ut uideantur ab hominibus. Amēn dico uobis, receperunt mercedem suam. Tŭ aūt cum oraueris, intra in cubiculū tuum, & clauso ostio tuo, ora patrem tuum in abscondito, & pater tuus qui uidet in abscondito, reddet tibi. [b] Orāntes aūt nolite multum loqui, sicut ethnici faciūt. Putant enim q in multiloquio suo exaudiātur. Nolite ergo assimilari eis. Scit ēnim pater uester quid opus sit uobis anteq̃ petatis eū. Sic ergo uos orabitis. Pāter noster qui es in cœlis, sanctificētur nomen tuum. Aduēniat regnum tuum: Fiāt uoluntas tua sicut in cœlo, & in terra. Pānem nostrū supersubstātialē da nobis hodie. Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimitimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem: Sed libera nos à malo: Amēn. Si ēnim dimiseritis hominibus peccata eorū, dimittet & nobis pater uester cœlestis delicta uestra. [c] Si aūt non dimiseritis hominibus, nec pater uester dimittet uobis peccata uestra. [d] Cum autē ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ, tristes. Extermināt enim facies suas, ut pareant hominibus ieiunantes. Ameo dico uobis: quia receperunt mercedem suam. Tŭ autem cum ieiunas, unge caput tuū: & faciem tuam laua, ne uidearis hominibus ieiunans: sed patri tuo qui est in abscondito, & pater tuus qui uidet in abscondito, reddet tibi. Nolite thesaurizare nobis thesauros in terra, ubi erugo & tinea demolitur, & ubi fures effodiunt & furantur. [e] Thesaurizate autem uobis thesauros in cœlo: ubi nec erugo, nec tinea demolitur, & ubi fures non effodiunt, nec furantur. Vbi ēnim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum. [f] Lucerna corporis

A a ¶ Te autem faciente eleemosynam, &c.] Non solum eleemosynam, sed quodcūq feceritis boni operis, debet sinistra nescire: si enim illa scierit, statim dextera opera cōmaculantur. b ¶ Amen dico uobis receperunt &c.] Non dei mercedem, sed suam. Laudati sunt enim ab hominibus: quorū causa exercuere uirtutes. c ¶ Tu autē cum oraueris, &c.] Et simpliciter intellectum erudit auditorem, ut uanam orandi gloriam fugiat. Sed mihi uidetur hoc magis esse præceptum: ut inclusa pectoris cogitatione, labijsq compressis, oremus dominū: quod & Annā in Regum uolumine fecisse legimus: Labia, inquit, eius tantum mouebātur, & uox illius non audiebatur. (1.Reg.1.b) d ¶ Orantes aūt &c.] Si ethnicus in oratione multum loquitur: ergo qui Christianus est, debet parum loqui. Deus enim non uerborū, sed cordis auditor est. (Sap.1.b) e ¶ Scit eñ pater &c.] Cōsurgit in hoc loco quædam hæresis: philosophorū quoq peruersum dogma dicēnū, (B) Si nouit deus qd oremus, & anteq̃ petamus, scit quibus indigeamus: frustra scienti loquimur. Quibus breuiter respondendum est: nos non narratores esse, sed rogatores. Aliud est enim narrare ignoranti: aliud scientem petere. In illo indiciū est, hic obsequium. Ibi fideliter indicamus, hic miserabiliter obsecramus. f ¶ Pater noster qui es in cœlis.] Patrem dicendo, se filios confitentur. g ¶ Sanctificetur nomen tuum &c.]. Non in te, sed in nobis. Si enim propter peccatores nomen dei blasphematur in gentibus, econtrario propter iustos sanctificatur. h ¶ Adueniat regnum &c.] Vel generaliter pro totius mūdi petit regno, ut diabolus in mūdo regnare desistat: uel ut in unóquoq regnet deus, & nō regnet peccatū in mortali hominū corpore. Simulq & hoc attendendū, q grandis audaciæ sit & puræ conscientiæ, regnum dei postulare, & iudicium non timere. i ¶ Fiat uoluntas tua &c]. Vt quomodo angeli tibi inculpate seruiunt in cœlis, ita in terra seruiant homines. Erubescant ex hac sententia, qui quotidie in cœlo ruinas fieri mentiūtur. Nam quid nobis prodest cœlorū similitudo, si & in cœlo peccatum est? k ¶ Panem nostrū &c.] Quod nos supersubstantialem expressimus, in Græco habetur ἐπιούσιον quod uerbū LXX. interpretes περιούσιον frequentissime transferūt. Cōsiderauimus ergo in Hebræo, & ubicunq illi περιούσιον expresserūt, nos inuenimus סגלה quod Symmachus ἐξαίρετον, id est, præcipuum, uel egregium, transtulit: licet in quodam loco peculiare interpretatus sit. (C) Quando ergo petimus ut peculiarē uel præcipuum nobis deus tribuat panē, illum petimus qui dicit: Ego sum panis uiuus qui de cœlo descendi. (Ioan.6.e) In euangelio quod appellatur secundū Hebræos, pro supersubstātiali pane reperi מחר quod dicit crastinū: ut sit sensus: panē nostrum crastinum, id est, futurum da nobis hodie. Possumus supersubstantialem panem & aliter intelligere: (b 43 V) qui super oēs substantias sit, & uniuersas superet creaturas. Alij simpliciter putāt (secundum Apostoli sermonem dicentis: Habentes uictum & uestitum, his contenti sumus) de præsenti tantum cibo sanctos curā agere. (1.Tim.6.b) Vnde & in posterioribus sit præceptū: Nolite cogitare de crastino. l ¶ Amen.] Signaculum orationis dominicæ est: (c 44 VI) quod Aquila interpretatur, fideliter. (d 45 X) nos, uere, possumus dicere. m ¶ Si eñ dimiseritis &c.] Hoc qd scriptum est: (Psal.81.b) Ego dixi, dij estis, & filij excelsi oñes: uos uero ut homines moriemini, & tanq̃ unus de principibus cadetis: ad eos dicitur qui propter peccata homines ex dijs esse meruerūt. (e 46 V) Recte ergo & hi quibus peccata dimittunt, homines appellati sunt. n ¶ Exterminant enim &c.] (f 47 V) Verbū extermināt, quod in ecclesiasticis scripturis uitio interpretū tritū est: aliud multo significat, q̃ uulgo intelligitur. Exterminant quippe exules, q mittunt extra terminos. Pro hoc ergo sermone, demoliunt semp accipere debemus: qd Græce dicitur ἀφανίζουσι. Demolit aūt hypocrita faciē suā, ut tristiciā simulet, & animo forte lætāte, luctū gestet in uultu. o ¶ Tu aūt &c.] Iuxta ritū prouinciæ palæstinæ loqtur: ubi dieb. festis solēt ungere capita. Præcepit igitur: ut qñ ieiunamus, lætos & festiuos nos esse mōstremus. Multi legētes illud psal. Oleū peccatoris nō impinguet caput meū. (Psal.140.b) Ecōtrario esse uolunt bonū oleū: de q alibi dicit: Vnxit te deus deus tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis. (Psal.44.b) Et id præcipi, ut exercētes uirtutes, spirituali oleo principale cordis nostri ungere debeamus. p ¶ Vbi eñ &c.] Hoc nō solū de pecunia, sed & de cūctis passionib. sentiēdū est. Gulosi deus, uenter est: ibi ergo habet

corporis tui, est oculus tuus. Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt? [g] Nemo potest duobus dominis seruire. Aut enim unum odio habebit, & alterum diliget: aut unum sustinebit, & alterum contemnet. Nōn potestis deo seruire & mammonæ. [h] Idĉo dico uobis: Ne soliciti sitis animæ uestræ, quid manducetis: neq; corpori uestro quid induamini. Nonnê anima plus est q̃ esca, & corpus plus est q̃ uestimentū? Rêspicite uolatilia cœli: quoniā nō serūt, neq; metūt, neq; cōgregāt in horrea, & pater uester cœlestis pascit illa. Nōne uos magis pluris estis illis? Q́uis autem uestrum cogitans potest adijcere ad staturā suam cubitū unum? Et de uestimētis q̃d soliciti estis? Cônsiderate lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neq; nent. Dico aūt uobis: quoniā nec Salomon in omni gloria sua coopertus est, sicut unū ex istis. Si enim fœnum agri quod hodie est, & cras in clibanū mittitur, deus sic uestit: quātomagis uos modicæ fidei? Nôlite ergo soliciti esse dicentes: quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur? Hæc enim omnia gētes inquirūt. Scit enim pater uester, q̃a his omnib. indigetis. Quęrite ergo primū regnū dei & iusticiā eius, & hæc omnia adijciētur uobis: Nolite ergo soliciti esse in crastinū. Crastinus enim dies solicitus erit sibijpsi. Sufficit diei malicia sua.

Cap. VII

NOlitê iudicare, & non iudicabimini: nolite condemnare, & non condēnabimini. In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini, & in qua mensura mensi fueritis, remetietur uobis. [b] Quid autem uides festucam in oculo fratris tui: & trabem in oculo tuo non uides? Aut quomodo dicis fratri tuo? Frater sine, eijciam festucam de oculo tuo: & ecce trabs est in oculo tuo? Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo, & tunc uidebis eijcere festucam de

A go habēt cor ubi est thesaurus. Luxuriosi thesaurꝰ, epulæ sunt. Lasciui, ludicra. Amatoris, libido. Huic seruit unusquisq; q̃ uincitur. a ¶ Si oculus &c.] Lippiētes solēt lucernas uidere numerosas: simplex oculus & purꝰ, simplicia intuetur & pura. Hoc totū trāsfert ad sensum. Quomodo enim corpus, si oculus nō fuerit, totū in tenebris ē: ita anima si principalē fulgorē suū perdiderit, uniuersus sensus in caligine cōmorabit? Si ergo lumen q̃d in te est, tenebræ sūt: ipsæ tenebræ quātæ erūt? Si sensus qui lumē est, animæ uitio caligatur: ipsa putas caligo quib. tenebris obuoluet? b ¶ Non potestis.] Mãmona sermōe Syriaco, diuitiæ nuncupãtur. Nō potestis deo seruire & mãmonæ. Audiat hoc auarus: audiat q cēsetur uocabulo Christiano, nō posse se simul diuitijs Christoq; seruire. Et tamen nō dixit: q habet diuitias, sed q seruit diuitijs. Qui em̃ diuitiarū seruus est, diuitias custodit ut seruus: qui au-

B tem seruitutis excussit iugum, distribuit eas ut dñs. c ¶ Ideo dico uobis: &c.] In nōnullis codicibꝰ additū est: neq; q̃d bibatis. Ergo q̃ omnib. natura tribuit, & iumētis ac bestijs hominibusq; cōmune est: huius cura nō penitus liberamur. Sed præcipitur nobis ne soliciti simus quid comedamus: quia in sudore uultus præparamus nobis panem. Labor exercendus est: solicitudo tollenda. Hoc quod dicitur. Ne soliciti sitis animæ uestræ quid comedatis: neq; corpori uestro quid induamini: de carnali cibo & uestimento accipiamus. Cæterum de spiritualibus cibis & uestimentis semper debemus esse soliciti. d ¶ Nōne anima plus est q̃ esca &c.] Quod dicit istiusmodi est: Qui maiora

Rom.11 e præstitit, utiq; & minora præstabit. e ¶ Respicite uolatilia &c.] Apostolus præcipit, ne plus sapiamus, q̃ oportet sapere. Istud testimonium & in præsenti capitulo conseruandum est. Sunt enim quidā qui dum uolūt terminos patrū excedere, & ad alta uolitare, in ima merguntur: uolatilia dicentes cœli, angelos esse, cæterasq; in dei ministerio fortitudines, quæ absq; cura sui, dei alantur prouidentia. Si hoc ita est, ut intelligi uolunt: quomodo sequitur dictū ad homines: Nōne uos magis pluris estis illis? Simpliciter ergo accipiendum: q̃ si uolatilia absq; C cura & ærumnis, dei alūtur prouidētia: quæ hodie sunt, & cras non erunt: quorū anima mortalis est, & cum esse cessauerint, semper non erunt: quanto magis homines quibus æternitas promittitur, dei reguntur arbitrio? f ¶ Quis aūt uestrū &c.] Sicut animam plus esse q̃ cibū, comparatione autum demonstrauit: sic corpus plus esse q̃ uestē, ex consequentibus rebus ostendit dicens. g ¶ Cōsiderate lilia &c.] Et reuera quod sericū, quæ regū purpura, quæ pictura textricū potest floribus comparari? Quid ita rubet ut rosa? Quid ita candet ut lilium? Violæ uero purpurā nullo superari murice, oculorū magis q̃ sermonis iudiciū est. h ¶ Nolite ergo soliciti &c.] De præsentibus ergo cōcessit debere esse solicitos, qui futura prohibet cogitare. Vnde & Apostolus: Nocte & die, inquit, manibus nostris operantes: ne quē uestrum grauaremus. 1.Thess.2

Cras in scripturis fu- D turum tempus intelligitur, dicente Iacob: Et exaudiet me cras iusticia mea. Gen.30.c Et in Samuelis phantasmate, Phythonissa loquitur ad Saulem: Cras eris mecum. 1.Reg.28.d i ¶ Sufficit diei malicia &c.] Hic maliciā nō contrariā uirtuti posuit, sed laborē & afflictionē, & angustias seculi: quomodo & Sara afflixit Gen.16.c Agar ancillā suam: q̃d significanter Græce dicit̃ κακωσιν. Sufficit ergo nobis præsentis tēporis cogitatio: futurorū curā quæ incerta est, relinquamus. CAP. VII

NOlite iudicare.] Si iudicare prohibet: qua consequentia Paulus in Corintho iudicat for- 1.Cor.5.c nicantem, & Petrus Ananiam & Sapphiram mendacij Act.5.a coarguit? Sed ex consequentibus quid prohibuerit, ostendit dicens: Quomodo enim iudicaueritis sic iudicabitur de uobis. Hic non prohibuit iudicare, sed docuit. l ¶ Quid autem uides festucam in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non uides? &c.] De his loquitur, qui cum ipsi mortali crimine teneātur obnoxij, minora peccata fratribus non concedunt: culicē liquantes, & camelū glutientes. Recte ergo & isti simulatione iusticiæ, ut supra diximus, appellantur hypocritæ: qui per trabem oculi sui, festucam in oculo fratris sui aspiciunt.

Nolite

Margin (left, beside "rabit. Si ergo lumen"): g 48 V
Margin (left, beside "caligatur"): h 49 V
Margin (left, beside "beramur"): a 50 II
Margin (left, beside "uultus præparamus"): b 51 V

de oculo fratris tui. [c] Nolitê sanctũ dare canibus: neq;
mittatis margaritas uestras ante porcos, ne forte cõcul
cent eas pedibus suis, & canes conuersi dirumpant uos.
[d] Petitê, & dabitur uobis: quærite, & inuenietis: pulsate,
& aperietur uobis. Omnis enim qui petit, accipit: & qui
quærit, inuenit: & pulsanti aperiet. Aut qs est ex uobis
homo: quẽ si petierit filius suus panẽ, nunquid lapidem
porriget ei? Aut si piscem petierit: nunquid serpentem
porriget ei? Si ergo uos cũ sitis mali, nostis bona dare
filijs uestris: quanto magis pater uester qui in cœlis est,
dabit bona petẽtibus se? [e] Omnia ergo quæcunq; uul-
tis ut faciant uobis homines, & uos facite illis. Hæc
est enim lex & prophetæ. [f] Intrâte per angustam por-
tam: quia lata porta & spaciosa uia est quæ ducit ad per
ditionem: & multi sunt qui intrant per eam. Quàm an-
gusta porta & arta uia est quæ ducit ad uitam: & pauci
sunt qui inueniunt eam. [g] Attẽndite à falsis prophe-
tis, qui ueniunt ad uos in uestimentis ouium: intrinse-
cus autem sunt lupi rapaces. A fructibus eorum cogno
scetis eos. [h] Nunquid colligunt de spinis uuas: aut de
tribulis ficus? [i] Sic omnis arbor bona, fructus bonos
facit: mala autem arbor, malos fructus facit. Non pô-
test arbor bona, fructus malos facere: neq; arbor ma-
la, fructus bonos facere. Omnis arbor quæ nõ facit fru
ctum bonum, excidetur & in ignem mittetur. Igitur ex
fructibus eorum cognoscetis eos. [k] Nõn omnis qui
dicit mihi domine, domine, intrabit in regnum cœlo-
rum: sed qui facit uolũtatem patris mei qui in cœlis est,
ipse intrabit in regnum cœlorum. [l] Multi dicent mi-
hi in illa die, domine, domine, nónne in nomine
tuo

A a ¶ Nolite sanctum dare canibus &c.] Sanctum panis
est filiorum. Non debemus ergo tollere panem filiorum
& dare eũ canibus. b ¶ Neq; mittatis margaritas &c.]
Porcus non recipit ornatum, qui uersatur in uolutabris
Prou.11.c luti. Et iuxta Prouerbia Salomonis: Si habuerit circulũ
aureum, fœdior in-
uenitur. Quidam ca-
nes eos intelligi uo-
lunt, qui post fidem
Christi reuertuntur
ad uomitum pecca-
torum suorum. Por-
cos autẽ eos qui nec-
dum euangelio credi
derunt, & in luto cre
dulitatis, uitijsq; uer
sant. Nõ conuenit igi-
tur istiusmodi hominib9
cito euangelicum cre
dere margaritum: ne
cõculcent illud, & cõ
uersi nos incipiãt dis
sipare. c ¶ Petite &
dabitur &c.] Qui
carnalia supra uetue-
rat postulari: quid
quærere debeamus,
ostendit. Si petẽti da-
tur, & quærens inue-
nit, & pulsanti aperi-
tur: ergo cui non da-
tur, & qui nõ inuenit,
& cui nõ aperitur: ap
paret quod nõ bene
petierit, quæsierit,
B pulsauerit. Pulsemus
itaq; ianuam Christi,
Psal.117.c de qua dictum est:
Hæc porta domini, iu
sti intrabũt per eam:
ut cũ intrauerimus,
aperiantur nobis the
sauri absconditi & te-
nebrosi, in Christo Ie
su in q̃ est omnis scien
tia. d ¶ Si ergo uos
cum sitis mali &c.]
Notandũ quod apo-
stolos malos dixerit:
nisi forte sub aposto-
lorum persona, omne hominum damnetur genus: cuius
Gen.8.d ad comparationem diuinæ clementiæ ab infantia cor ad
Ephes.5.d malum positum est. Lege Genesim. Nec mirum si homi
nes huius seculi dicit malos, cum & Paulus Apostolus
memoret: Redimentes tempus, quoniã dies mali sunt.
e ¶ Intrate per angustam portam &c.] Lata uia, est se-
culi uoluptas quã appetunt homines. Angusta, quæ per
2.Cor.6.& 11 labores & ieiunia panditur. Quam & Apostolus ingres-
1.Tim.5.c sus est: Et ut Timotheus per eã ingrediatur, hortatur. Si-
mulq; considera quam signanter de utraq; uia locutus
sit. Per latam multi ambulant: angustã pauci inueniunt.
Latam nõ quærimus, nec inuentione opus est: sponte se
offert, & errantium uia est: Angustã uero, nec omnes in-
ueniũt: nec qui inuenerint, statim ingrediũtur per eam.
Siquidem multi inuenta ueritatis uia, capti seculi uolu-
ptatibus, de medio itinere reuertuntur. f ¶ Attendite
à falsis prophetis &c.] Et de omnibus quidẽ intelligi
potest: qui aliud habitu, ac sermone promittũt, aliud o-
pere demonstrãt. Sed specialiter de hæreticis intelligen-
dum est: qui uidentur continentia, castitate, ieiunio, qua
si quadã pietatis se ueste circundare: intrinsecus uero ha
bentes animum uenenatũ, simpliciorum fratrum corda
decipiunt. Ex fructibus ergo animæ, quibus innocentiã C
ad ruinam trahunt, lupis rapacibus comparantur. g
¶ Non potest arbor bona, &c.] Quæramus ab hæreti-
cis, qui duas inter se contrarias dicunt esse naturas: si iu
xta intelligentiã eorum, arbor bona malos fructus face-
re nunquam potest:
quomodo Moyses ar c 52
bor bona peccauerit X
ad aquam contradi-
ctiõis, & Dauid Vria d 53
interfecto, cum Beth- V
sabee cõcubuerit: Pe-
trus quoq; in passiõe Math.26.g
dñi negarit dicẽs: Ne
scio hominẽ: aut qua
cõsequẽtia Iethrosocer
Moysi arbor mala, Exod.18.c
qui utiq; in deũ Israel
nõ credebat: dederit
consilium Moysi bo- Iudith.5.a
nũ, & Achior ad Ho-
lofernem aliquid uti- e 54
le sit locutus, & Co- V
micus dixerit, quod f 55
benedictum Aposto- V
lus cõprobauit: Cor-
rumpunt mores bo-
nos, colloquia mala. 1.Cor.5.d
Et cũ non inuenerint Ioan.13.a
quid respondeãt, nos g 56
inferemus & Iudam X
arborem quondã bo
nã, fecisse fructus ma
los postq̃ tradiderit h 57
saluatorem, & Saulũ V
arborem malam eo i 58
tempore quo perse- V
quebatur ecclesiam
Christi, fecisse postea D
fructus bonos, quan
do in uas electiõis de
persecutore transla-
tus est. Tamdiu ergo k 59
bona arbor, fructus III
nõ facit malos, quan
diu in bonitatis stu-
dio perseuerat, & ma- l 60
la arbor tamdiu ma- V
net in fructibus pec-
catorũ, quamdiu ad
pœnitentiam non conuertitur. Nemo enim permanens
in eo quod fuit, incipit id esse quod nec dum cœperit.
h ¶ Non omnis qui dicit mihi, domine, &c.] Sicut su-
pra dixerat eos qui haberent uestem uitæ bonæ, non re-
cipiẽdos propter dogmatum nequitiam: ita nunc econ-
trario asserit ne his quidem accõmodandam fidem, qui
cum polleant integritate fidei, turpiter uiuunt, & doctri
næ integritatem malis operibus destruũt. Vtrunq; enim
dei seruis necessarium est: ut & opus sermone, & sermo
operibus comprobetur. Huic sententiæ potest illud ui-
deri contrarium: Nemo potest dicere, dominus Iesus, ni 1.Cor.12.a
si in spiritu sancto. Sed moris est scripturarũ, dicta pro
factis accipere, ut statim in consequentibus approbatur
refutari eos qui iactant sine operibus habere scientiam
domini, & audiunt à saluatore: Discedite à me operarij Luc.13.f
iniquitatis, nescio uos. Et Apostolus in hunc sensum lo-
quitur: Confitentur se nosse deum, factis autem negant. Titum.1.d
i ¶ Multi dicent mihi in illa die: domine, domine, non-
ne in nomine tuo prophetauimus &c.] Prophetare &
uirtutes facere, & dæmonia ejicere: interdũ non eius me
riti est qui operatur: sed uel inuocatiõe nominis Christi
hoc agit: uel ob condemnationẽ eorum qui inuocant, &
utilitatem

A utilitatem eorum qui uident & audiunt conceditur, ut li
cet homines despiciant signa facientes: tamen deum ho/
norent: ad cuius inuocationē fiunt tanta miracula. Nam
1.Reg.10.c & Saul & Balaam, & Caiphas prophetauerunt, nescien/
Num.23.b tes quid dicerēt, & Pharao & Nabuchodonosor somnijs
futura cognoscūt. Et
Ioan.11.f in Actibus apostolo/
Gen.41 rum filij Sceuæ uide
Dan.2.4 bantur eijcere dæmo
Act.19.c nia. Sed & Iudas apo
m 61 stolus cū animo pro/
V ditoris multa signa
inter cæteros aposto/
los fecisse narratur.
a ¶ Et tunc confite/
bor illis &c.] Signā/
ter dixit, confitebor:
quia multo ante tem/
pore dicere dissimu/
lauerat: nō noui uos.
Non nouit dominus
eos qui pereunt. Ob/
serua autē quare ad/
n 62 diderit, nunquam no
II ui uos, si iuxta quos/
dam omnes homines
inter raudabiles sem/
per uersati sunt crea/
turas. b ¶ Discedite
a 63 à me &c.] Non dixit
II qui operati estis ini/
quitatem: ne uidere/
tur tollere pœniten/
tiā: sed qui operami/
ni, hoc est, qui usq;
B in præsentem horam
cum iudicij tempus
aduenerit: licet nō ha
bearis facultatem pec
b 64 candi, tamen adhuc
III babetis affectum. c
¶ Et descēdit pluuia,
&c.] pluuia ista quæ
domū subuertere ni/
titur, diabol⁹ est: Flu
mina, oēs antichristi,
qui contra Christum
sapiūt. Venti spiritua
les nequitiæ in cœle/
stibus. d ¶ Funda/
ta enim erat supra petram &c.] Super hanc petram do
minus fundauit ecclesiā: ab hac petra apostolus Petrus
sortitus est nomen. Super huiuscemodi petram non in-
Psal.39.4 ueniuntur serpentis uestigia. De hac & propheta loqui/
Ibid.103.c tur confidenter: Statuit supra petram pedes meos. Et in
alio loco: Petra refugium leporib⁹ siue herinacijs. Timi/
dum enim animal in petræ cauernas se recipit, & cutis
aspera & tota armata iaculis tali se protectione tutatur.
Exod.33.g Vnde & Moysi dicitur eo tempore quo de Aegypto fu/
gerat, & lepusculus domini erat: Sta in foramine petræ,
& posteriora mea uidebis. e ¶ Qui ædificauit &c.]
1.Cor.3.b Fundamentū quod Apostolus architectus posuit, unus
est domin⁹ noster Iesus Christus: Super hoc fundamen
tum stabile & firmum, & per se robusta mole fundatum,
ædificatur Christi ecclesia. Super arenam uero quæ flui
da est, & coagmentari non potest, nec in unam copulam
redigi: omnis hæreticorum sermo ad hoc ædificatur, ut
corruat. f ¶ Erat enim docens &c.] Illi enim ea doce
bant populos, quæ scripta sunt in Moyse & prophetis.
Iesus uero quasi deus & domin⁹ ipsius Moysi, pro liber
tate uoluntatis suæ, uel ea quæ minus uidebantur adde/
bat in lege: uel cōmutans prædicabat in populos, ut su/
pra quoq; legimus: Dictum est antiquis: Ego autem di C
co uobis.

CAP. VIII

Cum autem descendisset &c.] De monte domino de
scendente, occurrunt turbæ: quia ad altiora ascende/
re non ualuerunt. Et primus ei occurrit leprosus. Nec/
dū enim poterat cū
lepra tā multiplicem
in mōte saluatoris au
dire sermonem. Et no
tandū, quod hic pri/
mus specialiter cura/
tus sit: secundo puer
centurionis: tertio so
crus Petri febriens in
Capharnaum, quar/
to loco qui oblati sūt
ei à dæmonio uexati:
quorum spiritus uer
bo eijciebat: quando
omnes male haben/
tes curauit. Et ecce le/
prosus ueniens, ado/
rabat eum dicens: Re
cte post prædicatio/
nem atq; doctrinā, si
gni offertur occasio:
ut per uirtutū mira/
cula, præteritus apud
audientes sermo fir/
mef. h ¶ Domine
si uis, potes me mun/
dare &c.] Qui uo/
luntatē rogat, de uir/
tute non dubitat. i
¶ Et extendens Iesus
manum &c.] Exten D
dente manum domi/
no, statim lepra fugit.
Simulq; considera q̄
humilis & sine iactan
tia responsio. Ille di/
xerat, si uis: dominus
respondit, uolo. Illa
præmiserat, potes me
mundare. Dominus
iungit & dicit, mūda/
re. Nō ergo ut pleriq;
Latinorum putant,
iungendum est. & le/
gendum, uolo mun/
dare: sed separatim: ut primum dicat, uolo: deinde impe
ret, mundare. k ¶ Et ait illi Iesus: Vide nemini &c.]
Et re uera quid erat necesse: ut sermone iactaret, quod
corpore præferebat? l ¶ Sed uade, &c.] Varias ob
causas mittit eum ad sacerdotem. Primum propter hu/
militatem, ut sacerdotibus deferre honorem uideatur.
Erat enim lege præceptū: ut qui mundati fuerāt à lepra, Leuit.14.d
offerrēt munera sacerdotib. Deinde ut mundatū uiden/
tes leprosum, aut crederent saluatori aut nō crederēt. Si
crederēt, saluarenť: si nō crederent, inexcusabiles forent.
Et simul ne quod in eo sæpissime criminabanť, legem ui
deretur infringere. m ¶ Accessit ad eum &c.] Nō de/
bemus iactantiæ arguere dominū, quia statim se iturum
& sanaturum esse promittit, uidens centurionis fidem,
humilitatem, & prudentiā. Fidem, in eo quod credidit
ex gentibus paralyticū à saluatore posse sanari. Humili/
tatem, quod se iudicauit indignum, cuius tectum dn̄s in
traret. Prudentiā, quod intra corporis tegmen, diuinita
tē latentē uideret: sciens nō id sibi profuturū, quod etiā
ab incredulis uidebať, sed id quod latebat intrinsecus.
De qua prudentia hoc etiā ait. a ¶ Nam & ego &c.]
Volēs ostendere dominū quoq; nō per aduentū tantum
corporis

tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eieci/
mus, & in nomine tuo uirtutes multas fecimus? Et tunc
cōfitebor illis, quia nunquā noui uos: Discedite à me
qui operamini iniquitatem. [m] Omnis ergo qui audit uer
ba mea hæc & facit ea, assimilabitur uiro sapienti qui æ/
dificauit domum suam supra petram, & descendit plu/
uia, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti: & irruerunt
in domum illam, & non cecidit: fundata enim erat supra
petrā. Et oīs qui uerba audit mea hæc & non facit ea, si/
milis erit uiro stulto. Qui ædificauit domū suam super
arenam, & descendit pluuia, & uenerunt flumina, & fla
uerūt uenti, & irruerunt in domum illā & cecidit, & fuit
ruina eius magna. [n] Et factum est cum cōsummasset Ie
sus uerba hæc, admirabātur turbæ super doctrina eius.
Erāt enim docens eos sicut potestatem habens, & non
sicut scribæ & pharisæi. Cap. VIII

C[a]Vm autem descēdisset Iesus de monte, secutæ
sunt eum turbæ multæ, & ecce leprosus ueniens
adorabat eum, dicens: Domine si uis, potes me munda/
re. Et extendens Iesus manū tetigit eum, dicens: Volo,
mundare. Et confestim mundata est lepra eius. Et ait illi
Iesus: Vide, nemini dixeris: sed uade ostende te sacerdo
ti, & offer munus quod præcepit Moyses in testimoniū
illis. [b] Cum autem introisset Capharnaum, accessit ad
eū centurio rogans eū, & dicens: Domine, puer meus ia
cet in domo paralyticus, & male torquetur. Et ait illi Ie/
sus: Ego ueniā & curabo eū. Et respondens centurio, ait:
Dn̄e, non sum dignus ut intres sub tectū meum: sed tan
tū dic uerbo, & sanabitur puer meus. Nam & ego ho/
mo sum sub potestate, habens sub me milites: & dico
huic

A corporis, sed per angelorum ministeria posse implere
quod uellet. a ¶ Audiens autem Iesus &c.] Quod ui
dit centurionem suā intelligere maiestatem. Pellendæ e-
nim erant uel infirmitates corporū uel fortitudines con-
trariæ, quibus homo ad debilitatem sæpe cōceditur, &
uerbo domini & mi-
nisterijs angelorum.
b ¶ Amē dico uobis
&c.] De præsentib⁹
loquitur, non de om-
nib. retro patriarchis
& prophetis: nisi for-
te in cēturione, fides
gentium præponitur
Israeli. c ¶ Dico au
tē uobis, quod multi
&c.] Quia deus A-
braham cœli condi-
tor pater Christi est:
idcirco in regno cœ-
lorū est & Abraham:
cum quo accubituræ
sunt natiōes, quæ cre-
diderint in Christum
filium creatoris. Et il-
le pariter sensus im-
pletur, de quo supra
diximus, in centurio
ne fidei gentium fie-
ri prærogatiuā: dum
ad illius credulitatē
de oriente & occiden
te, credituri populi
commemorantur. d
¶ Filij autem regni,
B &c.] Filios regni, Iu
dæos significat: in q̄s
ante regnauit de⁹. Te
nebræ semper interio
res sunt non exterio-
res. Sed quoniā qui à
domino foras expelli
tur, lumen relinquit:
Idcirco exteriores te-
nebræ nominatæ sūt.
e ¶ Ibi erit fletus &
stridor &c.] Si fle-
tus oculorum est, &
stridor dentium ossa
demonstrat: uera est
ergo corporū & eo-
rundē membrorum
quæ ceciderant resur
rectio. f ¶ Et cum
uenisset Iesus &c. teti
git manū eius &c.] Tangitur manus mulieris, & sana-
tis operibus eius, peccatorum infirmitas fugit. Natura
hominum istiusmodi est, ut post febrem magis lassescāt
corpora, & incipiente sanitate ægrotationis mala sentiāt.
Verum sanitas quæ confertur à domino, totū simul red
dit: nec sufficit esse sanatam: sed ut [illegible] fortitudinis
indicetur, additum est, g ¶ Et surrexit & ministrabat
&c.] Illa manus ministrabat, quæ & tacta fuerat & sa-
nata. h ¶ Vespere autem facto, &c.] Omnes non ma-
ne, non meridie, sed ad uesperam curantur: quando sol
occubiturus est: quādo granum tritici in terra moritur,
ut multos fructus afferat. i ¶ Et accedens unus scriba
&c.] Scriba iste legis qui tantum literam nouerat occi
dentem: si dixisset: Domine sequar te quocūq; ieris, non
fuisset repulsus à domino. Sed quia magistrū unum de
pluribus æstimabat, & literator erat, quod significātius
Græce dicitur γραμματεύς, & nō spiritualis auditor: ideo
nō habet locū in quo possit Iesus reclinare caput suum. C
Ostēditur autem nobis & ob hoc scribam repudiatum,
quod signorū uidens magnitudinem, sequi uoluerit sal-
uatorē, ut lucra ex operū miraculis quæreret: hoc idem
desiderans, quod & Simon Magus à Petro emere uolue-
rat. Talis ergo fides Act. 8. A
iuxta sententiam do-
mini cōdemnatur, &
dicitur ei: Quid me
propter diuitias & se
culi lucra cupis seq: e 65
cū tantæ sim pauper- V
tatis, ut ne hospitio-
lum quidē habeam,
& nō meo utar tecto?
k ¶ Alius aūt de di-
scipulis &c.] Quid d 66
simile est inter scribā V
& discipulū? Ille ma- e 67
gistrum uocat: hic do II
minum cōfitetur. Ille
propter pietatis occa
sionem ad sepeliendū
patrem ire desiderat:
Iste secuturū se quoli
bet esse promittit: nō
magistrum quærens,
sed ex magistro lu-
crum. l ¶ Iesus au-
tem ait illi: Sequere
me, & dimitte mortu- f 68
os sepelire mortuos V
&c.] Mortuus est q-
cunq; non credit. Si
autem mortuum se-
pelit mortuus, nō de- D
bemus curam habe-
re mortuorum, sed ui
uentium: ne dum so-
liciti sumus de mor-
tuis, nos quoq; mor-
tui appellemur. m
Et ascendēte eo in na
uiculam &c.] Quin
tum signū fecit: quan
do ascendens nauem
de Capharnaū, uen-
tis imperauit & mari.
Sextum, quando in
regiōe Gerasenorum
dedit potestatem dæ-
monibus in porcos.
Septimum, quando
ingrediens ciuitatem
suam, paralyticum
secundum curauit in lectulo. Primus enim paralyticus,
est puer cēturionis. n ¶ Ipse uero dormiebat, & acces-
serunt ad eum, & suscitauerunt eum dicentes: Domine
salua nos &c.] Huius signi typum in Iona legimus:
quando cæteris periclitantibus, ipse securus est, & dor- Ione. 1. b
mit, & suscitatur, & imperio ac sacramento passionis suæ
liberat suscitantes. o ¶ Tunc surgens imperauit uentis
& mari, & facta est tranquillitas magna &c.] Et ex hoc
loco intelligimus quod omnes creaturæ sentiant creato-
rem. Quas enim increpauit & quibus imperauit, sen-
tiunt imperantem: non errore hæreticorum, qui omnia
putant animantia, sed maiestate conditoris: quæ apud
nos insensibilia, illi sensibilia sunt. p ¶ Porrò homines
mirati sunt dicentes: Qualis est hic: quia uenti & mare
obediūt &c.] Non discipuli, sed nautæ, & cæteri qui in
naui erant mirabantur. Sin autem quis contentiose uo-
lueris eos qui mirabantur fuisse discipulos: respondebi-

huic uade, & uadit: & alio ueni, & uenit: & seruo meo,
fac hoc, & facit. Audiens autem Iesus miratus est, & se-
quentibus se dixit: Amēn dico uobis: non inueni tan-
tam fidem in Israel. [c] Dicō autem uobis, quod multi ab
oriente & occidente uenient, & recumbent cum Abra-
ham, & Isaac, & Iacob in regno cœlorum. Filij autēm re
gni eijciētur in tenebras exteriores. Ibi erit flētus & stri-
dor dentium. [d] Et dixit Iesus centurioni: Vade: & sicut
credidisti, fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora. [e] Et
cūm uenisset Iesus in domum Petri, uidit socrū eius ia-
centem & febricitantē: & tetigit manum eius, & dimisit
eā febris. Et surrēxit & ministrabat eis. Vespere aūtem
facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eij-
ciebat spiritus uerbo, & omnes male habentes curauit:
ut adimpleretur quod dictum est per Esaiam prophe-
tam, dicētem: Ipse infirmitates nostras accepit, & ægro-
tationes nostras portauit. Videns autem Iesus turbas
multas circum se, iussit discipulos ire trans fretum. [f] Et
accēdēs unus scriba, ait illi: Magister, sequar te quocūq;
ieris. Et dicit ei Iesus: Vulpes foueas habent: & uolucres
cœli nidos: filius autem hominis non habet ubi caput
suum reclinet. Aliūs autem de discipulis eius ait illi: Do
mine, permitte me primum ire & sepelire patrem me-
um. Iesus aūtem ait illi: Sequere me, & dimitte mor-
tuos sepelire mortuos suos. [g] Et ascēndente eo in naui-
culam, secuti sunt eum discipuli eius, & ecce motus ma-
gnus factus est in mari: ita ut nauicula operiretur flu-
ctibus. Ipse uerō dormiebat. Et accesserunt ad eum, &
suscitauerunt eū, dicentes: Domine, salua nos, perimus.
Et dicit eis Iesus: Quid timidi estis modicæ fidei? Tūnc
surgens imperauit uentis & mari, & facta est tranquilli-
tas magna. Pōrrò homines mirati sunt, dicentes: Qua-
lis est hic: quia uenti & mare obediunt ei? Et cū uenisset
Iesus

Iesus trans fretum in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei duo habentes dæmonia: de monumentis exeuntes sæui nimis: ita ut nemo posset trãsire per uiam illam. Et ecce clamauerunt, dicentes: Quid nobis & tibi Iesu fili dei? Venisti huc ante tẽpus torquere nos. Erat autem non longe ab illis grex porcorum multorum pascens. Dæmones autem rogabant eum, dicentes: Si eijcis nos, mitte nos in gregem porcorum. Et ait illis: Ite. At illi exeuntes, abierunt in porcos: Et ecce magno impetu abijt totus grex per præceps in mare, & mortui sunt in aquis. Pastores autem fugerũt, & uenientes in ciuitatem, nunciauerunt hæc omnia, & de his qui dęmonia habuerãt. Et ecce tota ciuitas exijt obuiã Iesu, & uiso eo, rogabant eum ut transiret à finibus eorũ. a Cap. IX.

ET[a] ascendens Iesus in nauiculam, transfretauit, & uẽnit in ciuitatem suam. Et ecce offerebant ei paralyticum iacentem in lecto. Videns autem Iesus fidem illorum, dixit paralytico. Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. Et ecce quidam de scribis dixerunt intra se: Hic blasphemat. Et cum uidisset Iesus cogitationes eorum, dixit: Vt quid cogitatis mala in cordibus uestris? Quid est facilius, dicere: dimittuntur tibi peccata tua, an dicere: surge & ambula? Vt autem sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, tũc ait paralytico: Surge, tolle lectum tuum & uade in domum tuam. Et surrexit, & abijt in domum suam. Videntes aũt turbæ timuerunt, & glorificauerunt deum qui dedit potestatem talem hominibus. [b] Et cum transiret inde Iesus, uidit hominẽ sedentem in telonio, Matthęum nomine: Et ait illi: Sequere me. Et surgens, secutus est eum

A mus recte homines appellatos: qui necdũ nouerant potentiam saluoris. a ¶ Quid nobis & tibi Iesu fili dei?] Non uoluntatis ista confessio est, quam præmium sequitur confitentis: sed necessitatis extorsio, quæ cogit inuitos: uelut si serui fugitiui, post multum temporis dominum suum uideant, nihil aliud nisi de uerberibus deprecãtur. Sic & dæmones cernentes dominũ in terris repẽte uersari, ad iudicandos se uenisse credebant. Præsentia saluatoris, tormenta sunt dæmonum. Ridiculeq; putãt quidam dæmones scire filium dei, & diabolũ ignorare: eo quod minoris maliciæ sint isti, quàm ille cuius satellites sũt. Cũ omnis scientia discipulorum ad magistrum referenda sit, & tam dæmones, quàm diabolus suspicari ma-

a 70 / I gis filium dei, quàm nosse intelligẽdi sunt.

Matth.11.d Nemo enim patrem nouit, nisi filius, & cui uoluerit filius reuelare. b ¶ Si eijcis nos, mitte nos in gregem porcorũ. Et ait illis: Ite. At illi exeuntes,

B abierunt in porcos: Et ecce magno impetu abijt totus grex per præceps &c.] Non quod concesserit saluator dæmonibus quod petebãt dixit, ite: sed ut per interfectionẽ porcorum, hominibus

b 7 / II salutis occasio præberetur. Pastores enim ista cernentes, statim nunciant ciuitati. Erubescat Manichæus: si de eadem substantia, & ex eodem autore hominum bestiarumq; sunt animæ: quomodo ob unius hominis salutem, duo milia porcorum suffocantur? c ¶ Et ecce tota ciuitas exijt obuiam Iesu. & uiso eo, rogabant eũ ut transiret à finibus eorum &c.] Quod rogant ut transeat à finibus eorum, non de superbia hoc faciunt, ut nonnulli arbitrantur, sed de humilitate qua se præsentia domini indignos iudicabant: sicut & Petrus in captura piscium cadẽs ad genua salua-

Luc.5.b toris, ait: Exi à me domine, quia uir peccator sum.

CAP. IX.

ET ascendens Iesus in nauiculam, transfretauit: &c.] Ciuitatem eius non aliam intelligimus quàm Nazareth: unde & Nazaræus appellatus est. Obtulerunt aũt ei, ut supra diximus, secundum paralyticũ iacentem in lectulo: quia ipse ingredi non ualebat. Videns autẽ Iesus: non eius fidem qui offerebatur, sed eorum qui offerebant, dixit paralytico: Confide fili, remittuntur tibi peccata tua. O mira humilitas, despectũ & debilẽ, totisq; membrorum compagibus dissolutum filium uocat: quem sacerdotes non dignabantur attingere. Aut certe ideo filium: quia dimittuntur ei peccata sua. Iuxta Tropologiam interdum anima iacens in corpore suo, totis membrorum uirtutibus dissolutis à perfecto doctore offer- C tur curãda domino: quæ si misericordia eius sanata fuerit: tantum roboris accipit, ut portet statim lectulum suum. e ¶ Et ecce quidam de scribis dixerunt intra se: Hic blasphemat &c.] Legimus in propheta dicentem

Esa.43.d deum: Ego sum qui deleo iniquitates tuas. Consequenter ergo scribæ, quia hominẽ putabãt, & uerba dei non intelligebant: arguunt eum blasphemiæ. Sed dominus uidens cogitationes eorum, ostẽdit se deum qui possit cordis occulta cognoscere, & quodammodo tacẽs loquitur: Eadem maiestate & potẽtia qua cogitationes uestras intueor, possũ & hominibus peccata dimittere. Ex uobis intelligite quid paralyticus consequatur. f ¶ Quid est facilius dicere: dimittuntur tibi peccata tua, an dicere: surge & ambula &c.] Inter dicere & facere multa distãtia est. Vtrum sint paralytico peccata dimissa, solus nouerat qui dimittebat. Surge aũ- D

tem & ambula: tã ille qui consurgebat, quàm hi qui consurgentem uidebant, approbare poterãt. Fit igitur carnale signum, ut probetur spirituale: quãquam eiusdem uirtutis sit, & corporis & animæ uitia dimittere. Et datur nobis intelligentia, propter peccata plerasq; euenire corporum debilitates. Et idcirco forsan dimittunt prius peccata: ut causis debilitatis ablatis, sanitas restituatur. g ¶ Surge, tolle lectum tuum, & uade in domum tuam &c.] Et anima paralytica si surrexerit: si pristinum robur recuperauerit, portat lectum suum in quo iacebat antea dissoluta, & portat illum in domum uirtutum suarum. h ¶ Et cum transiret inde Iesus, uidit hominem sedentem in teloneo &c.] Cæteri euangelistæ propter uerecundiam & honorem Matthæi, noluerunt eum nomine appellare uulgato, sed dixerunt Leui: Duplici quippe uocabulo fuit. Ipse autẽ Matthæus secundũ illud quod

dicitur à Salomone: Iustus accusator est sui in principio Prou.18.c

sermonis, Et in alio loco, Dic tu peccata tua ut iustificeris: Esa.43.d

Matthæum se & publicanum nominat: ut ostendat legentibus nullum debere salutem desperare, si ad meliora conuersus sit: cum ipse de publicano in apostolum sit repente mutatus. Arguit in hoc loco Porphyrius & Iulianus Augustus, uel imperitiam historici mentientis, uel stulticiam eorum qui statim secuti sint saluatorem: quasi irrationabiliter quemlibet uocantem hominem sint secuti: cũ tantæ uirtutes, tantaq; signa præcesserint, quæ apostolos antequam crederent uidisse, nõ dubium

est

eum.[c] Et factum est discumbente eo in domo: ecce multi publicani & peccatores uenientes discumbebãt cum Iesu & discipulis eius. Et uidentes pharisaei, dicebant discipulis eius: Quare cũ publicanis & peccatoribus manducat magister uester?[d] At Iesus audiens, ait: Non est opus medico ualentibus sed male habentibus. Euntes autem discite quid est, misericordiam uolo, & non sacrificium. Non enim ueni uocare iustos, sed peccatores. Tũnc accesserunt ad eũ discipuli Ioannis dicentes: Quare nos & Pharisaei ieiunamus frequenter: discipuli autẽ tui non ieiunant?[e] Et ait illis Iesus: Nunquid possunt filij sponsi lugere quamdiu cum illis est sponsus? Venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt. Nemo autem immittit commissuram panni rudis in uestimentum uetus. Tollit enim plenitudinem eius à uestimento, & peior scissura fit. Neq; mittunt uinum nouũ in utres ueteres: alioquin rumpuntur utres, & uinum effunditur: & utres pereunt. Sed uinũ nouum in utres nouos mittunt, & ambo conseruantur.[f] Haec illo loquente ad eos: eccẽ princeps unus accessit, & adorabat eum, dicens: Filia mea modo defuncta est: sed ueni impone manum tuam super eam & uiuet. Et surgens Iesus, sequebatur eum & discipuli eius. Et eccẽ mulier quae sanguinis fluxũ patiebatur duodecim annis, accessit retro & tetigit fimbriam uestimenti eius. Dicebat

A est. Certe fulgor ipse, & maiestas diuinitatis occultae, quae etiam in humana facie relucebat: ex primo ad se uidentes trahere poterat aspectu. Si enĩ in magnete lapide & succinis haec esse uis dicitur: ut anulos, & stipulam, & festucas sibi copulent: quãto magis dominus omniũ creaturarum ad se trahere poterat, quos uolebat. a ¶ Et factum est discumbẽte eo in domo, ecce multi publicani & peccatores &c.] Videbant publicanum à peccatis ad meliora cõuersum locum inuenisse poenitentiae, & ob id etiã ipsi non desperant salutẽ: neq; uero in pristinis uitijs permanẽtes, ueniũt ad Iesum, ut Pharisaei & scribae murmurant: sed poenitentiam agentes, ut sequẽs domini sermo significat, dicens. b ¶ Misericordiam uolo, & non sacrificium, non ueni uocare iustos, sed peccatores. &c.] Ibat autem dominus ad conuiuia peccatorum, ut occasionẽ haberet docendi, & spirituales inuitatoribus suis praeberet cibos. Deniq; cũ frequẽter pergere ad cõuiuia describatur: nihil refertur aliud, nisi quid ibi fecerit, quid docuerit: ut & humilitas domini eundo ad peccatores, & potentia doctrinae eius in conuersione poenitentiũ demonstraretur. Quod autem sequitur: Misericordiam uolo, & non sacrificium: Et, Non ueni uocare iustos sed peccatores: de propheta proferens testimoniũ, sugillat scribas & pharisaeos: qui iustos se aestimantes, peccatorũ & publicanorum consortia declinabant. c ¶ Tunc accesserunt ad eum discipuli Ioannis, dicentes: Quare nos & pharisaei ieiunamus frequenter &c.] Superba interrogatio & plena supercilio pharisaeorũ. Certe ut aliud non dicamus, reprehendenda ieiunij iactantia. Nec poterãt discipuli Ioannis non esse sub uitio, qui calumniabãtur eum, quem sciebant magistri uocibus praedicatũ & iungebantur pharisaeis, quos à Ioanne nouerant condemnatos: Generatio uiperarum quis ostendit uobis fugere ab ira uentura? d ¶ Et ait illis Iesus: Nunquid possunt filij sponsi lugere quamdiu cum illis est sponsus &c.] Sponsus, Christus: sponsa, ecclesia est. De hoc sancto spirituali connubio, apostoli sunt procreati: qui lugere non possunt quãdiu spõsam in thalamo uidẽt: & sciunt sponsum esse cum sponsa. Quando uero transierint nuptiae, & passionis ac resurrectionis tẽpus aduenerit, tunc sponsi filij ieiunabũt. Nonnulli putant idcirco post dies quadraginta passionis ieiunia debere committi: licet statim dies pentecostes & spiritussanctus adueniens, indicent nobis festiuitatẽ. Et ex huius occasione testimonij, Montanus, Prisca & Maximilla etiam post Pentecosten faciunt quadragesimam: quod ablato sponso, filij sponsi debeant ieiunare. Ecclesiae autem consuetudo ad passionem domini & resurrectionem per humilitatem carnis

Osee.6.b

Sapi.5.b

uenit: ut spirituali saginae ieiunio corporis praeparemur. C Iuxta Tropologiã autem sciendũ, quod quamdiu sponsus nobiscum est, & in laeticia sumus, nec ieiunare possumus, nec lugere. Cum autem ille propter peccata à nobis recesserit, tunc indicendum ieiunium est, tunc luctus recipiendus. e ¶ Nemo autem immittit commissuram pãni rudis in uestim. &c.] Qđ dicit, hoc est: Donec renatus quis fuerit, & uetéri homine deposito per passionem meã, nouum hominem induerit: non potest seueriora ieiunij & continentiae sustinere praecepta: ne per austeritatẽ nimiam, etiam credulitatem quam nunc habere uidetur, amittat. Duo autem exempla posuit, & utrium ueterum & nouorum, & uestimenti. Veteres utres debemus intelligere scribas & pharisaeos: Plagula uestimenti noui, & uinum nouũ praecepta euangelica sentienda: quae non possunt sustinere Iudaei, ne maior scissura fiat. Tale quid & Galatae facere cupie- D bant: ut cum euangelio legis praecepta miscerent, & in utribus ueteribus mitterent uinum nouũ: sed Apostolus ad eos loquitur: O insensati Galatae, quis uos fascinauit ueritati non obedire? Sermo igitur euangelicus apostolis potius quàm scribis & pharisaeis est infundendus: qui maiorũ traditionibus deprauati, synceritatem praeceptorum Christi non poterant custodire. Alia est enim puritas uirginalis animae, & nulla prioris uitij contagione pollutae: alia eius quae multarum sordium libidini subiacuerit. f ¶ Ecce princeps unus accessit & adorabat eum, dicens: Filia mea modu defuncta est: sed ueni impone &c.] Octauum signum est, in quo princeps suscitari postulat filiam suam, nolẽs de mysterio uerae circuncisionis excludi: sed subintrat mulier sanguine fluens. Et octauo sanatur loco, ut principis filia de hoc exclusa numero ueniat ad nonum: iuxta illud quod in psalmis dicitur: Aethiopia praeueniet manus eius deo: Et: Cum intrauerit plenitudo gentiũ, tunc omnis Israel saluus fiet. g ¶ Et ecce mulier quae sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro & tetigit fimbriam uestimẽti eius Dicebat enim &c] In euangelio secundum Lucam scribitur, quod principis filia duodecim annos haberet aetatis. Nota ergo quod eo tempore haec mulier, id est, gentium populus coeperit aegrotare, quo gens Iudaeorum crediderat. Nisi enim ex comparatione uirtutum, uitium nõ ostenditur. Haec autem mulier sanguine fluens, non in domo, non in urbe accedit ad dominum: quia iuxta legem urbibus excludebatur: sed in itinere ambulante domino: ut dum pergit ad aliam, alia curaretur. Vnde dicunt & apostoli: Vobis quidem oportebat praedicari uerbum dei: sed quoniam uos iudicastis indignos salute, transgredimur

Gal.3.a

Psal.67.g

Rom.11.e

Luc.8.f

Act.13.g

c 72 II

d 73 II

e 74 II

Dicēbat enim intra se: Si tetigero tantum uestimētum eius, salua ero. At Iesus conuersus & uidens eam, dixit: Cōnfide filia, fides tua saluam te fecit, & salua facta est mulier ex illa hora. Et cūm uenisset Iesus in domū principis, & uidisset tibicines & turbam tumultuantem, dicebat: Recedite nōn est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebant eum. Et cūm eiecta esset turba, intrauit & tenuit mánum eius. Et surrexit puella, & exijt fama hæc in uniuersam terram illam. [f] Et trānseunte inde Iesu, secuti sunt eum duo cæci clamantes & dicentes: Miserēre nostri fili Dauid. Cum autem uenisset in domum, accesserunt ad eum cæci, & dixit eis Iesus. Creditis, quia hoc possum facere uobis? Dicunt ei: Vtiq; domine. Tunc tetigit oculos eorum, dicens: Secundum fidem uestram fiat uobis. Et aperti sunt oculi eorum. Et comminatus est illis Iesus, dicens: Videte ne quis sciat. Illi autem exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa. Egrēssis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum dæmonium habentem, & eiecto dæmonio, locutus est mutus: & miratæ sunt turbæ, dicētes: Nunqnam apparuit sic in Israel. Pharisæi autem dicebant: In principe dæmoniorum eijcit dæmones. [g] Et circumibāt Iesus omnes ciuitates & castella docens in synagogis eorum, & prædicans euangeliū regni: & curans omnē languorem & omnē infirmitatē. [h] Videns autē turbas, misertus est eis: quia erant uexati, & iacentes sicut oues nō habentes pastorē. [i] Tunc dicit discipulis suis: Messis quidē multa, operarij aūt pauci. Rogate ergo dñm messis, ut mittat operarios in messem suā. Cap. X

Et

A ad gentes. a ¶ Dicebat enim intra se: Si tetigero tantū uestimentum eius, salua ero &c.] Iuxta legem qui mulierem menstruatam, aut fluentem sanguine tetigerit, immundus est. Ista ideo tangit dominum, ut sanguinis uitio etiam ipsa curaretur. b ¶ Confide filia, fides tua saluam te &c.] Ideo filia, quia fides tua te saluam fecit. Nec dixit: fides tua te saluā factura est: sed, saluā te fecit. In eo enim qđ credidisti, iam salua facta es. c ¶ Et cum uenisset Iesus in domum principis, & uidisset tibicines &c.]
Vsq; hodie puella ia-
f 75 cet in domo princi-
X pis mortua, & qui ui-
dentur magistri, tibicines sunt: carmen lugubre canentes. Turba quoq; Iudæorum non est turba credentiū, sed turba tumultuantium. d ¶ Recedite: nō est enim mortua puella, sed dormit. &c] Quia deo uiuūt omnia. e ¶ Et cū eiecta esset turba, &c.] Non enim erāt digni ut uiderent mysterium resurgentis, qui resuscitantem in-
B dignis cōtumelijs de-
g 76 ridebant. f ¶ Et te-
XI nuit manum eius. Et surrexit puella, & ex-
ijt fama hæc &c.] Ni-
h 77 si prius mundatæ fue-
VI rint manus Iudæo-
rū, quæ sanguine ple-
i 78 næ sunt: synagoga eo-
V rum mortua non re-
surget. g ¶ Et transeunte inde Iesu, secuti sunt eum duo cæci, clamantes & dicētes: Miserere nostri &c.] Transeunte per domum principis domino Iesu, & pergēte ad domum suam, sicut supra legimus: Ascendens nauiculam, transfretauit, & uenit in ciuitatē suam: clamabāt duo cæci, dicentes: Miserere nostri fili Dauid, & tamen nō curantur in itinere: non transitorie, ut putabant: sed postq; uenit in domū suam, accedunt ad eū & introeunt, & primū eorū discutitur fides, ut sic ueræ fidei lumen accipiant. Priori signo quod exposuimus de principis filia, de hæmorrhousa muliere, cōsequēter hoc iungitur: ut quod ibi mors & debilitas, hic cæcitas demōstraret. Vterq; eñ populus cæcus erat, domino per hoc seculum transeunte & cupiente reuerti ad domū suam. Qui nisi confessi fuerint & dixerint: Miserere nostri fili Dauid, & interrogante Iesu: Creditis quia possum hoc facere: responderint ei: Vtiq; domine: lumen pristinum non recipient. In alio euāgelista unus
Mar.10.g cæcus scribitur scissis uestibus, & in Hiericho sedens qui ab apostolis prohibetur clamare: sed per impudentiam recipit sanitatem. Qui locus proprie ad gentium populū pertinet, & in suo exponendus est uolumine. h ¶ Miserere nostri fili Dauid. Cum autem uenisset in domum accesserunt ad eum cæci, & dixit eis Iesus: Creditis, quia &c.] Audiant Marcion & Manichæus, & cæteri hæretici qui uetus laniant instrumentum: & discant saluatorem appellari filium Dauid: Si enim nō est natus in carne, quomodo uocatur filius Dauid? i ¶ Et cōminatus est illis Iesus, dicens: Videte ne quis sciat. Illi exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa &c.] Et dominus C propter humilitatem fugiens iactantiæ gloriam, hoc præceperat, & illi propter memoriam gratiæ non possunt tacere beneficium. Nota ergo aliquid inter se iussum esse contrarium. Cæci isti in decimo curātur loco. k ¶ Egressis autē illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum dæmonium habentem &c.] Vndecimus mutus linguā recipit ad loquēdum. Quod autem Græce dicitur κωφὸς, magis tritum est sermone cōmuni: ut surdus magis quàm mutus intelligatur. Sed moris est scripturarū κωφὸς indifferēter, uel mutum uel surdum dicere. Spiritualiter autem sicut cæci lumen recipiunt, sic & muti ad loquendum lingua laxatur: ut cōfiteatur eum quē antea denegabat. D l ¶ Et miratæ sunt turbæ, dicentes: Nunquam apparuit sic in Israel. Pharisæi autem &c.] Turba dei opera confitetur & dicit: Nunquam sic apparuit in Israel. In turba confessio nationum est. Pharisæi autem, quia uirtutem dei negare non poterant, opera calumniantur & dicunt: In principe dæmoniorum eijcit dæmones: Per suam calumniam usq; hodie Iudæorum infidelitatem demonstrantes. m ¶ Et circumibat Iesus omnes ciuitates & castella &c.] Cernis quod æqualiter & uillis, & urbibus, & castellis, id est, & magnis & paruis euangelium prædicauerit, ut non consideraret nobilium potentiam, sed salutem credentium. Circumibat ciuitates: hoc habens operis quod mandauerat pater, & hanc esuriem, ut doctrina sua saluos faceret infideles. Docebat autem in synagogis & uillis euangelium regni, & post prædicationem atq; doctrinam curabat omnem languorem, & omnem infirmitatem: ut quibus sermo non suaserat, opera persuaderent. De domino proprie dicitur: Curans omnem languorem, & omnem infirmitatem: nihil quippe ei impossibile est. n ¶ Videns autem turbas, misertus est eis, quia erant uexati, &c.] Vexatio gregis & ouium atque turbarum, pastorum culpa, & uitium magistrorum est. Vnde sequitur: o ¶ Messis quidem multa, operarij autē pauci &c.] Messis multa, populorum significat multitudinē: operarij pauci, penuriam magistrorum. Et imperat ut rogent dominum messis, ut mittat operarios in messem suā. Isti sunt operarij de quibus,

loquitur

A loquitur psalmista dicens: Qui seminant in lachrymis,
Psal.125.a in gaudio metent. Euntes ibant & flebant: portantes se/
mina sua. Venientes autē uenient cum exultatione, por/
tantes manipulos suos. Et ut apertius loquar, messis
multa, omnis turba credentiū est. Operarij autem pau/
ci & apostoli & imita
tores eorum qui mit/
tuntur ad messem.

Cap. X

E[a]T cōnuocatis duodecim discipulis suis, dedit illis
potestatem spirituum immundorum, ut ejicerent
eos & curarent omnem languorem & omnem infirmi/
tatem:[b] Duodecim autem apostolorum nomina sunt
hæc: Primus Simon qui dicitur Petrus, & Andreas fra/
ter eius: Iacobus Zebedæi & Ioannes frater eius, Phi/
lippus & Bartholomæus, Thomas & Matthæus publi
canus, & Iacobus Alphæi & Thaddæus, Simon Chā/
nanæus & Iudas Iscariotes, qui & tradidit eum.[c] Hos
duodecim misit Iesus præcipiens eis, & dicens: In uiam
gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne
intraueritis: sed potius ite ad oues quæ perierūt domus
Israel.[d] Euntes autem prædicate, dicentes: quia appro/
pinquauit regnum cœlorum: infirmos curate: mortuos
suscitate: leprosos mundate: dæmones ejicite: gratis accē
pistis, gratis date. Nolite possidere aurum neq; argen/
tum, neq; pecuniā in zonis uestris. Nō perā in uia, neq;
duas

ET conuocatis duo
decim discipulis
suis, dedit illis pote/
statem spirituum im/
mundorū &c.] Be/
nignus & clemens do
minus ac magister,
nō inuidet seruis atq;
discipulis uirtutes su
as. Et sicut ipse cura/
uerat omnē languo/
rem & omnem infir/
mitatē: apostolis quoq;
suis tribuit potestatē,
ut curarent uēm lan/
guorē & oēm infirmi
tatē i plebe. Sed mul
ta distantia est inter
habere & tribuere, do
nare & accipere. Iste
quodcunq; agit, po/
testate domini agit:
Illi si quid faciunt, im
becillitatem suam & uirtutem domini cōfitentur, dicen/
Act.3.a tes: In nomine Iesu surge & ambula. Notandum autem
quod in duodecimo loco, potestas signorum apostolis
B concedatur. b ¶ Duodecim autem &c.] Catalogus
apostolorum ponitur: ut extra hos qui pseudoapostoli
futuri sunt excludantur. c ¶ Primus Simon &c.] Or
dinem apostolorum & meritū uniuscuiusq;, illius fuit di
stribuere, qui cordis arcana rimatur. Primus scribitur
Simon, cognomento Petrus: ad distinctionē alterius Si/
monis qui appellatur Chananæus de uico Chana Gali/
Ioan.2.b læææ: ubi aquam dominus uertit in uinū. Iacobum quoq;
appellat Zebedæi: quia & alius sequit Iacobus Alphæi.
Et apostolorum paria iugaq; cōsociat. Iungit Petrum &
Andream fratres nō tam carne, q̃ spiritu. Iacobum & Io
annem, qui patrem corporis relinquentes, uerū patrem
secuti sunt. Philippū & Bartholomæū, Thomam quoq;
& Matthæum publicanū. Cæteri euangelistæ in coniun/
ctione nominum, primū ponunt Matthæum, & postea
Thomam: nec publicani nomen asscribunt: ne antiquæ
conuersationis recordantes, sugillare euangelistā uide/
Rom.5.d rentur. Iste uero (ut supra diximus) & post Thomam se
ponit, & publicanū appellat: ut ubi abūdauit iniquitas,
superabundet & gratia. d ¶ Simon Chananæus &c.]
Ipse est qui in alio euangelista scribitur Zelotes. Chana
quippe zelus interpretatur. Thaddæū apostolū, ecclesia
stica tradit historia missum Edessan ad Abagarū regem
Act.1.b Chosdroenæ, qui ab euāgelista Luca, Iudas Iacobi dici/
tur, & alibi appellatur Lebæus, quod interpretatur cor/
culum. Credendumq; est eum fuisse trinomiū: Sicut Si/
mon Petrus & filij Zebedæi, Boanerges ex firmitate &
magnitudine fidei nominati sunt. e ¶ Et Iudas Iscario
tis &c.] Vel à uico aut urbe in quo ortus est, uel ex tri/
bu Isachar uocabulū sumpsit: ut quodam uaticinio in
condemnationē sui natus sit. Isachar enim interpretatur
merces, ut significetur preciū proditoris. f ¶ In uiam
gentium ne abieritis &c.] Non est contrarius locus iste
ei præcepto quod postea dicitur: Euntes docete omnes
gentes, baptizantes eos in nomine patris & filij & spiri/
tussancti. Quia hoc ante resurrectionē, illud post resurre
ctionē præceptū est. Et oportebat primū aduentū Chri/
sti nunciare Iudæis: ne iustam haberent excusationem: C
dicentes ideo se dominum reiecisse: quia ad gentes & ad
Samaritanos apostolos miserit. Iuxta Tropologiam ue
ro præcipitur nobis, qui Christi censemur nomine:
ne in uia gentium & hæreticorum ambulemus errore,
ut quorum religio se/
parata est, separetur
& uita. g ¶ Euntes a 79
autem prædicate,] 11
Ne hominibus rusti/
canis, & absq; eloquij
uenustate indoctis & b 80
illiteratis nemo crede 11
ret pollicentibus re/
gna cœlorum: dat po
testatem infirmos cu
rare, leprosos mūda/
re, dæmones ejicere:
ut magnitudinē pro/ c 81
missorū, probet ma/ X
gnitudo signorū. Et
quia semp dona spiri
tualia (si merces me/
dia sit) uiliora fiunt,
adiungitur auaritiæ d 82
cōdēnatio. h ¶ Gra 11
tis accepistis &c.]
Ego magister & do/
minus absque precio
hoc uobis tribui, &
uos sine precio date:
ne euāgelij gratia cor
rumpatur. i ¶ Nolite possidere aurum neq; argentū:
&c.] Consequenter hæc dat præcepta euangelizatori/
bus ueritatis, quibus ante dixerat: Gratis accepistis, gra
tis date. Si enim sic prædicant ut preciū non accipiant, D
superflua est auri argentiq; & nummorū possessio. Nam
si habuissent aurum & argentum, uidebantur non cau/
sa salutis hominum, sed causa lucri prædicare. Neq; æs
in sacculis. Qui diuitias detruncarat, propemodum &
necessaria uitæ amputat: ut apostoli doctores ueræ re/
ligionis qui instituebant omnia prouidentia dei guber/
nari, seipsos ostenderent nihil cogitare de crastino. Non
peram in uia. Ex hoc præcepto arguit philosophos, qui
uulgo appellantur Bactroperitæ: quod contemptores se
culi & omnia pro nihilo ducentes, cellariū secum uehe/
bant. Neq; duas tunicas. In duabus tunicis uidetur mi/
hi duplex ostendere uestimentū: Non quo in locis Scy/
thiæ & glaciali niue rigentibus una quis tunica debeat
esse contentus: sed quo in tunica uestimentum intelliga/
mus: ne alio uestiti, aliud nobis futurorum timore serue
mus. Neq; calciamenta. Et Plato præcepit duas corpo/
ris summitates non esse uelandas: nec assuefieri debere
molliciei capitis & pedū. Cum hæc enim habuerint fir/
mitatem, cætera robustiora sunt. Neq; uirgam. Qui do
mini habemus auxilium, baculi præsidium cur quæra/
mus? Et quia quodāmodo nudos & expeditos ad præ/
dicandum apostolos miserat, & dura uidebatur esse con
ditio magistrorum, seueritatem præcepti sequēti senten/
tia temperauit, dicens: Dignus est operarius cibo suo.
Tantum, inquit, accipite, quantū in uictu & uestitu uo/
bis necessarium est. Vnde & Apostolus replicat: Haben/ 1.Tim.6.c
tes uictum & uestitum, his contenti simus. Et in alio lo/ Gal.6.d
co: Communicet autem is qui catechizatur ei qui se ca/
techizat in omni bono: ut quorum discipuli metunt spi/
ritualia, consortes eos faciant carnalium suorum: non in
auaricia, sed in necessitate. Hæc historice diximus. Cæte
rum secundum Anagogen, nō licet magistris aurum &
argentum & pecuniam quæ in zonis est, possidere. Au/
rum sæpe legimus pro sensu: argentum pro sermone: æs
pro uoce: hæc nobis non licet ab alijs accipere, sed data
à domino possidere. Neq; hæreticorū & philosophorū

A peruersæq; doctrinæ suscipere disciplinas: nō seculi pondere premi, neq; duplici esse animo, neq; pedes nostros mortiferis uinculis alligari: sed sanctam terram ingredientes esse nudos: neque habere uirgam quæ uertatur in colubrū: neq; in aliquo præsidio carnis inniti: quia huiusmodi uirga & bacu
lus arundineus est:
e 83 quē si paululū presse
II ris, frangitur & ma
num trāsforat incum
f 84 bentis. a ¶ In quā
V cūq; enim ciuitatem
aut castellum intraue
ritis, &c.] Super or
dinatione episcopi &
g 85 diaconi, Paul⁹ loqui
II tur: Oportet autem
eos & testimoniū ha
bere bonū ab his qui
foris sunt. Apostoli
nouam introeuntes
urbem, scire non po
h 86 terant quis qualis es
V set. Ergo hospes fama
i 87 eligendus est populi,
I & iudicio uicinorū:
ne prædicationis di
gnitas suscipientis in
k 88 famia deturpet. Cū
II uniuersis debeāt præ
dicare, hospes unus
eligitur, non tribuēs
beneficium ei qui a
pud se mansurus est,
sed accipiens: hoc enī
B dicitur: quis in ea di
gnus est: ut magis se
nouerit accipere gra
tiam quàm dare. b
l 89 ¶ Intrantes autem in
X domum, salutate eā.
Et siquidē fuerit do
mus illa digna, ueniet
m 90 &c.] Occulte saluta
III tionem Hebræi ac Sy
ri sermonis expressit.
Quod enim Græce
n 91 dicitur χαῖρε: & Lati
X ne, aue: hoc Hebrai
o 92 co Syroq; sermone
II appellat׳ שלום לך
salom lach: siue
שלום עמך id est,
pax tecum. Quod autem præcipit, tale est: Introeuntes domum, pacem imprecamini hospiti, & quantum in uobis est, discordiæ bella sedate. Sin autem orta fuerit contradictio, uos mercedem habebitis de oblata pace: illi bellum quod habere uoluerint, possidebunt. c ¶ Et quicunq; non receperit uos &c. excutite puluerem de pedibus uestris &c.] Puluis excutitur de pedibus in testimonium laboris sui, quod ingressi sint ciuitatē, & prædicatio apostolica ad illos usq; peruenerit. Siue excutitur puluis, ut nihil ab eis recipiant, ne ad uictum quidem necessarium, qui euangeliū spreuerint. d ¶ Amen dico uobis: tolerabilius erit terræ Sodomorum &c.] Si tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorræorū, quàm illi ciuitati quæ non receperit euangelium: & idcirco tolerabilius, quia Sodomis & Gomorris nō fuit prædicatum: huic autem prædicatum sit, & tamen non receperit euangelium: ergo & inter peccatores diuersa supplicia sunt. e ¶ Ecce ego mitto uos sicut oues in medio luporum &c.] Lupos, scribas & Pharisæos uocat: qui

duas tunicas, neq; calciamēta, neq; uirgam. Dignus est enim operarius cibo suo. [e] Inquàmcūq; enim ciuitatem aut castellum intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit: & ibi manete donec exeatis. [f] Intrantès autem in domum, salutate eam. Et siquidē fuerit domus illa digna, ueniet pax uestra super eam: si autem non fuerit digna, pax uestra reuertetur ad uos. [g] Et quicunq; nōn receperit uos, neq; audierit sermones uestros: exeuntes foras de domo uel ciuitate, excutite puluerem de pedibus uestris. Amen dicò uobis: tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorræorum in die iudicij, quàm illi ciuitati. [h] Ecce ego mittò uos sicut oues in medio luporum. Estote ergò prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ. [i] Cauete autem ab hominibus: tradent enim uos in concilijs, & in synagogis suis flagellabunt uos, & ad præsides & ad reges ducemini propter me in testimonium illis & gentibus. [k] Cum aùtem tradent uos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Dabitur enim uobis in illa hora qd loquamini: nō enim estis uos qui loquimini, sed spiritus patris uestri q loquitur in uobis. Trādet aūt frater fratrem in mortē, & pater filiū, & insurgent filij in parentes, & morte eos afficiēt. Et eritis odio omnibus propter nomē meū. Qui autèm perseuerauerit usq; in finē, hic saluus erit. [l] Cùm aūt persequentur uos in ciuitate ista fugite in aliam. Amen dico uobis: non consummabitis ciuitates Israel, donec ueniat filius hominis. [m] Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum. Sufficit discipulo ut sit sicut magister eius, & seruo sicut dominus eius. [n] Si pàtrēfamilias Beelzebub uocauerunt, quanto magis domesticos eius? Ne ergo timueritis eos. [o] Nihil ēnim opertū est quod non reuelabitur, & occultum quod

sunt clerici Iudæorum. f ¶ Estote ergo prudentes, sicut serpentes, & simplices sicut columbæ &c.] Vt per prudentiam deuitent insidias: per simplicitatem nō faciant malum. Serpentis astutia ponitur in exemplum: quia toto corpore occultat caput, & illud in quo uita est, ꝓtegit. Ita & nos toto periculo corporis caput nostrum, q Christus est, custodiamus. Simplicitas columbarum ex spiritussancti specie demonstratur. Vnde dicit & apostolus: Malicia paruuli estote. C 1.Cor.14.d
g ¶ Cum autem tradent uos, nolite cogitare quomodo, aut qd loquamini &c.] Supra dixerat: Tradent enim uos in concilijs, & in synagogis suis flagellabūt uos, & ad præsides & reges ducemini propter me. Cum ergo propter Christū ducamur ad iudices, uoluntatem tantum nostram pro Christo debemus offerre. Cæterū ipse Christus qui in nobis habitat, loquetur pro se, & spiritussancti gratia in respondendo ministrabitur. D h ¶ Tradet autem frater fratrem in mortē &c.] Hoc in persecutionibus fieri crebro uidemus: nec ullus est inter eos fidus affectus, quorū diuersa fides est. i ¶ Qui autem perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit &c.] Non enim cœpisse, sed perfecisse uirtutis est. k ¶ Cū autem persequentur &c.] Hoc ad illud tēpus referendum est, cū ad prædicationē apostoli mittebātur: quibus & proprie dicitur: In uiam gentiū ne abieritis, & in ciuitate Samaritanorū ne intraueritis: qd' persecutionē timere non debeāt, & debeāt declinare. Qd' quidē uidemus in principio fecisse credētes: quādo orta Hierosolymis persecutiōe, dispersi sunt in uniuersam Iudæā: ut tribulatiōis occasio fieret euāgelij seminariū. Spiritualit' aūt possumus dicere: Cū ꝑsecuti nos fuerint in una ciuitate, hoc est, in uno scripturarū libro uel testimonio: nos fugiam⁹ ad alias ciuitates .i. ad alia uolumina. Quāuis cōtentiosus fuerit ꝑsecutor, ante præsidiū saluatoris adueniet, q̄ aduersarijs uictoria cōcedat׳. l ¶ Si patrēfam.] Beelzebub, idolū est Acaron. q̄d uocat׳ in Regū uolumine idolū muscæ. Beel, ipse est Bel siue Baal: Zebub aūt musca dicitur. בעל זבוב
Principē ergo dæmoniorū ex spurcissimi idoli appellabāt uocabulo: q musca dicit׳ ꝓpter immundiciā quæ exterminat suauitatē olei. m ¶ Nihil enim.] Et q̄modo in 4.Reg.1.a
præsenti seculo multorū uitia nesciunt? Sed de futuro seculo scribit׳: qū iudicabit de⁹ abscondita hoim, & illuminabit

quod non scietur. [p] Quod dico uobis in tênebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate sup tecta. Et nôlite timere eos qui occidũt corpus, animam autem non possunt occidere: sed pôtius timete eum qui potest & animam & corpus perdere in gehennã. Nônne duo passeres asse ueneunt, & unus ex illis nõ cadet super terram sine patre uestro? Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt. Nolite ergo timere, multis passeribus meliores estis uos. Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo qui in cœlis est. [q] Qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo qui in cœlis est. [r] Nôlite arbitrari, quia ueni pacem mittere in terram: Non ueni pacem mittere, sed gladium. Veni enim separare hôminem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suã, & inimici hominis domestici eius. [s] Qui amat patrẽm aut matrẽ plus q̃ me, non est me dignus. Et qui amat filiũ aut filiam super me, nõ est me dignus. Et qui non ãccipit crucem suã et sequitur me, nõ est me dignus. [t] Qui inuenerit animã suam, perdet illã: & q perdiderit animam

A nabit latebras tenebrarum, & manifestabit consilia cordium. Et est sensus: Nolite timere persecutorum sæuitiã, & blasphemantiũ rabiẽ, quia ueniet dies iudicij, in quo & uestra uirtus, & eorum nequitia demonstrabitur. a ¶ Quod dico uobis in tenebris, dicite &c.] Quod audistis in mysterio, apertius prædicate: quod didicistis, abscõdite, publice loquimini: qđ uos erudiui in paruulo Iudææ loco, in uniuersis urbibus, & in toto mũdo audacter dicite. b ¶ Et nolite timere eos q occidũt corpus, animam autem non possunt occidere &c.] Si q corpus occidunt, animã nõ possunt occidere, ergo anima inuisibilis et incorporalis est, secũdum crassiorem dico nostri corporis substantiã. Vel eo certe tempore punietur, & supplicia sentiet, quando pristinũ corpus receperit, ut cum quo peccauit, cũ ipso & puniatur. c ¶ Sed potius timete eum.] Nomen gehennæ, in
B ueteribus libris non inuenitur, sed primũ à saluatore ponitur. Quæram⁹ ergo quæ sit sermonis huius oc-
3.Reg.11.b casio. Idolum Baal fuisse iuxta Hierusalẽ ad radices mõtis Moria, in quibus Siloa fluit, non semel legimus. Hæc uallis & parua campi planicies, irrigua erat & nemorosa, plena'q; delitijs, lucus'q; in ea idolo cõsecratus erat. In tantam autem dementiã populus Israel uenerat, ut deserta templi uicinia, ibi hostias immolaret, & rigorem religionis delitiæ uincerent, filiosq; suos dæmonijs incenderent uel initiarẽt. Et appellabatur locus ille gehennom,
4.Reg.23.c id est uallis filiorũ Hennom. Hoc Regum uolumen & Pa-
2.Paral.28.a ralipomenon, & Hieremias scribunt plenissime. Et cõmi-
Hiere.7.g.et natur deus se locum ipsum impleturũ cadaueribus mor-
19.a.et 32.f tuorum, ut nequaq; uocetur Topheth & Baal, sed uocetur polyandrium, id est tumul⁹ mortuorũ. Futura ergo supplicia & pœnæ perpetuæ, quibus peccatores cruciandi sunt, huius loci uocabulo denotãtur. Duplicem autẽ
Iob.24.c esse gehennã, nimij ignis & frigoris, in Iob plenissime legimus. d ¶ Nõne duo passeres asse &c.] Hæret sibi sermo dominicus, & sequẽtia pendẽt ex superioribus. Prudens lector, caue semper superstitiosam intelligentiã, ut non tuo sensui attemperes scripturas, sed scripturis iungas sensum tuũ, & intelligas quid sequatur. Supra dixerat: Nolite timere eos qui occidũt corpus, animã autem non possunt occidere: nunc loquitur consequenter: Nõne duo passeres asse ueneũt, & unus ex illis nõ cadet sup terrã sine patre uestro? Et est sensus: Si parua animalia & uilia absq; deo autore nõ decidunt, & in omnibus est prouidentia, & quæ in his peritura sunt, sine dei uoluntate non pereunt: uos qui æterni estis, non debetis timere quod absq; dei uiuatis prouidẽtia. Iste sensus & supra dictus est: Respicite uolatilia coeli, quoniã non serunt, neque metunt, neq; cõgregant in horrea, & pater uester cœlestis pascit illa: Nõne uos pluris estis illis? Ac deinceps: Considerate lilia agri, quomodo crescunt, & reliqua. Si aũt fœnum agri quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, deus sic uestit, quãto magis uos modicæ fidei? Qui- C
dam coacte duos passeres, animam & corpus interpre- Luc.12.a
tantur. Quinq; quoq; passeres secundũ Lucam, qui duobus assibus ueneunt, ad sensus referunt. Sed quomodo illa intelligẽtia toto euangelici sermonis corpori coaptetur, non paruæ difficultatis est. Vestri au-
tem & capilli capitis p 93
oĩes numerati sunt. V
Nolite ergo timere, multis passeribus meliores estis uos. Manifesti⁹ superior nostræ expositiõis sensus expressus est, qđ timere non debeant eos qui possunt occidere corpus, & animam non possunt: quoniã si sine dei scientia parua quoq; animalia non
decidunt, quanto ma- q 94
gis homo qui aposto- II
lica fultus sit dignitate? Quod autẽ ait: Ve-
stri autẽ & capilli ca- r 95
pitis omnes numera- V
ti sunt: immẽsam dei erga homines ostẽdit prouidentiã, & ineffa-
bilem signat affectũ, s 96
quod nihil nostrũ la- V
teat deum, etiam parua & ociose dicta, ei⁹
scientiam non fugiãt. D
Derident intelligen-
tiam ecclesiasticã in t 97
hoc loco, q carnis re- III
surrectionem negant, quasi nos & capillos qui numerati sunt, & à tonsore decisi, omnes dicamus resurgere, cum saluator non dixerit: Vestri autem & capilli capitis omnes saluãdi sunt, sed numerati sunt. Vbi numer⁹ est, scientia numeri demonstratur, non eiusdem numeri cõseruatio. e ¶ Nolite arbitrari, quia ueni pacem &c.] Supra dixerat: Quod dico uobis in tenebris, dicite in lumine, & quod in aure auditis, prædicate super tecta: Nunc infert quid post prædicationẽ sequatur. Ad fidẽ Christi, totus orbis contra se diuisus est, unaquæq; domus & infideles & credentes habuit, & propterea bellum missum est bonum, ut rumperet pax mala. Tale quid & in Genesi ad-
uersus rebelles homines, qui moti fuerant de oriente, & Gen.11.a
turrem extruere festinabãt, per quam coeli alta penetrarent, fecisse scribitur deus, ut diuideret linguas eorũ. Vn-
de & in psalmo Dauid precatur: Dissipa domine gentes Psal.67.g
quæ bella uolũt. f ¶ Veni enim separare hominẽ &c.] Hic locus prope eisdem uerbis in Michea propheta scri-
bitur. Et notandum ubicunq; de ueteri testamento testi- Mich.7.b
monium ponitur, utrum sensus tantum, an sermo consentiat. g ¶ Qui amat patrem aut matrem &c.] Qui ante præmiserat: Non ueni pacem mittere, sed gladium, & diuidere homines aduersum patrem & matrem, nurũ & socrum, ne quis pietatem religioni anteferret, subiecit dicens: Qui amat patrem aut matrem plus quàm me. Et
in Cantico legimus canticorum: Ordinate in me chari- Cant.2.a
tatem. Hic ordo in omi affectu necessarius est. Ama post deum, patrem, ama matrem, ama filios. Si autem necessitas uenerit, ut amor parẽtum ac filiorum dei amori comparetur, & nõ possit utrunq; seruari: odiũ in suos, pietas in deũ est. Nõ ergo prohibuit amare patrẽ aut matrem, sed signanter addidit: Qui amat patrẽ aut matrẽ plus q̃ me. h ¶ Et qui nõ &c.] In alio euãgelio scribit: Qui nõ accipit crucẽ suã quotidie. Ne semel putem⁹ ardorẽ fidei

A posse sufficere, semp crux portãda est, ut semp nos Christum amare doceamꝰ. a ¶ Qui recipit uos.] Ordo pulcherrimꝰ. Ad prædicationẽ mittit: docet pericula nõ timẽda: affectum subijcit religioni. Aurũ supra tulerat: æs de zona excusserat. Dura euangelistarum conditio. Vnde
ergo sumptus, unde
uictus necessaria? Au
u 98 steritatem mandato/
I rum, spe tẽperat pro/
missorũ. Qui recipit
(inquiens) uos, me re
x 99 cipit: & q me recipit,
X recipit cũ qui me mi/
y 100 sit, ut in suscipiendis
VI apostolis, unusquisq
credentiũ Christũ se
suscepisse arbitretur.
b ¶ Qui recipit pro/
a 101 phetã in nomine pro
X phetæ &c.] Qui pro/
phetã recipit ut pro/
phetã, & intelligit eũ
b 102 de futuris loquẽtem,
V hic mercedẽ prophe/
tæ accipiet. Igitur Iu/
dæi carnaliter ꝓphe/
tas intelligentes, mer/
cedem prophetarum
non accipient. Aliter:
In omni professione
zizaniũ mixtum est
tritico. Præmiserat:
Qui recipit uos, me
recipit: & qui me reci
pit, recipit eum q me
misit. Ad susceptionẽ
B magistrorũ discipu/
los prouocauerat. Po
terat occulta esse credentium responsio: ergo & pseudoprophetas & Iudam proditorem debemꝰ recipere, & illis alimoniam ministrare. Hoc dominus ante procurãs dicit, non personas suscipiendas esse, sed nomina: & mercedem nõ perdere suscipientes, licet indignus fuerit qui susceptus sit. c ¶ Et quicunq potum &c.] Legimus in propheta Dauid: Ad excusandas excusationes in peccatis: quod multi peccatorum suorum quasi iustas prætendant occasiones, ut quod uoluntate delinquunt, uideantur necessitate peccare. Dominus scrutator cordis & renum, futuras cogitationes in singulis contuetur. Dixerat: Qui recipit uos, me recipit. Sed hoc præceptũ multi pseudoprophetæ, & falsi prædicatores poterant impedire, medicatus est huic quoque scandalo dicens: Qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet. Rursus poterat alius causari & dicere: Paupertate ꝓhibeor, tenuitas me retinet, ut hospitalis esse nõ possim. Et hanc excusationem leuissimo præcepto diluit, ut calicẽ aquæ frigidæ, toto animo porrigamus. Frigidæ, inquit, aquæ, non calidæ, ne & in calida paupertatis ex penuria lignorum occasio quæreret. Tale quid & apostolus (ut antea
Gal.6.b iam diximus) ad Galatas præcipit: Communicet autem is qui catechizatur uerbo ei qui se catechizat in omnibus bonis. Et discipulos ad magistrorum refrigeria cohortatur. Quia poterat quilibet obtendere paupertatem, & præceptũ eludere, prius quàm ille præponat, imminen/
Gal.6.b tem soluit quæstionem dicens: Nolite errare, deus non irridetur. Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet. Et est sensus: Frustra causaris inopiam, quum aliud habeat conscientia tua, ne putes fallere cohortãtem, sed scito quod quantumcunque seminaueris, tantum & messurus sis.

animam suam propter me, inueniet eam.[u] Qui recipit uõs, me recipit, & qui me recipit, recipit eum qui me misit.[x] Qui recipit prophetam in nomine prophetæ, mercedem prophetæ accipiet. Et qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet.[y] Et quicunq pótum dederit uni ex minimis istis, calicem aquæ frigidæ tantum in nomine discipuli: amen dico uobis, non perdet mercedem suam. Cap. XI

ET factũ est cum consummasset Iesus præcipiens duodecim discipulis suis, trãsijt inde ut doceret, & prædicaret in ciuitatibus eorum.[b] Ioannes autem cum audisset in uinculis opera Christi, mittens duos de discipulis suis, ait illi: Tũ es qui uẽturus es, an alium expectamus? Et respõdens Iesus, ait illis: Euntes renunciate Ioanni quæ audistis & uidistis: Cæci uident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt: Paupẽres euangelizantur. Et beãtus est qui non fuerit scandalizatus in me. Illis áutem abeuntibus, cœpit Iesus dicere ad turbas de Ioanne: Quid existis in desertum uidere, arundinem uento agitatam? Sed quid existis uidere, hominem

COMMENTARIORVM HIERONYMI in Matthæum liber secundus. Cap. XI

T factum est &c. Ioannes autem cum audisset in uinculis opera Christi &c.] Non quasi ignorãs interrogat, ipse enĩ cæteris ignorantibus demonstrauerat dicens: Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi: & patris uocem audierat intonantis: Hic est filius meus dilectꝰ in quo mihi cõplacui. Sed quomodo saluator interrogat, ubi sit positus Lazarus, ut qui locũ sepulchri indicabãt, saltem sic pararentur ad fidem, & uiderẽt mortuum resurgentẽ: sic & Ioannes interficiendus ab Herode, discipulos suos mittit ad Christũ, ut per hanc occasionem uidẽtes signa atque uirtutes crederẽt in eũ, & magistro interrogante sibi discerẽt. Quod aũt suphirent discipuli Ioãnis aduersus dominum, & haberẽt aliqd mordacitatis ex liuore & inuidia: superior quoque interrogatio demonstrauit, euãgelista referẽte: Tunc accesserũt ad eum discipuli Ioannis dicentes: Quare nos & pharisæi ieiunamus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant? Et alibi: Magister, cui tu præbuisti testimoniũ ad Iordanem, ecce discipuli eius baptizant, & plures ueniunt ad eum, quasi dixer.nt: Nos deserimur, hic raritas est: ad illũ turba concurrit. e ¶ Tu es qui uenturus es &c.] Non ait, tu es qui uenisti, sed tu es qui uenturus es. Et est sensus: mãda mihi, q ad infernũ descẽsurus sum, utrum te & inferis debeã nunciare, qui nunciaui superis: An non conueniat filio dei, ut gustet mortem, & alium ad hæc sacramenta missurus es? f ¶ Et respondens Iesus ait illis: Euntes renunciate Ioanni quæ audistis & uidistis &c.] Ioannes interrogauerat per discipulos: Tu es qui uenturus es, an alium expectamus? Christus signa demõstrat, nõ ad ea respondẽs quæ interrogatus fuerat, sed ad scandalum nunciorum: Ite, inquit, & dicite Ioãni signa quæ cernitis, cæcos uidentes, & claudos ambulantes, & reliqua. Et quod his non minus est. g ¶ Pauperes euangelizantur.] Vel pauperes spiritu, uel certe opibus pauperes, ut nulla inter nobiles & ignobiles, inter diuites & egenos, in prædicatione distantia sit. Hæc magistri rigorem, hæc præceptoris comprobant ueritatem, quando omnis apud eũ qui saluari potest æqualis est. Quod autem ait: h ¶ Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.] Internuncios percutit, sicut in sequentibus demonstrabitur. i ¶ Illis autem abeuntibus cœpit Iesus dicere ad turbas de Ioãne: Quid existis &c.] Si superior sententia contra Ioannem prolata fuerat, ut plerique arbitrantur, in eo quod ait: Beatus est qui non fuerit scandalizatus in me: quomodo nunc Ioannes tantis laudibus prædicat? Sed quia turba circũstãs interrogationis mysterium nesciebat, & putat Ioannem dubitare de Christo, quẽ ipse monstrauerat digito, ut intelligerẽt Ioannẽ non sibi

Marginalia (right): Ioan.1.d — Ioan.11.d — D — Ioan.3.e

hominem mollibus uestitum? Ecce qui mollibus uestiuntur in domibus regum sunt. Sed quid existis uidere, prophetam? Etiam dico uobis & plus quàm prophetam. [c] Hic est enim de quo scriptum est: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te. [d] Amen dico uobis, non surrexit inter natos mulierum maior Ioanne baptista. Qui autem minor est in regno cœlorum, maior est illo. [e] A diebus autem Ioannis baptistæ usq; nunc regnum cœlorũ uim patitur, & uiolenti rapiũt illud. [f] Omnes enim prophetæ & lex usq; ad Ioannẽ prophetaueũt. Et si uultis recipere, ipse est Helias qui uenturus est. Qui habet aures audiendi, audiat. [g] Cui autem similem æstimabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro qui clamantes coæqualibus suis dicunt: Cecinimus uobis, & nõ saltastis: lamẽtauimus uobis, & nõ planxistis. Venit enim Ioannes, neq; mãducans, neq; bibẽs, & dicũt: dæmoniũ habet. Venit filius hois mãducãs & bibens, & dicunt: Ecce homo uorax & potator uini, publicanorum & peccatorum amicus. Et iustificata est sapientia à filijs

A nõ sibi interrogasse, sed discipulis suis: Quid, inquit, existis in desertum? Nũquid ob hoc, ut hominem uideretis calamo similem, qui omni uento circunfertur, & leuitate mentis de eo ambigeret quem antea prædicarat? An forsitan stimulis contra me inuidiæ cogitur, & prædicatio eius uanam sectatur gloriã, ut ex ea quærat lucra? Cur diuitias cupiat? ut affluat dapibus? Locustis uescitur & melle syluestri. An ut mollibus uestiatur? Pili camelorum tegmẽ eius sunt. Istiusmodi cib⁹ & uestis, carceris hospitio recipiuntur: & prædicatio ueritatis tale habet habitaculũ. Qui autẽ adulatores sunt, & sectantur lucra, & quærunt diuitias, & delicijs affluunt, & mollibus uestiuntur: isti in domibus regũ sunt. Ex quo ostenditur rigidam uitam & austeram prædicationem uitare debere aulas regũ, & mollium hominum palatia declinare. a ¶ Sed qd existis uidere, pphetam &c.] In eo Ioannes prophetis cæteris

B maior est, quod quẽ illi prædicauerant esse uenturum: hic uenisse digito demonstrauit dicens: Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi. Et quia ad priuilegium prophetale etiam baptistæ accessit præmium, ut dominũ suum baptizaret:

Malach.2.b unde infert meritorum αὔξησιν, faciens de Malachia testimonium, in quo etiam angelus prædicatur. Angelũ autem hic dici Ioannem non putemus naturæ societate, sed officij dignitate: id est nuncium quod uẽturũ dominum nunciarit. b ¶ Amen dico uobis, non surrexit inter natos mulierũ maior Ioãne baptista.] Inter natos, inquit, mulierum. His ergo præfertur hominibus qui de mulieribus nati sunt, & de concubitu uiri, & non ei qui est natus ex uirgine & spiritu sancto, quãquam in eo quod dixit: Non surrexit maior inter natos mulierũ Ioanne baptista: non cæteris prophetis & patriarchis cũctisq; hominibus Ioannem prætulit, sed Ioannẽ cæteris exæquauit. Non enim statim sequitur, ut si alij maiores eo non sunt, ille maior aliorum sit: uerum ut æqualitatem cum cæteris sanctis habeat. c ¶ Qui autem minor est in regno coelorum, maior est illo.] Multi de saluatore hoc intelligi uolunt, quod qui minor est tempore, maior sit dignitate. Nos autem simpliciter intelligamus, quod omnis sanctus qui iam cum deo est, maior sit illo qui adhuc consistit in prælio. Aliud est enim coronã uictoriæ possidere, aliud adhuc in acie pugnare. Quidam nouissimũ angelum in coelis domino ministrantem: meliorem uolunt accipere quolibet primo homine qui uersẽ in terris. d ¶ A diebus Ioannis baptistæ usq; nunc regnum coelorum uim patitur.] Si primus Ioannes ut supra diximus pœnitentiam populis nunciauit dicens: Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnum coelorũ: consequẽter à diebus illius regnum coelorum uim patitur, & uiolenti rapiunt illud. Grandis enim est uiolentia in terra nos esse generatos, & coelorum sedem quærere: possidere per uirtutem quod non tenuimus per naturam. e ¶ Omnes enim prophetæ & lex usq; ad Ioannem pro-

C phetauerunt.] Non quod post Ioannem excludat prophetas: Legimus enim in Actibus apostolorũ, & Agabum prophetasse, & quatuor uirgines filias Philippi, sed quod lex & prophetæ quos scriptos legimus, quicquid prophetauerunt, de domino uaticinati sunt. Quando ergo dicit: omnes prophetæ & lex usque ad Ioannem prophetauerunt, Christi tempus ostẽditur, ut quẽ illi dixerunt esse uenturũ, Ioannes uenisse ostenderet. f ¶ Et si uultis recipere, ipse est Helias qui uenturus est. Qui habet aures audiẽdi audiat.] Hoc quod dictũ est: si uultis recipere ipse est Helias: mysticum esse & egere intelligẽtia, sequẽs sermo dñi demonstrat, dicens: Qui habet aures audiendi, audiat. Si enim planus esset sensus & manifesta sentẽtia, qd necesse fuit nos ad illius intelligẽtiam præparari? Helias ergo Ioannes dicitur, non secũdum stultos philosophos & quosdam hæreticos, qui μετεμψύχωσιν introducunt:

D sed quod iuxta aliud testimonium euãgelij uenerit in spiritu & uirtute Heliæ, & eandem sancti spiritus uel gratiã habuerit uel mensuram. Sed & uitæ austeritas, rigorq; mentis Heliæ & Ioannis pares sunt. Ille enim in eremo, iste in eremo. Ille zona pellicea cingebatur, & iste simile habuit cingulum. Ille quoniam regem Achab & Iezabel impietatis arguit, fugere compulsus est. Iste quia Herodis & Herodiadis illicitas arguit nuptias, capite truncatur. Sunt qui propterea Ioannem Heliam uocari putant: quod quomodo in secundo saluatoris aduentu iuxta Malachiam præcessurus est Helias, & uenturum iudicem nunciaturus: sic Ioannes in primo aduentu fecerit: & uterque sit nuncius uel primi aduentus domini uel secundi. g ¶ Cui autem assimilabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes coæqualibus suis dicunt: Cecinimus uobis, & non saltastis: lamentauimus uobis, & non planxistis. Venit enim Ioannes neq; manducans, neque bibens &c.] Pueris in foro sedentibus & clamantibus atque dicentibus ad coæquales suos: Cecinimus uobis, & non saltastis: lamẽtati sumus, & nõ planxistis: comparatur generatio Iudæorũ, scriptura dicente: Cui similem æstimabo generationẽ istam? similis est pueris sedentibus in foro, & reliqua. Non ergo nobis tribuitur libera intelligentia, & allegoriæ interpretatio passiua, sed quicqd dicturi sumus de pueris, ad similitudinem generationis est referendũ. Pueri isti qui sedẽt in foro, hi sunt de quibus Esaias loquit: Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi deus. Et in XVIII. psalmo: Testimonium dñi fidele sapientiã præstans paruulis. Et alibi: Ex ore infantiũ & lactentiũ perfecisti laudẽ. Isti ergo pueri sederũt in foro, siue ἐν ἀγορᾷ qđ significãtius græce dicitur ubi multa uenalia sunt. Et qa popul⁹ Iudæorũ audire nolebat, nõ et tantũ locuti sunt, sed plenis faucib. inclamarũt: Cecinim⁹ uobis, & nõ saltastis: puocauim⁹ ut ad nostrũ canticũ bona opa faceretis, & saltaretis ad nostrã tibiã, sicut saltauit & Dauid ante arcam dñi, & noluistis.

Margin: Act.11.d et 21.d — c 103 II — d 104 V — e 105 V — f 106 X — g 107 V — 3.Reg.19.a — Esa.8.d — Psal.8.a

Lamenta:

filijs suis. b Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus in qbus sunt factæ plurimæ uirtutes eius, quia non egissent pœnitentiā. Væ tibi Chorazain, uæ tibi Bethsaida, qa si in Tyro & Sidone factæ essent uirtutes quæ factę sunt in uobis, olim in cilicio & cinere pœnitētiā egissent. Verū tamē dico uobis: Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicij q̄ uobis. Et tu Capharnaū, nunquid usq; in cœlū exaltaberis? Vsq; in infernū descendes. i Quia si in Sodomis factæ fuissent uirtutes quæ factæ sunt in te, forte mansissent usq; in hunc diē. Verūtamen dico uobis, quia terræ Sodomorū remissius erit in die iudicij q̄ tibi. k In illo tempore respondens Iesus, dixit: Confiteor tibi pater dn̄e cœli & terræ: Quia abscōdisti hæc à sapientibus & prudētibus, & reuelasti ea paruulis. Ita pater, quoniā sic placitū fuit ante te. l Omnia mihi tradita sunt à patre meo. m Et nemo nouit filium nisi pater: neq; patrē quis nouit nisi filius, & cui uoluerit filius reuelare. n Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam uos. Tollite iugum meū super uos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus uestris. Iugum enim meū suaue est, & onus meum leue est.

Cap. XII

In illo

A Lamentati sumus, & uos ad pœnitentiā prouocauimus: & nec hoc quidē facere uoluistis, spernētes utranq; prædicationem, tam exhortationis ad uirtutes, q̄ pœnitentiæ post peccata. Nec mirum si duplicem uiam contempseritis salutis: cum & ieiunium & saturitatem pariter spreueritis.
Si ieiuniū uobis pla-
b 108 cet, cur Ioānes displi-
V cuit? Si saturitas, cur
filius hominis displi-
cuit? Quorum alterū
dæmoniū habētem:
alterum, uoratorem
& ebrium nuncupa-
stis. Ergo qa uos no-
luistis utranque reci-
pere disciplinam, iu-
i 109 stificata est sapientia
x à filijs suis: id ē dei di-
spensatio atq; doctri-
na. Et ego q sum dei
k 110 uirtus & sapiētia dei,
V iuste fecisse ab aposto
lis meis filijs compro
batus sum, quibus re
uelauit pater, quæ à
l 111 sapientibus abscōde-
III rat, & prudentibus a-
pud semetipsos. In qui-
m 112 busdam euangelijs le
III gitur: iustificata est sa
n 113 pientia ab operibus
x suis. Sapientia quip-
pe non quærit uocis
testimonium sed ope
B rum. a ¶ Tunc cœ-
pit exprobrare ciuita
tibus in quibus factæ
sūt plurimæ uirtutes
eius, quia nō egissent
pœnitentiā.] Exprobratio ciuitatū Chorozain & Bethsaida & Capharnaū, capituli huius titulo pandit: Quod ideo exprobrauerit eis, quia post factas uirtutes & signa quāplurima, non egerint pœnitentiā. b ¶ Væ tibi Chorozain: Væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sidone factæ essent uirtutes quæ factæ sunt in uobis &c.] Chorozain & Bethsaida urbes Galilææ à saluatore plangūtur, quod post tāta signa atq; uirtutes non egerint pœnitentiam, & præferuntur eis Tyrus & Sidon, urbes idololatriæ & uitijs deditæ. Præferuntur autem ideo, quod Tyrus & Sidon naturalem tantū legem calcauerint: istæ uero post trāsgressionem naturalis legis & scriptæ, etiam signa quæ apud eas facta sunt parui duxerint. Quærimus
Sup.4.c ubi scriptum sit, quod in Chorazain & in Bethsaida dominus signa fecerit. Supra legimus: Et circuibat ciuitates omnes & uicos, curans omnem infirmitatem, & reliqua. Inter cæteras ergo ciuitates & uiculos æstimādum est in Chorozain quoq; & Bethsaida dominum signa fecisse. c ¶ Et tu Capharnaū nunquid usq; in cœlum exaltaberis? usq; ad infernum descendes.] In altero exemplari reperimus: Et tu Capharnaū quæ usq; in cœlum exaltata es, usq; ad inferna descendes. Et est duplex intelligentia. Vel ideo ad inferna descendes, quia contra prædicationem meā superbissime restitisti. Vel ideo, quia exaltata usq; ad cœlū, meo hospitio, & meis signis atq; uirtutibus, tantum habens priuilegiū, maioribus plecteris supplicijs, q̄ his quoq; credere noluisti. d ¶ Quia si in Sodomis factæ fuissent &c.] Quærat prudens lector & dicat: si Tyrus & Sidon & Sodoma potuerunt agere pœnitentiam ad prædicationem saluatoris, signorumq; miracula: non sunt in culpa quod nō crediderunt, sed uitium silentij in eo est, qui acturis pœnitentiam noluit prædicare. Ad quod facilis & aperta responsio est, ignorare nos iudicia dei, & singularum dispensationū eius sacramenta nescire. Propositum fuerat domino Iudææ fines nō excedere, ne iustam pharisæis & sacerdotibus occasionem persecutionis daret. Vnde & apostolis ante passionē præcepit: In uiam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorū ne intraueritis. Chorozain igitur & Bethsaida damnantur, quod præsenti domino credere noluerunt. Tyrus & Sidon iustificantur quod apostolis illius crediderūt. Non quæras tempora cum credētium intuearis salutē. In Capharnaum autē quæ interpretatur uilla pulcherrima, condemnatur incredula Hierusalem, cui dicitur per Ezechielem: Iustificata est Sodoma ex te. e ¶ In illo tempore, respondens Iesus dixit: Confiteor tibi pater &c.] Cōfessio nō semper pœnitētiam, sed & gratiarum actionem significat, ut in psalmis sæpissime legimus. Audiant q saluatorem nō natum, sed creatū calumniantur, quod patrem suum uocet cœli & terræ dominū. Si enim & ipse creatura est, & creatura conditorem suum patrem appellare potest: stultum fuit non & sui & cœli ac terræ dominum uel patrem similiter appellare. f ¶ Quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus.] Gratias agit & exultat in patre, quod apostolis sui aduētus aperuerit sacramēta, quæ ignorauerint scribæ & pharisæi, qui sibi sapientes uidentur, & in conspectu suo prudentes. Iustificata est sapientia à filijs suis. g ¶ Ita pater, quoniā sic fuit placitum ante te.] Blandientis affectu loquitur ad patrem, ut cœptum in apostolis beneficium cōpleatur. h ¶ Omnia mihi tradita sunt à patre meo.] Et tradentem patrem & accipientē filium mystice intellige. Alioquin si iuxta fragilitatem nostram sentire uolumus, cū cœperit habere qui accipit, incipiet non habere qui dederit. Tradita autē sibi omnia, non cœlū & terra & elementa intelligenda sunt, & cætera quæ ipse fecit & condidit: sed & hi qui per filiū accessum habent ad patrem, & ante rebelles deum postea sentire cœperunt. i ¶ Et nemo nouit filium nisi pater, neq; patrem &c.] Erubescat Eunomius tantam sibi noticiam patris & filij quantam alterutrum inter se habeant iactitans. Quod si inde contendit, & suam insaniam cōsolatur, quia sequitur: Et cui uoluerit filius reuelare: Aliud est naturæ æqualitate nosse quod noueris, aliud reuelantis dignatione. k ¶ Venite ad me omnes qui laboratis & onerati &c.] Grauia onera esse peccati, & Zacharias propheta testatur, di- Zach.5.e
cens iniquitatem sedere super talentum plumbi. Et psal- Psal.37.a
mista complorat: Iniquitates meæ aggrauatæ sunt super me. Vel certe eos qui grauissimo legis iugo premebantur ad euāgelij inuitat gratiā. l ¶ Iugū enim &c.] Quomodo leuius lege euāgelium: cum in lege homicidium, in euangelio ira damnetur? Qua ratione euāgelij gratia facilior, cum in lege adulteriū, in euāgelio cōcupiscentia Act.15.e
puniatur? In lege multa præcepta sunt, quæ apostolus non posse

Marginalia: C (beside "iudicia dei"), Sap.10.a (beside "& Bethsaida damnantur"), Ezech.16.f (beside "Ezechielem: Iustificata"), D (beside "suum uocet cœli & ter-").

A posse compleri, plenissime docet. In lege opera requirun
tur, quæ qui fecerit, uiuet in eis. In euangelio uoluntas
quæruur, quæ etiam si effectũ non habuerit, tamen præ
mium non amittit. Euangelium ea præcipit quæ possu/
mus, ne scilicet cõcupiscamus, hoc in arbitrio uostro est.

to, ut dum aliam legem seruare cupitis, sabbatũ destrua C
tis: Nunquam autem leges dei sibi cõtrariæ sunt. & pru/
denter ubi transgressionis discipuli sui argui poterant,
Dauid & Achimelech dicit exempla sectatos: ueram au/
tem & absq; necessitatis obtentu sabbati præuaricationẽ
in ipsos refert qui ca/
lumniam fecerant.

I[a]N illo tempore, abijt Iesus sabbato per sata: discipu/
li autẽ eius esurientes cœperunt uellere spicas & man
ducare. Pharisæi autem uidentes, dixerunt ei: Ecce disci/
puli tui faciunt quod non licet eis facere sabbatis. At il/
lẽ dixit eis: Non legistis quid fecerit Dauid, quãdo esu
rijt, & qui cum eo erant: quomodo intrauit in domum
dei, & panes propositionis comedit quos non licebat ei
comedere, neq; his qui cum eo erant, nisi solis sacerdoti
bus?[b] Aut non legistis in lege, quia sabbatis sacerdotes
in templo sabbatum uiolant, & sine crimine sunt? Dicõ
autem uobis, quia templo maior est hic. Si autem scire/
tis quid est: Misericordiam uolo & non sacrificium,
nunquam cõdemnassetis innocentes.[c] Dominus enim
est filius hominis, etiam sabbati. Et cum inde transisset,
uenit in synagogam eorum. Et ecce homo manum ha/
bens aridam, & interrogabant eum, dicentes: Si licet sab
batis curare, ut accusarent eum. Ipse autem dixit illis:
Quis erit ex uobis homo qui habet ouem unam, & si
ceciderit hæc sabbatis in foueam, nónne tenebit & leua
bit eam? Quanto magis melior est homo oue? Itaque
licet sabbatis benefacere. Tunc ait homini: Extende
manum tuam. Et extendit, & restituta est sanitati sicut
altera.[d] Exeuntes autem pharisæi consilium faciebant
aduersus

Lex cum uolũtatem
non puniat: punit ef/
fectum, ne adulteriũ
facias. Finge in perse/
cutione aliquã uirgi/
nem prostitutã. Hæc
apud euãgeliũ, quia
uoluntate nõ peccat,
uirgo suscipitur: in le
ge quasi corrupta re/
pudiatur. Cap XII
IN illo tẽpore, abijt
Iesus sabbato &c.]
In alio quoq; euange
lista legimus, qđ pro
pter nimiã importu/
nitatem, nec uescendi
quidem habebant lo
cum, et ideo quasi ho
mines esuriebãt. Qđ
autem spicas segetũ
manibus confricant,
& inediam consolan/
tur: uitæ austerioris
indiciũ est, nõ præpa
ratas epulas sed ci/
bos simplices quærẽ
tium. b ¶ Pharisæi
autem uidentes dixe
rũt &c.] Nota quod
B primi apostoli salua/
toris, litteram sabbati
destruunt, aduersum
Hebionitas, qui cum
cæteros recipiãt apo
stolos, Paulum quasi
transgressorẽ legis repudiant. c ¶ At ille dixit eis: Non
legistis quid fecerit Dauid &c.] Ad confutandam calu/
mniam pharisæorũ, ueteris recordatur historiæ, quãdo
1.Reg.22.b Dauid fugiẽs Saulem uenit in Nobe, & ab Achimelech
sacerdote susceptus, postulauit cibos: qui cum panes lai
cos non haberet, dedit ei consecratos, quibus nõ licebat
uesci nisi solis sacerdotibus & leuitis. Et hoc tãtum inter/
rogauit si essent mũdi pueri à mulieribus: & illo respon/
dente, ab heri & nudiustertius, non dubitauit panes da/
Osee.6.c re: melius arbitratus, propheta dicente: Misericordiam
uolo & non sacrificiũ: de famis periculo homines libera
re, q̃ deo offerre sacrificium: Hostia enim placabilis deo
hominum salus est. Opponit ergo dominus & dicit: Si
& Dauid sanctus est, & Achimelech pontifex à uobis nõ
reprehenditur, sed legis uterq; mandatũ probabili excu
satione trãsgressi sunt: & fames in causa est, cur eandem
famem non probatis in apostolis quam probatis in cæ/
teris? Quanq̃ & in hoc magna distantia sit. Isti spicas in
sabbato manu confricant, illi panes comederunt leuiti/
cos, & ad sabbati solennitatem accedebant Neomeniarũ
dies, quibus in conuiuio requisitus fugit ex aula regia.
Obserua quod panes propositionis nec Dauid, nec pue
ri eius acceperint, anteq̃ se à mulieribus mundos esse re
sponderent. d ¶ Aut non legistis in lege, quia sabbatis
sacerdotes in templo sabbatum uiolant, & sine crimine
sunt?] Calumniamini, inquit, discipulos meos cur per
segetes transeuntes spicas triuerint, & hoc fecerint famis
necessitate cogẽte, cum ipsi sabbatum uioletis in templo
immolãtes uictimas, cædentes tauros, holocausta super
lignorum struem incendio concremantes, & iuxta alte/
rius euangelij fidem: Circũcidentes paruulos in sabba/

e ¶ Dico autem uo/ a 114
bis quia templo ma/ II
ior ẽ hic &c.] Hic nõ
pronomen sed aduer
biũ loci est, quod ma
ior templo sit locus
qui dominũ tẽpli te/
neat. f Si autem sci/
retis quid est, miseri/
cordiam &c.] Quid
sit, uolo misericordiã
& non sacrificium, su/
pra diximus. Quod b 115
autem sequitur: Nun X
quam condemnasse/
tis innocẽtes: de apo/
stolis intelligendum
est. Et ẽ sensus. Si mi/ c 116
sericordiam compro II
bastis Achimelech,
eo quod fame pericli
tantem refocillauerit
Dauid & pueros ei9,
quare discipulos me/
os cõdemnatis qui ni
hil tale fecerunt?
g ¶ Et cũ trãsisset in/
de uenit in synagogã
eorum, & ecce homo
manum habẽs &c.] D
Tertiusdecim9 iste est
qui curat in synago/ d 117
ga. Et notandum qđ IIII
non in innere & foris
sed in conciliabulo Iudæorum manus arida fuerit sana/
ta. h ¶ Et interrogabant eum dicentes: Si licet sabba/
to curare &c.] Quia destructionem sabbati quam pha/
risæi in discipulis arguebant, probabili exemplo excusa
uerat, ipsum calumniari uolunt: & interrogant utrum li
ceat curare in sabbatis, ut si non curauerit, crudelitatis
aut imbecillitatis: si curauerit, transgressionis accusarẽt.
i ¶ Ipse autem dixit eis: Quis &c.] Sic soluit propositã
quæstionem, ut interrogantes auariciæ condemnaret. Si
uos, inquit, in sabbato ouem & aliud quodlibet animal
in foueam decidens eripere festinatis, nõ animali sed ue/
stræ auariciæ consulentes: quanto magis ego hominem,
qui multo melior est oue, debeo liberare? k ¶ Tunc ait
ho. &c.] In euangelio quo utuntur Nazareni & Hebio/
nitæ, quod nuper in Græcum de Hebræo sermone tran/
stulimus, & quod uocatur à plerisq; Matthæi autẽticum,
homo iste qui aridam habet manum, cementarius scri/
bitur: istiusmodi uocibus auxilium precans: Cementa/
rius eram manibus uictum quæritans, precor te Iesu, ut
mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos.
Vsque ad aduentum saluatoris arida manus in synago/
ga fuit Iudæorum, & dei opera non fiebant in ea: postq̃
ille uenit in terras, reddita est in apostolis eredẽtibus de
xtera & operi pristino restituta l ¶ Exeuntes aũt &c.]
Quod domino moliũt insidias, liuor in causa est. Quid
enĩ fecerat ut pharisæos ad iterfectionẽ sui ꝓuocaret? nẽ
pe q; homo extenderat manũ. Quis enim pharisæorũ in
die sabbati nõ extendit manũ portãs cibos, calicẽq; por
rigẽs, & cætera quæ uictui necessaria sunt? Si ergo manũ
extẽdere & alimẽta subleuare uel potũ, in sabbato nõ est
criminis, cur hoc in alio arguũt qđ ipsi facere coarguun
tur. præ

A tur, præsertim cũ iste cemẽtarius nihil tale portauerit, sed ad præceptũ domini solam extenderit manum? a ¶ Iesus autem sciẽs recessit inde &c.] Sciens insidias eorum quod uellent perdere saluatorem suum, recessit inde, ut pharisæis contra se occasionem impietatis auferret.

aduersus eum, quomodo perderent eum.[e] Iesus autem sciẽs, recessit inde, & secuti sunt eum multi, & curauit eos omnes. Et præcepit eis ne manifestũ eum facerent, ut adimpleretur quod dictũ est per Esaiam prophetã dicentem: Ecce puer meus quẽ elegi, dilectus meus in quo bene cõplacuit animæ meæ. Ponã spiritũ meũ super eum, & iudiciũ gentibus nũciabit. Non cõtendet neq; clamabit: Neq; audiet aliquis in plateis uocẽ eius. Arundinẽ quassatã non confringet, & linum fumigans non extinguet, donec eijciat ad uictoriã iudiciũ, et in nomine eius gentes sperabũt.[f] Tũc oblatus est ei dæmoniũ habẽs, cæcus & mutus, & curauit eum, ita ut loqueretur & uideret.[g] Et stupebant oẽs turbæ, & dicebãt: Nunquid hic est filius Dauid?[h] Pharisęi aũt audientes, dixerunt: Hic non eijcit dæmones nisi in Beelzebub principe dæmoniorũ.[i] Iesus aũtẽ sciens cogitationes eorũ dixit eis: Omne regnum in se diuisum desolabitur, & oĩs ciuitas uel domus diuisa contra se nõ stabit. Et si satanas satanam eijcit, aduersus se diuisus est, quomodo ergo stabit regnum eius? Et si egõ in Beelzebub eijcio dæmones, filij uestri in quo eijciunt? Ideo ipsi iudices uestri erunt. Si autem ego in spiritu dei eijcio dæmones, igitur peruenit in uos regnum dei. Aũt quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, & uasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem, & tunc domum illius diripiet? Qũi non est mecum, contra me est, & qui non congregat mecum, spargit.[k] Ideo dico uobis: omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus, spiritus autem blasphemiæ non remittetur. Et quicunque dixerit uerbum contra filium hominis, remittetur ei: qui au-

b ¶ Ecce puer meus
quem elegi &c.] Per
e 118 Esaiam prophetã ex
X persona patris hoc di
Esa.42.a citur: Ponam spiritũ
meũ super eum. Spi-
ritus ponitur non su-
per dei uerbum, & su-
per unigenitũ qui de
sinu processit patris,
sed sup eum, de quo
dictum est: Ecce puer
Nota. meus. c ¶ Neq; au-
diet quis i plateis uo-
cem eius.] Lata enim
ẽ & spaciosa uia quæ
f 119 ducit ad perditionẽ,
V & multi ingrediũtur
per eã: Qui multi uo
g 120 cem non audiunt sal-
VII uatoris, quia nõ sunt
h 121 in arta uia, sed in spa-
II ciosa. d ¶ Arundinẽ
i 122 quassatã non confrin
II get &c.] Qui pecca-
tori non porrigit ma
num, nec portat onꝰ
fratris ui, iste calamũ
quassatum cõfringit.
B Et qui modicã scintil
lã fidei cõtẽnit in par
uulis, hic linũ extin-
guit fumigãs. Quorũ
Christus utrunq; nõ
fecit: ad hoc enim ue-
nerat, ut saluum face-
ret quod perierat.
e Tunc oblatus est ei
dæmonium habẽs.]
k 123 Tria signa simul in u
II no homine perpetra-
ta sunt: Cæcus uidet,
mutus loquitur, pos-
sessus à dæmone libe-
ratur. Quod & tunc
quidem carnaliter fa

ctum est, sed & quotidie cõpletur in conuersione credentium, ut expulso dæmone, primum fidei lumen aspiciãt: deinde in laudes dei tacentia prius ora laxẽtur. f ¶ Iesus autem sciens cogitationes &c.] Turbæ stupebant & confitebantur eum qui tanta signa faciebat esse filiũ Dauid: pharisæi uero opera dei principi dæmoniorũ deputabant. Quibus dominus nõ ad dicta sed ad cogitata respondit, ut uel sic compellerentur credere potentiæ eius qui cordis uidebat occulta. g ¶ Si satanas satanam eijcit, aduersus se diuisus est &c.] Non potest regnum & ciuitas contra se diuisa perstare. Sed quomodo concordia paruæ res crescunt, ita discordia maximæ dilabũtur. Si ergo satanas pugnat cõtra se, & dæmon inimicus est dæmonis, deberet iam mundi uenisse consummatio, ut non haberent in eo locum aduersariæ potestates, quarum inter se bellum, pax hominũ est. Si autem putatis ò scribæ & pharisæi, quod recessio dæmonũ obediẽtia sit in principem suum, ut homines ignorantes fraudulenta simulatione deludant, quid potestis dicere de corporũ sanitatibus quas dominus perpetrauit? Aliud est si membrorum quoq; debilitates & spiritualium uirtutum insignia

dæmonibus assignatis. h ¶ Si ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij uestri in quo eijciunt? Ideo ipsi iudices uestri erunt.] Filios Iudæorum, uel exorcistas gentis illius ex more significat, uel apostolos ex eorum stirpe generatos. Si exorcistas qui ad inuocationẽ dei eijciebãt dæmo- C

nes, coartat interroga-
tione prudenti, ut cõ
fiteantur spũs sancti
esse opꝰ. Quod si ex-
pulsio dæmonum, in
quit, in filijs uestris
deo non dæmonibus
deputaĩ, quare in me
idem opus nõ eandẽ
habeat causam? Ergo
ipsi iudices uñi erũt,
nõ potestate sed cõpa
ratione, dũ illi expul-
sionem dæmonũ deo
assignant: uos Beelze
bub principi dæmo-
niorum. Sin autẽ de
apostolis dictũ est, ꝙ
& magis itelligere de
bemus, ipsi erunt iu-
dices eorũ, quia sede-
bũt in duodecim so-
lijs iudicantes duode
cim tribꝰ Israel. i Si
autem ego in spiritu
dei eijcio dæmões.]
in Luca istum locum Luc.11.c
ita scriptum legimꝰ:
Si autẽ ego in digito
dei eijcio dæmones. D
Iste est digitus quem
confitentur & magi,
qui contra Moysen &
Aarõ signa faciebãt,
dicentes: Digitus dei Exod.8.e
est iste, quo tabulæ la Deut.9.b
pideæ scriptæ sunt in
monte Sina. Si igitur
manus & brachium,
dei filius est, & digitꝰ
eius spiritus sanctus:
patris & filij & spiritꝰ
sancti una substantia
est: nõ te scandalizet
membrorũ inæqualitas, cum ædificet unitas corporis. k ¶ Igitur peruenit in uos regnum dei.] Luc.17.e
Vel seipsum significat, de quo in alio loco scriptũ est: Re- Ioan.1.d
gnum dei intra uos est. Et: Medius stat inter uos quẽ nescitis: Supra.3.a
Vel certe illud regnum quod & Ioannes & ipse do
minus prædicauerãt: Pœnitentiam agite, appropinquabit enim regnum cœlorum. Infra.21.d
Est & tertiũ regnum scripturæ sanctæ quod auferetur à Iudæis, & tradetur genti facienti fructus eius. l ¶ Aut quomodo potest quisquã intrare domũ fortis & uasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem, & tunc domum illius diripiet?] Non debemus esse securi: Aduersarius noster fortis, uictoris quoque uocibus comprobatur. Domus illius mundus, qui in maligno positus est, nõ creatoris dignitate, sed magnitudine delinquentis: Vasa eius nos quondam fuimus. Alligatus est fortis & religatus in tartarum, & domini contritus pede: & direptis sedibus tyranni, captiua ducta est captiuitas. m ¶ Qui non est mecum, contra me est: & qui non congregat mecũ, spargit &c.] Non putet hoc quisquam de hæreticis dictum & schismaticis, quanquam & ita ex superfluo possit intelligi: sed ex consequentibus textuq; sermonis, ad diabolum refertur, eo quod

quì autem dixerit contra spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc seculo neq; in futuro. [l] Aut facitē arborem bonam & fructum eius bonum: aut facite arborem malam & fructum eius malum. Siquidē ex fructu arbor agnoscitur. Prógenies uiperarum quomodo potestis bona loqui quum sitis mali? Ex abundantia enim cordis os loquitur. [m] Bŏnus homo de bono thesauro profert bona. Et malus homo de malo thesauro profert mala. [n] Dico áutem uobis, quoniam omne uerbum ociosum quod locuti fuerint homines, reddent rationē de eo in die iudicij. Ex uerbis enim tuis iustificaberis, & ex uerbis tuis condemnaberis. [o] Tunc respónderunt ei quidam de scribis & pharisæis, dicentes: Magister uolumus à te signum uidere. [p] Qui respondens, áit illis: Generatio mala & adultera signum quærit, & signum nō dabitur ei nisi signum Ionæ prophetæ. Sicut enim fuit Ionas in uentre ceti tribos diebus et tribus noctibus, sic erit filius hominis in corde terrę tribus diebus & tribus noctibus. Viri Niniuitę surgent in iudicio cum generatione ista & condemnabunt eam, quia pœnitentiā egerunt in prædicatione Ionæ. Et ècce plus q̃ Iona hic. Règina austri surget in iudicio cum generatione ista & condemnabit

A quod non possint opera saluatoris Beelzebub operibus cōparari. Ille cupit animas hominū tenere captiuas, dominus liberare. Ille prædicat idola, hic unius dei noticiā. Ille trahit ad uitia, hic ad uirtutes reuocat. Quomodo ergo possunt inter se habere cōcordiam quorum opera diuersa sunt. a ¶ Et quicunq; dixerit uerbum cōtra filium hominis, remittetur ei: qui autē dixerit contra spiritum sanctū.] Et quomodo quidā nostrorū episcopos atq; presbyteros post blasphemiam spiritus sancti in suū recipiūt gradum, cū saluator dicat, omne peccatū & blasphemiā dimitti hominibus: qui autē in spiritū sanctū blasphemauerit, non dimitti ei, neque in præsenti tempore neq; in futuro: Nisi forte illud de Marco euāgelista sumamus exemplum, qui causas tantæ iræ manifestius expressit, dicens: Quia dicebāt, spiritum immūdum habet. Ergo quicunq; opera saluatoris Beelzebub principi dæmoniorū deputarit, & dixerit filium dei habere spiritum immūdum: huic nullo tēpore blasphemia remittetur. Vel ita locus iste intelligendus est. Qui uerbum dixerit contra filiū hominis scandalizatus carne mea, & me hominē tantum arbitrans, quod filius sim fabri, & fratres habeam Iacobū & Ioseph & Iudā, & homo uorator & uini potator sim, talis opinio absque blasphemia, quanquam culpa non careat, erroris tamē habet ueniam propter corporis uilitatem. Qui autem manifeste intelligens opera dei, cum de uirtute negare non possit, eadem stimulatus inuidia calumniatur, & Christum dei q; uerbum & opera spiritus sancti dicit esse Beelzebub: isti non dimittetur neq; in præsenti seculo neq; in futuro. b ¶ Aut facite arborē bonam, & fructum eius bonum, aut facite arborē malam & fructum &c.] Constringit eos syllogismo quem Græci uocant ἄφυκτον, nos ineuitabilem possum⁹ appellare, qui interrogatos hinc inde concludit, & utroq; cornu premit. Si, inquit, diabolus malus est, bona opera facere non potest. Si autem bona sunt quæ facta cernitis, sequitur ut non sit diabolus q ea facit. Neq; enim fieri potest ut ex malo bonum, aut ex bono oriatur malum. Quod autem sequitur. c ¶ Progenies uiperarum quomodo potestis &c.] Ostendit illos arborem malam, & tales afferre fructus blasphemiæ redundantes, qualia habeant semina diaboli. d ¶ Bonus homo de bono thesauro &c.] Vel ipsos Iudæos dominum blasphemantes ostendit de quali thesauro blasphemias proferant, uel cum superiori quæstione hæret sententia quod quomodo non possit bonus homo proferre mala, nec malus bona: sic non possit Christus mala, & diabolus bona opera facere. e ¶ Dico autem uobis, quoniam omne uerbum ociosum &c.] Hoc quoque hæret cum superioribus. Et est sensus. Si ociosum uerbum quod nequaquam ædificat audientes. non est absq; periculo eius qui loquit, & in die iudicij redditurus est

Mar.3.d

B

unusquisque rationem sermonum suorum, quanto magis uos qui opera spiritus sancti calumniamini, et dicitis me in Beelzebub principe dæmoniorum ejicere dæmonia: redditurus estis rationem calumniæ uestræ? Ociosum uerbum est, quod sine utilitate & loquentis dicitur & au- C
dientis: si omissis seriis de rebus friuolis loquamur, & fabulas
narremus antiquas. l 124
Cæterum qui scurri- X
lia replicat, & cachinnis ora dissoluit, & aliquid profert turpitudinis, hic non ociosi uerbi, sed criminosi
tenebit̃ reus. f ¶ Tūc m 125
responderunt ei &c. V
Magister uolumus.] n 126
Sic signum postulāt, X
quasi quæ uiderāt signa non fuerint. Sed in alio euāgelista qd
petant plenius expli- o 127
catur. Volum⁹ à te si- V
gnum uidere de cœlo. Vel in morem He- p 128
liæ ignem de sublimi V
uenire cupiebant, uel in similitudinem Samuelis tempore æstiuo cōtra naturam loci mugire tonitrua, coruscare fulgura, imbres ruere, quasi non possint & illa calūniari & dicere ex occul-
tis & uarijs aeris pas- D
sionib⁹ accidisse. Nā q calūniaris ea quæ oculis uides, manu tenes, utilitate sentis: quid facturus es de his quæ de cœlo uenerint? Vtiq; respondebis, & ma- Exod. 7. et 8
gos in Aegypto multa signa fecisse de cœlo. g ¶ Ait illis: generatio mala & adultera &c.] Egregie dixit adultera, quia dimiserat uirum, & iuxta Ezechielem multis se Ezech.16.d
amatoribus copulauerat. h ¶ Signū quærit, & signum nō dabitur illi, nisi signum Ionæ prophetæ. Sicut enim fuit Ionas in uentre ceti tribus diebus & tribus noctib⁹, Ione.2.b
sic erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus &c.] De hoc loco plenius in commētarijs Ionæ prophetæ disputauim⁹: ad illum ergo locum lectoris diligentiā remittimus, hoc breuiter nunc dixisse contenti, quod synecdochice totum intelligatur ex parte: nō quod omnes tres dies & tres noctes in inferno dominus steterit, sed quod in parte parasceues & dominicæ, & tota die sabbati, tres dies & totidem noctes intelligantur. i ¶ Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam &c.] Non sententiæ potestate, sed cōparationis exemplo. k ¶ Et ecce plusquam Iona hic &c.] Hic, aduerbium loci non pronomen intelligas. Ionas secundum Lxx. interpretes triduo prædicauit, ego tanto tempore. Ille Assyrijs genti incredulæ, ego Iudæis populo dei. Ille peregrinis, ego ciuibus. Ille uoce locutus est simplici, nihil signorum faciens, ego tanta faciens signa, Beelzebub calumniam sustineo. Plus ergo est Iona hic: id est, in præsentiarum inter uos. l ¶ Regina austri surget in iudicio cum generatione ista & condemnabit eam, quia uenit à finibus terræ audire sapientiam Salomo. &c.] Eodem modo condemnabit regina austri populum Iudæorum, quo condemnabunt uiri Niniuitæ Israelem incredulum. Ista autem est regina Saba, de qua in Regum uolumine & in Paralipomenon legimus, quæ per tantas difficultates, gente sua & impe-

nabit eam, quia uenit à finibus terræ audire sapientiam
Salomonis. Et ecce plus quàm Salomon hic. Cum autem
immūdus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca
arida quærens requiem, & non inuenit. Tunc dicit: Re-
uertar in domum meam unde exiui. Et ueniens inuenit
uacantem, scopis mundatam et ornatam. Tunc uadit &
assumit septem alios spiritus secū nequiores se, & intran-
tes habitant ibi, & fiunt nouissima hominis illius peio-
ra prioribus. Sic erit & generationi huic pessimæ. Ad-
huc eo loquente ad turbas, ecce mater eius & fratres sta-
bant foris quærētes loqui ei. Dixit autem ei quidam: Ec-
ce mater tua & fratres tui foris stāt quærētes te. At ipse
respondens dicenti sibi, ait: Quæ est mater mea, & qui
sunt fratres mei? Et extendens manū in discipulos suos,
dixit: Ecce mater mea & fratres mei. Quicunque enim fe-
cerit uoluntatē patris mei qui in cœlis est, ipse meus fra-
ter, & soror, & mater est.

Cap. XIII

IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus ma-
re. Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita ut na-
uiculam ascendens sederet, & oīs turba stabat in littore:
& locutus est eis multa in parabolis, dicēs: Ecce exijt qui
seminat

A rio derelictis, uenit in Iudæam audire sapientiam Salo-
monis, & ei multa munera detulit. In Niniue autem et in
regina Saba occulta fides nationum præfertur Israeli.
a ¶ Cum autem immundus spiritus exierit ab homine,
ambulat per loca arida quærēs requiem &c.] Quidam
istum locum de hære-
ticis dictum putant,
quod immundus spi-
q 129 ritus qui in eis antea
V habitauerat quando
gentiles erant, ad con-
fessionē ueræ fidei eij-
ciatur: postea uero cū
se ad hæresim transtu-
lerint, & simulatis uir-
tutibus ornauerint do-
mum suam, tūc alijs
septem nequam spiri-
r 130 tibus adiūctis, reuer-
II tatur ad eos diabolus,
& habitet ī illis, fiātque
nouissima eorum pe-
iora prioribus. Mul-
to quippe peiori con-
ditione sunt hæretici
quàm gētiles, quia in
illis spes fidei est: in i-
stis pugna discordiæ.
Cum hæc intelligen-
tia plausum quēdam
& colorem doctrinæ
præferat, nescio an ha-
s 131 beat ueritatem. Ex eo
II enim quod finita uel
parabola uel exēplo
B sequitur: Sic erit et ge-
nerationi huic pessi-
mæ: compellimur nō
ad hæreticos & quoslibet homines, sed ad Iudæorū po-
pulum referre parabolam: ut contextus loci non passim
& uagus in diuersum fluctuet, atque insipientiū more tur-
betur, sed hærens sibi uel ad priora uel ad posteriora re-
spondeat. Immundus spiritus exiuit à Iudæis, quādo ac-
ceperunt legem, & ambulauit per loca arida quærens si-
bi requiem. Expulsus uidelicet à Iudæis, ambulauit per
gentium solitudines, quæ cum postea domino credidis-
sent, ille non inuento loco in nationibus dixit: b ¶ Re-
uertar in domum meam &c.] Hoc est, abibo ad Iudæos
quos ante dimiseram. c ¶ Et ueniens inuenit uacantē,
scopis mundatam &c.] Vacabat enim templum Iudæo-
rum, & Christum hospitem non habebat dicentem: Sur-
Ioan. 14. d gite eamus hinc. Et in alio loco: Dimittetur uobis domus
Luc. 13. b uestra deserta. Quia igitur & dei & angelorum præsidia
non habebant, & ornati erant superfluis obseruationibus
legis, & traditionibus pharisæorum: reuertitur diabolus
ad sedem suam pristinam, & septenario sibi numero dæ-
monum addito, habitat pristinam domum, & fiunt illi-
us populi nouissima peiora prioribus. Multo enim nūc
maiori dæmonum numero possidentur blasphemantes
in synagogis suis Christū Iesum, quàm in Aegypto pos-
sessi fuerant ante legis noticiam: quia aliud est uēturum
non credere, aliud eum non suscepisse qui uenerit. Septe-
narium autem numerum adiunctum diabolo, uel pro-
pter sabbatū intellige, uel propter numerum spiritus san-
Esa. 11. d cti, ut quomodo in Esaia super uirgam de radice Iesse, &
florem qui de radice conscendit, septem spiritus uirtutū
descendisse narrantur, ita econtrario uitiorum numerus
in diabolo consecratus sit. d ¶ Adhuc eo loquente ad
turbas, ecce mater eius & fratres &c.] Occupatus erat do-
minus in opere sermonis, in doctrina populorum, in of-
ficio prædicandi: mater & fratres ueniunt & foris stant,
& ei desiderant loqui: Tunc quidam nunciat saluatori

quod mater sua & fratres stent foris, quærentes eum. Vi- C
detur mihi iste qui nunciat, non fortuito & simpliciter nun-
ciare, sed insidias tendere saluatori, utrum spirituali ope-
ri carnem & sanguinem præferat. Vnde & dominus, non
quod negaret matrem & fratres exire contempsit: sed quod
responderet insidian-
ti, extendens manum
in discipulos, ait:
e ¶ Ecce mater &c.]
Isti sunt mater mea, qui
me quotidie in credētiū
animis generant. Isti
sunt fratres mei, qui fa-
ciunt opera patris mei.
Non ergo iuxta Mar-
cionem & Manichæum
matrē negauit, ut na-
tus de phantasmate pu-
taretur: sed apostolos co-
gnationi prætulit, ut
& nos in comparatio-
ne dilectiōis carni spi-
ritum præferamus. Ec-
ce mater tua, & fra-
tres tui foris stāt quæ-
rētes te. Quidam fra-
tres domini de alia u-
xore Ioseph filios su-
spicantur, sequentes
delyramenta apocry-
phorū, & à quadam
Escha muliercula cō-
fingentes. Nos autem
sicut in libro quē con-
tra Heluidiū scripsi-
mus continetur: fra- D
tres domini, nō filios
Ioseph, sed consobri-
nos saluatoris Mariæ liberos intelligimus materteræ do-
mini, quæ esse dicitur mater Iacobi minoris, & Ioseph &
Iudæ, quos in alio euangelij loco fratres domini legimus
appellatos. Fratres autem consobrinos dici, omnis scri-
ptura demonstrat. Dicamus & aliter: Saluator loquitur
ad turbas, intrinsecus erudit nationes. Mater eius & fra-
tres, hoc est, synagoga & populus Iudæorum foris stant,
& intrare desiderant, & sermone eius indigni fiunt. Cūque
rogauerint & quæsierint & nuncium miserint, responsum
accipiunt: liberi eos esse arbitrij, & intrare posse si uelint
& ipsi credere: qui tamen intrare non poterunt nisi alios
rogauerint.

Cap. XIII

IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare, &
congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita ut in nauicu-
la ascenderet &c.] Populus domum Iesu non poterat in-
trare, nec esse ibi ubi apostoli audiebant mysteria. Idcir-
co miserator & misericors dominus egreditur de domo
sua: & sedet iuxta huius seculi mare, ut turbæ congregen-
tur ad eum, & audiant in littore quæ intus non mereban-
tur audire: ita ut in nauiculam ascendens sederet, & om-
nia turba staret in littore. Iesus in medijs fluctibus, hinc
inde mari tunditur, & in sua maiestate securus, approxima-
re facit terræ nauiculam suam. At populus nequaquam
periculum sustinens, nec tentationibus circūdatus, quas
ferre nō poterat, stat in littore fixo gradu ut audiat quæ
dicuntur. g ¶ Et locutus est eis multa in parabolis di-
cens.] Turba non unius sententiæ est, sed diuersarum in
singulis uoluntatū. Vnde loquitur ad eam in multis pa-
rabolis, ut iuxta uarias uoluntates, diuersas reciperēt di-
sciplinas. Et notandum quod non omnia locutus sit eis
in parabolis, sed multa. Si enim dixisset omnia in para-
bolis, absque emolumēto populi recessissent. Perspicua mi-
scet obscuris, ut per ea quæ intelligūt prouocent ad eorū no-
ticiā quæ nō intelligūt. h Ecce exijt &c.] Intus erat, do-
mi uer-

A mi uersabatur, loquebatur discipulis sacramenta. Exiuit
ergo de domo sua qui seminat uerbum dei, ut seminaret
in turbis. Significatur autem sator iste qui seminat esse fi
lius dei, & patris in populis seminare sermonē. Et simul
obserua hanc esse primam parabolā, quæ cum interpre/
tatione sua posita sit.
Et cauēdū est ubicun
que dñs exponit ser/
mones suos, & rogat⁹
à discipulis intrinsec⁹
disserit, ne uel aliud
uel plus qd uelimus
intelligere q̄ ab eo ex
positū est. a ¶ Quæ
dam ceciderūt secus
uiā &c.] Hanc para/
bolam ad cōproban/
dam hæresim suā Va
lentinus assumit, tres
introducēs naturas,
spiritualem, animalē,
atq; terrenā, cum hic
quatuor sint, una iux
ta uiam, alia petrosa,
tertia plena spinis,
quarta terræ bonæ.
Differimus parump
interpretationē ei⁹, cū
discipulis uolentes se
crete audire. Quod
dicitur: b ¶ Qui ha
bet aures.] prouoca
mur ad dictorū intel/
B ligētiam, quoties his
sermonibus cōmone/
mur. c ¶ Et accedē/
tes discipuli.] Quæ/
rēdum est quomodo
accedāt ad eum disci/
puli, cum Iesus in na/
ui sedeat: nisi forte in/
telligi datur, qd̓ du/
dum cū ipso nauem
conscenderint, & ibi
stātes sup interpreta/
tione parabolæ sci/sci/
tati sīt. d ¶ Qui eñ
habet dabit ei &c.]
Non inæqualitate iu/
dicij habētibus addi/
tur, & nō habentibus
id qd̓ habere uiden/
tur auferē: sed quod
apostolis in Christo
habētibus fidē, etiam
si quid min⁹ uirtutū
habeant conceditur. Iudæis autē qui non crediderunt in
filium dei, etiam si quid per naturæ bonū possident, tolli
tur. Neq; enim possunt aliqd sapienter intelligere qui ca
put nō habent sapiētiæ. e Ideò in parabolis loquor.]
Hæc de his loquitur qui stant in littore, & diuidūtur ab
Iesu, & sonitu fluctuum perstrepente, non audiunt ad li/
quidum quæ dicuntur: Impleturq; in eis pphetia Esaiæ:
Auditu audietis, & nō intelligetis: & uidentes uidebitis,
& nō uidebitis. Hæc de turbis prophetata sunt, quæ stāt
in littore, et dei nō merentur audire sermonē. Accedam⁹
ergo & nos cū discipulis ad Iesum, & rogemus eum dis/
sertionem parabolæ, ne cum turbis frustra aures & ocu/
los habere uideamur. f ¶ Incrassatum est enim cor po
puli huius, & auribus grauiter audierunt.] Reddit cau/
sas quare uidentes nō uideant, & audientes nō audiant:
Quia incrassatū est, inquit, cor populi huius, & auribus

seminat seminare. Et dum seminat, quædām ceciderunt
secus uiam, & uenerunt uolucres cœli & comederūt ea.
Alia autem ceciderunt in petrosa ubi non habebant ter
tam multam, & continuo exorta sunt, quia non habe/
bant altitudinem terræ. Sole autem orto æstuauerūt, &
quia non habebant radicem aruerunt. Alia autem ceci/
derunt in spinas, & creuerunt spinę & suffocauerunt ea.
Alia autem ceciderunt in terram bonam, & dabant fru/
ctum, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud trice
simum. Qui habet aures audiēdi, audiat. Et accēdentes
discipuli, dixerunt ei: Quare in parabolis loqueris eis?
Qui respondens, ait illis: Quia uobis datū est nosse my/
steria regni cœlorum, illis autem non est datum. [b] Qui
ēnim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non ha
bet, & quod habet auferetur ab eo. [c] Ideò in parabolis
loquor eis, quia uidentes non uident, & audientes non
audiunt neq; intelligunt, ut adimpleatur in eis prophe/
tia Esaiæ, dicentis: Auditu audietis, & non intelligetis: &
uidentes uidebitis, & nō uidebitis. Incrāssatum est enim
cor populi huius, & auribus grauiter audierunt. Et ocū/
los suos clauserunt, ne quando uideant oculis, & auri/
bus audiant, & corde intelligant, & conuertantur & sa/
nem eos. [d] Vestri aûtem beati oculi, quia uident: & au/
res uestrę, quia audiunt. Amēn quippe dico uobis, quia
multi prophetæ & iusti cupierunt uidere quæ uidetis,
& non uiderunt: & audire quæ auditis, & non audierūt.
[e] Vos ergo audite parabolam seminantis. Omnis qui
audit uerbum regni & non intelligit, uēnit malus & ra/
pit quod seminatum est in corde eius, hic est qui secus
uiam seminatus est. Qui autem super petrosa semina/
tus est, hic est qui uerbū audit, & continuo cum gaudio
accipit illud: Nō habet autem in se radicem, sed est tem
poralis. Factā autem tribulatione & persecutione pro/
pter uerbum, continuo scandalizatur. Qui autem semi/
natus est

suis grauiter audierūt. Ac ne forte arbitremur crassitudi C
nem cordis, & grauitatē aurium naturæ esse non uolun/
tatis, subiungit culpam arbitrij & dicit: g ¶ Et oculos
suos clauserunt, ne quando oculis uideāt, & auribus au/
diant, & corde intelligant, & conuertantur &c.] In para
bolis ergo audiunt &
in ænigmate, qui clau
sis oculis nolūt cerne
re ueritatē. h ¶ Ve/
stri autem beati oculi
quia uident, & aures
uestræ quia audiūt.]
Nisi supra legissem⁹
auditores ad intelligē/
tiam prouocatos, sal/
uatore dicēte: qui ha/
bet aures audiēdi au/
diat: putaremus nūc
oculos & aures quæ
beatitudinē accipiūt
carnis intelligi. Sed
mihi uidētur illi bea/
ti oculi, qui possunt
Christi cognoscere sa b 132
cramenta, & quos lē/ V
uari Iesus in sublime
præcepit, ut cādentes c 135
segetes aspiciant, & il/ I
læ aures beatæ, de qi/ Psal. 50. b
bus Esaias loquitur:
Domin⁹ apposuit mi
hi auriculā. i ¶ A/
men quippe dico uo/
bis, quia multi &c.]
Videtur huic loco il/ D
lud esse contrariū qd̓
alibi dicitur: Abrahā
cupiuit diem meū ui
dere, & uidit, & læta/ d 134
tus est. Non autem di V
xit omnes prophetæ
& iusti cupierūt uide
re quæ uidetis: sed,
multi. Inter multos e 135
potest fieri, ut alij ui/ II
derint, alij non uide/
rint: licet in hoc peri/
culosa sit interpreta/
tio, ut inter sanctorū
merita, discretionem
quālibet facere uidea
mur. Ergo Abraham
uidit in ænigmate, ui/
dit in specie: uos autē
in præsentiarum tene
tis, & habetis domi/
num uestrum, & ad uoluntatem interrogatis & conuesci
mini ei. k ¶ Omnis qui audit uerbum regni & non in/
telligit &c.] Hoc præmittēs hortatur nos, ut quæ dicun-
tur diligentius audiamus. l ¶ Venit malus & rapit qd̓
seminatum est in corde eius &c.] Malus bonum semen
rapit: Et simul intellige quod in corde fuerit seminatū,
& diuersitas terræ, animæ sint credentium. m ¶ Facta
autem tribulatione & persecutione propter uerbū, conti
nuo scandalizatur &c.] Attende quod dictum sit, conti
nuo scandalizatur. Est ergo aliqua distantia inter eum
qui multis tribulationibus pœnisq; compellitur Chri/
stum negare, & eum qui ad primam persecutionē statim
scandalizatur & corruit. n ¶ Qui autem seminatus est
in spinis, hic est &c.] Mihi uidetur & illud quod iuxta li
teram ad Adam dicitur: Inter spinas & tribulos panem Gen. 3. c
tuū manducabis: hoc significare mystice, quod quicūq;

natus est in spinis, hic est qui uerbum audit, & solicitudo seculi istius & fallacia diuitiarum suffocat uerbum, & sine fructu efficitur. Qui uero in terrã bonam seminatus est, hic est qui audit uerbũ & intelligit, & fructum facit, & aliud quidem cẽtesimũ, aliud sexagesimum, aliud uero tricesimum. [f] Aliam parabolam proposuit illis dicens: Simile est regnum cœlorum homini qui seminauit bonũ semen in agro suo. Cum autem dormirent homines, uenit inimicus eius & superseminauit zizania in medio tritici, & abijt. Cum autem creuisset herba & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania. Accedentes autem serui patrisfamilias, dixerunt ei: Domine, nónne bonum semen seminasti in agro tuo? Vnde ergo habet zizania? Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit. Serui autẽ dixerunt ei: Vis, imus & colligimus ea? Et ait: Non, ne forte colligentes zizania eradicetis simul cum eis & triticum. Sinite utraq; crescere usq; ad messem, & in tempore messis dicam messoribus: Colligite primum zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendum: triticum autem congregate in horreum meum. [g] Aliam parabolam proposuit eis, dicens: Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo, quod minimum quidem est omnibus seminibus. Quum autem creuerit, maius est omnibus holeribus, & fit arbor, ita ut uolucres cœli ueniant & habitent in ramis eius. [h] Aliam parabolam locutus est eis. Si-

A se seculi uoluptatibus dederit curisq; istius mundi, panem cœlestem & cibum uerum inter spinas comedat. Et eleganter adiunxit: fallacia diuitiarum suffocat uerbum. Blandæ enim sunt diuitiæ, & aliud agentes & aliud pollicentes. Lubrica est earum possessio, dum huc illucq; circumferuntur, & instabili gradu uel habentes deserunt, uel non habentes resarciunt. Vnde & dominus diuites asserit difficulter intrare in regnum cœlorum, suffocantibus diuitijs uerbum
f 136 dei & rigorem uirtu-
X tum emollientibus.
a ¶ Qui uero in terram bonã seminatus est, hic est q audit uerbũ & intelligit, & fructum facit.] Sicut in terra mala tres fuere diuersitates, sec9 uiã, & petrosa, & spinosa loca: sic in terra bona trina diuersitas est, cẽtesimi, sexagesimi & tricesimi fruct9. Et in illa autẽ & in ista non mutat̃ substantia, sed uolũtas, & tam incredulorum q̃ credentium corda sunt quæ semen recipiunt. Venit
g 137 inquit, malus & rapit
II quod seminatum est
B in corde eius, & secundo ac tertio: hic ẽ, ait, qui uerbum audit. In expositiõe quoq; terræ bonæ, iste est q audit uerbum. Primum
b 138 ergo debem9 audire,
V deinde intelligere, & post intelligẽtiam fructus reddere doctrinarum, & facere uel centesimum fructum, uel sexagesimum, uel tricesimum, de quibus plenius in libro contra Iouinianum diximus, & nunc breuiter perstringimus: Centesimum fructũ uirginibus, sexagesimum uiduis & continentibus: tricesimum casto matrimonio deputantes. Honorabiles enim nuptiæ & cubile immaculatũ. Quidam nostrum, centesimum fructum ad martyres referunt: quod si ita est, sancta consortia nuptiarum excluduntur à fructu bono. b ¶ Aliam parabolam &c.] Hæc secunda parabola est cum interpretatione sua non statim posita, sed interiectis alijs parabolis edisserta. Hic enim proponitur, & postea dimissis turbis uenitur domum, & accedũt ad eum discipuli eius rogantes: Differe nobis parabolam zizaniorum agri, & reliqua. Non ergo debemus præpropero intelligendi desiderio ante eius noticiã quærere q̃ à domino differatur. c ¶ Aliam parabolam proposuit eis dicens &c.] Sedebat domin9 in naui, & turba stabat in littore: illi procul, discipuli uicinius audiebant. Proponit eis & aliam parabolam, quasi diues paterfamilias inuitatos diuersis reficiens cibis, ut unusquisq; secundum naturam stomachi sui uaria alimenta susciperet. Vnde & in priori parabola non dixit alteram, sed aliam. Si enim præmisisset alterã, expectare tertiam nõ poteramus: præmisit aliam, ut plures sequantur. d ¶ Simile est &c.] Non sit molestũ lectori, si totas parabolas proponimus. Quæ enim obscura sunt, plenius differenda sunt, ne breuitate nimia inuol-

uantur magis sensus q̃ exponantur. Regnum cœlorum C prædicatio euangelij est, & noticia scripturarum quæ ducit ad uitã, & de qua dicitur ad Iudæos: Auferetur à uo- Infra.21.d
bis regnum dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Simile est ergo huiuscemodi regnum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo. Homo qui seminat in agro suo, à plerisque saluator intelligitur, qd' in animis credentiũ seminet: Ab alijs, ipse homo seminãs in agro suo: hoc est, in semetipso & in corde suo. Quis est iste qui seminat, nisi sensus noster & animus: qui suscipiens granum prædicationis, & fouẽs sementẽ humore fidei, facit in agro sui pectoris pullulare? Prædicatio euangelij minima est omnibus disciplinis. Ad primã q̃ppe doctrinam fidem non habet ueritatis, hominẽ deum, mortuum, & scandalum crucis prædicãs. Confer huiuscemodi doctrinam dogmatibus philosophorum, & libris eorũ & splendori eloquentiæ, & compositioni sermonum, D
& uidebis quanto minor sit cæteris seminibus sementis euangelij. Sed illa quũ creuerit, nihil mordax, nihil uiuidum, nihil uitale demonstrat, sed totum flaccidũ marcidumq; & mollitum ebulit in holera & in herbas quæ cito arescunt & corruunt. Hæc autem prædicatio quæ parua uidebatur in principio, cum uel in anima credentis, uel in toto mundo sata fuerit: non exurgit in holera, sed crescit in arborem, ita ut uolucres cœli, quas uel animas credentium, uel fortitudines dei seruitio mancipatas sentire debemus, ueniant & habitent in ramis eius. Ramos puto euangelicæ arboris, quæ de grano sinapis creuerit, dogmatum esse diuersitates, in quibus supradictarum uolucrum unaquæq; requiescit. Assumamus & nos pennas columbæ, ut uolitantes ad altiora, possimus habitare in ramis huius arboris, & nidulos nobis facere doctrinarum, terrenaq; fugiẽtes ad cœlestia festinare. Multi legentes granum sinapis minimum omnibus seminibus, & illud quod in euangelio à discipulis dicitur: Domine Luc.17.b
adauge nobis fidem, & respõdetur eis à saluatore: Amen dico uobis, si habueritis fidem quasi granum sinapis, & dixeritis monti huic, migra de loco isto, migrabit: putãt apostolos uel paruam fidem petere, uel dominũ de parua fide dubitare, cum apostol9 Paulus fidem grano sinapis comparatam maximam iudicet. Quid enim dicit? Si 1.Cor.13.a
habuero tantam fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest. Ergo qd' domin9 dixit, fide fieri quæ grano sinapis comparatur: hoc Apostolus docet tota fide posse fieri. e ¶ Aliam parabolam &c.] Diuersus est hominũ stomachus: alij amaris, alij dulcibus, alij austerioribus, alij lenibus delectantur cibis

A tur cibis. Proponit itaq; dominus ut iam supra diximus, diuersas parabolas, ut iuxta uulnerum uarietates & medicina diuersa sit. Mulier ista quæ fermentum accepit, & abscondit illud in farinæ satis tribus, donec fermentaretur totũ, uel prædicatio mihi uidetur apostolica, uel ecclesia quæ de diuersis gẽtibus congregata est. Hæc tollit fermẽtum, notitiam scilicet & intelligẽtiam scripturarum, & abscõdit illud in farinæ satis tribus, ut spiritus, anima, & corp⁹ in unum redacta, non discrepent inter se, sed cum duob⁹ & tribus cõuenerint, impetrent à patre qđ cunq; postulauerint. Differitur loc⁹ iste & aliter. Legim⁹ in Platone, & philosophorum dogma uulgatũ est, tres esse in humana anima passiones, τὸ λογικὸν qđ nos possumus interpretari rationabile, τὸ θυμικὸν, q̃ dicim⁹ plenũ iræ uel irascibile, τὸ ἐπιθυμητικὸν, quod appellam⁹ concupiscibile: & putat ille philosoph⁹ rationabile nostrum in cerebro, iram in felle, desiderium in iecore commorari. Et nos ergo si acceperimus fermentum euangelicum sanctarum scripturarũ, de quo supra

B dictum est, tres humanæ animæ passiones in unum redigentur, ut in ratione possideamus prudentiam: in ira, odium contra uitia: in desiderio, cupiditatem uirtutum, & hoc totum fiet per doctrinam euangelicam quam nobis mater ecclesia præstitit. Dicam & tertiam quorundã intelligentiã, ut curiosus lector è pluribus quod placuerit eligat. Mulierem istam & ipsi ecclesiã interpretantur, quæ fidem hominis farinæ satis tribus commiscuerit, credulitati patris & filij & spiritus sancti. Cumq; in unũ fuerit fermentata, non nos ad triplicem deum, sed ad unius diuinitatis perducit notitiã. Farinæ quoq; sata tria, dum non est in singulis diuersa natura, ad unitatem trahunt substantiæ. Pius quidem sensus, sed nunquam parabolæ & dubia ænigmatum intelligẽtia, potest ad autoritatem dogmatum proficere. Satum autem genus est mensuræ iuxta morem prouinciæ Palæstinæ, unum & dimidium modium capiens. Dicuntur & alia de hac parabola, sed non est præsentis materiæ totum de omnibus dicere.

a ¶ Hæc omnia locut⁹ est Iesus in parabolis ad turbas, & sine parabolis non loquebatur eis.] Non discipulis, sed turbis per parabolas loquitur, & usq; hodie turbæ in parabolis audiunt: discipuli domi interrogant saluatorem. b ¶ Vt impleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Aperiam in parabolis os meũ &c.] Hoc testimonium de septuagesimoseptimo psalmo sumptũ est. Legi in nonnullis codicibus, & studiosus lector forte reperiet idipsum, in eo loco ubi nos posuimus & uulgata habet æditio, ut impleretur quod dictum est per prophetam dicentẽ, ibi scriptum, per Esaiam prophetã dicentem. Quod quia minime inueniebatur in Esaia: arbitror postea à prudentibus uiris esse sublatum. Sed mihi uidetur in principio ita æditum: Quod scriptum est per Asaph prophetam dicentem: Septuagesimus enim septimus psalmus, de quo hoc sumptũ est testimoniũ: Asaph prophetæ titulo inscribitur: Et primum scriptorem non intellexisse Asaph, & putasse scriptoris uitium, atq; emen-

eis. Simile est regnũ cœlorum fermẽto quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatum est totum [i]. Hęc omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas, & sine parabolis nõ loquebatur eis: Vt impleretur quod dictum est per prophetam dicentẽ: Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita à constitutione mundi [k]. Tũnc dimissis turbis uenit in domũ, & accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes: Edissere nobis parabolam zizaniorũ agri. Qui respondens ait: Qui seminat bonum semen, est filius hominis. Ager autem est mundus. Bonum uero semen, hi sunt filij regni: zizania autem filij sunt nequam. Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus. Messis uero consummatio seculi est. Messores autem angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur, sic erit in consummatione seculi. Mittet ergo filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem, & mittent eos in caminum ignis

dasse nomen Esaiæ, cuius uocabulum manifestius erat. C
Sciendum est itaq; quod in psalmis & hymnis & cãticis dei, non solum Dauid, sed & cæteri, quorum præscripta sunt nomina, prophetæ sint appellandi, Asaph uidelicet & Idithum & Hemã Ezraites, & Aethan & filij Chore, & reliqui quos scriptura cõmemorat. Qđ q̃ ex psona domini dicitur: Aperiam in parabolis os meũ, eructabo abscondita à con- i 139 VI
stitutione mũdi: considerãdum attentius & inueniẽdum describi egressum Israelis ex Aegypto, & omnia k 140 X
signa narrari quæ in Exodi cõtinentur historia. Ex quo intelligimus uniuersa illa quæ scripta sunt parabolice sentiẽda, nec manifestam tantũ sonare literam, sed abscondita sacramenta, hoc enim se saluator dicturũ esse promittit: Aperiens os suum in parabolis, & eructans abscondita à cõstitutione mundi.

c ¶ Tũc dimissis turbis uenit in domũ, & accesserunt ad eum discipuli eius, dicẽtes: edissere nobis parabolam zizaniorum.] Dimittit turbas Iesus, & domum reuertitur, ut accedant ad eum discipuli, & secreto D
interrogent quæ populus nec merebatur audire, nec poterat. Disere nobis parabolam zizaniorum. d ¶ Qui respondens ait: Qui seminat bonum semen, est filius hominis.] Perspicue exposuit quod ager mundus sit: sator filius hominis: bonum semen, filij regni, zizania filij pessimi: zizaniorum sator, diabolus, messis consummatio mundi: messores, angeli. Omnia scandala referuntur ad zizania: Iusti reputantur in filios regni. Ergo ut supra dixi, quæ exposita sunt à domino, his debemus accommodare fidem. Quæ autem tacita & nostræ intelligentiæ derelicta, perstringenda sunt breuiter. Homines qui dormiunt, magistros ecclesiarum intellige. Seruos patrisfamilias, ne alios accipias q̃ angelos, qui quotidie uident faciem patris. Diabolus autem propterea inimicus homo appellatur, quia deus esse desiuit. Et in nono psalmo scriptum est de eo: Exurge dñe, nõ confortetur homo. Quamobrẽ nõ dormiat q ecclesiæ præposit⁹ est, ne p illius negligẽtiam inimicus homo superseminet zizania: hoc est, hæreticorũ dogmata. Quod autẽ dicitur: Ne forte colligẽtes zizania, eradicetis simul & frumentum: datur locus pœnitentiæ, & monemur ne cito amputemus fratrem: quia fieri potest, ut ille qui hodie noxio deprauatus est dogmate, cras resipiscat, & defendere incipiat ueritatem. Illud quoq; quod sequitur: Sinite utraq; crescere usque ad messem: uidetur illi præcepto esse contrarium: Auferte malum de medio uestrum, & nequaquam societatem Deut. 13. b
habendam cum his qui fratres nominẽtur, & sunt adulteri & fornicatores. Si enim prohibetur eradicatio, & usque ad messem tenenda est patientia, quomodo ejiciendi sunt quidam de medio nostrum? Inter triticum & zizania, quod nos appellamus lolium, quãdiu herba est, & nondum culmus uenit ad spicam, grandis similitudo est, & in discernẽdo aut nulla aut perdifficilis distãtia. Præmonet ergo dominus, ne ubi quid ambiguũ est, cito sententiam proferamus, sed deo iudici terminum reseruemus: ut cum dies iudicij uenerit, ille non suspicionem cri-

A minis, sed manifestum reatum de sanctorũ coetu eijciat. Quod autem dixit, zizaniorum fasciculos ignibus tradi,& triticum congregari in horrea,manifestum est haereticos quoq; & hypocritas fidei gehennæ ignibus cõcremandos:sanctos uero qui appellãtur triticum, horreis, id est,mã ionibus coelestibus suscipi.
a ¶ Tunc iusti fulgebũt sicut sol in regno patris sui.] In praesenti seculo fulget lux sãctorum coram hominibus: post consummationem autẽ mundi, ipsi iusti fulgebũt sicut sol in regno patris sui. b ¶ Simile ẽ regnum coelorũ thesauro abscõdito in agro,quẽ q inuenit homo abscondit.] Crebris parabolarũ obscuritatibus retardati,commaticam interpretationem excedimus,ut propè de alio interpretationis genere ad aliud transisse uideamur. Thesaurus iste in quo sunt omnes thesauri sapientiæ &
Col.2.a scientiæ abscõditi,aut dẽus uerbum est, qui in carne Christi uidetur absconditus: aut
141 sanctæ scripturæ,in q
B bus reposita est noticia saluatoris: quem cum quis in eis inuenerit, debet omnia istius mundi emolumenta cõtemnere, ut
148 illũ possit habere quẽ
reperit. Quod autem sequitur: Quem cum inuenerit homo, abscondit: idcirco dicit, non quod hoc de inuidia faciat,sed quod timore seruantis & nolentis perdere, abscondat in corde suo,quem pristinis praetulit facultatibus. c ¶ Iterum simile est regnum coelorum homini negociatori quaerenti bonas margaritas &c.] Alijs uerbis idipsum quod supra dicitur. Bonæ margaritæ quas quaerit institor, lex & prophetæ sunt. Audi Marcion, audi Manichaee, Bonæ margaritæ sunt lex & prophetæ,& noticia ueteris instrumẽti. Vnum autem est preciosissimũ margaritũ,scientia saluatoris & sacramentum passionis illius, & resurrectionis arcanum. Quod cum inuenerit homo negociator, similis Pauli apostoli, omnia legis prophetarumq; mysteria & obseruationes pristinas in quibus inculpate uixerat, quasi purgamenta contemnit & quisquilias,ut Christum lucrifaciat. Non quo inuẽtio nouæ margaritæ condemnatio sit ueterum margaritarũ,sed quo comparatione eius omnis alia gemma uilior sit. d ¶ Iterũ simile est regnum coelorum sagenæ missæ in mare &c.] Impleto Hieremiæ uaticinio dicentis:Ecce ego mittam ad uos pi-
Hiere.16.a scatores multos: postquã audierunt Petrus & Andreas, Iacobus & Ioãnes filij Zebedaei:Sequimini me,& faciam uos piscatores hominũ: cõtexuerunt sibi ex ueteri & nouo testamento sagenam euangelicorum dogmatũ,& miserunt eam in mare huius seculi, quæ usque hodie in me

ignis,ibi erit fletus & stridor dentium. Tũnc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorũ. Qui habet aures audiendi,audiat. Simile est regnũm coelorũ thesauro abscondito in agro,quem qui inuenit homo, abscondit,& præ gaudio illius uadit & uendit uniuersa quæ habet, & emit agrum illum. Itẽrum simile est regnum coelorum homini negociatori, quaerenti bonas margaritas: Inuenta autem una preciosa margarita, abijt & uendidit omnia quæ habuit,& emit eam. Itẽrum simile est regnum coelorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti. Quam cum impleta esset educentes,& secus littus sedentes,elegerunt bonos in uasa,malos autem foras miserunt. Sic erit in cõsummatione seculi. Exibunt angeli & separabũt malos de medio iustorum,et mittent eos in caminum ignis,ibi erit fletus & stridor dentium. Intẽllexistis hæc omnia? Dicunt ei: Etiam. Ait illis:Idẽo omnis scriba doctus in regno coelorum similis est homini patrisfamilias qui profert de thesauro suo noua & uetera. Et factũm est quum consummasset Iesus parabolas istas,transijt inde. Et ueniens in patriam suam,docebat eos in synagoga eorũ,ita ut mirarentur & dicerent: Vndẽ huic sapientia hæc & uirtutes? Nõnẽ hic est fabri filius? Nónne mater eius dicitur Maria,& fratres eius Iacobus & Ioseph & Simon & Iudas? & sorores eius nóne omnes apud nos sunt? Vnde ergo huic omnia ista? & scãdalizabãtur in eo. Iẽsus autem dixit eis:Non est propheta sine honore,nisi in patria sua & in domo sua. Et nõn fecit ibi uirtutes multas propter incredulitatẽ eorum.

Cap. XIIII

In illo

C dijs fluctibus tenditur, capiens de salsis & amaris gurgitibus quicquid inciderit: id est, & bonos homines & malos,& optimos pisces & pessimos. Cum autẽ uenerit consummatio & finis mundi, ut ipse infra manifestius dissereit,tunc sagena extrahetur ad littus, tunc uerũ secernendorũ pisciũ signũ demonstrabitur, & quasi in quodã quietissimo portu,boni mittẽtur in uasa coelestium mansionũ:malos autem torrẽdos & exiccandos gehẽnæ flamma suscipiet. e ¶ Intellexistis hæc omnia? Dicũt ei:Etiam.] Ad apostolos proprie sermo est,& illis dicitur: Intellexistis hæc omnia? Quos nõ uult audire tantum ut populum,sed intelligere ut magistros futuros.
f ¶ Ideo omnis scriba doctus &c.] Instructi erant apostoli, scribæ & notarij saluatoris,qui uerba illius & præcepta signabãt in tabulis cordis carnalibus, regnorum coelestium sacramentis, & pollebant opibus patrisfamiliæ, eijcientes de thesauro doctrinarum suarum noua & uetera, ut quicquid D in euangelio prædicabant,legis & prophetarum uocibus comprobarent. Vnde & sponsa dicit in Canticocanticorũ:Noua & uetera fratruelis meus seruaui tibi. g ¶ Et factum est cũ consummasset Iesus parabolas istas, transijt inde et ueniens in patriam suam docebat eos in synagoga eorum.] Post parabolas quas locutus est ad populum,& quas soli apostoli intelligunt,transit in patriam suam,ut ibi apertius doceat. h ¶ Vnde huic sapientia hæc & uirtutes?] Mira stulticia Nazarenorum,mirantur unde habeat sapiẽtiam sapientia, & uirtutes uirtus, sed error in promptu est, quod fabri filium suspicantur. i ¶ Nonne hic est fabri filius? Nónne mater eius dicitur Maria? & fratres eius Iacobus & Ioseph, Simon & Iudas &c.] Error Iudaeorũ salus nostra est,& haereticorum condemnatio. Intãtum enim cernebãt hominem Iesum Christum ut fabri putarent filiũ. Nõne hic est fabri filius? Miraris si errent in fratribus,cũ errent in patre. Locus iste plenius in supradictu contra Heluidium libello expositus est. k ¶ Iesus autem dixit eis: Non est propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua.] Propemodum naturale est, ciues semper ciuibus inuidere. Non enim cõsiderant præsentia uiri opera,sed fragilis recordãtur infantiæ, quasi non & ipsi per eosdem aetatum gradus ad maturam aetatem uenerint. l ¶ Et non fecit ibi uirtutes multas propter incredulitatem.] Non q etiã illis incredulis facere nõ potuerit uirtutes multas, sed ne multas faciẽs uirtutes, ciues incredulos condẽnaret. Potest aũt & aliter intelligi, q Iesus despi-
ciatur

A claſ in domo & in patria ſua: hoc eſt, in populo Iudæorum. Et ideo ibi pauca ſigna fecerit ne penitus inexcuſabiles fierent. Maiora autem ſigna quotidie in gentibus per apoſtolos facit: non tam in ſanatione corporum quàm in animarum ſalute.

CAP. XIIII

I[a]N illô tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Ieſu, & ait pueris ſuis: Hic eſt Ioannes baptiſta: ipſe ſurrexit à mortuis: & ideo uirtutes operâtur in eo.[b] Herôdes enim tenuit Ioannem & alligauit eum: & poſuit in carcerem propter Herodiadem uxorem Philippi fratris ſui. Dicebat enim illi Ioannes: Non licet tibi habere eam. Et uolêns illum occidere timuit populum: quia ſicut prophetam eum habebant.[c] Die aûtem natalis Herodis, ſaltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi. Vndê cum iuramento pollicitus eſt ei dare quodcunq; poſtulaſſet ab eo. At illa præmonita à matre ſua, Dá mihi, inquit, hic in diſco caput Ioannis baptiſtæ. Et côntriſtatus eſt rex: Prôpter iuſiurandũ autem & propter eos qui pariter diſcumbebãt, iuſſit dari. Miſitq; & decollauit Ioãnem in carcere. Et allâtum eſt caput eius in diſco: & datum eſt puellæ, & attulit matri ſuæ. Et accêdentes diſcipuli eius, tulerunt corpus eius & ſepelierunt illud. Et ueniêntes nunciauerunt Ieſu.[d] Quod cum audiſſet Ieſus, ſeceſſit inde in nauiculam in locum deſertũ ſcorſum. Et cûm audiſſent turbæ, ſequutæ ſunt

IN illo tempore, audiuit Herodes tetrarcha famam Ieſu, & ait pueris ſuis: Hic eſt Ioannes baptiſta: ipſe ſurrexit à mortuis &c.] Quidam eccleſiaſticorum interpretum cauſas quærit: quare Herodes iſta ſit ſuſpicatus: ut putet à mortuis Ioannem reſurrexiſſe, & ideo uirtutes operari in eo: quaſi erroris alieni nobis reddenda ſit ratio: aut μετεμψύχωσιν ſecta ex his uerbis habeat occaſionem: cum utiq; eo tempore quo Ioãnes decollatus eſt, dominus triginta eſſet annorum: μετεμψύχωσιν autẽ poſt multos annorum circulos, in diuerſa copora dicat animas inſinuari.

b ¶ Herodes autem tenuit Ioannem & al-

B ligauit eum, & poſuit in carcerem propter Herodiadem uxorem Philippi fratris ſui &c.] Vetus narrat hiſtoria Philippum Herodis maioris filiũ, ſub quo dominus fugit in Aegyptum, fratrem huius Herodis ſub quo paſſus eſt Chriſtus, duxiſſe uxorem Herodiadem filiam regis Aretæ: poſtea uero ſocerum eius, exortis quibuſdam cõtra generum ſimultatibus, tuliſſe filiam ſuam, & in dolorem prioris mariti, Herodis inimici eius nuptijs copulaſſe. Quis ſit autem

Luc.3.a hic Philippus, euangeliſta Lucas plenius docet: Anno quintodecimo imperij Tiberij Cæſaris: procurante Pontio Pilato Iudæam: Tetrarcha autem Galilææ Herode: Philippo uero fratre eius tetrarcha Ituree & Trachonitidis regionis. Ergo Ioannes baptiſta qui uenerat in ſpiri-

3.Reg.21.f tu & uirtute Heliæ, eadem autoritate qua ille Achab corripuerat & Iezabel: arguit Herodem & Herodiadem quòd illicitas nuptias fecerint, & non liceat fratre uiuente germano uxorem illius ducere: malens periclitari apud regem, quàm propter adulationem eſſe immemor præceptorum dei. c ¶ Et uolens illum occidere timuit populũ &c.] Seditionẽ quippe populi uerebatur propter Ioannẽ, à quo ſciebat turbas in Iordane plurimas baptizatas. Sed amore uincebatur uxoris, ob cuius ardorem etiam dei præcepta neglexerat. d ¶ Die autem natalis Herodis, ſaltauit filia Herodiadis in medio, & placuit Herodi &c.] Nullum alium inuenimus obſeruaſſe diem natalis ſui, niſi Herodem & Pharaonem: ut quorũ erat par

Gen.3.a impietas, eſſet & una ſolennitas. e ¶ Cum iuramento pollicitus eſt ei dare quodcunq; poſtulaſſet ab eo &c.] Ego non excuſo Herodem, quod inuitus & nolens propter iuramentum homicidium fecerit: qui ad hoc forte iurauit, ut futuræ occaſioni machinas præpararet. Alioquin ſi ob iuſiurandum feciſſe ſe dicit: ſi patris, ſi matris poſtulaſſet interitum, facturus fuerat an non? Quod in ſe ergo repudiaturus fuit, contemnere debuit & in propheta. f ¶ Da mihi, inquit, hic in diſco caput Ioannis baptiſtæ &c.] Herodias timens ne Herodes aliquando reſipiſceret: uel Philippo fratri amicus fieret: atq; illicitæ C nuptiæ repudio ſoluerentur: monet filiam ut in ipſo ſtatim conuiuio, caput Ioannis poſtulet: digno operi ſaltationis, dignum ſanguinis præmium. g ¶ Et contriſtatus eſt rex &c.] Conſuetudinis ſcripturarum eſt, ut opinionem multorũ ſic narret hiſtoricus, quomodo eo tempore ab omnib⁹ credebatur. Sicut Ioſeph ab ipſa quoq; Maria appellabatur pater Ieſu, ita & nunc Herodes dicitur contriſtatus: quia hoc diſcumbẽtes putabant. Diſſimulat enim mentis ſuæ maliciam artifex homicida, cum triſticiam in facie, & lætitiã haberet in mẽte. h ¶ Propter iuſiurandum.] Scelus excuſat iuramento: ut ſub occaſione pietatis impius fieret. Quod autem ſubiecit: Et propter eos qui pariter diſcũbebant: uult omnes ſceleris ſui eſſe cõſortes: ut in luxurioſo impuroq; con[uiui]o cruentæ epulæ deferrẽtur. i ¶ Et allatum eſt caput eius in diſco, & attulit matri ſuæ.] D

a 143 II
b 144 II
c 145 VI
d 146 III

Legimus in Romana hiſtoria Flaminiũ ducem Romanum, quod accumbenti iuxta meretriculæ, quæ nunquam ſe uidiſſe diceret hominem decollatum, aſſenſus ſit ut reus quidam capitalis criminis in conuiuio truncaretur, à cenſoribus pulſum curia: quod epulas ſanguini miſcuerit, & mortem quamuis noxij hominis in alterius delicias præſtiterit: ut libido & homicidium pariter miſcerentur. Quanto ſceleratior Herodes & Herodias, ac puella quæ ſaltauit in precium ſanguinis, caput poſtulat prophetæ: ut habeat in poteſtate linguam, quæ illicitas nuptias arguebat. Hoc iuxta literam factum ſit: nos autem uſq; hodie cernimus in capite Ioannis prophetæ, Iudæos Chriſtum, qui caput eſt prophetarum, perdidiſſe. k ¶ Et accedentes &c.] Refert Ioſephus in quodã Arabiæ oppido Ioannẽ capite truncatum. Et qđ ſequit: Accedẽtes diſcipuli eius tulerũt corpus, & ipſius Ioannis & ſaluatoris diſcipulos poſſumus intelligere. l ¶ Et uenientes &c.] Necem baptiſtæ nunciãt ſaluatori: qua audita, ſeceſſit in locũ deſertũ. Non ut quidã arbitrantur timore mortis: ſed parcẽs inimicis ſuis, ne homicidio homicidiũ iungerent. Vel in diẽ paſchæ ſuũ interitũ differens: in quo propter ſacramentũ immolãdus eſt agn⁹, & poſtes credentiũ ſanguine reſpergẽdi. Siue ideo receſſit, ut nobis præberet exemplũ uitandæ ultro tradentium ſe temeritatis: quia non omnes eadem conſtantia perſeuerant in tormentis, qua ſe torquẽdos offerunt. Ob hanc cauſam & in alio loco præcipit. Cum uos perſecuti fuerint in iſta ciuitate, fugite in aliam. Eleganter quoq; euangeliſta non ait: fugit in locum deſertum, ſed ſeceſſit: ut perſecutores uitauerit magis quàm timuerit. Aliter: Poſtquam à Iudæis & rege Iudæorum prophetæ truncatum eſt caput, & linguam ac uocem apud eos perdidit prophetia: Ieſus trãſijt ad deſertũ eccleſiæ locum: quæ uirum ante non habuerat. m ¶ Et cum audiſſent turbæ, ſequutæ ſunt eum &c.] Poteſt & aliam ob cauſam audito Ioannis interitu ſeceſſiſſe in deſertum locum

A ut credentium prubaret fidem. Deniq; turbæ sequutæ
sunt eum pedestres: non in iumentis:nō in diuersis uehi
culis,sed proprio labore pedum, ut ardorem mentis o/
stenderent. Si uolumus singulorum uerborum aperire
rationes, propositi operis breuitatem excedimus. Atta/
men dicendū est tran
sitorie: quod postq̃
dominus uenerit in
desertū, sequutæ sunt
e 147 eum turbæ plurimæ.
I Nam anteq̃ ueniret
in solitudines gentiū,
ab uno tantū populo
colebat. a ¶ Et exi/
ens &c.] In euange/
licis sermonibus sem
per literæ iunctus est
spiritus, & quicquid
primo frigere uidet
aspectu, si tetigeris ca
let. In loco deserto e/
rat dominus: sequu/
tæ sunt eum turbæ re
linquentes ciuitates
suas: hoc est pristinas
conuersationes, & ua
rietates dogmatum.
f 148 Egressus autem Iesus
VI significat q turbæ
g 149 habuerint quidem e/
II undi uoluntatem, sed
uires perueniēdi non
h 150 habuerint: Ideo salua
IIII tor egreditur de loco
suo, & pergit obuiā:
B sicut & in alia para/
bola filio poenitenti occurrerat. Visaq; turba miseretur;
& curat languores eorū: ut fides plena statim præmium
consequatur. b ¶ Vespere autem facto accesserunt ad
eum discipuli eius, dicentes: Desertus &c.] Omnia ple
na mysterijs sunt. Recedit de Iudæa, uenit in desertum lo
cum: sequuntur eum turbæ relictis ciuitatibus suis: egre
ditur ad eos Iesus: miseretur turbis, curat languidos eo/
rum, & hoc facit non mane, non crescente die, non meri/
die, sed uespere quando sol iusticiæ occubuit. c ¶ Iesus
autem dixit eis: Non habent &c.] Non habent necesse
diuersos cibos quærere, & emere sibi ignotos panes, cū
secum habeant coelestē panem. d ¶ Date illis uos man/
ducare.] Prouocat apostolos ad fractionē panis, ut illis
se non habere testantibus, magnitudo signi notior fiat.
e ¶ Responderunt ei: Non habemus hic nisi quinq; pa
Ioan.6.a nes &c.] In alio euangelista legimus: Est hic quidā puer
qui habet quinq; panes, qui mihi uidet significare Mo/
sen. Duos autem pisces, uel utrunq; intelligimus testa/
mentum: uel quia par numerus refertur ad legem. Igi/
tur apostoli ante passionem saluatoris & coruscationem
euangelij fulgurantis non habebāt nisi quinq; panes &
duos pisciculos: qui in salsis aquis & in amaris fluctibus
uersabantur. f ¶ Qui ait eis: Afferte mihi illos huc.]
Audi Marcion: audi Manichæe: quinq; panēs & duos
pisciculos ad sē afferri iubet Iesus: ut eos sanctificet atq;
multiplicet. g ¶ Et cum iussisset turbam discumbere su
per foenum &c.] Iuxta literā manifestus est sensus: spi/
ritualis interpretationis sacramēta pandamus. Discum/
bere iubentur supra foenum: & secundum alium euange
Luc.9.b listam supra terram, per quinquagenos aut centenos: ut
postq̃ calcauerint carnem suam, & omnes flores illius,
& seculi uoluptates quasi arens foenum sibi subiecerint:
tunc per quinquagenarij numeri poenitentiam, ad per/
fectum centesimi numeri culmen ascendant. h ¶ Acce
ptis quinq; panibus & duobus piscibus, aspiciens in coe
lum, benedixit & fregit, & dedit discipulis panes &c.]

sunt eum pedestres de ciuitatibus. Et exiēns uidit tur/
bam multam, & misertus est eius, & curauit languidos
eorum. [c] Vēspere autem facto accesserunt ad eum di/
scipuli eius, dicentes: Desertus est locus, & hora iam
præterijt: dimitte turbas ut euntes in castella emant
sibi escas. Iēsus autem dixit eis. Non habent necesse ire.
Datē illis uos manducare. Respōnderunt ei: Non habe
mus hic nisi quinq; panes & duos pisces. Qúi ait eis:
Afferte mihi illos huc. Et cūm iussisset turbam discum/
bere super foenum: accēptis quinq; panibus & duobus
piscibus, aspiciens in coelum, benedixit & fregit: & de/
dit discipulis panes: discipúli autem dederunt turbis. Et
manducauerunt omnes, & saturati sunt. Et tulērunt re/
liquias duodecim cophinos fragmentorum plenos.
Mānducantium autem fuit numerus quinq; milia uiro
rum: exceptis mulieribus & paruulis. [f] Et stātim compu
lit Iesus discipulos suos ascendere in nauiculā, & præce
dere eū trans fretū, donec dimitteret turbas. [g] Et dimissa
turbā ascendit in montē solus orare. [h] Vespere autē fa/
cto solus erat ibi. Nāuicula aūt in medio mari iactabat
fluctibus

Aspicit in coelum, ut illuc oculos dirigendos doceat. C
Quinq; panes & duos pisciculos sumpsit in manus, &
fregit eos, tradiditq; discipulis. Frangēte dn̄o, seminariū
fit ciborum. Si enim fuissent integri, & non in frusta di/
scerpti, nec diuisi in multiplicē segetem: turbas, & pue/
ros, & foeminas & tan
tam multitudinem a/
lere nō poterāt. Fran
gitur ergo lex cū pro
phetis, & in frusta di/
scerpit, & eius in me/
dium mysteria profe
runtur: ut quod inte/
grū & permanens in
statu pristino non ale
bat, diuisum in par/
tes alat gentium mul
titudinem. i ¶ Di/
scipuli autem &c.]
Turbæ à domino per
apostolos alimēta su/
scipiunt. k ¶ Et tule
runt reliquias duode
cim cophinos &c.]
Vunusquisq; aposto/
lorum de reliquijs sal
uatoris implet cophi
num suum: ut uel ha/
beat unde postea gen
tibus cibos præbeat:
uel ex reliquijs doce/
at ueros fuisse panes:
qui postea multipli/
cati sūt. Et simul quæ
re quomodo in ere/
mo & in tam uasta so D
litudine panes non inueniantur nisi quinq; tantum &
duo pisciculi, & tam facile duodecim cophini repleαn/
tur. l ¶ Manducantium autem fuit numerus quinq;
milia uirorum: exceptis mulieribus & paruulis &c.]
Iuxta numerum quinq; panum, & comedentium uiro/
rum, quinq; milium multitudo est. Necdum enim se/
cundum alterius loci narrationem ad septenarium nu/
merum uenerat: quē qui comedunt, quatuor milia sunt,
uicina euangeliorum numero. Comedunt autem quin/
que milia uirorum qui in perfectum uirum creuerant,
& sequebantur eum de quo dicit Zacharias: Ecce uir, o/ Zach.6.c
riens nomen eius. Mulieres autem & paruuli, sexus fra/
gilis & ætas minor, numero indigni sunt. Vnde & in
Numerorum libro quotiens sacerdotes atq; leuitæ & ex Num.1.g
ercitus uel turbæ pugnantium describuntur, serui & mu
lieres & paruuli & uulgus ignobile absq; numero præ/
termittitur. m ¶ Et statim compulit discipulos suos a/
scendere in nauiculam, & præcedere eum trans fretum,
donec dimitteret turbas &c.] Discipulis præcepit trās/
fretare, & compulit ut ascenderent nauiculam: quo ser/
mone ostenditur inuitos eos à domino recessisse: dum a/
more præceptoris ne punctum quidem temporis ab eo
uolunt separari. n ¶ Et dimissa turba, ascendit in mon
tem solus orare &c.] Si fuissent cū eo discipuli Petrus &
Iacobus & Ioannes, qui uiderant gloriam transformati
forsitan ascendissent in montē cum eo: sed turba ad sub/
limia sequi non potest, nisi docuerit eam iuxta mare in
litore, & aluerit in deserto. Quod autem ascendit solus
orare: nō ad eum referas qui de quinq; panibus, quinq;
milia saturauit hominum, exceptis paruulis & mulieri/
bus: sed ad eum qui audita morte Ioannis secessit in soli/
tudinē: non quod personā domini separemus: sed quod
opera eius inter deum hominemq; diuisa sint. o ¶ Na
uicula aūt in medio mari iactabatur fluctibus: &c.]
Recte quasi inuiti & retractantes apostoli à dn̄o recesse
rant: ne illo absente, naufragia sustinerēt. Deniq; dn̄o in

monus

A montis cacumine cõmorante, statim uentus contrarius oritur, & turbat mare, & periclitãtur apostoli: Et tãdiu imminens naufragiũ perseuerat, quamdiu Iesus ueniat. a ¶ Quarta autem uigilia noctis uenit ad eos, ambulans supra mare &c.] Stationes & uigiliæ militares in terna horarũ spacia diuidũtur. Quando ergo dicit: quarta uigilia noctis uenisse ad eos dominum: ostendit tota nocte periclitatos, & extremo noctis atq; in cõsummatione mũdi eis auxilium præbiturum. b ¶ Et uidentes eum &c.] Si iuxta Marcionẽ & Manichæũ, dominus noster non est natus ex uirgine, sed uisus in phantasmate: quomodo nũc apostoli timent ne phantasma uideant? c ¶ Et præ timore clamauerũt &c.] Confusus clamor, & incerta uox, magni timoris indicium est. d ¶ Statimq; Iesus locutus est eis, dicẽs: Habete fiduciã: ego sum, nolite timere.] Quod primum uersabat in causa, hoc curat: & timẽtibus B præcipit, dicens: Habete fiduciam, nolite timere. Et quod sequitur: Ego sum: nec subiungit quis sit: uel ex uoce sibi nota poterant eum intelligere, qui per obscuræ noctis tenebras loquebatur: uel ipsum esse repetebant, quem loquutum ad Moysen nouerant: Hæc dices Exod.3.d filiis Israel: qui est, misit me ad uos. e ¶ Respondens autem Petrus, dixit: Domine, &c.] In omnib. locis ardentissimæ fidei inuenitur Petrus. Interrogatis discipulis: quem homines dicerent Iesum, dei filium confitetur. Volentem ad passionem pergere, prohibet, & licet erret in sensu, tamen non errat in affectu: nolens eũ mori, quem filium dei fuerat pauloante confessus. In montem cum saluatore inter primos primus ascendit, & in passione solus sequitur. Peccatum negationis quod ex repentino timore descẽderat, amaris statim abluit lachrymis. Post Ioan.21.b passionem cum essent in lacu Genezareth & piscarẽtur, & dominus staret in litore: aliis paulatim nauigantibus, ille nõ patitur moras: sed accinctus ependyte suo, statim præcipitatur in fluctus. Eodem igitur fidei ardore quo semper, nunc quoq; cæteris tacentibus credit se posse facere per uoluntatẽ magistri, quod ille poterat per naturam. Iube me uenire ad te super aquas. Tu præcipe & ilico solidabuntur undæ: leue fiet corpus quod per se graue est. f ¶ Et descendens Petrus &c.] Qui putant domini corpus ideo nõ esse uerũ: quia super molles aquas, molle & aereum incesserit: respondeãt quomodo ambulauerit Petrus: quem utiq; uerum hominẽ nõ negabunt. g ¶ Videns uero uentũ &c.] Ardebat animi fides, sed humana fragilitas in profundũ trahebat. Pauluũ ergo relinquitur tentationi, ut augeatur fides, & intelligat se

fluctibus: erat enim cõtrarius uentus. Quarta autem uigilia noctis uenit ad eos ambulãs supra mare. Et uidẽntes eum supra mare ambulantem, turbati sunt, dicentes quia phantasma est. Et præ timore clamauerunt. Stãtimq; Iesus loquutus est eis, dicens: Habete fiduciam, ego sum: nolite timere. [i] Respondens autem Petrus, dixit: Domine, si tu es, iube me uenire ad te super aquas. At ipse ait: Veni. Et descendens Petrus de nauicula, ambulabat super aquam ut ueniret ad Iesum. Vidẽns uero uentum ualidum, timuit. Et cum cœpisset mergi, clamauit, dicens: Domine, saluum me fac. Et continuo Iesus extendens manum, apprehendit eum, & ait illi: Modicæ fidei, quare dubitasti? [k] Et cum ascendisset in nauiculam, cessauit uentus. Qui autem in nauicula erant, uenerunt & adorauerunt eum, dicentes: Vere filius dei es. [l] Et cum transfretassent, uenerunt in terram Genezareth. Et cum cognouissent eum uiri loci illius, miserunt in uniuersam regionẽ illã: & obtulerunt ei oẽs male habentes, & rogabãt eũ ut uel fimbriã uestimenti eius tangerent. Et quicũq; tetigerũt, salui facti sunt. Cap. XV

T[4]Vnc accesserunt ad eum ab Hierosolymis scribæ & pharisæi, dicentes: Quare discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum? Non enim lauant manus suas, cum panem manducant. Ipse autem respondens, ait illis: Quare & uos transgredimini mandatum dei propter traditionem uestram? Nam deus dixit: Honora patrẽ & matrẽ: & qui maledixerit patri uel matri, morte

non facilitate postulationis, sed potentia domini conser- C
uatum. h ¶ Et continuo Iesus &c.] Si apostolo Petro,
de cuius fide & ardore mentis supra diximus, qui confidenter rogauerat saluatorem, dicens: Domine, si tu es, iube me uenire ad te super aquas: quia pauluũ timuit, dicitur: Modicæ fidei;
quare dubitasti: quid
nobis dicendum est,
qui huius modicæ fidei ne minimam quidem habemus portiunculam? i ¶ Qui
autem in nauicula.]
Ad unum signũ tran i 151
quillitate maris red- X
dita, quæ post nimias procellas interdũ
& casu fieri solet, nautæ atq; uectores uere
filium dei cõfitentur,
& Arius in ecclesia
prædicat creaturam.
k ¶ Et cum transfre-
tassent, uenerũt &c.] k 152
Si sciremus quid in VI
nostra lingua resonaret Genezareth, intel
ligeremus quomodo
Iesus per typum apo- l 153
stolorum & nauis, ec- II
clesiam de persecutione & naufragio liberatam transducat ad
littus, & in trãquillissimo portu faciat re-
quiescere. l ¶ Et cũ D
cognouissent &c.] a 154
Cognouerũt eum ru- VI
more, nõ facie: uel certe pro signorum magnitudine, quæ patrabat in populis, etiam
uultu plurimis notus
erat. Et uide quanta
sit fides hominũ terræ Genezareth: ut nõ
præsentium tantum salute contenti sint, sed mittant ad alias per circuitum ciuitates, quo omnes currant ad medicum. m ¶ Et obtulerunt ei &c.] Qui male se habẽt, non tangant corpus Iesu: neq; totum uestimentum eius, sed extremam fimbriam, & quicunq; tetigerint, sanabuntur. Fimbriam uestimenti eius, uel minimũ mandatum intellige: quod qui transgressus fuerit, minimus uocabitur in regno cœlorum. Vel assumptionem corporis, per quam uenimus ad uerbum dei, & illius postea fruimur maiestate. Cap. XV

TVnc accesserunt ad eum &c.] Mira pharisæorum scribarumq; stultitia, dei filium arguunt: quare hominum traditiones & præcepta non seruet. o ¶ Non enim lauant manus suas, cum panem manducant &c.] Manus, id est, opera: non corporis utiq;, sed animæ lauandæ sunt: ut fiat in illis uerbum dei. p ¶ Ipse autem respondens, ait illis: Quare & uos &c.] Falsam calumniam uera responsione confutat: Cum, inquit, uos propter traditionem hominũ præcepta domini negligatis, quare discipulos meos arguendos putatis, quod seniorum iussa paruipendãt, ut dei scita custodiãt? q ¶ Nã deus dixit: Honora patrem & matrem &c.] Honor in scripturis non tantum in salutationibus & officiis deferendis, 1.Tim.5.a quantum in eleemosynis ac munerum oblatione sentitur. Honora, inquit Apostolus, uiduas, quæ uere uiduæ sunt: hic honor donum intelligitur. Et in alio loco: Presbyteri

morte moriatur. Vos autem dicitis: Quicunq; dixerit patri uel matri: munus quodcunq; est ex me, tibi proderit: & non honorificabit patrem suum aut matrē suam: & irritum fecistis mandatum dei propter traditionem uestram. Hypocritę, bene prophetauit de uobis Esaias, dicens: Populus hic labijs me honorat: cor autem eorū longe est à me. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas & mandata hominum. Et conuocatis ad se turbis, dixit eis: Audite & intelligite. Non quod intrat in os, coinquinat hominem: sed quod procedit ex ore, hoc communicat hominem. [b] Tunc accedentes discipuli eius, dixerunt ei: Scis quia pharisæi audito uerbo hoc scandalizati sunt? At ille respondens, ait: Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis eradicabitur. [c] Sinite illos, cæci sunt, duces cæcorum. Cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt. [d] Respondēs autem Petrus, dixit ei: Edissere nobis parabolam istam. At ille dixit: Adhuc & uos sine intellectu estis? Non intelligitis, quia omne quod in os intrat, in uentrem uadit, & in secessum emittitur? Quæ aūt procedūt de ore, de corde exeūt, & ea coinquināt hominē.

De

A Presbyteri duplici honore honorādi: maxime qui labo
Deut.52.a rant in uerbo & doctrina dei. Et per hoc mandatum iu
bemur boui trituranti os non claudere. Et dignus sit o
perarius mercede sua. Præceperat dominus, uel imbe
cillitates, uel ætates, uel penurias parentū considerans,
ut filij honorarent, etiam in uitæ necessarijs ministrandis parentes suos. Hanc prouidentissimam dei legem uolentes scribæ & pharisæi subuertere: ut impietatem sub nomine pietatis inducerent, docuerūt pessimos filios: ut si quis ea quæ parentibus offerenda sunt, deo uouere uoluerit, qui uerus est pater: oblatio
b 155 domini præponatur
X parentum munerib.
uel certe ipsi parētes quæ deo consecrata cernebant, ne sacrilegij crimē incurrerēt,
c 156 declinantes, egestate
V cōficiebant. Atq; ita fiebat ut oblatio libe
d 157 rorum sub occasione
VI templi & dei, in sacerdotum lucra cederet. Hæc pessima pharisæorum traditio, de alia ueniebat occasio
B ne. Multi habētes obligatos ære alieno, & nolentes sibi creditū reddere, delegabant sacerdotibus: ut exacta pecunia, ministerijs templi & eorum usibus deseruiret. Potest autem & hūc breuiter habere sensum: Munus quod ex me est, tibi proderit. Cōpellitis, inquit, filios, ut dicant parentibus suis: quodcunq; donum oblaturus eram deo, in tuos consumo cibos: tibiq; prodest ô pater & mater: ut illi timentes accipere quod deo mancipatum uideant, inopem magis uelint uitam ducere, quàm comedere de consecratis. a ¶ Non quod intrat in os, coinquinat hominem, &c.] Verbum communicat, proprie scripturarum est, & publico sermone non teritur. Populus Iudæorum partem dei esse se iactitans, cōmunes cibos uocat, quibus omnes utuntur homines. Verbi gratia: suillam carnē, ostreas, lepores, & istiusmodi animantia, quæ ungulam non findunt, nec ruminant, nec squamosa in
Act.10.c piscibus sunt. Vnde & in Actibus apostolorū scriptum est: Quod deus sanctificauit, tu ne cōmune dixeris: Commune ergo quod cæteris hominibus patet, & quasi non est de parte dei, pro immundo appellatur. Non quod intrat in os, coinquinat hominē: sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem. Opponat prudens lector & dicat: Si quod intrat in os, non coinquinat hominē: quare
1.Cor.10.e idolothytis non uescimur? Et Apostolus scribit: Non potestis calicem domini bibere, & calicem dæmoniorū. Sciendum igitur quod ipsi quidem cibi & dei creatura, per se omnia munda sit: sed idolorum ac dæmonum inuocatio ea faciat immunda. b ¶ Tunc accedentes discipuli eius dixerūt ei: &c] Ex uno sermone omnis superstitio obseruationum Iudaicarū fuerat elisa: qui in cibis sumendis abominādisq;, religionē suam sitam arbitrantur. Et quia crebro teritur in ecclesiasticis scripturis, scādalum: breuiter dicamus quid significet. σκανδαλον & scandalum, nos offendiculum, uel ruinā & impactionem pedis possumus dicere. Quando ergo legimus: Quicunq; de minimis istis scandalizauerit quempiam, hoc intelli C
gimus, qui dicto factóue occasionem ruinæ cuiquā dederit. c ¶ At ille respondēs, ait: Omnis plātatio quam non plātauit &c.] Etiam quæ plana uidentur in scripturis, plena sunt quæstionibus. Omnis, inquit, plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Ergo eradicabitur & illa plantatio, de qua Aposto
1.Cor.3.b lus ait: Ego plantaui, Apollo rigauit. Sed soluitur quæstio ex eo quod scribitur: Deus autem incrementum dedit. Dicit & ipse: Dei agricultura, dei ædificatio estis. Et in alio loco: Cooperato
3.Ioan.b res dei sumus. Si autem cooperatores: igitur plantante Paulo, & rigante Apolline, deus cum operatoribus suis plantat & rigat. Abutuntur hoc loco qui diuersas naturas introducūt, dicentes: Si plātatio quam non plantauit pater, eradicabitur: ergo quā plantauit ille, non potest eradicari. Sed au
Hiere.2.d diāt illud Hieremiæ: Ego uos plantaui uineam ueram, quomo D
do uersi estis in amaritudinem uitis alienæ? Plantauit quidem deus, & nemo potest eradicare plantationem eius. Sed quoniā ista plantatio in uoluntate proprij arbitrij est, nullus alius eam eradicare poterit, nisi ipsa præbuerit assensum. d ¶ Sinite illos, cæci sunt: duces cæcorum. Cæcus autem si cæco ducatum.]
Tit.3.c Hoc est quod Apostolus præceperat: Hæreticum hominem post unam & alteram correptionem deuita: sciens quod peruersus sit huiuscemodi, & à semetipso damnatus. In hunc sensum & saluator præcepit doctores pessimos dimittendos arbitrio suo: sciēs eos difficulter ad ueritatem posse trahi, & cæcos esse, & cæcum populum in errorem trahere. e ¶ Respondens autem Petrus, dixit ei: Edissere nobis parabolā istam &c.] Quod aperte dictum fuerat, & patebat auditui, apostolus Petrus per parabolam dictum putat, & in re manifesta mysticā quærit intelligentiā. Corripiturq; à domino, quare parabolice dictum putet, quod perspicue locutus est. Ex quo animaduertimus uitiosum esse auditorem: qui aut obscura manifeste, aut manifeste dicta obscure uelit intelligere. f ¶ Non intelligitis, quia omne quod in os intrat, in uentrem uadit, & in secessum emittitur? Quæ autē procedunt de ore &c.] Omnia euangeliorum loca apud hæreticos & peruersos plena sunt scandali. Et ex hac sententiola quidam calumniātur, quod dominus physicæ disputationis ignarus, putet omnes cibos in uentrem ire, & in secessum dirigi: cum statim infusæ escæ per artus & uenas ac medullas, neruosq; fundantur. Vnde & multos qui uitio stomachi perpetem sustineant uomitū, post cœnas & prandia, statim euomere quod ingesserint, & tamen corpulentos esse: quia ad primum tactum liquidior cibus & potus per membra funduntur. Sed istiusmodi homines dum uolunt alterius imperitiam reprehendere, ostendunt suam. Quamuis enim tenuis humor & liquens esca, tamen cum in uenis & artubus

concocta

De côrde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ: hæc sunt quæ coinquinant hominem. Non lotis autem manibus manducare, non coinquinat hominē. Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis: Et ecce mulier Cananæa à finibus illis egressa clamauit, dicens ei: Miserêre mei domine fili Dauid: filiā mea male à dæmonio uexatur. Qui nôn respondit ei uerbū. Et accēdentes discipuli eius rogabant eum, dicentes. Dimitte eam: quia clamat post nos. [e] Ipse autem respôndens ait: Nôn sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel. [f] At illā uenit & adorauit eum dicēs: Domine adiuua me. Qui respondens ait: Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus. At illā dixit: Etiam domine: Nam & catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum. Tunc respondens Iesus, ait illi: O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut uis. Et sanata est filia eius ex illa hora. [g] Et cûm transisset inde Iesus, uenit secus mare Galilææ, & ascendēs in montē sedebat ibi. Et accesserūt ad eū turbæ multæ, habētes secū mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos. Et proiecerūt eos ad pedes eius, & cûrauit eos, ita ut turbę mirarent: uidētes mutos loquētes: claudos ambulātes, cęcos uidētes: & magnificabāt deū Israel. Iē sus aūt conuocatis discipulis suis, dixit: Misereor turbæ: quia

A concocta fuerit & digesta, per occultos meatus corporis quos Græci πόρους uocant, ad inferiora dilabitur, & in secessum uadit. a ¶ De corde enim exeunt &c.] De corde, inquit, exeunt cogitationes malæ. Ergo animæ principale non secundū Platonem in cerebro, sed iuxta Christum in corde est, & arguendi ex hac sententia, qui cogitationes à diabolo immitti putāt, & nō ex propria nasci uoluntate. Diabolus adiutor & incensor malarum cogitationum potest esse, autor esse non potest. Sin autē semper in insidijs positus, leuem cogitationū nostrarum scintillā suis fomitibus inflammarit, non debemus opinari eum cordis quoque occulta rimari: sed ex corporis habitu & gestibus æstimare quid uersem⁹ intrinsecus. Verbi gratia: si pulchram mulierem nos crebro uiderit inspicere, intelligit cor amoris iaculo uulneratum. b ¶ Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis &c.] Scribis & B pharisæis calumniatorib. derelictis, trāsgredit in partes Tyri & Sidonis, ut Tyrios Sidoniosque curaret. Mulier autem Cananæa egreditur de finibus pristinis, ut clamans filiæ impetret sanitatem. Obserua quod in quintodecimo loco filia Cananææ sanetur. c ¶ Miserere mei domine &c.] Inde nouit uocare filium Dauid: quia egressa iam fuerat de finibus suis, & errorē Tyriorum ac Sidoniorum loci ac fidei cōmutatione dimiserat. d ¶ Filia mea male à dæmonio uexatur &c.] Ego filiam Cananææ, puto animas esse credentium: quæ male à dæmonio uexabantur ignorantes creatorem, & adorantes lapidem. e ¶ Qui non respondit ei &c.] Non de superbia pharisaica, nec de scribarū supercilio: sed ne ipse sententiæ suæ uideretur esse contrarius, per quam iusserat: In uiam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis. Nolebat enim occasionem calumniatoribus dare: perfectamque salutem gentium, passionis & resurrectionis tempori reseruabat. f ¶ Et accedentes discipuli eius rogabant eum, dicentes: Dimitte eam, quia clamat &c.] Discipuli illo adhuc tēpore my-
Mar.7.c steria domini nescientes, uel misericordia cōmoti, rogabant pro Cananæa muliere, quam alter euangelista Syrophœnissam appellat: uel importunitate eius carere cupientes: quia non ut clementem, sed ut durum medicum crebrius inclamaret. g ¶ Ipse autem respondens ait: Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus.] Non quo & ad gentes non missus sit, sed quo primum missus sit ad Israel: ut illis non recipientibus euāgelium, iusta fieret ad gentes transmigratio. Et significanter dixit: ad oues perditas dom⁹ Israel, ut ex hoc loco etiā unā erroneam ouem de alia parabola intelligamus. h ¶ At illa uenit & adorauit eum, dicens: Dominę &c.] Mira sub persona mulieris Cananitidis, ecclesiæ fides, patien- C
tia & humilitas prædicatur. Fides, qua credidit sanari posse filiam suā. Patientia, qua totiens contempta, in precibus perseuerat. Humilitas, qua se non canibus, sed catulis comparat. Canes autem ethnici propter idololatriam dicuntur, qui esui sanguinis dediti, & cadaueribus mortuorum feruntur in rabiem. Nota quod ista Cananitis perseueranter primum filium Dauid, deinde dominū uocet, & ad extremum adoret ut deum. i ¶ At illa dixit: Etiam dñe &c.] Scio me, inquit, filiorum panem non me-
reri: nec integros pos- e 158
se capere cibos: nec se- V
dere ad mēsam cum
patre, sed contenta f 159
sum reliquijs catulo- VI
rum: ut per humilitatem micarum, ad panis integri ueniā magnitudinem. O mira rerū conuersio: Israel quondam filius, nos
canes. Pro diuersita- g 160
te fidei, ordo nominū VI
cōmutatur. De illis Psal.21.d
postea dicit: Circundederunt me canes
multi. Et uidete ca- D
nes: uidete malos operarios: uidete concisionem. Nos audimus cum Syrophœnissa, & muliere quæ sanguine fluxerat: magna est fides tua: fiat tibi sicut uis. Et: Filia, fides tua te saluā fecit. k ¶ Et cum transisset inde Iesus &c.] In eo loco ubi Latinus interpres transtulit, debiles: in Græco scriptum est, κυλλοὺς quod non generale debilitatis, sed unius infirmitatis est nomen: ut quomodo claudus dicitur, qui uno claudicat pede: sic κυλλὸς appelletur qui unam manū debilem habet. Nos proprietatem huius uerbi non habemus. Vnde & in consequentibus euangelista cæterorū debilium exposuit sanitates, horum tacuit. Quid enim sequitur? l ¶ Et curauit eos, &c.] De κυλλοῖς tacuit: quia quid ecōtrario diceret, nō habebat. Hoc de uno uerbo. Intueamur autem quod sanata Cananææ filia, reuertatur ad Iudæam, & ad mare Galilææ, & ascendat in montē, & quasi auis teneros foetus prouocet ad uolandū, ibique sedeat: & turbæ concurrant ad eum, deducentes siue portantes secum uarijs oppressos infirmitatibus: quos postquam curauit, dedit eis cibos, & hoc opere completo, ascendit in nauiculam, & uenit in fines Magedan. Et ascendens in montem, sedebat ibi, & accesserunt ad eum turbæ. Obserua quod muti, claudi & cæci, ducuntur ad montem, ut ibi curentur à domino. m ¶ Iesus autem conuocatis discipulis suis, dixit: Misereor turbæ &c.] Vult pascere quos curauit: prius aufert debilitates, ut postea sanis offerat cibos. Cōuocat quoque discipulos suos, & quod facturus est, loquitur: ut uel magistris exemplū tribuat, cum minoribus atque discipulis cōmunicanda esse cōsilia: uel ex cōfabulatione intelligant signi magnitudinē: respondentes se panes in eremo nō habere: Misereor, inquit, turbæ: quia triduo iam perseuerant mecū. Miseretur turbæ,

quia

quia triduo iam perseuerant mecũ,& non habent quod manducent. Et dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia. Et dicunt ẽi discipuli: Vnde ergo nobis in deserto panes tãtos, ut saturemus turbam tantam? Et ait illis Iesus: Quot habetis panes? At illi dixerũt: Septem,& paucos pisciculos. Et præcepit turbæ ut discumberent super terram. Et accipiens septem panes & pisces,& gratias agens, fregit & dedit discipulis suis, & discipuli dederunt populo. Et comederũt omnes,& saturati sunt. Et quod superfuit de fragmentis, tulerũt septem sportas plenas. Erant autem qui manducauerunt, quatuor milia hominũ, extra paruulos & mulieres. Et dimissa turba, ascendit in nauiculam, & uenit in fines * Magedan.

Cap. XVI

ET [a] accesserunt ad eum pharisæi & Sadducæi tentantes,& rogauerunt eum ut signũ de cœlo ostenderet eis. [b] At ille respondens, ait illis: Facto uespere dicitis, serenum erit: rubicundum est enim cœlum. & mane, hodie tempestas: rutilat enim triste cœlum. Faciem ergo cœli diiudicare nostis: signa autem temporũ non potestis scire. [c] Generatio mala & adultera signum quærit,& signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ. Et relictis illis abijt. Et cum uenissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt panes accipere. [d] Qui dixit illis: Intuẽmini & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum. [e] At illi cogitabant inter se, dicentes: Quia panes nõ accepimus. Sciẽns autem Iesus dixit eis: Quid cogitatis inter uos modicæ fidei: quia panes non habetis? Nondum intelligitis, neq; recordamini quinq; panum quinq; milium hominum,& quot cophinos sumpsistis? Neq; septem panum quatuor milium hominum, & quot sportas sumpsistis? Quare non intelligitis: quia nõ de pane dixi uobis: cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum. Tunc intellexerunt, quia non dixerit, cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

A quia in trium numero, patri, filio, spirituiq; sancto credebant. Et non habent quod manducẽt. Turba semper esurit,& cibis indiget, nisi saturetur à domino. Et dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia. Esuriebãt post magnas debilitates:& per patientiam futuros expectabant cibos. Non uult eos Iesus dimittere ieiunos, ne deficiant in uia. Periclitatur ergo qui sine cœlesti pane ad optatam mansionẽ peruenire festinat. Vnde & angel⁹ loquitur ad Heliã: Surge, & mãduca: quia grandem uiam ambulaturus es. (3.Reg.19.b) a ¶ Et dicũt ei discipuli: Vnde ergo.] De hoc signo iam supra diximus, & eadem repetere, ociosi est: tantũ in his quæ discrepant, immoremur. Supra legimus: Vespere autẽ facto, accesserunt ad

a 161 eum discipuli, dicen-
IIII tes: Desert⁹ est locus,
& reliqua. Hic disci-
b 162 pulis cõuocatis, ipse
V dominus loquitur:
Misereor turbæ: quia
triduo iam perseue-
c 163 rãt mecũ. Ibi quinq;
VI panes erant & duo pi-
B sces: hic septẽ panes
& pauci pisciculi. Ibi
super fœnum discum
d 164 bunt: hic super terrã.
II Ibi qui comedunt,
quinq; milia sunt, iu-
xta panum numerũ
e 165 quos comedunt, hic
VI quatuor milia. Ibi

duodecim cophini replentur de reliquijs fragmentorum: hic septem sportæ. In superiori ergo signo, quia propinqui erant & uicini quinq; sensuum: non ipse dominus eorum recordatur, sed discipuli,& recordantur uespere uicina nocte, & inclinante iam sole. Hic autẽ ipse dominus recordatur, & misereri se dicit, & causam miserationis exponit: quia triduo iam perseuerant mecum,& dimittere eos ieiunos non uult, ne deficiant in uia. Isti qui de septẽ panibus hoc est, in sacrato aluntur numero atq; perfecto, non sunt quinq; milia, sed quatuor milia. qui numerus semper in laude ponitur,& quadrangulus lapis non fluctuat,& non est instabilis,& ob hanc causam etiam euangelia in eo numero consecrata sunt.

CAP. XVI.

ET accesserunt ad eum pharisæi &c.] Hoc in plerisq; codicibus non habetur: sensusq; manifestus est, quod ex elementorum ordine atq; constantia, possint & sereni & pluuiæ dies prænosci. Scribæ autem & pharisæi qui uidebantur legis esse doctores, ex prophetarum uaticinio non potuerunt intelligere saluatoris aduentum. C

c ¶ Et relictis illis abijt. Et cum uenissent &c.] Relictis scribis & pharisæis quibus dixerat: Generatio mala & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ: rectè abijt trans fretum,& gentiũ secutus est populos. Quid aũt sibi uelit signum Ionæ, tam supra dictum est. d ¶ Qui dixit illis: Intuemini &c.] Qui cauet à fermento pharisæorũ & sadducæorum, legis ac literæ præcepta non seruat, traditiones hominũ negligit, ut faciat mãdatum dei. e ¶ Sciens autẽ Iesus, dixit: Quid cogitatis &c.] Per occasionem præcepti quod saluator iusserat, dicens: cauete à fermento pharisæorum & sadducæorum: docet eos quid significent quinq; panes,& septem: quinq; milia hominũ,& quatuor milia, quæ pasta sunt in eremo: quod licet signorũ magnitudo perspicua sit, tamen & aliud in spirituali intelligentia demonstretur. Si enim D fermentum pharisæorũ & sadducæorum non corporalem panẽ, sed traditiones peruersas & hæretica significat dogmata: quare & cibi quibus nutritus est popul⁹ dei, non ueram doctrinã integrãq; significent? Quærat aliquis & dicat: Quomodo panes nõ habebant, qui statim impletis septẽ sportis, ascenderunt in nauiculã: & uenerũt in fines Magedã: ibiq; audiũt nauigantes, q cauere debeant à fermento pharisæorum & Sadducæorũ? Sed scriptura testatur quod obliti sint eos secum tollere. Hoc est fermentum, de quo & Apostolus loquitur: Modicum fermentum, totam massam corrumpit. Istiusmodi fermentũ quod omni ratione uitandum est, habuit Marcion & Valẽtinus & omnes hæretici. Fermentum hanc uim habet, ut si farinæ mixtum fuerit, (1.Cor.5.b) quod paruũ uidebatur, crescat in maius, & ad saporem suum uniuersam conspersionem trahat: ita & doctrina hæretica, si uel modicam scintillam in tuum pectus iecerit, in breui ingens flamma succrescit, & totam hominis possessionem ad se trahit. Denique sequitur: Tunc intellexerunt, quia non dixisset cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

Commentarij secundi in Matthæum finis.

Commentarium

* Μαγδαλά

A COMMENTARIORVM HIERONYMI in Matthaeum liber tertius.

f Enit autem Iesus in partes Caesareae Philippi, & interrogabat discipulos suos, dicens: Quẽ dicunt homines esse filium hominis? At illi dixerunt: Alij Ioannem baptistam, alij autem Heliam: alij uero Hieremiam, aut unum ex prophetis. Dicit illis Iesus: uos autem quem me esse dicitis? Respondens Simon Petrus dixit: Tu es Christus filius dei uiui. g Respondens aũt Iesus, dixit ei: Beatus es Simon Bariona: quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus qui in coelis est. Et ego dico tibi: quia tu es Petrus, & super hanc petram aedificabo ecclesiam meam: & portae inferi non praeualebunt aduersus eam. Et dabo tibi claues regni coelorum. Et quodcunq; ligaueris super terram, erit ligatum in coelis: & quodcunq; solueris super terram, erit solutũ in coelis. h Tunc praecepit discipulis suis ut nemini dicerent: quia ipse esset Iesus Christus.

Exinde

Enit Iesus in partes Caesareae Philippi.] Philippus iste est frater Herodis de quo supra diximus, tetrarcha Ituraeae & Trachonitidis regionum: qui in honorẽ Tiberij Caesaris, Caesareã Philippi, quae nũc Paneas dicitur, appellauit, & est in prouincia Phoenices: imitatus Herodẽ patrem, qui in honorem Augusti Caesaris appellauit caesareã, quae prius turris Stratonis uocabatur, & ex nomine filiae eius Iuliadẽ trãs Iordanem extruxit. Ille locus est Caesareae Philippi, ubi Iordanis oritur ad radices Libani, & habet duos fontes, unum nomine Ior, & alterum Dan: qui simul mixti Iordanis nomen efficiunt. b ¶ Et interrogabat discipulos suos, dicẽs: &c.] Nõ dixit, quem me dicunt esse homines, sed filium hominis: ne iactãter de se quaerere uideretur. Et nota quod ubicunq; scriptum est in ueteri testamento, filius hominis, B in Hebraeo, filius Adam positũ sit. Illud quoq; quod Psal.4.a in psalmo legimus: Filij hominum usq; quo graui corde: in Hebraeo dicitur, filij Adam. Pulchre autẽ interrogat: Quem dicunt homines esse filium hominis: quia qui de filio hominis loquuntur, homines sunt: qui uero diuinitatem eius intelligunt, non homines, sed dij appellantur. c ¶ At illi dixerunt: Alij Ioannem baptistam, alij autem Heliam &c.] Miror quosdam interpretes causas errorum inquirere singulorũ, & disputationẽ longissimam texere: quare dominum nostrum Iesum Christum, alij Ioannem putauerint, alij Heliam, alij Hieremiam, aut unum ex prophetis: cum sic potuerint errare in Helia & Hieremia: quomodo Herodes errauit in Ioanne, dicens: Mar.6.b Quem ego decollaui Ioannem, ipse surrexit à mortuis, & uirtutes operantur in eo. d ¶ Vos autem quem me esse dicitis &c.] Prudens lector attende, quod ex consequentibus textuq; sermonis, apostoli nequaquam homines, sed dij appellantur. Cũ enim dixisset: Quem dicunt homines esse filium hominis: subiecit: Vos aũt quem me esse dicitis? Illis quia homines sunt humana opinantib. uos qui estis dij quem me esse existimatis? Petrus ex persona omnium apostolorum profitetur: Tu es Christus filius dei uiui. Deum uiuum appellat ad distinctionem eorum deorum qui putantur dij, sed mortui sunt: Saturnum, Iouem, Cererem, Liberũ, Herculem, & caetera idolorum portenta significans. e ¶ Respondens aũt Iesus dixit ei: Beatus es Simon &c.] Testimonio de se apostoli reddit uicem. Petrus dixerat: Tu es Christus filius dei uiui: mercedem recepit uera confessio: Beatus es Simon Bariona. Quare? quia nõ reuelauit tibi caro & sanguis, sed reuelauit pater. Quod caro & sanguis reuelare non potuit, spiritus sancti gratia reuelatum est. Ergo ex confessione sortitur uocabulum quod reuelationem ex spiritu sancto habeat: cuius & filius appellandus sit. Si quidem Bariona in nostra lingua sonat, filius columbae. Alij simpliciter accipiunt, quod Simon, id est, Petrus, sit filius Ioannis, iuxta alterius loci interrogationẽ: Simon Ioannis diligis me? Qui respondit: Domine tu scis. Et uolunt scriptorum uitio deprauatum: ut pro Bariohanna, C hoc est, filius Ioannis, Bariona scriptum sit, una detracta syllaba. Iohãna autem interpretatur domini gratia. utrunq; autem nomen mystice intelligi potest, quod & columba, spiritũ sanctũ, & gratia dei, donum significet spirituale. f 166 I Illud quoq; quod ait: Quia caro & sanguis non reuelauit tibi, apostolicae narrationi comparatur, in qua ait: Continuo nõ acquieui carni & sanguini: Carnem ibi & sanguinẽ, Iudaeos significans: g 167 X ut hic quoq; sub alio sensu demonstretur: quod ei non per doctrinam pharisaeorum, sed per dei gratiã Christus dei filius reuelatus sit. f ¶ Et ego dico tibi.] Quid est quod ait: Et ego dico tibi? Quia tu mihi dixisti: Tu es Christus filius dei uiui, h 168 II & ego dico tibi, nõ sermone cassũ, & nullum habẽte opus, sed dico tibi: quia meum dixisse, fecisse est. g ¶ Quia tu es Petrus, & super hãc petram aedificabo ecclesiam meam &c.] Sicut ipse lumen apostolis donauit, ut lumẽ mundi appellarentur: caeteraq; ex domino sortiti sunt uocabula: D ita & Simoni qui credebat in petram Christum, Petri largitus est nomẽ. Ac secundum metaphoram petrae, recte dicitur ei: Aedificabo ecclesiam meam super te. h ¶ Et portae inferi non praeualebunt aduersus eam &c.] Ego portas inferi reor uitia atq; peccata: uel certe haereticorum doctrinas, per quas illecti homines ducuntur ad tartarum. Nemo itaq; putet de morte dici, quod apostoli conditioni mortis subiecti non fuerint: quorũ martyria uideat coruscare. i ¶ Et dabo tibi claues regni coelorum. Et quodcunq; &c.] Istum locum episcopi & presbyteri non intelligentes, aliquid sibi de pharisaeorum assumunt supercilio: ut uel damnent innocentes, uel soluere se noxios arbitrentur: cum apud deum non sententia sacerdotum, sed reorum uita quaeratur. Legimus in Leuitico de leprosis: ubi iubentur, ut Leuit.14.a ostendant se sacerdotibus, & si lepram habuerint, tunc à sacerdote immundi fiant: nõ quo sacerdotes leprosos faciant & immundos, sed quo habeant notitiam leprosi & non leprosi, & possint discernere qui mundus, quiue immundus sit. Quomodo ergo ibi leprosum sacerdos mundum uel immundum facit: sic & hic alligat, uel soluit episcopus & presbyter: nõ eos qui insontes sunt uel noxij: sed pro officio suo, cum peccatorum audierit uarietates, scit qui ligandus sit, quiue soluẽdus. k ¶ Tũc praecepit discipulis suis ut nemini dicerẽt, quia ipse esset Iesus Christus &c.] Supra mittens discipulos ad praedicandum, iusserat eis ut annunciarent aduentũ suum: hic praecipit, ne se dicant esse Iesum Christum. Mihi uidetur aliud esse Christum praedicare, aliud Iesum Christum. Christus cõmune dignitatis est nomen: Iesus proprium uocabulum saluatoris. Potest autem fieri ut idcirco ante passionem & resurrectionem se noluerit praedicari: ut completo postea sanguinis sacramento, opportunius apostolis diceret: Euntes docete oẽs gentes &c. Matth.ult. Quod ne quis putet nostrae tantum esse intelligentiae, & non sensus euangelici: quae sequuntur, causas prohibitae

Exindè cœpit Iesus ostendere discipulis suis, quia oporteret eum ire Hierosolymam, & multa pati à senioribus & scribis, & principibus sacerdotum, & occidi, & tertia die resurgere.[i] Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illum, dicens: Absit à te domine, nō erit tibi hoc. Qui cōuersus dixit Petro: Vade post me satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ dei sunt, sed ea quæ hominū.[k] Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis uult post me uenire, abneget semetipsum, & tollat crucem suā & sequatur me. Qui enim uoluerit animam suam saluam facere, perdet eam. Qui autem perdiderit animā suam propter me, inueniet eam. Quid enim prodest homini si uniuersum mundum lucretur, animæ uero suæ detrimentū patiatur? Aut quā dabit homo cōmutationem pro anima sua?[l] Filius enim hominis uēturus est in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet unicuiq; secundum opus eius.[m] Amen dico uobis: sunt quidam de hic stantibus qui non gustabunt mortem, donec uideant filium hominis uenientem in regno suo.

Cap. XVII.

ET pōst dies sex assumēs Iesus Petrum & Iacobum & Ioan,

A tunc prædicationis exponunt. a ¶ Exinde cœpit Iesus
ostendere discipulis suis, quia oporteret eum ire Hiero-
solymam, & multa pati à senioribus & scribis &c.] Et
est sensus: Tūc me prædicate, cū ista passus fuero: quia non
prodest Christū publicè prædicare, & eius uulgare in po-
pulis maiestatē, quē
post paululum flagel
1 latū uisuri sint & cru-
cifixum, & multa pa-
ti à senioribus, & scri-
bis, & principibus sa
i 169 cerdotum. Et nūc Ie-
VI sus multa patitur ab
his qui rursum sibi
crucifigūt filium dei,
& cum seniores pu-
k 170 tentur in ecclesia, &
II principes sacerdotū:
simplicem sequentes
literam, occidūt filiū
dei, qui totus sentitur
in spiritu. b ¶ Et as-
sumens eum Petrus
&c.] Sæpe diximus
nimij ardoris amo-
risq; quam maximi
l 171 fuisse Petrum in do-
X minum saluatorem.
Quia ergo post con-
m 172 fessionem suam, qua
II dixerat: Tu es Chri-
stus filius dei uiui, &
præmium saluatoris
quod audierat: Bea-
tus es Simon Bario-
B na: quia caro & san-
guis non reuelauit ti-
bi, sed pater meus qui
in cœlis est: repēte audiuit à domino, oportere se ire Hierosolymā ibiq; multa pati à senioribus & scribis & principibus sacerdotum & occidi, & tertia die resurgere: non uult destrui confessionem suam: nec putat fieri posse, ut filius dei occidatur: assumit que eum in affectum suum, uel separatim ducit, ne præsentibus cæteris condiscipulis magistrum uideatur arguere, & cœpit increpare illū amantis affectu & optātis dicere: Absit à te domine. Vel ut melius habetur in Græco: ἵλεώς σοι κύριε, οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο, hoc est, propicius sis tibi domine, non erit tibi hoc: Non potest fieri, nec recipiunt aures meæ ut dei filius occidēdus sit. Ad quem dominus conuersus ait: Vade retro me satana, scandalum mihi es. Satanas interpretatur, aduersarius, siue contrarius. Quia contraria, inquit, loqueris uoluntati meæ: debes aduersarius appellari. Multi putāt quod nō Petrus correptus sit, sed aduersarius spiritus: qui hæc dicere apostolum suggerebat. Sed mihi hic error apostolicus & de pietatis affectu ueniens, nunquam incentiuum diaboli uidebitur. Vade retro me satana. Diabolo dicitur: Vade retro. Petrus audit: Vade retro me, hoc est, sequere sententiam meam: quia nō sapis ea quæ dei sunt, sed quæ hominum. Meæ uoluntatis est & patris, cuius ueni facere uoluntatem: ut pro hominum salute moriar: tu tuam tantū considerans uoluntatem: non uis granum tritici in terrā cadere, ut multos fructus afferat. Prudens lector inquirat quomodo post tantam beatitudinem: Beatus es Simon Bariona. Et: Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebūt aduersus eam. Et tibi dabo claues regni cœlorum. Et quod ligaueris uel solueris super terram, erit ligatum uel solutum in cœlo: nunc audiat: Vade retro me satana, scandalū mihi es. Aut quæ sit tam repentina conuersio, ut post tanta præmia, satanas appelletur. Sed si consideret qui

hoc quærit, Petro illam benedictionem & beatitudinem C
ac potestatem, & ædificationem super eum ecclesiæ, in futuro promissam, non in præsenti datam intelliget. Aedificabo, inquit, super te ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebunt aduersus eam, & dabo tibi claues regni cœlorum: omnia
de futuro. Quæ si statim dedisset ei, nunquam
in eo prauæ confessionis error inuenisset locum. c ¶ Tūc Iesus
dixit discipulis suis:
Si quis uult post me
uenire, &c.] Qui deponit ueterem hominem cum operibus
suis, denegat semet-
ipsum, dicens: Viuo Col.3.b
autem non ego, uiuit Gal.2.d
uero in me Christus:
tollitq; crucem suam,
& mundo crucifigitur.
Cui autem mundus
crucifixus est, sequitur dominum crucifixū. d ¶ Aut quam
dabit homo commutationem pro anima
sua &c.] Pro Israel
datur cōmutatio Aegyptus & Aethiopia,
& Syene: pro anima
humana illa sola est
retributio, quam psalmista canit: Quid re- Psal.115.d
tribuā domino pro D
omnibus quæ retribuit mihi? Calicem
salutaris accipiam, & nomen domini inuocabo. e ¶ Filius enim hominis uenturus est &c.] Petrus ad prædicationem dominicæ mortis scandalizatus, sententia domini fuerat increpatus: prouocati discipuli, ut abnegarent se & tollerent crucem suam, & morientium animo sequerentur magistrum. Grandis terror audientiū, & qui possit principe apostolorum perterrito, etiam alijs metum inijcere: idcirco tristibus læta succedunt, & dicit: Filius hominis uenturus est in gloria patris sui cum angelis suis. Times mortem, audi gloriam triumphantis. Vereris crucem, ausculta angelorum ministeria. Et tunc, inquit, reddet unicuiq; secundum opera eius. Non est di- Rom.2.a
stinctio Iudæi & ethnici, uiri & mulieris, pauperū & diuitum: ubi nō personæ, sed opera cōsiderantur. f ¶ Amen dico uobis: sunt quidam de hic stantibus qui non &c.] Terrorem apostolorū spe medicari uoluerat promissorum, dicens: Filius hominis uenturus est in gloria patris sui cū angelis suis. Insuper autoritate iudicis addita, & reddet unicuiq; secundū opera sua. Poterat apostolorum tacita cogitatio, istiusmodi scandalum sustinere. Occisionē & mortem nunc dicis esse uenturā: Quod autem promittis te affuturum in gloria patris cum angelorum ministerijs & iudicis potestate, hoc in dies erit, & in tempora longa differetur. Præuidens ergo occultorum cognitor quid possent obijcere: præsentē timorem, præsenti compensat præmio. Quid enim dicit? Sunt quidam de hic stantibus qui non gustabunt mortem, donec uideant filium hominis uenientem in regno suo: ut qualis est postea uenturus, ob incredulitatem uestram præsenti tempore demonstretur. Cap. XVII

ET post dies sex assumens Iesus Petrum & Iacobum fratrem eius &c.] Quare Petrus & Iacobus & Ioannes in quibusdam euangeliorum locis separentur à cæteris: aut quid priuilegij habeant extra alios apostolos,

crebro

& Ioannem fratrem eius: ducit illôs in montẽ excelsum seorsum, & transfiguratus est ante eos. Et rèsplẽduit facies eius sicut sol: uestimẽta aũt eius facta sunt alba sicut nix. Et ecce apparuit illis Moyses & Elias cũ eo loquentes. Respóndens aũt Petrus, dixit ad Iesum: Domine, bonũ est nos hic esse: si uis, faciámus hic tria tabernacula: tibi unũ, Mosi unũ, & Eliæ unũ. Adhûc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos. Et ecce uox de nube, dicens: Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Et aũdientes discipuli, ceciderunt in faciem suam, & timuerunt ualde. Et àccessit Iesus & tetigit eos, dixitq́ȝ èis: Surgite & nolite timere. Lèuantes autem oculos suos, neminem uiderunt nisi solum Iesum. Et descendẽntibus illis de monte, præcepit Iesus, dicens: Nemini dixeritis uisionem, donec filius hominis à mortuis resurgat. [a] Et intèrrogauerunt eum discipuli, dicentes: Quid ergo scribæ dicunt

A crebro diximus: Nunc quæritur quomodo post dies sex assumpserit eos, & duxerit in mõtem excelsum seorsum: cum Lucas euangelista octonarium numerum ponat.
Luc.9.d Sed facilis responsio est: quia hic medij ponuntur dies: ibi primus additur & extremus. Non enim dicitur: Post dies octo assumpsit Iesus Petrum & Iacobũ & Ioannẽ, sed die octauo. a ¶ Ducit illos in mõtem excelsum seorsum &c.] Ducere ad montana discipulos pars regni est. Ducitur seorsum: quia multi uocati, pauci uero electi. b ¶ Et transfiguratus est ante eos &c.]. Qualis futurus est tẽpore iudicandi, talis apparuit apostolis. Quod autem dicit: transfiguratus est ante eos: nemo putet pristinam eum formam & faciem perdidisse: uel amisisse corporis ueritatẽ, & assumpsisse corpus uel spirituale, uel aereũ: sed quomodo transformatus sit, euangelista demonstrat, dicens. c ¶ Et resplenduit facies eius sicut sol: uestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix &c.] Vbi splendor faciei ostenditur & candor describi-
B tur uestium: non substantia tollitur, sed gloria commutatur. Resplenduit facies eius sicut sol. Certe transformatus est dominus in eam gloriã qua uenturus est postea in regno suo. Transformatio splendorem addidit, faciem non subtraxit. Esto corpus spirituale fuerit: num & uestimenta mutata sunt: quæ in tantũ fuere candida, ut alius euangelista dixerit, qualia fullo super terram non potest facere. Quod autem fullo super terram potest facere, corporale est, & tactui subiacet, & non spirituale & aereũ: quod illudat oculis, & tantum in phantasmate cõspiciatur. d ¶ Et ecce apparuit illis Moyses & Helias cum eo loquentes &c.] Scribis & pharisæis tentantibus se, & de coelo signa poscentibus dare noluit: sed prauam postulationem confutauit responsione prudenti. Hic uero ut apostolorum augeat fidem, dat signum de coelo: Elia inde descendente quo conscenderat, & Moyse ab inferis
Esa.7.b resurgente: quod & Achaz per Esaiam præcipitur: ut petat sibi signum de excelso aut de inferno. Nam quod di-
Luc.9.d ctum est: Apparuit illis Moyses & Elias cum eo loquentes, & in alio refertur euangelio nunciasse ei quæ Hierosolymis passurus esset: lex ostenditur & prophetæ: qui & passionem domini & resurrectionẽ crebris uocibus nunciarunt. e ¶ Respondens autem Petrus, dixit ad Iesum Domine, bonum est nos hic esse &c.] Qui ad montana conscenderat, nõ uult ad terrena descendere: sed semper in sublimibus perseuerare. f ¶ Si uis, faciamus hic tria tabernacula: tibi unũ, Moysi unũ, &c.] Erras Petre si-
Luc.9.d cut & alius euangelista testatur: Nescis quid dicas: Noli tria tabernacula quærere: cum unum sit tabernaculum euangelij, in quo lex & prophetæ recapitulanda sunt. Si autem quæris tria tabernacula, nequaquam seruos cum domino conferas: sed fac tria tabernacula, imò unum patri, & filio, & spiritui sancto: ut quorũ est una diuinitas, unum sit & in pectore tuo tabernaculum. g ¶ Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos. Et ecce uox &c.]. Quia imprudenter interrogauerat, propterea responsionem domini non meretur: sed pater respondet pro filio, ut uerbum domini compleretur: Ego testi- C
monium non dico pro me, sed pater qui me misit, ipse pro me dicit testimonium. Nubes autem uidetur lucida & obumbrat eos: ut qui carnale ẽ frondibus aut tentorijs quærebant tabernaculum, nubis lucidæ operirentur umbraculo. Vox quoq́ȝ de coelo patris loquẽtis auditur, quæ & testimonium perhibeat filio, & Petri errore sublato, doceat ueritatem: imò p Petrũ cæteros apostolos. Hic est, ait, filius meus dilectus: huic figendum est tabernaculum, huic obtemperandũ. Hic est filius, illi serui sunt. Moyses & Elias debẽt & ipsi nobiscũ in penetralibus cordis sui domino tabernaculũ præparare. h ¶ Et audientes discipuli, ceciderunt in faciem suã, & timuerunt ualde &c.] Triplicem ob causã pauore terrentur: uel quia se er- 4 173
rasse cognouerãt: uel VI
quia nubes lucida operuerat eos: aut quia dei patris uocem loquentis audierant: quia humana fragilitas conspectũ maioris gloriæ ferre nõ sustinet, ac toto animo & corpore cõtremiscens ad terrã cadit. Quãto quis ampliora quæsierit, tãto ma- D
gis ad inferiora collabitur, si ignorauerit mensuram suam. i Et accessit Iesus & tetigit eos &c.] Quia illi iacebant & surgere non poterant, ipse clementer accedit, & tangit eos: ut tactu timorem fuget, & debilitata membra solidentur. k ¶ Dixitq́ȝ eis: Surgite, & nolite timere &c.] Quos manu sanauerat, sanat imperio. Nolite timere. Primum timor expellitur, ut postea doctrina tribuatur. l ¶ Leuãtes autem oculos suos, neminem uiderũt nisi solum Iesum &c.] Rationabiliter postquam surrexerunt, non uiderunt nisi solum Iesum: ne si Moyses & Elias perseuerassent cum domino, patris uox uideretur incerta: cui potissimum daret testimonium. Vidẽt ergo Iesum stantem ablata nube, & Moysen & Eliam euanuisse: quia postquam legis & prophetarum umbra discesserit: quæ uelamento suo apostolos texerat, utrunq́ȝ in euangelio reperitur. m ¶ Et descendentibus illis de monte, præcepit Iesus, dicens: Nemini dixeritis uisionẽ, donec filius hominis à mortuis resurgat &c.] Futuri regni præmeditatio, & gloria triumphantis demonstrata fuerat in monte. Non ergo uult hoc in populos prædicari: ne & incredibile esset pro rei magnitudine, & post tantam gloriam apud rudes animos, sequens crux scandalum faceret. a ¶ Et interrogauerunt eum discipuli, dicentes: Quid ergo scribæ dicũt, quod Eliam oporteat &c.] Nisi causas nouerimus, quare interrogauerint discipuli super Eliæ nomine, stulta uidetur & extraordinaria eorum interrogatio. Quid enim pertinet ad ea quæ supra scripta sunt, de Eliæ aduentu quærere? Traditio pharisæorum est, iuxta Malachiam prophetam, qui est
Malach.4.b nouissimus in duodecim, quod Elias ueniat ante aduentum saluatoris, & reducat cor patrum ad filios, & filiorum ad patres, & restituat omnia in antiquum statum. Aestimãt ergo discipuli transformationem gloriæ hanc esse quam in monte uiderant, & dicunt: Si iam uenisti in gloria, quomodo præcursor tuus non apparet: maxime quia Eliam uiderant recessisse. Quando autem adij-

A ciunt: Scribæ dicunt quod Eliam oporteat primum ue-nire: primum dicendo ostendunt, quod nisi Elias uene-rit, non sit secundum scripturas saluatoris aduentus. a ¶ At ille respondens, ait illis: Elias quidem uenturus est & restituet omnia &c.] Ipse qui uẽturus est in secun-do saluatoris aduen-tu iuxta corporis fi-dem: nunc per Ioan-nem uenit in uirtute & spiritu. b ¶ Et nõ cognouerunt eum: sed fecerũt in eo quæ cunq; uoluerũt &c.] Hoc est, spreuerunt & decollauerũt eum.
b 174 c ¶ Sic & filius ho-
II minis passurus est ab eis &c.] Quæritur autem cum Herodes & Herodias Ioãnem interfecerint: quomo do ipsi Iesum quoq; crucifixisse dicantur: cum legamus eum à scribis & pharisæis in terfectũ. Et breuiter respondendũ, quod
c 175 & in Ioãnis nece pha
V risæorum factio con-senserit, & in occisio-ne domini Herodes iunxerit uoluntatem suã: qui illusum atq;
d 176 despectum remiserit
II ad Pilatum ut crucifi
B geret eum. d ¶ Do-mine, miserere filio meo: quia lunaticus
e 177 est, & male patitur:
X nã sæpe cadit in ignẽ, &c.] Quam ob cau-sam dæmon obser-uãs lunæ cursum, cor ripiat hoĩes: & p crea turas infamare stude at creatorẽ, supra diximus. Mihi autẽ uidetur iuxta Tro pologiam lunaticus esse, qui per horarũ momenta mu-tatur ad uitia: nec persistit in cœpto, sed crescit atq; de-crescit, & nunc in ignem fertur, quo adulterantium cor-da succensa sunt: nũc in aquas, quæ non ualent extingue re charitatem. Quod autem dicit: Obtuli eum discipu-lis tuis, & non potuerũt curare eum: latenter accusat a-postolos: cum impossibilitas curandi, interdum non ad imbecillitatẽ curantium, sed ad eorum qui curãdi sunt fidem referatur: dicẽte domino: Fiat tibi secundũ fidem tuam. e ¶ Respondẽs autem Iesus, ait: O generatio in-credula & peruersa, &c.] Nõ quod tædio superatus sit, mansuetus ac mitis: qui non aperuit, sicut agnus co-ram tondẽte, os suum: nec in uerba furoris eruperit: sed quod in similitudinem medici, si ægrotum uideat con-tra sua præcepta se gerere dicat: Vsq; quo accedã ad do-mum tuam, quousq; artis perdam industriã: me aliud iubente, & te aliud perpetrante? Intantum autem non est iratus homini, sed uitio, & per unum hominem Iudæos arguit infidelitatis, ut statim intulerit: Afferte eum huc ad me. f ¶ Et increpauit illum Iesus, & exijt ab eo dæ-monium &c.] Non ille qui patiebatur, sed dæmon de buerat increpari. Siue increpauit puerũ & exiuit ab eo dæmon: quia propter peccata sua, à dæmone fuerat op-pressus. g ¶ Et dixerunt: quare nos non potuimus eij cere illum? Dicit illis Iesus: Propter incredulitatem ue-stram &c.] Hoc est quod in alio loco dicit: Quæcunq;

cunt, quod Eliam oporteat primum uenire? At ille re-spõdẽs, ait illis: Elias quidem uenturus est & restituet omnia. Dico autem uobis: quia Elias iam uenit, & nõn cognouerunt eum: sed fecerunt in eo quæcunq; uolue-runt. Sic & filiũs hominis passurus est ab eis. Tunc in-tellexerũt discipuli: quia de Ioanne baptista dixisset eis. [b] Et cum uenisset ad turbã, accessit ad eum homo geni bus prouolutus ante eum, dicens: Dõmine miserere fi-lio meo: quia lunaticus est, & male patitur: nam sæpe cadit in ignem & crebro in aquam. Et obtuli eum disci-pulis tuis: & non potuerũt curare eum. Respondẽns au-tem Iesus, ait: O generatio incredula & peruersa, quo-usq; ero uobiscum? Vsq; quo patiar uos? Afferte huc illum ad me. Et increpauit illum Iesus, & exijt ab eo dæ monium, & curatus est puer ex illa hora. [c] Tunc accesse-runt discipuli ad Iesum secreto, & dixẽrũt: quare nos nõ potuimus eijcere illum? Dicit illis Iesus: Propter incredu litatem uestram. Amen quippe dico uobis: Si habuẽri-tis fidẽ sicut granũ sinapis, dicetis mõti huic: Trãsi hinc, & transibit, & nihil impossibile erit uobis. Hoc autem genus non eijcitur, nisi per orationem & ieiuniũ. [d] Cõn-uersantibus aũt eis in Galilæa, dixit illis Iesus: Filius ho-minis tradendus est in manus hominũ, & occident eũ, & tertia die resurget. Et contristati sunt uehementer. [e] Et cũm uenissent Capharnaũ, accesserunt qui didrachma accipiebãt ad Petrum, & dixerũt: Magister uester non soluit

in nomine meo pedieritis, credentes accipietis. Ergo quo C tiens non accipimus: non præstantis est impossibilitas, sed culpa deprecantium. h ¶ Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic &c.] Putant aliqui fidem grano sinapis comparatam paruam dici, quo re-gnum cœlorum gra-no sinapis cõferatur, cũ Apostolus dicat: 1.Cor.13.a
Et si totam fidem ha-buero, ita ut montes transferam. Ergo ma gna est fides quæ gra no sinapis coæqua-tur. Montis trãslatio non eius significatur quem oculis carnis aspicimus, sed illius qui à domino trãsla-tus fuerat ex lunati-co. Quod enim ait: Dicetis monti huic transi hinc, & transi-bit: de dæmone intel-ligitur. Ex quo stulti-ciæ coarguendi sunt, qui contendunt apo-stolos omnesq; cre-dentes, ne paruũ qui dem habuisse fidem: quia nullus eorum montes transtulerit. Neq; enim tantũ pro dest mõtis de alio in alium locum transla tio, & uana signorum quærenda ostentio, D
quantũ in utilitatem omniũ iste mõs trans ferendus est: qui per prophetam dicitur corrumpere omnem terram. i ¶ Hoc au-tem genus non eijci-tur, nisi per orationẽ & ieiunium &c.] Dum docet quomodo nequissimus dæmon possit ex-pelli, omnes instituit ad uitam. k ¶ Conuersantibus autem eis in Galilæa, dixit illis Iesus: Filius hominis tra-dendus est in manus hominum, & occident eum, & ter-tia die resurget &c.] Semper prosperis miscet tristia: ut cum repente uenerint, non terreant apostolos, sed à præ meditatus ferantur animis. Si enim contristat eos quod occidendus est, debet lætificare quod die tertio dicitur resurrecturus. Porrò quod contristantur, & contri-stantur uehementer, non de infidelitate uenit: alioquin sciebant & Petrum esse correptum: quare non saperet ea quæ dei sunt, sed quæ hominum: uerum quia pro dile-ctione magistri nihil de eo sinistrum & humile patiun-tur audire. l ¶ Et cum uenissent Capharnaum, ac-cesserunt qui didrachma accipiebant ad Petrum, & di-xerunt: Magister uester non soluit didrachma? Ait: Etiam &c.] Post Augustum Cæsarem, Iudæa facta est tributaria, & omnes censi capite ferebantur. Vnde & Ioseph cum Maria cognata sua professus est in Bethle-hem. Rursum quoniam nutritus erat in Nazareth, quod est oppidum Galilææ Capharnaum urbi subia-cens: ex more poscunt tributa, & pro signorum ma-gnitudine hi qui exigebant, non audent ipsum repete-re, sed discipulum conueniunt: Siue malitiose inter-rogant: utrum reddat tributa, an contradicat Cæsa-ris uoluntati: iuxta quod in alio loco legimus: Li- Marc.12.b
cet tributa Cæsari soluere an non?

¶ Et

soluit didrachma? Ait: Etiam. Et cum intrasset in domum: præuenit eum Iesus dicens: Quid tibi uidetur Simon: Reges terræ à quibus accipiunt tributum uel censum: à filijs suis, an ab alienis? Et ille dixit: Ab alienis. Dixit illi Iesus: Ergo liberi sunt filij. Vt autem non scandalizemus eos: uade ad mare & mitte hamum: & eum piscem qui primus ascenderit, tolle. Et aperto ore eius, inuenies staterem: illum sumens, da eis pro me & te.

Cap. XVIII.

I[a]N illa hora accesserunt discipuli ad Iesum dicentes: Quis putas maior est in regno cœlorum? Et aduocans Iesus paruulum: statuit eum in medio eorum, & dixit: Amen dico uobis: nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cœlorũ. Quicunq; ergo humiliauerit se sicut paruulus iste: hic est maior in regno cœlorum. Et qui susceperit unum paruulum talem in nomine meo, me suscipit. [b]Qui autem scandalizauerit unum de pusillis istis qui in me credunt: expedit ei ut suspẽdatur mola asinaria in collo eius: & demer/

A a ¶ Et cum intrasset in domum, præuenit eum Iesus dicens &c.] Qui didrachma exigebant, seorsum conuenerant Petrum. Cumq; intrasset domum, antequã Petrus suggereret, interrogat dominus, ne scandalizentur discipuli ad postulationem tributi: cum uideant eum nosse quæ absente se gesta sunt. b ¶ Quid tibi uidetur Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributũ uel cẽsum: à filijs suis, an ab alienis? Et ille dixit: Ab alienis. Dixit illi Iesus: Ergo liberi sunt filij. Vt autem non &c.] Dominus noster, & secundum carnẽ, & secundum spiritum filius regis erat: uel ex Dauid stirpe generatus, uel omnipotentis uerbum patris. Ergo tributa quasi regum filius non debebat: sed qui humilitatem carnis assumpserat, debuit adimplere omnem iustitiam. Nosq; infelices qui Christi censemur nomine, & nihil dignum tãta facimus maiestate: ille pro nobis & crucem sustinuit, & tributa
B reddidit: nos pro illius honore tributa non reddimus, & quasi filij regis à uectigalib[us] immunes sumus. c ¶ Vt autem nõ scandalizemus eos, uade ad mare & mitte hamum, & eũ piscem qui primus ascenderit, tolle. Et aperto ore eius, inuenies staterem: illum sumens, da eis pro me &c.] Quid primũ mirer in hoc loco, nescio: utrum præscientiam an magnitudinem saluatoris. Præscientiã, quod nouerat piscem habere in ore staterem, & quod primus ipse capiendus esset. Magnitudinem atq; uirtutem: si ad uerbum eius, statim stater in ore piscis creatus est, & quod futurum erat, ipse loquendo fecerit. Videtur autem mihi secundum mysticos intellectus, iste esse piscis qui primus captus est: q in profundo maris erat, & in salsis amarisq; gurgitibus morabatur: ut per secundum Adam liberaretur primus Adã: & id quod in ore eius, hoc est in confessione fuerat inuentum, pro Petro & domino redderetur. Et pulchre idipsum quidem datur precium, sed diuisum est: quia pro Petro quasi pro peccatore precium reddebatur. Dominus autem noster peccatum nõ fecerat: nec dolus inuentus est in ore eius. Stater dicitur, qui duo habet didrachma: ut ostenderetur similitudo carnis, dum eodem & seruus & dominus precio liberantur. Sed & simpliciter intellectum ædificat auditorem: dum tantæ dominus fuerit paupertatis: ut unde tributa pro se & apostolo redderet, non habuerit. Quod si quis obijcere uoluerit: & quomodo Iudas in loculis portabat pecuniam? Respõdebimus, rem pauperum in usus suos conuertere, nefas putauit: nobisq; idem tribuit exemplum. Cap. XVIII

IN illa hora accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes: Quis putas maior est in regno cœlorũ?] Quod sæpe monui, etiam nunc obseruandum est. Causæ quærendæ sunt singulorum domini dictorum atq; factorum. Post inuentum staterem post tributa reddita: quid sibi uult apostolorum repentina interrogatio? In illa hora accesserunt discipuli ad Iesum dicentes: Quis putas maior est in regno cœlorum? Quia uiderant pro Petro & domino idem tributum redditum: ex æqualitate precij, arbitrati sunt Petrum omnibus apostolis esse prælatum: qui in redditione tributi domino fuerat cõparatus. ideo interrogãt: quis maior sit in regno cœlorum? Vidensq; Iesus cogitationes eorum, & causas erroris intelligens: uult desiderium gloriæ, humilitatis contẽtiõe sanare. e ¶ Et aduocans Iesus paruulum, statuit eũ in medio eorum &c.] Vel simpliciter quemlibet paruulũ: ut ætatem quæreret, & similitudinem innocẽtiæ demõstraret. Vel certe paruulũ statuit in medio eorũ seipsũ: q nõ ministrari sed ministrare uenerat: ut eis humilitatis tribueret exemplũ. Alij paruulum interpretantur spiritũ sanctum: quem posuerit in cordibus discipulorum, ut superbiam in humilitatem mutaret. f ¶ Amẽ dico uobis: nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, &c.] Non præcipitur apostolis: ut ætatẽ habeant paruulorum, sed ut innocentiam, & quod illi per annos possident, hi possideant per industriã: ut malicia, non sapientia paruuli sint.

C

a 178
11

b 179
11

D g ¶ Quicunq; ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cœlorum &c.] Sicut iste paruulus, cuius uobis exemplum tribuo: nõ perseuerat in iracundia: non læsus meminit: non uidens pulchram mulierem delectatur: non aliud cogitat, & aliud loquitur: sic & uos nisi talem habueritis innocentiam & animi puritatem, non poteritis regna cœlorum intrare. Siue aliter: Quicunq; humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cœlorum. Qui imitatus fuerit me & se in exemplum mei humiliauerit: ut tantum se deijciat, quantum ego dejeci, formam serui accipiens: hic intrabit in regnum cœlorum. h ¶ Et qui susceperit unum paruulum talem in nomine meo, me suscipit &c.] Qui talis fuerit ut Christi imitetur humilitatem & innocentiam, in eo Christus suscipitur. Et prudenter, ne cum delatũ fuerit apostolis, se putent honoratos, adiecit: non illos sui merito, sed magistri honore suscipiendos.

i ¶ Qui autem scandalizauerit unum de pusillis istis &c.] Nota quod qui scandalizatur, paruulus est: maiores enim scandala non recipiunt. k ¶ Expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris &c.] Quanquam hæc generalis possit esse sententia aduersus omnes qui aliquem scandalizant: tamen iuxta consequentiam sermonis, etiam contra apostolos dictum intelligi potest: qui interrogando quis maior esset in regno cœlorum, uidebantur inter se de dignitate cõtendere: & si in hoc uitio permansissent, poterant eos quos ad fidem uocabant, per suum scandalum perdere, dum apostolos uiderent inter se de honore pugnare. Quod autem dixit: Expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius: Secundum ritum prouinciæ loquitur: quo maiorum criminum ista apud ueteres Iudæos pœna fuerit, ut in profundũ ligato saxo demergerentur. Expedit autem ei: quia multo melius est pro culpa breuẽ recipere pœnam, q̃ æternis

A seruari cruciatibus. Non enim uindicabit dominus bis in idipsum. a ¶ Væ mundo à scandalis. Necesse est enim ut ueniant scandala. Veruntamen uæ homini per quem scandalum uenit &c.] Non quod necesse sit uenire scandala: alioquin sine culpa essent qui scandalum fa-
ciunt,·sed cum neces-
se sit in isto mũdo fie-
ri scãdala, unusquisq;
suo uitio scandalis pa
tet. Simulq; per gene
c 180 ralem sententiam per
VI cutit Iudas, qui pro-
ditioni animum præ
parauerat. b ¶ Si au
tẽ manus tua uel pes
tuus scandalizat te:
abscide eum, & proij
ce abs te. Bonum est
d 181 tibi ad uitam ingredi
X &c.] Necesse est qui
dem uenire scandala:
Væ tamen ei est homi
ni: qui quod necesse
est ut fiat in mundo,
e 182 uitio suo facit ut per
V se fiat. Igitur omnis
truncatur affectus, &
uniuersa propinqui-
tas amputatẽ: ne per
occasionem pietatis
unusquisq; credentiũ
scandalis pateat. Si,
inquit, ita est quis ti-
f 183 bi coniunctus, ut ma
V nus, pes, ocul9, & est
B utilis atq; sollicitus,
g 184 & acutus ad perspici
X endum: scandalũ au-
tem tibi facit, & pro-
pter dissonantiã mo-
rũ te pertrahit in ge-
hennam: melius est ut
& propinquitate ei9,
& emolumentis car-
nalibus careas: ne dum uis lucrifacere cognatos & necessarios, causam habeas ruinarum. Itaq; nõ frater, non uxor, non filij, non amici, non omnis affectus qui nos excludere poteſt à regno cœlorum, amori domini præponatur. Nouit unusquisq; credentium, quid sibi noceat: uel in quo sollicitetur animus ac sæpe tentetur. Melius est uitam solitariam ducere, q̃ ob uitæ præsentis necessaria, æternam uitam perdere. c ¶ Videte ne contemnatis unum ex his pusillis. Dico enim uobis: quia angeli eorum &c.] Supra dixerat per manũ, & pedem, & oculum, omnes propinquitates & necessitudines quæ scandalum facere poterant amputandas; austeritatem itaq; sententiæ, subiecto præcepto temperat, dicẽs: Videte ne contemnatis unum ex pusillis istis. Sic, inquit, præcipio seueritatem, ut commisceri clementiam doceam. Quantum in uobis est, nolite contemnere: sed per uestram: sed per uestram salutem etiam illorum quærite sanitatẽ. Sin autem perseuerantes in peccatis uideritis & uitijs seruientes: melius est solos saluos fieri q̃ perire cũ pluribus. Quia angeli eorum in cœlis uidẽt semper faciem patris. Magna dignitas animarum: ut unaquæq; habeat ab ortu natiuitatis in custodiam sui angelum delegatum. Vn-
Apoc.2.a.3 de legimus in Apocalypsi Ioãnis: Angelo Ephesi, Thya
tiræ, & angelo Philadelphiæ, & angelo quatuor reliqua-
1.Cor.11.b rũ ecclesiarũ scribe hæc. Apostolus quoq; præcipit uela
ri capita in ecclesijs fœminarũ ꝓpter angelos. d ¶ Quid uobis uidetur: Si fuerint alicui centum oues, & errauerit una ex eis: nonne relinquit nonagintanouem in montibus &c.] Consequenter ad clementiã prouocat, q̃ præ C miserat, dicẽs: Videte ne cõtẽnatis unũ ex pusillis istis: & subiungit parabolã nonagintanouem ouiũ in montibus relictarũ, & unius errãtis: quã pastor bonus q̃a propter nimiã infirmitatem ambulare nõ poterat, humeris suis ad reliquũ gregẽ
reportauit. Quidam Philip.2.a
putant istũ esse pasto
rem, qui cũ in forma
dei esset, nõ rapinam
arbitratus est se esse
æqualẽ deo: sed exi-
naniuit se, formã ser-
ui accipiens: factus
obediẽs patri usq; ad
mortem, mortem aũt
crucis: & ob id ad ter
rena descenderit, ut
saluam faceret unam
ouiculam quæ perie
rat, hoc est, humanũ
gen9. Alij uero in no-
nagintanouẽ ouibus,
iustorum putant nu-
merum intelligi: & in
una ouicula, peccato
rum: secũdum quod
in alio loco dixerat:
Non ueni iustos uo- Luc.5.f
care, sed peccatores:
non enĩ opus habent
sani medico, sed hi q
se male habẽt. Ista pa
rabola in euãgelio se-
cundũ Lucam cum
alijs duabus parabo
lis decem drachma- D
rum & duorum filio-
rũ scripta est. e ¶ Sic
non est uoluntas an-
te patrem uestrũ qui
in cœlis est: ut pereat
unus de pusillis istis
&c.] Refert ad superius propositum, de quo dixerat: Videte ne contemnatis unum ex pusillis istis, & docet idcirco parabolam positã, ut pusilli non contemnantur. In eo aũt quod dicit: Non est uoluntas ante patrem uestrum, ut pereat unus de pusillis istis: quotiẽs aliquis perierit de pusillis istis, ostenditur quod non uoluntate patris perierit. f ¶ Si autẽ peccauerit &c.] Si peccauerit in nos frater noster, & in qualibet causa nos læserit, dimittendi habemus potestatem, imò necessitatem: quia præcipitur, ut debitoribus nostris debita dimittamus. Si autem in deum quis peccauerit, non est nostri arbitrij. Dicit enim scriptura diuina: Si peccauerit homo in hominẽ, rogabit pro eo sacerdos. Si autem in deũ peccauerit, quis rogabit pro eo? Nos econtrario in dei iniuria benigni sumus, in nostris contumelijs exercemus odia. Corripiendus est autem frater seorsum: ne si semel pudorem ac uerecũdiam amiserit, remaneat in peccato. Et si quidem audierit, lucrifacimus animam eius, & per alterius salutem, nobis quoq; acquiritur salus. Sin autem audire noluerit, adhibeatur frater. Quod si nec illum audierit, adhibeatur & tertius: uel corrigendi studio, uel conueniendi sub testibus. Porrò si nec illos audire uoluerit, tunc multis dicendum est: ut detestationi eum habeant, & qui non potuit pudore saluari, saluetur opprobrijs. Quando autem dicitur: Sit tibi sicut ethnicus & publicanus: ostenditur maioris esse detestationis: qui sub nomine fidelis agit opera infideliũ: q̃ hi qui aperte gentiles sunt. Publicani enim uocãtur secundũ Tropologiam, qui seculi sectantur

demergatur in profundum maris. Væ mundo à scandalis. Necesse est enim ut ueniant scandala. Veruntamen uæ homini per quem scandalum uenit. [c] Si autẽm manus tua, uel pes tuus scandalizat te: abscide eũ, & proijce abs te. Bonum est tibi ad uitam ingredi debilem uel claudum, quàm duas manus uel duos pedes habentem mitti in ignem æternũ. Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum & proijce abs te. Bonum est tibi cum uno oculo in uitam intrare: quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis. [d] Vidẽte ne contemnatis unum ex his pusillis. Dico enim uobis: quia angeli eorum in cœlis semper uident faciem patris mei qui in cœlis est. Venit enim filius hominis saluare quod perierat. Quid uobis uidetur? [e] Si fuerint alicui centum oues, & errauerit una ex eis: nonne relinquit nonagintanouem in montibus, & uadit quærere eam quæ errauit? Et si contigerit ut inueniat eã: amen dico uobis: quia gaudebit super ea magis q̃ super nonagintanouẽ, quæ non errauerũt. Sic nõn est uoluntas ante patrem uestrum qui in cœlis est: ut pereat unus de pusillis istis. [f] Si aũtem peccauerit in te frater tuus: uade & corripe eũ inter te & ipsum solũ. Si te audierit, lucratus eris fratrẽ tuũ. [g] Si aũt te nõ audierit: adhibe tecũ adhuc unũ uel duos: ut in ore duorũ uel triũ testiũ stet omne uerbũ. Quod si nõ audierit eos, dic ecclesiæ. Si autẽ ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus

ethnicus & publicanus.[b] Amē̃n dico uobis, quæcunque alligaueritis super terram, erūt ligata & in cœlo: & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo. [i] Iterum dicō uobis, quia si duo ex uobis consenserint super terram de omni re quācunq; petierint, fiet illis à patre meo qui in cœlis est. Vbi enim sunt duo uel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorū.[k] Tūnc accedens Petrus ad eum, dixit: Domine, quotiens peccabit in me frater meus, & dimittam ei? usq; septies? Dicit illi Iesus: Non dico tibi usq; septies, sed usq; septuagies septies.[l] Ideō assimilatum est regnum cœlorum homini regi, qui uoluit rationē ponere cum seruis suis. Et cūm cœpisset rationem ponere, oblatus est ei unus qui debebat decem milia talenta. Cum autem non haberet unde redderet, iussit eum dominus uenundari et uxorem eius & filios, & omnia quæ habebat, & reddi. Procidens autem seruus ille rogabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Misertus autem dominus serui illius, dimisit eum, & debitum dimisit ei. Egressus autem seruus ille, inuenit unum de conseruis suis qui debebat ei centū denarios, & tenens suffocabat eum, dicens: Redde quod debes. Et procidens conseruus eius rogabat eum, dicens: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Ille autem noluit, sed abijt & misit eum in carcerem, donec redderet debitum. Videntes autem cōserui eius quæ fiebant, contristati sunt ualde, & uenerunt & narrauerūt domino suo omnia quæ facta fuerāt. Tunc uocauit illum dominus suus, & ait illi: Serue nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me. Nonne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum? Et iratus dominus eius, tradidit eum tortoribus quoadusq; redderet uniuersum debitum: Sic & páter meus cœlestis faciet uobis, si non remiseritis unusquisq; fratri suo de cordibus uestris. Cap. XIX

Et factum

A sectantur lucra, & exigunt uectigalia per negociationes & fraudes, ac furta scelerataq; periuria. a ¶ Amen dico uobis, quæcunq; alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo: & quæcunq; solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo.] Quia dixerat, si autem ecclesiā non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus, & poterat cōtēptoris fratris hæc occulta esse responsio uel tacita cogitatio: si me despicis, & ego te despicio: si tu me condemnas, & mea sententia condemnaberis: Potestatē tribuit apostolis, ut sciāt qui à talibus condemnātur, humanam sententiam diuina sentētia roborari, & quodcūq; ligatum fuerit in terra, ligari pariter & in cœlo. b ¶ Iterum dico uobis, quia si duo ex uobis cōsenserint super terrā de omni re quancunq; petierint, fiet illis à patre meo qui in cœlis est &c.] Omnis supra sermo nos ad cōcordiam prouocauerat. Igitur & præmiū pollicetur, ut sollicitius festinemus ad pacem, cū se dicat inter duos
B & tres medium fore: Iuxta illud exemplū tyrāni, qui duos amicos captos, cum unus ad uisendā matrē reuertisset, & amicum pro se uadem dedisset, sic probare uoluit, ut uno tento, alterum dimitteret: Cumq; reuertisset ad condictam diē, admirans amborum fidē, rogauit ut se haberent tertium. Possumus & hoc spiritualiter intelligere, quod ubi spiritus & anima corpusq; cōsenserint, & nō inter se bellum diuersarū habuerint uoluntatum, carne concupiscente aduersus spiritum, & spiritu aduersus carnem, de omni re quam petierint, impetrent à patre. Nulliq; dubium quin bonarum rerū postulatio sit, ubi corpus ea uult habere quæ spiritus.
c ¶ Tunc accedens Petrus ad eum, dixit: Domine, quotiens peccabit in me frater meus, & dimittā ei &c.] Hæret sibi sermo dominicus, & in modum funiculi triplicis, rumpi non potest. Supra dixerat: Videte ne contemnatis unum ex pusillis istis, & adiecerat: Si peccauerit in te frater tuus, uade & corripe eum inter te & ipsum solum, & præmium repromiserat, dicens: Si duo ex uobis consenserint super terram, de omni re impetrabunt quā petierint, & ego ero in medio eorum. Prouocatus apostolus Petrus interrogat quotiens fratri in se peccanti dimittere debeat, & cum interrogatione profert sententiam, usque septies. Cui respondit Iesus: Non usque septies, sed usq; septuagiessepties, id est quadringentis nonaginta uicibus, ut totiens peccanti fratri dimitteret in die, quotiens ille C
peccare non posset. d ¶ Ideo assimilatum est regnum cœlorum homini regi qui uoluit rationem ponere cum seruis suis.] Familiare est Syris & maxime Palæstinis ad
omnē sermonem suū
parabolas iūgere, ut b 185
qd per simplex præ- VII
ceptum teneri ab au-
ditoribus nō potest,
per similitudinem e-
xēplaq; teneatur. Præ- i 186
cepit itaq; Petro sub X
comparatiōe regis &
domini, & serui, q de-
bitor decem milium k 187
talentorum, à domi- V
no rogās, ueniā impe-
trauerat, ut ipse quo-
que dimittat conser-
uis suis minora pec- l 188
cantibus. Si enim ille X
rex & dominus seruo
debitori decem milia
talentorum tam facile dimisit, quāto magis serui cōseruis suis debēt minora dimittere? Quod ut manifestius fiat, dicamus sub exemplo: Si quis nostrum commiserit adulterium, homicidium, sacrilegiū, maiora crimina decē mi-
lium talentorum, ro- D
gantibus dimittūtur, si & ipsi dimittāt minora peccātibus. Sin autem ob factā contumeliam simus implacabiles, & propter amarum uerbū perpetes habeamus discordias, nonne nobis uidemur recte redigendi in carcerem, & sub exēplo operis nostri hoc agere, ut maiorum nobis delictorum uenia nō relaxetur. e ¶ Et cum cœpisset rationem ponere, oblatus est ei unus qui debebat decē milia talenta. Cum autē non haberet unde redderet, iussit eum dominus uenundari & uxorē eius & filios, & omnia quæ habebat, & reddi. Procidens autem seruus ille rogabat eum, dicēs &c.] Scio quosdam istum qui debebat decem milia talenta, diabolum interpretari, cuius uxorem & filios uenundatos perseuerante illo in malicia, insipientiam & malas cogitationes intelligi uolunt. Sicut enim iusti uxor, dicitur sapientia: sic uxorem iniusti & peccatoris, appellari stulticiam. Sed quomodo ei dimittat dominus decem milia talenta, & ille nobis conseruis suis centū denarios non dimiserit: nec ecclesiasticæ interpretationis est, nec à prudentibus uiris recipiendæ. f ¶ Sic & pater meus cœlestis faciet uobis, si non remiseritis unusquisq; fratri suo &c.] Formidolosa sententia, si iuxta nostrā mentem sententia dei flectitur atq; mutatur. Si parua fratribus nō dimittimus, magna nobis à deo nō dimittentur. Et quia potest unusquisq;

A dicere: nihil habeo contra eum, ipse nouit, habet deum iudicem: non mihi curæ est, quid uelis agere, ego ignoui ei: confirmat sententiam suam, & omnem simulationem fictæ pacis euertit, dicens: Si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus uestris. Cap. XIX

E T factum est cum consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, & uenit in fines Iudææ trans Iordanem, & secutæ sunt eum turbæ multæ, & curauit eos ibi. Et accesserunt ad eum pharisæi tentantes eum, & dicētes: Si licet homini dimittere uxorem suam quacunq; ex causa? Qui respondēs, ait eis: Non legistis, quia qui fecit ab initio, masculum & fœminā fecit eos? Et dixit: Propter hoc dimittet homo patrē & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una. Itaq; iam non sunt duo, sed una caro. Quòd ergo deus coniunxit, homo non separet. Dicunt illi: Quid ergo Moyses mandauit dari libellum repudij & dimittere? Ait illis: Quoniam Moyses ad duritiam cordis uestri permisit uobis dimittere uxores uestras, ab initio autem non fuit sic. [b] Dicō autem uobis, quia quicūq; dimiserit uxorem suam nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur. Et qui dimissam duxerit, mœchatur. [c] Dicunt ei discipuli eius: Si ita est causa homini cum uxore, non expedit nubere. Qui dixit illis: Non omnes capiūt uerbum istud, sed quibus datū est. Sunt enim eunuchi, qui dè matris utero sic nati sunt: & sunt eunuchi q facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat. Tunc

a 189 ET factum est cum consummasset Ie-
VI sus sermōes istos, migrauit à Galilæa &c.]
Et accesserūt ad eum pharisæi tentātes eū, & dicētes: Si licet homini dimittere uxorem suam quacunq; ex causa?] De Galilæa uenerat ad Iudæam, idcirco pharisæorum scribarumq; factio interrogat eum, utrū liceat homini dimittere uxorē suam qualibet causa, ut quasi cornuto teneant eū syllogismo, & quodcunq; responderit, captioni pateat. Si dixe-
b 190 rit dimittēdas esse u-
II xores qualibet ex cau-
c 191 sa, & ducendas alias,
X pudicitiæ prædicator sibi uidebitur docere contraria. Si autem responderit, non omnē ob causam debere dimitti, quasi sa-
B crilegij reus tenebit: & aduersus doctrinā Moysi ac p Moysen dei facere iudicabit. Igitur domin⁹ sic responsionem temperat, ut decipulam eorum transeat: scripturam sanctam adducēs in testimonium, & naturalem legem, primamq; dei sententiā secundæ opponens, quæ non uoluntate dei, sed peccantiū necessitate concessa est. b ¶ Qui respondens, ait eis: Non legistis, quia qui fecit ab initio, masculum & fœminam fecit eos?] Hoc in exordio Geneseos scriptum est. Dicendo autem masculum & fœminam, ostendit secunda uitāda coniugia. Non enim ait, masculum & fœminas, quod ex priorū repudio quærebatur, sed masculum & fœminā, ut unius coniugis consortia necterētur. c ¶ Et dixit, propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ.] Similiter ait, adhærebit uxori suæ, non uxoribus. Et erunt duo in carne una. Præmium nuptiarum, è duobus unam carnem fieri. Castitas iuncta spiritui, unus efficitur spiritus. d ¶ Quod ergo deus coniunxit, homo nō separet &c.] Deus coniunxit, unam faciendo carnem uiri & fœminæ, hanc homo non potest separare, nisi forsitan solus deus. Homo separat, quando propter desiderium secundæ uxoris, primam dimittit. Deus separat qui & cōiunxerat, quando ex consensu propter seruitutē dei, eo quod tem-
1.Cor.7.e pus in arto sit: sic habemus uxores, quasi nō habentes. e ¶ Dicunt illi: Quid ergo Moyses mandauit dari libellum repudij, & dimittere?] Aperiunt calumniam quam parauerant. Et certe dominus non propriam sententiam protulerat, sed ueteris historiæ & mandatorum dei fuerat recordatus. f ¶ Ait illis: Quoniam Moyses ad duritiā cordis uestri pmisit uobis dimittere uxores uestras, ab initio autem non fuit sic.] Quod dicit istiusmodi est:
Deut.24.a Nunquid potest deus sibi esse contrarius, ut aliud ante iusserit, & sententiā suam nouo frangat imperio? Non ita sentiendum est: sed Moyses cum uideret, propter deside-

rium secundarum coniugum, quæ uel ditiores, uel iunio- C
res, uel pulchriores essent, primas uxores interfici, aut malam uitam ducere, maluit indulgere discordiam, quàm odia & homicidia perseuerare. Simulq; considera, quod nō dixit: Propter duritiam cordis uestri permisit uobis deus, sed Moyses, ut
iuxta Apostolū, con- 1.Cor.7.b
silium sit hominis, non imperiū dei. g ¶ Dico autem uobis, quia quicunque dimiserit uxorem suam nisi ob fornicationem &c.] Sola fornicatio ē quæ uxoris uincat affectū: imò cum illa unā carnem in aliam diuiserit, & se fornicatione separauerit à marito, nō debet teneri, ne uirum quoq; sub maledicto faciat, dicente
scriptura: Qui adulte- Prou.18.d
ram tenet, stultus & impius est. Vbicunq; est igitur fornicatio, & fornicationis suspicio, libere uxor dimittitur. Et quia poterat accidere, ut aliqs calumniā faceret innocenti, & ob secundam copulam nuptiarum ueteri crimen impin-
geret: sic priorem di- D
mittere iubetur uxorem, ut secundam prima uiuente non habeat. Quod enim dicit, tale est: Si nō propter libidinem, sed propter iniuriam dimittis uxorem, quare expert⁹ infelices priores nuptias, nouarum te immittis periculo? Necnon quia poterat euenire, ut iuxta eandem legem, uxor quoque marito daret repudium, eadem cautela præcipitur, ne secūdum accipiat uirum. Et quia meretrix, & quæ semel fuerat adultera opprobriū non timebat: secundo præcipitur uiro, quod si talem duxerit, sub adulterij sit crimine. h ¶ Dicunt ei discipuli eius: Si ita est causa homini &c.] Graue pondus uxorum est, si excepta causa fornicationis, eas dimittere non licet. Quid enim si temulenta fuerit, si iracunda, si malis moribus, si luxuriosa, si gulosa, si uaga, si iurgatrix, si maledica, tenenda erit istiusmodi? Volumus, nolumus, sustinenda est. Cū enim essemus liberi, uoluntarie nos subiecimus seruituti. Vidētes ergo apostoli graue uxorum iugum, proferunt motū animi sui & dicunt: si ita est causa homini cum uxore, non expedit nubere. i ¶ Qui dixit illis: Non omnes capiunt &c.] Nemo putet sub hoc uerbo uel fatum, uel fortunam introduci, quod hi sunt uirgines, quibus à deo datum sit, aut quos quidam ad hoc casus adduxerit: sed his datum est qui petierūt, qui uoluerunt, ut qui acciperent, laborauerūt. Omni enī petenti dabitur, & quærens inueniet, & pulsanti aperietur. k ¶ Sunt enī eunuchi, qui de matris utero sic nati sunt, & sunt eunuchi qui facti sunt ab hominib⁹: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerūt propter regnum cœlorum.] Triplex genus est eunuchorum, duorum carnalium, & tertij spiritualis. Alij sunt qui de matris utero sic nascuntur. Alij quos uel captiuitas facit, uel deliciæ matronales. Tertij sunt qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorū: & qui cū possint esse uiri, propter Christū eunuchi fiunt. Istis promittit̄ præmiū: superioribus aūt qbus castimoniæ

A castimoniæ necessitas non uoluntas est, nihil omnino debetur. Possumus & aliter dicere. Eunuchi sunt ex matris utero, qui frigidioris naturæ sunt, nec libidinem appetentes. Et alij qui ab hominibus fiunt, quos aut philosophi faciunt, aut propter idolorũ cultum emolliuntur in fœminas, uel persuasione hæretica simulant castitatẽ, ut mentiantur religionis ueritatem. Sed nullus eorũ cõsequitur regna cœlorũ, nisi qui se castrauerit ꝑpter Christũ. Vnde & infert: Qui potest capere capiat, ut unusquisq; cõsideret uires suas, utrũ possit uirginalia & pudicitiæ iplere præcepta. Per se enĩ castitas blãda ẽ, & quẽlibet ad se alliciens. Sed considerandæ sunt uires, ut q potest capere, capiat. Quasi hortantis uox dñi est, & milites suos ad pudicitiæ præmiũ concitantis. Qui potest capere capiat: qui potest pugnare, pugnet, superet ac triumphet. a ¶ Tũc oblati sunt ei paruuli, ut manus eis imponeret & oraret, discipuli autem increpabãt eos.]

B Non quo nollent eis saluatoris & manu & uoce benedici, sed q necdum habẽtes plenissimam fidem, putarent eum in similitudinem hominum, offerentium importunitate lassari.

b ¶ Sinite paruulos, & nolite prohibere eos ad me uenire, talium est enim regnum cœlorum.] Significanter dixit talium, non istorum, ut ostenderet nõ ætatem regnare sed mores, & his qui similem haberẽt innocentiam & simplicitatem, præmium repromitti. Apostolo quoq; in

1.Cor.14.d eandem sententiam congruente: Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed malicia paruuli estote, sensu autẽ ut perfecti sitis. c ¶ Et ecce unus accedẽs, ait illi: Magister bone, quid boni faciam ut habeam uitam æternã &c.] Iste

Mar.10.c qui interrogat quomodo uitam consequatur æternam, & adolescens & diues est & superb⁹, & iuxta alium euangelistam, non uoto discentis, sed tentãtis interrogat.

d ¶ Quid me ĩterrogas de bono? Vnus est bon⁹ deus.] Qui magistrum uocauerat bonum, & non deum, uel dei filium confessus erat: discit quamuis sanctum hominem

Psal.117.d cõparatione dei non esse bonum, de quo dicitur: Confitemini domino quoniã bonus. Ne quis autem putet in eo quod bonus deus dicitur, excludi à bonitate filiũ dei,

Ioan.10.b legimus in alio loco: Pastor bonus ponit animam suam

Psal.142.c pro ouibus suis. Et in propheta: Spiritũ bonum, terrãq; bonam. Igitur & saluator non bonitatis testimonium renuit, sed magistri absq; deo exclusit errorem. e ¶ Si autem uis ad uitam ingredi, serua mãdata. Dicit illi: Quæ? Iesus autem dixit: Non homicidium facies. Non adulterabis. Non furtum facies. Nõ falsum testimonium &c.] Adolescentem istum tentatorẽ esse, & ex eo probare possumus, quod dicente sibi domino: si uis ad uitam ingredi, serua mandata: rursum fraudulenter interrogat quæ sint illa mandata, quasi nõ ipse legerit, aut dominus pos

[a] Tunc oblati sunt ei paruuli, ut manus eis imponeret & oraret. Discipuli autem increpant eos. Iesus uero ait eis: Sinite[b] paruulos, & nolite prohibere eos ad me uenire, talium est enim regnum cœlorum. Et cum imposuisset eis manus, abijt inde. [c] Et ecce unus accedens ait illi: Magister bone, quid boni faciam ut habeam uitam æternam? Qui dixit ei: Quid me interrogas de bono? Vnus est bonus deus. Si autem uis ad uitam ingredi, serua mandata. Dicit illi: Quæ? Iesus autem dixit: Non homicidium facies. Non adulterabis. Non facies furtum. Non falsum testimonium dices. Honora patrem & matrem: & diliges proximum tuum sicut teipsum. Dicit illi adolescens: Omnia hæc custodiui à iuuentute mea, quid adhuc mihi deest? Ait illi Iesus: [f] Si uis perfectus esse, uade uende quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurũ in cœlo, & ueni sequere me. [g] Cum audisset autem adolescens uerbum, abijt tristis, erat enim habens multas possessiones. Iesus autem dixit discipulis suis: Amen dico uobis, quia diues difficile intrabit in regnũ cœlorũ. Et iterum dico uobis: Facilius est camelũ per foramen acus transire, q̃ diuitem intrare in regnum cœlorum. Auditis autem his discipuli mirabãtur ualde, dicentes: Quis ergo poterit saluus esse? Aspiciens aũt Iesus dixit illis: Apud homines hoc impossibile est, apud

sit deo iubere contraria. f ¶ Dicit illi adolescens: Omnia hæc custodiui à iuuentute mea. Quid adhuc mihi deest?] Mentitur adolescens. Si enim hoc quod positũ est in mandatis: Diliges proximũ tuum sicut teipsum, opere complesset, quomodo postea audiens: Vade & uende quæ habes, & da pauperibus, tristis recessit, quia habebat possessiones multas? g ¶ Si uis perfectus esse, uade & uende quæ habes & da pauperibus &c.] In potestate nostra est utrum uelimus esse perfecti. Tamen quicunq; perfect⁹ esse uoluerit, debet uendere quæ habet, & nõ ex parte uẽdere, sicut Ananias fecit & Sapphira, sed totum uendere, & cũ uendiderit oĩa dare pauperib⁹, & sic sibi præparare thesaurũ in regno cœlorũ. Et hoc ad perfectionem non sufficit, nisi post contemptas diuitias, saluatorem sequatur: id est, relictis malis faciat bona. Facilius enim sacculus contemnitur quàm uoluptas. Multi diuitias relinquentes, dominũ nõ sequuntur. Sequitur autem dominũ, qui imitator ei⁹ est, & per uestigia illius graditur. Qui enim dicit se ĩ Christo credere, debet q̃modo ille ambulauit & ipse ambulare. h ¶ Abijt tristis, erat enĩ habens multas possessiones.] Hæc est tristicia quæ ducit ad mortẽ. Causaq; tristiciæ redditur, quod habuerit multas possessiones: id est spinas & tribulos quæ sementem dominicam suffocauerint. i ¶ Iesus autẽ dixit discipulis suis: Amen dico uobis, quia diues difficile intrabit in regnum cœlorum.] Et quomodo Abraham, Isaac & Iacob diuites intrarunt in regnum cœlorum: & in euangelio Matthæus & Zachæus diuitijs derelictis, domini testimonio prædicantur? Sed considerandum quod eo tempore quo intrauerunt, diuites esse desierunt. Tam diu ergo non intrabunt, quãdiu diuites fuerint. Et tamen quia difficulter diuitiæ cõtemnuntur, non dixit: Impossibile est diuites intrare in regnum cœlorum, sed difficile. Vbi difficile ponitur, non impossibilitas prætenditur, sed raritas demonstratur. k ¶ Et iterum dico uobis: Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum. Auditis aũt his discipuli mirabantur ualde, dicentes: Quis ergo poterit saluus esse? Aspiciens autem Iesus dixit illis: Apud &c.] Hoc dicto ostenditur nõ difficile esse, sed impossibile. Si enim quomodo camelus non potest intrare per foramen acus, sic diues intrare nõ potest in regna cœlorum, nullus diuitũ saluus erit. Sed si legamus Esaiã quomodo cameli Madiã & Epha ueniãt Hierusalẽ cum donis atq; muneribus: & qui prius curui erant & uitiorum prauitate distorti, ingrediãtur portas Hierusalem: uidebim⁹ q̃modo & isti cameli qbus diuites cõparant, cũ deposuerint grauẽ sarcinã peccatorũ, & totius corporis prauitatẽ, intrare possint per angustã portã & artam uiam

Margin (right): C; d 192 II; e 193 II; Act.5.a; f 194 II; g 195 II; D; Luc.19.a; Esa.60.a

apud deum autē omnia possibilia sunt. [b] Tūnc respon/
dens Petrus, dixit ei: Ecce nos reliquimus omnia, & secu
ti sumus te: Quid ergo erit nobis? [i] Iesus aūtē dixit illis:
Amen dico uobis, quod uos qui secuti estis me, in rege/
neratione, cum sederit filius hominis in sede maiestatis
suæ, sedebitis & uos sup sedes duodecim, iudicātes duo
decim tribus Israel. [k] Et omnis qui reliquerit domū uel
fratres aut sorores, aut patrē, aut matrem, aut uxorē, aut
filios, aut agros, propter nomen meū, centuplū accipiet,
& uitam æternā possidebit. [l] Multi aūt erunt primi no/
uissimi, & nouissimi primi. Cap. XX

SImilē est regnum cœlorū homini patrifamilias qui
exijt primo mane cōducere operarios in uineā suā.
Conuentione aūt facta cum operarijs ex denario diur/
no, misit eos in uineā suam. Et egressus circa horam ter/
tiam, uidit alios stātes in foro ociosos, & dixit illis: Ite &
uos in uineā meā, & qd iustū fuerit dabo uobis. Illi aūt
abierunt. Iterum autem exijt circa sextam & nonam ho
ram, & fecit similiter. Circa undecimā uero exijt, & inue/
nit alios stātes, & dicit illis: Quid hic statis tota die ocio
si? Dicunt ei: Quia nemo nos conduxit. Dicit illis: Ite &
uos in uineam. Cum sero autem factum esset, dicit do/
minus uineæ procuratori suo: Voca operarios, & redde
illis mercedem, incipiens à nouissimis usq ad primos.
Quum uenissent ergo qui circa undecimam horam ue/
nerant, acceperunt singulos denarios. Venientes aūt &
primi, arbitrati sunt quod plus essent accepturi: accepe/
runt autem et ipsi singulos denarios. Et accipientes, mur
murabant aduersus patremfamilias, dicentes: Hi no/
uissimi una hora fecerunt, et pares illos nobis fecisti, qui
portauimus

A uiam quæ ducit ad uitam. Interrogantibus autem di/
scipulis, & admirantibus austeritatē dicti, quis ergo sal/
uus fiet? clementia sua seueritatem sententiæ temperauit,
dicens: Quæ apud homines impossibilia, apud deū pos/
sibilia sunt. a ¶ Tunc respondens Petrus dixit ei: Ecce
nos reliquimus om/
b 196 nia, & secuti sum⁹ te,
X qd ergo erit nobis.]
Grandis fiducia: Pe/
i 197 trus piscator erat, di/
V ues non fuerat, cibos
manu & arte quære/
bat: & tamē loquitur
confidenter, reliqui/
k 198 mus omnia. Et quia
II non sufficit tātum re-
linquere, iūgit quod
perfectum est, & secu
ti sumus te. Fecimus
quod iussisti, quid igi
l 199 tur nobis dabis præ/
II mij? b ¶ Iesus autē
a 200 dixit illis: Amen dico
X uobis, quod uos qui
secuti estis me.] Non
dixit, qui reliquistis
omīa: hoc enim & So
crates fecit philoso/
phus, & multi alij di/
uitias contempserūt,
sed q secuti estis me,
quod proprie aposto
lorum est atq creden
tium. In regeneratio/
ne cū sederit filius ho
minis in sede maiesta
B tis suæ, quādo & mor
tui de corruptione re
surgent incorrupti, se
debitis & uos in solijs
iudicantium, conde/
mnātes duodecim tri
bus Israel, quia uobis
credentibus illi crede
re noluerunt. c ¶ Et
omnis qui reliquerit
domū, uel fratres aut
sorores &c.] Locus
iste cum illa sententia
cōgruit, in qua salua/
tor loquitur: Non ueni pacem mittere, sed gladium. Ve/
ni enim separare hominem à patre suo, & matrem à fi/
lia, & norum à socru, & inimici hominis domestici eius.
Qui ergo propter fidem Christi & prædicationem euan
gelij omnes affectus contempserint, atq diuitias & seculi
uoluptates, isti centuplum recipient, & uitam æternam
possidebunt. Ex occasione huius sententiæ, quidam in/
troducunt mille annos post resurrectionē, dicentes tunc
nobis centuplum omnium rerum quas dimisimus, & ui
tam æternam esse reddendam, non intelligentes quod si
in cæteris digna fiore, pmissio, in uxoribus appareat tur
pitudo, ut qui unam pro domino dimiserit, centum reci
piat in futuro. Sensus ergo iste est: Qui carnalia pro sal/
uatore dimiserit, spiritualia recipiet, quæ comparatione
& merito sui ita erunt, quasi in paruo numero centenari/
us numerus comparetur. Vnde dicit & Apostolus, qui
unā tantū domū & unius prouinciæ paruos agros dimi
2. Cor. 6. b ferat. Quasi nihil habētes & oīa possidentes. Cap. XX
SImile est regnū cœlorū homini patrifamilias &c.] Pa/
rabola ista uel similitudo regni cœlorum, ex his quæ
præmissa sunt intelligitur. Scriptum est enim ante eam:
Multi erūt primi nouissimi, & nouissimi primi. Non tem
pore differente domino, sed fide: Dicitq patremfamilias C
primo mane exisse ut conduceret operarios in uineam
suam, & precium operis constituisse denarium. Deinde
egressum circa horam tertiam uidisse alios stantes in pla
tea ociosos, & illis nequaq denarium, sed quod iustū est
fuisse pollicitū. Sex/
ta quoq hora & no/
na fecisse similit. Vn/
decima autē inuenis/
se alios stantes, qui to
ta die ociosi fuerant,
& misisse eos i uineā.
Cum autē sero factū
esset præcepisse pcu/
ratori suo, ut à nouis/
simis inciperet redde
re: hoc est, ab opera/
rijs horæ undecimæ
usq ad operarios ho
ræ primæ, omesq pa
riter contra nouissi/
mos inuidia concita/
tos, iniquitatē arguis/
se patrisfamilias. Nō
quod minus accepe/
rint q fuerat constitu
tū, sed quod plus ac/
cipere uoluerint his
in quos se clementia
cōductoris effuderat.
Mihi uidētur primæ
horæ esse operarij, Sa
muel & Hieremias &
baptista Ioannes, qui
possunt cum psalmi/
sta dicere: Ex utero Psal. 21. b
matris meæ deus me/ D
us es tu. Tertiæ uero
horæ operarij sunt, q
à pubertate seruire
deo cœperunt. Sextæ
horæ, qui matura æta
te susceperunt iugum
Christi. Nonæ, q iam
declinant ad senium.
Porrò undecimæ, qui
ultima senectute, & ta
men omēs pariter ac/
cipiunt præmium, li/
cet diuersus labor sit.
Sunt qui hanc parabolam aliter disserāt. Prima hora uo
lunt missum esse in uineā Adā, & reliquos patriarchas,
usq ad Noe. Tertia, ipsum Noe usq ad Abraham, & cir/
cuncisionem ei datam. Sexta ab Abraham usq ad Moy
sen, quādo lex data est: Nona, ipsum Moysen & prophe/
tas. Vndecima, apostolos & gentium populum qui/
bus omnes inuident. Vnde hoc ipsum intelligens post
horam iam undecimam, quum esset propè solis occa/
sum & ad uesperam, Ioannes euangelista loquitur: Fi/ 1. Ioan. 2.
lioli mei nouissima hora est. Et simul considera quod
iniusticiam patrisfamilias, quam in undecimæ horæ o/
perarijs omnes pariter accusant, in seipsis non intelli/
gunt. Si enim iniquus est paterfamilias, non in uno ini/
quus est, sed in omnibus: quia non sic laborauit tertiæ
horæ operarius, quomodo ille qui prima hora est mis/
sus in uineam. Similiter & sextæ horæ operarius, minus
laborauit tertiæ horæ operario, & nonæ, sextæ horæ o/
perario. Omnis itaque retro uocatio gentibus inuidet,
& in euangelij torquetur gratia. Vnde & saluator con/
cludens parabolam: Erunt, inquit, primi nouissimi, &
nouissimi primi: Quod Iudæi de capite uertantur in
caudam, & nos de cauda mutemur in caput.

Amicę

portauimus pondus diei et æstus? At ille respõdens uni eorum, dixit: Amicẽ non facio tibi iniuriam. Nonnẽ ex denario conuenisti mecum? Tólle quod tuum est & uade. Volo autem & huic nouissimo dare sicut & tibi. Aut non licet mihi quod uolo facere? An oculus tuus nequã est, quia ego bonus sum? Sic erũt nouissimi primi, & primi nouissimi. Multi enim sunt uocati, pauci uero electi. [b] Et ascẽndens Iesus Hierosolymam, assumpsit duodecim discipulos suos secreto, & ait illis: Ecce ascendimus Hierosolymam, & filius hominis tradetur principibus sacerdotum & scribis, & condemnabunt eum morte, & tradent eum gentibus ad illudendũ & flagellandum & crucifigendũ, & tertia die resurget. [c] Tũc áccessit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filijs suis, adorans & petens aliquid ab eo. Qui dixit ei: Quid uis? Ait illi: Dic ut sedeant hi duo filij mei, unus ad dexterã tuam, & unus ad sinistrã in regno tuo. Respõdẽns aũt Iesus, dixit: Nescitis quid petatis. Pôtestis bibere calicẽ quem ego bibiturus sum? Dicũt ei: Possumus. Ait illis: Cálicẽ quidem meum bibetis, sedere autem ad dexteram meam & sinistram, non est meum dare uobis, sed quibus paratũ est à patre meo. [d] Et aûdiẽtes decem indignati sunt de duobus fratribus. Iesus aũt uocauit eos ad se, & ait: Scitis quia principes gentium dominantur eorum, & qui maiores sunt, potestatem exercent in eos. Non ita erit inter uos, sed quicunque uoluerit inter uos maior fieri, sit uester minister. Et qui uoluerit inter uos primus esse, erit uester

A a ¶ Amice non facio tibi iniuriam.] Legi in cuiusdam libro: amicum istum qui increpatur à patrefamilias, primæ horæ operarium, protoplastum intelligi, & eos qui illo tempore crediderunt. b ¶ Nõne ex denario &c.] Denarius figuram regis habet. Recepisti ergo mercedem quam tibi promiseram: hoc est imaginẽ & similitudinem meam, quid quæris amplius, & non tã ipse plus accipere quàm alium nihil accipere desideras, quasi alterius consortio minuatur præmij meritũ? c ¶ Tolle quod tuũ est &c.] Iudæos intellige, non gratia sed opere saluatos. Qui enim fecerit eam, uiuet in ea. Vnde dicitur ad eum: d ¶ An oculus tuus nequã &c.] Idipsum sonat & illa Lucæ parabola, ubi maior filius minori inuidet, & nõ uult eũ recipi pœnitentem, & patrẽ accusat iniustitiæ. Et ut sciamus hunc esse sensum quem diximus, titulus parabolæ huius finisq; consentiũt. Sic erunt, inquit, nouissimi primi, & pri-
B mi nouissimi. Multi enim sunt uocati, pauci uero electi. e ¶ Et ascendẽs Iesus Hierosolymã &c.] Crebro hoc ipsum discipulis dixerat, sed quia multis in medio disputatis poterat labi de memoria qđ audierant: iturus Hierosolymã, & secum ducturus apostolos, ad tentationem eos parat, ne cum uenerit persecutio & crucis ignominia, scandalizentur. f ¶ Tunc accessit &c.] Vnde opinionem regni habet mater filiorum Zebedæi, ut cum dominus dixerit: filius hominis tradetur principibus sacerdotum & scribis, & cõdemnabunt eum morte, & tradent gentibus ad illudendum & flagellandũ & crucifigendum, & ignominiam passionis timentibus discipulis nunciaret, illa gloriam postulet triũphãtis? hac ut reor ex causa, quia post omnia dixerat dñs, & tertia die resurget: putauit eum mulier post resurrectionem ilico regnaturũ: & hoc quod in secundo aduentu promittitur, in primo esse cõplendũ, & auiditate fœminea præsentia cupit, immemor futurorum. Quod autem interrogat dominus, & illa petente respondit: qđ uis? nõ uenit de ignorantia, sed ex eius persona dicitur qui flagellãdus & crucifigendus erat, quomo-
Luc.8.f do & in hæmorrhousa: Quis me tetigit? Et de Lazaro:
Ioan.11.d Vbi posuistis eum? In ueteri quoque testamento: Adã ubi
Gen.3.b es? Et descendẽs uidebo si iuxta clamorem qui uenit ad
Ibidem 18.c me perficiãt: sin autem non est, ut sciam. Postulat autem mater filiorum Zebedæi errore muliebri & pietatis affectu, nesciẽs quid peteret. Nec mirum si ista arguatur imperitiæ, cum de Petro dicatur, quãdo tria uult facere ta-
Marc.9.a bernacula: Nesciens quid diceret. g ¶ Respondens autem Iesus dixit: Nescitis quid petatis.] Mater postulat, & dominus discipulis loquitur, intelligens preces eius ex filiorum descendere uoluntate. h ¶ Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?] Calicem in scripturis diuinis, passionem intelligimus, iuxta illud: Pater, si possibile est, transeat à me calix iste. Et in psalmo: Quid retri- C
buam domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Cali- Psal.115.a
cem salutaris accipiã, & nomen domini inuocabo. Statimq; infert quis iste sit calix. Preciosa in cõspectu domini mors sanctorum eius. i ¶ Ait illis: calicem quidem meũ bibetis &c.] Quærẽ quomodo calicẽ martyrij filij Zebedæi, Iacobus uidelicet & Io- b 201
annes biberint, cum II
scriptura narret Iacobum tantum apostolum ab Herode capite trũcatum: Ioannes autem propria morte uitam finierit. Sed si legamus ecclesiasti- c 202
cas historias, in qui- VI
bus fert, quod & ipse propter martyriũ sit missus in feruentis olei dolium, & inde ad suscipiendam coronã Christi athleta processerit: statimq; relegatus in Pathmos insulam sit, uidebimus martyrio animũ non D
defuisse, & bibisse Io- d 203
annem calicẽ confes- II
sionis, quẽ & tres pueri in camino ignis biberunt: licet persecutor nõ fuderit sanguinem. Quod autem dicit, sedere ad dexterã meam & sinistrã, non est meũ dare uobis, sed quibus paratum est à patre meo, sic intelligendũ est: Regnum cœlorum nõ est dantis, sed accipientis. Non est enim acceptio personarum apud deum, sed quicunq; talem se præbuerit ut regno cœlorum dignus fiat: hic accipiet, quod non personæ sed uitæ paratum est. Si itaq; tales eritis qui consequamini regnum cœlorum, quod pater meus triumphantibus & uictoribus præparauit, uos quoq; accipietis illud. Alij de Moyse & Helia dictũ uolunt, quos paulo ante in monte cum eo uiderant loquentes, sed mihi nequaquam uidetur. Ideo enim sedentium in regno cœlorum uocabula non dicuntur, ne paucis nominatis, cæteri putarentur exclusi. k ¶ Et audiẽtes decem indignati sunt de duobus fratribus.] Decem apostoli non indignantur matri filiorũ Zebedæi, nec ad mulieris audaciam referunt postulantis, sed ad filios, quod ignorantes mensuram suam, immodica cupiditate exarserint, quibus & dominus dixerat: Nescitis quid petatis. Subintelligitur autem uel ex respõsione domini, uel ex indignatione apostolorum. quod filij matrem immiserint ad grandia postulanda. l ¶ Iesus autem uocauit eos ad se & ait: Scitis quia principes gentium dominantur eorum, & qui maiores &c.] Humilis magister & mitis, nec cupiditatis imodicæ duos arguit postulantes: nec decẽ reliquos indignatiõis increpat & liuoris, sed iale ponit exemplũ, quo doceat eum maiorẽ esse q minor fuerit: & illũ dñm fieri q omniũ seruus sit. Frustra igitur aut illi

uester seruus.[e] Sicut filius hominis non uenit ministrari, sed ministrare: Et dare animam suam redemptionem pro multis.[f] Et egredientibus illis ab Hiericho, secuta est eum turba multa. Et ecce duo cæci sedentes secus uiam, audierunt quia Iesus transiret, & clamauerunt, dicentes: Domine miserere nostri fili Dauid. Turba autem increpabat eos ut tacerent. At illi magis clamabant, dicentes: Domine miserere nostri fili Dauid. Et stetit Iesus & uocauit eos, & ait: Quid uultis ut faciam uobis? Dicunt illi: Domine, ut aperiantur oculi nostri. Misertus autem eorum Iesus, tetigit oculos eorum. Et confestim uiderunt, & secuti sunt eum.

Cap. XXI

ET[a] cum appropinquasset Hierosolymis, & uenisset Bethphage ad montem oliueti, tunc Iesus misit duos discipulos, dicens eis: Ite in castellum quod contra uos est, & statim inuenietis asinam alligatam et pullum cum ea, soluite & adducite mihi. Et si quis uobis aliquid dixerit, dicite, quia dominus his opus habet, & confestim dimittet eos.[b] Hoc autem factum est, ut adimpleretur quod dictum est per prophetam, dicentem: Dicite filiæ Sion, ecce rex tuus uenit tibi mansuetus, sedens super asinam & pullum filium subiugalis.[c] Euntes autẽ discipuli, fecerunt sicut præcepit illis Iesus. Et adduxerũt asinam & pullum, & imposuerunt super eos uestimẽta sua, &

A aut illi immoderata quæsierant, aut isti dolent super maiorum desiderio, cum ad summitatem uirtutum non potentia sed humilitate ueniatur. Denique sui proponit exemplum, ut si dicta paruipenderent, erubescerent ad opera, & dicit: a ¶ Sicut filius hominis non uenit ministrari sed ministrare etc.]
Nota quod crebro di-
e 204 ximus, cum qui mini-
IIII strat, appellari filium
hominis. b ¶ Et da-
f 205 re animã suã redem-
II ptionẽ pro multis.]
Quando formam serui accepit, ut pro mundo sanguinem funderet. Non dixit animã suam redemptionem dare pro omnibus, sed pro multis: id est, pro his qui credere uoluerint. c ¶ Et egredientib⁹ illis ab Hiericho, secuta est eum turba multa &c.] Multi la-
a 206 trones erant in Hieri-
II cho, qui egrediẽtes &
descendentes de Hierusalem, interficere & uulnerare consueuerãt. Idcirco dominus uenit Hiericho cũ discipulis suis, ut liberet uulneratos & mul-
b 207 tam turbã secum tra-
VII hat. Denique postquã
egredi uoluit ab Hie-
richo, secuta est eum
B turba multa. Si man-
c 208 sisset Hierosolymis &
II nũquam ad humilia
descẽdisset, turba usque hodie sederet in tenebris & umbra mortis. Sed & duo cæci erant iuxta uiam.
Psal.35.c Cæcos appellat qui necdum dicere poterant: In lumine tuo uidebimus lumen. Secus uiam, quia uidebãtur quidem legis habere notitiã, sed uiam quæ Christ⁹ est ignorabant, quos plerique pharisæos intelligũt & Saducæos: alij uero utrunque populum, & ueteris testamenti & noui: quod alter scriptam legem, alter naturalem sequens, sine Christo cæcus erat. Hi quia per se uidere non poterant, audierunt præconia saluatoris, & cõfessi sunt filium Dauid. Sin autem uterque cæcus refertur ad populũ Iudæo-
Rom.11.b rum, hoc quod sequit: Increpabat eos turba, sup ethnicis intelligendum est, quos apostolus monet ne glorientur & superbiant contra radicem suam, sed cum ipsi errore priorũ inserti fuerint ex oleastro in bonam oliuam, nequaquam debeant inuidere priorum saluti. Miserere nostri filij Dauid. Increpantur à turbis, & nihilominus non tacent, sed crebrius idipsum ingeminant, ut desiderium plenum ueræ lucis ostendant. d ¶ Et stetit Iesus, & uocauit eos, & ait.] Cæci erant, quò pergerent ignorabant, & sequi non poterant saluatorem. Multæ foueæ in Hiericho, multæ rupes & prærupta in profundũ uergentia: idcirco dominus stat, ut uenire possint: & uocari iubet, ne turbæ prohibeant: & interrogat quasi ignorans quid uelint, ut ex responsione cæcorum manifesta debilitas pateat, & uirtus ex remedio cognoscatur. e ¶ Misertus autem eorum Iesus, tetigit oculos eorum, & cõfestim uiderunt, & secuti sunt eum.] Tangit oculos, & præstat artifex quod natura non dederat. Aut certe quod debilitas tulerat, donat misericordia. Statimque uiderunt & secuti sunt eum. Qui ante in Hiericho contracti sedebant, & clamare tantũ nouerant, postea sequuntur Iesum, non tam pedibus quàm uirtutibus. C

Cap. XXI

ET cum appropinquasset Hierosolymis, & uenisset in Bethphage ad montem oliueti, tunc Iesus misit duos discipulos suos, dicens eis: Ite in castellum quod contra uos est &c.] Egreditur de Hiericho, turbis eductis inde quàm plurimus, & cæcis reddita sanitate appropinquat Hierosolymis, magnis ditatus mercib⁹, salute credentiũ reddita, ingredi cupit urbem pacis, & locũ uisionis dei, & arcem speculatorij. Cũque appropinquaret Hierosolymis, & uenisset Bethphage ad domũ maxillarũ, qui sacerdotum uiculus erat, & confessionis portabat typum, & erat situs in monte oliueti, ubi lumẽ scientiæ, ubi laborum & dolorum requies, misit duos discipulos suos θεωρητικὴν καὶ πρακτικήν, id est, scientiam & operam, ut ingrederentur castellũ. Dixitque eis: Ite in castellum quod contra uos est. Contra apostolos enim erat, nec iugum doctrinarum D uolebat accipere. Et statim, inquit, inuenietis asinam alligatam, & pullum cum ea, soluite & adducite mihi. Alligata erat asina multis uinculis peccatorum. Pullus quoque lasciuus, & frenorum impatiens cum matre, secundum euangelium Lucæ, multos habebat dominos, non Luc.19.c
uno errori & dogmati subditos: & tamen multi domini qui sibi potestatem illicitã uendicabãt, uidentes uerum dominum & seruos eius uenisse, qui ad soluendum missi fuerant, non audent resistere. Quæ sit autem asina & pullus asinæ, dicemus in subditis. g ¶ Hoc autem factum est, ut adimpleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Dicite filiæ Sion, ecce rex tuus uenit tibi mãsuetus, sedens super asinam & pullum filium subiugalis.] Hoc in propheta Zacharia scriptũ est, de quo plenius, si uitæ spacium fuerit, in suo dicetur loco. Nũc stringen- Zach.9.b
dum breuiter, ꝙ secundum literam in paruo itineris spacio super utrunque animal sedere non quiuerit. Aut enim sedit asinæ, & pullus absque sessore fuit: aut si pullo, quod magis competit, usus est ad sedendum, asina ducta est libera. Ergo cum historia uel impossibilitatem habeat uel turpitudinem, ad altiora trãsmittimur, ut asina ista quæ subiugalis fuit, & edomita & iugum legis traxerat, synagoga intelligatur. Pullus asinæ lasciuus & liber, gentium populus, quibus sederit Iesus, missis ad eos duob⁹ discipulis suis, uno in circumcisionem, & altero in gentes.
h ¶ Euntes autem discipuli fecerunt sicut præcepit eis Iesus, & adduxerunt asinam & pullum, & imposuerunt super eos uestimenta sua, & eum desup sedere fecerũt.] Pullus iste & asina, quibus apostoli sternunt uestimenta sua, ut Iesus mollius sedeat: ante aduentum saluatoris nudi erant, multisque sibi in eos dominatum uendicãtibus, absque operimento frigebant. Postquam uero suscepere apostolicos

A apostolicas uestes, pulchriores effecti, dominum habere sessorem. Vestis autem apostolica, uel doctrina uirtutum, uel edissertio scripturarũ intelligi potest, siue ecclesiasticorum dogmatum uarietates, quibus nisi anima instructa fuerit & ornata, sessorem habere dominum non meretur. a ¶ Plurima autẽ turba strauerunt uestimẽta sua in uia.] Videte differentiã uniuscuiusq; personæ. Apostoli uestimẽta sua super asinũ ponũt: turba quæ uilior est, substernit pedib⁹ asini, necubi offendat in lapidem, ne calcet spinã, ne labatur in foueã. b ¶ Alij aũt cædebant ramos de arborib⁹ & sternebãt in uia.] De arboribus frugiferis, quibus mons oliueti consitus est, cædebant ramos sternebantq; in uia, ut praua recta facerent, & æquarent inæqualia, quo rectius atq; securius in corde credentium Christus dæmonum atq; uitiorum uictor incederet. c ¶ Turbæ autem quæ præcedebãt.] Quia manifesta est historia, spiritualem sequamur ordinem differendi. Turbæ quæ egressæ fuerãt de Hiericho, & sequutæ sunt saluatorem ac discipulos eius, postquam pullum asinæ solutum uiderunt, qui ante ligatus fuerat, & apostolorum uestibus exornatum, & sedentem super eum dominum Iesum, supposuerunt uestimenta sua, & strauerunt uiam ramis arborum. Cumq; opere cuncta
B fecissent, uocis quoq; tribuũt testimonium, & præcedentes atq; sequentes non breui atq; silenti confessione, sed clamore plenissimo resonant: Osanna filio Dauid, benedictus qui uenit in nomine domini. Quod autem dicit: Turbæ quæ præcedebant & quæ sequebantur, utrunq; ostendit populũ, & qui ante euangeliũ. & qui post euangelium domino crediderunt, consona Iesum cõfessionis uoce laudare: & secundum superioris parabolæ exemplum diuersarum horarum operarios, unum fidei accipere præmium. Porrò quod sequitur: Osanna filio Dauid, quid significet, & ante annos plurimos in breui epistola ad Damasum tunc Romanæ urbis episcopum dixisse me memini, & nunc perstringam breuiter. In centesimo decimoseptimo psalmo, qui manifeste de aduentu saluatoris scriptus est, inter cætera hoc quoq; legim⁹: Lapidem quem reprobauerũt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A domino factum est istud, hoc est mirabile in oculis nostris. Hæc est dies quã fecit dominus, exultemus & lætemur in ea. Statimq; iũgitur: O domine saluum me fac: O domine bene prosperare. Benedict⁹ qui uenit in nomine dñi: benedixim⁹ uobis de domo domini, & cætera. Pro eo quod habetur in Lxx. interpretib⁹, ὦ κύριε σῶσον δή, id est: O domine saluum fac. In Hebræo legimus: אָנָּא יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא quod manifestius interpretatus est Symmachus, dicens: Obsecro domine saluum me fac, obsecro. Nemo ergo putet ex duobus uerbis, Græco uidelicet & Hebræo sermone esse compositũ, sed totum Hebraicũ, & significare quod aduentus Christi salus mundi sit. Vnde & sequitur: Benedictus qui uenit in nomine domini. Saluatore quoq; id ipsum in euan-
Ioan. 5. g gelio cõprobante: Ego ueni in nomine patris mei, & non me recepistis. Alius ueniet in noĩe suo, & recipietis eum. Necnon quod iungitur: Osanna, id est, salus in excelsis: perspicue ostenditur, quod aduentus Christi non tantũ
Phil. 2. b hominum salus, sed totius mundi sit, terrena iungẽs cœlestibus: Vt omne genu ei flectatur cœlestiũ, terrestrium

sua, & eum desuper sedere fecerunt. Plurima autẽm turba strauerũt uestimenta sua in uia. Alij aũt cædebant ramos de arboribus & sternebant in uia. [d] Turbæ aũtem quæ præcedebant & quæ sequebantur clamabãt, dicentes: Osanna filio Dauid, benedictus qui uenit in nomine domini, osanna in excelsis. [e] Et quũm uenisset Hierosolymam, commota est uniuersa ciuitas, dicens: Quis est hic? Populi autem dicebant: Hic ẽst Iesus propheta à Nazareth Galilææ. [f] Et intrãuit Iesus in templũ dei, & eijciebat omnes uendentes & ementes in templo, & mensas nummulariorum, & cathedras uendentium columbas euertit. Et dixit eis: Scriptum est: Domus mea, domus orationis uocabitur: uos autem fecistis illam speluncam

& infernorum. d ¶ Et cum intrasset Hierosolymã, commota est uniuersa ciuitas, dicẽs: Quis est hic?] Introeunte Iesu cum turba, tota Hierosolymorum ciuitas commouetur, mirans frequentiam, nesciens ueritatem & dicens: Quis est hic? Quod quidem in alio loco dicẽtes angelos C
legimus: Quis est iste rex gloriæ? Alijs autẽ uel ambigẽtibus uel interrogantibus, uilis plebecula confitetur, à minorib⁹ incipiẽs, ut ad maiora perueniat, & dicit: e ¶ Hic est Iesus ꝓpheta à Nazareth Galilææ &c.] Propheta, quẽ & Moses similem sui dixerat esse uenturum, & qui ꝓprie apud Græcos scribitur cum τοῦ ἄρθρου μαρτυρίᾳ, id est, cũ articuli testimonio. A Nazareth autẽ Galilææ, quia ibi educatus fuerat, ut flos campi nutriretur in flore
Psal. 23. b
d 209
I
e 210
X
f 211
I

uirtutum. f ¶ Et intrauit Iesus in templum dei.] Conspicatus Iesus turbam credentium, quæ uestimenta sua ut illæso pede pull⁹ incederet, strauerat: ingreditur templum, & eijcit omnes qui uendebant & emebant in templo, mẽsasq; nummulariorũ subuertit, & cathedras uendentiũ columbas dissipauit, dixitq; eis de scripturis sanctis testimoniũ proferens, quod domus patris eius, orationis domus esse deberet, nõ spelunca latronum, uel do- Esa. 56. c
mus negociationis: sicut in alio euãgelista scriptum est. Hiere. 7. b
Et hoc primum sciendum, quod iuxta mãdata legis, au- Ioan. 2. c
gustissimo in toto orbe templo domini, & de cunctis pe- D
nè regionibus Iudæorum illuc populo confluente, innumerabiles immolabantur hostiæ, maxime festis diebus, taurorum, arietum, hircorum: pauperibus ne absque sacrificio essent, pullos columbarum & turtures offerentibus: accidebat plerunque, ut qui de longe uenerant, nõ haberent uictimas. Excogitauerunt igitur sacerdotes, quomodo prædam de populo facerent, & omnia animalia quibus opus erat ad sacrificia, uendebãt, ut & uenderent non habentibus, & ipsi rursum empta susciperent. Hanc stropham eorum crebra uenientium inopia dissipabat, qui indigebant sumptibus, & non solum hostias non habebant, sed ne unde emerent quidem aues & uilia munuscula. Posuerũt itaque & nummularios qui mutuam sub cautione darent pecuniam. Sed quia erat lege præceptum, ut nemo usuras acciperet, & prodesse nõ poterat pecunia fœnerata, quæ commodi nihil haberet, & Deut. 23. d
interdum sortem perderet, excogitauerũt & aliam technam, ut pro nummulariis colybistas facerent, cuius uerbi proprietatem Latina lingua non exprimit. Colyba dicuntur apud eos, quæ nos appellamus tragemata, uel uilia munuscula: Verbi gratia: frixi ciceris, uuarũq; passarum, & poma diuersi generis. Igitur quia usuras accipere non poterant colybistæ, qui pecuniam fœnerati erãt, pro usuris accipiebãt uarias species, ut quod nõ in nummo licebat, in his rebus exigerent quæ nummis coemuntur, quasi non hoc ipsum Ezechiel prædicauerit, dicens: Vsuram & superabundantiam non accipietis. Istiusmo- Ezech. 22. c
di dominus cernens in domo patris negociationem seu latrocinium ardore spiritus concitatus: iuxta quod scriptum est in sexagesimooctauo psalmo: Zelus domus tuæ comedit me: fecit sibi flagellum de funiculis, & tantam hominum multitudinem eiecit de templo, dicens: Scriptum est, domus mea, domus orationis uocabitur, uos autem fecistis eam speluncam latronum. Latro enim est, & templum dei in latronum cõuertit specum, qui de

speluncam latronum.[g] Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo, & sanauit eos.[h] Videntes autem principes sacerdotum & scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo, & dicentes: Osanna filio Dauid, indignati sunt. Et dixerunt ei: Audis quid isti dicũt? Iesus autem dicit eis: Vtiq; : Nunquam legistis, quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?[i] Et relictis illis abijt foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibiq; mansit. Mane autem reuertens in ciuitatem, esurijt. Et uidens fici arborem unam secus uiam, uenit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia tantum. Et ait illi: Nunq̃ ex te fructus nascatur in sempiternũ, & arefacta est continuo ficulnea. Et uidentes discipuli mirati sunt, dicentes: Quomodo continuo aruit?[k] Respondens autem Iesus, ait eis: Amen dico uobis, si habueritis fidem & non hæsitaueritis, non solum de ficulnea facietis, sed & si monti huic

A religione sectatur, cultusq; eius non tam cultus dei q̃ negociationis occasio est. Hoc iuxta historiam, cæterum secundum mysticos intellectus, quotidie Iesus ingreditur templum patris, & eijcit omes tam episcopos & presbyteros & diaconos, quàm laicos, & uniuersam turbam de
ecclesia sua, & unius
g 212 criminis habet uen-
X dẽtes pariter & emen
h 213 tes. Scriptũ est enim:
V Gratis accepistis, gra
tis date. Mensas quo-
que nũmulariorum
subuertit. Obserua
propter auariciam sa
cerdotũ, altaria dei,
i 214 nummulariorũ men-
VI sas appellari. Cathe
drasq; uendentiũ co-
lumbas euertit, q uẽ-
dũt gratiam spiritus
sancti, & omnia faciũt
ut subiectos populos
deuorent, de quibus
Psal.13.b dicitur: Qui deuo-
rãt populum meum
k 215 sicut escam panis. Iu-
VI xta simplicem intelli
gentiã, columbæ non
erãt in cathedris, sed
in caueis, nisi forte co
lumbarum institores sedebant in cathedris. Quod penitus absurdum est, quia in cathedris magistrorum magis dignitas indicatur, quæ ad nihilum redigitur, cum mixta fuerit lucris. Quod de ecclesijs diximus, unusquisque
1.Cor.6.d de se intelligat. Dicit enim apostol⁹: Vos estis templum dei, & spiritus sanctus habitat in uobis. Non sit in domo pectoris nostri negociatio: non ementium uendentiũq;
B commercia, non donorum cupiditas, ne ingrediatur Iesus iratus & rigidus, & non aliter mundet templum suũ, nisi flagello adhibito, ut de spelunca latronum & de domo negociationis, domum faciat orationis. a ¶ Et accesserũt ad eum cæci & claudi in templo, & sanauit eos.] Nisi mensas nummulariorum euertisset, cathedrasq; columbas uendentium, cæci & claudi lucem pristinam & concitum gradum non meruissent recipere. b ¶ Videntes autem principes sacerdotum & scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamãtes in templo, & dicentes &c.] Plerique arbitrãtur maximum esse signorum, quod Lazarus suscitatus est, quod cæcus ex utero lumen acceperit, quod ad Iordanem uox audita sit patris, quod trãs-
Marc.9.a figuratus in monte gloriam ostenderit triumphãtis. Mihi inter omnia signa quæ fecit, hoc uidetur mirabilius esse, quod unus homo & illo tempore contemptibilis, & intantum uilis ut postea crucifigeretur, scribis & pharisæis cõtra se sæuiẽtibus & uidẽtibus lucra sua destrui, potuerit ad unius flagelli uerbera tantam eijcere multitudinẽ, mensasq; subuertere, & cathedras confringere, & alia facere quæ infinitus non fecisset exercitus. Igneum enim quiddam atq; sydereum radiabat ex oculis eius, & diuinitatis maiestas lucebat in facie. Cumq; manum non audeant inijcere sacerdotes, tamen opera calumniantur, & testimonium populi atque puerorum qui clamabant Osanna filio Dauid, uertunt in calumniam, quod uidelicet hoc nõ dicatur nisi soli filio dei. Videant ergo episcopi & quamtumlibet sancti homines, cum quanto periculo dici ista sibi patiantur, si domino cui uere hoc dicebatur, quia necdum erat solida credentium fides, pro crimine impingitur. c ¶ Iesus autem dicit illis: utique. Nunquam legistis, quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?] Quam immoderate sententiã temperat, & responsio utrunque uergens, & calumniæ non patens. Non dixit quod scribæ audire cupiebant, bene faciunt pueri, ut mihi testimonium perhibeant: nec rursum errant, pueri sunt, deberis ætati ignoscere: sed profert exemplum de octauo psalmo, ut tacente domino, scripturarum testimonium puerorum dicta firmaret. C d ¶ Et relictis illis abijt foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibiq; mansit.] Reliquit incredulos, & urbẽ egressus contradicentium, iuit Bethaniam, quod interpretatur domus obedientiæ: iam tunc uocationem gentiũ præfigurãs, ibiq; mansit, quia in Israel permanere non potuit. Hoc quoque intelligendũ est quod tantæ fuerit paupertatis, & ita nulli adulator⁹ fit, ut in urbe maxima nullũ hospitem, nullam inuenerit mansionem, sed in agro paruulo apud Lazarum sororesq; ei⁹ habitaret, eorum quippe uicus Bethania est. e ¶ Mane autem reuertens in ciuitatẽ, esurijt. Et uidens fici arborem unam secus uiam, uenit ad eam, & nihil inuenit in ea &c.] Discussis noctis tenebris, matutina luce radiante, & uicina meridie, in qua dominus passione sua illustraturus erat orbem, cum in ciuitatem reuerteretur, esurijt, uel ueritatem humanæ carnis ostendens, uel D esuriens salutem credentium, & æstuans ad incredulitatem Israelis. Cumq; uidisset arborem unam, quam intelligimus synagogam, & conciliabulum Iudæorum iuxta uiam: habebat enim legem, & ideo iuxta uiã erat, quia non credebant in uiam: uenit ad eam, stantem scilicet & immobilem, & nõ habentem euangelij pedes: nihilq; inuenit in ea, nisi folia tantum, promissionum strepitum, traditiones pharisaicas, & iactationem legis, & ornamenta uerborum absq; ullis fructib⁹ ueritatis. Vnde & alius euangelista dicit: Nondum enim erat tempus, siue quod Marc.11.b tempus nõdum uenerat saluationis Israel, eo quod nondum gentium populus subintrasset: siue quod præterisset tempus fidei, quia ad illum primũ ueniens, & spretus, transisset ad nationes. Et ait illi: Nunquam ex te fructus nascatur, uel in sempiternum uel in seculum, utrunque enim αἰῶνα Græcus sermo significat. Et arefacta est ficulnea, quæ esuriente domino cibus quos ille cupierat non habebat. Sic autem aruerũt folia, ut truncus ipse remaneret, & fractis ramis uiueret radix, quæ in nouissimo tempore si credere uoluerit, uirgulta fidei pullulet, impleaturq; scriptura, dicẽs: Est arbori spes. Iuxta literam Iob.14.b autem dominus passurus in populis, & baiulatur⁹ scandalum crucis, debuit discipulorum animos signi anticipatione firmare. Vnde & discipuli mirantur, dicentes: Quomodo continuo aruit? Potuit ergo saluator eadem uirtute etiam inimicos siccare suos, nisi eorum per poenitentiam expectasset salutem. f ¶ Respondens autem Iesus, ait eis: Amen dico uobis, si habueritis fidem & non hæsitaueritis, no solũ de ficulnea facietis: & si monti huic dixeritis, tolle & iacta te in mare, fiet.] Latrant cõtra nos gentilium canes in suis uoluminibus, quæ in impietatis propriæ memoriã reliquerunt, asserentes apostolos non habuisse fidem, quia mõtes trãsferre nõ potuerint. Quibus nos respondebimus multa facta esse signa à domino, iuxta Ioannis euangelistæ testimoniũ, quæ si scripta Ioan.20.g essent, mundus capere nõ posset. Non quo mundus uolumina capere nõ potuerit, quæ potest, q̃uis multiplicia sint, unum

huic dixeritis: tolle & iacta te in mare, fiet.[l] Et omnia quæcũq; petieritis in oratione credentes accipietis.[m] Et cũm uenisset in templum, accesserũt ad eum docentem, principes sacerdotũ & seniores populi, dicentes: In qua potestate hæc facis? Et quis tibi dedit hãc potestatem? Respondens autem Iesus, dixit eis: Interogabo uos & ego unum sermonem, quem si dixeritis mihi, & ego uo bis dicam in qua potestate hæc facio. Baptismus Ioannis unde erat, è cœlo an ex hominibus? At illi cogitabãt inter se, dicentes: Si dixerimus, è cœlo, dicet nobis: Quare ergo non credidistis illi? Si autem dixerimus, ex hominibus, timemus turbam. Omnes enim habebant Ioannem sicut prophetam. Et respondentes Iesu, dixerũt: Nescimus. Ait illis & ipse: Nec ego dico uobis in qua potestate hæc facio.[n] Quid autem uobis uidetur? Homo quidam habebat duos filios, & accedens ad primũ dixit: Fili, uade hodie operare in uinea mea. Ille autem respondens, ait: Nolo. Postea autem pœnitentia motus abijt. Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens, ait: Eo domine, & non iuit. Quis ex duo bus fecit uoluntatem patris? Et dicunt ei: Primus. Dicit illis Iesus: Amen dico uobis, quia publicani & meretrices præcedunt uos in regno dei. Venit enim ad uos Ioannes in uia iustitiæ, & nõ credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei: uos autẽ uidentes nec pœnitentiam habuistis postea ut crederetis ei.[o] Aliam parabolam audite: Homo erat paterfamilias, qui plantauit uineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis, & peregre

A stie, unum armariolũ uel unum capere scrinium, sed quod magnitudinem signorum præ miraculis & incredulitate ferre non possit. Igitur & hæc credimus fecisse apostolos, sed ideo scripta non esse, ne infidelibus contra dicendi maior daretur occasio. Alioquin interrogemus eos utrum credant his signis, quæ scripta narrantur an nõ. Et cum incredulos uiderimus, consequenter probabimus, nec maioribus eos credituros fuisse, qui minoribus nõ crediderint. Hoc aduersum illos. Cæterum nos ut ante iam diximus, mõtẽ diabolũ intelligamus superbientem, & iactãtẽ se contra creatorem suum, qui à propheta mõs corruptus appellatur. Et cum animã hominis possederit, & in ea fuerit radicatus, ab apostolis & his qui similes apostolorũ sũt, trãsferri potest in mare: hoc est in loca salsa et fluctuãtia & amara, quæ nullã habent dulcedinem dei, & apud incredulorũ mẽtem, ut porcorũ duo milia suffocari. Idipsum & in psalmis legitur: Non timebimus dum turbabitur terra, & trãsferent montes i cor maris. a ¶ Et cum uenisset in templum, accesserunt ad eum docentem, principes sacerdotũ & seniores populi &c.] Diuersis uerbis eandem quam supra calumniã struũt, quando dixerunt: In Beelzebub principe dæmoniorũ eijcit hic dæmonia. Quando enim dicunt: In qua potestate hæc facis: de dei dubitant potestate, & subintelligi uolunt diaboli esse quod faciat. Addẽtes quoq;: Quis tibi dedit hanc potestatẽ, manifestissime dei filium negant, quem putant non suis uiribus, sed alienis signa facere. b ¶ Respondens autem Iesus dixit illis: Interrogabo &c.] Hoc est quod uulgo dicitur: Malo arboris nodo, malus clauus aut cuneus infigendus est. Poterat dominus aperta responsione tentatorum calumniam confutare, sed prudenter interrogat, ut suo ipsi uel silentio uel sententia cõdemnẽtur. Si enim respondissent baptisma Ioannis esse de cœlo, ut ipsi sapientes in malicia pertractarunt, consequens erat responsio: quare ergo non estis baptizati à Ioãne? Si dicere uoluissent, humana deceptione esse compositũ, & nihil habuisse diuinum, seditionem populi formidabãt. Om̃es enim gregatim multitudines Ioannis receperant baptisma, & hic eum habebant ut prophetam. Respondit itaque impijssima factio, & humilitatis uerbo quo nescire se diceret, usa est ad insidias coaptandas. c ¶ Ait illis & ipse: Nec ego dico uobis in qua potestate hæc facio.] Illi in eo quod nescire se responderant, mentiti sunt: consequẽs ergo erat iuxta responsionẽ eorum dominum quoq; di-

cere, nec ego scio: sed mentiri ueritas non potest, & ait: A
Nec ego dico uobis. Ex quo ostendit & illos scire, sed respondere nolle: & se nosse, & ideo nõ dicere, qa illi quod C
sciunt, tacẽt: & statim infert parabolam, quæ & illos impietatis arguat, & ad gentes regnum dei doceat transferendum. d ¶ Quid autẽ uobis uidetur, homo habebat duos filios.] Hi sunt duo filij, qui & in Lucæ parabola describuntur, frugi & luxuriosus, & de quibus Zacharias propheta loquitur: Assumpsi mihi duas uirgas, unã uocaui decorem, & alteram uocaui funiculũ, & paui gregem. Primo dicitur gẽtilium populo per naturalis legis notitiam: Vade & operare in uinea mea: hoc ẽ, quod tibi non uis fieri, alteri ne feceris. Qui superbe respondit: Nolo. Postea uero in aduentu saluatoris, acta pœnitentia, operatus est in uinea dei, & sermonis contumaciam labore correxit. Secũdus autem filius, populus Iudæorum est, qui respondit Mosi: D
Omnia quæcunq; dixerit dominus, faciemus, & non iuit in uineam, quia interfecto patrisfamilias filio, se putauit hæredẽ. Alij uero non putant gentilium & Iudæorum esse parabolã, sed simpliciter peccatorũ & iustorum, ipso quoq; domino propositionem suam postea disserente. e ¶ Amen dico uobis, quia publicani & meretrices præcedũt uos in regno dei.] Eo quod illi qui per mala opera deo se seruire negauerint, postea pœnitentiæ baptismum acceperint à Ioanne. Pharisæi autem qui iustitiam præferebant, & legem se dei facere iactabant, Ioannis contẽpto baptismate, dei præcepta non fecerunt. Vnde dicit: f ¶ Venit enim ad uos Ioannes in uia iustitiæ, & non credidistis ei &c.] Porro quod dicitur: Quis ex duobus fecit uoluntatem patris? Et illi dicunt: Nouissimus. Sciendum est in ueris exemplaribus nõ haberi nouissimum, sed primum, ut proprio iudicio cõdemnentur. Si autem nouissimũ uoluerimus legere, manifesta est interpretatio, ut dicamus intelligere quidem ueritatem Iudæos, sed tergiuersari, & nolle dicere quod sentiunt: sicut & baptismum Ioannis scientes esse de cœlo dicere noluerunt. g ¶ Aliam parabolam audite: Homo erat pater familias qui plantauit uineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eã agricolis &c.] Hoc est quod dominus sumptum de prouerbio significauit: Durum est aduersus stimulum calcitrare. Principes sacerdotũ & seniores populi qui interrogauerant dominũ, in qua potestate hæc facis, & quis tibi dedit hanc potestatẽ: & uoluerant in uerbo capere sa-

Marginalia: l 216 IIII; m 217 II; Luc. 15; Zach. 11. b; n 218 X; Exod. 24. a; o 219 II; Psal. 45. a; Act. 9. a

A plentiā, sua arte superant, & audiunt in parabolis quod aperta facie non merebantur audire. Homo iste paterfamilias, ipse est qui habebat duos filios, & qui in alia parabola conduxit operarios in uineam suam, qui plantauit uineam: de qua & Esaias plenissime per canticum loquitur, ad extremum
Esa.5.a inferens: Vinea domini sabaoth domus Israel est. Et in psalmo:
Psal.79.b Vineam de Aegypto, inquit, transtulisti: eiecisti gentes, & plantasti eam. Et sepem circumdedit ei, uel murū urbis, uel angelorum auxilia: & fodit in ea torcular, aut altare, aut illa torcularia, quorum & tres psalmi titulo prænotantē, octauus & octogesimus & octogesimusertius. Et ædificauit turrim, haud dubium quin templū, de quo dicitē per Mi-
Mich.4.c cheā: Et tu turris nebulosa filia Sion. Et locauit eam agricolis, quos alibi uineæ operarios appellauit, qui conducti fuerant hora prima, tertia, sexta, nona & undecima. Et pegre pro-
p 220 I B fectus est, nō loci mutatiōe. Nam deus unde abesse potest quo copulētur omnia? & q dicit per Hieremiā:
Hiere.23.c Ego deus appropinquans, & non de longinquo, dicit dominus. Sed abire uidetur à uinea, ut uinitoribus liberum operandi arbitrium derelinquat.
a ¶ Cum autem tempus fructuū appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, ut acciperent fructus eius.] Dederat eis legē, & in hac eos uinea operari iusserat, ut fructum legis in operibus exhiberēt. Postea misit ad eos
4.Reg.21 seruos, quos illi apprehensos uel cæciderunt, ut Hieremi-
2.Paral.24.f am: uel occiderunt, ut Esaiam: uel lapidauerunt, ut Naboth: & Zachariam, quem interfecerunt inter templum & altare. Legamus epistolam Pauli ad Hebræos, & ex ea
Heb.11 plenissime discemus qui seruorū domini quāta perpessi sint. b ¶ Nouissime autē misit &c.] In eo quod supra legimus: Iterum misit alios seruos plures priorib⁹, & fecerunt illis similiter: patientiam ostendit patrisfamilias, q frequētius miserit, ut malos colonos ad pœnitentiam prouocaret: illi autem thesaurizauerunt sibi iram in die iræ. Porrò quod iungitur: Verebūtur filium meum, non de ignorātia uenit. Quid enim nesciat paterfamilias, qui hoc loco deus pater intelligitur? Sed semp ambigere dicitur deus, ut libera uolūtas homini reseruetur. Interrogemus Arium & Eunomium: Ecce pater dicitur ignorare, & sententiam temperat, & quantū in uobis est probatur esse mentitus. Quicquid pro patre respōderint, hoc intelligant pro filio, qui se dicit ignorare consummationis diem. c ¶ Et apprehensum eum &c.] Et Apostolus loquitur, q extra portam Iesus crucifixus sit. Possumus & aliter intelligere, q eiectus sit extra uineam, & ibi occisus, ut suscipientibus se gentibus, alijs uinea locaretur.
d ¶ Cū ergo uenerit &c.] Interrogat eos dominus, non q ignoret quid responsuri sint, sed ut propria responsio-

peregre profectus est. Cum autēm tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, ut acciperent fructus eius. Et agricolæ apprehensis seruis eius, alium cæciderunt, alium occiderunt, alium uero lapidauerunt. Iterum misit alios seruos plures prioribus, & fecerunt illis similiter. Nouissime autē misit ad eos filium suum, dicens: Verebuntur filium meum. Agricolæ autem uidentes filium, dixerunt intra se: Hic est hæres, uenite occidamus eum, & habebimus hæreditatē eius. Et apprehensum eum, eiecerunt extra uineam, & occiderunt. Cùm ergo uenerit dominus uineæ, qd faciet agricolis illis? Aiūt illi: Malos male perdet, & uineam suam locabit alijs agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis. Dicit illis Iésus: Nūquam legistis in scripturis: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris? Ideò dico uobis, quia auferetur à uobis regnum dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem uero ceciderit, conteret eum. Et cum audissent principes sacerdotum et pharisęi parabolas eius, cognouerunt quod de ipsis diceret. Et quærentes eum tenere, timuerunt turbas, quoniam sicut prophetam eum habebant.

Cap. XXII

Et respon-

ne damnētur. Locata est autem nobis uinea, & locata ea C conditione, ut reddamus domino fructum temporibus suis: & sciamus unoquoque tempore quid oporteat nos uel loqui uel facere. e ¶ Dicit illis Iesus: Nunq legistis in scripturis: Lapidem quem reprob. &c.] Varijs parabolis diuersis'que sermonibus res eædem contexuntur. Quos enī supra operarios et uinitores & agricolas appellarat, nūc ædificatores, id ē, cemētarios uocat. Vnde dicit apostol⁹: Dei agricultura, dei ædifica- 1.Cor.3.b
tio estis. Hi ergo cemētarij q̄modo & uinitores acceperūt uineā, sic acceperūt lapidē, quē uel in fundamentis ponāt, iuxta architectum Paulū, uel in angulo, ut duos parietes, id est populū utrunq, cōsociet: qui reprobatus ab eis, factus est i caput anguli. Et hoc à domino factum est, non humanis uirib⁹, sed dei potentia. De hoc lapide adiutorij Petrus quo- 1.Pet.2.a
que loquitur cōfidenter: Iste lapis qui reprobatus est à uobis ædificantibus, hic fact⁹ est in caput angu- D
li. Et Esaias: Ecce, ait, Esa.28.d
immittam in fundamenta Sion lapidem electum, preciosum, angularem, & qui crediderit in eum, non confundetur. f ¶ Ideo dico uobis, quia auferetur à uobis regnū dei, & dabitur genti facienti fructus eius.] Aliquotiens dixi, regnum dei, scripturas sanctas intelligi, quas domin⁹ abstulit à Iudæis & nobis tradidit, ut faciamus fructus earū. Ista est uinea quæ traditur agricolis & uinitoribus, in qua qui operati non fuerint, nomen tantum habentes scripturarū, fructus uineæ perdituri sunt. g ¶ Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem uero ceciderit, conteret eum.] Aliud est offendere Christum per mala opera, aliud negare. Qui peccator est, & tamen in illum credit, cadit quidem super lapidem & confringitur, sed non omnino conteritur: reseruatur enim per pœnitentiam ad salutem. Super quē uero ille ceciderit: hoc est, cui lapis ipse irruerit, & qui Christum penitus negauerit, sic conteret eum, ut nec testa quidē remaneat in qua hauriaē aquæ pusillum. h ¶ Et cum audissent principes sacerdotum & pharisæi parabolas eius, cognouerūt quod de ipsis diceret, & quærentes eum tenere, timuerūt turbas, quoniā sicut prophetam eum habebant.] Quamuis duro corde essent, & propter incredulitatem & impietatem in filium dei, habentes tamen apertas propositiones negare non poterant: & intelligebāt cōtra se omnes domini sententias dirigi. Vnde uolebant quidē eum interficere, sed timebant turbas, quia sicut prophetam eum habebant. Semp turba mobilis est, nec in proposita uoluntate persistens, atque in morem fluctuum diuersorumq uentorum, huc illucq trahitur. Quem nunc quasi prophetam uenerantur & colunt, postea contra eum clamant: Crucifige, crucifige talem. Cap. XXII

Et respon-

ET rēspondens Iesus dixit iterum in parabolis eis, dicens: Simile factum est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo. Et misit seruum suum uocare inuitatos ad nuptias, & nolebant uenire. Iterum misit alios seruos, dicēs: Dicite inuitatis: Ecce prandium meū paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata, uenite ad nuptias. Illi autem neglexerunt. Et abierunt, alius in uillam suam, alius uero ad negociationem suam. Reliqui uero tenuerunt seruos eius, & cōtumelijs affectos occiderūt. Rex autem cum audisset, iratus est, & missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, & ciuitatem illorum succendit. Tunc ait seruis suis: Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erant, non fuerunt digni. Ite ergo ad exitus uiarum, & quoscunq; inueneritis, uocate ad nuptias. Et egressi serui eius in uias, congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos, & impletæ sunt nuptiæ discumbentium. [b] Intrauit autem rex, ut uideret discumbentes, & uidit ibi hominem non uestitum ueste nuptiali, & ait illi: Amice, quomodo huc intrasti non habens uestem nuptialem? At ille obmutuit. Tunc dixit rex ministris: Ligatis pedibus & manibus eius mittite eum in tenebras exteriores, ibi erit fletus & stridor dētium. Multi aūt sunt uocati, pauci uero electi. [c] Tunc abeuntes pharisæi, consiliū inierūt ut caperent eum in sermone: Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis

A ET respondens Iesus, dixit in parabolis eis, dicens: Simile factum est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo.] Pharisæi intelligentes de se dici parabolas, quærebāt eum tenere & occidere. Hanc eorum sciens dominus uoluntatem nihilominus increpat sæuientes, nec timore superatur, quo minus arguat peccatores. Rex iste qui fecit nuptias filio suo, deus omnipotēs est. Facit aūt nuptias domino nostro Iesu Christo & ecclesiæ, quæ tam ex Iudæis q̄ ex gentibus cōgregata est. b ¶ Et misit seruum suum uocare inuitatos ad nuptias, & nolebant uenire.] Haud dubium quin Mosen per quem legem inuitatis dedit. Si autē seruos legerimus, ut pleraque habent exemplaria, ad prophetas referendū est, q̄ inuitati per eos uenire contempserint. c ¶ Iterū misit alios seruos, dicens: Dicite inuitatis, ecce prādiū meū paraui &c.] Serui qui secundo missi sunt, melius est ut pro-
B phetæ intelligātur q̄ apostoli: ita tamen si supra seruum, scriptū fuerit. Sin autem seruos, ibidem legas: hic secundi serui, apostoli intelligendi sunt. Prandiū paratum, & tauri & altilia occisa, uel per metaphoram opes regiæ describuntur, ut ex carnalibus intelligantur spiritualia: uel certe dogmatum magnitudo & doctrina dei lege plenissima sentiri potest. d ¶ Et abierunt, alius in uillam suam, alius uero ad negociationem suam. Reliqui uero tenuerunt seruos eius &c.] Inter eos qui nō recipiunt euangelij ueritatem, multa diuersitas est. Minoris enim criminis sunt qui occupati alijs rebus uenire noluerunt, his qui contempto inuitantis affectu, uerterunt humanitatem in crudelitatem, & tentos seruos regis, uel contumelijs affecerunt, uel occiderunt. In hac parabola sponsi siletur occisio, & per seruorum mortes, contemptus ostēditur nuptiarum. e ¶ Rex autem cum audisset, iratus est.] De quo dictum supra fuerat: Simile factū est regnum cœlorum homini regi. quando inuitabat ad nuptias, & agebat opera clementiæ, hominis nomen appositum est: nunc quando ad ultionem uenit, homo siletur, & rex tantū dicitur. f ¶ Et missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos &c.] Exercitus seu ultores
Psal.77.c angelos, de quibus in psalmis scribitur: Immissiones per angelos pessimos: seu Romanos intelligamus sub duce Vespasiano & Tito, qui occisis Iudææ populis, præuaricatricem succenderint ciuitatē. g ¶ Tunc ait seruis suis: Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erant, non fuerūt digni. Ite ergo ad exitus uiarum &c.] Gentilium populus non erat in uijs, sed in exitibus uiarum. Quæritur autem quomodo in his qui foris erāt inter malos, &
Rom.1.c boni aliqui sint reperti? Hūc locum plenius tractat Apostolus ad Romanos, quod gentes naturaliter faciētes ea quæ legis sunt, condemnent Iudæos, qui scriptam legem C
non fecerint. Inter ipsos quoq; ethnicos est diuersitas infinita, cum sciamus alios esse procliues ad uitia & ruentes ad mala, alios ob honestatem morum uirtutibus deditos. h ¶ Intrauit autem rex, ut uideret discumbentes, & uidit ibi hominē non uestitū ueste nuptiali &c.] Hi qui inuita- a 221 V
ti fuerant ad nuptias, de sepibus & angulis & plateis & diuersis locis, cœnā regis impleuerāt. Sed postea quum uenisset rex ut uideret discumbētes in conuiuio suo, hoc ē, in sua quasi fide requiescentes, ut in die iudicij uisitaret cōuiuas, & discerneret merita singulorū: inuenit unū qui ueste indutus nō erat nuptiali. Vnus iste, omnes q sociati sunt malicia intelliguntur. Vestis autem nuptialis, præcepta sunt domini, & opera quæ complētur ex lege & euangelio, nouiq; hominis efficiunt uestimentum. b 222 X
Si quis igitur in tempore iudicij inuentus fuerit sub nomine Chri-
D stiano non habere uestem nuptialem: hoc est, uestem super cœlestis hominis, sed uestem pollutam, id est, ueteris hominis exuuias: hic statim corri- c 223 II
pitur, & dicit ei: Amice quomodo huc intrasti? Amicum uocat quod inuitatus ad nuptias est: arguit impudentiæ quod ueste sordida, mundicias polluerit nuptiales. At ille obmutuit. In tempore enim illo non erit locus pœnitentiæ, nec negandi facultas, cum omnes angeli & mundus ipse testis sit peccatorum. i ¶ Tunc dixit rex ministris: Ligatis pedibus & manibus eius mittite eū in tenebras exteriores, ibi erit fletus & stridor dentium.] Manus ligatas & pedes, fletumq; oculorū & stridorem dentium, uel ad comprobandā resurrectionis intellige ueritatem. Vel certe ideo ligātur manus & pedes, ut male operari & currere desistant ad effundēdum sanguinem. In fletu quoq; oculorū & stridore dentium, per metaphoram membrorum corporalium, magnitudo ostenditur tormentorum. k ¶ Multi autem sunt uocati, pauci uero electi.] Omnes parabolas breui sententia comprehēdit, quod & in opere uineæ, & in ædificatione domus, & in conuiuio nuptiali, non initia, sed finis quæratur. l ¶ Tunc abeuntes pharisæi, consilium inierunt ut caperent eū &c.] Nuper sub Cæsare Augusto Iudæa subiecta Romanis, quando in toto orbe est celebrata descriptio, stipendiaria facta fuerat: & erat in populo magna seditio, dicentibus alijs pro securitate & quiete, quia Romani pro omnibus militarent debere tributa persolui: Pharisæis uero qui sibi applaudebāt de iusticia econtrario dicentibus, nō debere populum dei qui decimas solueret, & primitiua daret: & cætera quæ in lege scripta sunt, faceret, humanis legibus subiacere: Cæsar Augustus Herodem filium Antipatris alienigenam, & proselytum

Herodianis, dicentes: Magister, scimus quia uerax es, & uiam dei in ueritate doces, & non est tibi cura de aliquo. Non enim respicis personam hominum: Dic ergo nobis quid tibi uidetur: Licet censum dari Cæsari, an nõ? Cognita autem Iesus nequitia eorum, ait: Quid me tentatis hypocritæ? Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium. Et ait illis Iesus: Cuius est imago hæc, & superscriptio? Dicunt ei: Cæsaris. Tunc ait illis: Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt dei, deo. Et audientes, mirati sunt. Et relicto eo, abierunt. In illo die accesserunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem. Et interrogauerunt eum, dicentes: Magister, Moses dixit: si quis mortuus fuerit non habens filium, ut ducat frater eius uxorem illius, & suscitet semẽ fratri suo. Erant autem apud nos septẽ fratres, & primus uxore ducta defunctus est, & non habens semen, reliquit uxorem suam fratri suo. Similiter secũdus & tertius usq; ad septimũ. Nouissime aũt omnium & mulier defuncta est. In resurrectione ergo cuius erit de septẽ uxor? Omnes enim habuerũt eam. Respondẽs aũt Iesus, ait illis: Erratis, nesciẽtes scripturas neq; uirtutẽ dei. In resurrectione enim neq; nubent neq; nubent, sed sunt sicut angeli dei in cœlo. De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est à deo, di-

A regem Iudæis constituerat, qui tributis præesset, & Romano pareret imperio. Mittunt igitur pharisæi discipulos suos cum Herodianis, id est, militibus Herodis, seu quos illudentes pharisæi, quia Romanis tributa soluebant, Herodianos uocabant, & non diuino cultui deditos. Quidam Latinorũ ridicule Herodianos putant, qui Herodem Christũ esse credebãt, quod nusquã omnino legimus. a ¶ Magister, scimus quia uerax es, & uiã dei in ueritate doces, & nõ est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum. Dic ergo nobis, qd tibi uidetur: Licet cẽsum dari Cæsari, an nõ?] Blanda & fraudulẽta interrogatio, illuc prouocat respondentem, ut magis deum q̃ Cæsarem timeat, & dicat nõ debere tributa solui, ut statim audientes Herodiani, seditiõis contra Romanos principem teneãt. b ¶ Cognita autem Iesus nequitia eorũ, ait: Quid me tentatis hypocri-
B tæ?] Prima uirtus est respondentis, interrogantium mentem cognoscere, & non discipulos, sed tentatores uocare. Hypocrita ergo appellat, q aliud est, & aliud simulat: id est, aliud opere agit, & aliud uoce prætendit. c ¶ Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerũt ei &c.] Sapientia semper sapienter agit, ut suis potissimum tentatores sermonibus confutentur. Ostendite, inquit, mihi denarium: hoc est genus nũmi quod pro decem nummis imputabatur, & habebat imaginẽ Cæsaris. d ¶ Et ait illis Iesus: Cuius est imago hæc & supscriptio?] Qui putant interrogationem saluatoris ignorantiam esse, & non dispensationem: discant ex præsenti loco, quod utique potuerit scire Iesus cuius imago esset in nummo, sed interrogat, ut ad sermonem eorum competenter respondeat. e ¶ Dicunt ei: Cæsaris. Tunc ait illis: Reddite ergo quæ sunt Cæsaris Cæsari. & quæ sunt dei deo.] Cæsarem non putemus Augustum, sed Tyberium significari priuignum eius, qui in locum successit ipsius, sub quo passus est dominus. Omnes autem reges Romani, à primo Caio Cæsare qui imperium arripuerat, Cæsares appellati sunt. Porrò quod ait: Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, id est nummũ, tributum & pecuniã, & quæ sunt dei deo: decimas, primitias, & oblationes ac uictimas sentiamus, quomodo & ipse reddidit tributa pro se & Petro, & deo reddidit quæ dei sunt, patris faciens uoluntatem. f ¶ Et audiẽtes, mirati sunt.] Qui credere debuerant ad tantam sapientiam, mirati sunt, q calliditas eorum insidiandi non inuenisset locum. g ¶ Et relicto eo abierunt.] Infidelitatem cum miraculo pariter reportantes. h ¶ In illo die accesserũt ad eum Sadducæi, qui dicũt non esse resurrectionem.] Duæ hæreses erãt in Iudæis, una Pharisæorum, altera Sadducæorum. Pharisæi traditionum & obseruationũ, quas illi δευτερώσεις uocãt,

iustitiam præferebant, unde & diuisi uocabãtur à populo. Sadducæi autem qui interpretantur iusti, & ipsi uendicabant sibi quod non erant: prioribus, & corporis & animæ resurrectionẽ credentibus, confitentibusq; & angelos & spiritũ, sequentes (iuxta Acta apostolorum) omnia denegabant. Istæ sunt duæ domus, de quibus Esaias manifesti⁹ docet, qd offensuræ sint in lapidem scãdali. i ¶ Et interrogauerunt eum, dicentes: Magister, Moses dixit: si quis mortuus fuerit nõ habẽs filiũ, ut ducat frater eius uxorem illius, & suscitet semen fratri.] Qui resurrectionem corporum non credebãt, & animam putabant interire cũ corporibus, recte istiusmodi fingunt fabulã, quæ delyramenti arguat eos qui resurrectionẽ asserant mortuorũ. Potest autem fieri ut uere in gente eorum aliquãdo hoc acciderit. k ¶ In resurrectione ergo cui⁹ erit de septẽ uxor? Omnes enim habuerunt eam.] Turpitudinẽ fabulæ opponunt, ut resurrectionis denegent ueritatẽ. l ¶ Respondens autẽ Iesus, ait illis: Erratis, nescientes scripturas neq; uirtutem dei.] Propterea errant, quia scripturas nesciũt, & quia scripturas ignorant, cõsequenter nesciunt uirtutẽ dei: hoc est, Christum qui est dei uirtus & dei sapientia. m ¶ In resurrectione enim neq; nubent neq; nubẽtur &c.] Latina consuetudo, græco idiomati non respondet. Nubere enim proprie dicũtur mulieres, & uiri uxores ducere: sed nos simpliciter dictum intelligamus, quod nubere de uiris, & nubi de uxoribus scriptum sit. Si in resurrectione non nubent, neq; nubẽtur, resurgent ergo corpora quæ possunt nubere & nubi. Nemo quippe dicit de lapide & arbore, & his rebus quæ non habent membra genitalia, q non nubant neq; nubantur, sed de his qui cum possunt nubere, tamen alia ratione non nubant. Quod autem infertur: Sed sunt sicut angeli dei in coelo, spiritualis repromittitur cõuersatio. n ¶ De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est à deo dicente uobis? Ego sum deus Abraham, deus Isaac, & deus Iacob. Non est deus mortuorum, sed uiuentium. Et audientes turbæ mirabantur de doctrina eius.] Ad comprobandam resurrectionis ueritatẽ, multo alijs manifestioribus exemplis uti potuit, è quibus est illud: Suscitabuntur mortui, & resurgẽt qui in sepulchris sunt. Et in alio loco: Multi dormientium de terræ puluere consurgent, alij in uitam, & alij in opprobrium & confusionem æternam. Quæritur itaque quid sibi uoluerit dominus hoc proferre testimoniũ, quod uidetur ambiguũ, uel nõ satis ad resurrectionis pertinẽs ueritatẽ: Ego sum deus Abrahã, & deus Isaac, & deus Iacob, & quasi hoc pbato pbauerit qd uolebat, statim intulerit: Nõ est deus mortuorũ, sed uiuentiũ. Cuius rei turbæ quoq; circũstantes mysterium cognoscentes

Marginal (right): C; Esa.8.e; D; Esa.26.d; Dan.12.a

A cognoscentes, admiratæ sunt de doctrina & responsis illius. Supra diximus Sadducæos, nec angelum, nec spiritum nec resurrectionem corporum confitentes: animarum quoq; interitum prædicasse. Hi quinq; tantum libros Mosi recipiebant, prophetarum uaticinia respuentes. Stultū ergo erat inde proferre testimonia: cuius autoritatē non sequebātur. Porrò ad æternitatē animarum probandam de Mose ponit exemplum: Ego sum deus Abrahā, & de⁹ Isaac, & de⁹ Iacob: statimq; infert: Non est mortuorum deus, sed uiuentium: ut cum probauerit animas permanere post mortē: neq; enim poterat fieri, ut eorū esset deus qui nequaquam subsisterent: consequenter introduceretur & corporū resurrectio quæ cum animabus bona mal'aue gesserunt. Hunc locū plenius in extrema parte primæ epistolæ ad
a, Cor.4.15 Corinthios Paulus apostolos exequitur.
a ¶ Pharisæi audito &c.] Quod de Herode & Pontio Pilato legim⁹ in domini nece eos fecisse concordiā:
B hoc etiā nunc de pharisæis cernim⁹ & Sadducæis, qui inter se contrarij sunt: sed ad tentandum Iesum pari mente consentiunt. Qui ergo iam supra in ostensione denarij fuerant confutati, & aduersæ partis factionem uiderant subrutam, debuerāt exemplo moneri ne ultra molirentur insidias: sed maliuolentia & liuor nutrit impudentiam. Interrogat unus ex legis doctoribus, non scire desiderans, sed tentans, an interrogatus nosset quod interrogabatur, quod sit maius mandatum: non de mandatis interrogās, sed quod sit primū magnumq; mandatū: ut cum omnia quæ deus mandauerit magna sint: quicquid ille responderit, occasionem habeat calumniandi: aliud asserens magnum esse de pluribus. Quicunq; igitur nouit & interrogat non uoto discendi, sed studio cognoscendi, an nouerit ille qui responsurus est: in similitudinem pharisæorum nō quasi discipulus, sed quasi tentator accedit.

COMMENTARIORVM HIERONYMI
in Matthæum liber quartus.

Ongregatis &c.] Qui ad tentandū Iesum fuerant congregati, & ueritatem fraudulenta interrogatione capere nitebātur: occasionem præbuerūt confutationis suæ. Interrogantur q; de Christo cuius filius sit. Interrogatio Iesu nobis ꝓficit usq; hodie cōtra Iudæos Et hi eni qui confitentur Christū esse uenturū, hominē simplicem & sanctū uirū asserunt de genere Dauid. Interrogemus ergo eos docti à domino: si simplex homo est, & fili⁹ tan

deo, dicente uobis: Ego sum deus Abraham, & deus Isaac, & deus Iacob. Non est deus mortuorum, sed uiuentium. Et audientes turbæ, mirabantur de doctrina eius. [d] Pharisæi autem audientes quod silentium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in unum: & interrogauit eum unus ex eis legis doctor, tentās eum: Magister, quod est mandatum magnum in lege? Ait illi Iesus: Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua: hoc est maximum & primum mandatum. Secundum autem simile est huic: Diliges proximum tuum sicut teipsum. In his duobus mandatis uniuersa lex pendet & prophetæ.

[e] Ongregātis autem pharisæis, interrogauit eos Iesus, dicens quid uobis uidetur de Christo, cuius filius est? Dicunt ei: Dauid. Ait illis: Quomodo ergo Dauid in spiritu uocat eum dominum, dicens: Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis: donec ponā inimicos tuos scabellū pedū tuorū? [f] Si ergo Dauid uocat eū dñm, quomodo filius eius est? Et nēmo poterat ei respondere uerbū: neq; ausus fuit quisq; ex illa die eū amplius interrogare. Cap. XXIII.

T[g] Vnc Iesus locutus est ad turbas & ad discipulos suos, dicens: Super cathedram Mosi sederunt scribæ & pharisæi: omnia ergo quæcunq; dixerint uobis, seruate & facite: secundum opera uero eorum nolite facere. Dicunt enim, & non faciūt. [h] Alligant aūt onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominū, digito

tum Dauid: quomodo Dauid uocet eum dñm suum, C
non erroris incerto, nec propria uoluntate, sed in spiritu sancto. Testimonium autem quod posuit, de centesimo nono psalmo sumptum est. Dominus igitur Dauid uocatur, non secundum id quod de eo natus est: sed iuxta id quod natus ex patre semper fuit: præueniēs ipsum carnis suæ patrem. Iudæi ad deludendam interro
gationis ueritatē friuola multa cōfingūt: d 224 VI
tabernaculum Abrahæ asserentes, cuius fuerit filius Damascus Gen.14.e
Eliezer, & ex ipsius & 15.e
persona scriptū psalmum: quod post cædem quinq; regum, dominus deus domino suo dixerit Abrahæ: sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabel
lum pedum tuorum. e 225
Quos interrogemus: II
quomodo deus dixerit Abrahæ ea quæ sequūtur: Tecum principium in die uirtutis tuæ in splendoribus sanctorū, ex ute
ro ante luciferum genui te. Et iurauit do- f 226 II
minus & non pœnite
bit eū, tu es sacerdos D
in æternū secundum ordinē Melchisedec.
Et respondere coga- g 227
m⁹, quomodo Abra- II
ham ante luciferum genit⁹ sit, & sacerdos fuerit secundū ordinē Melchisedec: pro
quo Melchisedec ob- h 228
tulerit panē & uinū, V
& à quo decimas prædæ acceperit. e ¶ Et nemo poterat ei respōdere uerbū, neq; ausus fuit quisq; ex illa die eū amplius interrogare &c.] pharisæi & Sadducæi quærentes occasionem calumniæ, & uerbum aliquod inuenire quod pateret insidijs: quia in sermonib. confutati sunt: ultra non interrogāt, sed apertissime comprehensum, Romanæ tradunt potestati. Ex quo intelligimus uenena inuidiæ posse quidem superari, sed difficile conquiescere. Cap. XXIII.

T Vnc Iesus locutus est ad turbas &c.] Quid mansuetius, quid benignius domino? Tentatur à pharisæis: confringuntur insidiæ eorum, & secundum psalmistam: Psal.63.b
Sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum: & nihilominus propter sacerdotij & nominis dignitatem: hortatur populos ut subijciātur eis, nō opera sed doctrinam considerantes. Quod autem ait: super cathedram Mosi sederunt scribæ & pharisæi: per cathedram doctrinam legis ostendit. Ergo & illud quod dicitur in psalmo: In cathedra pestilentiæ nō sedit, & cathedras uendentium columbas euertit: doctrinā debemus accipere. e ¶ Alligant autem onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros &c.] Hoc generaliter aduersus omnes magistros qui grauia iubent & minora non faciunt. Notandum aūt quod & humeri & digitus & onera & uincula quibus alligantur onera, spiritualiter intelligenda sunt.

A a ¶ Omnia uero opera sua faciunt ut uideantur ab ho/minibus &c.] Quicunq; igitur ita facit quodlibet, ut uideatur ab hominibus, scriba & pharisæus est. b ¶ Dilatant enim phylacteria sua &c.] Væ nobis miseris, ad quos pharisæorum uitia transierunt. Dominus cum de
disset mandata legis
c 229 per Mosen, ad extre/
II mum intulit: Ligabis
ea in manu tua, & e/
runt immota ante ocu
los tuos. Et est sensus:
Præcepta mea sint in
manu tua, ut opere
compleantur: sint an
d 230 te oculos tuos, ut die
X ac nocte mediteris in
eis. Hoc pharisæi ma/
le interpretantes: scri
bebant in membra/
e 231 nis decalogũ Mosi,
V id est, decem uerba le
f 232 gis: complicantes ea
V & ligantes in fronte,
& quasi coronam ca/
piti facientes: ut sem/
per ante oculos mo/
uerentur: quod usq;
hodie Indi & Persæ &
Babylonij faciunt: &
q hoc habuerit, qua/
g 233 si religiosus in popu/
X lis iudicat. Iusserat &
Num.15.d aliud Moses: ut in
quatuor angulis pallio/
rũ hyacinthinas fim/
B brias facerẽt: ad Israe
lis populũ dinoscen/
dum: ut quomodo in
corporibus circumci
sio signum Iudaicæ
gentis daret: ita & ue
stis haberet aliquã
differentiam. Super/
stitiosi magistri captã
tes auram popularẽ,
atq; ex mulierculis se
ctantes lucra, facie/
bãt grãdes fimbrias:
& acutissimas in eis
spinas ligabant: ut ui
delicet ambulantes & sedentes interdum pungerentur: & quasi hac admonitione retraherentur ad officia domini & ministeria seruitutis eius. Quia ergo dixerat dominus: omnia opera sua faciunt, ut uideantur ab hominibus: quod generaliter accusarat, nũc per partes diuidit: Pittaciola illa decalogi, phylacteria uocabãt: quod quicunq; habuisset ea, quasi ob custodiam & monimentum sui haberet: non intelligentibus pharisæis quod hæc in corde portanda sint, non in corpore: alioquin & armaria & arcæ habent libros, & noticiã dei non habent. Hoc apud nos superstitiosæ mulierculæ, in paruulis euangelijs & in crucis ligno, & istiusmodi rebus: quæ habẽt quidem zelũ dei, sed non iuxta scientiã, usq; hodie factitãt: culicem liquantes & camelum glutiẽtes. Istiusmodi erat fimbria parua & breuis ex lege præcepta: quã & mulier illa quæ sanguine fluebat, tetigit in pallio dñi: sed non est cõpuncta superstitiosis sentibus pharisæorũ, magisq; sanata ad tactũ eius. Cumq; superflue dilatẽt phylacteria, & magnas faciant fimbrias, gloriã captantes ab hominibus: arguuntur in reliquis, cur quærãt primos accubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis, & in publico gulam sectẽtur & gloriã, & uocẽtur ab hominibus rabbi, quod Latino sermone magister dicitur. Deniq; se C quitur. c ¶ Vos autem nolite &c.] Nec magister, nec pater uocandus est alius: nisi deus pater, & dominus noster Iesus Christus. Pater, quia ex ipso sunt omnia. Magister: quia per ipsum omnia: uel quoniã per dispensatio/
nem carnis eius om/
nes recõciliati sumus
deo. Quæritur quare
aduersum hoc præce
ptũ, doctorẽ gẽtium
Apostolus se esse di/ 2.Cor.5.d
xerit: aut quomodo Col.1.c
uulgato sermone, ma
xime in Palæstina &
Aegypti monasterijs
se inuicem patres uo
cẽt. Quod sic soluitur:
Aliud esse natura pa/
trem uel magistrum:
aliud indulgentia.
Nos si hominẽ patrẽ
uocamus, honorẽ æ/
tati deferimus: nõ au
torẽ nostræ ostẽdim/
uitæ. Magister quoq;
dicitur ex cõsortio ueri
magistri. Et ne infini/
ta replicẽ: quomodo
unus per naturã deus
& unus filius nõ præ/
iudicat cæteris ne per
adoptionẽ dei uocen
tur & filij: ita & unus
pater & magister nõ
præiudicat alijs, ut
abusiue appellentur D
patres & magistri.
d ¶ Væ uobis &c.]
Habentes scribæ &
pharisæi legis, propheta/
rumq; noticiam: sci
unt Christum esse fi/
lium dei: non ignorãt
natum esse de uirgi/
ne: sed dum prædam
de subiecta sibi plebe
appetunt: nec ipsi in/
troeunt regna cœlo/
rum: nec eos qui po/
terant intrare permit
tunt. Hoc est quod in Osee propheta arguit: Absconde/ Osee.6.d
runt sacerdotes uiam, interfecerunt Sicimã. Et rursum:
Sacerdotes non dixerunt, ubi est dominus. Vel certe o/ Ibid.4.c
mnis magister qui scandalizat malis operibus discipulos suos, claudit ante eos regnũ cœlorum. e ¶ Væ uobis &c.] Non eo studio seruamus quæsita quo quærimus. Scribæ & pharisæi totum lustrantes orbem, propter negociationes uel diuersa lucra tam à discipulis captanda, quàm per imaginem sanctitatis; studij habebãt de gentibus facere proselitum, id est aduenam, & incircumcisum miscere populo dei. Sed qui ante dum esset ethnicus simpliciter errabat, & erat semel filius gehẽnæ, uidens magistrorum uitia, & intelligens destruere eos opere, quod uerbis docebant, reuertitur ad uomitũ suũ: & gentilis factus quasi præuaricator pœna maiori dignus erit. Filius autem uocatur gehẽnæ quomodo filius perditionis & filius huius seculi. Vnusquisq; enim cuius opera agit, eius filius appellatur. f ¶ Væ uobis cæci, quia dicitis: quicunq; iurauerit &c.]. Supra ut nobis uisum est exposuimus quid significaret traditio pharisæorum, dicentium: donum quodcunq; est ex me, tibi proderit: nunc duplex & ad unã auariciæ occasionẽ trahẽs

pharisæorum

---

digito autem suo nolunt ea mouere. [c] Omnia uero opera sua faciũt ut uideantur ab hominibus. Dilatant enim phylacteria sua, & magnificãt fimbrias. Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis: & salutationes in foro: & uocari ab hominibus rabbi. [d] Vos autem nolite uocari rabbi: Vnus est enim magister uester: omnes autẽ uos fratres estis. Et patrem nolite uocare uobis super terram: Vnus est enim pater uester, qui in cœlis est. Nec uocemini magistri: quia magister uester unus est, Christus. [e] Qui maior est uestrum, erit minister uester. Qui autem se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur. [f] Væ autem uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnum cœlorum ante homines. Vos enim nõ intratis: nec introeũtes sinitis intrare. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia comeditis domus uiduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudiciũ. [g] Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia circuitis mare & aridã ut faciatis unum proselytũ: & cũ fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo quàm uos. Væ uobis duces cæci, quia dicitis: quicunq; iurauerit per templum, nihil est: qui autem iurauerit in auro templi, debitor est. Stulti & cæci, quid enim maius est: aurum, an templũ quod sanctificat aurum? Et quicunq; iurauerit in altari, nihil est: quicũq; autem iurauerit in dono quod est super illud, debet. Cæci, quid enim maius est: donum, an altare quod sanctificat donum? Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus quæ super illud sunt. Et quicũq; iurauerit in tẽplo, iurat in illo & in eo qui habitat in ipso. Et qui iurat in cœlo, iurat in

throno

throno dei, & in eo qui sedet super eum.[b] Vae uobis scri-
bae & pharisaei hypocritae, quia decimatis mentham &
anethum & cyminum, & reliquistis quae grauiora sunt
legis, iudicium, & misericordiam, & fidem. Haec opor-
tuit facere, & illa non omittere.[i] Duces caeci, excolantes
culicem, camelum autem glutientes.[k] Vae uobis scribae
& pharisaei hypocritae, quia mundatis quod deforis est
calicis & paropsidis: intus autem pleni estis rapina & im
mundicia. Pharisaee caece, munda prius quod intus est
calicis & paropsidis: ut fiat & id quod de foris est mun-
dum.[l] Vae uobis scribae & pharisaei hypocritae: quia si-
miles estis sepulchris dealbatis, quae à foris parent ho-
minibus speciosa, intus uero plena sunt ossibus mortuo
rum, & omni spurcitia. Sic & uos à foris quidem paretis
hominibus iusti: intus autem pleni estis hypocrisi & ini
quitate.[m] Vae uobis scribę & pharisaei, hypocritae: qa ae-
dificatis sepulchra prophetarum, & ornatis monumen
ta iustorū, & dicitis: Si fuissemus in diebus patrum no-
strorum, nō fuissemus socij eorum in sanguine prophe
tarum. Itaq; testimonio estis uobismetipsis: quia filij e-
stis eorū qui prophetas occiderūt.[n] Et uos implete men
suram patrum uestrorum. Serpentes, genimina uipera-
rum, quomodo fugietis à iudicio gehennae?[o] Ideo ecce
ego mitto ad uos prophetas, & sapiētes, & scribas, & ex
illis occidetis & crucifigetis: & ex eis flagellabitis in syna
gogis

A pharisaeorum traditio condemnatur: ut arguantur cun-
cta pro lucro facere, & non pro timore dei. Sicut enim
in phylacteriis & fimbriis dilatatus opinio sanctitatis ca-
ptabat gloriam, & per occasionem gloriae quaerebat lu-
cra: sic alia traditionis inuēta stropha, impietatis arguit
praeceptores. Si quis
in contentione seu in
aliquo iurgio, uel in
causae ambiguo iuras-
set in tēplo, & postea
conuictus esset men-
dacij, non tenebatur
criminis reus. Sin au
tem iurasset in auro
& pecunia, quae in tē-
plo sacerdotibus offe
rebatur, statim id in
quo iurauerat coge-
batur exoluere. Rur-
sum: si quis iurasset
in altari, periurij reū
nemo retinebat. Sin
autem periurasset in
oblationibus: hoc est
in hostiis, in uictimis
& in simila, & cete-
ris quae offerunt deo
super altare: haec stu-
diosissime repeteban
tur. Arguit ergo eos
dominus & stultitiae
& fraudulētiae, quod
multo maius sit tem-
plum quàm aurum,
quod sanctificatur à
B tēplo, & altare q̄ ho-
stiae, quae sanctifican-
tur ab altari. Totum
autem faciebant, non
ob dei timorem, sed
ob diuitiarum cupi-
ditatem. a ¶ Vae uo
bis &c.] Multa in le
ge praecepta sūt, quae
typos praeferant futurorum. Alia uero aperta sunt iuxta
Psal.18.b psalmistam dicentem: Mandatum domini lucidum illu
minans oculos: quae statim opera desiderant. Verbi gra-
tia. Non adulterabis: non furtū facies, non testimonium
falsum dices &c. Pharisaei autem, quia praeceperat domi
nus, interim ut intellectus mysticos dimittamus, pro-
pter alimoniam sacerdotum & leuitarum, quorum pars
erat dominus: omniū rerum offerri in templo decimas:
hoc unum habebant studij: ut quae iussa fuerant, cōpor-
tarentur: caetera quae erant maiora, utrum quis faceret,
an non, paruipendebant. Et ex hoc itaq; capitulo arguit
eos auaritiae, quod studiose etiam uilium holerum deci
mas exigant: & iudicium in disceptatione negociorum,
misericordiamq; in pauperes, pupillos & uiduas, & fi-
dem in deum, quae magna sunt, praetermittāt. b ¶ Du
ces caeci, excolantes culicem, camelum autem glutientes
&c.] Camelum puto esse secundum sensum praesentis
loci, & magnitudinem praeceptorum, iudicium, & mise-
ricordiam, & fidem. Culicem autem decimas menthae,
anethi, & cymini, & reliquorum uilium holerum. Haec
cōtra praeceptum dei, quae magna sunt deuoramus atq;
negligimus, & opinionē religiōis in paruis quae lucrum
habent, diligentiam demōstramus. c ¶ Vae uobis scri-
bae &c.] Diuersis uerbis, eodē sensu quo supra arguit
pharisaeos simulationis atq; mendacij, quod aliud osten
dant hominibus foris, aliud domi agant. Non quod in
calice & paropside eorū supstitio moraret, sed quod fo
ris hominib. ostēderēt sanctitatē, in habitu, in sermone,

in phylacteriis, in fimbriis, in orationū lōgitudine, & cae C
teris huiusmodi: intrinsecus autem essent uitiorū sordi-
bus pleni. d ¶ Vae uobis &c.] Quod in calice & paro
pside demonstrarat, eo quod foris loti essent, & intrinse-
cus sordidi: hoc nunc per exemplum sepulchrorum re-
plicat: quod quomo-
do sepulchra forinse- b 234
cus lita sunt calce, & V
ornata marmoribus,
& auro coloribusq;
distincta: intus autē
plena sūt ossib9 mor-
tuorum: sic & peruer i 235
si magistri, qui alia X
docent, & alia faciūt, k 236
mundiciā habitu ue- V
stis, & uerborum hu-
militate demonstrāt:
intus autē pleni sunt
omni spurcitia, auari
cia, & libidine. Deni-
que manifestius hoc l 237.
ipsum exprimit, infe- V
rens: Sic & uos à fo-
ris quidē paretis ho-
minib9 iusti: intus au
tem pleni estis hypo-
crisi & iniquitate.
e ¶ Vae uobis &c.] m 238.
Prudentissimo syllo- V.
gismo coarguit eos fi
lios esse homicidarū:
dū ipsi opinione bo-
nitatis & gloriae in po
pulos, sepulchra aedi
ficant prophetarum D
quos maiores eorum n 239
interfecerūt, & dicūt: X
Si fuissemus tempo- o 240
re illo, non fecissemus V
ea quae fecerunt pa-
tres nostri. Hoc autē
etiam si sermone non
dicant, opere loquun
tur: ex eo quod ambitiose & magnifice aedificent memo-
rias occisorum, quos à patribus suis esse iugulatos non
negant. f ¶ Et uos implete mensuram &c.] Probato
superioribus dictis quod filij essent homicidarum, & eo
rum qui prophetas occidissent: nunc cōcludit quod uo
luerat, & quasi extremā syllogismi partem ponit. Et uos
implete mensuram patrum uestrorū. Quod illis defuit,
uos adimplete. Illi interfecerunt seruos: uos dominum
crucifigite. Illi prophetas: uos eum qui à prophetis prae
dicatus est. g ¶ Serpentes, genimina uiperarum, &c.]
Hoc ipsum & Ioannes baptista dixerat. Sicut ergo de ui- Luc.3.b
peris nascuntur uiperae: sic de homicidis patribus, uos,
inquit, nati estis homicidae. h ¶ Ideo ecce &c.] Hoc
quod antea dixeramus: implete mensurā patrum uestro
rum: ad personā domini pertinere, eo quod occidendus
esset ab eis: potest & ad discipulos eius referri, de quibus
nunc dicit: Ecce ego mitto ad uos ꝓphetas, & sapiētes,
& scribas, & ex illis occidetis, & crucifigetis, & flagellabi
tis in synagogis uestris, & ꝑsequemini de ciuitate in ciui
tatem: ut impleatis mensurā patrū uestrorū. Simulq; ob
serua iuxta Apostolū scribentem ad Corinth. uaria esse 1.Cor.7.b
dona discipulorū Christi. Alios prophetas, qui uentura
praedicent. Alios sapientes, qui nouerunt quando debe-
ant proferre sermonē. Alios scribas in lege doctissimos,
ex quibus lapidatus est Stephanus: Paulus occisus, cru-
cifixus Petrus: flagellati in Actibus apostolorum disci-
puli, & persecuti eos sunt de ciuitate in ciuitatem: expel-
lentes de Iudaea, ut ad gentiū populum transmigrarent.

¶ Vt

gogis uestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatē: ut ueniat super uos omnis sanguis iustus qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti usq; ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templū & altare. Amen dico uobis: uenient hæc omnia super generationem istam.[f] Hierusalem, Hierusalem quæ occidis prophetas: & lapidas eos qui ad te missi sunt: quoties uolui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti?[c] Ecce relinquetur uobis domus uestra deserta. Dicō enim uobis: nō me uidebitis amodo, donec dicatis: Benedictus qui uenit in nomine domini.

Cap. XXIIII.

ET[a] egressus Iesus de templo ibat: Et accesserunt discipuli eius, ut ostenderent ei ædificationes templi. Ipse autem respondens, dixit illis: Videtis hæc omnia? Amen dico uobis: non relinquetur hic lapis super lapidem qui non destruatur.[b] Sedente autem eo super montem oliueti, accesserunt ad eum discipuli secreto, dicentes: Dic nobis quando hæc erunt: & quod signum aduentus tui & consummationis seculi? Et respondens Iesus dixit eis: Videte ne quis uos seducat. Multi enim uenient in noīe meo, dicētes: Ego sū Christus: & multos seducent

A a ¶ Vt ueniat super uos &c.] De Abel nulla est ambiguitas, quin is sit quem Cain frater eius occiderit. Iustus autem non solum ex domini nunc sententia, sed ex
Gen.4.a Genesis testimonio cōprobatur: ubi accepta eius à deo narrantur munera. Quærimus quis iste sit Zacharias filius Barachiæ: quia multos legimus Zacharias. Et ne libera nobis tribueretur erroris facultas additū est: quē occidistis inter templū & altare. In diuersis diuersa legi, & debeo singulorum opiniones ponere.
241 V Alij Zachariam filium Barachiæ dicūt, qui in duodecim prophetis undecim⁹ est: patrisq; in eo nomen consentiat: sed ubi occisus sit inter templū & altare, scriptura nō loquitur: maxime cū temporibus eius uix ruinæ templi fuerint.
a 242 II Alij Zachariam, patrem Ioannis intelligi uolunt: ex quibusdā apocryphorum somnijs approbantes,
b 243 II quod propterea occisus sit: quia saluatoris prædicarit aduentū. Hoc quia de scripturis non habet autoritatem:
B eadem facilitate contemnitur, qua probatur. Alij istū uolunt esse Zachariam, qui occisus est à Ioas rege Iudæ
1.Paral.24.c inter templū & altare, sicut Regum narrat historia. Sed obseruandum, quod ille Zacharias non sit filius Barachiæ, sed filius Ioiadæ sacerdotis. Vnde & scriptura refert: Non fuit recordatus Ioas patris eius Ioiadæ, quia sibi fecisset bona. Cum ergo & Zachariam teneamus, & occisionis consentiat locus: quærimus quare Barachiæ dicatur filius, & non Ioiadæ. Barachia lingua nostra, benedictus domini dicitur, & sacerdotis Ioiadæ iusticia, Hebræo nomine demonstratur. In euangelio quo utuntur Nazareni, pro filio Barachiæ, filium Ioiadæ reperimus scriptum. Simpliciores fratres inter ruinas templi & altaris: siue in portarum exitibus, quæ Siloam ducūt, rubra saxa monstrantes, Zachariæ sanguine putant esse polluta. Non condemnamus errorem, qui de odio Iudæorum, & fidei pietate descendit. Dicamus breuiter quare sanguis Abel iusti, usq; ad Zachariam filium Barachiæ ab illa generatione requiratur, cum neutrum eorum occiderit. Regula scripturarum est, duas generationes bonorum & malorum nosse, hoc est, singulorum sin-
Psal.23.a gulas. De bonis sumamus exempla: Quis ascendet in montē domini? aut quis requiescet in mōte sancto eius? cumq; plures qui ascensuri sunt in montem domini descripsisset, qui diuersis fuere ætatibus: postea infert: Hæc est generatio quærentium dominum: quærentiū faciem dei Iacob. Et in alio loco de omnibus sanctis: Generatio
Psal.111.a iustorum benedicetur. De malis uero, ut in præsenti loco: Generatio uiperarum. Et: Requirentur omnia à generatione ista. Et in Ezechiel cum peccata terræ descripsisset, sermo propheticus adiecit: Si Noe, & Iob, & Daniel ibi fuerint inuenti, non dimittam peccata terræ illi: Omnes iustos qui similes forent uirtutibus eorum, per Noe
Ezech.14.c & Iob & Daniel, uolens intelligi. Ergo & isti qui similia

Cain & Ioas contra apostolos gesserint, de una genera- C
tione esse referuntur. b ¶ Hierusalē, Hierusalem &c.] Hierusalē, non saxa & ædificia ciuitatis, sed habitatores uocat, quā patris plāgit affectu: sicut & in alio loco legimus quod uidens eam fleuerit. In eo autem quod dicit: Luc.19.f
quotiens uolui congregare filios tuos: omnes retro prophetas à se missos esse testatur. Gallinæ quoq; similitudinem cōgregantis sub alas pullos suos, in cantico Deuteronomij legimus: Sicut aquila protegit nidum suum, & super pullos suos desiderauit: expandens alas suas suscepit eos: & tulit super pennas suas. c ¶ Ecce relinquetur uobis &c.] Hoc ipsum ex persona Hieremiæ iam ante dixerat: Reliqui do- Hiere.12.b
mum meam: dimisi hæreditatem meam: facta est mihi hæreditas mea quasi spelunca hyenæ. Desertam Iudæorum domum, id est templum illud quod fulgebat augustius, oculis comprobamus: quia habitatorem Christum per- D
didit, & hæreditatem præripere gestiēs, occidit hæredē. d ¶ Dico enim uobis: non me uidebitis amodo, donec dicatis: Benedictus qui uenis in nomine domini &c.] Ad Hierusalem loquitur, & ad populum Iudæorum. Versiculum autem istum, quo & paruuli atq; lactētes in ingressu Hierusalem domini saluatoris usi sunt: quando dixerunt: Benedictus qui uenit in nomine domini, osanna in excelsis: sumpsit de CXVII. psalmo: qui manifeste de aduentu domini scriptus est. Et quod dicit, hoc uult intelligi: Nisi pœnitentiā egeritis, & confessi fueritis ipsum me esse, de quo prophetæ cecinerunt, filium omnipotentis patris: meam faciem non uidebitis. Habent Iudæi datum sibi tempus pœnitentiæ: confiteantur benedictum qui uenit in nomine domini, & Christi ora conspicient.

Cap. XXIIII

ET egressus Iesus &c.] Iuxta historiam manifestus est sensus. Recedente autem domino de templo: omnia legis ædificia, & compositio mandatorum ita destructa est: ut nihil à Iudæis possit impleri, & capite sublato, uniuersa inter se membra cōpugnent. f ¶ Sedente aūt.] Sedit in monte oliueti, ubi uerum lumen scientiæ nascebatur, & accedūt ad eum discipuli secreto: qui mysteria, & futurorum reuelationem nosse cupiebant: & interrogant tria: Quo tempore Hierusalem destruenda sit: quo uenturus Christus: quo consummatio seculi futura sit. e ¶ Multi enim uenient in nomine meo, dicentes: Ego sum Christus: & multos seducent &c.] Quorum unus Act.8.b
est Simon Samaritanus: quem in actibus apostolorum legimus: qui se magnam dicebat esse dei uirtutem: hæc quoq; inter cætera in suis uoluminib⁹ scripta dimittēs: Ego sum sermo dei, ego sum speciosus, ego paracletus, ego omnipotens, ego omnia dei. Sed & Ioannes apostolus in epistola sua loquitur: Audistis, quia antichristus 1.Ioan.2.c
uenturus est: nunc aūt antichristi multi sunt. Ego reor omnes

seducēt. Audituri enim estis prælia & opiniones præliorum: uidete ne turbemini. Oportet enim hæc fieri: sed nondum est finis. Cōnsurget enim gens contra gentem: & regnum contra regnum: & erunt pestilentiæ & fames, & terræmotus per loca. Hæc autem omnia initia sunt dolorum.[c] Tunc trādent uos in tribulationem, & occidēt uos, & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.[d] Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem. Et multi pseudoprophetæ surgent & seducent multos: & quoniām abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorū. Qui aūt perseuerauerit usq; in finē, hic saluus erit.[e] Et prædicābitur hoc euangeliū regni in uniuerso orbe in testimoniū omnibus gentibus: & tūc ueniet cōsummatio.[f] Cū ergō uideritis abominationē desolationis, quę dicta est à Daniele propheta stantē in loco sancto: q legit, intelligat.[g] Tūnc qui in Iudæa sunt, fugiāt ad montes: & qui in tecto, nō descēdat tollere aliquid de domo sua, & qui in agro, nō reuertatur tollere tunicā suam.[h] Væ āūt prægnātibus & nutriētibus in illis diebus.[i] Orāte aūt ut nō fiat fuga uestra hyeme uel sabbato.[k] Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mūdi usq; modo, neq; fiet.[l] Et nisi breuiati fuissent dies illi, nō fieret salua oīs caro: sed propter electos breuiabūtur dies illi.

Tunc

A oēs hæresiarchas, antichristos esse, & sub nomine Chri/
sti ea docere quæ cōntraria sunt Christo. Nec mirum si
aliquos ab his uideamus seduci, cum dominus dixerit:
Et multos seducent. a ¶ Audituri enim estis prælia &
opiniones præliorum, uidete ne turbemini. Oportet e/
nim hæc fieri: sed non
dum est finis &c.]
Cum hæc igitur fieri
uiderimus, non pute
mus diem instare iu/
dicij: sed in tempus
aliud reseruari: cuius
signū perspicue in cō
sequētibus ponitur.
b ¶ Consurget enim
gens contra gentem:
& regnum in regnū,
& erunt pestilentiæ,
& fames, & terræmo/
tus per loca. Hæc au/
tem omnia initia sunt
dolorum &c.] Non
ambigo & hæc quidē
iuxta literam futura
quæ scripta sunt: sed
mihi uidetur regnū
contra regnum, & pe
stilentia eorum quo/
rum sermo serpit ut
cancer, & fames audi
endi uerbum dei, &
commotio uniuersæ
terræ, & à uera fide se
paratio, in hæreticis
magis intelligi: qui
B contra se inuicem di/
micantes, ecclesiæ ui/
ctoriā faciunt. Quod
autem dixit: Hæc au/
tem omnia initia sunt
dolorū: melius trans/
fertur parturitionū:
ut quasi conceptus quidā aduentus antichristi, non par
tus intelligatur. c ¶ Tunc tradent uos &c.] Per apo/
stolos omnium credentium persona signatur: non quo
eo tempori apostoli in corpore reperiendi sint. d ¶ Et
quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas mul/
torum &c.] Non omnium negauit fidem, sed multorū.
Multi enim uocati, pauci uero electi. Nam in apostolis
& similibus eorum permāsura est charitas: de qua scri/
Cant.8.c ptum est: Aquæ multæ non poterūt extinguere charita/
Rom.8.g tem. Et ipse Paulus: Quis nos separabit à charitate Chri
sti? tribulatio, an angustia? an fames? & reliqua. e ¶ Et
prædicabitur hoc euangelium regni in uniuerso orbe.]
Signum dominici aduentus, est euangelium in toto or/
be prædicari: ut nullus sit excusabilis: quod aut iā com/
pletum, aut in breui cernimus esse complendum. Non
enim puto aliquam remansisse gentem, quæ Christi no/
men ignoret. Et quanquam non habuerit prædicatorē:
tamen ex uicinis nationibus, opinionem fidei nō potest
ignorare. f ¶ Cum ergo uideritis abominationem de/
solatiōis, quæ dicta est à Daniele propheta &c.] Quan
do ad intelligentiam prouocamur, mysticum monstra/
Dan.9.g tur esse quod dictū est. Legimus autem in Daniele hoc
modo: Et in dimidio hebdomadis auferetur sacrificium
& libamina: & in templo abominatio desolationum erit
usq; ad consummationem temporis, & consummatio da
2.Tess.2.a bitur super solitudinem. De hoc & Apostolus loquitur:
quod homo iniquitatis & aduersarius eleuādus sit con/
tra omne quod dicitur deus & colitur: ita ut audeat sta/
re in templo dei, & ostendere quod ipse sit deus: cuius
aduentus secundum operationem satanæ destruat eos,
& ad dei solitudinē redigat, qui se susceperint. Potest au/ C
tem simpliciter aut de antichristo accipi, aut de imagine
Cæsaris, quam Pilatus posuit in templo: aut de Hadria
ni equestri statua, quæ in ipso sancto sanctorū loco usq;
in præsentem diem stetit. Abominatio quoq; secundum
ueterem scripturam,
idolum nuncupatur,
& idcirco additur de
solatiōis: quod in de/
solato templo atq; de
structo, idolum posi/
tum sit. g ¶ Tūc hi
qui in Iudæa sunt, fu/
giāt ad montes, & qui e 244
in tecto, non descen/ I
dat &c.] Abomina/
tio desolationis intel/ d 245
ligi potest, & omne X
dogma peruersum:
quod cū uiderimus
stare in loco sancto,
hoc est, in ecclesia, &
se ostēdere deum: de/
bemus fugere de Iu/ e 246
dæa ad montes: hoc VI
est, dimissa occidente f 247
litera & Iudaica pra/ VI
uitate, appropinqua/
re montibus æternis:
de quibus illuminat g 248
mirabiliter deus: & II
esse in tecto & in do/
mate, quo nō possint
ignita diaboli iacula h 249
peruenire: nec descen II
dere & tollere aliquid i 250
de domo conuersatio VI
nis pristinæ: nec quæ k 251
rere quæ retrorsum
sunt: sed magis serere II
in agro spiritualium l 252
scripturarum, ut fru/ II
ctus capiamus ex eo. Nec tollere alteram tunicā, quam
apostoli habere prohibentur. De hoc loco, id est de abo
minatione desolationis, quæ dicta est à Daniele prophe
ta, stante in loco sancto: multa Porphyrius tertiodecimo
operis sui uolumine contra nos blasphemauit: cui Euse
bius Cæsariensis episcopus, tribus respondit uolumini/
bus, decimooctauo, decimonono, & uicesimo. Apollina/
ris quoq; scripsit plenissime: superfluēq; conatus est uno
capitulo uelle disserere, de quo tantis uersuum milibus
disputatum est. h ¶ Væ autē prægnantibus &c.] Væ
illis animabus, quæ non in perfectum uirum sua genimi
na perduxerunt: sed initia habent fidei, ut enutritione in
digeant magistrorū. Hoc quoq; dici potest, quod in per/
secutione antichristi, seu Romanæ captiuitatis, prægnan
tes & nutrientes uteri, & filiorum sarcina prægrauati, ex
peditā fugam habere non quiuerint. i ¶ Orate autem
ut non fiat fuga uestra hyeme uel sabbato &c.] Si de ca
ptiuitate Hierusalē uoluerimus accipere, quādo à Tito
& Vespasiano capta est: orare debēt, ne fuga eorum hye/
me uel sabato fiat: quia in altero duritia frigoris prohi/
bet ad solitudines pergere: & in montibus desertis q; la/
titare: In altero, aut transgressio legis est, si fugere uolue
rint: aut mors imminens, si remanserint. Si autem de
cōsummatione mundi intelligitur: hoc præcipit, ut non
refrigescat fides nostra & in Christum charitas, neq; ut
ociosi in opere dei torpeamus uirtutū sabbato. k ¶ Et
nisi breuiati fuissent dies illi, nō fieret salua omnis caro:
sed propter electos &c.] Abbreuiatos dies, nō secundū
delyramenta quorundā, qui putant temporū momenta
mutari: nec recordantur illius scripti: Ordinatione tua

permanet

A permanet dies : sed iuxta temporum qualitatem sentire debemus: id est abbreuiatos non mensura, sed numero:
Psal.118.m ut quomodo in benedictione dicitur: Longitudine dierum replebo eum: sic & nunc abbreuiati dies intelligantur: ne temporum mora, fides concutiatur credentium.

ᵐ Tunc si quis uobis dixerit: ecce hic Christus aut illic: nolite credere. ⁿ Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia: ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi. Ecce prædixi uobis. ᵒ Si ergo dixerint uobis: ecce in deserto est, nolite exire: ecce in penetralibus, nolite credere. ᵖ Sicut enim fulgur exit ab oriente, & paret usque in occidentem: ita erit & aduentus filij hominis. ᑫ Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. ʳ Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de coelo, & uirtutes coelorum commouebuntur, & tunc parebit signum filij hominis in coelo. ˢ Et tunc plangent omnes tribus terræ & uidebunt filium hominis uenientem in nubibus coeli cum uirtute multa & maiestate. Et mittet angelos suos cum tuba & uoce magna, & congregabunt electos eius à quatuor uentis, à summis coelorum usque ad terminos eorum. Ab arbore autem fici discite parabolam: cum iam ramus eius tener fuerit & folia nata: scitis quia propè est æstas. Ita & uos cum uidentis hæc omnia scitote quia propè est in ianuis. Amen dico uobis: quia non præteribit generatio hæc donec omnia ista fiant. Coelum & terra transibunt: uerba autem mea non præteribunt. ᵗ De die autem illa & hora nemo scit: neque angeli coelorum

a ¶ Tunc si quis uo-
bis dixerit: ecce hic
m 253 Christus aut illic, no-
II lite credere.] Multi
n 254 captiuitatis Iudaicæ
VI tempore principes exti-
o 255 tere, qui Christos es-
V se se dicerent: intantum
ut obsidentibus Ro-
p 256 manis, tres intus fue-
V rint factiones. Sed me-
q 257 lius de consummatio-
V ne mundi intelligitur.
b ¶ Surgent enim pseu-
r 258 dochristi & pseudo-
II prophetæ, & dabunt
signa magna & pro-
digia: ita ut in errorem
s 259 inducantur &c.]
II Tripliciter ut ante iam
dixi, locus hic disse-
rendus est: aut de tem-
pore obsidionis Ro-
manæ: aut de consum-
matione mundi: aut
de hæreticorum con-
tra ecclesiam pugna,
& istiusmodi antichri-
stis, qui sub opinione
falsæ scientiæ contra
B Christum dimicant.
c ¶ Si ergo dixerint
uobis: ecce in deserto
est, nolite exire: ecce
t 260 in penetralibus, noli-
VI te credere &c.] Si
quis promiserit uobis
quod in deserto gentium & philosophorum dogmate Christus moretur: aut in hæreticorum penetralibus, qui dei pollicentur arcana, nolite exire, nolite credere: siue quia persecutionis & angustiarum tempore semper pseudoprophetæ decipiendi inueniunt locum: si quis sub nomine Christi se iactare uoluerit, non statim accommodetis fidem. d ¶ Sicut enim fulgur exit ab oriente, & paret usque in occidentem: ita erit & aduentus filij hominis &c.] Nolite exire: nolite credere, quod filius hominis uel in deserto gentium sit, uel in penetralibus hæreticorum: sed quod ab oriente usque in occidentem, fides eius in catholicis ecclesijs fulgeat. Hoc quoque dicendum, quod secundus saluatoris aduentus non in humilitate ut prius, sed in gloria demonstrandus sit. Stultum est itaque eum in paruo loco uel absconditum quærere, qui totius mundi lumen sit. e ¶ Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ &c.] De exemplo naturali quod quotidie cernimus, Christi instruimur sacramento. Aquilæ & uultures etiam trans maria dicuntur sentire cadauera, & ad æscam huiuscemodi congregari. Si ergo irrationabiles uolucres naturali sensu tantis terrarum spacijs, & maris fluctibus separatæ, paruum cadauer sentiunt ubi iaceat: quanto magis nos, & omnis multitudo credentium debet festinare ad eum, cuius fulgur exit ab oriente, & paret usque ad occidentem? Possumus autem corpus, id est, πτῶμα: quod significantius Latine dicitur cadauer, ab eo quod per mortem cadat, passionem Christi intelligere: ad quam prouocamur: ut ubicunque in scripturis legitur, congregemur, & per illam uenire possimus
Psal.21.d ad uerbum dei: ut est illud: Foderunt manus meas & pedes meos. Et in Esaia: Sicut ouis ad uictimam ductus: C
& cætera his similia. Aquilæ autem appellantur sancti, Esa.53.c
quibus innouata est iuuentus ut aquilæ, & qui iuxta Esaiam plumescunt, & assumunt alas, ut ad Christi ueniant passionem. f ¶ Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit &c.] Sol & luna obscurabuntur, & non dabunt lumen suum, & cætera astra cadent de coelo: uirtutesque coelorum commouebuntur, non diminutione luminis:
Alioquin legimus solem septuplum habiturum luminis: sed ad Esa.30.f
comparationem ueræ lucis omnia uisui tenebrosa sint. Si itaque iste sol qui nunc per totum orbem rutilat, & luna quæ secundum est luminare, & stellæ quæ ad solatium noctis accensæ sunt: omnesque uirtutes, quas angelorum multitudines intelligimus, in aduentu Christi in tenebras reputabuntur: decutiatur supercilium eorum: qui se sanctos arbitrantes, præsentiam iudicis non for- D
midant. g ¶ Et tunc parebit signum filij hominis in coelo &c.] Signum hic, aut crucis intelligamus, ut
uideant, iuxta Zachariam & Ioannem, Iudæi quem compunxerunt: aut ue- Zach.12.c Ioan.19.g
xillum uictoriæ triumphantis. h ¶ Et tunc plangent omnes tribus terræ, & uidebunt filium hominis &c.] Plangent hi qui municipatum non habuere in coelis, sed scri-
pti sunt in terra. i ¶ Et mittet angelos suos cum tuba 1.Cor.15.g
& uoce magna, & congregabunt electos eius &c.] De 1.Thes.4.d
hac tuba & Apostolus loquitur, & in Apocalypsi Ioan- Apoc.8.d
nis legimus, & in ueteri testamento, tubæ ductiles ex au- Num.10.a
ro, & ære argentoque fieri præcipiuntur: ut sublimia doctrinarum resonent sacramenta. k ¶ Ab arbore autem fici discite parabolam: cum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, scitis quia propè est æstas &c.] Sub exemplo arboris, docuit consummationis aduentum. Quomodo, inquit, quando teneres fuerint in arbore ficus cauliculi, & gemma erumpit in florem, cortexque folia parturit, intelligitis æstatis aduentum, & Fauonij ac ueris introitum: Ita cum hæc omnia quæ scripta sunt, uideritis: nolite putare iam adesse consummationem mundi, sed quasi procemia & præcursores quosdam uenire: ut ostendant quod propè sit & in ianuis. l ¶ Amen dico uobis: quia non præteribit generatio hæc, &c.] Supra diximus generationes bonorum & econtrario malorum esse singulas. Igitur aut omne genus hominum significat, aut specialiter Iudæorum. m ¶ Coelum & terra transibunt.] Coelum & terra transibunt immutatione, non abolitione sui: alioquin quomodo sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent: si coelum in quo ista sunt, terraque non fuerit. n ¶ De die autem illa & hora &c.] In quibusdam Latinis codicibus additum est, neque filius: cum in Græcis, & maxime Adamantij & Pierij exemplaribus

lorum, nisi solus pater.[u] Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus filij hominis. Sicut enim erāt in diebus ante diluuium comedentes & bibentes, nubentes & nuptui tradentes, usq; ad eum diem quo intrauit Noe in arcam: & non cognouerunt donec uenit diluuium & tulit omnes: ita erit & aduentus filij hominis. [x] Tūnc duo erūt in agro: unus assumetur, & unus relinquetur. Duæ molentes in mola: una assumetur, & una relinquetur. Duo in lecto: unus assumetur, & alter relinquetur.[y] Vigilāte ergo: quia nescitis qua hora dominus uester uenturus sit.[z] Illud autem scitote: quoniam si sciret paterfamilias qua horā fur uenturus esset: uigilaret utiq;, & nō sineret perfodi domum suam. Ideō & uos estote parati: qa nescitis qua hora filius hominis uenturus est.[a] Quis putas est fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus eius super familiā suam, ut det illis cibum in tempore?[b] Beatus ille seruus quem cum uenerit dominus eius, inuenerit sic facientem. Amen dico uobis: quoniā super omnia bona sua constituet eum.[c] Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo, moram facit dominus meus uenire, & cœperit percutere conseruos suos: manducet autem & bibat cum ebrijs: ueniet dominus serui illius in die qua non sperat: & hora qua ignorat: & diuidet eum, partemq; eius ponet cum hypocritis: Illic erit fletus & stridor dentium.

Cap. XXV.

Tunc

A ribus hoc non habeatur ascriptum: sed quia in nonnullis legitur, differendum uidetur. Gaudet Arius & Eunomius: quasi ignorantia magistri, gloria discipulorū sit, & dicunt: Non potest æqualis esse qui nouit & qui ignorat. Contra quos breuiter ista dicenda sunt: cum omnia tēpora fecerit Iesus, hoc est, uerbum dei: Omnia enī p ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil: In omnibus autem temporib9, etiam dies iudicij sit: qua cōsequētia potest eius ignorare partem, cuius totū nouerit? Hoc & q̄ dicendum est: Quid est maius, noticia patris: an iudicij? Si maius nouit, quomodo ignorat quod minus est? Scriptū legimus:

Luc.10.c Omnia quæ patris sunt, mihi tradita sūt. Si omnia patris filij sunt, qua ratiōe unius sibi dici noticiam reseruauit, & noluit eā communicare cum filio? Sed & hoc inferēdum: Si nouissimum diem temporū ignorat, ignorat & penè ultimum & retrorsum omnes. Non enim po

B test fieri: ut qui primum ignorat, sciat quid secundū sit. Igitur quia probauim9 non ignorare filium consommationis diē, causa reddēda est cur

Col.2.a ignorare dicatur. Apostolus super saluatore scribit: In quo sunt omnes thesaori sapientiæ & scientiæ absconditi. Sunt ergo omnes thesauri in Christo sapientiæ & scientiæ: sed absconditi sunt. Quare ab

Act.1.a sconditi sunt? Post resurrectionem interrogatus ab apostolis, de die manifestius respondit. Non est uestrum scire tempora uel momenta, quæ pater posuit in sua potestate. Quando dicit, non est uestrū scire, ostendit quod ipse sciat: sed non expediat nosse apostolis: ut semper incerti de aduentu iudicis, sic quotidie uiuant, quasi die alia iudicandi sint. Deniq; & consequens euāgelij sermo idipsum cogit intelligi: dicēs quoq; patrem solum nosse, in patre comprehendit & filium. Omnis enim pater filij nomen est. a ¶ Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus filij hominis. Sicut enim &c.] Quæritur quō modo supra scriptum sit: Surget enim gens contra gentem, & regnum contra regnum, & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus, & nunc ea futura memorentur quæ pacis indicia sunt. Sed existimādum iuxta Apostolum, quod post pugnas, & dissensiones, pestilentias, & fames, & terræmotus, & cætera quibus genus uastatur humanum: breui subsecutura sit pax, quæ quieta omnia repromittat, ut fides credentium comprobetur, utrum transactis malis sperent iudicem esse uenturum. Hoc est enim

1.Thess.5.a quod in Paulo legimus: Quando dixerint, pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus: sicut dolor parturientis, & non effugient. b ¶ Tunc duo erunt in agro: unus assumetur, & unus relinquetur &c.] Tunc, inquit, duo erunt in agro, quādo tempore uidelicet consummationis atq; iudicij, duo in agro pariter inuenientur eundem habentes laborem, & quasi parem sementem, sed fructus laboris nō æque recipiētes. Duæ quoq; molētes simul erunt: una assumetur, & una relinquetur. In duobus qui in agro commorantur, & in duabus quæ C

pariter molunt; uel
synagogam intellige u 261
& ecclesiam, quod si-
mul molere uideātur V
in lege, & de eisdē scri
pturis farinam terere
præceptorū dei: uel
cæteras hæreses, quæ
de utroq; testamento
aut de altero uiden- x 262
tur molere farinā do- V
ctrinarum suarum:
& cum unum nomi-
nis Christiani propo y 263
sitū habeant, non ean V t
dem mercedem reci-
pient, alijs assumptis z 264
& alijs derelictis. tt
c ¶ Vigilate ergo: qa
nescitis qua hora do-
minus uester uentu- a 265
rus sit &c.] Perspi- V
cue ostēdit, quare su-
pra dixerit: De die au
tem illa & hora nemo b 266
scit: neq; filius homi- V
nis, neq; angeli, nisi
pater solus: quod nō c 267
expediat scire aposto- V
lis: ut pendulæ expe-
ctationis incerto, sem D
per eum credant esse
uenturū, quem igno-
rant quādo uēturus
sit. Et non dixit: quia
nescimus qua hora
uēturus sit dominus,
sed nescitis. Præmis-
soq; patrisfamilias exemplo, cur reticeat consummationis diem, manifestius docet dicens. d ¶ Ideo & uos estote parati: quia nescitis qua hora filius hominis uenturus est. Quis putas est fidelis seruus & prudens, quem constituit &c.] Plenius inculcat & replicat: quare de die consummationis & hora, nec angelos cœlorum scire prædixerit, sed solum patrem, quod non expediat scire apostolis: & exemplum patrisfamilias, hoc est, sui & fideliū seruorum, id est apostolorum ad cohortationem sollicitæ mentis interserit: ut spe præmiorum ministrent cōseruis in tempore suo cibaria doctrinarū. e ¶ Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo: moram facit dominus meus uenire, & cœperit percutere conseruos: manducet autem & bibat cum ebrijs &c.] Ex superioribus pendet: quod sicut sollicitus seruus & semper aduentum domini præstolans, tradit conseruis cibaria in tempore suo, & postea super omnia bona patrisfamilias constituitur: ita econtrario, qui iuxta Ezechielem dixit: In tempora longa fiet istud, & non putat dominum cito esse uenturum: factus securior, uacat epulis atq; luxuriæ, & non lenem patremfamilias, sed seuerissimum sentiet iudicem. f ¶ Veniet dominus serui illius in die qua non sperat, & hora qua ignorat, & diuidet eum, partemq; eius ponet cum hypocritis. Illic erit fletus & stridor dentium.] Hoc ipsum docet: ut sciant quando non putatur dominus tunc eum esse uenturum, & uigilantiæ ac sollicitudinis dispensatores admonet. Porrò quod dicit, diuidet eum: non quo gladio eum dissecet, sed quo à sanctorum

A consortio cum separet, & partem eius ponat cum hypocritis: cum his uidelicet qui erant in agro, & qui molebant, & nihilominus derelicti sunt. Saepe diximus hypocritam aliud esse, aliud ostẽdere: sicut & in agro & in mola idem uidebatur facere quod ecclesiasticus uir: sed exitus diuersae uoluntatis apparuit.

postes nostrarum frontium consecrati sunt: Vnde reor C & traditionem apostolicã permansisse: ut in die uigiliarum paschae ante noctis dimidium, populos dimittere non liceat, expectantes aduentum Christi. Et postquam illud tempus transierit, securitate praesumpta, festũ cunctis agentibus diem. Vnde & psalmista dicebat: Media nocte surgebã ad confitendum tibi super iudicia iustificatiõis tuae. Psal.118.b

Cap. XXV

a 268 X Tunc simile erit regnum coelorum &c.] Hanc parabolam, id est, similitudinem decẽ uirginum fatuarũ atq; prudentium, quidam simpliciter in uirginibus interpretantur: quarũ aliae iuxta Apostolũ,
1.Cor.7 & corpore & mente sunt uirgines: Aliae uirginitatem tantum corporum reseruantes: uel caetera opera non habent proposito suo similia: uel parentum custodia reseruatae, nihilominus mente nupserũt. Sed mihi uidetur ex superioribus alius sensus esse qui dicitur, & nõ ad uirginalia corpora, sed ad omne hominum genus comparatio pertinere. Sicut e-

Tunc similẽ erit regnum coelorum decem uirginibus: quae accipientes lampades suas, exierunt obuiam sponso & sponsae. Quinq; autem ex eis erant fatuae, & quinq; prudentes. Sed quinq; fatuae acceptis lampadibus, non sumpserunt oleum secum. Prudentes uero acceperunt oleum in uasis suis cum lampadibus. Mõram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes & dormierunt. Mẽdia autem nocte clamor factus est: ecce sponsus uenit, exite obuiam ei. Tunc surrẽxerunt omnes uirgines illae, & ornauerunt lampades suas. Fatuae autẽm sapientibus dixerunt: Date nobis de oleo uestro: quia lãpades nostrae extinguũtur. Respõnderũt prudentes, dicẽtes: Ne forte nõ sufficiat nobis & uobis: ite põtius ad uendentes, & emite uobis. Dũm autem irent emere, uenit sponsus: & quae pãratae erant, intrauerunt cum eo ad nuptias, & clausa est ianua. Nõuissime uero ueniunt & reliquae uirgines, dicentes: Domine, domine, aperi nobis. At ille rẽspondens ait: Amen dico uobis, nescio uos. Vigilãte itaq;, quia nescitis diem neq;

d ¶ Tunc surrexerũt omnes uirgines illae & ornauerunt lampades suas &c.] Omnes uirgines surrexerunt & ornauerunt unaquaeq; lampades suas, id est sensus, in quibus oleum scientiae recipiebantur habenent opera uirtutũ, quae ante uerum iudicem refulgerent. e ¶ Fatuae autem sapientibus dixerunt: Date nobis de oleo uestro: quia lampades nostrae extinguũtur &c.] Quarũ lampades suas queruntur extingui, ostendunt eas ex parte lucere: & tamen non habent lumen indeficiens, nec opera perpetua. Si quis igitur habet animam D uirginalem, & amator est pudicitiae; non debet mediocribus esse contentus, quae cito exolescunt, & exorto caumate arescunt: sed perfectas uirtutes sequatur, ut lumen habeat sempiternum. f ¶ Responderunt prudentes, dicentes: Ne forte nõ sufficiat nobis & uobis &c.] Hoc non de auaricia, sed de timore respondent. Vnusquisq; enim pro operibus suis mercedem recipiet: neq; possunt in die iudicij aliorum uirtutes, aliorum uitia subleuare. Et quomodo tẽpore Babyloniae captiuitatis, Hieremias Hiere.7.d peccatores iuuare non potuit, & dicitur ad eum: Ne oraueris pro populo isto: sic formidolosa erit illa dies, cum unusquisq; pro semetipso sollicitus erit. g ¶ Ite potius ad uendentes & emite uobis &c.] Venditur hoc oleum & multo emitur precio, ac difficili labore conquiritur: quod in eleemosynis cunctisq; uirtutibus & consilijs intelligimus magistrorum. h ¶ Dum autem irent emere, uenit sponsus &c.] Dant quidem quasi prudentes consilium, quod non debeant sine oleo lampadarum sponso occurrere: uerũ quia iam emendi tempus excesserat: & adueniente iudicij die, locus non erat poenitentiae: psalmista dicente: In inferno autẽ quis confitebitur tibi: non Psal.6.b noua opera parare, sed praeteritorũ coguntur rationem exoluere. i ¶ Et quae paratae erant, intrauerunt cum eo &c.] Post iudicij diem, bonorũ operũ, & iustitiae occasio non relinquetur. k ¶ Nouissime ueniũt & reliquae uirgines &c.] Egregia quidem in domini appellatione cõfessio: idemq; repetitum, indicium fidei est. Sed quid prodest uoce inuocare, quem operibus neges? l ¶ At ille respondẽs, ait: Amen dico uobis &c.] Nouit dominus eos qui eius sunt, & qui ignorat, ignorabitur: Nescit 2.Tim.2.e 1.Cor.14.g dominus operarios iniquitatis, & licet uirgines sint, & secundum duplicem intelligentiã de corporis puritate, & de cõfessione uerae glorientur fidei: tamen quia oleũ non habent scientiae, sufficit eis pro poena quod ignorantur à sponso. m ¶ Vigilate itaq;: quia nescitis diem &c.] Prudentem semper admoneo lectorem: ut non superstitiosis

B nim duo in agro, & duae molentes, duos significant populos, Christianorum & Iudaeorum, siue sanctorum & peccatorum: qui in ecclesia constituti, uidentur quidem & ipsi arare & molere, sed cuncta in hypocrisi faciunt: sic & nunc decem uirgines omnes homines complectuntur: qui uidentur deo credere, & applaudunt sibi in scripturis sanctis, tam ecclesiasticos quàm Iudaeos atq; haereticos. Qui idcirco omnes uirgines appellantur: quia gloriantur in unius dei noticia, & mens eorum idololatriae turbine non cõstupratur. Oleum habent uirgines, quae iuxta fidẽ & operibus adornantur. Non habent oleum, quae uidentur simili quidem fide dominum cõfiteri, sed uirtutum opera negligunt. Possumus quinq; uirgines sapientes & stultas, quinq; sensus interpretari: quorum alij festinant ad coelestia, & superna desiderant: alij terrenis fecibus inhiantes, fomenta non habent ueritatis, quibus sua corda illuminent. De uisu & auditu & tactu spiritualiter dictum est: Quod uidimus, quod audiuimus, quod oculis nostris perspeximus, & manus nostrae pal-
Psal.33.b pauere. De gustu: Gustate & uidete quoniam suauis est
Cant.1.a dominus. De odoratu: In odorem unguentorũ tuorum
2.Cor.2.d currimus. Et: Christi bonus odor sumus. b ¶ Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes & dormierunt &c.] Non enim parum temporis inter priorem & secundum aduentum domini praetergreditur. Omnes dormitauerũt, id est, mortuae sunt: quia sanctorũ mors, somnus appellatur. Consequenter autem dicitur, dormierũt: quia postea suscitandae sunt. c ¶ Media autem nocte clamor factus est: ecce spõsus uenit, exite obuiam ei &c.] Subito enim quasi intẽpesta nocte & securis omnibus, quando grauissimus sopor est, per angelorũ clamorem, & tubas praecedentium fortitudinum, Christi resonabit aduentus. Dicamus aliquid quod forsitan lectori utile sit. Traditio Iudaeorum est, Christum media nocte uenturum in similitudinem Aegyptij temporis, quando pascha celebratum est, & exterminator uenit, & dominus super tabernacula transijt, & sanguine agni

A dosis acquiescat interpretationib. & quæ comatice pro fingendum dicuntur arbitr o. sed consideret priora, media, & sequentia, & nectat sibi uniuersa quæ scripta sunt. Ex hoc ergo quod infert: Vigilate, quia nescitis diē neq horam: intelliguntur uniuersa quæ dixit: id est de duobus qui in agro sunt, & de duabus molentibus, & de patrefamilias qui seruo suo credidit substantiam, & de decē uirginibus, ideo parabolas esse præmissas: ut qa ignoramus omnes iudicij diem, sollicite nobis lumen bonorū operum præparemus: ne dum ignoramus, iudex ueniat. a ¶ Sicut enim homo &c.] Homo iste paterfamilias, haud dubium quin Christ⁹ sit: qui ad patrem post resurrectionē uictor ascendens, uocatis apostolis, doctrinam euangelicam tradidit: non pro largitate & parcitate alteri plus, & alteri minus tribuēs, sed pro accipientium uiribus: quomodo &
1.Cor.3.a Apostolus eos qui solidum cibum capere
B non poterāt, lacte potasse se dicit. Deniq & illū qui de quinq talentis, decem fecerat, & qui de duobus quatuor, simili recepit gaudio: non considerans lucri magnitudinē, sed studij uoluntatem. In quinq & duobus & uno talēto: uel diuersas gratias intelligam⁹: quæ unicuiq traditæ sūt. Vel in primo, omnes sensus examinatos: In secundo, intelligentiam & opera: In tertio, rationem, qua homines à bestijs separamur. b ¶ Abijt aūt qui quinq talenta acceperat &c.] Accepis terrenis sensibus, coelestium sibi noticiam duplicauit, ex creaturis intelligens creatorem: ex corporalibus, incorporalia: ex uisibilibus inuisibilia: ex breuibus, æterna. c ¶ Similiter qui duo acceperat &c.] Et iste pro uiribus quicquid in lege didicerat, in euangelio duplicauit: Siue scientiam & opera præsentis uitæ, futuræ beatitudinis typos intellexit. d ¶ Qui autem unum &c.] Nequam seruus terrenis operibus & seculi uoluptatē, dei præcepta neglexit & polluit: quanquam in alio euan
Luc.19.d gelista scriptum sit, quod in sudario ligauerit: id est, doctrinā patrisfamilias molliter & delicate uiuendo eneruarit. e ¶ Post multum uero temporis &c.] Grande tempus est inter ascensionem saluatoris, & secundū eius aduētum. Si autem apostoli reddituri sunt rationem, & sub metu iudicis surrecturi, quid nos oportet facere? f ¶ Ait illi dominus eius: &c.] Vtriq seruo (ut ante iā dixi) & q de quinq talentis, decē fecerat, & qui de duob. quatuor: idem patrisfamilias sermo blanditur. Et notandum quod omnia quæ in præsenti habemus, licet ma

neq horam. [b] Sicut enim hŏmo peregre proficiscens, uocauit seruos suos: & tradidit illis bona sua. [c] Et uni dedit quinq talenta, alij autem duo, alij uero unum, unicuiq secundum propriam uirtutem, & profectus est statim. Abijt aŭtem qui quinq talēta acceperat, & operatus est in eis: & lucratus est alia quinq. Similitĕr qui duo acceperat, lucratus est alia duo. Qŭi autem unum acceperat abiens fodit in terram, & abscŏdit pecuniam domini sui. Pŏst multū uero temporis uenit dominus seruorum illorum, & posuit rationem cum eis. Et accedens qui quinq talenta acceperat, obtulit alia quinq talenta, dicens: Domine, quinq talenta tradidisti mihi: ecce alia quinq superlucratus sum. Ait illi dŏminus eius: Euge serue bone & fidelis: quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui. Accedens autem & qui duo talenta acceperat ait: Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce alia duo lucratus sum. Ait illi dominus eius: Euge serue bone & fidelis: quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui. Accĕdens autem & qui unum talentū acceperat, ait: Domine, scio quia homo durus es: metis ubi non seminasti: & congregas ubi non sparsisti, & timens abij, & abscondi talentum tuum in terra. Ecce habes quod tuū est. Respŏndens autē dominus eius, dixit ei: Serue male & piger, sciebas quia meto ubi nō semino, & cŏgrego ubi non sparsi. Oportuit ergo te cŏmittere pecuniā meam nūmularijs: & ueniens ego recepissem utiq quod meū est cum usura. Tollite itaq ab eo talentum, & date ei qui habet decem talēta. [d] Omni ĕnim habenti dabitur, & abundabit: ei aūt qui non

gnia uideantur & plurima: tamen comparatione futuro C rum, parua & pauca sunt. Intra, inquit, in gaudium domini tui: & suscipe quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. Quid autem potest maius dari fideli seruo, q̄ esse cū domino, & uidere gaudium domini sui? g ¶ Accedēs autem &c.] Vere quod scriptum est: Ad excusandas excusationes in peccatis: etiam huic seruo contigit, ut ad pigritiam & negligentiam, superbiæ quoq crimē accederet. Qui enim simpliciter debuit inertiam confiteri & orare patremfamilias: econtrario calumniatur, & dicit se prudenti fecisse consilio: ne dū lucra pecuniæ quæreret, etiā de sorte periclitaretur. h ¶ Respondens autem &c.] Quod putauerat se pro excusatione dixisse, in culpam propriam uertitur. Seruus autē malus appellatur: quia calumniam domino facit. Piger: quia noluit talentum duplicare: ut in altero superbiæ, in altero ne- D gligentiæ condemnetur. Si, inquit, durum & crudelē esse me noueras, & aliena sectari: ibiq metere ubi nō seuerim: q̄re nō tibi istiusmodi cogitatio incussit timorem: ut scires me mea diligentius quæsiturum, & dares pecuniam meam siue argentum nūmularijs? Vtrunq enim ἀργύριον Græcus sermo significat. Eloquia, inquit, domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatū terræ, purga- Psal.11.b tum septuplum. Pecunia ergo & argentum, prædicatio euangelij est, & sermo diuinus: qui dari debuit nummularijs & trapezitis: id est uel cæteris doctoribus, quod fecerūt & apostoli, per singulas prouincias presbyteros & episcopos ordinantes: uel cunctis credentib. qui possunt pecuniā duplicare, & cum usuris reddere: ut quicquid sermone didicerāt, opere explerent. Tollitur aūt talentum, & datur ei qui decē talenta fecerat: ut intelligamus licet in utriusq labore æquale sit gaudiū domini, hoc est, & eius q quinq in decē duplicauerat, & eius qui duo in quatuor: tamē maius deberi præmiū ei qui plus in domini pecunia laborarit. Vnde dicit & Apostolus: 1.Tim.5.c Presbyteros honora q uere presbyteri sunt: maxime qui laborāt in uerbo dei. Ex eo quod malus seru⁹ ausus est dicere: Metis ubi nō seminasti, & cŏgregas ubi non sparsisti: intelligimus etiā gentiliū & philosophorū bonā uitam recipere dominū, & aliter habere eos qui iuste, aliter qui iniuste agūt, & ad comparationem eius qui naturali legi seruiat condemnari eos qui scriptam legem negligāt. i ¶ Omnia enim &c.] Multi cū sapientes sint

b 269
II
c 270
V

A naturaliter, & habeant acumen ingenij: si fuerint negligentes, & desidia bonum naturæ corruperint: ad cōparationem eius qui paululum tardior, labore & industria compensauit quod minus habuit, perdunt bonum naturæ, & præmium quod eis fuerat repromissum, uident
transire ad alios. Po-
test & sic intelligi: ei
e 272 qui fidē habet, & bo-
V nam in domino uo-
f 273 luntatem: etiā si quid
X minus in opere ut ho-
mo habuerit, dabit' à
bono iudice. Qui au-
tem fidem nō habue-
rit, etiam cæteras uir-
tutes quas uidebatur
naturaliter posside-
re, perdet. Et elegan-
ter etiam quod uide-
tur, inquit, habere au-
feretur ab eo. Quic-
quid enim sine fide
Christi est, non ei de-
bet imputari qui ma-
le eo abusus est: sed il-
li qui malo etiam ser-
uo naturæ bonum tri-
buit. a ¶ Et inutilē
seruum eijcite &c.]
Dominus lumen est:
qui ab eo foras mitti-
tur, caret uero lumi-
ne. Quid sit autem fle-
tus & stridor dentiū,
supra diximus.
B b ¶ Cū autē uenerit
&c.] Post biduū pa-
scha facturus, & tra-
dendus cruci, & illu-
dendus ab hominib.
& aceto ac felle potan-
dus, recte præmittit
gloriam triumphan-
tis: ut secutura scan-
dala, pollicitationis
præmio cōpensaret.
Et notandum quod
qui in maiestate cer-
nendus est, filius ho-
minis sit. Quod'q; se-
quitur: Statuet oues
quidē à dextris suis:
a 274 hœdos autem à sini-
I stris: iuxta illud intel
lige, quod alibi legis:
Cor sapientis in de-
b 275 xtera eius, & cor stul-
VI ti in sinistra illius. Et
supra in hoc eodem
euangelio: Nesciat si-
nistra tua quid faciat
dextera tua. Oues in parte iustorū stare iubentur ad dexteram: hœdi, hoc est, peccatores ad sinistrā, qui semper pro peccato offeruntur in lege. Nec dixit, capras: quæ possunt habere fœtus & tōsæ egrediūtur de lauacro, omnes gemellis fœtibus, & sterilis nulla inter eas: sed hœdos, lasciuum animal & petulcū & feruens semper ad coitū. c ¶ Venite benedicti &c.] Hoc iuxta præscientiam dei accipiendū, apud quē futura iā facta sunt. d ¶ Amen dico &c.] Libera nobis erat intelligentia, q; in omni paupere, Christus esuriens pasceretur: sitiens potaretur: hospes induceretur in tectū: nudus uestiretur, infirmus uisitaretur, clausus C in carcere haberet solatiū colloquentis. Sed ex hoc quod sequitur: Quando fecistis uni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis: non mihi uidetur dixisse generaliter de pauperib. sed de his qui pauperes spiritu sunt, ad q̄s tendēs manum dixerat: Fratres mei & mater mea hi sunt, qui faciunt uoluntatem patris mei. e ¶ Et ibūt hi in suppliciū &c.] Prudens lector attende, q̄d & supplicia æterna sint, & uita perpetua, metū deinceps non habeat ruinarū.

Cap. XXVI.

ET factum est &c.] Erubescāt qui putant saluatorem timuisse mortem, & passionis pauore dixisse: Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste; Post biduum pascha facturus, tradendum se ut crucifigatur nouit, & tamen non declinat insidias: nō territus fugit: intantum ut etiā cæteris ire nolentibus, pergat intrepidus: quando dicit Thomas: Eamus & nos, & moriamur cū eo. Ioan. 11. Et finem carnali festiuitati uolens imponere: umbraq; transeunte, paschæ reddere D ueritatē, dixerit: Desiderio desideraui hoc pascha māducare uobiscum, anteq̄ patiar. Etenī pascha nostrū immolatus est Christus: si tamen comedamus illud in azymis synceritatis & ueritatis. Porrò quod ait, Post biduum pascha fiet: simplici intelligentia prætermissa: id quod sacratum est, requiramus. Post duos dies clarissimi luminis, ueteris ac noui testamēti: uerum pro mundo pascha celebrat. Pascha quod Hebraice dicitur פסח non à passione ut pleriq; arbitrantur, sed à trāsitu nominatur: eo quod exterminator uidens sanguinē in foribus Israelitarū pertransierit, nec percusserit eos: Vel ipse dominus præbens auxiliū populo suo desup ambulauerit. Lege Exodi librū: de quo plenius, si uita comes fuerit, disputabimus. Transitus autem noster, id est phase, ita celebratur: si terrena & Aegyptum dimittentes, ad cœlestia festinemus. g ¶ Tunc congregati sunt &c.] Qui debuerant paschate uicino præparare uictimas: leuigare templi parietes: pauimenta uerrere: uasa mundare, & secundum ritum legis purificarent

non habet, & quod uidetur habere auferetur ab eo. e Et inutilēm seruū eijcite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentiū. f Cum autē uenerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo: tunc sedebit super sedē maiestatis suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos abinuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis. Et statuet oues quidem à dextris suis: hœdos aūt à sinistris. Tunc dicet rex his qui à dextris eius erunt: Venite benedicti patris mei, possidete paratum uobis regnum à constitutione mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: Sitiui, & dedistis mihi bibere: Hospes erā, & collegistis me: Nudus, & operuistis me: Infirmus & uisitastis me: In carcere erā & uenistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine, quādo te uidimus esurientē, & pauimus te: sitientē, & dedimus tibi potū? Quādo aūt te uidimus hospitē, & collegimus te: aut nudū, & cooperuimus te: aut quādo te uidimus infirmū, aut in carcere, & uenimus ad te? Et respōdens rex, dicet illis: Amen dico uobis: quam diu fecistis uni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis Tunc dicet & his qui à sinistris erūt: Discedite à me maledicti in ignē æternū, qui paratus est diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & nō dedistis mihi māducare: Sitiui, & nō dedistis mihi potū: Hospes erā, & nō collegistis me: Nudus, & nō operuistis me: Infirmus & in carcere erā, & nō uisitastis me. Tūc respondebūt ei & ipsi, dicētes: Domine, quādo te uidimus esurientē, aut sitientem, aut hospitē, aut nudū, aut infirmū, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Tunc respondebit illis, dicens: Amen dico uobis: q̄diu non fecistis uni de minoribus his, nec mihi fecistis. Et ibūt hi in suppliciū æternū: iusti autem in uitam æternam. Cap. XXVI.

ET a factum est cum consummasset Iesus sermones hos omnes, dixit discipulis suis: Scitis quia post biduum pascha fiet, & filius hominis tradetur ut crucifigatur. b Tunc congregati sunt principes sacerdotum & seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiphas, & consilium fecerunt, ut Iesum dolo tenerent

A ficari, ut esu agni digni fierent: congregant inueuntes consilium, quomodo occidant dominum: non timentes seditionem, ut simplex sermo demonstrat: sed cauentes ne auxilio populi de suis manibus tolleretur. a ¶ Cũ autẽ Iesus esset in Bethania &c.] Passurus pro omni mundo, & uniuersas nationes suo sanguine redempturus: moratur in Bethania, domo obedientiæ: quæ quondam fuit Simonis leprosi. Non quod leprosus & illo tempore permaneret: sed q antea leprosus, postea à saluatore mũdatus est: nomine pristino permanẽte, ut uirtus curantis appareat. Luc.5.f Nã in Catalogo apostolorum cum pristino uitio & officio, Matthæus publicanus appellatur: qui certe publicanus esse desierat. Quidam Simonis leprosi domũ, eam uolunt intelligi partẽ populi quæ crediderit domino, & ab eo curata sit. Simon quoq; ipse obediens dicitur: qui iuxta aliã intelligentiam mundus interpretari potest: in cuius domo D curata est ecclesia. b ¶ Accessit ad eum mulier &c.] Nemo putet eandẽ esse quæ sup caput effudit unguentum, & quæ super pedes. Illa enim & lachrymis lauat, & crine tergit, & manifeste meretrix appellatur. De hac aũt nihil tale scriptũ est. Nec enim poterat statim capite domini meretrix digna Ioan.12.a fieri. Alius euangelista pro alabastro unguenti preciosi: quod genus est marmoris, nardum pisticam posuit: hoc est ueram, & absq; dolo: ut fidem ecclesiæ & gentium demonstraret. c ¶ Videntes autem discipuli, &c.] Scio quosdam hunc locum calumniari: quare alius euangelista Iudam solum dixerit contristatum, eo quod loculos tenuerit, & fur ab initio fuerit: & Matthæus scribat omnes apostolos indignatos: nescientes tropum qui uocatur σύλληψις quo & pro uno, omnes, & pro multis, unus appellari solent. Nam & Paulus in epistola sua quæ scribitur ad Hebræos, licet de ea multi Latinorum dubitẽt: cum sanctorum passiones & merita descripsisset, intulit: Heb.11.g Lapidati sunt, tentati sunt, serrati sunt, in occisione gladij mortui sunt: cum unum tantũmodo Esaiam prophetam sectum Iudæi autument. Possumus & aliter dicere, quod apostoli uere propter pauperes indignati sint: Iudas autẽ propter lucra sua. Vnde & mussitatio eius cum crimine ponitur: quod nõ curam pauperum habuerit, sed suo furto uoluerit prouidere. d ¶ Sciens autem Iesus, ait illis: &c.] Alia oboritur quæstio: quare dominus post resurrectionem dixerit ad discipulos: Ecce ego uobiscum sum usq; ad consummationẽ mundi, & nunc loquatur: me aũt non semper habetis. Sed mihi uidetur in hoc loco de præsentia dicere corporali: quod nequaq̃ cum eis ita futurus sit post resurrectionem: quomodo nunc in omni cõuictu & familiaritate. Cuius rei memor C Apostolus ait: Et si noueramus Iesum Christum secundum carnem, sed nunc iam non nouimus eũ. 2.Cor.5.c e ¶ Mittens enim hæc &c.] Quod uos putatis perditionẽ esse unguenti, officium sepulturæ est. Nec mirum si mihi bonum odorẽ fidei suæ dederit: cum ego pro ea fusurus sim sanguinem meũ. f ¶ Amen dico uobis &c.] In toto mundo non tam mulier ista, q̃ ecclesia prædicatur, quod sepelierit saluatorem, quod unxerit caput eius. Et attende notitiam futurorũ, quod passurus post biduũ & moriturus, sciat euangelium suum toto orbe celebrãdum. g ¶ Et ait illis: &c.] Infelix Iudas damnũ quod ex effusione unguenti se fecisse credebat, uult magistri precio compensare. Nec certam tamen postulat summã, ut saltem lucrosa uidereť proditio: sed quasi uile tradens mancipium: in potestate ementiũ posuit quantum uellent dare. h ¶ At illi constituerunt &c.] D Ioseph non, ut multi putant iuxta LXX. interpretes, uiginti aureis uenditus est: sed iuxta Hebraicam ueritatem, uiginti argenteis: neq; enim preciosior poterat esse seruus, quàm dominus.

tenerent & occiderent. Dicebaut autem: Non in die festo, ne forte tumultus fieret iu populo. [c] Cum aũt Iesus c 276 esset in Bethania in domo Simonis leprosi: accessit ad I eum muliet habẽs alabastrum unguenti preciosi, & effudit super caput ipsius recumbentis. Videntes autem discipuli, indignati sunt, dicẽtes: Vt quid perditio hæc? Potuit enim istud uenũdari multo, & dari pauperibus. Sciens autem Iesus, ait illis: Quid molesti estis huic mulieri? Opus enim bouum operata est in me. Nam semper pauperes habetis uobiscum: me autem non semper habetis. [d] Mittẽns enim hæc uuguentum hoc iu corpus d 277 meum, ad sepeliendum me fecit. Amẽu dico uobis: ubicuuq; prædicatum fuerit hoc euangelium in toto mundo, dicetur & quod hæc fecit iu memoriam eius. [e] Tunc abijt unus de duodecim qui dicebatur Iudas Iscariotis e 278 ad principes sacerdotũ, & ait illis: Quid uultis mihi dare, & ego uobis eum tradam? At illi cõnstituerunt ei triginta argenteos. Et exinde quærebat opportunitatem ut eum traderet. Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes: Vbi uis paremus tibi comedere pascha? At Iẽsus dixit: Ite in ciuitatẽ ad quendam, & dicite ei: Magister dicit: Tempus meum propè est: apud te facio pascha cum discipulis meis. Et fecẽrũt discipuli sicut constituit illis Iesus & parauerũt pascha. [f] Vespẽre aũt facto, discumbebat cũ duodecim discipu f 279 lis, & edentibũs illis, dixit: Amen dico uobis: quia unus uestrum

i ¶ Prima autem die azymorum &c.] Prima azymorum, quartadecima dies mensis primi est, quãdo agnus immolatur, & luna plenissima est, & fermentum abijcitur. Inter eos autem discipulos qui accesserunt ad Iesum interrogantes: Vbi uis paremus tibi comedere pascha, & Iudam æstimo fuisse proditorẽ. k ¶ At Iesus dixit: Ite in ciuitatem &c.] Morem ueteris testamenti, noua scriptura conseruat. Frequenter legimus: Dixit ille illi, & in loco illo & illo: quod Hebraice dicitur אלמוני & פלוני & tamen personarum locorumq; non ponitur nomen. Et inuenietis ibi quendam portantem lagenam aquæ. Quorũ idcirco uocabula prætermissa sunt: ut omnibus qui pascha facturi sunt, libera festiuitatis occasio pãderetur. l ¶ Et fecerunt discipuli &c.] In alio euangelista scriptum est: quod inuenerũt cœnaculũ magnum, stratum atq; mundatum, & ibi parauerunt ei. Vi Luc.22.b detur autem mihi cœnaculum, lex spiritualis intelligi: quæ de angustijs literæ egrediens in sublimi loco recipit saluatorem, Paulo idipsum loquente: quod ea quæ ante pro lucro reputabat, quasi purgamenta quisquiliasq; Philip.3.b contempserit, ut dignum domino hospitium præpararet. m ¶ Vespere autem facto, discumbebat cum duodecim discipulis &c.] Omnia sic agit Iudas, ut tollatur suspicio proditoris. n ¶ Et edentibus illis, dixit: Amen dico uobis: quia unus uestrum me traditurus est &c.] Qui de passione prædixerat, & de proditore prædicit: dans locum pœnitentiæ: ut cum intellexisset

uestrum me traditurus est. [g] Et cōntristati ualde, cœpe/
runt singuli dicere: Nunquid ego sum dñe? [h] At ipse rē/
spondēs, ait: Qui intingit mecū manū in paropside, hic
me tradet. Filius quidem hominis uadit sicut scriptum
est de illo: [i] Væ autem homini illi per quem filius homi
nis tradetur. Bōnum erat ei, si natus non fuisset homo
ille. [k] Respōndens autem Iudas qui tradidit eum, dixit:
Nūnquid ego sum rabbi? Ait illi: Tu dixisti. [l] Cœnānti
bus autem eis, accepit Iesus panem & benedixit ac fre/
git, deditq́ discipulis suis, & ait: Accipite & comedite:
hoc est corpus meum. [m] Et accipiēs calicem gratias egit,
& dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes. Hic est enim
sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effunde/
tur in remissionem peccatorum. [n] Dicō autem uobis:
non bibam amodo de hoc genimine uitis usq; in diem
illum: cum illud bibam uobiscum nouum in regno pa/
tris mei. Et hymnō dicto exierunt in montem oliueti.
[o] Tūnc dicit illis Iesus: Omnes uos scandalum patiemi/
ni in me in ista nocte. [p] Scriptum est enim: Percutiam
pastorem, & dispergentur oues gregis. Postquam aūt
resurrexero, præcedā uos in Galilæam. [q] Respōndens
autem Petrus, ait illi: Et si omnes scandalizati fuerint in
te, ego nunq̄ scandalizabor. Ait illi Iēsus: Amen dico ti
bi: qa in hac nocte anteqū gallus cantet, ter me negabis.
Ait illi

A sciri cogitationes suas & occulta consilia, pœniteret eum facti sui: & tamen nō designat specialiter, ne manifeste coargutus impudentior fieret. Mittit crimē in numero, ut cōscius agat pœnitentiam. a ¶ Et contristati ualde, cœperūt singuli dicere. Nūquid ego sum? &c.] Et certe no

uerant undecim apo
stoli, quod nihil tale
g 280 contra dominum co/
I gitarent: sed plus cre
dūt magistro, q̄ sibi,
h 281 pertimescentes fragi/
II litatem suam, tristes
i 282 interrogant de pecca
VI to, cuius cōscientiam
nō habebāt. b ¶ At
k 283 ipse respondens ait.
X Qui intingit mecum
l 284 manū in paropside,
I hic me tradet.] O
mira domini patien/
tia. Primum dixerat:
m 285 Vnus uestrū me tra/
II diturus est. Perseue/
rat proditor in malo:
manifestius arguit, &
n 286 tamen nomē proprie
VI non designat. Iudas
cæteris cōtristatis, &
, retrahentibus manū,
& interdicentibus ci/
o 287 bos ori suo: temerita/
IIII te & impudētia, qua
p 288 proditurus erat: etiā
VI manū cum magistro
mittit in paropsidē,
B ut audacia bonā con
q 289 scientiā mentiretur.
I c ¶ Filius quidē ho/
minis uadit.] Nec
primo nec secundo
correptus à proditio
ne retrahit pedē: sed

patientia domini nutrit impudentiam suam, & thesaurizat sibi iram in die iræ. Pœna prædicitur: ut quem pudor non uicerat, corrigant denunciata supplicia. Quod autem sequitur, d ¶ Bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille &c.] Non ideo putandus est ante fuisse q̄ nasceretur: quia nulli possit bene esse, nisi ei qui fuerit. Sed simpliciter dictum est: multo melius esse non subsistere, quàm male subsistere. e ¶ Respondens autem Iudas qui tradidit eum, dixit: Nunquid ego sum rabbi? Ait illi: Tu dixisti &c.] Quia cæteri tristes, & ualde tristes interrogauerant: Nunquid ego sum domine? Ne tacendo se prodere uideretur, & ipse similiter interrogat, quem cōscientia remordebat: qui manum audacter miserat in paropside. f ¶ Nunquid ego sum rabbi &c.] Et blandientis iungit affectum, siue incredulitatis signum. Cæteri enim qui non erant prodituri, dicunt: Nunquid ego sum domine? Iste qui proditurus erat: non dominum, sed magistrum uocat: quasi excusationem habeat: si domino denegato, saltem magistrum prodiderit. Et ait illi: Tu dixisti. Eadem responsione confutatus est proditor, qua Pilato postea respōsurus est. g ¶ Cœnantibus autem eis, accepit Iesus panem &c.] Postquam typicum pascha fuerat impletū, & agni carnes cum apostolis comederat: assumit panem, qui confortat cor hominis, & ad uerum paschæ transgreditur sacramentum: ut quomodo in præfiguratione eius Melchisedec summi dei sa/
Gen.14.d cerdos, panem & uinum offerens fecerat, ipse quoq; ueri
Luc.22.b tatem sui corporis & sanguinis repræsentaret. In Luca legimus duos calices, quibus discipulis propinarit. Vnū primi mensis, & alterum secūdi: ut qui inter sanctos pri/

mo mense agnum comedere non potuerit, secundo men C
se inter pœnitentes hœdum comedat. b ¶ Dico autem
uobis: non bibā amodo de hoc genimine &c.] De car/
nalibus transit ad spiritualia: quod uinea de Aegypto
transplantata sit populus Israel: cui per Hieremiam do/ Hiere.2.d
minus loquitur: Ego
te plantaui uineam
uerā: quomodo mu/
tata es in amaritudi/
nem uitis alienæ. Et
Esaias ꝓpheta in can Esa.5.a
tico, quod dilecto ca
nit, & omnis sparsim
scriptura testatur. Di
cit ergo se dominus
de hac uinea nequa/
quam esse bibiturū,
nisi in regno patris
sui. Regnum patris, Luc.17.e
fidē puto esse creden/
tium: apostolo quoq;
idipsum cōfirmante.
Regnū dei intra uos
est. Ergo cum Iudæi
receperint regnū pa/
tris: attende quod di/
cat patris, nō dei. O/
mnis pater nomē est
filij. Cum, inquam,
crediderint in deo pa
tre, & adduxerit eos
pater ad filium, tunc
de uino eorum bibet
dominus, & in simili/
tudinem Ioseph re/
gnans in Aegypto, D
inebriabitur cum fra
tribus suis. i ¶ Et
hymno dicto, exierūt
in mōtē oliueti] Hoc
est quod in quodam Psal.21.d
psalmo legimus: Mā/
ducauerūt & adorauerunt oēs pingues terræ. Iuxta hoc
exemplū, qui pane saluatoris saturatus, & calice inebria
tus fuerit, potest laudare dominū: & conscendere in mō
tem oliueti: ubi laborū refectio, dolorisq́ solatiū, & ueri
luminis noticia est. i ¶ Tunc dicit illis Iesus: Omnes
uos scandalum patiemini in me in ista nocte] Prædicit
quod passuri sunt: ut cum passi fuerint non desperēt sa/
lutem: sed agentes pœnitentiā, liberentur. Et signāter ad
didit, in ista nocte scandalum patiemini: quia quomodo
qui inebriantur, nocte inebriantur: sic & qui scandalum
patiuntur, in nocte & in tenebris sustinent. Nos uero di Rom.13.d
camus: Nox præterijt: dies autem appropinquauit.
k ¶ Scriptum est enim: Percutiam pastorem, & disper/
gentur oues gregis &c.] Hoc alijs uerbis in Zacharia Zach.3.e
propheta scriptum est, & (ni fallor) ex persona prophe/
tæ ad deum dicitur: Percute pastorem & dispergentur
oues gregis. Sexagesimo quoq; & octauo psalmo qui to
tus à domino canitur, huic sensui cōgruente. Quoniam
quem tu percussisti, ipsi persequuti sunt. Percutitur au/
tem pastor bonus, ut ponat animam suam pro ouibus
suis, & de multis gregibus errorū fiat unus grex, & unus Ioan.10.e
pastor. De hoc testimonio in libello quem de optimo ge
nere interpretandi scripsimus, plenius dictū est. l ¶ Re
spondens aūt Petrus, ait illi: &c.] Nō est temeritas nec
mendacium sed fides est apostoli Petri, & ardēs affectus
erga dñm saluatorem: de quo supra diximus. m ¶ Ait
illi Iesus: Amen dico tibi &c.] Et Petrus de ardore fidei
promittebat, & saluator quasi deus futura nouerat. Et
nota q̄ Petrus in nocte neget, & neget tertio. Postq̄ autē
gallus cecinit & decrescentibus tenebris uicina lux nun/
ciata

[r]Ait illi Petrus: Etiam si oportuerit me mori tecum, nõ te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerũt. [s]Tũnc uenit Iesus cum illis in uillam, quæ dicitur Gethsemani, & dixit discipulis suis: [t]Sedete hic donec uadam illuc & orem. Et assumpto Petro & duobus filijs Zebedæi, cœpit contristari & mœstus esse. [u]Tũnc ait illis: Tristis est anima mea usque ad mortem: Sustinete hic & uigilate mecum. [x]Et progressus pusillũ, procidit in faciem suam, orans & dicens: Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste. [y]Verumtamen non sicut ego uolo, sed sicut tu. [z]Et uenit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes, & dicit Petro: Sic non potuistis una hora uigilare mecum? Vigilate & orate ut non intretis in tentationem. [a]Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma. [b]Iterum secũdo abijt & orauit, dicens: Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat uoluntas tua. Et uenit iterum, & inuenit eos dormientes. Erant enim oculi eorum grauati. Et relictis illis, iterum abijt & orauit tertio eundem sermonem dicens. [c]Tũnc uenit ad discipulos suos, & dicit illis: Dormite iam & requiescite, ecce appropinquauit hora, & filius hominis tradetur in manus peccatorũ. Surgite eamus, ecce appropinquauit q me tradet. [d]Adhuc eo loquẽte, ecce Iudas unus de duodecim uenit, & cũ eo turba multa cum gladijs & fustibus, missi à principibus sacerdotũ & senioribus populi. [e]Qui aũt tradidit eum, dedit illis signũ, dicens: Quẽcũq; osculatus fuero, ipse est, tenete eũ. Et cõfestim accedẽs ad Iesum, dixit: Aue rabbi. Et osculatus est eum

A ciata est, conuersus fleuit amare, tertiæ negationis sordes lachrymis lauans. a ¶ Tunc uenit Iesus cum &c.] Gethsemani, interpretatur uallis pinguissima, in qua iussit discipulos sedere paulisper & expectare redeuntem, donec pro cunctis solus dominus oraret. b ¶ Et assumpto Petro & duobus filijs Zebedæi cœpit contristari & mœstus esse.] Illud quod supra diximus de passione & propassione, etiam in præsenti capitulo ostenditur: quod dominus ut ueritatem probaret assumpti hominis, uere quidẽ contristatus sit, sed ne passio in animo illius dominaretur, per propassionem cœperit contristari. Aliud est enim contristari, & aliud incipere cõtristari. Contristabatur autem nõ timore patiendi, qui ad hoc uenerat ut pateretur, & Petrum timiditatis arguerat, sed propter infelicissimum Iudam, & scandalum omnium apostolorum, & reiectionem populi Iudæorum, & euersionẽ miseræ Hierusalem.

B Vnde & Ionas super aridi- (Ione. 4.c) tate cucurbitæ uel hederæ contristatus est, nolẽs perire quondam tabernaculũ suum. Si autem tristiciã animi non affectũ saluatoris erga perituros, sed passionẽ hæretici interpretantur: respondeant, quomodo exponũt illud quod ex persona dei per Ezechielem dicitur: Et in omnibus istis contristabas me. c ¶ Tunc ait illis: Tristis est anima mea &c.] Quæ contristatur, anima est, & non propter mortem, sed usque ad mortem contristatur, donec apostolos sua liberet passione. Quod aũt præcepit: Sustinete hic & uigilate mecum: non à somno prohibet, cuius tempus non erat imminente discrimine, sed à somno infidelitatis & torpore mẽtis. Dicant ergo qui irrationabilẽ Iesum sumpsisse animam suspicantur, quomodo cõtristetur & nouerit tempus tristiciæ. Quanq; enim & bruta animalia mœreant, tamen non nouerunt, nec causas, nec tempus, usq; ad quod debeant contristari. d ¶ Et progressus pusillum &c.] Dato apostolis præcepto ut sustinerẽt, uigilarentq; cum domino, paululum procedens ruit in faciem suam, & humilitatẽ mentis habitu carnis ostendit, dicitq; blandiẽs: Mi pater: & postulat, ut si possibile est, trãseat ab eo passionis calix, de quo supra diximus. Postulat autem non timore patiẽdi, sed misericordia prioris populi, ne ab illis bibat calicem propinatũ. Vnde & signanter nõ dixit: transeat à me calix, sed calix iste: hoc est, populi Iudæorum, qui excusationem ignorantiæ habere non potest, si me occiderit, habens legem & prophetas, qui me quotidie uaticinantur. Attamen reuertens in semetipsum, quod ex hominis persona trepidanter renuerat, ex dei filijq; con-

C firmat. Verũtamen non sicut ego uolo, sed sicut tu. Non inquit, hoc fiat quod humano affectu loquor, sed propter quod ad terras tua uoluntate descendi. e ¶ Et uenit ad ad discipulos &c.] Ille qui supra dixerat: Etiam si omnes scandalizati fuerint in te, ego nunq; scandalizabor: nũc
tristiciæ magnitudine
somnum uincere non
potest. f ¶ Vigilate r 39
& orate etc.] Impossi VI.
bile est humanã ani- s 291
mam non tentari. Vn I
de & in oratiõe domi
nica dicimus: Ne nos t 292
inducas in tẽtationẽ, VI
quam ferre nõ possi- u 293
mus: non tentationẽ IIII
penitus refutãtes, sed
uires sustinẽdi in ten- x 294
tationibus deprecan I
tes. Ergo & in præsen
tiarum nõ ait: Vigila- y 295
te & orate ne tentemi I
ni, sed ne intretis in ten z 296
tationem: hoc est, ne II
tẽtatio uos superet &
uincat, & uos intra casses teneat. Verbi gra- a 297
tia: Martyr qui pro cõ- IIII
fessiõe domini sangui b 298
nem fundit, tentatus VI
quidẽ est, sed tentatio
num retibus nõ ligatur.
Qui autem negat, in
plagas tentationis in- c 299
currit. g ¶ Spiritus IIII
quidem &c.] Hoc ad
uersum temerarios, q D
quicquid crediderint,
putant se posse consequi. Itaq; quãtum de d 300
ardore mentis confi- I
dimus, tãtum de carnis fragilitate timeamus. Sed tamẽ iuxta e 301
Apostolũ, in spiritu, II
carnis opera mortifi- (1.Pet.3.c)
cantur. h ¶ Iterũ secundo abijt & orauit, dicens &c.] Secũdo orat, ut si Niniue aliter saluari non potest nisi aruerit cucurbita, fiat uolũtas patris, quæ nõ est contraria filij uoluntati, dicente ipso per prophetam: Vt facerem uoluntatẽ tuã deus meus uolui. (Psal. 39.b) i ¶ Et uenit iterum &c.] Solus orat pro omibus, sicut & solus patitur pro uniuersis. Languescebant aũt & opprimebantur apostolorũ oculi negatione uicina. k ¶ Tunc uenit ad discipulos &c.] Postq; tertio orauerat, ut in ore duorum uel trium testium staret omne uerbũ: & apostolorũ timorem sequenti pœnitẽtia impetrauerat corrigendũ, securus de passione sua pergit ad persecutores, & ultro se interficiendum præbet, dicitq; discipulis suis: l ¶ Surgite eamus &c.] Ne nos inueniant quasi timentes & retrahentes, ultro pergamus ad mortem, ut confidentiam & gaudiũ passuri uideant. m ¶ Qui aũt tradidit eum, dedit illis signum, dicens: Quencunq; &c.] Miser Iudas & tamen non miserabilis, eadem infidelitate qua magistrum & dominum tradidit, putabat signa quæ saluatorem uiderat facientẽ, nõ maiestate diuina, sed magicis artibus facta. Et quia eum forte audierat in monte trãsfiguratum, timebat ne simili trãsformatione elaberetur è manibus ministrorũ. Dat ergo signum, ut sciant ipsum esse quem osculo demonstraret. n ¶ Et confestim accedens ad Iesum, dixit: Aue rabbi &c.] Impudens quidem &

A scelerata cõfidentia, magistrum uocare, & osculum ei in-
gerere, quem tradebat. Tamen adhuc aliquid habet de
uerecundia discipuli, cum nõ eum palam tradit persecu-
toribus, sed per signum osculi. Hoc est signum quod po-
Gen.4.c suit deus in Cain, ne quicũq; inuenisset, interficeret eum

a ¶ Dixitq; illi Iesus:
Amice ad &c.] Ver-
bum, amice, uel κατὰ
ἀντίφρασιν intelligẽdũ.
f 302 Vel certe iuxta illud
I quod supra legimus:
Amice, quomodo huc
intrasti nõ habens ue-
g 303 stem nuptialem?
X b ¶ Et ecce un⁹ &c.]
In alio euãgelista scri
ptũ est, q Petrus hoc
fecerit eodem mentis
ardore q cætera. Ser-
uus quoq; principis
sacerdotũ, Malchus
h 304 appellatur, auricula
I quæ amputatur, dex
tra est. Transitorie di
cendum q Malchus,
i 305 id est, rex quondã po
VI pulus Iudæorum, ser
uus factus sit impie-
k 306 tatis & deuorationis
I sacerdotũ: Dexterãq;
perdiderit auriculã,
l 307 ut totam literæ uilita-
IIII tem audiat i sinistra,
sed dominus in his q
m 308 ex Iudæis credere uo-
II luerunt, reddidit au-
rem dextram, & fecit
B seruũ genus regale &
sacerdotale. c ¶ Tũc
ait illi Iesus: Conuer-
n 309 te gladium tuũ &c.]
VI Et si non frustra por-
tat gladiũ, qui ultor
dominicæ iræ posit⁹
est: in eum qui malũ
operatur: attamẽ qui
cunq; gladium sum-
pserit, gladio peribit.
Quo gladio? Illo nẽ-
o 310 pe qui igne⁹ uertitur
I ante paradisũ: & gla-
dio spirit⁹, qui in dei
describitur armatura. d ¶ An putas &c.] Nõ indigeo
duodecim apostolorũ auxilio, etiam si omnes me defen-
derent, qui possum habere duodecim legiones angelici
exercitus. Vna legio apud ueteres, sex milib⁹ compleba
tur hominum. Pro breuitate temporis numerum nõ oc-
currimus explicare, typos tãtum dixisse sufficiat: septua-
ginta duo milia angelorum, in quot gẽtes hominum lin-
gua diuisa est, de duodecim legionibus fieri. Sequẽs sen-
tentia promptum ad patiendum demonstrat animum,
quod frustra prophetæ cecinerint, nisi dominus eos ue-
re dixisse passione sua asseruerit. e ¶ In illa hora dixit
Iesus turbis &c.] Stultum est, inquit, eum cum gladijs
& fustibus quærere, qui ultro se tradit uestris manibus,
& in nocte quasi latitantem, & à uestris oculis declinan-
tem, per proditorem inuestigare, qui quotidie in templo
doceat. Sed ideo aduersum me in tenebris congregami-
ni, quia potestas uestra in tenebris est. f ¶ Hoc autem
Psal.21.d totũ factũ &c.] Quæ sunt scripturæ prophetarum? Fo-
Esa.53.c derũt manus meas & pedes meos. Et alibi: Sicut ouis ad
uictimam ductus est. Et in alio loco: Ab iniquitatib⁹ po-

est eum. Dixitq; illi Iesus: Amice, ad quid uenisti? Tunc
accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerunt
eum. [f] Et ecce unus ex his qui erãt cum Iesu, extendens
manum, exemit gladium suum, & percutiens seruum
principis sacerdotum, amputauit auriculam eius. [g] Tũc
ait illi Iesus: Conuerte gladium tuum in locum suum.
Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.
An putas quia nõ possum rogare patrẽ meũ, & exhibe
bit mihi modo plus q duodecim legiones angelorũ?
Quomodo ergo implebũtur scripturæ, quia sic oportet
fieri? [h] In illã hora dixit Iesus turbis: Tanq ad latronem
existis cũ gladijs & fustibus comprehendere me: quoti
die apud uos sedebam docens in templo, & non me te-
nuistis. [i] Hoc autem totum factum est ut adimpleren-
tur scripturæ prophetarum. Tunc discipuli omnes reli-
cto eo fugierunt. [k] At illi tenentes Iesum, duxerunt ad
Caipham principem sacerdotum, ubi scribæ & seniores
conuenerant. [l] Petrus autem sequebatur eum à longe
usque in atrium principis sacerdotum. Et ingressus in-
tro, sedebat cum ministris, ut uideret finem. [m] Principes
autem sacerdotum & omne concilium quærebant fal-
sum testimonium contra Iesum, ut morti eum trade-
rent. Et non inuenerunt quum multi falsi testes acces-
sissent. [n] Nouissime autem uenerunt duo falsi testes, &
dixerunt: Hic dixit, possum destruere templum dei, &
post triduum reædificare illud. Et surgens princeps sa-
cerdotum, ait illi: Nihil respondes ad ea quæ isti ad-
uersum te testificantur? Iesus autem tacebat. Et prin-
ceps sacerdotum ait illi: Adiuro te per deum uiuum, ut
dicas nobis si tu es Christus filius dei. Dixit illi Iesus:
Tu dixisti. [o] Veruntamen dico uobis, amodo uidebi-
tis filium

puli mei ductus est ad mortem. g ¶ At illi tenentes Ie- C
sum &c.] Moyses deo iubente præceperat, ut pontifices Exod.19.c
patribus succederent, & generationis in sacerdotibus se-
ries texeretur. Refert Iosephus istum Caiphã unius tan-
tum anni pontificatũ ab Herode precio redemisse. Non
ergo mirum est, si ne-
quam põtifex inique
iudicet. h ¶ Petrus
autẽ sequebatur eum
à lõge usq; in atrium
pricipis sacerdotũ.]
A longe sequebatur
qui erat dominũ ne-
gaturus. i ¶ Et in-
gressus.] Vel amore
discipuli, uel huma-
na curiositate scire cu
piebat, qd iudicaret
de domino pontifex,
utrum eum neci addi
ceret, an flagellis cæ-
sum dimitteret. Et in
hoc diuersitas decẽ
apostolorũ & Petri.
Illi fugiunt, iste quan-
quam procul, sequit
tamen saluatorem.
k ¶ Nouissime autẽ
uenerunt duo falsi te
stes &c.] Quomodo
falsi testes sũt, si ea di-
cunt quæ dominum
supra dixisse legim⁹?
Sed falsus testis est, q
nõ eodem sensu dicta
intelligit quo dicunt.
Dominus enim dixe
rat de templo corpo- D
ris sui. Sed & in ipsis
uerbis calumniãtur,
& paucis additis uel
mutatis quasi iustam
calumniã faciunt. Sal
uator dixerat: Solui-
te templum hoc: isti
commutant & aiunt:
possum destruere tẽ-
plum dei. Vos, inquit,
soluite, non ego, quia
illicitũ est ut ipsi no-
bis inferamus man⁹.
Deinde illi uertũt, &
post triduum reædificare illud, ut proprie de templo Iu-
daico dixisse uideatur. Dominus autẽ ut ostenderet ani-
male & spirans templum, dixerat: & ego in triduo susci-
tabo illud. Aliud est ædificare, aliud suscitare. l ¶ Et sur
gens princeps sacerdotum, ait illi: Nihil respondes &c.]
Ira præceps & impatiens non inueniens calumniæ locũ,
excutit de solio pontificem, ut uesaniã mentis motu cor-
poris demonstraret. Quanto Iesus tacebat ad indignos
responsione sua, falsos testes, & sacerdotes impios, tanto
magis pontifex furore superatus eum ad respondendũ
prouocat, ut ex qualibet occasione sermonis, locũ inue-
niat accusandi. Nihilomin⁹ Iesus tacebat. Sciebat enim
quasi deus quicquid respondisset torquendum ad calu-
mniam. m ¶ Et princeps sacerdotum ait illi: Adiuro
te per deum uiuum, ut dicas nobis &c.] Quid adiuras
impijssime sacerdotum, ut accuses, an credas? Si ut accu
ses, arguit alij condemnare tacentem. Si ut credas, qua
re confitenti credere noluisti? n ¶ Dixit illi Iesus: Tu
dixisti &c.] Et aduersum Pilatũ & aduersum Caipham
similis responsio, ut propria sententia condemnentur.
Tunc prin-

A a ¶ Tunc princeps &c.] Quem de solio sacerdotali fu/
ror excusserat, eadem rabies ad scindēdas uestes prouo-
cat. Scidit autem uestimenta sua, ut ostendat Iudaeos sa/
cerdotij gloriam perdidisse, & uacuā sedem habere pon
tifices. Sed & consuetudinis Iudaicae est, cum aliquid bla
sphemiae & quasi con
tra deum audierint,
scindere uestimenta
sua. Quod Paulum
Act.14.b quoq; & Barnabam
quando in Lycaonia
deorum cultu hono/
rabantur, fecisse legi/
mus. Herodes autem
quia non dedit hono
rem deo, sed acquie/
uit imoderato fauori
populi, statim ab an/
gelo percussus est.
b ¶ Tunc expuerunt
in faciem eius, & cola
phis eū ceciderunt.]
Thren.3.d Vt adimpleretur qđ
dictum est: Dedi ma/
xillam meam alapis,
& faciem meam non
auerti à cōfusiōe spu/
torum. c ¶ Alij au/
tem &c.] Stultū erat
uerberātibus respon/
dere, & prophetizare
caedentibus, cum pa/
lam percutiētis uide/
ret insania. Sed sicut
hoc uobis non ꝓphe
B tauit, sic illud manife
stissime uaticinatus ē,
q circūdaretur Hie/
rusalem ab exercitu,
& non relinqueretur
lapis super lapidē in
templo. d ¶ Petrus
uero sedebat foris in
atrio.] Foris sedebat,
ut uideret exitū rei.
Et nō appropinqua/
bat Iesu, ne ministris
aliqua suspicio nasce/
retur. e ¶ Et iterum
negauit cū iuramen/
to, quia non noui ho
minem.] Scio quos/
dam pij affectus erga
apostolum Petrum, locum hunc ita interpretatos, ut di/
cerent Petrum non deum negasse, sed hominē, & esse sen
sum: Nescio hominem, quia scio deum. Hoc ꝙ friuolum
sit, prudens lector intelligit, si defendunt apostolum ut
deum mendacij reum faciāt. Si enim iste non negauit, er/
go mentitus est dominus, qui dixerat: Amen dico tibi,
quia hac nocte anteꝙ gallus cantet, ter me negabis. Cer
ne quid dicat, me negabis, non hominem. f ¶ Vere tu
ex illis es, nam &c.] Nō q alterius sermonis esset Petrus
aut gentis exterae. Omnes quippe Hebraei erāt, & qui ar
guebant & qui arguebātur, sed quod unaquaeq; prouin/
cia & regio habeat proprietates suas, & uernaculum lo/
Iudic.12.a quendi sonum uitare non possit. Vnde & Ephrataei in Iu
dicum libro non possunt [illegible] dicere. g ¶ Tunc coe/
pit detestari &c.] In alio euāgelio legimus, quia post ne
gationem Petri & cātum galli respexerit saluator Petrū,
& intuitu suo eum ad amaras lachrymas ꝓuocarit. Nec
fieri poterat, ut in negationis tenebris permaneret, quem
lux respexerat mundi. h ¶ Et egressus foras fleuit ama
re.] In atrio Caiphae sedens non poterat agere poeniten C
tiam. Egreditur foras de impiorum consilio, ut pauidae
negationis sordes, amaris fletibus lauet. Cap. XXVII
MAne autem facto &c.] Non solum ad Pilatum, sed e/
tiam ad Herodem ductus est, ut uterq; domino illu/
deret. Et cerne solici/
tudinem sacerdotum
in malū. Tota nocte p 311
uigilauerūt, ut homi/ VI
cidiū facerent. Et uin
ctum tradiderunt Pi/
lato. Habebant enim q 312
hūc morem, ut quem II
adiudicassent morti, r 313
ligatum iudici trade/ I
rent. k ¶ Tūc uidēs
Iudas &c.] Auaritiae
magnitudine impie/ s 314
tatis pōdus exclusit. I
Videns Iudas domi/
num adiudicatū mor
ti, precium retulit sa/ t 315
cerdotibus, quasi in I
potestate sua esset, ꝑ/
secutorū mutare sen/
tentiā. Itaq; licet mu/
tauerit uolūtatē suā,
tamen uoluntatis pri
mae exitum non mu/
tauit. Si autem pecca u 316
uit ille q tradidit san/ II
guinem iustū, quan/
to magis Iudaei pecca
uerunt, qui emerunt
sanguinem iustum, & D
offerēdo precium ad
proditionem discipu a 317.
lum ꝓuocarunt? Qui II
diuersas naturas co/ b 318
nantur introducere, I
& dicunt Iudam pro c 319
ditorē malae fuisse na X
turae: nec electionem
apostolatus potuisse
seruare, respondeant
ꝗmodo natura mala
egerit poenitentiam.
l ¶ At illi dixerunt:
Quid ad nos? &c.]
Nihil profuit ei sera
poenitētia, per quam
scel⁹ corrigere nō po/
tuit. Si quādo sic fra/
ter peccat in fratrem, ut emendare ualeat quod peccauit,
potest ei dimitti. Sin aūt permanent opera, frustra uoce
assumitur poenitētia. Hoc est quod in psalmo de eodem Psal.108.a
infelicissimo Iuda dicitur: Et oratio eius fiat in peccatū,
ut non solum emēdare nequiuerit proditionis nefas, sed
ad prius scelus etiam proprij homicidij crimen addide/
rit. Tale quid & Apostolus in secūda ad Corinthios epi/ 2.Cor.2.b
stola loquitur: Ne abundantiori tristicia absorbeat fra/
ter. m ¶ Principes autem &c.] Vere culicem liquan/
tes & camelum glutientes. Si enim ideo non mittunt pe/
cuniam in corbonam: hoc est, in gazophylacium & do
na dei, quia precium sanguinis est, cur ipsum sanguinem
effundunt. n ¶ Consilio autem inito emerunt ex illis
agrum figuli in sepulturam peregrinorum &c.] Illi qui/
dem fecerūt alia uolūtate, ut aeternū impietatis suae relin
querent ex agri emptione monimentū. Caeterū nos q pe
regrini eramus à lege & ꝓphetis, praua eorū studia susce
pimus in salutē, & in precio sanguinis eius requiescim⁹.
Figuli aūt ager appellat, qa figulus noster est Christus.
Tunc

tis filium hominis sedentem à dextris uirtutis dei, & ue
nientem in nubibus coeli.[p] Tūnc princeps sacerdotū sci/
dit uestimenta sua, dicens: Blasphemauit.[q] Quid adhuc
egemus testibus? Ecce nunc audistis blasphemiā. Quid
uobis uidet? At illi respondentes, dixerūt: Reus est mor
tis.[r] Tūnc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum cae
ciderunt. Alij aūt palmas in faciem eius dederunt, dicen
tes: Prophetiza nobis Christe, quis est qui te percussit?
[s] Pētrus uero sedebat foris in atrio, & accessit ad eū una
ancilla, dicens: Et tu cum Iesu Galilaeo eras. At ille nega
uit coram omnibus, dicens: Nescio quid dicis.[t] Exeunte
autem illo ianuam, uidit eum alia ancilla, & ait his qui
erant ibi: Et hic erat cum Iesu Nazareno. Et itērū nega/
uit cum iuramento, quia nō noui hominem. Et post pu
sillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro: Vēre
& tu ex illis es, nā & loquela tua te manifestū facit. Tūc
coepit detēstari & iurare, quia nō nouisset hominem. Et
continuo gallus cantauit.[u] Et recordatus est Petrus uer/
bi Iesu quod dixerat, prius ꝙ gallus cantet, ter me nega
bis. Et ēgressus foras, fleuit amare. Cap. XXVII

MAnē autem facto,[a] cōsilium inierunt omnes prin
cipes sacerdotum & seniores populi aduersus Ie/
sum, ut eum morti traderent.[b] Et uinctū adduxerunt &
tradiderūt eum Pontio Pilato pręsidi.[c] Tūnc uidens Iu
das qui eum tradidit quod damnatus esset, poenitentia
ductus, retulit triginta argenteos principibus sacerdotū
& senioribus, dicens: Peccaui, tradens sanguinē iustum.
At illi dixerūt: Qūid ad nos? Tu uideris. Et proiectis ar
genteis in templo, recessit: & abiens, laqueo se suspēdit.
Principēs autem sacerdotū acceptis argenteis, dixerūt:
Non licet eos mittere in corbonā, quia precium sangui/
nis est. Cōnsilio aūt inito emerunt ex illis agrum figuli
in sepul/

in sepulturam peregrinorum, propter hoc uocatus est ager ille Acheldemach, hoc est, ager sanguinis, usq; in hodiernū diem. Tūnc impletū est quod dictum est per Hieremiam prophetam, dicentem: Et acceperunt triginta argenteos, precium appreciati, quod appreciauerunt à filijs Israel, & dederūt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi dominus. [d] Iesus autem stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses, dicens: Tu es rex Iudæorū? [e] Dixit illi Iēsus: Tu dicis. Et cum accusaretur à principibus sacerdotum & senioribus, nihil respondit. Tūnc dicit illi Pilatus: Non audis quanta aduersum te dicunt testimonia? Et non respondit ei ad ullum uerbū, ita ut miraretur præses uehementer. [f] Per diem aūt solennē consueuerat præses populo dimittere unum uinctū quem noluissent. [g] Hābebat autem tunc uinctū insignem, qui dicebatur Barrabas. Cōgregatis ergo illis, dixit Pilatus: Quem uultis dimittā uobis: Barabbā, an Iesum qui dicitur Christus? Sciebat enim quod per inuidiā tradidissent eum. [h] Sedēnte aūt illo pro tribunali, misit ad eum uxor eius, dicens: Nihil tibi & iusto illi, multa enim passa sum hodie per uisum propter eum. [i] Principes autem sacerdotum & seniores persuaserūt populis ut peterent Barrabam, Iesum uero perderent. Respondens autem præses, ait illis: Quē uultis uobis de duobus dimitti? At illi dixerunt: Barrabā. Dicit illis Pilatus: [k] Quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus? Dicunt omnes: Crucifigatur. Ait illis præses: Quid eñ mali fecit? At illi magis clamabant, dicētes: Crucifigatur. [l] Vidēns aūt Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua, lauit manus corā populo, dicens: Innocēs ego sum à sanguine huius iusti, uos uideritis. Et rēspondens uniuersus populus, dixit: Sanguis eius super nos & super filios nostros. [m] Tūnc dimisit illis Barabbā: Iesum autem

A a ¶ Tunc impletum est &c.] Hoc testimonium in Hieremia non inuenitur. In Zacharia uero qui penè ultimus est duodecim prophetarum, quædam similitudo fertur, & quanq̄ sensus nō multum discrepet, tamen & ordo & uerba diuersa sunt. Legi nuper in quodam Hebraico uolumine, quod Nazarenæ sectæ mihi Hebræus obtulit, Hieremiæ apocryphum, in quo hæc ad uerbum scripta reperi. Sed tamē mihi uidetur magis de Zacharia sumptum testimonium, euangelistarū & apostolorū more uulgato; qui uerborum
d 320 ordine prætermisso sen
I sus tantum de ueteri
e 321 testamēto proferūt in
IIII exemplum. b ¶ Iesus autem stetit ante præsidem &c.] Pilato nihil aliud interro
f 322 gāte criminis, nisi u
II trum rex Iudæorum
g 323 sit: arguuntur impie
IIII tatis Iudæi, q̄ ne falso quidem inuenire potuerint quod obijcerēt saluatori. c ¶ Dixit illi Iesus: Tu di
h 324 cis.] Sic respondit ut
X & uerū diceret, & ser
B mo eius calūniæ non pateret. Et attende q̄
i 325 Pilato qui inuit⁹ pro
I mebat sententiam, aliqua ex parte responderit: sacerdotib⁹ autem & principibus re
k 326 spondere noluerit, in
I dignos suo sermone iudicans. d ¶ Tunc dicit illi Pilatus: Non
l 327 audis &c.] Ethnicus
X quidem est, qui condēnat Iesum, sed causam refert in populū Iudæorum. Non audis quāta aduersum te dicunt testimonia?
m 328 Iesus autem nihil re
I spōdere uoluit, ne crimen diluens à præside dimitteretur, & crucis utilitas differretur. e ¶ Habebat autem tunc uinctum insignem qui dicebatur Barrabas.] Iste in euangelio quod scribitur iuxta Hebræos, filius magistri eorū interpretatur, qui propter seditionem & homicidiū fuerat condemnatus. Offert autē eis optionem Pilatus dimittēdi quem uelint, latronem, an Iesum, non dubitans Iesum potius eligendum, sciens eum propter inuidiam traditum. Igitur causa crucis manifeste inuidia est. f ¶ Sedente autem &c.] Nota q̄ gentibus sæpe à deo somnia reuelentur: & quod in Pilato & uxore eius iustum dominum confitentibus gentilis populi testimonium fit. g ¶ Dicit illis Pilatus: Quid &c.] Multas liberandi saluatoris Pilatus occasiones dedit. Primū latronem iusto conferens. Deinde inferens: Quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus: hoc est, qui rex uester est. Cumq; responderent: Crucifigatur, non statim acquieuit, sed iuxta suggestionē uxoris quæ mandauerat: Nihil tibi & iusto illi, ipse quoq; respondit: Quid eñ C mali fecit? Hoc dicēdo Pilatus absoluit Iesum. At illi magis clamabāt, dicentes: Crucifigatur. Vt implereť quod in XXI. psalmo dixerat: Circūdederūt me canes multi, & cōgregatio malignantiū obsedit me. Et illud Hieremiæ: Facta ē mihi hæreditas mea sicut leo in sylua, dederunt super me uocem suam. Hiere.12.d Esaia quoque in hac sententia cōgruente: Expectaui ut facerēt Esa.5.a iudicium: fecerūt autem iniquitatē, & non iustitiam, sed clamorem. h ¶ Vidēs autem Pilatus &c.] Pilatus accipit aquam, iuxta illud ꝓpheticum: Lauabo inter innocē Psal.72.b tes man⁹ meas: ut in lauacro manuū eius, gentilium opera purgarentur, & ab impietate Iudæorū qui clamauerunt, crucifige eum, nos alienos faceret: quodāmodo hoc contestans & dicens: Ego quidē innocentē uolui liberare, sed q̄niā seditio oritur, & ꝑduellionis mihi contra Cæsarem crimen D impingitur, innocens ego sum à sāguine iusti hui⁹. Iudex qui cogitur contra Christū sententiam ferre, non damnat oblatum, sed arguit offerentes, iustum esse pronunciās qui crucifigēdus est. Vos inquit, uideritis. Ego minister sum legū, uestra uox sanguinē fundit. i ¶ Et respōdēs uniuersus populus dixit: Sanguis eius super nos & sup filios nostros.] Perseuerat usq; in præsentem diem hæc imprecatio sup Iudæos, & sanguis domini non auferetur ab eis. Vnde per Esaiam loquitur: Si leuaueritis ad me manus, non exaudiā uos. Manus enim uestræ Esa.1.d plenæ sunt sanguine. Optimam hæreditatem Iudæi filijs reliquerunt, dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. k ¶ Tunc dimisit illis Barrabā, Iesum aūt flagellatū tradidit eis ut crucifigereť.] Barrabas latro, qui seditiones faciebat in turbis, qui homicidiorū autor erat: dimissus est populo Iudæorū, id est, diabolus, qui usq; hodie regnat in eis, & idcirco pacem habere nō possunt. Iesus autem à Iudæis traditus, absoluitur ab uxore Pilati, & ab ipso præside iustus appellatur. Et Centurio confitetur quod uere dei filius sit. Quærat eruditus lector quomodo sibi conueniat Pilatū lauisse manus suas & dixisse: Innocens ego sum à sanguine iusti huius: & postea flagellatū tradidisse Iesum ut crucifigereť. Sed sciendum est Ro. eum legibus ministrasse, qbus sancitū est, ut q̄ crucifigiť, prius flagellis uerbereť. Tradit⁹ est itaq; Iesus mi

A sus militib9 uerberandus, & illud sacratissimū corpus pe/
Psal.31.c ctusq̧ dei capax, flagella secuerūt. Hoc aūt factum est, ut qa scriptum erat: Multa flagella peccatorū, illo flagellato nos à uerberibus liberaremur, dicente scriptura ad uirū iustum: Flagellū non appropinquabit tabernaculo tuo.

autem flagellatum tradidit eis ut crucifigeretur. [n] Tūnc milites præsidis suscipientes Iesum in prætorio, congre/gauerunt ad eum uniuersam cohortē, & exuentes eum, chlamydem coccineam circumdederunt ei. Et plecten/tes coronā de spinis, posuerunt super caput eius, & arun/dinem in dextera eius, et genuflexo ante eum illudebāt ei, dicentes: Aue rex Iudæorum. [o] Et expuentes in eum, acceperunt arundinē & percutiebant caput eius. Et pōst quā illuserunt ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum uestimentis eius, & duxerunt eum ut crucifigerent. [p] Exeuntes aūt inuenerunt hominē Cyreneum, nomine Simonē, hunc angariauerūt ut tolleret crucem eius. [q] Et uēnerūt in locum qui dicitur Golgotha, quod est calua/riæ locus. [r] Et dederunt ei acetum bibere cum felle mix/tum: & cum gustasset, noluit bibere. [s] Pōstq̄ autem cru/cifixerunt eum, diuiserunt uestimenta eius, sortem mit/tentes, ut impleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Diuiserunt sibi uestimenta mea, & super ue/stem meā miserunt sortem. Et sedentes seruabant eum. [t] Et impōsuerunt super caput eius causam ipsius scriptā: Hic est Iesus rex Iudæorum. [u] Tūnc crucifixi sunt cum eo duo latrones, unus à dextris, & unus à sinistris. [x] Præ/terēuntes autem blasphemabant eum, mouentes capita sua, & dicētes: Vah qui destruis templū dei, & in triduo illud reædificas: salua temetipsum, si filius dei es, descēde de cruce. [y] Similiter & principes sacerdotū illudētes cum scribis

a ¶ Tūc milites præsidis &c.] Milites quidem quia rex Iudæorū fuerat appellatus, & hoc ei scribæ & sacerdotes crimen obiecerāt, quod sibi in populo Israel usurparet imperium: illudentes hoc faciunt, ut nudatum pristinis uestib9 induant chlamydem coccineam, p rufo limbo, quo reges ueteres utebantur: & pro diademate ponunt ei coronam spineam, pro sceptro regali dāt calamū, & adorant quasi regem. Nos autem oīa hæc intelligamus mystice. Quomodo
Ioan.11.f enim Caiphas dixit: Oportet unū hominem mori pro omnibus, nesciens quid diceret: sic & isti quæcū que fecerūt, licet alia mente fecerint, tamen nobis qui credimus, sacramēta tribuerūt.
B In chlamyde coccinea, opera gentium cruenta sustētat: in corona spinea, maledictum soluit antiquū: in calamo\̧ uenenata occidit animalia. Siue calamum tenebat in manu, ut sacrilegiū scriberet Iudæorum. b ¶ Et expuentes in eum acceperunt arundinem & percutiebant caput eius.] Eo tempore completum est: Non auerti faciem meam à confusio/
Esa.50.c ne sputorum, & tamen cum caput eius percutiant arundine, sustinet cuncta patienter, ut Esaiæ uerum ostendat uaticinium, dicentis: Arundinem quassatam nō confringet. c ¶ Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamyde &c.] Quando flagellatur Iesus & conspuitur & irridetur, non habet propria uestimenta, sed ea quæ ꝑpter nostra peccata sumpserat. Cum autem crucifigitur, & illusionis atque irrisionis pompa præterierit, tunc pristinas uestes recipit, & propriū assumit ornatum, statimq̧ elementa turbantur, & creatori testimonium dat creatura. d ¶ Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyreneum nomine Simonem, hunc angariauerunt ut tolleret crucem eius.] Ne quis putet huic loco Ioannis euangelistæ historiam esse cōtrariam. Ille enim dixit exeuntem dominū de prætorio portasse crucem suam: Matthæus autem refert quod inuenerunt hominem Cyreneum, nomine Simonem, quem angariantes imposuerunt ei crucem Iesu. Sed hoc intelligendum est, quod egrediens de prætorio Iesus, ipse portauerit crucem suam: postea obuium habuerint Simonem, cui portandam crucem imposuerint. Iuxta Anagogen uero, crucem Iesu suscipiunt nationes, & peregrinus obediens portat ignominiam saluatoris. e ¶ Et uenerunt in locum qui dicitur Golgatha, quod est caluariæ locus.] Audiui quendam expo/suisse caluariæ locum in quo sepultus est Adam, & ideo C sic appellatū esse, quia ibi antiqui hominis sit conditum caput, & hoc esse quod Apostolus dicat: Surge qui dor/
Ephe.5.d mis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christ9. Fauorabilis interpretatio, & mulcēs aurem populi, nec tamen
uera. Extra urbē enī
& foras portam, loca n 329
sunt in quibus trun/ IIII
cantur capita damnā
torum: & caluariæ, id
est decolatorū sum/
psere nomen. Propte
rea autem ibi crucifi/
xus est dominus, ut
ubi pri9 erat area da
mnatorum, ibi erige/ o 330
rentur uexilla marty VI
rij. Et quomodo pro
nobis maledictū cru/
cis factus est, & flagel
latus est, & crucifix9,
sic pro omnium salu p 331
te quasi noxius inter I
noxios crucifigeret. q 332
Sin autem quispiam I
contendere uoluerit, r 333
ideo ibi dominū cru/ IIII
cifixū, ut sanguis ipsi s 334
us super Adæ tumu/ I
lum distillaret: inter/
rogemus eum, quare
& alij latrones in eo/
dē loco crucifixi sint? t 335
Ex quo apparet Cal/ I
uariam nō sepulchrū
primi hominis, sed lo u 336
cū significare decolla I
torum, ut ubi abūda x 337
uit peccatum, super/ VI
abundaret gratia. A/ Iosue.14.d
dam uero sepultū iu/
xta Hebrō & Arbee,
i Iesu filij Naue uolu/ y 338
mine legim9. f ¶ Et II
dederunt &c.] Deus Hiere.2.d
loquitur ad Hierusalem: Ego te plātaui uineam ueram, quomodo facta es in amaritudinem uitis alienæ? Amara uitis, amarum uinū facit, quod propinat domino Iesu, ut impleatur quod scriptum est: Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Quod autē dicitur: Et cū gustasset noluit bibere: hoc indicat, quod gustauerit quidem pro nobis mortis amaritudinem, sed tertia die resurrexerit. g ¶ Postq̄ autem &c.] Et hoc in Psal.68.c eodem psalmo fuerat prophetatum: Diuiserunt sibi ue/ Psal.21.d stimenta mea, & super uestem meam miserunt sortem. h ¶ Et sedentes seruabant eum.] Diligentia militū & sacerdotum nobis profecit, ut maior & apertior resurgentis uirtus appareat. i ¶ Et imposuerunt super caput.] Nō possum digne admirari pro rei magnitudine, quod redemptis precio falsis testibus, & ad seditionem clamoremq̧ infelici populo cōcitato, nullam aliam inuenerint causam interfectionis eius, nisi quod rex Iudæorū esset: Et illi forsitan illudentes ridentesq̧ hoc fecerint. Cæterū Pilatus etiam nolentibus respōdit: Quod scripsi scripsi. Velitis, nolitis Iudæi, omnis uobis gentiū turba respondit: Iesus rex Iudæorū est: hoc est, imperator credentium & confitentium. k ¶ Tunc crucifixi sunt &c.] Si Golgatha tumulus est Adam, & non damnatorum locus, & ideo domin9 ibi crucifigitur, ut suscitet Adam, duo latrones quare in loco isto eodē crucifigunt? l ¶ Prætereuntes autem &c.] Blasphemant, quia prætergrediebantur uiam, & in uero itinere scripturarum ambulare nolebāt.

Mouebant

scribis & senioribus, dicebãt: Aliôs saluos fecit, seipsum non potest saluũ facere: Si rex Israel est, descendat nũc de cruce, & credemus ei. Confidit in deo, liberet eũ nũc si uult. Dixit enim, quia filius dei sum. [x] Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabãt ei. [a] A sextâ autem hora tenebræ factæ sunt super uniuersam terram usq; ad horã nonam. [b] Et circã horã nonam clamauit Iesus uoce magna, dicẽs: Eli, Eli lãma azabthani: Hoc est, Deus meus, deus meus, ut quid dereliquisti me? [c] Quidam autem illic stantes & audientes, dicebant: Eliam uocat iste. [c] Et cõntinuo currens unus ex eis accepram spongiam impleuit aceto, & imposuit arũdini, & dabat ei bibere. [d] Cæteri uero dicebant: Sine, uideamus an ueniat Elias liberans eum. Iesus autem iterũ clamans uoce magna, emisit spiritũ. [e] Et eccè uelũ templi scissum est in duas partes, à summo usq; ad deorsum. [f] Et terra mota est, & petræ scissæ sunt, & monumẽta aperta sunt. Et multà corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt. Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius, uenerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis

A Mouebant capita sua, quia iam antea mouerant pedes, & non stabant super petram. Idipsum autem insultãs dicit famus populus, quod falsi testes confinxerant.
a ¶ Alios saluos fecit, seipsum non potest saluũ facere.] Etiam nolentes cõfitentur scribæ & pharisæi, quod alios
saluos fecerit. Itaque
uos uestra cõdemnat
sententia. Qui enim
alios saluos fecit, utique si uellet, seipsum
x 339 saluare poterat.
II b ¶ Descendat nunc
de cruce, & credem⁹
ei.] Fraudulẽta pro-
a 340 missio. Quid est pl⁹,
II de cruce adhuc descẽ
b 341 dere uiuentem, an de
VI sepulchro mortuum
resurgere? Resurrexit
& non credidistis: Er-
c 342 go si etiã de cruce de-
II scẽderet, similiter nõ
crederetis. Sed mihi
d 343 hoc uidentur dæmo-
I nes immittere. Statim
enim ut crucifix⁹ est
e 344 dominus, senserũt uir
II tutem crucis, & intel-
f 345 lexerũt fractas esse ui
X res suas, & hoc agunt
ut de cruce descẽdat:
sed domin⁹ sciens aduersariorũ insidias, permanet in patibulo, ut diabolum destruat. c ¶ Idipsum autem & latrones qui crucifixi erãt cum eo, improperabant ei.] Hic per tropũ qui appellatur σύλληψις pro uno
B
Lucæ 23.f latrone uterq; inducitur blasphemasse. Lucas uero asserit, q altero blasphemante, alter confessus sit, & econtrario increpauerit blasphemantem. Non quod discrepent euangelia, sed quod primum uterq; blasphemauerit: dehinc sole fugiente, terra commota, saxisq; disruptis, & ingruẽtibus tenebris, unus crediderit in Iesum, & priorem negationem sequenti confessione emendauerit. In duobus latronibus, uterq; populus, & gentilium & Iudæorum primum dominũ blasphemauit. Postea signorum magnitudine alter exterritus egit pœnitentiam, & usque hodie Iudæos increpat blasphemantes. d ¶ A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super uniuersam terram usque ad horam nonam.] Qui scripserunt contra euangelia, suspicantur deliquiũ solis, quod certis statuisq; temporib⁹ accidere solet, discipulos Christi ob imperitiam super resurrectione domini interpretatos, cum defectus solis nunquam nisi ortu lunæ fieri soleat. Nulli autẽ dubium est paschæ tempore lunam fuisse plenissimã. Et ne forsitã uideretur umbra terræ, uel orbis lunæ soli oppositus, breues & ferrugineas fecisse tenebras: trium horarum spacium ponitur, ut omnis causantium occasio tolleretur. Et hoc factum reor ut compleatur prophetia, di-
Amos 8.c cens: Occumbet sol meridie, & contenebrabit super ter-
Hiere.15.b ram in die lux. Et in alio loco: Occubuit sol cum adhuc media esset dies. Videturq; mihi clarissimũ lumen mundi, hoc est, luminare maius retraxisse radios suos, ne aut pendentem uideret dominum, aut impij blasphemantes sua luce fruerentur. e ¶ Et circa horam nonam clamauit Iesus uoce magna, dicens: Eli, Eli lamma azabthani, Hoc est: Deus meus, deus meus, ut quid dereliqsti me.] Principio uicesimiprimi psalmi abusus est, illudq; quod in medio uersiculo legitur: Respice in me, superfluũ est. Legitur enim in Hebræo: Deus meus, deus meus quare me dereliquisti? Ergo impij sunt qui psalmum istum ex persona Dauid siue Hester & Mardochæi dictũ putant, C cum etiã euangelistæ testimonia ex eo sumpta super saluatore intelligant. Vt est illud: Diuiserunt sibi uestimenta mea, & super uestem meam miserũt sortem. Et aliud: Foderunt man⁹ meas & pedes meos. Ne mireris uerborum humilitatem & querimonias derelicti, cum formam serui sciens, scãdalũ crucis uideas. f ¶ Quidam autem illic stantes &c.] Non omnes, sed quidã, quos arbitror milites fuisse Romanos, nõ intelligentes sermonis Hebraici proprietatẽ, sed ex eo qđ dixit: Eli, Eli, putãtes Eliam ab eo inuocatũ. Sin autem Iudæos qui hoc dixerint intelligere uoluerimus, & hoc more sibi solito faciũt, ut dominũ imbecillitatis infament, qui Eliæ auxiliũ deprecet. g ¶ Et cõtinuo &c.] Et hæc facta sunt ut compleretur prophetia: In siti mea potauerũt me Psal.68.e
aceto. Vsq; hodie Iudæi & omes increduli dominicæ resurrectionis, aceto & felle potant Iesum, & dant ei uinum myrrhatum, ut eum cõsopiant, & mala eorum non uideat. h ¶ Iesus autem iterum clamans uoce ma- D
gna emisit spiritum.] Diuinæ potestatis indicium est emittere spiritum, ut ipse quoq; dixerat: Nemo potest tol- Ioan.10.d
lere animam meam à me, sed ego pono eam à meipso, & rursum accipiam eam. i ¶ Et uelum templi scissum est in duas partes, à summo usq; deorsum.] Velum templi scissum est, & omnia legis sacramenta quæ prius tegebantur prodita sunt, atq; ad gentium populum transierunt. In euãgelio cuius sæpe facimus mentionem, superliminare templi infinitæ magnitudinis fractum esse atque diuisum legimus. Iosephus quoq; refert uirtutes angelicas præsides quondam templi tunc pariter conclamasse: Transeamus ex his sedibus. k ¶ Et terra mota est, & petræ scissæ sunt, & monumenta aperta sunt.] Nulli dubium est quid significet iuxta literam magnitudo signorum, ut crucifixum dominũ suum & coelum & terra & omnia demonstrarent. Sed mihi uidetur terræmotus & reliqua typum ferre credẽtium, quod pristinis errorum uitijs derelictis & cordis emollita duricia, qui prius similes erant tumulis mortuorum, postea agnouerint creatorẽ. l ¶ Et multa corpora &c.] Quomodo Lazarus mortuus resurrexit, sic & multa corpora sanctorũ resurrexe-
runt, ut dominum ostenderẽt resurgentẽ. Et tamen cum Ioan.11.e
monumenta aperta sint, non antea resurrexerunt q̃ dominus resurgeret, ut esset primogenit⁹ resurrectionis ex mortuis. Sanctam aũt ciuitatẽ in qua uisi sunt resurgentes, aut Hierosolymã coelestem intelligamus, aut hãc terrenam, quæ ante sancta fuerat. Sicut & Matthæus appellatur publicanus, non q & apostolus adhuc permaneat publicanus, sed q pristinũ uocabulũ teneat. Sancta appellabat ciuitas Hierusalẽ propter templũ & sancta sanctorum, & ob distinctionẽ aliarum urbiũ, in quibus idola colebantur. Quando uero dicitur, apparuerunt multis, ostendit nõ generalis fuisse resurrectio, quæ omnib⁹ appareret, sed specialis ad plurimos, ut hi uiderent qui cernere

multis. [g] Centurio autem & qui cum eo erant custodientes Iesum, uiso terræmotu & his quæ fiebant, timuerunt ualde, dicentes: Vere filius dei erat iste. [h] Erant aūt ibi mulieres multæ à longe quæ secutę fuerant Iesum à Galilæa ministrātes ei: inter quas erat Maria Magdalene & Maria Iacobi & Ioseph mater, & mater filiorum Zebedæi. [i] Cum autem sero factū esset, uenit quidam homo diues ab Arimathia nomine Ioseph: qui & ipse discipulus erat Iesu. Hic accessit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu. Tunc Pilatus iussit reddi corpus. [k] Et accepto corpore Ioseph, inuoluit illud in sindone munda. Et posuit illud in monumento suo nouo, quod exciderat in petra: & aduoluit saxum magnum ad ostium monumenti, & abijt. [l] Erat autem ibi Maria Magdalene & altera Maria sedentes cōtra sepulchrum. [m] Altera aūt die quæ est post parasceuen, conuenerunt principes sacerdotum & pharisæi ad Pilatum, dicentes: Domine, recordati sumus, quia seductor ille dixit adhuc uiuens: post tres dies resurgam. Iubē ergo custodiri sepulchrū usq; in diem tertium: ne forte ueniant discipuli eius & furentur eum, & dicant plebi, surrexit à mortuis: & erit nouissimus error peior priore. Ait illis Pilatus: Habetis custodiam: ite custodite sicut scitis. Illi aūt abeuntes munierūt sepulchrum, signantes lapidem cum custodibus.

Cap. XXVIII.

V[a]Espere autem sabbati quæ lucescit in prima sabbati, uenit Maria Magdalene & altera Maria uidere sepulchrū. Et ecce terræmotus factus est magnus. Angelus enim domini descendit de cœlo, & accedens

revoluit

A cernere merebantur. a ¶ Centurio autem &c.] In alio euangelio post terræmotum manifestior causa miraculi Cēturionis exponitur: quod cum ui ‘disset eum spiritum dimisisse dixerit: Vere filius dei erat iste. Nullus enim habet potestatem dimittendi spiritum, nisi ille qui animarum cōditor est. Spiritum autē in hoc loco pro anima intelligamus, seu quod spirituale & uitale corpus faciat: seu qd' animæ ipsius substantia spiritus sit, iuxta illud
Psal.103.d quod scriptū est: Auferes spiritum eorum & deficiēt. Et hoc considerandū quod Centurio ante crucem in ipso scandalo passionis uere dei filiū confiteatur: & Arius in ecclesia prædicet creaturam. b ¶ Erāt autem ibi mulieres multæ à longe, quæ sequutæ fuerāt Iesum à Galilæa ministrātes ei.] Consuetudinis Iudaicæ fuit, nec ducebatur in culpam more gentis antiquo, ut mulieres de substantia sua uictum atq; uestitum præceptoribus ministrarent. Hoc qa scan
B dalum facere poterat in nationib⁹, Paulus abiecisse se memorat. Dicit enim ipse: Num
1.Cor.9.a qd non habemus potestatem sorores mulieres circūducēdi, sicut & cæteri apostoli faciunt. Ministrabant autē domino de substantia sua, ut meterent earum carnalia, cui⁹ illæ metebāt spiritualia. Non quod indigeret cibis dominus creaturarum, sed ut typum ostenderet magistrorum, q uictu atq; uestitu ex discipulis deberent esse contenti. Sed uideamus quales comites habuerit: Mariam Magdalenam à qua septem dæmonia eiecerat, & Mariam Iacobi & Ioseph matrē, materterā suam, sororem Mariæ matris domini, & matrem filiorū Zebedæi, quæ paulo ante regnū liberis postulauerat, & alias quas in cæteris euāgelijs legimus. c ¶ Cum sero factū esset &c.] Diues refertur, nō de iactantia scriptoris, quo uirum nobilem atq; ditissimū referat Iesu fuisse discipulum, sed ut ostendat causam quare à Pilato corpus Iesu potuerit impetrare. Pauperis enim & ignoti non erat ad Pilatum præsidem Romanæ potestatis accedere, & cruci
Luc.23.g fixi corpus impetrare. In alio euangelista Ioseph iste βουλευτὴς appellatur, id est, consiliarius, & de ipso quidā putant primum psalmum esse compositū; Beatus uir qui non abijt in consilio impiorum, & reliqua. d ¶ Et accepto corpore Ioseph inuoluit illud in sindone munda.] Ex simplici sepultura domini, ambitio diuitum condemnatur, qui nec in tumulis quidem possunt carere diuitijs. Possumus autem iuxta intelligentiam spiritualem & hoc sentire, q corpus domini non auro, gemmis & serico, sed linteamine puro obuoluendum sit, quanquam &

hoc significet, qd' ille in sindone munda inuoluit Iesum, C
qui pura mente eum susceperit. e ¶ Et posuit illud in monumento &c.] In nouo ponitur monumēto, ne post resurrectionem cæteris corporibus remanentibus resurrexisse alius fingeretur. Potest autē & nouum sepulchrū, Mariæ uirginalē uterum demonstrare, saxumq; ostio appositum, & saxū magnū,
g 346
II
ostendere absq; auxilio plurimorū sepulchrum nō potuisse reserari.
h 347
VI
f ¶ Erat autē ibi &c.] Cæteris relinquentibus dominū, mulieres i officio perseuerant, expectantes quod promiserat Iesus, & ideo meruerūt primæ uidere resurgentem, quia qui perseuerauerit usq; in finem, hic saluus erit.
i 348
I
k 349
I
g ¶ Iube ergo &c.] Non suffecerat principibus sacerdotum & scribis ac pharisæis crucifixisse dominū saluatorem, nisi sepulchrum custodirēt, cohortem acciperent, signarēt lapidē, & quantum in illis est, manū opponerent resurgenti, ut diligētia eorum nostræ fidei pficeret.
l 350
VI
m 351
X
D
Quanto enī amplius reseruatur, tanto magis resurrectionis uirtus ostenditur. Vnde & in monumento nouo quod excisum fuerat in petra, conditus est, ne si ex multis lapidibus ædificatū esset, suffossis tumuli fūdamentis, ablatus furto diceret. Quod autem in sepulchro ponendus esset, prophetæ testimonium est, dicentis: Hic habitabit in excisa spelūca petræ fortissimæ. Statimq; post duos uersiculos sequitur: Regem cum gloria uidebitis.
a 352
I
Esa.33.a

Cap. XXVIII

VEspere autem &c.] Quod diuersa tempora istarum mulierum in euangelijs describuntur, non mendacij signum est, ut impij obijciunt, sed sedulæ uisitationis officium, dum crebro abeunt ac recurrunt, & nō patiuntur à sepulchro domini diu abesse uel longius. b ¶ Et ecce terræmotus &c.] Dominus noster unus atq; idem filius dei & filius hominis, iuxta utrāq; naturam diuinitatis & carnis, nunc magnitudinis suæ, nūc humilitatis signa demonstrat. Vnde & in præsenti loco, quanq; homo sit qui crucifixus est, qui sepult⁹ est, qui clausus tumulo, quem lapis oppositus cohibet: tamen quæ foris aguntur, ostendunt filiū dei, sol fugiens, tenebræ ingruentes, terra commota, uelū scissum, saxa dirupta, mortui suscitati, angelorum ministeria, quæ ab initio natiuitatis eius deū probabant. Ad Mariā Gabriel uenit, cum Ioseph angel⁹ loquitur: idem pastoribus nunciat, angelorū postea auditur chor⁹, dicentiū: gloria in excelsis deo, & in terra pax hominibus bonæ uolūtatis. Tentatur in solitudine, & post uictoriā statim seruiunt angeli. Nunc quoq; angelus ue-

 nit custos

A nit custos sepulchri dominici, & in uestitu cādido signat
gloriam triumphantis. Necnon ascendente ad cœlos do
mino, duo angeli inuolucti monte cernuntur, pollicentes
apostolis secundū saluatoris aduentum. a ¶ Præ timo
re autē &c.] Custodes timore perterriti, instar mortuo
rum stupefacti iacēt,
& tamē angelus non
illos, sed mulieres cō
b 353 solatur: Nolite timere
11 uos. Illi, inqt, timeāt:
in his perseueret pa
uor, in quibus perma
net incredulitas. Cæ
terū uos quia Iesum
quæritis crucifixum,
audite quod resurre
xerit, & promissa per
fecerit. b ¶ Venite
& uidete ubi positus
354 erat &c.] Vt si meis
11 uerbis nō creditis, ua
cuo credatis sepul
d 355 chro, & gradu cōcito
X pergite ac nūciate di
scipulis ei⁹. c ¶ Quia
surrexit &c.] Hoc ē,
in uolutabrū gētium,
ubi ante error erat &
lubricum, & firmo ac
stabili pede uestigiū
nō ponebat. d ¶ Et
exierūt &c.] Duplex
mētes mulierum tene
bat affect⁹, timoris &
gaudij: alter de mira
B culi magnitudine, al
ter ex desiderio resur
gentis, & tamen uter
que fœmineum cōci
tabat gradum. Perge
bant ad apostolos, ut
per illos fidei semina
rium spargeretur.
e ¶ Et ecce Iesus oc
currit illis &c.] Quæ
sic quærebāt, quæ ita
currebant, merebant
obuiū habere domi
num resurgentem, &
primum audire: Aue
te, ut maledictū Euæ
mulieris, in mulieri
bus subuerteretur.
f ¶ Illæ autem acces
serunt & tenuerūt pe
des eius &c.] Istæ accedūt & tenent pedes eius, quia ado
rauerūt eum. Cæterū illa quæ quærebat uiuentem cum
mortuis, & nesciebat adhuc filium dei surrexisse, merito
audit: Ne tangas me, nondū enim ascendi ad patrē meū.
g ¶ Tūc ait illis Iesus: Nolite timere.] Et ī ueteri & in no
uo testamēto hoc semper obseruandū est, q quando au
gustior aliqua apparuerit uisio, primum timor pellitur,
ut sic mente placata possint quæ dicunt audiri. h ¶ Ite
Psal. 21. c nunciate fratribus meis &c.] His fratribus de quibus in
alio loco dixit: Annūciabo nomē tuū fratrib⁹ meis, qui
saluatorem nequaq̄ in Iudæa cōspiciunt, sed in gentium
multitudine. i ¶ Et congregati &c.] Custodes miracu
lum confitentur, ad urbem cōciti redeunt, nunciāt prin
cipibus sacerdotum quæ uiderint, quæ facta conspexe
rint. Illi qui debuerant conuerti ad pœnitentiā, & Iesum
quærere resurgentē, perseuerant in malicia, & pecuniam
quæ ad usus templi data fuerat, uertunt in redemptionē
mendacij, sicut antea triginta argenteos dederant Iudæ
proditori. Omnes igitur qui stipe templi, & his quæ con
feruntur ad usus ecclesiæ abutuntur in alijs rebus, qbus
suam expleāt uoluntatē: similes sunt scribarū & sacerdo
tum redimentium mendaciū, & saluatoris sanguinem.
k ¶ Vndecim aūt.]
Post resurrectionē Ie
sus in monte Galilææ
conspicitur, ibiq; ado
ratur, licet quidā du
bitēt, & dubitatio eo
rum nostram augeat
fidem. Tunc manife
stius ostenditur Tho
mæ, & latus lāncea uul
neratum, & manus fi
xas demōstrat clauis.
l ¶ Accedēs Iesus lo
quutus est eis dicens:
Data est &c.] Illi po
testas data est, q pau
lo ante crucifix⁹, qui
sepultus in tumulo,
qui mortu⁹ iacuerat,
qui postea resurrexit.
In cœlo autē & in ter
ra potestas data ē, ut
qui ante regnabat in
cœlo, per fidē creden
tium regnet in terris.
m ¶ Euntes autē do
cete omnes gentes, ba
ptizātes eos in nomi
ne patris & filij & spi
ritus sancti.] Primū
docent omnes gētes, D
deinde doctas intin
gūt aqua. Non enim
potest fieri ut corpus
baptismi recipiat sa
cramentum, nisi ante
anima fidei susceperit
ueritatem. Baptizan
tur autem in nomine
patris & filij & spirit⁹
sancti, ut quorū una
est diuinitas, una sit
largitio: nomenq; tri
nitatis, un⁹ deus est.
n ¶ Docentes eos ser
uare omnia quæcun
que mādaui uobis.]
Ordo præcipu⁹: Ius
sit apostolis ut primū
docerēt uniuersas gē
tes, deinde fidei intingerent sacramento: & post fidem ac
baptisma quæ essent obseruanda præciperent. Ac ne pu
temus leuia esse quæ iussa sunt & pauca, addidit: Om
nia quæcunque mandaui uobis. Vt quicunque credide
rint, qui in trinitate fuerint baptizati, omnia faciāt quæ
præcepta sunt. o ¶ Et ecce ego uobiscum sum usque
ad consummationem seculi.] Qui usque ad consumma
tionem seculi cum discipulis se futurum esse promittit,
& illos ostendit semper esse uicturos, & se nunquā à cre
dentibus recessurum. Qui autem usque ad consumma
tionem mundi sui præsentiam pollicetur, non
ignorat eam diem in qua se scit
futurum cum apo
stolis.

reuoluit lapidem, & sedebat super eum. Erat autē aspe
ctus eius sicut fulgor, & uestimentū eius sicut nix. [b] Præ
timòre autē eius exterriti sunt custodes, & facti sunt ue
lut mortui. Respondens autem angelus, dixit mulieri
bus: Nolite timere uos. Scio enim quod Iesum qui cru
cifixus est quæritis: Non est hic, surrexit enim sicut di
xit. Venite & uidete lòcum ubi positus erat dominus.
Et cito euntes dicite discipulis eius: Quià surrexit, & ec
ce præcedit uos in Galilæam, ibi eum uidebitis, ecce præ
dixi uobis. [c] Et exièrunt cito de monumento cum timo
re & gaudio magno, currentes nunciare discipulis eius.
[d] Et eccè Iesus occurrit illis, dicens: Auete. Illæ àutem ac
cesserunt & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum.
Tùnc ait illis Iesus: Nolite timere: Itè nunciate fratribus
meis ut eant in Galilæam, ibi me uidebunt. Quæ cum
abijssent, ecce quidam de custodibus uenerunt in ciuita
tem & nunciauerunt principibus sacerdotum omnia
quæ facta fuerant. Et còngregati cum senioribus, con
silio accepto, pecuniam copiosam dederunt militibus,
dicentes: Dicite, quia discipuli eius nocte uenerunt &
furati sunt eum, nobis dormiētibus. Et si hoc auditum
fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos uos facie
mus. At illi accepta pecunia, fecerunt sicut erant edo
cti. Et diuulgatum est uerbum istud apud Iudæos us
que in hodiernum diem. Vndècim autem discipuli abie
runt in Galilæam, in montem ubi constituerat illis Ie
sus. Et uidentes eum, adorauerunt: quidam autem dubi
tauerunt. Et àccedens Iesus, loquutus est eis, dicens: Da
ta est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Euntēs er
go docete oēs gentes, baptizantes eos in nomine patris
& filij & spiritus sancti: docētès eos seruare omnia quæ
cunq; mandaui uobis. Et eccè ego uobiscum sum omni
bus diebus usque ad consummationem seculi.

Commentariorum Hieronymi in
Matthæum, finis.

A DIVO HIERONYMO PRESBYTERO INSCRIPTA IN C
euangelium secundum Marcum præfatio.

Mnis scriba doctus in regno cœlorum, similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo noua & uetera. Ego uero similis pauperculæ uiduæ, duo minuta in gazophylacium mittenti, discentibus meis pauperculis, ac de paupere pera sperantibus alimenta: has de mensa diuitum mitto micas, quas catuli mei auide cum Syrophœnissa flagitãt. Porrò anxiata, aurum & argentum, lapides preciosos minime habens: pelles scilicet hyacinthinas de cœlestibus, non de terrestribus offeram, si potuero de naturis: id est, de Marci euangelistæ historia, uel mystico intellectu, ut maiores mei tradiderunt, deo adiuuante intimare curabo. Quem ideo euangelistã tractantes intactũ ut puto prætereunt, quia eadem penè quæ Matthęus narrat, licet in proprijs quibusdam sint distincti testimonijs, ut ala alterius, alam alterius tangat animalis, & rota rotam eadem sequatur uia, ut uersis inuicem uultibus, sese sancta contueantur animalia. In primo canone Marcus cum Matthæo Lucaq́ comitatur & Ioanne. In secundo cum Matthæo & Luca. In quarto cum Matthæo & Ioanne. In sexto canone uelut in uno uecte duo anuli, Matthæus semper coniungitur & Marcus, id est, in quadraginta & septem capitulis. In octauo canone cum Luca comitatur: id est, in tredecim capitulis. In proprijs uero quæ maxime utcunque explanare dispono, decem & octo incedit speciatim capitulis, quæ simul omnia ducenta & triginta quinque sunt capitula. Marcus euangelista dei, Petri discipulus, Leuiticus genere, & sacerdos in Italia hoc scripsit euangelium. Qui initium euangelij sui de uocibus prophetarum præsumens, præcursorem Christi Ioannem, Malachiæ, id est, angeli testimonio comprobans, uerbum caro factum, uoce Esaiæ designans, principium euangelicæ prædicationis instituit: & inuenit in uerbo uocis quod in cõsonantibus, id est, in genealogijs dei & hominis perdiderat. Vnde totus in primis à perfectione Christi ętatis prædicare inchoat: nec laborat in natiuitate infantuli, qui loquitur de perfectione filij dei. Sed & ieiunium numeri legalis, repulsam diaboli, ministerium angelorum proferens, magna in breui
B comprehendit. Qui primus Alexandriæ fuit episcopus, cuius per singula opus fuit scire, & euangelij in se dicta disponere, & disciplinam in se legis cognoscere, & diuinam in carne domini intelligere naturam. Qui seminat post Matthæum, qui fremit ut leo, qui uolat ut aquila, qui discit ut homo, qui immolat ut sacerdos, qui irrigat ut flumen, qui florescit ut ager, qui feruet ut uinum: Christus etenim de quo loquitur, homo nascendo, uitulus moriendo, leo surgendo, aquila est ascendendo. Quatuor sunt qualitates de quibus sancta euangelia contexuntur: præcepta, mandata, testimonia, exempla. In præceptis iusticia, in mandatis charitas, in testimonijs fides, in exemplis perfectio consistit. Vt sunt hæc præcepta. Tunc Iesus præcepit discipulis suis duodecim: In uiam gentium ne abieritis, & reliqua: hoc est, diuertere à malo. Mandata autem hæc sunt quibus dicitur: Mandatum nouum do uobis, ut diligatis inuicem: hoc est, facere bonum, & charitatem implere. Testimonia sunt, quæ in ore duorum uel trium testium stant. Vt est illud: Ioannes testimonium perhibet de me, sed habeo testimonium maius Ioanne. Pater ipse qui in me manet, testimonium perhibet de me. Et ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibeot de me, & ego testimonium perhibeo ueritati. Exempla uero sunt quibus Iesum imitantur dicentem: Discite à me, quia mitis sum, & reliqua. Et: Estote perfecti: id est, misericordes, sicut & pater uester cœlestis perfectus est. Et alibi: Exemplum enim dedi uobis, ut & uos ita faciatis. Has quatuor qualitates psalmographi uersus cõcinunt, dicẽtes: Præceptum domini lucidum illuminans oculos. Historiam maxime præcepta continent. Et alibi: Latum mandatum tuum nimis. Quia qui diligit proximum, totam legem impleuit. Item, testimonia tua intellexi: non est enim omnium testimonia intelligere. Vnde aliàs dicit: Testimonium domini fidele. Quia potius fide animi, quàm oculis carnis testimonium indiget. Quarto: Iudicia dei uera iustificata in semetipsa: id est, ut sic sint iudiciorum exempla nostrorum iustificata sicut in iudicijs dei comperta habemus. Vnde idem Videns alio loco ait: à iudicijs enim tuis timui. In quo enim iudicio iudicauerimus, iudicabitur de nobis. In his quatuor qualitatibus sunt, timor, fides, spes, charitas. Timore nanque incipimus, fide seruamus quod incipimus, spe erigi

Hi commentarij non sunt Hieronymi, tametsi non indigni qui legantur.

A mur,charitate consummamur. Finis enim præcepti est charitas. Hi sunt quatuor menses quos ė Christus ante messem prædixit,dicens: Nónne quatuor menses sunt usque ad messem? Vt & nos per præcepta dei & mandata ac testimonia atque exempla, maturos post iudicium metamus cum gaudio fructus, qui in lachrymis timoris semina pœnitentiæ iactauimus in terra, nostros portantes charitatis manipulos cum gaudio metamus in cœlo.

MARCVS

NITIVM euangelij Iesu Christi filij dei sicut scriptū est in Esaia propheta: [a] Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam,qui pręparabit uiam tuam ante te. [b] Vox clamantis in deserto:Parate uiam domini, rectas facite semitas eius. [c] Fuit in desertŏ Ioannes baptizās & prædicās baptismū pœnitētiæ in remissionē peccatorū.Et egrediebat̄ ad eum omnis Iudęæ regio,& Hierosolymitę uniuersi,et baptizabant̄ ab illo in Iordanis flumine,cōfitentes peccata sua. Et ĕrat Ioānes uestitus

COMMENTARII HIERONYMI in euangelium secundum Marcum.

Nitium euangelij &c.] κατὰ μάρκον euangelium per quod uenit redemptio fideliū & beatitudo sanctorū, quia quatuor unum sunt,& unū quatuor: q̄tuor euāgelia multarum cōstat esse uirtutū. Quid enim for/
a 1 nus q̄ animas salua/
II re,quæ errorum suo/
rum uitijs poterāt in/
b 2 terire:Secundum qđ
I i sexagesimo septimo
psalmo iamdudum
c 3 propheta spiritu san
VI cto instigāte denudauit: Dominus dabit uerbum euāgelizantib⁹ uirtutes multas. Versus istius ordo talis est, qui huic operi cōgruenter inseritur, dominus dabit uirtutes multas euangelizantibus uer/
B bum.Dedit enim uirtutes multas apostolis qui uerbum eius ueneranda cōfessione prædicabant, quando eis languentiū turbas sanare concessum est. εὐαγγέλιον Græce,latine bona annunciatio prædicatur,quod proprie ad regnum dei & remissionem pertinet peccatorū. Vnde dicitur:Pœnitemini & credite euangelio,& appropinquabit regnum cœlorum. Iesu Christi,id est saluatoris uncti. In Hebræo יהושע In Græco σωτὴρ, in Latino saluator. משיח Hebraice, χριστὸς Græce,unctus Latine Idem rex & sacerdos dicit̄, dum de genere Dauid regis Christus nascitur,& uocibus uatum Leuitici generis prophetatur. Vnde sequit̄: Vox clamantis in deserto,& reliqua.
Matth.11.b Vox est Ioannes, de qua uoce clamabat dominus Iesus ad Iudæos, quod inter natos mulierū maior illo esset nemo. Clamor autem ad surdos longe positos siue cum indignatione fieri solet, quæ Iudaico certū est euenisse populo, dū longe est à peccatorib⁹ salus,& aures suas grauiter obturauerunt,sicut aspides surdæ, & indignationē & iram & tribulationem à Christo audire meruerunt.In deserto autem fit uox & clamor, quia deserti à spiritu dei sicut domus uacans & scopata,deserti à propheta,à rege atq; sacerdote. Vnde Ioannes & Iesus quærunt quod in deserto amissum est. Vbi uicit diabolus,ibi uincitur:ubi cecidit homo,ibi exurgit.Ecce ego mitto angelū meum. Vox πρόσωπόν σου per Malachiam ad patrem sonat de filio qui est facies patris,unde agnitus est.Angelus autem nuncius interpretatur qui prænunciat de Christo. Post me uenit qui ante me factus est, qui præparauit uiā tuā. Via domini qua ad homines ingreditur,pœnitentia est, per quam deus ad nos descendit,& nos ad illum ascendimus. Vnde angeli ascendentes descendētesq; memorantur ad filium hominis:Parate uiam domini: hoc est,pœnitentiam agite & prædicate. Vnde παρασκευὴ ante sabbatum dicitur,id est pœnitentia ante requiem futurā.Hinc nanq; initiū prædicationis Ioannis & Christi oritur. Pœnitentiam agite, appropinquabit regnum cœlorū,quia in die septima requieuit deus ab omnib⁹ operibus suis: Septē etenim nobis necesse est delere uitia per pœnitentiam uelut mala genera,ut requiescentes postea possideamus desiderabilē terrā. Rectas facite semitas eius. Quas semitas incuruauimus declinantes in dexteram atq; sinistram. Nunc deus præcipit nobis ut uia regia incedentes,p̄ximos nostros ut nos,& nosmetipsos ut proximos diligamus. Nam qui diligit iniquitatem,odit animā suam. Qui enim semetipsum diligit, & non diligit proximum, ad dexterā declinat. Et qui semet ipsum odiens proximum diligit, ad sinistram diuertit. Nam multi bene agunt,sed non bene corrigunt, ut fuit Heli. Et multi bene corrigūt, sed nō bene agunt, ut fuerūt scribæ & pharisæi,qui sedebant super cathedrā Moysi. Vnde os turturis i lege ad ascellas eius retorqueri iubetur,ne separetur os ab opere, & opus nostrum non diuidatur ab ore. Semitæ autem post uiam sequuntur, quia mandata moralia post pœnitentiam secundum Marcum explanantur. Paratur uia per fidem & baptismum & pœnitētiam. Rectæ semitæ fiunt per austera indicia uestis cilicinæ, & zonæ pelliceæ,& cibi locustini,& potus mellis syluestris & humillimæ uocis. Vnde sequitur. b ¶ Fuit in deserto Ioannes baptizans &c.] Ioannes gratia dei interpretatur. A gratia narratio incipitur. Vnde sequitur:Baptizans,per baptismum enim gratia datur qua peccata gratis dimittuntur. Vnde dicitur: Quod gratis accepistis,gratis date. Et apostolus ait: Gratia salui facti estis per fidē, & hoc non ex uobis, dei enim donum est, ne quis glorietur. Et prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum. Quod consumatur per sponsum, initiatur per paranymphum. Vnde catechumeni, hoc est instructi incipiunt per sacerdotem, & chrismantur per episcopum. Nunc autem per amicū sponsi inducitur spōsa, ac si per Isaac puerum Rebecca pallio uelata albo conducitur. Et egrediebatur ad illum omnis Iudææ regio & Hierosolymitæ uniuersi, & baptizabātur ab illo in Iordane flumine cōfitentes peccata sua. Cōfessio & pulchritudo in conspectu eius,id est sponsi. Vnde desilit sponsa de camelo, cum humiliat se nunc ecclesia uiso uero Isaac Iesu Christo, in cui⁹ natiuitate risum fecit deua Saræ, sicut ad Mariam dicitur,quæ est princeps cum deo. Benedicta tu inter mulieres. Iordanis autem descensio aliena interpretatur,ubi peccata abluuntur. Arca enim Iordane transuadato per marmora peregrina in terrā transiuit alienam: & media parte in mare defluēte,altera pars turgida mōtis erigitur forma. Sic nos olim alienati à deo per superbiam,per baptismi symbolū humiliati, erigimur in alta. Quia qui se humiliauerit exaltabitur. Pars autem quæ fluit in mare amaricatur: cum arca dei, hoc est corpus Christi,non mundatis nō profuit.sed in deterius illa mutauit. Sequitur. c ¶ Et erat Ioannes uestitus de pilis cameli,& zona pellicea circa lūbos eius,& locustas & mel syluestre edebat &c.] Vestis prophetæ & cibus & potus, totam austeram uitam prædicātium significant, & futuras gen/

Marginal references: 1.Reg.2.c; Matth.23.a; Leuit.1.d; D; Ephe.2.b; Matth.10.a; Gen.18.b; Luc.14.c

uestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius, & locustas & mel syluestre edebat, & prędicabat, dicẽs: [d] Veniet fortiór me post me, cuiùs nõ sum dignus procumbens soluere corrigiam calciamentorum eius: egó baptizaui uos in aqua, ille uero baptizabit uos in spiritu sancto. Et factum ẽst in diebus illis, uenit Iesus à Nazareth Galilææ: [e] Et baptizatus est in Iordane à Ioanne: Et statim ascendens de aqua uidit cœlos apertos & spiritum tanquam columbam descendentem & manentem in ipso. Et uox facta est de cœlis: Tu es filius meus dilectus, in te cõplacui. [f] & statim spiritus expulit eũ in desertũ, & erat ibi in deserto quadraginta dieb. & quadraginta noctibus, & tentabat à satana. [g] Eratq́ cũ bestijs, & angeli ministrabãt illi. [h] Pôstq́ autẽ traditus est Ioãnes, uenit Iesus in Galilæã [i] prædicãs euãgeliũ regni dei, & dicens: Quoniã impletũ est tempus, & appropin quabit

A ras gentes ad gratiã dei, quæ est Ioannes, intus & foris esse coniungendas. Pilis uero cameli, diuites gẽtium, & zona pellicea, pauperes mundo mortui, & locustis serratis, sapientes huius mũdi, qui stipulas Iudæis aridas relinquentes, frumẽta mystica crurib⁹ trahunt, & in calore fidei saltus inhabitãt, & melle syluestri, fideles ĩspiratis de inculta sylua ignibus præparati ac mergentes significãtur. Quæ omnia à gratia euangelij sumũtur: In qua non est distinctio Iudæi & Græci. a ¶ Et prædicabat dicẽs: Veniet fortior me post me.] Quis fortior est gratia qua peccata abluuntur? Ille nimirum qui septies & septuagiesseptres remittit peccata. Gratia prior quidem est, sed semel remittit per baptismũ. Misericordia uero in miseros ab Adam usque ad Christum, per septuaginta septem generationes: & usque ad centũ quadraginta quatuor milia peruenit. b ¶ Cuius non sum dignus procumbens soluere corrigiam calciamentorum eius.] Non est digna sola gratia
Psal.59.b procumbens in baptismo soluere corrigiam, calciamentorum eius: Id est mysteriũ incarnationis dei. Calx enim extrema pars est corporis. In fine eñ ad iusticiã adest sal
B uator incarnatus. Vnde bene per prophetam dicitur: In Idumæam extendam calciamentũ meum: quia nisi iungatur scientia spiritus, nemo per gratiam remissionis inuestigat incarnationis Christi mysteriũ, quomodo uerbum caro factum est, unde caro Christi, unde anima, unde spiritus sumit exordium, ut homo uerus fiat per omnia absq; peccato, & deus uerus in deo uero sine principio idem filius hominis qui est in cœlo, & quomodo tanquam sponsus procedens de thalamo suo, id est uirginali utero, clausum relinquens. Vnde aduenĩẽte uero sponso, domus discalciati dicitur domus Ioannis, q dicit: qui habet spõsam sponsus est. Vnde in specie columbæ spiritus sanctus descendit, cui in cantico canticorum canitur:
Can.5.c Sponsa mea, amica mea, proxima mea, dilecta mea, columba mea. Sponsa in patriarchis, amica in prophetis, proxima in Ioseph & Maria, dilecta in Ioanne baptista, columba in Christo & apostolis, quibus dicitur: Estote
Matth.10.b prudentes sicut serpẽtes, & simplices sicut columbæ. Sequitur: c ¶ Ego baptizaui uos in aqua, ille uero &c.] Dei uero fluuius semper plenus, semper est æqualis, de
Psal.45.a quo dictum est: Fluminis impet⁹ lætificat ciuitatem dei. Quid interest inter aquam & spiritum sanctum qui ferebatur super aquas? Aqua ministerium est hominis: Spi-
Gen.1.a ritus uero ministerium est dei. Vnde scriptum est: Spiritus dei ferebatur super aquas: Super, inquit, nõ subter. Sicut excellẽtior est anima q̃ corpus quod regit, ita eminentior est spiritus q̃ anima. Sed mansit super eum spiritus: hæc est unctio Christi secundũ carnem, de qua di-
Psal.44.b citẽ: Propterea unxit te deus deus tuus oleo lætitiæ præ cõsortibus tuis. Oleũ nõ potest esse sub aqua, sic creator non potest esse sub creatura. Oleum de amaritudine surgit radicis & in pabulum luminis, & in medicamina uulnerum, & in refectionem esurientiũ, in cacumine crescit. Vnde fit unctio corporis Christi: de amaritudine passionis, & peruenit ad gloriã resurrectionis, unde nos Apo-
Philip.2.a stolus admonet, dicens: Hoc enim sentite in uobis quod

C & in Christo Iesu, & reliqua usq; ad mortẽ, mortem autem crucis: propter quod & deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomẽ, quia dominus Iesus in gloria est dei patris. d ¶ Et factũ est in diebus illis, uenit Iesus à Naz. &c.] Marcus euangelista sicut ceru⁹ ad fontes aquarum desiderans, saltus in planis & arduis dat, & culmina
tãtum pratorum car d 4
pit, & palmas in uerti t
ce portat, & uelut apis mellifua, flores agri cui odor ueri Isaac similatur summatim gustat, unde à Na e 5
zareth Galilææ ueni- I
entem Iesum ad baptismum in Iordane à Ioãne acceptũ enarrat, & statim de aqua f 6
ascendisse, & apertos II
cœlos uidisse, & spiritum ut columbã de- g 7
scẽdisse, & in ipso mã- VI
sisse, & uoce de cœlis h 8
facta patris, in dile- IIII
cto filio complacuisse, & spiritum eum in i 9
desertũ expulisse, & VI
tentatum à satana quadraginta diebus & noctibus fuisse cum bestijs, & angelis ministrantibus commoratũ esse. Qui ordo moraliter nobis secũdum Christi exemplum sequendus est, festinantibus ad consortia angelica, quem Iesus prius opere ostendit q̃ uoce doceret. Sic nos de uolubilitate mundi, pendulæ uoluntatis odore floris mundicia tracti, cum adolescẽtibus post sponsum currimus,
D & per baptismi sacramenta de duobus fontibus dilectionis dei & proximi à gratia remissiõis abluimur, & ascendentes spe cœlestia secreta mundis cordis oculis intuemur. Dehinc spiritum sanctum spiritu contrito & humiliato cum simplici corde descendentem ad mansuetos, & cum charitate nunq̃ cadente manentem suscipimus, & uox de cœlis domini ad nos à deo dilectos dirigitur. Beati pacifici, quoniã filij dei uocabuntur. Et tunc in nobis complacet pater cum filio & spiritu sancto, quando efficimur unus spiritus cum deo. Vnde filius patrẽ interpellat pro nobis dicens: Pater sancte conserua eos in no-
mine tuo quos dedisti mihi, ut sint unum, sicut & nos unum sumus. Tũc spiritus nos expellit in desertũ quadra- Ioan.17.b
genario numero tentãdos à satana, ut patiẽtia nobis probationem: probatio autem spem, spes uero charitatẽ generet: Cum nõ sit nobis colluctatio aduersus carnem & Eph.6.b
sanguinem, sed aduersus principatus & reliqua. Et tunc bestiæ pacatæ erunt nobiscũ, cum in arca animæ nostræ, munda cum immundis animalibus mansuescimus: & cum leonibus sicut Daniel cubamus, cum spiritus non Dan.6.c
sit aduersus carnem & sanguinem, nec caro concupiscit aduersus spiritum. Post hæc angeli ministri qui uidẽt faciẽm patris nostri in cœlis, semper mittũtur nobis, ut responsa & solatia cordibus uigilãtibus dent, dicentes: Ex- Apoc.3.a
audita est oratio tua: Et, nolite timere, Iesum quærentes Nazarenum. Et, ego quos amo arguo & castigo: Et, uincenti dabo edere de ligno quod est in paradiso dei mei. Sequitur. e ¶ Postq̃ autem &c.] Postq̃ accepim⁹ gratiam pro gratia, carnalia decollantur, spiritualia uiuificantur: cessante umbra adest ueritas. Ioannes in carcere, lex in Iudæa, Iesus in Galilæa, salus in gẽtibus, prædicãs euangeliũ regni: Beati pauperes spiritu, quoniã ipsorum Matth.5.a
est regnũ cœlorum. Regno terreno succedit paupertas, paupertati Christianorũ tribuitur regnũ sempiternum. Vnde dominus dicit: Regnũ meũ non est de hoc mũdo.

A Omnis enim honor terrenus spumae aquae gracili, uel fu/
mo, uel somnio comparatur. Sequitur. a ¶ Poenitemi/
ni & credite euangelio &c.] Nam nisi credideritis nō in/
telligetis. Amaritudinē radicis, dulcedo pomi compen/
sat: pericula maris, spes lucri delectat: dolorem medici/
nae, spes salutis miti/
gat. Qui desiderat nu
cleum, frāgit nucem.
Pœnitētiā agit q uult
aeterno bono adhaere
k 10 re. Praeconia Christi
II narrare digne possūt,
qui ad palmā indul/
l 11 gentiae meruerūt per
VI uenire. Post haec uo/
cantur missi quatuor
piscatores, Simon &
Andreas, Iacobus &
Ioannes, relictis reti/
m 12 bus, patre & naue cū
VIII mercēnarijs. Hac qua
n 13 driga uehimur ad ae/
II thera, ut Elias: his q̄/
o 14 tuor angulis construi
VIII tur prima ecclesia, his
quatuor literis He/
braicis, id ē tetragrā/
maton nomen domi/
ni agnoscit̄ à nobis.
Quibus simili exem/
plo praecipitur, ut au
diamus uocem domi
ni uocantis, & obliui/
scamur populum ui/
tiorum et domum pa
B ternae traditiōis quae
p 15 est stultitia deo: Et re/
II te aranearum in quo
nos uelut culices pe/
nè lapsos tenebat aer
inanis, nauē pristinae
cōuersationis abomi
nātes: pellibus enim
mortuis tegitur Adā,
qui genitor est noster
secūdum carnem Et
nunc deposito uetere
homine cum actibus
suis, nouum sequētes
q 16 hominem, pellibus te/
VIII gimur Salomonis, qui/
r 17 se factam esse formo/
VIII sam. Simon, obediēs:
Andreas, uirilis, Ia/
cob, supplantans, Io/
annes gratia, in Lati/
no sonat. Quibus qua
tuor nominibus in ag/
men domini cōiungi
s 18 mur: obediētia, ut au
II diamus: uirilitate, ut
pugnemus: supplan/
tatione, ut perseuere/
mus: gratia, ut conser
uemur. Nisi enim do
minus aedificauerit do
mum, inuanum labo
rant qui aedificāt eā.
t 19 Quae quatuor uirtu/
X tes cardinales dicun-
tur, quia per pruden/
tiam obedimus, per iusticiā uiriliter agimus, per tempe/ C
rantiam serpentē calcamus: per fortitudinē gratiam dei
meremur. Curis fratrum occupatus Marcum euange/
listam explanare ut uolui non ualui, sed illum imitatus
summatim eius propria tango: & sicut Ruth cognata Ruth.2.a
Christi spicas & race
mos de post metētes,
Noemi orbatae collu
go. Sed utinā ad Bo/
oz p̄ hanc penuriam
meam conuiuia per/
uenirem, furtum lau-
dabile faciēs. Marcus
dicta euangelij in se/
metipso, non in semet
ipsis disponens, ordi
nem historiae nō secu
tus, mysteriorum or/
dinē seruat. Vnde in
sabbatis primam uir
tutem narrat, dicens:
b ¶ Et ingrediuntur
Caph.] Capharnaū
uilla consolationis in
terpretatur: Sabbatū
autē requies. Homo
in spiritu immundo,
genus humanum est,
in quo immūdicia re
gnarit ab Adam usq;
Moysen. Nam qui si/
ne lege peccauerunt,
sine lege perierunt, q̄
sciēs sanctum dei ob/
mutescere iubet: dū Rom.1.b
scientes quidem deū, D
non sicut deum glori
ficauerunt, sed seruie/
runt potius creaturae
q̄ creatori. Spiritus di
scerpens hominem e/
xijt ab eo. Appropin
quante salute, appro/
pinquat tentatio. Pha
rao dimissus ab Israel
psequitur Israel: dia/
bolus cōtemptus sur
git in scādala. Socrus
Petri febricitās, secun
da uirtute leuatur: &
apprehēsa manu eius
sanatur. Febris intem
perantiam significat,
de qua nos filij syna/
gogae per manū disci
plinae, & eleuationem
desiderij sanamur, &
huius q sanat nos ad
uesperū declinantis à
nobis ministramus uo
luntati. c Et erat.]
Ianua regni morali/
ter poenitētia est cum
fide, quae operatur sa
lutē languoribus ua/
rijs. Varia etenim sunt
uitia, quibus langue-
scit ciuitas mūdi. Vn/
de leprosus tertia uir
tute mūdatur, depre/
cās genuflexo dn̄i uo
luntatē, qui non uult
mortem.

quabit regnum dei: Pœnitēmini & credite euāgelio. Et
praeteriens secus mare Galilaeae, uidit Simonem & An/
dream fratrem eius mittētes retia in mare. Erant autē pi
scatores. [h] Et dixit eis Iesus: Venite post me, et faciā uos
fieri piscatores hominum. Et protinus relictis retibus se
cuti sunt eum. [l] Et progressus inde pusillum, uidit Iaco/
bum Zebedaei & Ioannē fratrem eius, & ipsos compo/
nentes retia in naui, & statim uocauit illos. Et relicto pa/
tre suo Zebedęo in naui cū mercennarijs, secuti sunt eū.
[m] Et ingrediūtur Capharnaū, & statim sabbatis ingres/
sus in synagogā docebat eos: [n] Et stupebant sup doctri
na eius. Erat enim docens eos quasi potestatē habens,
& nō sicut scribae. [o] Et erat in synagoga eorum homo in
spiritu immūdo, & exclamauit, dicēs: Quid nobis & tibi
Iesu Nazarene, uenisti pdere nos? Scio qui sis, sanctus
dei. Et comminatus est ei Iesus: dicēs. Obmutesce & exi
de homine. Et discerpens eum spiritus immūdus, & ex/
clamans uoce magna, exijt ab eo. Et mirati sunt omnes,
ita ut cōquirerent inter se, dicentes: Quidnam est hoc?
Quae nam doctrina haec noua? Quia in potestate spiri
tibus immūdis imperat, & obediunt ei. Et processit ru/
mor eius statim in omnem regionē Galilaeae. [p] Et proti/
nus egredientes de synagoga uenerunt in domū Simo
nis & Andreae cum Iacobo & Ioanne. Recumbebat au/
tem socrus Simonis febricitans, & statim dicunt ei de il
la. Et accedens eleuauit eam apprehensa manu eius, &
cōtinuo dimisit eam febris, & ministrabat eis. Vespere
aūt facto cum occidisset sol, afferebant ad eum oēs ma
le habentes & daemonia habētes. Et erat omnis ciuitas
congregata ad ianuā. & curauit multos qui uexabantur
uarijs languoribus. [q] Et daemonia multa ejciebat, & nō
sinebat ea loqui, quoniā sciebant eum. [r] Et diluculo ual/
de surgēs, egressus abijt in desertū locum, ibiq; orabat,
& psecutus est eum Simon & qui cum illo erāt. Et cum
inuenissent eum, dixerunt ei, quia omnes quęrunt te. Et
ait illis: Eamus in pximos uicos & ciuitates, ut & ibi prę
dicem: Ad hoc enim ueni. Et erat praedicans in synago/
gis eorū & in omni Galilaea, & daemonia ejciēs. [s] Et ue/
nit ad eum leprosus deprecās eum, & genu flexo dixit:
Si uis potes me mundare. Iesus autem misertus eius, ex/
tendit manū suam, & tangens eum, ait illi: Volo, mūda/
re. Et cum dixisset, statim discessit ab eo lepra, et munda
tus est, & comminatus est ei, statimq; eiecit illum, & di
cit ei: Vide nemini dixeris, sed uade ostende te principi
sacerdotum, & offer pro emundatione tua quae praece/
pit Moyses in testimonium illis. [t] At ille egressus cœpit
praedicare

prædicare & diffamare sermonem: ita ut iam nō posset manifeste introire in ciuitatē, sed foris in desertis locis esse, & conueniebant ad eum undiq;. Cap. II.

E [a]T iterum intrauit Capharnaum post dies: & au/
ditum est quod in domo esset, & conuenerūt mul/
ti, ita ut nō caperet neq; ad ianuā, & loquebatur eis uer/
bū. Et uenerunt ad eū ferentes paralyticū qui à quatuor
portabatur, & cum nō possent offerre eū illi præ turba,
nudauerunt tectū ubi erat: & patefacientes submiserunt
grabatum in quo paralyticus iacebat. Cum autem ui/
disset Iesus fidem illorum ait paralytico: Fili dimittūtur
tibi peccata tua. Erant aūt illic quidā de scribis sedentes
& cogitātes in cordibus suis: Quid hic sic loquitur? Bla/
sphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus de/
us? Quo statim cognito Iesus spiritu suo, quia sic cogitarent intra se, dicit illis:
Quid ista cogitatis in cordib. uestris? Quid est facilius dicere paralytico, di/
mittūtur tibi peccata: an dicere: Surge, tolle grabatū tuū & ambula? Vt aūt
sciatis quia filius hominis habet potestatē in terra dimittendi peccata, ait pa
ralytico. Tibi dico: Surge, tolle grabatū tuū, & uade in domū tuā. Et statim
surrexit ille, & sublato grabato abijt inde corā omnib. ita ut mirarentur oēs
& honorificarēt deū, dicētes: quia nunq; sic uidimus. [b]Et egressus est rursus b 11
ad mare omnisq; turba ueniebat ad eū, & docebat eos. Et cū præteriret, uidit II
Leui Alphæi sedentē ad teloniū, & ait illi: Sequere me. Et surgēs secutus est
eū. [c]Et factū est cum accūberet in domo illius: multi publicani & peccatores c 12
simul discumbebāt cū Iesu & discipulis eius. Erāt enim multi qui sequeban/ II
D
tur eū. Et scribæ & pharisæi uidentes quia mādūcaret cū peccatoribus & pu/
blicanis, dicebant discipulis eius. Quare cū publicanis & peccatoribus man/
ducat & bibit magister uester? [d]Hoc audito, Iesus ait illis: Non necesse ha/ d 13
bent sani medico, sed qui male habēt. Non enim ueni uocare iustos, sed pec II
catores. Et erant discipuli Ioānis & pharisæi ieiunātes, & ueniūt & dicunt illi:
Quare discipuli Ioannis & pharisæorū ieiunāt, tui aūt discipuli non ieiunāt?
Et ait illis Iesus: Nunquid possunt filij nuptiarū quamdiu cū illis sponsus est
ieiunare? Quanto tempore habent secū sponsum non possunt ieiunare. Ve
nient aūt dies cum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabūt in illis diebus.
Nemo assumentū panni rudis assuit uestimento ueteri: alioquin aufert sup/
plementum nouum à ueteri, & maior scissura fit: Et nemo mittit uinum no/
uum in utres ueteres: alioquin disrumpet uinum utres, & uinum effundetur
& utres peribunt. Sed uinum nouū in utres nouos mitti debet. [e]Et factum e 14
est iterum cum dominus sabbatis ambularet per sata, & discipuli eius cœpe II
runt prægredi & uellere spicas. Pharisæi aūt dicebant ei: ecce quid faciunt di
scipuli tui sabbatis quod non licet. Et ait illis: Nunq; legistis quid fecerit Da
uid quādo necessitatē habuit, & esurijt ipse & qui cū eo erant: quomodo in/
troiuit in domū dei sub Abiathar principe sacerdotū, & panes propositionis
manducauit quos nō licebat manducare nisi sacerdotibus, & dedit eis & qui
cū eo erāt. Et dicebat eis: [f]Sabbatū propter hominē factū est, & nō homo f 15
propter sabbatū. Itaq; dñs est filius hominis etiā sabbati. Cap. III. II

ET introiuit iterum in synagogā, & erat ibi homo habens manum ari/
dam, & obseruabant eum si sabbatis curaret ut accusarent illum. Et ait
hominis habenti manum aridam: Surge in mediū. Et dicit eis: Licet sabbatis
bene facere, an male: animā saluā facere, an perdere? At illi tacebāt. Et circum

A mortem peccatoris, sed ut conuertatur & uiuat. Lepra nostra, peccatum primi hominis est: quæ à capite cœpit, quando regna mundi desiderauit. Radix eñ omniū malorum est cupi/
1.Tim.6.b ditas. Vnde Giezi a/
4.Reg.5.f uaritiam secutus lepra suffunditur: quæ sacerdoti uero secundum ordinē Melchisedec ostensa oblatione mundatur dicēti:
Luc.11.f Date eleemosynā: & ecce omnia munda sunt uobis. Sequitur de proprijs Marci:
a ¶ Quod non poterat Iesus &c.] Certe non omnibus manifestatus est Iesus qui latis atq; planis seruiunt laudibus & proprijs uoluptatib⁹: sed his qui foris cum Petro exeunt, & in desertis locis quæ elegit dominus ad orandū & reficiendum populum: qui deserunt delectationes mundi & deserunt omnia quæ
B possident: ut dicant:
Psal.118.d Portio mea domin⁹. Gloria uero domini manifestatur his, qui cōueniunt undiq;: id est, per plana & ardua: quosq; nihil potest à charitate Christi separare. Cap. II.
ET iterū &c.] Deinde quarta uirtute, ueniunt quatuor uiri portantes paralyticum in grabato: qui turba offensi nudant tectum. Quorum per fidem dimittūtur paralytico peccata: qui portat lectū, quo portatus est, & uadit in domum suam coram omnib. Paralysis aūt typus est torporis: q̄ piger iacet in mollitia carnis habens desideriū salutis: & torporis ignauia & duplis cogitationibus, ac si eneruatus membris offēdit: quē portant quatuor quas supra dixim⁹ uirtutes, ad regulas diuinitatis & sapientiæ in domo carnis Christi patefactas. Cui uice dicitur muneris, porta/
re carnē quæ se porta C
bat: ut per altā uiam cū magis in suā redeat regionē. Post hæc uocat Leui Alphæi.
Leui appositus inter a 10
pretatur: qui relicto I
telonio negociorū secularium, solū sequitur uerbum quod dicit: Qui non renunciauerit omnib⁹ quæ possidet, nō potest meus esse discipulus.
Cap. III.
ET introiuit &c.] Quinta uirtute, erat homo manum habens aridam cui dicitur. Extende manum

A tuam: qui significat auaros: qui nolentes dare, uolunt ac-
cipere: prædari & non largiri. Quibus dicitur: ut exten-
dant manus suas: id est qui furabatur iam non furetur:
magis autem laboret operando manu sua quod bonum
est: ut habeat unde communicet indigentibus. a ¶ Et

spiciens eos in ira, cõtristatus super cæcitate cordis eorũ
dicit homini: Extẽde manũ tuã. Et extendit, & restituta
est manus illius. [a] Exeũtes aũt pharisæi, statim cũ Hero
dianis cõsilium faciebant aduersus eũ quomodo eũ per
derent. [b] Iesus aũt cum discipulis suis secessit ad mare: &
multa turba à Galilæa & Iudæa secuta est eũ, & ab Hie
rosolymis & ab Idumæa & trãs Iordanẽ, & q circa Ty-
rũ & Sidonẽ, multitudo magna, audiẽtes quæ faciebat,
uenerũt ad eũ. Et dixit discipulis suis: ut in nauicula sibi
deseruirẽt ꝓpter turbã ne cõprimerẽt eũ. Multos enim
sanabat, ita ut irruerẽt in eũ ut illũ tangerent quotquot
habebãt plagas. [c] Et spiritus immũdi cũ illũ uidebãt, ꝓ-
cidebãt ei. Et clamabãt dicentes: Tu es filius dei, & uehe
menter cõminabat eis, ne manifestarẽt illũ. [d] Et ãscẽdẽs
in montẽ uocauit ad se ꝗs uoluit ipse, & uenerũt ad eũ.
Et fecit ut essent duodecim cũ illo, & ut mitteret eos prę
dicare. Et dedit illis potestatẽ curãdi infirmitates, & eijci
endi dęmonia. [e] Et imposuit Simoni nomẽ Petrus: & Ia
cobũ Zebedæi, & Ioannẽ fratrẽ Iacobi: & imposuit eis
nomina boanerges: ꝗd est filij tonitrui, & Andream &
Philippũ & Bartholomæũ & Matthæũ, & Thomã &
Iacobũ Alphęi & Thaddæũ & Simonẽ Cananæũ, &
Iudã Iscariotẽ qui & tradidit illũ. [f] Et ueniũt ad domũ:
& cõuenit iterum turba, ita ut non possent neq; panem
manducare

ascendẽs in montem
&c.] Est consuetudo
a 26 scripturæ diuinæ alle-
IIII gorice loqui, & cum
aliud dicat, aliud ue-
lit intelligi. Quod in
b 27 euangelijs positum
I frequenter inuenies:
sed nobis necesse est:
ut sic excelsiora sensi-
bus nostris applice-
mus, ut tamẽ cuncta
secundũ historiæ ue-
ritatẽ cernamus: Chri-
stus enim solus spiri-
tualiter mõs est: mõs
c 28 quidẽ breuiter à no-
VIII bis laudatus: sed cœ-
d 29 lestium rerum quali-
tate copiosus: ex quo
II aquæ uiuæ decurrũt:
lac in paruulorum sa-
lutẽ præparatur: pin-
guedo spiritualis a-
gnoscit, & quicquid
summe bonum credi-
e 30 tur, in montis istius
II est gratia constitutũ:
qui est mõs montiũ,
& sanctus sanctorũ:
B quos quotidie ad se
de præsentibus ærũ-
f 31 mnis inuitat. In mon-
tem uocantur excelsi
X merito & uerbo: ut lo-
cus meritis congruat
alijs, ut essent duode-
cim cũ illo. Speciem Iacob dilexit dominus & cum diui-
deret altissimus gentes & separaret filios Adæ: statuit ter-
minos populorũ iuxta numerũ filiorũ Israel: ut sint ipsi
sup thronos duodecim iudicãtes duodecim tribus Isra-
el: quibus data est potestas quam filius à patre accepit
secundum carnem: ut opera quæ ipse fecit & ipsi faciant,
& maiora horũ faciant. Et imposuit Simoni nomen Pe-
trus. De obedientia ascendit ad agnitionẽ: Qui enim ha-
bet, dabitur ei & abundabit, & Iacobũ qui supplantata
habet tota desideria carnis, & Ioannẽ qui gratia accepit
quod alij per laborẽ tenent: & imposuit eis nomina boa-
nerges, quod est filij tonitrui quorũ trium sublime meri-
tum, in monte meret audire tonitruũ patris, per nubem
de filio tonantis: Hic est filius meus dilectus: ut p nubem
carnis, & ipsi ignẽ uerbi ac si fulgura in pluuiã spargerẽt
in terris: quoniã deus fulgura in pluuiam fecit: ut extin-
guat misericordia quod iudiciũ inurit: Vnde propheta
Psal.100.a dicit: Misericordiã & iudicium cantabo tibi dñe. Et An-
dreã qui uirili forma uim facit perditioni suæ: ut respon-
sum mortis in se semper habeat, & anima eius sit semper
in manibus suis. Et Philippũ qui est os lampadis: qui il-
luminare potest ore quod corde concepit. Cui dedit do-
minus apertionẽ oris illuminati. Scimus hunc modũ lo-
cutionis propriũ scripturarũ esse diuinarũ, quando He-
bræorum nomina ad aliquod mysterium significationis
sunt posita: quod nunc euangelista ex dei persona uehe-
menter affectãs interserit. Et Bartholomæũ qui filius est
suspendentis aquas. Et quis est filius suspendẽtis aquas:
Esa.5.b nisi qui dixit: Et mandabo nubibus meis ne pluant su-
per eam imbrem? Nomen uero filij dei, per pacẽ & dile-
ctionẽ acquiritur inimici. Beati enim pacifici, quoniam C
filij dei sunt, & diligite inimicos uestros ut sitis filij dei
& reliqua. Et Matthæum qui est donatus: cui donatur Matth.5.a
à domino ut non solũ remissionẽ peccatorũ adipiscatur:
sed in numero ascribat apostolorũ: ut leo & bos simul
comedant, & lupus Esa.65.d
cũ agno pascatur. Et
Thomã qui est abys-
sus. Multi enim pro-
funda scientes dei, mi-
nime ꝓtulerunt: ut Pau- 2.Cor.12.a
lus ait: Scio hominẽ,
& reliqua: usq; quæ
non licet hominibus
loqui. Et Iacobũ Al-
phei: id est docti uel
millesimi. Cuius à la- Psal.90.a
tere cadunt mille, &
decẽ milia à dextris
eius. Iacobus alter,
cui colluctatio nõ est
aduersus carnem &
sanguinẽ: sed aduer-
sus spirituales nequi-
tias. Et Thaddæum Eph.6.b
qui est corculũ: id est
cordis cultor: q con-
seruat cor suũ omni
custodia. Munditia
nanq; cordis deus ui-
detur, ut per uitrum
mundum forma o-
stenditur expressa.
Et Simonem Cana-
næum qui & zelotes.
Simon ponens tri- D
sticiã interpretatur.
Beati nanque qui lu-
gent: quoniam ipsi
consolabuntur. Tri-
num luctum implet
qui consolationem fu-
turã quærit. Deflet peccata propria, cum Dauid & Ma-
ria: flet cum flentibus cum Paulo: & flet multum cum Io- Apoc.5.a
anne qui dicebat: Et ego flebam multum: quia nemo di-
gnus inuẽtus est qui aperiret librũ & solueret signacula
eius. Zelotes aũt dicitur, quẽ zelus domus dei comedit: Psal.68.b
ut Phinees sacerdos, ut cessaret quassatio. Et Iudã Iscariotẽ 1.Mach.2.a
qui tradidit illũ: qui non delet peccatũ suũ per pœniten- Psal.108.b
tiã: nec illud delet per memoriã. Vnde de eo dicitur: Et
peccatũ matris eius nõ deleatur. Fiãt cõtra dñm semper.
Iudas, cõfitens uel gloriosus interpretat. Iscariotis aũt,
memoria mortis. Cõfessores sunt multi in ecclesia super-
bi & gloriosi: quorũ primus Simon magus & Arius, & Titum.3.c
cæteri hæretici: quorũ memoria mortalis ideo in eccle-
sia celebratur, ut deuitẽtur. Hæ sunt duodecim differen-
tiæ apostolorũ & prædicatorũ: qui terni, quaterni circa
tabernaculũ domini excubãt: & sancta dñi uerba hume-
ris operũ proprijs portant: ut tabernaculũ unum man-
sionibus multis ad terram repromissionis portẽt: quos
unius exemplum ad timorem humiliat, ut angelos luci-
feri illius casus conseruat: ut non glorietur sapiens in sa-
pientia sua: sed qui gloriatur, in domino glorietur. Hiere.9.f
b ¶ Et ueniunt ad domum & conuenit iterum turba,
&c.] Hic proprie Marcus cõuenire Iesum cum discipu-
lis suis ad domum narrat: Et iterum turbas ut non pos-
sent panem manducare, conuenisse commemorat: Et
discipulos putasse quod in furorem uerteretur: quia
scribæ qui ab Hierosolymis uenerant, dicebant: Beelze-
bub habet. Sicut exaltãtur cœli à terra: sic exaltatæ sunt
uiæ dñi à uijs nostris. Ad hoc nanq; uenit qd' audiuit &
patit, qui nobis dicit: Beati eritis cũ maledixerint uobis Matth.5.a
homines

manducare: & cum audissent sui, exierunt tenere eum.
Dicebant enim: quoniam in furorem uersus est.[g] Et scri
bæ qui ab Hierosolymis descenderant, dicebant: quo/
niam Beelzebub habet: & quia in principe dæmoniorũ
eijcit dæmonia.[h] Et conuocatis eis, in parabolis dicebat
illis: Quomodo potest satanas satanam eijcere? Et si re/
gnum in se diuidatur, non potest regnum illud stare. Et
si domus super semetipsam dispertiatur, non potest do
mus illa stare: & si satanas consurrexerit in semetipsum,
dispertitus est, & non poterit stare, sed finẽ habet. Ne/
mo potest uasa fortis ingressus in domum diripere, nisi
prius fortem alliget, & tunc domũ eius diripiet.[i] Amen
dico uobis: quoniam omnia dimittẽtur filijs hominum
peccata & blasphemiæ, quibus blasphemauerunt. Qui
autẽm blasphemauerit in spiritũ sanctum, non habet
remissionem in æternũ, sed reus erit æterni delicti: quo/
niam dicebant, spiritum immundũ habet.[k] Et ueniũnt
mater eius & fratres, & foris stantes miserunt ad eum
uocantes eum, & sedebat circa eum turba, & dicunt ei:
Ecce mater tua & fratres tui foris quærunt te. Et re/
spondens eis ait: Quæ est mater mea, & fratres mei?
Et circumspiciens eos qui in circuitu eius sedebant, ait:
Ecce mater mea, & fratres mei. Qui enim fecerit uolun/
tatem dei, hic frater meus, & soror mea & mater mea
est.

Cap. IIII.

E[a]T iterum cœpit docere ad mare, & cõgregata est
ad eum turba multa: ita ut in nauim ascendens, se/
deret in mari: & omnis turba circa mare super terrã erat:
& docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in do
ctrina sua: Audite. Ecce exijt seminans ad seminandum. Et dum seminat,
aliud cecidit secus uiam, & uenerunt uolucres cœli & comederũt illud. Aliud
uero cecidit super petrosa ubi non habuit terram multam, & statim exortum
est: quoniam non habebat altitudinem terræ, & quando exortus est sol, exæ
stuauit, & eo quod non habebat radicem, exaruit. Et aliud cecidit in spinas:
& ascenderunt spinæ & suffocauerunt illud, & fructum non dedit. Et aliud
cecidit in terram bonam, & dabat fructum ascendentem & crescentem, & af/
ferebat unum tricesimum, & unum sexagesimum, & unum centesimum. Et
dicebat: Qui habet aures audiendi, audiat. Et cum esset singularis, inter/
togauerunt eum hi qui cum eo erant duodecim parabolam. Et dicebat eis:
Vobis datum est nosse mysterium regni dei.[b] Illis autem qui foris sunt in b 37
parabolis omnia fiunt: ut uidentes uideant, & non uideant, & audientes I
audiant & non intelligant: ne quando conuertantur & dimittantur eis pec/
cata. Et ait illis: Nescitis parabolam hanc, & quomodo omnes parabolas
cognoscetis?[c] Qui seminat, uerbum seminat. Hi autem sunt qui circa uiam c 38
ubi seminatur uerbum, & cum audierint, confestim uenit satanas & aufert II
uerbum quod seminatum est in cordibus eorum. Et hi sunt similiter qui su
per petrosa seminantur: qui cum audierint uerbum, statim cum gaudio acci/
piunt illud, & non habent radicem in se, sed temporales sunt: deinde orta tri
bulatione & persecutione propter uerbum, confestim scandalizantur. Et alij
sunt qui in spinis seminantur. Hi sunt qui uerbũ audiũt, & ærumnæ seculi &
deceptio

A homines, & reliqua usq;, merces uestra in cœlis. Dom⁹ ad quã ueniũt primitiua est ecclesia. Turbæ quæ impediũt panẽ man/ 1.Cor.11.f ducare, peccata & ui/ tia sunt: quia qui mã/ ducat indigne, iudi/ cium sibi mãducat & bibit, non dijudicans corpus domini. Vn/ de dominus in furo/ rem uertitur cum di/ Ioan.6.f cit: Nisi manducaue/ ritis carnem filij ho/ minis, & reliqua: usq; non habebitis uitam in uobis. [a] ¶ Et qui blasphemauerit ĩ spi/ ritum sanctum &c.] Quia nõ meretur pœ nitentiam agere ut re cipiatur: qui Christũ intelligẽs, principem dæmoniorum esse di cebat: quia nũquam soluitur à carcere, qui quadrantẽ uerbi no/ uissimum non solue/ rit ante finem uitæ. Quatuor namq; par/ tibus denarius uitæ fundatur æternæ: ut quod corde credis, B ore confitearis: & q̃d confiteris, opere im/ pleas, & quod imple/ ueris, docere non ces/ ses. Qui enim fecerit & docuerit, hic ma/ gnus uocabitur in re gno cœlorũ. [b] ¶ Et ueniunt mater eius.] Vt sciamus nos esse fratres eius & matrẽ: si uoluntatem patris eius impleuerimus: ut cohæredes simus eius qui non in sexi/ bus, sed in factis di/ scernit. Cap. IIII

ET iterum cœpit.] Vt locus docendi indicet auditores a/ maros fuisse, ac insta/ biles. Et ideo in para/ bolis loquitur eis: ut requirerẽt quod non intelligerent, & per a/ postolos quos con/ temptos habebãt, di/ scerẽt mysterium re/ gni quod ipsi non ha bebant. Mare, mun/ dum istum debere su scipi, frequenti lectio ne iam notũ est: quod & gustu amarum est, & uitiorum fluctibus inquietũ est. Sed ab ipso domino eripi po

tuissent, qui amara C
mutat in dulcedinẽ, g 32
tristitia uertit in gau/ II
dium, & ægritudines
detestabiles in salu/
tem. Parabola est na/
tura discrepantiũ re/ h 33
rum, sub aliqua simi/ II
litudine facta compa
ratio more prouiden
tiæ suæ, ut qui cœle/
stia capere non pote/
rant, per similitudi/
nes terrenas, audita
percipere potuissent.
παραβολὴ Græco uo/
cabulo dicitur simili i 34
tudo: quando illud II
quod intelligi uolu/
mus, per compara/
tiones aliquas indica
mus: Sic enim fer/
reum quempiam di/
cimus: quando du/ k 35
rum ac fortem desi/ II
deramus intelligi: cũ
uelocem uentis aut
auibus cõparamus:
Quod in trigesimo,
& sexagesimo, & cen/
tesimo fructu conti/
netur: hoc est, lege,
& prophetia, & euan
gelio: quod in ore
trium testium myste/
rium regni in mon/ D
te ostensum, id est a 36
Moysi, & Eliæ, & II
Iesu consistat.

A a ¶ Et dicebat illis: Nunquid uenit lucerna &c.] Lucerna, uerbum est de tribus seminibus. Modius autem tegens, auditus est inobedientium. Candelabrum apostoli sunt: quos illuminauit uerbū domini absconditum & occultum. Parabola utriusq; seminis est. In palam uero uenit, dum à domino tractatur. Et dicebat: In qua mensura mensi fueritis, remetietur uobis. Etenim secundū mensuram fidei, unicuiq; diuiditur intelligētia mysteriorum: & adijcietur, dum scientiæ etiā adijcientur uirtutes. Qui enim habet, dabitur ei, id est, qui habet fidem, habebit uirtutē: Et qui habet opus uerbi, habebit intelligentiam mysterij. Et qui non habet econtra fidem, deficit uirtute. Et qui nō habet opus uerbi, eius intelligentia caret. Et qui non intelligit, iam auditum perdidit, ac si non audisset. b ¶ Et dicebat: Sic est regnū dei &c.] Et hanc parabolā prædictis consequētē proprie sumpsit Marcus. Scripturas nouimus diuinas per similitudines terrenas plerunq; cœlestia sacramenta monstrare: sicut totū corpus constat euangeliorum. Regnum dei, ecclesia est, quæ regitur à deo, & ipsa regit homines, & cōtrarias uirtutes & uitia calcat: ut est centurio habens sub se milites. Homo iactās semen, filius hominis est: semen, uerbū uitæ: terra, corda humana. Dormitatio hominis mors est saluatoris. Exurgit semen nocte & die. Post somnum Christi, numerus credentiū per aduersa & prospera magis magisq; germinabat in fide, & creuit in opere, dū nescit ille. Tropica est ista locutio, & in scripturis diuinis creberrima cōsuetudine seminatur, id est, nescire nos fecit, quis fructū in finem afferat: dum dicit: qui perseuerauerit usq; in finem, ipse saluabitur. Vltro enim terra fructificat, dū uoluntatem nostram deus expectat, dicens: Si uis peruenire ad uitā, serua mandata. Primū, herbam, id est, timorem. Initium enim sapientiæ timor domini. Deinde spicam, id est pœnitentiā lachrymosam. Deinde plenum fructū in spica, id est, charitatē. Plenitudo enī legis, charitas est. C c ¶ Et cum ex se produxerit &c.] Falx, est mors uel iudicium, quod secat omnia: quoniam adest messis, id est consummatio seculi: In qua iusti gaudebunt, qui in lachrymis seminauerunt. Quod semen iterum similat grano sinapis: quod minimū in timore est, magnum autem in charitate: quæ est maior omnibus holeribus: quia de⁹ charitas est. 1.Ioan.4.c
Et omnis caro foenū Esa.49.b
Et, qui infirmus est, Rom.14.a
holera manducet: & fert ramos misericordiæ & compassionis. Cui⁹ sub umbra pauperes Christi, q sunt cœli animalia, delectantur habitare.

deceptio diuitiarum, & circa reliqua concupiscentiæ in/
troeuntes suffocant uerbum, & sine fructu efficitur. Et
hi sunt qui super terram bonā seminati sunt: qui audiūt
uerbum & suscipiunt, & fructificant unum tricesimum,
d 39 unum sexagesimū, & unum centesimū.[d] Et dicebat illis:
II Nunquid uenit lucerna ut sub modio ponatur, aut sub
e 40 lecto: Nonne ut super candelabrū ponatur?[e] Non est
II enim aliquid absconditum quod non manifestetur: nec
factum est occultū quod non ueniat in palàm. Si quis
f 41 habet aures audiendi audiat.[f] Et dicebat illis: Videte
II quid audiatis. In qua mensura mensi fueritis, remetietur
uobis, & adijcietur uobis.[g] Qui enim habet dabitur illi:
g 42 & qui non habet, etiā quod habet, auferetur ab eo.[h] Et
II h 43 dicebat: Sic est rēgnum dei, quemadmodū si homo ia/
X ciat sementē in terrā, & dormiat & exurgat nocte & die
& semen germinet, & increscat dū nescit ille. Vltro enim
terra fructificat, primum herbā, deinde spicam, deinde
plenū frumentū in spica. Et cū ex se produxerit fructus,
i 44 statim mittit falcem: quoniā adest messis.[i] Et dicebat:
II Cui assimilabimus regnum dei: aut cui parabolæ cōpa
B rabimus illud? Sicut granū sinapis quod cum seminatū
fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt
in terra, & cum seminatū fuerit, ascendit & fit maius om
nibus holeribus, & facit ramos magnos: ita ut possint
k 45 sub umbra eius aues cœli habitare.[k] Et talibus multis pa
VI rabolis loquebatur eis uerbū prout poterāt audire: sine
l 46 parabola aūt non loquebatur eis.[l] Seorsum aūt discipu
X lis suis disserebat omnia.[m] Et ait illis in die illa cum sero
m 47 esset factū: Transeamus contra. Et dimittentes turbam,
II assumunt eū ita ut erat in naui, & aliæ naues erāt cū illo.
Et facta est procella magna uenti, & fluctus mittebat
in nauim, ita ut impleretur nauis. Et erāt ipse in puppi
super ceruical dormiens, & excitant eum, & dicunt illi:
Magister, nō ad te pertinet quia perimus? Et exurgens
cōminatus est uento, & dixit mari: Tace, obmutesce. Et
cessauit uentus, & facta est trāquillitas magna. Et ait il/
lis: Quid timidi estis? Necdum habetis fidem. Et timue
rūt timore magno, & dicebāt ad alterutrū: Quis putas
est iste, quia uentus & mare obediūt ei? Cap. V.

ET uenērunt trans fretum maris in regionem Gerasenorum. Et exeunti ei de naui, statim occurrit de monumentis homo in spiritu immundo, qui domiciliū habebat

d ¶ Seorsum autem &c.] Illi enim digni erāt audire mysteria in penetrali intimo sapientiæ: qui remotis cogitationum malarum tumultibus in solitudine uirtutum permanebant. Sapientia enim est in tempore ocij. Deinde ad B mare ueniunt, & fluctibus turbantur. e Et erat ipse &c.] Puppis, mortuis pellibus uiuos continet, & fluctus arcet, & ligno solidat, id est cruce & morte dñi, ecclesia saluat. Ceruical, corpus dñi est: cui diuinitas sicut caput inclinata est. Puppis, initiū ecclesiæ est: in qua dñs dormit morte corporali: Qui nunq; dormiet, qui custodit Israel. Cōminatur uento & mari, ut tàceat: de quo dicitur: Tu dominaris potestati maris, & reliqua. Psal.88.b
Ventus & mare, dæmones & persecutores sunt: quibus dicit, tace: quādo cōpescit edicta regum iniquorū ut uoluerit, qa non est hominis ut dirigat gressus suos. Trāquillitas magna, pax ecclesiæ est post pressuram: siue theoria, post actualem uitam.

Cap. V.

ET uenerunt &c.] Sexta uirtute sanat, qui in monumentis domiciliū habebat: nec catenis ligatus, nec cō pedibus. Nemo enī domare eū poterat. In mōtibus & in monumentis

A monumentis erat: cla
mans & concidens se
lapidibus. Hic est de-
speratissimus gẽtium
populus, quem enu-
2.Tim.3.a merat Apostolus: Su
perbus, elatus, immũ
dus, sanguinarius, ido
lolatra, ignominiosus,
nec lege naturæ, nec
dei, nec humano ti-
more alligatus. a
¶ Cui legio.] Id est
decẽ milia, quæ ca-
dũt ad dexteram pa-
tris, quæ est Christus.
Cui dæmonio grex
porcorũ credit: cui ni
hil est utile, nisi ut si-
mul in abysso, id est,
in inferno, sine respe-
ctu misericordiæ suc-
cessor, per impetũ im
maturæ mortis: à qb.
fugiunt multi qui pa
Prouer.19.d scebant eos. Flagella-
to etenim stulto, sapi-
ens prudentior fit. Et
rogant Iesum, ut exe-
at à finibus eorum ut
ait Petrus: Exi à me
domine, quoniam im
mundus sum: Ne tan
gant arcam dei ut O-
1.Reg.5.b za. Homo sanatus mit
B titur in domum suã,
& prædicat in deca-
poli: dum à Romano
nunc regno, Iudæi cõ
uertuntur, qui in lite
ra tantũ pendent de-
calogi. Post hæc uenit
Iairus archisynago-
gus: quia cũ intraue-
rit plenitudo gentiũ,
Rom.11.c tunc oĩs Israel saluus
fiet. Iairus, siue illumi
nãs, siue illuminatus
interpretatur, id est, Iu
daicus populus um-
bra literæ deposita,
spiritu illustratus & il-
luminatus: procidẽs
ad pedes uerbi, id est
ad incarnationẽ Iesu
se humilians, rogat pro
filia. Qui sibi uiuit,
Heb.11.g alios uiuere facit. A-
braham & Moyses &
Samuel rogant pro
plebe mortua & sequi
tur Iesus preces eo-
rum. Septima uirtu-
te suscitatur mortua.
Sed inter uiam tãgit
fimbriam retro mu-
lier sanguinaria: quæ
profligatam cum sa-
lute perdidit in me-
dicos nihil proficien-
tes substantiã. Septi-
mo die requieuit deus

habebat in monumẽtis. Et neq; catenis iam quisquam
poterat eum ligare: quoniam sæpe compedibus & ca-
tenis uinctus, dirupisset catenas & compedes commi-
nuisset: & nemo poterat eum domare. Et semper die ac
nocte in monumentis & in montibus erat clamans &
concidens se lapidibus. Videns autem Iesum à longe,
cucurrit & adorauit eum, & clamans uoce magna dixit:
Quid mihi & tibi Iesu fili dei altissimi? Adiuro te per
deum, ne me torqueas. Dicebat enim illi: Exi spiritus im
mũde ab homine. Et interrogabat eum: Quod tibi no-
men est? Et dicit ei: Legiõ mihi nomen est: quia multi
sumus. Et deprecabatur eum multũ ne se expelleret ex-
tra regionem. Erat aũt ibi circa montẽ grex porcorum
magnus pascens. Et deprecabantur eum spiritus, dicen-
tes: Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus. Et con-
cessit eis statim Iesus. Et exeuntes spiritus immundi, in-
troierunt in porcos, & magno impetu grex præcipita-
tus est in mare ad duo milia, & suffocati sunt in mari.
Qui autem pascebant eos, fugerunt & nunciauerunt in
ciuitatem, & in agros. Et egressi sunt uidere quid esset fa
cti, & ueniunt ad Iesum, & uident illum qui à dæmonio
uexabatur sedentem uestitum & sanæ mẽtis, & timue-
runt. Et narrauerunt illis qui uiderant qualiter factum
esset ei q dæmoniũ habuerat & de porcis. Et rogare cœ
perunt eum, ut discederet de finibus eorum. [a] Cumq;
ascenderet nauim, cœpit illũ deprecari qui à dæmonio
uexatus fuerat, ut esset cum illo. Iesus aũt non admisit
eum, sed ait illi: Vade in domũ tuã ad tuos, & annuncia
illis quanta tibi dñs fecerit & misertus sit tui. Et abijt, &
cœpit prędicare in decapoli, quanta sibi fecisset Iesus, &
omnes mirabantur. [b] Et cũ transcendisset Iesus in naui
rursus transfretum, conuenit turba multa ad eum, & erat circa mare. Et uenit
quidam de archisynagogis nomine Iairus, & uidens eum, procidit ad pedes
eius, & deprecabatur eum multum, dicens: Quoniam filia mea in extremis
est: ueni, impone manus super eam: ut salua sit, & uiuat. Et abijt cum illo, & se
quebatur eum turba multa, & comprimebãt eum. Et mulier quæ erat in pro-
fluuio sanguinis annis duodecim, & fuerat multa perpessa à cõpluribus me-
dicis, & erogauerat omnia sua, nec quicq; profecerat, sed magis deterius ha-
bebat: cum audisset de Iesu, uẽnit in turba retro, & tetigit uestimentum eius
Dicebat enim: quia si uel uestimentum eius tetigero, salua ero. Et confestim
siccatus est fons sanguinis eius, & sensit corpore, quia sanata esset à plaga. Et
statim Iesus in semetipso cognoscens uirtutem quæ exierat de illo, conuer-
sus ad turbam aiebat: Quis tetigit uestimenta mea? Et dicebant ei discipuli
sui: Vides turbam comprimentem te, & dicis, quis me tetigit? Et circunspicie-
bat uidere eam quæ hoc fecerat. Mulier uero timens & tremens, sciens quod
factum esset in se, uenit & procidit ante eum, & dixit ei omnem ueritatem. Il-
le autem dixit ei: Filia, fides tua te saluã fecit: uade in pace, & esto sana à pla-
ga tua. Adhuc eo loquente, ueniũt ad archisynagogũ, dicentes, quia filia tua
mortua est, quid ultra uexas magistrum? Iesus aũt audito uerbo quod dice-
batur, ait archisynagogo: Noli timere, tantummodo crede. Et non admisit
quenq;

ab omnibus operibus C
suis. Quando suscita-
tur mortua intus, &
seminuua foris cum
turbis. fluxus sangui
nis sterilitatem facit.
unde dicitur ad ec- Esa.54.a
clesiam gentium: Læ-
tare sterilis quæ non
paris. b ¶ Venit in
turba retro, & teti-
git uestimentum eius
&c.] Id est post re-
surrectionem. Fim-
briã tangit, ac si cym
bala & mala punica,
quæ pendẽt de extre-
mis oris tunicæ sum-
mi sacerdotis. Cym-
balum, cõfessionem:
malum punicũ, mar-
tyrij uoluntatem, &
uirtutum candorem:
siue unitatem signifi-
cat. Ad puellam dici-
tur: Tabita cũi, id est
puella surge. Archisy
nagogo dicitur: Filia
tua mortua est. Iesus
autem dixit: Non est
mortua, sed dormit.
Vtrunq; est: mortua
est uobis, mihi dor-
mit. Annorum duo-
decim erat puella: &
annis duodecim erat a 48
mulier perpessa. Pec- VIII
cata non credenti-
um, apparent in ini-
tio fidei credentium.
Vnde dicitur. Credi-
dit Abraham deo & Gal.3.a
reputatum est ei ad b 49
iusticiam. II

A Cap. VI.
ET egreſſus &c.]
Deinde iens in pa/
triam ſuam, filius fa/
bri Ieſus uocatur. Et
hoc myſtice:ſed fabri
qui fabricatus eſt au/
roram & ſolem,id eſt
eccleſiam primam &
ſequentẽ: in quarum
figura, mulier & puel
la ſanantũ. b ¶ Quia
non eſt propheta.]
a 50 Comitatur ſæpe uili/
I tas originem: ut eſt,
1.Reg.25.b quis eſt filiꝰ Iſai? Sed
b 51 humilia dominus re
I ſpicit, & alta à longe
cognoſcit. Mutuntur
deinde duodecim a/
poſtoli,& datũ eis po/
teſtas præcepta do/
cendi: ut comitetur
uerbum ſimul & fa/
ctum:& cum promiſ/
c 52 ſis inuiſibilibus, uiſi/
II biles uirtutes micẽt,
d 53 & cum ungebãt oleo
II ægros, infirmitatem
fidei uirtute corrobo
rant. c ¶ Et audiuit
e 54 &c.] Lucernam ſub
II modio abſcondi fas
f 55 non eſt. d ¶ Quo au
dito, Herodes ait:]
II Per Ironiam expreſſe
g 56 pronunciat Herodes
VIII pellicetus. Caput le/
h 57 gis quod eſt Chriſtꝰ
II de corpore abſcidiũ
i 58 proprio,id eſt Iudai/
co populo, & datur
X gentili puellæ, id eſt
Romanæ eccleſiæ, &
k 59 puella dat matri ſuæ
II adulteræ, id eſt ſyna/
gogæ,crediturae in fi/
ne. Corpus Ioannis
ſepelitur:caput in di/
ſco collocatur: litera
humo tegitur: ſpiri/
l 60 tus in altari honora/
VI tur ac ſumiũ. e ¶ Et
cõuenientes apoſtoli
ad Ieſum,renunciaue
runt ei omnia quæ e/
gerant & docuerant
Eccles.1.b &c.] Ad locum un/
de exeũt flumina re/
uertuntur. Deo ſem/
per gratias referunt
miſſi quod accepe/
rant. f ¶ Et ait illis:
Venite ſeorſum in de
ſertum locum &c.]
Et hoc proprie Mar/
cus. Seorſum ducit
m 61 q̃s elegit:ut inter ma/
VIII los uiuentes,mala nõ
intẽdãt:ut Lot in So/
n 62 domis,& Iob in terra
V Hus,& Abdias in do/

quenquam ſe ſequi:niſi Petrum, & Iacobum, & Ioannem fratrem Iacobi. Et C
ueniunt in domum archiſynagogi, & uidit tumultum & flentes & eiulantes multum:& ingreſſus ait illis: Quid turbamini & ploratis? puella non eſt mortua,ſed dormit. Et irridebãt eum. Ipſe uero eiectis omnibus, aſſumit patrem & matrem puellæ, & qui ſecum erant, & ingrediuntur ubi puella erat iacens, & tenens manum puellæ,ait illi: Tabita cumi,quod eſt interpretatum: Puella tibi dico,ſurge. Et confeſtim ſurrexit puella & ambulabat. Erat autem annorum duodecim, & obſtupuerunt ſtupore magno. Et præcepit illis uehementer,ut nemo id ſciret,& dixit dari illi manducare. Cap. VI.

ET [a] egreſſus inde abijt in patriam ſuam, & ſequebantur eum diſcipuli ſui. Et facto ſabbato cœpit in ſynagoga docere, & multi audientes admirabantur in doctrina eius,dicentes: Vnde huic hæc omnia? Et quæ eſt ſapiẽtia quæ data eſt illi,& uirtutes tales quæ per manus eius efficiuntur? Nonne hic eſt faber filius Mariæ, frater Iacobi, & Ioſeph, & Iudæ, & Simonis? Nonne & ſorores eius hic nobiſcum ſunt? Et ſcandalizabantur in illo. [b] Et dicebat illis Ieſus: Quia nõ eſt propheta ſine honore niſi in patria ſua,& in domo ſua,& in cognatione ſua. Et non poterat ibi uirtutẽ ullam facere:niſi paucos infirmos impoſitis manibus curauit. Et mirabatur propter incredulitatẽ eorum? [c] & circuibat caſtella in circuitu docens. [d] Et conuocauit duodecim,& cœpit eos mittere binos, & dabat illis poteſtatem ſpirituum immundorum: Et præcepit illis ne quid tollerent in uia,niſi uirgam tantum:non peram,non panem, neq; in zona æs, ſed calciatos ſandalijs, & ne induerentur duabus tunicis. Et dicebat eis: [e] Quocunq; introieritis in domum,illic manete donec exeatis inde. [f] Et quicunq; non receperint uos, neq; audierint uos: exeuntes inde,excutite puluerẽ de pedibus ueſtris in teſtimoniũ illis. [g] Et exeuntes D
prædicabãt ut pœnitentiã agerent,& dæmonia multa eijciebant,& ungebãt oleo multos ægros, & ſanabantur. [h] Et audiuit rex Herodes (manifeſtum enim factum eſt nomen eius) & dicebat: Quia Ioannes baptiſta reſurrexit à mortuis:& propterea uirtutes operantur in illo. Alij autem dicebant,quia Elias eſt:alij uero dicebant,quia propheta eſt,quaſi unus ex prophetis. [i] Quo audito, Herodes ait: Quem ego decollaui Ioannem, hic à mortuis reſurrexit. [k] Ipſe enim Herodes miſit ac tenuit Ioannem, & uinxit eum in carcerem propter Herodiadem uxorem Philippi fratris ſui:quia duxerat eam. Dicebat enim Ioãnes Herodi: Nõ licet tibi habere uxorẽ fratris tui. Herodias aũt inſidiabatur illi,& uolebat occidere eũ,nec poterat. Herodes enim metuebat Ioannẽ,ſciens eũ uirum iuſtũ & ſanctũ,& cuſtodiebat eũ,& audito eo multa faciebat,& libenter eũ audiebat. [l] Et cũ dies opportunus accidiſſet, Herodes natalis ſui cœnã fecit principibus,& tribunis & primis Galilææ. Cumq; introiſſet filia ipſius Herodiadis & ſaltaſſet,& placuiſſet Herodi:ſimulq; recũbentibus,rex ait puellæ: Pete à me quod uis,& dabo tibi. Et iurauit illi:quia quicquid petieris, dabo tibi: licet dimidium regni mei. Quæ cum exiſſet dixit matri ſuæ: Quid petam? At illa dixit: Caput Ioannis baptiſtæ. Cumq; introiſſet ſtatim cum feſtinatione ad regem, petiuit, dicens: Volo,ut protinus des mihi in diſco caput Ioannis baptiſtæ. Et contriſtatus eſt rex propter iuſiurandum,& propter ſimul recumbentes noluit eam contriſtare: ſed miſſo ſpiculatore, præcepit afferri caput eius in diſco, & decollauit eum in carcere. Et attulit caput eius in diſco,& dedit illud puellæ,& puella dedit matri ſuæ. Quo audito, diſcipuli eius uenerunt, & tulerunt corpus eius, & poſuerũt illud in monumẽto. [m] Et conuenientes apoſtoli ad Ieſum,renunciauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant. Et ait illis: [n] Venite ſeorſum in de-

ſertum

A mo Achab. a ¶ Et ait illis: requiescite.] Vt aues in ramis sinapis. Pusilla hic sanctis requies, lõgus labor. Sed postea dicit illis, ut requiescãt à laboribus suis. Erãt enĩ qui ueniebãt & redibant multi, nec mãducãdi spaciũ habebãt in arca Noe: & animalia quæ intus erant foris nitèbant, & quæ foris erãt, intro erũpebãt. Sic nimirũ agit in ecclesia: Iudas recessit: latro accessit. Q diu receditur à fide, nec ecclesiæ requies est sine mœrore. Rachel plorãs filios suos, noluit cõsolari. Non est hic cõuiuium, in quo bibitur uinum nouum, quando cantabitur canticum nouum, in cœlo nouo, & in terra noua, ab hominibus nouis: cum mortale hoc induerit immortalitatem, cum quinq panibus & duobus piscibus, quinq milia
B hominum uespera uitæ pascentur, & duodecim cophini octaua uirtute pleni fragmentis colligentur, cum sedẽt super thronos duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel. Qui sunt fragmẽta? Abraham, Isaac & Iacob: quando reliquiæ saluæ fiẽt ex Israel? qñ facie ad faciẽ uidebimus, qđ in lege Moysi, & prophetis, & psalmis, scriptũ legimus de Chri
Luc.3.4 sto. Vnde post quartam uigiliam noctis, compescit Iesus tumorem maris, ambulãs super illud, & dicit: Confidite, ego sum: quia uidebimus eum sicuti est. Tunc cessauit uẽtus & procella Iesu sedente, id est regnante in naui: quæ est uniuersalis ecclesia. Sequitur. b ¶ Et quotquot tangebant eum, salui fiebant.] Quãdo fugiet dolor & gemitus.

Cap. VII.

ET conueniunt ad eum &c.] Phari-

sertum locum, & requiescite pusillum. Erant enim qui ueniebant & redibant, C
multi. Et nec spacium manducandi habebant.[o] Et ascendentes in nauim, abie o 63
runt in desertum locum seorsum. Et uiderunt eos abeuntes, & cognouerunt VI
multi, & pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerũt
eos. Et exiens uidit turbam multam Iesus, & misertus est super eos: quia erãt
sicut oues non habentes pastorem. Et cœpit illos docere multa.[p] Et cum iam p 64
hora multa fieret, accesserunt discipuli eius, dicentes: Desertus est locus hic: & I
iam hora præterijt: dimitte illos, ut euntes in proximas uillas & uicos emant
sibi cibos quos manducent. Et respondens ait illis: Date illis uos manducare.
Et dixerũt ei: Euntes emamus ducentis denarijs panes, & dabimus illis man
ducare. Et dixit eis: Quot panes habetis? Ite & uidete. Et cum cognouissent,
dicunt: Quinq, & duos pisces. Et præcepit illis, ut accumbere facerent omnes,
secundum contubernia super uiride fœnum. Et discubuerũt in partes per cen
tenos & quinquagenos. Et acceptis quinq panibus & duobus piscibus, intu-
ens in cœlũ benedixit: & fregit panes, & dedit discipulis suis, ut ponerent an-
te eos. Et duos pisces diuisit omnibus, & manducauerunt omnes, & saturati
sunt. Et sustulerunt reliquias fragmentorum duodecim cophinos plenos, &
de piscibus. Erant aũt qui manducauerũt, quinq milia uirorũ.[q] Et statim coe q 65
git discipulos suos ascendere nauim, ut præcederẽt eũ trans fretũ ad Bethsai- VI
dam, dum ipse dimitteret populũ.[r] Et cum dimisisset eos: abijt in montẽ ora- r 66
re.[s] Et cum sero esset, erat nauis in medio mari, & ipse solus in terra, & uidens II
eos laborãtes in remigãdo: erat enim uentus cõtrarius eis. Et circa quartã uigi s 67
liã noctis uenit ad eos ambulãs sup mare, & nolebat præterire eos. At illi ut IIII
uiderunt eum ambulantẽ super mare, putauerũt phantasma esse, & exclama
uerũt: Omnes enim uiderũt eũ, & cõturbati sunt. Et statim locutus est cũ eis, D
& dixit eis: Cõfidite, ego sum, nolite timere.[t] Et ascendit ad illos in nauim, & t 68
cessauit uentus. Et plus magis intra se stupebãt. Non enim intellexerũt de pa VI
nibus: erat enim cor eorũ obcæcatũ. Et cum transfretassent, uenerunt in terrã
Genezareth, & applicuerũt.[u] Cumq egressi essent de naui, cõtinuo cogno- u 69
uerunt eum, & percurrentes uniuersam regionem illam, cœperũt in grabatis II
eos qui se male habebant circunferre, ubi audiebant eum esse: & quocunq
introibat in uicos, uel in uillas aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos, &
deprecabantur eum, ut uel fimbriam uestimenti eius tangerent. Et quotquot
tangebant eum, salui fiebant. Cap. VII.

E[a]T conueniunt ad eum pharisæi, & quidam de scribis uenientes ab Hie a 70
rosolymis. Et cum uidissent quosdam ex discipulis eius cõmunibus ma X
nibus, id est non lotis, manducare panes, uituperauerunt. Pharisæi autem &
omnes Iudæi nisi crebro lauerint manus, non manducant: tenentes traditio-
nem seniorum: Et à foro uenientes nisi baptizentur non comedunt. Et alia
multa sunt, quæ tradita sunt illis seruare: baptismata calicum & urceorum &
æramentorum & lectorum.[b] Et interrogabãt eum pharisæi & scribæ: Qua- b 71
re discipuli tui non ambulant iuxta traditionem seniorum: sed communibus VI
manibus manducant panem?[c] At ille respondens, dixit eis: Bene propheta-
uit Esaias de uobis hypocritis: sicut scriptum est: Populus hic labijs me hono
rat: cor autem eorum longe est à me. In uanum autem me colũt, docentes do
ctrinas & præcepta hominum. Relinquentes enim mandatum dei, tenetis
traditionem hominum: baptismata urceorum & calicum, & alia similia his
facitis multa. Et dicebat illis: Bene irritum facitis præceptum dei, ut traditio-
nem uestram seruetis. Moyses enim dixit: Honora patrem tuum & matrem
tuam, & qui maledixerit patri uel matri, morte moriatur. Vos autem dicitis:

A sceorum superfluum latratum, furca rationis obtundit,
id est Moysi & Esaiæ increpatione: ut nos aduersantes
hæreses uerbis scripturæ uincamus. Vidētes discipulos
nō lotis manib9 manducare: quod futurā gentium com
munionem significat. Mundicia & baptismum pharisæ/
cū sterile est. Cōmu/
nicatio non lota apo
stolica, extendit pal/
mites suos usque ad
mare: qđ culpa ma/
tus est. Traditio au/
tē pharisaica in men/
sis & puris uasis non
est tractanda: sed ab/
scindēda & radenda.
Sæpe enim traditio/
nibus hominū, man/
data dei cedunt. Post
hoc signum, mulier
72 Syrophœnissa, cuius
VI filia spiritum immun
dum habebat, intrās
pcidit ad pedes eius.
Erat enim gētilis mu/
lier: rogat p filia, quæ
est mater nostra, Ro/
mana ecclesia, & na/
ta dæmoniaca, barba
rica est occidentalis
natio: cuius fides fecit
de cane ouem: micas
spiritualis intellect9,
non panem fractum
literæ sumere cupit.
Fidelis prudēs & hu
B milis meretur quod
poscit. c ¶ Et iterū
exiens de finibus.]
Et hic proprie narrat
Marcus decimā uir/
tutē. Tyrus interpre/
d 73 tatur angustia signifi
VI cans Iudæā: cui domi
nus dicit: Coangusta
tum est stratū: breue
est palliū, utrūq; ope
rire nō potest: ut trās/
ferat se ad gētes alias.
Sidon uero uenatio
interpretatur, quæ fe
ra indomitaq; nostra
natio est, & uenit ad
e 74 mare Galilææ, quod
X fluctuosa uolubilitas
est: inter medios fines
decapoleos, quod in
terpretatur decalogi
mādata. Saluator ad
saluandas gentes ab
apostolis ducit: qui
interroganti se adole
scenti quid faceret, re
spōdit: Nosti manda/
f 75 ta? b ¶ Et adducūt
VIII &c.] Genus huma/
num per multa mem
g 76 bra, ac si unus homo
VI uaria peste absumpta
enumeratur: in proto
plasto cæcatur, dum
uidet. Surdus fit, cū
audit. dum odora/

Si dixerit homo patri uel matri corban, quod est do/
num quodcunq; ex me tibi proderit, & ultra non dimit
titis eum quicq; facere patri suo aut matri: rescindentes
uerbū dei per traditionē uestram, quam tradidistis. Et
similia huiusmodi multa facitis. Et aduocans iterū tur/
bam, dicebat illis: Audite me omnes & intelligite: Nihil
est extra hominē introiens in eū, quod possit eum coin
quinare: sed quæ de homine procedūt, illa sunt quæ co/
inquināt hominē. Si quis habet aures audiendi, audiat.
[c] Et cum introisset in domū à turba, interrogabant eum
discipuli eius parabolā. Et ait illis: Sic & uos impruden/
tes estis. Non intelligitis, quia omne extrinsecus introi/
ens in hominem, nō potest eum coinquinare: quia non
intrat in cor eius, sed in uentrem & in secessum exit, pur
gans omnes escas. Dicebat aūt: quoniā quæ de homi/
ne exeunt, illa coinquinant hominē. Ab intus enim de
corde hominū malæ cogitationes procedūt: adulteria,
fornicatiōes, homicidia, furta, auaritiæ, nequitiæ, dolus,
impudicitiæ, oculus malus, blasphemia, superbia, stulti/
cia. Omnia hæc mala ab intus procedūt, & coinquināt
hominē. Et inde surgens, abijt in fines Tyri & Sidonis:
& ingressus domū, neminē uoluit scire, & non potuit la
tere. Mulier enim statim ut audiuit de eo, cuius filia ha
bebat spiritum immundū, intrauit & procidit ad pedes
eius. Erat enī mulier gentilis Syrophœnissa genere: [d] &
rogabat eū, ut dæmoniū eijceret de filia eius. Qui dixit
illi: Sine prius saturari filios. Nō est enim bonū sumere
panem filiorū, & mittere canibus. At illa respondit, &
dicit illi: Vtiq; domine, nā & catelli comedūt sub mensa
de micis puerorū. Et ait illi: Propter hunc sermonē ua/
de: exijt dæmoniū à filia tua. Et cum abijsset domū suā,
inuenit puellā iacentem supra lectū, & dæmoniū exijs/
se. [e] Et iterūm exiens de finibus Tyri, uenit per Sidonē
ad mare Galilææ inter medios fines decapoleos: & ad/
ducūt ei surdū & mutum: & deprecābatur eum, ut im/
ponat illi manū, & apprehēndens eum de turba seor/
sum, misit digitos suos in auriculas eius: & expuēns teti
git linguam eius: & suspiciēns in cœlū, ingemuit, & ait
illi: Ephēta: quod est, adaperire. Et stātim apertæ sunt
aures eius, & solutū est uinculū linguæ eius, & loqueba/
tur recte, & præcēpit illis, ne cui dicerent. [f] Quānto aūt
eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabāt, & eo am
plius admirabantur, dicentes: [g] Bene omnia fecit, & sur/
dos fecit audire, & mutos loqui. Cap. VIII.

IN diēbus illis, iterum cum turba multa esset, nec ha/
berent quod manducarent, conuocatis discipulis, ait
illis

tur, emungitur. Obmutescit, dum loquitur. Mancus fit C
dum manū extendit. Incuruatur, dum erigitur. Hydro/
picus fiedū concupiscit: claudus fit, dū progreditur. Le
pra suffunditur, dū nudatur. Dæmone impletur, dū di/
uinitatē appetit. Morte morit, dū audacter excusat qđ
inobedienter cōmisit.
c ¶ Et deprecabātur.
&c.] Incarnatū fore
dñm, multi iusti & pa
triarchæ cupiebant.
d ¶ Apprehēdens.]
Seorsum semp à tur/
bulētis cogitationib.
& actib9 inordinatis,
sermonibusq; incom
positis ducit, qui sa/
nari meretur. Digiti
qui in aures eius mit
tūtur, uerba spiritus
sunt: de quo dicitur:
Digit9 dei hic est. Et: Exod. 8. c
Opera digitorū tuo/ Psal. 8. a
rū sunt cœli. e ¶ Et
expuens.] Spuma
de carne dñi, est diui/
na sapientia: quæ sol/
uit uinculū labiorū
humani generis: ut
dicat: Credo in deū
patrē omnipotentem
&c. f ¶ Et suspiciēs
&c.] Id est, nos ge/
mere docuit, & in cœ
lum thesaurū cordis
nostri erigere: qđ per
gemitū cōpunctionis D
intimæ, friuola læti/
cia carnis purgat: ut
dicitur: Rugiebā à ge Psal. 37. b
mitu cordis mei. g
¶ Et ait illi.] Corde
enim creditur ad iu/
stiticā: ore aūt cōfessio
fit ad salutē. h ¶ Et
statim &c.] Apertæ
sunt aures eius ad hy
mnos, & cantica, &
psalmos: soluitur lin/
gua, ut eructet uerbū
bonū quod non pos/
sunt minæ nec uerbe
ra cohibere: ut ait a/
postolus Paulus: Ego
uinctus: sed nō est al/
ligatū in me uerbum
dei. i ¶ Et præcepit
illis &c.] Nō in uir/
tutibus gloriādū esse
docuit: sed in cruce &
in humilitatione. k
¶ Quantū autem.]
Ciuitas in monte po/
sita undiq; circumspe
cta abscondi non po
test: humilitas semp
præcedit gloriam.
Cap. VIII.
IN diebus illis &c.]
Vndecima uirtute
septē panes, quattuor
ieiunis milibus fran/
guntur: & pauci pisci
culi

illis: Misereor super turbam: quia ecce iam triduo susti/
nent me: nec habent quod manducent, & si dimisero
eos ieiunos in domum suã, deficiẽt in uia. Quidã enim
ex eis de longe uenerũt. Et responderũt ei discipuli sui:
Vnde istos quis poterit hic satiare panibus in solitudi/
ne? Et interrogauit eos: Quot panes habetis? Qui dixe
runt: Septem. Et præcepit turbæ discumbere super ter/
ram. Et accipiens septem panes, gratias agens, fregit, &
dabat discipulis suis, ut apponerent. Et apposuerunt tur
bæ, & habebant pisciculos paucos, & ipsos benedixit, &
iussit apponi. Et mãducauerũt, & saturati sunt. Et sustu/
lerunt quod superauerat de fragmẽtis septem sportas.
Erant aũt qui manducauerant, quasi quatuor milia, &
dimisit eos. Et statim ascendens nauim cum discipulis
suis, uenit in partes Dalmanutha: [a] & exierunt pharisæi, a 77
& cœperunt cõquirere cum eo, quærentes ab illo signũ IIII
de cœlo, tentãtes eum. Et ingemiscens spiritu ait: Quid
generatio ista signum quærit? [b] Amen dico uobis, si da b 78
bitur generationi isti signũ. Et dimittens eos ascendens VI
iterum nauim, abijt trãs fretum. Et obliti sunt panes su
mere, & nisi unum panẽ non habebant secum in naui.
[c] Et præcipiebat eis, dicens: Videte & cauete à fermento c 79
pharisæorum & fermento Herodis. [d] Et cogitabant ad II d 80
alterutrũ dicẽtes: quia panes nõ habemus. Quo cogni/ VI
to, ait illis Iesus: Quid cogitatis, quia panes nõ habetis?
Nondũ cognoscitis nec intelligitis? Adhuc cęcatũ habe
tis cor uestrum: oculos habentes, nõ uidetis, & aures ha
bentes, non auditis. Nec recordamini, quando quinq;
panes fregi in quinq; milia, & quot cophinos fragmen
torum plenos sustulistis? Dicunt ei: Duodecim. Quãdo
& septẽ panes in quatuor milia, quot sportas fragmen
torum tulistis? Et dicunt ei: Septem. Et dicebat eis: Quomodo nondum in/
telligitis? [e] Et ueniũt Bethsaida, & adducunt ei cæcũ, & rogãbant eũ ut illum e 81
tangeret. Et apprehensa manu cæci, ẽduxit eum extra uicum, & expuens in X
oculos eius, impositis manibus suis interrogauit eum, si quid uideret. Et áspi
ciens ait: Video homines uelut arbores ambulantes. Deinde iterum impo/
suit manus super oculos eius, & cœpit uidere, & restitutus est, ita ut clare ui/
deret omnia, & misit illum in domũ suam, dicens: Vade in domũ tuam: & si
in uicũ introieris, nemini dixeris. [f] Et egressus est Iesus & discipuli eius in ca/ f 82
stella Cæsareæ Philippi, & in uia interrogabat discipulos suos, dicens eis: I
Quem me dicunt esse homines? Qui responderunt illi, dicentes: Ioannẽ ba/
ptistã: alij Eliam: alij uero quasi unum de prophetis. Tunc dicit illis: Vos ue/
ro quem me esse dicitis? Respondens Petrus, ait ei: Tu es Christus. [g] Et com/ g 83
minatus est eis, ne cui dicerent de illo. Et cœpit docere eos, quoniã oportet fi II
lium hominis multa pati, & reprobari à senioribus, & à summis sacerdotib.
& scribis, & occidi, & post tres dies resurgere, & palã uerbum loquebat. [h] Et h 84
apprehendens eum Petrus, cœpit increpare eum. Qui conuersus, & uidens VI
discipulos suos, cõminatus est Petro, dicens: Vade retro me satana, quoniã
non sapis q̃ dei sunt, sed quæ sunt hominũ. [i] Et cõuocata turba cũ discipulis i 85
suis, dixit eis: Si qs uult me sequi, deneget semetipsum, & tollat crucẽ suã, & II

A culi benedicuntur: & de fragmẽtis septem sportæ plenæ sustolluntur. Septem panes, dona sunt septem spiritus sancti. Quatuor milia, annus est noui testamenti cum quatuor temporibus. Septem sportæ, primæ septem ecclesiæ: Fragmenta panũ, mystici intellectus primæ septimanæ sunt. Pisciculi benedicti libri sunt noui testamenti: quoniã piscis assi partem, dominus resurgens postulat, & piscem superpositum prunis, discipulis in captura piscium porrigit. Post hæc ueniũt Bethsaida, quæ domus uallis interpretatur: quæ est alia nisi mundus, qui est uallis lachrymarũ? Adducunt duodecima uirtute, cæcũ qui non uidet: nec ante, nec retro: id est, qui fuit, qui est, qui erit. a ¶ Et rogabant eum ut illum &c.] Quis est q tan/
B gitur, nisi qui cõpungitur? Et apprehẽdit manũ cæci, ut lamentationem de cæcitate cordis sui agat deflẽs ut Hieremias euersionem ciuitatis dei: hoc est, aiæ suæ. b ¶ Eduxit eũ extra uicũ.] Id est uicinitatẽ malorũ.
1.Cor.15.d Corrũpunt enim mores bonos colloquia mala. Et expuens in oculos eius, ut uideat uoluntatem domini per flatum spiritus sancti: impositis manibus, interrogat eũ si aliqd uideret. Per opera domini uidet maiestatẽ eius. A magnitudine enim creaturæ, creator agnoscitur. c ¶ Et aspiciens ait: &c.] Id est, omnes homines existimans superiores sibi:
1.Reg.24.d indignum se iudicãs,
2.Reg.16.b ut Dauid uocari hominem, & canẽ mortuum, & pulicẽ unũ. Iterum manus posuit super oculos eius, ut uideret clare omnia: id est, per opera uisibilia, inuisibilia intelligeret, & quæ oculus

non uidit, & clare animæ suæ statum, post rubiginem peccati, mundi cordis oculo contueretur. Beati enim mundo corde: quoniã ipsi deum uidebunt. Et misit eum in domum suam, ut uideret in se quod ante non uidit. Non enim putat homo desperans de salute omnino posse, quod facile illuminatus per spẽ potest perficere. Et dicit ei: d ¶ Si in uicũ introieris, nemini dixeris &c.] Id est, uicinis cæcitatem tuam semper enarra, nõ uirtutem: ut ait Paulus: Qui fui blasphemus, & persequutus sum ecclesiã dei. e ¶ Post hæc cœpit docere illos: quia oportet filiũ hominis multa pati, &c.] Sicut gubernator peritus tempestatem in tranquillitate præcauẽs, nautas paratos uult esse suos. Vnde dominus: Si quis uult post me sequi deneget semeti/ D psum, id est, alter ex altero efficiatur. Post confirmationem crucis, gloria resurrectionis ostenditur. Vnde & sequitur tertiadecima uirtute. C

Cap. IX.

sequatur me. Qui enim noluerit animã suã saluã facere, perdet eã: qui aũt perdiderit animã suã propter me & euangeliũ, saluã faciet eã. Quid enim proderit homini, si lucretur mundũ totũ, & detrimentũ animę suæ faciat? Aut qd homo cõmutationis dabit ꝑ anima sua. [a] Qui enim me cõfusus fuerit, & uerba mea in generatiõe ista adultera & peccatrice, & filius hominis cõfundet eũ cũ uenerit in gloria patris sui cũ angelis sanctis. Cap. IX

ET [a] dicebãt illis: Amen dico uobis: quia sunt quidã de hic stantibus, qui nõ gustabũt mortẽ, donec uideant regnũ dei ueniẽs in uirtute. Et post dies sex assumpsit Iesus Petrum & Iacobũ & Ioannem, & ducit illos in montem excelsum seorsum solos, & transfiguratus est coram ipsis. Et uestimenta eius facta sunt splendẽtia & candida nimis uelut nix: qualia fullo non potest super terrã candida facere. Et apparuit illis Elias cũ Mose, & erant loquentes cũ Iesu. Et respondens Petrus ait Iesu: Rabbi, bonũ est nos hic esse, & faciamus tria tabernacula, tibi unũ, & Moysi unum, & Eliæ unũ. Non enim sciebat quid diceret. Erãt enim timore exterriti. Et facta est nubes obumbrãs eos, & uenit uox de nube, dicens: Hic est filius meus charissimus, audite illũ. Et statim circunspicientes, neminẽ amplius uiderunt nisi Iesum tantũ secum. Et descendentibus illis de monte præcepit illis ne cui quæ uidissent, narrarẽt: nisi cũ filius hominis à mortuis resurrexerit. [b] Et uerbum cõtinuerũt apud se: cõquirentes, quid esset, cum à mortuis resurrexerit. [c] Et interrogabant eum, dicentes: Quid ergo dicunt pharisæi & scribæ: quia Eliam oporteat uenire primũ? Qui respondẽs ait illis: Elias cum uenerit, primo restituet omnia, & quomodo scriptũ est in filiũ hominis, ut multa patiatur & contemnatur. Sed dico uobis, quia & Elias uenit, & fecerunt illi quæcunque uoluerunt, sicut scriptũ est de eo. [d] Et ueniens ad discipulos suos uidit turbã magnã circa eos, & scribas cõquirentes cum illis. Et confestim omnis populus uidens Iesum, stupefactus est, & expauerunt, & accurrentes salutabant eũ, & interrogauit eos: Quid inter uos cõquiritis? [e] Et respondens unus de turba, dixit: Magister, attuli filium meum ad te, habentem spiritum mutum: qui ubicunque eum apprehenderit, allidit illum, & spumat, & stridet dentibus, & arescit. Et dixi discipulis tuis, ut eijcerent illũ, & non potuerunt. Qui respondens eis, dicit: O generatio incredula, quamdiu apud uos ero, quamdiu uos patiar? Afferte illum ad me. Et attulerunt eum. Et cum uidisset eum, statim spiritus cõturbauit illũ, & elisus in terrã, uolutabatur spumans, & interrogauit patrem eius: Quãtum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait: ab infantiã, & frequẽter eũ in ignẽ & aquas misit, ut eũ perderet. Sed si quid potes, adiuua nos, misertus nostri. Iesus autem ait illi: Si potes credere: omnia possibilia sunt credenti. Et continuo exclamans pater pueri, cum lachrymis aiebat: Credo domine, adiuua incredulitatem meam. Et cum uidisset Iesus concurrentẽ turbã, cõminatus est spiritui immundo, dicens illi: Surde & mute spũs, ego præcipio tibi: exi ab eo, & amplius ne introeas in eum

A ET dicebat illis.] Post dies sex in mõte excelso transfiguratus est coram discipulis suis: ne timerẽt opprobria crucis, q uiderant oculis suis
b 86 gloriã futuræ resurre
II ctionis. b ¶ Et uerbum &c.] Hoc proprie Marci: Id est cũ
1.Cor.15.g absorpta fuerit mors
a 87 in uictoria, non erũt
II in memoria priora, & non ascendent super cor: cum abstulerit dominus sordes filiæ Sion, auferẽs om-
Esa.4.b nem lachrymã ab omni facie sanctorum. c ¶ Et ueniens &c.] Nõ est homini reges sub sole. Semper paruulos occidit inuidia: magnos percutiunt fulgura montes. Alij discentes cum fide: alij inuidentes cũ fastu, ad ecclesiã conueniunt. Et populus uidens eum, stupefactus est, & expauerũt. Non est timor in charitate. Timor em̃ est seruorum, stupescere
B stultorũ. d ¶ Et in-
b 89 terrogauit eos &c.]
X Quod scit dominus,
c 89 rogat: ut confessio pa-
VI riat salutem, & murmur cordis nostri, sermonib. soluatur pijs:
Esa.43.d ut est illud: Dic tu iniquitates tuas prius, ut iustificeris. Postea quartadecima uirtute unus de turba af-
d 90 fert filium spiritũ ha-
X bentem immundũ & reliqua. Quẽ non poterant discipuli curare, saluator curauit.
e 91 Infidelitas utrorũque
II impediuit salutẽ. Spiritus discerpit spumantem & stridentẽ & arescentẽ. Peccator spumat inuidia, stulticia: stridet iracundia: arescit ignauia. Discerpit eum spiritus appropinquantẽ ad salutẽ, qđ est esca dilecta: quos in uentrem suum trahere desiderat, per terrores & damna: ut fecit in Iob. Interrogat Iesus tempus. e ¶ Et ait pa.] Hic significatur gentilis populus: cui à natiuitate increuit cultus

inutilis idolorum: ut C
stulte immolaret filios suos dæmonijs. Vnde sequit. f ¶ Et frequenter eum &c.] Alij enim de gentib. ignem uenerabãtur, alij aquã. g ¶ Et ait illi Iesus: &c.] Liberatatem hic arbitrij indicat. h ¶ Omnia possibilia sunt &c.] Quæ sunt omnia, nisi quæ in nomine Iesu, id est, salutis postulantur cum lachrymis? Pater pueri aiebat: Credo domine: adiuua incredulitatẽ meam. Credulitas nostra ut rostrata lingua infirma est, nisi innixa subsistat robori adiutorij dei. Fides cum lachrymis, optata uota capit: ut est: Fiat tibi secundũ fidẽ tuam. i Et cum uideret &c.] Dehinc Marcus proprie narrat, Mina domini, potẽtia eius ẽ. k ¶ Surde &c.] Spiritui imputat deus, quod homini diabol⁹ præstat
dũ ille nunq̃ audiret D
nec loqueretẽ: quod peccator penitus audiuit & loquitur. l Exi ab eo &c.] Exiens ab homine, nunq̃ reuertitur: si cor suũ clauis serauerit humilitatis & charitatis, & ostium obtinuerit homo munitatis. Vnde
ꝓpheta dicit: Esto mihi in deũ protectorẽ, Psal.30.a
& in locũ munitum, ut saluum me facias.

eum. Et exclamans & multum discerpens eum, exijt ab eo. Et factus est sicut mortuus: ita ut multi dicerent, quia mortuus est. Iesus autẽ tenens manũ eius eleuauit eũ, & surrexit. [f] Et cũ introisset in domũ, discipuli eius secreto interrogabãt eũ: Quare nos nõ potuimus eijcere eum? Et dixit illis: Hoc genus in nullo potest exire, nisi in oratione & ieiunio. [g] Et inde profecti prætergrediebantur Galilæam: nec uolebat quenquam scire. Docebat aũt discipulos suos, & dicebat illis: quoniã filius hominis tradetur in manus hominũ, & occident eum, & occisus, tertia die resurget. At illi ignorabant uerbum & timebãt eum interrogare. [h] Et uenerunt Capharnaũ. Qui cũ domi essent, interrogabat eos: Quid in uia tractabatis? [i] At illi tacebant. Siquidẽ in uia inter se disputauerant, quis eorũ maior esset. Et residens uocauit duodecim, & ait illis: Si quis uult primus esse, erit omnium nouissimus, & omniũ minister. Et accipiẽs puerũ statuit eum in medio eorũ. Quem cum cõplexus esset, ait illis: [k] Quisquis unũ ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit: & quicunque me susceperit, nõ me suscipit, sed eum qui me misit. [l] Respondit illi Ioannes, dicens: Magister, uidimus quendã in nomine tuo eijcientem dæmonia: qui non sequitur nos, & prohibuimus eum. [m] Iesus aũt ait: Nolite prohibere eum. Nemo est enim qui facit uirtutẽ in nomine meo, & possit cito male loqui de me. Qui enim non est aduersum uos, pro uobis est. Quisquis enim potum dederit uobis calicem aquæ in nomine meo, quia Christi estis: amen dico uobis, nõ perdet mercedẽ suã. [n] Et quisquis scandalizauerit unũ ex his pusillis credentibus in me: bonũ est ei magis si circundaretur mola asinaria collo eius, & in mare mitteretur. [o] Et si scandalizauerit te manus tua, abscinde illam: Bonũ est tibi debilẽ introire in uitam, quàm duas manus habentẽ ire in gehennã, in ignem inextinguibilem: ubi uermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Et si pes tuus te scandalizat, amputa illum. Bonum est tibi claudum introire in uitam æternã, quàm duos pedes habentem mitti gehennã ignis inextinguibilis: [p] ubi uermis eorũ non moritur, & ignis nõ extinguitur. Quod si oculus tuus scandalizat te, eijce eum. Bonũ est tibi luscum introire in regnũ dei, quàm duos oculos habentem mitti in gehennã ignis: ubi uermis eorũ non moritur, & ignis nõ extinguitur. Omnis enim igne salietur, & omnis uictima sale salietur. [q] Bonum est sal. Quod si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis? Habete in uobis sal, & pacem habete inter uos.

Cap. X.

Et

A a ¶ Et factus est &c.] Sanatis etenim dicitur: Mortui
Col.3.a estis, & uita uestra abscondita est cum Christo in deo. Vnde infirmitas Christianorũ nõ est mors, sed mortis similitudo. b ¶ Et dixit illis &c.] Stulticia ad luxuriã carnis pertinet, & ieiunio sanatur & oratiõe. Ira & ignauia, oratione depellitur. Medicina cuiusque uulneris adhibenda est ei. Non sanat oculum, quod calcaneo adhibetur. Ieiunio, passiones corporis: & oratione pestes sanandæ sunt mẽtis. c ¶ Et uenerunt &c.] Capharnaum, uilla consolationis. Congruit interpretatio prædictæ sententiæ, qua dicit: Et occisus, tertia die resurget. Granum frumenti moritur, ut multiplicius colligatur: si nõ moritur, solũ manet. d ¶ Qui cũ domi essent &c.] In uia enim tractabãt de principatu: similis tractatio loco. Principatus namque ut ingreditur, sic deseritur, & quamdiu tenetur, labitur, & incertum est in qua mansione, id est, in qua die finiatur.
B Vnde dicit: Qui uult esse primus, ut puer sit minister. e ¶ Bonum est tibi &c.] Id est sine cupito principatu. f ¶ Quàm duas manus.] Duæ manus, principatus sunt & superbia. Abscinde superbiam tenens humilẽ principatũ. g ¶ Vermis non moritur &c.] Vermis, est conscientia sera. Ignis, pœna inconsummata. Vnde per pro-
Esa.50.b phetam dicitur: Ambulate i lumine ignis uestri, & in flãmis quas succendistis uobis. h ¶ Omnis enĩ igne salietur &c.] Mire dictum est: Quod enim sale conditur, uermis putredinẽ arcet. Quod uero, id est, asperso sale carnem quæque consumit: hoc secundũ legem in hostijs fiebat, quæ in altari crema-
Leuit.2.d bantur. Vnde in omni uictima & sacrificio, sal offerri præceptũ est. Sal, dulcedo sapientiæ, & ignis spiritus sancti gratia. Omnis ignis salietur: quia omnis electus, sapientia cõditur: ut digna uictima C dei altaribus efficiatur. Vnde bene addit: i ¶ Et omnis uictima &c.] Ille enĩ uere uictima dñi est, qui corpus & animã à uitijs emundando deo per amorem spiritus sancti cõsecrat: nec sale aspergitur, sed igne consumitur: quando non peccati tantum cõtagio pellitur, sed & prædictis uitæ delectatio tollitur, & futuræ cõuersatiõi tota mẽte suspiratur. Vñ, nostra cõuersatio in cœlis ẽ. Et, obsecro per misericordiã dei, ut exhibeatis corpora uestra &c. Altare dei, est cor bonorum: hostiæ & sacrificia, bona opa fideliũ. In omnib. sacrificijs sal: qa nullũ opus bonũ sine sapiẽtia. Ignis sacrificia altare cõsumit: de quo ipse nos baptizauit spiritu sancto & igne. Ignis, tribulatiões: respicit hoc ad superiora, ubi scandalizãtia mẽbra euelli præcepta sunt: qa & hoc est igne saliri, tẽtationib. exerceri, ob Christi amorẽ dilectos & pximos nobis abnegare. Omis enĩ uictima salietur. Victima dñi, est genus humanũ, quod hic ratione sapiẽtiæ salitur: dũ corruptio sanguinis custodia putredinis. i. mater uermiũ cõsumitur, & illic purgatorio igne examinatur. k ¶ Bonũ est sal &c.] Sal insulsum, qui amat principatũ: qui increpare nõ audet & cõfiteri, ne de synagoga eijciatur: diligẽs gloriã hominũ magis quàm dei. l ¶ Habete.] Salsitudinẽ correctionis, amor pximi tẽperet: & dilectionẽ pximi sal iusticiæ cõdiat. Et in domo iterum discipuli eius interrogabant eum de eodẽ. Et hoc pprie: initerata scientia uerbi nõ fastidium, sed esuriẽ & sitim præstat: ut est illud sapiẽtiæ: Qui me comedũt, adhuc esurient, & qui me bibũt, adhuc sitient. Melliflua sapiẽtiæ eloquia gustata diligentius, multimodũ saporem reddũt. Quãdo pluit dominus manna ad mãducandũ sub sole liquef-

f 92 X
g 93 II
h 94 X
i 95 II.
k 96 I
l 97 VIII
m 98 VI
n 99 II
o 100 VI
p 101 X
q 102 II

A liquefcẽs ut cera, red
a 103 dens mollita dicta: ut
VI eft illud: Fulgebũt iu
fti ficut fol in regno
patris eorũ. Ad ignẽ
duratur: ut, Panis cor
hominis confirmãs.
Ad afpera: ut eft: Si
quis uult poft me ue/
nire, abneget feipfum
fibi, & tollat crucem
fuam & fequatur me.

Cap. X.

b 104 ET inde &c.] Pha/
X rifæi interrogabãt
c 105 eũ: fi licet uiro dimit/
II tere uxorẽ fuam, ten/
d 106 tantes eum.) Itẽ poft
II aliquãta: b ¶ In do/
mo &c.] Id eft, de
cõiugij ftatu: ficut fe/
quens capitulũ indi/
dicat. Et dicit illis:
Quicunq; dimiferit
e 107 uxorem fuam, & reli/
II qua. Sed quod dicit
Marcus, Iterum difci
puli eius interrogaue
runt eum: Non difci/
puli interrogauerunt
prius, fed pharifæi.
f 108 Sed fecunda interro/
II gatio ab alijs, id eft,
ab apoftolis: iterum
g 109 dicta eft de eadem re,
II de qua pharifæi eum
interrogauerunt.

E[a]T inde exurgens uenit in fines Iudææ ultra Iordanem, & conueniunt C
iterum turbæ ad eum: & ficut confueuerat, iterum docebat illos. Et acce
dentes pharifæi interrogabant eum: fi licet uiro uxorem dimittere, tentantes
eum. At ille refpondẽs dixit eis: Quid uobis præcepit Mofes? Qui dixerũt:
Mofes permifit libellum repudij fcribere, & dimittere. Quibus refpondens
Iefus ait: Ad duritiam cordis ueftri fcripfit uobis præceptũ iftud: Ab initio
autem creaturæ mafculũ & fœminam fecit eos deus. Propter hoc relinquet
homo patrem fuum & matrẽ, & adhærebit ad uxorem fuam, & erunt duo
in carne una. Itaq; iam non funt duo, fed una caro. Quod ergo deus coniun/
xit, homo non feparet.[b] & in dõmo iterum difcipuli eius de eodem interro/
gauerunt eum.[c] Et ait illis: Quicunq; dimiferit uxorem fuam & aliam duxe
rit, adulteriũ cõmittit fuper eam. Et fi uxor dimiferit uirum fuũ & alij nupfe/
rit, mœchač.[d] Et offerebãt illi paruulos ut tãgeret eos. Difcipuli aũt cõmina/
bantur offerentibus. Quos cum uideret Iefus, indigne tulit, & ait illis: Sinite
paruulos uenire ad me, & ne prohibueritis eos: taliũ eft enim regnum cœlo
rum. Amen dico uobis: quifquis nõ receperit regnũ dei uelut paruulus, non
intrabit in illud. Et cõplexans eos, & imponens manus fuper illos, benedice/
bat eos.[e] Et cũ egreffus effet in uiã, procurrens quidã genu flexo ante eũ, ro/
gabat eum, dicẽs: Magifter bone, quid faciã ut uitam æternã percipiã? Iefus
aũt dixit ei: Quid me dicis bonũ? Nemo bonus, nifi unus deus: Præcepta no
fti: Ne adulteretis, ne occidas, ne furetis, ne falfum teftimonium dixeris: ne
fraudem feceris: honora patrem tuum & matrem. At ille refpondens, ait illi:
Magifter, hæc omnia obferuaui à iuuentute mea.[f] Iefus aũt intuitus eum, di
lexit eum, & dixit ei: Vnum tibi deeft: uade, quæcũq; habes uende & da pau
peribus, & habebis thefaurum in cœlo, & ueni fequere me.[g] Qui contrifta/ D
tus in uerbo, abijt mœrẽs. Erat enim habens multas poffeffiones. Et circun/
fpiciens Iefus, ait difcipulis fuis: Quàm difficile qui pecunias habent in regnũ dei introibunt. Di/
fcipuli aũt obftupefcebant in uerbis eius. At Iefus rurfus refpondens, ait illis: Filioli, quã difficile eft
confidentes in pecunijs in regnum dei introire. Facilius eft camelum per foramen acus tranfire,
quã diuitem intrare in regnũ dei. Qui magis admirabantur, dicentes ad femetipfos: Et quis poteft
faluus fieri? Et intuens illos Iefus, ait: Apud homines impoffibile eft, fed non eft apud deum: om
nia enim poffibilia funt apud deum. Et cœpit ei Petrus dicere: Ecce nos dimifimus omnia, & fe/
h 110 quuti fumus te.[h] Refpondens Iefus ait: Amen dico uobis, nemo eft qui reliquerit domũ, aut fra/
II tres, aut forores, aut patrẽ, aut matrẽ, aut filios, aut agros, propter me & propter euangeliũ: qui
non accipiet centies tantũ nunc in tempore hoc, domos, & fratres, & forores, & matres, & filios,
i 111 & agros cũ perfecutionibus, & in feculo futuro uitã æternã.[i] Multi aũt erunt primi nouiffimi, &
II nouiffimi primi.[k] Erant aũt in uia afcendẽtes Hierofolymã, & præcedebat illos Iefus, & ftupebãt,
k 112 & fequẽtes timebãt. Et affumẽs iterũ duodecim, cœpit illis dicere quæ effent ei uentura. Quia ecce
II afcendimus Hierofolymã, & filius hominis tradetur principibus facerdotũ & fcribis & fenioribus.
& dãnabũt eũ morte, & tradẽt eũ gentibus, & illudẽt ei, & cõfpuent eũ, & flagellabũt eũ, & interfi
l 113 cient eũ, & tertia die refurget.[l] Et accedũt ad eũ Iacobus & Ioannes filij Zebedæi, dicentes: Magi
VI fter, uolumus ut quodcunq; petierimus, facias nobis. At ille dixit eis: Quid uultis ut faciã uobis?
Et dixerunt: Da nobis ut unus ad dexterã tuã, & alius ad finiftrã tuam fedeamus in gloria tua.
Iefus aũt ait eis: Nefcitis quid petatis: poteftis bibere calicẽ quẽ ego bibo: aut baptifmo quo ego
baptizor, baptizari? At illi dixerunt ei: Poffumus. Iefus aũt ait eis: Calicem quidẽ quem ego bi/
bo, bibetis, & baptifmo quo ego baptizor, baptizabimini: federe aũt ad dexterã meam uel ad fi/
m 114 niftram, nõ eft meũ dare uobis, fed quibus paratũ eft.[m] Et audientes decẽ, cœperunt indignari de
II Iacobo & Ioãne. Iefus aũt uocans eos, ait illis: Scitis quia hi qui uidentur principari gentibus, do
minantur eis, & principes eorũ poteftatẽ habent ipforũ. Non ita eft aũt in uobis: fed quicunq; uo
luerit fieri maior, erit ueffer minifter. & quicunq; uoluerit in uobis primus effe, erit omniũ feruus.
Nam

A a ¶ Post hæc uenerunt in Hiericho.] Hiericho, luna, siue anathema interpretatur, quod congruit passioni appropinquanti. Defectus nanq; carnis Christi, neomenia est coelestis Hierusalem. Vnde Hiericho deserentes, Hierosolymæ, id est, uisioni pacis appropinquant. b ¶ Et proficiscēte eo de Hiericho &c.] Quintadecima uirtute illuminatur cæcus. Cæcitas ex parte facta Iudæis illustrabitur in fine, quando eis mittet Eliam prophetam. Iuxta uiam mendicans. Qui scripturam conseruat, nec cōplet, iuxta uiam mendicans esurit. c ¶ Et quum audiuit &c.] Per merita patriarcharum, Iudaicus illuminatur populus. Cui misericors & miserator dominus adest, illuminās cæcos, erigens elisos, diligens pauperes, custodiens aduenas. d ¶ Et comminabantur ei multi ut tace.] Peccata & dæmonia compescunt clamorē pauperis, quem exaudiuit dominus. At ille magis clamabat. Ingrauescente bello, manus ad lapidem adiutorij: hoc ē, Iesum Nazarenū, cum clamore leuandæ sunt. B e ¶ Et præcepit Iesus eum &c.] Quàm conueniens est ordo salutis, audimus primo, deinde clamamus, postea uocamur, postremo surgimus. Audimus per prophetas, clamamus per fidem, uocamur per apostolos, surgimus per pœnitentiam, exuimur p baptismū, interrogamur p uoluntatē. Vnde sequitur: f ¶ Qui proiecto &c.] (Can.2.b) Exilire nudus ueteri homine dicitur, ut hinnulus saliens super colles, exiliens sup montes, segnitiam deponens, patriarchas, prophetas, & apostolos in altis considerans, ad supna se extendit. g ¶ Dixit illi Iesus: Quid tibi uis faciam?] Considerans Iesus promptā uoluntatem, completione (Ioan.15.a) desiderij remunerat. Vnde & alias dicit: Omne quodcunq; petieritis in oratione, credentes accipietis. h ¶ Cæcus (Psal.26.b) autē &c.] Vnam petijt à domino, hoc requirit, ut uideat uoluntatem domini, & inde uidens uisitet templū eius. Vnde sequitur: i ¶ Iesus autem &c.] In uia cæcus men(Ioan.14.a)dicabat, qui dicit: Ego sum uia, ueritas & uita. Hæc est uia angusta quæ ducit ad ardua Hierosolymæ & Bethaniæ ad montem oliuarum, qui est mons luminis & consolationis. Cap. XI

ET cum appropinquarēt.] Quæ est uisio pacis in qua manet fixa immobilisq; felicitas, quæ secundū Apostolū C mater est omnium credentiū, & bene uiuentium in Christo. (Gal.4.d) l ¶ Misit duos &c.] Bini uocantur, & bini mittuntur discipuli Christi, quoniā charitas non consistit cum uno, unde dicitur: Væ soli, & reliq. Duo educunt Hebræos de Aegypto. Duo deportāt botrum de terra sancta, ut semper præpositi cōiungant opus & scientiam: & duo mandata de duabus tabulis proferāt, & duobus fontibus abluāt, & abluāt: & duobus uectibus arcā dñi portent, & inter duos cherubim deū cognoscant, spiritu & mente psallētes. Pullū ligatū ducunt & indomitū, quē soluūt & domāt, qui est populus gentilis ligatus ante ianuā fidei cū uinculis peccatorum suorū, in biuio stantē, in libertate arbitrij dubitantē inter uitam & mortem. m ¶ Quidā dicebāt.] Ac si dicerēt, quis potest dimittere peccata? n ¶ Et imponunt uest. &c.] Id est, stolā primam immortalitatis per baptismi sacramēta afferūt. o ¶ Et sedit Iesus sup eum.] D Id ē, in eo regnare cœpit, ut non regnet peccatū in lasciua carne, sed iusticia & pax & gaudiū in spiritu sancto. (Rom.5.d) p ¶ Multi aūt.] Qui sunt pedes, nisi q portāt, & extremi q̄s ad iudicandū constituit Apostolus? Qui & ipsi & si non sunt dorsum in quo sedit dñs, tamen cū militibus à Ioanne instruuntur. q ¶ Alij aūt &c.] Magis hoc ad orādū & sacramentū pertinet, q̄ ad necessitatē. Iusti ut palma florebūt, angusti in radicibus, lati in floribus & fructibus, quoniā bonus odor Christi sunt, & sternunt uiam mandatorū dei bona fama. Qui præibāt, pphetæ sunt, & q sequebantur, apostoli: Vt abyssus abyssum inuocat, id est, lex (Psal.41.b) legem alterā. Osanna, id est, saluifica, dicentes in excelsis & imis, ut iusti ædificētur in ruinā angelorū: & terreni & subterranei saluētur ab eo benedicto uincente & ueniēte in noīe domini, id est patris sui, quoniā filius de patre susceptit nomen, & pater de filio. r ¶ Et intrauit &c.] Et reliqua, usq; ad speluncā latronū. Iesus intrat in templū, uespera exijt in Bethaniā cū duodecim, mane ad Iudæā uenit, atq; nos in uespera mundi uisitat. Esuriens dñs salutem hominū, uidit à longe ficum, folijs non fructibus ornatā: id est, synagogā uestitā mādatis hominū & supstitionibus scopatā, cui denegat fructū in æuū. Inde templū

[n] Nam & filius hominis non uenit ut ministraretur ei, sed ut ministraret, & daret animam suam redemptionē pro multis. Et ueniūt Hiericho, & [o] proficiscente eo de Hiericho & discipulis eius, & plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta uiam mendicans. Qui quum audisset quia Iesus Nazarenus esset, cœpit clamare & dicere: Fili Dauid Iesu miserere mei. Et comminabantur illi multi ut taceret. At ille multo magis clamabat: Fili Dauid miserere mei. Et stans Iesus præcepit illum uocari. Et uocant cæcum, dicentes ei: Animæquior esto, surge, uocat te. Qui proiecto uestimento suo, exiliens uenit ad eū. Et respondens Iesus, dixit illi: Quid tibi uis faciam? Cæcus autem dixit ei: Rabboni, ut uideam. Iesus autem ait illi: Vade, fides tua te saluum fecit. Et cōfestim uidit, & sequebatur eum in uia.

n 115 IIII · o 116 II

Cap. XI

ET cum appropinquarent Hierosolymę & Bethaniæ ad montem oliuarum, mittit duos ex discipulis suis, & ait illis: Ite in castellum quod contra uos est, & statim introeuntes illuc, inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit, soluite illum & adducite. Et si quis uobis dixerit, quid facitis: dicite, quia domino necessarius est, & continuo illum dimittet huc. [b] Et abeuntes, inuenerunt pullum ligatum ante ianuam foris in biuio, & soluunt eum. Et quidam de illis stantibus dicebant illis: Quid facitis soluentes pullum? Qui dixerunt eis sicut præceperat eis Iesus, & dimiserūt eis. Et duxerunt pullum ad Iesum, & imponunt illi uestimenta sua, & sedit super eum. Multi autem uestimenta sua strauerunt in uia. Alij aūt frondes cædebant de arboribus, & sternebant in uia, [c] & qui præibant & qui sequebantur, clamabant dicentes: Osanna, benedictus qui uenit in nomine domini: benedictum quod uenit regnum patris nostri Dauid, Osanna in excelsis. [d] Et introiuit Hierosolymam in templum, & circumspectis omnibus, quum iam uespera esset hora, exijt in

a 117 II · b 118 II · c 119 I · d 120 VI

ingressus

A ingressus, eiicit uen/
dentes & ementes, &
mẽsas & cathedras e/
uertit: Id est, qui uen/
dunt honorẽ, & gra/
dus emũt. Scriptum
Esa.56.c est enim: Dom⁹ mea,
Hiere.7.b domus orationis uo/
cabitur, iuxta Esaiã.
e 121 Vos autẽ fecistis eam
I speluncam latronum,
iuxta Hieremiam.
a ¶ Et cum uespera
facta esset egred. &c.]
Et hoc proprie. Post
se relinquẽs tenebras
ut sol in Iudæorũ cor
dibus, egrediebat̃ de
ciuitate ad aliã, quæ
f 122 est beneuola & obedi
I ens. Mane reuertẽtes
uiderũt ficum aridã.
Occidit sol, oritur sol,
g 123 lux ablata à scribis lu
X cet in apostolis. Ficus
arida à radicibus, sy/
nagoga est à Cain et à
h 124 cæteris, à quibus om/
VI nis sãguis ab Abel us/
que ad Zachariã re/
quiritur. b ¶ Et di/
xit Petrus: Ecce fic⁹.]
Petrus agnoscit aridã
i 125 & abscisam radicem,
IIII cui succedit oliua pul
k 126 chra, fructifera uoca/
VI ta à domino. Unde se
quitur: c ¶ Amen di
co uobis: Quicunq;
ex uobis dixerit huic
monti.] Id est, Chri/
l 127 sto, qui est mons cre/
II scens de lapide absci/
so sine manibus.
d ¶ Tollere & mitte/
re in mare, & non hæ-
sitauerit ĩ corde suo,
sed crediderit, q̃a qđ/
cunque dixerit, fiat,
fiet ei. Propterea dico
uobis, oĩa quæcun/
que &c.] Hoc factũ ẽ,
quãdo dixerunt apo
stoli: Digne transferi/
mur ad gentes, quia
uos indignos iudica/
stis audiẽdi uerbum
dei. Sequitur: e ¶ Et
cum statis ad oratio/
nem &c.] Septẽ uer/
sus orationis domini
cæ, Marcus suo more
a 128 in una oratione com/
II prehendit. Is nanque
cui dimissa sunt om/
nia, quid amplius ro/
gabit, nisi q̃ perseue/
ret in eo qđ obtinuit?
f ¶ Et ueniunt &c. Et
dicunt illi seniores: In
qua potestate hæc fa/
cis? Respondit illis Ie/

exijt in Bethaniam cum duodecim, & alia die cum exi/
rent à Bethania, esurijt. Cumq; uidisset à longe ficũ ha/
bentem folia, uenit si quid forte inueniret in ea. Et cum
uenisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. Non enim erat
tempus ficorum. Et respondẽs, dixit ei: Iam nõ amplius
in æternum ex te fructum quisq; mãducet. Et audiebãt
discipuli eius,[e] & ueniunt Hierosolymã. Et cũ introisset
in templum, cœpit eijcere uendentes & ementes in tem
plo, & mensas nummulariorũ, & cathedras uẽdentium
columbas euertit. Et non sinebat ut quisquam transfer/
ret uas per templum, & docebat, dicens eis: Nonne scri/
ptum est, quia domus mea, domus orationis uocabitur
omnibus gentibus? Vos aũt fecistis eam speluncam la/
tronum.[f] Quo audito, principes sacerdotum & scribæ
quærebant quomodo eum perderent, Timebant enim
eum, quoniã uniuersa turba admirabatur super doctri/
na eius.[g] Et cũm uespera facta esset, egrediebatur de ci/
uitate. Et cum mane trãsirent, uiderunt ficum aridam fa
ctam à radicibus, & recordatus Petrus dixit ei: Rabbi,
ecce ficus cui maledixisti, aruit.[h] Et respondens Iesus ait
illis: Habete fidem dei, amẽn dico uobis, quia quicun/
que dixerit huic monti, tollerẽ & mittere in mare, & nõ
hæsitauerit in corde suo, sed crediderit, quia quodcunq;
dixerit, fiat, fiet ei.[i] Propterea dico uobis, oĩa quæcun
que orantes petitis, credite quia accipietis & eueniẽt uo
bis.[k] Et cũm stabitis ad orandũ, dimittite si q̃d habetis
aduersus aliquẽ, ut & pater uester qui in cœlis est, dimit
tat uobis peccata uestra. Quod si uos non dimiseritis,
nec pater uester qui in cœlis est, dimittet uobis peccata
uestra.[l] Et ueniunt rursus Hierosolymã. Et cum ambu/
laret in tẽplo, accedunt ad eum summi sacerdotes & scri
bæ & seniores, & dicũt ei: In qua potestate hæc facis, &
quis dedit tibi hãc potestatẽ ut ista facias? Iesus autem
respondens ait illis: Interrogabo uos & ego unum uer/
bum, & respondete mihi, & dicam uobis in qua potesta
te hæc faciam. Baptisma Ioannis de cœlo erat, an ex ho
minibus? Respondete mihi. At illi cogitabant secum, di
centes: Si dixerimus de cœlo, dicet, quare ergo non cre/
didistis ei? Si dixerimus ex hominibus, timemus popu
lum. Omnes enim habebant Ioannẽ quia uere prophe
ta esset. Et respondentes dicunt Iesu: Nescimus. Et rẽ/
spõdens Iesus ait illis: Neque ego dico uobis, in qua po
testate hæc faciam. Cap. XII

ET[a] cœpit illis in parabolis loqui: Vineam pastina/
uit homo, & circũdedit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & lo
cauit eam agricolis, & peregre p̃fectus est. Et misit ad agricolas in tempore
seruũ, ut ab agricolis acciperet de fructu uineæ. Qui apprehẽsum eũ cæcide/
runt & dimiserũt uacuũ. Et iterũ misit ad illos aliũ seruũ, et illũ in capite uulne
rauerunt, & cõtumelijs affecerũt. Et rursum aliũ misit, & illũ occiderũt, & plu
res alios, quosdã cædentes, alios uero occidentes. Adhuc ergo unũ habens
filium

sus: Baptisma Ioãnis C
de cœlo erat, an ex ho
minibus? Et cogitan/
tes, dixerunt: Nesci/
m⁹.] De lucerna mul
di obscurantur, ut di
citur: Paraui lucernã Psal.131.c
Christo meo, inimi/
cos eius induam cõfu
sione. g ¶ At Iesus
ait: nec ego dico uo/
bis, in qua potestate
hæc facio.] Hic cum
peruerso subuertitur
deus. Cap. XII
ET cœpit illis in pa/
rabolis loqui: Ho/
mo pastinauit uineã,
& circund. &c.] Ho/
mo deus dicit̃ pater
humano affectu. Vi/
nea, domus Israel est. Esa.5.a
Sepis, est custodia an
gelorũ. Lacus, est lex:
turris, templum: agri
colæ, sacerdotes. Pere
grinatio dei, libertas
est nostri arbitrij. Ser
ui missi, p̃phetæ. Fru
ctus uineæ, obedien/
tia. De prophetis alij
cæsi, alij uulnerati, alij
occisi sunt. Filius cha
rissimus & nouissim⁹
unigenitus est. Vere/ D
būtur filium meum.
Per ironiam hoc dici
tur. Et eiecerunt eum
extra uineã: id est, ex/
tra plebem, dicentes:
Quia Samaritan⁹ es,
& dæmonium habes.
Datur uinea alijs, id
est, ab oriente & occi/
dente & austro & ab
aquilone uenientib⁹,
& recũbentibus cum
Abraham, Isaac & Ia
cob in regno dei. Hic
est lapis reprob⁹ quẽ
gestat angulus, con/
iungens in cœna pu/
ra agnum cum pane,
finiens uetus, nouum
inchoans testamen/
tum. Hic præstat mi/
ra in oculis nostris,
ut topazion. Tunc in
terrogant eum melli/
tis uerbis, & circũda/
bãt eũ sicut apes, mel
portantes in ore, acu/
leũ in tergo, dicentes:

filium chariſſimũ, & illum miſit ad eos nouiſſimum, dicens: quia reuerebuntur filiũ meum. Coloni autem dixerunt adinuicem: Hic eſt hæres, uenite occidamus eum, & noſtra erit hæreditas. Et apprehendẽtes eum occiderunt, & eiecerunt extra uineã. Quid ergo faciet dñs uineæ? Veniet & perdet colonos, & dabit uineã alijs. Nec ſcripturam hanc legiſtis: Lapidem quem reprobauerũt ędificantes, hic factus eſt in caput anguli, à dño factum eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris. [b] Et quærebãt eum tenere, & timuerunt turbã. Cognouerunt eñi quoniam ad eos parabolã hanc dixerit. Et relicto illo abierunt. [c] Et mittunt ad eum quoſdã ex phariſæis & Herodianis, ut eum caperent in uerbo. Qui uenientes dicunt ei: Magiſter, ſcimus quia uerax es, & non curas quenq̃: Nec enim uides in faciem hominũ, ſed in ueritate uiam dei doces: Licet dare tributum Cæſari, an nõ dabimus? Qui ſciens uerſutiã illorum, ait illis: Quid me tentatis? Afferte mihi denarium ut uideam. At illi obtulerunt ei, & ait illis: Cuius eſt imago hæc & inſcriptio? Dicunt ei: Cæſaris. Reſpõdens aũt Ieſus, dixit illis: Reddite igitur quæ ſunt Cæſaris, Cæſari, & quæ ſunt dei deo. Et mirabantur ſuper eo. Et uenerunt ad eum Sadducæi, qui dicunt reſurrectionẽ non eſſe, & interrogabãt eum, dicentes: Magiſter, Moſes nobis ſcripſit, ut ſi cuius frater mortuus fuerit, & dimiſerit uxorẽ, & filios non reliquerit, accipiat frater eius uxorem ipſius, & reſuſcitet ſemen fratri ſuo. Septem ergo fratres erãt, & primus accepit uxorem, & mortuus eſt non relicto ſemine, & ſecundus accepit eam & mortuus eſt, & nec iſte reliquit ſemẽ: & tertius ſimiliter. Et acceperunt eam ſimiliter ſeptem, & non reliquerũt ſemen. Nouiſſima aũt omniũ defuncta eſt et mulier: in reſurrectiõe ergo cum reſurrexerint, cuius de his erit uxor? Septem enim habuerũt eam uxorem. Et reſpondens Ieſus, ait illis: Nónne ideo erratis, nõ ſcientes ſcripturas neq; uirtutem dei? Cum enim à mortuis reſurrexerint, neq; nubent, neq; nubentur, ſed ſunt ſicut angeli in cœlis. Dẽ mortuis autem quod reſurgant, non legiſtis in libro Moſi ſuper rubum quomodo dixerit illi deus, inquiens: Ego ſum deus Abraham & deus Iſaac, & deus Iacob. Non eſt deus mortuorum, ſed uiuorum. Vos er

A a ¶ Magiſter, ſcimus quia uerax es &c. Licet dare tributum Cæſari &c.] Malæ ſiquidem cogitationes in ima terræ merguntur, quia de ipſis exeunt, & in eadem iterum cœnoſitate uoluuntur. Quod Iudæis euidenter accidit cum blaſphemi, in innocẽtis Chriſti cruore ueriati ſunt.
Reſpondit illis imaginem Cæſaris habentibus, nummũ coactũ Cæſari, uos ipſos libẽter deo reddite. Signatũ eſt ſuper nos lumen uult⁹ tui dei, nõ Cæſaris. Et uenerũt ad eũ Sadducæi, & reliqua. De hac quæſtione alias diſputabim⁹: hic nobis non eſt cura erroris alieni. Sed q̃ erũt homines ſicut angeli dei: id ẽ, nemo ibi moritur, nemo ibi naſcit, nec infans nec ſenex. Mulier ſterilis nõ relinquens ſemen ex ſeptẽ fratribus nouiſſime mortẽs, quid aliud ſignificat q̃ Iudaicam ſynagogã relictam quaſi mortuam à ſpiritu ſeptiformi q ſeptẽ patriarchas im-
B pleuit? Qui non reliquerũt ſemẽ et Abrahæ qđ eſt Ieſus Chriſtus. Licet enim puer nat⁹ eſt illis, nobis tamen gentibus datus eſt. Quæ mulier mortua erat Chriſto, nec cuiq̃ patriarchæ de ſeptem in reſurrectione cõiungetur. Septeno nãq; numero uniuerſitas perfectorum ſignatur, ut uerſa uice per Eſaiã dicitur: Eſa.4.a
Apprehendent ſeptẽ mulieres uirum unũ: id eſt ſeptẽ eccleſiæ, quas dominus unus amat, arguit & caſtigat, adorãt eum una fide. Hæ ſunt ſeptem ſportæ fragmentis panũ plenæ. Panes uerba ſunt ſpirit⁹ ſancti. Sportæ uero eccleſiæ Quos panes Ieſus benedicens fregit, & diſcipuli eius diuiſerũt turbæ, dum die ſeptimo benedixit omnia opera ſua, requieſcẽs ĩ eis. Vnde luce facta primo die qui eſt ſapientiæ, & firmamento ĩn ſecũdo, qui eſt intellectus, & arida tertio, qui eſt cõſilij, & luminaribus accenſis quarto, quæ ſunt uirtutes, & uolatilibus piſcibusq; factis quinto, quæ ſunt ſcientiæ, & anima uiuente ſexto, id eſt, homine ad imaginem dei facto, quod eſt pietatis: ſeptimo die ſpiritu timoris domini, qui permanet ſanct⁹ in ſeculum ſeculi, & replet orbem terrarũ, ſancta replet eccleſia, non

habens maculam neq; rugam. Cur autem eccleſia ſe ptiformis: id eſt, perfecta, timore repletur? c Quia iuſtus uix ſaluabitur, qui rogat: Et non intres in iudicium cum ſeruo tuo domine, quia non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis uiuens. Vnde his ſeptẽ qualitatibus ſpiritus pſalterium cantauit: cõmemorãs in eo, quid negligentia noſtra perierit, quid diligentia quæſierit, qđ diuina prouidentia cõtulerit, quid inimici inſtigatio fraudauerit, quid obliuio lubrica ſubtraxerit, quid humana fragilitas intulerit, quid ignorantia improuida fefellerit. Omnes hos ſeptẽ affectus in pſalmis inuenimus expreſſos, ut ẽ illud Primus: Concepit dolorẽ & peperit iniquitatẽ. Secũdus: Præueni in maturitate & clamaui. Terti⁹: Incerta & occulta ſapiẽtiæ tuæ manifeſtaſti mihi. Quartus: Inimici mei animã meã circundederũt. Quintus: Obliuioni datus ſum tanq̃ mortuus à corde. Sextus: Quoniã lumbi mei impleti ſunt illuſionib⁹. Septim⁹: Delicta iuuentutis meæ & ignorantias meas ne memineris dñe. Quos affect⁹ ſpirit⁹ ſeptiformis emundat & illuminat, ut ſeptem lucernæ ab auſtro ardentes, aquilonares tenebras expellant in tabernaculo dñi. Spirit⁹ ſapientiæ in pigro negligentiam repellit. Spirit⁹ intellectus diligentiã rationabiliter quærit. Spiritus conſilij, diuinam prouidẽtiã prudenter inuenit. Spiritus uirtutis, inſtigationes fortiter retundit. Spiritus ſcientiæ, obliuionẽ lubricã diu eſſe integre nõ ſinit. Spiritus pietatis, humanã fragilitatẽ clemẽter indulget. Spiritus timoris, dei iprouidã ignorantiã ardẽter decoq̃t ac plene replet. Sapiẽtia domũ ædificat: intellect⁹, gubernacula iuenit, cõſiliũ bona diſcreta facit: uirt⁹ in patiẽtia animã poſſidet: ſcientia, diuitiæ fidei & ſalutis acquirunt. Pietate proſperitas præſentis uitæ & futuræ cõſiſtit. Timore humilitas cõſeruatur, & omne peccatũ expellit. Quia initiũ ſapientiæ timor domini eſt. b ¶ De mortuis autem q̃ reſurgant.] In quo eſt ſimilitudo ueſtra, in quo ignis ardebat, ſed non eius

Margin: C; 1.Pet.4.d; Pſal.142.a; b 129 I; Pſal.7.d; c 130 II; Pſal.16.c; D; Pſal.37.b; Pſal.24.b

A non eius spinas con/
d 131 sumebat? Sic uos in/
VI flammat eloquiũ me/
um: nec spinas uĩas
sub maledicto germi/
natas absumpsit? In/
quiens, deus Abra/
ham & deus Isaac &
deus Iacob: ter deũ
nominando, trinitatẽ
intimauit. Non est de
us mortuorũ, sed ui/
uorum. Vnum deum
e 132 iterãs, unam substan/
X tiam significat. Viuũt
autẽ qui uendicabãt
portionem quam ele
gerant: mortui uero
sunt, qui quod uendi
cauerunt, pdiderunt.
a ¶ Et interrogauit
eum unus &c.] Quæ
est hæc quæstio pro/
f 133 blematis, quod est cõ
II mune omnibus peri/
g 134 tis in lege, nisi quod
II diuersa in Exodo &
Leuitico & Deutero/
nomio ordinanẽ mã/
data? Vnde non unũ,
sed duo intulit mãda
ta, de his etenim duo/
bus uberib⁹ super pe
h 135 ctora sponsæ eleuatis,
II nostra alitur infantia.
B b ¶ Et ait illi scriba:
Bene magister in ueri
i 136 tate dixisti. Et dixit il/
VIII li Iesus: Non longe es
à regno dei.] Quare
non est longe qui ue/
nit callide? Longior
nanq; est ignorantia à
regno dei q̃ scientia.
Vnde supra Saddu/
cæis: Erratis, inqt, ne/
scientes scripturas ne
que uirtutem dei. Et
docebat eos Iesus in
templo: id est, palàm
eis de se loquit, ut in/
excusabiles sint: & ut
a 137 ignis incendat arida
II scribarũ & pharisæo/
rum exempla, qui uo
lunt in stolis ambula/
re. c ¶ Hi accipient
prolixius iudiciũ. Et
b 138 sedens Iesus cõtra ga/
II zophylaciũ.] Id est,
diuitiarum custodiã.
d ¶ Aspiciebat quo/
modo diuites iacta.]
Diuites qui sunt, nisi
qui proferunt de the/
sauro cordis sui noua
& uetera, quæ sunt in-
certa & occulta sapiẽ
tiæ utriusq; testamen/
ti? Paupercula uero
quæ est, nisi & ego &
similes mei, qui mit/

Vos ergo multũ erratis. [d] Et accessit unus de scribis qui
audierat illos conquirentes, & uidens quoniam bene il/
lis responderit, interrogauit eum quod esset primum o/
mnium mandatum. Iesus autem respondit ei: Quia pri/
mum omnium mandatum est: Audi Israel, dominus de
us tuus, deus unus est. Et diliges dominum deum tuum
ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota men/
te tua, & ex tota uirtute tua. Hoc est primũ mandatum.
Secundum aũt simile est illi: Diliges proximum tuum
sicut teipsum. Maius horum aliud mandatũ nõ est. [e] Et
ait illi scriba: Bene magister in ueritate dixisti, quia unus
est deus, & non est alius præter eum. Et ut diligatur ex
toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex
tota fortitudine, & diligere proximum tanq̃ seipsum,
maius est omnibus holocaustomatibus & sacrificijs. Ie
sus autem uidens quod sapienter respondisset, dixit illi:
Non es longe à regno dei. [f] Et nemo iam audebat eum
interrogare. [g] Et respondẽs Iesus, dicebat docens in tem
plo: Quomodo dicunt scribæ Christum filium esse Da
uid? Ipse enim Dauid dixit in spiritu sancto: Dixit dñs
dño meo, sede à dextris meis: Donec ponam inimicos
tuos scabellum pedum tuorum. Ipse ergo Dauid dixit
eum dominum, & unde est filius eius? Et multa turba
eum libẽter audiuit. [h] Et dicebat eis in doctrina sua: Ca
uete à scribis qui uolunt in stolis ambulare, & salutari in
foro, & in primis cathedris sedere in synagogis, & pri/
mos discubitus in cœnis, [i] qui deuorant domos uidua/
rum sub obtentu prolixæ orationis, hi accipient prolixi
us iudicium. Et sedens Iesus contra gazophylaciũ, aspi/
ciẽbat quomodo turba iactaret æs in gazophylacium,
& multi diuites iactabant multa. Cum uenisset aũt una
uidua pauper, misit duo minuta, quod est quadrans. Et
cõuocãs discipulos suos, ait illis: Amen dico uobis, quo/
niam uidua hæc pauper plus omnibus misit, qui mise/
runt in gazophylaciũ. Omnes enim ex eo quod abun/
dabat illis, miserũt: hæc uero de penuria sua omnia quæ
habuit misit totum uictum suum. Cap. XIII

ET [a] cũm egrederet de templo, ait illi unus ex disci/
pulis suis: Magister, aspice quales lapides et quales
structuræ? Et respondẽs Iesus ait illi: Vides has omnes
magnas ædificatiões: Non relinquetur lapis super lapi/
dem, qui non destruatur. [b] Et cum sederet in monte oli/
uarum contra templum, interrogabant eum separatim
Petrus & Iacobus & Ioãnes & Andreas: Dic nobis quã
do ista fient, & quod signũ erit, quando hæc omnia inci
pient cõsummari? Et respondens Iesus, cœpit dicere illis:
Videte ne quis uos seducat. Multi eñi uenient in nomi
ne meo, dicẽtes, quia ego sum, & multos seducẽt. Cum
audieritis autem bella & opiniones bellorum, ne timue
ritis, oportet enim hæc fieri, sed nondum finis. Exurget
enim

to qd' possum, & desi C
dero quod non pos/
sum uobis explana/
re? Non quantum ut
audistis, sed ex quan
to considerat deus.
Vnusquisq; quadran
tẽ potest offerre. Hæc
est torta panis in Le/
uitico, quæ est uolun/
tas prõpta. Quæ cur
quadrãs dicit? Quia
ex tribus consistit, co/
gitatu, uerbo, ac fa/
cto. Quod dicit, totũ
uictum suũ misit. To/
ta enim uoluptas cor
poris i uictu cõsistit.
Vnde dicit: Totus la/
bor hominis i ore suo
est. Cap. XIII
ET quum egrederet
de templo.] Enu/
merat discipulis cla/
dem nouissimi tẽpo/
ris: id est, destructio/
nem templi cum ple/
be & litera sua. De
qua lapis super lapi/
dem nõ relinquatur:
id est, testimonia pro/
phetarum super eos
in quos Iudæi retor/
quebant ea, ut est in
apostolum, in Esdrã, D
in Zorobabel, in Ma/
chabæos. Quæ enu/
merat, omnia speran/
da sunt potius quàm
tractãda. Pseudochri/
sti & pseudoprophe/
tæ, gens super gẽtem,
regnum super regnũ,
terræmotus, uapula/
tio prædicantiũ, præ/
dicatio euangelij usq;
ad fines terræ, ut ante
iudicium clamet ec/
clesia: A finibus ter/
ræ ad te clamaui do/
mine. Domestici in
domesticos surgẽtes,
abominatio in tẽplo,
fuga in mõtes, ut non
descendat ad ima qui
ascendit ad alta. Ora/
te ut hyeme nõ fiat fu
ga uestra uel sabbato:
id est, ne finiantur fru
ctus uestri operis cũ
fine temporis. Hyeme
eñi finit fruct⁹, sabba
to uero temp⁹. Tribu
latio ingẽs, & dies bre
ues ,ppter electos, ne
malicia hui⁹ tẽporis
mutet itellectũ eorũ.
Sicut de Noe dicitur.
Post hæc sol contene/
brabit ad gelida cor/
da ut hyeme, & luna
nõ splendebit serena
tempe/

A tempestate dissensio/
num: & stellæ erūt de
cidētes lumine, quan
do penè deerit semen
Abrahæ cui assimila/
tæ sunt stellæ: & uirtu
tes quæ sunt in cœlis
mouebūtur ad tram.
uindictæ, quādo mit
tentur à filio hominis
ueniente in nubibus
cœli cum uirtute, qui
prius sicut pluuia in
uell° Gedeon descen
dit cū humilitate. Et
congregabit electos à
quatuor uentis, ut tri
ticum uentilatum de
area totius terræ. Fici
parabola hæc ē pphe
tia. Folia nata, uerba
sunt præsentia: æstas
uero proxima, dies ē
iudicij, in q unaquæ/
que arbor manifesta/
bit quæ intus habuit,
an aridū ad combu/
rendum, an uiride ad
plantādum in Eden
cum ligno uitæ, cuius
folia in salutem genti
Matth.11.d um, id est, uerba, qui/
bus dicet: Venite be/
nedicti patris mei, &
reliqua. Sequitur:
B a ¶ Cœlum & terra
transibūt &c.] Quid
est quod dicit, neq; fi
lius? de quo dicitur:
Ioan.14.d Pater maior me ē: id
est, corpus eius in ter
ra positum, quod est
ecclesia. b ¶ Vigila/
te & orate, nescitis enī
quādo tempus sit.]
Vigilia opus est men
tis ante mortem cor/
poris. Homo peregre
proficiscens, corpus
est Christi in cœlum
eleuatum, relinquens
domū suam, quæ est
ecclesia. Dans seruis
suis potestatem uniuf
cuiusq; operis, id est,
octo talēta, iuxta Mat
Matth.25.b thæū, uel decē mnas,
Luc.19.b iuxta Lucam. Et iani/
tori præcepit ut uigi/
let: id est, ei qui prædi
cat, cui dicitur: Si nō
annūciaueris iniquo
iniquitatē suam, san/
guinem suum de ma/
nu tua requiram. Vi/
gilate ergo, & reliqua
Sero an medianocte,
quādo sunt occisa Ae
gyptiorum primoge
nita, ne inueniat uos
dormiētes. Nam qui
dormit non corpora

enim gens super gentem, & regnum super regnum: &
erunt terræmotus per loca & fames. Initium dolorum
hæc.[c] Videte autem uosmetipsos. Tradent enim uos in
cōcilijs, & in synagogis uapulabitis, & ante præsides &
reges stabitis propter me in testimoniū illis.[d] Et in om/
nes gētes primū oportet prædicari euangeliū.[e] Et cum
duxerint uos tradentes, nolite præcogitare quid loqua
mini, sed quod datum uobis fuerit in illa hora, id loqua
mini. Non enim estis uos loquētes, sed spiritus sanctus.
Tradet aūt frater fratrem in mortem, & pater filium: &
cōsurgent filij in parentes, & morte afficient eos. Et eri/
tis odio omnibus propter nomen meū. Qui aūt sustinue
rit in finē, hic saluus erit.[f] Cum aūt uideritis abomina/
tionem desolationis stantē ubi nō debet, qui legit, intel/
ligat.[g] Tunc qui in Iudæa sunt, fugiāt in montes, & qui
super tectum, nō descendat in domum, nec introeat ut
tollat quid de domo sua. Et qui in agro erit, nō reuerta/
tur retro tollere uestimentum suum.[h] Væ aūt prægnan
tibus & nutrientibus in illis diebus.[i] Orate uero ut hye
me nō fiat.[k] Erunt enim dies illi tribulationis tales qua/
les non fuerunt ab initio creaturæ quam condidit deus
usq; nunc, neque fient.[l] Et nisi breuiasset dominus dies,
non fuisset salua omnis caro. Sed propter electos quos
elegit, breuiauit dies.[m] Et nūc si quis uobis dixerit: Ecce
hic est Christus, ecce illic, ne credideritis.[n] Exurgent enī
pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabūt signa & por
tenta ad seducendos si fieri potest etiam electos. Vos
ergo uidete, ecce prædixi uobis omnia.[o] Sed in illis die/
bus post tribulationē illam sol cōtenebrabitur, & luna
non dabit splendorē suum, & stellæ cœli erunt deciden
tes, & uirtutes quæ in cœlis sunt, mouebunt̄.[p] & tunc ui
debunt filium hominis uenientē in nubibus cum uirtu
te multa & gloria. Et tunc mittet angelos suos, & cōgre/
gabit electos suos à quatuor uentis, à summo terræ usq;
ad summū cœli. A ficu aūt discite parabolam: Cum iam
ramus eius tener fuerit, & nata fuerint folia, cognoscitis
quia in proximo sit æstas. Sic & uos cū uideritis hæc fie
ri, scitote q in proximo sit in ostijs. Amen dico uobis,
quoniā non transibit generatio hæc, donec omnia ista
fiant. Cœlum & terra transibunt, uerba autē mea non
transibunt.[q] De die aūt illa uel hora nemo scit, neq; an/
geli in cœlo, neque filius, nisi pater.[r] Videte, uigilatē &
orate, nescitis enim quando tēpus sit.[s] Sicut homo qui
peregre profectus reliquit domū suam, & dedit seruis
suis potestatē cuiusq; operis, & ianitori præcepit ut uigi
let.[t] Vigilate ergo, nescitis enim quando dominus do/
mus ueniet, sero an media nocte, an gallicātu, an mane,
ne cum uenerit repente, inueniat uos dormiētes. Quód
aūt uobis dico, omibus dico: Vigilate. Ca. XIIII

ERāt aūt pascha, & azyma post biduū,[b] & quærē/
bant sum/

uera, sed phantasma. C
ta intendit, & uacuus
uigilat de his quæ ui/
derat. Sic nimirum c 139
sunt quos mundi a/ I
mor rapit in uita: de/
serit post uitā quod
somniabant pro cer/ d 140
to. Sequit: e ¶ Qđ VI
uobis dico, omnibus e 141
dico: Vigilate.] Hoc II
fine concludit sermo/
nem, ut cōmune om/
nium præceptum no
uissimi p primos au/
diant. Cap. XIIII

ERat autem pascha
& azyma post bi/
duum.] Nunc asper f 142
gam° librum nostrū VI
sāguine & limina do/ g 143
morum, & funē cocci II
neū circundemus do
mui oratiōis nostræ: h 144
& coccū in manu no/ II
stra ut Sara ligemus: i 145
ut uaccam rufam in VI
ualle occisam enarra/
re possimus. Pascha, k 146
transitus interpreta/ II
tur. Phase uero imola l 147
tio. In immolatione VI
agni & trāsitu popu/
li per mare uel p Ae/ m 148
gyptum, præfigura/ II
tur passio Christi, & n 149
redemptio populi de VI
inferno, quando nos
post biduum uisitat,
id ē, plenissima luna o 150
ætate Christi pfecta: II
ut nec cū aliqua par/
te tenebrosa, carnes
agni immaculati, qui p 151
tollit peccata mundi, II
in una domo, quæ est
una electa matris suæ
ecclesia catholica, cal
ciati charitate, & ar/
mati uirtute comeda
mus, dicētes: Etenim
pascha nostrum im/
molatus est Christ°.
e ¶ Et quærebāt sum
mi sacerdotes & scri/
bæ quomodo eū do/ q 152
lo tenerent & occide/ VI
rent. dicebāt autem:
Non &c.] A principi r 153
bus egressa est iniqui VI
tas in Babylōe. Occi/ s 154
so etenim capite, totū II
corpus eneruē effici/
tur. Vnde miseri fact.
unt quod capita mo/ t 155
liuntur. Vitant diem II
festum quod conue.
nit illis. Non est enim
festiuitas his q uitā &
misericordiā perdide a 156
rūt. Venit Iesus Betha I
niā. Hinnul° ceruorū b 157
semper VI

A semper ad lectum suum redit, id est filius obediens patri usq; ad mortem, obedientiā à nobis petit. Simon leprosus, mundum infidelem primo, & postea fidelem significat. Mulier cum alabastro, ecclesiasticam fidem, quæ di-
Can.1.d cit: Nardus mea dedit odorem suum. Pistica nardus di-
citur, id est mystica &
preciosa. Domus im-
pleta odore, cœlum
& terra est. Fractū ala
bastrū, carnale est de
siderium, quod fran-
c 158 git ad caput ex quo
I omne corpus compa
ginatum est. Recum-
bente ipso, id est, hu-
miliante, ut eum tan-
geret fides peccatri-
cis, quæ de pedibus
ascendit ad caput, &
ad pedes à capite de-
scendit per fidem: id
est ad Christum et ad
mēbra eius. d ¶ Qui
dā indigne ferentes.]
Per synecdochē dici-
tur unus pro multis,
& multi pro uno: Di-
d 159 centes intra se: Vt qd
IIII perditio hæc unguen
ti? Perditus de salute
perditionē inuenit, &
in ficu fructifera mor
e 160 tis laqueum nancisci-
II tur. Trecētis denarijs
poterat uenūdari un-
guentum & dari pau
peribus. Sub prætex
tu auariciæ mysteriū
loquitur fidei. Etenī
nostra fides trecentis
emit denarijs, id est
decē sensibus per cor
pus & animam & spi
ritum triplicatis, ut
& nos sicut Gedeon
Iudic.7.b trecētorom uirorum
numerum assumētes,
allophylorum castra
pauperes spiritu fra-
ctis lagunculis no-
stris cum tubis & lu-
cernis destruamus, &
f 161 ut Abraham cum tre
IIII centis uiris, spolia ad
uesperum diuidam⁹.
Sequitur: b ¶ Bonū
g 162 opus operata est in
I me.] Qui credit in
deū, reputatur ei in
b 163 opus iusticiæ. Aliud
II est enim credere ei, a-
i 164 liud credere in eum,
VI id est, totum eijcere te
k 165 in illū. Quod habuit,
I hæc fecit. Nō aliunde
speremus quod in no
bis habem⁹. c ¶ Præ
uenit ungere corpus meum.] Id est antequam ueniret is qui excluderet. Iudas Iscariotis un⁹ de duodecim. Vnus numero, non unus merito: unus nomine, nō unus numi
Can.4.c ne: unus corpore, nō unus animo. Vnde spōsus ad sponsam canit: Vulnerasti cor meū soror mea sponsa, in uno

bant summi sacerdotes & scribæ, quomodo eum dolo tenerent & occiderent. dicebant autem: Non in die festo, ne forte tumultus fiat in populo. [c] Et cum esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi, & recumberet, uenit mulier habens alabastrum unguēti nardi spicati precio si, & fracto alabastro effudit super caput eius. Erant autem quidam indigne ferentes intra semetipsos, & dicentes. Vt quid perditio ista unguenti facta est? Poterat enim unguentum istud uenundari plus q̄ trecentis denarijs, & dari pauperibus. Et fremebāt in eam. Iesus autem dixit: Sinite eam: Quid illi molesti estis? Bonum opus operata est in me. Semper enim pauperes habetis uobiscum, & cum uolueritis, potestis illis benefacere: me autem non semp habebitis. Quod habuit, hæc fecit: [d] Præuenit ungere corpus meum in sepulturam. Amen dico uobis, ubicunq; prædicatum fuerit euangelium istud in uniuerso mūdo, & quod fecit hæc, narrabitur in memoriā eius. [e] Et Iudas Iscariotis unus de duodecim abijt ad summos sacerdotes, ut proderet eum illis. Qui audientes gauisi sunt, & promiserunt ei pecuniam se daturos. Et quærebat quomodo eum opportune traderet. Et primo die azymorum quando pascha immolabant, dicunt ei discipuli: Quò uis eamus & paremus tibi comedere pascha? Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis: Ite in ciuitatem, & occurret uobis homo lagenam aquæ baiulans, sequimini eum, & quocunque introierit, dicite domino domus, quia magister dicit: Vbi est refectio mea, ubi pascha cum discipulis meis manducem? Et ipse uobis demonstrabit cœnaculum grande stratum, & illic parate nobis. Et abierunt discipuli eius, & uenerunt in ciuitatem, & inuenerūt sicut dixerat illis, & parauerūt pascha. [f] Vespere autem facto, uenit cum duodecim, & discūbentibus eis & manducantibus, ait Iesus: Amen dico uobis, quia unus ex uobis tradet me, q manducat mecū. [g] At illi cœperunt contristari, & dicere ei singulatim: Nūquid ego? [h] Qui ait illis: Vnus ex duodecim qui intingit mecū in catino. Et filius quidē hominis uadit sicut scriptū est de eo. [i] Væ aūt homini illi per quem filius hominis tradetur. Bonū erat ei si natus non fuisset homo ille. [k] Et māducātibus illis, accepit Iesus panem, & benedicens fregit & dedit eis, & ait: Sumite hoc est cor-

oculorū tuorum, & in uno crine colli tui. Oculus & crinis, sapientia est uirtus, quoniam Iudæ cum cæteris di- C
citur: Vobis datum est nosse mysterium regni, & dedi Matth.13.b
uobis potestatem & reliqua. Abijt ad principes. Postq̄ exijt, satanas in eum intrauit. Hic nox nocti indicat scien
tiam. Vnumquodq;
animal ad simile sibi
iungitur. Maria cur-
rit ad apostolos, ut
dies diei eructet uer-
bum: Et Iudas ad Iu Psal.18.a
dæos, ut nox nocti in
dicet scientiam. Pro-
mittunt pecuniam, a-
mittunt uitam, quam
ipse recepit quum ui-
tam amisit. Quære-
bat opportunitatem.
Opportunitas doli
nunquam inuenitur,
ut nō uindicetur hic
aut illic. Promittit se
tradere, ut magister
eius diabolus ante di
cebat: Tibi dabo po
testatem hanc uniuer
sam. Et primo die a-
zymorum, quæ cum
amaritudine mandu
cantur: azyma nobis
ē redemptio nostra.
Amaritudo uero pas
sio domini. Dicūt di-
scipuli: Quò uis ea-
mus? Vt cum uolūta
te dei dirigamus gres D
sus nostros. Domin⁹
indicat cum quo mā-
ducat pascha, & mo-
re suo mittit duos, qd̄
supra exposuim⁹: Et
dicit: Ite in ciuitatem,
& reliqua. Ciuitas est
ecclesia quæ muro fi-
dei cingit: Homo oc-
currens, populus pri
mitiuus est. Amphora aquæ, lex literæ ē.
Sequimini eum, qui
ducit in altum ubi est
refectio Christi. Vn-
de Raab exploratori
bus mandat, ut non
irent per ima, sed per
excelsa pergerēt. Cœ
naculum grande, ec-
clesia magna est, qua
narratur nomen do-
mini, strata uarietate
uirtutū & linguarū,
ut est illud: Circum-
amicta uarietate, in
qua paratur domino
pascha. Dominus do
mus, Petrus apostol⁹
est. Cui dominus do-
mum suam credidit,
ut sit una fides sub uno pastore. d ¶ Vespere autem facto, uenit cum duodecim, & discumbētibus eis & manducantibus &c.] Vespera diei, uesperam indicat mundi. Circa undecimam nanque horam ueniunt nouissimi qui primi denariū uitæ accipiunt æternæ: quia ante crucem Abra-

est corpus meum.[l] Et accepto calice gratias agens dedit
eis. Et biberunt ex illo omnes. Et ait illis: Hic est sanguis
meus noui testamēti, qui pro multis effundetur. Amen
dico uobis, quod iam nō bibam de genimine uitis usq;
in illum diem, cum illud bibam nouū in regno dei.[m] Et
hymnō dicto exierunt in montem oliuarum. Et ait eis
Iesus:[n] Omnes scandalizabimini in me in nocte ista,
quia scriptum est:[o] Percutiam pastorem & dispergen/
tur oues. Sed postquam resurrexero præcedam uos in
Galilæam.[p] Petrus autem ait illi: Et si omnes scandali/
zati fuerint, sed non ego. Et ait illi Iesus: Amen dico ti/
bi, quia tu hodie in hac nocte prius quàm bis gallus
uocem dederit, ter me es negaturus.[q] At ille amplius lo/
quebatur: Et si oportuerit me simul commori tibi, non
te negabo. Similiter autem & omnes dicebant.[r] Et ue/
niunt in prædium cui nomē Gethsemani,[s] & ait discipu
lis suis: Sedete hic donec orem. Et assumit Petrum & Ia
cobum & Ioannē secum, & cœpit pauere & tædere.[t] Et
ait illis: Tristis est anima mea usq; ad mortem: Sustine/
te hic & uigilate.[u] Et quum processisset paululum, proci
dit super terram, & orabat, ut si fieri posset, transiret ab
eo hora, & dixit: Abba pater, omnia tibi possibilia sunt,
transfer calicem hunc à me:[x] sed non quod ego uolo,
sed quod tu.[y] Et uenit, & inuenit eos dormientes, & ait
Petro: Simon dormis? non potuisti una hora uigilare?
Vigilate & orate, ut nō intretis in tentationē.[z] Spiritus
quidem

A cem Abrahā erat in inferno, & post crucem latro in pa/
radiso. Manducantibus autem eis ait: Vnus ex uobis me
tradet qui mādutcat mecum panem. Quia dum falsitas
arguitur, nihilominus ueritas comprobatur, ut implere
Psal. 40. c tur quod dicitur: Qui edebat panes meos, magnificabat
super me supplātatio
nem. Omnes tangun
tur ut fiat harmonia
in cithara: oēs nerui
bene suspensi, conso/
na uoce respondent
Nūquid ego sum do
mine? Vnus remissus
& pecuniæ amore af/
fectus dixit: Nūquid
ego sum rabbi? Et di-
cit illis: Vnus de duo
decim. Separat lup⁹
seorsum ouem quam
capit. Ouis quæ de o/
uili egreditur, lupi pa
tet morsib. Filius ho/
minis uadit, sed uæ
homini per quem tra
detur. Multi bonū ut
Iudas faciunt, sed om
nino illis nō proficit.
Bonum erat ei si non
esset natus, intimo la-
tens utero materno,
melius est non esse q̄
ad tormenta esse. Ac/
cepit Iesus panē & be
nedicens fregit, trans/
figurās corpus suum
B in panem quod est ec
clesia præsens, quæ ac
cipitur in fide, benedi
citur in numero, fran/
gitur in passionibus,
datur in exemplis, su/
mitur ī doctrinis: for/
mans sanguinem suū
in calicē, uino & aqua
mixtum, ut alio pur/
gemur à culpis, alio redimamur à pœnis. Sanguine nan
que agni seruantur domus à percussione angeli, & aqua
maris rubri extinguuntur inimici, quæ sunt mysteria ec
clesiæ Christi. a ¶ Gratias agēs dedit illis.] Gratia nō
meritis saluati sumus à deo. b ¶ Et biberunt ex eo om
nes.] Ebrietas felix, satietas salutaris, quæ quāto copio/
sius sumitur, tanto maiorem sobrietatē mentibus dona/
re dignatur. Et Iudas bibit, sed non saturatur, nec sitim
extinguit ignis æterni, qa indigne sumit mysteria Chri/
sti. Hic macula in luna ostenditur, quæ nunquam dele/
tur. Luna ecclesiæ merito cōparaē, quæ non habet splen
dorē: sed à sole certis modis suscipit lumen, id est à Chri
sto qui pmanet in æternū. Sunt enim in ecclesia quos sa/
crificium nullū emundat, sed eos cogitatio insipiens per
ducit ad culpas, qui se cœnosæ crudelitatis foetorib⁹ mi
scuerunt. Sanguis enim noui testamenti, qui pro multis
effunditur, non omnes emundat. c ¶ Non bibā de ge-
nimine uitis usq; in diem illum &c.] Hic mutat tantum
sacrificiū, sed non mutat tempus, ut nos nunq̄ cœnā do/
mini ante quartamdecimam lunam faciamus. Qui facit
in quartadecima resurrectionem, in undecima luna cœ/
nam domini facit, quod nunq̄ inuentum est, nec in uete
ri testamēto, nec in nouo. d ¶ Et hymno dicto &c.] Id
Psal. 22. f est laude domini, ut est in psalmo: Et laudabunt domi/
num qui requirunt eum, & māducauerunt eum & ado/
rauerunt omnes pingues terræ. e ¶ Et exierūt &c.] In
monte oliueti Iesus tenetur, & inde ad cœlos ascendit, ut

nos sciamus, quia inde ascendimus ad cœlos, unde uigi/ C
lamus & oramus & ligamur, nec repugnamus in terra.
Omnes uos scandalū patiemini. Omnes cadunt, sed non
omnes iacent. Nunquid qui dormit nō adjiciet ut resur/
gat? Carnale est cadere, sed diabolicū iacere. Scriptū est,
percutiā pastorē. Pro
pheta Zacharias po/
stulat passionem do/ l 166
mini. Pater respōdet, II
percutiā pastorē, pre
cibus sanctorū infer/
nalium. Filius à patre
mittiē & percutitur, m 167
id ē incarnatur & pa/ VI
titur. Dispergūtur o/
ues pastore capto, re/ n 168
surrectio promittiē, IIII
ut spes non extingua
tur. f ¶ Petrus aut o 169
Et si omnes &c.] Et VI
auis sine pennis in al p 170
tum uolare nititē: Sed I
corpus aggrauat ani
mā, ut timore huma/
næ mortis, timor do/ q 171
mini superetē uel uin/ VI
catur. g ¶ Prius q̄
gall⁹ &c.] Gallus cā/
tat, Petrus negat ter. r 172
Gallus lucis nunciua I
qs est, nisi spirit⁹ san/ s 173
ctus? cuius uoce in p VI
phetis & apostolis t 174
nos de terna abnega/ IIII
tione qua deū negaui
mus nosse, uoce ancil u 175
larū exterriti, excita/ I
mur ad amarissimos
post lapsum flet⁹, qui x 176
male cogitauimus de I
deo, & male locuti su
mus ad proximos, & y 177
male fecimus ad nos/ II
metipsos. Et uenit in z 178
prædiū Gethsemani, IIII
id est uallis pinguedinū, ubi tauri pingues obsederunt
eum, & uituli multi circūdederūt eum. h ¶ Sedete hic
donec orem.] Separatē in oratione qui separatur in pas/
sione, quia ille orat, illi dormiunt pinguedine cordis op
pressi. i ¶ Cœpit pauere, & ait: Tristis est anima mea.]
Pauere & tristificari docemur ante iudicium mortis, qui
non possumus per nos dicere nisi per illum: Venit prin/
ceps mundi huius, & in me nō habet quicq̄. Et dixit, Ab
ba pater. Hebraice & Græce loquitur, quia nō est distin
ctio Iudæi & Græci. k ¶ Si possibile est trāsfer calicem
hunc a me, sed nō quod ego uolo.] Vsq; in finē non ces/
sat nos docere patribus obedire, & uoluntatē eorum uo
luntati nostræ præponere. Inuenit eos dormiētes. Sicut
dormiunt mente, sic & corpore. l ¶ Vigilate & orate ne
intretis in tentationem.] In tentationem intrat, qui ora/
re negligit. Ter discipuli dormiunt, & ter dominus orās
suscitat. Terna dormitatio, tres mortuos quos dn̄s susci/
tauit significat. Primū in domo: Secundū ad sepulchrū: Matth. 9. c
Tertiū de sepulchro. Terna uigilia dn̄i, tres personas ha/ Luc. 7. c
bere nos in orando docet: & de præteritis & futuris & de
præsentibus ueniā rogare. Venit Iudas cum gladijs & li/
gnis. Incūbit uirtuti seculi q despetat de adiutorio dei.
dat signū osculi cum ueneno doli: Sicut Cain obtulit sa/
crificium subdolū & reprobatum. Vnde uinū cum ace/
to in cruce ponunt. Et tenuerūt Iesum. Hic adest Ioseph
uinctus, uenditus à fratribus, & ferrū pertrāsiuit animā
eius. Vnus educens gladium amputauit auriculam ser/

A ui. Prædicatio Petri, auditū à Iudæis abscidit regni dei. a ¶ Tunc discipuli eius omnes relinquentes eum fugierunt.] Tunc adimpletum est quod dicitur: Elongasti à me amicū & proximū, & notos meos à miseria. b ¶ Adolescens quidam &c.] Hoc proprie Marcus. Sicut &
Ioseph relicto pallio
a 179 nudus de manib. im
VI pudicæ dominæ effu
git. Qui aūt uult effu
gere manus iniquorum relinquens men
te quæ mūdi sunt, fub 180 giat post Iesum. Et
t II.I cōuenerunt sacerdotes & scribæ. Tunc fit
c 181 congregatio taurorū
I in uaccis populorū.
Petrus à longe seque
bat. Vir duplex animo, inconstans est in
d 182 omnibus uijs suis. Ti
II mor retrahit, charitas trahit. In atrio cū
ministris calefacit se
ad ignē. Atriū sacere 183 dotis, est secularis cir
I cuit⁹: ministri, dæmo
f 184 nia sunt: Ignis, deside
I rium carnale, cū quibus qui manet, flere
peccata non potest.
Summi sacerdotes
quærebant falsum teg 185 stimonium aduersus
VI Iesum. Mentita est ini
quitas sibi, ut regina
h 186 aduersus Ioseph, & sa
X cerdotes aduers⁹ Su
i 187 sannā: sed ignis sine
I materia deficit. Et cō
uenientia testimonia
k 188 non erant: Quod ua
IIII riatur incertū habel 189 tur. c ¶ Quidam di
II cebāt &c.] Moris est
hæreticorū umbram
de ueritate trahere.
Non ille dixit qđ illi
dicunt, sed simile uer
bum de templo corm 190 poris sui qđ post tri
VI duum resuscitauit. Exurgēs summ⁹ sacerdos iterrogat Iesum:
Ille autē tacebat. Ipse
de⁹ & saluator noster
qui mūdo salutē con
tulit, & humano gene
ri sua pietate subuenit: sicut ouis ad occi
sionem sine uoce dun 191 citur, & obmutuit &
t siluit à bonis. Taciturnitas Christi apo
logiā Adæ absoluit.
o 192 d ¶ Et dixit ei: Tu es
VI Christ⁹ filius dei bep 193 nedicti.] Quem ex
II pectabant de longe,
q 194 in propè non uident.
I Sicut Isaac caligantibus oculis, Iacob sub

quidem promptus est, caro autem infirma. [a] Et iterum
abiens orauit, eundem sermonem dicens. Et reuersus de
nuo inuenit eos dormientes. Erant enim oculi eorū grauati, & ignorabant quid responderent ei. Et uenit tertio,
& ait illis: Dormite iam & requiescite. [b] Sufficit. Venit
hora, ecce filius hominis tradetur in manus peccatorū.
Surgite eamus. Ecce qui me tradet propè est. [c] Et adhuc
eo loquēte, uenit Iudas Iscariotis unus de duodecim, &
cum eo turba multa, cū gladijs & lignis à summis sacerdotibus & scribis & senioribus. [d] Dederat autē traditor
eius signum eis, dicens: Quēcunq; osculatus fuero, ipse
est, tenete eum & ducite caute. Et cum uenisset, statim ac
cedēs ad eum, ait: Rabbi, & osculatus est eum. At illi manus iniecerūt in Iesum, & tenuerunt eum. [e] Vnus autem
quidā de circūstantibus educens gladiū, percussit seruū
summi sacerdotis, & amputauit illi auriculā. [f] Et respondens Iesus, ait illis: Tanq; ad latronem existis cum gladijs & lignis cōprehēdere me, quotidie eram apud uos
in templo docens & nō me tenuistis. [g] Sed ut impleantur scripturæ. Tunc discipuli eius relinquentes eum, om
nes fugierunt. [h] Adolescens aūt quidā sequebatur eum,
amictus sindone super nudo, & tenuerunt eum. At ille
reiecta sindone, nudus profugit ab eis. [i] Et adduxerunt
Iesum ad summū sacerdotem, & conueniunt omnes sacerdotes & scribę & seniores. [k] Petrus autem à longe se
cutus est eum usq; intro in atriū summi sacerdotis, & se
debat cum ministris ad ignem, & calefaciebat se. [l] Summi uero sacerdotes & omne conciliū quærebant aduersus Iesum testimoniū, ut eum morti traderent, nec inueniebant. Multi aūt falsum testimoniū dicebāt aduersus
eum, & cōuenientia testimonia non erant. [m] Et quidām
surgentes, falsum testimoniū ferebant aduersus eum, di
centes: Quoniā nos audiuimus eum dicentem: Ego dissoluam templū hoc manufactū, & post triduum aliud
non manufactū ædificabo. Et non erat conueniens testi
monium illorū. Et exurgēs summus sacerdos in mediū,
interrogauit Iesum dicens: Non respōdes quicq; ad ea
quæ tibi obijciuntur ab his? Ille aūt tacebat, & nihil respondit. Rursum summus sacerdos interrogabat eum,
& dicit ei: Tu es Christus filij dei benedicti? Iesus autē
dixit illi: Ego sum. [n] Et uidebitis filium hominis sedēntem à dextris uirtutis, & uenientem cum nubibus cœli.
[o] Summus autem sacerdos scindens uestimenta sua, ait:
[p] Quid adhuc desideramus testes? Audistis blasphemi
am. Quid uobis uidetur? Qui omnes cōdemnauerunt
eum esse reum mortis. [q] Et cœperunt quidā conspuere
in eum

manibus nō agnoscit, sed lōge de eo futura canit. e ¶ Ie C
sus autem dixit illi: Ego sum.] Vt inexcusabiles sint.
f ¶ Et uidebitis filium hominis.] Sacerdos interrogat
filium dei: Iesus autem respondit filiū hominis, ut hic in
telligamus dei filiū eundem esse & filiū hois, & ne quater
nitatem faciamus in
trinitate, sed homo in
deo, & deus in homine necesse sit. g ¶ A
dextris uirtutis &c.]
Id est in uita regnantem sempiterna et uir
tute diuina. h ¶ Et
uenientē in nubibus
cœli &c.] In nube ascendit, cum nube ue
niet, id est in corpore
suo solo, qđ sumpsit
à uirgine ascendit: &
cū multiformi ecclesia quæ est corp⁹ ipsi
us & plenitudo eius
ad iudicium uēturus
est, sicut dicit secundum Matthæū: Cum Matth.25.c
autē uenerit filius ho
minis, & omnes ange
li cum eo, & reliqua.
i ¶ Summus sacerdos scidit uestimenta
sua.] Hoc ē Ephod,
in quo habebant honorem, Iudæi amiserūt. Hic adest Samu 1.Reg.15.f
el scisso pallio de ma D
nibus Saul, id est regno. Milites gentiles
non sciudūt tunicam
Christi. Sacerdotes
uero scindunt dignitatē sacerdotij sui. Et
condēnant eū reū esse mortis. Quo reatu
suo, reatū nostrū solueret, & uelamine faciei suæ, uelamen cor
diū nr̄orum auferret,
& sputaminib⁹ susceptis, faciē animæ nostræ lauaret. Et colaphis quibus in caput
pcussus est, caput hu
mani generis, quod ē
Adam sanaret: Et ala
pis quibus expalma
tus est, maxima laus
eius, nr̄is manibus &
labijs plauderet, unde: Oēs gentes plau Psal.46.a
dite manibus. Et cru
ce sua, cruciatum nostrū solueret, & morte sua mortem nostrā
necaret: cū forma serpentis serpētē necat,
quia serpente de uirga facto alij absorbētur serpētes. Vnde p
ꝓpheta ipse dicit: Ero mors tua ò mors, Osee.13.d
& morsus tu⁹ ò infer
ne. Opprobria eius,
nostrum

in eum,& uelare faciem eius,& colaphis eum cædere, & dicere ei: Prophetiza. Et ministri alapis eum cædebāt.[r] Et cūm esset Petrus in atrio deorsum,uenit una ex ancillis summi sacerdotis,& cum uidisset Petrum calefacientem se,aspiciens illum,ait:Et tu cum Iesu Nazareno eras? At ille negauit,dicens:Neq; scio neq; noui quid dicas.[s] Et exijt foras ante atrium, & gallus cantauit. Rursus aūt cum uidisset illum ancilla, cœpit dicere circūstantibus,quia hic ex illis est.At ille iterum negauit. Et post pusillum rursus qui astabant dicebant Petro : Vere ex illis es,nam & Galilæus es.Ille aūt cœpit anathematizare & iurare,quia nescio hominem istum quem dicitis,& statim gallus iterum cantauit.[t] Et recordatus est Petrus uerbi quod dixerat ei Iesus,prius quàm gallus cātet bis, ter me negabis,& cœpit flere.

Cap. XV

E[a]T cōnfestim mane consiliū facientes summi sacerdotes cum senioribus & scribis & uniuerso cōcilio, [b] uincientes Iesum duxerunt & tradiderūt Pilato.[c] Et interrogauit eum Pilatus:Tu es rex Iudæorum? At ille respondens,ait illi:Tu dicis.[d] Et accusabāt eum summi sacerdotes in multis.Pilatus aūt rursum interrogauit eum dicens:Non respondes quicq̄? Vide in quantis te accusant.Iesus aūt amplius nihil respondit,ita ut miraretur Pilatus.[e] Per diem aūt festum solebat dimittere illis unum ex uinctis quemcunq; petissent.[f] Erat aūt qui dicebatur Barabbas, qui cum seditiosis erat uinctus,qui in seditione fecerat homicidiū.Et cum ascendisset turba, cœpit rogare sicut semper faciebat illis. Pilatus aūt respondit eis & dixit:Vultis dimittam uobis regem Iudęorum? Sciebat enim quod per inuidiā tradidissent eum summi sacerdotes.[g] Pontifices aūt concitauerunt turbam,ut magis Barabbam dimitteret eis.[h] Pilatus aūt iterū respondens,ait illis:Quid ergo uultis faciam regi Iudæorū? At illi iterum clamauerunt:Crucifige eum.Pilatus uero dicebat illis:Quid enī mali fecit? At illi magis clamabant: Crucifige eum.[i] Pilatus autem uolens populo satisfacere,dimisit illis Barrabbam,& tradidit eis Iesum flagellis cæsum ut crucifigeretur.[k] Milites autem duxerunt eum intro in atriun prætorij,& conuocant totam cohortem, & induunt eum purpura,& imponunt ei plectentes spineam coronam, & cœperunt salutare eum: Aue rex Iudæorum.[l] Et percutiebant caput eius arundine, & conspuebant eum, & ponentes genua adorabant eum. Et postq̄ illuserunt ei,exuerunt illum purpura, & induerūt eum uestimentis suis,[m] & educunt illum,ut crucifigerēt eum. Et angariauerunt prætereuntem quempiam Si-

monem

A nostrum abstulere opprobrium. Vincula eius nos liberos fecerunt. Corona spinea capitis eius, diadema regni adepti sumus. Vulneribus eius sumus sanati. Sepul-
Esa.53.b tura eius resurgimus. Descensione eius ad inferos, nos ascendimus ad coelos. Hic inueniē mel in ore leonis mortui. Hæc omnia præuidens propheta ait: Quid retribuam do-
Psal.115.b mino pro omnibus quæ retribuit mihi?
a ¶ Et cū esset &c.] Petr⁹ sine spiritu, uoci ancillæ cessit: cū spiritu, nec principib⁹, nec regib⁹ cedit. Prima ancilla titubatio est. Secunda consensio. Tertius uir, actus est. Hæc ē trina negatio, quam abluit per flet⁹ uerbi Christi recordatio. Tūc nobis gallus cantat, quando prædicator quisq; per pœnitentiam corda nostra ad cōpunctionem excitat. Tūc incipim⁹ flere, quando ignimur int⁹ per scintillam scientiæ, & foras exim⁹ extra qd̄ fuimus Cap. XV

E T confestim &c.] Hic adest Samson
B uinct⁹ à Dalila. Sam-
Iudic.15.c son, id est sol eorum quibus occubuit sol in meridie. Dalila situla interpretatur, quæ est synagoga, quæ situlæ more limpidū liquorem non tenet, & quisquilia immunda collegit. Samson noster maxilla uerbi sui innumeras cateruas Iudæorum & dæmonū hic sternit, & fontem perennis uitæ sitientibus nobis, id est corpori suo aperit. Pontifices concitauerunt turbas ut peterent Barabbā, & crucifigerent Iesum. Hic duo hirci adsunt, unus ἀποπομπαῖος, id est admissari⁹, cum peccato populi in deserto inferni absolut⁹ dimittitur: alter pro peccatis absolutorū, ut agn⁹ occiditur. Pars dn̄i semp mactatur, pars diaboli qui est magister eorum effrenata in tartarū præcipitatur. Subditur.
c ¶ Vultis dimittā.] Multas occasiões dedit Pilatus liberandi saluatorē. Primo con-

ferens latronē, deinde inferens. Quid ergo uultis faciam C
regi Iudæorum? Cumq; rēspondissent, crucifigatur, non statim acquieuit, sed secundum suggestionē uxoris quæ mandauerat ei, ut Matthæus dixit: Nihil tibi & iusto illi, Matth.27.b
respondit: Quid enim mali fecit: quod dicendo Iesum absoluit. Milites induunt eum purpura &c. Vestimētis suis nudatur, id ē Iudæis.
Purpura induitur, id r 195
est gētili ecclesia quæ I
de scopulis maris est collecta. Item ea scandalizāte exutus in fine: Iudaica rursum
induitur plebe. Cum s 196
enim intrauerit pleni I
tudo gentiū, tunc omnis Israel salu⁹ erit. Et adducūt illum ut
crucifigerēt eum. Hic Gen.4
educitur Abel ī agrū à fratre, ut perimatur:
Hic adest Isaac cum t 197
lignis, & Abrahā cū II
ariete in Sabech hærēte. Hic adest Ioseph
cum fasce cremio so- a 198
mniato, & tunica ta- II
lari sanguine lita. Hic b 199
adest Moyses cū uir- I
ga, & serpente suspen-
so in ligno. Hic adest c 200
botr⁹ in ligno porta- I
tus. Hic adest Helise⁹ d 201
cum ligno ad quærē- IIII
dam securim quæ in ima demersa est, & na-
tauit ad lignū, id est e 202
genus humanum qd̄ II
a ligno uetito in infer- f 203
nū cecidit, per lignū IIII
crucis Christi & per baptismum aquæ ad paradisum natauit.
Hic adest Ionas de li-
gno sortis in mare in Ione.1.d
uētremq; ceti triduo
missus. d ¶ Et anga- g 204
riauerunt prætereun- I
tem quendam &c.] h 205
Alij p merita patrum I
suorum cōmemorantur: alij per merita fi-
liorum suorū. Hic au- i 206
tem Simon qui cru- I
cem in angaria portat, meritis filiorum
suorum qui erant di- k 207
scipuli commemora- IIII
tur. Per hoc nos in præsenti uita admonemur parētes adiuuari per natorū suorum sapientiā, ut po-
pulus Iudaicus, pro- l 208
pter patriarcharum VI
& pphetarū & apo-
stolorum merita, sem- m 209
per commemoratur. I
De amaritudine enī radicis surgit dulce-

A do oliuæ, unde per Hieremiam ad Iudæam dicitur: Oli-
Hiere.11.c uam uberem, pulchram, fructiferam, speciosam uocauit
Deut.21.d dominus nomen tuum. Ut tolleret crucem eius. Dum le
gerent, maledictus omnis qui pendet in ligno, factus est
maledictus, ut tolleret maledictũ. Simon qui portat cru

tres linguæ in crucis titulo coniunctæ sunt, ut omnis lin- C
gua commemoret perfidiam Iudæorum. e ¶ Et cum
eo duos latrones &c.] Cum iniquis ueritas deputata,
unum reliquit sinistrum, alterum assumit dexterum, si-
cut in die iudicij faciet, ex simili crimine, dissimiles sorti-

cem in angaria, ipse ẽ
qui laborat pro lau-
n 210 de humana. Cogunt
I eũ hominea huic la-
o 211 bori, quem non cogit
IIII timor & dilectio dei.
p 212 Ipsa species crucis,
I qd est nisi forma qua
drata mundi? Oriens
q 213 de uertice fulgẽs: Ar-
X cton dextra tenet, au-
r 214 ster in læua consistit,
I occidens sub plantis
s 215 firmatur. Vnde Apo-
stolꝰ dicit: Vt sciamꝰ
I quæ sit altitudo & la-
t 216 titudo & lõgitudo &
VIII profundũ. Aues quã-
u 217 do uolant ad æthera,
VI formam crucis assu-
munt: homo natãs p
x 218 aquas uel orans, for-
II ma crucis uehit. Na-
uis per maria, anthẽ-
y 219 na cruci simulata suf-
II flatur. Thau litera, sig
num salutis & crucis
z 220 describitur. Et perdu
II cũt eum in golgotha,
a 221 qd interpretatur cal-
VI uaria. Tradunt Iudæi
B quod in hoc montis
b 222 loco immolatus est a-
ries pro Isaac, ut ibi
II decolletur, id ẽ, Chri-
c 223 stus à carne sua carna
I li uidelicet Iudæa se-
d 224 paretur. a ¶ Et da-
II bãt ei bibere myrrha
tum uinum.] Hoc a-
e 225 ceto, succus letalis po
II mi abstergitur. Et nõ
accepit id, ꝓ quo pa-

monem Cyrenęum nenientem de uilla, patrem Alexan
dri & Rufi, ut tolleret crucem eius.[n] Et perducunt illum
in golgotha locum, quod est interpretatum, caluariæ lo
cus.[o] Et dabant ei bibere myrrhatum uinum, & non ac-
cepit.[p] Et crucifigentes eum, diuiserunt uestimenta eius,
mittentes sortem super eis, quis quid tolleret.[q] Erat aũt
hora tertia, & crucifixerunt eum.[r] Et erat titulus causæ
eius inscriptus: Rex Iudæorum.[s] Et cũm eo crucifigunt
duos latrones, unum à dextris, & aliũ à sinistris eius.[t] Et
impleta est scriptura quæ dicit: Et cũ iniquis reputatus
est.[u] Et prætereuntes blasphemabãt eum, mouentes ca
pita sua, & dicentes: Vah qui destruit templum, & in tri
bus diebus reædificat. Saluum fac teipsum descendens
de cruce.[x] Similiter & summi sacerdotes illudentes ad
alterutrũ cum scribis dicebãt: Alios saluos fecit, seipsum
nõ potest saluum facere. Christus rex Israel descendat
nũc de cruce, ut uideamus & credamus.[y] Et qui cum eo
crucifixi erant, conuiciabantur ei.[z] Et facta hora sexta,
tenebræ factæ sunt per totam terram usq; in horã no-
nam.[a] Et hora nona exclamauit Iesus uoce magna, di-
cens: Eli, eli lamma azabthani, quod est interpretatum:
Deus meus, deus meus, ut quid me dereliquisti? Et qui-
dam de circũstantibus audientes, dicebant: Ecce Eliam
uocat.[b] Currens aũt unus, & implens spongiã aceto, cir
cũponensq; calamo, potũ dabat ei, dicẽs:[c] Sinite uidea-
mus si ueniat Elias ad deponẽdũ eum. Iesus aũt emissa
uoce magna expirauit.[d] Et uelũ tẽpli scissum est in duo,
à summo usq; deorsum.[e] Videns aũt Centurio qui ex
aduerso

untur fines. Alter an-
tecedit Petrum in pa-
radisum, alter Iudam
in infernum. Confes-
sio breuis, uitam acq
siuit longam, & blas-
phemia finita, pœna
plectitur æterna. Hic
pullus Iudæ ligatur
ad uitẽ. Hic ἀναβάλλων,
id est, palliũ tingitur
in sanguine uuæ, hic
lacerant hœdi uineã.
Blasphemantes eum,
& mouentes capita
sua. Emittitur in capi
ta iniquorum mora,
quando excitant uin
cula inferni usque ad
ceruicem, qui est cer-
uix generis humani.
Descẽde de cruce, ne
faceret salutẽ quã in-
choarat. Et uiderunt
postea resurgẽtem de
sepulchro quẽ de cru
cis descendere nõ cre
debant posse patibu-
lo. Vbi est Iudæi infi-
delitas uestra? Adhuc
de uiuo dicebatis, si
rex Israel est, descen- D
dat de cruce. Vos ip-
sos cõsulo, uos ipsos
iudicium peto, quan-
to mirabilius est mor
tuum posse resurgere
quàm adhuc uiuum
de cruce uelle descen
dere? Parua petistis,
dum maiora proue-
nerint. Sed ĩfidelitas
uestra non potuit sa-

titur. Vnde de eo dicitur: Quæ non rapui, tunc exolue-
bam. Et crucifigunt eum. Hic figitur salus in ligno, ligno
primo infixa est mors. Lignum primum, lignum scien-
tiæ boni & mali est. Et secundum lignum, boni tantum,
nobis & uitæ lignum est. Extensio manus primæ ad lig-
num, mortem apprehendit: extensio autem secundæ, ui-
tam quæ perierat inuenit. Ligno hoc uehimur per mare
undosum ad terram uiuentium. b ¶ Diuiserunt uesti-
menta &c.] Vestimenta domini eius mandata sunt, qui
bus tegitur corpus eius, quod est ecclesia, quæ diuidun
tur inter milites gẽtium, ut sint quatuor ordines cũ una
fide, id est coniugati & uiduati, præpositi & separati, for-
titi tunicam indiuisam, quæ est pax & unitas, inconsuti-
lis in modum anuli regalis. c ¶ Erat autem hora ter-
tia & crucifixerunt eum.] Hoc uere & proprie Marcus
intulit. Nam sexta hora tenebræ suffuderunt terram, ut
nõ quis potuisset mouere caput. A tricesimo nanq; fru-
ctu Marcus ascendit ad centesimum, id est à tertia hora
crucis usque ad tertiam resurrectionis post tres dies. Tri
cesimus fructus est in cruce, sexagesimus in inferno, cen-
tesimus in paradiso. d ¶ Et erat titulus causæ eius in-
scriptus: Rex Iudæorum. Quod in titulis prænotatur
psalmorũ, in finem ne corrumpas. Et hoc tribus linguis
מלך יהודים βασιλεὺς ἰουδαίων, rex cõfitendum. Hæ

nari signis multo fortioribus quàm petistis. Hic omnes
declinauerunt simul inutiles facti sunt. Facta hora sexta,
tenebræ factæ sunt per totã terrã. Hic adest Noe inebria-
tus ac nudatus, cœlo & terra pallio tenebroso tectus, &
homine irrisus. Hic stillauit sanguis de ligno. f ¶ Hora
nona clamauit Iesus uoce magna: Eli, eli, lãma azabth.]
Inde scribitur psalmus iste pro assumptione matutina,
qua Christus ad crucem ducitur. Verba propria sunt fi-
lij hominis: Vnde sequitur iuxta Lucam: In manus tuas
commendo spiritum meum. Nona hora inuenitur euer
sa domo decima drachma quæ perierat. Currens au-
tem unus ex eis, inuenit similitudinem eorum spongiam
cauam, infirmam, aridam, ignibus aptam: implet aceto,
hoc est malicia & dolo, de quo dicit: Plantaui te uineam
sorech, & quomodo cõuersa es in amaritudinẽ uitis alie-
næ? Et expectaui ut faceret uuas, & fecit spinas. g ¶ Ie-
sus emissa uoce &c.] Infirmata enim carne, uox inualuit
diuina quæ dicit: Aperite mihi portas iustitiæ, & ingres-
sus in eas confitebor dño. Cũ ima uoce uel sine uoce mo
rimur, qui de terra sumus. Ille uero cũ exaltata uoce ex-
pirauit qui de cœlo descendit. Velũ templi scinditur, id
est cœlum aperitur. Centurio ait: Vere filius dei erat. No
uissimi primi nunc efficiuntur. Gentilis confitetur popu
lus, Iudæa cæcata necat, ut fiat eis error peior priore.

aduerso stabat,quia sic clamans expirasset,ait: Vere hic
homo filius dei erat.[f] Erant autẽm et mulieres de longe
aspicientes,inter quas erat Maria Magdalene,& Maria
Iacobi minoris & Ioseph mater,et Salome.Et cum esset
in Galilæa,sequebantur eum,& ministrabant ei,& aliæ
multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolymam.
[g] Et cum iam sero esset factũ,quia erat parasceue,quod
est ante sabbatum, uenit Ioseph ab Arimathia nobilis
decurio,qui & ipse erat expectans regnum dei, & auda
cter introiuit ad Pilatũ,& petijt corpus Iesu. Pilatus au/
tem mirabatur, si iam obijsset, & accersito Centurione
interrogauit eum, si iam mortuus esset. Et cũ cognouis/
set à Centurione, donauit corpus Ioseph.[h] Ioseph autẽ
mercatus sindonẽ, & deponens eum, inuoluit sindoni,
& posuit eum in monumento,quod erat excisum de Pe
tra,& aduoluit lapidem ad ostium monumenti.[i] Maria
autem Magdalene & Maria Ioseph aspiciebant ubi po
neretur.

Cap. XVI

E[a]T cũm transisset sabbatum,Maria Magdalene &
Maria Iacobi & Salome emerunt aromata, ut ne/
nientes ungerẽt eum.[b] Et ualde mane una sabbatorum
ueniunt ad monumentum orto iam sole, & dicebãt ad
inuicem: Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monu/
menti? Et respicientes uiderũt reuolutum lapidem: Erãt
quippe magnus ualde. Et introeuntes in monumẽtum,
uiderunt iuuenem sedentem in dextris, coopertum sto/
la candida,& obstupuerunt.[c] Qui dicit illis: Nolite ex/
pauescere,Iesum quæritis Nazarenum crucifixum,sur/
rexit, non est hic,ecce locus ubi posuerunt eum. Sed ite
dicite discipulis eius & Petro , quia præcẽdit uos in Ga/
lilæam,ibi eũ uidebitis,sicut dixit uobis.[d] At illæ exeun/
tes fugierunt de monumento. Inuaserat enim eas timor
& pauor

A a ¶ Erant autem &c.] Sicut non excluditur muliebris
sexus à salute per Mariam uirginem,ita non repellitur à
mysterio crucis scientiæ et resurrectionis per uidelicet Ma/
riam Magdalenã & cæteras matres. Ioseph uenit sero pa
rasceue ab Arimathia quæ interpretatur deponens, ad
deponẽdum corpus
in monumentum,no
bilis decurio , expe/
ctans & ipse regnum
dei. Intrat ad Pilatũ,
petit corpus Iesu. Io/
seph mercatur sindo
nem,inuolutum cor/
pus in sindone ponit
in monumentum qd'
erat excisũ de petra.
Aduoluit lapidem
ad ostium monumẽ/
ti. Mariæ aspiciũt ubi
poneret. Hæc omnia
congruunt ad popu/
lum Iudaicum i fine
credentem,qui nobi-
litatur fide, ut Abra/
hæ sit filius. Deponit
desperationem, expe
ctat regnũ dei. Intrat
ad Christianos ut ba
ptizetur. Quod signi
ficat nomen Pilati,id
est malleatoris,id est,
q domat ferreas gen/
B tes,ut regat eas in uir
ga ferrea:& petit sacri
ficiũ quod donat pœ
nitentibus in fine uia
ticum,& corde mun/
do, & peccatis mor/
tuo,inuoluit in muni
mine fidei,stabilitum
operculo spei,p ope/
ra charitatis conclu/
1.Timot.1.b dit. Finis enim præce
pti est charitas. Aspi/
cientibus à longe ele/
ctis, q sunt stellæ ma/
ris,quando si fieri po
test,scandalizabũtur
electi. Cap. XVI
ET cũ transisset sab/
batum &c.] Nunc
aromatibus redolen/
tibus cũ spõsa, & ado
Cant.1 lescentibus quæ currũt post eam conspergimus librum
& cubiculum mentis nostræ. Nũc introducit nos rex in
cellaria sua. Nunc surgit amica Maria,hyems abijt,plu/
uia recessit,flores uisi sunt in terra: Vox turturis audita
est in terra nostra. Vineæ florentes dederunt odorem. Re
dit spõsus de umbra sub qua dormiit in meridie. Post sab
bata tristia felix irradiat dies, quæ primatum in diebus
tenet, luce prima in eo lucescente, & domino meo cum
Psal.117.d triumpho resurgente & dicente: Hæc est dies quam fecit
dominus,exultem⁹ & lætemur in ea. c ¶ Et ualde ma/
ne una sabbatorum ueniunt ad monumentum orto iam
sole.] Valde mane, quod alius euangelista diluculo di/
Luc.24.a cit. Diluculum est inter tenebras noctis & diei claritatẽ.
In qua salus humano generi ,puenit, felici uicinitate de/
claranda, more solis, qui proxima luce consurgens, ro/
seam præmittit auroram, ut gratia præclari splendoris,
præparatis oculis possit intueri, quando tempus domi/
nicæ resurrectionis eluxit: Vt tũc laudes Christi tota ca/
neret secundũ exemplũ harũ fœminarũ ecclesia, quãdo

genus humanũ exemplo suæ resurrectionis animauit, C
quando uitã præstitit, & lumen credulitatis infudit Sol
uero post occasum corporis orit. Hic aquilæ ad corpus
congregantur : matres & apostoli uident reuolutum la/ 1.Cor.15.g
pidẽ, qui est lex mortis, ac si diceret : Vbi mors aculeus
tuus,& reliq. d ¶ E/
rat qppe magn⁹ ual/
de.] Qui etiam infan f 226
tes in utero tangit,ge VI
mitus omniũ & om/
nib⁹ grauis. Et intro/
euntes in monumen/
tum uiderũt iuuenẽ,
non senem,non infan
tem,sed iocundũ æta g 227
te,ut dicitur : Lætare I
iuuenis in adolescen/
tia tua, quæ non ẽ hic
uera dum cum senio
est cõmixta. Sedẽtem
in dexteris uirtutis,id
est regnãtem in pspe
ris. Hic iuuenis for/
mam resurrectionis, h 228
timentibus mortem I
ostẽdit. Coopertum
stola cãdida, quæ ue/
ra lætitia est hoste de i 229
pulso, regnóque ade/ VI
pto, rege pacis quæsi
to, inuẽto & nunquã
dimisso. Et obstupue a 230
runt: id est, quod ocu VIII
lus non uidit,nec au/ b 231
ris audiuit,nec in cor I
hominis ascẽdit quæ
præparauit deus dili
gẽtibus se. e ¶ Qui
dicit illis: Nolite ex/
pauescere.] De⁹ cha
ritas est. Non est er/ 1.Ioan.4.d
go timor i charitate.
Quid expauescerẽt,
quæ inuenerunt quẽ c 232
quæsierunt: Iesũ quæ II
ritis Nazarenũ. Ra/
dix enim amara cru/
cis euanuit: flos enim
uitæ est fructibus eru
pit: id est, q iacuit in d 233
morte,surrexit in glo II
ria. Ecce locus. Osten
ditur mortalitas im/
mortalib. ad gratiarũactionẽ debita,ut intelligamus qd
fuerimus,& sciamus qd futuri erimus. Sed ite dicite. Mu
lieribus dicitur ut annuncient apostolis, quia per mulie
rem mors annunciata est, per mulieres uita resurgẽs. Et
Petro. Qui se indignum iudicat discipulatu dum ter ne/
gauit magistrum. Peccata præterita non nocent quando
non placent. f ¶ Præcedit in Galilæam.] Breuis senten
tia in syllabis, sed ingens in quantitate promissio. Ibi est
gaudij nostri fons, & salutis æternæ origo præparata. Ibi
congregantur dispersiones, & sanantur cõtriti corde. Ibi
eum uidebitis, non sicut uidistis. At illæ exeuntes fugie/
runt. Dicitur de futura uita: Et fugiet dolor ac gemitus.
Imitantur mulieres ante resurrectionem omnium quod
faciunt post resurrectionẽ, fugiunt mortem & pauorem.
Et nemini quicquam dixerunt, quia ipsi soli mysterium
resurrectionis uident, qui uidere ipsi illud metuerũt. Vn
de sequitur iuxta Ioannem: Petrus autẽ occurrit ad mo/
numentum ut uideret ipse quod audiuit. Surgẽs autem
Iesus primo mane sabbati, Mariæ Magdalenæ primo o/

A stenditur, de qua eiecerat septem dæmonia, quia meretrices & publicani præcedūt synagogam in regnum dei, ut latro præcessit apostolos. Flent & lugent qui necdum uiderunt, sed non post multum consolabuntur. Beati enim qui lugent nunc, quoniam ipsi consolabuntur. Et illi audientes non crediderūt. Fides autem hic laborat, agens actiuā uitam: Illic contemplatiua secura uisione regnat. Hic per speculum cōmemur imaginem, illic facie ad faciem uidebim⁹
e 234 ueritatē. Vnde sequi
VIII tur: Post hæc duobus ex illis ambulantib⁹, id est, laborantibus,
f 235 ostensus est in alia effi
X gie. Et illis annūciantibus non est creditū, dum sicut Moyses uiderunt, quod nō sufficiebat eis. Vnde Moy
Exod.33.c ses dicit: Ostende mihi temetipsum. Oblitus carnis suæ, postulat in uita ista quod post illam speramus in futura. a ¶ Nouissime recumbentibus illis undecim apparuit.] Vt omnes testes enarrarent omnibus, quod communi
B ter uiderunt & audierūt. Exprobrat incredulitatē ut succedat credulitas: ex
probrat duritiam cordis lapidei, ut succedat cor carneum charitate plenum. Hinc est quod martyrum cateruæ mortem huius seculi libenter affectāt, qui nouerunt pro isto temporali interitu perpetuo se esse uicturos. b ¶ Et dixit eis: Euntes in mundum uniuersum prædicate.] Nunc primum post acceptū spiritum, ac si uasa limosa per ignem confirmata, omni creaturæ, id est, omni generi hu
mano quod in se commune aliquid habet ab omni creatura, iubet, id est angelis, pecorib⁹, lignis, lapidibus, igni & aquæ, calido & frigido, humido & arido, quia mūdus minor homo dicitur. Dominus utique Iesus qui de cœlo descendit ad liberandam infirmitatis nostræ naturā, ipse etiam super cœlorum cœlos ascendit, qui sedet ad dexterā patris. Cōsiderandū est aūt quod frequenter in scripturis diuinis plurali numero cœlos dictos inuenies, dum legitur: In principio fecit deus cœlū & terram: quum tamen pluraliter dicti cœli legantur & terræ. Modus enim iste locutiōis latius patet, Psal.67.d
ut abusiue singularia plurali numero dicam⁹, & pluralia singulari. Ad orientem uero quod psalmista dicit, euāgelistæ tacente Hierosolymam significat quæ est in orientis partibus collocata. Vnde dominus apostolis uidētibus ascendit ad cœlos: Terra multis plena miraculis, ubi fideliū credulitas plus actibus D
quàm lectionib⁹ eruditur. c ¶ Qui crediderit uero & baptizatus fuerit, saluus erit: qui uero non crediderit, condemnabitur &c.] Ducentesimo tricesimo quinto capitulo Marcus signa credentium cum Matthæo & Luca concordans enarrat.

& pauor, & nemini quicquam dixerunt, timebāt enim. Surgens autem Iesus mane prima sabbati, apparuit primo Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia. Illa uadens nunciauit his qui cum eo fuerant lugentibus & flentibus. Et illi audientes quia uiueret, & uisus esset ab ea, non crediderunt. e Post hæc autem duobus ex eis ambulātibus ostensus est in alia effigie euntibus in uillam, & illi euntes nunciauerunt cæteris, nec illis crediderunt. f Nouissime autem recumbentibus illis undecim apparuit, & exprobrauit incredulitatem illorum & duritiam cordis, quia his qui uiderant eum resurrexisse non crediderūt. Et dixit eis: Euntes in mundum uniuersum, prædicate euāgelium omni creaturæ. Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: qui uero non crediderit, condemnabitur. Signa aūt eos qui crediderint hæc sequentur. In nomine meo dæmonia eijcient, linguis loquentur nouis, serpentes tollent. Et si mortiferū quid biberint, non eis nocebit. Super ægros manus imponent, & bene habebunt. Et dominus quidem Iesus postq̃ locutus est eis, assumptus est in cælū, & sedet à dextris dei. Illi aūt profecti prædicauerūt ubiq; domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis.

EXPOSITIONIS EVANGELII SECVNDVM MARCVM FINIS.

EVANGELII SECVNDVM LVCAM CAPVT PRIMVM

QVoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem quæ in nobis completæ sunt rerum, sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi uiderunt & ministri fuerunt sermonis: uisum est & mihi assecuto omnia à principio diligēter ex ordine tibi scribere optime Theophile, ut cognoscas eorum uerborum de quibus eruditus es ueritatem.

a 1
X FVIT in diebus Herodis regis Iudææ sacerdos quidā nomine Zacharias de uice Abia, & uxor illius de filiabus Aaron, & nomen eius Elizabet. Erant autem ambo iusti ante deum, incedentes in omnibus mādatis & iustificationibus domini sine querela. Et non erat illis filius, eo quod esset Elizabet sterilis, & ambo processissent in diebus suis. Factum est autem cum sacerdotio fungeretur Zacharias in ordine uicis suæ ante deum, secundum consuetudinem sacerdotij sorte exijt ut incensum poneret, ingressus in templū domini, & omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi. Apparuit aūt illi angelus domini stans à dextris altaris incensi. Et Zacharias turbatus est uidens, & timor irruit super eum. Ait aūt ad illum angelus: Ne timeas Zacharia, quoniam exaudita est deprecatio tua. Et uxor tua Elizabet pariet tibi filium,

& uocabis

A & uocabis nomen eius Ioannem. Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi in natiuitate eius gau C
debunt. Erit enim magnus coram domino: uinum & ſiceram non bibet, & ſpiritu ſancto replebi/
tur adhuc ex utero matris ſuæ, & multos filiorum Iſrael conuertet ad dominum deum ipſorum.
Et ipſe præcedet ante illum in ſpiritu & uirtute Eliæ: ut conuertat corda patrum in filios, & incre/
dulos ad prudentiam iuſtorum, parare domino plebem perfectam. Et dixit Zacharias ad an/
gelum: Vnde hoc ſciam? Ego enim ſum ſenex, & uxor mea proceſſit in diebus ſuis. Et reſpon/
dens angelus dixit ei: Ego ſum Gabriel qui aſto ante deum, & miſſus ſum loqui ad te, & hæc
tibi euangelizare. Et ecce eris tacens & non poteris loqui uſq; in diem quo hæc fiant: pro eo
quod non credidiſti uerbis meis quæ implebuntur in tempore ſuo. Et erat plebs expectans Za
chariam, & mirabantur quod tardaret ipſe in templo. Egreſſus autem non poterat loqui ad il/
los, & cognouerunt quod uiſionem uidiſſet in templo. Et ipſe erat innuens illis, & permanſit mu
tus. Et factum eſt ut impleti ſunt dies officij eius, abijt in domum ſuam. Poſt hos autem dies con
cepit Elizabet uxor eius, & occultabat ſe menſibus quinq;, dicens: Quia ſic fecit mihi dominus in
diebus quibus reſpexit auferre opprobrium meum inter homines. In mēſe autē ſexto miſſus eſt
angelus Gabriel à deo in ciuitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, ad uirginem deſponſatam ui
ro, cui nomen erat Ioſeph, de domo Dauid, & nomen uirginis Maria. Et ingreſſus angelus ad
eam, dixit: Aue gratia plena dominus tecum: benedicta tu in mulieribus. Quæ cum audiſſet, tur
bata eſt in ſermone eius, & cogitabat qualis eſſet iſta ſalutatio. Et ait angelus: Ne timeas Maria:
inueniſti enim gratiam apud deum. Ecce concipies in utero & paries filium, & uocabis nomen
eius Ieſum: hic erit magnus & filius altiſſimi uocabitur. Et dabit illi dominus deus ſedem Dauid
patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis. Dixit autem Ma/
ria ad angelum: Quomodo fiet iſtud, quoniam uirum non cognoſco? Et reſpondens angelus di
xit ei: Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & uirtus altiſſimi obumbrabit tibi. Ideoq; & quod naſce
tur ex te ſanctum, uocabitur filius dei. Et ecce Elizabet cognata tua & ipſa concepit filium in ſe/
B nectute ſua. Et hic menſis eſt ſextus illi quæ uocatur ſterilis, quia nō erit impoſſibile apud deum D
omne uerbum. Dixit autem Maria: Ecce ancilla domini, fiat mihi ſecundum uerbum tuum. Et di
ſceſſit ab illa angelus. Exurgēs autem Maria in diebus illis, abijt in montana cum feſtinatione in
ciuitatem Iuda, & intrauit in domum Zachariæ, & ſalutauit Elizabet. Et factum eſt ut audiuit ſa
lutationem Mariæ Elizabet, exultauit infans in utero eius. Et repleta eſt ſpiritu ſancto Elizabet,
& exclamauit uoce magna & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus uentris
tui. Et unde hoc mihi, ut ueniat mater domini mei ad me? Ecce enim ut facta eſt uox ſalutatio/
nis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in utero meo, & beata quæ credidiſti: quoniā
perficientur ea quæ dicta ſunt à domino. Et ait Maria: Magnificat anima mea dominū. Et exul/
tauit ſpiritus meus, in deo ſalutari meo. Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ: ecce enim ex hoc
beatam me dicent omnes generationes. Quia fecit mihi magna qui potens eſt: & ſanctum no/
men eius. Et miſericordia eius à progenie in progenies, timētibus eum. Fecit potentiā in brachio
ſuo: diſperſit ſuperbos mente cordis ſui. Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles. Eſurien
tes impleuit bonis, & diuites dimiſit inanes. Suſcepit Iſrael puerum ſuum: memorari miſericor/
diæ ſuæ. Sicut locutus eſt ad patres noſtros, Abraham & ſemini eius in ſecula. Manſit autē Ma
ria cum illa quaſi mēſibus tribus, & reuerſa eſt in domum ſuam. Elizabeth autem impletum eſt
tempus pariendi, & peperit filium. Et audierūt uicini & cognati eius, quia magnificauit dominus
miſericordiā ſuam cum illa, & congratulabantur ei. Et factum eſt in die octauo, uenerunt circun/
cidere puerum, & uocabāt eum nomine patris ſui Zachariam. Et reſpondens mater eius, dixit:
Nequaquam, ſed uocabitur Ioannes. Et dixerunt ad illam: quia nemo eſt in cognatione tua qui
uocetur hoc nomine. Innuebant autem patri eius quem uellet uocari eum. Et poſtulans pugilla/
rem, ſcripſit dicens: Ioannes eſt nomen eius. Et mirati ſunt uniuerſi. Apertum eſt autem illico os
eius & lingua eius, & loquebatur benedicens deum. Et factus eſt timor ſuper omnes uicinos eo/
rum, & ſuper omnia montana Iudææ diuulgabantur omnia uerba hæc. Et poſuerūt omnes qui
audierāt in corde ſuo, dicētes: Quis putas puer iſte erit? Etenim manus domini erat cū illo. Et Za
charias pater eius repletus eſt ſpiritu ſancto, & prophetauit, dicens: Benedictus dominus deus

A Israel: quia uisitauit & fecit redemptionem plebis suæ. Et erexit cornu salutis nobis: in domo Da C
uid pueri sui. Sicut locutus est per os sanctorum qui à seculo sunt prophetarum eius. Salutem ex
inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos. Ad faciendam misericordiam cum patri-
bus nostris, & memorari testamenti sui sancti. Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem
nostrum, daturum se nobis: Vt sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati: seruiamus
illi: In sanctitate & iusticia coram ipso, omnibus diebus nostris. Et tu puer propheta altissimi uo-
caberis: præibis enim ante faciem domini parare uias eius: Ad dandam scientiã salutis plebi eius,
in remissionem peccatorũ eorum: Per uiscera misericordiæ dei nostri, in quibus uisitauit nos ori-
ens ex alto. Illuminare his qui in tenebris & in umbra mortis sedent: ad dirigẽdos pedes nostros
in uiam pacis. Puer autem crescebat & confortabatur spiritu, & erat in desertis usq; in diem osten
sionis suæ ad Israel.

Cap. II.

FActum est autem in diebus illis: Exijt edictum à Cæsare Augusto, ut describeretur uniuer-
sus orbis. Hæc descriptio prima facta est à præside Syriæ Cyrino. Et ibant omnes ut profi
terentur singuli in suam ciuitatem. Ascendit autem & Ioseph à Galilæa de ciuitate Nazareth in
4 2 Iudæam, in ciuitatem Dauid quę uocatur Bethlehem: eo quod esset de domo & familia Dauid,
V ut profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore prægnãte. [a] Factum est autem cum essent ibi,
6 3 impleti sunt dies ut pareret. Et peperit filium suum primogenitum, & pannis eum inuoluit: [b] Et
X reclinauit eum in præsepio: quia non erat ei locus in diuersorio. Et pastores erant in regione ea-
dem, uigilantes & custodientes uigilias noctis super gregem suum. Et ecce angelus domini ste-
tit iuxta illos, & claritas dei circũfulsit illos, & timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus: No
lite timere: Ecce enim euangelizo uobis gaudium magnum quod erit omni populo: quia natus
est nobis hodie saluator qui est Christus dominus in ciuitate Dauid. Et hoc uobis signum: Inue-
nietis infantem pannis inuolutum & positum in præsepio. Et subito facta est cum angelo mul-
titudo militiæ cœlestis, laudantium deum & dicentium. Gloria in altissimis deo, & in terra pax
B hominibus bonæ uoluntatis. Et factum est ut discesserunt ab eis angeli in cœlum: pastores lo- D
quebantur ad inuicem: Transeamus usq; Bethlehem & uideamus hoc uerbum quod factum
est, quod dominus ostendit nobis. Et uenerunt festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph,
& infantem positum in præsepio. Videntes autem cognouerunt de uerbo quod dictum erat
illis de puero hoc. Et omnes qui audierunt mirati sunt & de his quæ dicta erant à pastoribus
ad ipsos. Maria autem conseruabat omnia uerba hæc, conferens in corde suo. Et reuersi sunt
pastores glorificantes & laudantes deum in omnibus quæ audierant & uiderant, sicut dictum
est ad illos. Et postquam consummati sunt dies octo ut circuncideretur puer: uocatum est no-
men eius Iesus, quod uocatum est ab angelo priusquam in utero conciperetur. Et postquam
impleti sunt dies purgationis eius secundum legem Moysi, tulerunt illum in Hierusalem, ut siste-
rent eum domino: sicut scriptum est in lege domini: Quia omne masculinum adaperiens nul-
uam, sanctum domino uocabitur. Et ut darent hostiam secundum quod dictum est in lege do-
mini: par turturum aut duos pullos columbarum. Et ecce homo erat in Hierusalem cui nomen
Symeon. Et homo iste iustus & timoratus, expectans consolationem Israel, & spiritus sanctus
erat in eo. Et responsum acceperat Symeon à spiritu sancto, non uisurum se mortem nisi prius ui
deret Christum domini. Et uenit in spiritu in templum. Et cum inducerent puerum Iesum paren
tes eius, ut facerent secundum consuetudinem legis pro eo, & ipse accepit eum in ulnas suas, & be
nedixit deum & dixit. Nunc dimittis seruum tuum domine secundum uerbum tuum in pace:
quia uiderunt oculi mei salutare tuum. Quod parasti ante faciem omnium populorum: Lumen
ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Israel. Et erant pater eius & mater mirantes su-
per his quæ dicebantur de illo. Et benedixit illis Symeon, & dixit ad Mariam matrem eius: Ec-
ce positus est hic in ruinam & resurrectionem multorum in Israel, & in signum cui contradicetur.
Et tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut reuelentur ex multis cordibus cogitationes. Et
erat Anna prophetissa filia Phanuel de tribu Aser. Hæc processerat in diebus multis, & uixerat
cum uiro suo annis septem à uirginitate sua. Et hæc uidua usq; ad annos octogintaquatuor, quæ
non discedebat de templo, ieiunijs & obsecrationibus seruiens nocte ac die. Et hæc ipsa hora

A superueniens confitebatur domino, & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptio C
nem Hierusalem. Et ut perfecerunt omnia secundum legem domini, reuersi sut in Galilæam in ci/
uitatem suam Nazareth. Puer autem crescebat & confortabatur plenus sapientia, & gratia dei
erat in illo. Et ibant parentes eius per omnes annos in Hierusalem in die solenni paschæ. Et cum
factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis Hierosolymam secundum consuetudinem
diei festi, consummatisq; diebus cum redirent, remansit puer Iesus in Hierusalem, & non cogno/
uerunt parentes eius. Existimantes autem illum esse in comitatu, uenerunt iter diei, & requirebãt
eum inter cognatos & notos, & non inuenientes, regressi sunt in Hierusalem requirentes eum.
Et factum est post triduum, inuenerunt illum in templo sedentem in medio doctorum, audi/
entem illos & interrogantem eos. [c] Stupebant autem omnes qui eum audiebant super pruden/ c 4
tia & responsis eius. Et uidentes admirati sunt. [d] Et dixit mater eius ad illum: Fili, quid fecisti no/ II
bis sic? Ecce pater tuus & ego dolentes quærebamus te. Et ait ad illos: Quid est quod me quære/ d 5
batis? Nesciebatis, quia in his quæ patris mei sunt, oportet me esse? Et ipsi non intellexerunt uer X
bum quod locutus est ad eos. Et descendit cum eis & uenit Nazareth, & erat subditus illis. Et ma
ter eius conseruabat omnia uerba hæc in corde suo. Et Iesus proficiebat sapientia, & ætate, & gra
tia apud deum & homines.

Cap. III.

A[a] Nno autem quintodecimo imperij Tiberij Cæsaris procurante Pontio Pilato Iudæam: a 6
tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Iturææ & Tra/ III
chonitidis regionis, & Lysania Abilenæ tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna & Cai/
pha, factum est uerbum domini super Ioannẽ Zachariæ filium in deserto. [b] Et uenit in omnem b 7
regionem Iordanis, prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum: sicut scri/ I
ptum est in libro sermonum Esaiæ prophetæ: Vox clamantis in deserto, parate uiam domini,
rectas facite semitas eius. Omnis uallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur. Et e/
runt praua in directa, & aspera in uias planas, & uidebit omnis caro salutare dei. [c] Dicebat ergo c 8
B ad turbas quæ exibant ut baptizarentur ab ipso: Genimina uiperarum quis ostendit nobis fu/ V D
gere à uentura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, & ne cœperitis dicere: patrem ha/
bemus Abraham. Dico enim uobis, quia potest deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.
Iam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor non faciens fructum bo/
num, excidetur & in ignem mittetur. [d] Et interrogabant eum turbæ, dicentes: Quid ergo facie/ d 9
mus? Respondens autem dicebat illis: Qui habet duas tunicas, det non habenti, & qui habet X
escas, similiter faciat. Venerunt autem & publicani ut baptizarentur, & dixerunt ad illum: Ma/
gister, quid faciemus? At ille dixit ad eos: Nihil amplius quàm quod constitutum est uobis
faciatis. Interrogabant autem eum & milites, dicentes: Quid faciemus & nos? Et ait illis: Ne/
minem concutiatis, neq; calumniam faciatis, & contenti estote stipendijs uestris. Existimante au
tem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Ioanne, ne forte ipse esset Christus:
respondit Ioannes, dicens omnibus: [e] Ego quidem aqua baptizo uos: ueniet autem fortior me: e 10
cuius non sum dignus soluere corrigiam calciamentorum eius, ipse uos baptizabit in spiritu san I
cto, & igni. [f] Cuius uentilabrum in manu eius, & purgabit aream suam, & congregabit triti/ f 11
cum in horreum suum: paleas autem comburet igni inextinguibili. Multa quidem & alia ex/ V
hortans euangelizabat populo. [g] Herodes autem tetrarcha cum corriperetur ab illo de Hero/ g 12
diade uxore fratris sui, & de omnibus malis quæ fecit Herodes: adiecit & super hæc omnia, & II
inclusit Ioannem in carcerem. [h] Factum est autem cum baptizaretur omnis populus: & Iesu ba/ h 13
ptizato & orante, apertum est cœlum, & descendit spiritus sanctus corporali specie, sicut co/ I
lumba in ipsum, & uox de cœlo facta est: Tu es filius meus dilectus, in te complacui mihi. [i] Et i 14
ipse Iesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur filius Ioseph: qui fuit Eli, qui fuit III
Mathat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Iamne, qui fuit Ioseph, qui fuit Matathiæ, qui
fuit Amos, qui fuit Nahum, qui fuit Hesli, qui fuit Nagge, qui fuit Maath, qui fuit Matathiæ,
qui fuit Semei, qui fuit Ioseph, qui fuit Iuda, qui fuit Ioanna, qui fuit Resa, qui fuit Zoro/
babel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri, qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosan, qui fuit
Elmodam, qui fuit Her, qui fuit Iesu, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Mathat, qui fuit

A Leui:qui fuit Symeon,qui fuit Iuda,qui fuit Ioseph,qui fuit Iona, qui fuit Eliakim, qui fuit Me- C
lea,qui fuit Menna, qui fuit Matatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid, qui fuit Iesse,qui fuit O-
beth, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson, qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui
fuit Esrom,qui fuit Phares, qui fuit Iuda,qui fuit Iacob,qui fuit Isaac,qui fuit Abraham,qui fuit
Thare, qui fuit Nacbor, qui fuit Seruch, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Eber, qui fuit
Sale, qui fuit Cainan , qui fuit Arphaxat, qui fuit Sem , qui fuit Noe, qui fuit Lamech, qui fuit
Mathusale, qui fuit Enoch, qui fuit Iared, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainan, qui fuit Enos, qui
fuit Seth,qui fuit Adam,qui fuit dei.

Cap. IIII.

a 15 IEsus autem plenus spiritu sancto, regressus est à Iordane, & agebatur in spiritu in desertum
II diebus quadraginta,& tentabatur à diabolo. b Et nihil manducauit in diebus illis, & consum-
b 16 matis illis,esuriit. Dixit autem illi diabolus: Si filius dei es, dic lapidi huic ut panis fiat . Et respon-
V dit ad illum Iesus: Scriptum est, quia non in pane solo uiuet homo , sed in omni uerbo dei. Et
duxit illum diabolus in montem excelsum , & ostendit illi omnia regna orbis terræ in momen-
to temporis,& ait illi: Tibi dabo potestatem hanc uniuersam & gloriam illorum : quia mihi tra-
dita sunt,& cui uolo, do illa. Tu ergo si procidens adoraueris coram me, erunt tua omnia . Et re-
spondens Iesus, dixit illi: Scriptum est: Dominum deum tuum adorabis, & illi soli seruies. Et du
xit illum in Hierusalem, & statuit eum super pinnaculum templi, & dixit illi: Si filius dei es,mit-
te te hinc deorsum. Scriptum est enim, quod angelis suis mandauit de te, ut cõseruent te,& quia
in manibus tollent te,ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. & respondens Iesus, ait illi: Di
ctum est: Non tentabis dominum deum tuum . Et consummata omni tentatione , diabolus re-
c 17 cessit ab illo usque ad tempus. c Et regressus est Iesus in uirtute spiritus in Galilæam , & fama exiit
I per uniuersam regionem de illo, & ipse docebat in synagogis eorum, & magnificabatur ab om-
d 18 nibus. d Et uenit Nazareth ubi erat nutritus , & intrauit secundum consuetudinem suam die sab-
X bati in synagogã,& surrexit legere, & traditus est illi liber Esaiæ prophetæ:& ut reuoluit librum,
B inuenit locum ubi scriptum erat: Spiritus domini super me, eo quod unxit me, euangelizare pau D
peribus misit me, sanare contritos corde, prædicare captiuis remissionem , & cæcis uisum, dimit-
tere confractos in remissionem , prædicare annum domini acceptum , & diem retributionis . Et
cum plicuisset librum , reddidit ministro & sedit , & omnium in synagoga oculi erant intenden-
tes in eum . Cœpit autem dicere ad illos,quia hodie impleta est hæc scriptura in auribus uestris.
e 19 e Et omnes testimonium illi dabant , & mirabantur in uerbis gratiæ quæ procedebant de ore
I ipsius, & dicebant . Nonne hic est filius Ioseph? f Et ait illis : Utique diceris mihi hanc similitudi-
f 20 nem: Medice, cura teipsum. Quanta audiuimus facta in Capharnaum : fac & hic in patria tua.
X
g 21 g Ait autem: Amen dico uobis,quia nemo propheta acceptus est in patria sua. h In ueritate dico
I uobis : multæ uiduæ erant in diebus Eliæ in Israel : quando clausum est cœlum annis tribus, &
h 22 mensibus sex: cum facta esset fames magna in omni terra, & ad nullam illarum missus est Elias,
X nisi in Sarepta Sidoniæ ad mulierem uiduam . Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo pro-
pheta,& nemo eorum mundatus est , nisi Naaman Syrus . Et repleti sunt omnes in synagoga
ira, hæc audientes . Et surrexerunt & eiecerunt illum extra ciuitatem , & duxerunt illum usque ad
supercilium montis, supra quem ciuitas illorum erat ædificata ut præcipitarent eum. Ipse autem
i 23 transiens,per medium illorum ibat. i Et descendit in Capharnaum ciuitatem Galilææ,ibique do-
VIII cebat illos sabbatis. k Et stupebant in doctrina eius , quia in potestate erat sermo ipsius. l Et in
k 24 synagoga erat homo habens dæmonium immundum, & exclamauit uoce magna,dicens: Sine,
II
l 25 quid nobis & tibi Iesu Nazarene , uenisti perdere nos? Scio te qui sis,sanctus dei . Et increpauit
VIII illum Iesus, dicens: obmutesce, & exi ab eo. Et cum proiecisset illum dæmoniũ in medium , exiit
ab illo,nihilque eum nocuit. Et factus est pauor in omnibus,& colloquebantur adinuicem, dicen-
tes: Quod est hoc uerbum: quia in potestate & uirtute imperat immundis spiritibus, & exeunt?
m 26 Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis . m Surgens autem Iesus de synagoga,
II introiuit in domum Simonis: socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus , & rogauerunt
illum pro ea,& stans super illam , imperauit febri. Et dimisit illam, & continuo surgens ministra-
bat illis. Cum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos uariis languoribus, ducebant
illos

A illos ad eum. At ille ſingulis manum imponens, curabat eos.[n] Exiebant autem dæmonia à mul- C
tis, clamantia & dicentia: quia tu es filius dei. Et increpans non ſinebat ea loqui: quia ſciebant n 27
ipſum eſſe Chriſtum.[o] Facta autem die, egreſſus ibat in deſertum locum, & turbæ requirebant VIII o 28
eum, & uenerunt uſq; ad ipſum, & detinebant illum ne diſcederet ab eis. Quibus ille ait: quia & VIII
alijs ciuitatibus oportet me euangelizare regnum dei: quia ideo miſſus ſum, & erat prædicans in
ſynagogis Galilææ.

Cap. V.

F[a]Actum eſt autem cum turbæ irruerent in eum ut audirent uerbum dei, & ipſe ſtabat ſecus a 29
ſtagnum Geneſareth. Et uidit duas naues ſtantes ſecus ſtagnum: piſcatores autem deſcen- X
derant & lauabant retia. Aſcendens autem in unam nauim quæ erat Simonis, rogauit eum à
terra reducere puſillum, & ſedens docebat de nauicula turbas.[b] Vt ceſſauit autem loqui, dixit ad b 30
Simonem: Duc in altum, & laxate retia ueſtra in capturam. Et reſpondens Simon dixit illi: Præ- IX
ceptor, per totam noctem laborantes, nihil cœpimus: in uerbo autem tuo laxabo rete. Et cum
hoc feciſſent, concluſerunt piſcium multitudinem copioſam. Rumpebatur enim rete eorum. Et
annuerunt ſocijs qui erant in alia naui ut uenirent & adiuuarent eos. Et uenerunt & impleue-
runt ambas nauiculas, ita ut mergerentur.[c] Quod cum uideret Simon Petrus, procidit ad ge- c 31
nua Ieſu, dicens: Exi à me domine, quia homo peccator ſum. Stupor enim circundederat eum, X
& omnes qui cum illo erant in captura piſcium quam cœperant. Similiter autem Iacobum &
Ioannem filios Zebedæi, qui erant ſocij Simonis.[d] Et ait ad Simonem Ieſus: Noli timere, ex d 32
hoc iam homines eris capiens. Et ſubductis ad terram nauibus, relictis omnibus, ſequuti ſunt II
eum.[e] Et factum eſt cum eſſet in una ciuitatum, & ecce uir plenus lepra: & uidens Ieſum, & pro- e 33
cidens in faciem, rogauit eum, dicens: Domine ſi uis, potes me mundare. Et extendens manum, II
tetigit eum Ieſus, dicens: Volo, mundare. Et confeſtim lepra diſceſſit ab illo. Et ipſe præcepit
illi ut nemini diceret: ſed uade oſtende te ſacerdoti, & offer pro emundatione tua, ſicut præce-
pit Moſes in teſtimonium illis.[f] Perambulabat autem magis ſermo de illo, & conueniebant f 34
B turbæ multæ, ut audirent & curarentur ab infirmitatibus ſuis.[g] Ipſe autem ſecedebat in deſer- I
tum, & orabat.[h] Et factum eſt in una dierum, & ipſe ſedebat docens. Et erant phariſæi ſeden- g 35 II
tes & legis doctores, qui uenerant ex omni caſtello Galilææ, & Iudææ, & Hieruſalem, & uirtus h 36
domini erat ad ſanandum eos.[i] Et ecce uiri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus, & II
quærebant eum inferre & ponere ante eum. Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ i 37
turba, aſcenderunt ſupra tectum, & per tegulas ſubmiſerunt eum cum lecto in medium ante I
Ieſum. Quorum fidem ut uidit, dixit: Homo, remittuntur tibi peccata tua. Et cœperunt cogi-
tare ſcribæ & phariſæi, dicentes: Quis eſt hic qui loquitur blaſphemias? Quis poteſt dimitte-
re peccata niſi ſolus deus? Vt cognouit autem Ieſus cogitationes eorum, reſpondens dixit ad il-
los: Quid cogitatis in cordibus ueſtris? Quid eſt facilius dicere, dimittuntur tibi peccata: an di-
cere, ſurge & ambula? Vt autem ſciatis quia filius hominis habet poteſtatem in terra dimitten-
di peccata (ait paralytico) tibi dico, ſurge: tolle lectum tuum & uade in domum tuam. Et confe-
ſtim ſurgens coram illis, tulit lectum in quo iacebat: & abijt in domũ ſuam, magnificans deum.
Et ſtupor apprehendit omnes, & magnificabant deum. Et repleti ſunt timore, dicentes: quia ui-
dimus mirabilia hodie.[k] Et poſt hæc exijt, & uidit publicanum nomine Leui ſedentem ad te- k 38
lonium, & ait illi: Sequere me. Et relictis omnibus, ſurgens ſequutus eſt eum:[l] & fecit ei conui- II
uium magnum Leui in domo ſua, & erat turba multa publicanorum & aliorum qui cum illis e- l 39 II
rant diſcumbentes. Et murmurabant phariſæi & ſcribæ eorum, dicentes ad diſcipulos eius: Qua
re cum publicanis & peccatoribus manducatis & bibitis?[m] Et reſpondẽs Ieſus dixit ad illos: Non m 40
egent qui ſani ſunt medico, ſed qui male habent: Non enim ueni uocare iuſtos, ſed peccatores II
in pœnitentiam. At illi dixerunt ad eum: Quare diſcipuli Ioannis ieiunant frequenter, & obſe-
crationes faciunt, ſimiliter & phariſæorum: tui autem edunt & bibunt? Quibus ipſe ait: Nun-
quid poteſtis filios ſponſi, dum cum illis eſt ſponſus, facere ieiunare? Venient autem dies cum
ablatus fuerit ab illis ſponſus, tunc ieiunabunt in illis diebus. Dicebat autem & ſimilitudinem
ad illos: Quia nemo commiſſuram à ueſtimento nouo immittit in ueſtimentum uetus: alioquin
& nouum rumpit, & ueteri non conuenit cõmiſſura à nouo. Et nemo mittit uinum nouũ in utres
ueteres

A ueteres: alioquin rumpit uinum nouũ utres, & ipſum effundetur, & utres peribunt. Sed uinum C
nouum in utres nouos mittendum eſt, & utraq; conſeruãtur. Et nemo bibens uetus, ſtatim uult
nouum: dicit enim, uetus melius eſt. Cap. VI.

a 41 F[a]Actum eſt autem in ſabbato ſecundoprimo cum tranſiret per ſata, uellebant diſcipuli eius
II ſpicas, & manducabant confricantes manibus. Quidam autem phariſæorum dicebant illis:
Quid facitis quod non licet in ſabbatis? Et reſpondẽs Ieſus, ad eos dixit: Nec hoc legiſtis quod
fecit Dauid, cum eſuriret ipſe & qui cum eo erant, quomodo intrauit in domũ dei, & panes pro
poſitionis ſumpſit & manducauit, & dedit his qui cum ipſo erant: quos nõ licebat manducare,
b 42 niſi tantũ ſacerdotibus? Et dicebat illis: quia dominus eſt filius hominis etiã ſabbati.[b] Factum
II eſt autem & in alio ſabbato, ut intraret in ſynagogã & doceret. Et erat ibi homo, & manus eius
dextra erat arida. Obſeruabant autem ſcribæ & phariſæi ſi in ſabbato curaret: ut inuenirent un
de accuſarent eum. Ipſe uero ſciebat cogitationes eorum, & ait homini qui habebat manum ari
dam: Surge & ſta in medium. Et ſurgens ſtetit. Ait autem ad illos Ieſus: Interrogo uos ſi licet
ſabbatis bene facere, an male: animã ſaluã facere, an perdere? Et circũſpectis omnibus, dixit ho
mini: extende manum tuam. Et extendit, & reſtituta eſt manus eius. Ipſi autem repleti ſunt in
c 43 ſipientia, & colloquebantur adinuicem, quidnã facerent de Ieſu.[c] Factum eſt autem in illis die
II bus, exijt in montem orare, & erat pernoctans in oratione dei.[d] Et cum dies factus eſſet, uoca
d 44 uit diſcipulos ſuos, & elegit duodecim ex ipſis, quos & apoſtolos nominauit: Simonem quem
II cognominauit Petrum, & Andream fratrem eius: Iacobum & Ioannem, Philippum & Bartho
lomæum, Matthæũ & Thomam, Iacobum Alphæi & Simonem qui uocatur Zelotes, Iudam
e 45 Iacobi & Iudam Iſcarioten qui fuit proditor.[e] Et deſcendens cum illis, ſtetit in loco campeſtri, &
I turba diſcipulorum eius, & multitudo copioſa plebis, ab omni Iudæa & Hieruſalem & mariti
ma & Tyri & Sidonis: qui uenerant ut audirent eum, & ſanarentur à languoribus ſuis. Et qui
uexabantur à ſpiritibus immundis, curabantur. Et omnis turba quærebat eum tangere: quia uir
f 46 tus de illo exibat, & ſanabat omnes.[f] Et ipſe eleuatis oculis in diſcipulos ſuos, dicebat:[g] Beati pau
V peres: quia ueſtrum eſt regnum dei. Beati qui nunc eſuritis: quia ſaturabimini.[h] Beati qui nunc D
g 47 V fletis: quia ridebitis.[i] Beati eritis cum uos oderint homines, & cum ſeparauerint uos & ex
h 48 probrauerint, & eiecerint nomen ueſtrum tanquam malum propter filium hominis. Gaudete
V in illa die & exultate: ecce enim merces ueſtra multa eſt in cœlo. Secundum hæc autem faciebãt
i 49 prophetis patres eorum. Veruntamen uæ uobis diuitibus qui habetis conſolationem ueſtram.
V [k] Væ uobis qui ſaturati eſtis: quia eſurietis. Væ uobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis.
k 50 X [l] Væ uobis cum benedixerint uobis omnes homines. Secundum hæc faciebant pſeudoprophe
l 51 tis patres eorum.[m] Sed uobis dico qui auditis: Diligite inimicos ueſtros: benefacite his qui uos
X oderunt: benedicite maledicentibus uobis, & orate pro calumniantibus uos.[n] Et qui te percuſſe
m 52 rit in maxillam unam, præbe illi & alteram. Et ab eo qui aufert tibi ueſtimentũ, etiam tunicam
V noli prohibere. Omni autem petenti te tribue, & qui aufert quæ tua ſunt, ne repetas.[o] Et prout
n 53 V uultis ut faciant uobis homines, & uos facite illis ſimiliter.[p] Et ſi diligitis eos qui uos diligunt,
o 54 quæ uobis eſt gratia? Nam & peccatores diligentes ſe diligunt. Et ſi benefeceritis his qui uos dili
V gunt, quæ uobis eſt gratia? Siquidem & peccatores hoc faciunt. Et ſi mutuũ dederitis his à qui
p 55 bus ſperatis recipere, quæ gratia eſt uobis? Nã & peccatores peccatoribus fœnerãtur ut recipiãt
V æqualia. Veruntamen diligite inimicos ueſtros: benefacite & mutuum date, nihil inde ſperantes,
& erit merces ueſtra multa. Et eritis filij altiſſimi: quia ipſe benignus eſt ſuper ingratos & malos.
q 56 Eſtote ergo miſericordes, ſicut & pater ueſter miſericors eſt.[q] Nolite iudicare, & non iudicabimi
II ni. Nolite condemnare, & non condemnabimini. Dimittite, & dimittetur uobis. Date, & dabitur
r 57 uobis. Menſuram bonam, & confertam, & coagitatam, & ſupereffluentem dabunt in ſinum ue
V ſtrum. Eadem quippe menſura qua menſi fueritis, remetietur uobis.[r] Dicebat autem illis & ſi
s 58 militudinem: Nunquid poteſt cæcus cæcum ducere: nonne ambo in foueam cadunt?[s] Non eſt
III diſcipulus ſuper magiſtrum: perfectus autem omnis erit, ſi ſit ſicut magiſter eius.[t] Quid autem
t 59 uides feſtucam in oculo fratris tui: trabem autem quę in oculo tuo eſt, non conſideras? Aut quo
V modo potes dicere fratri tuo: frater, ſine eijciam feſtucam de oculo tuo, ipſe in oculo tuo trabem

non

A nonuides ? Hypocrita, ejce primum trabem de oculo tuo: & tunc perspicies ut educas festu-
cam de oculo fratris tui.[u] Non enim est arbor bona quæ facit fructus malos: neq; arbor mala u 60
faciens fructum bonum. Vnaquæq; enim arbor de fructu suo cognoscitur.[x] Neq; enim de spi V
nis colligunt ficus: neq; de rubo uindemiant uuam.[y] Bonus homo de bono thesauro cordis sui x 61 V
profert bonum: & malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia enim cordis y 62
os loquitur.[z] Quid autem uocatis me domine domine, & non facitis quæ dico ?[a] Omnis qui ue V
nit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, ostendam uobis cui similis sit. Similis est homini z 63
ædificanti domum, qui fodit in altum, & posuit fundamentum supra petrã. Inundatione autem III
facta, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat supra petram. a 64 V
Qui autem audiuit & non fecit, similis est homini ædificanti domum suã supra terram sine fun-
damento: in quam illisus est fluuius, & continuo cecidit: & facta est ruina illius domus magna.

Caput VII.

C[a]Vm autem implesset omnia uerba sua in aures plebis, intrauit Capharnaum. Centurio a 65
nis autem cuiusdam seruus male habens, erat moriturus: qui illi erat preciosus. Et cum au- III
disset de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum ut ueniret & sanaret seruum eius.
At illi cum uenissent ad Iesum, rogabant eum solicite, dicentes ei: Quia dignus est ut hoc illi præ-
stes: diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse ædificauit nobis. Iesus autẽ ibat cum illis:
& cum iam non longe esset à domo, misit ad eum centurio amicos, dicens: Domine, noli uexa-
ri. Non enim sum dignus ut sub tectum meum intres: propter quod & meipsum non sum di-
gnum arbitratus ut uenirẽ ad te, sed dic uerbo & sanabitur puer meus. Nam & ego homo sum
sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic uade, & uadit: & alio ueni, & uenit:
& seruo meo fac hoc, & facit. Quo audito Iesus miratus est: & conuersus sequentibus se turbis,
dixit: Amen dico uobis, nec in Israel tantam fidem inueni.[b] Et reuersi qui missi fuerant domum, b 66
inuenerunt seruum qui languerat sanum.[c] Et factum est deinceps ibat Iesus in ciuitatem quæ V c 67
B uocatur Nain: & ibant cum eo discipuli eius & turba copiosa. Cum autem appropinquaret por- X
tæ ciuitatis, ecce defunctus efferebatur filius unicus matris suæ, & hæc uidua erat, & turba ci-
uitatis multa cum illa. Quam cum uidisset dominus, misericordia motus super eam, dixit illi:
Noli flere. Et accessit & tetigit loculum. Hi autem qui portabant, steterunt. Et ait: Adolescens,
tibi dico surge. Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illũ matri suæ. Accepit autem
omnes timor, & magnificabant deum, dicẽtes: Quia propheta magnus surrexit in nobis: & quia d 68
deus uisitauit plebem suam.[d] Et exijt hic sermo in uniuersam Iudæam de eo & omnem circa re- X
gionem.[e] Et nunciauerunt Ioanni discipuli eius de omnibus his: & conuocauit duos de discipu- e 69
lis suis Ioannes: & misit ad Iesum dicens: Tu es qui uenturus es, an alium expectamus ? Cum au V
tem uenissent ad eum uiri, dixerunt: Ioannes baptista misit nos ad te, dicens: Tu es qui uenturus
es, an alium expectamus ? In ipsa autem hora multos curauit à languoribus, & plagis, & spiriti-
bus malis, & cæcis multis donauit uisum. Et respõdens dixit illis: Euntes, renunciate Ioanni quæ
uidistis & audistis: quia cæci uident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mor-
tui resurgunt, pauperes euangelizantur: & beatus est quicunque non fuerit scandalizatus in me.
Et cum discessissent nuncij Ioannis, cœpit de Ioanne dicere ad turbas: Quid existis in deser-
tum uidere arundinem uento agitatam ? Sed quid existis uidere hominem mollibus uesti-
mentis indutum ? Ecce qui in ueste pretiosa sunt & delicijs, in domibus regum sunt. Sed quid
existis uidere ? Prophetam ? Vtiq; dico uobis, & plus quàm prophetam.[f] Hic est de quo scri- f 70
ptum est: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te.[g] Di II g 71
co enim uobis, Maior inter natos mulierum propheta Ioanne baptista nemo est. Qui autem V
minor est in regno dei, maior est illo.[h] Et omnis populus audiens & publicani, iustificauerunt h 72
deum, baptizati baptismo Ioannis. Pharisæi autem & legisperiti consilium dei spreuerunt in se- X
metipsos, non baptizati ab eo.[i] Cui ergo similes dicam homines generationis huius, & cui simi- i 73
les sunt ? Similes sunt pueris sedentibus in foro & loquentibus ad inuicem & dicentibus, Can- V
tauimus uobis tibijs, & non saltastis, lamentauimus, & non plorastis. Venit autem Ioannes ba-
ptista, neque manducans panem neq; bibens uinũ, & dicitis, dæmoniũ habet. Venit filius ho-

k 74 minis manducans & bibens, & dicitis: Ecce homo deuorator & bibens uinũ, amicus publicano- C
I rum & peccatorũ. Et iustificata est sapiẽtia ab omnibus filijs suis.[k] Rogabat autẽ illum quidam
de pharisæis, ut manducaret cum illo. Et ingressus in domum pharisæi, discubuit. Et ecce mulier
quæ erat in ciuitate peccatrix: ut cognouit quod Iesus accubuisset in domo pharisæi, attulit alaba
strum unguenti, & stans retro secus pedes eius, lachrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis ca-
pitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & unguento ungebat. Videns autem pharisæus qui
uocauerat eum, ait intra se, dicens: Hic si esset propheta, sciret utique quæ & qualis est mulier
quæ tangit eum, quia peccatrix est. Et respondens Iesus, dixit ad illum: Simon habeo tibi ali-
quid dicere. At ille ait: Magister, dic. Duo debitores erant cuidam fœneratori: unus debebat de-
narios quingentos: & alius quinquaginta. Non habentibus illis unde redderent, donauit utrisq;.
Quis ergo eum plus diligit? Respondens Simon dixit: Æstimo quia is cui plus donauit. At ille
dixit ei: Recte iudicasti. Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni: Vides hanc mulierem? Intra-
ui in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti, hęc autem lachrymis rigauit pedes meos,
& capillis suis tersit. Osculum mihi non dedisti, hæc autem ex quo intrauit, non cessauit osculari
pedes meos. Oleo caput meum non unxisti, hæc autem unguento unxit pedes meos. Propter
quod dico tibi: remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum. Cui autem minus dimit-
titur, minus diligit. Dixit autem ad illam: Remittuntur tibi peccata. Et cœperũt qui simul accum-
bebant dicere intra se: Quis est hic qui etiam peccata dimittit? Dixit autem ad mulierem: Fides
tua te saluam fecit, uade in pace.

Cap. VIII

a 75 ET[a] factum est deinceps, & ipse iter faciebat per ciuitates & castella, prædicans & euangeli-
X zans regnum dei, & duodecim cũ illo, & mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus ma-
lignis & infirmitatibus, Maria quæ uocatur Magdalene, de qua septem dæmonia exierant: &
Ioanna uxor Chuza procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ ministrabant ei de
b 76 facultatibus suis.[b] Cum autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarent ad eum,
II dixit per similitudinem. Exijt qui seminat seminare semen suum. Et dum seminat, aliud cecidit se- D
cus uiam, & conculcatum est, & uolucres cœli comederunt illud. Et aliud cecidit supra petram, &
natũ aruit, quia non habebat humorem. Et aliud cecidit inter spinas, & simul exortæ spinæ suffo
cauerunt illud. Et aliud cecidit in terram bonam, & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens
clamabat. Qui habet aures audiendi, audiat. Interrogabant autem eum discipuli eius quæ esset
c 77 hæc parabola. Quibus ipse dixit. Vobis datum est nosse mysterium regni dei,[c] cæteris autem in
I parabolis, ut uidentes non uideant, & audientes non intelligant.[d] Est autem hæc parabola. Se-
d 78 men est uerbum dei. Qui autem secus uiam, hi sunt qui audiunt, deinde uenit diabolus & tollit
II uerbum de corde eorum, ne credentes salui fiant. Qui autem supra petram, hi sunt qui cum au-
dierint, cum gaudio suscipiunt uerbũ, & radices non habent, quia ad tempus credunt, & in tem-
pore tentationis recedunt. Quod autem inter spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudi-
nibus, & diuitijs, & uoluptatibus uitæ euntes suffocantur, & non referunt fructum. Quod autem
in bonam terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes uerbum, retinent & fructũ affe
e 79 runt in patiẽtia.[e] Nemo autem lucernam accendens operit eam uase, aut subtus lectum ponit,
II sed supra candelabrum ponit, ut intrantes uideant lumen.[f] Non est enim occultum, quod non
f 80 manifestetur, nec absconditum quod non cognoscatur & in palàm ueniat.[g] Videte ergo quid
II audiatis. Qui enim habet, dabitur illi, & quicunq; non habet, etiam quod putat se habere, aufere-
g 81 tur ab illo.[h] Venerunt autem ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ tur-
V
h 82 ba: & nunciatum est illi: Mater tua & fratres tui stant foris uolentes te uidere. Qui respondens
II dixit ad eos. Mater mea & fratres mei hi sunt, qui uerbum dei audiunt & faciunt.[i] Factum est au
i 83 tem in una dierum, & ipse ascendit in nauiculam & discipuli eius, & ait ad illos. Transfretemus
II trans stagnum. Et ascenderunt. Nauigantibus autem illis, obdormiuit, & descendit procella uen
ti in stagnum, & complebantur & periclitabantur. Accedentes autem suscitauerunt eum, dicen-
tes. Præceptor, perimus. At ille surgens increpauit uentum & tempestatem aquæ, & cessauit, &
facta est tranquillitas. Dixit autẽ illis. Vbi est fides uestra? Qui timentes mirati sunt, ad inuicem
dicentes. Quis putas hic est, quia & uentis & mari imperat, & obediunt ei? Et nauigauerunt ad

regionem

A regionem Geraſenorum,quæ eſt contra Galilæam.Et cum egreſſus eſſet ad terram,occurrit illi
uir quidã qui habebat dæmonium iam temporibus multis,& ueſtimento non induebatur, neqꝫ
in domo manebat,ſed in monumentis.Is ut uidit Ieſum , procidit ante illum, & exclamans uoce
magna,dixit:Quid mihi & tibi eſt Ieſu fili dei altiſſimi? Obſecto te ne me torqueas.Pręcipiebat
enim ſpiritui immundo,ut exiret ab homine . Multis enim temporibus arripiebat illũ, & uincie-
batur catenis,& cõpedibus cuſtoditus,& ruptis uinculis agebatur à dæmonio in deſerta.Interro
gauit autem illum Ieſus dicens: Quod tibi nomen eſt? At ille dixit: Legio,quia intrauerunt dæ-
monia multa in eum . Et rogauerunt illum, ne imperaret illis ut in abyſſum irent.Erat autem ibi
grex porcorum multorum paſcentium in monte , & rogabant eum ut permitteret eis in illos in-
gredi.Et permiſit illis.Exierũt ergo dæmonia ab homine,& intrauerũt in porcos,& impetu abijt
grex per præceps in ſtagnũ,& ſuffocatus eſt.Quod ut uiderunt factum qui paſcebãt,fugierunt
& nunciauerunt in ciuitatem & in uillas.Exierunt autem uidere quod factum eſt,& uenerunt ad
Ieſum ,& inuenerunt hominem ſedentem,à quo dæmonia exierant,ueſtitum,ac ſana mente,ad
pedes eius,& timuerunt. Nunciauerunt autem illis & qui uiderant quomodo ſanus factus eſſet
à legione.Et rogauerunt eum omnis multitudo regionis Geraſenorũ,ut diſcederet ab ipſis,quia
magno timore tenebãtur.[k] Ipſe autem aſcendens nauim,reuerſus eſt:& rogabat illum uir à quo k 84
dæmonia exierant,ut cum eo eſſet. Dimiſit autem eum Ieſus,dicens:Redi in domũ tuam,& nar- VIII
ra quanta tibi fecerit deus.Et abijt per uniuerſam ciuitatem , prædicans quanta illi feciſſet Ieſus.
[l] Factũ eſt aũt cum rediſſet Ieſus,excepit illũ turba.Erant enim omnes expectãtes eum. Et ecce l 85
uenit uir cui nomen Iairus, & ipſe princeps ſynagogæ erat,& cecidit ad pedes Ieſu , rogans eum II
ut intraret in domũ eius , quia unica filia erat ei ferè annorum duodecim , & hæc moriebatur.Et
contigit dum iret,à turbis cõprimebatur. Et mulier quædã erat in fluxu ſanguinis ab annis duo-
decim,quæ in medicos erogauerat omnem ſubſtantiam ſuam,nec ab ullo potuit curari, acceſſit
retro,& tetigit fimbriã ueſtimenti eius,& confeſtim ſtetit fluxus ſanguinis eius.Et ait Ieſus: Quis
B eſt qui me tetigit? Negantibus autem omnibus , dixit Petrus & qui cum illo erant : Præceptor,
turbæ te comprimunt & affligunt,& dicis,quis me tetigit? Et dixit Ieſus: Tetigit me aliquis, nam
& ego noui uirtutem de me exijſſe. Videns autem mulier,quia non latuit, tremens uenit & pro-
cidit ante pedes eius,& ob quam cauſam tetigerit eum,indicauit corãm omni populo,& quem-
admodum confeſtim ſanata ſit. At ipſe dixit ei . Filia, fides tua te ſaluam fecit, uade in pace.Ad-
huc illo loquente,uenit quidam ad principem ſynagogæ,dicens ei:Quia mortua eſt filia tua,noli
uexarẽ illum. Ieſus autem audito hoc uerbo , reſpondit patri puellæ: Noli timere,crede tantum
& ſalua erit.Et cum ueniſſet ad domum , non permiſit intrare ſecum quenquam, niſi Petrum &
Ioannem & Iacobum,& patrem & matrem puellæ.Flebant autem omnes, & plangebant illam.
At ille dixit: Nolite flere,non eſt enim mortua puella ,ſed dormit.Et deridebant eũ, ſcientes quia
mortua eſſet.Ipſe autem tenens manum eius,clamauit dicens:Puella ſurge. Et reuerſus eſt ſpiri-
tus eius ,& ſurrexit cõtinuo.Et iuſſit illi dari manducare : & ſtupuerũt parentes eius , quibus præ-
cepit,ne alicui dicerent quod factum erat.

Caput IX.

C[a] Onuocatis autem Ieſus duodecim apoſtolis dedit illis uirtutem & poteſtatem ſuper om- a 86
nia dæmonia,& ut languores curarent : & miſit illos prædicare regnum dei, & ſanare infir- II
mos.Et ait illis:[b] Nihil tuleritis in uia,neqꝫ uirgam,neqꝫ peram,neqꝫ panem,neqꝫ pecuniam,ne- b 87
que duas tunicas habeatis.Et in quamcunqꝫ domum intraueritis,ibi manete , & inde ne exeatis. II c 88
[c] Et quicunqꝫ non receperint uos , exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum ueſtrorum II
excutite in teſtimonium ſuper illos. [d] Egreſſi autem circumibant per caſtella , euangelizantes & d 89
curantes ubiqꝫ. [e] Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo , & hæſitabat eo VIII
quod diceretur à quibuſdam, quia Ioannes ſurrexit à mortuis : à quibuſdam uero, quia Helias e 90 II
apparuit: ab alijs autem,quia propheta unus de antiquis ſurrexit.Et ait Herodes: Ioannem ego f 91
decollaui. Quis eſt autem iſte de quo ego talia audio? Et quærebat uidere eum.[f] Et reuerſi apo- VIII
ſtoli narrauerunt illi quæcunqꝫ fecerunt:[g] & aſſumptis illis , ſeceſſit ſeorſum in locum deſertum, g 92
qui eſt Bethſaida. Quod cum cognouiſſent turbæ,ſequutæ ſunt illum: & excepit eos & loqueba- III
tur illis de regno dei:& eos qui cura indigebant,ſanabat.[h] Dies autem cœperat declinare:& acce- h 93 I

dentes duodecim, dixerunt illi: Dimitte turbam,ut euntes in caſtella, uillasq́ quæ circa ſunt, di/ C
uertant & inueniant eſcas,quia hic in loco deſerto ſumus.Ait autem ad illos: Vos date illis man
ducare.At illi dixerunt:Non ſunt nobis plus quàm quinq; panes,& duo piſces,niſi forte nos ea/
mus & emamus in omnem hanc turbam eſcas.Erant autem ferè uiri quinq; milia.Ait autem ad
diſcipulos ſuos:Facite illos diſcumbere per conuiuia quinquagenos.Et ita fecerunt,& diſcubue/
runt omnes.Acceptis autem quinq; panibus & duobus piſcibus, reſpexit in cœlum & benedixit
illis, & fregit & diſtribuit diſcipulis ſuis, ut ponerent ante turbas. Et manducauerunt omnes,&
i 94 ſaturati ſunt. Et ſublatum eſt quod ſuperfuit illis fragmentorũ cophini duodecim. [i] Et factum
I eſt cum ſolus eſſet orans,erant cum illo & diſcipuli,& interrogauit illos,dicens:Quem me dicunt
eſſe turbæ? At illi reſponderunt & dixerunt: Ioannem baptiſtam: alij autem Eliam: alij quia
unus propheta de prioribus ſurrexit. Dixit autem illis: Vos autem quem me eſſe dicitis? Re/
k 95 ſpondens autem Simon Petrus,dixit:Chriſtum dei. [k] At ille increpans illos, præcepit ne cui di/
II cerent hoc,dicens: Quia oportet filium hominis multa pati, & reprobari à ſenioribus & princi/
l 96 pibus ſacerdotum & ſcribis: & occidi,& tertia die reſurgere. [l] Dicebat autem ad omnes: Si quis
II uult poſt me uenire,abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam quotidie & ſequatur me. Qui
enim uoluerit animã ſuam ſaluam facere,perdet illam. Nam qui perdiderit animam ſuam pro/
pter me,ſaluam faciet illam. Quid enim proficit homo ſi lucretur uniuerſum mundum,ſeipſum
m 97 autem perdat,& detrimentum ſui faciat? [m] Nam qui me erubuerit & meos ſermones,hunc fili/
II us hominis erubeſcet cum uenerit in maieſtate ſua, & patris & ſanctorum angelorum. [n] Dico
n 98 autem uobis,uere ſunt aliqui hic ſtantes, qui non guſtabunt mortem donec uideãt regnum dei.
II Factum eſt autem poſt hæc uerba ferè dies octo, & aſſumpſit Petrum, & Ioannem, & Iaco/
bum,& aſcendit in montem ut oraret.Et facta eſt,dum oraret,ſpecies uultus eius altera, & ueſti
tus eius albus refulgens.Et ecce duo uiri loquebantur cum illo,erant autẽ Moyſes & Elias uiſi in
maieſtate,& dicebant exceſſum eius quem completurus erat in Hieruſalem. Petrus uero & qui
cum illo erant, grauati erant ſomno, & euigilantes uiderunt maieſtatem eius, & duos uiros qui D
ſtabant cum illo.Et factum eſt cum diſcederent ab illo,ait Petrus ad Ieſum:Præceptor,bonum
eſt nos hic eſſe: & faciamus tria tabernacula, unum tibi, & unum Moſi, & unum Eliæ, neſciens
quid diceret.Hæc autem illo loquente facta eſt nubes, & obumbrauit eos,& timuerunt intran/
tibus illis in nubem.Et uox facta eſt de nube, dicens: Hic eſt filius meus dilectus,ipſum audite.
Et dum fieret uox, inuentus eſt Ieſus ſolus. Et ipſi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus
o 99 quicquam ex his quæ uiderant. [o] Factum eſt autem in ſequenti die deſcendentibus illis de mon/
II te,occurrit illi turba multa. Et ecce uir de turba exclamauit, dicens:Magiſter obſecro te,reſpice
in filium meum, quia unicus eſt mihi.Et ecce ſpiritus apprehendit eum, & ſubito clamat, & eli/
dit,& diſſipat eum cum ſpuma, & uix diſcedit dilanians eum. Et rogaui diſcipulos tuos,ut eijce/
rent illum,& non potuerunt. Reſpondens autem Ieſus,dixit: O generatio infidelis & peruerſa,
uſq; quo ero apud uos,& patiar uos? Adduc huc filiũ tuum.Et cum accederet,eliſit illum dæmo
nium & diſſipauit.Et increpauit Ieſus ſpiritum immundum,& ſanauit puerum, & reddidit illum
p 100 patri eius. [p] Stupebant autem omnes in magnitudine dei. [q] Omnibusq́ mirantibus in omnibus
VIII quæ faciebat,dixit ad diſcipulos ſuos.Ponite uos in cordibus ueſtris ſermones iſtos. Filius enim
q 101 hominis, futurum eſt ut tradatur in manus hominum. At illi ignorabant uerbum iſtud, & erat
II
r 102 uelatum ante eos,ut non ſentirẽt illud,& timebant eum interrogare de hoc uerbo. [r] Intrauit au/
II tem cogitatio in eos,quis eorum maior eſſet. At Ieſus uidens cogitatiões cordis illorum, appre/
hendens puerum,ſtatuit illum ſecus ſe, & ait illis: Quicunq; ſuſceperit puerum iſtum in nomine
meo, me recipit, & quicunq; me recipit; recipit eum qui me miſit. Nam qui minor eſt inter uos
s 103 omnes,hic maior eſt. [s] Reſpondens autem Ioannes,dixit: Præceptor, uidimus quendam in no/
VIII mine tuo eijcientem dæmonia,& prohibuimus eum,quia non ſequitur nobiſcum. Et ait ad illos
t 104 Ieſus: Nolite prohibere. Qui enim non eſt aduerſum uos, pro uobis eſt. [t] Factum eſt autem
X dum complerẽtur dies aſſumptionis eius, & ipſe faciem ſuam firmauit ut iret in Hieruſalem,&
miſit nuncios ante conſpectum ſuum,& euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum, ut pa
rarent illi.Et non receperunt eum, quia facies eius erat euntis in Hieruſalem. Cum uidiſſent au/
tem

A tem discipuli eius Iacobus & Ioannes, dixerunt: Domine, uis dicimus, ut ignis descendat de cœ-
lo, & consumat illos? Et conuersus increpauit illos, dicens: Nescitis cuius spiritus estis? Filius ho-
minis non uenit animas perdere, sed saluare. Et abierunt in aliud castellum.[a] Factum est autem a 105
ambulantibus illis in uia, dixit quidam ad illum: Sequar te quocunque ieris. Et dixit illi Iesus: Vul- V
pes foueas habent, & uolucres cœli nidos: filius autem hominis non habet ubi caput suum recli-
net. Ait autem ad alterum: Sequere me. Ille autem dixit: Domine, permitte mihi primum ire, &
sepelire patrem meum. Dixitque ei Iesus: Sine ut mortui sepeliant mortuos suos, tu autem uade
& annuncia regnum dei.[x] Et ait alter: Sequar te domine, sed permitte mihi primum renunciare x 106
his qui domi sunt. Ait ad illum Iesus: Nemo mittens manum suam ad aratrum, & aspiciens re- X
tro, aptus est regno dei. Caput X

POst hæc autem designauit dominus & alios septuaginta duos, & misit illos binos ante fa- a 107
ciem suam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse uenturus.[b] Et dicebat illis: Messis qui- X
dem multa, operarij autem pauci. Rogate autem dominum messis, ut mittat operarios in mes- b 108 V
sem suam.[c] Ite, ecce ego mitto uos sicut agnos inter lupos.[d] Nolite ergo portare sacculum, neque c 109
peram, neque calciamenta, & neminem per uiam salutaueritis.[e] In quamcunque domum intraueri- V
tis, primum dicite: pax huic domui. Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax uestra: d 110
sin autem, ad uos reuertetur.[f] In eadem autem domo manete, edentes & bibentes quæ apud II
illos sunt. Dignus est enim operarius mercede sua.[g] Nolite transire de domo in domum. Et in e 111 V
quamcunque ciuitatem intraueritis & susceperint uos, manducate quæ apponuntur uobis, & cu- f 112
rate infirmos qui in illa sunt, & dicite illis: Appropinquauit in uos regnum dei.[h] In quamcunque II
autem ciuitatem intraueritis, & non susceperint uos, exeuntes in plateas eius, dicite: Etiam pulue- g 113
rem qui adhæsit nobis de ciuitate uestra, extergimus in uos. Tamen hoc scitote, quia appropin- X
quauit regnum dei. Dico uobis, quia Sodomis in die illa remissius erit, quàm illi ciuitati.[i] Væ tibi h 114 II
Chorozain, uæ tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent uirtutes quæ factæ sunt i 115
B in uobis, olim in cilicio & cinere sedentes pœniterent. Veruntamen Tyro & Sidoni remissius erit V
in iudicio, quàm uobis. Et tu Capharnaum usque ad cœlum exaltata, usque ad infernum demerge-
ris.[k] Qui uos audit, me audit, & qui uos spernit, me spernit, qui autẽ me spernit, spernit eum qui k 116
misit me.[l] Reuersi sunt autem septuagintaduo cum gaudio, dicentes: Domine, etiam dæmonia I
subijciuntur nobis in nomine tuo. Et ait illis: Videbam satanam sicut fulgur de cœlo cadentem. l 117 X
Ecce dedi uobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem uirtutem
inimici, & nihil uobis nocebit. Veruntamen in hoc nolite gaudere, quia spiritus uobis subijciun-
tur. Gaudete autem quod nomina uestra scripta sunt in cœlis.[m] In ipsa hora exultauit in spiritu m 118
sancto, & dixit. Confiteor tibi pater, domine cœli & terræ, quod abscondisti hæc à sapientibus V
& prudentibus, & reuelasti ea paruulis: Etiam pater, quoniam sic placuit ante te.[n] Omnia mi- n 119
hi tradita sunt à patre meo. Et nemo scit quis sit filius nisi pater, & quis sit pater nisi filius, & III
cui uoluerit filius reuelare.[o] Et conuersus ad discipulos suos, dixit: Beati oculi qui uident quæ uos o 120
uidetis. Dico enim uobis quod multi prophetæ & reges noluerũt uidere quæ uos uidetis, & non V
uiderũt, & audire quæ auditis, & non audierũt.[p] Et ecce quidã legisperitus surrexit, tentans illum p 121
& dicens: Magister, quid faciendo uitam æternam possidebo? At ille dixit ad eum: In lege quid II
scriptum est? Quomodo legis? Ille respondens dixit: Diliges dominũ deum tuum ex toto corde
tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus uiribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum
sicut teipsum. Dixitque illi: Recte respondisti, hoc fac & uiues.[q] Ille autem uolens iustificare se- q 122
ipsum, dixit ad Iesum: Et quis est meus proximus? Suscipiens autem Iesus, dixit: Homo quidam X
descendebat ab Hierusalem in Hiericho, & incidit in latrones, qui etiam despoliauerunt eum, &
plagis impositis abierũt, semiuiuo relicto. Accidit autẽ ut sacerdos quidam descenderet eadem
uia, & uiso illo, præteriuit. Similiter & leuita cum esset secus locum & uideret eum, pertransijt. Sa-
maritanus autem quidam iter faciens, uenit secus eum: & uidens eum, misericordia motus est. Et
appropians alligauit uulnera eius, infundens oleum & uinum. Et imponens illum in iumentum
suum, duxit in stabulum, & curam eius egit. Et altera die protulit duos denarios, & dedit stabu-
lario, & ait: Curam illius habe, & quodcunque supererogaueris, ego cum rediero, reddam tibi.

Quis horum trium tibi uidetur proximus fuiſſe illi qui incidit in latrones? At ille dixit: Qui fecit C
miſericordiam in illum. Et ait illi Ieſus: Vade & tu fac ſimiliter. Factum eſt autem dum irent, &
ipſe intrauit in quoddam caſtellum, & mulier quædã Martha nomine excepit illum in domum
ſuam. Et huic ſoror erat nomine Maria. Quæ etiã ſedens ſecus pedes domini, audiebat uerbum
illius. Martha autem ſatagebat circa frequens miniſterium. Quæ ſtetit & ait: Domine, non eſt
tibi curæ quod ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare? Dic ergo illi ut me adiuuet. Et reſpon-
dens dixit illi dominus: Martha, Martha ſolicita es & turbaris erga plurima. Porrò unum eſt ne
ceſſarium: Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea. Cap. XI

a 123 E[a]T factum eſt cum eſſet in quodam loco orans, ut ceſſauit, dixit unus ex diſcipulis eius ad
V eum: Domine, doce nos orare, ſicut docuit Ioannes diſcipulos ſuos. Et ait illis: Cum oratis
dicite: Pater, ſanctificetur nomen tuum: adueniat regnum tuum: panem noſtrum quotidianum
da nobis hodie: & dimitte nobis peccata noſtra, ſiquidem & ipſi dimittimus omni debenti no-
b 124 bis: & ne nos inducas in tentationem.[b] Et ait ad illos: Quis ueſtrum habebit amicum, & ibit ad
X illum media nocte, & dicet illi: Amice commoda mihi tres panes, quoniam amicus meus uenit
de uia ad me, & non habeo quod ponam ante illum. Et ille deintus reſpondens dicat: Noli mihi
moleſtus eſſe, iam oſtium clauſum eſt, & pueri mei mecum ſunt in cubili, non poſſum ſurgere, &
dare tibi. Et ſi ille perſeuerauerit pulſans, dico uobis, & ſi non dabit illi ſurgens, eo quod amicus
eius ſit, propter improbitatem tamen eius ſurget, & dabit illi quotquot habet neceſſarios. Et ego
c 125 dico uobis.[c] Petite, & dabitur uobis: quærite, & inuenietis: pulſate, & aperiet uobis. Omnis enim
V qui petit, accipit, & qui quærit, inuenit, & pulſanti aperietur. Quis autem ex uobis patrem pe-
tit panem, nunquid lapidem dabit illi? aut piſcem, nunquid pro piſce ſerpentem dabit illi? Aut
ſi petierit ouum, nunquid porriget illi ſcorpionem? Si ergo uos cum ſitis mali, noſtis bona data
d 126 dare filijs ueſtris: quanto magis pater ueſter de cœlo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe?[d] Et
V erat eijciens dæmonium, & illud erat mutum. Et cum eieciſſet dæmonium, loquutus eſt mutus,
e 127 II & admiratæ ſunt turbæ.[e] Quidam autem ex eis dixerunt: In Beelzebub principe dæmoniorum D
f 128 eijcit dæmonia.[f] Et alij tentantes, ſignum de cœlo quærebant ab eo.[g] Ipſe autem ut uidit cogita-
V tiones eorum, dixit eis: Omne regnum in ſeipſum diuiſum, deſolabitur, & domus ſupra domum
g 129 cadet. Si autem & ſatanas in ſeipſum diuiſus eſt, quomodo ſtabit regnum eius, quia dicitis, in
II Beelzebub me eijcere dæmonia? Si autem ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij ueſtri in quo
eijciunt? Ideo ipſi iudices ueſtri erunt. Porrò ſi in digito dei eijcio dæmonia, profecto peruenit in
uos regnum dei. Cum fortis armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt ea quæ poſſidet. Si au-
tem fortior eo ſuperueniens uicerit eum, uniuerſa arma eius aufert, in quibus confidebat, & ſpo-
h 130 lia eius diſtribuet. Qui non eſt mecum, cõtra me eſt, & qui non colligit mecum, diſpergit.[h] Cum
V immundus ſpiritus exierit de homine, ambulat per loca inaquoſa, quærens requiem & non in-
ueniens, dicit: Reuertar in domum meam unde exiui. Et cum uenerit, inuenit eam ſcopis munda
tam & ornatam. Et tunc uadit & aſſumit ſeptem alios ſpiritus nequiores ſe, & ingreſſi habitant
i 131 ibi. Et fiunt nouiſſima hominis illius peiora prioribus.[i] Factum eſt autem cum hæc diceret: ex-
X tollens uocem quædam mulier de turba, dixit illi: Beatus uenter qui te portauit, & ubera quæ ſu-
k 132 xiſti. At ille dixit: Quinimò, beati qui audiunt uerbum dei & cuſtodiunt illud.[k] Turbis autẽ con-
V currentibus, cœpit dicere: Generatio hæc, generatio nequam eſt, ſignum quærit, & ſignum non
dabitur ei niſi ſignum Ionæ prophetæ. Nam ſicut Ionas ſignum Niniuitis, ita erit & filius homi-
nis generationi iſti. Regina Auſtri ſurget in iudicio cum uiris generationis huius, & condemna
bit illos, quia uenit à finibus terræ audire ſapientiam Salomonis. Et ecce plus quàm Salomon
hic. Viri Niniuitę ſurgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabũt illam, quia pœniten-
l 133 tiam egerunt ad prædicationem Ionæ. Et ecce plus quàm Ionas hic.[l] Nemo lucernam accendit,
II & in abſcondito ponit, necꝗ ſub modio, ſed ſupra candelabrum, ut qui ingrediuntur, lumen uide
m 134 ant.[m] Lucerna corporis tui, eſt oculus tuus. Si oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lu-
V cidum erit: ſin autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebroſum erit. Vide ergo ne lumen
n 135 quod in te eſt, tenebræ ſint. Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, nõ habens aliquam par-
V tem tenebrarum, erit lucidum totum. Et ſicut lucerna fulgoris illuminabit te.[n] Et cum loquere-

tur

A tur,rogauit illum quidam pharisæus,ut pranderet apud se.Et ingressus,recubuit. Pharisæus au/
tem cœpit intra se reputans dicere: quare nō baptizatus esset ante prandium. Et ait dominus ad
illum: Nunc uos pharisæi quod deforis est calicis & catini mundatis, quod autem intus est ue/
strum,plenum est rapina & iniquitate.Stulti,nónne qui fecit quod deforis est, etiam id quod de
intus est fecit? Veruntamen quod superest, date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt uo/
bis.[o] Sed uæ uobis pharisæis,quia decimatis mentham & rutam,& omne holus,& præteritis iu/ o 136
dicium & charitatem dei.Hæc autem oportuit facere,& illa non omittere.[p] Væ uobis pharisæis, V
quia diligitis primas cathedras in synagogis,& salutationes in foro.[q] Væ uobis,quia estis ut mo p 137
numenta quæ non parent, & homimes ambulantes supra, nesciunt.[r] Respondens autem qui/ II
dam ex legisperitis,ait illi: Magister,hæc dicens etiam nobis contumeliam facis.At ille ait: Et uo/ q 138
bis legisperitis uæ,quia oneratis homines oneribus quæ portare non possunt, & ipsi uno digito V
uestro nō tangitis sarcinas.[s] Væ uobis,quia ædificatis monumenta prophetarū,patres autē ue/ r 139
stri occiderūt illos. Profecto testificamini quod cōsentitis operibus patrū uestrorum, quoniam V
quidē ipsi eos occiderunt,uos autem ędificatis eorū sepulchra.[t] Propterea & sapientia dei dixit: s 140
Mittam ad illos prophetas & apostolos, & ex illis occident,& persequētur,ut inquiratur sanguis V
omniū prophetarū,qui effusus est à cōstitutione mūdi,à generatione ista,à sanguine Abel usq; t 141
ad sanguinē Zachariæ,qui perijt inter altare & ædē: Ita dico uobis,requiretur ab hac generatio/ V
ne.[u] Væ uobis legisperitis,quia tulistis clauē sciētiæ,ipsi non introistis,& eos qui introibāt,prohi u 142
buistis.[x] Cū aūt hæc ad illos diceret,cœperūt pharisæi & legisperiti grauiter insistere,& os eius II
opprimere,de multis insidiātes ei,& quærētes aliqd capę de ore eius,ut accusarēt eū. Cap.XII x 143
X
MVltis autem turbis concurrentibus,ita ut seinuicem conculcarent,cœpit dicere ad discipu/
los suos.[a] Attendite à fermento pharisæorum,quod est hypocrisis.[b] Nihil enim opertum a 144
est quod non reueletur,neq; absconditum quod non sciatur. Quoniam quæ in tenebris dixistis, II
in lumine dicentur,& quod in aure loquuti estis in cubiculis, prædicabitur in tectis. Dico autem b 145
B uobis amicis meis,ne terreamini ab his qui occidunt corpus,& post hoc nō habent amplius quid V
faciant.Ostendam autem uobis quem timeatis. Timete eum qui postquam occiderit,habet po/
testatem mittere in gehennam.Ita dico uobis,hunc timete. Nónne quinq; passeres ueneunt di/
pondio,& unus ex illis non est in obliuione corâm deo? Sed & capilli capitis uestri omnes nume
rati sunt. Nolite ergo timere,multis passeribus pluris estis uos. Dico autem uobis. Omnis qui/
cunq; confessus fuerit me corâm hominibus, & filius hominis confitebitur illum corâm ange/
lis dei.[c] Qui autem negauerit me corâm hominibus, denegabitur corâm angelis dei.[d] Et omnis c 146
qui dicit uerbum in filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in spiritum sanctum blasphe/ II
mauerit,non remittetur.[e] Cum autem inducent uos in synagogas,& ad magistratus & potesta/ d 147
tes,nolite soliciti esse qualiter,aut quid respondeatis, aut quid dicatis: Spiritus enim sanctus do/ II
cebit uos in ipsa hora, quæ oporteat uos dicere.[f] Ait autem ei quidam de turba: Magister,dic e 148
fratri meo ut diuidat mecum hæreditatem. At ille dixit ei: Homo, quis me constituit iudicem, II
aut diuisorem supra uos? Dixitq; ad illos: Videte & cauete ab omni auaritia: quia non in abun/ f 149
dantia cuiusquam uita eius est ex his quæ possidet. Dixit autem similitudinem ad illos, dicens: X
Hominis cuiusdam diuitis,uberes fructus ager attulit,& cogitabat intra se,dicens: Quid faciam
quod non habeo quò congregem fructus meos? Et dixit: Hoc faciam: Destruam horrea mea,
& maiora faciam, & illuc congregabo omnia quæ nata sunt mihi,& bona mea, & dicam animæ
meæ: Anima,habes multa bona posita in annos plurimos,requiesce,comede,bibe,epulare.Di/
xit autem illi deus: Stulte,hac nocte animam tuam repetunt à te,quæ autem parasti, cuius erūt?
Sic est qui sibi thesaurizat,& non est in deum diues. Dixitq; ad discipulos suos.[g] Ideo dico uo/ h 150
bis: Nolite soliciti esse animæ uestræ quid manducetis, neque corpori quid induamini. Anima V
plus est quâm esca, & corpus plus quâm uestimentum. Considerate coruos, quia non semi/
nant neq; metunt, quibus non est cellarium, neque horreum, & deus pascit illos: Quanto ma
gis uos pluris estis illis? Quis autem uestrum cogitando potest adijcere ad staturam suam cu/
bitum unum? Si ergo neq; quod minimum est potestis,quid de cæteris solliciti estis? Conside/
rate lilia quomodo crescunt, non laborant,neq; nent. Dico autem uobis: quia nec Salomon in

omni gloria sua uestiebatur, sicut unum ex istis. Si autem fœnum agri quod hodie est in agro, g
& cras in clibanum mittitur, deus sic uestit, quanto magis uos pusillæ fidei? Et uos nolite quæ-
rere quid manducetis, aut quid bibatis, & nolite in sublime tolli. Hæc enim omnia gentes mun
di quærunt. Patet autem uester scit, quoniam his indigetis. Veruntamen primum quærite re-
b 151 gnum dei & iustitiam eius, & hæc omnia adijcientur uobis.[b] Nolite timere pusillus grex, quia
X complacuit patri uestro dare uobis regnum.[i] Vendite quæ possidetis, & date eleemosynam.
i 152 [k]Facite nobis sacculos qui non ueterascunt, thesaurum non deficientem in cœlis, quò fur non
II
k 153 appropiat, neq; tinea corrumpit. Vbi enim thesaurus uester est, ibi & cor uestrum erit.[l] Sint
V lumbi uestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus uestris, & uos similes hominibus ex-
l 154 pectantibus dominum suum, quando reuertatur à nuptijs, ut cum uenerit & pulsauerit, con-
X festim aperiant ei.[m] Beati serui illi, quos cum uenerit dominus, inuenerit uigilantes. Amen di-
m 155 V co uobis quod præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illis. Et si uene-
n 156 rit in secunda uigilia, & si in tertia uigilia uenerit, & ita inuenerit, beati sunt serui illi.[n] Hoc autem
II scitote, quoniam si sciret pater familias qua hora fur ueniret, uigilaret utiq;, & non sineret per-
o 157 fodi domum suam. Et uos estote parati, quia qua hora non putatis, filius hominis ueniet.[o] Ait
V autem ei Petrus: Domine, ad nos dicis hanc parabolam, an ad omnes? Dixit autem dominus:
Quis putas est fidelis dispensator & prudens, quem constituit dominus super familiam suam,
ut det illis in tempore tritici mensuram? Beatus ille seruus, quem cum uenerit dominus, inuene-
p 158 rit ita facientem. Vere dico uobis, quia super omnia quæ possidet, constituet illum.[p] Quod si
V dixerit seruus ille in corde suo: Moram facit dominus meus uenire, & cœperit percutere seruos
& ancillas, & edere, & bibere, & inebriari, ueniet dominus serui illius in die qua non sperat, & ho
q 159 ra qua nescit, & diuidet eũ, partemq; eius cum infidelibus ponet.[q] Ille aũt seruus qui cognouit
X uoluntatẽ domini sui, & non se præparauit, & non fecit secundũ uoluntatem eius, uapulabit
multis. Qui autem non cognouit & fecit digna plagis, uapulabit paucis. Omni autem cui mul-
tum datum est, multum quæretur ab eo, & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo. D
r 160 [r]Ignem ueni mittere in terram, & quid uolo nisi ut accendatur? Baptismo autem habeo bapti-
V zari, & quomodo coartor usq; dum perficiatur? Putatis, quia pacem ueni dare in terrã? Non,
dico uobis, sed separationem. Erunt enim ex hoc quinq; in domo una diuisi, tres in duo, & duo
in tres, diuidetur pater in filium, & filius in patrem suum, mater in filiam, & filia in matrem, so-
s 161 crus in nurum suam, & nurus in socrum suam.[s] Dicebat autem & ad turbas: Cum uideritis nu
V bem orientem ab occasu, statim dicitis, nimbus uenit, & ita fit: & cum austrum flantem, dicitis,
quia æstus erit, & fit. Hypocritæ, faciem cœli & terræ nostis probare, hoc autem tempus quo-
t 162 modo non probatis? Quid autem & à uobisipsis non iudicatis quod iustum est?[t] Cum autem
V uadis cum aduersario tuo ad principem in uia, da operam liberari ab illo, ne forte trahat te ad
iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem. Dico tibi, non exies inde,
donec etiam nouissimum minutum reddas. Cap. XIII

a 163 A[a] Derant autem quidam ipso tempore nunciantes illi de Galilæis, quorũ sanguinem Pi-
X latus miscuit cum sacrificijs eorum. Et respondens dixit illis: Putatis quod hi Galilęi præ
omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt? Non, dico uobis, sed nisi pœniten-
tiam habueritis omnes, similiter peribitis sicut illi decem & octo, supra quos cecidit turris
Siloe, & occidit eos. Putatis quia & ipsi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in
b 164 Hierusalem? Non, dico uobis, sed si pœnitentiam nõ habueritis omnes, similiter peribitis.[b] Di-
X cebat aũt & hanc similitudinẽ: Arborẽ fici habebat quidã plantatã in uinea sua, & uenit quæ-
rens fructũ in illa, & nõ inuenit. Dixit aũt ad cultorem uineæ: Ecce anni tres sunt, ex quo uenio,
quęrens fructũ in ficulnea hac, & nõ inuenio, succide ergo illã, ut quid etiã terrã occupat? At ille
respondens, dixit illi: Dñe, dimitte illã & hoc anno, usq; dum fodiã circa illam, & mittam sterco
ta. Et si quidẽ fecerit fructũ: sin aũt, in futurũ succides eam. Erat autem docens in synagoga eo
rum sabbatis. Et ecce mulier quæ habebat spiritũ infirmitatis annis decẽ & octo, & erat inclina-
ta, nec omnino poterat sursum respicere: quã cũ uidisset Iesus, uocauit eã ad se, & ait illi: Mulier,
dimissa es ab infirmitate tua. Et imposuit illi manus, & cõfestim erecta est, & glorificabat deũ.
Respon-

A Respondens autem archisynagogus, indignans, quia sabbato curasset Iesus, dicebat turbæ: Sex
dies sunt in quibus oportet operari. In his ergo uenite & curamini, & non in die sabbati. [c] Respon c 165
dit autem ad illum dominus, & dixit: Hypocritæ, unusquisq; uestrum sabbato nõ soluit bouem II
suum aut asinum à præsepio, & ducit adaquare? Hanc autem filiam Abrahæ quam alligauit sa-
tanas ecce decem & octo annis, non oportuit solui à uinculo isto die sabbati? [d] Et cum hæc dice- d 166
ret, erubescebant omnes aduersarij eius, & omnis populus gaudebat in uniuersis quæ gloriose X
fiebant ab eo. [e] Dicebat ergo. Cui simile est regnum dei, & cui simile æstimabo illud? Simile est e 167
grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum, & creuit, & factum est in arborem II
magnam, & uolucres cœli requieuerunt in ramis eius. [f] Et iterum dixit: Cui simile æstimabo re- f 168
gnum dei? Simile est fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ sata tria, donec fer- V
mentaretur totum. [g] Et ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens in Hierusalem. [h] Ait g 169
autem illi quidam: Domine, si pauci sunt qui saluantur? Ipse autem dixit ad illos: Contendite in- II
trare per angustam portam, quia multi (dico uobis) quærunt intrare, & non poterunt. [i] Cum au h 170 V
tem intrauerit paterfamilias, & clauserit ostium, & incipietis foris stare & pulsare ad ostium di- i 171
centes: Domine, aperi nobis: & respondens, dicet uobis: Nescio uos unde sitis: Tunc incipietis di V
cere: Manducauimus coràm te, & bibimus, & in plateis nostris docuisti. Et dicet uobis: Nescio
uos unde sitis. Discedite à me omnes operarij iniquitatis, ibi erit fletus & stridor dentium. [k] Cum k 172
uideritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes prophetas in regno dei, uos autem expelli foras. V
Et uenient ab oriente & occidente & aquilone & austro, & accumbent in regno dei. [l] Et ecce sunt l 173
nouissimi qui erant primi, & sunt primi qui erant nouissimi. [m] In ipsa die accesserunt quidã pha- II
risæorũ, dicentes illi: Exi & uade hinc, quia Herodes uult te occidere. Et ait illis: Ite & dicite uulpi m 174
illi: Ecce eijcio dęmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consumor. Veruntamen X
oportet me hodie & cras & sequenti die ambulare, quia non capit prophetam perire extra Hie
rusalem. [n] Hierusalem Hierusalem, quæ occidis prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te, n 175
B quoties uolui congregare filios tuos, quemadmodum auis nidum suum sub pennis, & noluisti? V
Ecce relinquetur uobis domus uestra deserta. Dico autem uobis, quia non uidebitis me, donec
ueniat cum dicetis: benedictus qui uenit in nomine domini.

Cap. XIIII

ET [a] factum est cum introisset Iesus in domum cuiusdam principis pharisæorum sabbato a 176
manducare panem, & ipsi obseruabant eum: & ecce homo quidam hydropicus erat ante X
illum. [b] Et respondens Iesus dixit ad legisperitos & pharisæos, dicens: Si licet sabbato curare? b 177
At illi tacuerunt. Ipse uero apprehensum sanauit eum, ac dimisit. Et respondens ad illos dixit: V
Cuius uestrum asinus aut bos in puteum cadet, & non cõtinuo extrahet illum die sabbati? Et
non poterant ad hæc respondere illi. [c] Dicebat autem & ad inuitatos parabolã, intendens quo c 178
modo primos accubitus eligerent, dicens ad illos: Cum inuitatus fueris ad nuptias, non discum X
bas in primo loco, ne forte honoratior te sit inuitatus ab illo, & ueniens is qui te & illum uoca-
uit, dicat tibi, da huic locum, & tunc incipias cum rubore nouissimũ locum tenere. Sed cum uo-
catus fueris, uade recumbe in nouissimo loco, ut cum uenerit qui te inuitauit, dicat tibi: Amice
ascende superius. Tunc erit tibi gloria coràm simul discumbentibus. [d] Quia omnis qui se exal- d 179
tat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur. [e] Dicebat autem & ei qui se inuitauerat: Cum V
facis prandium aut cœnam, noli uocare amicos tuos, neq; fratres tuos, neq; cognatos, neq; ui- e 180
cinos, neq; diuites, ne forte & ipsi te reinuitent, & fiat tibi retributio. Sed cum facis conuiuium, X
uoca pauperes, debiles, claudos, cæcos, & beatus eris, quia non habẽt retribuere tibi. Retribue-
tur enim tibi in resurrectione iustorũ. Hæc cum audisset quidã de simul discumbentibus, dixit
illi: Beatus qui manducabit panem in regno dei. [f] At ipse dixit ei: Homo quidam fecit cœnã ma f 181
gnam, & uocauit multos, & misit seruũ suum hora cœnæ dicere inuitatis ut uenirent, quia iam V
parata sunt omnia. Et cœperũt simul omnes excusare. Primus dixit ei: Villã emi, & necesse ha
beo exire & uidere illã, rogo te habe me excusatũ. Et alter dixit: Iuga boũ emi quinq;, & eo pro
bare illa, rogo te habe me excusatũ. Et alius dixit: Vxorẽ duxi, & ideo nõ possum uenire. Et re-
uersus seruus, nũciauit hæc dño suo. Tũc iratus paterfamilias, dixit seruo suo. Exi cito in plate-
as & uicos ciuitatis, & pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc. Et ait seruus. Do-

mine

mine,factũ eſt ut imperaſti,& adhuc locus eſt. Et ait dominus ſeruo. Exi in uias & ſepes, & com C
pelle intrare,ut impleatur domus mea. Dico autẽ uobis, quod nemo uirorũ illorum qui uocati
g 182 ſunt,guſtabit cœnã meam.[g] Ibant autẽ turbæ multæ cum eo,& conuerſus dixit ad illos: Si quis
V uenit ad me,& non odit patrem ſuũ,& matrem,& uxorem,& filios,& fratres, & ſorores,adhuc
autem & animam ſuam, non poteſt meus eſſe diſcipulus. Et qui non baiulat crucem ſuam, &
h 183 uenit poſt me, non poteſt meus eſſe diſcipulus.[h] Quis enim ex uobis uolens turrim ædificare,
X nónne prius ſedens computat ſumptus qui neceſſarij ſunt,ſi habeat ad perficiendum,ne poſtea
quam poſuerit fundamentum,& non potuerit perficere,omnes qui uidẽt,incipiant illudere ei,di
centes: quia hic homo cœpit ædificare,& non potuit cõſummare. Aut quis rex iturus cõmittere
bellũ aduerſus aliũ regem,nõ ſedens prius cogitat, ſi poſſit cum decem milibus occurrere ei, qui
i 184 cum uiginti milibus uenit ad ſe. Alioquin adhuc illo lõge agente,legationẽ mittens rogat ea quæ
V pacis ſunt.[i] Sic ergo omnis ex uobis qui nõ renunciat omnibus quæ poſſidet, non poteſt meus
k 185 eſſe diſcipulus.[k] Bonũ eſt ſal. Si autem ſal quoq; euanuerit, in quo cõdietur? Neq; in terrã neq;
II in ſterquilinium utile eſt,ſed foras mittetur. Qui habet aures audiendi,audiat. Cap. XV.
a 186 E[a]Rant autem appropinquantes ei publicani & peccatores, ut audirent illum, & murmura-
II
b 187 bant ſcribæ & phariſæi,dicentes: Quia hic peccatores recipit,& manducat cũm illis.[b] Et ait
V ad illos parabolam iſtam, dicens: Quis ex uobis homo qui habet centum oues, & ſi perdiderit
unam ex illis,nónne dimittit nonaginta nouem in deſerto,& uadit ad illam quæ perierat, donec
inueniat eam? Et cum inuenerit eam,imponit in humeros ſuos gaudens,& ueniens domum,con
uocat amicos & uicinos,dicens illis: Congratulamini mihi, quia inueni ouem meam quæ perie-
c 188 rat. Dico uobis,quod ita gaudium erit in cœlo ſuper uno peccatore pœnitentiam agente, quàm
X ſuper nonagintanouem iuſtis,qui non indigent pœnitentia.[c] Aut quæ mulier habens drachmas
decem, ſi perdiderit drachmam unam, nónne accendit lucernam & euertit domum, & quærit
d 189 diligenter,donec inueniat? Et cum inuenerit,conuocat amicas & uicinas,dicens: Congratulami-
V ni mihi,quia inueni drachmam quam perdideram.[d] Ita dico uobis,gaudium erit coràm angelis D
e 190 dei ſuper uno peccatore pœnitentiam agente.[e] Ait autem. Homo quidam habuit duos filios, &
X dixit adoleſcentior ex illis patri. Pater, da mihi portionem ſubſtantiæ quæ me contingit. Et di-
uiſit illis ſubſtantiam. Et non poſt multos dies, congregatis omnibus, adoleſcentior filius pere-
gre profectus eſt in regionem longinquam,& ibi diſſipauit ſubſtantiam ſuam,uiuendo luxurio-
ſe. Et poſtquam omnia conſummaſſet, facta eſt fames ualida in regione illa, & ipſe cœpit ege-
re. Et abijt & adhæſit uni ciuium regionis illius, & miſit illum in uillam ſuam, ut paſceret porcos.
Et cupiebat implere uentrem ſuum de ſiliquis, quas porci manducabant, & nemo illi dabat. In
ſe autem reuerſus,dixit: Quanti mercenarij patris mei abundant panibus, ego autem hic fame
pereo? Surgam & ibo ad patrem meum & dicam: Pater peccaui in cœlum & coràm te, & iam
non ſum dignus uocari filius tuus, fac me ſicut unum de mercenarijs tuis. Et ſurgens uenit ad
patrem ſuum. Cum autem adhuc longe eſſet,uidit illum pater ipſius, & miſericordia motus eſt:
& accurrens cecidit ſuper collum eius,& oſculatus eſt eum. Dixitq; ei filius: Pater peccaui in cœ-
lum,& coràm te,iam non ſum dignus uocari filius tuus. Dixit autem pater ad ſeruos ſuos: Cito
proferte ſtolam primam,& induite illum,& date anulum in manu eius, & calciamenta in pedes,
& adducite uitulum ſaginatum & occidite, & manducemus & epulemur, quia hic filius meus
mortuus erat,& reuixit,perierat & inuentus eſt. Et cœperunt epulari. Erat autem filius eius ſeni-
or in agro. Et cum ueniret & appropinquaret domui, audiuit ſymphoniam & chorum, & uo-
cauit unum de ſeruis,& interrogauit quæ hæc eſſent. Isq; dixit illi. Frater tuus uenit,& occidit pa-
ter tuus uitulum ſaginatum,quia ſaluum illum recepit. Indignatus eſt autem & nolebat introire.
Pater ergo illius egreſſus, cœpit rogare illum. At ille reſpondens,dixit patri ſuo. Ecce tot annis
ſeruio tibi, & nunquam mandatum tuum præteriui,& nunquam dediſti mihi hœdum, ut cum
amicis meis epularer. Sed poſtquam hic filius tuus, qui deuorauit ſubſtantiam ſuam cum me-
retricibus uenit, occidiſti illi uitulum ſaginatum. At ipſe dixit illi, Fili tu ſemper mecum es, &
omnia mea tua ſunt: epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, &
reuixit,perierat,& inuentus eſt. Cap. XVI

Dicebat

A Dicebat autem ad discipulos suos: Homo quidam erat diues, qui habebat uillicum, & hic
diffamatus est apud illum, quasi dissiparet bona illius. Et uocauit illum, & ait illi. Quid hoc
audio de te? Redde rationem uillicationis tuæ, iam enim non poteris uillicare. Ait autem uillicus
intra se. Quid faciam, quia dominus meus aufert à me uillicationem? Fodere nõ ualeo, mendi-
care erubesco: scio quid faciam, ut cum amotus fuero à uillicatione, recipiant me in domos suas.
Conuocatis itaq; singulis debitoribus domini sui, dicebat primo. Quantũ debes domino meo?
At ille dixit: Centum cados olei. Dixitq; illi: Accipe cautionem tuam, & sede cito, scribe quin-
quaginta. Deinde alij dixit: Tu uero quantum debes? Qui ait: Centum coros tritici. Ait illi: Ac-
cipe literas tuas, & scribe octoginta. Et laudauit dominus uillicum iniquitatis, quia prudenter fe-
cisset: quia filij huius seculi prudẽtiores filijs lucis in generatione sua sunt. Et ego dico uobis: Faci-
te uobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacu-
la. Qui fidelis est in minimo, & in maiori fidelis est, & qui in modico iniquus est, & in maiori ini-
quus est. Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis, quod uerum est, quis credet uobis? Et
si in alieno fideles non fuistis, quod uestrum est, quis dabit uobis? [a] Nemo seruus potest duo- a 190
bus dominis seruire: aut enim unum odiet, & alterum diliget: aut uni adhærebit, & alterum con- V
temnet. Non potestis deo seruire & mammonæ. [b] Audiebant autem omnia hæc pharisæi, qui b 191
erant auari, & deridebant illum. Et ait illis. Vos estis qui iustificastis uos coràm hominibus, de- X
us autem nouit corda uestra. Quia quod hominibus altum est, abominatio est ante deum. [c] Lex c 193
& prophetæ usq; ad Ioannem: ex eo regnum dei euangelizatur, & omnis in illud uim facit. [d] Fa- V
cilius est autem cœlum & terram præterire, q̃ de lege unũ apicem cadere. [e] Omnis qui dimittit d 194
uxorem suam & alteram ducit, mœchatur: & qui dimissam à uiro ducit, mœchatur. [f] Homo qui- V
dam erat diues, & induebatur purpura & bysso, & epulabatur quotidie splendide. Et erat quidam e 195
mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius ulceribus plenus, cupiens saturari de mi- II
cis quæ cadebant de mensa diuitis, & nemo illi dabat. Sed & canes ueniebant & lingebant ulcera f 196
B eius. Factum est autem ut moreretur mendicus, & portaretur ab angelis in sinũ Abrahæ. Mor- X
tuus est autem & diues, & sepultus est in inferno. Eleuans autẽ oculos suos cum esset in tormen-
tis, uidit Abraham à longe, & Lazarum in sinu eius, & ipse clamans dixit: Pater Abraham mise-
rere mei, & mitte Lazarum ut intingat extremum digiti sui in aquam, ut refrigeret linguam me-
am, quia crucior in hac flamma. Et dixit illi Abraham: Fili recordare, quia recepisti bona in uita
tua, & Lazarus similiter mala. Nunc autem hic cõsolatur, tu uero cruciaris. Et in his omnibus in-
ter nos & uos chaos magnum firmatum est, ut hi qui uolunt hinc transire ad uos, non possint,
neq; inde huc transmeare. Et ait: Rogo ergo te pater, ut mittas eum in domũ patris mei. Habeo
enim quinq; fratres, ut testetur illis, ne & ipsi ueniant in hunc locum tormentorũ. Et ait illi Abra-
ham: Habent Moysen & prophetas, audiant illos. At ille dixit: Non pater Abraham, sed si quis
ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent. Ait autem illi: Si Moysen & prophetas nõ audiunt,
neq; si quis ex mortuis resurrexerit, credent.

Cap. XVII

ET [a] ait ad discipulos suos: Impossibile est ut non ueniant scandala, uæ autẽ illi per quem ue- a 197
niunt. Vtilius est illi si lapis molaris imponatur circa collũ eius, & proijciatur in mare, quàm V
ut scandalizet unũ de pusillis istis. [b] Attendite uobis: Si peccauerit in te frater tuus, increpa illum, b 198
& si pœnitentiam egerit, dimitte illi. [c] Et si septies in die peccauerit in te, & septies in die conuer- V
sus fuerit ad te, dicens: Pœnitet me, dimitte illi. [d] Et dixerunt apostoli domino: Adauge nobis fi- c 199
dem. Dixit autẽ dominus: Si haberetis fidem sicut granum sinapis, diceretis huic arbori moro, V
eradicare & transplantare in mare, & obediret uobis. [e] Quis autẽ uestrũ habens seruũ arantem d 200
aut pascentem, qui regresso de agro dicit illi statim, transi & recumbe, & non dicit ei, para quod V
cœnem, & præcinge te & ministra mihi donec manducem & bibam, & post hæc tu manducabis e 201
& bibes. Nunquid gratiam habet illi, quia fecit quæ ei imperauerat? Non puto. Sic & uos cum X
feceritis omnia quæ præcepta sunt uobis, dicite, serui inutiles sumus, quod debuimus facere, feci-
mus. Et factum est dum iret in Hierusalem, transibat per mediam Samariam & Galilæam, &
cum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem uiri leprosi, qui steterunt à longe,
& leuauerũt uocem, dicentes: Iesu præceptor miserere nostri. Quos ut uidit, dixit: Ite, ostendite

uos sacerdotibus. Et factum est dum irent mundati sunt. Vnus autem ex illis, ut uidit quia mun- C
datus est, regressus est cum magna uoce magnificãs deum. Et cecidit in faciem ante pedes eius,
gratias agens: Et hic erat Samaritanus. Respondens autem Iesus dixit: Nónne decem mundati
sunt, & nouem ubi sunt? Non est inuentus qui rediret, & daret gloriam deo, nisi hic alienigena.
f 202 Et ait illi: Surge, uade, quia fides tua te saluum fecit. [f] Interrogatus autem à pharisæis, quando
V uenit regnum dei? respondit eis, & dixit: Non ueniet regnum dei cum obseruatione: neq; dicẽt,
g 203 ecce hic, aut ecce illic. Ecce enim regnum dei intra uos est. [g] Et ait ad discipulos suos: Veniẽt dies
X quãdo desideretis uidere unũ diẽ filij hominis, & nõ uidebitis. [h] Et dicent uobis: Ecce hic, & ecce
h 204 II illic, nolite ire neq; sectemini. [i] Nam sicut fulgur coruscans de sub cœlo in ea quæ sub cœlo sunt,
i 205 fulget: ita erit filius hominis in die sua. [k] Primũ aũt oportet illũ multa pati: & reprobari à genera-
V tione hac. [l] Et sicut factũ est in diebus Noe, ita erit & in diebus filij hominis. Edebãt & bibebãt,
k 206 uxores ducebãt & dabant ad nuptias, usq; in diẽ qua intrauit Noe in arcã, & uenit diluuium &
II perdidit omnes. [m] Similiter sicut factũ est in diebus Lot: edebãt & bibebãt, emebãt & uendebãt,
l 207 V plantabãt & ædificabant: qua aũt die exijt Lot à Sodomis, pluit ignẽ & sulphur de cœlo & om-
m 208 nes perdidit. Secundum hæc erit qua die filius hominis reuelabitur. [n] In illa hora qui fuerit in te-
X cto & uasa eius in domo, ne descendat tollere illa, & qui in agro, similiter nõ redeat retro. [o] Me-
n 209 mores estote uxoris Lot. [p] Quicunq; quæsierit animam suam saluam facere, perdet illam, & qui
II
o 210 cunq; perdiderit illam, uiuificabit eam. [q] Dico uobis in illa nocte erũt duo in lecto uno, unus assu-
X metur, & alter relinquetur. Duę erunt molentes in unũ, una assumetur, & altera relinquetur. Duo
p 211 in agro, unus assumetur, & alter relinquetur. [r] Respõdentes dicunt illi, Vbi domine? Qui dixit il-
III lis, Vbicũq; fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ. Cap. XVIII.
q 212 D[a] Icebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet semper orare & non deficere, di-
V cens, Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui deum nõ timebat & hominem nõ reuere-
r 213 V batur. Vidua autem quædam erat in ciuitate illa, & ueniebat ad eum, dicens, Vindica me de ad-
s 214 uersario meo. Et nolebat per multum tempus. Post hæc autem dixit intra se, Et si deum non ti- D
X meo, nec hominem reuereor, tamen quia molesta est mihi hæc uidua, uindicabo illam, ne in no-
uissimo ueniens sugillet me. Ait autẽ dominus, Audite quid iudex iniquitatis dicit, Deus autem
non faciet uindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit
in illis? Dico autem uobis, quia cito faciet uindictam illorum. Veruntamen filius hominis ue-
niens, putas inueniet fidem in terra? Dixit autem & ad quosdã qui in se confidebãt tanquam iu-
sti, & aspernabantur cæteros, parabolam istam, Duo homines ascenderunt in templum ut ora-
rent, unus pharisæus, & alter publicanus. Pharisæus stans hęc apud se orabat, Deus, gratias ago
tibi, quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, iniusti, adulteri, uelut etiam hic publicanus. Ie-
iuno bis in sabbato, decimas do omnium quæ possideo. Et publicanus à longe stãs, nolebat nec
b 215 oculos ad cœlum leuare, sed percutiebat pectus suum, dicens. Deus propicius esto mihi peccato-
V
c 216 ri. Amen dico uobis, descendit hic iustificatus in domum suam ab illo, [b] quia omnis qui se exal-
II tat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur. [c] Afferebant autem ad illum infantes ut eos tan-
geret. Quod cum uiderent discipuli, increpabant illos. Iesus autẽ conuocãs illos, dixit, Sinite pue-
d 217 ros uenire ad me, & nolite prohibere eos, Taliũ ęst enĩ regnum dei. [d] Amen dico uobis, quicũq;
II non acceperit regnum dei sicut puer, nõ intrabit in illud. [e] Et interrogauit eum quidam princeps,
e 218 dicens, Magister bone, quid faciens uitam æternam possidebo? Dixit autem ei Iesus, Quid me
II
f 219 dicis bonum? Nemo bonus nisi solus deus. Mandata nosti, Non occides, nõ mœchaberis, non
II furtum facies, nõ falsum testimonium dices, honora patrem tuum & matrem. Qui ait, Hæc om-
g 220 nia custodiui à iuuentute mea. [f] Quo audito Iesus, ait ei, Adhuc tibi unum deest. Omnia quæ
II cunq; habes, uende & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & ueni sequere me. [g] His
ille auditis contristatus est, quia diues erat ualde. Videns autem Iesus illum tristem factũ, dixit,
Quàm difficile qui pecunias habent in regnum dei intrabunt. Facilius est enim camelum per fo-
ramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum dei. Et dixerunt qui audiebant, Et quis po-
test saluus fieri? Ait illis, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud deum. Ait
h 221 autem Petrus, Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te. [h] Qui dixit eis, Amen dico uobis
II
nemo

A nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios propter regnum
dei, & non recipiat multo plura in hoc tempore, & in seculo futuro uitam æternam.[i] Assumpsit i 222
autem Iesus duodecim, & ait illis: Ecce ascendimus Hierosolymam, & consummabuntur omnia II
quæ scripta sunt per prophetas de filio hominis. Tradetur enim gentibus, & illudetur, & fla-
gellabitur, & conspuetur, & postquam flagellauerint, occident eum: & die tertia resurget.[k] Et ipsi k 223
nihil horum intellexerunt. Erat autem uerbum istud absconditum ab eis, & non intelligebant X
quæ dicebantur.[l] Factum est autem cum appropinquaret Hiericho, cæcus quidam sedebat se- l 224
cus uiam mendicans. Et cum audiret turbam prætereuntem, interrogabat quid hoc esset. Dixe- II
runt autem ei, quod Iesus Nazarenus transiret. Et clamauit dicens: Iesu fili Dauid, miserere mei.
Et qui præibant increpabant eum, ut taceret. Ipse uero multo magis clamabat: fili Dauid mi-
serere mei. Stans autem Iesus, iussit illum adduci ad se. Et cum appropinquasset, interrogauit il-
lum, dicens: Quid tibi uis faciam? At ille dixit: Domine, ut uideam. Et Iesus dixit ei: Respice, fides
tua te saluum fecit. Et confestim uidit, & sequebatur illum, magnificans deum. Et omnis plebs ut
uidit, dedit laudem deo.

Cap. XIX

ET [a] ingressus perambulabat Hiericho. Et ecce uir nomine Zacchæus, & hic princeps erat a 225
publicanorum, & ipse diues. Et quærebat uidere Iesum quis esset, & non poterat præ turba, X
quia statura pusillus erat. Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum, ut uideret eum, quia
inde erat transiturus. Et cum uenisset ad locum: suspiciens Iesus uidit illum, & dixit ad eum: Za-
chæe festinans descende, quia hodie in domo tua oportet me manere. Et festinans descendit, &
excepit illum gaudens. Et cum uiderent omnes murmurabant, dicentes quod ad hominem pec-
catorem diuertisset. Stans autem Zachæus, dixit ad dominum: Ecce dimidium bonorum meo-
rum domine do pauperibus, & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplũ. Ait Iesus ad eum:
Quia hodie salus domui huic facta est, eo quod & ipse filius sit Abrahæ.[b] Venit enim filius ho- b 226
minis quærere & saluum facere quod perierat.[c] Hęc illis audientibus, adijciens dixit parabolam, V
B eo quod esset propè Hierusalem, & quia existimarent, quod confestim regnum dei manifesta- c 227
retur. Dixit ergo,[d] Homo quidam nobilis abijt in regionem longinquam accipere sibi regnũ, & X
reuerti.[e] Vocatis autẽ decem seruis suis, dedit eis decem mnas, & ait ad illos: Negociamini dum d 228
uenio. Ciues autem eius oderant eum, & miserũt legationẽ post illum, dicentes: Nolumus hunc e 229 II
regnare super nos. Et factum est ut rediret accepto regno, & iussit uocari seruos, quibus dedit pe- V
cuniam, ut sciret quantum quisque negociatus esset. Venit autẽ primus, dicens: Domine mna tua
decem mnas acquisiuit. Et ait: Euge bone serue, quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem ha-
bens supra decẽ ciuitates. Et alter uenit, dicens: Domine, ecce mna tua fecit quinque mnas. Et huic
ait: Et tu esto super quinque ciuitates. Et alter uenit, dicens: Domine, ecce mna tua quam habui re-
positam in sudario. Timui enim te, quia homo austerus es, tollis quod nõ posuisti, & metis quod
non seminasti. Dicit ei: De ore tuo te iudico serue nequã. Sciebas quod ego homo austerus sum,
tollens quod non posui, & metens quod non seminaui: Et quare non dedisti pecuniã meam ad
mensam, & ego ueniens, cum usuris utique exegissem illam? Et astantibus dixit: Auferte ab illo
mnam, & date illi qui decem mnas habet. Et dixerunt ei: Domine, habet decem mnas.[f] Dico au-
tem uobis, quia omni habenti dabitur, ab eo autem qui non habet, & quod habet, auferetur ab f 230
eo.[g] Veruntamen inimicos meos illos qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, & inter- V
ficite ante me.[h] Et his dictis præcedebat ascendens Hierosolymam. Et factũ est cum appropin- g 231 V
quasset ad Bethphage & Bethaniam, ad montẽ qui uocatur oliueti: misit duos discipulos, dicens: h 232
Ite in castellum quod contra uos est, in quod introeuntes inuenietis pullum asinæ alligatum, cui II
nemo unquam hominũ sedit, soluite illum, & adducite. Et si quis uos interrogauerit, quare solui-
tis, sic dicetis ei: quia dominus operam eius desiderat.[i] Abierũt aũt qui missi erant, & inuenerunt
sicut dixit illis, stantem pullum. Soluentibus autem illis pullũ, dixerũt domini eius ad illos: Quid i 233
soluitis pullum? At illi dixerũt: Quia dominus eum necessarium habet. Et duxerunt illum ad Ie- II
sum. Et iactantes uestimenta sua supra pullum, imposuerunt Iesum. Eunte autem illo, substerne-
bant uestimenta sua in uia.[k] Et cum appropinquaret iam ad descensum montis oliueti, cœperũt k 234
omnes turbæ discipulorum gaudẽtes laudare deum uoce magna super omnibus quas uiderant I

nirtutibus, dicentes: Benedictus qui nenit rex in nomine domini, pax in cœlo, & gloria in excelſis k
l 235 [l]Et quidam phariſæorum de turbis dixerũt ad illum: Magiſter, increpa diſcipulos tuos. Quibus
v ipſe ait: Dico nobis, quia ſi hi tacuerint, lapides clamabunt.[m] Et ut appropinquauit uidens ciuita-
m 236 tem, fleuit ſuper illam, dicens: Quia ſi cognouiſſes & tu. Et quidem in hac die tua quæ ad pacem
x tibi, nunc autem abſcondita ſunt ab oculis tuis. Quia uenient dies in te, & circundabũt te inimici
tui uallo, & circundabunt te & coanguſtabunt te undiq;, & ad terram proſternent te & filios tu-
n 237 os qui in te ſunt.[n] Et non relinquent in te lapidem ſuper lapidem, eo quod non cognoueris tem-
ii pus uiſitationis tuæ.[o] Et ingreſſus in templum, cœpit eijcere uendentes in illo & ementes, dicens
o 238 illis: Scriptum eſt, quia domus mea domus orationis eſt, uos autem feciſtis illam ſpeluncam la-
i
p 239 tronum.[p] Et erat docens quotidie in templo. Principes autem ſacerdotum & ſcribæ & principes
i plebis quærebant illum perdere, & non inueniebant quid facerent illi. Omnis enim populus ſu-
ſpenſus erat audiens illum.

Cap. XX

a 240 ET [a]T factum eſt in una dierum docente illo populum in templo & euangelizante: cõuenerunt
ii principes ſacerdotum & ſcribæ cum ſenioribus, & aiunt dicentes ad illum: Dic nobis, in qua
poteſtate hæc facis, aut quis eſt qui dedit tibi hanc poteſtatem? Reſpondens autem, dixit ad
illos: Intertogabo uos & ego unum uerbum, reſpõdete mihi. Baptiſmum Ioannis de cœlo erat,
an ex hominibus? At illi cogitabant intra ſe dicentes: Quia ſi dixerimus de cœlo, dicet, quare er-
go non credidiſtis illi? Si autem dixerimus, ex hominibus, plebs uniuerſa lapidabit nos. Certi
ſunt enim Ioannem prophetã eſſe. Et reſponderunt ſe neſcire unde eſſet. Et Ieſus ait illis: Neq;
b 241 ego dico uobis in qua poteſtate hæc facio.[b] Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc.
ii Homo quidam plantauit uineam, & locauit eam colonis, & ipſe peregre fuit multis temporibus;
& in tempore illo miſit ad cultores ſeruum, ut de fructu uineæ darent illi. Qui cæſum dimiſerunt
eum inanem. Et addidit alterum ſeruum mittere. Illi autem hunc quoq; cædentes & afficientes
contumelia, dimiſerunt inanem. Et addidit tertium mittere. Qui & illum uulnerantes eiecerunt.
Dixit autem dominus uineæ. Quid faciam? Mittam filium meum dilectum, forſitan cum hunc
uiderint uerebuntur. Quem cum uidiſſent coloni, cogitauerunt intra ſe dicentes: Hic eſt hæres,
occidamus illum, ut noſtra fiat hæreditas. Et eiectum illum extra uineam, occiderunt. Quid er-
go faciet illis dominus uineæ? Veniet & perdet colonos iſtos, & dabit uineam alijs. Quo audito
dixerunt illi: Abſit. Ille autem aſpiciens eos ait: Quid eſt ergo hoc quod ſcriptum eſt. Lapidem
quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli. Omnis qui ceciderit ſupra illum
c 242 lapidem conquaſſabitur: ſupra quem autem ceciderit, comminuet illum.[c] Et quærebant princi-
t pes ſacerdotum & ſcribæ mittere in illum manus hora illa, & timuerunt populum. Cognoue-
d 243 runt enim quod ad ipſos dixerit ſimilitudinem hanc.[d] Et obſeruantes miſerunt inſidiatores qui
ii ſe iuſtos ſimularent, ut caperent eum in ſermone, & traderent illum principatui & poteſtati præ-
ſidis. Et interrogauerunt eum dicentes: Magiſter, ſcimus quia recte dicis & doces, & non accipis
perſonam, ſed uiam dei in ueritate doces. Licet nobis tributum dare Cæſari, an non? Conſide-
rans autem dolum illorum, dixit ad eos: Quid me tentatis? Oſtendite mihi denarium, cuius ha-
bet imaginem & inſcriptionem? Reſpondentes dixerunt ei: Cæſaris. Et ait illis: Reddite ergo
quæ ſunt Cæſaris, Cæſari: & quæ ſunt dei, deo. Et non potuerunt uerbum eius reprehendere co-
ràm plebe, & mirati in reſponſione eius tacuerunt. Acceſſerunt autem quidam Sadducæorum,
qui negant eſſe reſurrectionem, & interrogauerunt eum, dicentes: Magiſter, Moyſes ſcripſit no-
bis. Si frater alicuius mortuus fuerit habens uxorem, & hic ſine liberis fuerit, ut accipiat eam fra-
ter eius uxorem, & ſuſcitet ſemen fratri ſuo. Septem ergo fratres erant, & primus accepit uxo-
rem, & mortuus eſt ſine filijs. Et ſequens accepit illam, & ipſe mortuus eſt ſine filijs. Et tertius ac-
cepit illam, ſimiliter & omnes ſeptem, & non reliquerũt ſemen, & mortui ſunt. Nouiſſime omni-
um mortua eſt & mulier. In reſurrectione ergo cuius eorum erit uxor? ſiquidem ſeptem habue-
runt eam uxorem. Et ait illis Ieſus. Filij huius ſeculi nubunt & traduntur ad nuptias, illi uero qui
digni habebuntur ſeculo illo & reſurrectione ex mortuis, neq; nubunt, neque ducunt uxores,
neq; enim ultra mori poterunt. Aequales enim angelis ſunt, & filij ſunt dei, cum ſint filij reſurre-
ctionis. Quia uero reſurgent mortui, & Moyſes oſtendit ſecus rubum, ſicut dicit dominũ deum

Abraham

A Abraham & deum Isaac & deum Iacob. Deus autem non est mortuorum, sed uiuorum, omnes
enim uiuunt ei. Respondentes autem quidam scribarum, dixerunt ei: Magister, bene dixisti.[e] Et e 244
amplius non audebant eum quicquam interrogare.[f] Dixit autẽ ad illos: Quomodo dicũt Chri II
stum filium esse Dauid, & ipse Dauid dicit in libro psalmorũ: Dixit dominus domino meo, se f 245
de à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum? Dauid ergo domi II
num illum uocat, & quomodo filius eius est?[g] Audiente autẽ omni populo, dixit discipulis suis: g 246 II
Attendite à scribis qui uolunt ambulare in stolis, & amant salutationes in foro, & primas cathe h 247
dras in synagogis, & primos discubitus in cœnis.[h] Qui deuorant domos uiduarum simulantes VIII
longam orationem. Hi accipient damnationem maiorem. Cap. XXI

RESpiciens autem uidit eos qui mittebant munera sua in gazophylacium diuites. Vidit au
tem & quandam uiduam pauperculam, mittentem æra minuta duo. Et dixit: Vere dico uo
bis: quia uidua hæc paupercula plus quàm omnes misit. Nam omnes hi ex abundanti sibi mise
runt in munera dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnem uictum suum quem habuit misit.
[a] Et quibusdam dicentibus de templo quod bonis lapidibus & donis ornatum esset, dixit: Hæc a 248
quæ uidetis, uenient dies in quibus non relinquetur lapis supra lapidem qui non destruatur.[b] In II
terrogauerunt autem illum, dicentes: Præceptor quando hæc erunt, & quod signum cum fieri b 249
incipient? Qui dixit: Videte ne seducamini. Multi enim ueniẽt in nomine meo dicentes: quia ego II
sum, & tempus appropinquauit. Nolite ergo ire post eos. Cum autem audieritis prælia & sedi
ditiones, nolite terreri. Oportet enim hæc fieri, sed nondum statim finis. Tunc dicebat illis: Sur
get gens contra gentem, & regnum aduersus regnum, & terræmotus magni erunt per loca: & pe
stilentiæ, & fames, terroresq́ de cœlo & signa magna erunt.[c] Sed ante hæc omnia inijcient uo c 250
bis manus suas, & persequentur, tradentes in synagogas & custodias: trahentes ad reges & præ I
sides propter nomen meum. Continget autem uobis in testimonium.[d] Ponite ergo in cordibus d 251
uestris non præmeditari quemadmodum respondeatis. Ego enim dabo uobis os & sapientiam, II
B cui non poterunt resistere & contradicere omnes aduersarij uestri. Trademini autem à parenti
bus & fratribus & cognatis & amicis, & morte afficient ex uobis. Et eritis odio omnibus propter
nomen meum. Et capillus de capite uestro non peribit. In patientia uestra possidebitis animas
uestras.[e] Cum autem uideritis circundari ab exercitu Hierusalem, tunc scitote quia appropin e 252
quauit desolatio eius.[f] Tunc qui in Iudæa sunt, fugiãt ad montes, & qui in medio eius, discedant, X
& qui in regionibus, non intrent in eam, quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scri f 253
pta sunt.[g] Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.[h] Erit enim pressura magna su II g 254
per terram, & ira populo huic.[i] Et cadent in ore gladij, & captiui ducentur in omnes gentes. Et II
Hierusalem calcabitur à gentibus, donec impleantur tempora nationum.[k] Et erunt signa in sole h 255
& luna & stellis, & in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris & fluctuum, arescen II
tibus hominibus præ timore & expectatione quæ superueniũt uniuerso orbi. Nam uirtutes cœ i 256
lorum mouebuntur.[l] Et tunc uidebunt filium hominis uenientem in nube, cum potestate ma X k 257
gna & maiestate. His autem fieri incipientibus, respicite & leuate capita uestra, quoniam appro II
pinquat redemptio uestra. Et dixit illis similitudinem. Videte ficulneam & omnes arbores, cum l 258
producunt iam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas: Ita & uos cum uideritis hæc fieri, II
scitote quoniam propè est regnum dei. Amen dico uobis, quia non præteribit generatio hæc, do m 259 X
nec omnia fiant. Cœlum & terra transibunt, uerba autem mea non transibunt.[m] Attendite au
tem uobis, ne forte grauentur corda uestra in crapula & ebrietate, & curis huius uitæ: & superue
niat in uos repentina dies illa. Tanquam laqueus enim superueniet in omnes, qui sedent super fa
ciem omnis terræ. Vigilate itaq; omni tempore orantes, ut digni habeamini fugere omnia ista e 260
quæ uentura sunt, & stare ante filium hominis. Erat autẽ diebus docens in templo: noctibus ue I
ro exiens morabatur in monte, qui uocatur oliueti: & omnis populus manicabat ad eum in tem h 261
plo audire eum. Caput XXII I

A[a]Ppropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur pascha.[b] Et quærebant princi c 262 IX
pes sacerdotũ & scribæ quomodo eum interficerent: timebant uero plebem.[c] Intrauit au d 263
tem satanas in Iudam qui cognominabatur Iscariotis, unum de duodecim:[d] Et abijt & locutus II

eſt cum principibus ſacerdotum & magiſtratibus, quemadmodum illum traderet eis, Et gauiſi c
ſunt & pacti ſunt pecuniam illi dare: & ſpopondit & quærebat opportunitatem, ut traderet
illum ſine turbis. Venit autem dies azymorũ in qua neceſſe erat occidi paſcha. Et miſit Petrum
e 264 & Ioannem dicens: Euntes parate nobis paſcha ut manducemus. At illi dixerunt: Vbi uis pare-
x mus? Et dixit ad eos: Ecce introeuntibus uobis in ciuitatem, occurret uobis homo amphoram
f 265 aquæ portans: ſequimini eum in domum in quam intrat, & dicetis patrifamilias domus: Dicit
II tibi magiſter: ubi eſt diuerſorium, ubi paſcha cum diſcipulis meis manducem? Et ipſe oſtendet
g 266 uobis cœnaculum magnum ſtratum, & ibi parate. Euntes autem inuenerunt ſicut dixit illis: &
I parauerunt paſcha. Et cum facta eſſet hora diſcubuit: & duodecim apoſtoli cum eo.[e] Et ait illis:
h 267 Deſiderio deſideraui hoc paſcha manducare uobiſcum, antequam patiar.[f] Dico enim uobis:
II quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno dei. Et accepto calice, gratias egit
i 268 & dixit: Accipite & diuidite inter nos. Dico enim uobis quod non bibam de generatione uitis,
II donec regnum dei ueniat.[g] Et accepto pane, gratias egit & fregit & dedit eis, dicens: Hoc eſt cor-
k 269 pus meum, quod pro uobis datur: hoc facite in meam commemorationem.[h] Similiter & cali-
I cem poſtquam cœnauit, dicens: Hic eſt calix nouum teſtamentũ in ſanguine meo: qui pro nobis
l 270 fundetur.[i] Veruntamen ecce manus tradentis me, mecum eſt in menſa. Et quidẽ filius hominis
II ſecundũ quod definitũ eſt uadit. Verumtamen uæ homini illi per quẽ tradetur.[k] Et ipſi cœpe-
m 271 runt quærere inter ſe, quis eſſet ex eis qui hoc facturus eſſet.[l] Facta eſt autẽ & cõtentio inter eos,
x quis eorũ uideretur eſſe maior. Dixit aũt eis: Reges gentiũ dominantur eorũ: & qui poteſtatem
n 272 habent ſuper eos, benefici uocantur. Vos autem non ſic. Sed qui maior eſt in nobis, fiat ſicut iu-
V nior: & qui præceſſor eſt, ſicut miniſtrator.[m] Nam quis maior eſt, qui recumbit, an qui miniſtrat?
o 273 Nonne qui recumbit? Ego autẽ in medio ueſtrum ſum, ſicut qui miniſtrat. Vos autem eſtis qui
x permanſiſtis mecũ in tentationibus meis, & ego diſpono uobis ſicut diſpoſuit mihi pater meus
p 274 regnum, ut edatis & bibatis ſuper menſam meam in regno meo.[n] Et ſedeatis ſuper thronos iu-
IX dicantes duodecim tribus Iſrael.[o] Ait autem dominus Simoni: Simon, Simon, ecce ſatanas ex- D
q 275 petiuit uos ut cribraret ſicut triticum. Ego autem rogaui pro te, ut non deficiat fides tua.[p] Et tu
I aliquando conuerſus, confirma fratres tuos.[q] Qui dixit ei: Domine, tecum paratus ſum & in
r 276 carcerem & in mortem ire. At ille dixit: Dico tibi Petre: non cantabit hodie gallus, donec ter
x abneges noſſe me.[r] Et dixit eis: Quando miſi uos ſine ſacculo & pera & calciamentis, nunquid
s 277 aliquid defuit uobis? At illi dixerunt Nihil. Dixit ergo eis: Sed nunc qui habet ſacculum, tollat
VIII ſimiliter & peram. Et qui non habet, uendat tunicam ſuam & emat gladium.[s] Dico enim uobis
t 278 quoniam adhuc hoc quod ſcriptum eſt, oportet impleri in me: Et cum iniquis deputatus eſt.
x Etenim ea quæ ſunt de me, finem habent.[t] At illi dixerunt: Domine, ecce duo gladij hic. At ille
u 279 dixit eis: Satis eſt.[u] Et egreſſus ibat ſecundũ conſuetudinẽ in montem oliuarum. Secuti ſunt au-
I tem illum diſcipuli.[x] Et cum perueniſſet ad locum, dixit illis: Orate ne intretis in tentationẽ.[y] Et
x 280 ipſe auulſus eſt ab eis quantũ iactus eſt lapidis: & poſitis genibus orabat, dicens:[z] Pater, ſi uis
II transfer calicem iſtum à me. Veruntamen non mea uoluntas, ſed tua fiat.[a] Apparuit autem
y 281 illi angelus de cœlo confortans eum. Et factus in agonia prolixius orabat. Et factus eſt ſudor
I eius ſicut guttæ ſanguinis decurrentis in terram.[b] Et cum ſurrexiſſet ab oratione & ueniſſet ad
z 282 diſcipulos ſuos, inuenit eos dormientes præ triſticia. Et ait illis: Quid dormitis? Surgite, orate,
I ne intretis in tentationem.[c] Adhuc eo loquente, ecce turba, & qui uocabatur Iudas unus de duo-
a 283 decim antecedebat eos, & appropinquauit Ieſu ut oſcularetur eum.[d] Ieſus autem dixit illi: Iuda,
x oſculo filium hominis tradis?[e] Videntes autem hi qui circa ipſum erant quod futurum erat, di-
b 284 xerunt ei: Domine, ſi percutimus gladio? Et percuſſit unus ex illis ſeruum principis ſacerdotum,
II & amputauit auriculam eius dexteram. Reſpondens autem Ieſus ait: Sinite uſque huc.[f] Et cum
c 285 tetigiſſet auriculam eius, ſanauit eum.[g] Dixit autem Ieſus ad eos qui uenerant ad ſe principes ſa-
I cerdotum & magiſtratus templi & ſeniores: Quaſi ad latronem exiſtis cum gladijs & fuſtibus?
d 286 Cum quotidie uobiſcum fuerim in templo, non extendiſtis manus in me. Sed hæc eſt hora ue-
II ſtra & poteſtas tenebrarum.[h] Comprehendentes autem eum, duxerunt ad domum principis
e 278 ſacerdotum.[i] Petrus uero ſequebatur eum à longe. Accenſo autem igne in medio atrij, & circun-
ſedentibus

A sedentibus illis, erat Petrus in medio eorum. Quem cum uidisset ancilla quædam sedentem ad k 292
lumen: & cum fuisset intuita, dixit: Et hic cum illo erat. At ille negauit eum, dicens: Mulier, nõ no- I
ui illum.[k] Et post pusillum alius uidens eum, dixit: Et tu de illis es. Petrus uero ait: O homo non l 293 II
sum. Et interuallo facto quasi horæ unius, alius quidam affirmabat, dicens: Vere hic cũ illo erat: m 294
nam & Galilæus est. Et ait Petrus: Homo, nescio quid dicis. Et continuo adhuc illo loquẽte, can- I
tauit gallus. Et conuersus dominus respexit Petrum.[l] Et recordatus est Petrus uerbi domini si- n 295
cut dixerat: quia priusquam gallus cantet, ter me negabis. Et egressus foras Petrus fleuit amare. II
[m] Et uiri qui tenebant illum, illudebant ei cædentes. Et uelauerunt eum & percutiebant faciem o 296 X
eius, & interrogabant eum, dicentes: Prophetiza, quis est qui te percussit? Et alia multa blasphe p 297
mantes dicebant in eum.[n] Et ut factus est dies, conuenerunt seniores plebis & principes sacerdo I
tum & scribæ, & duxerunt illum in concilium suum, dicẽtes: Si tu es Christus, dic nobis.[o] Et ait q 298
illis: Si uobis dixero, non credetis mihi: si autem & interrogauero, non respondebitis mihi neque X
dimittetis.[p] Ex hoc autem erit filius hominis sedens à dextris uirtutis dei.[q] Dixerunt autem om- r 299 II
nes: Tu ergo es filius dei? Qui ait: Vos dicitis, quia ego sum. At illi dixerunt:[r] Quid adhuc desi- s 300
deramus testimonium? Ipsi enim audiuimus de ore eius. Cap. XXIII I

E[a]T surgens omnis multitudo, duxerunt illum ad Pilatum.[b] Cœperunt autem illum accu- b 301
sare, dicentes: Hunc inuenimus subuertentem gentem nostram, & prohibentẽ tributa da- X
ri Cæsari: & dicentem se Christum regem esse.[c] Pilatus autem interrogauit eum, dicens: Tu es c 302
rex Iudæorum? At ille respondens ait: Tu dicis.[d] Ait autem Pilatus ad principes sacerdotum & I d 303
turbas: Nihil inuenio causæ in hoc homine.[e] At illi inualescebant, dicentes: Commouit popu- IX
lum docens per uniuersam Iudæam, incipiens à Galilæa usque huc. Pilatus autem audiens e 304
Galilæam, interrogauit si homo Galileus esset. Et ut cognouit quod de Herodis potestate esset, X
remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat illis diebus. Herodes autem uiso Iesu, f 305 II
gauisus est ualde. Erat enim cupiens ex multo tempore uidere eum, eo quod audierat multa de g 306
B eo, & sperabat signum aliquod uidere ab eo fieri. Interrogabat autem eum multis sermonibus. X
At ipse nihil illi respõdebat.[f] Stabant autem principes sacerdotum & scribæ cõstanter accusan- h 307
tes eum.[g] Spreuit autem illum Herodes cum exercitu suo, & illusit indutum ueste alba, & remi- IX
sit ad Pilatum. Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipso die, nam antea inimici erant adinui i 308 X
cem.[h] Pilatus autem cõuocatis principibus sacerdotum & magistratibus & plebe, dixit ad illos: k 309
Obtulistis mihi hunc hominem quasi auertentem populum, & ecce ego coram uobis interro- II
gans, nullam causam inuenio in homine isto, ex his in quibus eum accusatis,[i] sed neq; Herodes. l 310
Nam remisi uos ad illum, & ecce nihil dignum mor tum est ei.[k] Emendatum ergo illum di- I
mittam, Necesse enim habebat dimittere eis per diem festum unum.[l] Exclamauit autem simul m 311 I
uniuersa turba, dicens, Tolle hunc & dimitte nobis Barrabban, qui erat propter seditionẽ quan n 312
dam factam in ciuitate & homicidium, missus in carcerem.[m] Iterum autem Pilatus locutus est IX
ad eos, uolens dimittere Iesum: At illi succlamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.[n] Ille au- o 313
tem tertio dixit ad eos, Quid enim mali fecit iste? Nullam causam mortis inuenio in eo. Corri- I
piam ergo illum & dimittam.[o] At illi instabant uocibus magnis postulantes ut crucifigeretur, & p 314 I
inualescebant uoces eorum.[p] Et Pilatus adiudicauit fieri petitionem eorum. Dimisit autem illis q 315
eum qui propter homicidium & seditionem missus fuerat in carcerem, quem petebãt, Iesum ue- I
rò tradidit uoluntati eorum.[q] Et cum ducerent eum apprehenderunt Simonem quendam Cy- r 316 X
renensem uenientem de uilla, & imposuerunt illi crucem portare post Iesum.[r] Sequebatur au- s 317
tem illum multa turba populi & mulierum quæ plangebant & lamentabantur eum. Conuersus I
autẽ ad illas Iesus, dixit, Filiæ Hierusalem nolite flere super me, sed super uosipsas flete & super t 318
filios uestros. Quoniã ecce ueniũt dies in quibus dicent, Beatæ steriles & uentres quæ nõ genue I
runt, & ubera quæ non lactauerunt. Tunc incipient dicere montibus, cadite super nos, & colli- u 319
bus, operite nos, quia si in uiridi ligno hæc faciunt, in arido quid fiet?[s] Ducebantur autem & alij I x 320
duo nequam cum eo ut interficerentur.[t] Et postquam uenerunt in locum qui uocatur caluariæ, X
ibi crucifixerunt eum,[u] & latrones, unum à dextris, & alterum à sinistris.[x] Iesus autem dicebat, y 321
Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt.[y] Diuidentes uero uestimenta eius miserunt sor- I

z 322 tes. Et stabat populus expectans. [x] Et deridebant eum principes cum eis, dicentes: Alios saluos C
II fecit, se saluum faciat, si hic est Christus dei electus. [a] Illudebant autem ei & milites accedentes,
a 323 II & acetum offerentes illi dicentes: Si tu es rex Iudæorum, saluum te fac. [b] Erat autem & superscri
b 324 ptio scripta super eum literis Græcis & Hebraicis & latinis, hic est rex Iudæorum. [c] Vnus autem
I. de his qui pendebant latronibus blasphemabat eum, dicens: Si tu es Christus, saluum fac teip/
c 325 sum & nos. [d] Respondens autem alter increpabat eum, dicens: Neque tu times deum quod in ea/
II dem damnatione es. Et nos quidem iuste, nam digna factis recipimus, hic uero nihil mali gessit.
d 326 Et dicebat ad Iesum: Domine, memento mei, cum ueneris in regnum tuum. Et dixit illi Iesus:
X
e 327 Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso. [e] Erat autē ferè hora sexta: & tenebræ factæ sunt
II in uniuersam terram usque in horam nonam, & obscuratus est sol: [f] Et uelum templi scissum est in
f 328 medium. [g] Et clamans uoce magna Iesus, ait: Pater in manus tuas commendo spiritum meum.
II Et hæc dicens, expirauit. [h] Videns autem centurio quod factum fuerat, glorificauit deum, dicēs:
g 329 I Vere hic homo iustus erat. [i] Et omnis turba eorum qui simul aderant ad spectaculum istud &
h 330 uidebant quæ fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur. Stabant autem omnes noti eius
II à longe, & mulieres quæ secutæ eum erant à Galilæa hæc uidentes. [k] Et ecce uir nomine Ioseph
i 331 qui erat decurio, uir bonus & iustus, hic non consenserat consilio & actibus eorum, ab Arima/
X thia ciuitate Iudææ, qui expectabat & ipse regnum dei. Hic accessit ad Pilatum & petijt corpus
k 332 I Iesu. [l] Et depositum inuoluit sindone, & posuit illud in monumento exciso in quo nondum quis/
l 333 quam positus fuerat. [m] Et dies erat parasceue, & sabbatum illucescebat. Subsecutæ autem mulie/
3 res quæ cum eo uenerant de Galilæa, uiderunt monumentum, & quemadmodum positum erat
m 334 corpus eius. [n] Et reuertentes parauerunt aromata & unguenta, & sabbato quidem siluerunt se/
X cundum mandatum.

n 336 Cap. XXIIII

VIII V[a]Na autem sabbati ualde diluculo, uenerunt ad monumentum, portantes, quæ paraue/
rant aromata, & inuenerunt lapidem reuolutum à monumēto, & ingressæ nō inuenerunt
a 336 corpus domini Iesu. Et factum est dum mente consternatæ essent de isto, ecce duo uiri steterunt D
I secus illas in ueste fulgenti. [b] Cum timerent autem & declinarent uultum in terram, dixerunt ad
b 337 illas: Quid quæritis uiuentem cum mortuis? Nō est hic, sed surrexit. Recordamini qualiter locu/
II tus est uobis cum adhuc in Galilæa esset, dicens: Quia oportet filium hominis tradi in manus
c 338 II hominum peccatorum & crucifigi, & die tertia resurgere. Et recordatæ sunt uerborum eius, [c] Et
d 339 regressæ à monumento nunciauerunt hæc omnia illis undecim & cæteris omnibus. [d] Erant au/
X tem Maria Magdalene & Ioanna & Maria Iacobi & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebant
ad apostolos hæc. Et uisa sunt ante illos sicut delyramentum uerba ista, & non crediderunt illis.
Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum, & procumbens uidit linteamina sola posita,
e 340 & abijt secum mirans quod factum fuerat. [e] Et ecce duo ex illis ibant ipsa die in castellum quod
VII erat in spacio stadiorum sexaginta ab Hierusalem, nomine Emmaus, & ipsi loquebantur adin/
uicem de his omnibus quæ acciderant. Et factum est dum fabularentur & secum quærerent, &
ipse Iesus appropinquans ibat cum illis. Oculi autem illorum tenebantur ne eum agnoscerent.
Et ait ad illos, Qui sunt hi sermones quos confertis ad inuicem ambulantes & estis tristes? Et re/
spondens unus cui nomen Cleophas dixit ei, Tu solus peregrinus es in Hierusalē, & nō cogno/
uisti quæ facta sunt in illa his diebus? Quibus ille dixit: Quæ? Et dixerunt, de Iesu Nazareno
qui fuit uir propheta, potens in opere & sermone coram deo & omni populo, & quomodo eum
tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerūt eum.
Nos autem sperabamus, quia ipse esset redempturus Israel. Et nūc super hæc omnia tertia dies
est hodie quod hæc facta sunt. Sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos quæ ante lu/
cem fuerunt ad monumentum, & non inuento corpore eius, uenerunt dicentes se etiā uisionem
angelorum uidisse, qui dicunt eum uiuere. Et abierunt quidam ex nostris ad monumentū, & ita
inuenerunt sicut mulieres dixerunt, ipsum uero non uiderunt. Et ipse dixit ad eos: O stulti & tar/
di corde ad credendum in omnibus quæ locuti sunt prophetæ, Nónne hæc oportuit pati Chri/
stum, & ita intrare in gloriā suam. Et incipiens à Moyse & omnibus prophetis, interpretabatur
illis in omnibus scripturis quæ de ipso erant. Et appropinquauerunt castello quò ibant, & ipse se

finxit

A finxit lõgius ire. Et coegerũt illum, dicentes: Mane nobiscũ domine, quoniã aduesperascit, & in-
clinata est dies. Et intrauit cũ illis. Et factũ est dum recumberet cum eis, accepit panem & benedi
xit ac fregit & porrigebat illis. Et aperti sunt oculi eorũ & cognouerũt eũ: & ipse euanuit ex ocu-
lis eorũ. Et dixerunt adinuicẽ: Nónne cor nostrũ ardens erat in nobis dũ loqueret in uia & ape-
riret nobis scripturas? Et surgentes eadẽ hora, regressi sunt in Hierusalẽ: & inuenerunt congrega
tos undecim, & eos q cũ illis erãt, dicẽtes quod surrexit dominus uere & apparuit Simoni. Et ipsi
narrabãt quę gesta erãt in uia: & quomodo cognouerũt eũ in fractione panis. [f] Dũ autẽ hæc lo f 344
quunt, stetit Iesus in medio eorũ, & dicit eis: Pax uobis, ego sum: nolite timere. Cõturbati uero IX
& conterriti existimabãt se spiritũ uidere. Et dixit eis: Quid turbati estis & cogitationes ascendũt
in corda uestra? Videte manus meas & pedes: qa ego ipse sum. Palpate & uidete: qa spiritus car
nem & ossa nõ habet, sicut me uidetis habere. Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus & pedes.
[g] Adhuc aũt illis nõ credentibus & mirantibus præ gaudio, dixit: Habetis aliquid quod mandu-
cetur? At illi obtulerũt ei partem piscis assi & fauũ mellis. Et cũ manducasset corã eis, sumẽs reli g 342
quias dedit eis. [h] Et dixit ad eos: Hęc sunt uerba quę locutus sum ad uos cũ adhuc essem uobiscũ, IX
quoniã necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysi & prophetis & psalmis de me. h 343
Tunc aperuit illis sensum ut intelligerẽt scripturas. & dixit eis: Quoniam sic scriptum est, & sic o- X
portebat Christum pati & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœniten-
tiam & remissionẽ peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hierosolyma. Vos aũt estis te
stes horũ: & ego mittã promissum patris mei in uos: uos aũt sedete in ciuitate quoadusq; indua-
mini uirtute ex alto. Eduxit aũt eos foras in Bethaniam: & eleuatis manibus suis benedixit eis. Et
factum est dum benediceret illis, recessit ab eis: & ferebat in cœlum: & ipsi adorãtes regressi sunt
in Hierusalem cum gaudio magno: & erant semper in templo laudantes & benedicentes deum.

EVANGELII SE-
CVNDVM IOANNEM
CAPVT PRIMVM.

[a] N PRINCIPIO erat uerbum: & uerbum erat apud deum: & deus erat a 1
uerbum. Hoc erat in principio apud deum. Omnia per ipsum facta sunt & III
sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso uita erat: & uita erat lux
hominum: & lux in tenebris lucet: & tenebræ eam non comprehenderunt.
[b] Fuit homo missus à deo cui nomẽ erat Ioannes. Hic uenit in testimonium b 2
ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum. Non III
erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. [c] Erat lux uera quæ illuminat omnem ho
minem uenientem in hunc mundum. In mundo erat: & mundus per ipsum factus est, & mun- c 3
dus eum non cognouit. [d] In propria uenit: & sui eum non receperunt. Quotquot autem recepe- III
runt eum, dedit eis potestatem filios dei fieri his qui credunt in nomine eius. Qui non ex sangui- d 4
nibus, neq; ex uoluntate carnis, neque ex uoluntate uiri, sed ex deo nati sunt. [e] Et uerbum caro X
factum est: & habitauit in nobis. Et uidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti à patre ple- e 5 III
num gratiæ & ueritatis. [f] Ioannes testimonium perhibet de ipso, & clamat dicens: Hic erat quem f 6
dixi, qui post me uenturus est, ante me factus est: quia prior me erat. [g] Et de plenitudine eius I
nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia, quia lex per Moysen data est: gratia & ueritas per g 7
Iesum Christum facta est. [h] Deum nemo uidit unquam. Vnigenitus filius qui est in sinu patris X h 8
ipse enarrauit. [i] Et hoc est testimonium Ioannis quando miserunt Iudæi ab Hierosolymis sacer- III
dotes & leuitas ad eum ut interrogarent eum: Tu quis es? Et confessus est, & non negauit. Et i 9
confessus est: quia non sum ego Christus. Et interrogauerunt eum: Quid ergo? Helias es tu? Et X
dicit: Non sum. Propheta es tu? Et respõdit: Non. Dixerũt ergo ei: Quis es, ut respõsum demus k 10
his qui miserunt nos: Quid dicis de teipso? Ait: [k] Ego uox clamantis in deserto: dirigite uiã domi I
ni, sicut dixit Esaias propheta. [l] Et qui missi fuerant, erant ex pharisæis. Et interrogauerunt eum l 11 X

m 12 & dixerunt ei: Quid ergo baptizas si tu nõ es Christus, neq; Helias, neq; propheta? [m] Respon- C
I dit eis Ioannes, dicens: Ego baptizo in aqua, medius autẽ uestrum stetit quẽ uos nescitis. Ipse est
n 13 qui post me uenturus est, qui ante me factus est: cuius ego non sum dignus ut soluam eius corri
X o 14 giam calciamenti. [n] Hæc in Bethania facta sunt trans Iordanẽ, ubi erat Ioannes baptizans. Alte
I ra die uidit Ioannes Iesum uenientem ad se, & ait: Ecce agnus dei, qui tollit peccata mundi. [o] Hic
p 15 est de quo dixi: Post me uenit uir qui ante me factus est, quia prior me erat, & ego nesciebã eũ.
I Sed ut manifestetur in Israel, propterea ueni ego in aqua baptizans. [p] Et testimonium perhibuit
Ioannes, dicens: quia uidi spiritum descendentẽ quasi columbã de cœlo, & mãsit super eũ, & ego
nesciebam eum: sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem uideris spiritũ de
scendentẽ & manentẽ super eũ, hic est qui baptizat in spiritu sancto. Et ego uidi & testimonium
q 16 perhibui: quia hic est filius dei. [q] Altera die iterũ stabat Ioannes & ex discipulis eius duo. Et respi
X ciens Iesum ambulantem, dixit: Ecce agnus dei. Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & se
cuti sunt Iesum. Conuersus autem Iesus & uidens eos sequentes se, dicit eis: Quid quæritis? Qui
dixerũt ei. Rabbi, quod dicit interpretatũ magister, ubi habitas? Dicit eis: Venite & uidete. Ve
nerunt & uiderunt ubi maneret: & apud eum manserunt die illo. Hora autem erat quasi decima.
Erat autem Andreas frater Simonis Petri unus ex duobus qui audierant à Ioanne, & secuti fue
r 17 rant eum. [r] Inuenit hic primum fratrem suum Simonem, & dicit ei: Inuenimus Messiã, quod est
I interpretatum Christus. Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus, dixit: Tu es Si-
s 18 mon filius Iona: tu uocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus. [s] In crastinum uoluit exire in
X Galilæam, & inuenit Philippum, & dicit ei Iesus: Sequere me. Erat autẽ Philippus à Bethsaida
ciuitate Andreæ & Petri. Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei: Quẽ scripsit Moyses in lege,
& prophetæ, inuenimus Iesum filiũ Ioseph à Nazareth. Et dixit ei Nathanael: A Nazareth po-
test aliquid boni esse? Dicit ei Philippus: Veni & uide. Vidit Iesus Nathanael uenientem ad se,
& dicit de eo: Ecce uere Israëlita in quo dolus non est. Dixit ei Nathanael: Vnde me nosti? Re-
spondit Iesus & dixit ei: Priusquam te Philippus uocaret cum esses sub ficu, uidi te. Respõdit ei D
Nathanael, & ait: Rabbi, tu es filius dei, tu es rex Israel. Respõdit Iesus & dixit ei: Quia dixi tibi,
Vidi te sub ficu, credis: maius his uidebis. Et dixit ei, Amen amen dico uobis, uidebitis cœlum a-
pertum & angelos dei ascendentes & descendentes super filium hominis.

Cap. II

ET die tertia, nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ, & erat mater Iesu ibi. Vocatus est autem
& Iesus & discipuli eius ad nuptias. Et deficiente uino, dicit mater Iesu ad eum, Vinũ non
habent. Et dicit ei Iesus, Quid mihi & tibi est mulier? Nondum uenit hora mea. Dicit mater
eius ministris, Quodcunque dixerit uobis facite. Erant ibi autem lapideæ hydriæ sex positæ se-
cundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ metretas binas uel ternas. Dicit eis Iesus,
Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas usque ad summum & dicit eis Iesus, Haurite nunc &
ferte architriclino, & tulerunt. Vt autem gustauit architriclinus aquam uinum factam, & nõ scie
bat unde esset, ministri autem sciebant qui hauserant aquam, uocat sponsum architriclinus, & di
cit ei, Omnis homo primum bonum uinum ponit, & cum inebriati fuerint, tunc id quod deteri-
us est, Tu autem seruasti bonum uinum usque adhuc. Hoc fecit initiũ signorum Iesus in Cana
a 19 Galilææ, & manifestauit gloriam suam, & crediderunt in eum discipuli eius. [a] Post hæc descen-
VII dit Capharnaum ipse & mater eius, & fratres eius, & discipuli eius, & ibi manserunt non multis
b 20 diebus. [b] Et prope erat pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam, [c] & inuenit in tem
I c 21 plo uendentes oues & boues, & columbas, & nummularios sedentes. Et cum fecisset quasi fla-
I gellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque & boues, & nummulariorum effudit
d 22 æs, & mensas subuertit. Et his qui columbas uendebant, dixit, Auferte ista hinc, & nolite facere
X domum patris mei, domum negociationis. [d] Recordati sunt uero discipuli eius, quia scriptum
e 23 IIII est, Zelus domus tuæ comedit me. [e] Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Quod signum
f 24 ostendis nobis, quia hæc facis? [f] Respondit Iesus, & dixit eis, Soluite tẽplum hoc, & in tribus die
X bus excitabo illud. Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum
hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud? Ille autem dicebat de templo corporis sui. Cum ergo

resurrexisset

A resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius, quia hoc dicebat, & crediderunt scripturæ &
sermoni quem dixit Iesus. Cum autem esset Hierosolymis in pascha in die festo: multi eredide/
runt in uomine eius, uidentes signa eius quæ faciebat. Ipse autem Iesus nō credebat semeripsum
eis, eo quod ipse nosset omnes: & quia opus ei non erat, ut quis testimonium perhiberet de ho/
mine. Ipse enim sciebat quid esset in homine. Cap. III

ERat autem homo ex pharisæis Nicodenius nomine princeps Iudæorum. Hic uenit ad Ie/
sum uocte & dixit ei: Rabbi, scimus quia à deo ueuisti magister. Nemo enim potest hæc si
gna facere quæ tu facis nisi fuerit deus cum eo. Respondit Iesus & dixit ei: Amen amen dieo tibi:
nisi quis uatus fuerit denno, non potest uidere regnum dei. Dixit ad eum Nicodemus: Quo/
modo potest homo renasci eum sit senex? Nuuquid potest in uentrem matris suæ iterato introi
re & nasci? Respondit Iesus: Ameu amen dico tibi: nisi quis reuatus fuerit ex aqua & spiritu, non
porest introire in regnum dei. Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex spiritu,
spiritus est. Nou mireris quia dixi tibi, oportet uos nasci denuo. Spiritus ubi nult, spirat: & uo/
cem eius audis: sed nescis uude ueniat, aut quo ua dat. Sic est omnis qui natus est ex spiritu. Re/
spoudit Nicodemus, & dixit ei: Quomodo possuut hæc fieri? Respondit Iesus & dixit ei: Tu es
magister iu Israel, & hæc ignoras? Amen amen dico tibi: quia quod scimus, loquimur: & quod
uidimus restamnr, & testimonium nostrum non accipitis. Si terrena dixi uobis & non creditis:
quomodo si dixero uobis cœlestia, credetis? Et nemo ascendit in cœlum, nisi qui descēdit de cœ/
lo, filius homiuis qui est in cœlo. Et sicut Moyses exaltauit serpentē in deserto: ita exaltari opor/
tet filiū hominis: ut omnis qui credit in ipso non pereat, sed habeat uitam æternam. Sic enim de
us dilexit mundū ut filiū suū unigenitū daret: ut omnis qui credit in eū uō pereat, sed habeat ui/
tam æternā. Nō enim misit deus filiū suū in muudū ut iudicet mnudū, sed ut saluet mundus per
ipsum. Qui credit in eū, nō iudicatur. Qui aūt non credit, iam iudicatus est, quia nō credidit in uo
mine unigeniti filij dei. Hoc est aūt iudiciū: quia lux uenit in mundū, & dilexerunt homines ma/
B gis tenebras quàm lucē. Erant eñ eorū mala opera. Omnis enim qui male agit, odit lucē: & non
uenit ad lucem ut nō arguātur opera eius. Qui aūt facit ueritatē, uenit ad lucē ut manifestentur
opera eius: quia in deo facta suut. Post hæc uenit Iesus & discipuli eius iu terrā Iudæam: & illic
demorabatur cum eis & baptizabat.[a] Erat aūt & Ioannes baptizās in Aenon iuxta Salim: quia a 25
aquæ multæ erant illic & ueniebaut & baptizabautur.[b] Nondū enim missus fuerat Ioannes in III
carcerem.[c] Facta est aūt quęstio ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione. Et uenerunt b 26
ad Ioanuē, & dixerūt ei: Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem eui tu testimonium perhibuisti: IIII c 27
ecce hic baptizat, & omnes ueniunt ad eum. Respoudit Ioannes & dixit: Nō potest homo acci/ X
pere quicquam, nisi fuerit ei datum de eœlo.[d] Ipsi uos mihi testimonium perhibetis quod dixe d 28
rim: non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum.[e] Qui habet spousam, sponsus est: I
amicus autem sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter uocem spōsi. Hoc ergo gau/ e 29
dium meum impletum est. Illum oportet crescere, me autem minui. Qui de sursum ueuit, super X
omues est. Qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur. Qui de cœlo uenit, super omnes est.
Et quod uidir & audiuit, hoc testatur: & testimonium eius nemo accipit. Qui autem acceperit
eius testimonium: signauit quia deus uerax est. Quem enim misit deus, uerba dei loquitur. Non f 30
euim ad mensuram dat deus spiritum.[f] Pater diligit filium: & omnia dedit iu manu eius.[g] Qui III
eredit in filium, habet uitam æternam: qui autem incredulus est filio, nou uidebit uitam: sed ira g 31
dei manet super eum. Cap. IIII X

VT ergo cognouit Iesus quia audierunt pharisæi quod Iesus plures discipulos facit & ba/
ptizat quàm Ioannes, quanquam Iesus nō baptizaret, sed discipuli eius,[a] reliquit Iudæam, a 32 VII
& abijt iterum in Galilæam.[b] Oportebat autem eum transire per Samariam. Venit ergo in b 33
ciuitatem Samariæ quę dicitur Sychar, iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo. Erat X
autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fourem. Hora autem erat
quasi sexta. uenit mulier de Samaria haurire aquam. Dixit ei Iesus: Da mihi bibere: Discipuli
euim eius abierant in ciuitatem ut cibos emerent. Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quomo/
do tu cum Iudęus sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? Nō eñ coutunt Iudęi
Samarita/

Samaritanis. Respondit Iesus & dixit ei: Si scires donum dei, & quis est qui dicit tibi: Da mihi bi C
bere, tu forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquã uiuam. Dicit ei mulier: Domine, neq; in quo
haurias, habes, & puteus altus est. Vnde ergo habes aquam uiuam? Nunquid tu maior es patre
nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius? Respondit
Iesus & dixit ei: Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum. Qui autẽ biberit ex aqua quam ego
dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in uitam
æternam. Dicit ad eum mulier: Domine, da mihi hanc aquam, ut non sitiam, neq; ueniam huc
haurire. Dixit ei Iesus: Vade uoca uirum tuum & ueni huc. Respõdit ei mulier & dixit: Non ha-
beo uirum. Dixit ei Iesus: Bene dixisti, quia non habeo uirum. Quinq; enim uiros habuisti, &
nunc quem habes, non est uir tuus. Hoc uere dixisti. Dicit ei mulier: Domine, uideo quia pro-
pheta es tu. Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & nos dicitis, quia Hierosolymis est locus
ubi adorare oportet. Dixit ei Iesus: Mulier crede mihi, quia ueniet hora quando neq; in monte
hoc, neq; in Hierosolymis adorabitis patrem. Vos adoratis quod nescitis: nos adoramus quod
scimus: quia salus ex Iudæis est. Sed ueniet hora, & nunc est, quãdo ueri adoratores adorabunt
patrem in spiritu & ueritate. Nam & pater tales quærit, qui adorẽt eum. Spiritus est deus, & eos
qui adorant eum, in spiritu & ueritate oportet adorare. Dicit ei mulier: Scio quia Messias ueniet,
qui dicitur Christus. Cum ergo uenerit ille, annunciabit nobis omnia. Dixit ei Iesus: Ego sum
qui loquor tecum. Et continuo uenerunt discipuli eius, & mirabantur quia cum muliere loque-
batur. Nemo tamen dixit, quid quæris, aut quid loqueris cum ea? Reliquit ergo hydriam suam
mulier & abijt in ciuitatem, & dixit illis hominibus: Venite & uidete hominẽ qui dixit mihi om-
nia quæcunq; feci. Nunquid ipse est Christus? Exierunt ergo de ciuitate, & ueniebant ad eum.
Interea rogabãt eum discipuli, dicentes: Rabbi, manduca. Ille autem dixit eis: Ego cibum habeo
manducare quem uos nescitis. Dicebant ergo discipuli ad inuicem: Nunquid aliquis attulit ei
manducare? Dicit eis Iesus: Meus cibus est, ut faciam uoluntatem eius qui misit me, ut perficiam
opus eius. Nónne uos dicitis, quod adhuc quatuor menses sunt & messis uenit? Ecce dico uobis, D
leuate oculos uestros & uidete regiones, quia albæ sunt iam ad messem. Et qui metit, mercedem
accipit, & qui congregat fructum in uitam æternam, ut & qui seminat, simul gaudeat & qui metit.
In hoc enim est uerbum uerum, quia alius est qui seminat, & alius est qui metit. Ego misi uos me
tere quod uos non laborastis. Alij laborauerunt, & uos in labores eorum introistis. Ex ciuitate
autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum propter uerbum mulieris testimoniũ per-
hibentis, quia dixit mihi omnia quæcunq; feci. Cum uenissent ergo ad illum Samaritani, rogaue
runt eum ut ibi maneret. Et mansit ibi duos dies. Et multo plures crediderunt in eum propter ser-
monem eius. Et mulieri dicebant, quia iam non propter tuam loquelam credimus: Ipsi enim
e 34 audiuimus & scimus, quia hic est uere saluator mundi. [e] Post duos autem dies exijt inde &
VII abijt in Galilæam. [d] Ipse enim Iesus testimonium perhibuit, quia propheta in sua patria hono-
d 35 I rem non habet. [e] Cum ergo uenisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, cum omnia uidissent
e 36 quæ fecerat Hierosolymis in die festo: & ipsi enim uenerant ad diem festum. Venit ergo iterum
X in Cana Galilææ, ubi fecit aquam uinum. [f] Et erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Ca-
f 37 pharnaum. Hic cum audisset quia Iesus adueniret à Iudæa in Galilæam, abijt ad eum & roga-
III bat eum ut descenderet & sanaret filiũ eius, incipiebat enim mori. Dixit ergo Iesus ad eum: Nisi
signa & prodigia uideritis, non creditis. Dicit ad eum regulus: Domine, descende priusquam mo
riatur filius meus. Dicit ei Iesus: Vade, filius tuus uiuit. Credidit homo sermoni quem dixit ei Ie-
sus, & ibat. Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & nunciauerunt, dicentes, quia filius
eius uiueret. Interrogabat ergo horam ab eis in qua melius habuerat. Et dixerunt ei, quia heri
hora septima reliquit eum febris. Cognouit ergo pater, quia illa hora erat in qua dixit Iesus, Fi-
lius tuus uiuit. Et credidit ipse & domus eius tota. Hoc iterum secundum signum fecit Iesus cum
uenisset à Iudæa in Galilæam. Cap. V

a 38 I P[a]Ost hæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam. Est autem Hieroso-
* Aliàs Be- lymis super probatica piscina, quæ cognominatur Hebraice * Bethsaida, quinq; porticus
thesda habens. In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum, expe-
ctantium

A ctantium aquæ motum. Angelus autem domini descendebat secundum tempus in piscinam, &
mouebatur aqua. Et qui prior descendisset in piscinam post motionem aquæ, sanus fiebat à qua
cunq; detinebatur infirmitate. Erat autem quidam homo ibi, triginta & octo annos habens in
infirmitate sua. Hunc cum uidisset Iesus iacentem: & cognouisset quia iam multum tempus ha-
beret, dicit ei: Vis sanus fieri? Respondit ei languidus: Domine, hominem non habeo, ut cum
turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam. Dum uenio enim ego, alius ante me descendit. Dicit
ei Iesus: Surge, tolle grabatum tuum & ambula. Et statim sanus factus est homo ille, & sustulit
grabatum suum & ambulabat. Erat autem sabbatum in die illo. Dicebant ergo Iudæi illi qui sa-
natus fuerat: Sabbatum est, nō licet tibi tollere grabatum tuum.[b] Respondit eis: Qui me sanum b 39
fecit, ille mihi dixit: Tolle grabatum tuum & ambula. Interrogauerunt ergo eum: quis est ille ho X
mo qui dixit tibi, tolle grabatum tuum & ambula? Is autem qui sanus fuerat effectus, nesciebat
quis esset. Iesus enim declinauit à turba constituta in loco. Postea inuenit eum Iesus in templo,
& dixit illi: Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat. Abijt ille ho-
mo & nunciauit Iudæis: quia Iesus esset qui fecit eum sanum. Propterea persequebantur Iudæi
Iesum, quia hæc faciebat in sabbato. Iesus autem respondit eis: Pater meus usq; modo operatur,
& ego operor. Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere, quia non solum solue-
bat sabbatum, sed & patrem suum dicebat deum, æqualem se faciens deo. Respondit itaq; Ie-
sus, & dixit eis: Amen amen dico uobis, non potest filius à se facere quicquam, nisi quod uiderit
patrem facientem. Quæcunq; enim ille fecerit, hæc & filius similiter facit. Pater enim diligit fili- I
um, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit, & maiora his demonstrabit ei opera ut uos miremi-
ni. Sicut enim pater suscitat mortuos & uiuificat: sic & filius quos uult, uiuificat. Neq; enim pater
iudicat quenquam; sed omne iudicium dedit filio, ut omnes honorificent filium, sicut honorifi-
cant patrem.[c] Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui misit illum.[d] Amen amen c 40
dico uobis, quia qui uerbum meum audit, & credit ei qui me misit, habet uitam æternam, & in iu I
B dicium nō uenit, sed transiet à morte in uitam. Amen amen dico uobis, quia ueniet hora & nunc d 41
est, quādo mortui audient uocem filij dei, & qui audierint, uiuent. Sicut enim pater habet uitam X
in semetipso, sic dedit & filio habere uitam in semetipso. Et potestatem dedit ei & iudicium face-
re, quia filius hominis est. Nolite mirari hoc: quia ueniet hora in qua omnes qui in monumentis
sunt, audient uocem eius, & procedent qui bona fecerunt in resurrectionem uitæ: qui uero mala
egerunt, in resurrectionem iudicij. Non possum ego à me ipso facere quicquam. Sicut audio, iu-
dico, & iudicium meum iustum est:[e] quia non quæro uoluntatem meam, sed uoluntatē eius qui e 42
misit me.[f] Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est uerum. Alius I.
est qui testimonium perhibet de me: & scio quia uerum est testimonium quod perhibet de me. f 43
Vos misistis ad Ioannem, & testimoniū perhibuit ueritati. Ego autem non ab homine testimo- X
nium accipio, sed hæc dico, ut uos salui sitis. Ille erat lucerna ardens & lucens: uos autem uoluistis
ad horam exultare in luce eius. Ego autē habeo testimonium maius Ioanne.[g] Opera enim quæ g 44
dedit mihi pater ut perficiam: ea ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me, quia III
pater misit me. Et qui me misit pater, ipse testimonium perhibuit de me. Neq; uocem eius unq̄
audistis, neq; speciem eius uidistis.[h] Et uerbum eius non habetis in uobis manens, quia quem h 45
misit ille, huic uos non creditis. Scrutamini scripturas, quia uos putatis in ipsis uitam æternā ha- X
bere. Et illæ sunt quæ testimonium perhibent de me: & non uultis uenire ad me ut uitam habea-
tis. Claritatem ab hominibus non accipio, sed cognoui uos, quia dilectionem dei non habetis in
uobis. Ego ueni in nomine patris mei, & non accepistis me. Si alius uenerit in nomine suo, illū ac-
cipietis. Quomodo uos potestis credere qui gloriā abinuicem accipitis: & gloriā quæ à solo deo
est, non quæritis? Nolite putare, quia ego accusaturus sim uos apud patrem: est qui accusat uos
Moses, in quo uos speratis. Si enim crederetis Mosi, crederetis forsitan & mihi. De me enim ille i 46
scripsit. Si autem illius literis non creditis, quomodo uerbis meis credetis? Cap. VI I

POst hæc abijt Iesus trans mare Galileæ, quod est Tiberiadis: & sequebatur eum multitudo a 47
magna: quia uidebant signa quæ faciebat super his qui infirmabantur.[b] Subijt ergo in mon III c 48
tem Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.[c] Erat autem proximum pascha dies festus Iudæo- I.
rum

d 49 tum.[d] Cum subleuasset ergo oculos Iesus, & uidisset, quia multitudo maxima uenit ad eum, di- C
I cit ad Philippum: Vnde ememus panes ut manducent hi? Hoc autem dicebat tentans eum, ipse
enim sciebat quid esset facturus. Respondit ei Philippus: Ducentorum denariorum panes non
sufficiunt eis, ut unusquisque modicum quid accipiat. Dicit ei unus ex discipulis eius, Andreas fra-
ter Simonis Petri: Est puer unus hic qui habet quinque panes hordeaceos, & duos pisces. Sed hęc
quid sunt inter tantos? Dixit ergo Iesus: Facite homines discumbere. Erat autem fœnũ multum
in loco. Discubuerunt ergo uiri numero quasi quinque milia. Accepit ergo Iesus panes, & cum gra
tias egisset, distribuit discumbentibus. Similiter & ex piscibus quantum uolebant. Vt autem im-
pleti sunt, dixit discipulis suis: Colligite quæ superauerant fragmenta ne pereant. Collegerũt er-
go & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus hordeaceis quæ su-
50 perfuerunt his qui manducauerãt.[e] Illi ergo homines cum uidissent quod Iesus fecerat signum,
X dicebant: Quia hic est uere propheta qui uenturus est in mundum. Iesus ergo cum cognouisset
f 51 quia uenturi essent ut raperent eum, & facerent eum regem,[f] fugit iterum in montem ipse solus.
IIII Vt autem sero factum est, descenderũt discipuli eius ad mare. Et cum ascendissent nauim, uene-
runt trans mare in Capharnaum: & tenebræ iam factæ erant, & non uenerat ad eos Iesus. Mare
autem uento magno flante exurgebat. Cum remigassent ergo quasi stadia uigintiquinque aut
triginta, uident Iesum ambulantem supra mare, & proximum naui fieri, & timuerunt. Ille autem
dicit eis: Ego sum, nolite timere. Voluerunt ergo accipere eum in nauim, & statim nauis fuit ad
g 52 terram quam ibant.[g] Altera die turba quæ stabat trans mare, uidit quia nauicula alia non erat
X ibi nisi una: & quia non introisset cũ discipulis suis Iesus in nauim, sed soli discipuli eius abiissent.
Aliæ uero superuenerunt naues à Tiberiade iuxta locum ubi manducauerant panem, gratias
agentes domino. Cum ergo uidisset turba quia Iesus non esset ibi, neque discipuli eius, ascenderũt
in nauiculas, & uenerunt Capharnaum, quærentes Iesum. Et cum inuenissent eum trans mare,
dixerunt ei: Rabbi, quando huc uenisti? Respondit eis Iesus, & dixit: Amen amen dico uobis,
quæritis me, non quia uidistis signa, sed quia manducastis ex panibus & saturati estis. Operami- D
ni non cibum qui perit, sed qui permanet in uitam æternam, quem filius hominis dabit uobis:
h 53 Hunc enim pater signauit deus. Dixerunt ergo ad eum: Quid faciemus ut operemur opera dei?
IIII Respondit Iesus & dixit eis: Hoc est opus dei, ut credatis in eum quem misit ille.[h] Dixerunt ergo
i 54 ei: Quod ergo tu facis signũ ut uideamus & credamus tibi? Quid operaris?[i] Patres nostri man-
X ducauerunt manna in deserto, sicut scriptum est: Panem de cœlo dedit eis manducare. Dixit er-
k 55 go eis Iesus: Amen amen dico uobis, non Moyses dedit uobis panem de cœlo, sed pater meus
I
l 56 dabit uobis panem de cœlo uerum. Panis enim dei est qui de cœlo descendit, & dat uitam mun-
X do. Dixerũt ergo ad eum: Domine, semper da nobis panem hunc.[k] Dixit autem eis Iesus: Ego
m 57 sum panis uitæ. Qui uenit ad me, non esuriet: & qui credit in me, non sitiet unquam. Sed dixi
I uobis: quia & uidistis me, & non credidistis.[l] Omne quod dat mihi pater ad me ueniet, & eum
n 58
X qui uenit ad me, non eiiciam foras.[m] Quia descendi de cœlo, non ut faciam uoluntatem meam,
sed uoluntatem eius qui misit me.[n] Hæc est enim uolũtas eius qui misit me patris, ut omne quod
o 59 dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illum in nouissimo die. Hæc est autem uoluntas pa
I
p 60 tris mei qui misit me: ut omnis qui uidet filium & credit in eum, habeat uitam ęternam, & ego re-
X suscitabo eum in nouissimo die.[o] Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixisset: Ego sum panis
q 61 qui de cœlo descendi, & dicebant: Nónne hic est Iesus filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem
III & matrem? Quomodo ergo dicit hic, quia de cœlo descendi?[p] Respondit ergo Iesus & dixit eis:
r 62 Nolite murmurare inuicem. Nemo potest uenire ad me, nisi pater qui misit me traxerit eum, &
X
s 63 ego resuscitabo eum in nouissimo die. Est scriptum in prophetis: Et erunt omnes docibiles dei.
I Omnis qui audiuit à patre & didicit, uenit ad me.[q] Non quia patrem uidit quisquam, nisi is qui
t 64 est à deo, hic uidit patrem.[r] Amen amen dico uobis, qui credit in me, habet uitam æternã.[s] Ego
X sum panis uitæ.[t] Patres uestri manducauerũt manna in deserto, & mortui sunt. Hic est panis de
u 65 cœlo descendens, ut si quis ex ipso manducauerit, non moriatur.[u] Ego sum panis uiuus qui de
I
x 66 cœlo descendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, uiuet in æternum. Et panis quem ego dabo,
X caro mea est pro mundi uita.[x] Litigabant ergo Iudæi adinuicem, dicentes: Quomodo potest
hic

A hic nobis carnem suam dare ad manducandum? Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico uobis,
nisi manducaueritis carnem filij hominis,& biberitis eius sanguinem,non habebitis uitam in uo
bis.Qui manducat meam carnem,& bibit meum sanguinem,habet uitam æternam,& ego resu
scitabo eum in nouissimo die.[y] Caro enim mea uere est cibus, & sanguis meus uere est potus. y 67
[z] Qui manducat meam carnem,& bibit meum sanguinem: in me manet,& ego in illo. Sicut me I z 68
misit uiuens pater,& ego uiuo propter patrem:& qui mãducat me,& ipse uiuet propter me. Hic x
est panis qui de cœlo descendit. Non sicut manducauerunt patres uestri manna,& mortui sunt.
Qui manducat hunc panem,uiuet in æternum. Hæc dixit in synagoga, docẽs in Capharnaum.
Multi ergo audientes ex discipulis eius dixerunt: Durus est hic sermo,quis posset eum audire?
Sciens autem Iesus apud semetipsum,quia murmurarent de hoc discipuli eius,dixit eis:Hoc uos
scandalizat?[a] Si ergo uideritis filium hominis ascendentem ubi erat prius.[b] Spiritus est qui uiui a 69
ficat,caro non prodest quicquam.[c] Verba quæ ego locutus sum uobis,spiritus & uita sunt. Sed I
sunt quidam ex uobis qui non credunt.[d] Sciebat enim ab initio Iesus qui essent credẽtes, & quis b 70
traditurus esset eum.[e] Et dicebat: Propterea dixi uobis,quia nemo potest uenire ad me,nisi fue- IIII
rit ei datum à patre meo. Ex hoc multi discipulorum eius abierunt retro: & iam non cum illo am c 71 x
bulabant. Dixit ergo Iesus ad duodecim: Nunquid & uos uultis abire?[f] Respondit ergo ei Si- d 72
mon Petrus: Domine,ad quem ibimus? Verba uitæ æternæ habes. Et nos credimus & cognoui IIII
mus,quia tu es Christus filius dei.[g] Respondit eis Iesus: Nónne ego uos duodecim elegi: & ex e 73
uobis unus diabolus est? Dicebat autem de Iuda Simonis Iscarioti. Hic enim erat traditurus x f 74
eum,cum esset unus ex duodecim. Cap. VII I

POst hæc autem ambulabat Iesus in Galilæam,non enim uolebat in Iudæã ambulare: quia g 75
quærebant eum Iudæi interficere. Erat autem in proximo dies festus Iudæorum scenope- x
gia. Dixerunt autem ad eum fratres eius: Transi hinc & uade in Iudæam,ut & discipuli tui uide-
ant opera tua quæ facis. Nemo quippe in occulto quid facit,& quærit ipse in palam esse. Si hæc
B facis,manifesta teipsum mundo. Neq; enim fratres eius credebant in eum. Dixit ergo eis Iesus:
Tempus meum nondum aduenit,tempus autem uestrum semper est paratũ. Non potest mun-
dus odisse uos,me autem odit,quia ego testimoniũ perhibeo de illo: quia opera eius mala sunt.
Vos ascendite ad diem festum hunc. Ego enim non ascendam ad diem festũ illum, quia meum
tempus nondum impletum est. Hæc cum dixisset,ipse mansit in Galilæa. Vt autem ascenderũt
fratres eius,tunc & ipse ascendit ad diem festum,non manifeste,sed quasi in occulto. Iudei ergo
quærebant eum in die festo,& dicebant: Vbi est ille? Et murmur multus erat in turba de eo. Qui
dam enim dicebant,quia bonus est,alij autem dicebant,non, sed seducit turbas. Nemo tamen
palam loquebat̃ de illo propter metum Iudęorũ. Iam autem die festo mediante,ascendit Iesus
in templum & docebat. Et mirabantur Iudæi,dicentes: Quomodo hic literas scit, cum non didi-
cerit? Respõdit eis Iesus & dixit: Mea doctrina non est mea,sed eius qui misit me. Si quis uolue-
rit uoluntatem eius facere,cognoscet de doctrina, utrũ ex deo sit,an ego à meipso loquar. Qui
à semetipso loquitur,gloriam propriã quærit. Qui autẽ quærit gloriam eius qui misit eum, hic
uerax est,& iniusticia in illo non est. Nónne Moyses dedit uobis legem,& nemo ex uobis facit
legem? Quid me quæritis interficere? Respondit turba,& dixit: Dæmonium habes: quis te quæ
rit interficere? Respondit Iesus,& dixit eis: Vnum opus feci,& omnes miramini: propterea Mo-
ses dedit uobis circuncisionem,non quia ex Mose est,sed ex patribus: & in sabbato circunciditis
hominem. Si circuncisionẽ accipit homo in sabbato,ut non soluatur lex Mosi, mihi cur indigna
mini,quia totum hominem sanum feci in sabbato? Nolite iudicare secũdum faciem,sed iustum
iudicium iudicate. Dicebant ergo quidam ex Hierosolymis: Nónne hic est quem quærunt in-
terficere? Ecce palam loquitur: & nihil ei dicunt. Nunquid uere cognouerunt principes, quia hic a 76
est Christus? Sed hunc scimus unde sit: Christus autem cum uenerit, nemo scit unde sit.[a] Cla- III
mabat ergo in templo docens Iesus,& dicens: Et me scitis,& unde sim scitis: & à meipso non ue- b 77
ni,sed est uerus qui misit me,quem uos nescitis. Ego scio eum,quia ab ipso sum,& ipse me misit. I
[b] Quærebant ergo eum apprehendere: & nemo misit in illum manus,quia nondum uenerat ho- c 78 x
ra eius.[c] De turba autem multi crediderunt in eum & dicebant: Christus cum uenerit,nunquid

plura signa faciet quàm quæ hic facit? Audierunt pharisæi turbam murmurantem de illo hæc. C
d 79 [d] Et miserunt principes & pharisæi ministros ut apprehenderent eum.[e] Dixit ergo eis Iesus: Ad
I huc modicum tempus uobiscum sum, & uado ad eum qui me misit.[f] Quæretis me, & non inue
e 80 X nietis. Et ubi ego sum, uos non potestis uenire. Dixerunt ergo Iudæi ad semetipsos: Quò hic itu
f 81 rus est, quia non inueniemus eum? Nunquid in dispersionem gentium iturus est, & docturus
X gentes? Quis est hic sermo quem dixit, quæretis me, & non inuenietis, & ubi ego sum uos non
potestis uenire? In nouissimo autem die magno festiuitatis, stabat Iesus & clamabat, dicens: Si
quis sitit, ueniat ad me & bibat. Qui credit in me (sicut dicit scriptura) flumina de uentre eius flu
ent aquæ uiuæ. Hoc aũt dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. Nondũ enĩ erat
g 82 spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus. [g] Ex illa ergo turba cum audissent hos ser
VII mones eius, dicebant: Hic est uere propheta. Alij dicebant: Hic est Christus. [h] Quidam autem
h 83 dicebant: Nunquid à Galilæa uenit Christus? Nónne scriptura dicit: Quia ex semine Dauid &
VII de Bethlehem castello ubi erat Dauid, uenit Christus? [i] Dissensio itaq; facta est in turba pro
i 84 X pter eum.[k] Quidam autem ex ipsis uolebant apprehendere eum, sed nemo misit super illum ma
k 85 nus.[l] Venerunt ergo ministri ad pontifices & pharisæos, & dixerunt eis illi: Quare non adduxi
I stis eum? Responderunt ministri, Nunquam sic locutus est homo, sicut hic homo. Responde
l 86 runt ergo eis pharisæi, Nunquid & uos seducti estis? Nunquid ex principibus aliquis credidit in
X eum, aut ex pharisæis? Sed turba hæc quæ nõ nouit legem, maledicti sunt. Dicit Nicodemus ad
eos, ille qui uenit ad eum nocte, qui unus erat ex ipsis, Nunquid lex nostra iudicat hominem, ni
si prius audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat? Responderunt, & dixerunt ei: Nunquid & tu
Galilæus es? Scrutare scripturas & uide, quia à Galilæa propheta non surrexit. Et reuersi sunt u
nusquisq; in domum suam.

Cap VIII

IEsus autem perrexit in montem oliueti, & diluculo iterum uenit in templum, & omnis popu
lus uenit ad eum, & sedens docebat eos. Adducunt autem scribæ & pharisæi mulierem in ad
ulterio deprehensam: & statuerunt eã in medio, & dixerunt ei, Magister, hæc mulier modo de D
prehensa est in adulterio. In lege autem Moses mandauit nobis huiusmodi lapidare, Tu ergo
quid dicis? Hoc autem dicebant tentantes eum, ut possent accusare eum. Iesus autem inclinans
se deorsum, digito scribebat in terram. Cum ergo perseuerarent interrogantes, erexit se, & dixit
eis, Qui sine peccato est uestrum, primus in illam lapidem mittat. Et iterum se inclinãs scribebat
in terram. Audientes autem hæc, unus post unum exibant, incipientes à senioribus, & remansit
solus Iesus & mulier in medio stans. Erigens autem se Iesus, dixit ei, Mulier, ubi sunt qui te accu
sabant, nemo te condemnauit? Quæ dixit: Nemo domine. Dixit autem ei Iesus, Nec ego te con
demnabo. Vade, & amplius noli peccare. Iterum ergo locutus est eis Iesus, dicens: Ego sum lux
mundi, qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen uitæ. Dixerũt ergo ei pha
risæi, Tu de te ipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est uerum. Respondit Iesus,
& dixit eis: Et si ego testimonium perhibeo de meipso, uerum est testimonium meũ, quia scio un
de ueni, & quò uado. Vos autem nescitis unde uenio, aut quò uado. Vos secundum carnem iu
dicatis: ego nõ iudico quenquam. Et si iudico ego, iudicium meum uerũ est, quia solus non sum,
sed ego & qui misit me pater, & in lege uestra scriptum est, Quia duorum hominum testimoni
um uerum est. Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me
a 87 qui misit me pater. Dicebant ergo ei, Vbi est pater tuus? [a] Respondit Iesus, Neq; me scitis, neq;
III patrem meum. Si me sciretis, forsitan & patrem meum sciretis. [b] Hæc uerba loquutus est Iesus
b 88 in gazophylacio, docẽs in templo. Et nemo apprehendit eũ, quia necdũ uenerat hora eius. [c] Di
I
c 89 xit ergo iterũ eis Iesus, Ego uado & quęretis me, & in peccato uestro moriemini. Quò ego uado,
X uos non potestis uenire. Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet semetipsum, quia dicit, Quò
ego uado, uos nõ potestis uenire? Et dicebat eis, Vos deorsum estis, ego de supernis sum. Vos
de mundo hoc estis, ego nõ sum de hoc mundo. Dixi ergo uobis, quia moriemini in peccatis ue
stris. Si enĩ nõ credideritis quia ego sum, moriemini in peccato uestro. Dicebãt ergo ei, Tu quis
es? Dixit eis Iesus, Principium, qui & loquor uobis. Multa habeo de uobis loqui & iudicare. Sed
qui me misit, uerax est: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo. Et non cognouerũt quia
patrem

A patrem eius dicebat deum. Dixit ergo eis Iesus: Cũ exaltaueritis filiũ hominis, tunc cognoscetis
quia ego sum, & à meipso facio nihil, sed sicut docuit me pater, hæc loquor. Et qui me misit, me
cum est, & non reliquit me solum, quia ego quæ placita sunt ei, facio semper. Hæc illo loquente,
multi crediderunt in eum. Dicebat ergo Iesus ad eos, qui crediderũt ei Iudæos: Si uos manseritis
in sermone meo, uere discipuli mei eritis, & cognoscetis ueritatem, & ueritas liberabit uos. Re
sponderunt ei: Semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus unquam, quomodo tu dicis, liberi
eritis? Respondit eis Iesus: Amen amen dico uobis, quia omnis qui facit peccatum, seruus est pec
cati. Seruus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum. Si ergo uos
filius liberauerit, uere liberi eritis. Scio quia filij Abrahæ estis, sed quæritis me interficere: quia ser
mo meus non capit in uobis. Ego quod uidi apud patrem, loquor: & uos quæ uidistis apud pa
trem uestrum, facitis. Respõderunt & dixerunt ei: Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus: Si
filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite. Nunc autem quæritis me interficere hominem, qui ue
ritatem uobis locutus sum, quam audiui à deo. Hoc Abraham non fecit. Vos facitis opera pa
tris uestri. Dixerunt itaq; ei: Nos ex fornicatione non sumus nati, unum patrẽ habemus deum.
Dixit ergo eis Iesus: Si deus pater uester esset, diligeretis utiq; me. Ego em̃ ex deo processi & ue
ni, neq; enim à meipso ueni, sed ille me misit. Quare loquelam meam nõ cognoscitis? Quia non
potestis audire sermonem meum. Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris uestri uultis fa
cere. Ille homicida erat ab initio, & in ueritate non stetit, quia non est ueritas in eo. Cũ loquitur
mendacium, ex proprijs loquitur, quia mendax est & pater eius. Ego autem si ueritatem dico,
non creditis mihi. Quis ex uobis arguit me de peccato? Si ueritatem dico, quare uos non credi
tis mihi? Qui ex deo est, uerba dei audit, propterea uos nõ auditis, quia ex deo nõ estis. Respon
derunt ergo Iudæi, & dixerunt ei: Nõnne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmo
nium habes? Respõdit Iesus: Ego dæmonium non habeo, sed honorifico patrem meum, & uos
inhonorastis me. Ego autem non quęro gloriam meam: est qui quærat & iudicat. Amen amen
B dico uobis, si quis sermonem meum seruauerit, mortem non uidebit in æternum. Dixerũt ergo
ei Iudæi: Nunc cognouimus, quia dæmonium habes: Abraham mortuus est & prophetæ, & tu
dicis, si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in ęternum? Nunquid tu maior
es patre nostro Abraham, qui mortuus est, & prophetæ mortui sunt? Quem teipsum facis? Re
spondit Iesus: Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: est pater meus qui glorificat me,
quem uos dicitis, quia deus noster est, & nõ cognouistis eum: ego autem noui eum. Et si dixero,
quia non scio eum, ero similis uobis mendax: sed scio eum, & sermonem eius seruo. Abraham
pater uester exultauit ut uideret diem meũ, & uidit, & gauisus est. Dixerunt ergo Iudæi ad eum:
Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham uidisti? Dixit eis Iesus: Amen amẽ dico uo
bis: antequam Abraham fieret, ego sum. Tulerunt ergo lapides ut iacerent in eum, Iesus autem
abscondit se, & exiuit de templo. Cap. IX

ET præteriens Iesus, uidit hominem cæcum à natiuitate, & interrogauerunt eum discipuli eius: Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius ut cæcus nasceretur? Respõdit Iesus: Neq; hic peccauit, neq; parentes eius: sed ut manifestentur opera dei in illo. Me oportet operari operã eius qui misit me, donec dies est. Venit nox, quando nemo potest operari. Quamdiu sum in mundo, lux sum mundi. Hæc cum dixisset, expuit in terram, & fecit lutum ex sputo, & liniuit lutum super oculos eius, & dixit ei: Vade & laua in natatoria Siloe, quod interpretatur, missus. Abijt ergo & lauit, & uenit uidens. Itaq; uicini & qui uiderant eum prius (quia mendicus erat) dicebant: Nõnne hic est qui sedebat & mendicabat? Alij dicebant, quia hic est, alij autem, nequaquam: sed similis est eius. Ille uero dicebat: quia ego sum. Dicebant ergo ei: Quomodo aperti sunt tibi oculi? Respondit: Ille homo qui dicitur Iesus, lutum fecit: & unxit oculos meos, & dixit mihi: uade ad natatoriam Siloe, & laua: & abij & laui, & uideo. Dixerunt ei: Vbi est ille? Ait, Nescio. Adducunt eum ad pharisæos qui cæcus fuerat. Erat autem sabbatum, quando lutum fecit Iesus: & aperuit oculos eius. Iterum ergo interrogabant eum pharisęi quomodo uidisset. Ille autem dixit eis: Lutum posuit mihi super oculos, & laui, & uideo. Dicebant ergo ex pharisęis quidam: Non est hic homo à deo, qui sabbatum non custodit. Alij autem dicebant: Quomodo

poteſt homo peccator hæc ſigna facere? Et ſchiſma erat inter eos. Dicunt ergo cæco iterum: Tu C
quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit: quia propheta eſt. Non crediderunt er
go Iudæi de illo, quia cæcus fuiſſet & uidiſſet: donec uocauerunt parentes eius qui uiderat: & in
terrogauerunt eos, dicẽtes: Hic eſt filius ueſter quem uos dicitis, quia cæcus natus eſt: quomodo
ergo nunc uidet? Reſponderunt eis parentes eius, & dixerunt: Scimus quia hic eſt filius noſter,
& quia cęcus natus eſt: quomodo autem nunc uideat, neſcimus: aut quis eius aperuit oculos, nos
neſcimus: ipſum interrogate, ætatem habet, ipſe de ſe loquatur. Hæc dixerunt parentes eius: quo
niam timebant Iudæos. Iam enim conſpirauerant Iudæi, ut ſi quis eum confiteretur eſſe Chri/
ſtum, extra ſynagogam fieret. Propterea parentes eius dixerunt, quia ætatem habet, ipſum in/
terrogate. Vocauerunt ergo rurſum hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei: Da gloriam deo:
nos ſcimus quia hic homo peccator eſt. Dixit ergo eis ille: Si peccator eſt, neſcio: unum ſcio, quia
cæcus cum eſſem, modo uideo. Dixerũt ergo illi: Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos?
Reſpondit eis: Dixi uobis iam & audiſtis, quid iterum uultis audire? Nunquid & uos uultis diſci/
puli eius fieri? Maledixerunt ergo ei & dixerunt: Tu diſcipulus illius ſis, nos autem Moſi diſcipu
li ſumus. Nos ſcimus quia Moſi loquutus eſt deus: hunc autem neſcimus unde ſit. Reſpondit il/
le homo, & dixit eis: In hoc enim mirabile eſt, quia uos neſcitis unde ſit, & aperuit meos oculos.
Scimus autem, quia peccatores deus non audit, ſed ſi quis dei cultor eſt, & uoluntatẽ eius facit,
hunc exaudit. A ſeculo non eſt auditum, quia quis aperuit oculos cæci nati. Niſi eſſet hic à deo
non poterat facere quicquam. Reſponderunt & dixerunt ei: In peccatis natus es totus, & tu do/
ces nos? Et eiecerũt eum foras. Audiuit Ieſus quia eiecerunt eum foras, & cum inueniſſet eum, di
xit ei: Tu credis in filium dei? Reſpondit ille & dixit: Quis eſt domine, ut credam in eum. Et dixit
ei Ieſus: Et uidiſti eum, & qui loquitur tecum, ipſe eſt. At ille ait: Credo domine. Et procidens, a/
dorauit eum. Et dixit ei Ieſus: In iudicium ego in hunc mundum ueni, ut qui non uident, uideant,
& qui uident, cæci fiant. Et audierunt quidã ex phariſæis qui cum ipſo erant, & dixerunt ei, Nun
quid & nos cæci ſumus? Dixit eis Ieſus, Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum. Nunc uero dici/ D
tis, quia uidemus, peccatum ueſtrum manet.

Cap x

Amen amen dico uobis, qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille
fur eſt & latro. Qui autem intrat per oſtium, paſtor eſt ouium, huic oſtiarius aperit, & o/
ues uocem eius audiunt. Et proprias oues uocat nominatim, & educit eas. Et cum proprias oues
emiſerit, ante eas uadit, & oues illum ſequuntur, quia ſciunt uocem eius. Alienum autem non ſe/
quuntur, ſed effugiunt ab eo, quia non nouerunt uocem alienorum. Hoc prouerbiũ dixit eis Ie/
ſus, illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis. Dixit ergo eis iterum Ieſus, Amen amen di/
co uobis, quia ego ſum oſtium ouium. Omnes quotquot uenerunt, fures ſunt & latrones, & non
audierunt eos oues. Ego ſum oſtium, per me ſi quis introierit, ſaluabitur, & ingredietur & egre/
dietur, & paſcua inueniet. Fur non uenit niſi ut furetur, & mactet & perdat. Ego ueni ut uitam ha
beant & abundantius habeant. Ego ſum paſtor bonus. Bonus paſtor animam ſuam ponit pro
ouibus ſuis. Mercenarius autem & qui non eſt paſtor, cuius non ſunt oues propriæ, uidit lupum
uenientem, & dimittit oues & fugit, & lupus rapit & diſpergit oues. Mercenarius autẽ fugit, quia
a 90 mercenarius eſt, & non pertinet ad eũ de ouibus. Ego ſum paſtor bonus, & cognoſco oues me/
III as, & cognoſcunt me meæ. [a] Sicut nouit me pater, & ego agnoſco patrem, [b] & animã meam po/
b 91 no pro ouibus meis. [c] Et alias oues habeo quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adduce/
IIII re, & uocem meam audient, & fiet unum ouile & unus paſtor. Propterea me diligit pater, quia
c 92
X ego pono animam meam, & iterũ ſumam eam. Nemo tollit eam à me, ſed ego pono eam à me/
ipſo. Poteſtatem habeo ponendi eam, & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam. Hoc manda/
tum accepi à patre meo. Diſſenſio iterum facta eſt inter Iudæos propter ſermones hos. Dice/
bant autem multi ex ipſis, Dæmonium habet & inſanit, quid eum auditis? Alij dicebãt, Hæc uer
ba non ſunt dæmonium habentis, nunquid dæmonium poteſt cæcorum oculos aperire? Facta
ſunt autẽ encænia in Hieroſolymis, & hyems erat, & ambulabat Ieſus in templo in porticu Sa/
lomonis. Circundederũt ergo eũ Iudæi, & dicebant ei, Quouſque animam noſtram tollis? ſi tu
es Chriſtus, dic nobis palam. Reſpondit eis Ieſus, Loquor uobis, & nõ creditis. Opera quæ ego
facio

A facio in nomine patris mei, hæc testimoniũ perhibent de me: sed uos non creditis, quia non estis
ex ouibus meis. Oues meæ uocem meam audiunt:& ego cognosco eas, & sequuntur me. Et ego
uitam æternam do eis:& non peribunt in æternum: & non rapiet eas quisquam de manu mea.
Pater meus quod dedit mihi, maius omnibus est:& nemo potest rapere de manu patris mei.
Ego & pater unum sumus. Sustulerunt ergo lapides Iudęi, ut lapidarent eum. Respondit eis Ie-
sus: Multa bona opera ostẽdi uobis ex patre meo: propter quod eorũ opus me lapidatis? Respõ
derunt ei Iudęi: De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia: & quia tu homo cum sis,
facis teipsum deum. Respondit eis Iesus: Nónne scriptum est in lege uestra: Quia ego dixi, dij
estis? Si illos dixit deos, ad quos sermo dei factus est:& non potest solui scriptura, quem pater
sanctificauit & misit in mundum: uos dicitis, quia blasphemas: quia dixi, filius dei sum. Si non fa
cio opera patris mei, nolite credere mihi. Si autem facio: & si mihi non uultis credere, operibus
credite: ut cognoscatis & credatis, quia pater in me est & ego in patre. [d] Quærebãt ergo eum ap d 93
prehendere:& exiuit de manibus eorum. Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum, ubi erat IIII
Ioannes baptizans primum:& mansit illic. [e] Et multi uenerunt ad eum, & dicebãt: quia Ioannes e 94
quidem signum fecit nullum. Omnia autem quæcunque dixit Ioannes de hoc, uera erãt, & multi X.
crediderunt in eum. Cap. XI

Erat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororum
eius. Maria autẽ erat quæ unxit dominum unguento, & extersit pedes eius capillis suis, cu-
ius frater Lazarus infirmabatur. Miserunt ergo sorores eius ad eũ, dicẽtes: Domine, ecce quem
amas infirmatur. Audiens autem Iesus dixit eis: Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro glo-
ria dei, ut glorificetur filius dei per eam. Diligebat autẽ Iesus Martham, & sororẽ eius Mariam,
& Lazarum. Vt ergo audiuit quia infirmabat, tunc quidem mansit in eodem loco duobus die-
bus. Deinde post hæc dicit discipulis suis: Eamus in Iudæam iterum. Dicunt ei discipuli, Rabbi,
nunc quærebant te Iudęi lapidare, & iterũ uadis illuc? Respõdit Iesus, Nónne duodecim sunt ho
B ræ diei? Si quis ambulauerit in die, non offendit, quia lucẽ huius mundi uidet. Si aũt ambulaue-
rit in nocte, offendit, quia lux non est in eo. Hæc ait, & post hæc dicit eis: Lazarus amicus noster
dormit, sed uado ut à somno excitẽ eũ. Dixerũt ergo discipuli eius: Domine si dormit, saluus e-
rit. Dixerat aũt Iesus de morte eius, illi aũt putauerũt, quia de dormitione somni diceret. Tunc er
go Iesus dixit eis manifeste: Lazarus mortuus est, & gaudeo propter uos ut credatis, quoniam
non eram ibi, sed eamus ad eum. Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus ad cõdiscipulos, Ea-
mus & nos, & moriamur cum eo. Venit itaque Iesus, & inuenit eum quatuor dies iã in monumen-
to habentem. Erat autem Bethania iuxta Hierosolymam quasi stadijs quindecim. Multi autem
ex Iudæis uenerant ad Martham & Mariam, ut consolarẽtur eas de fratre suo. Martha ergo ut
audiuit quia Iesus uenit, occurrit illi. Maria aũt domi sedebat. Dixit ergo Martha ad Iesum, Do-
mine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus. Sed & nunc scio, quia quæcunque popósceris
à deo dabit tibi deus. Dixit illi Iesus, Resurget frater tuus. Dixit ei Martha, Scio quia resurget
in resurrectione in nouissimo die. Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & uita. qui credit in me, eti-
am si mortuus fuerit, uiuet.& omnis qui uiuit & credit in me, non morietur in æternum. Credis
hoc? Ait illi, Vtique domine, Ego credidi quia tu es Christus filius dei, qui in hunc mundum ueni
sti. Et cum hæc dixisset, abijt, & uocauit Mariam sororem suam silentio dicens, Magister adest,
& uocat te. Illa ut audiuit, surrexit cito & uenit ad eum. Nõdum enim uenerat Iesus in castellum,
sed erat adhuc in illo loco ubi occurrerat ei Martha. Iudæi ergo qui erant cũ ea in domo, & con-
solabantur eam, cũ uidissent Mariam quia cito surrexit & exijt, secuti sunt eam, dicẽtes, Quia ua
dit ad monumentum ut ploret ibi. Maria ergo cum uenisset ubi erat Iesus, uidens eũ cecidit ad
pedes eius, & dixit ei, Domine, si fuisses hic, non esset mortuus frater meus. Iesus ergo ut uidit eam
plorantem, & Iudæos qui uenerant cum ea plorantes, infremuit spiritu & turbauit seipsum, & di-
xit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, ueni & uide. Et lachrymatus est Iesus. Dixerũt ergo
Iudæi, Ecce quomodo amabat eum. Quidam autem ex ipsis dixerunt. Non poterat hic qui ape
ruit oculos cæci, facere ut hic non moreretur? Iesus ergo rursum fremens in semetipso, uenit ad
monumentum. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei. Ait Iesus: Tollite lapidem. Di-

xit ei Maria soror eius qui mortuus fuerat: Domine, iam fœtet: quatriduanus est enim. Dixit ei c
Iesus: Nónne dixi tibi, quoniam si credideris, uidebis gloriam dei? Tulerunt ergo lapidem. Ie-
sus autem eleuatis sursum oculis dixit: Pater, gratias ago tibi, quoniam audisti me. Ego autem
sciebam quia semper me audis: sed propter populum qui circunstat dixi ut credant, quia tu me
misisti. Hæc cum dixisset, uoce magna clamauit: Lazare, ueni foras. Et statim prodijt qui fuerat
mortuus, ligatus manus & pedes institis, & facies eius sudario erat ligata. Dicit eis Iesus: Soluite
eum, & sinite abire. Multi ergo ex Iudæis qui uenerant ad Mariam, & uiderant quæ fecit Iesus,
crediderunt in eum. Quidam autem ex ipsis abierunt ad pharisæos, & dixerunt eis quæ fecit Ie-
sus. Collegerunt ergo pontifices & pharisæi concilium, & dicebant: Quid faciemus, quia hic ho-
mo multa signa facit? si dimittimus eum sic, omnes credent in eum, & uenient Romani & tollent
nostrum & locum & gentem. Vnus autẽ ex ipsis Caiphas nomine, cum esset pôtifex anni illius,
dixit eis: Vos nescitis quicquam, nec cogitatis: quia expedit nobis, ut unus moriatur homo pro
populo, & non tota gens pereat. Hæc autem à semetipso non dixit: sed cum esset pontifex anni
illius prophetauit, quia Iesus moriturus erat pro gente, & non tantum pro gente, sed ut filios dei
a 95 qui erant dispersi, congregaret in unum. [a] Ab illo ergo die cogitauerunt ut interficerent eum. Ie-
IIII sus ergo iam non in palam ambulabat apud Iudæos: sed abijt in regionem iuxta desertum, in ci-
b 96 uitatem quæ dicitur Ephrem: & ibi morabatur cũ discipulis suis. [b] Proximum autẽ erat pascha
I
c 97 Iudæorum: [c] & ascenderunt multi Hierosolymam de regione ante pascha ut sanctificarent seip-
X sos. Quærebant ergo Iesum, & colloquebãtur adinuicem in templo stantes: Quid putatis quia
non uenit ad diem festum? Dederant autem pontifices & pharisæi mandatum, ut si quis cogno-
uerit ubi sit, indicet ut apprehendant eum. Cap. XII
a 98 IEsus ergo ante sex dies paschæ uenit Bethaniam, ubi Lazarus fuerat mortuus: quem suscita-
I uit Iesus. [a] Fecerunt autem ei cœnam ibi, & Martha ministrabat: Lazarus uero unus erat ex
discumbentibus cum eo. Maria ergo accepit libram unguenti nardi pistici preciosi, & unxit pe-
des Iesu, & extersit pedes eius capillis suis, & domus impleta est ex odore unguenti. Dixit ergo D
unus ex discipulis eius Iudas Iscariotis, qui erat eum traditurus: Quare hoc unguentum non ue-
nijt trecẽtis denarijs, & datum est egenis? Dixit aũt hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum,
sed quia fur erat: & loculos habens, ea quæ mittebantur portabat. Dixit ergo Iesus: Sine illam
ut in diem sepulturæ meæ seruet illud: Pauperes enim semper habebitis uobiscum, me autẽ non
b 99 semper habebitis. [b] Cognouit ergo turba multa ex Iudæis, quia illic est: & uenerunt, non pro-
X pter Iesum tantum, sed ut Lazarum uiderent: quem suscitauit à mortuis. Cogitauerunt autem
principes sacerdotum, ut & Lazarum interficerent, quia multi propter illum abibant ex Iudæis,
& credebant in Iesum. [c] In crastinum autem turba multa quæ uenerat ad diem festum, cum au-
c 100 dissent quia uenit Iesus Hierosolymam, acceperunt ramos palmarum, & processerunt obuiam
I
d 101 ei, & clamabant: Osanna, benedictus qui uenit in nomine domini rex Israel. [d] Et inuenit Iesus a-
VII sellum, & sedit super eum: sicut scriptum est: Noli timere filia Sion: ecce rex tuus uenit tibi sedens
e 102 super pullum asinæ. [e] Hæc non cognouerunt discipuli eius primum: sed quando glorificatus est
X Iesus, tunc recordati sunt, quia hæc erant scripta de eo, & hæc fecerunt ei. Testimoniũ ergo per-
hibebat turba, quæ erat cum eo quando Lazarum uocauit de monumento, & suscitauit eum à
mortuis. Propterea & obuiam uenit ei turba, quia audierunt eum fecisse hoc signum. Pharisæi
f 103 ergo dixerunt ad semetipsos: Videtis quia nihil proficimus? ecce mundus totus post eum abijt.
IIII Erant autem quidam gentiles ex his qui ascenderant, ut adorarent in die festo. Hi ergo accesse-
g 104
X runt ad Philippum, qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eum, dicẽtes: Domine, uolumus
h 105 Iesum uidere. Venit Philippus, & dicit Andreæ. Andreas rursum & Philippus dixerunt Iesu. [f] Ie-
III sus autem respondit eis, dicens: Venit hora ut clarificetur filius hominis. [g] Amen amen dico uo-
i 106 bis, nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet. Si autem mor-
X
k 107 tuum fuerit, multum fructum affert. [h] Qui amat animam suam, perdet eam: & qui odit animam
IIII suam in hoc mundo, in uitam æternã custodit eam. [i] Si quis mihi ministrat, me sequatur. Et ubi
l 108 ego sum, illic & minister meus erit. Si quis mihi ministrauerit, honorificabit eum pater meus.
X [k] Nunc anima mea turbata est, & quid dicam? Pater saluifica me ex hac hora. [l] Sed propterea
ueni

A ueni in hanc horam. Pater clarifica nomen tuum. Venit ergo uox de cœlo, dicens: Et clarificaui,
& iterum clarificabo. Turba autem quæ stabat & audierat, dicebat tonitruum esse factum. Alij
autem dicebant: Angelus ei locutus est. Respondit Iesus & dixit: Non propter me hæc uox ue-
nit, sed propter uos. Nunc iudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eijcietur foras. Et e-
go si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum. Hoc autem dicebat significās qua mor
te esset moriturus. Respondit ei turba: Nos audiuimus ex lege: quia Christus manet in æternum:
& quomodo tu dicis: Oportet exaltari filium hominis? Et quis est iste filius hominis? Dixit
ergo eis Iesus: Adhuc modicum lumen in uobis est: Ambulate dum lucem habetis, ut non uos
tenebræ comprehendant. Et qui ambulat in tenebris, nescit quò uadat. Dum lucem habetis, cre-
dite in lucem, ut filij lucis sitis. Hæc locutus est Iesus: & abijt & abscondit se ab eis. Cum autē tan
ta signa fecisset coram eis, non credebant in eum: ut sermo Esaiæ prophetæ impleretur quem di m 109
xit: Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium domini cui reuelatū est? [m] Propterea non I
poterant credere: quia iterum dixit Esaias: Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum: ut n 110
non uideant oculis, & intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos. [n] Hæc dixit Esaias, quādo X
uidit gloriam eius: & locutus est de eo. Veruntamen & ex principibus multi crediderunt in eum, o 111
sed propter pharisæos non confitebantur, ut de synagoga non eijcerentur. Dilexerūt enim glo- I
riam hominum magis quàm gloriam dei. [o] Iesus autem clamauit & dixit: Qui credit in me, non
credit in me, sed in eum qui misit me. Et qui uidet me, uidet eum qui me misit. [p] Ego lux in mun- p 112
dum ueni: ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat. Et si quis audierit uerba mea & non X
custodierit, ego non iudico eum. Non enim ueni ut iudicem mundum, sed ut saluificē mundum.
Qui spernit me & non accipit uerba mea, habet qui iudicet eum. Sermo quē locutus sum, ille iu-
dicabit eum in nouissimo die. Quia ego ex meipso non sum locutus, sed qui misit me pater, ipse
mihi mandatū dedit, quid dicā, & quid loquar. Et scio quia mandatū eius uita æterna est. Quæ
ergo ego loquor, sicut dixit mihi pater, sic loquor. Cap XIII

B ANte diem festum paschæ, sciens Iesus quia uenit hora eius, ut transeat ex hoc mundo ad a 113
patrem, cum dilexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos. [a] Et cœna facta, cum IX
diabolus iam misisset in cor ut traderet eum Iudas Simonis Iscariotis, [b] sciens quia omnia dedit b 114 III
ei pater in manus, & quia à deo exiuit, & ad deum uadit: [c] surgit à cœna & ponit uestimenta c 115
sua. Et cum accepisset linteum præcinxit se. Deinde misit aquam in peluim: & cœpit lauare pe- X
des discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus. Venit ergo ad Simonem Petrum: &
dixit ei Petrus: Domine, tu mihi lauas pedes? Respondit Iesus, & dixit ei: Quod ego facio, tu ne
scis modo: scies autem postea. Dicit ei Petrus: Non lauabis mihi pedes in æternum. Respon-
dit ei Iesus: Si non lauero te, non habebis partem mecum. Dicit ei Simon Petrus: Domine,
non tantum pedes meos, sed & manus & caput. Dicit ei Iesus: Qui lotus est, non indiget nisi ut
pedes lauet: sed est mundus totus. Et uos mundi estis, sed non omnes. Sciebat enim quisnam
esset qui traderet eum: propterea dixit, non estis mundi omnes. Postquam ergo lauit pedes d 116
eorum, accepit uestimenta sua, & cum recubuisset, iterum dixit eis, Scitis quid fecerim uo- III
bis? [d] Vos uocatis me magister & domine, & bene dicitis, sum etenim. [e] Si ergo ego laui pe- e 117
des uestros dominus & magister, & uos debetis alter alterius lauare pedes. Exemplum enim X
dedi uobis: ut quemadmodum ego feci uobis, ita & uos faciatis. [f] Amen amen dico uobis: non f 118 III
est seruus maior domino suo, neque apostolus maior est eo, qui misit illum. Si hæc scitis, beati eri- g 119
tis si feceritis ea. [g] Non de omnibus uobis dico: Ego scio quos elegerim, sed ut adimpleatur scri- X
ptura: Qui manducat mecum panem, leuabit contra me calcaneum suum. Amodo dico uobis h 120
priusquam fiat, ut credatis cum factum fuerit, quia ego sum. [h] Amen amen dico uobis, qui acci- I
pit si quem misero, me accipit: qui autem me accipit, accipit eum qui misit me. [i] Et cum hæc di- i 121
xisset Iesus, turbatus est spiritu, & protestatus est, & dixit: Amen amen dico uobis, quia unus ex IIII k 122
uobis tradet me. [k] Aspiciebant ergo adinuicem discipuli hæsitantes de quo diceret. [l] Erat autem I
recumbēs unus ex discipulis eius in sinu Iesu, quem diligebat Iesus: Innuit ergo huic Simon Pe- l 123
trus, & dixit ei: Quis est de quo dicit? Itaque cum recubuisset ille supra pectus Iesu, dicit ei, Domi X m 124
ne, quis est? Respondit Iesus, ille est cui ego intinctum panem porrexero. [m] Et cum intinxisset IX

a 125 panem,dedit Iudæ Simonis Iſcariotis. Et poſt buccellam tunc introiuit in eũ Satanas. [a] Et dicit a
x ei Ieſus: Quod facis,fac citius.Hoc autem nemo ſciuit diſcumbentiũ,ad quid dixerit ei. Quidam
enim putabant,quia loculos habebat Iudas,quod dixiſſet ei Ieſus: Eme ea quæ opus ſunt nobis
ad diem feſtum,aut egenis ut aliquid daret.Cum ergo accepiſſet ille buccellam,exiuit continuo:
erat autẽ nox.Cum ergo exiſſet,dixit Ieſus: Nũc clarificatus eſt filius hominis, & deus clarifica-
tus eſt in eo.Si deus clarificatus eſt in eo:& deus clarificabit eum in ſemetipſo, & continuo clarifi
cabit eum.Filioli,adhuc modicum uobiſcum ſum.Quæretis me,& ſicut dixi Iudæis,quò ego ua
do,uos non poteſtis uenire.Et uobis dico modo: Mandatum nouum do uobis, ut diligatis inui-
cem,ſicut dilexi uos,ut & uos diligatis inuicem. In hoc cognoſcẽt omnes quia diſcipuli mei eſtis,
a 126 ſi dilectionem habueritis adinuicem. [a] Dicit ei Simon Petrus: Domine quò uadis? Reſpõdit Ie
I ſus: Quò ego uado,nõ potes me modo ſequi,ſequeris aũt poſtea.Dicit ei Petrus: Quare nõ poſ
ſum te ſequi modo? Animã meam pro te ponã.Reſpõdit ei Ieſus: Animã tuam pro me pones?
a 127 Amen amen dico tibi:nõ cantabit gallus,donec ter me neges. Cap. XIIII
x E [a] T ait diſcipulis ſuis: Nõ turbetur cor ueſtrum.Creditis in deum,& in me credite.In domo
patris mei manſiones multæ ſunt.Si quo minus dixiſſem uobis,quia uado parare uobis lo-
cum.Et ſi abiero & præparauero uobis locum,iterum uenio & accipiam uos ad meipſum:ut ubi
ſum ego,& uos ſitis.Et quò ego uado,ſcitis, & uiam ſcitis. Dicit ei Thomas: Domine,neſcimus
quò uadis,& quomodo poſſumus uiam ſcire? Dicit ei Ieſus: Ego ſum uia,ueritas,& uita. Nemo
uenit ad patrem niſi per me. Si cognouiſſetis me, & patrẽ meum utique cognouiſſetis. Et amo-
do cognoſcitis eum,& uidiſtis eum.Dicit ei Philippus: Domine,oſtende nobis patrem,& ſufficit
nobis.Dicit ei Ieſus: Tanto tempore uobiſcum ſum,& non cognouiſtis me Philippe? Qui uidet
me,uidet & patrem,quomodo tu dicis,oſtende nobis patrem? Non credis, quia ego in patre,&
pater in me eſt? Verba quæ ego loquor uobis,à meipſo non loquor.Pater in me manẽs, ipſe fa-
cit opera.Non creditis, quia ego in patre, & pater in me eſt? Alioqui propter opera ipſa credi-
te. Amen amen dico uobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipſe faciet, & maiora ho- b
rum faciet,quia ego ad patrem uado. [b] Et quodcunq; petieritis patrem in nomine meo, hoc fa-
b 128 ciam:ut glorificetur pater in filio.Si quid petieritis me in nomine meo,hoc faciã. Si diligitis me,
IIII mandata mea ſeruate.Et ego rogabo patrem,& alium paracletũ dabit uobis: ut maneat uobiſ-
cum in æternum,ſpiritum ueritatis,quem mundus non poteſt accipere,quia non uidet eum,nec
ſcit eum. Vos autem cognoſcetis eum, quia apud uos manebit,& in uobis erit. Non relinquam
uos orphanos,ueniam ad uos. Adhuc modicum,& mundus iam me non uidet. Vos autem ui-
debitis me,quia ego uiuo,& uos uiuetis. In illo die uos cognoſcetis, quia ego ſum in patre meo:
c 129 & uos in me,& ego in uobis.Qui habet mandata mea,& ſeruat ea:ille eſt qui diligit me. [c] Qui au
I tem diligit me,diligetur à patre meo:& ego diligam eum, & manifeſtabo ei meipſum. [d] Dicit ei
d 130 Iudas,non ille Iſcariotis: Domine,quid factum eſt,quia manifeſtaturus es nobis teipſum,& non
x mundo? Reſpondit Ieſus & dixit ei: Si quis diligit me,ſermonem meum ſeruabit, & pater meus
diliget eum:& ad eum ueniemus,& manſionem apud eum faciemus. Qui non diligit me,ſermo
e 131 nes meos non ſeruat. [e] Et ſermonẽ quem audiſtis non eſt meus,ſed eius qui miſit me patris. Hæc
I loquutus ſum uobis,apud uos manẽs. [f] Paracletus autem ſpiritus ſanctus quem mittet pater in
f 132 nomine meo,ille uos docebit omnia,& ſuggeret uobis omnia quæcunq; dixero uobis. Pacẽ me
x am relinquo uobis,pacem meã do uobis.Nõ quomodo mundus dat,ego do uobis.Non turbe-
tur cor ueſtrum,neq; formidet.Audiſtis quia ego dixi uobis,uado & uenio ad uos.Si diligeretis
me,gauderetis utiq;,quia uado ad patrẽ,quia pater maior me eſt.Et nunc dixi uobis priuſquam
fiat:ut cum factum fuerit,credatis.Iam non multa loquar uobiſcum. Venit enim princeps mun-
di huius,& in me non habet quicquam.Sed ut cognoſcat mũdus quia diligo patrẽ:& ſicut man-
datum dedit mihi pater,ſic facio. Cap. XV
EGo ſum uitis uera,& pater meus agricola eſt. Omnem palmitẽ in me non ferentẽ fructum
tollet eum:& omnem qui fert fructũ,purgabit eũ ut fructum plus afferat. Iam uos mundi
eſtis propter ſermonẽ quẽ locutus ſum uobis: Manete in me, & ego in uobis. Sicut palmes non
poteſt ferre fructum à ſemetipſo,niſi manſerit in uite: ſic nec uos niſi in me manſeritis.Ego ſum
uitis

A uitis,uos palmites. Qui manet in me, & ego in eo,hic fert fructum multum, quia sine me nihil
potestis facere.Si quis in me non manserit,mittetur foras sicut palmes,& arescet,& colligẽt eum a 133
& in ignem mittent,& ardet.[a] Si manseritis in me, & uerba mea in uobis manserint: quodcunq; IIII
uolueritis petetis,& fiet uobis.[b] In hoc clarificatus est pater meus, ut fructum plurimum afferа/ b 134
tis,& efficiamini mei discipuli.Sicut dilexit me pater,& ego dilexi uos. Manete in dilectiõe mea. X
Si præcepta mea seruaueritis,manebitis in dilectione mea, sicut & ego præcepta patris mei ser/
uaui,& maneo in eius dilectione:Hæc loquutus sum uobis,ut gaudiũ meum in uobis sit: & gau/ c 135
dium uestrum impleatur.Hoc est pręceptum meum, ut diligatis inuicem sicut dilexi uos.[c] Ma/ IIII
iorem hac dilectionem nemo habet,quàm ut animam suam ponat quis pro amicis suis.[d] Vos a/ d 136
mici mei estis,si feceritis quæ ego præcipio uobis.Iã non dico uos seruos,quia seruus nescit quid X
faciat dominus eius. Vos autem dixi amicos,quia omnia quæcunq; audiui à patre meo,nota fe e 137
ci nobis.Non nos me elegistis,sed ego elegi uos,& posui nos ut eatis & fructum afferatis, & fru/ IIII
ctus uester maneat:[e] ut quodcunq; petieritis patrem in nomine meo,det nobis.[f] Hæc mãdo uo f 138
bis,ut diligatis inuicem.Si mundus uos odit, scitote quia me priorem uobis odio habuit. Si de X
mundo fuissetis,mundus quod suum erat diligeret.Quia uero de mundo nõ estis, sed ego elegi g 139 III
uos de mundo,propterea odit uos mundus.[g] Mementote sermonis mei, quem ego dixi uobis: h 140
Non est seruus maior domino suo.[h] Si me persecuti sunt,& uos persequentur.Si sermonem me X
um seruauerint,& uestrum seruabunt.[i] Sed hæc omnia facient uobis propter nomẽ meũ:[k] quia i 141
nesciunt eum qui misit me.[l] Si non uenissem,& locutus fuissem eis,peccatũ non haberent. Nũc I
autem excusationem non habẽt de peccato suo.[m] Qui me odit,& patrem meum odit.[n] Si ope k 142 III
ra non fecissem in eis,quæ nemo alius fecit,peccatum non haberent.Nunc autem & uiderunt:& l 143
oderunt me & patrem meum.Sed ut adimpleatur sermo qui in lege eorum scriptus est: Quia o/ X
dio habuerunt me gratis.Cum aūtem uenerit paracletus,quem ego mittam uobis à patre, spiri/ m 144
tum ueritatis,qui à patre procedit,ille testimonium perhibebit de me, & uos testimonium perhi I
B bebitis,quia ab initio mecum estis. n 145 X

Cap. XVI

H[a]Æc loquutus sum nobis,ut non scandalizemini. Absq; synagogis faciẽt uos. Sed ueniet a 146
hora ut omnis qui interficit uos,arbitretur obsequium se præstare deo. Et hæc facient uo/ I
bis,quia non nouerunt patrem neq; me. Sed hæc loquutus sum uobis, ut cum uenerit hora eo/ b 147 X
rum reminiscamini,quia ego dixi uobis.[b] Hæc autem uobis ab initio non dixi: quia uobiscum e/
ram. Et nunc uado ad eum qui misit me,& nemo ex uobis interrogat me, quò uadis. Sed quia
hæc loquutus sum uobis,tristicia impleuit cor uestrum. Sed ego ueritatem dico uobis, expedit
uobis ut ego uadam. Si enim ego non abiero, paracletus non ueniet ad uos. Si autem abiero,
mittã eũ ad uos. Et cũ uenerit ille, arguet mũdum de peccato,& de iusticia & de iudicio. De pec
cato quidẽ:quia non crediderunt in me.De iusticia uero, quia ad patrem uado: & iam non uide/
bitis me. De iudicio autem, quia princeps mundi huius iudicatus est. Adhuc multa habeo uo/
bis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem uenerit ille spiritus ueritatis, docebit
uos omnem ueritatem. Non enim loquetur à semetipso: sed quæcunque audiet, loquetur, &
quæ uentura sunt, annunciabit uobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annunciabit
nobis.[c] Omnia quæcunq; habet pater,mea sunt.[d] Propterea dixi, quia de meo accipiet: & an/ c 148
nunciabit uobis. Modicum & iam non uidebitis me, & iterum modicum & uidebitis me, quia III
uado ad patrem. Dixerunt ergo ex discipulis eius adinuicem: Quid est hoc quod dicit nobis, d 149
modicum & non uidebitis me, & iterum modicum & uidebitis me, quia uado ad patrem. Dice/ X
bant ergo: Quid est hoc quod dicit, modicum? Nescimus quid loquitur. Cognouit autem Ie/
sus: quia uolebant eum interrogare,& dixit eis: De hoc quæritis inter nos,quia dixi: Modicum
& non uidebitis me, & iterum modicum & uidebitis me. Amen amen dico nobis: plorabitis &
flebitis nos: mundus autem gaudebit. Vos autem contristabimini, sed tristicia uestra uerte/
tur in gaudium. Mulier cum parit,tristiciam habet,quia uenit hora eius. Cum autem peperit
puerum,iam non meminit pressuræ,propter gaudium:quia natus est homo in mundum. Et uos
igitur nunc quidem tristiciam habetis. Iterum autem uidebo nos: & gaudebit cor uestrum, &
gaudium uestrum nemo tollet à uobis. Et in illo die me non interrogabitis quicquam.[e] Amen e 150
amen IIII

amen dico uobis:si quid petieritis patrem in nomine meo,dabit uobis. Vsq; modo non petistis E
f 151 quicquam in nomine meo:petite & accipietis,ut gaudium uestrum sit plenum. [f] Hæc in prouer-
x brijs locutus sum uobis. Venit hora cum iam non in prouerbrijs loquar uobis, sed palam de pa-
tre meo annunciabo uobis. In illo die in nomine meo petetis. Et non dico uobis, quia ego roga-
bo patrem de uobis. Ipse enim pater amat uos,quia uos me amastis,& credidistis,quia à deo ex
iui. Exiui à patre & ueni in mundum,iterum relinquo mundum & uado ad patrem. Dicunt ei di-
scipuli eius: Ecce nunc palam loqueris:& prouerbium nullum dicis. Nunc scimus, quia scis om-
g 152 nia,& non opus est tibi ut quis te interroget. In hoc credimus,quia à deo existi. [g] Respondit eis
IIII h 153 Iesus:Modo creditis? Ecce uenit hora,& iam uenit,ut dispergamini unusquisq; in propria,& me
x solum relinquatis,& non sum solus,quia pater mecum est. [h] Hæc locutus sum uobis, ut in me pa
cem habeatis. In mundo pressuram habetis:sed confidite,ego uici mundũ. Cap. XVII

HÆc locutus est Iesus:& subleuatis oculis in cœlum,dixit: Pater,uenit hora: clarifica filium
tuum,ut filius tuus clarificet te. Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis,ut omne quod de
disti ei det eis uitam æternam. Hæc est autem uita æterna,ut cognoscant te solum deũ uerum,&
quem misisti Iesum Christũ. Ego te clarificaui super terrã, opus cõsummaui quod dedisti mihi
ut faciam. Et nunc clarifica me tu pater apud temetipsum,claritate quam habui priusquã mũdus
fieret apud te. Manifestaui nomen tuũ hominibus,quos dedisti mihi de mundo. Tui erãt,& mi
hi eos dedisti,& sermonẽ meum seruauerũt. Nunc cognouerunt, quia omnia quæ dedisti mihi,
abs te sunt. Quia uerba quæ dedisti mihi,dedi eis. Et ipsi acceperũt,& cognouerunt uere,quia à
te exiui;& crediderunt,quia tu me misisti. Ego pro eis rogo: Non pro mundo rogo, sed pro his
quos dedisti mihi,quia tui sunt,& mea omnia tua sunt, & tua mea sunt,& clarificatus sum in eis.
Et iam non sum in mundo,& hi in mundo sunt,& ego ad te uenio. Pater sancte, serua eos in no-
mine tuo quos dedisti mihi,ut sint unum sicut & nos. Cum essem cum eis,ego seruabã eos in no
mine tuo. Quos dedisti mihi custodiui:& nemo ex eis perijt nisi filius perditionis,ut scriptura im
pleatur. Nunc autem ad te uenio,& hæc loquor in mũdo, ut habeant gaudium meũ impletũ in D
semetipsis. Ego dedi eis sermonẽ tuum:& mundus eos odio habuit:quia non sunt de mundo: si-
cut & ego non sum de mundo. Non rogo ut tollas eos de mundo, sed ut serues eos à malo. De
mundo non sunt:sicut & ego non sum de mundo. Sanctifica eos in ueritate, sermo tuus ueritas
est. Sicut tu me misisti in mundum: ita & ego misi eos in mundum. Et pro eis ego sanctifico me-
ipsum: ut sint & ipsi sanctificati in ueritate. Non pro eis autem rogo tantum: sed & pro eis qui
credituri sunt per uerbum eorum in me:ut omnes unum sint: sicut tu pater in me, & ego in te,
& ut ipsi in nobis unum sint, ut credat mundus quia tu me misisti. Et ego claritatem quam de-
disti mihi,dedi eis ut sint unum sicut & nos unum sumus. Ego in eis, & tu in me:ut sint cõsumma
ti in unũ,& cognoscat mũdus,quia tu me misisti,& dilexisti eos,sicut & me dilexisti. Pater, quos
a 154 III dedisti mihi uolo ut ubi ego sum, & illi sint mecum, ut uideant claritatem meam quam dedisti
b 155 mihi,quia dilexisti me ante constitutionem mundi. [a] Pater iuste mundus te nõ cognouit,ego au-
x tem te cognoui. [b] Et hi cognouerũt,quia tu me misisti. Et notum feci eis nomen tuũ,& notum fa
a 156 ciam:ut dilectio qua dilexisti me,in eis sit,& ego in ipsis. Cap. XVIII

I HÆc [a] cum dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentem Cedron, ubi erat
b 157 x hortus,in quem introiuit ipse & discipuli eius. [b] Sciebat autem & Iudas qui tradebat eum,
c 158 locum,quia frequenter Iesus conuenerat illuc cum discipulis suis. [c] Iudas ergo cum accepisset co
I hortem,& à pontificibus & pharisæis ministros, uenit illuc cum laternis & facibus & armis. [d] Ie
d 159 sus itaq; sciens omnia quæ uentura erant super eum, processit & dixit eis: Quem quæritis? Re-
x sponderunt ei:Iesum Nazarenum. Dixit eis Iesus: Ego sum. Stabat autem & Iudas qui trade-
bat eum cum ipsis. Vt ergo dixit eis,ego sum:abierunt retrorsum, & ceciderunt in terrã. Iterum
ergo interrgauit eos:Quem quæritis? Illi autem dixerunt:Iesum Nazarenum. Respondit Iesus:
Dixi uobis,quia ego sum:Si ergo me quæritis,sinite hos abire,ut impleretur sermo quem dixit:
e 160 I Quia quos dedisti mihi: nõ perdidi ex eis quẽq;. [e] Simon ergo Petrus habẽs gladiũ eduxit eũ,
f 161 & percussit pontificis seruũ,& abscidit auriculã eius dexterã. Erat autem nomẽ seruo Malchus.
I [f] Dixit ergo Iesus Petro:Mitte gladium in uaginã,calicẽ quem dedit mihi pater, nõ bibã illum?

[g] Cohors

A [g] Cohors aūt & tribunus & ministri Iudæorū cōprehenderunt Iesum & ligauerūt eum: [h] & ad/ g 162
duxerunt eū ad Annam primū. Erat enim socer Caiphæ, qui erat pōtifex anni illius. Erat autem I
Caiphas qui consiliū dederat Iudæis: quia expedit unū hominē mori pro populo. [i] Sequebatur h 163
autē Iesum Simon Petrus & alius discipulus. [k] Discipulus aūt ille erat notus pōtifici: & introiuit X
cum Iesu in atriū pontificis. [l] Petrus aūt stabat ad ostiū foris. [m] Exiuit ergo discipulus alius qui e/ i 164
rat notus pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrū. [n] Dixit ergo Petro ancilla ostiaria: Nun/ IIII
quid & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille: Non sum. [o] Stabant autē serui & ministri ad k 165
prunas, quia frigus erat: & calefaciebāt se. Erat aūt cum eis & Petrus stans & calefaciēs se. Ponti X
fex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis, & de doctrina eius. [p] Respōdit ei Iesus: Ego palam l 166
locutus sum in mūdo, ego semper docui in synagoga & in templo: quo omnes Iudęi conueniunt, I
& in occulto locutus sum nihil. [q] Quid me interrogas? Interroga eos qui audierunt quid locutus m 167
sum ipsis, ecce hi sciunt quæ dixerim ego. [r] Hæc aūt cum dixisset, unus assistēs ministrorū, dedit X
alapā Iesu dicens: Sic respondes pontifici? [s] Respōdit ei Iesus: Si male locutus sum: testimonium n 168
perhibe de malo: si aūt bene, quid me cædis? [t] Et misit eū Annas ligatū ad Caipham pontificē. I
[u] Erat autē Simon Petrus stans, & calefaciēs se. Dixerūt ergo ei: Nunquid & tu ex discipulis eius o 199
es? Negauit ille, & dixit: Nō sum. Dicit unus ex seruis pontificis, cognatus eius cuius abscidit Pe X
trus auriculā, Nónne ego te uidi in horto cū illo? Iterū ergo negauit Petrus: & statim gallus can p 170
tauit. [x] Adducūt ergo Iesum ad Caipham in prætoriū. Erat aūt mane, [y] & ipsi nō introierunt in I
prætoriū: ut non contaminarentur sed ut manducarēt pascha. Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, q 171
& dixit: Quam accusationem affertis aduersus hominem hunc? Responderunt, & dixerūt ei: Si X
non esset hic malefactor, nō tibi tradidissemus eum. Dixit ergo eis Pilatus: Accipite eum uos: & r 172
secundum legem uestram iudicate eum. Dixerūt ergo ei Iudæi: Nobis non licet interficere quen I
quam: ut sermo Iesu impleretur, quem dixit, significans qua morte esset moriturus. [z] Introiuit er s 173
go iterum in prætorium Pilatus, & uocauit Iesum, & dixit ei, Tu es rex Iudæorum? Respondit X
B Iesus, A temetipso hoc dicis, an alij tibi dixerunt de me? [a] Respondit Pilatus, Nunquid ego Iu/ t 174
dæus sum? Gens tua & pontifices tradiderunt te mihi, quid fecisti? Respondit Iesus, Regnum I
meum non est de hoc mundo. Si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei utiq; decerta/ u 175
rent ut non traderer Iudæis, nunc autem regnum meum non est hinc. [b] Dixit itaq; ei Pilatus, Er I
go rex es tu. Respondit Iesus, tu dicis, quia rex sum ego. [c] Ego in hoc natus sum, & ad hoc ueni x 176
in mundum, ut testimonium perhibeam ueritati. Omnis qui est ex ueritate, audit uocē meam. I
Dixit ei Pilatus, Quid est ueritas? Et cum hoc dixisset, iterū exiuit ad Iudæos, [d] & dixit eis, Ego y 177
nullam inuenio in eo causam. [e] Est autē consuetudo, ut unū dimittā nobis in pascha, uultis ergo X
dimittam uobis regem Iudæorum? [f] Clamauerūt rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Bar/ z 178
rabam. Erat autem Barrabas latro. I

Cap. XIX

T[a] Vnc ergo apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit. Et milites plectentes coronam de spi/ a 179
nis imposuerūt capiti eius, & ueste purpurea circūdederunt eū, & ueniebant ad eum, & dice X
bant, Aue rex Iudæorū, & dabant ei alapas. [b] Exiuit ergo iterū Pilatus foras, & dicit eis, Ecce ad b 180
duco eum nobis foras, ut cognoscatis, qa nullā inuenio in eo causam. [c] Exiuit ergo Iesus portans IIII
coronā spineā & purpureum uestimentū. Et dicit eis, Ecce homo. [d] Cū ergo uidissent eum pōtifi/ c 181
ces & ministri, clamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum. [e] Dicit eis Pilatus, Accipite eum X
f 190 uos, & crucifigite. [f] Ego enim non inuenio in eo causam. [g] Responderunt ei Iudæi, Nos legem d 182
IX habemus, & secundum legem debet mori, quia filium dei se fecit. [h] Cum ergo audisset Pilatus IX
g 191 hunc sermonem, magis timuit, & ingressus est prætorium iterum & dicit ad Iesum, Vnde es tu? e 183
X Iesus autē responsum non dedit ei. [i] Dixit ergo ei Pilatus, Mihi nō loqueris? Nescis quia potesta IIII
h 192 IIII tem habeo crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te? Respondit Iesus, Non haberes po/ f 184
i 193 testatem aduersus me ullam, nisi tibi datum esset desuper, propterea qui me tradidit tibi, maius I
X peccatum habet. & exinde quærebat Pilatus dimittere eum. Iudæi autem clamabant, dicentes, a 185
Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris, Omnis qui se regem facit, contradicit Cæsari. Pilatus IIII
autem cū audisset hos sermones, adduxit foras Iesum, & sedit pro tribunali, in loco qui dicitur b 186
lithostratos, Hebraice autem gabatha (erat autem parasceue paschæ hora quasi sexta) & dicit IX

Iudæis

k 194 Iudæis:Ecce rex uester.[k] Illi aũt clamabãt:Tolle,tolle,crucifige eũ. [l]Dixit eis Pilatus:Regem ue c
I ſtrum crucifigã?Reſponderũt pontifices:Non habemus regẽ niſi Cæſarẽ.[m] Tunc ergo tradidit
l 195 eis illum,ut crucifigeretur.[n] Suſceperunt aũt Ieſum, & eduxerũt eũ:& baiulans ſibi crucẽ,exiuit
X m 196 in eum qui dicitur caluariæ locũ,Hebraice autẽ golgotha:ubi crucifixerunt eũ:[o] & cum eo alios
I duos hinc & hinc,mediũ autem Ieſum.[p] Scripſit aũt & titulum Pilatus: & poſuit ſuper crucem.
n 197 Erat aũt ſcriptum:Ieſus Nazarenus rex Iudæorum.[q] Hunc ergo titulũ multi Iudæorũ legerunt:
I quia prope ciuitatẽ erat locus ubi crucifixus eſt Ieſus: & erat ſcriptũ Hebraice, Græce & Latine.
o 198 Dicebant ergo Pilato põtifices Iudæorũ:Noli ſcribere,rex Iudæorũ:ſed quia ipſe dixit:rex ſum
I p 199 Iudęorũ.Reſpõdit Pilatus:Quod ſcripſi,ſcripſi.[r] Milites ergo cũ crucifixiſſent eũ, acceperunt ue
I ſtimenta eius:& fecerũt quatuor partes,unicuiq; militi partẽ & tunicam.Erat aũt tunica inconſu
q 200 tilis,deſuper cõtexta per totũ.Dixerũt ergo adinuicem:Non ſcindamus eã, ſed ſortiamur de illa
X cuius ſit:ut ſcriptura impleret,dicens:Partiti ſunt ueſtimẽta mea ſibi:& in ueſtẽ meam miſerunt
r 201 ſortem.Et milites quidẽ hæc fecerũt.[s] Stabant aũt iuxta crucem Ieſu mater eius: & ſoror matris
I s 202 eius,Maria Cleophę,& Maria Magdalene.Cũ uidiſſet ergo Ieſus matrẽ & diſcipulum ſtantem
X quem diligebat,dixit matri ſuæ:Mulier ecce filius tuus.Deinde dicit diſcipulo:Ecce mater tua.Et
t 203 ex illa hora accepit eã diſcipulus in ſuã.[t] Poſtea ſciens Ieſus quia iam omnia cõſummata ſunt:ut
IIII conſummaretur ſcriptura,dixit:Sitio. Vas autem erat poſitũ aceto plenũ. Illi autem ſpongiam
u 204 I plenam aceto hyſſopo circũponentes,obtulerunt ori eius.[u] Cum ergo accepiſſet Ieſus acetum,
x 205 dixit Conſummatum eſt,& inclinato capite,tradidit ſpiritum.[x] Iudæi ergo quoniam paraſceue
X erat,:ut non remanerent in cruce corpora ſabbato,erat enim magnus dies ille ſabbati,rogauerũt
Pilatum,ut frangerentur eorum crura & tollerentur.Venerunt ergo milites, & primi quidẽ fre-
gerunt crura,& alterius qui crucifixus eſt cum eo. Ad Ieſum autem cum ueniſſent, ut uiderunt
eum iam mortuum,non fregerunt eius crura,ſed unus militum lancea latus eius aperuit: & con-
tinuo exiuit ſanguis & aqua.Et qui uidit, teſtimonium perhibuit, & uerum eſt teſtimoniũ eius.
Et ille ſcit quia uera dicit,ut & uos credatis.Facta ſunt enim hæc ut ſcriptura impleretur:Os non D
y 206 comminuetis ex eo.Et iterum alia ſcriptura dicit: Videbunt in quem transfixerũt.[y] Poſt hoc au-
I tem rogauit Pilatum Ioſeph ab Arimathia: eo quod eſſet diſcipulus Ieſu, occultus aũt propter
z 207 metum Iudæorum,ut tolleret corpus Ieſu. Et permiſit Pilatus. Venit ergo, & tulit corpus Ieſu.
X [z] Venit autem & Nicodemus qui uenerat ad Ieſum nocte primum, ferens mixturam myrrhæ
a 208 I & aloes quaſi libras centum.[a] Acceperunt ergo corpus Ieſu, & ligauerunt eum linteis cum aro-
matibus, ſicut mos eſt Iudæis ſepelire. Erat autem in loco ubi crucifixus eſt hortus, & in horto
monumentum nouũ,in quo nondum quiſquam poſitus fuerat. Ibi ergo propter paraſceuen Iu
dæorum,quia iuxta erat monumentum,poſuerunt Ieſum.

Cap. XX

a 209 V[a] Na autem ſabbati Maria Magdalene uenit mane cum adhuc tenebræ eſſent ad monu-
I mentũ:& uidit lapidem ſublatũ à monumento.[b] Cucurrit ergo & uenit ad Simonem Pe-
b 210 trum,& ad alium diſcipulum quem amabat Ieſus,& dicit illis: Tulerunt dominũ de monumẽto:
X & neſcimus ubi poſuerunt eum. Exijt ergo Petrus & ille alius diſcipulus & uenerunt ad monu-
mentum. Currebant autem duo ſimul, & ille alius diſcipulus præcucurrit citius Petro, & uenit
primus ad monumentum. Et cum ſe inclinaſſet, uidit poſita linteamina, non tamen introiuit.
Venit ergo Simon Petrus ſequens eum,& introiuit in monumentum, & uidit linteamina poſi-
ta & ſudarium quod fuerat ſuper caput eius non cum linteaminibus poſitum, ſed ſeparatim in-
uolutum in unum locum. Tunc ergo introiuit & ille diſcipulus qui uenerat primus ad monumen
tum:& uidit & credidit, nondum enim ſciebant ſcripturam, quia oportet eum à mortuis reſur-
c 211 I gere.Abierunt ergo diſcipuli iterum ad ſemetipſos.[c] Maria autem ſtabat ad monumentum fo-
ris, plorans. Dum ergo fleret, inclinauit ſe & proſpexit in monumentum.Et uidit duos angelos
d 212 in albis ſedentes,unum ad caput,& unum ad pedes ubi poſitum erat corpus Ieſu.[d] Dicunt ei illi:
X Mulier quid ploras? Dicit eis, Quia tulerunt dominum meum,& neſcio ubi poſuerunt eũ. Hæc
cum dixiſſet,conuerſa eſt retrorſum, & uidit Ieſum ſtantem & non ſciebat quia Ieſus eſt. Dicit
ei Ieſus,Mulier quid ploras? Quem quæris? Illa exiſtimans quia hortulanus eſſet,dixit ei, Domi
ne, ſi tu ſuſtuliſti eum, dicito mihi ubi poſuiſti eum, & ego eum tollam. Dixit ei Ieſus, Maria.

Conuerſa

A Conuersa illa dixit ei:Rabboni,quod dicitur magister. Dicit ei Iesus: Noli me tangere. nondum C
enim ascendi ad patrem meū. Vade autem ad fratres meos,& dic eis:Ascendo ad patrem meum
& patrem uestrum,& deum meum & deum uestrum. Venit Maria Magdalene annuncians di-
scipulis:quia uidi dominum,& hæc dixit mihi.[e] Cum ergo sero esset die illo una sabbatorū,& fo e 213
res essent clausæ,ubi erant discipuli congregati propter metum Iudæorum:uenit Iesus & stetit in IX
medio,& dixit eis:Pax uobis.Et cum hoc dixisset, ostendit eis manus & latus.[f] Gauisi sunt ergo f 214
discipuli uiso domino.Dixit ergo eis iterū:Pax uobis.Sicut misit me pater,& ego mitto uos.Hoc X
cum dixisset,insufflauit & dixit eis:Accipite spiritum sanctum.[g] Quorum remiseritis peccata,re- g 215
mittuntur eis,& quorum retinueritis,retenta sunt.[h] Thomas autem unus de duodecim, qui dici- VII
tur Didymus non erat cum eis quando uenit Iesus.Dixerūt ergo ei alij discipuli:Vidimus domi- h 216 X
num . Ille autem dixit eis: Nisi uidero in manibus eius fixuram clauorum , & mittam digitum
meum in locum clauorum,& mittam manū meam in latus eius,non credam.[i] Et post dies octo i 217
iterum erant discipuli eius intus & Thomas cum eis. Venit Iesus ianuis clausis,& stetit in medio, IX
& dixit eis:Pax uobis.Deinde dicit Thomæ:Infer digitū tuum huc, & uide manus meas,& affer
manum tuam & mitte in latus meum,& noli esse incredulus, sed fidelis.[k] Respondit Thomas & k 218
dixit ei:Dominus meus & deus meus. Dicit ei Iesus: Quia uidisti me credidisti? Beati qui non ui- X
derunt & crediderunt.Multa quidem & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum
quæ non sunt scripta in libro hoc.Hæc autem scripta sunt ut credatis : quia Iesus est Christus fi-
lius dei,& ut credentes uitam habeatis in nomine eius.

Cap. XXI.

P[a]Ostea manifestauit se iterum Iesus ad mare Tiberiadis.Manifestauit aūt sic:Erant simul Si- a 219
mon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus , & Nathanael qui erat in Cana Galilææ, & IX
filij Zebedæi,& alij ex discipulis eius duo.Dicit eis Simon Petrus: Vado piscari. Dicunt ei: Ve-
nimus & nos tecum.Et exierunt & ascenderunt in nauim,& illa nocte nihil prendiderunt. Mane
aūt iam facto,stetit Iesus in littore:non tamen cognouerūt discipuli quia Iesus est . Dicit ergo eis
B Iesus:Pueri,nunquid pulmentariū habetis? Responderūt ei: Non. Dicit eis: Mittite in dexteram D
nauigij rete,& inuenietis: Miserunt ergo retia , & iam non ualebant illud trahere præ multitudi-
ne piscium.[b] Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus Petro: Dominus est . Simon Petrus b 220
cum audisset quia dominus est,tunica succinxit se (erat enim nudus) & misit se in mare . Alij aūt X
discipuli nauigio uenerunt.Non enim longe erant à terra,sed quasi cubitis ducentis,trahentes re- c 221 IX
te piscium.[c] Vt ergo descenderunt in terram , uiderunt prunas positas , & piscem superpositū & d 222
panē.Dicit eis Iesus:Afferte de piscibus quos prēdidistis nunc.[d] Ascendit Simon Petrus & traxit IX
rete in terrā plenū magnis piscibus,centū quinquagintatribus.Et cū tanti essent,nō est scissum re- e 223
te.[e] Dicit eis Iesus: Venite, prandete.[f] Et nemo audebat discumbentiū interrogare eū,tu quis es: IX
sciētes quia dn̄s est.[g] Et uenit Iesus & accepit panē & dabat eis,& piscem similiter.[h] Hoc iam ter- f 224 X
tio manifestatus est Iesus discipulis suis cū surrexisset à mortuis.Cū ergo prandisset, dicit Simo g 225
ni Petro Iesus:Simon Ioānis diligis me plus his? Dicit ei:Etiam dn̄e, tu scis quia amo te . Dicit ei: IX
[i]Pasce agnos meos.Dicit ei iterū:[k] Simon Ioānis diligis me? At ille: Etiam dn̄e, tu scis quia amo h 226
te.Dicit ei iterū.[l] Pasce agnos meos.Dicit ei tertio:[m] Simon Ioānis amas me. Cōtristatus est Pe- X
trus quia dixit ei tertio,amas me:& dixit ei:Dn̄e,tu omnia nosti:tu scis quia amo te.Dicit ei:[n] Pa- i 227 IX
sce oues meas.[o] Amen amē dico tibi:cū esses iunior cingebas te & ambulabas ubi uolebas. Cum k 228
aūt senueris,extendes manus tuas & alius te cinget & ducet quò tu non uis.Hoc aūt dixit signifi- X
cans,qua morte clarificaturus esset deū.Et cū hoc dixisset,dicit ei:Sequere me. Cōuersus Petrus, l 229
uidit illum discipulū quem diligebat Iesus sequentem : qui & recubuit in cœna super pectus eius IX
& dixit:Domine quis est qui tradet te? Hunc ergo cū uidisset Petrus, dixit Iesu: Domine hic aūt m 230 X
quid? Dicit ei Iesus:Si eum uolo manere donec ueniā,quid ad te? Tu me sequere. Exijt ergo ser- n 231
mo inter fratres:quia discipulus ille non moritur,& non dixit ei Iesus,non moritur,sed: si eū uolo IX
manere donec ueniā,quid ad te? Hic est discipulus qui testimoniū perhibet de his,& scripsit hæc, o 232
& scimus quia uerum est testimoniū eius.Sunt aūt & alia multa quæ fecit Iesus: quæ si scribantur X
per singula:nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui scribendi sunt libros.

Euangelij secundum Ioannem finis.

A DIVI HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS AD PAVLAM ET EVSTOCHIVM PROOEMIVM. C

AVCI admodum dies sunt ex quo epistolam Pauli ad Philemonem interpretatus ad Galatas transcenderam: multis retrorsum in medio prætermissis, & ecce subito literæ mihi de urbe allatæ sunt: nunciantes & Albinam uenerabilem anum præsentiæ domini redditam, & sanctam Marcellam matris contubernio destitutam, magis nunc uestrum ò Paula & Eustochium flagitare solatium. Et quia hoc interim fieri non potest propter grãdia maris in medio spacia atq; terrarum: repente uulnus impressum saltem scripturarum uellem curare medicamine. Scio equidem ardorem eius, scio fidem, quam flammam semper habeat in pectore, superare sexum, obliuisci hominis, & diuinorum uoluminum tympano cõcrepante, rubrum huius seculi pelagus transfretare. Certe cum Romæ essem, nunquam tam festina me uidit ut non de scripturis aliquid interrogaret. Neq; uero more Pythagorico quicquid responderam rectum putabat: nec sine ratione præiudicata apud eam ualebat autoritas: sed examinabat omnia & sagaci mente uniuersa pensabat: ut me sentirem non tam discipulam habere q̃ iudicem. Itaq; quod & illi absenti pergratum fore, & uobis quæ in præsentiarũ estis utile existimo: aggrediar opus intentatum ante me linguæ nostræ scriptoribus, & à Græcis quoq; ipsis uix paucis, ut rei poscebat dignitas usurpatum. Non quia ignorem Caium Marium Victorinũ, qui Romæ pueros rhetoricam docuit, ædidisse cõmentarios in Apostolum: sed quod occupatus ille eruditione seculariũ literarum, scripturas omnino sanctas ignorauerit, & nemo possit quãuis eloquens de eo bene disputare quod nesciat. Quid igitur, ego stultus aut temerarius qui id pollicear quod ille non potuit? Minime. Quinpotius in eo ut mihi uideor cautior atq; timidior, quod imbecillitatem uirium mearum sentiens, Origenis commentarios sum secutus. Scripsit enim ille uir in epistolam Pauli ad Galatas

B quinq; propria uolumina, & decimum Stromatum suorum librum cõmatico super explanatio- D

ne eius sermone cõpleuit: tractatus quoq; uarios & excerpta quæ uel sola possint sufficere composuit. Prętermitto Didymum uidentem meum, & Laodicenũ de ecclesia nuper egressum, & Alexandrum ueterem hæreticum: Eusebium quoq; Emesenum, & Theodorum Heracliotem, qui & ipsi nonnullos super hac re cõmentariolos reliquerũt. E quibus si uel pauca decerperem, fieret aliquid quod non penitus contemneretur. Itaq; ut simpliciter fatear: legi hæc omnia, & in mente mea plurima coaceruans, accito notario uel mea uel aliena dictaui: nec ordinis, nec uerborum interdum, nec sensuum memoriam retentans. Iam domini tantum misericordiæ est, ne per imperitiam nostrã ab alijs benedicta dispereant, & non placeãt inter extraneos quæ placent inter suos. Argumentum itaq; epistolæ huius breuiter comprehendens: hac præfatione commoneo: ut sciatis eandem esse materiam & epistolæ Pauli ad Galatas, & quæ ad Romanos scripta est. Sed hoc differre inter utramq;: quod in illa altiori sensu & profundioribus usus est argumentis: hic quasi ad eos scribens de quibus in consequentibus ait: O insensati Galatæ, & sic insipientes estis: tali sermone moderatus est: quod increparet potius quàm doceret, & quem possent stulti intelligere: ut communes sententias communi oratione uestiret, & quos ratio suadere non poterat, reuocaret autoritas. Nullus quidem Apostoli sermo est: uel per epistolam uel præsentis, in quo non laboret docere antiquæ legis onera deposita, & omnia illa quæ in typis & imaginibus præcesserunt, id est ocium sabbati: circuncisionis iniuriam: Kalendarum & trium per annum solennitatum recursus: scrupulositatem ciborum, & per dies singulos lauacra iterum sordidanda, gratia euangelij subrepente cessasse: quam non sanguis uictimarum sed fides animæ credentis impleret. Verum alibi pro parte, & ut se aliud agenti hæc quæstio obtulerat, ex latere disputatum est, & penè perstrictum. In his autem duabus ut dixi epistolis, specialiter antiquæ legis cessatio & nouæ introductio continetur. Sed ad Galatas hoc proprium habet: quod non scribit ad eos qui ex Iudæis in Christum crediderant, & paternas putabant ceremonias obseruandas: sed ad eos qui ex gentibus fidem euangelij receperant, & rursum retro lapsi, quorundam fuerant autoritate deterriti: asserentiũ Petrum quoq; & Iacobum, & totas Iudææ eccle-

fias

A ſias, euangelium Chriſti cum lege ueteri miſcuiſſe. Ipſum etiam Paulum aliud in Iudæa facere, C aliud nationibus prædicare:& fruſtra eos in crucifixum credere, ſi id negligendum putarēt, quod apoſtolorum principes obſeruarent. Quamobrem ita caute inter utrunq; & medius incedit: ut nec euangelij prodat gratiam preſſus pondere & autoritate maiorum, nec præceſſoribus faciat iniuriā, dum aſſertor eſt gratiæ: oblique uero & quaſi per cuniculos latenter incedens: ut Petrum doceat pro commiſſa ſibi circunciſionis plebe facere, ne ab antiquo repente uiuendi more deſciſcens, in crucem ſcandalizata non crederet:& ſibi prædicatione gentiū credita, æquum eſſe id pro ueritate defendere, quod alius pro diſpenſatione ſimularet. Quod nequaquam intelligens Bataneotes & ſceleratus ille Porphyrius, in primo operis ſui aduerſum nos libro: Petrum à Paulo obiecit eſſe reprehenſum: quod non recto pede incederet ad euangelizandum, uolens & illi maculam erroris inurere, & huic procacitatis, & in commune ficti dogmatis accuſare mendacium, dum inter ſe eccleſiarum principes diſcrepent. Quæ quidem & nunc orantibus uobis leuiter quo ſenſu ſint dicta contingimus, & in ſuis locis plenius exequemur. Sed iam tempus eſt, ut ipſius apoſtoli uerba ponentes, ſingula quæq; pandamus.

AD GALATAS

AVLVS apoſtolus non ab hominibus, neque per hominem: ſed per Ieſum Chriſtū & deū patrē qui ſuſcitauit eū à mortuis.

Et qui

COMMENTARIORVM HIERONYMI in epiſtolam ad Galatas liber primus.

Aulus apoſtolus, nō ab hominibus neq; per hominem &c.] Non ſuperbe, ut quidam putāt, ſed neceſſarie, neq; ab hominibus, neq; per hominem ſe apoſtolum eſſe proponit: ſed per Ieſum Chriſtum & deū B patrē: ut eos qui Paulum extra duodecim apoſtolos uentilabant, & neſcio unde ſubito proru piſſe, uel à maioribus ordinatum aſtruebant, hac autoritate confunderet. Poteſt autem & obliq; in Petrum & in cæteros dictum accipi: quod non ab apoſtolis ei ſit traditum euangelium: ſed ab ipſo Ieſu Chriſto, qui & illos apoſtolos elegerat. Hoc autem totū ideo præparatur, ut nemo ſibi contra legis onera pro euangelij gratia diſputanti, poſſit opponere, ſed Petrus hoc dixit, ſed apoſtoli hoc ſtatuerunt, ſed præceſſores tui aliud decreuerunt. Quod quidem in ſequentibus nunc quaſi occulto ſermone præludēs manifeſtius facit, dum ab eis qui uidentur eſſe aliquid nihil in ſe collatum refert, & ipſi Petro in faciem reſtitiſſe ſe ſcribit: nulla ſe dicens neceſſitate compulſum ut hypocriſi cederet Iudæorum. Quod ſi temerarium quibuſdam uidetur eum contra apoſtolos quamuis occulte locutum: qui Hieroſolymam idcirco perrexerit; ut cum eis conferret euangeliū: ne forte in uacuum curreret, aut cucurriſſet, illo intelligentiam transferamus: Vſq; hodie à patriarchis Iudæorum apoſtolos mitti: à quibus etiam tunc reor Galatas deprauatos legem obſeruare cœpiſſe; uel certe alios de Iudæis credentibus in Chriſtum perrexiſſe Galatiam, qui aſſererent Petrum quoq; apoſtolorum principem & Iacobū fratrem domini, legis ceremonias cuſtodire. Ad diſtinctionem itaq; eorum qui mittuntur ab hominibus, & ſui quod ſit miſſus à Chriſto, tale ſumpſit exordiū. Paulus apoſtolus: non ab hominibus, neq; per hominē. Ἀπόστολος autem hoc eſt miſſus: Hebræorum proprie uocabulū eſt: quod Silas quoq; ſonat: cui à mittendo Miſſo nomen impoſitū eſt. Aiunt Hebræi inter ipſos quoq; prophetas & ſanctos uiros eſſe quoſdam qui & prophetæ & apoſtoli ſint: alios uero qui tantum prophetæ. Deniq; Moyſen, cui dicitur: Et ego mittam te ad Pharaonem, & ipſe reſpondeat: prouide alium quem mittas: Et Eſaiam, cui loquitur deus: Quem mittā, & quis ibit ad populum iſtum: eſſe & apoſtolos & prophetas. Vnde & nos poſſumus intelligere Ioannem quoq; baptiſtam, & prophetam & apoſtolum appellandum: ſiquidem ait ſcriptura: Fuit homo miſſus à deo cui nomen erat Ioannes. Et in epiſtola ad Hebræos propterea Paulum ſolita conſuetudine nec nomen ſuum, nec apoſtoli uocabulū præpoſuiſſe: quia de Chriſto erat dicturus: Habentes ergo principem ſacerdotū & apoſtolum confeſſionis noſtræ Ieſum: nec fuiſſe congruum ut ubi Chriſtus apoſtolus dicendus erat, ibi etiam Paulus apoſtolus poneretur. D Quatuor autem genera apoſtolorum ſunt. Vnum, quod neq; ab hominibus eſt, neq; per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum & deum patrem. Aliud quod à deo quidem eſt, ſed per hominē. Tertium, quod ab homine non à deo. Quartum, quod neq; à deo neq; per hominē, neq; ab homine, ſed à ſemetipſo. De primo genere poteſt eſſe Eſaias cæteriq; prophetæ, & ipſe apoſtolus Paulus: qui neq; ab hominibus neq; per hominē, ſed à deo patre & Chriſto miſſus eſt. De ſecundo, Ieſus filius Naue: qui à deo quidem eſt apoſtolus conſtitutus, ſed per hominem Moyſen. Tertiū genus eſt: cum hominum fauore & ſtudio aliquis ordinatur. Vt nunc uidemus plurimos nō dei iudicio, ſed redempto fauore uulgi in ſacerdotiū ſubrogari. Quartum eſt pſeudoprophetarū, & pſeudoapoſtolorū. De quibus Apoſtolus: Iſtiuſmodi, inquit, pſeudoapoſtoli, operarij iniquitatis: transfigurantes ſe in apoſtolos Chriſti, qui dicunt: Hæc dicit dominus:& dominus non miſit eos. Verum non talis apoſtolus Paulus, qui neq; ab hominibus neq; per hominem, ſed à deo patre per Ieſum Chriſtum miſſus eſt. Ex quo approbatur, Hebionis & Photini etiam hinc hæreſis retundenda, quod dominus noſter Ieſus Chriſtus deus ſit: dū apoſtolus qui à Chriſto ad prædicationem euāgelij miſſus eſt, negat ſe miſſum eſſe ab homine. Subrepunt hoc loco cæteræ hæreſes: quæ putatiuam Chriſti carnem uendicantes: deum aiūt Chriſtū eſſe, non hominem. Necnon & noua hæreſis: quæ dimidiatā Chriſti aſſerit diſpenſationē. Atq; ita eccleſiæ fides inter tanta falſorum dogmatum naufragia conſtituta: ſi Chriſtū fateatur hominē: Hebion Photinuſq; ſubrepūt. Si deum eſſe contenderit; Manichæus & Marcion, & nouelli dogmatis autor ebulliunt. In cōmune itaq; audiant: Chriſtum & deum eſſe & hominē. Nō quod alius deus ſit, & alius homo: ſed qui deus ſemper erat, homo ob noſtrā ſalutē eſſe dignatus eſt. Sciendū quoq; in Marcionis apoſtolo non eſſe ſcriptū, & per deum patrem: uolentis exponere

Marginal notes: Heb.3.a (beside "nec apoſtoli uocabulū"); 2.Cor.11.c (beside "Iſtiuſmodi"); Exod.3.c (beside "Deniq; Moyſen"); Eſa.6.c (beside "Eſaiam, cui loquitur deus")

A Chriſtum non à deo patre, ſed per ſemetipſum ſuſcita-
Ioan.2.d tum: ut eſt illud: Soluite templum hoc & ego in triduo
ſuſcitabo illud. Necnon & alibi: Nemo tollit animã meã
à me, ſed ego pono eam à meipſo: Poteſtatem habeo po-
nendi eam, & rurſum poteſtatem habeo ſumendi illam.

Et qui mecum ſunt omnes fratres, eccleſijs Galatiæ. Gratia uobis & pax à deo patre & domino noſtro Ieſu Chriſto. Qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris ut eriperet nos de præſenti ſeculo malo ſecundum uoluntatem dei & patris noſtri: cui eſt gloria in ſecula ſeculorum amen. Miror quod tam cito transferimini ab eo qui uos uocauit in gratiã Chriſti Ieſu in aliud euãgelium quod non eſt aliud, niſi ſi ſunt aliqui qui uos conturbant

a ¶ Et qui mecũ ſunt
omnes fratres, eccle-
ſijs Galatiæ &c.] In
alijs epiſtolis, Soſthe
nes & Siluanus, inter
dum & Timotheus
in exordio præponũ-
tur: in hac tantũ quia
neceſſaria erat autori
tas plurimorum, om
nium fratrum nomẽ
aſſumit. Qui & ipſi
forſitan ex circũciſio-
ne erant, & à Galatis
non contemptui ducebãtur. Plurimum quippe facit ad
populum corrigendum, multorum in una re ſententia
atq; cõſenſus. Quod autem ait: eccleſijs Galatiæ, & hoc
notandum quia hic tantũ generaliter non ad unam ec-
cleſiam unius urbis, ſed ad totius prouinciæ ſcribat ec-
cleſias, & eccleſias uocet, quas poſtea errore arguat de-
prauatas. Ex quo noſcendum dupliciter eccleſiã poſſe
dici, & eam quæ non habeat maculam aut rugam, & ue-
re corpus Chriſti ſit, & eã quæ in Chriſti nomine abſq;
plenis perfectisq; uirtutibus congregetur. Quomodo
ſapientes bifariam nuncupantur: tam hi qui ſunt plenæ
perfectæq; uirtutis quã illi qui incipiunt & in profectu po
ſiti ſunt. De perfectis dicitur: mittam in uos ſapientes.
Prouer.9.b De incipientibus: Argue ſapientem & diliget te. Qui enĩ
plenæ conſummatæq; uirtutis eſt, correptione non indi
gẽt. Iuxta hunc ſenſum de cæteris quoq; uirtutibus in-
B telligendum: quod ſcilicet fortis & prudẽs, pius, caſtus,
iuſtus, & temperans, interdum plene, interdum abuſiue
accipiatur. b ¶ Gratia uobis & pax à deo patre & domi
no noſtro Ieſu Chriſto &c.] Nõ ut in cæteris epiſtolis,
dei patris & domini noſtri Ieſu Chriſti gratiam ponit
& pacem: per quas abſq; operum merito, & peccata no-
bis conceſſa ſunt priſtina, & pax indulta poſt ueniam:
ſed prudenter iam cauſam agit aduerſum eos qui fue-
rant à lege præuenti, & putabant ſe poſſe ex operibus iu
ſtificari: ut ſcirent ſe ſaluos gratia in eo perſeuerare debe
re quod cœperant. c ¶ Qui dedit ſemetipſum pro pec
catis noſtris &c.] Neq; filius ſe dedit pro peccatis no-
ſtris abſq; uoluntate patris: neq; pater tradidit filiũ ſine
filij uolũtate: ſed hæc eſt uoluntas filij, uoluntatẽ patris
Pſal.39.b implere: ut ipſe loquitur in pſalmo: Vt facerem uolunta
tem tuam, deus meus uolui. Dedit ſe autem filius: ut in-
iuſticiam quæ erat in nobis, iuſticia ipſe ſubuerteret. Tra
didit ſe ſapientia, ut inſipientiam expugnaret. Sanctitas
& fortitudo ſe obtulit: ut ſpurciciam infirmitatemq; delẽ
ret. Atq; ita nõ ſolum in futuro ſeculo iuxta promiſſam
ſpem qua credimus, ſed etiã hic de præſenti ſeculo nos
liberauit: dum cõmortui Chriſto transfiguramur in no
uitatem ſenſus, & non ſumus de hoc mundo, à quo me-
rito nec amamur. Quæritur quomodo præſens ſeculum
malum dictum ſit. Solent quippe hæretici hinc capere
occaſiones: ut alium lucis & futuri ſeculi: alium tene-
brarum & præſentis aſſerant cõditorem. Nos autem di-
cimus, non tam ſeculum ipſum quod die ac nocte annis
currit & menſibus appellari malum, quàm [illegible] ea
quæ in ſeculo fiant: quomodo ſufficere dicitur diei
Gen.47.b malicia ſua, & dies Iacob modici eſſe ſcribuntur & peſſi
mi. Non quo ſpacium temporis in quo uixit Iacob ma-
lum fuerit, ſed quo ea quæ ſuſtinuit, per uaria eum exer-
cuerint tentamẽta. Deniq; eo tempore quo ille pro con
iugibus ſeruiebat, & multis conflictabatur anguſtijs: Eſau
in requie erat: atq; ita idem temporis ſpaciũ, alij bonum
Eccl.7.b alij malum fuit. nec ſcriptum eſſet in Eccleſiaſte: Ne dixe
ris quia dies mei priores erant boni ſuper iſtos: niſi ad C
diſcrimen malorum. Vnde Ioannes ait: Mundus omnis 1.Ioan.5.d
in maligno poſitus eſt. Non quod mũdus ipſe ſit malus,
ſed quod mala in mundo fiant ab hominibus: manduce Eſa.22.d
mus & bibamus dicẽtibus, cras enim moriemur. Et ipſe
Apoſtolus: Redimen Eph.5.d
tes, inquit, tempus:
quia dies mali ſunt.
Infamantur & ſaltus
cum latrocinijs pleni
ſunt: non quo terra
peccet & ſyluæ, ſed q̃
infamiã homicidij lo-
ca quoq; traxerint.
Deteſtamur & gla-
dium, quo humanus
effuſus eſt cruor, & ca-
licem in quo uenenũ
temperatũ eſt, nõ gla
dij calicisq; peccato: ſed quod odium merentur illi qui
his male uſi ſunt. Ita & ſeculũ quod eſt ſpaciũ temporũ,
non per ſemetipſum aut bonũ aut malũ eſt: ſed per eos
qui in illo ſunt, aut bonũ appellatur aut malũ. Quapro-
pter Valentini delyramẽta & fabulæ cõtemnendæ ſunt:
q̃ triginta αἰῶνας ſuos ex eo quod in ſcripturis ſecula le
gantur affinxit: dicens eos eſſe animalia, & per quadradas
& ogdoadas, decadas quoq; & duodecadas tot ædidiſſe
numeros ſeculorũ: quot Aeneia ſcrofa ſcropha genera-
uit. Quærendũ quoq; quid ſit inter ſeculũ & ſeculũ ſecu
li ſiue ſecula ſeculorũ: & ubi pro breui temporis ſpacio,
ubi pro æternitate ponatur: quia in Hebræo ſeculũ, id eſt
עולם ubi ו literã poſitã habuerit, æternitatẽ ſignifi-
cat: ubi uero ſine ו ſcribitur, annũ quinquageſimũ: quẽ
illi Iobileũ uocant. Ob hanc cauſam & ille Hebræus qui Exo.21.a
propter uxorẽ & liberos amans dñm ſuũ, aure pertuſa
ſeruicio ſubiugatur, ſeruire iubetur in ſeculũ: hoc eſt uſq; ad D
annũ quinquageſimũ. Et Moabitæ & Amonitæ non in- Deut.23.a
grediuntur eccleſiã dñi, uſq; ad quintã & decimã gene-
rationẽ & uſq; in ſeculũ: Quia omnis dura conditio, Io-
bilei ſoluebatur aduentu. Quidã dicunt eundẽ eſſe ſen-
ſum in ſeculis ſeculorũ: quẽ in ſanctis ſanctorũ, in cœlis
cœlorũ, in operibus operũ, in Canticis canticorũ: & quã
habent differentiã cœli ad eos quorũ cœli ſunt, & ſancta
quæ ſanctorũ cõparatione ſunt ſanctiora, & opera quæ
operum prælatione meliora ſunt, & cantica quæ inter
cantica uniuerſa præcellunt: eandem habere & ſeculũ,
quæ ſeculorũ collatione ſunt ſecula. Præſens itaq; ſecu-
lum ita ediſſerunt, ut dicant ex eo tempore illud eſſe nu
merãdũ ex quo cœlũ & terra ſunt cõdita, & currere uſq;
ad cõſummationẽ mundi, quo Chriſtus iudicaturus eſt
omnia. Reuocant quoq; ultra, & in priora promouent
gradũ, de præteritis & futuris ſeculis diſputantes, bona
an mala fuerint ſeu futura ſint & in tam profundas inci-
dũt quæſtiones, ut libros quoq; & infinita uolumina ſu
per hac diſſertione cõdiderint. Quod aũt prologus Pau
li, amen Hebræo ſermone cõcluditur אמן Lxx. tran-
ſtulerunt γένοιτο, id eſt fiat: Aquila πεπιστωμένως uere ſiue
fideliter. Quod etiã in euangelio à ſaluatore ſemper aſſu
mitur, ſua per amen uerba firmante. d ¶ Miror quod
ſic tam cito &c.] Verbũ translationis in Geneſi primũ Gen 5.d
legimus: ubi Enoch tranſtulit deus & non inueniebatur.
Et in regnorũ poſtea libris: quando Achab à cultu dei 3.Reg.21.g
ad idolorom uenerationem tranſtulit uxor ſua Iezabel;
ut faceret iuxta omnia quæ fecit Amorræus quẽ diſper-
didit dominus à facie filiorom Iſrael. Sed cum ſit utraq;
translatio: illa dei eſt, hæc diaboli. Qui trãſfertur à deo,
non inuenitur ab inimicis ſuis, nec ei poteſt inſidiator
obrepere. Hoc quippe ſignificare æſtimo, & non inue-
niebatur. Qui uero transfertur à diabolo: in hoc trãſfer
tur quod uidetur eſſe ſed non eſt. Sapientes quoq; ſecu-
li eos qui de dogmate transferuntur ad dogmata, tranſ-
latos uocant: ut Dionyſius ille cuius fuit ante ſententia:
dolorem

turbant, & uolunt conuertere euangelium Christi. Sed licet nos aut angelus de cœlo euangelizet uobis præter quam quod euangelizauimus uobis, anathema sit. Sicut prædiximus & nunc iterum dico: si quis uobis euangelizauerit prçter id quod accepistis, anathema sit. Modo enim hominibus suadeo an deo: aut quæro hominibus placere? Si adhuc hominib. placerē, Christi seruus non

A dolorem non esse malum: postq̃ oppressus calamitatibus & dolore cruciat⁹, cœpit affirmare quod dolor esset summū omnium malorum: ab his appellatus est transpositus siue translatus, quod scilicet à priori decreto recedens in contrariū recidisset. Miratur itaq; Paulus: Primum quod translati sint ab euāgelij libertate in legalium operum seruitutē. Deinde quod tā cito translati: quia nō eiusdem reatus est trāsferri ab aliquo difficulter, & cito transferri: ut in martyrio non eadem pœna plectitur, qui absq; colluctatione & tormentis statim prosiluit ad negandum: & ille qui inter eculeos, fidiculas, ignes'q; distortus, compulsus est quod credebat negare. recens adhuc erat euangelij prædicátio, nō grande tempus in medio, quo Galatas Apostolus ab idolis ad Christum traduxerat. Miratur itaq; quomodo tā cito recesserint ab eo, ad cuius nomen dudum facti fuerant Christiani. Habet aūt & locus ipse ὑπέρβατον, quod ita suo ordine legi potest. Miror quod tā cito trāsferimini à Chri-
Mar.2.c sto Iesu, qui uos uocauit in gratia, dicēs: Nō ueni uocare iustos sed peccatores ad pœnitentiā. Gratia quippe salui facti sumus, & non per legē. Translati aūt, inquit, estis in aliud euangeliū: quod non est aliud: quia omne quod falsum est nō subsistit, & quod ueritati contrariū est, nō
Hest.14.c est: ut illud: Ne tradas domine sceptrū tuum his qui nō sunt. Et ea quæ nō erāt uocauit deus: ut faceret esse quod nō erat. Si aūt hoc de his qui in eundē credebant deum & easdem scripturas habebant dicitur, quod translati
B sint in aliud euangeliū, quod non est euangeliū: quid de Marcione & cæteris hæreticis, qui conditorē respuunt, & alterius dei Christū simulāt, æstimare debemus? Qui non in interpretatione legis & literæ pugna uel spiritus labuntur & corruunt: sed de toto ecclesiæ iure discordāt. Pulchre aūt ait: Nisi si sunt aliqui qui uos conturbant, & uolunt conuertere euangeliū Christi. Volunt, inquit, euangeliū Christi mutare, conuertere, turbare: sed non ualent. Quia huius naturæ est, ut non possit aliud esse q̃ uerum est. Omnis qui euangeliū alio interpretatur spiritu & mente q̃ scriptū est: credentes turbat, & conuertit euangelium Christi: ut id quod in facie est, post tergum faciat, & ea quæ post tergū sunt, uertat in faciem. Si quis tantum literam sequitur, posteriora ponit in faciem. Si quis Iudæorum interpretationibus acquiescit, post tergum mittit ea quæ ex natura sua in faciē consiliata sunt. Necnon & illud congrue, quod translationis uerbū Galatis coaptatum est. γαλατία enim translationē in nostra lingua sonat. a ¶ Sed licet nos aut angel⁹ de cœlo euangelizet uobis præter q̃ quod euangelizauimus uobis, &c.] Potest & hyperbolice dictum accipi: non quo aut Apostolus aut angelus aliter potuerint prædicare q̃ semel dixerāt: sed etiam si hoc posset fieri ut & apostoli & angeli mutarentur, tamen nō esset ab eo quod semel acceptum fuerat recedendū: maxime cum ipse Apostolus
Rom.8.g in alio loco firmitatem fidei suæ ostendat, dicens: Scio quia neq; mors, neq; uita, neq; angeli, neq; principatus, neq; præsentia, neq; futura, neq; fortitudo, neq; altitudo, neq; profundum, neq; alia creatura poterit nos separare à dilectione dei, quæ est in Christo Iesu domino no-
Rom.9.a stro. Veritatem dico, non mentior, testimoniū mihi perhibente cōscientia mea. Hæc quippe dicta non sunt eius qui possit à Christi fide & dilectione aliquando discedere. Qui aūt nolunt ὑπερβολικῶς hoc dictum esse, sed uere: quod scilicet possint & apostoli & angeli ad peiora conuerti: illud opponūt, quod & ipse Paulus scierit posse se labi: si segnius ageret dicens: Subijcio aūt corpus meum & in seruitutem redigo, ne alijs prædicans ipse reprobus
C inueniar. Angelos quoq; esse mutabiles qui nō seruauerint principatum suum, sed relinquentes proprium domicilium, in iudicio magni diei uinculis æternis sub caligine reseruantur. Dei solius naturā esse immutabilem: de quo scribitur: Tu uero ipse es. Et ipse dicit: Ego deus uester &
Psal.101.d Malach.3.b non mutor. Cecidisse luciferum qui mane oriebatur, & eum qui mittebat quondā ad omnes gentes, in terra esse contritum. Eleganter in hoc loco uir doctissim⁹ Tertullianus aduersus Apellē & eius uirginem Philumenem quam angelus quidā diabolici spiritus & peruersus impleuerat: hunc esse scribit angelum, cui multo antequam Apelles nasceretur, spiritus sancti uaticinio sit anathema per apostolum prophetatū. Porrò ἀνάθεμα uerbum proprie Iudæorum est, & positum tam in Iesu
Iosue.6.c.7.b Naue q̃ in Numeris: quando omnia quæ erant in Hie-
Num.21.a richo & Madianitarum, detestationi & anathemati habēda dominus imperauit. Interrogemus eos, qui Christum & apostolū Paulum, boni dei & usq; ad illud tempus ignorati, uel filiū asserunt esse uel seruum, qui male dicere nesciat, nec nouerit aliquem cōdemnare: quomodo nunc Apostolus eius uerbo Iudæorum, id est creatoris utatur, & perire uel angelum uel apostolū uelit, cum ipse non soleat ulcisci. Quod autem addidit, sicut prædiximus, & nunc iterum dico: ostendit se & in principio hoc ipsum cauentem denūciasse anathema eis qui aliter prædicaturi erant, & nunc postq̃ prædicatum est, id anathema decernere quod ante prædixerat. Propterea au- D
tem & sibi, quem aliud in Iudæa facere, aliud docere in gentibus criminabantur, & angelo quem maiorē etiam præcessoribus suis apostolis esse constabat, anathema denunciauit: ut non magna Petri & Ioannis putaretur autoritas: cum nec sibi liceret qui eos ante docuerat, nec angelo aliter prædicare quàm semel didicerant. Se itaq; & angelum nominatim posuit: alios uero absq; nomine. Si quis, inquit, uobis euangelizauerit, ut in generali uocabulo, nec præcessoribus faceret iniuriam, & tamen nomina eorum latenter ostenderet. b ¶ Modo enim hominibus suadeo an deo: aut quæro &c.] Non putemus ab Apostolo nos doceri, ut exemplo suo hominum iudicia contemnamus, qui in alio loco dixerit: Scientes ergo 2.Cor.5.b
timorem domini, hominibus suademus: deo autem manifesti sumus, & illud: Sine offensiōe estote Iudæis & gentibus & ecclesiæ dei: sicut & ego omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut saluentur. Sed si fieri potest ut pariter deo & hominibus placeamus: placendū est & hominibus. Sin autem aliter non placemus hominibus nisi deo displiceamus: deo magis q̃ hominibus placere debemus. Alioquin & ipse infert, cur omnibus per omnia placeat: Non quærens, inquiens, quod mihi utile est: sed quod multis ut saluentur. Qui aūt ex ea charitate quæ non quærit quæ Philip.2.a
sua sunt, sed quæ aliena, placet omnibus ut saluentur: utiq; deo primum placet, cui salus hominum curæ est. Habet aūt & uerbum quod hic specialiter additum est, modo: uel placendum esse pro tempore hominibus uel displicendum: ut qui modo non placet propter euangelij ueritatē, placuerit quondā ob salutem plurimorum. Placuerat Paulus aliquādo Iudæis, cum æmulator existēs paternarū traditionū: sine querela ante in lege uersatus est, & tantū habuit in maiorū ceremonijs ardoris & fidei, ut in Stephani nece particeps fuerit, & Damascum perrexerit ad eos, qui à lege desciuerant uinciendos. Sed postq̃ in uas electionis de persecutore translatus est, &

uus non essem. Nôtum enim uobis facio fratres euangelium quod euangelizatum est à me: quia non est secundum hominem: neq; enim ego ab homine accepi illud neq; didici: sed per reuelationem Iesu Christi. Audistis enim côuersationê meam aliquâdo in Iudaismo: quoniã supra modũ persequebar ecclesiã dei, & expugnabam illam, & proficiebã in Iudaismo, supra multos coætaneos meos in genere meo: abundãtius æmulator existens

A cœpit prædicare fidem quam quondam expugnauerat: cœpit pariter displicere Iudæis quibus ante placuerat. Hoc est ergo quod ait: Nunquid quæro Iudæis placere: quibus displicendo deo placui? Si enim illis placerem, adhuc Christi seruus non essem. Assererê quippe legem & euangelij gratiam destruerem. Nunc autem propterea ne in simulationem quidê obseruandæ legis adducor: quia non quæro & deo placere pariter & Iudæis: quib' quicunq; placet, deo displicet. Ipsum q̃q; uerbum, suadere, de humano usu sumptũ est: cũ quis id quod ipse habet & semel imbibit, etiam cæteris conatur inserere, & in plurimis scripturarum locis legitur: ex quibus illud est: Suasio non

Act.19.b.28.f est ex eo qui uocauit uos. Necnon & in actibus apostolorum: Venerunt ergo ad eum Iudæi in hospitium multi: quibus exponebat, comestãs eis regnũ dei, suadensq; eis de Iesu, ex lege Moysi & prophetis usq; ad uesperum. Hoc autem totum ideo: quia disseminatum de eo fuerat, occulte illum custodire legem, & Hierosolymis cum his qui Iudaizabant consortiũ miscuisse. a ¶ Notum enim uobis facio fratres euangelium quod euangelizatum est à me &c.] Ex hoc loco Hebionis & Photini dogma conteritur: quod deus sit Christus, & non tantum homo. Si enim euangelium Pauli non est secundum hominem, neq; ab homine accepit illud aut didicit: sed per reuelationem Iesu Christi: non est utiq; homo Iesus Christus qui Paulo euangelium reuelauit. Quod si nô est homo,

B consequenter deus est. Non quo hominem negemus assumptum: sed quo tantum hominem renuamus. Quæritur utrum totius orbis ecclesiæ dei acceperint euangeliũ an hominis: Quotus enim quisq; nostrum per reuelationem Christi didicit, & non homine prædicante cognouit? Ad quod respondebimus eos qui possint dicere: An

2.Cor.13.a experimentum eius quæritis qui in me loquitur Christus, Et, uiuo autem iam non ego, uiuit autê in me Christus: non tam ipsos docere q̃ in ipsis deum qui ad san-

Psal.81.b ctos loquatur: Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes, & statim de peccatoribus: Vos autem ut homines moriemini, & tanq̃ unus de principibus cadetis. Cum igitur Paulus loquitur & Petrus, qui non moriuntur ut homines: neq; ut unus de principibus corruunt: deos esse manifestum est. Qui aũt dij sunt: tradunt dei euangelium & non hominis. Marcion & Basilides & cæteræ hæreticorum pestes, non habent dei euangeliũ: quia non habent spiritum sanctũ sine quo humanum fit euangeliũ quod docetur. Nec putemus in uerbis scripturarũ esse euangeliũ: sed in sensu. Non in superficie, sed in medulla. Non in sermonum folijs: sed in radice rationis. Dicitur in pro-

Mich.2.b pheta de deo: Sermones eius boni sunt cũ eo. Tunc scriptura utilis est audientibus, cum absq; Christo non dicitur: cum absq; patre non profertur: cũ sine spiritu non eam insinuat ille qui prædicat. Alioquin & diabol' qui

Ezech.13.c loquitur de scripturis, & omnes hæreses secundum Ezechiel inde sibi consuunt ceruicalia, quæ ponant sub cubito uniuersæ ætatis. Ego quoq; ipse qui loquor, si Christum in me habeo, non habeo euangeliũ hominis: si au-

Psal.49.c tem peccator sum: dicitur mihi: Peccatori dixit deus: quare tu enarras iusticias meas, & assumis in labijs tuis testamentum meum? Tu autem odisti disciplinã, & projecisti uerba mea post te, & cætera quæ sequũtur. Grande periculum est in ecclesia loqui, ne forte interpretatione peruersa, de euangelio Christi, hominis fiat euangelium: aut quod peius est diaboli. Inter accipere autê & discere hoc inter est: quod accipit euangelium cui pri-

mum insinuatur, & ad fidem eius adducitur, ut credat C uera esse quæ scripta sunt. Discit autem is: qui ea quæ in illo per ænigmata & parabolas figurata sunt, explanata & disserta cognoscit, & cognoscit non homine reuelante, sed Christo qui reuelauit Paulo: aut Paulo in quo loquitur Christus. Verbũ quoq; ipsum ἀποκαλύψεως id est, reuelationis, proprie scripturarũ est, & à nullo sapientium seculi apud Græcos usurpatum. Vnde mihi uidentur quemadmodum in alijs uerbis quæ de Hebræo in Græcum LXX. interpretes transtulerũt: ita & in hoc magnopere esse conatos ut proprietatem peregrini sermonis exprimerent noua nouis rebus uerba fingentes, & sonare, cum quid tectum & uelatum, ablato desuper operimento ostenditur & profertur in lucê. Hoc ut manifestius fiat: accipite ex- Exod.33.b
emplũ. Moyses cum deo reuelata & aperta facie loque- & 34.g batur, id est absq; uelamine: ad populum autem loquês quia uultum eius attendere non ualebant, uelamen ponebat in facie. Ante arcam quoq; testamenti uelum op- Num.4.a pansum erat: quod cum fuisset reductum: ea quæ ante abscondita fuerant prodebantur, & ut ipso uerbo utar reuelabantur. Si itaq; hi qui disertos seculi legere consueuerunt, cœperint nobis de nouitate & uilitate sermonis illudere: mittamus eos ad Ciceronis libros, qui de quæstionibus philosophiæ prænotant, & uideant, quanta ibi necessitate compulsus sit, tanta uerborum portenta proferre, quæ nunquam Latini hominis auris audiuit, & hoc cum de Græco quæ lingua uicina est transfer- D
ret in nostram: Quid patiuntur illi qui de Hebræis difficultatibus proprietates exprimere conantur, & tamen multo pauciora sunt in tantis uolùminibus scripturarũ quæ nouitatem sonent, quàm ea quæ ille in paruo opere congessit. Potest autem sicut in principio diximus, cum exponeremus: Paulus apostolus nô ab hominibus neq; per hominem: ita & in præsenti loco oblique in Petrum accipi & in cæteros præcessores eius, quod nullius pro lege autoritate moueatur, qui Christum solum euangelij habeat præceptorem. Porrò reuelationem illam significat, cum Damascũ uadês in itinere Christi uocem meruit audire, & cæcatis oculis, uerum mundi lumen intuitus est. b ¶ Audistis enim conuersationê meam aliquando in Iudaismo: quoniam supra modum persequebar ecclesiam dei &c.] Plurimum prodest Galatis ista narratio, quomodo Paulus uastator quondam ecclesiæ, & Iudaismi acerrimus defensator, ad Christi fidem repente conuersus sit. Et hoc eo tempore quo crucifixus primum annunciabatur in mundo: quo nouum dogma & à gêtibus & à Iudæis totius orbis finibus pellebatur. Dicere enim poterãt: Si ille qui à parua ætate pharisæorum institutus est disciplinis: qui omnes coætaneos suos in Iudaica traditione superabat: nũc defendit ecclesiam quam quondam ualidissime persequebatur, & magis Christi gratiam & nouitatem uult habere cum inuidia omnium, q̃ uetustatem legis cum laude multorũ: quid nos facere oportet, qui ex gentilitate esse cœpimus Christiani? Pulchre uero adiunxit: supra modũ persequebar ecclesiam dei: ut hinc quoq; admiratio nasceretur, quod nô unus quispiã de his qui leuiter persequebantur ecclesiam: sed ille qui cæteros in persecutione uincebat, conuersus ad fidem sit. Et prudenter dum aliud narrat, interserit non tam dei se seruisse legi quàm paternis, id est pharisæorum traditionibus: qui docent doctrinas & mandata hominum, & rejiciunt legem dei, ut statuant traditiones suas. Quàm pulchra autem obseruatio pon-

dusq;

A dusq; uerborum. Audiſtis, inquit, conuerſationẽ meam aliquando in iudaiſmo: conuerſationẽ, non gratiam: aliquando, non modo: in iudaiſmo, non in lege dei: Quoniam ſupra modum perſequebar eccleſiam dei, & deuaſtabam illam. Non perſequebatᵉ ut cæteri, ſed ſupra modum. Nec ſufficiebat quãuis uehemẽs perſecutio, ſed quaſi quidam graſſator, eccleſiam & prædo uaſtabat. Nec, ait, eccleſiã Chriſti, ut tunc putabat, quẽ ducebat contemptui, quem perſequebatur, ſed ut nũc credit, eccleſiam dei,

existens paternarum mearum traditionũ. Cum autem placuit ei qui me ſegregauit de utero matris meæ, & uocauit per gratiam ſuam ut reuelaret filium ſuum in me, ut euangelizem illũ in gentibus. Cõntinuo non acquieui carni & ſanguini. Nec̨ ueni Hieroſolymam ad anteceſſores meos apoſtolos. Sẽd abij in Arabiã, & iterũ reuerſus

uel ipſum Chriſtum deum eſſe ſignificans, uel eiuſdẽ dei eſſe eccleſiam qui quondam legis dator fuit. Et proficiebam, inquit, in iudaiſmo ſupra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator exiſtens paternarum mearum traditionum. Rurſum profectum nõ legis dei, ſed iudaiſmi uocat. Nec ſuper omnes, ſed ſuper plurimos: nec ſuper ſenes, ſed ſuper coætaneos, ut & ſtudiũ ſuum referret in lege, & iactantiam declinaret. Paternas autem traditiones, non domini mandata commemorãs, & ſe phariſæum ex phariſæis indicauit: & habuiſſe quidem zelum dei, ſed non ſecundum ſcientiam. Vſq; hodie autem qui iudaico ſenſu ſcripturas intelligũt, perſequuntur eccleſiam Chriſti, & populantur illam, non ſtudio legis dei, ſed traditionibus hominũ deprauati. a ¶ Cum autẽ placuit ei qui me ſegregauit de utero matris meæ.] Non ſolum in hoc loco, ſed ad Romanos Paulus ſegre-
Hiere.1.b gatum in euãgeliũ dei eſſe ſe ſcribit: Et Hieremias anteq̃ formaretur in utero, & cõciperetur in uulua matris ſuæ, notus deo ſanctificatusq; perhibetur: Et ex iuſti, ſiue ut
B quidam putãt, ex ſaluatoris perſona dicitur: In te prote-
Pſal.21.b ctus ſum ex uulua, ex utero matris meæ deus meᵘ es tu. Econtra de peccatoribus Dauid canit: Ecce enim in iniquitatibus conceptus ſum, & in delictis concepit me ma-
Pſal.57.a ter mea. Et in alio loco: Abalienati ſunt peccatores à uulua. Et in utranq; partem anteq̃ paruuli naſcerentᵉ: Deus Iacob dilexit: Eſau autem odio habuit. Inueniunt locum hæretici, qui diuerſas naturas eſſe prætendunt, ſpiritualem uidelicet & animalẽ, & χοϊκὸν, & aliam ſaluari, aliam perire, aliam in utrãq; conſiſtere, quod nunq̃ aut iuſtus eligeretur antequam aliquid boni faceret, aut peccator odiretur ante delictum, niſi eſſet pereuntium & ſaluandorum natura diuerſa. Ad qđ poteſt ſimpliciter reſponderi, hoc ex dei præſcientia euenire, ut quem ſcit iuſtum futurum, prius diligat q̃ oriatur ex utero, & quem peccatorem oderit antequam peccet: nõ quo & in amore & in odio iniquitas dei ſit: ſed quo nõ aliter eos habere debeat, quos ſcit uel peccatores futuros eſſe uel iuſtos: nos ut homines tantũ de præſentibus iudicare, illum cui futura iam facta ſunt, de fine rerum, non de exordijs ferre ſententiam. Et hæc quidem ſimplicius dicta ſunt, & abſque altiori diſſertione poſſunt utcunque placere lectori. Cæterum qui iniuſtum deum nituntur aſſerere, poſt illud quod dudum poſuimus, abalienati ſunt peccatores à uulua, inferũt etiam cætera quæ ſequuntur: Errauerũt ab utero, locuti ſunt falſa: Et dicunt, quomodo ſtatim ab utero errauerunt peccatores, & falſa locuti ſunt, qui nec ſermonẽ potuerunt habere nec ſenſum? Aut quæ eſt iſta iuſticia præſcientiæ dei, alium amare & cuſtodire priuſquam naſcatur, alium deteſtari? Et cauſas huius rei ad priorem uitam referunt, quod unuſquiſque pro merito ſuo, à primo ſtatim ortu bonis aut malis angelis aſſignetur. Totumq; illum locum de Iacob & Eſau, cuius nunc
Rom.9.a fecimus mentionem: ita ad Romanos ſcriptum uentilãt, ut non abſq; ſudore & Chryſippi cis poſſit helleboro reſponderi. Nõ eſt autem ipſum, reuelaret filium ſuum in me, quod ſi diceret, reuelaret filium ſuũ mihi. Cui enim

quid reuelatᵉ, huic illud poteſt reuelari, quod ante in eo C
non erat. In quo uero reuelatur, illud reuelatᵉ quod priᵘ fuit in eo, & poſtea reuelatũ eſt. Simile eſt illud in euangelio: Medius in uobis ſtat quem uos neſcitis. Et alibi: E- Ioan.1.d
rat lux uera quæ illuminat omnem hominem uenientem in mundũ. Ex quo p̃ſpicuũ fit, natura omnibus dei ineſſe notitiam, nec quenq̃ ſine Chriſto naſci, & non habere ſemina in ſe ſapientiæ & iuſticiæ, reliquarumq; uirtutũ. Vnde multi abſque fide & euangelio Chriſti, uel ſapiẽter faciũt aliqua uel ſancte, ut parentibus obſequantᵉ, ut inopi manum porrigant, non opprimant uicinos, non aliena diripiant, magisq; iudicio dei obnoxij fiant, quod habentes in ſe principia uirtutum & dei ſemina, non credunt in eo ſine quo eſſe non poſſunt. Poteſt & aliter accipi in Paulo dei filius reuelatus, quod prædicante illo agnitus ſit gentibus, quẽ antea neſciebant. b ¶ Continuo non acquieui carni & ſanguini.] Siue ut in Græco meliᵘ habet: Nõ contuli cum carne & ſanguine. Scio pleroſq; de apoſtolis hoc dictũ arbitrari. Nam & Porphyrius obijcit, quod poſt reuelationem Chriſti non fuerit dignatus ire ad homines, & cum eis cõferre ſermonẽ, ne poſt doctrinam uidelicet dei à carne & ſanguine inſtrueretur. Sed abſit ut ego Petrum, Ioannem & Iacobum carnem & ſanguinem putem, quæ regnum dei poſſidere non poſſunt. Si ſpirituales apoſtoli, caro & ſanguis ſunt, qđ de χοϊκοῖς arbitramur? Non contulit planè Paulus poſt reuelationẽ Chriſti cum carne & ſanguine, quia noluit margaritas proijcere ante porcos, nec dare ſanctum canibus. Vide quid de peccatoribus ſcriptum ſit: Non permanebit ſpiritus
meus in hominibᵘ iſtis, quia caro ſunt. Cum talibus qui D
caro & ſanguis erant, quæ Petro quoq; non reuelauerũt filium dei, non contulit Apoſtolus euangelium quod ei fuerat reuelatum: ſed paulatim eos de carne & ſanguine uertit in ſpiritum, & tunc demum eis occulta euangelij ſacramenta cõmiſit. Dicat quiſpiam: Si ſtatim non contulit cum carne & ſanguine euangelium, tamen ſubintelligitur quod poſtmodum cum ſanguine & carne contulerit: & ſenſus hic quo apoſtoli excuſantur, ne caro & ſanguis ſint, ſtare non poterit: dum nihilominus qui in principio cum carne & ſanguine non contulit, poſtmodũ uedixi cum ſanguine & carne contulerit. Quæ propoſitio nos coartat ut ſic diſtinguamus, ne ſtatim ſiue continuo cum carne iungamus & ſanguine, ſed cum ſuperioribus hærere faciamus, & legatur: Cum autem placuit ei qui me ſegregauit de utero matris meæ: Ac deinde: Vt reuelaret filiũ ſuum in me: Et ad extremũ: Vt euangelizarem illum in gentibus continuo: ut à proprio incipiat exordio: Non cõtuli cum carne & ſanguine: magisq; arbitrandum eſt ſic ſtare ſenſum, quia q̃ ſtatim miſſus ſit poſt reuelationem Chriſti euangeliũ gentibus annunciare, nõ ſteterit, nec moris quibuſdam tempus produxerit eundo ad apoſtolos, & reuelationẽ domini cum hominibus cõferendo: ſed abierit in Arabiam, & rurſus reuerſus Damaſcum, poſt tres annos euangeliũ prædicauerit: & nũc demũ Hieroſolymam ueniens, Petrum, Ioannem & Iacobum uiderit. c ¶ Nec̨ ueni Hieroſolymam ad anteceſſores meos apoſtolos.] Si de apoſtolis dixerat, non contuli cum carne & ſanguine: quid neceſſe fuerat idipſum iterare dicentem: nec̨ ueni Hieroſolymã ad anteceſſores meos apoſtolos? Is itaq; ſenſus tenendus quem ſupra expoſuimus. d ¶ Sed abij in Arabiam, & iterum reuerſus ſum Damaſcum.] Non ſibi uidetur hiſtoriæ ordo concinere, referente Luca in Actibus apoſtolorũ qđ cũ
Paulus poſt fidẽ Chriſti p dies multos euangeliũ Damaſci loquerentᵉ audẽter: factæ fuerint ei inſidiæ, & in ſporta Act.9.d

uersus sum Damascum. Deinde pôst annos tres, ueni Hierosolymam uidere Petrum. Et mânsi apud eum diebus quindecim. Aliũm autem apostolorum uidi nemi·nem, nisi

A per murum nocte dimissus sit, & uenerit Hierosolymam tentans se iungere discipulis. A quibus cum uitaretur & timerẽt ad eum accedere, à Barnaba ad apostolos illum esse perductũ, & ibi narrasse quomodo dominũ uiderit in itinere, & Damasci fiducialiter egerit in nomine Iesu. Erat, inquit, cum illis, intrãs & exiens in Hierusalem, fiducialiter agens in nomine domini. Loquebatur quoq; & disputabat cum Græcis, illi autẽ quærebant occidere eum. Quod cum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & dimiserunt Tarsum. Hic autem dicit se primum isse in Arabiam, & iterum reuersum Damascum, post trienniũ uenisse Hierosolymã, uidisse Petrum, & cum eo mansisse diebus quindecim, nec præter Iacobum, fratrem domini, alterum conuenisse. Quæ ut uera credantur (dubia quippe uideri absentibus poterant) sub testatione confirmat dicens: Quæ aũt dico uobis, ecce coram deo, quia nõ mentior. Possumus igitur æstimare isse quidem Paulum secundum Lucæ historiam Hierosolymam, non quasi ad antecessores apostolos, ut aliquid ab illis disceret, sed ut persecutionis impetum declinaret, qui sibi Damasci propter euangelium Christi fuerat concitatus, & sic uenisse Hierosolymã quasi ad quamcunq; aliam ciuitatem. Inde eum statim propter insidias recessisse, & uenisse Arabiam siue Damascum, atq; inde post triennium ad uidendũ Petrum Hierosolymam reuertisse. Vel certe ita. Statim ut baptizat⁹ sit, & accepto cibo cõfortatus, fuisse eum cum discipulis qui erant Damasci per dies aliquot: & stupentibus cunctis in synagogis Iudæorum, prædicasse continuo quod Iesus esset filius dei, & tunc isse in Arabiam, & de Arabia Damascum reuertisse, & ibi fecisse triennium, quos dies multos scriptura testatur, dicens: Cum implerentur au-

B tem dies multi, consilium fecerunt Iudæi ut eum interficerent. Notæ autem factæ sunt Saulo insidiæ eorũ, & custodiebant portas die ac nocte ut eum interficerẽt. Accipientes ergo discipuli eius nocte, per murum dimiserunt eum submittentes in sporta. Cum autem uenisset Hierusalem, tẽtabat iungere se discipulis. Lucam uero idcirco de Arabia præterisse, quia forsitan nihil dignum apostolatu in Arabia perpetrarat, & ea potius cõpendiosa narratione dixisse, quæ digna Christi euangelio uidebãtur Nec hoc segnitiæ apostoli deputandum, si frustra in Arabia fuerit: sed quo aliqua dispensatio & dei præceptũ fuerit ut taceret. Nam & postea legimus Paulum cum Sila

Act.16.a egressum, prohibitũ esse à spiritu sancto uerbum in Asia loqui. Aliter: Sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascũ. Quid mihi prodest ista relatio, si legam quod Paulus post reuelationẽ Christi statim ierit in Arabiam, & de Arabia statim Damascũ fuerit reuersus, nec sciam quid ibi gesserit, quid'ue utilitatis habuerit itus ac reditus? Dat mihi occasionẽ altioris intelligentiæ, in hac eadem epistola ipse apostolus cum de Abraham, Agar, & Sara disputans: Quæ quidem sunt, inquit, per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta, unũ quidem à monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui iunctus est ei, quæ nunc est Hierusalem. Et docet uetus testamentum, hoc est, ancillæ filium: in Arabia (quæ interpretatur humilis & occidua) cõstitutum. Statim itaq; ut credidit Paulus, ad legem, ad prophetas, ad ueteris testamenti iam in occiduo positi sacramenta conuersus, quæsiuit in eis Christum, quem iussus fuerat in gentibus prædicare & reperto illo non est ibi diutius commoratus, sed reuersus est Damascum: hoc est, ad sanguinẽ & ad passionem Christi, & inde prophetica lectione firmatus pergit Hierosolymam, locum uisionis & pacis, non tam discturus aliquid ab apostolis, q̃ cum eis euangelium quod docuerat collaturus. a ¶ Deinde post annos tres, ueni Hierosolymam uidere Petrum.] Non ut oculos, genas, uultumq; eius C aspiceret, utrum macilentus, an pinguis, adũco naso esset, an recto: & utrum frontem uestiret coma: an (ut Clemens in Periodis eius refert) caluitiem haberet in capite. Nec puto apostolicæ fuisse grauitatis, ut post tantam triẽnij præparationẽ, aliquid humanum in Petro uoluerit aspicere. Sed his oculis aspexit eum, quibus & modo i epistolis suis uidet. His oculis Paulus uidit Cephan, quibus nunc à prudentibus quibusq; Paulus ipse conspicitur. Quod si cui non uidetur, cum superiori sensu iungat hæc omnia, quod nihil sibi apostoli cõtulerint. Nam & quod uisus sit ire Hierosolymã, ad hoc isse ut uideret Apostolum, non discendi studio, qui & ipse eundem prædicationis haberet autorem, sed honoris priori apostolo deferendi. b ¶ Et mansi apud eum diebus quindecim.] Non grandi indiguit magisterio, qui tanto se ad uidendum Petrum tempore præparauit. Et licet quibusdam superfluum uideatur, numeros quoq; qui in scripturis sunt obseruare, tamen non ab re arbitror quindecim dies, quibus apud Petrum Paulus habitauit, plenam significare scientiam, cõsummatamq; doctrinam. Siquidem quindecim sunt carmina in psalterio, & quindecim gradus per quos ad canendum deo, & in atrijs eius consistendũ iustus ascendit. Ezechias quoque quindecim annorum spacio sibi ad uitam dato, signum accipere meretur in gradibus, & solennitates dei à quintodecimo die incipiũt. Necnon (quia duplicem intelligẽtiam sequimur) propterea quindecim ponit dies, ut ostendat non fuisse grande tempus, quo potuerit aliquid à Petro discere, ut ad illũ sensum à quo cœpit cuncta referantur, se non ab homine doctum esse, sed à deo. Esa.38.b

c ¶ Alium apostolorum uidi neminem, nisi Iacobũ fratrem domini.] Memini me dum Romæ essem, impulsu fratrũ librum de sanctæ Mariæ uirginitate ædidisse perpetua. In quo mihi necesse fuit de his qui fratres domini dicti sunt, diuinus disputare. Vnde qualiacunq; sunt illa quæ scripsimus, his cõtenti esse debemus. Nunc hoc sufficiat, ut propter egregios mores, & incomparabilem fidem sapientiamq; nõ mediam, frater dictus sit domini, & quod prim⁹ ei ecclesiæ præfuerit, quæ prima in Christum credens ex Iudæis fuerat congregata. Dicũtur quidem & cæteri apostoli fratres domini, sicut in euãgelio: Vade dic fratribus meis, uado ad patrẽ meum, & ad patrem uestrum, & ad deum meum & ad deum uestrum. Et in psalmo: Narrabo nomen tuũ fratribus meis, in medio ecclesiæ cantabo te. Sed præcipue hic frater dicitur, cui filios matris suæ ad patrem uadẽs dominus cõmendauerat. Et quomodo Iob & cæteri patriarchæ dicti sunt quidem famuli dei, sed quasi egregium quiddam Moses habuit, ut scriberẽt de eo: Sed non sicut Moses famulus meus, sic & beatus Iacobus specialiter frater domini (ut ante diximus) appellatus est. Quod autẽ exceptis duodecim quidam uocentur apostoli, illud in causa est: omnes qui dominum uiderant, & eum postea prædicabant, fuisse apostolos appellatos, ut ad Corinthios scribitur: Quia uisus est post hæc illis undecim, deinde uisus est plus quàm quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent usque adhuc, quidam autem dormierunt: deinde uisus est Iacobo, deinde apostolis omnibus. Paulatim uero tempore procedente, & alij ab his quos dominus elegerat, ordinati sunt apostoli, sicut ille ad Philippenses sermo declarat, dicens: Necessarium autẽ existimaui Epaphroditum fratrem, cooperatorẽ & commilitonem meũ: uestrum autem apostolũ, & ministrum necessitatis meæ mittere ad uos. Et ad Corinthios de talibus scribitur: Siue apostoli ecclesiarũ in gloria dei. Silas q̃q; & Iudas ab apostolis, apostoli noĩati sunt. Vnde uehementer errauit, q arbitratus est Iacobũ hunc de euangelio esse D Ioan.20.d Psal.21.c Heb.3.a 1.Cor.15.a Phil.2.d 2.Cor.8.d

nem, nisi Iacobum fratrem domini. Quæ aũt scribo uobis, ecce corã deo, quia non mentior. Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ. Erã aũt ignotus facie ecclesijs Iudææ, quæ erant in Christo Iesu. Tantum aũt auditũ habebant, quoniã qui persequebatur nos aliquando, nũc euangelizat fidem quam quondam expugnabat, & in me glorificabant deum.

Cap. II

DEinde post annos quatuordecim rursum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem secundum reuelationem, et contuli cum eis euangelium quod prædico in gentibus: seorsum autem his qui uidebantur, ne forte in uacuum currerẽ, aut cucurrissem. Sed neq; Titus qui mecũ erat, cum esset ex gentibus

A gelio esse apostolum fratrem Ioannis, quem constat post Stephanum iuxta fidem actuum apostolorũ sanguinem fudisse pro Christo. Hic autem Iacobus episcopus Hierosolymorum primus fuit, cognomento iustus, uir tantæ sanctitatis & rumoris in populo, ut fimbriã uestimenti eius certatim cuperent attingere. Qui & ipse postea de tẽplo à Iudæis præcipitatus, successorẽ habuit Symeonem, quem & ipsum tradunt pro domino crucifixum. Negat se itaque præter hos quenquam apostolorum conuenisse, ne occulta contradictio nasceretur: etiam si à Petro non es doctus, alios habuisti apostolos præceptores. Non uidit autem eos, non quo contemptui duceret, sed ꝙ illi ad euangelium prædicandũ toto fuerant orbe dispersi. a ¶ Quæ autem scribo uobis, ecce coram deo, quia non mentior.] Siue simpliciter accipiendum, ut sit: quæ scribo uobis, uera sunt, & deo teste confirmo, quia nulla arte uerborum, nullo sunt fucata mendacio. Siue altius, ut legatur: quæ scribo uobis, corã deo sunt: id est, dei digna conspectu. Quare autem dei digna conspectu? Quia scilicet non mentior. Et quomodo oculi domini super iustos: auertit autem faciem suam à conspectu impiorum, ita nunc ea quæ scribuntur, coram domino sunt, me non mentiente quæ scribo, quæ non essent B coram domino, si mentirer. Hoc autem nõ solum de his quæ nunc scribit ad Galatas potest accipi, sed & generaliter de omnib⁹ epistolis, quia nõ sunt falsa quæ scribat, & cor eius uerbaq; nõ discrepent. b ¶ Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ.] Post Hierosolymæ uisionẽ uenit ad Syriam, quæ nobiscum dicitur excelsa atque sublimis. Et inde transijt ad Ciliciam, quam in fide Christi cupiebat assumere, euangelizans et uocationem pœnitentiæ. Cilicia quippe interpretatur assumptio siue uocatio lamentabilis. c ¶ Eram autẽ ignotus facie ecclesijs Iudææ.] Ecclesiæ quæ erant in Iudæa, Paulum tantum rumore cognouerant. Ex quibus pleriq; eum magis persecutorem q̃ apostolum uiderant. Syria uero & partes Ciliciæ, Arabia & Damascus, ex uultu quoq; eum forsitan nouerant, quia doctor gentium euangelium Christi non Iudæis, sed gẽtibus prædicabat. Totum autem quod ait, illud est, ut doceat se nunquam de persecutore apud eos ipsos quos prius persecutus fuerat potuisse existere gloriosum, nisi prædicatio eius, eorum quoq; qui ante eum male nouerant, esset iudicio comprobata. Et ad propositum occulte redit, tam breue tempus se in Iudæa fecisse confirmans, ut etiam uultu credentib⁹ esset ignotus. Ex quo ostendit, non Petrum, non Iacobum, non Ioannem se habuisse doctores, sed Christum, qui sibi euangelium reuelasset. Simul autem notandum quod supra dicatur ecclesiam expugnasse, hic fidem, ibi homines, hic rem, ut nũc opportunius inferretur: Euãgelizat fidem quam aliquãdo expugnabat. De ecclesia em̃ similiter sonare non poterant.

Cap. II

DEinde post annos quatuordecim &c. & contuli cum eis euangeliũ qđ prædico in gentibus &c.] Id quod supra Latinus interpres, acquieui dixerat, in eo loco ubi scriptum est: Continuo non acquieui carni & sanguini: in præsenti loco, cõtuli magis q̃ acquieui, interpretatus est. Et ut uerius dicam, sermo Græcus ἀνεθέμην, aliud quiddam q̃ apud nos intelligitur: cũ scilicet ea quæ nouimus, C conferimus cum amico, & quasi in sinum eius & cõscientiam reponimus, ut pari consilio uel probanda sint, uel improbãda quæ nouimus. Ascendit igitur post quatuordecim annos Hierosolymam, & qui prius tantum ad uidendum perrexerat Petrum, & diebus quindecim manserat apud eum: nũc se dicit ideo perrexisse ut conferret cũ apostolis euangelium, assumpto Barnaba circũciso, & Tito ex gentibus habente præputium, ut sub ore duorum & triũ testium, staret omne uerbum. Aliud est autem conferre, aliud discere. Inter conferentes æqualitas est: inter docentem & discentem, minor est ille qui discit. In principio fidei in transitu apostolos uidet. Post annos (ut ipse ait) decem & septẽ, plene cum eis loquitur, & se humiliat: & ne forte in uacuũ aut curreret, aut cucurrisset, inquirit. Duplicẽ ob causam, quo & humilitas ostẽderetur Pauli, qui doctor in toto orbe iam gentiũ, ad præcessores apostolos cucurrisset, & Galatæ discerẽt nõ reprobasse euangeliũ eius, eos quoq; qui in Iudæa ecclesijs præsidebant. Simul autem & illud docet, quod pro Christi fide & euangelij libertate, ad eos ipsos qui de eo plura cognouerant, ꝙ legem infringeret, Moysen destrueret, circuncisionẽ penitus auferret: ausus sit ducere Titũ hominem incircũcisum. Et inter tantã multitudinem Iudæorum & inimicus suos, qui quasi ob zelum legis sanD guinem eius haurire cupiebãt: nec ipse, nec Titus aliquo sint terrore superati necessitati cedere. Quæ potuit habere ueniã, uel pro loco, uel pro autoritate maiorũ, uel pro numero ecclesiarũ, quæ de Iudæis in Christo credebant: uel pro tempore, ne tantã simul inuidiã sustinerent. Quidam post quatuordecim annos eum Hierosolymã ascendisse tunc dicunt, quãdo in Actibus apostolorũ de quæstionibus obseruandæ, uel prætermittẽdæ legis inter credentes Antiochiæ orta dissensio est, & placuit ire Hierosolymã, & sententiã maiorũ præstolari, quando ipse quoque Paulus & Barnabas missi sunt, & hoc esse qđ in codicibus legatur Latinis, quibus ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euãgelij perseueraret apud uos. Quod scilicet ꝓpterea Paulus & Barnabas de re manifesta, quasi dubia se mitti passi sunt Hierosolymã, ut maiorũ quoque iudicio euangelij grana cõfirmata, credentibus probaretur: & nulli resideret ultra dubitatio circuncisionis omissæ, cum apostolorũ esset literis imperatũ, iugum legis ab his qui in Christũ crediderant ex gentibus, auferendum. Potest aũt hoc quod ait: Contuli cum eis euangelium quod prædico in gentibus: seorsum autem his qui uidebãtur, ne forte in uacuũ currerem uel cucurrissem: & sic intelligi, ut abscõdite cum apostolis gratiam euangelicæ libertatis, & legis abolitæ uetustatẽ contulerit propter multitudinem credentiũ Iudæorum, qui necdum poterant Christum adimpletionẽ & finem legis audire, qui & absente Paulo Hierosolymæ iactitauerant, frustra eum currere aut cucurrisse, qui putaret legem ueterem non sequendã. Non quo Paulus timuerit, ne per decem & septem annos falsum in gentibus euangeliũ prædicasset: sed ut ostenderet præcessoribus suis, non se in uacuũ currere aut cucurrisse, sicut putauerant ignorantes. e ¶ Sed neq; Titus qui mecũ erat cum esset ex gentib.] Si Titus quum esset ex gentibus, nullo potuit terrorẽ compelli, ut circũcideretur Hierosolymis in Iudæorum metropoli

gentibus, compulsus est circuncidi. Propter subintroductos autem falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem redigerent, quibus neq; ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euangelij permaneat apud uos. Ab his autem qui uidebātur esse aliquid, quales aliquādo fuerint, nihil mea interest: Deus personam hominis non accipit. Mihi ènim qui uidebantur, nihil contulerunt. Sèd contrà cum uidissent quod creditū est mihi euāgelium præputij, sicut Petro circūcisionis. Qui enim operatus est Petro in apostolatu circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes. Et cū cognouissent gratiam quæ data est mihi, Petrus & Iacobus, & Ioannes, qui uidebantur columnæ esse: dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis, ut nos in gentes, ipsi autem in circunci/

A metropoli ciuitate, in qua tanta Paulus blasphemiæ in Mosen flagrabat inuidia, ut postea penè à Iudæis interfectus sit, quando à tribuno liberatur, & Romam uinctus ad Cæsarem mittitur: quomodo quidam putant legendum esse, quibus ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euangelij permaneat apud uos? & intelligendum quod Titus ipse qui compelli ante nō potuit ad circuncisionem, rursum circūcisus sit atq; subiectus? Aut quæ est ista ueritas euangelij, hypocrisi cedere Iudæorum, & ea quæ prius scybala æstimaueris, & quasi damna contempseris, obseruare, & esse aliquid æstimare quū nihil sint? Sed & ipsius epistolæ sensui, ualde repugnat, Galatas ad circuncisionē reuocare. Hoc toto sermonis sui textu agit, ut doceat se hebræum ex Hebræis, omnia quōdam legis opera seruantem, circuncisum octaua die secundum legem, pharisæum, nihilomin⁹ tamen ob Christi gratiam uniuersa contemnere. Nam cum isset Hierosolymam, & falsi fratres qui ex circuncisione crediderāt, eum uellent impellere, ut circunciderer Titum: nec Titum, nec se cessisse uiolentiæ, quo minus custodirent euangelij ueritatem. Quod si dicit se necessitate superatum ut circūciderer Titum, quomodo Galatas reuocat à circuncisione, à
B qua nec Titum qui secum fuerat ex gentibus, Hierosolymis potuit excusare? Itaq; aut iuxta græcos codices est legendum, quibus neq; ad horam cessim⁹ subiectioni, ut consequenter possit intelligi, ut ueritas euangelij permaneat apud uos. Aut si Latini exemplaris alicui fides placet, secundum superiorem sensum accipere debemus, ut ad horam cessio non circuncidendi Titi, sed eundi Hierosolymam fuerit. Quòd scilicet idcirco subiectioni cesserint Paulus & Barnabas eundi Hierosolymam, seditione ob legem Antiochiæ concitata, ut per epistolam apostolorum, sua sententia firmaretur, & maneret apud Galatas euangelij ueritas, quæ non esset in litera, sed in spiritu: nō in carnali sensu, sed in intelligentia spirituali: nec in manifesto iudaismo, sed in occulto. Sciendum uero q, autem, coniunctio quæ in præsenti loco ponitur: Propter subintroductos autem falsos fratres, superflua sit: & si legatur, non habet quod ei respondeat, illamq; concludat: sed esse ordinem lectionis & sensus: Sed neq; Titus qui mecū erat, cum esset ex gentibus, compulsus est circūcidi. Statimq; subiungat quæ causa fuerit, ut ad circuncisionem impelleret inuitus: Propter subintroductos, inquit, falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem redigerent. Qui cum minis terrerēt, & multitudine uellent nos à libertate Christi in legis traducere seruitutem, ne ad tempus quidem eis cessimus, ut circuncideremus Titum, maxime cum & aliqua ob ecclesiasticā pacem potuerit nos necessitas excusare: & hoc totum fecimus, ut nobis nulla fieret occasio ab euangelij gratia recedendi. Si igitur nos Hierosolymis inter tantos Iudæos imminentibus hincinde falsis fratribus, & his qui maiores erant aliqua ex parte cohibentibus, nulla potuimus ui ac ratione compelli, ut obseruaremus circuncisionem quam sciebam⁹ esse finitam: uos ex gentibus, uos in Galatia, uos quibus uis nulla inferri potest, ultro à gratia re-

cedentes, ad legis iam abolitæ trāscendistis uetustatem. C
a ¶ Ab his autem qui uidebantur esse aliquid, quales aliquando fuerint nihil mea interest &c.] Licet, inquit, Petrum & Ioannem domin⁹ secum apostolos habuerit, & transfiguratū eum in monte uiderint, & super ipsos ecclesiæ sit positum fundamentum, mihi tamen nihil refert: quia non aduersum eos loquor qui eo tempore dominum sequebantur, sed aduersum eos loquor qui nunc legē præponūt gratiæ. nec detraho præcessorib. nec in aliqua parte accuso maiores, sed hoc dico, quia deus personam hominis non accipit. Non enim accepit Moysi, nō accepit Dauid, nō accepit aliorum: nec eorum ergo accipiet, qui cedere quibusdam uidentur ad tempus, tamet si ipsi mecum sentiāt, Petro quoq; dicente: In ueritate cognosco, Act.10.
quis non est acceptor personarum deus, sed in omni loco qui timet eum, & operatur iustitiam acceptabilis est ei. Quo itaq; argumēto ipse sanctus apostolus Petrus aduersum eos q in Cornelio ex gentibus baptizato, nec circunciso scandalum sustinebāt utitur, & placat eos se non potuisse negare aquam his qui spiritum sanctum acceperāt: eodē nūc sanctus apostol⁹ Paulus aduersum ipsum D Petrum disputat, quod personarū nō sit acceptor deus, sed unumquenq; pro ueritate iudicet. Et ita caute & pedetentim inter laudem & obiurgationē Petri medius incedit, ut & præcessori apostolo deferat, & nihilomin⁹ audacter ei resistat in faciem, ueritate compulsus. b ¶ Mihi enim qui uidebantur, nihil contulerunt.] Ipse superius cum illis contulit, & multa ad eos retulit, quæ in gentibus perpetrarat: illi nihil contulerunt ei, sed tātummodo quæ ab eo dicta sunt comprobantes, dexteras dederunt consortij, & unum suum Pauliq; euangelium firmauerunt. Rursum notandum quod προσανέθεντο, id est, contulerunt, uerbum ipsum sit in Græco, de quo ante tractauimus. c ¶ Sed contrà cum uidissent quod creditum est mihi euangelium præputij, sicut Petro circuncisionis &c.] ὑπερβατόν est, & multis quæ in medio sunt interiectis sublatis, sic breuiter legi potest: mihi enim qui uidebantur esse, nihil contulerunt, sed econtra dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Aut certe ille absque iactatione sui, occultus est sensus: mihi qui uidebantur esse aliquid, nihil contulerunt: sed econtra à me eis collatum est, dum fiunt in euāgelij gratia firmiores. Totum autem quod dicit, hoc est: unus atq; idem mihi euangeliū præputij, & Petro circūcisionis credidit. Me misit ad gentes, illum posuit in Iudæa. Nec gentes poterant adulta iam ætate nō profuturo circūcisionis dolore cruciari, & abstinere se ab escis, quibus semper assueuerant, & quas deus creauerat ad utendū: nec hi qui ex Iudæis crediderāt & circuncisi erant, & ex consuetudine quasi secunda natura putabant se à cæteris gentibus plus habere, facile contēnere poterāt ea in q̄bus gloriabātur. Prouidentia itaq; dei, alius apostol⁹ circūcisis datus est, q legis umbris uideret acqescere: alius in præputio cōstitutis, qui euāgelij gratiā non putaret esse seruitiū, sed liberā fidem: ne sub aliqua occasiōe impedimentū fidei nasceret, & ꝑpter circuncisionē siue præputiū nō crederetur in Christū. Nec hoc dicim⁹ quo Petrus, q & ipse in Actibus apostolorū nullum

circūcisionem. Tantûm ut pauperū memores essemus, quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere. Cùm autem uenisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Prius enim quàm uenirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat. Cum autē uenissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant, & simulationi eius cōsenserunt & cæteri Iudæi, ita ut & Barnabas duceretur ab eis in illa simulatione. Sed cum

nullum hominem cōmunem esse testatus est: & in illo uase, quod quatuor angulis de coelo missum uiderat, edoceretur nihil interesse, Iudæus sit aliquis, an gentilis: quasi oblitus priorum, super euangelij gratia, legem putauerit obseruandam: sed ut ipse quoq; legem custodire se simulans, paulatim Iudæos ab antiq̃ uiuendi more deduceret. Non ēm poterāt tantum obseruationis laborem, & ueteris uitæ cautissimam conuersationē quasi purgamenta subito & damna contēnere. Ex quo pspicimus propterea dexteras datas Paulo & Barnabæ societatis, à Petro, Iacobo & Ioanne, ne obseruatione uaria, diuersum Christi euangelium putaretur: sed & circuncisorum & habentiū præputium esset una communio. Pulchre autem præstruxit, dicens: Qui enim operatus est Petro in apostolatu circuncisionis, ne quis eum putaret detrahere Petro, sed ut laudibus eius ante præmissis, intelligeretur Petrus ideo circuncisionem aliqua ex parte suscipere, ut eos qui sibi ex Iudæis crediti fuerant, lucrifaceret, & in Christi fide & euangelio custodiret. Subintelligit etiam quod si ille absque culpa faceret, & ad tempus obseruando, quod nō licet, ne sibi creditos perderet: se magis pro euangelij ueritate facere debere quod sibi creditū est in præputio, ne gentes legis onere & difficultate deterritæ, a Christi fide & credulitate discederent. Occulta hic oritur quæstio. Quid igitur: Petrus si inuenisset ex gentibus, non eos adducebat ad fidem? Aut Paulus si ex circunsione aliquos B reperisset, non eos ad Christi baptismum prouocabat? Quæ ita soluit, ut dicam⁹ principale singulis in Iudæos & gentes fuisse mandatum, ut qui defendebāt legem, haberent quem sequerentur, qui legi gratiam præferebāt, nō deesset eis doctor & præuius. In commune uero hoc eos habuisse propositū, ut Christo ex cunctis gētibus ecclesiam congregarent. Legimus ēm & à sancto Petro gentilem baptizatum fuisse Corneliū, & à Paulo in synagoga Iudæorum, Christum sæpissime prædicatum. Petrus & Ioannes & Iacobus, qui uidebantur columnæ esse, ter supradictum de apostolis legimus: seorsum autē his qui uidebantur, & ab his qui uidebantur esse aliquid, & mihi enim qui uidebanť esse aliquid, nihil contulerunt. Solicitus itaq; requirebā quid nam esset quod diceret, qui uidebantur: sed nunc me omni scrupulo liberauit adijciens, qui uidebātur columnæ esse. Columnæ igitur sunt ecclesiæ apostoli, & maxime Petrus, Iacobus & Ioannes, ex quibus duo cum domino ascendere merētur in montem: quorum unus in Apocalypsi saluatorem introducit loquētem: Qui uicerit, faciā eum columnā in templo dei mei, docens omnes credentes qui aduersarium uicerint, posse columnas ecclesiæ fieri. Ad Timotheum uero (1.Timot.3.d) Paulus scribens ait: Vt scias quomodo oporteat te in domo dei conuersari, quæ est ecclesia dei uiui: columna autem & firmamentum ueritatis. His & cæteris instruimur, tam apostolos omnesq; credentes, q̃ ipsam quoq; ecclesiam columnam in scripturis appellari, & nihil interesse de corpore quid dicatur, an membris, cum & corpus diuidatur in membra, & membra sint corporis. Dederunt itaq; Petrus, & Iacobus & Ioannes, qui uidebantur columnæ esse, dexteras Paulo & Barnabæ societatis, sed Tito qui cum eis erat, dextras non dederunt. Nec dum quippe ad eam mensurā peruenerat, ut possint ei Christi mercimonia ex æquo cum maioribus credi, & eundem tenere negociationis locum quem Barnabas tenebat & Paulus. a ¶ Tantum ut pauperū memores essemus, quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere.] Sancti pauperes,

C quorum præcipue ab apostolis Paulo & Barnabæ cura mandatur, hi sunt, qui ex Iudæis credentes, precia possessionum suarum ad pedes apostolorū deferebant egentibus largienda: uel quia contribulibus, cognatis & parentibus suis quasi desertores legis, & in crucifixum hominē credentes, detestationi & piaculo ducebantur. In horū ministerio sanctus apostolus Paulus quāto labore sudauerit, epistolæ eius testes sunt, scribentis ad Corinthios, & ad Thessalonicēses, ad omnes gentium ecclesias, ut præpararent munus hoc per se, uel per alios q̃ eis placuissent, Hierosolymam deferendū. Vnde nunc confidenter dicit, quod etiam solicit⁹ fui facere hoc ipsum. Possunt autem & alio genere pauperes accipi, de quibus in euangelio dicitur: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnū coelorum. (Matth.5.a) Merentur quippe tales in memoria esse apostolorum. Necnon & illi pauperes, de q̃bus in Salomone scribitur: Redemptio uiri animæ, ꝓpria diuitiæ. (Prouer.13.b) Pauper uero non sustinet cōminationem. Non enim potest futurarum poenarū audire terrorem, pauper in fide, pauper in gratia, non habens diuitias spirituales, nec scientiam scripturarum, quæ auro & argento, & precioso lapidi cōparatur. Quoniam igitur non egent sani medico, sed hi qui male habent: propterea & apostolis in dexterarum communicatione conuenit, ne spernerent pauperes, ne despicerent peccatores, sed semp meminissent eorū, sicut Paulus Corinthij illius meminit, quem cum in priori epistola (1.Cor.5.b) cōtristasset ad tempus, ut corpore per poenitentiam laborante spiritu saluus fieret: in secūda, ne maiori tristicia (D) absorberetur, reuocat ad ecclesiā. Petitq; cunctos ut confirment in eum charitatem, & donent fratri sicut ipse unicuiq; eorum in facie Christi donauerit, implens pactum quod Hierosolymis fecerat, ut semper pauperū recordaretur. b ¶ Cum autem uenisset Petrus Antiochiā &c. cum gentibus edebat &c.] Ex eo q̃ Petrus antequā quidam de Hierosolymis Antiochiam uenirēt, edebat cum gentibus: ostenditur non eum oblitum fuisse præcepti, nullum hominem cōmunem & immundum dicere, sed quia propter eos qui adhuc legem obseruandam putabant, paululū se à conuictu subtraxerat gentium, ita ut etiam cæteri qui ex Iudæis erant similiter facerent: & Barnabas qui cum Paulo in gētibus euangeliū prædicabat, hoc facere cogereť. Hi qui Antiochiæ crediderāt ex gentibus, nec fuerant circūcisi, compellebātur ad legis onera transcendere, nō intelligentes dispensationē Petri, qua Iudæos saluari cuperet: sed putantes ita se euangelij habere rationē. Cū itaq; uidisset apostol⁹ Paulus periclitari gratiā Christi, noua bellator eius usus est arte pugnandi: ut dispensationē Petri, qua Iudæos saluari cupiebat, noua ipse cōtradictionis dispensatione corrigeret, & resisteret ei in facie, nō arguens propositū, sed quasi in publico cōtradicens, ut ex eo quod Paulus eū arguens resistebat, hi q̃ crediderāt ex gentibus seruarenť. Quod si putat aliquis uere Paulū Petro apostolo restitisse, & ꝓ ueritate euāgelij intrepide fecisse iniuriā præcessori, nō ei stabit illud quod & ipse Paulus Iudæis Iudæus fact⁹ est, ut Iudæos lucrifaceret: & eiusdē simulationis tenebiť reus, quādo caput totōdit in Cenchreis: & facto caluitio, oblationem obtulit in Hierusalem, & Timotheum circuncidit, & nudipedalia exercuit, quæ utique manifestissime de ceremonijs Iudæorum sunt. Si itaque ipse qui ad prædicationem gentium missus erat, non putauit abs re dicere: Sine offendiculo estote Iudæis & ecclesiæ dei, quomodo & ego omnibus per omnia placeo, non quærens quod mi-

A quod mihi utile est, sed quod multis ut saluentur: & fecit
aliqua quæ contraria essent euangelij libertati, ne scanda
lizaret Iudæos, qua autoritate, qua fronte audet hoc in
Petro reprehendere, qui circumcisionis apostolus erat,
quod ipse Apostolus gētium arguitur commisisse? Sed
ut ante iam diximus,
restitit secūdū faciem
publicā Petro & cæte
ris, ut hypocrisis ob/
seruandæ legis, quæ
nocebat eis q ex gen/
tibus crediderāt, cor/
reptionis hypocrisi e/
mendaretur, & uterq populus saluus fieret: dum & qui
circumcisionē laudant, Petrum sequuntur: & qui circun
cidi nolunt, Pauli prædicant libertatem. Quod autē ait,
reprehensibilis erat, propterea medie temperauit, ut in/
telligamus non tam à Paulo eum fuisse reprehensibilem,
quàm his fratribus cum quibus ante edens se ab eis po/
stea separabat. Utilem uero simulationē, & assumendam
4.Reg.10.d in tempore, Hieu regis Israel nos doceat exemplum, qui
cum non potuisset interficere sacerdotes Baal, nisi se fin/
xisset uelle idolum colere, dixit: Congrega mihi omnes
sacerdotes Baal, si enī Achab seruiuit Baal in paucis ego
seruiam in multis. Et Dauid quando mutauit faciē suam
coram Ahimelech, & dimisit eum & abijt. Nec mirum,
quamuis iustos homines, tamē aliqua simulare pro tem
pore ob suam & aliorū salutem, cum & ipse dominus no
ster non habens peccatū, nec carnem peccati, simulatio/
nem peccatricis carnis assumpserit, ut condēnans in car
ne peccatum, nos in se faceret iustitiam dei. Legerat uti/
Luc.17.a que Paulus in euangelio dominum præcipientem: Si au
tem peccauerit in te frater tuus, uade & corripe eum in/
ter te & ipsum solum, Si te audierit, lucrifeceris fratrem
tuum. Et quomodo cum etiam de minimis fratrib⁹ hoc
B faciendum iusserit, ausus est apostolorum maximum in
publica facie tam procaciter, tam cōstanter arguere: Ni/
si & Petro sic placuisset argui, & Paulus non ei faceret in
iuriam, de quo ante dixerat: Veni Hierosolymā uidere
Petrum, & mansi apud eum diebus quindecim: aliū au/
tem apostolorum uidi neminem. Et rursum: Qui enim
operatus est Petro in apostolatū circuncisionis. Et infra:
Petrus & Iacobus & Ioannes, qui uidebantur columnæ
esse, & cætera quæ in eius laudes porat. Aliquotiēs cum
adolescentulus Romæ controuersias declamarem, & ad
uera certamina fictis me litibus exercerē, currebā ad tri/
bunalia iudicum, & disertissimos oratorum tāta inter se
uidebam acerbitate contendere, ut omissis sæpe negotijs
in proprias contumelias uerterentur, & ioculari se inui/
cem dente morderent. Si hoc illi faciunt, ut apud reos
nullam suspicionem præuaricationis incurrāt, & fallunt
populum circunstantem, quid putamus tantas ecclesiæ
columnas, Petrum & Paulum tanta uasa sapientiæ inter
dissidentes Iudæos atq gētiles facere debuisse: nisi ut eo
rum simulata contentio, pax credentium fieret, & eccle/
siæ fides, sancto inter eos iurgio cōcordaret. Sunt qui Ce
phan, cui hic in faciem Paulus restitisse se scribit, non pu
tent apostolū Petrum, sed alium de septuaginta discipu/
lis isto uocabulo nuncupatum. Et dicunt nequaquā Pe/
trum a conuictu gentium se potuisse subtrahere, qui &
centurionem Cornelium baptizarat. Et cum ascendisset
Hierosolymam, disceptantibus aduersus se qui erant ex
Act.11.a circuncisione, & dicētibus: Quare introisti ad uiros præ/
putium habentes, & mādùcasti cum illis? Post narratio/
nem uisionis, tali responsionem suam fine concluserit: Si
ergo eandem gratiam dedit illis deus, sicut & nobis qui
credimus in dominum Iesum Christum, ego quis eram
qui possem prohibere deum? Quibus auditis, tacuerūt
& glorificauerūt deum, dicentes: Ergo & gentibus deus
pœnitentiam ad uitam dedit: maxime cum Lucas scri/
ptor historiæ, nullam huius dissensionis faciat mentio/
nem, nec dicat unquam Petrum Antiochiæ fuisse cum

Sed cūm uidissem quod nō recto pede incedunt ad ue
ritatem euāgelij, dixi Petro coram omnibus: Si tū cum
Iudæus sis, gentiliter & nō Iudaice uiuis, quomodo gen
tes cogis iudaizare? Nós natura Iudæi, & non ex gen/
tibus

Paulo, & locum dari Porphyrio blasphemanti, si aut Pe/ C
trus errasse, aut Paulus procaciter apostolorum princi/
pem confutasse credatur. Quibus primum responden/
dum, alterius nescio cuius Cephæ nescire nos nomē. Ni
si eius qui & in euangelio, & in alijs Pauli epistolis, & in
hac quoque ipsa mo/
do Cephas, modo Pe
trus scribit. Non quo
aliud significet Petr⁹,
aliud Cephas, sed q
quā nos latine & græ
ce petram uocemus,
hanc Hebræi & Syri
propter linguæ inter se uiciniam, cephan nuncupēt. De
inde totum argumentum epistolæ quod oblique de Pe-
tro, Iacobo & Ioanne dicitur, huic intelligētiæ repugna/
re. Nec mirum esse si Lucas hanc rem tacuerit, quum &
alia multa quæ Paulus sustinuisse se replicat, historiogra
phi licentia prætermiserit: & non statim esse contrarium,
si quod alius ob causam dignum putauit relatu, alius in
ter cætera dereliquit. Denique primum episcopum An/
tiochenæ ecclesiæ Petrum fuisse accepim⁹, & Romam in
de translatū, quod Lucas penitus omisit. Ad extremum
si propter Porphyrij blasphemiam, alius nobis fingen/
dus est Cephas, ne Petrus putetur errasse, infinita de scri
pturis erunt radenda diuinis, quæ ille, quia non intelli/
git, criminat. Sed aduersum Porphyriū, in alio, si Chri/
stus iusserit, opere pugnabimus: nunc reliqua prosequa
mur. a ¶ Sed cum uidissem quod non recto pede in/
cedunt ad ueritatem euangelij, dixi Petro coram omni/
bus &c.] Sicut hi qui sanis gressibus claudicare se simu
lant, non uitium habent in pedibus, sed est aliqua causa
cur claudicent: ita & Petrus sciens circuncisionē & præ
putium nihil esse, sed obseruationem mandatorum dei,
edebat quidem ante cum gentibus, sed pro tempore ab
eis se, ne Iudæos à fide Christi perderet, subtrahebat, Vi
de & Paulus eadem arte qua ille simulabat, ei restitit in D
faciem, & loquitur coram omnibus, non tam ut Petrum
arguat, quàm ut hi quorum causa Petrus simulauerat,
corrigantur. Quod si cui iste non placet sensus, quo nec
Petrus peccasse, nec Paulus procaciter ostēditur arguis/
se maiorem, debet exponere qua consequentia hoc Pau/
lus in altero reprehendat, quod ipse commisit. b ¶ Si
tu quum Iudæus sis gentiliter & non Iudaice uiuis, quo/
modo gentes cogis iudaizare?] Indissolubili argumen
to constringit Petrum, imò per Petrum eos qui pugnan/
tia illum inter se facere cogebant: Si, inquit, ò Petre tu na
tura Iudæus es, circuncisus à parua ætate, & uniuersa le/
gis præcepta custodiens, nunc ob gratiam Christi scis ea
nihil per se habere utilitatis, sed exemplaria esse & imagi
nes futurorū, & cum his qui ex gentibus sunt, cibum ca/
pis, nequaquam ut ante superstitiose, sed libere & indiffe
renter uictitans: quomodo eos qui ex gentibus credide
runt, nunc recedens ab eis, & quasi à contaminatis te se/
parans & secernens, compellis iudaizare? Si enim im/
mūdi sunt à quibus recedis, idcirco autem recedis, quia
non habent circuncisionem, compellis eos circuncidi &
Iudæos fieri, quum tu ipse natus Iudæus gentiliter uixe
ris. Et latenter ostendit causam quare aduersum eum di
sputauerit, quia scilicet gentes simulatione sua iudaiza/
re compelleret, dum eum cupiunt æmulari. c ¶ Nos
natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores.] Subre/
punt hoc loco hæretici, qui ridicula quædam & inepta
fingentes, aiunt, nec spiritualem peccare posse naturam,
nec iuste aliquid facere terrenam. Quos interrogemus
quare de bona oliua rami fracti sunt, & cur de oleastro
in radicem bonæ oliuæ inserti sint: si nec de bono cade/
re quicquam potest, nec de malo surgere? Aut quomo/
do uel Paulus persecutus sit ante ecclesiam, si de natura
spirituali fuit: aut postea apostolus factus, si de terrena
fece generatus est. Quod si terrenum eum non fuisse con Eph.2.a
tēderint, ipsius uerba ponam⁹. Eramus filij natura iræ,
sicut &

tibus peccatores. Scientes autem quod non iustificatur
homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, &
nos in Christo Iesu credidimus, ut iustificemur in fide
Christi, & nō ex operibus legis. Propter quod ex operi
bus legis nō iustificabitur omnis caro. Quod si quaeren
tes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccato/
res: nunqd Christus peccati minister est? Absit. Si em̃
quae destruxi, haec iterū reaedifico, praeuaricatorem me
cōstituo. Egó enim per legem legi mortuus sum, ut deo
uiuam. Christō confixus sum cruci. Viuō aūt iam non
ego, uiuit autem in me Christus. Quod aūt nūc uiuo in
carne

A sicut & caeteri. Natura Iudaeus est, q de genere est Abra/
ham: & à parentibus die octauo circuncisus est. Non na
tura Iudaeus, qui postea est factus ex gentibus. Vt autem
totum argumentum breui sermone comprehendam, sen
sus est iste qui texitur. Nos, id est, ego & tu Petre: miscuit
enim personā suā, ne
illi facere uideretur iniu
riam: Cum essemus,
inquit, natura Iudaei,
ea facientes quae lege
praecepta sunt, & non
ex gentibus peccato/
res, q uel generaliter,
quia idolis seruiunt,
peccatores sunt: uel
quos nunc putamus
immūdos: scientes q
nō possemus ex legis
opere, sed ex Christi
saluari fide, credidi/
mus in Christum, ut
qđ lex nobis non de/
derat, fides tribueret
quam habebamus in Christo. Quod si recedētes à lege,
in qua saluari non potuimus, transcendimus ad fidem,
in qua non carnis quaeritur circuncisio, sed cordis puri
deuotio: & nunc à gentibus recedendo hoc agimus, ut
quicunq non sit circūcisus, immundus sit: ergo fides in
Christum in qua nos putamus ante saluari, magis pecca
ti est ministra q̃ iusticiae, quae aufert circuncisionē: quam
qui non habuerit, immundus est. Sed absit, ut quod se/
mel destruxi, & sciui mihi non profuisse, rursum uendi/
cem. Semel à lege discedēs, legi sum mortuus, ut in Chri
sto uiuerem: crucique eius affix⁹, & in nouum renatus ho
minem, fide magis q̃ carne subsisterem, & cum Christo
egrederer è mūdo. Quod semel adorsus sum, teneo. Non
B mihi gratis Christus est mortuus, in quo frustra credidi,
si putaui absq fide eius in ueteri lege saluari. a ¶ Scien
tes autem quod nō iustificatur homo ex operibus legis,
nisi per fidem Iesu Christi &c.] Aiunt quidam si uerum
hoc sit quod Paulus affirmat, ex operibus legis neminē
iustificari, sed ex fide Iesu Christi, patriarchas & prophe
tas, & sanctos, qui ante Christi aduētum fuerunt, imper/
fectos fuisse. Quos admonere debemus eos hic dici iusti
ciam non consequutos, qui tantum ex operibus iustifica
ri posse se credūt. Sanctos autem qui antiquitus fuerint,
ex fide Christi iustificatos. Siquidē Abrahā uidit diem
Ioan.8.g Christi, & laetatus est. Et Moses maiores diuitias aestima/
uit thesauro Aegyptiorū, improperiū Christi. Aspicie/
Esa.6.a bat enim in remunerationē. Et Esaias uidit gloriā Chri/
sti, ut Ioannes euangelista cōmemorat, & Iudas de omni
bus generaliter: Commonere, inquit, uos uolo scientes
semel omnia, quoniam Iesus populum de terra Aegypti
saluans: secundo eos qui non crediderunt, perdidit. Vn/
de non tam legis opera damnantur, q̃ hi qui tantum ex
operibus iustificari se posse confidunt. Saluatore quoq
Matth.5.a ad discipulos loquente: Nisi superabundauerit iusticia
uestra plus q̃ scribarum & pharisaeorum, non intrabitis
in regno coelorum. Congregandum in hoc loco quanta
in lege praecepta sint, quae explere nullus queat. Et econ/
trario dicendū, quaedam legis etiam ab his fieri qui igno
rent eam. Sed ideo non iustificari operatores eius, quia
absq fide Christi fiant: uerbi gratia, nō dormire cum ui/
ro dormitione mulieris, non adulterari, non rapere, sed
magis honorare patrem & matrem, & caetera quae impe/
rata sunt, facere. Quod si de sanctis uiris nobis exempla
protulerint, quod in lege uersati, ea quae legis fuerāt per/
1.Timot.1.b petrarint, dicemus: Quia iusto lex non est posita, sed ini/
quis & non subditis, impijs & peccatoribus, contamina
tis & immundis. Qui autem à deo doctus sit, non habe/
re eum necesse ut uel de charitate doceatur, Paulo dicen
1.Thes.4.b te: De charitate autem non necesse habeo scribere uobis;
ipsi enim uos à deo docti estis, ut diligatis inuicem. C
b ¶ Propter quod ex operibus legis nō iustificabit̃ om/
nis caro. Quod si quaerentes iustificari in Christo, inuen
ti sumus & ipsi peccatores: nūquid Christus peccati mi/
nister est &c.] Nō iustificatur ex operibus legis caro il/
la, de qua scribit̃: O/
mnis caro foenum, & Esa.40.b
omnis gloria eius qua/
si flos agri. Iustifica/
tur autem ex fide Ie/
su Christi caro illa, de
qua in resurrectionis
dicit̃ sacramento: O/ Luc.3.b
mnis caro uidebit sa/
lutare dei. Sed & iux/
ta humiliorem intelle
ctum, iustificabatur
quondam ex lege nō
omnis caro, sed tantū
hi homines qui in Pa
laestina erāt. Nunc au
tem ex fide Iesu Chri
sti iustificatur omnis
caro, dum ecclesia eius in toto orbe fundatur. c ¶ Ego
enim per legem legi mortu⁹ sum, ut deo uiuam.] Aliud
est per legem mori, aliud legi mori. Quod legi moritur,
uiuebat et antequā moreretur: obseruans sabbata, & neo
menias, & dies festos, & uictimarum typicam curiosita/
tem, & fabulas Iudaicas, & genealogias. Postq̃ autem ue
nit Christus & lex, de qua scriptum est: Scimus autem Rom.7.c
quia lex spiritualis est: per euāgelicam legem, legi pristi/
nae mortuus est: & anima, quae secundum id quod scribi/
tur ad Romanos: Viro uiuente si nupsisset, adultera uo/
cabatur: mortuo uiro suo, id ē, lege ueteri, nupsit legi spi
rituali, ut fructificaret deo. Vnde & in Osee ad eam dici/
tur: Ex me fructus tuus inuentus est. Cui pulchre mysti/ Osee.14.d
cum illud infertur: Quis sapiens, & intelliget ista: intelli/ D
gens, & cognoscet ea? Qui per legem igitur spiritualem
legi literae moritur, deo uiuit, cum nō sit sine lege dei, sed
in lege sit Christi. Qui uero legi morit̃ ob peccata, mor/
tuus quidem est; sed nō potest de eo dici quod sequitur,
ut uiuat deo. Esse autem legem aliam spiritualem extra
legem literae: & alibi Apostolus docet, dicens: Itaque lex
quidem sancta & mandatum sanctum, & iustum, & bo/
num. Et Ezechiel ex psona dei: Eduxi, inquit, eos: id est, Ezech.20.b
populum Iudaeorum de terra Aegypti, & adduxi eos in
desertū, & dedi eis praecepta mea, & iustificationes meas
ostendi illis, quas faciet homo & uiuet in eis. De ea uero
lege quae iram operatur, cui & Apostolus mortuus est,
postea infert: Et ego dedi eis praecepta non bona, & iusti
ficationes in quibus non uiuent in eis. Idipsum significa
tur & in psalterio: Quoniam non cognoui literaturam, Psal.70.c
introibo in fortitudinem domini. d ¶ Christo cōfixus
sum cruci.] Quia dixerat se per legem legi mortuū, quo
modo mortuus fuerit, ostendit: Christo cōfixus sum cru
ci, tollens crucem suam, & Christum sequens, & in ipsa
obsecrans passione: Memento mei quum ueneris in re/ Luc.23.c
gnum tuum. Statimq audieris: Hodie mecum eris in pa
radiso. Si quis mortificatis membris super terrā: & mun
do mortuus, configuratus fuerit morti Iesu Christi, cru/
cifigitur cum Iesu, & trophaeum mortificationis suae, in li
gno dominicae passionis affigit. e ¶ Viuo autem iam
nō ego, uiuit autem in me Christus.] Non uiuit ille qui
quondam uiuebat in lege, quippe qui persequebatur ec
clesiam. Viuit autem in eo Christus, sapientia, fortitudo,
sermo, pax, gaudium, caeteraeq uirtutes, quas qui nō ha/
bet, non potest dicere: Viuit autem in me Christus. Hoc
autem totum sub sua persona aduersum Petrum de Pe/
tro disputat. f ¶ Quod autem nunc uiuo in carne.]
Aliud est in carne esse, & in carne uiuere. Qui enī in car/
ne sunt, deo placere non possunt. Vnde ad bene uiuentes Rom.8.b
dicitur: Vos autem non estis in carne.

carne, in fide uiuõ filij dei: qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me. Nõn abijcio gratiam dei: si enim per legem iusticia, ergo Christus gratis mortuus est.

Cap. III

O Insensati Galatæ, q̃s uõs fascinauit nõ credere ueritati? Antè quorũ oculos Iesus Christus ꝓscriptus est, in uobis crucifixus est. Hõc solũ à uobis uolo discere, ex operibus

A a ¶ In fide uiuo filij dei, qui dilexit me, & tradidit semet ipsum pro me.] Ad Romanos de deo loquitur, quod filio suo nõ pepercit, sed pro nobis tradiderit eum. Nunc uero de Christo ꝙ se ipse tradiderit: Qui dilexit me, inquit, & tradidit seipsum pro me. In euangelio uero ubi apostoli enumerãtur, Luc.6.c infertur: Et Iudas Iscariotis qui & tradidit eum. Rursum i eodẽ: Matth.26.c Ecce appropinquauit qui tradet me. De principibus uero sacerdotum, & senioribus populi, scriptura commemorat, ꝙ condemnauerint Iesum morti, & ligãtes eum duxerint & tradiderint Pilato præsidi. Et deinceps de Pilato: Dimisit eis Barrabam, Iesum autem flagellatum tradidit eis ut crucifigerent illum. Igitur & pater tradidit filiũ, & filius ipse se tradidit: & Iudas & sacerdotes cum principibus tradiderunt: & ad extremũ traditũ sibi, tradidit ipse Pilatus. Sed pater tradidit, ut saluaret perditum mundum. Iesus ipse se tradidit, ut patris suamq́ faceret uoluntatem. Iudas autem & sacerdotes & seniores populi & Pilatus, uitam morti nescij tradiderũt. Quæ cum ipsa quoq; se pro nostra salute tradiderit, beatus multũq́ felix, qui uiuente in se Christo per singulas cogitationes & opera potest dicere: In fide uiuo filij dei, qui dilexit me, & tradidit seipsum pro me. b ¶ Nõ abijcio gratiam dei, si enim per legem iusticia, ergo Christus gratis mortuus est.] Abijcit gratiam dei, tam ille qui post euangeliũ uiuit in lege, q̃ is qui peccatis post baptismũ sordidatur. Qui autem 1.Cor.15.b potest iuxta Apostolum dicere: Gratia eius in me nõ fuit uacua: iste & hoc loquitur confidenter: Non abijcio gra-B tiam dei. Quod autem sequitur, ualde necessariũ est aduersum eos qui post fidem Christi putãt legis præcepta seruanda. Dicendũ quippe eis: Si per legem iusticia est, ergo Christus gratis mortuus est. Aut certe doceãt, quomodo non Christus gratis mortuus sit, si opera iustificent. Sed quãuis sint hebetes, dicere nõ audebont Christum sine causa mortuum. Ad particulam itaq; syllogismi, quæ hic proponitur: id est, si enim per legẽ iusticia, ergo Christus gratis mortuus est: debemus illud assumere quod consequenter infertur, & negari nõ potest: Christus autem nõ est gratis mortuus, & concludere: Non igitur per legem iusticia. Hucusq; contra Petrum, nunc ad Galatas reuertitur. Cap. III

O Insensati Galatæ, quis uos fascinauit nõ credere ueritati?] Dupliciter hic loc⁹ intelligi potest. Vel ideo insensatos Galatas appellatos, à maioribus ad minora uenientes, quia cœperint spiritu & carne cõsumentur. Vel ob id, ꝙ unaquæque prouincia suas habeat proprieta-Tit.1.c tes. Cretenses semper mendaces, malas bestias, uentres pigros, uere ab Epimenide poeta dictos, Apostol⁹ comꝓbat. Vanos Mauros, & feroces Dalmatas, Lannus pulsat historicus. Timidos Phrygas, omnes poetæ lacerant. Athenis expeditiora nasci ingenia, philosophi gloriantur. Græcos leues: apud C. Cæsarẽ suggillat Tullius, dicens: Aut leuium Græcorum, aut immaniũ barbarorũ: & pro Flacco, Ingenita, inq̃t, leuitas, & erudita uanitas. Ipsum Israel, graui corde, & dura ceruice, omnes scripturæ arguunt. In hunc ergo modũ arbitror & Apostolum Galatas regionis suæ proprietate pulsasse. Licet quidam profundis se quæstionibus inserentes, quasi sub obtentu uitandæ hæreseos, quæ diuersas naturas infert, dicãt, Tyrios quoq; & Sidonios, Moabitas & Ammonitas, & Idumæos, Babylonios & Aegyptios, omnesq́; gentes quæ in scripturis nominãtur habere quædã idiomata: & ex causis præcedentibus, & merito operũ pristinorum, ne iusticia dei ueniat in dubiũ, cum unaquæq; gens uel bonum uel malũ habere asseratur qđ alia nõ habeat. Nos istas C altitudines declinantes, superiora sectabimur, aut stultitiæ eos argui, dicentes: per quam spiritũ legis & literarum dijudicare non possint: aut uitio gentis corripi, ꝙ indociles sint & uecordes, & ad sapientiã tardiores. Quod aũt sequitur: Quis uos fascinauit, digne Paulo, qui & si imperitus est sermone, non tamen sciẽtia debem⁹ exponere: non quo scierit esse fascinum, qui uulgo putat̃ nocere: sed usus sermõe sit triuij: & ut i cæteris, ita & in hoc quoq; loco, uerbum quotidianæ sermocinationis assumpserit. Legimus in Prouerbijs: Donũ, inuidi cruciat oculos. Qui apud nos inuidus, in Græco significãtius ponitur, fascinator, & in sapiẽtia quæ Salomonis scribitur: Fa- Sap.4.c scinatio malignitatis obscurat bona. Quibus docemur exemplis, ꝙ uel inuidus aliena felicitate crucietur: uel is in quo bona sint aliqua, alio fascinante, id est, inuidente noceatur. Dicitur fascinus proprie infantibus nocere, & ætati paruulæ, & his qui necdũ firmo uestigio figãt gradum. Vnde & quidã è gentilibus: Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos. Hoc utrũ uerum, nec ne sit, deus uiderit: quia potest fieri, ut & dæmones huic peccato seruiãt, & quoscunq; in dei opere uel cœpisse uel profecisse cognouerint, eos à bonis operibus auertãt. Nunc illud in causa est, quod ex opinione uulgi sumptũ putamus exemplũ, ut quomodo tenera ætas noceri dicitur fascino: sic etiã Galatæ in Christi fide nup nati & nutriti lacte, & nõ solido cibo: ueluti quodã fascinante sint nociti, & stomacho fidei nauseante, spiritus sancti cibũ euomuerint. D Quod si aliquis contradicit, exponat quomodo de cõmuni opinione sit sumptũ, uallis Titanorũ in Regno- 2.Reg.23.b rum libris: Syrenæ & Onocentauri in Esaia: Arcturus & Esa.34.d Orion, & Pleiades in Iob, & cætera his similia: quæ utiq; uocabula, gentiliũ fabularũ & causas & origines habẽt. Interrogemus hoc loco Marcionem, qui ꝓphetas repudiat, quomodo interpretetur id quod sequitur. d ¶ Ante quorum &c.] Nobis enim recte proscriptus est Christus, de cuius patibulo & passione, alapis & flagellis, omnis prophetarũ prædicit chorus, ut crucem ipsius non de euangelio tantũ in quo crucifixus refertur: sed multo antequã descendere dignaretur ad terras, & hominem qui est crucifixus assumeret, nouerimus. Nec parua laus Galatarũ est, ꝙ ita crediderint in crucifixum, ut ante fuerat eis proscriptus: quo scilicet lectitantes prophetas, & omnia ueteris legis sacramẽta noscentes, uia & ordine uenerint ad credendũ. Legit̃ in quibusdã codicibus: Quis uos fascinauit nõ credere ueritati? Sed hoc quia in exemplaribus Adamantij nõ habetur, omisimus. e ¶ Hoc solum &c.] Sunt quidẽ, ait, multa quæ possunt interrogatione uos cogere, legi euangeliũ præferendũ: sed quoniam insensati estis, & nequaq; potestis ea audire, simplici uobiscũ sermone loquor, & de eo qđ promptũ est, sciscitor: Spiritũ sanctũ quem accepistis, utrum uobis legis opera, sabbati obseruatio, circũcisionis, & neomeniarum supstitio dederint, an auditus fidei, per quam ex gẽtibus credidistis? Quod si negari nõ potest, spiritum sanctũ & uirtutes quæ in principio fidei acceptũ spiritum sequebãtur, nõ ex operibus legis, sed ex fide Christi datas, manifestum est uos à melioribus exorsos, in peiora corruere. Consideremus aũt diligenter, quia non dixerit: uolo à uobis discere utrũ ex operib⁹ spiritũ accepistis: sed adiecerit, ex operibus legis. Sciebat enim & Corneliũ Centurionem spiritũ ex operibus accepisse, sed non ex operibus legis, quã nesciebat. Si aũt ecõtrario dicitur, ergo & sine auditione fidei accipi spiritus potest: Nos respondebimus ac

operibus legis spiritū accepistis, an ex auditu fidei? Sic
stulti estis, ut cū spiritu cœperitis, nunc carne cōsumma/
mini? Tātā passi estis sine causa, si tamē sine causa. Qui
ergo tribuit uobis spiritū, & operat̃ uirtutes in uobis, ex
operibus

A bimus accepisse quidem eum spiritū: sed ex auditu fidei
& naturali lege, quæ loquitur in cordibus nostris, bona
quæq; facienda & uitanda mala, per quam dudum quo
que Abraham, Mosen, & cæteros sanctos iustificatos re/
tulimus: quam augere deinceps potest operum obserua
tio, legis quoque iusti
cia: non tamen carna
lis legis quæ præte/
rijt, sed spiritualis, quia
lex spiritualis est. Ne/
que uero quia fidem
præferimus, legis ope
ra destruimus: nec di
cimus secundū quosdam, faciamus mala donec ueniant
bona, quorum damnatio iusta est, sed seruituti gratiam
anteponimus. Dicimusq; quod Iudæi propter metum
faciunt, id nos facere propter charitatem. Illos seruos es/
se, nos filios: illos cogi ad bonum, nos bonū sponte susci
pere. Non igitur ex fide Christi licentia nascitur delin/
quēdi, sed ex dilectione fidei uoluntas boni operis auge
tur: dum bona ideo facimus, nō quia iudicem formida/
mus; sed quia scimus ea ei placere in quem credimus.
Quærat quispiam, si fides nō est nisi ex auditu: quomo/
do qui surdi nati sunt, possunt fieri Christiani. Deum
quippe patrem ex magnitudine & pulchritudine crea/
turarum potest quis intelligere, & à conditionibus con/
ditor consequenter agnoscitur. Christi autem natiuitas,
crux, mors, resurrectio, nisi ex auditu sciri non potest.
Aut surdi igit̃ Christiani nō sunt, aut si surdi sunt Chri/
stiani, falsum est quod alibi ab apostolo dicitur: Itaq; fi/
des ex auditu: auditus autem per uerbū dei. Ad quod
qui simplici responsione contentus est, dicit non cum gē
neraliter dixisse: fides omnium ex auditu est, sed fides ex
auditu: quod & in parte, & in toto accipi potest: Eorum
scilicet fides ex auditu, qui audiunt, qui credūt. Qui au/
B tem huic scrupulo satisfacere conatur, prius illud tenta/
bit asserere, quod nutibus quoq; & quotidiana cōuersa/
tione: & ut ita dixerim totius corporis loquēte gestu sur
di possint euangeliū discere: deinde etiam hoc, quod dei
Luc.8.a sermo cui nihil surdū est, ad eas magis loquatur aures,
Apoc.2.b de quibus & ipse ait in euangelio: Qui habet aures au/
diendi, audiat. Et in Apocalypsi: Qui habet aurem, au/
diat quid spiritus dicat ecclesijs. Et Esaias: Dominus ad/
didit mihi auriculam. Iste est alius homo cui deus loqui/
tur in occulto: qui clamat in corde credentis: Abba pater:
Rom.8.c & (ut frequenter exposuimus) quomodo corpus omnia
membra & sensus habet: ita animam quoq; uniuersos &
sensus, & membra habere, & inter cætera aures etiā, quas
qui habuerit, nō magnopere indigebit his auribus corpo
ris ad Christi euangeliū cognoscendū. Simul autē etiam
illud attendite, quod hic spiritus absq; ullo additamēto san/
ctus intelligatur, quem ex dono consequimur, & nō ho/
Sap.12.a minis, de quo alibi scribitur: Incorruptus spiritus est in
omnibus. Et: Ipse spiritus testimoniū reddet spiritui no/
stro. Et in alio loco: Nemo scit ea quæ i homine sunt, nisi
Dan.3.f spiritus hominis q est in eo. Et in Daniele: Benedicite spi
ritus & animæ iustorū dominum. a ¶ Sic stulti estis,
ut cū spiritu cœperitis &c.] Si sanctū spiritū acceperāt
Galatæ, quomodo stulti erant? Verū statim soluitur, cœ
pisse quidem eos spiritu, sed cū carne consummarentur,
spiritū ab eis fuisse sublatum. Vnde sine causa passi sunt
tāta quæ passi sunt. Quod ne sibi post peccatū eueniret,
Psal.50.f Dauid precatur dicens: Spiritū sanctum tuum ne aufe/
ras à me. Diligenter attendite quod qui scripturas iuxta lite
ram sequitur, consummari carne dicatur. Quamobrem
2.Cor.10.a illud quod ad Corinthios scriptū est: In carne uiuentes,
nō iuxta carnem militamus: melius sic intelligi potest, ut
hi militare dicantur in carne qui uetus testamentū humi
liter edisserūt. Qui uero sequuntur intelligentiā spiritua
lem, sint quidē in carne, quia eandem habēt literā quam
Iudæi: sed non iuxta carnē militent, à carne ad spiritum
transcendentes. Quando uideritis eum qui primum cre

dit ex gentibus, & ad Christi aratrū mittit manum, præ/ C
uio aliquo doctore prudente, sic per legis iter ad euāge/
lium pergere, ut omnia illa quæ ibi scripta sunt, de sab/
bato, de azymis, de circuncisione, de uictimis, digne deo
intelligat: & deinceps post euangelij lectionem a Iudæo
aliquo, aut Iudæorū
socio persuaderi, ut um
bras & Allegoriæ nu/
bila derelinquens, sic
scripturas interpretet̃
ut scriptæ sūt, de hoc
potestis dicere: Sic
stultus es, ut cum spi/
ritu cœperis, nunc carne consummaris. b ¶ Tanta pas/
si estis sine causa &c.] Consideremus infelices Iudæos,
quanta superstitione & obseruationis labore uiuāt inter
cæteras nationes, dicentes: ne tetigeris, ne gustaueris, ne
attrectaueris, & probabimus uerum esse quod dicitur:
Tanta passi estis sine causa: sed non statim ad eos senten/
tia temperat̃ & dubia fit, si tamen sine causa, quia de his
dicitur, qui possunt post legem ad euāgeliū reuerti. Me/
lius autem sic intelligi potest, quod primum credentes Ga-
latæ in crucifixum, & à Iudæis & à gentibus opprobria
multa perpessi sint, & persecutiones non minimas susti/
nuerint. Quas frustra arguuntur fuisse perpessi, si à gra/
tia Christi recedant, propter quam tanta perpessi sunt.
Simul & illa spes, quod quicunq; ob Christi fidē laboraue/
rit, & postea lapsus fuerit in peccatum, sicut priora sine
causa dicit̃ passus fuisse dum peccat: sic rursum non per
dat ea si ad pristinā fidem & antiquum studium reuerta
tur. Alter: Si circūcisionē, inquit, putatis sequendā esse
post gratiam: ergo usq; ad præsens tempus sine circunci
sione uiuentes, omnia quæ passi estis, in irritum sunt de/
ducta. Quæ quidem mihi uidemini nō frustra sustinuis/
se, qui scio legem post euangeliū nō ualere. Vel certe sic:
Non leue erat damnū, si circuncisionem sequentes, tan/
tum pristinæ fidei perdidissetis laborē: nūc uero ad hoc D
detrimentū, etiam præuaricationis pœna sociatur, ut &
præterita sine causa perpessi sitis, & i futuro cruciemini.
Quidam coactius ita intelligunt. Cōsiderate pristinam
gratiæ libertatē, & præsentis onera obseruationis in lege,
& uidebitis quam multa casso studio feceritis, licet non peni
tus fructus erroris istius desperandus sit, dum zelo dei
ad hoc ipsum estis adducti. Ignorantibus enim concedi
uenia potest: si ad meliora cōuersi, scientiam in uobis do
ceatis fluctuasse, non studiū. c ¶ Qui ergo tribuit uo/
bis spiritū, & operatur uirtutes in uobis, ex operibus le
gis, an ex auditu fidei.] Tribuit, hoc ē, administrat, præ
sentis temporis est legendū, ut ostendat̃ per singulas ho
ras atq; momenta semper dignis sanctū spiritū ministra/
ri, & quanto quis in dei opere & amore profecerit, tanto
magis sancti spiritus in se habere uirtutes, quas auditus
fidei, & non legis opera cōsummant. Non quo legis ope
ra contemnenda sint, & absq; eis simplex fides appeten/
da, sed quo ipsa opera fide Christi adornentur. Scita est
enim sapientis uiri illa sententia, nō fidelem uiuere ex iu
sticia, sed iustum ex fide. Simul ostenditur Galatas acce
pto post fidem sancto spiritu, dona habuisse uirtutū, id
est, prophetiam, genera linguarum, morborum curatio
nes, & cætera quæ ad Corinthios in donis spiritualibus 1.Cor.7.b
enumerātur. Et tamen post tanta (quia forsitan gratiam
discernendorum spirituum non habebant) à falsis do/
ctoribus irretiti sunt. Obseruandum etiam quod ope/
rari uirtutes dicantur in his qui non tenent euangelij ue
ritatem, sicut in illis qui dominū non sequentes, in nomi/
ne eius signa faciebant: Ioanne uel maxime conqueren/
te, Præceptor uidimus quendam in nomine tuo eijcien/ Marc.9.f
tem dæmonia, & prohibuimus eum quia non sequit̃ no/
biscum. Hoc aduersum hæreticos qui probationē fidei
suæ ex eo si signū aliquod fecerint, arbitrātur. Qui cum
manducauerint & biberint in noie domini (habent quip
pe & ipsi altare sacrilegū) & signa multa inuocato salua/
tore fe/

operibus legis, an ex auditu fidei? Sicut Abrâham credidit deo, & reputatum est illi ad iusticiam. Cògnoscitis ergo, quia qui ex fide sunt, hi filij sunt Abraham. Prôuidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes deus, prænunciauit Abrahæ, quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.

A tore fecisse se iactent, in die iudicij merebunt audire: Nõ noui uos, discedite à me qui operamini iniquitatem.

a ¶ Sicut Abraham credidit &c.] Ab hoc loco usq; ad eum ubi scribitur: Qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abrahã: Marcion de suo apostolo erasit. Sed quid profuit hoc tulisse, cũ cætera quæ reliquit, insaniæ eius aduersa sint. Gen.12 Credidit autem Abraham deo, exiẽs de patria sua in terrã quam nesciebat: Saram nonagenariã, & sterilem cõfidens esse parituram: & audita repromissione dei, q in Isaac uocaretur semen eius, ipsum Isaac offerẽs uictimã, & tamen de dñi repromissione nõ dubitans: recte tali reputatur fides ad iusticiam, qui legis opera supergressus, deum nõ metu, sed dilectione ꝓmeruerit. b ¶ Cognoscitis ergo, quia qui Rom.4.a ex fide sunt, hi filij sunt Abrahã.] Plenius de hoc in epistola ad Romanos disputat, q fides reputata sit Abrahæ ad iusticiam, non in circũcisione, sed in præputio. Et diligenter obseruans, docet eos filios esse Abrahæ, quicunq; hac mente crediderint, qua incircuncisus credidit Ioan.8.g Abrahã, qui exultauit ut uideret diem domini, & uidit, & lætatus est. Vnde & ad infideles Iudæos dicitur: Si filij essetis Abrahæ, opera Abrahæ faceretis. Quæ aũt alia (illo in tempore cum hæc dicebantur) ab eis opera dominus expetebat, nisi credulitatem in filiũ dei quem pater miserat loquentẽ: Qui credit in me, nõ credit in me, sed in eum qui me misit. Vnde & in alio loco de generis sibi antiquitate & nobilitate plaudentibus respondetur: Et ne Ioan.8.c dixeritis, quia patrem habemus Abraham. Potest enim B deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham. Lapides ibi nemo ambigit dura significari corda gentilium: quæ mollita sunt postea, & fidei recepere signaculum. Virtutes Abraham in quibus ante circũcisionem deo placuit, diligens lector enumera, & quoscunq; in simili opere repereris, dicito filios esse Abrahã, iustificati in præputio, qui circũcisionem nõ ob meritum operũ, sed in signum fidei prioris accepit. Quia enĩ ex semine eius erat Christus oriundus, in quo uniuersarũ gentium fuerat benedictio repromissa: & ab Abraham usq; ad Christum multa erant secula transitura, prouidens deus, ne soboles dilecti Abrahæ cæteris nationibus miscerentur: & paulatim familia eius fieret incerta, gregem Israeliticum quodam circũcisionis cauterio denotauit, ut uiuentes inter Aegyptios, inter Assyrios, Babylonios atq; Chaldæos, hoc signaculo distinguerẽtur. Deniq; ꝑ quadraginta annos in eremo nullus est circuncisus: soli quippe sine gentis alterius admixtione uiuebant: statim ut Iordanis ripam transgressus est populus, & in Palæstinæ terram Iudæum se examen infudit, circũcisio necessaria futuro ex commixtione gentium prouidit errori. C Quod aũt à Iesu Iosue.5.a duce, secundo scribĩ populus circũcisus: significat & i eremo cessasse circuncisionem, quæ i Aegypto rationabiliter exercebaẽ, & à domino Iesu Christo spirituali circuncisiõe credẽtes esse mũdandos. c ¶ Prouidens autẽ scriptura.] Non quo ipsa scriptura, atramentum uidelilet & membranæ, quæ insensibiles sunt, possint futura prænoscere, sed quo spiritus sanctus, & sensus q in litera latet, multis post seculis uentura prædixerint. Porrò exemplum quod de Genesi sumptũ est, ita in proprio uolumine continetur: Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. Quod Apostolus super Christum interpretans, ait: Non est scriptum ex seminibus quasi in multis, sed quasi in uno, & semine tuo qui est Christus. Hoc aũt in omnibus penè testimonijs, quæ de ueteribus libris in nouo assumpta sunt testamẽto obseruare debemus, quod memoriæ crediderint euangelistæ uel apostoli: & tãtum sensu explicato, sæpe ordinem cõmutauerint: nonnunquam uel detraxerint uerba, uel addiderint. Nulli uero dubiũ q in Isaac & Iacob, siue in duodecim patriarchis, & cæteris qui de Abraham stirpe descendunt, nõ fuerint benedictæ uniuersæ nationes, sed in Christo Iesu per quem omnes gentes laudant deum, D & benedicitur nouum nomen super terrã. Potest autem Apostolus & de alio Geneseos loco exemplũ seminis usurpasse, ubi scribitur: Eduxit autem foras haud dubium quin Abraham deus, & dixit ei: Aspice in coelum & numera stellas, si poteris dinumerare eas. Gen.15.b Et ait illi: Sic erit semen tuum: & credidit Abraham deo, & reputatũ est ei ad iusticiam. Quicunque igitur credunt, benedicentur cum fideli Abraham, qui ob egregiam in deum fidẽ primus in eum credidisse narratur. Sicut Enos ob principalem in deum spem, & inter cæteros eminentẽ, sperasse scribitur inuocare dominum deum. Non quo & Abel de quo dñs ait: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me: & cæteri deinceps deũ non sperauerint inuocare, sed quo ex ea parte unusquisq; appelleẽ, quã uel maxime habet.

Commentariorũ in epistolam ad Galatas libri primi finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM LIBRVM cõmentariorum ad Galatas, ad Paulam & Eustochium procemium.

QVod in primo commentariorum ad Galatas libro, cum de gẽtium proprietatibus disputarem, intactum reliqueram: nunc in secundo reddendũ uidetur, qui sint Galatæ, uel quò, unde transierint. Vtrum indigenas eos fuderit, an aduenas quã nunc incolunt terra susceperit: & utrum linguam connubio perdiderint: an & nouã didicerint, & non amiserint suam. Marcus Varro cunctarum antiquitatum diligentissimus perscrutator, & cæteri qui eum imitati sunt, multa super hac gente, & digna memoria tradiderunt. Sed quia nobis propositum est, incircuncisos homines non introducere in templum dei: & ut simpliciter fatear, multi iam anni sunt quod hæc legere desiuimus: Lactãtij nostri quæ in tertio ad Probum nolumine de hac gente opinatus sit, uerba ponemus. Galli, inquit, antiquitus à candore corporis Galatæ nuncupabantur, & Sibylla sic eos appellat. Quod significare uoluit Poeta, quum ait: Tum lactea colla auro innectuntur: cum posset dicere candida. Hinc utique Galatia prouincia, in quam Galli aliquando uenientes, cum Græcis se miscuerunt. Vnde primum ea regio Gal

logræcia

A logræcia,post Galatia nominata est. Nec mirum si hoc ille de Galatis dixerit, & occidentales po C
pulos tantis in medio terrarum spacijs prætermissis, in orientis plaga cõsedisse memorarit, cum constet Orientis contra & Græciæ examina, ad Occidentis ultima peruenisse. Massiliam Phocæi condiderunt, quos ait Varro trilingues esse, quod & Græce loquantur, & Latine, & Gallice. Oppidum Rhoda, coloni Rhodiorum locauerunt, unde amnis Rhodanus nomen accepit. Prætermitto Carthaginis conditores Tyrios, & Agenoris urbem: prætereo Thebas Liberi quas in Aphrica condidit, quæ ciuitas nunc Thebestis dicitur. Relinquo eam partem Libyæ, quæ Græcis urbibus plena est. Ad Hispanias transgredior: nõne Saguntum Græci ex insula Zacyntho profecti condiderunt? & oppidum Tartesson, quod nunc uocatur Carteia, Iones Græci homines locasse referuntur. Montes quoque Hispaniarum, Calpe, Idrus, Pyrene: item insulæ Aphrodisiades, & Gymnesiæ, quæ uocant Baleares: nõne Græci sermonis indicia demõstrant? Ipsa Italia à Græcis populis occupata, maior quondam Græcia uocabatur. Certe quod negari non potest, Romani de Aeneæ Asiani hominis stirpe generati sunt. Ex quo euenit, ut & in Occidente Græci sæpe acuminis reperiantur ingenia, & in Oriente stoliditatem barbaram redoleãt. Nec hoc dicimus quod non è regione utrobique diuersa nascantur: sed quod ex magna parte etiam cætera quæ non sunt similia, nuncupentur. Itaque non mirum est stultos ad intelligentiam tardiores Galatas appellatos, cum & Hilarius Latinæ eloquentiæ Rhodanus, Gallus ipse & Pictauis genitus, in hymnorum carmine Gallos indociles uocet. Et quod nunc oratorum fertiles sunt, non tam ad regionis diligentiam, quàm ad rhetoricum clamorem pertinet, maxime cum Aquitania, Græca se iactet origine: & Galatæ non de illa parte terrarum, sed de ferocioribus Gallis sint profecti. Vultis scire ò Paula & Eustochium, quomodo Apostolus unamquanque prouinciam suis proprietatibus denotarit. Vsque hodie eadem uel uirtutum uestigia permanent uel errorum. Romanæ plebis laudatur fides. Vbi alibi tanto studio & frequentia, ad ecclesias & ad martyrum sepulchra concurritur? ubi sic ad similitudinem cœlestis tonitrui amen reboat, & uacua idolorum templa quatiuntur? Non quod aliam habeant Romani fidem, nisi hanc quam omnes Christi ecclesiæ, sed quod deuotio in eis maior sit, & simplicitas ad creden-
B dum. Rursum facilitatis & superbiæ arguuntur. Facilitatis, ut ibi: Rogo uos fratres, ut obserue- D
tis eos qui dissensiones & offendicula, præter doctrinam quam uos didicistis, faciunt: & declinate ab illis, huiusmodi enim Christo domino non seruiunt, sed suo uentri, & per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium. Vestra enim obedientia in omnem locum peruulgata est. Gaudeo igitur in uobis, & nolo uos sapientes esse in bono, & simplices in malo. Superbiæ uero: Noli altum sapere, sed time. Et: Nolo uos ignorare fratres mysterium hoc ut non sitis ipsi nobis sapientes. Et in sequentibus: Dico enim per gratiam quæ data est mihi in omnibus qui sunt inter uos, non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem. Et apertius: Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. Idipsum inuicem sentientes. Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud uosmetipsos. Corinthios quoque notat quod mulieres eorum intecto capite sint, & uiri comam nutriant, & indifferenter uescantur in templis: & inflati sapientia seculari, resurrectionem carnis negent. Hæc ex parte usque hodie permanere: non potest dubitare, qui Achaiam uiderit. Macedones in charitate laudantur, & in hospitalitate ac susceptione fratrum. Vnde ad eos scribitur: De charitate autem fraternitatis, non necesse habemus scribere uobis. Ipsi enim uos à deo didicistis, ut diligatis inuicem. Etenim facitis illud in omnes fratres in uniuersa Macedonia. Sed reprehendũtur quod ociosi domos circumeant: & alienum expectantes cibum, dum singulis placere desiderant, & huc illucq; discurrant: quid apud singulos agatur, enuncient. Sequitur enim: Rogamus autem uos fratres, ut abundetis magis, & operam detis ut quieti sitis, & ut uestrum negocium agatis, & operemini manibus uestris sicut præcepimus uobis, & ut honeste ambuletis, ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis. Quod ne quis putet officio magis docentis quàm uitio gentis admonitum, in secunda ad eosdem inculcat ac replicat, dicens: Nam & quum essemus apud uos, hoc denunciabamus uobis: quoniam si quis operari non uult, nec manducet. Audiuimus enim inter uos quosdam ambulare in quiete, nihil operantes, sed curiose agentes. His autem

A qui eiusmodi sunt, denunciamus & obsecramus in dño Iesu Christo, ut cum silentio operantes, C
suũ panem manducent. Longũ est si uelim de Apostolo & de scripturis omnibus singularũ gen
tium, uel uirtutes obseruare uel uitia, cum ad hæc ipsa quæ diximus, inde deuoluti simus quod
Galatæ stulti & uecordes ꝓnunciati sint. Scit mecũ qui uidit Ancyrã metropolim Galatiæ ciui
tatem, quot nũc usq; schismatibus dilacerata sit: quot dogmatũ uarietatibus cõstuprata: omitto
Cataphrygas, Ophitas, Borboritas, & Manichæos. Nota enim iam hæc humanæ calamitatis
uocabula sunt. Quis unq̃ passalorincitas, & Ascodrobos, & Artotyritas, & cætera magis porten
ta q̃ nomina in aliqua parte Romani orbis audiuit? Antiquæ stultitiæ usq; hodie manent uesti
gia. Vnũ est quod inferimus, & promissum in exordio reddimus, Galatas excepto sermone græ
co, quo omnis oriens loquitur, propriã linguam eandem penè habere quã Treuiros: nec referre
si aliqua exinde corruperint, cum & Aphri Phœnicũ linguam nõnulla ex parte mutauerint, &
ipsa Latinitas & regionibus quotidie mutetur & tempore. Sed iam ad propositum reuertamur.

COMMENTARIORUM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS LIBER SECUNDUS.

QVicunq; enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Quòniam autem in lege nemo iustificatur apud deum: manifestum est, quia iustus ex fide uiuet. Lex autem non est ex fide, sed qui fecerit ea ui

QVicunq; enim ex operibus legis sunt, sub maledicto
sunt &c.] Hũc morem habeo, ut quotienscunque ab
apostolis de ueteri in
strumento aliquid su
mitur, recurrã ad ori
ginales libros, & dili
gẽter inspiciam, quo
modo i suis locis scri
pta sint. Inueni itaq;
i Deuteronomio hoc
ipsum apud Lxx. in
terpretes ita positũ:
Deut.27.d Maledict⁹ omnis ho
B mo qui non permanserit in omnibus sermonibus legis
huius, ut faciat illos, & dicet omnis populus, fiat. Apud
Aquilam uero sic: Maledictus qui non statuerit uerba le
gis huius, ut faciat ea: & dicet omnis popul⁹, uere. Sym
machus: Maledictus qui non firmauerit sermones legis
istius, ut faciat eos, & dicet omnis populus, amen. Porrò
Theodotio sic transtulit: Maledictus qui non suscitaue
rit sermones legis huius facere eos: & dicet omnis popu
lus, amen. Ex quo intelligim⁹, Apostolum, ut in cæteris,
sensum magis testimonij posuisse q̃ uerba: & incertũ ha
bemus utrum Lxx. interpretes addiderint, omnis homo
& in omnibus: an in ueteri Hebraico ita fuerit, & postea
à Iudæis deletum sit. In hanc me autem suspicionem illa
res stimulat: quod uerbum omnis & in omnibus, quasi
sensui suo necessarium ad probandum illud, quod qui
cunq; ex operibus legis sunt, sub maledicto sint: Aposto
lus uir Hebrææ peritiæ, & in lege doctissimus nunquam
protulisset, nisi in Hebræis uoluminibus haberetur: quam
ob causam Samaritanorũ Hebræa uolumina relegẽs, in
ueni כל quod interpretatur, omnis siue omnibus, scri
ptum esse, & cum Lxx. interpretibus cõcordare. Frustra
igitur illud tulerunt Iudæi, ne uiderentur esse sub male
dicto, si non possent omnia complere quæ scripta sunt:
cum antiquiores alterius quoq; gẽtis literæ id positum
fuisse testentur. Quoniam autem nemo possit explere le
gem, & cuncta facere quæ iussa sunt: & alibi testatur apo
Rom.8.a stolus, dicens: Quod enim erat impossibile legis, in quo
infirmabatur per carnem, deus filium suum mittẽs in si
militudinem carnis peccati, de peccato cõdemnauit pec
catum in carne. Quod si uerum est, potest nobis obijci:
Ergo & Moyses, & Esaias, & cæteri ꝓphetæ, qui sub ope
ribus legis fuerunt, sub maledicto sunt. Quod non time
bit annuere, qui dicentem Apostolũ legerit: Quia Chri
stus nos redemit de maledicto legis, fact⁹ pro nobis ma
ledictum, & respondere unumquẽq; sanctorum suo tem
pore maledictionẽ factum esse populo. Nec statim hoc
tribuẽs & iustis uiris, uidebitur detrahere saluatori, qua
si nihil præcipuum & excellens habuerit, factus pro no
bis maledictum: cum & cæteri pro alijs maledictum fa
cti sint. Nemo enim illorum quamuis factus fuerit ipse
maledictio, de maledicto quempiam liberauit, absq; so
lo domino Iesu Christo, q pretioso sanguine suo, & nos
omnes & ipsos, Moy
sen dico & Aaron, ꝓ
phetas cunctos & pa
triarchas, de maledi
cto legis redemit. nec 2.Cor.5.d
hoc ex meo sensu di
ctum puteris, scriptu
ra testis est, qa Chri
stus gratia dei, siue ut
in quibusdam exem
plaribus legitur, abs
que deo, pro omnibus mortuus est. Si autem pro omni D
bus, & pro Moyse, & pro uniuersis prophetis, è quibus
nullus potuit delere chirographum uetus, quod aduer
sum nos scriptũ erat, & affigere illud cruci. Omnes pec Col.2.c
cauerunt, & indigent gloria dei. Ecclesiaste quoq; hanc Rom.3.c
firmante sententiam. Homo non est iustus in terra, qui fa
ciat bonum & nõ peccet. Deniq; & inferius Apostoli di
ctum manifeste docet: nec Moysen, nec illustrẽ aliquem
de antiquis uirum, apud deum iustificari potuisse per le
gem. Sequitur enim: a ¶ Quoniam autem in lege ne
mo iustificatur &c.] Exemplum quo probatur iust⁹ ex Abacuk 2.a
fide uiuere, & non ex operibus, de Habacuc tulit, quod
ita Lxx. interpretes ædiderũt: Iustus autem ex fide mea
uiuit. Aquila & Theodotio: Iustus autem ex fide eius ui
uit, id est, dei. Considerandũ itaq; quia non dixerit, ho
mo aut uir ex fide uiuit, ne occasionem tribueret ad uir
tutum opera contemnenda, sed iustus ex fide uiuit: Vt
quicunq; fidelis esset, & per fidem uicturus, nõ aliter pos
sit ad fidem uenire uel in ea uiuere, nisi prius iustus fuis
set, & puritate uitæ quasi quibusdam ad fidem gradibus
ascẽdisset. Potest ergo fieri, ut sit aliquis iustus, & tamen
non uiuat absq; fide Christi. Si legenti scrupulus cõmo Philip.3.b
uetur, Pauli uerba suscipiat, in quibus de se ait: Secundũ
iustitiam quæ in lege est sine reprehensione. Erat igitur
Paulus tunc iustus in lege, sed necdum uiuere poterat,
quia non habebat in se Christum loquentẽ: Ego sum ui Ioan.11.c
ta. In quem credens postea cœpit & uiuere. Faciamus &
nos aliquid simile huic quod dicitur: iust⁹ ex fide uiuit,
& dicamus, castus ex fide uiuit, sapiens ex fide uiuit, for
tis ex fide uiuit: & à cæteris uirtutũ partibus uicinã sen
tentiam ꝓferamus aduersum eos qui in Christũ non cre
dentes, fortes & sapientes, temperantes se putant esse uel
iustos, ut sciant nullũ absq; Christo uiuere, sine quo oĩa
uirt⁹ in uitio est. Potest præsens testimoniũ & sic legi, qa
iust⁹ ex fide, ut deinceps inferat, uiuit. Quod aũt ait: Lex
nõ est ex fide, sed q fecerit ea uiuet i illis: manifestissime
demõstrat, nõ simplicẽ dici uitã, sed eam quæ referat ad
aliquid

ea uiuet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum. Quia scriptum est: Maledictus omnis qui pẽdet in ligno: ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu: ut pollicitationem

A aliquid. Iustus quippe ex fide uiuit, & non additur, in his uiue in illis. Viuens autem in lege qui fecerit ea, uiuet in illis: hoc est, in his quæ fecit, quæ putauit bona: mercedem laboris sui habens ea tantum opera quæ fecit: siue longitudinem uitæ (ut Iudæi putant) siue declinationem pœnæ, per quã transgressor legis occidit. Viuere autem in illis, non putemus apostoli uerba esse, [Ezech.20.d] sed Ezechielis prophetæ qui ait: Et eduxi eos in desertũ, & dedi eis præcepta mea, & iustificationes meas demonstraui eis, quas faciet homo & uiuet in eis. Qui cũ illos qui in præceptis & iustificationibus ambulassẽt, uiuere dixisset: adiecit: Et dedi eis præcepta non bona, & iustificationes in quibus nõ uiuerent in eis. Quanta in uerbis consideratio, ubi dixit: Dedi eis præcepta & iustificationes in quibus uiuerent in eis, non adiunxit, bona. Vbi uero posuit in quibus non uiuerent in eis, addidit: Et ego dedi eis præcepta non bona, & iustificationes in quibus non uiuent in eis. Sed hæc plenius in Ezechiele: nunc ad ordinem epistolæ reuertamur.

a ¶ Christus nos redemit de maledicto &c.] Subrepit in hoc loco Marcion de potestate creatoris, quẽ sanguinarium, crudelem infamat & uindicem, asserens nos redemptos esse per Christũ, qui alterius boni dei filius sit. Qui si intelligeret quo differunt emere, & redimere (quia qui emit, alienũ emit: qui aũt redimit, id emit proprie quod suum fuit, & suum esse desiuit) nunquam scripturarum uerba simplicia, in calumniam sui dogmatis detorqueret. Redemit ergo nos Christus de maledicto legis, quod peccantibus constitutum est: quos ipse increpat per prophetam, [Esa.50.a] dicens: Ecce peccatis uestris uenditi B estis, & in iniquitatibus uestris dimisi matrẽ uestram. [Rom.7.c] Et Apostolus hoc ipsum replicat, dicens: Ego aũt carnalis sum uenundatus sub peccato. Maledicta quoque legis quæ in Leuitico & Deuteronomio scripta sunt: non deo autore cõplẽtur, sed prophetico spiritu his qui peccaturi erant ea quæ uentura sunt, nunciantur. Quod si Apostoli uoluerit nos testimonio coartare dictis: Quicunque ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt: scriptum est [Deut.27.d] enim: Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea: & asserere oẽs qui sub lege fuerint, fuisse maledictos: interrogemus eum utrũ hi qui sub euangelio Christi sunt, & eius præcepta non faciunt, maledicti sint an non. Si maledictos dixerit, id habebit in euangelio quod nos habemus in lege. Si maledictos negauerit, frustra ergo euãgelij præcepta sunt posita, & absque mercede erunt hi qui illa compleuerint. Soluitur itaque utrunque hoc modo: quomodo Christus Iesus ex maledicto nos legis liberauit, factus pro nobis maledictum: ita de maledicto quoque euangelij quod statutum est super eos qui eius præcepta non fecerint, eruit nos: factus pro nobis ipse maledictũ, sciẽs talẽti quoque minimã nõ dimittere portionem, & nouissimum exigere quadrantẽ.

a ¶ Quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno: ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu &c.] Antequam de sensu & uerbis Apostoli disputemus, iustũ uidetur Deu[Deut.21.d]teronomij testimoniũ, de quo & Apostolus hæc sumpsit paucis replicare & cõponere illud cæteris æditionibus. Lxx. ergo interpretes ita hunc locum transtulere: Si autem fuerit in aliquo peccatum & iudiciũ mortis, & mortuus fuerit, & suspenderitis eum in ligno, non dormiet corpus illius super lignum: sed sepelientes sepelietis eum in die illa: quia maledictus à deo omnis qui pendet in ligno, & non contaminabis terram tuam quam dominus deus tuus dabit tibi in hæreditatem. Aquila: Et cum fuerit in uiro peccatum iudicium mortis, & occisus fuerit & suspenderis eum super lignum: non commorabitur morticinum ipsius super lignum: sed sepeliens C sepelies eũ in die illa: quia maledictio dei est, qui suspensus est, & non contaminabis humum tuam quam dominus deus tuus dabit tibi hæreditatem. Symmachus: Si autem fuerit homini peccatum ad iudicium mortis, & occisus fuerit, & suspenderis eum super lignum: non pernoctabit cadauer ipsius super lignum, sed sepultura sepelies eum in die ipsa: quia propter blasphemiã dei suspensus est, & non contaminabis terram tuam quam dominus deus tuus dabit tibi ad hæreditatem. Theodotio: Et quia erit in uiro peccatum iudiciũ mortis, & morietur, & suspendes eum in ligno: nõ dormiet morticinũ eius super lignum: quia sepultura sepelies eum in die ipsa: quia maledictio dei est suspensus, & non cõtaminabis adamã tuã quam dominus deus tuus dederit tibi hæreditatem. Porrò אֲדָמָה terra siue humus, lingua Hebræa appellatur. In eo autẽ loco ubi Aquila & Theodotio similiter transtulerunt, dicentes: quia maledictio dei est suspensus: in Hebræo ita ponitur כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי. Hæc uerba Hebion ille hæresiarches, semichristianus & semiiudæus, ita interpretatus est: ὅτι ὕβρις θεοῦ ὁ κρεμάμενος: id est quia iniuria dei est suspensus. Memini me in altercatione Iasonis & Papisci, quæ Græco sermone conscripta est ita reperisse: λοιδορία θεοῦ ὁ κρεμάμενος: id est, maledictio dei qui appensus est. Dicebat mihi Hebræus qui me in scripturis aliqua ex parte instituit, quod possit & ita legi quia contumeliose deus suspensus est. Hæc idcirco congessimus: quia famosissima quæstio est: & nobis solet à Iudæis pro infamia obijci, quod saluator noster & dominus sub dei fuerit maledicto. Primum igitur intuendum D est: quod nõ quicunque in ligno pependerit, maledictus sit apud deum: sed qui peccauerit, & propter scelus morti fuerit adiudicatus, sublatusque in crucem: non ideo maledictus, quia crucifixus est: sed quia in talem inciderit reatũ, ut meruerit crucifigi. Deinde illud opponendum quod inferius causa patibuli plenius exponatur, scriptura referente, ob maledictum & blasphemiã dei eum esse crucifixum. Quod apertius Symmachus transtulit, dicens: quia propter blasphemiam dei suspensus est. Ad extremum interrogemus eos si Ananias & Azarias & [Dan.3.b] Misahel, nolentes adorare idolum Nabuchodonosor, fuissent in ligno suspensi: Eleazarus quoque nonagenarius sub Antiocho rege Syriæ, & cum septem filijs glo[2.Mach.6.d]riosa mater: utrum maledictos eos æstimaturi fuerint, an omni benedictione dignissimos? Certe si crucem quam Aman parauerat Mardocheo, non ipse pro [Hest.7.d] suo merito conscendisset: puto Mardocheus in eam, non ut maledictus, sed ut uir sanctus ascenderet. His & cæteris similibus comprobatur illum esse maledictum, qui dignum facinus patibulo perpetrarit: Non eum qui iniquitate iudicum, & inimicorum potentia, uel clamore uulgi, aut uirtutum inuidia, aut regis ira fuerit crucifixus. Et Naboth quondam ad Ieza[3.Reg.21.c]bel literas tota Iezrael ciuitas morte damnauit: sed sanguis eius in typo Christi, multa post secula uindicatur: dicente domino ad Osee: [Osee.1.b] Voca nomen eius Iezrael: quia adhuc modicum, & ulciscar sanguinem Iezrael super domum Hieu. Hæc aduersum Iudæos. Cæterum ut ad nos redeat disputatio, scire non possum quare Apostolus in eo quod scriptum est: Maledictus à deo om[Deut.21.d]nis qui pendet in ligno, uel subtraxerit aliquid uel addiderit. Si enim semel autoritatem Lxx. interpretũ sequebatur: debuit sicut ab illis æditum est, & dei nomen adiungere. Sin uero ut Hebræus ex Hebræis, id quod in sua lingua legerat, putabat esse uerissimum, nec omnis nec in ligno, quæ in Hebræo non habentur assumere.

nem spiritus accipiamus per fidem. Frãtres, secundum hominem dico: tamen hominis testamentũ confirmatum nemo spernit aut superordinat: Abrahę dictæ sunt repromissiones & semini eius. Non dicit, & seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno, & semini tuo qui est Christus. Hoc autem dico testamentum confirmatum à deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex, nõ irritũ facit ad euacuandã repromissionẽ: quia si ex lege hæreditas, iam non ex promissione. Abrahæ aũt per promissionẽ donauit deus. Quid igit: lex propter

A Ex quo mihi uidentur: aut ueteres Hebræorum libri aliter habuisse, quàm nunc habent: aut Apostolum (ut ante iam dixi) sensum scripturarum posuisse, non uerba: aut quod magis est æstimandum, post passionem Christi, & in Hebræis, & in nostris codicibus ab aliquo dei nomen appositũ: ut infamiã nobis inureret, qui in Christum maledictũ à deo credimus. Audaci itaque pede ad hoc pcedo certamẽ, ut ad libros prouocem, nullo loco scriptum à deo quenquã esse maledictum: & ubicunq; maledictio ponitur, nunq̃ dei nomen adiunctum. Maledict⁹ tu ab omnib. bestijs, dicitur ad serpẽtem. Et ad Adam:
Gen.3.c Maledicta terra in operibus tuis. Et ad Cain: Maledictus tu super terram. Et alibi: Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus suis. Necnon in alio loco: Maledictus furor eorum, quia audax: & ira eorum, quia dura. Longum est si uniuersas maledictiones, quæ in Leuitico, & in Deuteronomio, & in Iesu Naue scribuntur, enumerem, & tamen in nulla earum, dei nomen est additum: intantũ ut etiam ipse satanas, cum de Iob polliceretur, quod si grandibus pressus fuisset angustijs blasphemaret, à meliori parte hoc si-
Iob.1.d gnificauerit, dicens: Nisi te benedixerit in faciem. Et in
3.Reg.21.c regnorum libris, Naboth propterea lapidatus refertur: quia benedixerit deum & regem. Nullum aũt debet mouere quod Christus pro nobis maledictum factus sit:
B quia & deus qui eum dicitur fecisse maledictũ: ipse (cum
Philip.2.a nesciret Christus peccatum) pro nobis eum peccatum fecit, & saluator de plenitudine patris, exinaniuit se, formam serui accipiens, uita mortuus est, & sapientia dei stultitas est appellata: ut quod stultum erat dei, sapientius
1.Cor.1.d fieret hominibus. Et in sexagesimooctauo psalmo de se loquitur: Deus tu scis insipientiã meam, & delicta mea à te non sunt abscondita. Iniuria itaq; domini, nostra gloria est. Ille mortuus est, ut nos uiueremus. Ille descendit ad inferos, ut nos ascẽderemus ad coelum. Ille factus est stulticia, ut nos sapientia fieremus. Ille se de plenitudine & de forma dei euacuauit, formã serui accipiens: ut in nobis habitaret plenitudo diuinitatis, & domini fieremus è seruis. Ille pependit in ligno ut peccatum quod cõmiseramus in ligno scientiæ boni & mali, ligno deleret appensus. Crux eius amaras aquas uertit in dulcem saporem, & securim perditam in profundumq; demersam, missa in fluenta Iordanis leuauit. Ad postremum factus est ille maledictio: factus, inquam, non natus: ut benedictiones quæ promissæ fuerant Abrahæ, ipso autore & præuio transferrentur ad gentes, & spiritus repromissio per fidem illius compleretur in nobis. quam dupliciter de-
1.Cor.9.d bemus accipere: aut in uirtutũ spiritualibus donis: aut in scripturarum intelligentia spirituali. a ¶ Fratres secundum hominem dico &c.] Apostolus qui omnibus omnia factus est, ut omnes lucrifaceret, debitor Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus, Galatis quoq; quos paulo ante stultos dixerat, factus est stultus. Non enim ad eos his usus est argumentis quibus ad Romanos, sed simplicioribus, & quæ stulti possent intelligere, & penè de triuio. Quod ne uideretur imperitia & non arte fecisse, prudentem placat ante lectorem, & quæ dicturus est, temperat præfatione præmissa. Fratres, secundũ hominẽ dico: Quod enim dicturus sum, non dico secundum deum: nõ dico secundum reconditam sapientiam, & eos qui solido possunt uesci cibo: sed secundũ eos qui ob teneritudinem stomachi lacteo rore pascuntur, & nequaquam ualent audire quæ grandia sunt. Vnde & ad C
Corinthios in quibus audiebatur fornicatio, & talis for- 1.Cor.5.a
nicatio quæ ne inter gentes quidem, ait: Ego dico, & non 1.Cor.7.b
dominus. Et ad eosdem in secunda: Quod loquor, non 2.Cor.11.c
secundum dominũ loquor, sed quasi in insipientia. Putãt aliqui quod de testamento hominis, & de testatoris morte, & cæteris humanæ similitudinis disputaturus exemplis, dixerit: Fratres secũdum hominem dico. Mihi autem uidetur, & propter hoc quidẽ quod illi arbitrãtur: sed maxime propter illud quod sequit esse præmissum. id est: Nõ dicit, & seminibus quasi in multis, sed quasi in uno, & semini tuo qui est Christus. Omnes scripturas sensu ac memoria peragrans, nunq̃ plurali numero semina scripta reperit: sed siue in bonam partem, siue in malã, semper singulari numero. Necnon & illud quod infert: Hoc aũt dico testamentum confirmatũ à deo: si quis diligenter Hebræa uolumina, & cæteras æditiones cum LXX. interpretũ translatione cõtulerit, inueniet ubi testamentũ scriptum est, non testamentũ sonare, sed pactũ: quod Hebræo sermone dicitur בְּרִית Vnde manifestum est, id fecisse Apostolum quod promisit: nec reconditis ad Galatas usum esse sensibus: sed quotidianis & uilibus, & quæ possint (nisi præmisisset, secundum hominẽ dico) prudentibus
displicere. Supputandi in hoc loco anni ab eo tempore Gen.22.d
quo dominus ad Abraham locutus est dicẽs: Et in semi- D
ne tuo benedicentur omnes gentes, usq; ad legislatorem Moysen: utrũ quadringenti triginta sint: uel quomodo in Genesi ipsi Abrahæ dominus polliceatur: quod post quadringentos annos de terra seruitutis filij eius extrusi sint: Nõ enim parua res est, & à multis quæsita, nescio an ab aliquo sit inuenta. Illud etiã quod in eodem libro
de Thamar & duobus eius paruulis legitur: quod scili- Gen.38.g
cet primus qui dicitur Zara, miserit manum suam, & obstetrix ligauerit ei coccinũ, & dehinc illo manũ intrinsecus retrahente, manũ posterior qui Phares uocatur porrexerit, præsenti loco cõgruit: quod ostẽderit Israel in legis opere manũ suã, & eam prophetarũ, & ipsius saluatoris pollutã cruore cõtraxerit: Postea uero proruperit populus gentiũ. propter quod dicitur sepis esse destructa, & medius paries qui inter Iudæos & gẽtiles fuerat dissipatus: ut fieret unus grex, & unus pastor, & esset gloria, & honor, & pax, omni operãti bonũ, Iudæo primũ & Græco. Simplex aũt sensus qui in hoc loco texitur, hanc uim habet, ut doceat Apostolus, non posse per legẽ, quæ postea data est, repromissiões quæ ante factæ sunt ad Abrahã destrui, & posteriora priorib⁹ præiudicare: cũ repromissiones ad Abrahã ante quadringẽtos triginta annos datæ sint, q̃d benedicerent in illo uniuersæ nationes. Legis aũt obseruatio, qđ qui fecisset eam, uiueret in ea, post quadringẽtos triginta annos Moysi data sit in mõte Sina. Econtrario hic dici poterat: Quid ergo necesse fuit legem post tantũ tẽpus repromissionis dari: cũ & data lege, suspicio destructæ sponsionis potuerit oboriri, & manente repromissione non profutura lex data sit. Quam præuidens Apostolus quæstionẽ, in sequentibus ipse sibi proponit & explicat, dicẽs. b ¶ Quid igitur: lex propter transgressiones &c.] Quia manẽte repromissione quæ facta fuerat ad Abrahã: lex postea data per Moysen frustra uidebat illata: cur data sit explicat: Propter trãsgressiones, inquit. Post offensam enim in eremo populi, post adoratum uitulum, & murmur in dominum: lex

transgressiones

A transgressiones prohibitura successit. Iusto quippe lex non est posita: iniquis autem & non subiectis, impijs & peccatoribus, & ut altius repetam, post idololatriam cui in Aegypto fuerant mancipati: ita ut deum patrum suorum obliuiscerentur, & deinceps dicerent: Isti sunt dij tui Israel qui eduxerunt te de terra Aegypti: ritus colendi deum & delinquẽtium pœna sancita est in manu mediatoris Christi Iesu: quia oĩa p ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil: Non solum coelum, terra, mare, & uniuersa quæ cernimus, sed etiam illa quæ per Moysen duro populo quasi iugum legis imposita sunt. Scribit & ad

1.Tim.2.b Timotheũ: Vnus enĩ deus unus & mediator dei & hominum homo Christus Iesus. Postquã ob nostram salutem de uirginis utero dignatus est nasci dei & hominum homo Christus Iesus, sequester est dictus. Anteq̃ uero humanũ corpus assumeret, & esset apud patrem in principio deus uerbum, ad omnes sanctos ad quos factus est sermo dei, Enoch uidelicet, Noe, Abrahã, Isaac, & Iacob: & postea Moysen & cunctos prophetas quos scriptura commemorat: sine additamento hominis, quem necdum assumserat, mediator tantũmodo nuncupatur. Quod aũt ait: Lex ordinata per angelos: hoc uult

B intelligi, quod in omni ueteri testamento, ubi angelus primum uisus refertur, & postea quasi deus loquens inducitur: angelus quidẽ uere ex ministris pluribus quicunq; sit uisus: sed in illo mediator loquatur qui dicat:

Exod.3.b Ego sum deus Abraham, deus Isaac, & deus Iacob. Nec mirum si deus loquatur in angelis, cum etiam per angelos qui in hominibus sunt loquatur deus in prophetis: dicente Aggeo: Et ait angelus qui loquebatur in me: ac

Zach.1.a deinceps inferente. Hæc dicit dominus omnipotẽs. Neq; enim angelus qui esse dictus fuerat in propheta ex sua persona audebat loqui: Hæc dicit dominus omnipotẽs. Manum mediatoris, potentiam & uirtutem eius debemus accipere. Qui cum secundum deum unum sit ipse cum patre: secundum mediatoris officiũ alius ab eo intelligitur. Quia uero lectionis ordo cõfusus est, & hyperbato perturbatur: sic nobis reddendus uidetur. Lex posita est per angelos in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per angelos, donec ueniret semẽ cui repromissum erat. Semen aũt haud dubium quin Christum significet: qui ex Matthæi quoq; principio cõprobatur esse filius Abraham: scriptura referente: Liber generatiõis Iesu Christi filij Dauid, filij Abrahã. a ¶ Lex ergo aduersus promissa dei? absit. Si enim data esset lex quæ posset uiuificare: uere ex lege esset iusticia &c.] Sicut mediator dei & hominum, inter dantem & accipientem legẽ medius fuit: ita lex ipsa quæ post repromissionem data est, inter repromissionem & completionẽ eius media subrepsit. Quæ non idcirco arbitranda est promissionem excludere, quia postea subsecuta eam quæ prius fuit uidetur abolere: sed ex eo quod non potuit uiuificare, nec id tribuere quod repromissio prima pollicita est, manifestum est in custodiã eam repromissionis non in subuersionem datam. Si enim data esset lex quæ posset præstare uitam, & id quod repromissio spopõderat exhibere: uere promissio per legem putaretur exclusa. Nunc autẽ propter transgressiones, ut supra diximus posita, magis arguit eos peccatores quibus post repro-

pter transgressiones posita est donec ueniret semen cui promissum erat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem unus non est: deus autem unus est. Lex ergo aduersus promissa dei? Absit. Si enim data esset lex quæ posset uiuificare, uere ex lege esset iustitia. Sed conclusit scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credẽtibus. Prius autem q̃ ueniret fides, sub lege custodiebamur: conclusi in eam fidem quæ reuelãda erat. Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christo: ut ex fide iustificaremur. At ubi uenit fides: iã nõ sub pædagogo sumus. Omnes enim filij dei estis per fidẽ quæ est in Christo Iesu. Quicunq; enim in Christo baptizati estis, Christũ induistis. Non est

missionem in custodiam, & ut ita dicam, in carcerem data est: ut quia per arbitrij libertatem noluerant innocentes expectare promissum, legalibus uinculis præpediti, & in seruitutem mandatorum redacti, custodirentur in aduentum futuræ in Christo fidei: quæ finem repromissiõis afferret. Nec uero æstimandum scripturam autorem esse peccati, quia omnia sub peccato conclusisse dicatur: cũ mandatum quod ex iure præcipitur, ostendat potius arguatq; peccatum, quam sit causa peccati. Quomodo & iudex nõ est autor sceleris nequam homines uinciendo: sed concludit eos, & nocentes sententiæ suæ autoritate pronũciat: ut debitos pœnæ, indulgẽtia postea si uoluerit principalis absoluat. b ¶ Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christo: ut ex fide iustificemur. At ubi uenit fides: iam non sub pædagogo sumus &c.] Pædagogus paruulis assignatur: ut lasciuiens refrenetur ætas, & prona in uitia corda teneantur: dum tenera studijs eruditur infantia, & ad maiores philosophiæ ac regendæ reipublicæ disciplinas, metu pœnæ coercita præparatur. Non tamen pædagogus magister & pater est: nec hæreditatẽ & scientiam pædagogi is qui eruditur expectat: sed alienum custodit filium pædago-

gus, ab eo postquam ille ad legitimum capiendæ hæreditatis tempus aduenerit recessurus. Deniq; & nomen pædagogi hoc ipsum sonat, & est compositũ ab eo quod pueros agat, id est ducat. Itaq; & Moysi lex, populo lasciuienti ad instar pædagogi seuerioris apposita est, ut custodiret eos, & futuræ fidei prepararet: quæ postquã uenit & credidimus in Christum iam nõ sumus sub pædagogo: tutor à nobis curatorq; discedunt, & legitimum ætatis tẽpus ineuntes, ueri dei filij nominamur: cui nos generat non lex abolita: sed mater fides, quæ est in Christo Iesu. Quod si quis post consummatum ætatis suæ tempus, quando iam hæres & liber & filius appellatur, uoluerit esse sub pædagogo: sciat se non posse legibus paruuli uiuere. Vbi enim nunc compleri potest illud, Ter in anno apparebit omne masculinum tuum in con-

spectu domini dei tui, subuersa Hierusalem, & templo usq; ad cineres dissipato? Vbi salutares & pro peccato hostiæ? Vbi ad simulachrum coelestium siderum holocaustorum æternus ignis, altari omnino destructo? Noxijs uero quæ poterit pœna decerni, scriptura dicente: Exod.23.b

Auferetis malum de medio uestrum: seruientibus Iu- Deut.13.b

dæis, & Romanis regnantibus. Atq; ita fiet, ut nec sub patre nec sub pædagogo uiuant: dum & lex impleri non potest post successionem fidei, & fides dum pædagoga lex appetitur non tenetur. c ¶ Quicunq; enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus neq; Græcus. Non est seruus neq; liber. Non est masculus neq; fœmina &c.] Quomodo filij dei per fidẽ quæ est in Christo Iesu nascamur, ostendit dicens: Quicunq; enim in Christo baptizati estis Christũ induistis. Quod autem Christus sit indumentum: non solum de præsenti loco, uerumetiã de alio cõprobatur, Paulo eodem cohortãte: Induite uos dominũ Iesum Christum. Si igitur Rom.13.d

qui in Christo baptizati sunt, Christum induerunt: manifestum est eos qui non sunt induti Christum, non fuisse baptizatos in Christo. Ad eos enim qui fideles & baptisma Christi consecuti putabãtur, dictum est: Induite

uos

A uos dominũ Iesum Christum. Si quis hoc corporeum
Rom.13.d & quod oculis carnis aspicitur, aquæ tantum accipit lauacrum: non est indutus dominum Iesum Christum. Nam & Simon ille de actibus apostolorum acceperat la-
Act.8.c uacrum aquæ: uerum quia sanctum spiritum non habebat: indutus non erat Christum. Et hæretici uel hypocritæ, & hi qui sordide uicti-tant, uidentur quidẽ accipere baptismum: sed nescio an Christi habeant indumentũ. Itaq; cõsideremus ne forte & in nobis aliquis deprehendatur, qui ex eo quod Christi non habet indumentũ, arguatur non baptizatus in Christo. Cum autẽ quis semel Christum indutus fuerit, & missus in flãmam, spiritus sancti ardore canduerit: non intelligitur aurum sit an argentum. Quàm diu calor massam sic possidet, unus igneus color est, & omnis diuersitas generis, conditionis & corporũ aufertur istiusmodi uestimento. Non est enim Iudæus neq; Grecus. Pro Græco gentilem accipere debemus: quia ἕλλην, & Græcum & ethnicum utrunq; significat. Nec Iudæus idcirco melior est, quia circuncisus est: nec gentilis ideo deterior, quia præputium habet: sed pro qualitate fidei, uel Iudæus, uel Græcus melior siue deterior est. Seruus quoque & liber, non conditione separantur sed fide: quia potest & seruus libero esse melior, & liber seruũ in fidei qualitate præuertere. Masculus similiter & fœmina, fortitudine & imbecillitate corporum separantur. Cæterũ fides pro mentis deuotione censet,
B & sæpe euenit ut & mulier uiro causa salutis fiat, & mulierem uir in religione præcedat. Cum aũt ita se res habeat, & tota diuersitas generis, conditionis & corporũ, Christi baptismate & indumẽto illius auferatur: omnes unũ sumus in Christo Iesu: Vt quomodo pater & filius in se unũ sunt: ita & nos in ipsis unum simus. a ¶ Si autem uos Christi: ergo Abrahæ semen estis secundũ promissionẽ hæredes &c.] Quia repromissiones ad Abraham & ad semẽ eius factæ sunt, quod est Christus Iesus: consequenter hi qui Christi filij, id est semen eius sunt: semen quoq; dicuntur Abraham cuius sunt semen ex semine. Verum quotienscũq; dominus noster Iesus semen Abrahæ nominatur: corporaliter sentiendũ est, quod ex eius stirpe generatur. Quotiens autem nos qui saluatoris sermone suscepto credidimus in eum, & nobilitatem generis Abrahæ ad quẽ est promissio facta suscepimus: tunc spiritualiter semen fidei & prædicationis accipere debemus. Deinde etiam hoc considerandũ, quod quando de domino loquitur: Abrahæ autem dictæ sunt promissiões & semini eius: hoc est Christo Iesu: repromissiones pluraliter ponat. Quando uero de his qui per Christum semen sunt Abrahæ, singulariter repromissio nuncupatur: ut in præsenti loco: ergo Abrahæ semen estis secundum promissionẽ hæredes. Decens quippe erat ut quod in Christo uno pluraliter dicebatur: id in multis hominibus singulariter poneretur. Sequitur:

Cap. IIII.

Dico autem, quanto tempore hæres &c.] Hæres iste paruulus qui nihil differt à seruo cũ sit dominus omniũ, sed sub tutoribus & actoribus est usq; ad præfinitum tempus à patre: totum humanum genus usq; ad aduentum Christi, & ut amplius dicam, usq; ad mũdi consummationẽ significat. Quomodo enim omnes in protoplasto Adam, necdum nati moriuntur: ita & omnes etiam hi qui ante aduentum Christi nati sunt, in secundo Adam uiuificantur. Atq; ita fit, ut & nos legi seruierimus in patribus, & illi gratia saluentur in filijs. Iste intel-

est Iudæus neq; Græcus. Nõ est seruus neq; liber. Non est masculus neq; fœmina. Omnes enim uos unũ estis in Christo Iesu. Si aũt uôs Christi: ergo Abrahę semen estis secundũ promissionẽ hæredes. Cap. IIII.

Dicô autem, quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo cum sit dominus omnium: sed sub tutoribus est & actoribus usq; ad præfinitum tempus à patre. Itá & nos cũ essemus paruuli, sub elementis

lectus ecclesiæ catholicæ conuenit: quæ & ueteris & no- C
ui testamenti unam asserit prouidentiam: nec distinguit in tempore, quos conditione sociauit. Omnes ædificati sumus super fundamentum apostolorum & prophetarum, continente nos angulari lapide Iesu Christo domino nostro, qui fecit utraq; unum, & medium parietem dissipans, inimicitiam utriusq; populi in sua carne destruxit, & antiquæ legis difficultatem euangelicorum dogmatum integritate mutauit. Vere in Christo omnes unus panis sumus, & duo cõsensimus super terrã. Et quomodo nos super prophetas fundati sumus: ita & patriarchæ in apostolorum fundamine constiterunt. Tutores aũt & actores, possunt & prophetæ accipi: quorũ uerbis quotidie in aduentum saluatoris erudiebamur: sicut pædagoga Moysi lex supra disserta est, & angeli paruulorum qui quotidie uident faciem patris, & interpellant pro eis. De quibus dictum est: Imminet angelũ dominus in cir- Psal.33.b
cuitu timentiũ eum & eruet eos. Recte hi sub tutoribus & actoribus esse dicuntur: qui habentes spiritum timoris, necdum meruere spiritũ libertatis & adoptionis accipere. Aetas enim infantiæ ad peccata formidat: pædagogum metuit, non confidit esse se liberam, licet per naturam domina sit. Et secundũ utranq; intelligentiã qua tutores & actores uel prophetas uel angelos diximus: paruulus iste tam diu sub actoribus est atq; tutoribus, donec legitimũ perfecti uiri tempus impleuerit. Legiti- D
mum aũt tempus, sicut Romanis legibus, uigintiquinq; annorũ spacio terminat: ita ad humani generis ꝑfectionẽ, Christi reputatur aduentus. Statim ut ille uenerit, & oẽs in uirũ perfectũ creuerimus: pædagogus à nobis tutorq; discedũt. Tũc autoritate dñi & hæreditatis possessione ꝑfruemur, in qua prius nati, quodãmodo putabamur alieni. c ¶ Ita & nos &c.] Eelementa mũdi, eosdẽ quos supra tutores & actores dixerat, apellauit: ꝙ sub ipsis primũ præsidib. cõstituti: qa necdũ dei filij capere ad nos poteramus aduentũ, erudiebamur in mũdo. Nõ nulli eos esse angelos arbitranť, q quatuor mũdi elementis præsideãt: terræ uidelicet, aquæ, igni, & aeri, & necesse esse ut priusq; qs credat in Christo, illis arbitris gubernetur. Elemẽta mũdi, coelũ, & terrã, & ea quæ intra hæc sunt, plæriq; appellata putãt: ꝙd uidelicet solẽ, lunã, maria, syluarũ & montiũ deos, & sapientes Græciæ & Barbaræ rauões. Romaniq; omniũ superstitionũ sentina uenerentur: à qbus cũ Christus uenerit liberamur: intelligentes ea creaturas esse nõ numina: Alij elemẽta mũdi, legẽ interpretanť Moysi & eloquia ꝓphetarũ: quod per hæc quasi initia & exordia literarũ, dei timorẽ qui sapientiæ principiũ est, suscipiamus. Deniq; ad eos qui iam deberẽt esse ꝑfecti, & ueritate neglecta adhuc disciplinarũ principijs inhærebãt: scribit in epistola ad Hæbræos Apostolus: Etenim cũ deberetis esse magistri ꝓpter tempus, rursum necesse habetis ut doceamini quæ sint elemẽta principij sermonũ dei. Ecõtrario nobis obijci potest, ꝙd ad Colos. Paulus apostolus scribens, elementa mũdi alia nũcuparit: Videte dicẽs, ne qs uos deprædeť per philosophiã, & inanẽ deceptionẽ, secundũ traditionem hominum: secundũ elementa mundi, & non secundũ Christũ. Sed ex eo quod addidit, secundũ traditionem hominũ & inanem deceptionẽ: ostendit nõ eadem elementa ad Colossenses & ad Galatas nominari. Ab his quippe elementis postquam uenerit temporis plenitudo redimimur, & ad maiora gradientes, adoptionem recipimus filiorum. Ab illis uero nihil tale dicitur

quid

tis huius mundi eramus seruientes. At ubi uenit plenitudo temporis, misit deus filium suum factum ex muliere, factum sub lege: ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus. Quoniam autem estis filij dei, misit deus spiritum filij sui in corda nostra

A quid sequatur: sed simpliciter elementa pro literis accipiuntur. Potest igitur ut diximus Moysi lex & prophetæ pro elementis accipi literarum, quod per eas syllabæ iungantur & nomina, & non tam sui q̄ alterius rei utilitate discantur: ut possimus orationem legere cōtextam: in qua sensus magis & ordo uerborum q̄ literarum principia consideratur. Quod autem legem & prophetas, elemēta mundi interpretati sum⁹, mundus pro his qui in mūdo sunt accipi solet: eodē Paulo dicente: Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi. Ioan.1. Et in euangelio: Et mundus per eū factus est, & mundus eum non recepit. Quidā etiam in illa liberius euagātur: ut quia lex umbrā habet futurorū bonorum, requirant utrum in alio mundo de quo saluator ait: Ego non sum de mundo isto: primū paruuli simus, & sub elemētis initiorum constituti, paulatim procedamus ad summū, & recipiamus adoptionis locū quem quondā amisimus.

a ¶ At ubi uenit plenitudo temporis, misit deus filium &c.] Diligenter attendite quod nō dixerit, factum per mulierem, quod Marcion & cæteræ hæreses uolunt, quæ putatiuā Christi carnem simulāt: sed ex muliere: ut non per illam, sed ex illa natus esse credatur. Quod aūt sanctam & beatam matrem domini, mulierē non uirginem nominauit, hoc idem & in euāgelio κατὰ ματθαῖον scriptū est: quādo uxor appellatur Ioseph, & ab ipso dño quasi mulier increpatur. Non enim necesse erat semper quasi caute & timide uirginē dicere: cum mulier sexum magis significet q̄ copulam uiri, & secundū intelligentiā Græcitatis, γυνὴ tam uxor q̄ mulier ualeat interpretari. Sed B ut cuncta prætereā: quomodo sub lege factus est, ut eos qui sub lege erant redimeret: sic propter illos qui nati erant ex muliere, ex muliere nasci uoluit. Nam & baptismum in Iordanis fluente idcirco quasi pœnitēs cū esset à peccatis liber accepit: ut cæteros edoceret mundādos esse per baptismū, & in filios noua spiritus adoptiōe generari. Quod nequaq̄ intelligens Ioannes baptista, cum Matth.3.d ad lauacrū prohibebat accedere, dicens: Ego à te debeo baptizari. Et statim sacramentū docetur: Sine modo: sic enim decet nos adimplere omnē iusticiā. Ne qui ob hominum salutē uenerat, aliquid de conuersatione hominum præteriret. Quærat quispiā & dicat: Si ideo sub lege factus est, ut eos qui sub lege erāt redimeret, quod uidelicet impossibile fuerit redimi eos qui erant sub lege nisi factus fuisset ipse sub lege: aut sine lege factus est, ut redimeret eos qui sub lege non erant: aut si non est factus ipse sine lege, non redemit eos qui sub lege non fuerant. Quod si possibile erat eos qui sine lege erant redimi, ita ut sine lege ipse non fieret: ergo superflue sub lege factus est: ut redimeret eos qui sub lege erant. Breuiter soluet hanc quæstionem, si quis illo utatur exemplo, & cum his qui sine lege erant reputatus est. Nam licet in latinis codicibus propter simplicitatē interpretum male æditum sit: Et cum iniquis reputatus est: tamen sciendū aliud apud Græcos significare ἀνόμων, quod hic scriptū est: aliud ἀδίκων quod in Latinis uoluminibus habetur. ἄνομος enim dicitur ille: qui sine lege est & nullo iure constringit. ἄδικος uero iniquus siue iniustus. Unde & ipse 1.Cor.9.c Apostolus in alio loco: Cum non essem, ait, sine lege dei, sed in lege essem Christi. & certe in hoc quoq; testimonio ἄνομος, in Græco scriptū est: & qui hic bene interpretatus est, potuit idem uerbū & ibi similiter interpretari, nisi eū ambiguitas fefellisset. Alius uero ipsum uerbū redimeret acutius intuebit, & dicet eos significari redemptos, qui primū de dei parte fuerint, & postea esse cessauerint. Illos uero qui sub lege non fuerint, non tam redimi q̄ 1.Cor.5.a emi. Unde & ad Corinthios in quibus audiebatur fornicatio, & talis fornicatio quæ nec inter gentes quidem, scribitur: Precio empti estis non redempti. Sub lege quippe C non fuerant. Recipimus igitur adoptionē filiorum dei, & redempti à Christo, sub seruitute elementorū mundi & tutorum potestate esse desistimus. Quomodo aūt inter redimere & emere quid interesset, ostendimus: sic quid sit inter accipere, & recipere adoptionem filiorum, consideremus.

b ¶ Quoniam autem estis filij dei, misit de⁹ spiritū filij sui in corda nostra clamātem: abba pater &c.] Manifeste apostolus Paulus tres spiritus nominat: Spiritum filij dei: ut in præsenti loco, misit deus spiritum filij sui in corda nostra: Et spiritum dei: ut in illo. Quotquot spiritu dei aguntur, hi filij dei sunt. Rom.8.c Et spiritum sanctum: ut ibi: Corpora uestra templū sancti spiritus sunt qui est in uobis. 1.Cor.6.d Alium autem sanctum spiritum esse quàm filium dei, manifeste & in euangelio comprobatur: Qui dixerit uerbum contra filium hominis, dimittetur ei. Luc.12.b Quicunq; autem dixerit contra spiritum sanctū: nec hic nec in futuro dimittetur ei. Hoc ideo quia multi per imperitiam scripturarū, quod & Firmianus in octauo ad Demetrianum epistolarum libro facit: asserunt spiritum sanctum sæpe patrem, sæpe filium nominari. Et cum perspicue in trinitate credamus, tertiam personam auferentes, non substantiam eius uolunt esse sed nomen. Ne autem longum faciam, non enim dialogus, sed commentarius scribitur: de quinquagesimo psalmo tres spiritus nominatos breuiter ostendam: propheta dicente: Cor mundum crea in me deus, & spiritum rectum innoua in uisceribus meis. Ne proijcias me à facie tua, & spiritum sanctum tuum ne auferas D à me. Redde mihi lætitiam salutaris tui, & spiritu principali confirma me. Principalē spiritū, patrem appellat, quia filius ex patre, & nō pater ex filio. Spiritum autem rectum ueritatis atq; iusticiæ. Christum dominum significat: Ioan.5.d Quia pater omne iudicium dedit filio: ut Dauid ait: Psal.71.a Deus iudicium tuum regi da, & potētiam tuam filio regis. Porrò spiritum sanctum aperto nomine uocat. Quæ quidem cum uocabulis personisq; dissentiant: substantia naturaq; sociata sunt, & indifferenter idem spiritus ob naturæ societatem, nunc patris dicitur esse nūc filij. Argumentum autem quo asserere conatur, nos iam non esse sub lege, sed sub gratia domini Iesu, tali fine concludit. Superius dixerat ut adoptionem filiorum reciperemus: nunc dei esse nos filios, ex spiritu probat quem habemus in nobis. Nunquam enim, inquit, auderemus dicere: Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum: nisi de conscientia spiritus habitantis in nobis, & magna sensuum & dogmatum uoce clamante: Abba pater. Abba Hebraicum est, idipsum significans quod & pater. Et hanc consuetudinem in pluribus locis scriptura conseruat: ut Hebraicum uerbum cum interpretatione sua ponat. Bartimeus, filius Timei. Aser diuitiæ. Tabitha, Dorcas: & in Genesi Mesech, uernaculus, & cætera his similia. Cum autem abba pater, Hebræo Syroq; sermone dicatur, & dominus noster in euangelio præcipiat, nullum patrem uocandum nisi deum: nescio qua licentia in monasterijs uel uocemus hoc nomine alios uel uocari nos acquiescamus. Et certe ipse præcepit hoc qui dixerat non esse iurandum. Si non iuramus, ne patrem quidem quempiam nominemus. Si de patre interpretabimur aliter, & de iurando aliter sentire cogemus. Notandum etiam quia clamor in scripturis, non magnæ uocis emissio, sed scientiæ intelligatur, & dogmatum magnitudo. Nam & in Exodo respondit dominus ad Moysen: Quid clamas Exo.14.c ad me, cū penitus Moysi uox nulla præcesserit. Verum

compunctum

A compunctum cor & pro populo laehrymabiliter inge/
miscens, scriptura clamorem uocauit. Quomodo igitur
qui spiritum filij dei habet, filius dei est: sic in reciprocū
qui spiritum filij dei non habet, dei filius non potest ap/
pellari. a ¶ Itaq; iam non est seruus sed filius. Quod si
filius, & hæres &c.]
Habentes, inquit, spi
ritū filij dei in uobis
clamantem abba pa/
ter, nō serui cœpistis
esse sed filij. Quia an/
te nihil differebatis à
seruo cum essetis na/
tura quidem dei, sed
sub tutoribus & acto
ribus paruuli dege/
batis: quod si filij estis, consequenter uobis debetur hæ/
reditas: ut quomodo spiritum filij dei accipientes facti
estis filij dei: ita in libertatē de seruitute mutati, hæredes
sitis cum hærede patris Christo Iesu: qui ex persona ho/
Psal.2.b minis assumpti loquitur in psalmo: Dominus dixit ad
me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me:
& dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem
tuam terminos terræ. Quod autem in hoc loco dicimus
in cæteris quoq; obseruare debemus. de toto genere ho/
minum singulari numero disputari. Omnes enim cre/
dentes, unum sumus in Christo Iesu, & membra corpo/
ris eius, & in perfectū uirum redacti, illum habemus ca
put: quia caput uiri Christus est. b ¶ Sed tūc quidem
nescientes deum: seruistis his qui natura non erant dij.
&c.] Galatas quos ab idolorum cultu ad fidem dei ue
ri trāstulerat arguit, quomodo idolis derelictis, quæ na/
tura non erant dij, & cognoscentes deum, magis autem
cogniti ab ipso, spiritu quoq; adoptionis accepto: rur/
sum quasi paruuli & sub tutoribus & pædagogo esse cu
B pientes: ad infirma & paupertina reuertantur elementa:
quæ propterea infirmo & pauperi sensu populo data
sunt in deserto: quia nō poterat accipere & sustinere ma/
iora. Eadem autem elementa, quæ nunc infirma & ege/
na appellauit: superius tantum mundi elementa posuit.
Et ubi elementa mundi dicta sunt: ibi non est additum,
infirma & egena. Hic rursum ubi infirma uocata sunt,
mundi, ut supra diximus, nomen est tacitum. Puto itaq;
quamdiu quis paruulus est, nec statutum à patre tem/
pus impleuit ut filius & hæres appellari queat: sub ele/
mentis eum mundi, lege uidelicet esse Moysi. Cum autē
post libertatem & adoptionem & hæreditatem filio de/
bitam rursus reuersus fuerit ad legem, circuncidi uolēs,
& totam Iudaicæ superstitionis literam sequi: tunc quæ
prius ei mundi tantum fuerant elementa, infirma quoq;
& egena dicūtur exordia. Intantum enim nihil prosunt
cultoribus suis, ut ne hoc quidem eis exhibere ualeant
quod ante præstiterāt: Hierosolyma, templo altariq; de/
structis. Respondeat aliquis & dicat: Si lex & præcepta
quæ in lege cōscripta sunt, infirma & egena elemēta sunt,
& hi qui cognouerunt deum, magis autem cogniti sunt
ab eo, legem obseruare non debent, ne incipiant nō tam
deū colere à quo cogniti sunt, q̄ ad eos reuerti qui natu
ra non sunt dij: Aut legem obseruauerunt Moyses & pro
phetæ, & non cognouerūt deum nec cogniti sunt ab eo:
Aut si cognouerunt deum: mandata legis minime com/
pleuerunt: Quod utrunq; periculosum est dicere: Aut
illos non fecisse quæ legis sunt, & sic cognouisse deum:
aut nō cognouisse deum, dum infirma & egena legis ele
1.Cor.9.c mēta custodiūt. Quod quidē sic solui potest, ut dicamus
illos, quomodo Paulus factus est Iudæis Iudæus, ut Iu/
Act.18.c dæos lucrifaceret, & in Cenchreis ex uoto comā totōdit,
& nudipedalia atq; caluitium Hierosolymis in templo
exercuit: ut eorum sedaret inuidiam, qui catechisati de
eo fuerant, quod contra legem Moysi & deū faceret pro
phetarum: ita & sanctos uiros fecisse quidem ea quæ le/
gis erant: sed sensum magis legis secutos esse q̄ literam:

[Quoniam autem estis filii, misit deus spiritum filii sui in corda ue]stra clamantem abba pater. Itaq; iam nō est seruus sed
filius. Quod si filius, & hæres per Christū. Sed tūc qui/
dem nescientes deum, seruistis his qui natura non erant
dij. Nūc uero cognoscentes deum, magis aūt cogniti ab
eo: quomodo cōuertimini iterū ad infirma & egena ele
mēta: quib. rursum seruire uultis. Dies obseruatis, & mē/
ses

Qui non minus q̄ Abraham sublato de facie uelamen/ C
to cupierunt uidere diem Christi, & uiderunt & lætati
sunt: Facti infirmo populo infirmi: ut infirmos lucrifa/ 1.Cor.9.d
cerent, & his qui sub lege erant quasi essent ipsi sub lege:
ut eos ab idolis quibus in Aegypto assueuerant separa/
rent. Absurdū quip/
pe est Moysen & cæ/
teros confabulatores
dei in ea fuisse condi/
tione, ut non creda/
mus eis & præfinitū
tempus à patre uenis/
se, & redemptos eos
esse de seruitute lega/
li, & adoptionē filio/
rum cōsecutos, & hæ
reditatem cœpisse cum Christo. Quæcunq; enim toto
generi humano sapientia dei quasi uni filio præstitit:
hæc eadem unicuiq; sanctorum semper suo ordine & di/
spensatione largita est. Legē nobis Moysi infirma & ege
na dicentibus elementa, occasionem inueniunt hæretici,
ut detrahant creatori, quia mundū condiderit & legem
sanxerit. Quibus nos responnebimus id quod supra di/
ximus, infirma his esse & egena elementa, qui ad ea post
euangelij gratiam reuertuntur. Anteq̄ uero præfinitum
tempus ueniret à patre, non tam infirma & egena appel/
lata esse elementa quàm mundi. Deniq; prius q̄ Christi
in toto orbe euangelium coruscaret habuerūt suum ful/
gorem præcepta legalia: postq̄ uero maius euangelicæ
gratiæ lumen effulsit, & sol iustitiæ toti mundo se pro/
didit: stellarum lumen absconditum est, & earum radij
caligauerunt: ita ut Apostolus in alio loco diceret: Nam 2.Cor.3.c
nec glorificatum est quod glorificatū fuit, in hac parte,
propter excellentē gloriam. Quod alijs uerbis nunc lo/
quitur, ut dicat, lex Moysi quæ ante euāgelium diues &
opulenta & clara fuit: post aduentum Christi ad compa D
rationem eius quasi infirma & egena, imminuta atq; de/
structa est ab eo qui maior fuit Salomone, & templo &
Iona. Quod enim scriptum est: Illum oportet crescere, Ioan.3.d
me autem minui: non tam ex Ioannis q̄ ex legis persona
dictum puto: quia semper cedunt minora maioribus, &
perfecta initijs præponuntur. Alias aūt, infirma & ege/
na elementa, Iudæorum traditiones, & secundū literam
uilem intelligentiam confirmabimus: quæ sunt iustifica
tiones non bonæ & præcepta non bona. Robusta quip/
pe & diues est legis intelligentia spiritualis, ita ut aut pe
nitus elementum non debeat appellari: aut elementum
quidem sit cōparatione futuri seculi, & uitæ in Christo
Iesu, qua nunc uiuunt angeli supernæq; uirtutes. Sensui
uero Iudaico comparata, non tam elementum, hoc est
initium q̄ perfectio nuncupetur. Quod aūt ait: Nunc ue
ro cognoscentes deum, magis aūt cogniti ab eo: illud o/
stendit, quod post idolorū cultum, deum intellexerint
Galatæ: uel potius ipsi cognitione eius digni sint iudica
ti. Non quod deus creator omnium aliquid ignoret, sed
quod eos tantū scire dicatur, qui errorē pietate mutaue/
rint. Cognoscit dn̄s qui sunt ei9. Et saluator in euāgelio. 2.Tim.2.c
Ego sum, ait, pastor bonus, & cognosco meas, & cogno/ Ioan.10.c
scunt me meæ. Econtra ad impios: Nescio uos, recedite à Luc.13.f
me operarij iniqtatis. Et ad stultas uirgines: Nescio uos Matth.25.a
quæ estis. c ¶ Dies obseruatis, &c.] Qui non adorat
patrē in spiritu & ueritate, nescit sabbatismum sanctis re
positū. De quo loquitur deus: Si introierint in requiem Psal.94.b
meā: & non de illis temporibus recordatur, de quibus Esa.46.b
scriptū est: Recordamini dierū seculi. Et alibi. Memora/ & 76.b
tus sum dies antiquos, & annos æternos in mēte habui.
Dies Iudaicos obseruāt & menses, & tempora & annos.
Dies, ut sabbati, & neomeniæ, & à decima mensis primi
usq; ad quartādecimam qua agnus corporeus uictimæ
reseruatur, & à quartadecima usq; ad uicesimāprimam
eiusdē mensis, quando azyma comeduntur, nō synceri
tatis & ueritatis: sed in fermēto ueteri maliciæ & neqtiæ
pharisæorum

A pharisæorum. Septem quoq; septimanas, qui ritu Iudai
co post azyma cõputat: dies Israeliticæ pentecostes co/
lit. Nec nõ & clangorem tubarum mense septimo prima
mensis. Decima quoq; eiusdem mensis, expiationem &
ieiunium, & scenopegias ex more figentes: Iudaicos ob/
seruant dies. Menses
autem custodiũt, qui
primũ & septimum
mensem, non intelli-
gentes mysterium ue
ritatis, obseruãt. Tem
pora quoq; colũt, qui
ter per annos singu/
los Hierosolymã ue/
nientes putant se domini implere præceptum dicentis:
Exod.23.b Tribus temporibus anni diem festum agetis mihi, solen
nitatem azymorum, & solennitatem messis primituo/
rum, & solennitatẽ consummationis in exitu anni. Et ali/
bi: Tribus temporibus anni apparebit masculinũ tuum
in conspectu domini dei tui. Qui aũt ait, & annos, puto
de septimo remissionis anno dici, & de quinquagesimo,
quem illi Iobileum uocant. Plenius hunc locum ad Co/
lossenses Apostolus explicat, dicens: Nemo ergo uos iu
dicet in cibo, aut in potu: aut in parte diei festi, aut neo/
meniæ, aut sabbatorũ, quæ sunt umbra futurorum. Par/
tem diei festi, ad distinctionem perpetuæ festiuitatis hic
posuit: ut non breuem, & ut ita dicam, totius corporis
quandam particulã, sed totum uitæ nostræ spacium per
petuæ in Christo solennitatis habeamus. Et ut posterio/
ribus priora connectam: quid de lege Moysi & de super/
flua ciborum curiositate in hac eadem epistola sentiat:
statim subiungit & loquitur: Si enim mortui estis cum
Christo ab elementis mundi huius: quid adhuc tanq;
uiuentes in hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, neq;
gustaueritis, neq; cõtrectaueritis: quæ sunt omnia in inte
B ritu ipso usu, secundum præcepta & doctrinas hominũ.
Dicat aliquis: Si dies obseruare nõ licet, & mẽses & tem/
pora & annos: nos quoq; simile crimẽ incurrimus quar
tam sabbati obseruantes, & parasceuen, & diem domini/
cam, & ieiunium quadragesimæ, & paschæ festiuitatem,
& pentecostes lætitiam, & pro uarietate regionũ, diuer/
sa in honora martyrum tempora constituta. Ad quod
qui simpliciter respondebit: dicet, non eosdem Iudaicæ
obseruationis dies esse quos nostros. Nos enim nõ azy/
morum pascha celebramus, sed resurrectionis & crucis.
Nec septem iuxta morem Israel numeramus hebdoma
das in pentecoste: sed spiritus sancti ueneramur aduen/
tum. Et ne inordinata congregatio populi fidem minue
ret in Christo, propterea dies aliqui cõstituti sunt, ut in
unum omnes pariter ueniremus. Non quo celebrior sit
dies illa qua cõuenimus: sed quo quacunq; die conueni/
endum sit, ex conspectu mutuo, lætitia maior oriatur.
Qui uero oppositæ quæstioni acutius respondere cona/
tur: illud affirmat, omnes dies æquales esse: nec per para
sceuen tantum Christum crucifigi, & die dominica resur
gere: sed semper sanctum resurrectionis esse diem, & sem
per eum carne uesci dominica. Ieiunia aũt & congrega/
tiones inter dies, propter eos à uiris prudentibus consti/
tutos, qui magis seculo uacant q; deo: nec possunt imò
nolunt toto in ecclesia uitæ suæ tempore congregari, &
ante humanos actus, deo orationũ suarum offerre sacrifi
cium. Quotus enim quisq; est, qui saltẽ hæc pauca quæ
statuta sunt, uel orandi tempora uel ieiunandi, semper
exerceat? Itaq; sicut nobis licet uel ieiunare semper uel
semper orare, & diem dominicã accepto domini corpo/
re indesinẽter celebrare gaudentibus: Non ita & Iudæis
fas est omni tẽpore immolare agnũ: pentecosten agere,
tabernacula figere: ieiunare quotidie. Satis uero caute
inter autoritatem apostoli, & sancti hominis lenitatẽ uer
ba moderatus est, inferens: Timeo uos, ne forte sine cau
sa laborauerim in uobis. Si enim abrupte condemnare
uoluisset: dixisset utiq;: Timeo uos, sine causa enim labo

ses, & tempora, & annos: timeo uos ne forte sine causa
laborauerim in uobis. Estotẽ sicut & ego, quia & ego
sicut uos. Fratrẽs obsecro uos nihil me læsistis. Scitis
autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui uobis
iam

raui in uobis. Nunc autem uidens eos zelum dei habe/ C
re, sed non secundum scientiam, nec penitus eorum de/
sperauit salutem, qui pio fuerãt errore decepti. Nec rur/
sum irreprehensos reliquit: ne & ipsis perseuerandi in er
rore, & cæteris occasionem similiter tribueret errandi.
Timeo autẽ uos, po/
suit, pro eo quod est,
timeo de uobis. Sine
causa laborat magi/
ster, cum ipse prouo/
cat ad maiora disci/
pulos, & illi retro la/
psi ad minora & hu/
milia reuoluuntur.
a ¶ Estote sicut & ego &c.] Quod dicit tale est: quo mo
do ego uobis infirmus sum factus infirmus, & non potui
loqui ut spiritualibus, sed quasi carnalibus & paruulis
in Christo, & quia necdum poteratis solido cibo uesci,
euangelico uos tantum lacte potaui, nolens in ætate uos
semper infantiæ permanere, sed paulatim ad adolescen/
tiam & iuuentutẽ usq; perducere, ut solidum cibũ posse/
tis accipere: Ita & uos debetis esse sicut & ego sum: perfe
ctiora uidelicet sapere: dimisso lacte, ad fortiores cibos
& ad pabula trãsire maiora. Hoc aũt loquitur quasi sal/
uatoris imitator, qui non rapinam arbitratus est se esse
æqualem deo: sed semetipsum exinaniuit formam serui
accipiẽs, & habitu inuentus est ut homo: ut nos dij fiere/
mus ex hominibus, & non ultra moreremur: sed consur
gentes Christo, amici eius diceremur & fratres, & ut es/
set discipulus sicut magister, & seruus sicut dominus. Po/
test aũt & ita intelligi. Obsecro uos, inquit, fratres, ut Iu
daica obseruatione contempta, dierũ, mensium, tempo/
rum, atq; annorũ, quæ sunt umbræ futurorũ, me imite/
mini: qui sine querela in lege uersatus, omnia arbitratus
sum quasi purgamenta atq; quisquilias, ut Christũ lu/
crifacerem. Fui quippe & ego sicut uos nunc estis: cum D
eisdẽ obseruationibus strictus tenebar, & ecclesiã Chri/
sti quis ista nõ faceret persequens deuastabã. b ¶ Fra/
tres obsecro uos nihil me &c.] Superiori sententiæ iunge
qd' sequit: quod ut fiat manifestius, sit ordo iste quẽ fin/
gimus. Obsecro uos fratres estote sicut & ego: qa & ego
sicut uos. Simile est huic illud: Rogamus pro Christo re 2.Cor.5.d
conciliamini deo. Nec non & alibi: Obsecro primũ om/ 1.Tim.2.a
nium fieri deprecationes, orationes, postulationes, gra/
tiarum actiones. Petri quoq; uerba dicentis: Seniores in
uobis rogo cõsenior ipse, & testis passionũ Christi. Quæ 1.Pet.5.a
quidẽ & nos ad humilitatẽ prouocant, & superciliũ de/
curiunt episcoporũ: qui uelut in aliqua sublimi specula
constituti, uix dignantur uidere mortales, & alloqui con
seruos suos. Discant ab Apostolo errantes & insipientes 1.Cor.11.a
Galatas fratres uocari. Discant post increpationẽ blan/
da uerba dicentis: Obsecro uos. Quod aũt obsecrat, il/
lud est, ut imitatores eius sint, sicut ipse Christi: imò ut
præsentem locũ sequar, nihil est grande quod postulat:
ut quomodo ipse propter illos de maiori factus est mi/
nor: sic illi à minoribus ad maiora conscendant. Nihil
me, inquit, læsistis. Lædit discipulus magistrũ, si per ne/
gligentiã suã præcepta eius laboremq; disperdat. Non
læserant Galatæ apostolũ, usq; in præsens tempus euan/
gelium eius ac mandata seruantes. Aut certe ita. Quan/
do uobis primum euangeliũ annunciaui, & propter in/
firmitatem carnis uestræ, quia non poteratis sacramen/
ta suscipere maiora, prædicaui uobis quasi paruulis, &
meipsum infirmũ esse simulaui, ut uos infirmos lucrifa/
cerẽ: nõne quasi angelũ suscepistis me, quasi Christum
Iesum? Cum igitur in nullo me illo tempore læseritis, &
me uestri causa humilẽ atq; deiectũ similem dei filio pu
taueritis: quomodo ad maiora uos prouocans lædor à
uobis, perdendo laborem meũ, & dispensationẽ illam
qua me paruulũ esse simulaueram, irrito opere nunc luge
tis? Per infirmitatẽ aũt carnis non suæ, sed audientiũ Ga
latis Paulus annunciat: qui non poterãt carnem subijce/

iam pridem: & tentationem ueſtram quæ erat in carne mea non ſpreuiſtis, neq; reſpuiſtis: ſed ſicut angelum dei excepiſtis me, ſicut Chriſtum Ieſum. Vbi eſt ergo beatitudo ueſtra? Teſtimonium enim perhibeo uobis: quia ſi fieri potuiſſet, oculos ueſtros eruiſſetis & dediſſetis mihi. Ergo inimicus uobis factus ſum ueritatem dicens uobis. Aemulantur uos non bene: ſed excludere uos

A re uerbo dei: ſed quaſi carnei, nihil intelligentiæ ſuſcipere ſpiritualis. Quod ut euidentius fiat: ponamus exem-
1.Cor.7.b plũ. Per infirmitatẽ carnis docet, q dicit: Si ſe non continẽt, nubãt. Et mulier ſi mortuꝰ fuerit uir eius, libera eſt: cui uult nubat, tantum in domino. Nequaq̃ uero per infirmitatem carnis docet, iſta cõmemorãs: Solutus es ab uxore: noli quærere uxorẽ. Et, tempus eſt ut & qui habent uxores, ſic ſint quaſi non habentes. Alia quippe præcepta ad ſpirituales, alia dãtur ad carneos. Et aliud eſt qđ iuxta imperiũ: aliud quod iuxta indulgentiam præcipitur. a ¶ Et tentationem ueſtram &c.] Obſcurus locus & acrius attendendus. Ego quidem, ait, quaſi paruulis uobis atq; lactentibus per infirmitatem carnis ueſtræ iam pridem euangelizaui, à minoribus incipiens, & (ut dicam) apud uos penè balbutiens. Quæ diſpenſatio & prædicationis infirmæ ſimulatio, mea quidem gubernatio erat: ſed ueſtra tentatio, an uobis placerent & magna uiderentur ea quæ pro conditione ſui minora erant, & à me quaſi humilia promebanẽ. Quæ quidem uos, non ut parua, ſed ut magna capientes, intantũ admirati eſtis: ut me qui ea loquebar quaſi angelum, & ut plus dicã, quaſi dei filium ſuſciperetis. Hæc ergo ueſtra tentatio, qua ego uos in carnali mei ſermonis annunciatione tentabam, non fuit cõtempta, nec uilis: ſed plus q̃ æſtimabam habuit dignitatis. Poteſt & locus iſte ita ediſſeri. Quando ueni ad uos, non ueni in ſermone ſapientiæ, ſed homo humilis atq; contemptus, nihil magnũ
B deferens crucifixum. Cum igitur me uideretis in corpore infirmitatibus obnoxio cõſtitutũ, regna cœleſtia pollicentem: non irriſiſtis, nec æſtimaſtis dignum eſſe contemptu: Intelligebatis quippe humilitatem carnis meæ, & ipſius habitus uilitatem, ad ueſtram tentationẽ fieri, an uidelicet contemneretis eum, qui ab incredulis miſerabilis putabatur: ſed ecõtra illũ humilẽ, uilem atq; contemptum, ita ut angelũ & pluſq̃ angelũ ſuſcepiſtis. Aut certe ſuſpicari poſſumus, apoſtolũ eo tempore quo primum uenit ad Galatas ægrotaſſe, & aliqua corpuſculi infirmitate detentum, non ceſſaſſe tamen nec uocem ſilentio repreſſiſſe, quo minus cœptum euangelium prædicaret. Nam tradunt eum grauiſſimũ capitis dolorem ſæpe perpeſſum, & hunc eſſe angelum ſatanæ qui appoſitus ei ſit, ut eum colaphizaret in carne, ne extolleretur. Hæc infirmitas & languor hic corporis, apud eos quibꝰ annunciabatur euangeliũ tentatio fuit: an cõtemnerent eum ſublimia promittentem, quem languoribus corporis ſubiectum uidebant. Nec non & illud dici poteſt, qđ in principio aduentus ſui ad Galatas, cõtumelias & perſecutiones & plagas corporis ab his qui contraibant euangelio ſuſtinuerit, & hanc fuiſſe tentationem uel maximam Galatis, apoſtolum Chriſti cernentibus uerberari. Quod autem ait, ſicut angelum, ſicut Chriſtum Ieſum ſuſcepiſtis me. & angelo Chriſtũ eſſe oſtendit maiorem, quem ſecundum diſpenſationem corporis mino-
Pſal.8.g rem pſalmiſta cantauerat, dicens: Minoraſti eum paulominus ab angelis: & tantum ſua uerba in principio ualuiſſe demonſtrat, ut angeli putarenẽ & Chriſti. b ¶ Vbi eſt ergo beatitudo ueſtra &c.] Beatus eſt qui ambulat in uirtutũ uia: ſed ſi ad uirtutes uſq; peruenerit. Nec prodeſt à uitijs receſſiſſe, niſi optima comprehendas. Quia nõ tam initia ſunt in bonis ſtudijs laudanda q̃ finis. Sicut enim in uinea multi uſq; ad prælũ uuæ gradus ſunt, & primũ neceſſe eſt ut uitis gemmet in pampinis, ſpem promittat in floribus: dehinc ut flore decuſſo, futuri botri ſpecies deformetur: paulatimq; turgeſcens uua partu-

riat ut preſſa torcularibus dulcia muſta defudet: Ita & C
in doctrina ſinguli beatitudinum ſunt profectus: ut audiat quis uerbũ dei, ut concipiat, ut in utero animæ eius adoleſcat, & ad partũ uſq; perueniat: Vt cum pepererit illum, lacte enutriat, & per infantiam, pueritiam, adoleſcentiam, iuuẽtutem, ad perfectum uirum uſq; perducat. Cum ergo ſinguli, ut diximus, gradus iuxta ꝓfectus ſuos habeant beatitudinẽ: ſi finis, & ut ita loquar, extrema manus operi defuerit: totus labor irritus fiet, & dicetur, ubi eſt ergo beatitudo ueſtra? Quãuis, inquit, uos eo tempore quo euangelium iuxta carnem ſuſceperatis, beatos dicerem, quod in initijs feruebatis: tamen nunc quia non uideo ædificio culmen impoſitũ, & penè nequicq̃ iacta fundamina: cogor dicere, ubi eſt ergo beatitudo ueſtra, qua uos beatos arbitrans ante laudabam? Vere enim & ipſe fateor, quia ſic me uobis humilia prædicantem uel perſecutionibus conflictatũ, in principio dilexiſtis: ut ſi fieri poſſet (hyperbolice aũt ſunt accipienda quæ loquitur) eruiſſetis uobis oculos, & mihi, ut omnium ueſtrũ luminibꝰ plus cernerẽ, dediſſetis. Optabatis quippe uos cæcos eſſe ꝓ ineffabilẽ in me charitatẽ: ut plus in meo corde euangelij lumen oriret, emolumentũ meũ ueſtris damnis creſcere uolebatis. & hoc illo tẽpore, quo uobis quaſi paruulis atq; lactentibus, ſiue propter infirmitatẽ carnis ueſtræ, parua & humilia annunciabam: ſiue propter meæ carnis iniurias, non dignus uidebar fide. Nunc uero quia ab elementis & ſyllabis & le-
ctione pueri cœpi uos ad maiora ſtudia prouocare: ut li- D
bros teneatis in manibus, ut plena eruditionis & ſenſuũ uerba diſcatis, recalcitratis, iraſcimini, grauis uobis uidetur eſſe ꝑfectio doctrinarũ, & intãtũ in alios mutati eſtis affectus: ut me quẽ quaſi angelũ & Chriſtũ ſuſceperatis, cui uolebatis oculos ueſtros tradere: nunc habeatis inimicũ: quia uobis plenã annũcio ueritatẽ. Eleganter aũt ſententiã terminauit, dicens: Ergo inimicus uobis factus ſum ueritatẽ dicẽs uobis: ut oſtenderet initia prædicationis, non tã ueritatẽ fuiſſe q̃ umbrã & imaginẽ ueritatis. Similis eſt huic illa ſentẽtia nobilis apud Romanos Poetæ: Obſequiũ amicos, ueritas odiũ parit. Sed uide quãto hic melius q̃ ille. Apoſtolus enĩ his quos ſtultos dixerat, q̃s paruulos appellarat, hãc ſententiã temperauit, & ſpecialẽ fecit: dũ proprie ad perſonas Galataſq; dixerit. Ille uero generalẽ, & ita ſe apud oẽs habere denunciãs, uehementer errauit. Obſequiũ enim quo putauit amicos fieri, ueritate dempta non tã obſequiũ eſt q̃ adulatio: & aſſentationẽ clandeſtinas magis inimicitias q̃ amicitias dici debere, perſpicuũ eſt. Simul aũt & illud cõſiderandũ, quod hodie quoq; quãdiu paruulis atq; lactentibus, & his in quorũ cordibus nunq̃ Chriſtus adoleſcit nec proficit ætate & ſapientia, & gratia apud deũ & homines: iuxta literã ſcripturas explanamꝰ: laudamur, ſuſpicimur, admiratione habemur. Cũ aũt paulũlũ cœperimus eos prouocare, ut tranſeãt ad maiora: de præconibꝰ noſtris inimici fiant, & malint Iudæos potius q̃ apoſtolos ſequi qui à phariſæorũ doctrina & traditionibus recedentes, ad ipſum Chriſtũ propiciatoriũ & perfectionem legis ingreſſi ſunt: nec diuinũ ſermonẽ accipere dignentur, qui eccleſiæ magiſtros iubet ad altiora dogmata ſcandere, & totis uiribus ſublimare uocem: nec circumlatrantiũ ſtrepitum pertimeſcere paruulorũ, dicentẽ: Super montem Eſa.40.b
excelſum aſcende, qui euangelizas Sion. Exalta in uirtute uocem tuam, qui euangelizas Hieruſalem. Exalta, noli timere. c ¶ Aemulantur uos non bene: ſed excludere &c.] Aemulantur bene, qui cũ uideant in aliquibus eſſe

uos uolunt ut illos æmulemini. Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantum cum præsens sum apud uos. Filioli mei quos iterum parturio donec formetur

A esse gratias, dona, uirtutes, ipsi tales esse desiderant, & fidem, uitam atq; industriam eorum per quæ illa meruerunt nituntur imitari, ut possint ea quoq; quæ bona æmulatione digna sunt cōsequi. De quibus & Apostolus ait: Aemulamini spiritualia: magis autem ut prophetetis. Ac deinceps: Sic & uos, quoniā æmulatores estis spiritualium, ad ædificationē ecclesiæ quærite ut abundetis. Et iterum: Itaq; fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere. Aemulantur autem non bene: qui non tam ipsi cupiūt esse meliores, ut imitentur eos qui æmulatione digni sunt, q̃ illos ipsos uolunt facere peiores, & retrorsum trahere æmulatione peruersa. Verbi gratia dictum sit: Christianus est quispiam, legit Moysen & prophetas: scit omnia in umbra & in imagine illi populo præcessisse: scripta autem esse propter nos in quos fines seculorum decurrerunt: Circuncisionem non tam præputij, q̃ aurium & cordis intelligit: Resurrexit cum Christo: ea quærit quæ sursum sunt: Liberatus est ab onere & seruitute legis, ne tangas, ne gustes, ne attamines, imperantis: huic si quis scripturarū uerbis uoluerit persuadere, ut non per tropologiam, sed occidentem literam quæ sunt scripta suscipiat: ut in manifesto fiat Iudæus non in occulto: æmulatur eum non bene: sed concito cursu ad maiora gradientem retrahere festinat: ut se potius æmuletur qui retrorsum uadit: aut certe ut multum ultra non promouet. Loquitur itaq; Galatis qui ab assertoribus legis inducti fuerant ut eos imitarentur, cum illi potius Galatas debuerint imitari: quia naturale est, maiorem de minori, non minorem fieri de maiore. Bonum æmulamini in bono: id est nolite assertores Iudaicæ obseruationis imitari: sed

B ea quæ bona sunt imitamini. Quomodo enim qui diuitias, potentiam dignitatē alicuius imitatur, non tam bona q̃ ea quæ fugienda sunt æmulatur: Ita & uos econtrario, bonum æmulamini in bono: magis quærentes spiritualia quàm carnalia: ut nō illi uos Iudæos, sed uos illos Christianos esse doceatis. Hoc aūt facite semper, ut perseuerauti gradu, ad finem boni operis peruenire possitis. Aemulabamini siquidē bonum in bono, prius cum apud uos essem: qui postq̃ à uobis recessi, omnia quæ tradideram perdidistis: de statione certa & fido portu, rursum in altum unda relabente subtracti. Nec mirum si recedēte Apostolo uase electionis, & in quo Christus dominus loquebatur, Galatæ sunt mutati: cum etiā nūc cernamus in ecclesijs idipsum fieri. Si quando enim doctor quis in ecclesia contigerit sermone ornatus & uita: qui audientes quasi stimulis quibusdam conciteт ad uirtutes: uidemus omnem plebem circa eleemosynas, ieiunia, castitatem, susceptionem pauperū, sepulturas, & cætera similia festinare, feruere, discurrere. Cum aūt ille recesserit, paulatim emarcescere, & subtracto cibo, tenuari, pallere, languescere: & interitum sequi omnium quæ

Matth.9.d prius uigebant. Quamobrem quia messis multa, operarij aūt pauci: precemur dominū messis: ut mittat operarios ad metendū, qui spicas populi Christiani quæ stant in ecclesia futuro tritico præparatæ, metant, colligant, & in horrea comportantes, nequaq̃ perire patiantur. Hoc de eo zelo & æmulatione peruersa, de qua & alibi dictū

Psal.36.a est: Noli æmulari in malignantibus & hic: Aemulantur uos non bene. Inuenimus aūt & alium zelum quo zelati sunt filij Iacob Ioseph fratrem suū, & Maria & Aaron amicū domini Moysen. Neq; enim aut illi aut hi, ut meliores essent Ioseph & Moyse ad zelum sunt cōcitati, sed quia dolebant illus esse meliores. Iste zelus uicinus inuidiæ est. Longum est si uelim omnia zeli genera, boni seu mali de scripturarū proferre thesauro. Bonum zelum le

Num.25.b gimus Phinees, Eliæ, Mathathiæ, & apostoli Iudæ, sed

3.Reg.19.b non proditoris: qui ob insignē zeli in se uirtutem, etiam zeloris nomen accepit. Malum autem, ut Cain in Abel, C & cæterorum in alios. Et zelum uiri, de quo scriptū est: Et uenerit ei spiritus zeli. Nisi forte medius hic zelus est, & nec in bonā nec in malam partem accipi potest: sed inter utrunq; zelotypia potius appellatur. Aliter. Videntes hi qui ex circuncisione erāt Galatas ex gentibus spiritus sancti abundare uirtutibus, se uero non linguis loqui: non dona habere curationum, non gratiam prophetiæ, cupiebant eos zeli stimulis incitatu, ad legis onera transducere: ut inciperent & illi sui similes fieri. ¶ Filioli mei quos iterū parturio &c.] Quantis difficultatibus & dolore fœtus promantur ex utero: maledictio prima declarat, dicens: In tristicia pa- Gen.3.c ries filios. Volens igitur Paulus ostendere magistrorum pro discipulis sollicitudinem: quos patiantur affectus, ne sectatores sui excidant à salute, ait: Filioli mei quos iterum parturio. Qui enī in alio loco quasi pater dixerat: 1.Cor.4.c Si decē millia pædagogorū habeatis in Christo, sed non multos patres: iam non quasi pater, sed ut mater loquitur in Christo: ut utriusq; anxietatē & pietatem in se parentis agnoscant. Tale quid & Moyses de populo loquebatur: Nunquid ego in utero accepi omnem populum Num.11.c istum? Quis putas nostrū ita de discipulorū anxius est salute, ut nō paucis horis, aut ut multū biduo triduóue: sed toto uitæ suæ tempore torqueatur: donec Christus formetur in eis. Exemplū fœtæ mulieris quod assumpsit, concipientis & formantis in se semina, diligenter tenendum, ut possimus intelligere quod dicitur: Natura non erubescenda, sed ueneranda est. Sicut enī in uuluā mulieris primū semē iacit informe, ut sulcis & fundo eius quasi quodā glutino adhæreat: de quo & propheta initij sui recordatus ait: Incompositū meū uiderūt oculi tui: Deinde per nouem menses restricto sanguine, futurus homo coagulatur, corporatur, pascitur atq; distinguitur: D ut postq̃ in utero palpitarit, statuto tempore fundatur in lucem, & tantis difficultatibus nascitur, quātis postea ne intereat enutritur: Ita & semen sermonis Christi cum in animam audientis inciderit, per gradus suos crescit: & ut multa prætereeam, possumus siquidem facile corporalem descriptionem transferre ad intelligentiam spiritualem: tamdiu in ancipiti est, quādiu pariat qui concepit. Nec statim finis industriæ est edidisse, sed tunc alterius laboris exordium est: ut lactentem infantiā secularis nutrimētis & studijs, usq; ad plenā Christi perducat ætatem. Et quomodo in coniugio sæpe uiri semen in causa est ne liberi procreentur: nonnunq; sterilis uxor semina non tenet, & frequenter neuter ad generandū aptus est, & econtrario uterq; fœcundus: ita & in his qui uerbum dei seminant, quadrifaria hæc diuisio custoditur: ut impleat quidem suum doctor officium, sed sit sterilis auditor: uel auditor bonæ indolis sit, sed per imperitiā doctoris uerbi semen intereat: aut certe tam uecors sit qui docetur, q̃ ille est qui præcipit: raróq; contingit, ut & magister & discipulus sibi consentiāt, scilicet ut tantum iste doceat quantum ille possit haurire: uel tantum suscipere doctus, quantum doctor ingerere. At nunc omnes iudices sumus. Nescimus quotus psalmus sit, quæ pars prophetiæ, quod legis capitulū, & loquendi facilitate interpretamur audacter, quod nequaq̃ intelligimus. Non ad hos pertinet ut Christus formetur in populo, ut ad domum suā unusquisq; rediens habeat semen uerbi dei: quod cum conceperit possit dicere cum propheta: A ti- Esa.26.c more tuo domine concepimus & peperimus, filios saluationis tuæ fecimus super terrā. Tales in apostolos transeunt, & à saluatore merentur audire. Quicunq; fecerit Matth.7.c uoluntatē patris mei, ipse est frater meus, & soror & mater: diuersitate profectuum, in diuersis nominibus ostēsa. Formatur quoq; Christus in corde credentium, cum

A omnia illis sacramenta panduntur, & ea quæ obscura uidebantur perspicua fiunt. Sed & illud est intuendum, quod qui per peccatum quodãmodo homo esse desierat: per pœnitentiam cõcipitur à magistro, & rursum in eo Christi formatio repromittitur. Hoc aduersum Nouatianos, qui nolunt reformari eos quos semel peccata contriuerint.

metur Christus in uobis. Vellem autem esse apud uos modo, & mutare uocem meam: quoniam confundor in uobis. Dicitẽ mihi qui sub lege uultis esse, legem nõ audistis? Scriptum est enim: quoniã Abrahã duos filios habuit: unum de ancilla, & unum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est. Qui autem de libera

a ¶ Vellem autẽ esse apud uos modo, & mutare uocem meam, quoniam confundor in uobis &c.] Scriptura diuina ædificat & lecta: sed multo plus prodest si de literis uertatur in uocem: ut qui per epistolã docuerat, præsens instruat audientes. Magnam siquidem uim habet uox uiua: uox de autoris sui ore resonãs: quæ ea pronunciatione profertur atq; distinguitur, qua in hominis sui corde generata est. Sciens itaq; Apostolus maiorem uim habere sermonẽ qui ad præsentes fiat: cupit uocem suã apostolicã literis cõprehensam in præsentiam cõmutare, & quia hoc magis expediebat his qui in errorẽ fuerant deprauati, uiuo eos ad ueritatem retrahere sermone. Hoc autem ideo, quia confundebatur in illis: quod quidem Græce magis proprie dicitur. ἀπορῶμαι enim nõ tam confusionẽ quæ apud illos αἰσχύνη siue ἐντροπή appellatur, q̃ indigentiam & inopiã sonat. Sensus itaq; iste est. Vellem apud uos nunc adesse, & literarũ uocem præsens ipse proferre: quia indigeo uobis. Non quippe habeo fructus quos solent de discipulis habere doctores, & sine causa semen iactum est doctrinarum, cum penitus in uobis patiar egestatem: ita ut Hieremiæ possim uoce prorumpere: Non profui neq; profuit mihi quisq̃.

B Potest & aliter locus iste interpretari: Paulus apostolus qui factus fuerat Iudæis Iudæus, ut Iudæos lucrifaceret: & his qui erant sub lege, quasi esset ipse sub lege, & infirmis infirmus, ut infirmos lucrifaceret: pro qualitate eorum quos saluare cupiebat, mutabat uocem suam, & in histrionum similitudinẽ (factus siquidem est theatrum mundo & angelis & hominibus) habitum in diuersas figuras uertebat & uoces: Non quod id esset, quod se esse simulabat: sed q id tantũ uideret esse, quod cæteris proderat. Cernit Galatas alia indigere doctrina, alia uia debere saluari: non illa qua primum ad Christi fidem fuerant de gentilitate transducti, & compellitur dicere: Vellem nunc esse apud uos, & mutare uocem meam in uobis. Nõ, inquit, uideo me prodesse, si ea loquar quæ pri⁹ locutus sum: propter quod ignorans quid agam, & in diuersa distractus: laceror, cõfundor atq; dilanior. Et quomodo medici cum uim artis suæ in primo uiderint non ualere medicamine, transeunt ad aliud, & tamdiu experiuntur quid prosit è pluribus, donec perueniant ad curationem: ut quod per mollitiem alicuius emplastri nequaq̃ sanari ualuit, mordaciori puluere & austeriori curatione sanet: Ita & ego quia confundor in uobis, & ignorantia huc atq; illuc distrahor: uellem literarum uocem præsens de meo ore proferre, ut uos solito seuerior ipse corriperem: quoniam epistola non potest uocem obiurgantis exprimere: non ualet irascentis resonare clamorẽ, & dolorem pectoris apicibus explicare. Potest aũt & simplici⁹ intelligi. Blãdis apud uos modo uerbis usus sum, dicens: Fratres obsecro uos, & filioli mei quos iterũ parturio donec Christus formetur in uobis: sed ego blãdus & lenis qui ad uos quasi pater locutus sum, pro ea charitate qua uos perire nõ patior & errare perpetuo: uellem nunc præsens esse si cõfessionis me uincula non artarent, & blãdã uocẽ in obiurgãtis uerba mutare. Nec leuitatis est si nũc blãdiar, nunc irascar. Impellit me charitas, impellit me dolor, diuersis affectibus loqui. Nescio eñi in quæ primũ uerba prorumpã, & quo uos debeã sanare medicamine: quia cõfundor in uobis.

a ¶ Dicite mihi qui sub lege uultis esse: legẽ nõ audistis? &c.] Notandũ legem hic dictam esse Genesis historiam: non ut uulgo æstimant, quæ facienda sint quæ'ue uitanda: sed totum quod de Abraham & eius uxoribus liberisq; contexitur, legem appellatã. Legimus & in alio loco, prophetas quoq; legem uocari. Audit ergo legem, qui iuxta Paulum non superficiem, sed medullam eius introspicit. Non audit legem, qui similis Galatarũ, exteriorem tantũ corticem sequitur. C

b ¶ Scriptum est enim quoniam Abraham duos filios habuit &c.] Nimiæ difficultatis est demonstrare, Isaac tantũ, qui de Sara natus est, fuisse de repromissione generatum: & non etiam Ismahel qui de Agar ancilla est ortus Aegyptia. Scriptura quippe refert, q cum persequente Sara agar fœta fugisset, & uenisset ad eam angelus in deserto, moneretq; ut subijceretur dominæ potestati: idem ipse angelus etiã hæc locutus sit: Multiplicans multiplicabo semen tuum, & nõ numerabitur præ multitudine. Gen.16.a Et postea de Ismahel, quæ utiq; repromissionis uerba nemo dubitarit: Iste erit rusticanus homo: manus eius super omnes, & manus omnium super eum, & contra faciem omnium fratrum suorum habitabit. Sed respõderi potest, minoris autoritatis esse repromissionem angeli, q̃ ipsius dei. Sicut enim stella orto sole non rutilat: ita & angeli uerba ad comparationem repromissionis dei obscurari, & euanescere, & pro nihilo computari. Videtur quidem hæc responsio aliquid habere momenti: sed statim sequentis scripturæ autoritate cõteritur. Scriptum est enim: Abraham autem dixit ad D deum: Ismahel iste uiuet in cõspectu tuo, & deus respondit ad eum ita: Ibidem.17.a Ecce Sara uxor tua pariet tibi filium, & uocabis nomen eius Isaac, & statuam testamentũ meum ad eum, in testamentũ æternum, & semini eius post eum. De Ismahel aũt: Ecce exaudiui te, & ecce benedixi eum, & augebo eum, & multiplicabo illum uehemẽter. Duodecim gentes generabit, & dabo eum in gentẽ magnam. Testamentum autem meum statuam ad Isaac quem generabit tibi Sara in tempore isto, anno uenturo. Ex quibus euidens est ipsius quoq; sermonibus dei Ismahel secundum repromissionem esse generatum. Sed & hoc ita soluitur: repromissionem proprie in testamenti datione compleri, & aliud esse benedicere, augere, multiplicare uehemẽter, quod in Ismahel scriptũ est: aliud hæredem facere per testamentum, quod de Isaac dicitur: Gen.17.a Statuam testamentum meum ad eum, in testamentum æternum, & semini eius post eum. Et in consequentibus. Testamentum autem meum statuam ad Isaac quem pariet tibi Sara. Et quomodo aliud sunt dona, aliud substantia: aliud legata, aliud hæreditas: Legimus enim filijs concubinarum Abrahæ dona tradita: filio autem Saræ totius substantiæ hæreditatem relictam: Ita aliud esse, ut diximus, benedictionem atq; legata: aliud testamentũ. Sed & hoc dici potest de Ismahele, post conceptum eius, uel angelum uel deum locutum. De Isaac uero antequam in Saræ utero conciperetur, deum fuisse pollicitum. Hæc interim quantum ingenij nostri mediocritas patitur dicta sint. Cæterũ si quis potest maius aliquid inuenire, quomodo Ismahel qui de ancilla natus est, non sit repromissionis filius, sed Isaac qui de libera: ille potius audiẽdus est. Et si quid (inquit apostolus) aliter sentitis, & hoc uobis deus reuelabit. Nũc breuiter ad altiora tendendum est, ut dicamus unumquemq; nostrum primum non iuxta repromissionem nasci: quamdiu scripturarum uerbis simplicibus instruitur, & Iudaicis adhuc expositionibus delectatur: quando uero ad sublimiora transcenderit, &

bera per repromissionem. Quæ sunt per allegoriam di
cta. Hæc enim sunt duo testamenta: unum quidem à
monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar. Si/
na enim mons est in Arabia, qui cõterminus est ei, quæ
nunc est Hierusalem, & seruit cum filijs suis. Illa autem
quæ sursum est Hierusalē, libera est, quæ est mater om
nium nostrum. Scriptũm est enim: lætare sterilis quæ
non paris: erumpe & clama quæ nõ parturis: quia mul/
ti filij

A derit, & legem intellexerit spiritualem, tunc eum de re/
promissiõe generari: Et ut apertius loquar, quotidie eos
qui faciunt opera Abrahæ, de Abraham nasci. Verum
illos qui habeāt spiritum seruitutis iterum in timore, ex
ancilla generari Aegyptia: eos aũt qui spiritũ adoptiōis
acceperint, ex Sara li
bera, qua libertate à
Ioan.8.d Christo donati sum⁹.
Loquitur dñs ad Iu/
dæos q adhuc ancillæ
filij esse malebant: Si
mãseritis in sermone
meo, uere discipuli
mei eritis, & cogno/
scetis ueritatē, & ueri
tas liberos faciet uos.
Vnde & illi ignoran/
tes mysticũ esse q̃d di
cebatur, aiũt: Semen
Abrahæ sumus, & nemini unq̃ seruiuimus: quomodo tu
dicis liberi eritis? Respondit ei Iesus: Amen dico uobis,
quia omnis qui facit peccatũ, seruus est peccati. Seruus
aũt non manet in domo in æternũ: Filius autē manet in
æternũ. Si serui sumus peccati, Agar nos generauit Ae/
gyptia: si non regnat peccatum in nostro mortali corpo
re, uere dei filij sumus. a ¶ Quæ quidem sunt allegori
ca &c.] Allegoria proprie de arte grãmatica est, & quo
à metaphora uel cæteris tropis differat, in scholis paruu
li discimus. Aliud prætendit in uerbis: aliud significat in
sensu. Pleni sunt oratorum & Poetarum libri. Scriptura
quoq; diuina per hanc non modica ex parte contexta
est. Quod intelligens Paulus apostolus (quippe qui & se
culares literas aliqua ex parte contigerat) ipso uerbo fi/
guræ usus est, ut allegoriam sicut apud suos dicitur ap/
pellaret: quo scilicet sensu magis loci huius Græci sermo
B nis abusionem monstraret. Scisse autem Paulũ, licet non
ad perfectum, literas seculares, ipsius uerba testantur.
Titum.1.c Dixit quidam ex eis proprius eorum propheta: Creten
ses semper mendaces, malæ bestiæ, uētres pigri. Hic uer/
sus Heroicus Epimenidis poetæ est: cuius & Plato & cæte
ri scriptores ueteres recordantur. Apud Athenienses
quoq; cum in Areo pago satisfaceret: hæc addidit: Sicut
& quidam uobis poetæ dixerunt: Ipsius enim & genus
sumus. Hoc hemistichium fertur in Arato: qui de cœlo
1.Cor.15.d stellisq; conscripsit. Necnon & illud: Corrumpunt bo/
nos mores, confabulationes pessimæ: trimeter iambicus
de comœdia sumptus est Menandri. Ex quibus & alijs,
euidens est Paulum non ignorasse literas seculares, &
quam hic allegoriam dixit, alibi uocasse intelligentiam
Rom.7.c spiritualē. Vt ibi: Scimus enĩ quod lex spiritualis est, pro
1.Cor.10.a eo quod est allegorica, siue allegorice figurata. Et alibi:
Omnes candē spiritualē comederũt escã, & eundē spiri/
tualē biberunt potũ. Bibebant aũt de spirituali sequenti
eos petra: petra autē erat Christus. Manna hic, & subiti
fontis eruptio, & petra ipsa quæ sequitur: quod allegori/
ce accipienda sint, nemo est qui dubitet. Scio quid econ
trario possit opponi: Fratres, si præoccupatus fuerit ho
mo in aliquo delicto: uos spirituales instruite istiusmodi
1.Cor.2.c in spiritu mansuetudinis. Et in alio loco. Spiritualis aũt
dijudicat omnia: ipse autē à nullo dijudicatur: quod sci/
licet aliud q̃ supra diximus uerbũ spirituale sonet. Sed
nos spiritualē, quia omnia iudicet & ipse à nemine diju/
dicetur, eum uirũ dicimus, qui uniuersa scripturarum
sacramenta cognoscens, sublimiter ea intelligat, & Chri/
stum in diuinis libris uidens, nihil in eis Iudaicæ tradi/
tionis admittat. b ¶ Hæc enim sunt duo testamēta: unũ
quidem à monte sina in seruitutem generans quæ est A/
gar &c.] Penè cunctorum super hoc loco ista est expla
natio: ut Agar ancillam, interpretentur in lege & in po/
pulo Iudæorum: Saram autem liberam, in ecclesia, quæ
de gentibus congregata est, quæ mater sanctorũ sit, Pau/
lo dicente: quæ est mater omnium nostrum. Hæc diu

non peperit antequam Christus de uirgine nasceretur C
& sterilis fuit: necdum risu mundi Isaac de electo patre
cum uoce sublimium dogmatum resonante: Si quidem
& Abraham in nostra lingua, pater electus cum sonitu
refertur: Agar autem quæ interpretatur παροικία, id est
incolat⁹ siue peregri/
natio siue mora, gene
rat Ismahel: qui tan/
tum audiat dei præce
pta nec faciat: homi/
nem rusticũ, sangui/
nariũ, deserta sectan/
tem: qui uniuersis fra
tribus suis de libera
procreatis inimicus
sit, & aduersa eis fron
te resistat. Nec mirũ
uetus testamentũ, q̃d
in mõte Sina, qui est
in Arabia, & confinis est ei quæ nunc est Hierusalem, con
stitutum est atq; conscriptum, non esse perpetuum: cum
& incolatus à perpetua possessione diuersus sit, & Sina
montis nomen tentationem sonet, & Arabia significet oc
casum, & econtrario quæ sursum est Hierusalem, quæ est
libera materq; sanctorum, demonstret hanc Hierusalem
quæ in præsenti est, deorsum esse, & in humili infimoq;
demersam. Sunt qui duo testamenta & aliter intelligãt:
ut scripturam diuinam, tam ueterem quam nouam, iu/
xta diuersitatem sensus eorumq; sententiam qui legunt:
aut ancillã interpretentur aut liberam, & eos qui adhuc
literæ seruiant, & spiritum timoris habeant in seruitute,
de Agar Aegyptia uelint esse generatos: Eos autem qui
ad superiora cõscendant, & allegorice uelint sentire quæ
scripta sunt, filios esse Saræ, quæ in lingua nostra ἄρχουσα
id est princeps interpretat̃ genere fœminino: Et hoc ob
illam necessitatem se asserũt usurpare: quia iniquum sit D
Moysen, & cunctos prophetas de ancilla: quoslibet ue/
ro gentilium de libera intelligere procreatos. Vnde me/
lius esse, ut non solum de his qui in ecclesia sunt, pro di/
uersitate (ut supra diximus) intellectuũ alios seruos, alios
liberos arbitremur: sed etiam de uno eodemq; homine
quamdiu sequitur historiam, ancillæ eum esse filiũ: cum
autem aperiēte Iesu scripturas, incensum fuerit cor eius,
& in fractione panis inspexerit eum quem antea non ui/
debat: tunc & ipsum Saræ filium nominari. Marcion &
Manichæus hunc locum in quo dixit apostolus: Quæ
quidem sunt allegorica, & cætera quæ sequuntur, de co
dice suo tollere noluerunt: putantes aduersum nos relin
qui: quod scilicet lex aliter sit intelligenda q̃ scripta est:
cũ utiq; etiã si allegorice, ut nos quoq; fatemur & Paul⁹
docet, accipienda sit, non pro uolũtate legentis, sed pro
scribentis autoritate sic cognita sit, & eo ipso q̃d contra
nos seruare ui si sunt, conterantur: quod Moyses creato/
ris dei seruus spiritualia scripserit, apostolo quoq; corã
idipsum docente, quem ipsi alterius Christi & melioris
dei asserunt prædicatorem. c ¶ Scriptum est enim: Læ Esa.54.a
tare sterilis quæ nõ paris, erumpe & clama quæ non par
turis: quia multi filij desertæ magis q̃ eius quæ habet ui
rum &c.] Virum habuit synagoga legem, & iuxta An/ 1.Reg.1.a
næ quoq; prophetiam, fœtosa quondam in liberis fuit.
Sterilis uero ecclesia sine uiro Christo: sine ullo sponsi
sermonis alloquio diu iacuit in deserto. Sed postquam
accepit illa librum repudij in manus suas, & omnia or/
namenta uiri in idoli uertit ornamentum: tunc maritus
pectore cingulo putrescēte: alium lumbis suis baltheum,
aliud de gentibus lumbare contexuit: quæ statim ut est
uiro iuncta, concepit & peperit. Et in Esaia exclamat do Esa.49.f
minus per prophetã: si est gens nata simul: quando una & 54.a
die in actibus apostolorum tria milia, & quinq; milia
hominum crediderunt. Nec puto necesse esse, ut de mul
titudine Christiana, & de Iudæorum paucitate dicamus
cum in toto mundo crucis uexilla resplendeant, & uix

A rarus atque notabilis in urbibus Iudaeus appareat. a ¶ Nos autem fratres, secundum Isaac promissionis filij sumus &c.] Apostolum & similes ei, secundum Isaac promissionis esse filios: nulla intelligētiae difficultas est. Sed quia Origenes hunc locum edisserens, ita apostoli posuit exemplū: Vos autem fratres, secundum Isaac promissionis filij estis, quaeritur quomodo Galatas, quos stultos appellarat, & incepisse dixerat spiritu, carne finire: nunc secundum Isaac filios repromissionis uocet. Dicim⁹ itaq; apostolum ideo eos appellare secūdū Isaac filios repromissionis: quia non penitus eorū desperet salutem, & rursum eos ad spiritum quo coeperant aestimet reuersuros: fiantq; filij liberae. Qui si carne fuerint cōsummati, filij sint ancillae. b ¶ Sed quomodo tunc qui secundum carnem natus fuerat persequebatur eum qui secundum spiritum &c.] Nō puto inuenire nos posse ubi Ismahel persecutus fuerit Isaac: sed tantum illud, quod cum filius Aegyptiae qui maior natu erat, luderet cum Isaac: indignata sit Sara & dixerit ad Abraham: Eijce ancillam & filium eius: Non enim haereditabit filius ancillae cum filio meo Isaac. Gen.21.d Et utiq; simplex lusus inter infantes: expulsione & abdicatione indignus est. Verum apostolus quasi Hebraeus ex Hebraeis, & ad pedes magistri Gamalielis edoctus: qui quondam furentes aduersus deum pharisaeos consilio refrenarat, ex uerbis Sarae dicentis non enim haereditabit fili⁹ ancillae cum filio meo Isaac: intellexit lusum illum simplicem non fuisse. B Sed quia forsitan Ismahel quasi maior natu, & eo tempore circūcisus quo iam poterat intelligere & sentire quod passus est, sibi primogenita uendicabat: scriptura iurgium paruulorum, lusum uocauit. Vnde & Sara haec uerba non sustinens, & consuetudinem sibi primogenita uendicandis ancillae filij à parua aetate non patiens, erupit in uocem: Eijce ancillam cum filio suo: Non enim haereditabit filius ancillae cum filio meo Isaac. Quod cum durum uisum fuisset Abrahae (semper enim primogenitis maiora debentur) non solum Ismahelem priorē esse desinere, sed ne aequalem quidem cum minore fratre accipere portionē: deus qui liberam intus esse, & foras expelli uolebat ancillam, Sarae uerba confirmat, & loquitur ad Abrahā: Non durum sit coram te de puero & ancilla: Omnia quae dixit tibi Sara, audi uocem eius: quoniam in Isaac uocabitur tibi semen. Sicut ergo tunc maior frater Ismahel lactentem adhuc & paruulū persequebatur Isaac, sibi circumcisionis praerogatiuam, sibi primogenita uendicans: ita & nunc secundum carnem Israel, aduersum minorē fratrem de gentibus populum Christianum sustollitur, inflatur, erigitur: Cōsideremus insaniam Iudaeorum: qui & dominum interfecere, & prophetas & apostolos persecuti sunt, & aduersant uoluntati dei, & uidebimus multo maiores persecutiones, quas nos etiam historiae docent, à Iudaeis in Christianos q̄ à gentilibus concitatas. Miramur de Iudaeis: Hodie quoq; hi qui in Christo paruuli sunt, & uiuunt carnaliter, persequuntur eos qui ex aqua & spiritu nati sunt, & cum Christo resurgentes, ea quaerunt quae sursum sunt, non deorsum. Faciant quod uolunt: cum Ismahele persequātur Isaac: eijciētur foras cum ancilla matre Aegyptia: Nec accipiēt haereditatem: quam solus qui de repromissione natus est cōsequetur. Elegantem autem & illud, quod is qui secundum carnem natus est, persequitur spiritualem. Nunquam enim spiritualis persequitur carnalem: sed ignoscit ei quasi rustico fratri: scit eū posse proficere per tempus. C Et si quando Aegyptiae filium uiderit irascētem, recordatur unius patris, qui lucam boum crearit & culicē, & in magna domo, non solum esse uasa aurea & argentea, sed lignea & fictilia. Itaq; cū apostolo Paulo dicam⁹: Non sumus ancillae filij sed liberae, & renouari in Christo, audiamus uerba domini ad Iudaeos loquētis: Si mānseritis in sermone meo: cognoscetis ueritatem, & ueritas liberabit uos. Ioan.8.d Hac libertate & apostulus liberatus, aiebat: Cū enim sim liber ex omnibus. 1.Cor.9.d Qui facit peccatum, seruus peccati est. Ille quia se ab omnibus uitijs liberum: ab omni concupiscentia & errore sciebat alienū: recte in Christi libertate gaudebat dicēs: Nō sumus ancillae filij sed liberae: qua libertate Christus nos liberauit. Cap. V.

ti filij desertae magis q̄ eius quae habet uirum. Nōs aūt fratres, secundum Isaac promissionis filij sumus. Sed quōmodo tunc qui secundum carnem natus fuerat persequebatur eum qui secundum spiritū: ita & nunc. Sed quid dicit scriptura? Eijce ancillam & filiū eius: nō enim haeres erit filius ancillae cū filio meo Isaac. Itaq; fratres, non sumus ancillae filij sed liberae. Qua libertate Christus nos liberauit.

Cap. V.

STāte & nolite iterum iugo seruitutis contineri. Eccē ego Paulus dico uobis: q̄niā si circūcidamini, Christus

STate & nolite iterum iugo seruitutis contineri &c.] Et ex hoc ostenditur, quia non stet qui iugo inhaereat seruitutis. Et quia is qui à Christo libertate donatus est, tamdiu fuerit sub iugo quamdiu spiritum seruitutis habuerit in timore, & legis initia sit secutus. Quod autem ait, state: firmam & stabilem in Christo hortatur fidem, ut ecclesiae Galatiae fixo in saluatore permaneant pede. De quo & in alio loco iustus loquitur: Statuit super petram pedes meos: Psal.39.a pro eo quod est, super Christum: ne scilicet circunferantur omni uento doctrinae, & in diuersa rapiātur. D Vnde & ad stantes dicitur: Et qui stat, uideat ne cadat. 1.Cor.10.c Et in alio loco: State, uiriliter agite, confortamini: Act.7.g ut stent cū eo quem Stephanus à dextris patris stantem uidit in martyrio perseuerās, & qui locutus est ad Moysen: Tu uero sta mecū. Exo.34.a Iugum aūt seruitutis, legem uocat duram, difficilem, laboriosam, quae die ac nocte cultores suos graui opere consumit. Sicut & Petrus in actibus apostolorū: Quid tentatis, inquit, imponere iugū graue super collū fratrū: Act.15.b quod neq; nos neq; patres nostri portare potuerunt? Quod autem apposuit, nolite iterum: non quo prius legem Galatae custodierint: sed quo & idololatriae iugum graue sit: quo Aegyptiorum populus oppressus, ad instar plumbi in rubrū mare mersus est. Iuxta quem sensum & supra dixerat: Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa: quibus rursum seruire uultis, dies obseruātes, & menses & tempora & annos? Galatae enim qui ad Pauli apostoli praedicationem, idolis derelictis statim ad euangelij conscenderant gratiam: non reuertebātur ad legis Iudaicae seruitutem, quam nunq̄ prius cognouerāt: sed uolentes obseruare tempora, circūcidi carne, & hostias offerre corporeas, quodammodo in eosdem reuertebātur cultus, quibus in idololatria ante seruierāt. Aiunt enim & Aegypti sacerdotes, & Ismaelitas & Madianeos praeputium non habere. Quod autem nationes, obseruēt dies, menses & annos: utinam nesciremus, ne nobis cum eis esset unq̄ mixta festiuitas. d ¶ Ecce ego Paulus dico uobis: quoniā si circumcidamini: Christus uobis nihil prodest &c.] In euāgelio saluator ad discipulos loquitur: Qui uos audit, me audit: qui uos suscipit, me suscipit. Luc.10.c Et Apostolus testatur, dicens: Viuo aūt iam non ego: uiuit aūt in me Christus. Et alibi: An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur Christus? 2.Cor.13.a Ex quo liquido comprobatur hoc quod nūc dixit: ecce ego Paulus dico uobis, nō quasi Pauli tantū uerba accipienda, sed domini. Nam cū & in prima ad Corinthios praemisisset. His aūt qui

A qui nupti sunt, denuncio non ego sed dominus, & statim
intulisset: cæteris autem ego præcipio, ne uilis sua puta-
retur autoritas: puto, inquit, quod & ego spiritū dei ha-
beo, ut spiritu & Christo in se loquente, non contemptui
duceretur, qui prophetas imitans diceret: Hæc dicit do-
minus omnipotens.
Matus autē fiet id qd'
dictum est: Ecce ego
Paulus dico uobis,
quoniam si circunci-
damini, Christus uo-
bis nihil p̄dest, si cū
principio copuletur,
in quo ait: Paul' apo

stus uobis nihil prodest. Contestor autem omnem ho-
minem circuncidentem se, quoniam debitor est uniuer-
sæ legis faciendæ. Euācuati estis à Christo, qui in lege
iustificamini, à gratia excidistis. Nós enim spiritu ex
fide, spem

stolus non ab hominibus, neq; per hominem, sed per Ie-
sum Christum & reliqua: ut audientes, non tam missi q̄
mittentis autoritate moueant̄. Potest aliquis dicere: Cō-
Rom.2.d trarium est huic loco illud quod ad Romanos scribitur:
Circūcisio quidem prodest si legem custodias, & infra:
Quid ergo est amplius Iudæo, aut quæ utilitas circunci-
sionis? Multum per omnem modum. Primum quidem,
quia credita sunt illis eloquia dei. Si ergo his qui circūci-
si fuerint Christus nihil prodest, quomodo legem custo-
dientibus prodest circūcisio? Quod quidem hac respon-
sione soluetur, ut dicamus epistolam quæ ad Romanos
scripta est, ad eos esse dictatā, qui ex Iudæis gentilibusq;
crediderant: Et hoc egisse Paulum, ut neuter populus of-
fenderetur, quo scilicet suum utraq; plebs priuilegium
possideret: ut nec gentiles circunciderent, nec circuncisi
adducerēt præputium. Ad Galatas autem scribens alio
usus sit argumento. Non enim erant ex circūcisione, sed
ex gentibus qui crediderāt. Nec poterat eis prodesse cir-
cuncisio, qui post euāgelij gratiam, iterum ad legalia re-
uerterētur elementa. Et in Actibus apostolorum narrat
Act.15 historia, cum quidā de circuncisione surgentes asseruis-
B sent eos qui ex gentibus crediderant, debere circuncidi,
& legē custodire Moysi: seniores qui Hierosolymis erant
& apostolos pariter congregatos, statuisse per literas, ne
superponeretur eis iugū legis, nec amplius obseruarent,
nisi ut custodirent se tantum ab idolothytis & sanguine
& fornicatione: siue ut in nonnullis exemplaribus scri-
ptum est, & à suffocatis. Et ne resideat ulla dubitatio qd'
circūcisio nihil prosit, sed propter eos qui ex Iudæis cre-
diderant, ad Romanos de circuncisione sententiam tem-
perauit: paulatim ad epistolæ eiusdē posteriora descen-
1.Cor.7.d dens, nec circuncisionem, nec præputium aliquid ualere
monstrauit, dicens: Circuncisio itaq; nihil est, & præpu-
tium nihil est, sed obseruatio mandatorū dei. Intantum
enim circuncisio nihil est, ut Israeliticæ quoq; domui, se
de circuncisione iactanti, nihil p̄fuerit, propheta memo-
rante: Omnes gentes incircuncisæ carne, domus autem
Israel incircuncisa corde. & incircuncisus Melchisedeck,
circuncisum benedixit Abraham. Nam quod ait: Si cir-
cuncidamini, tale est quasi dicere uoluisset, si circuncida-
mini. Quam in alio loco non circuncisionem, sed conci-
Phil.3.a sionem uocat, dicens: Videte concisionem. Nos enim su-
mus circuncisio qui spiritu dei seruim', & gloriamur in
Christo, & non in carne cōfidimus. Non confidit in car-
ne, qui omnem utilitatem expectat à Christo, & nō semi-
nat in carne, ut de carne metat corruptionem, sed in spi-
ritu de quo uita æterna generatur. Subtilius intuēda sen-
tentia, si circuncidamini, Christus uobis nihil prodest.
Quod non solum in eo si circuncidantur, non eis prosit
ipsa circuncisio, sed etiam si cæteras uideantur extra cir-
cuncisionē in Christo habere uirtutes, uniuersæ pereāt,
cum post fidem Christi fuerint circuncisi. Quid igitur?
Nihil profuit Timotheo circuncisio? Multū per omnem
modū. Non enim tam ideo circuncisus est, ut ex ipsa cir-
cuncisione aliquid emolumenti æstimaret posse se conse-
1.Cor.9.c qui, q̄ ut cæteros lucrifaceret, factus Iudæis Iudæus, ut
Iudæos ad fidem Christi sua circūcisione transduceret.
Tunc siquidē non prodest circoncisio, cum aliquid per

semetipsam putatur utilitatis afferre. a ¶ Contestor au- C
tem omnem hominem circūcidentem se &c.] Deus qui
circūcisionem primo ad Abraham, deinde per Moysen
in lege præcepit, non solū circūcisionem, sed & alia mul-
ta obseruāda cōstituit: Dies festos Hierosolymis frequen-
tādos, hostiarum ho-
locausta, mane semp
& uespe: Immolatio-
nem in uno tātum lo-
co agni: terræ septi-
ma æstate ferias, quin-
quagesimū remissio-
nis annum, & cætera
quæ facile est de scri-
pturis excerpere sibi unumquenq; lectorem. Coartabi-
mus itaque Hebionem & sectatores eius, qui post euan-
gelium credentes in Christo circuncidendos putant, ut
aut circuncisionem faciant & cætera quæ præcipiuntur
in lege: aut si impossibile est cuncta fieri, cesset & circun-
cisio, quæ cū cæteris quasi inutilis prætermissa est. Quod
si responderint, possibilia tātum debere se facere non e-
nim deum ea à nobis exigere quæ non possumus, sed ea
quæ possimus implere: dicemus eis, nō eiusdem esse dei
custodiri uelle legem, & eos qui legem custodiūt derelin-
quere. Aut quomodo propter intermissam legē reos eos
faciet, qui etiam si uelint, uniuersa complere nō possint.
Nos uero legem sequi spiritualem quæ dicat: Non infre-
nabis os boui triturāti, & cum apostolo intelligere: Nun- Deut.25.a
quid de bobus cura est deo? sed propter nos utique di- 1.Timot.5.c
cit: & obseruare sabbata delicata, nō ut bos & asinus no-
ster & ulla pecora lætentur in sabbato, sed illi homines
& pecora, de quibus scriptum est: Homines & iumenta Psal.35.b
saluos facies domine. Homines, rationabiles quosque &
spirituales uiros: animalia uero eos qui tardioris ingenij
sunt, & à spiritualibus ad agenda domini sabbata erudi-
untur. Nec contrarium esse id quod supra dictum est, si
circuncidamini, Christus nobis nihil prodest, & quod D
sequitur: Testificor omnem hominem circūcidentem se,
quoniam debitor est uniuersæ legis faciēdæ: huic quod
infertur à nobis, Neque enim auditores legis sunt iusti
apud deum, sed factores legis iustificabuntur: Quia fa-
ctor ille sit legis q potest dicere: Nos sumus circuncisio,
& in occulto Iudæus, & scimus qa lex spiritualis est. Qui
autem concisionem & interfectricem sequatur literam,
eum nō legis esse factorem, sed ueræ legis inimicum, ma-
xime post saluatoris aduentum, qui ad se cōuertentibus
tollat uelamē de corde, ut omnes reuelata facie, gloriam
domini contemplantes, transfiguremur de uetustate lite-
ræ in nouitatem spiritus. b ¶ Euacuati estis à Christo,
qui in lege iustificamini, à gratia excidistis.] Quomodo
nemo potest duob. dominis seruire: sic umbram pariter
& ueritatem legis implere difficile est. Vmbra in lege ue-
teri est donec aspiret dies, & amoueantur umbræ: ueri-
tas in euangelio Christi: Gratia enim & ueritas per Ie- Ioan.1.b
sum Christum facta sunt. Perdidit ergo gratiam Chri-
sti, & euangelium quod tenuerat amittit, qui in aliqua
obseruatione legis se iustificari putat: & quum gratiam
amiserit, à Christi fide destituitur, & in eius opere non
conquiescit: κατηργήθητε enim ἀπὸ τοῦ χριστοῦ, non ut in
Latino male interpretatum est: Euacuati estis à Christo,
sed in Christi opere cessastis, magis intelligitur, ut id qd'
supra specialiter de circuncisione præceperat, dicens: si
circuncidamini, Christus uobis nihil prodest: nunc de
tota lege generaliter comprehendat, nihil eos in Christi
opere proficere, qui in quacunque obseruatione legis se
crediderint iustificandos. c ¶ Nos enim spiritu &c.]
Spiritum, ad distinctionem literæ posuit. Spes uero iu-
stitiæ, Christus intelligendus, quia ipse est ueritas, pa-
tientia, spes, iusticia, omnesq; uirtutes, cuius nos secun-
dū expectamus aduentū, quo iudicaturus est omnia, &
iam nō patiētia, sed iusticia affuturus, ut reddat unicuiq;
secundū opera sua. Cuius diei præsentiā apostol' & q ei

A sunt similes, expectãtes aiunt: Adueniat regnum tuum: Vt cum filius deo & patri tradiderit regnum, & in subiectis omnibus fuerit & ipse subiectus: tunc caput subijcia tur in corpore, & sit deus omnia in omnibus. Quia qui nunc est ex parte per singulos, tunc incipiet totus esse per cũctos. « ¶ Nã in Christo Iesu neque circũcisio aliquid ua let neq; præputium, sed fides quæ per cha ritatẽ operatur.] His qui ĩ Christo Iesu uo

fide, spem iusticiæ expectamus. Nãm in Christo Iesu, neque circuncisio aliquid ualet neque præpuputium, sed fides quæ per charitatem operatur.

lunt uiuere, uirtutes appetendæ sunt, uitia fugienda: media uero quæ inter uirtutes & uitia sunt, nec fugiẽda nec appetenda, ut circunctsio & præputium, & cætera his similia, Circuncisio quidem prodest si legem custodias. Quæ idcirco utilis fuit his qui in lege uixerunt: nõ quia circũcisi erãt, sed quia credita sunt illis eloquia dei: quæ in opera uertentes, à salute extranei nõ fuerunt. Nec nos

Exod. 4. f moueat quod Sephora tollens calculum, filium circuncidit, & suffocãtem angelum prohibuit à marito, siue ut aliter in Hebræo scriptum refertur, quia nunc non tam circuncisionẽ penitus nil prodesse q̃ in Christo Iesu eam nõ ualere testatus est: ex eo siquidem tempore quo euangelium in toto orbe radiauit, superflua est circuncisionis iniuria. Quæ tunc, ut cætera quoq; legis ualuit, quando & benedictiones carnales legem seruãtibus spondebantur: quo scilicet si implessent eam, benedicti essent in ciuitate, benedicti in agro, plena haberent horrea, & multa alia quæ in repromissionibus cõtinentur. Nos autem in Christo Iesu ualere uolumus & confortari, id est in uera circuncisione, & non in concisione Iudaica. Neque enim qui in aperto Iudæus est, neq; manifesta in carne circuncisio, sed in abscondito Iudæus, & circũcisio cordis in spiritu non litera. Nihil itaq; prodest in Christo carnis circuncisio, sed cordis & aurium, quæ aufert illud opprobrium Iudæorum: Ecce incircũcisæ aures uestræ, & non

B potestis audire. Prodest circuncisio labiorum quam iuxta humilitatem necdum se habere causabatur Moyses,

Exod. 6. b ut in Hebraico scriptum est: Ego autem sum præputium habens in labijs. Multum utilitatis præbet & in rebus uenereis circuncisio, cum per castitatem impudicitia desecatur. Igitur in Christo Iesu nec circuncisio ualet, nec præputium corporale, quia in medio, id est inter uitia uirtutesq; sunt posita, sed fides quæ per charitatem operatur: Vt & fides quæ reputata est Abrahæ in iusticia cõprobe-

tur, & omne opus fidei in charitate ponatur: tota lege & C prophetis ex charitate pendentibus. In his siquidẽ duobus præceptis: diliges deum tuum, & diliges proximũ: saluator asseruit legem prophetasq; cõsistere. Et Paulus 4. Cor. 6. b in alio loco: Etenim nõ adulterabis, non furaberis, non cõcupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc sermone recapitulatur: Diliges proximũ tuũ sicut te. Si ergo omne mandatũ recapitulatur ĩ eo qđ dictum est: diliges proximũ tuum tanq; te: fides autem per charitatem operata ualet plurimum: manifestum est operationem fidei per charitatem, plenitudinem mandatorum omniũ continere. Quomodo autem iuxta apo Iaco. 3. d stolum Iacobum: fides absque operibus mortua est: sic absque fide quamuis bona opera sint, mortua cõputantur. Qui igitur in Christo nõ credunt, & sunt probis moribus, aliud quid magis habent q̃ opera uirtutũ? Exemplum fidei quæ per charitatem operatur, de euãgelio illa meretrix tribuat: quæ quum in domo pharisæi accubanti domino pedes lauisset lachrymis, tersisset crinibus, linisset unguento, & pharisæo murmuranti, dominus parabolam, quinquaginta & quingentos denarios Luc. 7. f debitoris proposuisset, adiecit: Propter quod dico tibi: Dimittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum. Et ad ipsam mulierem conuersus, ait: Fides tua te saluam fecit, uade in pace. Aperte enim in hoc loco demonstratum est, mulierem istam habuisse fidem per charitatem operatã, quæ multum ualuerit in Christo. Esto quis dicat: Bene circũcisionem in Christo nihil ualere monstrauit quam sciebat aliquando ualuisse: nunquid & de præputio aliquis ambigebat, ut diceret, neque præputium? Sed si consideremus plurimos Christianorum, id est e nostris qui de oleastro inserti sumus in radicẽ bonæ oliuæ, exultare contra fractos ramos populi Iudæorum, & D dicere, magis ualere præputium in quo Abraham deo placuit, & reputata est ei fides ad iusticiã, quàm circuncisionem quæ in signum fidei data est, & habenti eam non profuit Israeli: uidebimus etiam hanc quorundam usurpationem cautissime nunc exclusam.

Commentarij secundi in epistolam ad Galatas finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN TERTIVM LIBRVM commentariorũ ad Galatas, ad Paulam & Eustochiũ procemium.

TERTIVM ad Galatas ô Paula & Eustochium uolumen hoc cudimus, non ignari imbecillitatis nostræ, & exilis ingenij riuulum, uix paruo strepentem murmure, sentientes. Iam enim in ecclesijs ista quæruntur, omissaq; apostolicorũ simplicitate & puritate uerborum, quasi ad Athenæum, & ad auditoria conuenitur, ut plausus circunstantium suscitentur, ut oratio rhetoricæ artis fucata mendacio, quasi quædam meretricula procedat in publicum, nõ tam eruditura populos quàm fauorem populi quæsitura, & in modum psalterij & tibiæ dulce canentis, sensus demulceat audientium: ut uere illud prophetæ Ezechielis nostris temporibus possit aptari, dicente domino ad eum: Et factus es eis quasi uox citharæ suaue canentis, & bene compositæ, & audiunt uerba tua & nõ faciunt ea. Verum quid agam? Taceam ne? Sed scriptum est: Non apparebis in conspectu domini tui uacuus. Et Esaias (sicut in Hebræis tamen habetur uoluminibus) ingemiscit: Væ mihi misero quia tacui. Loquar? sed omnem sermonis elegantiã, & Latini eloquij uetustatem, stridor lectionis Hebraicę sordidauit. Nostis enim & ipsæ quod plus quàm quindecim anni sunt ex quo in manus meas nunq; Tullius, nunquam Maro, nuquam gentilium literarum quilibet autor ascendit: & si quid forte inde dum loquimur obrepit, quasi antiqui per nebulã somnij recordamur. Quid autem profecerim ex linguæ illius infatigabili studio, aliorũ iudicio derelinquo, ego quid in mea amiserim scio. Accedit

ad hoc

A ad hoc, quia propter oculorum & totius corpusculi infirmitatem, manu mea ipse non scribo: nec C
labore & diligentia compensare queo eloquij tarditatem, quod de Vergilio quoque tradunt,
quia libros suos in modum ursorum foetum lambendo figura uerit: uerum accito notario, aut sta
tim dicto quodcunque in buccam uenerit: aut si paululum uoluero cogitare melius aliquid prola
turus, tunc me tacitus ille reprehendit, manum contrahit, frontem rugat, & se frustra adesse toto
gestu corporis contestatur. Oratio autem & si de bonae indolis ingenio sit profecta & distincta
inuentionibus, & ornata flore uerborum, tamen nisi autoris sui manu limata fuerit & polita, nõ
est nitida, non habet mixtam cum decore grauitatem, sed in modum diuitum rusticorum, opi/
bus suis magis arguitur quàm exornatur. Quorsum ista? uidelicet ut & uobis & caeteris qui for/
te legere uoluerint sit responsum, me nõ Panegyricum, aut controuersiam scribere, sed commen
tarium: id est hoc habere propositum, non ut mea uerba laudentur, sed ut quae ab alio bene di/
cta sunt, ita intelligãt ut dicta sunt. Officij mei est obscura disserere, manifesta pstringere, in du/
bijs immorari. Vnde & à plerisque cõmẽtariorũ opus, explanatio noĩatur. Si quis eloquentiã quç
rit, uel declamationibus delectat: habet in utraque lingua Demosthenẽ et Tullium, Polemonẽ &
Quintilianum. Ecclesia Christi non de Academia & Lyceo, sed de uili plebecula cõgregata est.
Vnde & Apostolus: Videte inquit, uocationem uestram fratres, quia nõ multi sapientes secun/
dum carnẽ, non multi potentes, non multi nobiles, sed quae stulta sunt huius mundi elegit deus,
ut confundat sapientes, & infirma mundi elegit deus, ut cõfundat fortia. Et ignobilia huius mun
di, & contemptibilia elegit deus, & quae non sunt, ut ea quae sunt destrueret. Quia enim ex crea/
turarum ordine, uarietate, constantia, non cognouerat mundus per sapientiã deum, placuit deo
per stultitiam praedicationis, saluos facere credentes: Non in sapientia uerbi, ut nõ euacuaretur
crux Christi. Vbi enim sapiens, ubi grammateus, ubi causarum naturalium scrutatores? Nec in
persuasibilibus sapientiae uerbis, sed in ostensione uirtutis & spiritus, ut fides credentium nõ esset
in sapientia hominũ, sed in uirtute dei. Quamobrem & ipse Apostolus ad eosdem Corinthios
B loquebatur: Et ego ueniens ad uos fratres, ueni nõ per sublimitatem sermonum & sapientiae, an/ D
nuncians uobis testimoniũ domini. Non enim iudicaui scire me aliquid inter uos, nisi Christum
Iesum & hunc crucifixum. Et ne forsitan putaretur haec dicens, esse insipientiae praedicator, men
te praesaga, qđ opponi poterat, euertit. Sed loquimur, inquit, dei sapientiã in mysterio, quae ab/
scondita est, quam nemo principum huius seculi cognouit. Quotusquisque nunc Aristotelem le/
git, quanti Platonis uel libros nouere, uel nomen. Vix in angulis ociosi eos senes recolunt. Rusti
canos uero & piscatores nostros totus orbis loquitur, uniuersus mundus sonat. Itaque sermone
simplici, simplicia eorum uerba pandenda sunt. Verba, inquam, non sensus. Caeterum si oranti/
bus nobis, illum possim in exponendis epistolis eorum habere spiritum, quem illi in dicendo
habuerunt: tunc uideritis tantam maiestatem & latitudinem in his uerae fuisse sapientiae, quanta
in seculi literatis arrogantia & uanitas fuit. Breuiter uobis meae mentis fateor arcanum: Qui per
me intellecturus est Apostolum, nolo ut mea scripta difficulter intelligat: & ad interpretem co/
gnoscendum, alium quaerat interpretem. Sed iam tempus est ut reliqua persequamur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD GALATAS LIBER TERTIUS.

CVrrẽbatis bene, quis uos impediuit ueritati non obedire? Nẽmini consenseritis. Pẽrsuasio uestra non est ex eo qui uocauit uos.

CVrrebatis bene, quis uos impediuit ueritati non obedire.] Id quod nunc Latinus posuit interpres, ueritati non obedire, & in Graeco scriptum est, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, in superiori loco ita interpretatus est, nõ credere ueritati. Quod quidem nos in uetustis codicibus non haberi, in suo loco annotauimus, licet & Graeca exemplaria hoc errore confusa sint. Sensus autem iste est: Adorabatis patrem in spiritu & ueritate, & de plenitudine Christi accipientes, sciebatis, quia lex data est tantum populo per Moysen, & non etiam facta. Gratia autem & ueritas nõ solum data, sed & facta per Iesum Christum. Cum igitur tam bene curreretis, ueritati magis quàm imaginibus seruientes, à quo praepediti doctore peruerso, umbram legis sequimini, & euangelij relinquitis ueritatem? Sequitur: b ¶ Nemini consenseritis.] Sed quia nec in Graecis libris, nec in his qui Apostolum commentati sunt, hoc scriptum inuenimus, praetereundum uidetur. c ¶ Persuasio uestra non est ex eo qui uocauit uos.] In Latinis codicibus ita scriptum reperi: Persuasio uestra ex deo est, qui uocauit uos. Quod quidem puto, ex eo, fuisse & non intellectum, paulatim ob similitudinem ex deo, increbuisse pro eo quod est, ex eo. Sed nec sic potest stare sensus, ut quos modo accusauerat quare non obedierint ueritati, ostendens in eorum arbitrio positum, uel obedire uel non obedire: nunc ecõtrario asserat persuasionẽ & obedientiã eorũ, non tã ex ipsis esse quàm ex eo, quo uocentur, quia

Modicum fer/

Modicum fermentum totam conspersionẽ fermentat. Egô confido in uobis in domino, quia nihil aliud sapie tis. Qui aũt conturbat uos, portabit iudiciũ quicunq; est ille. Egô aũt fratres si circuncisionẽ prædico, quid adhuc persecutionem patior? Ergo euacuatum est (siue ut in Græco

A tur, quàm ex eo qui uocet. Melius igitur & uerius sic le-
gitur: Persuasio uestra non est ex eo qui uocauit uos. A-
liud quippe dei opus est, aliud hominum. Dei opus est
uocare: hominum, uel credere, uel non credere: Et sicu-
bi alibi de scripturis liberum hominis affirmatur arbi-
trium, ut ibi: Si uolue-
ritis & audieritis me:
Exod.19.a Et iterum: Et nunc Is-
Deut.10.c rael qd petit a te do-
minus deus tuus, & ex
hoc loco uel maxime
cõprobatur. Verum
simpliciores quoq; pu-
tantes se deferre deo,
ut persuasio quoque
nostra in eius sit potestate: abstulerũt partem orationis,
non: & sensum contrarium apostolo reddidere. Siue er-
go in bonam, siue in malam partem: nec deus, nec dia-
bolus in causa est, quia persuasio nostra nõ est ex eo qui
uocauit nos, sed ex nobis, qui uel consentimus, uel non
cõsentimus uocanti. Aliter: Persuasio hæc quam nunc se
quimini, nõ est ex deo qui in principio uos uocauit, sed
ex his qui uos postea turbauerunt. a ¶ Modicum fer-
mentum, totam conspersionem fermentat.] Male in no-
stris codicibus habetur: modicum fermentũ totam mas-
sam corrumpit, & sensum potius interpres suum quàm
uerba Apostoli transtulit. Hac autem ipsa sententia Pau
1.Cor.5.b lus & ad Corinthios utitur, ubi præcepit eum qui uxo-
rem patris sui habebat tolli de medio, & tradi pœniten-
tiæ in interitũ & uexationem carnis, per ieiunia & ægro-
tationes, ut spiritus saluus fiat in die domini nostri Iesu
Christi. Ait quippe: Non bona gloriatio uestra. Nescitis
quia modicum fermentum totam massam corrumpit: si
ue ut iam emendauimus, totam conspersionem fermen-
tat? Et statim intulit: Expurgate uetus fermentum, ut si-
tis noua conspersio, sicut estis azymi: etenim pascha no-
strum immolatus est Christus. Itaq; epulemur nõ in fer
B mento ueteri, neq; in fermẽto maliciæ & nequitiæ, sed in
azymis synceritatis & ueritatis. Nunc aũt per hanc ean-
dem sententiã docet panem ecclesiæ spiritualem, qui de
coelo descendit, non debere iudaica interpretatione uio-
lari, & dominus idipsum discipulis præcepit, ut caueant
à fermento pharisæorũ. Quod euãgelista manifestius fa-
Matth.16.a ciens addidit: Dixerat autem eis de doctrina pharisæo-
rum. porrò quæ est ista alia doctrina pharisæorum, nisi
legis secundum carnem obseruatio? Sensus itaq; iste est:
Nolite putare paucorum hominũ, qui de Iudæa uenien
tes aliud docent, insidias contẽnendas. Scintilla res par-
ua est, & penè dum cernitur, non uidetur: sed si fomitem
cõprehenderit, & nutrimenta sui quamuis paruus ignis
inuenerit, moenia, urbes, latissimos saltus, regionesq; con
sumit. Fermentũ quoq; cuius ad aliam partem in euan-
gelio parabola temperata est, res modica uidetur & nihi
li: sed cum farinæ conspersum, totam massam suo uigo-
re corruperit, in illius uim transit omne quod mixtum
est: ita & doctrina peruersa ab uno incipiẽs uix duos aut
tres primũ in exordio reperit auditores, sed paulatim
cancer serpit in corpore, & iuxta uulgare prouerbium,
unius pecudis scabies, totum cõmaculat gregem. Igitur
& scintilla statim ut apparuerit, extinguenda est, & fer-
mentum à massæ uicinia semouendum: secãdæ putridæ
carnes, & scabiosum animal à caulis ouium repellendũ,
ne tota domus massa, corpus, & pecora ardeat, corrum
patur, putrescat, intereat. Arius in Alexandria una scin-
tilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totum orbem
eius flamma populata est. b ¶ Ego confido in uobis in
domino, quia nihil aliud sapietis.] Non per coniecturã,
ut quidã uolunt, sed prophetico spiritu Paulus pronun
ciat Galatas ad ueritatis uiam quam amiserant regressu
ros. Etenim qui alios hortabatur ut æmularentur chari
smata: magis autem ut prophetarent: ipse quoq; eadem
plenus gratia loquebatur: Et ex parte cognoscimus, &

ex parte prophetamus. Prouidens igitur spiritu, quia ni C
hil aliud essent credituri, nisi quod per epistolam doce-
bantur, ait: Ego confido in uobis in domino quod nihil
aliud sapietis. Nã & additio dominici nominis, idipsum
significat. Si enim per coniecturam hoc æstimabat, po-
tuerat dicere: Ego cõ
fido in uobis. Nũc au
tem apponens, in do-
mino: diuino quodã
confidens spiritu, qd'
futurũ cognouerat,
pphetauit. c ¶ Qui
autem cõturbat uos,
portabit iudiciũ qui-
cunq; est ille.] Occul
te, inquiunt, Petrum lacerat, cui supra in faciem restitisse
se scribit, quod non recto pede incesserit ad euangelij ue
ritatem. Sed nec Paulus tam procaci maledicto de eccle
siæ principe loqueretur: nec Petrus dignus, qui contur-
batæ ecclesiæ reus fieret. Ex quo arbitrãdum est de alio
quodam dici, qui aut cum apostolis fuerat, aut de Iudæa
uenerat, aut ex pharisæis crediderat, aut certe magnus sit
apud Galatas æstimatus, ut portet iudiciũ ecclesiæ con-
turbatæ, quicunq; est ille. Portare autem iudicium, id est
quod alijs uerbis in sequẽtibus dixit: Vnusquisque pro-
priũ onus portabit. Et puto in scripturis, onus, & in bo-
nam & in malã partem posse accipi: hoc est, & in his qui
peccatis grauibus opprimuntur, & in illis qui uirtutũ le
uia onera sustentant. De peccatis in psalmo pœnitens lo
quitur: Iniquitates meæ eleuatæ sunt super caput meũ, Psal.37.a
quasi onus graue grauatæ sunt super me. De uirtutibus
doctrinaq; uirtutũ saluator ait: Iugum enim meum sua-
ue est, & onus meum leue est. Quod aũt & doctrina pro
onere accipiatur, perspicuum fit in euangelio: Alligant
quippe pharisæi onera grauia, & quæ portari non pos-
sunt, & superponunt ea super humeros hominum: ipsi D
autem uno ea digito nolunt cõtingere. Quàm graue sit
aliquem de tranquillitate turbare, & serena corda homi
num quibusdam quasi fluctibus cõcitare, saluatoris ad
apostolos uerba testantur, dicentis: Ne turbetur cor ue Ioan.14.d
strum, neq; timeatis. Expedit quippe ei qui cõturbat &
scandalizat quempiã in ecclesia, ut lapis molaris circun
detur collu eius, & mittatur cum eo in mare, q̃ ut scanda
lizet unũ de his minimis, qui à saluatore mõstrant. Tur
bati ergo fuerãt Galatæ inter spiritum & literam, circun-
cisionem & concisionem, Iudaismum occultum & mani
festum, quid agerent ignorantes. Breuius autem & sic ac
cipi potest. Quicunq; est ille qui uos ad pharisæorũ do-
ctrinam retrahit, & in carne desiderat circuncidi, quam-
uis sit elóquens, & in legis eruditione se iactitet: nihil am
plius dico, nisi hoc quod etiam uos abnuere non pote-
stis: quod portabit pro hoc opere iudicium, & conseque
tur pro suo labore mercedem. d ¶ Ego autem fratres
si circuncisionem prædico, quid adhuc persecutionem
patior? Ergo euacuatum est (siue ut in græco melius ha
bet, cessauit) scandalum crucis.] Legimus in Actibus
apostolorum, ipse quoque apostolus Paulus in episto-
lis suis sæpe commemorat, se à Iudæis persecutiones cre
berrimas sustinuisse, propterea quod doceret eos qui
de gentibus crediderant in Christo, non debere circun-
cidi. Hi itaque de quibus supra ait: Qui autem contur-
bat uos, portabit iudicium quicunq; est ille, ut decipe-
rent Galatas, etiam hoc addebant: Non solum Petrus,
& Iacobus, & Ioannes, & cæteri in Iudæa apostoli, cir-
cuncisionem, & alia præcepta legis obseruant: sed ipse
quoque Paulus qui uos aliter docuit, quàm se rei ueri-
tas habet, Timotheum circuncidit, & Iudæis frequenter
Iudæus factus est, ueritate cogẽte. Quam opinionem de
Galatarum mentibus Paulus nunc uolens tollere, ait:
Ego autem fratres si circuncisionem prædico, quid ad-
huc psecutionẽ patior? Omne, inquit, in me odiũ Iudæo
rũ, & qua aduersum me furiunt insania, ob nihil aliud
est, nisi

A est, nisi quod doceo gentes non debere circuncidi, & legis onera superflua & iam abolita custodire. Cum autem persecutionem patiar, manifestū est me circuncisionem prædicare quam destruo. Nō enim tam persecutionem patior à Iudæis, quia prædico crucifixum, & Iesum dico esse Christum, quem lex & prophetæ prænunciauerunt, quam quia doceo legem esse completam. Quod aūt crux Iudæis scandalū sit, gentibus stulticia, ipse domin⁹ noster ostēdit: qui lapis dicitur offensionis, & petra scandali: ꝓpter nihil aliud puto, nisi quia prædicatio cum plenis uelis ad audiētes processerit, statim ut ad crucem uenerit, impingit, & nequaquā libero cursu potest ultra ꝓcedere. Sed hæc crux quæ apud Iudæos scandalum est, & apud gentes stulticia, nobis ꝗ credimus, uirtus est & sapientia. 1.Cor.1.d. Christus em̄ dei uirtus est & dei sapientia, ut propter id quod stulticia dicebatur, fatuum dei sapiētius fieret hominibus, & ꝓpter id quod infirmitas & scandalū, infirmum dei fortius fieret hominibus. Cum autem, inquit, crucis Christi scādalum maneat, & ego persecutionem patiar, quam non paterer si scandalum non maneret: frustra quidam iactitant me circuncisionē prædicare, quam impugnando sustineo persecutionem.

Græco melius habet, cessauit) scandalū crucis. Vtinam & abscindantur qui uos conturbāt. Vōs enim in libertatem uocati estis fratres, tantum ne libertatem in occasionem carni

a ¶ Vtinam & abscindantur qui uos conturbant.] Quæritur quomodo Paulus discipulus eius Rom.12.d qui ait: Benedicite maledicentib⁹ uobis: Et ipse loquēs: Benedicite, & nolite maledicere. Et in alio loco: Neq; maledici regnum dei possidebunt: Nunc & maledixerit eis, qui ecclesias Galatiæ conturbabant, & cum optantis uoto maledixerit: Vtinam & abscindantur qui uos conturbant. Tam enim detestanda abscisionis est passio, ut qui inuitis eam intulerit, legibus publicis puniatur: & qui se 2.Cor.13.a ipsum castrauerit, infamis habeatur. Vt em̄ illud (aiunt) Math.11.d uerum sit: Viuit in me Christus, & hoc: An experimentū B quæritis eius qui in me loquitur Christus: certe maledictionis uox non potest eius intelligi, qui dicit: Discite à me, quia humilis sum & mitis, & māsuetus corde. Et magis putatur iudaico furore, & quadam effrenata insania se non potuisse cohibere, ꝙ imitatus esse eum qui tanꝙ agnus coram tondente se, non aperuit os suum, & maledicentibus non remaledixit. Tradidit autē se morti condemnatus. Ad quod qui pro Paulo respondebit, hæc dicet: non tam furoris in aduersarios ꝙ dilectionis in ecclesias dei uerba esse quæ locutus sit. Videbat quippe totā prouinciam, quam ipse suo sanguine & periculis ab idololatria ad Christi transduxerat fidem, subita persuasione turbatam, & dolore apostolico, dolore patris se tenere non poterat: mutabat uocem, & quibus blanditus fuerat, irascebatur: ut quos nequiuerat lenitate, saltē obiurgatione retineret. Nec mirum esse si Apostol⁹ ut homo, & adhuc uasculo clausus infirmo, uidensq; aliam legem in corpore suo captiuantem se, & ducentem in lege peccati, semel fuerit hoc locutus, in quod frequenter sanctos uiros cadere perspicim⁹. Sed & illud dici potest, licet superfluum quibusdā esse uideatur, quod Paulus non tam maledixerit eis ꝙ orauerit pro illis, ut eas partes corporis perderent, per quas delinquere cogebantur. Et quo- Matth.18.a modo in euangeliū dictum est: melius esse aliquem sine oculo, & sine manu, & sine pede, & qualibet alia parte membrorum intrare in regnum coelorū, ꝙ totum ire in gehennam: Ita & nunc optare eis magis unam partē corporis perdere, ꝙ per occasionē integri corporis perpetuo igne damnari. Hic locus si quando ab ethnicis reprehenditur, quomodo eis responderi possit, ostendimus. Nūc a nobis cōtra hæreticos ꝓferatur: Marcionē uidelicet & Valentinum, & omnes qui contra uetus latrant testamentum, qua ratione illi qui creatorem sanguinariū, seuerum bellatorem, & tantū iudicem criminantur, hoc in Apostolo dei boni ualeant excusare. Et certe nullam puto in ueteri lege tam trucem, tam cruentam in aliquo C esse sententiam, quàm, utinam abscindātur qui uos conturbāt. Nec possunt dicere orasse Apostolum pro inimicis Christi, qui eius ecclesias conturbabant: Nec ex dilectione prolatum, quod tumore & indignatione plenum, ipso uerborum pondere demonstratur. Quicquid ergo illi ꝓ Apostolo excusatiōis attulerint, hoc nos ꝓ lege ueteri defendemus. b ¶ Vos enim in libertatem uocati estis fratres, tātum ne libertatem in occasionem carni (subauditur, detis.] Quod quia in græco non habetur, Latinus posuit interpres. Hunc locum quia ualde obscurus est, de decimo Stromatum libro transferri placuit ad uerbum. Non quo singula nō possint suis locis & sensib⁹ explanari, sed quo à superiori negocio separata, unum difficile corpus efficiāt: & si sic intelligantur ut resonant, inconsequenter & abrupte repugnare inter se & scatere uideātur. Origenis itaq; hæc uerba sunt. Difficilis locus est, & ita nobis differendus uidetur. Qui liber est, & altiori sensu spiritum & ueritatem sequitur: præcedentes & typos contemnit & literam: nō idcirco debet minores despicere, & occasionē dare his qui non possunt sentire sublimius, de se penitus desperandi. Licet enim infirmi sint, & caro comparatione spiritus appellentur, caro tamen Christi sunt. Si enim intelligit mysterium charitatis infirmiorib⁹ seruiendis, faciat aliquid propter infirmos, ne in scientia sua frater pereat, ꝓ quo Christus est mortu⁹. Diligenter itaq; attende, an ex consequentibus sensus iste texet. Vos, inquit, fratres in libertatem uocati estis: forsitan ideo, quia nō omnes uocationem capere poterant libertatis: Propter quod nūc auditis: Tantum ne libertatem in occasionem detis carni. Per dilectionem enim oportet minorib⁹ seruire maiores: qa qui uult esse maior, erit omnium seruus. Neq; ergo spiritualis laceret Christi carnes, neq; occasionem illis tribuat, ut se remordeant prouocantem, ne ab inuicem consumātur. D Oportet ergo spiritu ambulantem & spiritu scripturarum uerba sectantem, nō perficere desiderium carnis earum. Si autem hoc quod dicitur: Spiritu ambulate, & desiderium carnis non perficietis, simpliciter intelligimus, ut pleriq; arbitrantur: contra argumentū & hypothesin totius epistolæ, in hæc subito Paulus erumpet, statim quippe sequitur: Si autem spiritu ducimini, non estis sub lege. Et cum hucusq; aliqua ex parte sibi sermo cohæreat: rursum si simplicem intelligētiam sequamur, ad inordinata repente præcepta nos trāsfert, de carne & spiritu differens, id est Manifesta autē sunt opera carnis illa & illa. Et econtrario: Fructus autem spiritus, est charitas, & reliqua. Sed neq; in his consequentiam desperare debemus, quia opera carnis diuinorum uoluminum historia continet, non ualde eos iuuans qui sic eam intelligunt ut scripta est. Quis enim non docebitur seruire luxuriæ & fornicationem habere pro nihilo, cum Iudam ad meretricem legerit ingredientem, & patriarchas ha- Gen.38.b buisse multas pariter uxores? Quomodo non ad idololatriam prouocabitur, qui sanguinem taurorum, & cæteras Leuitici uictimas non plus quàm quod in litera sonat, putauerit indicare? Quod autem inimicitias, in aperto positus scripturæ sermo doceat, & ex hoc loco probatur: Filia Babylonis misera, beatus qui retribuet tibi re- Psal.136.b tributionem tuam quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit & allidet paruulos tuos ad petrā. Et ex illo: In matutino interficiebā omnes peccatores terræ: & cætera his similia, de contentionibus uidelicet, æmulatione, ira, rixis, dissensionibus. Ad quæ (si non altius aliquid sentiamus) prouocant nos magis historiæ exempla quàm prohibent. Hæreses quoq; magis de carnali scripturæ intelligentia, quàm de opere carnis nostræ, ut plurimi æstimant, substiterunt. Necnon inuidiā & ebrietates ꝑ legis literam

nem carni (subauditur detis.) Sed per charitatem servite inuicem, omnis enim lex in uno sermone impletur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Quod si inuicem mor

A literam discimus. Inebriatur Noe post diluuium, & patriarchæ apud fratrem Ioseph in Aegypto. Sed & comessationes in Regnorum libro scriptæ sunt, saltante Dauid & concrepante tympanis corã arca testamenti dei, & his similia. Quæritur quomodo ad ueneficia, & ad maleficas artes, simplex scripturæ diuinæ sermo qui dicitur caro, nos prouocet, nisi ad eiusdẽ scripturæ spiritũ transcendamus. Puto hoc significare, decies Danielem, & tres pueros Magis, incantatoribus, & Gazarenis atque Chaldæis sapientiores repertos, & Mosen omni sapientia & doctrina Aegyptiorũ eruditũ. Multorum ergo malorum occasio est, si quis in scripturæ carne permaneat. Quæ qui fecerint, regnum dei non consequentur. Quamobrem spiritum scripturæ fructusq́ quæramus, qui non dicuntur esse manifesti. Multo quippe labore & sudore, & digno cultu in scripturis fructus spiritus inuenitur. Vnde arbitror Paulum diligenter & caute de scripturæ sensibus dixisse carnalibus: Manifesta autem sunt opera carnis. De spiritualib⁹ uero nõ ut ibi posuisse, manifestus est fructus spiritus, sed ita: Fructus autem spirit⁹, est charitas, gaudium, pax, & reliqua. Quod si relictis typis ad ueritatem scripturæ transeamus & spiritum, statim nobis prima charitas panditur: & ad gaudium inde gradiẽtes, peruenimus ad pacem, per quam consequimur patientiam. Quis aũt non ad miserationẽ & bonitatẽ erudiatur, cum etiam ea quæ quibusdam tristia putantur in lege, supplicia dico & prælia, & euersiones gentiũ, & cõminationes ad populos per prophetas, magis remedia intellexerit esse q̃ pœnas? Non enim in æternum irascetur dominus. Cum ergo hæc nobis aperta fuerint, rationabiliorẽ habebimus fidem, & correctos mores temperantia comitabitur, quam continentiam sequetur & castitas: & post hæc omnia incipiet esse lex pro nobis. Hucusq́ Origenis. Quibus nos possumus addere, ut dicamus de seruitute legali ad euangelij libertatem uocatos (quibus superius dicitur: State & nolite rursum iugo seruitutis hærere) etiam nunc moneri, ut leue Christi iugum, & delectabilia euangelij præcepta sectãtes, nequaquam putent sibi licere, ut hac ipsa libertate uiuẽdi, in occasione carnis utantur, scilicet ut iuxta carnem uiuant, iuxta carnẽ circũcidantur, sed spiritu magis stent, spiritu præputium carnis abscidant, & ad spiritus altiora tendentes, humilitatem literæ derelinquant. Potest autem & aliter itelligi. Dicat quispiã: Si cessaui ô Paule esse sub lege, & de seruitute in libertatẽ uocatus sum: ergo debeo ita uiuere, ut conuenit libertati, nec aliquibus præceptis teneri, sed quodcunq́ placuerit & uoluntas suggesserit, hoc facere, implere, sectari. Ad quod respõdit Apostolus: Vocatos quidem nos esse in spirit⁹ libertatem: sed ita, ut libertas ipsa carni non seruiat. Nec putemus quia nobis omnia licent, omia expedire, quin potius quia serui legis esse cessauimus: facti liberi, magis per charitatẽ nobis inuicẽ seruiamus, ut laciniosæ legis præcepta, uno dilectionis capitulo concludantur. a ¶ Sed per charitatem seruite inuicem &c.] Qui cum esset liber ex omnibus, omnium se propter charitatem seruum fecit, ut plures lucrifaceret: recte hortatur & cæteros, ut per charitatem sibi seruiant, quæ non quærit quod suum est, sed quod proximi. Qui enim uult fieri prim⁹, erit omnium seruus: Vt quomodo saluator in forma dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem deo, sed seipsum exinaniuit, formam serui accipiens, & habitu inuentus ut homo, humiliauit semetipsum, fact⁹ obediens usque ad mortem, mortem autẽ crucis: ita & nos quæcunque ante sub legis necessitate facere uidebamur: nũc sciamus nobis liberis, magis per charitatẽ esse facienda. Tantum aũt bonum est charitas, ut omnis lex in illa recapituletur. Enumerat & in alio loco Apostol⁹ charitatis bona dicens: Non zelatur, non agit perperam. Multisq́ in C medio replicatis, in fine cõcludit: Omnia sperat, omnia sustinet, charitas nunq̃ excidit. Et saluator in euangelio, hoc signum sui ait esse discipuli, ut diligat proximum. Quod quidem puto non solum hominibus, sed etiã angelis conuenire. Alijs uerbis idipsum dicitur: Quæ uobis fieri nõ uultis, alij ne feceritis: & quæ uultis ut uobis faciant homines, hæc eadẽ & uos eis facite similiter. Nolo adulterari uxorem meam, nolo substantiam diripi, nolo me falso opprimi testimonio, & ut cuncta breui sermone cõprehendam, indigne fero aliquid mihi fieri quod iniustũ est: Hæc eadem si per charitatem in me operantem, uel fecero alteri, uel noluero, lex omnis impleta. Nec difficile est docere quomodo uniuersa præcepta, nõ occides, nõ adulterabis, nõ furaberis, nõ falsum testimoniũ dices, & cætera his similia, una charitatis obseruatione teneãtur. Hoc ostendere arduũ est, quomodo hostiæ quoq́ quæ in Leuitico sunt præceptæ, & ciborum uel abstinentia uel permissio, cum alia munda, alia dicantur immunda: solennitatũ quoq́ iugis per annos recursus, in uno charitatis præcepto recapitulentur: Nisi forte quis illo se trãsferat, ut affirmet legem spiritualem esse, & imaginibus & exemplari nos cœlestiũ deseruisse, anteq̃ uerus pontifex adueniret: qui postq̃ semel seipsum offerens uictimã, suo sanguine nos redemit, omnis illa priscæ legis uarietas & difficultas, in ipsius super homines dilectione completa est. Intantũ quippe pater amauit mundũ, ut filium suum charissimũ & unigenitũ daret pro nobis. Ei autẽ qui semel spiritu uiuens, opera carnis mortificauit, & à saluatore dilectus, nequaq̃ seruus, sed amicus uocatur, non est ultra lex posita, quæ im D pijs & peccatoribus, & non subiectis & nepharijs constituta est. At nũc cum omnia quæ difficiliora sunt, uel modica ex parte faciamus: hoc solum non facimus, quod & factu facilius est, & absq́ quo cassa sunt uniuersa quæ facimus. Ieiunij corpus sentit iniuriã, uigiliæ carnem macerant, eleemosynæ labore quæruntur: sanguis in martyrio, quamuis ardeat fides, tamen sine dolore & timore non funditur. Hæc omnia sunt qui faciant, sola charitas sine labore est. Et quia sola cor mundum efficit, à diabolo expugnatur in nobis, ne deũ pura mente uideamus. Quãdo enim sedens loquor contra fratrẽ meum, & contra filium matris meæ pono scandalum, quando aliena torqueor felicitate, & alterius bonum, meum malum facio, nõne hoc quod sequitur, in me expletur: Si inuicem mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicem consumamini? Charitatis rara possessio est. Quis uult ipse anathema esse à Christo pro fratribus suis, apostolũ sequens? Quis cum lugentib⁹ lugens, cũ gaudentibus gaudens, alieno uulnere uulneratur? Quis fratris morte perimit? Omnes magis amatores nostri, q̃ amatores dei sumus. Vide quantũ bonum sit charitatis. Si ita martyriũ fecerimus, ut nostras uelimus ab hominibus reliquias honorari: si opinionẽ uulgi sectantes, intrepidi sanguinem fuderimus: & substantiam nostram usq́ ad mendicitatem propriam dederimus: huic operi non tam præmium q̃ pœna debetur: & perfidiæ magis tormenta sunt, q̃ coronæ uictoriæ. b ¶ Quod si inuicem mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicẽ consumamini.] Potest & hoc simpliciter accipi, ne detrahamus inuicẽ, ne maledicto nos putemus ulcisci, ne contristati contristare cupiamus, & similes bestiarum, mordere pariter & remorderi, ut post morsus sequatur interitus atq́ consumptio. Melius autẽ est, ne contra rationem & totius epistolæ cõsequentiam, subito in extraordinaria præcepta Paulus erumpat, hoc ita intelligere, ut ad circũcisionem obseruationẽq́ legis cuncta referamus. Si uos, inquit, cõturbant alij, uos aũt conturbamini: si totam scripturam ueterem legentes, sic intel

2.Reg.6.c — Esa.57.c — Phil.2.a — 1.Cor.13 — Matth.22.d

A sic intelligitis ut scriptum est: Oculum pro oculo, dentem pro dente: & ira desiderat ultionē, ultio uero imponit dolorem, quod lex non solum non prohibet, uerum etiam præcepit, iusticiā in talione restituens: sequitur, ut & nudatus nudet, & uulneratus reuulneret, & comestus remordeat: et quæ uidetur iusticia esse, consumptio fit, nō unum uindicās, sed utrunque consumens. a ¶ Dico autē: Spiritu ambulate, & desiderium carnis non pficietis.] Et hoc secundum superiora dupliciter accipiēdum, ut dicamus eos qui spiritu opera carnis mortificauerint, & seminauerint in spiritu, ut de spiritu metāt uitam æternam, quotienscunque uoluptatem carnis senserint titillare, non perficere desiderium eius: quod quidem si expletum fuerit, blādiri uidetur ad tempus, sed spiritu refrenare, & secundum sententiam historici, animi imperio, corporis seruitio magis uiuere. Rom.7.c Necnō & illud, quia lex spiritualis est, & nō qui manifesto Iudæus, sed qui in occulto, & circumcisio cordis in spiritu, non litera: eos ambulare spiritu, & carnis desiderium non perficere dicimus, qui spiritualiter egrediuntur Aegyptum, & spiritualem escam potumque de spirituali hauriūt petra, qui nō iudicātur in cibo aut potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ & sabbati: sed ambulant in omnibus spiritualiter, non perficientes carnem legis, literæue desiderium, sed fructus metentes intelligentiæ spiritualis. Tertia quoque interpretatio à quibusdam in hoc loco dicta est: sed quæ nō multum discrepet à secunda, ut desideriū carnis in his asserant esse qui paruuli in Christo sunt. Iter autem spiritus in perfectis uiris, B & esse sensum: In grauitate spiritus, id est, in itinere uiri ambulate perfecti, & non facietis desideria paruulorū.

b ¶ Caro autem cōcupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem. Hæc enim sibi inuicem aduersantur, ut non quæcunque uultis, illa faciatis.] Caro præsentibus delectatur & breuibus, spiritus perpetuis & futuris. Inter hoc iurgium media anima consistit, habens quidem in sua potestate bonum & malū, uelle & nolle: sed nō habens hoc ipsum uelle ac nolle perpetuum: quia fieri potest, ut cum carni cōsenserit, & opera eius fecerit: rursum per pœnitentiam se remordens, spiritui copuletur, & opera eius efficiat. Hoc ergo quod ait: Hæc enī sibi inuicem aduersantur, id est, caro & spiritus, ut nō quæcunque uultis, illa faciatis. Nō quo proprium nobis tulerit arbitrium, quo uel carni uel spiritui assentiamur: sed quia quod facimus nō est nostrum proprie, sed opus ipsum uel carni uel spiritui deputatur. Grandis laboris & disputationis est nimiæ, ostensis carnis operibus & spiritus media aliqua reperire, quæ nec ad carnem uideātur pertinere, nec ad spiritum. Carnales dicimur, quando totos nos uoluptatibus damus. Spirituales, quando spiritum sanctum præuiū sequimur, id est, cum ipso sapimus instruente, ipso docemur autore. Animales reor esse philosophos, qui proprios cogitatus putant esse sapientiā, 1.Cor.2.d de quibus recte dicitur: Animalis autem homo non recipit ea quæ sunt spiritus. Stulticia quippe est ei. Quod ut manifestius fiat, aliquod sumamus exemplum: Caro, terra, anima, aurū, spiritus ignis uocetur. Quandiu aurum fuerit in terra, perdit uocabulū suum, & à terra cui commixtum est appellatur. Cum uero separatū ab humo, auri & speciem & nomen acceperit: aurum quidem dicitur, sed necdum probatum. Si aūt per ignem excoctum fuerit & purgatum, tunc auri splendorem & ornatus sui accipit dignitatem. Ita & anima inter humum & ignem, hoc est, inter carnem spiritumque cōsistens, quando se tradiderit carni, caro dicitur: quando spiritui, spiritus appellatur. Quod si proprio crediderit cogitatui, & absque

cem mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicem consumamini. Dicō autē: Spiritu ambulate, & desiderium carnis non perficietis. Carō enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem. Hæc enim sibi inuicem aduersantur, ut non quæcunque uultis, illa faciatis. Quòd si spiritu ducimini, non estis sub lege.

Manifesta

gratia spiritus sancti inuenire se æstimauerit ueritatem, C quasi aurum sordidum, animalis hominis appellatione signatur. Potest locus iste sic melius explanari, & quasi una series corpusque fieri, se inuicem nectens, sibique non discrepans. Fratres de seruitute legis uocati estis, in euangelij libertatē. Verū obsecro uos, ne libertate pro licentia abutamini, & putetis uobis cuncta expedire quæ licent: detisque occasionem carni atque luxuriæ. Quin potius discite quod libertas hæc maior sit seruitus, ut qd ante lex ab inuitis extorquebat obsequium, nunc per charitatem uobis inuicem seruiatis. Siquidem omne illud legis onus, & multiplicia præcepta, non tam exclusa sunt per euangelij gratiam, quàm uno charitatis sermone breuiata, ut diligamus proximum sicut nosmetipsos. Matth.22.d Qui enim diligit proximum, totam legem implet: bona ei tribuens, mala non inferens. Quod si cesset dilectio, & non sit charitas per quam lex uniuersa completur, publicū quoddam inter homines latrocinium erit, ut contra se inuicem deferentes, seque mordentes, consumantur ab inuicem. Vos autem fratres propterea secūdum spiritualem legem debetis uiuere, ne desideria quæ carnis sunt, perficiatis. Caro enim frigus timet, aspernatur famem, attenuatur uigilijs, libidinibus exardescit, mollia quæque & iocunda desiderat. Econtra spiritus, ea quæ carni cōtraria sunt, & quæ illam debilitare queant, expetit. Et ita fit, ut non ideo, quia sub seruitute legis esse cessastis, putetis esse uos liberos: sed sciatis magis naturæ uos lege retineri, quia non statim si lex non imperat, & natura cessauit, ne uoluntatem scilicet uestram, opera subsequantur: sed D frequenter ea facere compellamini, repugnāte carne aduersus spiritum, quæ facere nō uultis. Ex quo fratres obsecro, ut non detis libertatem uestram in occasionē carnis, sed magis spiritu seruiatis, ut incipiatis ea facere quæ uultis, & nihil debere legi, id est nō esse sub carne. Quia libertatem legis abolitæ tunc uere in euangelio habere poteritis, quum uos nequaquam caro compulerit facere quæ non uultis, sed spiritui seruientes, docueritis uos non esse sub lege. Et quia supra secundum duplicem intelligentiam hunc locum cœperamus exponere, reddenda sunt quæ omisimus. Caro concupiscit aduersus spiritum: id est, historia & scripturæ carneus intellectus, contra allegoriam & spiritualem doctrinam repugnat. Spiritus autem aduersus carnem, id est, sublimiora deiectis, æterna breuibus, umbræ ueritas refragatur, & carneus scripturæ sensus, quia impleri non potest (nec enim ualemus omnia quæ scripta sunt facere) ostēdit nos non in nostra positos potestate legis explendæ, cum etiam si uelimus literam sequi, impossibilitas non admittat.

c ¶ Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege.] Spiritum non eum de quo Apostolus in alio loco loquitur: Ipse spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quod Rom.8.c sumus filij dei: id est, non spiritum hominis qui in ipso est, sed spiritum sanctum significat: quem sequentes, efficimur spirituales, & sub lege esse desistimus. Notandū ergo quod hic spiritus nō cum ἄρθρῳ & cum additamento aliquo, sicut in cæteris legimus spiritum mansuetudinis, & spiritum fidei, sed simpliciter spiritus appellatur: quæ quidem minutiæ magis in Græco quàm in nostra lingua obseruatæ, qui ἄρθρα penitus nō habemus, uidentur aliquid habere momenti. Quæritur in hoc loco, si quicunque spiritu ducitur, non est sub lege: utrum Moses & prophetæ uel spiritu acti sint, & sub lege uixerint; quod Apostolus negat: aut habentes spiritum, sub lege non fuerint, quo Apostolus hic affirmat: aut quod est tertium, sub lege uiuentes, spiritum nō habuerint, quod

Manifesta autē sunt opera carnis: quæ sunt, fornicatio, immundicia, luxuria, idolorum seruitus, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidię, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ præ/

A de tantis uiris nephas est credere. Ad quod nos breuiter respondebimus: Non idem esse sub lege esse, & esse quasi sub lege: quomodo nō idipsum est, in similitudine carnis peccati, & in carne esse peccati. Nec idem sonat uerus
Num.21.b serpens, & ærei similitudo serpentis, quem Moses in eremo suspendit. Sic igitur & sanctos prophetas & Mosen, ambulātes spiritu, & spiritu uiuentes: non sub lege, sed quasi sub lege uixisse: ut ipsi uiderentur quidē esse sub lege: sed eos qui sub lege erant, lucrifacerent: & ab humilitate literæ, ad altitu
1.Cor.9.c dinem spiritus prouocarēt. Nam & Paulus qui Iudæus Iudæis factus est, & omnibus omnia, ut omnes lucrifaceret: non dixit, factus sub lege, sed factus quasi sub lege, ut ostenderet se non ueritatem legis, sed similitudinē custodisse. Videmur nobis soluisse propositā quæstionem. Sed quid faciemus de illo Pauli capitulo dicentis: Cum autem uenit plenitudo temporis, misit deus filiū suum factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant, redimeret. Si enim Christus sub lege fuit, & non quasi sub lege, tota illa superior disputatio uacua fiet. Verum & hæc oppositio de suo soluetur loco. Qui enim propterea factus sub lege est, ut eos qui erant sub lege, redimeret: utique cum esset liber à lege, legi se subdidit uoluntate: Et multo erat Paulo liberior, qui non sub lege, sed quasi sub lege fuisse testatus est. Et quomodo in cœnum & barathrum mortis propter nos descendit, qui o-
Rom.7.d rabamus dicentes: Quis me liberabit de corpore mortis huius? Ita & ex muliere nasci uoluit, & esse sub lege, ut eos qui nati erant de muliere & sub lege, saluaret. Et certe non est natus de muliere: id est, de nupta, sed de uirgine. Verū abusiue uirgo mulier appellata est, propter
B eos qui illam fuisse uirginem nesciebant. Vt itaque propter illos qui sanctam Mariam arbitrabantur maritum habere, mulier pro uirgine posita est: sic ꝓpter eos qui æstimabāt Christum esse sub lege, nescientes quia factus esset his qui erant sub lege, quasi sub lege: dicitur & ipse factus esse sub lege. a ¶ Manifesta autē sunt opera carnis, quæ sunt, fornicatio, immundicia, luxuria, idolorū seruitus &c.] Superius quum exponeremus de carne & spiritu, triplicem intelligentiam dixeramus, uel eos esse carneos, qui paruuli & corporei, in Christo solidum cibum, & perfectæ ætatis alimenta capere non possent: uel carnales eos esse, qui more Iudaico historiam tantum sequerētur & literam. Aut certe iuxta simplicem sensum, in hominis fictione carnem spiritumq; subsistere, & iuxta diuersitatem substantiæ uel opera carnis esse, uel spiritus. Nunc ergo quæ hic carnis opera nominantur, fornicatio uidelicet, immundicia, luxuria, & cætera quæ sequuntur: magis mihi uidentur ad simplicem carnis & spiritus intelligentiam, quàm ad carnem legis & paruulos in Christo referri: licet in eo loco ubi supra de decimo Origenis Stromate uerbum transtulimus ad uerbum, quid etiā de his sentiri possit, expressum sit. Quod autem ait: Manifesta autem sunt opera carnis, uel omnibus ea nota esse demonstrat, quia per se pateant mala esse & fugienda: intantum ut etiam hi qui ea faciunt, cupiant occultare quod faciunt. Vel certe his tantum manifesta, qui in Christo crediderint. Plurimi quippe gentilium in suis ignominijs gloriantur: & putant si expleuerint uoluptatem, quandam se turpitudinū uictoriam consequutos. Sed & illud eleganter, quod in carne opera posuit, fruct⁹ in spiritu, quia uitia in semetipsa finiuntur & pereunt: uirtutes frugibus pullulant & redundant. Nec putemus animæ nullum esse opus, si uitia carni, uirtutes spiritui deputentur. Quia anima (ut supra diximus) in quodam meditullio posita, uel carni iungi-
Gen.6.a tur, & dicitur de ea: Non permanebit spiritus meus in

hominib⁹ istis, quia carnes sunt. uel spiritui copulatur, C
& in spiritus uocabulum transit. Qui enim adhæret do- 1.Cor.6.d
mino, unus spirit⁹ est. Primū itaq; carnis opus, est fornicatio. Manifesta in exordio posuit, ne de medijs ambigamus. Omne enim quodcūq; fecerit homo, extra corpus est: qui autē fornicatur, in corpus suum peccat. Et non sumus nostri, empti enim sumus precio, glorificemus & portemus deum i corpore nostro. In eo fornicator maioris est criminis, quia tollit membra Christi, & facit ea membra meretricis. Erunt quippe duo in carne una. Qui nō est fidelis, nec credit in Christo, sua membra facit mēbra meretricis: qui credit & fornicatur, Christi membra facit membra meretricis. Econtrario infidelis in fornicatione sua utrum uiolet, an ædificet templum idolo, nescio. Per uitia quippe uel maxime dæmones coluntur. Hoc unum scio, quod qui post fidem Christi fornicatur, uiolat templum dei. Secundū opus carnis, immundicia nuncupatur, & eam comes luxuria sequitur. Quomodo enim in ueteri lege de nephandis criminibus, quæ in occulto fiunt, & ea nominare turpissimum est, ne & dicētis os & aures audientium pollucrentur, generaliter scriptura complexa est,
dicens: Verecundos uel reuerentes facite filios Israel ab Leu.15.d
omni immundicia: sic in hoc loco cæteras extraordinarias uoluptates, ipsarum quoq; opera nuptiarum si nō uerecūde & cum honestate quasi sub oculis dei fiant, ut tantum liberis seruiatur, immundiciam & luxuriam nominauit. Quartum in catalogo operum carnis idololatria locum tenet. Qui enim semel se luxuriæ uoluptatiq; permiserit, non respicit creatorem. Aliàs autē omnis idololatria, festiuitate, gula, uentre, & his quæ infra uentrem
sunt, delectatur. Et ne forsitā ueneficia, & maleficæ artes D
nō uiderentur in nouo prohibitæ testamento: ipsæ quoque inter carnis opera nominantur. Quia sæpe magicis artibus, & amare miseria euenit & amari. Inimicitia quoque quæ post ueneficia ponitur, quem habeat reatum, manifesto crimini subiecta declarat. Quantum enim in nobis est, nullius esse debemus inimici, sed cum omnib⁹ habere pacem. Quod si loquentes ueritatē, aliquos meremur inimicos, non tam nos inimici eorum sumus, quā illi inimici sunt ueritatis. Nā quod & in Genesi dicitur ad
Abraham: Inimicus ero inimicis tuis, & aduersabor ad- Exod.23.c
uersantibus tibi: sicut supra intelligendum, non tam Abraham illis inimicum fuisse, quā illos Abrahæ uirtutibus & religioni, per quam calcatis idolis, cognitum uenerabatur deum. Illud quoq; quod populo præcipitur Israel, ut odio sempiterno & in posteros trāsmissa discordia, inimici sint Madianeis, quasi his dicitur qui sub pæda-
gogo erant, & in alio loco merebātur audire. Odio ha- Matth.5.g
bebis inimicum tuum. Aut certe nō tam personarum quā morum est facta dissensio: ut quomodo deus utiliter inter serpentem & mulierem inimicitias posuit, ne amicitiæ eorum inutiles essent homini, per quas proiectus est de paradiso: Ita & in Israelitis & Madianeis uita magis dissimilis, quā gens una damnata est. Septimum locum inter carnis opera, cōtentio possidet, quodam quasi sacrato & eminenti inter uitia numero collocata. Seruum autem domini non oportet rixari, sed esse mansuetū ad omnes, doctorem longanimem, cum māsuetudine erudientem: etiam eos qui econtra disputant. Post cōtentionem, octaua succedit æmulatio, quæ Græco sermone ζῆλος significantius & notius appellatur. Quo quidem malo, nescio quis nostrum careat. Zelati sunt enim & patriarchæ Ioseph fratrem suum, & Maria & Aaron prophetes dei & sacerdos, contra Mosen tali passione decepti sunt, intantū ut illa de qua scriptura narrauerat, dicens: Tollens autē Maria prophetes tympanū, & cætera: postea extra castra

A tra castra proiecta, lepræ uitio sordidata sit, & pœnitentiam longiorem septem dierū separatione signauerit. Ira deinde succedit, quæ iustitiā dei non operatur, & species est furoris. Inter iracundiā autem & iram hoc interest, quod iracundus semper irascitur, iratus pro tempore concitatur. Et nescio qs possit regnū dei possidere, cum is qui irascitur, separet à regno. Rixæ quoq; quas aliud Græci significanter ἐριθείας uocant: si quidem rixa μάχη dicitur, à regno dei prohibēt. Est aūt ἐριθεία, cum quis semper ad cōtradicendū paratus, stumacho delectatur alieno, & muliebri iurgio cōtendit, & prouocat contendentem. Hæc alio nomine apud Græcos φιλονεικία appellat. Necnon & dissensiones opera carnis sunt, cum quis nequaquam perfectus, eodem sensu & eadem sententia dicit: Ego sum Pauli, & ego Apollo, & ego Cephe, & ego Christi. Sed & domorū inter se hæc eadem dissensio reperitur, mariti uidelicet ad uxorē, patris ad filiū, fratris ad fratrem, conserui ad conseruū, militis ad contubernalem, artificis ad eiusdem operis artificem. Nōnunquā euenit, ut & in expositionib9 scripturarū oriatur dissensio, è quibus hæreses quoq; quæ nūc in carnis opere ponuntur, ebulliunt. Si enim sapiētia carnis inimica est deo (Inimica aūt sunt omnia dogmata falsitatis deo repugnātia) consequenter & hæreses inimicæ deo, ad carnis opera referuntur. αἵρεσις aūt Græce, ab electione dicitur, quod scilicet eam sibi unusquisq; eligat disciplinā, quā putat esse meliorem. Quicūq; igitur aliter scripturā intelligit quàm sensus spiritus sancti flagitat quo cōscripta est: licet de ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest: & de carnis operibus est, eligens quæ peiora sunt. Hæreses sequitur inuidia, quā non putemus idem esse quod zelū.

1.Cor.1.b

Rom.8.b

B Quia zelus & in bonam partem accipi potest, cum quis nititur quæ meliora sunt æmulari. Inuidia uero aliena felicitate torquetur, & in duplicē scinditur passionē: quum aut ipse est aliquid in eo in quo aliū esse non uult: aut alium esse uidēs meliorem, dolet se ei non esse consimilē. Pulchre quidā de Neotericis, Græcum uersum transferens, elegiaco metro de inuidia lusit, dicens: Iustius inuidia nihil est, quæ protinus ipsum Autorem rodit, excruciatq; animū. Scripsit & beatus Cyprianus librū de zelo & liuore ualde optimū, quem qui legerit, non dubitabit annumerare operibus carnis inuidiā. Inter inuidum autē & inuidiosum hoc interest, quod inuidus feliciori inuidet. Inuidiosus aūt is est, qui ab alio patit inuidiā. Quartumdecimum locū inter carnis opera, ebrietas tenet. Ebriosi quippe regnum dei nō possidebunt. Et dn̄s ad discipulos: Cauete, ait, ne forte grauētur corda uestra in uino & crapula. Vino, hominis sensus euertitur, pedes corruunt, mens uacillat, libido succenditur. Vnde Apostolus clamitat: Et uinū in quo est luxuria. Habet unusquisque suæ sententiæ potestatē: Ego Apostolum sequor, in uino esse luxuriā, in uino ebrietatem. Ebrietatem aūt & luxuriam inter carnis opera numerari, nec ille potest negare qui eisdem passionibus uincitur. Et licet me quidā in eo libro quem de seruanda uirginitate scripsi, reprehendendum putent: quod dixerim adolescētulas ita uinum debere fugere ut uenenum, non me sententiæ pœnitebit. Opus quippe ibi magis uini quàm dei à nobis creatura damnata est, & licentiā tulimus uirgini proprio ætatis calore feruenti, ne sub occasione parum bibēdi, plus biberet & periret. Alioquin sciebamus & in Christi sanguinē uinum consecrari, & Timotheo uinum ut biberet, imperatum. Ebrietas aūt tam ex uino quàm ex cæteris bibēdi generibus, quæ uario modo conficiuntur, potest accidere, ex quo & de sancto dicitur: Vinum & siceram nō bibet. Si cera interpretatur, ebrietas. Et ne quis uinū non bibens, aliud sibi putaret bibendum: exclusa causatio est, dum

Luc.21.g

1.Timot.5.d

quæ prædico uobis sicut & prædixi: quoniam qui hæc agunt, regnū dei non possidebunt. Frūctus autem spiritus, est charitas, gaudiū, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mâsuetudo, continentia, aduersus huiusmodi non

omne quod inebriare potest, cum uino pariter aufertur. C

Quintadecima quæ & extrema inter carnis opera, comessatio est. Mandacauit quippe populus & bibit, & surrexerunt ludere. Semper ebrietati iuncta luxuria est. Pulchre quidam non ignobilis orator, cum ebrium de somno describeret excitatum, ait: Nec dormire excitatus, nec uigilare ebrius poterat. Qua sentētia expressit, quodāmodo nec mortuum eum fuisse nec uiuum. Longum erat uniuersa carnis opera replicare, & catalogum facere uitiorum. Vno igitur omnia sermone conclusit dicēs, & his similia. Quæ utinam tam facile uitare possemus, quàm facile intelligimus. Prædico, inquit, uobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnū dei non consequentur. Vbi ante prædixerat: Non regnet, inquit, peccatum in mortali uestro corpore, ad obediendum desiderijs eius: Peccatum omnes istas species habet, in quibus nunc discriminandis plus forsitan quàm oportuit, immorati sumus. Ergo in anima in qua peccatū regnauerit, non potest dei regnare regnum. Quæ enim participatio iustitiæ & iniquitati? quæ communicatio luci ad tenebras? qui cōsensus Christo & Belial? Et putamus nos regnum dei consequi, si à fornicatiōe, idololatria, & ueneficijs immunes simus. Ecce inimicitiæ, contentio, ira, rixa, dissensio, ebrietas quoq;, & cætera quæ parua arbitramur, excludunt nos à regno dei. Nec refert uno quis à beatitudine excludatur, an pluribus, cum omnia similiter excludant. In latinis codicibus, adulterium quoq; & impudicitia, & homicidia, in hoc catalogo uitiorum scripta referūtur. Sed sciendum non plus quàm quindecim carnis opera nominata, de quibus & disseruimus. a ¶ Fructus autem spiritus, est charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides &c.] Et quæ alia inter fructus spiritus D debuit tenere primatum, nisi charitas, sine qua uirtutes cæteræ non reputantur esse uirtutes, & ex qua nascūtur uniuersa quæ bona sunt? Siquidem & in lege & in euangelio, ipsa obtinet principatum: Diliges dominū deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota uirtute tua, & diliges proximū tuum tanquam teipsum. Quantis bonis referta sit charitas: & supra breuiter perstrinxim9: & nunc uel parum dixisse sufficiat, quod dilectio non quærit quæ sua sunt, sed quæ aliena. Et quamuis sua quis uitio inimicus sit diligenti, & tranquillitatē eius ad odiorum fluctus concitare nitatur, tamen nunquam ille turbatur, nunquā creaturam dei odio dignā æstimat. Charitas enim operit multitudinem peccatorū. Illud quoq; quod à saluatore dicitur: Non potest arbor bona fruct9 afferre malos: neque arbor mala, fructus afferre bonos: non tam de hominibus quàm de fructibus carnis & spiritus arbitror pronunciatum, quia nec spiritus unquam potest ea uitia quæ in carnis operibus numerata sunt facere: nec caro his fructibus qui oriuntur ex spiritu redundare. Potest autem fieri per negligentiam possidentis, ut spiritus qui uersat in homine, fructus non habeat suos: & econtrario caro operibus suis mortificatis, peccare desistat. Non tamen illo usq; procedunt, ut & neglecta arbor spiritus, opera carnis afferat: & arbor carnis exculta, fructus germinet spirituales. In secundo spiritualium fructuum loco, gaudium positum est: quod Stoici quoque qui distinguūt inter uerba subtilius, aliud quid esse æstimant quàm lætitiam. Gaudium quippe esse aiunt elationem animi super his quæ digna sunt exultantis: Lætitiā uero effrenatam animi elationem, quæ modum nesciat: & in his quoq; quæ uitio sint mixta, lætetur. Alij è regione gaudij uoluptatem ponunt, non hāc quæ corpus ad libidinem cōcitat, titillat sensus, dulci blāditur affectu; sed altam huic ἡδονήν, quæ sine moderatione & ullo decore lætitiæ, in risu exaltat uocem suam. Quod si uerum

1.Cor.10.b

Rom.6.b

2.Cor.6.d

Deut.6.a

Matth.22.d

Iaco.5.b

Matth.7.b

 est, & eo-

A est, & eorum inter uerba distinctio non fallit & fallitur:
cōsideremus, ne forsitan idcirco sit dictum: Non est gau-
dere impijs, dicit dominus. Simul autem & illud notan-
dum, quod post dilectionem, gaudium sequitur. Qui e-
nim diligit quempiam, semper in eius felicitate lætatur:
& si eū uiderit aliquo
errore deceptum, &
peccatorum lubrico
cōcidisse, dolebit qui-

modi non est lex. Qui autem sunt Christi, carnem cru-cifixerunt

dem, & eruere festinabit, sed non poterit gaudium muta-
re tristicia, sciēs nullam rationabiliū creaturarum apud
deum perire perpetuo. Tertius fructus spiritus, est pax,
à qua Salomon quoq; qui in typo Christi præcessit, no-
Psal.75.a men accepit. Et de ecclesia psalmista canit: Factus est in
pace locus eius. Et inter octo euāgelij benedictiones scri-
Matth.5.a bitur: Beati pacifici, quoniam filij dei uocabūtur. In pri-
mo etiam graduum psalmo cantatur: Cum his qui ode-
runt pacem, eram pacificus. Nec putemus pacē tantum
in eo esse quærendam, si cum alio non iurgemur: sed tūc
pax Christi, hoc est, hæreditas nostra nobiscū est: si tran-
quilla mens nullis passionibus perturbetur. Post pacem
sequitur longanimitas, siue patientia, quia utroq; modo
μακροθυμίαν possumus interpretari. Huic contraria est pu-
sillanimitas, de qua scribitur: Pusillanimus uehementer
insipiens: qui uero patiens est, & uniuersa sustētat, uir sa-
Prou.14.d piens. Et cum ἰσχυρὸς, multum sapiens appellatur, ut in
Prouerbijs quoq; scriptū est: Lōganimus uir, multus in
prudentia. Benignitas etiā siue suauitas, quia apd' Græ-
cos χρηστότης utrunq; sonat: uirtus est lenis, blanda, tran-
quilla, & omnium honorum apta consortio, inuitās ad
familiaritatem sui, dulcis alloquio, moribus temperata.
Deniq; & hanc Stoici ita definiunt: Benignitas est uirtus
sponte ad benefaciendum exposita. Non multum boni-
tas à benignitate diuersa est, quia & ipsa ad benefacien-
dum uidetur exposita. Sed in eo differt, quia potest bo-
B nitas esse tristior, & fronte seueris moribus irrugata, be-
ne quidem facere, & præstare quod poscitur, nō tamen
suauis esse consortio, & sua cunctos inuitare dulcedine.
Hanc quoq; sectatores Zenonis ita definiūt: Bonitas est
uirtus quæ prodest, siue uirt⁹ ex qua oritur utilitas, aut
uirtus propter semetipsam: aut affectus qui fons sit utili-
tatum. Inter fructus spiritus, septimum & sacratiorem lo-
cum fides possidet: quæ etiam alibi inter tres ponitur,
spes, fides, charitas. Nec mirum si spes in hoc catalogo
nō referatur, cum in fide sit qd' speratur: & ita eam Apo-
Heb.11.a stolus ad Hebræos scribens definiat: Est autem fides spe-
randarum substantia rerum, argumentum necdum ap-
parentium. Siquidem id quod speram⁹ esse uenturum,
& necdum est in præsenti, fide possidemus, sperātes nos
tenere quod credimus. Quæritur quoq; quomodo fides
in charitate sit posita. Qui diligit, nunquam se lædi æsti-
mat, nunquam aliud nisi quod diligit & diligitur, suspi-
catur. Cum autem dilectio procul abfuerit, & fides pari-
ter abscedit. Post fidem māsuetudo numeratur, quæ ad-
uersa est iræ, rixis, dissensionibus, & nunquā ad sui con-
traria prouocatur: uere de bona spiritus arbore, bonos
fructus egerminans. Per hanc famulus dei Moyses, testi-
Num.12.a momū scripturæ meruit accipere, dicentis: Moyses man-
suetus erat, plusq; omnes homines super terram. Super
terram inquit: Super eos enim qui facie ad faciem deum
uidebant, esse non poterat, quia multa sæpe cōpellimur
per carnis facere infirmitatē. De Dauid quoq; licet mul-
ti de domino nostro æstiment prophetatum, quod nos
etiam non negamus, spiritus sanctus in typo uenturi ca-
Psal.105.a nit: Memento domine Dauid, & omnis mansuetudinis
eius. Cuius mansuetudo aduersus Saul, Absalon, & Se-
mei, uel maxime claruit, cum alius uellet eum occidere:
alius res nouas molitus, fraudare imperio niteretur: ali-
us lapides in eum iaciens, & puluerem uentilans, clama-
ret & diceret: Egredere, egredere uir inique. Extrema cō-
tinentia in fructibus spiritus collocatur. Quam non so-
lum in castitate debem⁹ accipere, sed etiam in cibo & po-
tu: In ira quoque & uexatione mentis, & detrahendi li- C
bidine. Inter modestiam autem & continentiam, hoc in-
terest, quod modestia in uiris pfectis est, consummatæq;
uirtutis, de quibus saluator ait: Beati mites, quoniā ipsi
possidebunt terram. Et de seipso: Discite à me, quoniam Matth.11.d
mitis sum & humilis,
& mansuetus corde.
Continentia uero in-
uia quidē uirtutis ē,
sed necdum peruenit ad calcem, quia cupiditates adhuc
in eius qui se continet cogitatione nascuntur, & mentis
polluunt principale, licet nō superent, nec ad opus per-
trahant cogitantem. Non solum autem in desiderijs &
cupiditate, continentia necessaria est: sed etiam in tribus
reliquis perturbationib⁹, dolore scilicet, lætitia, & timo-
re. Aduersus huiusmodi fructus spiritus, non est lex. Iu-
sto quippe lex non est posita: Iniquis autem & nō sub-
iectis, impijs & peccatoribus. Lex mihi dicit: Non adul- Exod.20.b
terabis, non occides, non falsum testimonium dices, nō
fraudabis, non desyderabis aliena, non periurabis, non
furaberis: si hæc omnia fructu in me spiritus charitate
regnante non facio, superflua mihi sunt præcepta legis.
Denique & sapientes mundi de philosophia sic opinati
sunt, ut quod leges publicæ facere homines necessitate
cōpellunt, hoc illa persuadeat fieri uoluntate. ¶ Qui
autem sunt Christi, carnem crucifixerunt cum uitijs &
concupiscentijs.] Origenes hunc locum superioribus
nectens, ita legit: Aduersus huiusmodi non est lex, qui
Christi carnem crucifixerunt cum uitijs & concupiscen-
tijs, ut nō, sicut in Latino sonat, eos qui Christi sunt, car-
nem suam dicat crucifixisse cum uitijs & cōcupiscentijs,
sed Christi carnem ab his cum uitijs & concupiscentijs
crucifixam. Et quærit quomodo in his qui fructus spiri-
tus habeant: & aduersum quos lex esse cessauit, crucifi-
xio carnis dominicæ ponatur in laude, quum ad Hebræ-
os in uituperatione sit positum: Rursum crucifigentes D
in semetipsis filium dei, & ostentui habentes. Pro rursus
crucifigentes melius unum uerbum compositū in græ-
co est ἀνασταυροῦντας quod nos interpretari possumus re-
crucifigentes. Primum notandum quod aliud sit cruci-
figere, aliud recrucifigere. Deinde quia non idipsum sit
recrucifigere filiū dei, & crucifigere carnem Christi cum
uitijs & concupiscentijs. Caro quippe Christi non prin-
cipaliter & proprie filius dei est, sed Iesus Christus: qui
quum esset in principio apud patrem, uerbum deus ca-
ro factus est, & seipsum exinaniuit formā serui accipiēs,
ut crucifigeret carnem, & despoliaret principatus & po-
testates, triumphās de eis in ligno, ut compleretur illud
Apostoli: Quod enim mortuus est, peccato mortuus Rom.6.b
est semel. Igitur si corpora nostra membra sunt Christi,
consequenter & caro nostra caro Christi est, quam cru-
cifigimus, mortificantes per eam super terram, fornica-
tionem, immunditiam, passionem, desyderium malum,
& auaritiam, & de nobis nūc in laude ponitur, qui Chri-
sti Iesu carnem crucifixerunt cum uitijs & concupiscen-
tijs, & semper mortificationem Iesu circūferimus in cor-
pore nostro, ut & uita eius manifestetur in carne nostra.
Non modici autem laboris est, sic in præsenti seculo ui-
uere, ut iam nunc uita Iesu manifestetur in carne nostra.
Ita enim uiuificabuntur & mortalia corpora nostra per
inhabitantem in nobis spiritum. Vbi Latinus interpres
uitia posuit, in græco παθήματα, id est, passiones legūtur.
Et quia passio potest & dolorē, & cæteras necessitates sig-
nificare corpusculi, caute Apostol⁹ intulit, desyderia: ut
non naturā corporis uideretur in spiritualibus uiris ne-
gare, sed uitia. Et hoc ita admonitum sit, si uulgatam æ-
ditionem sequimur, legētes: qui autem sunt Christi, car-
nem crucifixerunt cum uitijs & concupiscentijs, ut non
carnem Christi, sed suam eos crucifixisse dicamus. Pe-
nè oblitus sum interpretationis secundæ. Prædixeram
enim omnia quæ sequuntur ad legem & ad circumcisio-
nem esse referenda. Sensus itaque iste est: In quibus est

fructus

cifixerunt cum uitijs & concupiscentijs. Si spiritū uiuimus, spiritu & ambulemus. Nōn efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.

Cap. VI

FRatrēs, & si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos qui spirituales estis, instruite huiusmodi in spiritu mansuetudinis, cōsiderans teipsum, ne & tu tenteris

A fructus spiritus, charitas, gaudium, & reliqua: hi corpo
ream scripturæ intelligentiā, quæ nunc caro Christi ap/
pellatur, crucifixerunt cum passionibus eius & desyde/
rijs, quæ generant paruulis atque lactentibus fomenta
uitiorum. Crucifixit Christi carnem, qui non iuxta car/
nem historiæ militat,
sed spiritū allegoriæ
sequitur præuiātem.
4 ¶ Si spiritu uiui/
mus, spiritui obtēpe/
rem⁹.] Vtamur hoc
testimonio aduersum
eos qui nolūt scriptu
ras spiritualiter intel/
ligere. Quis est autē
qui uiuit spiritu, nisi
abscōditus homo no
ster, qui & iuxta carnem interdū solet uiuere? Sed cum
spiritu uixerit, spiritu ambulat. Cum in carne uoluerit
ambulare, uiuens mortuus est. Vir perfectus in Christo
semper uiuit in spiritu, spiritui obedit, nunquam uiuit in
carne. Et contra: Qui se totum carni dederit, & passioni
bus deputarit, nunquam uiuit in spiritu. Inter hos me/
dij sunt, quos nec spirituales possum⁹ appellare, nec car
neos, sed qui inter uirtutes & uitia fluctuantes, nunc ad
meliora retrahuntur, & spiritus sunt: nunc carnis lubri/
co supplantantur, & caro sunt. b ¶ Non efficiamur in/
anis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inui/
dentes.] Vnum uerbum apud Græcos κενόδοξοι, trium
uerborum circuitu interpres Latinus expressit. Quan/
tas autem habeat definitiones & significantias gloria, &
philosophorum innumerabiles libri, & Ciceronis duo
uolumina, quæ de gloria scripsit, indicio sunt. Verū nos
quia non uerborum etymologias, sed scripturæ sensum
disserere conamur: ita hunc locum cum superioribus
copulabimus: Si spiritu uiuimus, spiritui obtempere/
B mus: nequaquam per legem, sed per charitatem nobis
inuicem seruientes, non debemus de scripturarum inter
pretatione contendere & dicere: Circuncisio melior est:
non, sed præputium. Cōtemnenda historia, & allegoria
sequenda: imò allegoria uana est & umbratica, & nullis
ueritatis fixa radicibus. Vnde euenit, ut inuicem nascan
tur inuidiæ. Excludere enim ait, uos uolūt, ut illos æmu
lemini: non tam ueritatem legis uolentes docere, quàm
uincere. Ne autem penitus uerbum gloriæ prætermitta
mus intactum, suas philosophis ineptias relinquentes,
de scripturis aliqua retractemus. Opinionem uulgi, &
laudem hominum fauore quæsitam, gloriæ nomē sonat
Matth.23.a ubi dicitur: Omnia autem faciunt, ut ab hominibus glo
Ioan.5.g rificentur. Et alibi: Quomodo potestis credere, gloriam
ab inuicem quærentes? Porro in bonam partem in eo/
dem loco. Et gloriam ab eo qui solus est, non quæren/
tes. Ex quo intelligimus idem uerbum, nunc uirtutem
significare, nunc uitium. Si ab hominibus quæro glo/
riam, uitium est: si à deo, uirtus est, qui & ad ueram nos
gloriam cohortatur, dicens: Eos autem qui me glorifi/
cant, glorificabo. Significat & aliud in scripturis diuinis
gloria, cum augustius aliquid, & diuinius hominum se
3.Reg.8.b præbet obtutibus. Visa est in tabernaculo gloria domi/
Exod.40.d ni, & in templo quod à Salomone constructum est, glo/
ria erat: & in facie Moysi, quando nesciebat quod glori/
ficatus esset uultus eius, de qua uultus gloria, puto & A/
2.Cor.3.d postolum dicere: Nos autem omnes reuelata facie glo/
riam domini cōtemplantes, in eandem imaginem trans
formamur à gloria in gloriam, sicut à dei spiritu. Et ipse
saluator splendor gloriæ & figura substantiæ dei dictus
Act.7.g est. Vidit & Stephanus gloriam dei, & Iesum stantem à
dextris eius. Vt autem & nobis fingēdorum nominum
licentiam præsumamus, rebus quippe nouis (ut ait qui/
dam) noua fingenda sunt nomina, quia hic dictum est:
Non efficiamur inanis uel uacuæ gloriæ cupidi, nos eos
asseramus plenæ gloriæ esse cupidos, qui gloriam dei de

siderant, & laudem uirtute condignam, & aspectum di/ C
uinius aliquid ostendentem. Vnde & in plerique, nostri
maiestatem pro gloria trāstulerunt. Iam dudum cupio
in uerba prorumpere, sed teneor timore dicendi. Dicam
tamē nec tacebo passionem meam, passionem penè com
munem: non de diui/
tijs, non de potentia,
non de pulchritudi/
ne, & corporum ue/
nustate: hæc enī ma/
nifeste inter carnis o/
pera nominantur. E/
leemosyna si ob lau/
dē fiat, inanis est glo/
ria: Lōga oratio, pal/ Luc.7.20.g
lor ex ieiunio sequēs.
Nō mea sunt uerba,
sed saluatoris in euangelio personantis. Ipsa quoque ca/
stitas in matrimonio, uiduitate, uirginibus, sæpe plau/
sum quærit humanum: & quod dudum timeo dicere,
sed dicendum est, martyrium ipsum, si ideo fiat ut admi
rationi & laudi habeamur à fratrib⁹, frustra sanguis ef/
fusus est. Loquatur Apostolus, loquatur electionis uas:
Si tradidero corp⁹ meum ut glorier, charitatem autem
non habeam, nihil mihi prodest. Ille qui dixerat: Scio 2.Cor.12.a
hominem in Christo, ante annos quatuordecim, siue in
corpore nescio, siue extra corpus nescio, deus scit, raptū
usque ad tertium coelum. Et post modicum: Raptus in
paradisum, audiuit arcana uerba, quæ non licet homini
loqui. Ilit, inquam, qui plus omnibus laborauit, ne mag
nitudo reuelationum extolleret eum, datus est stimulus
carnis eius, angelus satanæ, qui eum colaphizaret, ut nō
extolleretur. Et certe ter dominum rogauit ut discede-
ret ab eo, sed dictum est ei: Sufficit tibi gratia mea, uir/
tus enim in infirmitate perficitur. Quid tam dei opus,
quàm scripturas legere, in ecclesia prædicare, sacerdoti/
um cupere, ante altare domini ministrare? Sed & hæc ni D
si aliquis omni diligentia custodierit cor suum, de cupi/
ditate laudis oriuntur. Videas plerosque (quod etiam
Tullius ait) libros suos de contemnenda gloria inscribe/
re, & causa gloriæ, proprij nominis titulos prænotare. In
terpretamur scripturas, sæpe uertimus stilum, quæ dig/
na lectione sunt, scribimus: & nisi Christi causa fiant, sed
memoriæ in posteros, & famæ in populos, totus labor i
ritus fiet, & erimus quasi tympanum sonans, & cymba/
lum concrepans. Videas plerosque de scripturis inter se
contendere, & athleticum scomma dei facere sermonem,
inuicem prouocant: & si uicti fuerint, inuident: Inanis
quippe gloriæ cupidi sunt. Scio in Latinis codicibus in
eo testimonio quod supra posuimus: Si tradidero cor/
pus meum ut glorier, ardeam habere pro glorier, sed ob
similitudinem uerbi, qua apud Græcos ardeam & glo/
rier, id est, καυθήσωμαι, & καυχήσωμαι una literæ parte distin
guitur, apud nostros error inoleuit. Sed & apud ipsos
Græcos ipsa exemplaria sunt diuersa.

Cap. VI

FRatres, & si præoccupatus fuerit homo in aliquo deli
cto, uos q spirituales estis, instruite huiusmodi in spi/
ritu mansuetudinis, cōsiderās teipsum &c.] Sciens Pau
lus eius dei se esse cultorem, qui nollet mortem peccato/
ris, sed poenitentiam: & excepta trinitate omnem creatu
ram licet non peccet, tamen posse peccare: eum quoque
qui spiritualis est, cohortatur sui timore ne peccet, ma/
num porrigere corruenti. Et pulchre præoccupatum in
delicto, hominem uocat, qui mori possit: ex ipso nomi/
ne fragilitatem conditionis ostendens, ut dignus sit ue/
nia, qui uelut homo errore deceptus, & mersus in uora/
ginem, seipsum sine auxilio & adiutore erigere non pos/
sit. Spirituali aūt non additur homo, sed quasi deo præ/
cipitur ut hominem præoccupatum in delicto instruat:
siue (ut melius habetur in Græco) perficiat in spiritu le/
nitatis. Qui autem perficitur, non ei desunt uniuersa, sed

tẽteris. Altèr alterius onera portate, & sic adimplebitis legẽ Christi. Nãm si quis existimat se esse aliquid cum nihil sit

A aliqua. Denique non peccatis pluribus, sed uitio aliquo præoccupatus errauit. Lenitatis spiritum & mansuetudinis in correctione peccantis spiritualis adhibeat, ne rigidus, ne iratus & tristis corrigere cupiat errantẽ, sed prouocet eum, spondens salutem, ueniã repromittens, Christi testimonium proferat, q̃ graui legis & peccatorũ onere depressos, ad iugum suum suaue & leue inuitet onus, ut discãt, q̃a humilis sit & mitis, & mansuetus corde, & inueniant requiem animab⁹ suis. Vtamur hoc testimonio aduersum hæreticos, qui diuersarum fingentes fabulas naturarũ, aiunt spiritualem, bonam esse arborem, & nunquã malos afferre fructus. Ecce Apostolus, cuius & ipsi autoritatem sequuntur, dicit eos qui spirituales sunt, posse peccare, si per altitudinẽ cordis sui inflentur & corruant. Quod & nos quoque fatemur, & χοϊκοὺς, spirituales fieri, si ad meliora reuertẽtur. Opponi nobis potest illud quod ad

1.Cor.4.d Corinthios scribitur: Quid uultis? In uirga ueniam ad uos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis? Si enim ibi ad peccatores, non in spiritu mansuetudinis, sed in uirga uenire se dicit: quomodo hic his qui in aliquo peccato præuenti fuerint, nõ uirgam adhibet, sed spiritũ mansuetudinis? Verum ibi ad eos dicitur qui post peccatum non sentientes errorem suum, nolebant maioribus suis subdi, & pœnitentia corrigi. Vbi uero peccator intelligens uulnus suum, tradit medico se curandum: ibi non est uirga necessaria, sed spiritus lenitatis. Sed & illud forte quæratur, q̃d si propterea instruere quis debeat peccatorem in spiritu lenitatis, quia consideret se, ne & ipse tentetur: ergo iustus qui de sua certus est mente, qui scit non posse se labi, non debet instruere peccatorem in spiritu lenitatis? Ad quod dicemus, etiamsi uicerit iustus, sciens quãto labore superauerit, magis peccanti ueniam

B largietur. Nam & saluator propterea tentatus est: iuxta omnia nobis similiter absq; peccato, ut posset compati & dolere infirmitatibus nostris, suo doctus exẽplo, q̃ difficilis sit in carne uictoria. Si quis uirgo ad senectam usq; permanserit, ignoscat ei qui adolescentiæ quodam calore deceptus est, sciens quantis difficultatibus illam transierit ætatẽ. Si quis pro Christi nominis confessione cruciatus, alium in tormẽtis uiderit denegare, compatiatur uulneribus negatoris: & non tam illum uictum q̃ se uicisse miretur. Cautelam quoq; scribentis attendite, quia non dixerit, cõsiderans te, ne & tu cadas, sed ne & tu tenteris. Vinci quippe uel uincere nõnunq̃ est in nostra potestate: cæterum tentari, in potestate tentãtis est. Si enim saluator tentatus est, quis potest esse securus, intentatum se uitæ huius maria transire? Qui putat Paulum iuxta humilitatem, & non uere dixisse: & si imperitus sermone, non tamen scientia, defendat huius loci consequentiam. Debuit quippe secũdum ordinem dicere: Vos qui spirituales estis, instruite huiusmodi in spiritu lenitatis, cõsiderantes uosmetipsos, ne & uos tentemini: & nõ plurali, inferre numerũ singularem. Hebræus igitur ex Hebræis, & qui esset in uernaculo sermone doctissim⁹, profundos sensus aliena lingua exprimere non ualebat: nec curabat magnopere de uerbis, quum sensum haberet in tuto. Hæc secũdum simplicem intelligentiam. Cæterum ut & secũdæ expositionis ordinem prosequamur, locus iste de epistolæ ad Romanos fine pãdendus est. Ibi enim cum similiter de escis & obseruationib⁹ scriberet Iudæorum, & eos qui legis iuxta literam præcepta contemnerent, firmos atq; perfectos: illos uero qui adhuc antiqua consuetudine ducebantur, infirmos paruulosq; narraret, & uideret iurgiũ esse inter spirituales & carneos: admonuit spirituales, ne contemnerent carneos & ait: Infirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus co

Rom.14.a gitationum. Alius enim credit mãducare omnia: qui autem infirmus est, holus mãducet. Is qui manducat, non

manducantem nõ spernat: & qui non mãducat, manducantem non iudicet: Deus enim illum assumpsit: Tu qui es qui iudices alienum seruũ? Suo domino stat, aut cadit. Stabit aũt: Potens est enĩ deus statuere illum. Et multa in medio super hoc sensu differens, adiecit in fine: Noli ꝓpter escã destruere opus dei. Et iterũ: Debem⁹ autem nos firmiores, imbecillitates infirmorum sustinere, & nõ nobis placere. Vnusquisq; uestrũ proximo suo placeat ad bonam ædificationẽ. C

a ¶ Alter alterius onera portate &c.] Quia peccatum onus sit, & psalmista testatur dicens: Iniquitates meæ eleuatæ sunt super caput meũ, quasi onus graue grauatæ sunt super me. Et Zacharias in specie mulieris, uidit super talentum plumbi sedere iniquitatem. Hoc onus saluator pro nobis tulit, suo nos exemplo docens, quid facere deberemus. Ipse quippe iniquitates nostras portat, & pro nobis dolet, & eos qui peccatorum ac legis onere sunt depressi, ad leue onus uirtutis inuitat, dicens: Iugum meũ suaue est, & onus meum leue. Qui igitur fratris non desperat salutem, sed manum porrigit deprecãti, & quantum in se est, flet cum flente: infirmus est cum infirmo, suaq; iudicat aliena peccata: iste per charitatem adimplet legem Christi. Quæ Christi lex est? Hoc est mandatum meum, ut diligatis inuicem. Quæ lex filij dei est? Diligite alterutrum sicut & ego dilexi uos. Quo modo dei filius nos dilexit? Maior hac dilectione nõ est, q̃ ut quis animam suam ponat pro amicis suis. Qui clementiã non habet, nec indutus est uiscera misericordiæ & lachrymarum, quamuis spiritualis sit, nõ adimplebit legem Christi. Sed & hunc locum cum superioribus copulemus: Duplicem enim sequimur intelligentiam. Si quis infirm⁹ in fide est, & adhuc lacte nutritur infantiæ, nec potest tam cito à legali obseruatione ad spiritualia sacramenta transire: uos qui robustiores estis, eius onera portate, ne per scientiam uestram frater pereat, pro quo Christus est mortuus. Portat quoq; fratris necessitatem, qui grauatum pauperem onere egestatis adiuuat, & facit sibi amicos de iniquo mãmona, quem post resurrectionem Christ⁹ affatur: Venite ad me benedicti patris mei, possidete præparatũ uobis regnum à cõstitutione mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere. Iuxta hunc sensum etiam in alia epistola Paulus Timotheum docens, addidit: Diuitibus huius seculi præcipe nõ sublime sapere: pro eo quod est, nõ superbire, neq; sperare in incerto diuitiarum, sed in deo qui præstat omnia abunde ad fruendum, bene agere, diuites esse in operibus bonis, facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendãt ueram uitam. Qui ueram uitam apprehendit, eum uidelicet qui loquitur: Ego sum uita, implebit legẽ Christi quæ tendit ad uitam. b ¶ Nam si quis existimat se esse aliquid &c.] Si quis non uult onera aliena portare, & immisericors suo tantum opere & uirtute contentus est, nõ quærens quæ aliena sunt, sed quæ sua: hoc est, sui tantum amator, & non etiam dei, ipse se seducit. Dupliciter autem legi potest atque distingui: Vel si quis existimat esse se aliquid cũ sit nihil. Aut ita: Si quis existimat se esse aliquid: ut postea inferamus, cum sit nihil, se ipse seducit. Et magis in Græco q̃ in Latino resonat ista distantia. Prioris distinctionis hic sensus est: Qui se aliquid existimat esse & nihil est, ipse se decipit. Secundus sensus altior est, & qui nobis magis placet: Si quis existimat se esse aliquid, in eo quod se putat esse aliquid, & non ex clementia in proximum, sed ex suo opere & labore se iudicat, sua tantũ uirtute cõtentus: iste ex hac ipsa arrogãtia nihil fit, & ipse se decipit: quod melius in Græco dicitur φρεναπατᾷ, hoc est, mentem suã decipit: pro quo Latinus posuit interpres, se ipse seducit. Mentẽ aũt suã decipit, q se putat esse sapientẽ: & secundũ Esaiã, sapiens

Psal.37.a
Zach.5.a
Matth.11.d
Ioann.15.b
D
1.Timot.6.d

A sapiens in se est, & in conspectu suo intelligēs. Ad circuncisionem & legem, ita loci huius cōnectitur intellectus: Qui spiritualis est, & misericordiam in proximum non habet: cōtemnens humilem, quia ipse sublimior est, ipse se decipit: nesciens hanc spiritus esse legem, ut nos inuicē diligamus. a ¶ Opus autem suum probet unusquisq;, & sic in semetipso tantum gloriā habebit, & nō in altero &c.] Sensus iste est: Tu qui te æstimas spiritualem, & de alterius infirmitate robustior es: non debes imbecillitatem iacentis, sed tuam fortitudinem considerare. Neq; enim si alius perfecte non potest ad Christianismum à Iudaismo transire, idcirco tu perfectus es Christianus: sed si te propria conscientia non remordet, habes in temetipso gloriam & non in altero. Athleta non ideo fortis est, quia uicit infirmum, & languida aduersarij membra superauit: sed si robustus est, & in sua fortitudine, nō in infirmitate alterius gloriatur. Intelligi potest & aliter: Qui conscientiam habet operis boni, & seipsum considerans, opus suum non reprehendit: non debet de hoc apud alium gloriari, & laudem suam foras fundere, & communicare cum cunctis, & ex hominū quærere fauore iactantiā: sed in semetipso habeat gloriā, & dicat: Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mūdus crucifixus est, & ego mūdo. Qui gloriam quærit ab altero, huic nec mundus crucifixus est, nec crucifixus est ipse cū Christo. Recepit quippe quod
B quærebat ab hominibus mercedem suam. b ¶ Vnusquisq; enim onus suum portabit &c.] Videtur superioribus contrarie, ubi ait: Alter alterius onera portate: Si enim onus suum unusquisq; portabit, alter alterius onera portare non poterit. Sed uidendum, quod ibi præcepit ut peccantes in hac uita nos inuicem sustentemus, & in præsenti seculo alterutrum auxilio simus: hic autem de domini dicat in nos iudicio: quod nō ex alterius peccato & comparatione deterioris, sed iuxta nostrum opus, aut peccatores ab eo iudicemur aut sancti, recipiente unoquoq; secundum opus suum. Obscure licet doceamur per hanc sententiolam, nouum dogma quod latitat: dum in præsenti seculo sumus, siue orationibus, siue consilijs inuicem posse nos coadiuuari. Cum autem ante tribunal Christi uenerimus, non Iob, non Daniel, nec Noe rogare posse pro quoquam: sed unumquenq; portare onus suum. c ¶ Cōmunicet autem is qui catechizatur uerbum, ei qui se catechizat in omnibus bonis &c.] Marcion hunc locum ita interpretatus est: ut putaret fideles & catechumenos simul orare debere, & magistrum cōmunicare in oratione discipulis: illo uel maxime elatus quod sequatur, in omnibus bonis: Cū utiq; si de oratione sermo fuisset, non debuerit ei præcipi qui catechizatur, sed ei qui se catechizat: id est, non discipulo, sed magistro. Deinde etiam cætera quæ sequuntur, cum eius expositione non congruunt: Quæ seminauerit homo, hæc & metet. Et: Bonum autem facientes, non deficiamus: Tempore enim suo metemus, non deficientes. Sensus itaq; iste est: Quia superius spiritualibus præceperat: ut eos qui præoccupati fuerant in aliquo delicto, instruerent in spiritu lenitatis, & alter alterius onera portarent adimplentes legem Christi, nunc econtrario his qui adhuc imbecilliores, & discipuli, & carnales erant: præcipit: ut quomodo ipsi à magistris spiritualia metūt, sic magistris carnalia præbeant: Qui totos se diuinæ eruditioni & studio tradentes, uitæ huius necessarijs indigeant, & fiat illud quod de manna scriptum est: Qui mul-

nihil sit, seipsum seducit. Opus autē suum probet unusquisq;, & sic in semetipso tantum gloriā habebit, & non in altero. Vnusquisq; enim onus suum portabit. Communicet autem is qui catechizatur uerbum, ei qui se catechizat in omnibus bonis. Nōlite errare, deus non irridetur: quę enī seminauerit homo, hęc & metet. Quōniā q seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem. Qui aūt seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam

C tum non abundauit, & qui modicum non minorauit. Bona autem in præsenti loco iuxta uulgi consuetudinē, moremq; cōmunem, uictum & uestitum, & cætera quæ homines inter bona numerant, appellauit. Habentes enim uictum & uestitum, his cōtenti sumus. 1.Tim.6.b Nec mirum si Paulus ea quæ erāt corpori necessaria, boni appellatione signauit: cum etiā saluator noster ad eos qui necdū ad uirtutum culmen ascenderant, sed adhuc humilius incedebant, & sibi addi poscebant sidem, dixerit: Si ergo Matth.7.b uos cum mali sitis, scitis bona data dare filijs uestris: quāto magis pater uester cœlestis dabit bona petentibus se? Ego puto & Iob cum ad uxorem, quasi unam de insipientibus mulieribus loqueretur, respectu eius quæ ita putabat de corporalibus diuitijs loquutum: Si bona accepimus de manu domini: Iob.2.c & rursum de angustijs & pressuris & tentatione quæ uictoriā afferant: Quare mala non sustineamus? Cum utiq; mala & bona non in diuitijs & pressuris, sed in uirtutibus ponantur & uitijs: ut iustus loquitur in psalmo: Quis est homo qui uult uitā, cupit Psal.33.c uidere dies bonos? Prohibe linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum. Declina à malo & fac bonum. Ibidem.36.e Proprie malum dicitur, quod uitandū est: bonum, quod facere debemus. Diues quoq; ille in euāgelio, qui mali & boni scientiam nō habebat, recte agrorum ubertatem bona arbitrabatur, dicens: Anima, habes bona posita in annos multos: quiesce, comede, bibe, & lætare. Luc.12.c Et
D alius qui iacebat in purpura, & delicijs affluebat, audiē apud inferos ab Abraham: Recepisti bona in uita tua. Illud quoq; attendendum: ne forte & hoc possit intelligi, dari discipulis mandatū: ut eis qui se instruunt, uerbum communicent, obsequantur, dociles, facilesq; se præbeant. In his tamen quæ bona sunt, quæ spiritualia & non hæretica uel Iudaica prauitate peruersa. d ¶ Nolite errare, deus non irridetur: quæ enim seminauerit homo, hæc & metet &c.] Præuidens spiritu, eos qui docentur & debent magistris sumptus & uitæ necessaria ministrare posse obtendere paupertatē, & dicere: Ager meus hoc anno aruit siccitate: uineam grando contriuit: redditus qui esse poterant, tributa rapuerunt: non habeo unde tribuam quod iubetur, adiecit: Nolite errare, deus non irridetur. Scit, inquit, corda uestra, non ignorat facultates: Excusatio uerisimilis, hominem potest utcunq; placare, deum non potest fallere. Et simul cohortatur ad id quod præceptum est exhibendum, semen nominans: ne putet perditum, quod multiplicato fœnore recepturus est. Ad Corinthios quoq; rationem dati & accepti, simili docuit exemplo: Qui parce seminat, parce & metet, & 2.Cor.9.b qui seminat in benedictione, de benedictione & metet. Vnusquisq; sicut propositum habet in corde: non ex tristicia aut ex necessitate: Hilarem enim datorem deus diligit. e ¶ Quoniā qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionē. Qui autem seminat in spiritu, de spiritu &c.] Omne quod loquimur, agimus, cogitamus, in duobus seminatur agris, carne & spiritu. Si bona sunt quæ de manu, ore, corde promūtur: seminata in spiritu, uitæ æternæ fructibus redundabūt. Si mala, ab agro carnis excepta, corruptiōis nobis segetē pullulabūt. Aliter: Qui legē carnaliter intelligit, repromissiones carnales, & quæ in præsenti seculo corrumpuntur, expectat. Qui autem spiritualis auditor est, seminat in spiritu, & de spiritu metet uitam sempiternam. Simul notemus sermonis consequentiam, & eam cum superioribus copulemus: hominem uocari in spiritu seminantē: qui quando

A coeperit uitam metere sempiternam, homo fortasse esse desistat. Tacianus qui putatiuam Christi carnem introducens, omnem coniunctionem masculi ad foeminã immundam arbitratur: Encratitarum uel acerrimus haeresiarches, tali aduersum nos sub occasione praesentis testimonij usus est argumẽto. Si qui seminat in carne, de carne metet corruptionem: in carne autẽ seminat, q mulieri iungitur: ergo & is qui uxore utitur, & seminat in carne eius, de carne metet corruptionem. Respondebitur ei primum non dixisse Paulum, qui seminat in carne, sed in carne sua. Nemo aũt secum ipse concumbit, & in sua carne seminat. Deinde ut obseruationem hanc quam annotauimus, in carne sua, ex abundanti ei cõcedamus: addendũ est eos quoq; qui comedãt & bibant, & dormiant, & aliquid faciãt ob refrigeriũ corporis: iuxta illum seminare in carne, & de ea metere corruptionem. Quod si ad hoc confugerit, ut dicat eos qui siue bibant, siue manducent, siue dormiãt: in nomine tamen domini omnia cum ratione perficiãt, non in carne seminare, sed in spiritu: & nos ei similiter respondebimus, eos quoq; qui dei primam sententiam
Gen.1.c sequantur cum ratione facientes: Crescite & multiplicamini & replete terram: non in carne, sed in spiritu seminare. Syllogismus itaq; eius futilis & caducus, sophismate primum decipit audientẽ. Caeterum diligenter inspectus, facile soluitur: Neq; enim possumus dicere, Abraham, Isaac & Iacob & alios sanctos uiros, qui de repromissione nati sunt: ipsum quoq; domini praecursorem: quia in carne natus est, de corruptionis germine pullulasse. Illud pariter obseruandum: quod qui seminat in
B carne, cum additamento suae carnis ponitur: qui autem seminat in spiritu, non dicitur in spiritu suo, sed simpliciter in spiritu. Qui enim bona seminat, non in suo quippiam, sed in dei spiritu seminat, de quo & uitã est messurus aeternam. a ¶ Bonum autem facientes, non deficiamus &c.] Cohortatur eos ad studium perseuerantiae, qui in hac uita mercedem boni operis expectant: nescientes quia sicut in semine aliud sationis, aliud messis est tempus: sic & in praesenti uita, sementem esse opera: quae uel in spiritu uel in carne metantur: messem uero futurũ iudicium, & pro qualitate uel diuersitate sementis, diuersas nos facere messuras, centesimum & sexagesimũ, & tricesimũ fructum: quam segetem nemo potest metere defi-
Matth.10.c ciens. Qui enim perseuerauerit usq; in finem, hic saluus
Esa.5.g erit. Sicut & alio loco praecipitur: Esto nõ deficiẽs. Quale est autem ut cum peccatores quotidie in malis operibus augeantur, nos in bono opere lassemur? b ¶ Ergo dum tempus habemus, &c.] Tempus sementis (ut diximus) tempus est praesens, & uita quam currimus. In hac licet nobis quod uolumus seminare. Cum ista uita transierit, operandi tempus aufertur. Vnde & saluator ait:
Ioan.9.a Operamini dum dies est: ueniet nox quãdo iam nullus poterit operari. Ortus est nobis dei sermo, sol uerus, & congregatae sunt bestiae recedentes in cubilia sua: procedamus ut homines ad opus nostrum, & usq; ad uespe-
Psal.103.c ram laboremus: sicut mystice cantatur in psalmo: Posuisti tenebras, & facta est nox: In ipsa pertransibunt bestiae syluae: catuli leonum rugientes, ut rapiant, & quaerant à deo escam sibi. Ortus est sol, & congregatae sunt, & in cubilibus suis dormierũt. Egredietur homo ad opus suũ: & ad operationem suam usq; ad uesperam. Siue aegrotamus, siue sani sumus, humiles uel potentes, pauperes, diuites, ignobiles, honorati, esurientes, siue uescentes, omnia in nomine domini cum patientia & aequanimitate faciamus, & implebitur in nobis illud quod scriptum est:
Rom.8.c Diligentibus aũt dominũ, omnia cooperantur in bonũ. Ira ipsa & libido, & iniuria, quae desiderant ultionem: si

nam. Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus, non deficientes. Ergò dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes: maxime autẽ ad domesticos fidei. Vidẽte qualibus literis scripsi uobis

me refrenem, si propter deum tacuerõ, si per singulos com- C
motionis aculeos, & incentiua uitiorum, dei desuper me uidentis recorder, fiunt mihi occasio triumphorum. Ne dicamus in largiendo: Ille est amicus, hunc nescio: hic debet accipere, iste contemni. Imitemur patrem nostrũ qui Matth.5.g
solem suum oriri facit sup bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Fons bonitatis omnibus patet. Seruus & liber, plebeius & rex, diues & pauper, ex eo similiter bibunt. Lucerna cum accensa fuerit in domo, omnibus lucet aequaliter. Quod si in cũctos indifferenter liberalitatis frena laxantur: quãto magis in domesticos fidei, & in Christianos: qui eundem habent patrem, eiusdẽ magistri appellatione censentur? Videtur autẽ mihi locus iste posse & superioribus cohaerere: ut domesticos fidei, magistros nominet quibus supra omnia quae putantur bona, ab auditoribus suis iusserat ministrari. Breue est uitae istius curriculum. Hoc ipsum quod loquor, quod dicto, quod scribo, quod emendo, quod relego, de tempore meo mihi aut crescit, aut deperit. Titus filius Vespasiani: qui in ultionem dominici sanguinis subuersis Hierosolymis, Romam uictor ingressus est, tantae dicitur fuisse bonitatis: ut cũ quadã nocte sero recordaret in coena, quod nihil boni die illa fecisset, dixerit amicis: Hodie diem perdidi. Nos putamus non perire nobis horã, diem, momenta, tempus, aetates, cum ociosum uerbũ loquimur: pro quo reddituri sumus rationẽ in die iudicij? Quod si hoc ille sine lege, sine euangelio, sine saluatoris & apostolorũ doctrina, naturaliter & dixit & fecit: quid nos oportet facere, in quorũ condemnationẽ habet & Iuno uniuiras, & Vesta uirgines, & alia idola cõtinentes? Beatus Ioannes
euangelista cum Ephesi moraretur usq; ad ultimã sene- D
ctutem, & uix inter discipulorũ manus ad ecclesiam deferretur, nec posset in plura uocẽ uerba contexere: nihil aliud per singulas solebat proferre collectas, nisi hoc, fi-
lioli diligite alterutrũ. Tandẽ discipuli & fratres qui ade- 1.Ioan.4.b
rant, taedio affecti, q eadẽ semper audirẽt, dixerũt: Magister, quare semp hoc loqueris? Qui respondit dignã Ioanne sententiã: Quia praeceptũ dñi est, & si solũ fiat, sufficit. Hoc propter praesens apostoli mandatũ: Operemur bonũ ad oẽs: maxime aũt ad domesticos fidei. c ¶ Videte qualib9 literis &c.] Hi qui circũcidi Galatas uolebant, disseminauerãt alia Paulũ facere, alia praedicare, & suo opere destruere sermonẽ: q qui legẽ assereret abolitam, ipse inueniref in lege. Hanc opinionẽ, quia nõ poterat Paulus apud oẽs praesens subuertere: prohibebatur quippe uinculis, quae ob Christi martyriũ sustinebat, seipsum p literas repraesentat. Et ne aliqua suppositae epistolae suspicio nasceretur: ab hoc loco usq; ad finẽ, manu sua ipse perscripsit: ostendens superiora ab alio exarata. Quod aũt sub nomine eius à falsis doctoribus epistolae
mitterent, ad Thessalonicẽses quoq; demõstrat scribẽs: 2.Thess.2.a
Rogamus aũt uos fratres per aduentũ domini nostri Iesu Christi, & nostrae congregationis in ipsum: ut nõ cito moueamini à uestro sensu, nec terreamini, neq; per spiritũ, neq; per sermonẽ, neq; per epistolã tanq̃ per nos missam: quasi instet dies dñi: ne qs uos seducat ullo modo. Et ut totã epistolã quã mittebat, suspicione erueret falsitatis: manu sua in fine subscripsit, dicens: Salutatio mea manu Pauli, quod est signũ in omni epistola, ita scribo: Gratia dñi nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Ad
Colossenses etiã quas dictauerat literas, manu sua simili- Col.4.d
ter subnotauit: Salutatio mea manu Pauli: Memores estote uinculorũ meorũ. Et ubicunq; sciebat falsos adesse doctores qui possent per apostoli autoritatem noua dogmata seminare, epistolam manu propria subscribebat. Denique & ad Corinthios scribens, in quibus erant

schismata

uobis mea manu. Quicunq; uolunt placere in carne, hi cogunt uos circuncidi: tantum ut crucis Christi persecutionem non patiantur. Neq; enim qui circuncisi sunt, hi legem custodiunt: sed uolunt uos circuncidi, ut in carne uestra glorientur. Mihi aūtem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Neq; enim circuncisio aliquid est, neq; præputium; sed noua creatura. Et quicunq; hanc regulam sequuntur, pax super illos & misericordia

A schismata & hæreses, unoquoq; dicente: Ego sum Pauli, 1.Cor.1.b & ego Apollo: ego autem Cephæ, epistolā suam tali annotatione signauit: Salutatio mea manu Pauli. Si quis non amat dominū Iesum Christū, anathema sit marana tha, & cætera. Propter hoc igitur uolens omnem occasionem falsis auferre doctoribus: qui & Galatas à ueritate euangelij deprauarant, finē epistolæ manus suæ annotatione compleuit dicēs: Gal.6.c Videte qualibus literis scripsi uobis: nō quod grandes literæ fuerint: hoc q̄ppe in Græco sonat πηλίκοις, sed quod suæ manus essent eis nota uestigia: ut dum literarū apices recognoscunt, ipsum se putarent uidere qui scripserat. In hoc loco uir apprime nostris temporibus eruditus, miror quomodo rem ridiculam locutus sit. Paulus, inquit, Hebræus erat, & Græcas literas nesciebat. Et quia necessitas expetebat, ut manu sua epistolam subscriberet: contra cōsuetudinem curuos tramites literarum, uix magnis apicibus exprimebat: etiam in hoc suæ ad Galatas indicia charitatis ostendens: quod propter illos id quoq; quod nō poterat, facere conaretur. Grandibus ergo Paulus literis scripsit epistolā: quia sensus erat grandis in literis, & spiritu dei uiui, non atramento, nec calamo fuerat exaratus. Quod autē apposuit, mea manu: opera intelligimus in manib. Quam ob causam crebro & in prophetis scribitē: sermo dei qui factus est in manu Hieremiæ siue Aggei: ut per hanc q̄q; B similitudinē in manu Pauli sciamus factum dei esse sermonem. Grandes Paulus literas non solum tunc ad Galatas, sed etiam hodie scribit ad cunctos, & quamuis parui sint apices, quibus eius epistolæ cōscribuntur, tamen magnæ sunt literæ: quia in literis magnus est sensus.

a ¶ Quicunq; uolunt placere in carne, hi cogunt uos &c.] Superius ostendit ex quo loco sua subscripserit manu: nunc quid scripserit, replicat. Caius Cæsar, & Octauianus Augustus, & Tyberius successor Augusti, leges promulgauerant: ut Iudæi qui erant in toto Romani imperij orbe dispersi, proprio ritu uiuerent, & patrijs ceremonijs deseruirent: Quicunq; igitur circuncisus erat, licet in Christū crederet: quasi Iudæus habebatur à gentibus. Qui uero absq; circuncisione se non esse Iudæum præputio præferebat persecutionibus tam gentilium, q̄ Iudæorum fiebat obnoxius. Has igitur persecutiones hi qui Galatas deprauauerant declinare cupientes: circuncisionem pro defensione discipulis persuadebant quam nunc Apostolus confidentiam in carne uocat: quod scilicet tam gentilibus quos timebāt, q̄ Iudæis quibus uolebant placere, circuncisionem in persecutione proponerent. Nam nec Iudæi persequi eos poterant nec gentiles quos uolebant, & proselytos circuncidere, & ipsos legis præcepta seruare. b ¶ Neq; enim qui circuncisi sunt, hi legem custodiunt &c.] Propter infirmitatem, inquit, carnis, lex impleri non potest. Vnde & Iudæi præcepta magis hominū & doctrinas, q̄ dei mandata custodiunt: neq; corporalē facientes legem, impossibile quippe est, neq; spiritualem, quam non intelligunt. Vnde hoc est omne quod student, quod agunt, quod nituntur: ut apud Iudæos de uestræ carnis iniuria glorient, & iactitent suo gentes magisterio circuncisas. Hoc aūt totum faciunt, ut Iudæis placeant, & expugnatæ legis inuidia cōquiescat. c ¶ Mihi aūt absit gloriari &c.] Solus potest in cruce Christi gloriari qui tollit eam & sequitur saluatorē: qui crucifixit carnē suā cum uitijs & cōcupiscentijs, qui mortuus est mūdo, & non contēplatur ea quæ uidentur, sed quæ non uidentur: uidēs mundū crucifixū, & transeuntē C figurā eius. Crucifigitur aūt iusto mūdus ille, de quo saluator ait. Ego uici mundū. Et: Nolite diligere mūdū. Et: Ioan.16.g Nō accep. istis spiritū è mūdo. Cui crucifixus est mūdus huic mūdus & mortuus est: & iam ei uenit mundi consummatio, & dignus effectus nouo cœlo, & noua terra, & nouo testamento, canit canticum nouum, & accipit nomen nouū scriptū in calculo, quod nemo nouit nisi qui acceperit illud. Quæritur quomodo nunc Paul⁹ dicat: Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi: 1.Cor.15.e 2.Cor.12.e cum in alio loco de alijs glorietur, ut ibi: Ita per uestram gloriam quam habeo in Christo Iesu. Et ne rum: Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me uirtus Christi. Et in alio loco: Bonum autem mihi est magis mori, q̄ ut gloriam meam quis euacuet, & cætera quæ in hunc modū scripta sunt. Sed sciendum quod omnis illa gloriatio ad crucem relata, gloria crucis sit, & quicquid dignum in uirtutibus perpetratur, hoc fieri ob domini passionem. d ¶ Neq; enim circuncisio aliquid est &c.] Quomodo fidelis & infidelis, cum unus sit per substantiam, in duos diuiditur iuxta intelligentiæ diuersitatem, Apostolo dicente: Expoliantes uos Col.3.b ueterem hominem cum operibus eius, & induentes nouum, qui renouatur in cognitionem iuxta imaginē creatoris: sic & mundus cum secundum substantiam unus sit, secundum sensum alius atq; alius efficitur. Peccatori, D mūdus uetus est: sancto, nouus. Cum enim sancto mundus fuerit crucifixus: nequaquā est ei circuncisio & præputium: non Iudæus neq; gentilis, sed noua creatura, in quam transfiguratur corpus humilitatis nostræ, conforme corporis gloriæ Christi. Vetera quippe transierunt: ecce facta sunt omnia noua. Et quomodo alia est gloria 1.Cor.15.e solis, alia lunæ, alia stellarū: Stella quippe à stella differt in gloria: sic & resurrectio mortuorū. De qua & Daniel pari uoce concordat, dicens: Plurimi dormientiū de terræ Dan.12.a puluere surgēt: hi in uitā æternā, & hi in opprobrium & in confusionē æternā: Et intelligentes fulgebunt sicut splendor firmamenti, & de iustis multi sicut stellæ in sempiternū. Neq; enim in sole & luna, firmamento & stellis, circūcisio aliquid ualet, aut præputiū: sed est noua cōditio sine his partib. corporū, quæ possunt secari. Ita igitur & nos qui diligimus deū & præparata sunt nobis quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt: cū de corpore humilitatis transformati fuerimus in corpus gloriæ dñi Iesu Christi: illud habebim⁹ corpus quod nec Iudæus possit incidere: nec cū præputio custodire gentilis. Nō quod aliud iuxta substantiam sit: sed quod iuxta gloriā sit diuersum. Oportet enī mor 1.Cor.15.g tale hoc induere immortalitatē, & corruptiuū hoc incorruptiōe uestiri. Huic quid simile & beatus euāgelista Io 1.Ioan.3.a annes sentiēs est locutus: Charissimi nūc dei filij sumus, & necdū manifestū est quid futuri sumus: Scimus quia si manifestatū fuerit: similes ei erimus, quia uidebimus eum sicut ipse est. Quia ergo necdum manifestū est illud corp⁹ gloriæ Iesu Christi: quod & uestigia clauorū post resurrectionem habuit, & clausis ianuis est ingressum: nos qui iā nunc in baptismate Christo cōresurreximus, in nouum renati hominē, nec circuncisioni, nec præputio seruiamus: sed quod futuri sumus, iā nūc nos esse credamus. e ¶ Et quicunq; hanc regulam &c.] Ad normam omnia diriguntur, & utrū praua recta'ue sint, cum regula apposita fuerit arguuntur: Ita & doctrina dei

sericordia & super Israel dei. Dē cætero nemo mihi molestus sit. Ego ēnim stigmata domini Iesu in corpore meo porto. Grátia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres, amen.

A quædam quasi norma sermonis est: quæ inter iusta iudicat & iniusta: quam qui secutus fuerit: habebit pacem in semetipso quæ superat omnem sensum: & post pacem, misericordiā quæ præcipua est in dei Israel. Dei uero Israel est, ad distinctionem eius qui dei Israel esse cessauit. Dicunt enim se esse Iudæos & non sunt, sed mentiūtur: cum sint de synagoga satanæ. Nec mireris si ad imitationē spiritualis Israel, carnalis sit Israel, q nec pacē habeat nec misericordiā: de q̄ &
1.Cor.8.b ad Corinthios scribitur: Videte Israel secundū carnē: cū ad imitationē quoq; dei & domini, multi sint dij & multi domini, siue in cœlo siue in terra. Pulchre autem uno sermone ut epistolam iuxta propositū argumentum finiret, Israel dei uocatōe: quo scilicet omnia quæ supradicta sunt, non extra causam, sed ex causa disputata doceātur. a ¶ De cætero nemo mihi molestus sit &c.] Non quasi defecerit in docendo, sed quo & agricola hunc habeat laborem, si quæ plantauerit uirgulta siccentur: & pastor sollicitudinem si pecora quæ congregauerat dissipata lanientur. Melius ergo in Græco legitur: De cætero labores mihi nemo exhibeat: ne rursum scilicet in uobis necessitatem habeam laborandi. Laborem præstat magistro qui aliter & uiuit & sentit, q̄ magister & docuit & fecit. Potest & contentionem eorum si qui contradicere deinceps uoluerint præuenire, quod etiam ad Corinthios in uelando mulieris capite, & masculi non uelando, post multa complexus est, dicens: Si quis aūt uidetur contentiosus esse: nos talem cōsuetudinem non habemus neq; ecclesia dei. hoc est, nos diximus quæ nobis honesta uidebantur & iusta: si quis aūt nolens acquiescere ueritati,
B quærit quid respondeat, & quibus nitatur contra: sciat se responsione non dignum, qui magis cōtendere paratus est q̄ doceri. b ¶ Ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto &c.] Qui post aduentū Christi in carne circuncidirur, nō portat stigmata domini Iesu, sed ha
2.Cor.11.c bet gloriam in confusione sua. Qui uero in plagis supra

modum, in carceribus frequenter: ter uirgis cæsus est: se C
mel lapidatus est, & cætera quæ in Catalogo scripta sunt gloriandi: hic stigmata domini Iesu in corpore suo portat. Forte & is qui macerat corpus suum & subijcit seruituti: ne alij prædicans ipse reprobus inueniatur, portat stigmata domini Iesu 1.Cor.9.d
in corpore suo. Lætabantur & apostoli q̄d Act.5.g
dignī fuerant pro nomine Iesu cōtumeliā Gal.5.d
pati. c ¶ Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro &c.] Non dissensio, non legis seruitus, non rixa, non iurgium, sed gratia domini Iesu Christi sit cum spiritu uestro. Nequaq̄ cū carne, nequaq̄ cum anima: siue quia spirituales facti, caro & anima esse desistis: siue quod in principali etiā ea quæ minora sunt cōprehendantur. Anima enim & caro sub-
iecta sunt spiritui. De quo & Ecclesiastes loquitur: Spiri Eccle.12.c
tus reuertetur ad eum qui dedit illum. Et Paulus in alio Rom.8.c
loco: Ipse spiritus testimonium perhibet spiritui nostro. Hæc autem gratia domini Iesu nō cum omnibus est, sed cum his qui fratres ab apostolo merētur uocari, fratres fideles, fratresq; germani: quod amen uerbum significat Hebræū. Amen enim LXX. interpretes, fiat: Aquila, Symmach⁹ & Theodotio, fideliter siue uere, interpretati sūt. Et quomodo in ueteri testamento quadam iurandi con
suetudine deus sua uerba confirmat, dicens: Viuo ego Num.14.d
dicit dominus: per sanctos quoq; iuratur, uiuit anima tua: ita & saluator noster in euāgelio per uerbum amen uera esse quæ loquitur ostendit. Quod autem amen consensum significet audientis, & sit signaculum ueritatis,
ad Corinthios quoq; prima nos docet, in qua Paul⁹ ait: 1.Cor.14.c
Cæterum si benedixeris spiritu: quis supplet locū idio
tæ? Quomodo dicet amen super tua benedictione: quo D
niam quidē nescit quid dicas? Ex quo ostendit non posse idioten respondere uerum esse quod dicitur: nisi intellexerit quod docetur.

Commentariorum in epistolam ad Galatas finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOlam ad Ephesios ad Paulam & Eustochium procemium.

SI quicquam est Paula & Eustochium, quod in hac uita sapientem uirum teneat, & inter pressuras & turbines mundi æquo animo manere persuadeat: id esse uel primum reor, meditationem & scientiam scripturarum. Cum enim à cæteris animantibus hoc uel maxime differamus, quod rationale animal sumus, & loqui possumus: ratio autem omnis & sermo, diuinis libris cōtineatur, per quos & deum discimus, & quare creati sumus, non ignoramus: miror quosdam extitisse qui aut ipsi se inertiæ & somno dantes, nolint quæ præclara sunt discere: aut cęteros qui id studij habent reprehendendos putēt. Quibus cum possim districtius respondere: & breuiter eos uel offensos dimittere uel placatos, multo esse melius scripturas legere quàm augendis & cumulandis opibus inhiare: Illud dicam, quod uel apud iniquissimum iudicem obtineam: placere mihi ocium meum, & solitudinem omni celebritate iucundiorem uideri. Et quomodo ego non reprehendo, non damno quod faciūt: ita illos ineptias meas mihi debere concedere. Parum eloquens sum, quid ad te? disertiorem lege. Non digne Græca in Latinū transfero, aut Græcos lege, si eiusdem linguæ habes scientiam, aut si tantū Latinus es, noli de gratuito munere iudicáre, & ut uulgare prouerbiū est, Equi dētes inspicere donati. Nunquid te manu cōserta in ius traho, quia nostra nó scribas? Me imperitior quisq; lecturus est, tua forsitan dicta si scripseris, Tullius admirabitur. Nunquid aut Tertullianus beatū martyrē Cyprianū, aut Cyprianus Lactantiū, aut Lactantius Hilarium deterruit à scribendo? Taceo de cæteris minutalibus qui mecum in libris suis garriunt. Nisi & parua fuerint, magna eminere non possunt. Primum non dicitur, nisi secundū sequatur & tertiū. Ad summa non scandimus, nisi per ima

A ima gradiamur. Quamobrem obsecro tam uos quæ in præsentiarum estis, quàm sanctam Mar C
cellam unicum uiduitatis exemplar, ne facile maledicis & inuidis opuscula mea tradatis: neq; de-
tis sanctum canibus, & margaritas mittatis ante porcos. Qui cum bona imitari non queāt, quod
solum facere possunt, inuident, & in eo se doctos eruditosq; arbitrantur, si de alijs detrahant.
Quibus obsecro respondeatis ut figant ipsi stilum: tria ut dicitur uerba coniungant: sudent pau-
lulum: experiantur semetipsos, & ex labore proprio discant ignoscere laborantibus. Scitis enim
& ipsæ quod ad hoc me explanationum opus, inuitum & retrectantem compuleritis. Non quo
ab adolescentia aut legere unquam, aut doctos uiros ea quæ nesciebam interrogare cessauerim,
& meipsum tantum (ut plericq;) habuerim magistrū. Deniq; nuper ob hanc uel maxime causam
Alexandriā perrexi, ut uiderem Didymum, & ab eo in scripturis omnibus quæ habebam dubia
sciscitarer. Sed cū aliud sit proprios libros cōponere: uerbi gratia: de auaritia, & de fide, de uirgini-
tate, de uiduis, & super unaquaq; materia testimonijs scripturarum hinc inde quæsitis, eloquen-
tiam iungere secularem, & penè in cōmunibus locis, pompaticū iactare sermonem: Aliud in sen-
sum prophetæ & apostoli ingredi: intelligere cur scripserint: qua sententiam suam ratione firma-
uerint: quid habeant in ueteri lege proprium, Idumæi, Moabitæ, Ammanitæ, Tyrij, Philisthijm,
Aegyptij, & Assyrij: Quid rursum in nouo testamēto Romani, Corinthij, Galatę, Philippenses,
Thessalonicenses, Hebræi, Colossenses, & quam nunc ad Ephesios epistolam habemus in ma-
nibus. Necesse est enim ut iuxta diuersitates locorum & temporum, & hominum quibus scriptæ
sunt, diuersas & causas & argumenta & origines habeant. Et quomodo beatus Ioannes in Apo-
calypsi sua ad septem scribens ecclesias, in unaquaq; earum specialia uel uitia reprehendit uel uir-
tutes probat: ita & sanctus apostolus Paulus per singulas ecclesias uulneribus medet' illatis: nec
ad instar imperiti medici uno collyrio omnium oculos uult curare. Et quia iam ad Galatas oran-
tibus nobis, ante paucos dies quid uobis uideretur expressimus: Nūc ad Ephesios transeundum
est, mediam apostoli epistolam, ut ordine ita & sensibus. Mediam autem dico, non quo primas
B sequens, extremis maior sit: sed quomodo cor animalis in medio est: ut ex hoc intelligatis quātis D
difficultatibus, & quàm profundis quæstionibus inuóluta sit. Scribebat ad Ephesios Dianam co-
lentes, non hanc uenatricem quæ arcum tenet atq; succincta est: sed illam multimāmiam quam
Græci πολύμασθον uocant: ut scilicet ex ipsa quoq; effigie, mentirentur omnium eam bestia-
rum & uiuentium esse nutricem. Scribebat autem ad metropolim Asiæ ciuitatem, in qua ita ido-
lolatria & quod semper idololatriam sequitur, artium magicarū præstigiæ uiguerant, ut Deme-
trius diceret, & magnę deæ templū Dianæ in nihilum reputabitur: destruetur quoq; magnitudo
eius quam cuncta Asia & uniuersus orbis colit. Deniq; triēnio ibi Apostolus moratus est: nocte
& die dei euangelium prædicans, ut idololatriæ arce destructa, facile minorum urbium templa
caperentur. Hoc ipsum scriptura refert quomodo Paulus ad Ephesios sermocinetur, dicens: Qua-
propter uigilate, recordantes quia triennio nocte ac die non cessaui cū lachrymis monere unum
quenq; uestrum: & nunc cōmendo nos deo & uerbo gratiæ eius, qui potens est ædificare & da-
re uobis hęreditatē in sanctificatis omnibus. Indigebant enim cōmendatione apostoli ad deum,
quos tanto tempore dæmonum error tenuerat, & sciebant esse spirituales aliquas potestates, &
in extis atq; augurijs & diuinationibus quandam similitudinem diuinitatis agnouerant. Vnde
rursum ad eos loquitur: Propter quod contestor uos in die hac: quia mundus sum ego à sangui-
ne omnium. Non enim subtraxi quo minus annunciarem uobis omnem uoluntatem dei. Et in
alio loco: Quomodo nihil subtraxerim eorum quæ uobis proderant, quin annunciarem & do-
cerem publice & domestice. Legerat in Ezechiele quod speculator qui populo hostium non præ-
dixisset aduentum, sanguis ciuium exigeretur de manibus eius: & propterea omnem se uolun-
tatem dei & uniuersa quæ illis utilia forent annunciasse memorauit, ut liber esset à sanguine eo-
rum. Vt autem sciatis eos qui in Epheso crediderant, dæmoniacis præstigijs & magiæ fuisse ar-
tibus obligatos: in eisdem apostolorum actibus replicatur & dicitur: Plurimi quoq; eorum qui
curiosa gesserant, comportantes libros, combusserunt coram omnibus, & cōputauerunt precium
eorum, & inuenerunt argenti quinquaginta milia: sic potenter uerbum domini crescebat & con-
fortabatur. Hæc idcirco uniuersa replicauimus, ut ostenderemus quare Apostolus in hac uel po-
tissimum

A tiſſimum epiſtola obſcuros ſenſus & ignota ſeculis ſacramenta congeſſerit, & de ſanctarum con C
trariarumq; uirtutum docuerit poteſtate, qui ſint dæmones, quid ualeant, quid ante fuerint, &
quomodo poſt aduentum Chriſti ſint diruti atq; deſtructi. De quibus ait: Non eſt nobis pu-
gna aduerſum carnem & ſanguinem, ſed aduerſum principatus & poteſtates: aduerſus recto-
res tenebrarum iſtarum: aduerſum ſpiritualia nequitiæ in cœleſtibus. Et in alio loco: Permane-
bo autem Epheſi uſq; ad pentecoſten. Oſtium enim mihi apertum eſt magnum & efficax, ſed
aduerſarij multi. Permanſit autem Epheſi uſq; ad pentecoſten: tempus lætitiæ atq; uictoriæ,
quo non flectimus genua, nec curuamur in terram, ſed cum domino reſurgentes ad cœlorum
alta ſuſtollimur. Et permanſit: quia apertum ei erat oſtium, & non oſtium modicum ſed ma-
gnum: ut uincto forti atq; ſuperato, domum eius inuaderet, ſpoliaret, euerteret, & captiuam du-
ceret captiuitatem: qui ſatellitum ſuorum agminibus congregatis, tota contra apoſtolum acie
dimicauit & uictus eſt. Qui ſint autem Epheſij, & hinc uel maxime comprobatur, quod ſicut Io
annes myſterium natiuitatis antiquæ domini relaturus in pectus eius recubuit, & de puriſſimo
fonte hauſit riuulum doctrinarum: ita & hi in abeuntis Pauli collum ruentes, oſculis atque com-
plexibus ſuis indicauerunt unum ſe cum eo ſcientiæ habere theſaurum, & magiſtri deſiderium
lachrymis conteſtati ſunt. Illud quoq; in præfatione commoneo: ut ſciatis Origenem tria uolu-
mina in hanc epiſtolam conſcripſiſſe: quem & nos ex parte ſecuti ſumus. Apollinarem etiam &
Didymum quoſdam commentariolos ædidiſſe: è quibus licet pauca decerpſimus, & nonnulla
quæ nobis uidebantur adiecimus ſiue ſubtraximus, ut ſtudioſus ſtatim in principio lector agno
ſcat hoc opus uel alienum eſſe uel noſtrum.

COMMENTARIORVM HIERONYMI in epiſtolam ad Epheſios, liber primus.

AD EPHESIOS

Paulus apoſtolus Ieſu Chriſti per uoluntatē dei. Sānctis omnibus qui ſunt Epheſi, & fidēlibus in Chriſto Ieſu. Grātia uobis & pax à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto, Benēdictus deus & pater domini noſtri Ieſu

Paulus apoſtolus Ieſu Chriſti per uolun
tatē &c.] Si per præpoſitio miniſterii
eius ꝑ
quem
B res a-
gitur
oſtendit, uidetur mi-
hi in illam ſentētiam
ſenſus iſte congruere:
Ioan.6.e Nemo uenit ad me,
niſi pater meus attra
xerit eū ad me. Atq;
ita fiet: ut & illud qđ
in Ioannis euangelio
Ioan.1.a legitur, Omnia per illum facta ſunt: haud dubium quin
per filium, non præiudicet domino noſtro Ieſu Chriſto,
quaſi ex eo minor ſit, quod patris obtemperet uolunta
ti: quomodo & nunc non præiudicat patri, quod per uo
luntatem illius Paulus apoſtolus Ieſu Chriſti ſit. Alij ue-
ro ita locum iſtum intelligunt: ut Paulum apoſtolū Ieſu
Chriſti per uoluntatē dei q; ſit Chriſtus oſtendi putent:
ut ſicut ſapientia & uerbum, & uirtus dei, & ueritas & re
ſurrectio, & uia dicitur: ita etiam uoluntas appelletur.
Nonnulli nihil referre exiſtimāt: utrum per uoluntatem
dei, an ex dei dixerit uoluntate: quia his præpoſitioni-
bus Apoſtolus indifferenter utatur, & idipſum ſignifica
re per uoluntatem dei, quod ſi dixiſſet ex uoluntate dei.
b ¶ Sanctis omnibus qui ſunt Epheſi &c.] Quidam
curioſius q; neceſſe eſt, putāt ex eo quod Moyſi dictum
Exod.3.d ſit: Hæc dices filijs Iſrael: Qui eſt, miſit me: etiam eos qui
Epheſi ſunt ſancti & fideles, eſſentiæ uocabulo nuncu
patos: Vt quomodo à ſancto ſancti, à iuſto iuſti, à ſapien
te ſapientes: ita ab eo qui eſt, hi qui ſunt appellentur, &
iuxta eundem apoſtolū elegiſſe deum ea quæ non erant:
ut deſtrueret ea quæ erant. Ipſam etiam ſcripturam quæ
in teſtimonium adducta eſt, ita edisſerunt: ut deſtructio
nem eorum quæ erant, ex cōſequentibus intelligamus:
Vt non, inquit, glorietur omnis caro in cōſpectu dei. Si
enim aiunt quiſpiam ex eo quod non erat, in id quod eſt
à deo eſſe proficiens, non datori gratiam referat, ſed ſui
meriti & uirtutis æſtimet quod ſubſiſtat: ſtatim quod eſt
eſſe deſtruitur, & incipit non eſſe quod fuerat. Alij uero
ſimpliciter, non ad eos qui ſunt, ſed qui Epheſi ſancti &
fideles ſint, ſcriptū arbitrant. c ¶ Et fidelibus in Chri-
ſto &c.] Quoniā ſanctificata eſt mulier infidelis in fra- 1.Cor.7.c
tre fideli: & uir infide
lis ſanctificatus eſt in D
muliere fideli. Et ſunt
uaſa quoq; ſancta: &
mutæ pecudes quæ
deo mactātur in tem-
plo: propterea eos q̄s
ſanctos dixerat, uoca
uit & fideles: quia fi-
des ex mentis ꝓpriæ
deſcēdit arbitrio: ſan-
ctificatio uero ex ſan
ctificantis interdum, abſq; uoluntate noſtra ſumitur lar
gitate. Quod autem ait, fidelibus in Chriſto Ieſu, & hoc
ad diſtinctionem diligentiſſimæ obſeruationis eſt poſi-
tum. Sunt quippe plures fideles, ſed non in Chriſto Ie-
ſu. Si quis reddat depoſitum, ſi quis cōmodata non ab-
neget: fidelem ſe amicum exhibeat: animam magis q; fi-
dem paratus ſit prodere, quod de nōnullis philoſophis
legimus, & ne illi ſatis gloriarētur, Athenienſis meretrix
perpetrauit: iſte quidem fidelis eſt, ſed non eſt fidelis in
Chriſto Ieſu. d ¶ Gratia uobis & pax à deo patre no-
ſtro &c.] Siue ambo ad utrūq;, hoc eſt, & gratia & pax:
tam ad deum patrem q; ad dominum noſtrum Ieſum
Chriſtum: ſiue ad ſingulos referēda ſunt ſingula, ut gra
tia ad deum patrem, pax uero referatur ad Chriſtum.
ſiquidē ſtatim ſequitur: In laudem gloriæ gratiæ ſuæ, in
qua gratificauit nos in dilecto: ut gratia patris in eo ſit,
quod filium pro ſalute noſtra dignatus eſt mittere: Pax
uero filij in eo, qđ per ipſum patri reconciliati ſumus, &
deſtructo medio pariete, inimicitias in carne ſua euacu-
ans, fecerit utrunq; unum. e ¶ Benedictus deus & pa
ter domini noſtri Ieſu Chriſti qui benedixit nos &c.]
Quomodo ſecundum ſubſtantiam atq; naturā deus bo
nus nos cōmunione ſui effecit bonos, & loquit ad Iſrael:
Sancti eſtote quoniā ego ſanct⁹ ſum: ita ipſe benedictus
nos præſtat eſſe benedictos. Dat quippe legiſlator bene Leuit.20.b
dictiones, & benedictio domini ſuper caput iuſti: cuius
benedictionis

Christi: qui benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in cœleſtib. in Chriſto. Sicut elegit nos in ipſo ante conſtitutionē mūdi, ut eſſemus ſancti & immaculati coram

A benedictionis cognomentum habet Baruch: qui in lingua noſtra, benedictū ſonat. Benedixit autem nos, non in una benedictione, ſed in cunctis. Non quo omnes omnia conſequamur, ſed dum ſinguli uel ſingulas uel plures habemus ex omnibus, omnes per ſingulas poſſidemus. Et non in terrenis benedictionibus ſed in ſpiritualibus. Sunt quippe terrenæ benedictiones, habere quempiā liberos: affluere opibus, honore & ſanitate gaudere: quæ terrena benedictio uſq; ad irrationabilia iumenta deſcendit. Dictum eſt quippe de

Gen.1.d illis: benedixit eis dominus, & dixit: Creſcite & multiplicamini. Spirituales uero benedictiones in cœleſtibus

Deut.28.a ſunt: quia terra benedictionem nō capit ſpiritualem. Si

Leuit.26 quidem & benedictiones illæ quæ in Leuitico dei præcepta ſeruantibus promittuntur: uerbi cauſa: externis gentibus fœnerare, plena eſſe horrea frumentis: benedictos eſſe in urbibus; benedictos in agris, & cætera his ſimilia,

Heb.12.g in prophetis nō uidemus expleta, hominibus qui in melotis & in caprinis pellibus errauerunt: in egeſtate, in anguſtia, in deſertis montibus: in ſpeluncis & cauernis petrarum, perſecutorum impetus declinantes. Spiritualiter ergo accipienda ſunt omnia: & ſpiritualia, non in terrenis locis, ſed in cœleſtibus expectāda. Quod uero ait: benedixit nos in omni benedictione ſpirituali in cœleſtibus, quaſi iam in præterito factum ſit & non in futuro promiſſum: id eſt benedixit, & non benedicturus eſt: Quæritur quomodo adhuc in terra nos poſitos, cœleſti benedictione benedixerit. Siue igitur quod conuerſatio noſtra in cœlis eſt, & non ſumus de mundo iſto, ſed depoſita imagine choici, portamus imaginem ſupercœleſtis, & in carne non uiuimus, ſed in ſpiritu: & theſaurizamus nobis in cœlis ubi & cor habemus, dicimur nunc

B cœleſti benedictione benedicti: ſiue certe quod omnis benedictio ſpiritualis in Chriſto, licet in terra ſit, tamen de cœleſtibus computetur. Benedixit nos, inquit, in omni benedictiōe ſpirituali in cœleſtibus in Chriſto: In ſermone dei, & ſapientia, & ueritate, cæteriſq; uirtutibus. Dupliciter autem legendum: Benedictus deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti: ut ſit benedict⁹ deus qui uniuerſorum conditor eſt, & hucuſq; diſtinctio: deinceps inferatur: q eſt & pater domini noſtri Ieſu Chriſti. Vel ita: ut deus & pater, ad dominum noſtrum, in cōmune referatur. Benedictus deus eius qui aſſumptus eſt hominis, & pater eius, qui in principio apud deum fuit deus uerbum. Nō quo alius aſſumptus homo, & alius ſit ſermo qui aſſumpſerit: ſed quo unus atq; idem pro uarietate cauſarum, nunc ſublimis, nunc humilis prædicetur.

4 ¶ Sicut elegit nos in ipſo ante conſtitutionem mundi: &c.] Pro conſtitutione mundi, in Græco ſcriptum habet καταβολὴν τοῦ κόσμου, non idipſum aūt καταβολὴ, quod conſtitutio ſonat. Vnde & nos propter paupertatem linguæ, & rerum nouitatem, & ſicut quidam ait: quod ſit Græcorum & ſermo latior & lingua felicior: conabimur non tam uerbum transferre de uerbo, quod impoſſibile eſt, q̄ uim uerbi quodam explicare circuitu. καταβολὴ proprie dicitur cum quid deorſum iacitur, & in inferiorem locum mittitur de ſublimi: uel cum aliqua res ſumit exordium. Vnde & hi qui ædium futurarum prima iaciunt fundamēta καταβεβλῆσθαι, id eſt deorſum initia fundamentorum ieciſſe dicūtur. Volens itaq; Paulus oſtendere quod deus uniuerſa ſit machinatus ex nihilo: non conditionem, non creaturam atq; facturam: ſed καταβολὴν id eſt initium fundamenti ad eum retulit: ut non iuxta Manichæum & cæteras hæreſes quæ factorem & materiam ponūt, aliquid unde creaturæ factæ ſint, anteceſſerit creaturas: ſed omnia ex nihilo ſubſtiterint. Quod autem electos nos ut eſſemus ſancti & immaculati coram ipſo, hoc eſt deo ante fabricā mundi teſtatus eſt: ad præ-

C ſcientiam dei pertinet: cui omnia futura iam facta ſunt, & anteq̄ fiāt uniuerſa ſunt nota. Sicut & Paulus ipſe prædeſtinat in utero matris ſuæ, & Hieremias in uulua ſanctificatur, eligitur, roboratur, & in typo Chriſti propheta gentibus mittitur. Alius uero qui deum iuſtum cona- Hiere.1.b tur oſtendere, quod non ex præiudicio ſcientiæ ſuæ, ſed ex merito electorum unumquemq; eligat: dicit ante uiſibiles creaturas cœlum, terrā, maria & omnia quæ intra ea ſūt, fuiſſe alias inuiſibiles creaturas, in quibus & animas, quæ ob quaſdam cauſas ſoli deo notas, deiectæ ſint deorſum in uallem iſtam lachrymarum, in locum afflictionis & peregrinationis noſtræ, in quo ſanctus conſtitutus, orabat ut ad ſedē priſtinam

reuerteretur, dicens: Heu mihi quia incolatus meus pro- Psal.119.a longatus eſt: habitaui cum habitātibus Cedar: multum peregrinata eſt anima mea. Et in alio loco: Miſer ego ho- Rom.7.d mo quis me liberabit de corpore mortis huius? Et, melius eſt reuerti & eſſe cum Chriſto. Et alibi: Anteq̄ humi- Psal.118.a liarer ego peccaui, & cætera his ſimilia. Itaq; priuſq̄ animæ, inquiunt, præcipitarentur in mundum, & mundus ex animabus fieret, cū habitatricibus ſuis in infimū ipſe deiectus, elegit Paulum deus & ei ſimiles coram ſe, qui erant ſancti & immaculati. Nemo aūt eligitur niſi de pluribus, & ubi ſunt aliqui uiliores, ibi electio perpetratur. Quomodo aūt in Babylonia captiuitate: quando à Nabuchodonoſor in Chaldæā abductus eſt populus, miſſi ſunt prophetæ Ezechiel, Daniel, tres pueri, Aggeus, Zacharias, non quo & ipſi meruerint captiuitatem, ſed ut eſſent in ſolatio captiuorum: ita & in illa deiectione mundi eos qui anteq̄ mundus fieret electi erant à deo: miſſos eſſe in eruditionē & magiſterium animarū peccatricū:

ut ad prædicationē eorum reuerterentur ad eum locum D unde corruerant: Et hoc eſſe quod in Moyſe in octogeſimo pſalmo dicatur: Domine refugium factus es nobis in generatione & generationem: Anteq̄ montes firmarentur, & fieret terra & orbis terrarum: Quod ſcilicet anteq̄ mundus fieret, & uniuerſa generatio principium ſumeret, ſanctis ſuis deus refugiū fuerit. Quod autē ait, ut eſſemus ſancti & immaculati corā ipſo, Inter ſanctū & immaculatum hoc intereſt, quod ſanctus & immaculatus quoq; intelligi poteſt: immaculatus uero non ſtatim & ſanctus: Paruuli quippe immaculati ſunt: quia integro corpore nullū fecere peccatū: & tamen non ſancti, quia ſanctitas uoluntate & ſtudio comparatur: Et quod immaculatus dici poteſt ille qui peccata non fecit: Sanctus aūt is qui uirtutibus plenus ſit: iuxta illud quod in

quodā pſalmo ſcribit: Qui ambulat ſine macula & ope- Psal.14.a ratur iuſticiam: Et in Cantico canticorū. Tota ſpecioſa Can.4.b es proxima mea, & macula non eſt in te. Quæritur quomodo ſanctus quis & immaculatus ſit coram deo, cum

propheta teſtetur, dicens: Non iuſtificabitur in conſpe- Psal.142.a ctu tuo omnis uiuens. Aut enim ſancti & immaculati coram deo Epheſij ſunt, & falſum eſt hoc quod dicit: Non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis uiuens. Aut ſi nemo iuſtificatur in conſpectu dei: falſum eſt quod præceſſit, ſanctos & immaculatos eſſe in conſpectu dei. Ad q̄d bifariam eſt reſpondendum. Non enim ait Paulus: Elegit nos ante conſtitutionē mundi cum eſſemus ſancti & immaculati, ſed elegit nos ut eſſemus ſancti & immaculati: hoc eſt qui ſancti & immaculati antea nō fuimus ut poſtea eſſemus. Quod & de peccatoribus ad meliora con-

uerſis dici poteſt, & ſtabit illa ſententia: Non iuſtificabit Psal.142.a in conſpectu tuo omnis uiuens: id eſt, in tota uita ſua: in omni quo in mundo iſto conuerſatus eſt tēpore. Quod quidē ita intellectū, & aduerſum eū facit qui anteq̄ mundus fieret, animas dicit electas eſſe propter ſanctitatē & nullū uitiū peccatorū. Non enī ut ante iam diximus eligunt Paulus & qui ei ſimiles ſunt, quia erant ſancti & im

A maculati: sed eliguntur & prædestinantur, ut in consequenti uita per opera atq; uirtutes sancti & immaculati fiant. Deinde & sic sentiendum est: quia nõ dixerit: Non iustificabitur in conspectu tuo quispiam uiuens, sed omnis uiuens: id est non iustificabũtur omnes, iustificabuntur uero aliq.

coram ipso. In charitate prædestinans nos in adoptionem filiorum per Iesum Christũ in ipsum. Secundum placitũ uoluntatis suæ. In laudem gloriæ gratiæ suæ: in qua gratificauit nos in dilecto. In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum

a ¶ In charitate prædestinans nos in adoptionem &c.] Dupliciter legendum: ut charitas uel cum superioribus uel inferioribus copuletur. Cum superiorib. ita: ut essemus sancti & immaculati coram ipso in charitate, & postea sequatur: prædestinãs nos in adoptionem filiorũ per Iesum Christum in ipso. Cum inferioribus autem sic: in charitate prædestinans nos in adoptionẽ filiorum per Iesum Christum in ipso. Differentiam uero Græci sermonis προορίσας & ὁρισθέντος Latinus sermo non explicat. Superior quippe sermo ad eos refertur, qui antea non fuerunt, & priusquam fierent de his cogitatum est, & postea subsisterunt. Inferior uero de eo quem nulla cogitatio, uoluntas nulla præcessit, sed semper fuit & nunq̃ ut esset accepit exordium. Vnde recte nunc de his qui cum ante non essent postea subsisterunt dicitur προορισθέντες. De filio uero, hoc est, de domino nostro Iesu Christo, in alio loco scriptum est ὁρισθέντος: quia semper cum patre fuit, & nunq̃ eum ut esset uoluntas paterna præcessit. Ex quo colligitur semper patrem, semper fuisse filiũ, & in quibus æternitas coæqualis est, eandem esse naturam. Nec non etiam hoc inferendum, quod cum prædestinet nos, siue præfiniat deus in adoptionem filiorum per Iesum Christum: tamen non ante filij esse possumus: nisi filij eius Iesu Christi fidem B & intelligentiã recipiamus. Et ille quidem natura filius est: nos uero adoptione. Ille nunq̃ filius non fuit: nos antequam essemus prædestinati sumus, & tunc spiritũ adoptionis accepimus, quando credidimus in filium dei.

b ¶ Secundum placitum uolũtatis suæ &c.] Verbum εὐδοκίαν, quod Latinus interpretatus est, placitũ: apud Græcos compositum est ex duobus integris ἀπὸ τοῦ εὖ καὶ τῆς δοκήσεως, à bene & à placito, quod nos possumus dicere beneplacitũ: quia non statim omne quod placuit & bene placere potest: sed ibi tantũ εὐδοκία, hoc est beneplacitum dicitur: ubi quod placuit, recte placitum comprobatur. Hunc autem sermonẽ de Hebraico רצון Lxx. interpretes transtulerunt: rebus nouis, noua uerba fingentes. Inuadunt itaq; in hoc loco occasionem, qui ante cõditionem mundi, animas putant cum angelis & cæteris uirtutũ nominibus in cœlesti Hierusalem fuisse uersatas: quod nec beneplacitũ dei nec in laudẽ gloriæ eius & gratiæ possit intelligi, alios nudos, barbaros, seruos, debiles: alios diuites, Romanos, liberos, sanos, ignobiles uel nobiles in diuersa orbis parte generari: nisi causæ præcesserint, quibus ex meritis hæc animarũ unaquæq; Rom.9.d sortita sit. Et illud quod ad Romanos scriptũ se quidam putant nosse, nec norunt: An non habet potestatem figulus de eadem massa facere aliud uas in bonorẽ, aliud in contumeliam: ad eundem sensum referunt: ut quomodo uita bona siue mala, laboriosa uel facilis, frustra in isto mundo agitur, nisi credamus dei futurũ iudicium esse: ita & diuersitas in hoc mundo nascentium iusticiam dei arguat, nisi animarum merita præcesserint. Si enim, inquiunt, hæc nõ ita accipimus, nec beneplacitum uoluntatis dei erit, nec in laudẽ gloriæ & gratiæ eius, alios elegisse ante constitutionem mũdi, ut essent sancti & immaculati, & haberent adoptionem per Iesum Christũ: alios ultimæ cõditioni, & pœnis perpetuis destinasse.

c ¶ In laudem gloriæ gratiæ suæ: in qua gratificauit nos in dilecto &c.] Quæ laus, inquiũt, gloriæ gratiæ dei est, alios gratificare in Christo: alios æternis præparare suppliC cijs: amare Iacob antequam oriatur ex utero: odisse Esau priusquam digna odio perpetraret: nisi causæ præcesserine quæ iusticiã dei probent. Rom.9.c Omnis ergo gratia quam consequimur in gloriam & laudem eius qui nos gratificauit in dilecto, hoc est in domino nostro & saluatore cõpletur: quia absq; sapientia, ueritate, iusticia, pace, redemptione, cæterisq; uirtutibus, nullum bonum intelligi potest. Nec putandum quod in Latinis codicibus habetur scriptum esse, in dilecto filio suo: sed simpliciter, in dilecto. Et si quidem esset additũ, dilecto dei uel dilecto patris, esset simplex intelligẽtia & omniũ opinione uulgata, quod dominus noster Iesus Christus diligeretur à patre: sed magnum aliquid proprietati filij concederemus cum sic filius diligeretur ut cætera. Dicitur quippe ad deum: Diligis omnia & nihil abijcis eorum quæ fecisti: Neq; enim odio quid habens condidisti. Sap.11.d Aut si esset appositum, in qua gratificauit nos in dilecto præ omnibus, uniuersus scrupulus fuisset ablatus: quia & patriarchas & prophetas & omnes sanctos uiros scimus à deo fuisse dilectos. Nunc uero in eo quod absolute locutus est dicens, in dilecto: ita mihi intelligendum uidetur, ut subaudiatur ab omnibus. Si enim Christus ut sæpe iam diximus sapientia est, iusticia, pax, gaudium, cõtinentia, & cætera, hæc uirtutũ uocabula etiam hi qui sequi nequeunt diligunt, & nullus tam confessi sceleris est, ut non sapientiam & iusticiam amare se dicat. Quomodo & de substantia dei omnium hominum consentit opinio quod diuina sit, & nullius sensu facile comprehendatur: errat uero unusquisq; dum talem uel D talem eam putat: ita & Christum secundum id quod diuersas uirtutes sonat omnes diligunt, licet plures factis non possint probare quod diligũt. Ille est dilectus quem æstimo & in Esaia significari: Cantabo dilecto canticũ dilecti uineæ meæ, & uinea facta est dilecto. Esa.5.a Et in uigesimo octauo psalmo: Cõteret dominus cedros Libani, & comminuet eas ut uitulum Libani, & dilectus sicut filius unicornium.

d ¶ In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum.] Ille redimitur, qui captiuus est, & in hostium ueniens potestatem liber esse desiuit: ita & nos quidam dicunt in hoc mundo esse captiuos, & sub principibus & potestatibus iugo seruitutis teneri: nec ante uinctas catenis explicare manus, & oculos sursum attollere, nisi redemptor aduenerit. Sed quis iste aiunt tantus & talis, qui possit precio suo totum orbem redimere? Iesus Christus filius dei proprium sanguinem dedit, & nos de seruitute eripiens, libertate donauit. Et re uera si historijs gentilium credimus quod Codrus & Curtius & Decij Mures, pestilentias urbium, & fames & bella suis mortibus represserint: quanto magis hoc in dei filio possibile iudicandum est: quod cruore suo, non urbem unam sed totum purgarit orbem? Dupliciter uero sanguis Christi & caro intelligitur: uel spiritualis illa atq; diuina, de qua ipse dixit: Caro mea uere est cibus, & sanguis meus uere est potus: Ioan.6.f Et, nisi manducaueritis carnem meam, & sanguinem meum biberitis, non habebitis uitam æternam. Vel caro & sanguis quæ crucifixa est, & qui militis effusus est lancea. Iuxta hanc diuisionem & in sanctis eius diuersitas sanguinis & carnis accipitur: ut alia sit caro quæ uisura est salutare dei: alia caro & sanguis quæ regnum dei non queant possidere. Consequenter autem post redemptionem sanguinis Christi, remissionem accepisse scribimur peccatorum: Quia nisi redempti fuerimus, frustra nobis peccata donantur. Nec ante ueniam accipere possumus delictorum, & serui esse cessamus, nisi precium pro nobis cruentus quondã uictor acceperit.

torum. Secundum diuitias gratiæ eius, qua abundauit in nobis. In omni sapientia & prudentia notum nobis faciens mysterium uoluntatis suæ. Secundum placitum suum quod proposuit in eo in dispensatione plenitudinis temporum. Recapitulare omnia in Christo, quæ in cœlis & quæ in terra in ipso. In quo & sorte uocati sumus: prædestinati secundum propositum eius qui uniuersa

A acceperit. a ¶ Secundū diuitias gratiæ eius, qua abundauit in nobis &c.] Qui intelligit hoc quod dictū est: Eph.2.b Gratia estis saluati, & non ex operibus, & quinquaginta Luc.7.f & quingentorum denariorum in euangelio debitorem, quod cui plus dimittitur, plus diligat: iste potest scire quod secundum diuitias suas dei gratia abundarit in nobis: maxime in ecclesia de gentibus congregata, quæ aliena fuit à testamento & promissionibus Israel: cuius delicto nos salutē cōsecuti sumus. An non est magnitudo gratiarum in Paulo & i cæteris sanctis, 1.Cor.6.a de quibus dicitur: Nescitis quoniam angelos iudicabimus? & in alio loco: In quem desiderant angeli conside- 1.Pet.1.b rare, & rursum: Pater da ut quomodo ego & tu unum sumus, sic & ipsi in nobis unum sint. Has diuitias gratiarum ille in se non facit uacuas, qui quātum ualet humana fragilitas, nititur, laborat atq; contendit, & cum Apostolo loquitur: Gratia eius in me non fuit uacua. Qui uero beneficij magnitudinem non recordans ad deteriora delabitur, in isto diues gratia dei, & opulēta largitio paupertate tenuatur. b ¶ In omni sapientia & prudentia notum nobis faciens mysterium uoluntatis suæ &c.] Sapientiam & prudentiā esse diuersas, Stoici quoq; opinantur, dicentes: Sapientia est rerum diuinarum humanarumq; cognitio: Prudentia uero tantum mortalium. Iuxta hanc diuisionem possumus sapientiam inuisibilium & uisibilium accipere: prudentiam uero tantum uisibilium. Quæritur itaq; quomodo nobis deus in omni B sapientia & prudentia notum fecerit mysterium uoluntatis suæ. Et quidē primū simpliciter accipiendū, quod mysterium uoluntatis eius, redemptio nostra sit per sanguinem filij ipsius, & remissio peccatorum, secundū diuitias gratiæ eius qua abundauit in nobis: Quod scilicet nos in domini passione credentes, quæ est stultitia non credentibus: sapientiam possideamus atq; prudentiam. Deinde quod per scripturas suas nobis nota fecerit uniuersa mysteria: quomodo primum cœlum & terram machinatus sit, & omnia quæ intra ea sunt fecerit, ordinarit atq; distinxerit: ut plasmatus homo, & usq; ad passionē Christi mundus impletus sit: quomodo ex uisibilibus ea quæ sunt inuisibilia cognoscantur. Ad extremum, quod etiam ea quæ in terra sunt, sapientia indigeāt atq; prudētia. Quotus enim quisq; nostrū scit quid sit illud quod aues in aëra suspendat, pisces in fluctibus non necet: hominum gressus promoueat, & rabiem incitet bestiarum. Sed qui diligēs lector est, statim nobis illud opponet: Si ex parte cognoscit Paulus & ex parte prophetat, & nunc uidet per speculum in ænigmate: quomodo uel ipsi uel Ephesij in omni sapientia atq; prudētia dei mysterium reuelatum est. Hac itaq; necessitate compellimur mutare ordinē lectionis, & facere secundū placitū uoluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ: in qua gratificauit nos in dilecto: in quo habemus redemptionē per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum: secundum diuitias gratiæ eius, qua abundauit in nobis in omni sapientia & prudētia: ut cum hucusq; distinxerimus: quo scilicet, omni sapientia & prudētia, ad superiora iungantur: deinceps inferamus: notum faciēs nobis mysterium uoluntatis suæ secundum placitum suum. Potest autem & hac manente sententia, qd' ex parte uideant & ex parte prophetent: nunc in omni sapientia & prudentia, dici reuelatum eis esse mysterium: Nō quo ipsi in omni sapientia & prudentia mysterium didicerint: sed deus in omni sapientia sua atq; prudentia iuxta quod consequi poterant, eis mysterium reuelauerit. c ¶ Secundū placitum suum &c.] Supra dixerat, secundum placitum C uoluntatis suæ: nunc secundum placitum suum, uoluntate detracta. Ibi προορισμὸν, id est, prædestinationem in adoptionem filiorū per Iesum Christum posuit: hic uero πρόθεσιν, id est, propositionē. Inter prædestinationem aūt & propositū hi q solent inter uerba discutere, hoc asserunt interesse: quod prædestinatio alicui rei multo ante in mente eius q destinet quid futurum sit præfiguret. Propositum aūt, cum iā uicina sit machinatio, & penè cogitationē sequatur effectus. Quod uero ait proposuit in eo, ad mysterium referendū est: Si quidem supra dixerat: ut notum faceret nobis mysterium uoluntatis suæ: quod mysterium dispensatio est plenitudinis temporū, ut statuto tempore omnia compleantur. Quomodo enim hæres quādiu paruulus est, licet ipsius bona sint, tamen necdum ei debetur hæreditas: ita & mysterium quod prædestinatū fuerat à deo in adoptionem filiorum eius, ante non potuit dispensari, nisi suo ueniret tempore. De quo & alibi numero singulari Paulus ait: Gal.4.a Vt aūt uenit plenitudo temporis, misit deus filiū suum: qui ante uenire non potuit, nisi mysterium temporis impleret. d ¶ Recapitulare omnia in Christo &c.] Pro recapitulare in Latinis codicibus scriptum est, instaurare. Et miror cur ipso uerbo Græco non usi sint translatores: cū istiusmodi licētia, dialectica & philosophia sicut in Græco habent assumptæ sint. Nā & oratores in epilogis, uel ante epilogos, in fine causarū propter memoriā iudicū & eorū qui audiere negocia, recordationē, id est, D ἀνακεφαλαίωσιν solent facere: ut quæ prius latius disputarant, breui postea sermone cōprehendant, & unusquisq; recordari eorum incipiat quæ audiuit. Sensus itaq; in præsenti loco iste est. Omnis dispēsatio quæ & ante mundum & postea esse cœpit in mundo: tam inuisibilium q; uisibilium creaturarum, aduentū dei filij pollicebatur: quod Adam qui de paradiso eiectus est, per saluatorem reuocādus erat: Quod in fabricatione turris, linguarum unitas scissa est: in Actibus apostolorum portendebat dona linguarum. Quod Isaac in typo domini crucem suam ipse portauit. Quod Samson sanctam comam nutriens, Dalilæ pauperis dilexit amplexus, & omnia cordis sui secreta confessus est: saluatoris & ecclesiæ ex gentibus uere pauperis & egenæ mysterium significabat. In cruce itaq; domini & in passione eius recapitulata sunt omnia: id est, uniuersa in hac ἀνακεφαλαιώσει supputata. quod ut manifestius fiat, quotidianæ cōsuetudinis aliquod ponamus exemplum. Verbi causa: Viginti denarios erogaui, rursum quinq;, & alios quindecim: triginta quoq; & ter decies, per diuersa tempora dedi: Hæc si in unū uoluero supputare, centenarij mihi numeri summa succrescit, & in uno numero habebo omnia quæ ante descripsi. Sic itaq; uniuersa mysteria & omnis dispensatio uetustatis: non solum quæ in terris, sed etiam quæ in cœlis gesta est, in Christi passione cōpletur. Cum enim semel mihi Christus passus fuerit & sepultus, & resurrexerit, & ad patrem uictor ascenderit: non necesse habeo ueterē numerū: quia in omnia uno teneo. Diligenter attendite, quod non solum omnes historiæ scripturarum, quas in terra gestas spiritus sanctus enumerat: sed etiam in cœlestibus quæ nobis occultæ sunt, in Christi recapitulata passione teneantur. e ¶ In quo & sorte uocati sumus: prædestinati secundum propositum eius qui uniuersa operatur secundum cōsilium uoluntatis suæ &c.] Verbū hæreditatis & sortis, per quas in Christi partem uenimus: ostēdit nos de alia potestate ad aliam transmi-

A grasse, & secundum illud quod in Deuteronomio scriptum est: Quando diuidebat altissimus gentes cum disseminaret filios Adam, de angelorū ditione ad partem dñi esse translatos. Et illi quidē aliena & sibi uel cōmissa uel usurpata tenuerūt: iste uero recepit sua, & ascendēs in altū captiuā duxit captiuitatē: id est eos qui ante captiui fuerāt in perditionē, ipse cepit ad uitam ut reduceret in excelsum: & quodammodo est ea pta captiuitas, dum per secundam captiuitatem qui prius capti fuerant liberātur.

Deut.23.a

Psal.21.a

uersa operatur secundum consilium uoluntatis suæ. Vt simus in laudem gloriæ eius qui ante sperauimus in Christo. In quo & uos audito uerbo ueritatis, euangelij salutis uestræ, in quo & credētes signati estis spiritu sancto promissionis: Qui est pignus hæreditatis nostræ in redemptionem adoptionis, in laudem gloriæ ipsius.

Propterea

Considerandum quod & hic προορισμὸς καὶ πρόθεσις, id est, prædestinatio & propositū simul positæ sint: iuxta quæ operatur omnia deus secundum consilium uoluntatis suæ. Non quo omnia quæ in mundo fiant, dei uoluntate & cōsilio peragant: alioquin & mala deo poterūt imputari: sed q̃ uniuersa quæ facit, cōsilio facit & uolūtate: q̃d scilicet & ratione plena sint & potestate facientis. Nos homines pleraq; uolumus facere consilio: sed nequaquam uoluntatem sequitur effectus. Illi aūt nullus resistere potest, quin omnia quæ uoluerit faciat. Vult autem ea quæcunq; sunt plena rationis atq; consilij: uult saluari omnes & in agnitionem ueritatis uenire. Sed quia nullus absq; propria uoluntate saluatur, liberi enim arbitrij sumus: uult nos bonum uelle: ut cum uoluerimus, uelit in nobis & ipse suum implere consilium. a ¶ Vt simus in laudē gloriæ eius qui ante sperauimus in Christo.] Si sperauimus tantum dixisset in Christo, & non præmisisset, ante sperauimus, quod Græce dicitur προηλπικότας esset manifestior sensus, eos qui sperauerunt in Christo,

B forte uocatos esse & prædestinatos secundum propositum eius, qui uniuersa operatur iuxta consilium uoluntatis suæ. Nunc uero præpositionis adiectio, ad illā nos intelligentiam trahit, de qua superius disputauimus, exponentes hoc quod scriptum est, Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cœlestibus in Christo: sicut elegit nos in ipso ante constitutionē mundi, ut essemus sancti & immaculati coram ipso: quod scilicet sicut iam nos benedixerit omni benedictione spirituali in cœlestibus, & elegerit ante constitutionē mundi: ita etiam nunc sperasse ante dicamur in Christo, ex eo tempore quo electi & prædestinati & benedicti sumus in cœlestibus. Alius uero hoc dogma nō sustinens, quod ante fuerimus & sperauerimus in Christo, q̃ in isto corpore degeremus: illo intelligentiam transferet: ut dicat, in aduentu domini saluatoris, quādo in nomine eius omne genu flectetur cœlestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confitebitur, quia dominus Iesus Christus in gloria est dei patris: cū ei fuerint uniuersa subiecta: alios uoluntate, alios necessitate subijciendos, & eos qui ante præsentiam maiestatis eius sperauerint in eum, futuros esse in laudem gloriæ eius, & uocari [illegible]: eos uero qui reperti fuerint necessitate credentes eo tempore quo nec diabolus & angeli eius poterunt negare regnantem, esse sperantes, sed non in laudem gloriæ eius: quod quidem & nunc ex parte uidemus expleri: quia alia fit merces eius qui uoluntate sequatur deum, alia qui necessitate. Verumtamen siue per occasionem siue per ueritatem tantum Christus annuncietur: dummodo sciat & sperans & ante sperans quod pro diuersitate spei diuersa sint præmia recepturi. b ¶ In quo & uos audito uerbo ueritatis, euangelij salutis uestræ, in quo & credētes signati estis spiritu sancto promissionis.] In quo haud dubium quin in Christo: inter cæteros qui audierunt: Vos quoq; Ephesij uerbum ueritatis audistis euangelium salutis uestræ: cui credentes, signati estis spiritu repromissionis sancto. Videtur autem iuxta ordinem

Phil.2.b

lectionis non stare sententia: nec ei quod prælatum est, C In quo & uos audito uerbo ueritatis euangelij salutis uestræ: redditum aliquid quod æquatur: quia statim secundo ponitur, in quo: quod quia superfluum est, sublatum è medio potest textum reddere lectioni. Hoc autem patiebatur Paulus de nimio amore Christi: ut eum semper quem diligebat, etiam superflue & extraordinarie nominaret. Qd' potest absq; nobis in omnibus epistolis eius lector diligens inuenire. Vnde & nunc secundo positum, in quo, ordinem deprehenditur turbasse sententiæ, & anteriorem promissionem reliquisse pendentem. Neq; uero parua laus Ephesiorum est: non prædicationem, sed uerbum ueritatis audisse. Si quidem inter prædicationē & uerbum ueritatis multam esse distantiam, & in alia epistola legimus: Et uerbum, inquit, meum & prædicatio mea, non in persuasibilibus sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus & uirtutis. Quæramus diligentius, ubi alibi scriptum sit, quod uerbum quis audierit ueritatis: ut ex collatione eorum possit perspicue Pauli sensus aperiri: ubi quoq; euangelium nominatum sit: siue cum additamento siue absolute. Verbi gratia cum additamento, euangelium meum, & euangelium Iesu Christi, & euangelium æternum: uel quod nunc dicitur ad Ephesios, euangelium salutis uestræ. Absolute uero: ut cum loquitur de Luca, Cuius laus in euangelio per omnes ecclesias. Signatur autem qui audierit uerbum ueritatis & crediderit in eo, spiritu repromissionis sancto. Quia multi sunt qui audierunt, & increduli permanentes, nequaquam signaculum sancti spiritus consecuti sunt. D Dicitur & ad principem Tyri: Tu es signaculum similitudinis dei. Signaculum autem dei est: ut quomodo primus homo conditus est ad imaginem & similitudinem dei: sic in secunda regeneratione quicunq; spiritum sanctum fuerit consecutus, signetur ab eo, & figuram conditoris accipiat. Quærendum etiam ubi alibi scriptum sit spiritus repromissionis sanctus: uel quid significet. Ego enim æstimo quia sicut spiritus sanctus sanctum facit eum cui fuerit infusus, & spiritus sapientiæ, sapientem, & intelligentiæ, intelligentem, & consilij, cautum atq; consultum, & fortitudinis, fortem, & scientiæ, scientem, & pietatis, pium, & timoris, timidum, deiq; timore trepidantem: ita & spiritus repromissionis uel spiritus dei, sponsorem & deum facit eum in quo habitauerit. Quomodo econtrario immundus spiritus immundum facit, & spurcam sibi domum præparat spurcus habitator: fornicationis quoq; spiritus efficit scortatores: de quib9 & propheta loquitur: Spiritu fornicationis seducti sunt: nequam spiritus nequam facit homines atq; peruersos, & dæmoniacus, dæmones: qualisq; fuerit liquor, qui nouæ testæ infusus est, talem diu testa & odorem retinet & saporem. c ¶ Qui est pignus hæreditatis nostræ in redemptionem adoptionis, in laudem gloriæ ipsius.] Pignus Latinus interpres pro Arrabone posuit. Non idipsum autem Arrabo quod pignus sonat. Arrabo enim futuræ emptioni quasi quoddam testimonium & obligamentum datur. Pignus uero hoc est, ἐνέχυρον, pro mutua pecunia opponitur: ut cū illa reddita fuerit, reddenti debitum pignus à creditore reddatur. Rursum in eo ubi ait: in redemptionē adoptionis, non habet in Græco υἱοθεσίας, sed περιποιήσεως: quam nos acquisitionē siue possessionem possumus dicere: nec tamen uim sermonis expressimus. Multa enim uerba sunt, quæ nec de Græco in Latinum transferri ualent, nec de Hebraico in Græcum, & reciproce nec de Latino in Græcum, nec

Ezech.28.c

Osee.4.c

de

Propterea & ego audiens fidem uestram in domino Iesu & in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro uobis, memoriam uestri faciens in orationibus meis: ut deus domini nostri Iesu Christi pater gloriæ det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis in agnitione eius, illuminatos oculos cordis uestri. Vt sciatis quæ sit spes uocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis: & quæ sublimis magnitudo uirtutis eius in nos qui credimus secundum operationem potentiæ uirtutis eius: quam operatus est in Christo suscitans illum à mortuis

A de Græco in Hebræum. Quicunque igitur non tantum spiritum sanctum, sed spiritum sanctum repromissionis acceperit, simul consequetur & arrabonem hæreditatis, quæ hæreditas uita perpetua est. Et quomodo ex arrabone æstimatur qualis emptio futura sit, & quæ possessio: uerbi causa: ex decem solidis, centum solidorũ uilla, & ex centum solidis mille solidorum possessio: ita ex uarietate arrabonis, hæreditatis quoque postea secuturæ magnitudo cognoscitur. Quamuis autem sanctus sit aliquis atque perfectus, & omniũ iudicio beatitudine dignus putetur: tamen ad futuram hæreditatem nunc arrabonem est spiritus consecutus. Si autem arrabo tantus, quanta erit ipsa possessio? Quomodo autem arrabo qui nobis tribuitur: non est extra nos, sed intra nos est: sic & ipsa hæreditas, hoc est regnũ dei quod intra nos est, in nobis uersatur intrinsecus. Quæ enim potest esse maior hæreditas, quàm contemplari & uidere sensu pulchritudinem sapientiæ & uerbi & ueritatis & luminis, & ipsius ineffabilem & magnificam dei considerare naturam: omniumq; quæ ad similitudinem dei cõdita sunt, substantiam conuerti? Iste autem spiritus repromissionis sanctus qui est arrabo hæreditatis nostræ, idcirco nunc sanctis datur, ut redimantur & copulentur deo in laudẽ gloriæ ipsius. Non quod deus laude alicuius indi-
B geat, sed quo laus dei laudatoribus prosit, & dũ per singula opera maiestatem ipsius magnitudinemq; cognoscũt, ad laudandum eum miraculo stuporis erumpant. a ¶ Propterea & ego audiens fidem uestram in domino Iesu & in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro uobis, memoriam uestri faciens in orationibus meis: ut deus domini nostri Iesu Christi &c.] Licet uerbi ad uerbum expressa translatio possit apostolum diligenti excusare lectori, quod uideatur omnis sententiæ scatere contextus, & solœcismus fieri, tamen & in Græco uitium sonat. Vnde & nos Græcis potius calumniatoribus respondentes, conabimur ita iuxta sensum temperare ordinem lectionis, ut dicamus: Audiens fidem uestram in domino Iesu & in omnes sanctos eius: uidensq; differentiam fidei uestræ in dominum & in omnes sanctos eius: non cesso gratias agere & memoriam uestri facere in orationibus meis, ut domini nostri Iesu Christi deus, pater autem gloriæ, det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis. Quod autem sequitur: illuminatos oculos cordis uestri: ita per Hyperbaton reddi potest: Propterea & ego audiens fidem uestram in domino Iesu in agnitione eius, illuminatos oculos cordis uestri & in omnes sanctos: non cesso gratias agens pro uobis, memoriam uestri facere in orationibus meis, ut deus domini nostri Iesu Christi pater gloriæ det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis in agnitionem: ut sciatis quæ sit spes uocationis uestræ, &c. Porrò deus domini nostri Iesu Christi, pater autem gloriæ, ita intelligendus, ut quomodo dominus noster Iesus Christus, ipse est sermo, sapientia, ueritas, pax, iustitia, fortitudo: ipse sit
Leuit.9.d etiam gloria: secundũ illud quod alibi dicitur: Appare-
Num.9.c bit gloria dei, & in omni pene ueteri lege, scriptum est
Psal.66.b super tabernaculum testimonij uisam esse gloriam dei. Et psalmista canit: Exurge gloria mea, exurge. Quæ gloria illuminans suo fulgore mundum, templum sibi de uirginali utero fabricata est. Cuius templi pater gloriæ efficitur deus. Et ubi Christus gloria est, ibi tantum pa-

ter dicitur: ubi Iesus, ibi deus eius, absq; additamento C aliquo nominatur. Iste igitur deus assumpti hominis: pater uero gloriæ, sapientiæ, ueritatis, dat credentibus in filium suum spiritum sapientiæ & reuelationis: ut sapientes fiant, & reuelata facie gloriam domini contemplentur. Quæ sapientia & reuelatio cum eos sapiẽtes fecerint, & mysteria illis occulta aperuerint: statim sequitur ut habeãt illuminatos oculos cordis. Ex uerbis præsentib. approbatur secundũ exterioris mẽbra hominis, etiam interioris hominis membra dici. Ecce enim manifeste cordis oculos appellauit: quos absq; sensu & mente intelligere non possumus: Huic & illud psalmistæ conuenit: Illumina oculos meos ne unquam obdormiam in morte. Et alibi: Sapientis o-
culi in capite eius. Si enim simpliciter oculos carnis acci- Psal.12.a
pimus: utiq; non solum sapientis, sed etiam insipientis Eccles.2.b
oculi in capite eius sunt. Caput itaq; sapientis, sensus accipitur: qui alio uerbo mens & animus & principale cordis appellatur. Quod uero ait, in agnitione eius, id est ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ, quidam sic intelligunt: ut inter γνῶσιν καὶ ἐπίγνωσιν, hoc est, inter notionẽ & agnitionẽ illud intersit: q̃d notio eorũ sit quæ ante non sciuimus, & ea postea scire cœpimus. Agnitio uero eorũ quæ prius scientes deinceps scire desiuimus, eorumq; postea recordamur: & priorem quandã uitam in cœlestibus suspicantur, post-
quam in corpora ista delecti & obliti dei patris, nunc D
eum per reuelationem cognouimus: secundum illud:
Reminiscentur & conuertentur ad dominũ omnes fines Psal.21.f
terræ, & cætera his similia replicãtes. b ¶ Vt sciatis quæ sit spes &c.] Cui semel iuxta orationem Pauli datus fuerit spiritus sapientiæ & reuelationis, ut apertis oculis cordis aspiciat: iste sciet quæ reposita sũt uocatis, & quæ speranda sanctis dei: quæ abundanter & large his qui hæreditatem ipsius sustinent est daturus. Ad quam noticiã, magnitudo uirtutis dei est necessaria: in his qui iuxta similitudinem Pauli, credentes uocantur, per quam operatus est deus in Christo Iesu quem à mortuis resuscitauit. Dupliciter autem intelligenda hæreditas: siue quod primogenitus omnis creaturæ hæreditas sit animæ domini nostri Iesu Christi, & eius qui ex corpore & anima assumptus est hominis: nosq; cum hæreditate animæ hæreditemus deum uerbum: siue quod in Christo hæreditas nostra sit, patris & filij & spiritus sancti una diuinitas: Vt quomodo uocatur hæreditas domorum atq; uillarum ea ipsa quæ ab hæredibus possidentur: sic ipse deus hæreditas credentium sit atq; sanctorum. Scriptum est & in ueteri testamento: Filijs autem Leui non
dabitis hæreditatẽ in medio fratrum suorum: quia ego Num.18.c
pars eorum. Et alibi: Dominus hæreditas eorum est. Et Iosue.13.b
sanctus qui extra deum nihil habere se nouit, audacter Deut.18.a
loquitur: pars mea dominus: Et, tu es pars hæreditatis Psal.72.d.15.b
meæ & calicis mei. Non ergo parui studij est ut sciamus spem uocationis & diuitias gloriæ hæreditatis dei in sanctis: Ea quippe indigemus ad hæc cognoscenda uirtute, qua etiam in filio suo deus usus est suscitando: quem suscitauit non semel, sed semper à mortuis, & fecit eum in mortuis liberum, nulla mortis contagione maculatum: quotidie Christus resurgit ex mortuis, quotidie in pœnitentibus suscitatur. Non quo non habuerit etiã secundum carnem potestatem animæ suæ ponendæ & iterum resumendæ eius: nemo quippe tollit eã, nisi ponat illam à semetipso: sed quo iuxta dispensationem carnis & filij,

**mortuis. Et sedère eum faciens ad dexteram suam in
coelestibus super omnem principatū & potestatem &
uirtutem & dominationem, & omne nomen quod no-
minatur nō solum in hoc seculo sed etiam in futuro. Et
ômnia subiecit pedibus eius, & ipsum dedit caput super
omnia ecclesiæ quę est corpus ipsius, plenitudo eius qui
omnia in omnibus adimpletur. Cap. II.
Et**

A homo & filius à deo & patre suscitatus esse dicat. a ¶ Et
sedere eum faciens &c.] Per humanam similitudinem,
dei potentiā demonstrauit: non quo solium ponatur, &
deus pater in eo sedeat, secumq; filiū habeat residentem:
sed quo nos aliter iudicantē atq; regnantem nisi per no-
stra uerba intelligere
nequeamus. Ad hoc
pertinet & illud qđ
in cētesimonono psal
mo scriptum est: Di-
xit dominus domino
meo: sede à dextris
meis. Donec ponam
inimicos tuos scabel-
lum pedum tuorū. Si
enim iuxta regnantis
habitum filius ad pa
tris dexterā sedet: ne-
cesse est ut iuxta eandē similitudinē maior sit ab eo qui
in læua parte consederit. Quod ut sciamus aliter intelli-
gi q̃ litera resonat: idem psalmus in consequentibus do-
cet, dicens: Tu es sacerdos in æternum secundū ordinem
Melchisedec. Dominus à dextris tuis. Quomodo enim
cū filius patri ad dexterā sedeat, rursum pater à dextris
eius esse perhibetur? Aut qua ratione terra scabellū est
Esa.40.c pedum eius, & coelū thronus ipsius: cum & terrā secun-
dum Esaiam pugillo cōtinere dicatur, & coelum palmæ
extensione metiri? Non enim potest intra id esse quod
ab eodem cōtinetur: nec in manu inclusum tenere à quo
ipse iuxta sedentis habitū circundetur. Sicut ergo proxi
mū esse deo, uel ab eo procul recedere, nō secundū loco-
rum spacia, sed iuxta merita sentiendū est: quod sancti
iuxta eum sint: peccatores uero, de quibus ait propheta
Psal.72.d dicens: Ecce qui elongant se à te, peribunt: ab omni eius
uicinia submoueantur. Sic & in dextris uel in sinistris
B dei esse, accipiendū est: qđ sancti à dextris eius sint, pec-
Matth.25.c catores uero à sinistris: Saluatore quoq; idipsum in euā-
gelio comprobante, cum oues à dextris, hædos esse me-
moret à sinistris: Sed & ipsum uerbum sedere: regni si-
gnificat potestatē, per quam beneficium eis deus tribuit
super quibus sedere dignatur: quod scilicet régat eos &
in curru suo habeat, & ad nutum propriū uaga prius &
libera colla conuertat. Post hæc quæritur, quomodo id
quod sequitur possit intelligi, super omnē principatū, &
potestatem & uirtutem & dominationē & omne nomen
quod nominatur, non solum in hoc seculo, sed etiā in fu-
turo. Et quidem de dextris ac sinistris, & de sessione iam
dictū est. Nunc quærendū ubi Apostolus hæc quatuor
nomina, principatū loquor, potestatē & uirtutem & do
minationem, scripta repererit, & in medium unde pro-
tulerit. Neq; enim fas est eum qui diuina lectione fuerat
instructus aliquid locutū putare quod in sanctis uolu-
minibus non habetur. Arbitror itaq; illū aut de traditio
nibus Hebræorū ea quæ secreta sunt, in medium protu-
lisse: aut certe quæ quasi iuxta historiā scripta sunt, cum
intelligeret legem esse spiritualē, sensisse sublimius, & q̃d
de regibus atq; principibus, ducibus quoq;, tribunis &
cēturionibus, in Numeris, & in Regnorū libris refertur,
imaginem altiorum principū regumq; cognouisse: quod
scilicet in coelestibus sint principatus, sint potestates, sint
dominationes atq; uirtutes, & cætera ministeriorū uoca
bula: quæ nec nos possumus nominare: nec ipsum Pau-
lum puto ut in graui corpusculo constitutū enumerare
ualuisse. Si aūt sunt principatus & potestates & uirtutes
& dominationes: necesse est ut & subiectos habeant & ti-
mentes & seruientes sibi & eos qui sua fortitudine robo
rentur. Quæ distributiones officiorum, non solū in præ-
sentiarum sed etiam in futuro seculo erunt: ut per singu
los profectus & honores & ascensiones & descensiones
uel crescat aliquis uel decrescat, & sub alia atq; alia pote-
state, uirtute, principatu, & dominatione fiat. Nos ho-
munculi cito in cinerem & puluerem dissoluendi, si con
sensu hominum leuemur in reges: tantas habemus mi- C
nistrorum diuersitates & multitudines: quantas facilius
possumus sentire q̃ dicere: Verbi causa: quod præfectus
in parte ciuili, iudices, prouincias, & ordinem suum ha-
beat: rursum militia, in tot comites, duces, tribunos, &
multiplicē scindatur
exercitū, & putamus
deū, dñm dominorū
& regem regnantiū,
simplici tantū mini-
sterio esse cōtentum.
b ¶ Et omnia subie-
cit sub pedibus eius
&c.] Huic uidetur
illud esse cōtrarium,
quod alibi scribitur:
Necdum enim ei ui-
demus omnia subie-
cta. Sed & illud: Oportet enim illum regnare donec po- Hebr.2.d
nat omnes inimicos sub pedibus eius. Si enim necdum 1.Cor.15.d
ei subiecta sunt omnia & oportet eum regnare donec ei
subijciantur omnia: quomodo nunc sub pedibus eius
deus uniuersa subiecit: maxime cum & in alio loco
Paulus ipse testetur: Cum autem ei subiecta fuerint om- 1.Cor.15
nia, tunc & ipse filius subijcietur ei qui sibi subiecit om-
nia: ut sit deus omnia in omnibus? Ergo aut secundum
præscientiā id quod futurū est, quasi iā factū esse cōme-
morat: iuxta sensum quē supra exposuimus ubi ait: Bene
dixit nos in omni benedictione spirituali in coelestibus
in Christo. Aut certe si de præterito sentiendū est: sic de-
bemus accipere, qđ etiā ea quæ nō sunt ei uoluntate sub
iecta, naturæ cōditione deseruiāt: Verbi causa, dæmones
Iudæi atq; gentiles. Non enim seruiūt Christo, nec sub-
iecti sunt pedibus eius, & tamen quia ab eo in bonā par
tem creati sunt, subditi sunt potestati eius inuiti: tametsi
aduersum eū repugnent liberi arbitrij uolūtate. In hunc D
sensum & illud quod sequiē coaptatur: Et ipsum dedit
caput super omnia ecclesiæ quæ est corpus ipsius. Quo-
modo enī caput plurima sibi habet mēbra subiecta: e qui-
bus sunt nōnulla uitiosa & debilia: Ita & dñs noster Ie-
Christus cū sit caput ecclesiæ, habet mēbra eos oēs qui
in ecclesia congregātur, tā sanctos uidelicet q̃ peccato-
res: sed sanctos uoluntate, peccatores uero sibi necessita
te subiectos. Atq; ita fit ut etiā inimici subiecti sint pedi-
bus eius. Quapropter in eo quod ait, omnia: uidetur fa-
cere quæstionē. Nā illud quod dictū est: Sede à dextris Psal.109
meis: donec ponā inimicos tuos sub pedibus tuis. Et ali 1.Cor.15.d
bi: Oportet enim eū regnare donec ponat omnes inimi-
cos sub pedibus eius: nō magnopere quærit interpretē:
ut ea quæ inimica sunt cū fuerint superata, subijciantē pe
dibus eius, & in uictoris transeāt potestatē. Cur aūt om
nia: id est, angeli, throni, dominationes, potestates, & uir
tutes cæteræ, quæ nunq; fuerunt cōtrariæ deo, eius pedi
bus subijciātur, uidetur obscurū. Potest itaq; responde-
ri, quod absq; peccato nullus sit, & sydera ipsa non sint
munda coram deo, omnisq; creatura paueat creatoris
aduentū. Vnde & crux saluatoris non solum ea quæ in
terra, sed etiam ea quæ in coelis erant purgasse perhibe-
tur. Alius uero, omnia, nō ad uniuersitatē, sed ad ea tan-
tū refert, de quibus disputatū est: uel hoc modo, omnis
ciuitas cōclamauit: nō quo aliquis tacens in urbe nō fue
rit, sed ex parte maxima etiā ea quæ minora sunt appel-
lantur, & ipse Paulus apostolus: Omnes, inquit, sua quæ Phil.2.e
runt, non ea quæ sunt dei, & omnes me dereliquerunt.
Non quod Timotheus & cæteri discipuli, qui illo tempo
re quo epistolæ scribebantur cū eo erant illum relique
rint: sed idcirco, quia à pluribus sit desertus: ab omni-
bus: id est, à maxima parte desertum se esse cōqueritur.
Simile huic quid & in psalmo sonat: Omnes declina- Psal.13.a
uerunt, simul inutiles facti sunt: Non est qui faciat bo-
num, non est usq; ad unum. Si enim omnes declinaue-
runt, ergo declinauit & ipse qui loquitur. & alibi: Ego
dixi

ET uôs quum essetis mortui delictis & peccatis uestris in quibus aliquãdo ambulastis, secundum seculum mundi huius, secũdum principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filijs diffidentię, in quibus & nos omnes conuersati sumus aliquãdo in desiderijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & cogitationũ, & eramus natura filij iræ sicut & cæteri. Deus aũt qui diues est in misericordia, propter multam charitatem suam qua dilexit nos: & cum essemus mortui peccatis, con/

A dixi in excessu mentis meæ, omnis homo mendax. Aut enim uerum est hoc quod dixit, aut falsum. Si omnis homo mendax est, ergo mendax est & ipse qui loquitur. Si aũt mẽdax est & ipse qui loquitur, ne hoc quidem quod ait uerum est, omnem hominẽ esse mendacem. Porrò si uera sententia est, omnes sic accipiẽdi sunt, ut supra diximus, quòd magna pars hominũ mentiatur. Scribit & alibi Apostolus, do/ (Col.3.c) centes omnem hominem: & rursum, commonẽtes omnem hominem, non quòd omnes hoies docuerit: quanti enim sunt qui usque hodie nec doctrinam apostoli audiere, nec nomen: sed quod eos omnes doceat & admoneat, qui in ecclesia sunt, & cupiunt scire quæ dei sunt. Sequitur: Plenitudo eius qui oĩa in omnibus adimpletur. Quod quidem sic accipiendum, (1.Cor.15.c) quemadmodũ & illud: Tunc subijcietur ei qui sibi subiecit omnia, ut sit deus omnia in omnibus. Nunc eñ deus per partes in singulis est: in alio iusticia, in alio castitas, in alio temperantia, in alio sapientia, in alio fortitudo, & difficile est etiam in sanctis uiris atque perfectis omnes pariter esse uirtutes. Cum aũt in fine rerum & consummatione mundi, ei fuerint uniuersa subiecta, adimplebitur omnia in omnibus, ut iuxta id quod deus est cunctis uirtutibus plenus, omnia in omnibus adimpleatur: & sint uniuersi habentes omnia, quæ ante singula singuli possidebant. Sed & hoc quod ait: Et ipsum dedit caput super omnia ecclesiæ quæ est corp9 ipsius: plenitudo eius qui

B omnia in omnibus adimpletur, non solum hominũ, sed etiam angelorum cũctarumque uirtutũ & rationabilium creaturarum ecclesia intelligi potest. Necnõ & hoc: Qui omnia in omnibus adimpletur, nequaquam ita ut resonat accipiendum, non enim ait: Qui omnia in omnibus adimplet, sed qui omnia in omnibus adimpletur. Siquidem aliud est implere, aliud impleri, quia in altero agentis, in altero patiẽtis est uerbum. Sicut ergo adimpletur imperator, si quotidie eius augeatur exercitus, & fiãt nouæ prouinciæ, & populorum multitudo succrescat: Ita & dominus noster Iesus Christus in eo quod sibi credũt omnia, & per dies singulos ad fidẽ eius ueniunt, ipse adimpletur in omnibus: sic tamen ut omnia adimpleatur in omnibus, id est, ut qui in eum credunt, cunctis uirtutibus pleni sint, & iuxta euãgelium faciant eum proficere ætate, sapientia & gratia, non solum apud deum, sed & apud homines.

Cap. II

ET uos cum essetis &c.] Anteq̃ de singulis uerborum sensibus disputem9, uidetur ita nobis lectionis ordo reddendus: Et uos cum mortui essetis delictis & peccatis uestris, cõuiuificauit Christo deus qui diues est in misericordia, propter multam charitatẽ suam qua dilexit nos: & cum essemus mortui delictis, in quibus aliquando ambulauimus, secundum seculum mundi huius, secundum principẽ potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filijs diffidẽtiæ, in quibus & nos omnes conuersati sumus aliquando in desiderijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & mentium, & eramus natura filij iræ, cõuiuificauit nos Christo: ut ἀπὸ κοινοῦ, subaudiatur quasi his dictum, & nos conuiuificauit Christo. Coniunctionem uero causalẽ in eo loco in quo ait: Deus autem qui diues est i misericordia, arbitramur aut ab indoctis scriptoribus additam, & uitium inoleuisse paulatim: aut ab ipso Paulo qui erat imperitus sermone, & nõ scientia superflue usurpatam. Manifeste autem mors animæ dicitur esse peccatũ, ex eo quod ait: Et uos cum essetis mortui delictis & peccatis uestris, iuxta illud quoque quod in

Ezechiel scriptũ est: Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. C (Ezech.18.a) Et quia delicta quæ græce παραπτώματα nuncupantur: iuxta eiusdẽ linguæ etymologiam proprie uerbum est scripturarum, licet delicta πλημμέλειαι rectius transferantur. Quærimus quid significent, quibus distent a peccatis: id est, quid intersit inter παραπτώματα καὶ ἁμαρτίας. Aiũt enim quòd παραπτώματα, quasi initia peccatorũ sint, cum cogitatio tacita subrepsit & ex aliqua parte cõniuẽtibus nobis, necdum tamẽ nos impulit ad ruinã. Vnde & in XVIII. psal. scribitur: Delicta, hoc est, παραπτώματα, quis intelligit, quia scilicet difficile sit radices & initia intelligere peccatorum. Peccatũ uero esse, cum quid opere consummatũ peruenit ad finem. Quærimus quoque quid sit, in quibus aliquando ambulastis secũdum seculum mundi huius: utrum nam & aliud seculum sit, quod nõ pertineat ad mũdum istum, sed ad mundos alios, de quibus & Clemens in epistola sua scribit: Oceanus & mũdi qui trans ipsum sunt? An unus iste mũdus sit, qui ab initio seculi quo factus est Adam usque ad terminum suum uoluatur & transeat. Vel certe mundus alio nomine appelletur princeps aeris huius, qui nunc operatur in filijs diffidentiæ. Scribit & ad Galatas: Ut eruat (Gal.1.a) nos de præsenti seculo neq̃. Et in hac eadem epistola: Redimẽtes tempus, quoniam dies mali sunt. Et dies Iacob (Gen.47.a) modici dicũtur & pessimi: siue quod tempus uitæ istius per qđ clausi tenemur in seculo graue sit & laboriosum: siue quod ipse satanas mundi huius, ut supra diximus, D & seculi uocabulo nuncupetur. De quo statim in sequentibus, secundũ principem, inquit, potestatis aeris spirit9 qui nunc operatur in filijs diffidentiæ. Princeps quippe aeris, & spiritus potestatis qui in aere isto est, diabolus intelligitur: qui nunc operatur in filijs diffidentiæ. In his eñ qui domino credunt non potest operari. De quo & infra ait: Non est nobis pugna aduersus carnem & sanguinem, sed aduersum principatus & potestates, aduersus rectores tenebrarũ istarũ, aduersus spiritualia nequitiæ in coelestibus. Non quo diabolus & satellites eius qui per mundũ istum uagãtes peccata hominibus insinuãt, in coelo uersari queant, de quo ob sua merita corruerũt: sed coelũ dicitur aer iste qui supra nos est, iuxta illud saluatoris eloquium: Considerate uolatilia coeli, & cætera. (Matth.6.d) Manifestum quippe est quod uolatilia non per coelũ uolitent, sed per aerem. Sequitur: In quibus & nos omnes conuersati sumus aliquando in desiderijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & mentiũ. Quod ait, in quibus, ad delicta referendũ est. Superi9 enim quia duo pariter posuerat: Et uos cũ essetis mortui delictis & peccatis uestris: & ad peccata retulerat dicẽs: in quib9 aliquando ambulastis: ad delicta uero nihil tale uidebatur secutum qđ sensum posset explere: nũc ait, in quibus delictis & nos oẽs cõuersati sumus, simulque ne in eo qđ dixerat: & peccatis uestris in quibus aliquãdo ambulastis, se per superbiã à peccato uideretur excipere, adiunxit, in quibus & nos oẽs cõuersati sumus. Qui aũt conuersatũ esse se dicit, de præteritis delictis & nõ de præsentibus confitetur. Cõuersati sumus, inquit, aliquãdo, non in uno de/ (Gal.5.e) siderio, sed in desiderijs carnis nostræ. Caro quippe desiderat aduersus spiritũ, & spirit9 aduersus carnẽ. Faciẽtes nõ unam uoluntatẽ carnis, sed plures, & nõ solũ uoluntates carnis, sed etiam mentium. Pro quo in Latinis codicibus habetur, cogitationum. Inter peccatum autẽ carnis & mentiũ, hoc esse puto, quod carnis peccatũ, est impudicitia atque luxuria, & ea quæ per ministeriũ ei9 in libidi/

catis, conuiuificauit nos Christo. Grãtia saluati estis. Et cõexcitauit simulq; fecit sedere in cœlestibus i Christo Iesu. Vt ostẽnderet in seculis superueniẽtibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu

A nibus explentur. Mentium uero delictum, ad dogmata pertinet cõtraria ueritati & hæreticam prauitatem, ita ut possimus dicere plerosque hæreticorum, quanquam hoc rarum sit, uoluntates mentiũ facere, & non uoluntates carnis: & multos contra ecclesiasticos, carnis & non mentiũ facere uoluntates, & esse plures qui & carnis & mentiũ pariter faciãt uolũtates. Hæc autem diximus, non quo & hæretici carnis non faciant uoluntates: plura quippe apud eos corporis sunt uitia quàm apud nostros. sed ut exemplo posito, facilius quod uolebamus possit intelligi. Et eramus, inquit, natura filij iræ sicut & cæteri. Respondeant hæretici qui diuersas naturas esse cõtendunt, quomodo Paulus, quem utique spiritualis naturæ esse nõ dubium est, fuerit natura filius iræ, sicut & cæteri qui adhuc in errore sunt positi. Nos uero dicimus esse primum omnes homines natura filios iræ, uel propter corpus humilitatis corpusq; mortis, & quod ab adolescentia mens hominum apposita sit ad maliciã. Vnde & Salomon ait: Non
Eccle.7.c est iustus in terra qui faciat bonum & nõ peccet. Vel quod ex eo tempore quo possumus habere noticiam dei, & ad pubertatem uenimus, omnes aut opere, aut lingua, aut cogitatione peccemus. Eramus igitur natura filij iræ sicut & cæteri, & omnes sancti qui ab ira sanguine Christi redempti sunt. Si enim Paulus qui iuxta iusticiam quæ in lege fuit, irreprehensibiliter est conuersatus, dicit se natura fuisse filium iræ: cur timeamus etiam retro sanctos uiros filios iræ fuisse testari. De quibus omnibus uere dici possit: Cum autem uenit mandatum, peccatum reuixit: ipsi uero mortui sunt. Filius autem iræ sic accipiẽdum, ut filius perditionis, filius iniquitatis, filius mortis. Non
B quo aliqua ira, mors, iniquitas & perditio subsistat in natura sua quæ filios habeat: sed quo filij dicantur eius rei quæ operetur in singulis: Sicut filij appellantur gehennæ, qui gehennæ ignibus consumendi sunt. Alius iræ filios sic uocatos putat ut filios diaboli. Diabolus enim perditio est & ira & mors. Deuorauit mors inualescẽs, & nouissimus inimicus destruetur mors. & ad ipsum diabolum, perditio factus es. Factus inquit propria uolũtate, nõ ab initio sic creatus. Quomodo igitur mors dicitur, ex eo quod inuidia diaboli mors introiuit in orbem terrarum, & per illũ sunt mortui qui ante uiuebant: & perditio, quod perdat quoscunque deceperit: Sic & ira dicitur propter eam quam exercet aduersum hominem feritatem. Sunt qui illud in Regnorum libris quãdo Dauid numerauit populum Israel, iram in se dei prouocãs, scri-
2.Reg.24.c ptura dicente: Et apposita est ira dei succendi in Israel, & incitauit Dauid dicẽs iram domini diabolum significare putẽt: etenim iuxta græcæ linguæ proprietatem non dixit genere fœminino ira dei λέγουσα, hoc est quæ diceret: sed ira dei λέγων, id est, qui diceret, genere masculino: misit siquidem dominus iram & furorem suum per angelos pessimos. Deus ergo qui diues est in misericordia, & diues propter charitatem suam qua dilexit hominum genus, & charitatem non simplicem, sed multam, cum essemus mortui propter delicta nostra, uiuificauit nos: & non solũ uiuificauit, parum quippe hoc erat bonitati & magnitudini eius, sed uiuificauit cum Christo Iesu, unã atque eãdem nobis tribuens uitam habere cum Christo. Quidam pro eo quod nunc exposuimus: Et eramus natura filij iræ, pro natura, prorsus siue omnino, quia uerbum φύσει ambiguum est, transtulerũt. Quod & si sic so-
Rom.8.d net, iuxta ea quæ diximus, exponẽdum est. a ¶ Gratia saluati estis.] Si non sunt dignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis, gratia magis sumus quàm opere saluati. Nihil enim possumus domino retribuere pro omnibus quæ retribuit nobis.
b ¶ Et coexcitauit simulq; fecit sedere in cœlestibus in Christo Iesu.] Supra dixerat, quod suscitauerit deus Chri- C
stum à mortuis, & sedere fecerit ad dexterã suam in cœlestibus super omnem principatum & potestatem, & uirtutem, & dominationem: & omne nomen quod nominatur nõ solum in hoc seculo, sed etiam in futuro: Nunc uero addidit, quia & nos suscitauerit cũ eo, & sedere fecerit in cœlestibus ad dexteram suam. Quæritur ergo quomodo deus qui nos saluos fecit & suscitauit, simul fecerit sedere cum Christo. Et quidem qui simplicius est responsurus, hoc asserit, quod iuxta præscientiam dei id quod futurum est, quasi factum esse iam dixerit. Et quia mos iste sit scripturarũ, ut interdum futura, tẽpore præ- Psal.21.d
terito declinentur: Verbi causa, de cruce domini: Fode- Esa.53.c
runt manus meas & pedes. Et alibi de passiõe eius: Quasi ouis ad uictimã ductus est, & adhuc de iniurijs flagellorum: Liuore eius nos sanati sumus. Et alibi: Ab iniquitatibus populi mei ductus est in mortem. Hoc autem ideo, ne quia futura semper incerta sunt, hominũ spes fluctuet & uacillet, ea quæ deus futura cognouit, apud quem nihil ambiguũ est, quasi iam facta memorantur: Vt quia præterita secundum philosophos quoque fieri infecta non possunt, qui audierint, quasi iam facta habeant quæ futura sunt. Alius uero qui resurrectionem & regnũ Christi spiritualiter intelligit, non deliberauit dicere, iam sanctos sedere & regnare cum Christo: Quomodo enim nequaquam in carne sanctus est cum uiuat in carne, & habet conuersationem in cœlestibus cum gradiatur in terra: & caro esse desistens, totus uertatur in spiritũ: Ita cum Luc.17.c
in cœlestibus sedere cum Christo: Regnum quippe dei Matth.6.c
intra nos est: & ubi fuerit thesaurus noster, ibi erit & cor D
nostrum: firmiq; & stabiles sedemus cũ Christo, sapientia, uerbo, iusticia, ueritate. Potest autem & hoc dici, quomodo arrabonem spiritus sancti accepimus, necdum totam eius plenitudinem consecuti: sic & sedere nos cum Christo atque regnare, necdũ perfectam sessionem in cœlestibus obtinentes. c Vt ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu.] Quanta sit beneficij magnitudo, & quàm multiplex gratia qua nos dominus de seculi istius perturbationibus liberatos sedere fecit & regnare cum Christo, hinc uel maxime cõprobatur: quod in futuris seculis, non uno sed omnibus, suã cunctis rationabilibus creaturis super nos ostensurus est gloriã, suasq; diuitias mõstraturus: Quod nos qui quondam lege tenebamur inferni, & propter uitia atque peccata, ut operibus carnis, ita eramus & supplicijs destinati: nunc in Christo regnemus sedeamusque cum eo. Sedeamus autem nõ in humili quocunque loco, sed super omnem principatum & potestatem & uirtutem & dominationem, & omne nomen quod nominatur non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro. Si enim Christus suscitatus à mortuis sedet ad dexteram dei in cœlestibus supra omnem principatum & potestatem & uirtutem, & cætera: & nos sedemus regnamusque cum Christo: necesse est ut super his quæ sedet ille, sedeamus. Sed qui diligens lector est, statim requirit & dicit: quid ergo, maior homo angelis & cunctis in cœlo potestatibus? Quod quia periculosum est respondere, principatus & potestates & uirtutes & dominationes, & omne nomen quod nominatur non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro: maxime quia omnia Christi subiecta sunt pedibus, non ad bonam partem, sed ad cõtrariã referet: ut dicat eas esse angelos refugas, & principẽ mundi istius, & luciferum qui mane oriebatur: super quibus sancti cũ Christo in fine sessuri sunt: illis quoque tribuentes beneficiũ, qui nunc infreni & male libertate sua abutẽtes passim uagantur, & per præcipitia corruunt peccatorũ. Cum autẽ tales habuerint sessores, iuxta se-

sto Iesu. Grâtia enim estis salui facti per fidem, & hoc non ex uobis, dei enim donū est, non ex operibus, ut ne quis glorietur. Ipsiûs ēm̄ sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit deus ut in illis ambulemus. Prôpter quod memores estote, quia aliquando uos gentes in carne, qui dicebamini præputium ab ea quæ appellatur circuncisio in carne manu facta, quoniam eratis illo tempore sine Christo, alienati à conuersatione Israel, & peregrini testamentorum promissionis, spem non habentes, & sine deo in mundo. Nunc

A iuxta sedentiū uoluntatē incipiēt gubernari. Alius uero hoc quod ait, ut ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate supra nos, in Christo Iesu, ad illam intelligentiā transferet, quod non sim⁹ merito nostro, sed gratia eius saluati, & maioris bonitatis indiciū sit pro peccatorib⁹ magis ꝙ pro iustis mori. Pro bono em̄ forsitā quis audeat interire, & daturus nobis sit, quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. Quæ omnia ex parte iam dederit in Christo Iesu, qa nullū absq; Christo bonum dici potest.

a ¶ Gratia enim estis salui facti per fidē.] Ideo, inquit, abūdantes diuitias gratiæ suæ, in bonitate in superuenturis seculis ostensurus est, quia gratia salui facti estis per fidē, non per opera. Et hæc ipsa fides nō est ex uobis, sed ex eo qui uocauit uos. Hoc autem ideo, ne forsitā nobis cogitatio occulta subreperet, si per opera nostra saluati nō sumus, certe uel per fidem saluati sumus, & alio genere nostrum est quod saluamur. Addidit itaq; & dixit: fidem quoque ipsam non nostræ uoluntatis esse, sed dei muneris. Non quod liberum homini tollatur arbitriū, & secundum illud Apostoli ad Romanos non sit currentis neq; uolentis, sed miserentis dei: uerum quod arbitrij ipsa libertas deum habeat autorem, & ad illius beneficiū cuncta referantur, cum etiam nos bonum nos uelle ipse permiserit. *Rom.9.c*

B Hoc autem totum propterea, ne quis glorietur à semetipso, & non à deo se esse saluatum. b ¶ Ipsius enim sumus factura creati &c.] Reddidit causas quare gratia saluati sumus per fidem, & hoc ipsum non ex nobis, sed ex munere dei, dicens: Ipsius enim factura sumus: hoc est, quod uiuimus, quod spiramus, quod intelligim⁹, & credere possumus, ipsius est, quia ipse conditor noster est. Et diligenter obserua, quia non dixerit, ipsius figuratio sumus atq; plasmatio, sed ipsius factura sumus. Plasmatio quippe originem de terræ limo trahit. Factura uero iuxta similitudinem & imaginem dei sumpsit exordiū. Quod in centesimo quoq; octauodecimo psalmo simul positū diuersa significat: Manus tuæ fecerunt me & plasmauerunt me. Factura primum locum tenet, deinde plasmatio. Et quia creationis & conditionis nomen ad magna semper solet opera copulari, uerbi causa: illa urbs cōdita est, & ab initio creatus est mūdus, & unusquisq; sanctorū per uaria dogmata atq; uirtutes, in semetipso mundus est totus, propterea nunc creati in Christo dicimur: & creati in operibus bonis, siue quæ ipsi fecimus, uel facturi sumus: siue in alijs creaturis ad quæ nostra conuersatio trāsferenda est, ut quæ præparauit deus in illis ambulem⁹, spe magna iam nobis data, dum in his ambulaturi sumus quæ deus magnopere præparauit. Et quia semel ad nomen creaturæ uenimus, & sapientia in prouerbijs Salomonis dicit se creatam initiū uiarum dei, multiq; timore ne Christū creaturam dicere cōpellantur, totum Christi mysteriū negant, ut dicant, nō Christum in hac sapientia, sed mundi sapientiā significari: Nos libere proclamamus non esse periculū eum dicere creaturam, quem uermem & hominē & crucifixum & maledictionem, tota spei nostræ fiducia profitemur: maxime cum ex duobus uersiculis qui præcedunt, ipsa sapientia promittat se esse dicturā quæ post secula sunt. Cum aute secula Christus fecerit, & quæ deinceps loquit, ea sint quæ post secula dicturā esse promiserit: ad incarnationis mysterium, nō ad naturam dei referenda sunt quæ sequun- *Prou.8.c*

tur: licet in Hebræis codicibus nō habeatur: dn̄s creauit me initiū uiarū suarū: sed dn̄s possedit me. Inter possessionem aūt & creationē multa distantia est, quia qui possidetur, is utiq; qui est atq; subsistit, & est proprius, possidetur. Creatur uero ille qui nō erat anteꝗ fieret: aut certe de eo qđ erat, trāsfertur i aliud: sicut & nos nunc creati dicimur in Christo Iesu. Creati utiq;, nō quia ante non fuimus, sed creati in operibus bonis. Qđ Dauid quoque in psalmo L deprecatur, dicens: Cor mundum crea in me deus. Et certe mūdū cor ante peccatū habuerat, quando de eo dn̄s loquebat: Inueni Dauid filiū Iesse secundū cor meum: sed ut ibi creatio instaurationē sonat: ita & i nobis & in Christo per singula opera & ꝑfectus, creatura atq; cōditio accipi potest, ut quotidie in credentibus qui uarie secundū merita diuersa mōtes dicuntur, & ualles & colles atque cāpestria: Christus creat⁹, natus & cōditus sit. *C* *Psal.88.d*

c ¶ Propter quod &c.] Gentes Ephesios in carne uocans, ostendit in spiritu esse nō gentes: sicut ecōtrario Iudei in spiritu gētes sunt, & in carne Israelitæ. Quadrifariā igitur Iudæi diuidūtur & gentes. Alij sunt in carne circūcisi & in spiritu, qualis fuit Moyses & Aaron, apostoli, & Nathanael, cuius occultū Iudaismum dn̄s intuens ait: Ecce uere Israelites in quo dolus nō est. Alij q nec carne nec spiritu circūcisi sunt, qualis fuit Nabuchodonosor & Pharao, & hodie barbararū & Romanarum gentiū multitudo quæ nō credunt in deū. Tertij qui tantū in carne sunt circūcisi, & spiritum incircūcisum habent, ad quos propheta dicit: Circūcidimini deo uestro, & nolite circuncidere carnem præputij uestri. Et alibi: Omnes gentes incircūcisi carne, domus uero Israel incircūcisi sunt corde. Extremi de quibus nunc dicit, quia aliquando uos gentes in carne qui dicebamini præputiū, ab ea quæ dicitur circūcisio in carne manu facta: qualis hodie uniuersa est turba credentiū, & totus ē gentibus mundus est plenus. Ad distinctionem igitur spiritualiū gētium Iudæorum, Ephesij gentes uocantur in carne, quia secundū spiritum Israelitæ sunt. Nam & in alio loco carneum Israelem scriptura commemorans ait: Videte Israel secundum carnem, quia in spiritu nō erat Israel. Pulchre autem etiam uerba moderatus est, qui dicebamini præputium. Dicebamini inquit præputium, nec eratis, ab ea quæ dicitur circūcisio in carne manu facta. Non quo sit circūcisio, sed quo ipsa sibi hoc nomen assumat, & sit uere circuncisio manu facta, non spiritu. Simul & illud est attendendum quod nos quos sine Christo alienatos quondam à cōuersatione Israel esse memorauit, & peregrinos à promissionibus & testamento dei: nunc postquam in Christum credidimus, sicut re ꝓmissiones & testamenta eius accepimus: ita conuersationē quoque habere dicamur Israel, quomodo cōuersatio uniuersa legalis expletur in nobis, quia uidelicet lex spiritualis est, & magis circuncidamur, & sabbatizemus in spiritu, spirituales uictimas offerentes: illorū templo altariq; destructis, nos deo fructuum nostrorum decimas offeramus, nos immolemus agnum immaculatum: & accincti lumbos, expediti pascha comedamus. Sicut enim circuncisio dicitur in carne manu facta: ita ad distinctionem eius intelligitur alia esse circuncisio, quæ non sit, ut diximus, manu facta, sed spiritu. Quod autem ait: Spem non habentes, & sine deo in mundo: Non quo plures deos, antequam in Christū crederent Ephesij nō habuerint, atq; ueneratī sint: sed *Ioan.1.g* *D* *Hiere.4.g* *1.Cor.10.d*

A fint:sed quo qui abſq; deo uero ſit, nullū deum habeat.
Et ſignificanter additum eſt, ſine deo in mundo. Habe/
bant quippe deū, quem eos habituros deus ante cogno
uerat:& apud præſcientiam dei nō erant ſine deo, ſed in
mundo erant abſq; deo.

Nūnc autē in Chriſto Ieſu nos qui aliquādo eratis lon/
ge,facti eſtis prope in ſanguine Chriſti,ipſe eſt em̄ pax
noſtra. Qui fecit utraq; unum,& medium parietem ma
ceriæ ſoluens inimicitiam in carne ſua,legem mandato/
rum in dogmatibus euacuans, ut duo cōderet in ſeipſo
in unum nouum hominem,faciens pacem ut reconcilia
ret utrunq; in uno corpore deo, per crucem interficiens
inimicitiā in ea: & ueniens euangelizauit pacem uobis
qui longe eratis,& pacē his q prope,quoniā per ipſum
habemus acceſſum uterq; in uno ſpiritu ad patrem. Er/
gó non eſtis peregrini & accolę,ſed ciues ſanctorum &
domeſtici dei, ſuperædificati ſuper fundamentum apo
ſtolorum & prophetarum, ipſo ſummo angulari lapi/
de Chriſto Ieſu. In quo om̄is ædificatio compaginata,
creſcit in templum ſanctum in domino. In quo & uos
coædificamini in habitaculum dei in ſpiritu.

a ¶ Nunc autem in Chriſto Ie
ſu uos qui aliquando
eratis &c.] Deus ubi
que eſt,& totus ubiq;
eſt: à quo quis poteſt
ſeparari, cū in eo ſint
Hiere.13.b omia,& ipſe per pro/
phetā loquatur: Ego
deus appropinquās
& nō de lōge:Et pſal/
miſta teſtať: Si aſcen/
dero in cœlū, tu illic
es:ſi deſcendero in in
fernū ades. Cum igi/
tur in eo ſint omnia,
procul tamen eſſe ab
impijs dicitur, iuxta
Prou.15.d illud: Lōge eſt domi/
nus ab impijs. Iſte à
quo impij lōge ſunt,
uicinꝰ eſt ſanctis. De
niq; cum & ab Ephe/
ſijs eſſet procul, in ſan
guine Ieſu ꝓpe eis fa/
ctus eſt. Et diligētius
intuendū, quod abſ
que cruore domini Ieſu nemo appropinquet deo, quia
Ioan.14.d ipſe eſt pax noſtra,dicens:Pacem meā do uobis, pacem
meam relinquo uobis. Quomodo enim ſapientia ſapien
tes facit, & iuſticia iuſtos, & ſanctificatio ſanctos, & uita
Pſal.119.b uiuētes: ſic & ipſe pax,nos facit eſſe pacatos, ut dicamꝰ:
B Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus. Si autem
Chriſtus credentium pax eſt,quicunq; ſine pace eſt,con
ſequenter non habet Chriſtum. b ¶ Qui fecit utraq;
unum & medium parietem &c.] Iſte eſt medius paries
Gen.38.g & maceria, quæ utrunq; à ſe populū diuidebat. De quo
& in Geneſi in partu geminorum obſtetrix loquitur: Vt
quid propter te dirupta eſt ſepis? Poſtq; ergo ſapiētiam
carnis quæ eſt inimica deo, in ſua ſaluator carne deſtru/
xit,& præcepta legalia,euāgelicis dogmatibus commu/
tauit,ut de Iudæo atq; gētili unum populū faceret Chri/
ſtianum, euangelizans nobis qui longe eramus: & reli/
quijs Iudæorum qui de Iſrael per apoſtolos crediderūt,
pacem atq; concordiam: tunc acceſſimus per ipſum ad
deum, & unum in ſpiritu patrem nos habere cognoui/
mus: Completumq; eſt illud quod in euāgelio dominus
loquebatur,dicens: Et fiet unus paſtor & unus grex. Et
Ioan.10.c iterum: Et alias oues habeo quæ non ſunt de ouili iſto,
nos ſignificans ex gentibus cōgregandos. Inimicitia au/
tem quæ in ſaluatoris carne deſtructa eſt, etiam per cru/
cem eſt interfecta. Scriptum eſt enim, ut reconciliaret u/
trunque in uno corpore deo, per crucem interficiens ini
micitiam in ea: Non ut in Latinis codicibus habetur in
ſemetipſo, propter Græci pronominis ambiguitatem:
ἐν αὐτῷ enim,& in ſemetipſo,& in ea, id eſt cruce intelligi
poteſt: quia crux, id eſt σταυρὸς iuxta Græcos generis ma
ſculini eſt. Lex quoq; mādatorū ſubuerſa eſt in dogmatib.
poſtq; circūciſio & ſabbatiſmꝰ q relictus eſt populo dei,
& paſcha,& pētecoſte, & nō apparere in cōſpectu dei ua
cuū, ſunt altius intellecta q̄ reſonāt: & ab occidēte litera
recedentes, cœpimus uiuificantē ſpiritum ſequi. Quod
aūt ait: Veniens euāgelizauit pacem uobis qui lōge,hoc
eſt,gētibus:& pacē his q prope, hoc eſt Iudæis: uidetur
mihi de Eſaia alijs uerbis teſtimonium protuliſſe,& ſcri/
pturæ ſententia abuſum quaſi ſua. Scriptum eſt quippe
Eſa.57.d in eo: Vias eius uidi,& ſanaui eū,& conſolatus ſum eum,
& dedi ei conſolationem ueram: pacem ſuper pacem his
qui longe erant & qui prope. Et hæc quidem iuxta uul/
gatam interpretationē dicta ſint. Cæterū qui illud apo/ C
ſtoli legit, de Chriſto memorātis: Pacem faciens per ſan/
guinem crucis ſuæ, his quæ in terra erant, & his quæ in
cœlis, & cætera quæ in eodem dicuntur loco: non putā/
bit nos qui iuxta ſpiritum Iſrael uocamur fuiſſe lōge, &
Iudæos, qui tantūmo
do Iſrael nūcupentur
in carne fuiſſe prope.
Et hanc totam intelli/
gendam ad angelos
uirtutesq; cœleſtes,&
ad animas tēperabit
humanas, qđ Chri/
ſtus in ſuo ſanguine
terrena & cœleſtia co
pularit, quæ inter ſe
antea diſſidebant: Et
bonus paſtor morbi/
dam ad montes reue
ctans ouē, fecerit eſſe
cum cæteris: drach/
māq; quæ perierat,
drachmis quæ ſaluæ
fuerant, copulauerit:
& mādata legalia ad
illa retraxerit dogma
ta, ad quorū typum
& imaginem Moyſes
quæ eſſent in taberna
culo fabricanda con
ſpexit. Atq; ita fieri, ut crux domini, non ſolum terræ, ſed
& cœlo profuerit: non ſolum hominibus, ſed & angelis, .a
& omnis creatura domini ſui cruore purgata ſit. Quod
autem ait: Vt duo cōderet in ſemetipſo in unum nouum
hominem: & quod magis uidetur ſuperiori de Iudæis at
que gentilibus ſenſui conuenire: ſic ſuæ intelligentiæ co/ D
aptabit, ut dicat hominem iuxta imaginem & ſimilitudi
nem dei factum, eandem poſt reconciliationem formam
recepturum quam & nunc angeli habent, & ipſe perdi/
derit. Nouum autem hominē eſſe dicit, qui quotidie re/
nouatur: & habitaturus eſt in nouo mūdo, quando erit
cœlum nouum & terra noua: & bibiturus eſt calicem Ie/
ſu nouum in regno dei, & cantaturus canticum nouum,
& ueteris & noui teſtamēti lectione gaudebit. Illud quo/
que quod alibi ſcribitur: Ecce facio noua quæ nūc orien Eſa.43.c
tur: ſic ſentiet, ut principium innouationis in præſenti ſe
culo fieri exiſtimet. Cæterum perfectam conſummatiōq;
nouitatem, necdum in iſto putet ſeculo poſſe compleri.
Et quomodo nūc per ſpeculum uidemus in ænigmate,
tunc autem facie ad faciem: ſic & inſtaurationē noui ho/
minis tunc plene perfecteq; complendam, cum cœleſtia
terrenaq; fuerint copulata, & in uno ſpiritu, & ſenſu ea/
demq; ſententia, acceſſerimus ad patrem. Neſcio quid ta
le, & in alia epiſtola, ſi quis tamen eam recipit, prudenti/
bus quibuſq; lectoribus Paulus ſubindicat dicēs: Hi o/
mnes teſtimonium accipientes fidei, non retulerunt pro Heb.9.d
miſſionem, deo pro nobis melius quid prouidēte, ut nō
abſq; nobis cōſummarentur. Propterea & uniuerſa crea
tura congemiſcit nobiſcum, qui in tabernaculo iſto inge
miſcimus, & condolet: qui à timore dei in utero concepi
mus & dolemus, & præſtolamur reuelationem filiorum
dei, ut de uanitate ſeruitutis cui nunc ſubiecta eſt, libere
tur, & fiat unus paſtor & unus grex, & oratio domini cō Matth.6.b
pleatur dicentis: Fiat uoluntas tua ſicut in cœlo & in ter
ra. c ¶ Ergo iam non eſtis peregrini & accolæ, ſed ci/
ues ſanctorum & domeſtici dei.] Ad id quod ſupra di/
xerat: peregrini teſtamentorum & repromiſſionis, nunc
reſpondet: ergo iam non eſtis peregrini & accolæ. Et ad
illud quod præmiſerat, alienati à conuerſatione Iſra/
el, modo reddit: eſtis ciues ſanctorum & domeſtici dei.
Hic locus aduerſus eos uel maxime facit, q̄ diuerſas na/
turas nituntur introducere. Quomodo enim ꝑegrini facti
ſunt ci/

A sunt ciues sanctorum, & quomodo domestici dei fuerũt quondam alieni à conuersatione Israel: si non potest uel in melius uel in peius natura mutari? Quod autẽ sequitur: Aedificati super fundamentum apostolorum & prophetarum, magis priori q̃ secundæ interpretationi conuenit, in qua superius dixeramus, ante passionem Christi uicinum Israel, & gentes fuisse de longe. Hoc testimonio & contra Marcionẽ cæterosq́; ueteres hæreticos, qui alium legis, alium euangelij prædicant deum, uti possumus. Si enim nequaq̃ peregrini & accolæ, sed ciues sanctorum domestici dei superædificati sunt fundamẽto apostolorum & prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu, in quo omnis ædificatio compaginata, crescit in templum sanctũ in domino, in quo & Ephesij coædificantur in tabernaculum dei in spiritu: unus est deus, unius ædificationis & templi, quod superædificatum est fundamento apostolorum & prophetarũ. Quod si uniB uersa ædificatio compaginata, crescit in templũ sanctum
Zach. 9. d domino: omni labore nitẽdum est, ut fiamus illi lapides de quibus scriptũ est: Lapides sancti uoluũtur super terram. Et cum fuerimus uiui lapides ex omni parte dolati, leues, politi, nullam habentes scabredinẽ, ædificemur in templum, & fiamus habitaculum deo: Condaturq́; in nobis arca testamenti custos legis domini, & cherubim scientiæ multitudo, & interiora pectoris nostri in nouum uocabulum trãseant, dicamurq́; דְּבִיר quod nos oraculum siue responsum possumus appellare: & ut contentiosius uerbũ exprimamus è uerbo λαλητήριον, id est locu- C
torium dicere, ut cum Apostolo erumpamus in uocem: An experimentũ quæritis eius qui in me loquitur Chri- 2. Cor. 13. a
stus? Potest autem omnis ædificatio super fundamẽtum apostolorum prophetarumq́; constructa, non solũ nos, sed & cœlestes significare uirtutes, ut uniuersi pariter sint habitaculum dei in spiritu. Incõgruũ quippe esse aiunt ex hominibus ædificationem compactam atque concordem crescere in templum sanctum in domino, fieriq́; habitaculum dei in spiritu: angelos aũt & beatas quasq; uirtutes, quæ in cœlestib⁹ deo seruiũt, ab hac felicitate alienas existimari. Summus aũt angularis lapis, qui populum utrunq; contineat: siue iuxta secundã interpretationem cœlestia iungat atq; terrena: Christus est dominus noster, lapis præcisus de monte sine manibus, de quo & psalmista testatur dicens: Lapidem quem reprobauerũt Psal. 117. e
ædificantes, hic factus est in caput anguli. A domino factum est istud. Reprobat⁹ quippe est à pharisæis, qui uidebantur legis habere noticiã, deiq; templum legalibus ædificare mandatis: & assumptus à deo in angularem lapidem, ut duos parietes ipse medius cõtineret: & per illum uterq; populus ad deum haberet accessum. Iste angularis lapis, non credentibus, lapis offensionis est & petra scandali. Super quem qui ceciderit, quassabitur: super quem uero ipse corruerit, comminuet eum.

Commentarij primi in epistolam ad Ephesios finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN SECVNDVM LIBRVM cõmentariorum ad Ephesios, ad Paulam & Eustochiũ procemium.

SEcundum orationibus uestris ò Paula & Eustochium ad Ephesios aggredimur librum: noua quoq; Romam munuscula trãsmissuri. Nõ quod hæc dignetur legere doctorum senatus, & bibliothecis ueterũ asscribere: sed quod sancta Marcella id
B ipsum fieri per epistolas flagitet. Cuius ego quotienscũq; studiorum, ingenij, labo D
ris recordor, totiens me damno inertiæ: qui in monasterij solitudine constitutus, & illud præsepe cõtra uidens, in quo uagientẽ paruulũ festini adorauere pastores, id facere uõ possum quod mulier nobilis inter strepentem familiã & procurationem domus explet operis succisiuis. Quapropter & illam & uos, & si qui forte lecturi sunt, in cõmune precor, ut sciatis me non cogitatum diu limatumq́; proferre sermonem: sed ad reuelanda mysteria scripturarũ, uti uerbis penè de triuio, & interdum per singulos dies usq; ad numerum mille uersuum peruenire, ut cœpta in Apostolum explanatio, ipsius Pauli, cuius epistolas cõnamur exponere, orationibus compleatur.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD EPHESIOS LIBER SECUNDUS.

Cap. III

HVius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi pro uobis gentibus: si tameu audistis dispẽsationem gratiæ dei, quæ data est mihi in uobis. Quoniã secuudũ reuelationem cognitũ factũ est mihi mysteriũ, sicut præscripsi in modico

HVius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi pro uobis gentibus, si tamen audistis.] Quãtum ad cõsequentiam sermonis textumq́; eloquij pertinet, ad id quod præmisit: Huius rei gratia ego Paulus uinct⁹ Iesu Christi ꝓ uobis gentibus, diligentissime perquirẽtes: nihil qđ ei reddiderit, potuim⁹ inuenire. Neq; enĩ dixit, hui⁹ rei gratia ego Paul⁹ hoc uel hoc feci, uel illud uel illud docui: sed suspensa manẽte sententia, trans-
2. Cor. 11. b gressus ad alia est. Nisi forte ignoscentes ei, quod & ipse confessus est dicens: Et si imperitus sermone, non tamen scientia: sensuum magis in eo quæramus ordinem quàm uerborũ. Qui sic reddi potest: huius rei gratia ego Paulus uinctus Christi Iesu, & uinctus pro uobis qui estis ex gentibus, cognoui mysterium; ut uobis quoque illud traderem: sicut in hac eadem epistola ante paululũ sum loquutus. Debetis autem audire dispensationem gratiæ dei quæ data est mihi in uobis qui estis ex gentibus, pro quibus & uinctus sum Iesu Christi. Vinctum autem Iesu Christi Paulum esse pro gentibus, potest & de martyrio intelligi, quod Romæ in uincula coniectus, hanc epistolam miserit eo tempore quo ad Philemonem, & ad Colossenses, & ad Philippẽses in alio loco scriptas esse monstrauim⁹. Vel certe quia in plurib⁹ locis lectum est, uinculum animæ corpus hoc dici, quo quasi clausa teneatur in carcere: Dicim⁹ ꝓpterea Paulũ corporis nexibus coerceri, nec reuerti & esse cum Christo, ut pfecta in gentes per eum prædicatio compleatur: licet quidã alium sensum in hoc loco introducant, quod Paulus prædestinatus & sanctificatus ex utero matris suæ, ad prædicationem gentium antequã nasceretur, postea uincula carnis acceperit. Puto aũt quod & uitiosa in hoc loco elocutio sit. Pro eo enim quod debuit dicere: huius rei gratia ego Paulus uinct⁹ Iesu Christi ꝓ uobis gẽtibus cognoui mysterium

modico, prout potestis legētes intelligere sensum meū in mysterio Christi. Et alijs generatiónibus non fuit notum filijs hominum, sicut nunc reuelatum est sanctis eius apostolis & prophetis in spiritu, esse gentes cohæredes, & concorporales, & comparticipes promissionis in Christo per Euangelium: cuius factus sum minister secundum donum gratiæ dei, quæ data est mihi iuxta

A sterium, sicut & præscripsi in modico, prout potestis legentes intelligere: ait, hu9 rei gratia ego Paulus uinctus secundum reuelationem, cognitum factum est mihi mysterium, & reliqua. Si uero quis potest etiā iuxta sermonis & eloquij contextum docere Apostolum fuisse perfectū, & in artis grammaticæ uitia nō incurrisse, ille poti9 auscultandus est. Nos quotienscūq; soloecismos aut tale quid annotamus, nō Apostolum pulsam9, ut maliuoli criminātur, sed magis apostoli assertores sumus: quod Hebræ9 ex Hebræis, absque rhetorici nitore sermonis, & uerborum compositione, & eloquij uenustate, nunquā ad fidem Christi totum mundum transducere ualuisset, nisi euangelizasset eum non in sapientia uerbi, sed in uirtute dei. Nam & ipse ad

1.Cor.2.a Corinthios ait: Et ego cū uenissem ad uos fratres, ueni non in eminentia uerbi, aut sapientiæ annuncians uobis testimonium dei. Et rursum: Et uerbum meum & prædicatio mea, non in suasorijs sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus & uirtutis, ut fides uestra non sit in sapientia hominū, sed in uirtute dei. Iste igitur qui soloecismos in uerbis facit: qui non potest hyperbaton reddere, sententiamq; concludere, audacter sibi uendicat sapientiā, & dicit: Quoniam secundū reuelationem cognitum est mihi mysterium, sicut præscripsi in modico. Vere enim si quis superiora huius epistolæ cōtempletur, uidebit ei reuelata mysteria, quorum partem quandam modicam suo sermone perstrinxit, nō tam totū quod nouerat proferens, quā ostendens ex modico quid taceret. Prout pote-

B stis (inquit) legentes intelligere sensum meū siue sapientiā in mysterio Christi. Hoc est illud quod in præfatione diximus, nullam epistolarū Pauli tāta habere mysteria, tam reconditis sensibus inuolutam, quos & Apostolus nosse se gloriatur, & nobis indicatos breuiter ostēdit, ut attentius quæ sunt scripta relegamus. ¶ Et alijs generationib9 &c.] Mysterium Christi quod ex parte supra Apostolus executus est, quomodo alijs generationibus fuerit ignotum, plenius retractandū uidetur, utrum ne Abraham, Iacob, & Moyses, Esaias & cæteri prophetæ illud ignorauerint an non? A quibus esse prædictum aduentum Christi & uocationem gentium, scriptura commemorat. Abraham quippe uidit diem eius & lætatus

Ioan.8.g est, & dicitur ei: Benedicentur in semine tuo omnes gentes. Et Iacob de eo qui oriundus esset ex Iuda prophetice

Gen.49.b ce loquitur: Et ipse erit expectatio gentium. Moyses quoque maiores diuitias Aegypti thesauris, opprobrium

Esa.7.c Christi arbitratus est. Et Esaias: Ecce (inquit) uirgo in utero concipiet, & pariet. Et alibi: Erit uirga Iesse, & qui surget ad regnandum gentibus, in ipso gentes sperabūt. Et

Psal.21.f ne longum fiat, pauca de psalmis dixisse sufficiat: Et adorabunt in conspectu eius omnes familiæ gentium. Et iterum: Omnes gentes seruient ei. Et adhuc manifestius de populo Israel, & de domino saluatore: Visita uineā istā, & perfice eam quā plantauit dextera tua, & super filium quem cōfirmasti tibi. Cuius etiam corporis dispensatio in consequentibus indicatur: Fiat manus tua super uirū dexteræ tuæ, & super filium hominis quem confirmasti tibi. Aut igitur iuxta Mōtanum, patriarchas & prophetas in extasi locutos accipiendum, & nescisse quæ dixerint. Aut si hoc impium est (spiritus quippe prophetarum, prophetis subiectus est) intellexerunt utiq; quæ locuti sunt. Et si intellexerūt, quæritur quomodo nūc Paulus dicat, quod alijs generationibus non fuit notū, fuisse apostolis Christi reuelatū. Aut igitur illud est respōdendum, quod caute Paulus signanterq; testatus sit filijs hominum ignotum fuisse mysterium, nō filijs dei, ad quos

C loquitur: Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes: Quod

Psal.81.b scilicet hi qui spiritum adoptionis acceperint, de quibus patriarchæ & prophetæ fuerunt, dei scierint sacramentum. Aut si hoc non recipitur, & nimium uiolentum & coactum uidetur, illuc sermo transibit, ut dicat non definite & generaliter dixisse Paulum alijs generationib9 ignotum fuisse omnino domini sacramentum: sed sic quomodo nūc reuelatū est sanctis eius & apostolis, nescisse patriarchas ueteres & prophetas. Aliud est enim in spiritu uentura cognoscere, aliud ea cernere opere completa. Vnde & Ioannes propterea

Luc.7.d maior propheta omnibus dicitur, quia quę cæteri prophetarunt, ipse conspexit, & digito demonstrauit dicēs: Ecce agnus dei, ecce q tollit peccata mundi. Iuxta quem

Matth.13.b sensum & illud exponi potest: Multi pphetæ & iusti cupierunt uidere quæ uidetis, & non uiderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt. Hæc utiq; uidere & audire cupiebant quæ futura cognouerant. Quod si nesciebant uentura, quomodo desyderare poterant, quæ penitus ignorabāt? Legimus in Regnorum libris, dominum Salomoni in somnio pollicentem atq; dicentem: Pro eo quod petijsti a me uerbum istud, & non petijsti tibi dies multos, nec postulasti diuitias, nec animas inimicorum tuorum, sed petijsti ut intelligeres, & audires iudiciū: Ecce feci uerbum tuum, & dedi tibi cor prudēs, & sapiens sicut tu, non fuit ante te, & post te non surget similis tibi. Et quomodo quidam putant apostolis Christi reuelatū esse mysterium, quod ignotum fuerit Salomoni, cū apostolis omnibus sapientiorem fuisse Salomonem: & retro

D patriarchis uox diuina pollicita sit, qui de se quoque

Sap.7.b ipse loquitur confidenter: Deus docuit me sapientiam, & intellectum sanctorum cognoui. Necnon & Dauid de scientia occulti mysterij gloriatur dicēs: Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi. Et ad eum qui sibi de

Ezech.28.a sapientia supplaudebat, deus loquitur per prophetam: Nunquid tu sapiētior es Daniele? Aut ille igitur de quo iam supra disseruimus, tenendus est sensus: ita patriar-

1.Cor.12.a chas & prophetas, ut nunc apostolis reuelatū est, Christi ignorasse mysterium, quia aliud sit tenere quid manibus, aliud futurū in spiritu præuidere. Aut dicendum, quomodo non sunt similes facies faciebus, sic nec corda esse cordibus: & iuxta Apostolum diuersa esse charismata: alium habere prophetiam, alium genera linguarum, alium dōna curationum, alium opitulationes & gubernationes, illum esse sapientem, hunc fidelem, istum pollere scientia secretorū, illum simplici tantum fide esse contentum. Neque enim omnes in exemplum Salomonis de naturis bestiarum & uolucrum, & herbarum simili-

3.Reg.4.d ter sunt loquuti, ut disputarent a cedro Libani usque ad hyssopum, quæ exijt per parietem. Ecōtrario Salomon non ita fortitan uiderit ut Moyses omnes species uictimarum & culturæ dei: Nec ei facie ad faciem sit locutus dominus: nec uasorum tantam uel habuerit uel intellexerit supellectilem, quorum typum illi in monte dominus ostendit. Et quomodo patriarchæ & prophetæ habuerunt aliqua quæ apostolos nō habuisse credendum est: sic econtrario pro opportunitate temporis, & pro euangelij prædicatione, habuerunt apostoli magis notum mysterium Christi. Quod scierūt quidem & sancti antiquitus uiri: sed non ita ut apostoli, quibus prædicandi necessitas incumbebat. Quod est autem hoc mysterium quod sicut nunc alijs generationibus nō fuit reuelatum? Vtique illud quod sequitur, esse gentes cohæredes & concorporales, & comparticipes promissionis in Christo Iesu per euangelium, cuius factus est Paulus minister.

A minister secundum donum gratiæ dei, quæ data est ei iu
xta operationem uirtutis eius. Scio appositionem con/
iunctionis eius, per quam dicitur, cohæredes, & concor
porales & comparticipes, indecorā facere in Latino ser/
mone sententiam. Sed quia ita habetur in Græco, & sin/
guli sermones, sylla/
bæ, apices, puncta, in
diuinis scripturis ple
na sunt sensibus: pro/
pterea magis uolu/
mus in compositio/
ne structuraque uer/
borum, quàm intelli/
Rom.8.c gētia periclitari. Gen
tes igitur cohæredes
sunt Israeli, siue qđ melius arbitramur, Christo cohære/
des sunt, ut hæreditas nostra deus sit, & cohæredes Chri
sti. Quod & in alio loco scriptum est: Hæredes dei, cohæ/
redes autem Christi. Non quod aliqua inter nos posse/
ssio diuidat: sed quod ipse dominus sit hæreditas nostra
Deut.18.c atq; possessio: Dominus quippe, ait, hæreditas uestra
Psal.15.b est. Et alibi: Dominus pars mea, & hæreditas mea. Con
corporales autem illud significat: ut quemadmodum in
uno corpore plura sunt membra: uerbi causa: oculi, ma
nus, aures, pedes, uenter, & genua: & cum in uno sint cor
pore, habeant differentias suas: & pro se inuicē lætentur
& doleant: sic licet diuersas habeant gratias, hi qui in
Christo credidere: in uno tamen sint ecclesiæ corpore
conglobati. Et in superioribus quidem duobus uerbis:
id est, in eo quod ait, cohæredes & concorporales: pote/
rat in uno corpore diuersum aliquid suspicari. Ex eo au
tem q addidit: & comparticipes promissionis in Chri/
sto Iesu, omnis penitus diuersitas amputata est. Vbi em̄
una comparticipatio est, uniuersa communia sunt. Pul/
chre etiam addidit, per euangeliū: cuius factus sum mi/
nister secundū donum gratiæ quæ data est mihi, iuxta
B operationem uirtutis eius, ut dei gratiam non suum me
ritum demonstraret. Sciebat se nanque persequutorem
fuisse, & Christi ecclesiam deuastasse, ex qua humilita/
te, arrogantiæ penitus crimen excludit. Super qua non
nulli eum reprehendendum putāt, quia sibi dixerit my/
sterium reuelatum, quod patriarchis & prophetis fuerit
ignotum. Nunquam enim humilitatis discipulus, uer/
bis arrogantiæ intumesceret: euāgelium cuius minister
est, nō sui meriti dicens fuisse, sed gratiæ dei. Qui uolunt
prophetas non intellexisse quod dixerint, & quasi in ex
tasi locutos, cum præsenti testimonio, illud quoq; quod
ad Romanos in plerisq; codicibus inuenitur, ad confir/
mationem sui dogmatis trahunt, legentes: Ei autem qui
potest uos roborare iuxta euangelium meum, & prædi
cationem Iesu Christi secundum reuelationem mysterij
temporibus æternis taciti: manifestati autem nunc per
scripturas propheticas, & aduentum domini nostri Iesu
Christi, & reliqua. Quibus breuiter respondendū est, te/
poribus præteritis tacitum Christi fuisse mysterium, nō
apud eos qui illum futurū pollicebantur, sed apud uni
uersas gentes quibus postea manifestatum est. Et pariter
annotandum, quod sacramentum fidei nostræ, nisi per
scripturas propheticas & aduentum Christi non ualet
reuelari. Sciant igitur qui prophetas nō intelligunt, nec
scire desiderant: asserentes se tantum euangelio esse con/
tentos, Christi nescire mysteriū, quod temporibus æter
nis gentibus cūctis fuerit ignoratum. a ¶ Mihi infimo
omnium sanctorum data est gratia &c.] Non puto apo
stolum Paulum cum mentis suæ concordasse secreto, ut
uere omnibus sanctis infimum esse se dixerit: Verbi cau
sa, his qui erant in Epheso, qui in Corintho, qui in Thes/
salonica, uel qui in toto orbe crediderāt. Quod cum hu
militatis indiciū sit, se omnibus sanctis infimum dicere,
mēdacij est reatus: aliud in pectore clausum habere, aliud
in lingua promere. Reperiendū ergo est argumentum,
quo & Paulus uere omnibus sanctis infimus fuerit, & ta

iuxta operationem uirtutis eius. Mihi infimō omnium
sanctorum data est gratia hæc, in gentibus euangeliza
re inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare quæ sit
dispensatio mysterij absconditi à seculis in deo qui uni
uersa creauit. Vt innōtesceret nunc principatibus & po
testatibus

men de apostolica non ciciderit dignitate. Loquitur do C
minus in euangelio ad discipulos: Qui uult in uobis ma Matth.20.d
ior esse, fiat omniū minor: & qui uult esse primus, sit om/
nium nouissimus. Quod Paulus opere cōplebat dicens:
Puto enim quia deus nos apostolos nouissimos ostēdit, 1.Cor.4.b
quasi morti destina/
tos. Omnibus igitur
qui se ꝓpter Christū
īfimos esse cupiebāt,
apostolus Paulus infi
mior erat, & idcirco
maior. Omnibus em̄
inquit, illis plus labo
raui: non aūt ego, sed
gratia dei, quæ mecū
est. Propter quam humilitatem dum omniū sanctorum
est infimus, data est ei gratia hæc in gentibus, ut euange/
lizaret inuestigabiles diuitias Christi, & doceret dispen
sationem mysterij absconditi à seculis in deo, qui uniuer
sa creauit. Si inuestigabiles diuitiæ Christi sunt, quo/
modo euangelizantur in populos? Si absconditū est a se/
culis mysteriū in deo, qua ratiōe per Paulum profertur
in gentes? Sed inuestigabiles & absconditū dupliciter
sentiēdum. Quod inuestigabiles ante diuitiæ fuerint,
& nūc post domini apertæ sint passionē. Aut certe quæ
natura sua homini inuestigabiles erant, hæ deo reue/
lante sunt cognitæ. Quia aliud est ad secretum curiosita/
te propria peruenire: quod postq; inuentum fuerit, desi
nit esse inuestigabile: Aliud propria diligentia illud ne
quaq; posse comprehēdere, sed per gratiam cognoscere
dei, quod cum scieris, & cæteris quoq; ostenderis, nihilo
minus inuestigabile perseuerat, dum tibi quantum tu
te est, fuit anteq; ostenderetur occultū. Diuitias Christi
inuestigabiles, ad ipsum quoq; Christū loquens psal/ Psal.30.c
mista testatur dicens: Quam infinita multitudo bonita/ D
tis tuæ, quā abscondisti timentibus te. Hæ bonitatis eius
diuitiæ ab omnibus retro seculis absconditæ fuerunt in
deo, qui creator est omnium. Vbi sunt Marcion & Valen
tinus, & omnes hæretici, qui alterū mundi, id est, uisibi/
lium, & alterum asserunt inuisibiliū conditorem: & hunc
iustum esse dicentes, illum nescio quem semper ignotū,
tantum bonū qui pater Christi sit. Ecce deus in quo my
sterium Christi ab omnibus retro seculis absconditum
fuit, creator esse omniū prædicatur. Ex quo ostenditur
idem esse deus noui & ueteris testamenti. Potest aūt my/
sterium à seculis absconditū & aliter intelligi, quod ipsa
illud secula ignorauerint, hoc est, omēs spirituales & ra/
tionabiles creaturæ quæ in seculis fuerunt. Seculū quip/
pe frequenter pro his qui in seculo uersantur accipi/
tur. Sicut Paulus ad Galatas loquitur dicens: Vt eripe/ Gal.1.a
ret nos dē præsenti seculo nequā. Et in alio loco: Vt ostē/
deret in uenturis seculis: pro eo qđ est, his omnibus quæ
in superuenientibus seculis futura erant. b ¶ Vt innote
sceret &c.] Iuxta donū gratiæ dei, quæ data est Aposto/
lo, ut euangelizaret inuestigabiles diuitias Christi, &
doceret in gentibus mysteriū quod à seculis fuerat igno/
ratum: idcirco idipsum sacramentū ei est reuelatū, ut nō
solum gentibus, sed & principatibus & potestatibus per
ecclesiā manifesta fieret multiplex sapientia dei, quæ iux
ta propositū ueterum seculorū olim destinata, nunc con
summata uidetur in Christo. Si aūt principatibus & po
testatibus in coelis quas sanctas ministrasq; dei accipere
debemus: licet quidam principem aeris istius & angelos
eius interpretentur: Ignota fuit multiplex sapientia dei,
quæ nunc in eis per ecclesiā reuelata est: quāto magis pa
triarchis & prophetis ignota fuit, quos supra non igno/
rasse mysteriū Christi, sed ita ut apostolos nescisse mon/
strauimus: Multiplex quippe sapientia dei, quæ sermo/
ne græco, ut ita dicam multifaria πολυποίκιλος appellatur,
per ecclesiā dei, nunc & principatibus & potestatibus re
uelata est. Quam olim deus futurā in sua mente decreue
rat: & nunc esse perfectā, ex eo qđ uidemus, agnoscimus.

t Crux itaq;

testatibus in coelestibus per ecclesiã, multiplex sapiẽtia dei secũdum propositum seculorũ, quã fecit in Christo Iesu domino nostro. In quo hãbemus fiduciã & acces-sum in confidentia per fidem eius. Prôpter quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria

A Crux itaque Christi non solum nobis, sed & angelis cunctisq́ in coelo uirtutibus profuit, & aperuit sacramentũ quod ante nesciebant. Denique ad coelum cum corpore Esa.63.a deum reuertentem mirantur & dicunt: Quis est iste qui ascendit de Edom, fuluida uestimenta eius ex Bosor, sic formosus in stola candida? Et in alio loco: Psal.23.d Quis est iste rex gloriæ? dñs uirtutũ ipse est rex gloriæ. Nõ putemus igitur in ecclesia esse simplicẽ fidẽ, sed multiplicẽ & multifariã esse sapiẽtiam, ut nõ solum uaria sit, sed multa uarietate distincta. Respicis cunas Christi, uide pariter coelũ. Vagiẽtem in præsepe intueris infantẽ, Math.2.c sed angelos simul ausculta laudantes. Herodes persequitur, sed adorant magi. Ignorãt pharisæi, sed stella demonstrat. Baptizatur à seruo, sed uox desuper dei intonantis auditur. Aquis mergitur, sed columba descendit, imò spiritus in columba. Ad passionem uenit, & pati timet, uult trãsire calicem, & Petrum quia calicem timebat, accusat. Quid hac stulticia prudẽtius, uarietate distinctiꝰ, sapien. ia obscurius, quam fecit deus in Christo Iesu domino nostro? Licet enim à plerisq́ secundũ ordinem iuncturamq́ sermonis, & ecclesia facta intelligi possit: & πρόθεσιν, id est propositio, quam nos genere neutrali in Latino sermone propositũ habemus expressam, tamen sapientia magis in Christo facta potest resonare q̃ cætera. 1.Cor.1.d Fatuum quippe dei sapientius est hominibus. Quod si in Christo secundũ mysticos intellectus dicitur facta sapientia, intelligãt Ariani frustra se de illo testimonio gloriari, in quo sapientia in initio uiarũ dei creatam se & genitam loquitur & fundatam. Et utiq́ iuxta illos si creata est, nata esse non potuit. Si autẽ nata est, quomodo & B fundata dicitur & creata? a ¶ In quo habemus fiduciã & accessum in confidentia per fidem eius.] Nihil nobis ita potest ad deum præbere fiduciam & conscientiæ puritatem, de qua dicitur: Si conscientia nos non reprehenderit, cõfidentiã habemus ad deum, nisi sermo, ueritas, sapientia, iusticia, quæ omnia intelliguntur in Christo. Quomodo igitur hæc nobis tribuunt fiduciam ad deũ: sic & accessum, ut noster ad eũ sensus accedat, & diligentius contempletur: & aliquid sibi de eius maiestate assumat & uendicet, & quasi de radijs solis, calorẽ quendam Psal.4.b splendoremq́ luminis mutuetur & dicat: Signatum est super nos lumẽ uultus tui domine. Magnum est ergo nõ solum nos habere fiduciã, sed etiam habere eam in confidentia. Nec tantum habere accessum, sed ut ipse firmior sit accessus, habere illũ in confidentia, cuius fiduciæ atq́ accessus, principiũ & origo, fides in Christo est. Qui igitur omĩa ratione & ordine facit, iste credit in Christũ sermonem atq́ rationem. Qui sapiẽtiam potuerit comprehendere, credit in Christum sapientiã: qui intellexerit ueritatem, credit in Christum ueritatem: qui iuste uixerit, credit in eum iusticiam. Nec opus est plura dicere, cum frequenter mihi necessitas incubuerit de Christo similiter disserendi. b ¶ Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis quæ est gloria uestra.] Id quod nunc Latinus trãslator expressit, ne deficiatis, potest iuxta Græci sermonis ambiguitatem & ita legi, ne deficiã. Vt sit sensus: Propter quod peto ne deficiam in tribulationibus meis pro uobis, & cætera. Hoc est ergo quod Apostolus rogat, & à domino magnopere depre- Rom.15.c catur, ne deficiat in pressuris suis. Videbat quippe se de Hierusalem usq́ ad Illyricum euãgelium prædicasse, iſſe Romam, ad Hispanias uel perrexisse, uel ire disponere. Totus mundus ad doctrinam ipsius de potestate principis tollebatur: deserebantur idola, & cultoribus templa deserta squalore & sordibus replebãtur. Ob quam causam omnis exercitus dæmonum, omnis turba inimica-

rum fortitudinum, cõtra ipsum facto cuneo dimicabat, C ut per tribulationes & angustias euangelium Christi desineret prædicare, & lassus aliquando requiesceret. Hoc est itaque quod ait: Peto ne deficiam in tribulationibus meis pro uobis. Totum enim quod patior, quod tribulor, quod coartor, uestræ salutis est causa, dum uobis euangelium annũciare desidero, quæ tribulationes meæ, uestra ẽ gloria. Porrò quasi imperitꝰ locutus est, ut plurali tribulationum numero, gloriam subiungeret singularẽ & diceret: In tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria uestra: ꝓ eo quod est, quæ tribulationes sunt gloria uestra: nisi forte quis altius & per Hyperbaton, uel ad fiduciã, uel ad accessum, uel ad fidem hoc existimet esse referendum, & dicat: in quo habemus fiduciam, & accessum, & fidẽ: Quæ fiducia, accessus & fides, uestra est gloria. Sed magis superior sectãdus est sensus. Potest autem secundum id quod Latinus expressit: Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria uestra: illud exponi qđ pro Ephesijs petat, ne in pressuris apostoli lassescant atque deficiant. Siquidem & ea quæ sequuntur, huic sensui magis congruunt: Propterea curuo genua mea ad patrem domini nostri Iesu Christi, ut det uobis secundum diuitias gloriæ suæ uirtute confortari. Necessariam quippe habebant fortitudinem, ne in tribulationibꝰ uincerentur. Dicat aliquis: si fuissent Ephesij in angustijs cõstituti, rectè Paulus pro eis potuerat deprecari, ne deficerent atq́ lassescerent: nunc uero ridiculum est Paulo in tribulationibus posito, rogare eum ne Ephesij in suo labore deficiãt. Sed & ad hanc quæstiunculã dissoluendam, illud sumetur exemplum: Tentationem uestram in carne mea non D spreuistis, neq́ abiecistis. Ostẽditur siquidem in hoc dicto, q̃ in carne Pauli alijs sit nata tentatio. Cõsideremus totius mundi homines, & quid in commune de omnibus loquor, eos qui in Christum putãtur credere discutiamus, & uidebimꝰ hac eos uel maxime quæstione tentari, quare sanctis uiris & deo seruientibus, multa aduersa eueniant: & contra scelerati, impij, parricidæ floreant, uigeant, sint diuites & potentes. Quorum uerba sub sua persona Dauid exprimens ait: Quàm bonus deus Israel Psal.72.a rectis corde. Mei uero penè moti sunt pedes, penè effusi sunt gressus mei. Quoniam æmulatꝰ sum super iniquis, pacem peccatorum uidẽs, & reliqua. Super quæ infert: Ego autem dixi, ergo sine causa iustificaui cor meum, & laui inter innocentes manus meas, & factus sum flagellatus tota die. Non itaq́ mirum est si pluribus Paulo angustijs in Epheso & in Asia coartato Ephesij tentabãtur, & habebant necessarium orationum eius auxiliũ, ne deficerent in pressuris eius. Quod autem in Epheso & in Asia fuerit Apostolus plura perpessus, scriptum est quidem & in Actibus apostolorũ, sed magis de ipsius Pauli epistolis discimus, in quibus ait: Si iuxta hominẽ ad be- 1.Cor.15.d stias pugnaui in Epheso, qđ mihi prodest, si mortui non resurgunt? Et in secunda ad Corinthios: Nolo uos igno- 2.Cor.1.b rare fratres de tribulatione nostra quæ facta est in Asia, quia super modum, super uirtutem aggrauati sumꝰ, ita ut desperaremus etiam uiuere, sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus, ut nõ confidentes essemꝰ in nobis, sed in deo qui suscitat mortuos, qui de talibus mortibus liberauit nos & liberat: speramus autem quia & liberaturus sit. Quantum putas eum tribulationum pondus urgebat ut diceret, qui de tantis & talibus mortibus liberauit nos? Rectè igitur petit, ne deficiat fides Ephesiorum in pressuris suis atque angustijs, quas propterea patitur, quia Ephesijs euangelium prædicabat. Quæ quidẽ pressuræ apud incredulos pœna sunt, apud fideles

gloria uestra. Propterea curuo genua mea ad patrẽ domini nostri Iesu Christi, ex quo om̃is paternitas in cœlis & in terra nominatur. Vt det uobis secundum diuitias glo/

A fideles gloria atque uictoria, quia uicisse est, aduersarijs in angustijs non cessisse. a ¶ Propterea curuo genua.] Quomodo in superioribus demonstratũ est, ad effigiem corporalium luminum esse oculos spirituales: sic nunc intelligendum, alia esse exterioris hominis genua, alia interioris. Etenim illud quod dicitur i Esaia: Esa.35.a Confortamini manus dimissæ, & genua dissoluta. Et in alio loco ipse Apostolus: Philip.2.d Vt in nomine (inquit) Iesu omne genu flectatur, cœlestiũ, terrestrium & infernorũ. Non ad genua corporis, sed ad subiectionem mentis & inclinationem animæ cordisq́ obsequium pertinet, terræ se coæquãtis, Psal.118.d ut psalmista quoq; canit, dicens: Adhæsit pauimento anima mea. Res enim spiritualis & incorporea anima, rei corporali pauimẽto quomodo potuit adhærere? Esto quippe in nomine Iesu flectãt genu terrestria. Nunquid & angelos cæterasq́ uirtutes, quæ in cœlestibus perseuerant, possumus affirmare speciem habere corpoream, ut in nomine eius flectãt genu? uel apud inferos animas uinculis corporis liberatas, genu quod non habent esse flexuras? Quomodo igitur quicunque subiect⁹ est saluatori, flectere ei genu dicitur: sic qui peccati seruus est, & habet spiritum seruitutis iterũ in timore, 3.Reg.19.d genu scribitur flexisse peccato. Dereliqui ait mihi dominus septem milia uirorum, qui non curuauerunt genua ante Baal, idolo scilicet atq; peccato. Qui fornicator est, & per lupanaria scortaq́ discurrit, libidini flectit genu suũ. Qui furiosus, flexo adorat iram genu. Qui mammonam suspicit, & deus eius est uenter, flectit genua auaritiæ atque luxuriæ. Et quid me necesse est, singula peragrare? Totiens diabolo flectimus genu, quotienscunque peccamus. Hæc autem spiritualiter exponentes, non statim iuxta literam orandi consuetudinem tollimus, qua B deũ genu posito suppliciter adoramus, & fixo in terram poplite, magis quod ab eo poscimus, impetramus. Legimus enim & Paulum in littore sic orasse, Act.27.f & geniculationes in oratiõe præceptas. Sed sicut illud ædificat simplices, sic ueram geniculationem esse docemus in animo, quia multi corporale flectentes genu, animæ nequaq̃ poplitem curuauerunt. Et contra, alij erecto deum corpore deprecantes, magis se animo curuauerunt. Porrò qd' sequitur ad patrem, ex quo omnis paternitas in cœlis, & in terra nominatur, nõ ut in Latinis codicibus additum est: ad patrem domini nostri Iesu Christi, sed simpliciter ad patrem legendum, ut dei patris nomen, nõ domino nostro Iesu Christo, sed omnibus creaturis rationabilibus coaptetur. Quærendum ergo, quomodo ex deo patre omnis paternitas in cœlis & in terra sit nominata. Et simul anteq̃ aliquid retractetur: Notandum, q̃ non dixerit, ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nata est uel creata, sed ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur. Aliud est enim appellationẽ paternitatis mereri, aliud naturæ habere consortium. paternitatẽ quæ in Græco πατριὰ, in Hebræo מִשְׁפָּחָה id est, Num.1.a cognatio uel familia dicitur, legim⁹ & in Numeris: Tollite, inquit, summã omnis synagogæ Israel, iuxta cognationes & populos, secundum domos paternitatum, iuxta numerum nominũ eorum. Et post paululum: Hi sunt electi synagogæ principes tribuum, iuxta paternitates suas duces Israel. Et rursum de tribu Leui: Et locutus est dominus ad Mosen in deserto Sina, dicens: Numera filios Leui secũdum domos paternitatum suarum, secundum populos eorum, secundũ cognationes eorum, omne masculinũ à mense uno & supra considerate eos. Hæc de populo Israel, & de sacerdotali ac Leuitica tribu. Cæterum mecum ipse pertractans, ubi de gentibus paternitatum uocabulũ legerim, nũc interim aliud nõ inuenio, nisi uicesimiprimi psalmi testimoniũ, in quo scriptũ est: Et adorabunt in conspectu eius omnes patriæ gentium. Et in XCV. & uicesimooctauo: Afferte domino patriæ C gentium, afferte dño gloriam & honorem, afferte domino filios arietum. Quomodo ergo deus essentiæ suæ nomen atq; substantiæ, etiam cæteris impertit elementis, ut ipsa quoq; esse dicãtur, non quo secundum naturã sint: fuit enim tempus quando uniuersa non fuerunt: & rursum si uoluerit, in nihilũ reuertent, sed ut esse dicantur, habent dei bonitate donatũ: sic & paternitatis nomẽ ex semetipso largitus est om̃ibus. Quod ut manifestius fiat, scripturarum testimoniũ proferam⁹. Loquitur in Exodo dominus: Ego sum qui sum. Et: Hæc Exod.3.d dices filijs Israel: Qui est, misit me ad uos. Nunquid solus deus erat, & cætera non erant? Vtiq; angeli, cœlũ, terra, uel maria, & ipse Moses cui dominus loquebatur, & Israel & Aegyptij, ad quos, & cõtra quos princeps & aduersarius mittebatur, erant. Et quomodo nomen cõmune substantiæ, sibi proprium uendicat deus? Illa ut diximus causa, quia cætera ut sint, dei sumpsere beneficio. Deus uero qui semper est, nec habet aliunde principiũ, & ipse sui origo est suæq́ causa substantiæ, non potest intelligi aliunde habere quod subsistit. Nã & in igni, aliud est calidum, aliud calefactum. Ignis absq; calore intelligi nõ potest. Cætera quæ ex igni calefiunt calorẽ illius mutuãtur: & paulatim si ignis abscesserit calore tenuato, redeunt in naturam suam, & nequaq̃ calida nuncupãtur. Iuxta hunc sensum & in euãgelio dicitur ad eum, qui saluatorem non quasi dei filium, sed quasi magistrum bonum putabat: Quid me appellas bonũ, nemo est bon⁹, Luc.18.d nisi unus deus. Et certe terram bonam legimus, & hominem & pastorem bonum, sed nemo iuxta naturã bonus, nisi solus deus. Cætera ut dicantur bona, bonitate illius consequuntur. Sicut ergo solus bonus, bonos facit: & solus immortalis immortalitatem tribuit: & solus uerus, D ueritatis nomen impertit: ita & solus pater, quia & creator est omnium, & uniuersorũ causa substantiæ, præstat cæteris ut patres esse dicant. De terrenis cœlestia cõtemplemur: Adam quem primũ plasmauit deus, & creator ipsius & pater fuit: certe deo patri scit se debere qd' substitit. Rursum hi qui geniti sunt ex Adam, patrem illũ intelligũt, ex quo orti sunt: Vnde & in euangelio secundũ Lucam, cum paulatim à Christo, Dauid & Abrahã retrorsum esset generatio supputata, ad extremũ scriptura ait: Filij Seth, filij Adã, filij dei, ut paternitatis in terra uocabulum, à deo primum ortum esse monstraret. Quæritur uero quam ob causam & in cœlis ab eo omnis paternitas appelletur. Quomodo nos qui nõ sumus de genere Abraham, si fidem illius habuerimus, filij uocamur Abraham, patriarchas quoq; & pphetas: si tamen nos ab eis peccata non separent, nostros patres dicimus: Ita puto & angelos cæterasq́ uirtutes habere principes sui generis in cœlestibus, quos patres gaudeant appellare. Archangelus enim nisi angelorum dici non potest, & dominatio, & principatus, & potestas, nisi inferiores subiectos habeant, nõ uocantur. Potest ergo & hoc dici, ex eo q̃ deus pater dñi nostri Iesu Christi iuxta substantiã pater est, & unigenitus non est adoptione filius, sed natura: cæteræ quoque creaturæ, paternitatis nomen adoptione meruerunt. Quicquid autem de patre & filio dicimus, hoc sciamus dictum esse de spiritu sancto. Nam & saluator noster patrem esse se nouit, dicens: Fili, dimittuntur Marc.2.c tibi peccata. Et: Filia, fides tua te saluam fecit. Et: Filioli Matth.9.c mei, adhuc modicum uobiscũ sum, & per spiritum sanctum, Ioan.13.d iusti quiq; adoptantur in filios. Valentinus seculorum suorum parabolas atq; coniugia, ex hoc uel maxime loco cõfirmandas putat: nequaq̃ intelligẽs ut supra dixim⁹, ad similitudinẽ dei patris, & in cœlo, & in terra, paternitates nõ fieri, sed appellari. b ¶ Vt det uobis.] Propterea, inquit, curuo genua mea ad patrem, ad cui⁹

similitudi/

tias gloriæ suæ uirtute cõfortari per spiritum eius in interiorem hominem, habitare Christum per fidem in cordibus uestris; in charitate radicati & fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis quæ sit latitudo, & longitudo, & profundum, & altitudo: Scire etiam supereminentem scientiæ charitatē Christi, ut impleamini in omni plenitudine dei. Ei aūtē qui potest super omnia facere abundantius ꝙ petimus aut intelligimus, secundum uirtutem quæ operatur in nobis: ipsi gloria in ecclesia, & in Christo Iesu, in omnibus generationibus seculi seculorum. Amen.

Cap. IIII

OBsecrõ itaque uos ego uinctus in domino, ut digne ambu-

A similitudinē omnis in cœlo, & in terra paternitas nominatur, deprecans eum atq; obsecrãs, ut tribuat uobis uirtutem gloriæ suæ, id est maiestatis suæ habere consortiū: Vosq; roboret atq; cõfirmet per spiritū sanctū, quia nulla fortitudo absq; spiritu sancto est. Roboret aūt atq; cõfirmet interiorem hominem. Non eñ corporis uires, sed animæ quærimus: nec exteriorē, sed interiorē hominem cupimus roborari, ut postq̃ habitauerit Christus in interiore homine, in ipsius interioris hominis habitet principali, id est in cordibus nostris: Nequaq̃ per cūcta eius mēbra discurrens, sed in rationabili eius habitans, & in eo domiciliū, sedēq; suam ponēs. Hoc aūt totum per fidem fiet, si credamus in eum: Quamobrē ait: Habitare Christū per fidem in cordibus uestris. Habitatio aūt ista quæ per exordiū fidei fabricatur, radices & fundamentū in charitate habet, ut quoniã

1.Cor.3.b dei agricultura sumus, dei ædificatio, omnia in charitate succrescant atq; ædificentur. Cum aūt radicati & fundati in charitate, in interiore homine habitare Christū tota mentis fiducia nouerimus: tunc incipiemus cum cæteris sanctis, etiam ad illa nos tendere, ut sagaci animo cõprehendamus, quæ sit latitudo, & longitudo, profundū, &

B altitudo, & non solum hoc, sed etiã supereminentē scientiæ charitatem Christi scire cupiemus, ut postq̃ hæc omnia fuerint in nobis ordine & ratione completa, tunc impleamur in omnibus plenitudine dei. Latitudinē & longitudinem, profundū & altitudinē, de corporalibus ante discamus, ut per ea ad spiritualia transire ualeamus. Verbi gratia: sit latitudo cœli istius & terræ: id est, totius mundi, ab oriente usq; ad occidentē: Longitudo, a meridie ad septentrionē: Profundū, in abyssis & inferno: Altitudo, quæ supra cœlestia sublimatur. Sed quoniã à plerisq; iuxta Ecclesiasten cœlum affirmatur rotundū, & in

Eccls.1.a sphæræ modum uolui: nulla aūt rotūditas, latitudinem & longitudinē habet, altitudinem quoque & profundū, sed ex uniuersis partibus coæqualis est: necessitate compellimur altitudinē, angelos intelligere supernasq; uirtutes. Profundū uero inferos & quæ infra eos sunt. Lõgitudinem aūt & latitudinem, media quæ inter superos inferosq; consistunt. Et quia consequens est: aut superis aliquem, aut inferis esse uicinū: quæcunq; incipiunt ad meliora proficere, & ad cœlestia & ad alta cõsurgere, longitudo appellentur. Quæ uero inferiori parti ꝓxima sunt, & ad uitia delabunẗ, his latitudinis nomen impositū sit. Lata quippe & spaciosa uia, quæ ducit ad mortem. Hæc uniuersa & in cruce dñi nostri Iesu Christi itelligi queūt,

Psal.67.d Ascendēs quippe in altū, captiuam duxit captiuitatem, & descēdit in inferiora terræ. Et post altitudidinē & profundū, in omnē terram exijt prædicatio crucis: Atq; ita & altitudinem & profundū, & longitudinem & latitudinem tenet. Nec mirū si crux Christi uniuersa possideat: cum etiam si quis crucifixus fuerit cum Christo, eandem habeat potestatem. Sciet quippe primū latitudinem ab inferioribus incipiens, & minora cognoscēs. Deinde longitudinem, eos qui in terra positi ad sublimia & alta festinant. Post hæc profundū, aduersarias contrariasq; uirtutes, quæ contra nos in hoc mundo bellum gerunt. Et ad extremū altitudinē, quia postq̃ noticiam earum habentes, fecerimus nobis eas esse sub pedibus: tūc merebimur ad alta & excelsa cõscendere. Nec putandū in hoc finem

laboris nostri esse, ut radicati & fundati i charitate, possimus cõprehendere cū omnibus sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, & profundū, & altitudo: nisi etiã omni studio nosse cupiamus, eminentē scientiæ charitatem Christi: ut nõ simplex charitas, sed supeminēs nota sit nobis: C nec iste sit terminus habere noticiã supereminētis charitatis Christi, nisi addamus & aliud, ut supereminentem charitatē scientiæ cõsequamur. Ex quo animaduertendū, quã grandē & immensam Christus scientiæ habeat charitatē: id est, eorū qui se scire desiderãt, qui in lege eius meditantur die ac nocte: qui uerba uertūt in opera: & quod ore meditantur, consummant manu. Quia ūt talis est, ut dignus sit ꝑ scientiã suam habere Christi supereminentē charitatem, ille nihil debet aliud præter scientiã cogitare. Atq; ita implebitur in omni plenitudine dei, non solū in præsenti seculo, sed etiam in futuro, ut qui nunc plenus esse cœpit in studio per lectionem, postea perfectius impleatur, deo qui est plenitudo omniū se cõplente. ¶ Ei autem &c.] Ad id qđ supra dixerat: Propterea curuo genua mea ad patrē, ex quo oĩs paternitas in cœlis & in terra nominatur, ut det uobis secundū diuitias suas uirtute cõfortari, & reliqua: nunc infert: Ei aūt qui potest sup omnia facere abundantius ꝙ petimus, aut intelligimus: hoc ostendens, se quidē iuxta imbecillitatem hominis postulasse, quæ eis conducibilia

D uidebanẗ: cæterum quantū ad rei ipsius pertinet ueritatem, plus deū ualere tribuere ꝙ rogatur, & spes nostras uinci effectibus, quia secundū id quod oportet orare nescimus: & sæpe contra nos petimus, æstimantes esse ꝓ nobis. Quãto enim melius erat fornicatori ægrotare, & debilitate torqueri, ꝙ Christi templum facere membra meretricis. Potens est ergo deus non solū super id quod petimus, sed etiã super id quod intelligimus tribuere. Euenit interdū ut sensum nostrum non exprimamus in uocem, & mentem uerba nõ explicent: tacitoq; cogitatu gemitibus inenarrabilibus, ut ipse Apostolus ait, nescio qđ, quod dicere nõ possumus, deprecemur. Præstabit igitur super quàm petimus, aut intelligimus, secundū eam uirtutem quæ operatur in nobis: Vt quomodo nunc nõ iuxta meritum nostrum, sed supra uota dat nobis aliqua, quæ nec petere ausi fuimus, nec si petissemus, æstimauimus nos mereri: ita & cætera tribuat, quæ nec mens potest cogitare, nec lingua proferre. Ipsi itaq; deo sit gloria, primum in ecclesia quæ est pura, non habens maculam neq; rugam, & quæ propterea gloriam dei recipere potest, quia corpus est Christi. Deinde in Christo Iesu, quia in corpore assumpti hominis, cuius sunt uniuersa membra credentium, omnis diuinitas inhabitet corporaliter. Quæ quidem gloria non in præsens tantum tempus extenditur, & futuris seculis terminatur, sed in omnes generationes & seculum seculorum ineffabili æternitate permanet, crescit, augetur.

Cap. IIII

OBsecro itaque uos ego uinctus &c.] Potest & in Christi uinculis, & in carcere pro martyrio cõstitutus hæc scribere: melius aūt est, si uinctū domini, in Christi charitate dicamus. Cuius rei & Clemens ad Corinthios testis est scribēs: Vinculū charitatis dei quis poterit enarrare?

Et in primo Regnorum libro legimus: Factū est post uerba hæc, colligata est anima Ionathæ cū anima Dauid. Et 1.Reg.18.a

ꝓpheta de apostolis: Post te, inquit, sequenẗ uinctis ferro manibus Psal.106.a

A ro manibus. Qui enim Christū diligunt, sequūtur eum charitatis uinculis colligari. Est & alia expositio, quæ recipienda sit, necne, erit in potestate lectoris: Vinculū animæ, corpus hoc dici: & quia Paulus ob ministerium euangelij corpus acceperit, cōsequenter Christi uinctus sit appellat⁹. Corpus hoc uinculum dici, & eos q in corpore uinčti sunt, uinctos terræ appellari: Hieremias quoq; in secundo alphabeto testatur, dicens: Vt humiliaret sub pedibus suis omnes uinctos terræ. Et alibi hoc ipsum legimus ex Christi persona, dicentis his qui erāt in uinculis, exite: & qui in tenebris, reuelamini. Esa.49.c Potest quidem uinculū hic peccati, & tenebras ignorantiæ, aduentu & prædicatione Christi propheta ostendere dissolutas. Sed & superior sensus habet locum, q uinculum, corpus sit: & tenebræ terrena hæc habitatio: ubi sunt rectores tenebrarū, & montes tenebrosi, ad quos pedes probibemur offendere. Quod autē ait: Vt digne ambuletis uocatione qua uocati estis. Digne uocatione ambulare credendus est, qui ingreditur per eum qui dicit Ego sum uia, & non declinat, neq; ad dextram, neq; ad sinistram: & auertit pedem suū ab omni uia mala, completurq; in eo: A domino gressus hominis diriguntur. Psal.36.c

gne ambuletis uocatiōe qua uocati estis. Cùm omni humilitate & mansuetudine, cum patientia. Sufferentēs inuicem in charitate. Sòliciti seruare unitatem spiritus, in uinculo pacis. Vnum corpus & unus spiritus, sicut & uocati estis in una spe uocationis uestræ. Vn⁹s dominus, una fi

a ¶ Cum omni humilitate & māsuetudine, cum patientia.] Qui terram & cinerem esse se nouit, & post paululum in puluerem dissoluendum, nunq̄ superbia eleuabitur. Et qui dei æternitate pspecta, breue & pene ad punčti instar humanæ uitæ spaciū cogitarit, ante oculos suos semper habebit interitum, & erit humilis atq; deiectus. B Corruptibile enim corp⁹ aggrauat animam, & terrenū hoc tabernaculum, sensum opprimit multa curantem. Sap.9.c Propter quod cum omni humilitate dicamus: Domine nō est exaltatū cor meum, neq; elati sunt oculi mei. Omnis autem humilitas, nō tam in sermone q̄ in mente est, ut humiles nos esse conscientia nouerit, & nunq̄ nos uel scire, uel intelligere, uel esse aliquid æstimemus. Mansuetudo quoq; illa est, quæ nulla passione turbat, & specialiter ira & furore non rumpitur. Quam qui habuerit, beatitudinem quæ domini uoce promissa est, consequetur, ut possideat terram: id est, imperet corpori suo, dominetur q; subiecto, & hæc sit eius prima hæreditas, in carne non carnaliter uiuere. Nōnulli rugata fronte, demisso supercilio, uerbisq; trutinatis, autoritatem sibi doctorum & iudicum uendicant. Non quo ipsi dignum aliquid arrogantia nouerint: sed quo simplices quosq; fratrum, sui quædam uideant comparatione nescire. b ¶ Sufferentes inuicem in charitate.] Si quis intelligit quid sit, sufferentes inuicē in charitate, non putabit in sanctos uiros hoc cōuenire mādatū: uerū in eos qui sunt in uirtutum initijs constituti. Sancti quippe non habebunt quod inter se inuicem sufferant: sed hi qui quasi homines aliqua adhuc passione superantur. Nec mirū si Ephesij hæc audiant, cum in multitudine credentium sint aliqui qui adhuc inuicem sufferre se debeāt. Hoc ipsum mihi uidetur Gal.6.a significare & illud quod ad Galatas scribitur: Alterutrū onera uestra portate. Possum⁹ ergo utrunq; testimoniū & aliter interpretari, ut uel alterutrū onera portare, uel sufferre inuicem in charitate, & eos complere dicamus, qui diuites sunt, & inopiam pauperū subleuant. Si quis ægrotātū fratri præbet obsequium, suffert eum in charitate. Si quis in cœlibatu beatam trāsigens uitam, aliū qui & uxorem habet & liberos, & seipsum uix potest pascere adiuuarit, & utcunq; potest, fuerit cōsolatus, alienum onus portasse laudabitur. Est qui matrem uel sororē uiduam cernens egestate tabescere, non potest adiuuare: huic si quis porrexerit manum, sustinuit eum in charitate. Siue autem superiorem sensum, siue posteriorē sequamur: nec peccantem fratrem, nec inopem cōsolatur: qui C non habet charitatem, & cōtemnit uerba Apostoli commonentis: Debemus autem nos qui fortiores sumus, infirmitates imbecillorū portare, & non nobismetipsis placere. Rom.15.a c ¶ Soliciti seruare unitatem spiritus &c.] Ephesijs qui iam unitatem spiritus sancti fuerāt consecuti, recte dicitur Soliciti seruare unitatem spiritus in uinculo pacis. Qui em̄ qd habet, seruandi illi solicitudo præcipitur. Qui autē non habet, studium illi ut habere ualeat imperatur. Hic loc⁹ uel maxime aduersum hæreticos facit, qui pacis uinculo dissipato atq; corrupto, putāt se tenere spiritus unitatem, cum unitas spiritus, in pacis uinculo conseruetur. Quando enim non idipsum om̄es loquimur, & alius dicit: Ego sum Pauli, ego Apollo, ego Cephæ, diuidimus spiritus unitatē, & eam in partes ac membra discerpimus. 1.Cor.1.b Nec statim aliquis illud opponat: Quomodo ergo diuersæ sunt gratiæ, & uaria charismata, cū unitas custodienda sit spiritus. Sunt quidem uariæ donationes, sed in eodē spiritu, & diuersa ministeria, sed idē dominus: & multiplices operationes, sed ipse deus qui operatur omnia in omnibus. Quod autem ait, unum corpus, & unus spirit⁹, uel simpliciter unum corpus Christi intelligitur, quæ est ecclesia: uel certe quod ex uirgine est dignatus assumere, ne illū quidem putent totiens corporatū, quotiens in ueteri apparuit testamento. Et unus spiritus sanctus, unus quippe largitor, & sanctificator est omnium. Vel certe unum corpus, ad uitam refertur & opera, quæ græce dicuntur πρακτικὸς βίος, & unus spiritus, ad scientiam & contemplationem, quæ proprie uersatur in corde, & ab illis appellatur θεωρία. Cum D ergo membrum quis fuerit ecclesiæ, nec ab uno eius spiritu separatus, consequenter erit in una spe uocationis. Quæritur quomodo una spes uocationis sit, cum apud patrem diuersæ sint māsiones. Ad quod unam spem uocationis, regnum cœlorum, quasi unum bonum dei patris esse dicemus: & in una domo uarias māsiones. Alia 1.Cor.15.e enim gloria solis, alia lunæ, alia stellarū. Aut certe illud subtilius indicatur, quod in fine & consummatione rerū in pristinum statum restituenda sint omnia, quādo omnes unum corpus efficimur, & in uirum perfectū reformamur, & oratio pro nobis saluatoris implet. Pater da, Ioan.17.c ut quomodo ego & tu unum sumus, sic & isti in nobis unum sint. Non ignoro in eo quod nunc exposui, soliciti seruare unitatem spiritus in uinculo pacis, spiritū a plerisq; nō sanctum accipi, sed affectum mentis atq; sententiam, iuxta quam omnium credētium erat anima & cor unum. Et ab Apostolo uirgini præcipitur: Vt sit sancta & corpore & spiritu: carnis uidelicet opere, & mentis affectu. Sed & generalis explanatio ad specialem interpretationem trahi potest, quod seruet unitatem spiritus in uinculo pacis, qui non rapiatur omni uento doctrinæ, neque in morem stulti quasi luna mutetur, nunc diabolo seruiens, nunc deo. Habeat uero unum corpus bonorum operum, & semper carnem suam deo templum exhibeat. Et unum spiritū, eadem semper sentiens, in una spe uocationis, ut nequaquā de repromissionibus ambigens, in resurrectione & restitutione omniū solida mente confidat. d ¶ Vnus dominus &c.] Quomodo alia est fides à baptismate, deo & domino: sic baptisma, domin⁹ & deus, alia sunt à tribus singulis, quæ pariter nominantur. Hoc autem dico propter Sabelliū, qui eundē deum patrem arbitratur & filium, confunditq; personas, dum eandem diuinitatem in utroq; deprehendit. Ecce manifestissime unus domin⁹ filius, & unus deus pater uocantur. Quod ad Corinthios quoque plenius scriptum est: 1.Cor.8.b Sed nobis unus deus pater, ex quo om̄ia, & unus dominus no

una fides, unum baptisma, unus deus et pater omnium, qui super omnes, & per omnes, & in omnibus. Vnicuiq; autem nostrum data est gratia secundū mensuram donationis Christi. Propter qđ dicit: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatē: dedit dona in hominibus. Quod autem ascendit, quid est, nisi quia & descendit in inferio-

A nus noster Iesus Christus, per quem oĩa, & nos per ipsum. Sicut enim deo patri non adimit filius ne dominus sit, cum dominus solus ipse dicatur: ita & filio nō aufert pater ut deus sit, quia pater deus tantummodo nominatur. Legimus & in alio loco: Et scitote quoniā dominus
Psal.99.a ipse est deus. Et alibi:
Deut.6.a Dominꝰ deus tuus, deus unus est. Si enī ut existimant Ariani, deus pater solꝰ est deus, eadem consequentia, solus erit dominꝰ Iesus Christus, & nec pater erit dominus, nec filiꝰ deus. Sed absit ut nō sit uel in dominatione deitas, uel in deitate dominatio. Vnus est dominus, & unꝰ est deus, quia patris & filij dominatio, una diuinitas est. Propterea & fides una dicit͛, quia similiter in patrem & in filium & in spiritū sanctum credimus, & baptisma unum. Eodem enim modo & in patrē, & in filium, & in spiritū sanctū baptizamur. Et ter mergimur, ut trinitatis unum appareat sacramentum. Et non baptizamur in nominibꝰ patris & filij & spiritus sancti, sed in uno nomine quod intelligitur deus. Et miror qua consequentia in uno uocabulo, eodem opere, & eodem sacramento, naturæ diuersitatem, Arius, Macedonius, & Eunomius suspicentur: cōcordante in impietate discordia, & creaturæ in filio & spiritu sancto, cœnosum fontem tenentes, diuersos hæreseos riuulos duxerint. Vnum baptisma, & contra Valentinum facit, qui duo baptismata esse contendit: & contra omnes hæreticos, ut sciant non habere se baptismata, sed in una Christi ecclesia fontem esse uitalem. Potest unum baptisma & ita dici, quod licet ter baptizemur propter mysterium trinitatis, tamen u-
B num baptisma reputetur. Vnum quoq; baptisma est in aqua, in spiritu, & igne. Et de quo dominus loquitur: Baptisma habeo baptizari. Et alibi: Baptismate meo baptizabimini. Diuersitas autem præpositionū in quibus dicitur: unus deus & pater omnium qui sup omnes, & per omnes, & in omnibus, diuersam intelligentiā sapit. Super omnes enim est deus pater, quia autor est omnium. Per omnes filius, quia cuncta trāscurrit, uadit q; per omnia. In omnibus spiritus sanctus, quia nihil absq; eo est. Nec uero putandū, unum deum & patrem omnium esse cōmuniter, ut scilicet ad irrationabilia iumenta, nomen patris possit aptari: sed quomodo si in decē hominibus, quinq; filijs, & quinque seruis pariter diceremꝰ: horum decem, unus est dominus, & unus est pater: nō unq; omnium patrem, nec dominū omnium uocaremus, sic & in eo quod ait: Vnus deus & pater omniū, aliorum pater, aliorum deus accipiendum est. Tale quid de creaturis & de deo etiā Zeno cum suis Stoicis suspicatur. Quem secutus Vergilius ait: Deum nanq; ire per omnes terrasq; tractusq; maris, & reliqua. Et: Principio cœlum ac terras camposq; liquentes, Lucentemq; globum lunæ, titaniaq; astra, Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus, Mens agitat molem, & magno se corpore miscet. Quidam hoc quod est scriptum: Super omnes, & p omnes, & in omnibus, ad patrem & filiū & spiritum sanctū, sic æstimant esse referendum, ut super omnia pater sit, quia autor est omnium, per oĩes filius, quia per filium creata sunt omnia: in omnibꝰ spiritus sanctus, ipse enim credentibus datur, & templū sumus spiritus sancti, & pater & filius habitant in nobis. a ¶ Vnicuiq; autem nostrum data est gratia secundū mensurā donationis Christi.] Licet deus pater super omnia sit, & per omnes, & in omnibus, tamen gratia iuxta mensuram credētibus datur. Non quod ad mensuram spiritū & gratiam tribuat deus, magnificentiæ enim eius non est finis: sed quod iuxta mensuram uasculorum infundat liquorem: tantum muneris largiens, quantum potest ille cui donatur accipere. Nec enim ad mensuram dat deus spiritum, aut po- C
test habere mensuram, ꝙ æqualiter ubique diffusum est. Quod ut manifestius fiat, imperfectū licet & nō implens similitudinem, tamen per quod possit intelligi quod dicitur, sumamus exemplū. Mare certe immēsum est, & capacitas eius deo soli nota: ex hoc si qs uelit multis hominibus secundū id quod gestare queunt tradere: necesse est ut ad mensuram unicuique tribuat, & partes eius mensuram recipiant, cuius solum immensurabile est. Ita & spiritus sanctus, immensus quidem est, & nullo fine concluditur, tamē unicuique datur secundū quod expedit. Et simul notandū ꝙ hæc eadem gratia quæ nunc attributa perhibetur, secundū mensuram donationis Christi data sit nobis. b ¶ Propter quod dicit: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem &c.] Quia supra dixerat. Vnicuique aūt nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi, ut cōfirmaret hæc ipsa dona, quæ post paululū quoque enumerat dicens: Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam aūt prophetas, alios euangelistas, alios pastores & magistros, & reliqua, à saluatore esse donata, testimonium de sexagesimo septimo psalmo assumpsit, ut sciamus illas esse manubias hominibꝰ distributas, quas Christus uictor emeruit. Ascendens quippe in altum, captiuam duxit captiuitatem, Nos qui nunc in Christo credimus de gētibus congregati, cū essemus creatura dei, à diabolo capti sumus, & eius satellitibus distributi. Venit igit͛ dominus noster Iesus Christus secundum Ezechielem, uasa secum capti Ezech.9.d
uitatis apportans: & operto capite, ne ab aduersarijs co- D
gnosceretur, prædicauit his qui capti erāt remissionem: & qui tenebantur in uinculis, solutionem: & nos de catenis hostium, & de compedibus liberauit: sicut illam in euangelio mulierem, de qua ipse cōmemorat: Hāc autem Luc.13.d
filiam Abraham quam ligauit satanas iam decē & octo annis, non oportuit solui de uinculo hoc in die sabbati. Liberatosq; nos & per nouam captiuitatem, de captiuitate ueteri erutos, secum duxit in cœlū: & his ipsis quos de inimicorum manu uictor eripuit, diuersa gratiarum dona largitus est. Et eleganter hic posuit, dedit dona in hominibꝰ, cum in psalterio scriptum sit, accepit dona in Psal.67.d
hominibus. Verum ibi quia necdum factum erat, sed futurum promittebatur, propterea dicitur accepisse. Hic uero cum apostolus scribit, quia iam dederat, & in uniuerso orbe ecclesiæ fundatæ erant: idcirco non accepisse scribitur, sed dedisse. Alij hunc locum ita edisserūt, ꝙ ob id dominus noster Iesus Christus ad cœlos uictor ascenderit, ut inde angelos cæterasq; uirtutes ad custodiā ecclesiarum suarū mitteret. Et dum indignus sit locus iste terrenus, sublimium potestatū habere præsentiam: quodāmodo illæ sustinuerint captiuitatē. Ideo enim (inquiunt) ascendit in altum, ut captiuās captiuitatē, dona hominibus largiretur. Hoc aūt totum ideo Apostolꝰ replicat, ut quia superius dixerat: Sufferentes inuicē in charitate, solliciti seruare unitatē spiritus in uinculo pacis: doceret in diuersis charismatibus ecclesiā esse concordem, & non statim schismatū & dissensionum occasionem dari, quia secundū mensurā donationis Christi unusquisq; nostrum accepisset dona: Nō eadem, sed in unū corpus, & in unū spiritū omnes uocatos esse: id est, ut sicut unus dñs est, & una fides, & unū baptisma, & unꝰ deus pater: ita & nos in charitate idipsum simꝰ, in pacis uinculo, seruantes spiritus unitatem. c ¶ Quod autem ascendit quid est, nisi quia & descendit in inferiora terræ?] Qui ascendisse nunc dicitur: propterea ascendit, quia ante descenderat: Hoc enī sonat: quod aūt ascendit, quid est, nisi quia &

A quia & descendit: Requirendum itaq; super eo quod ali
Ioan.3.b bi scriptum est: Nemo ascendit in cœlum, nisi qui de cœ
lo descēdit, filius hominis, quomodo ascenderit ante de/
scendens. Quando enim hæc loquebatur: post descensio
nem è cœlis, se quondā ad cœlos ascendisse monstrabat.
Necnon & illud pari
ter retractandū: quo/
modo ipsa descensio
& ascensio sentienda
sit: Verum nam secun
dū corpus localiter,
an supra corpus spiri
tualiter, uel certe u/
troq; modo. Inferio/
ra autem terræ, infer/
nus accipitur: ad quē
domin⁹ noster sal
uator descēdit: ut san/
ctorum animas quæ
ibi tenebantur inclusæ, secum ad cœlos uictor abduce/
Matth.27.f ret. Vnde & post resurrectionem eius, plurima corpora
ipsorum in sancta ciuitate uisa sunt. Quod autem infer
nus in inferiori parte terræ sit, & psalmista testaē dicens:
Psal.105.c Aperta est terra & deuorauit Dathan, & operuit super
Num.16.e congregationem Abyron. Et ipsum in Numerorū libro
Psal.54.c plenius explicaē. Alio quoq; loco legimus: Veniat mors
super eos, & descendant in infernum uiuentes. a ¶ Qui
descendit, ipse est qui ascendit super omnes cœlos, ut im
pleret omnia.] Nunquid corporaliter omnes cœlos, &
uniuersas sublimitates, & cœlorum circulos, quos philo
sophi sphæras uocant, transiens atq; transcendens, stetit
in summo cœli fornice, & ut ipso uerbo utar, apside: An
certe omnia corporalia contemnens atq; despiciens, &
æterna contemplans, super cœlos: id est super inuisibilia
stetisse credendus est: quod ego melius puto. Descendit
B ergo in inferiora terræ, & ascendit super omnes cœlos fi
lius dei: ut non tantum legem prophetasq; cōpleret, sed
& alias quasdā occultas dispensationes, quas solus ipse
nouit cum patre. Neq; enim scire possumus, quomodo
& angelis & his qui in inferno erant, sanguis Christi pro
fuerit, & tamen quin profuerit, nescire non possumus.
Descendit quoq; ad inferos, & ascendit ad cœlos: ut im/
pleret eos qui in illis regionibus erant, secundū id quod
se capere poterant. Ex quo sciendum q̄ anteq̄ Christus
descenderet & ascenderet, uacua fuerint omnia & pleni/
tudine illius indiguerint. Hic locus aduersum Hebionē,
& photinū uel maxime facit. Si enim ipse est ascendens
in cœlos, qui de cœlis ante descēderat: quomodo domi/
nus noster Iesus Christus non ante Mariam est, sed post
Mariam? Necnon & contra eos, qui duos filios insano er
rore confingunt: filiū uidelicet dei, & filiū hominis. Ecce
hic apertissime dicit, qd' ipse sit ascendēs atq; descēdēs.
Nec statim ista dicentes, locū alteri hæresi damus: quæ
dimidiatā Christi asserit dispensationē: sed sic unum &
dei & hominis filiū confitemur, ne dispensationē assum/
pti hominis, qua saluati sumus, ex parte credētes, in par
te truncemus. b ¶ Et ipse dedit quosdam quidem apo
stolos &c.] Et ex hoc loco manifestissime cōprobatur,
patris & filij una diuinitas. Si quidem hoc quod nunc
Christus tribuisse describitur; in prima epistola ad Co/
1.Cor.12.d rinthios, deus pater dedisse narratur. Alios enim, ait, po
suit deus in ecclesia, primo apostolos, secundo prophe/
tas, tertio doctores, deinde uirtutes, & dona sanitatum,
opitulationes, gubernationes, genera linguarū. Quod
Sabellius non intelligens, patrem confundit & filium,
dum eandem operationem esse non putat diuersorum.
Et simul notandum, q̄ hic apostolos, prophetas, euan/
gelistas, pastores, & magistros dedisse Christus: ibi uero
eosdem pater posuisse memoreē. Posuit itaq; siue dedit
pater & filius primo apostolos, secūdo prophetas. Non
illos qui futura uaticinentur, quales in ueteri legimus te
stamento: sed qui infideles & imperitos, arguant atq; di/

in inferiora terræ? Qui descendit, ipse est qui ascendit
super oēs cœlos: ut impleret omnia. Et ipse dedit quos/
dam quidem apostolos: quosdam autem prophetas: a/
lios uero euangelistas: alios autem pastores & magi/
stros, ad instructionem sanctorum, in opus ministerij,
in ædificationem corporis Christi. Donec occurramus
omnes in unitate fidei & agnitionis filij dei, in uirū per/
fectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. Vt
ultra

iudicent. Tales quippe prophetas noui testamēti in alia C
epistola esse definit: Tertio euangelistas, quorum specio/ 1.Cor.14.a
si pedes sunt ad annunciandam pacem. Nec uero putan
dum quod sicut in superioribus tribus, alios dixit esse
apostolos, alios prophetas, alios euāgelistas: ita & in pa/
storibus & magistris,
officia diuersa posue/
rit: Nō enim ait: alios
autem pastores & a/
lios magistros: sed ali
os pastores & magi/
stros: ut q pastor est,
esse debeat & magi/
ster: nec in ecclesijs
quamuis sanctus sit,
pastoris sibi nomen
assumere: nisi possit
docere quos pascit.
Vel certe aliter: ut u/
nus atq; idē præses ecclesiæ, sit pastor & doctor: Pastor
ouiū, magister hominū. Homines quippe & iumenta sal/ Psal.35.b
uos facies dn̄e. Arbitror hodie quoq; in ecclesijs, quem/
admodum propheta & euangelista, pastor quoq; inue/
nitur & doctor: ita posse & apostolum reperiri: in quo a/
postolatus signa & indicia compleantur: & è regione esse
plurimos tam foris, quàm intus, tam in ecclesia quàm in
hæresibus, q pseudoapostoli sint & pseudoprophetæ, &
pseudoeuangelistæ, & pseudopastores, & pseudomagi/
stri. Et de hæresib. quidē nulla dubitatio est, quin secun
dum falsam fidem, falsa uniuersa possideant. In ecclesijs
autem nōne uobis uidentur falsi esse pastores: qui non
pascunt oues cū disciplina, sed quasi mercenarij nequa/
quam gregis salutem cogitant: quod errauit non conuer
tentes, & quod perijt non quærentes: sed tantūmodo de
ouibus lac & lanam, cibos uidelicet & uestimēta captan/
tes. Nec uero absq; ordine in hæc putemus apostolum D
subito prorupisse: uerum quia præmiserat esse deum su
per omnia & per omnia, & in omnibus, & unicuiq; san/
ctorum datam gratiam secundum mensuram donatio/
nis Christi: nunc addit alios apostolos, alios prophe/
tas, alios euangelistas, alios pastores & magistros esse in
ecclesia distributos: qui necessarij sint ad perfectionem
instructionemq; sanctorum in opus ministerij, in ædifi/
cationem corporis Christi: quia cum corpus domini ec
clesia sit, & ecclesia de uiuis lapidibus construatur: hi
quos supra memorauimus in ecclesia constitutos, id ha
bent operis: ut secundum dispensationem & officia sibi
credita, ecclesiam Christi, id est corpus eius ædificent. Si
quis igitur non ædificat ecclesiam Christi, nec plebem si
bi subiectam instruit: ut de subiecto populo, Christi ec/
clesia construatur: iste nec apostolus, nec propheta, nec
euangelista, nec pastor, nec magister est appellandus.
c ¶ Donec occurramus omnes in unitate fidei & agni/
tionis filij dei &c.] Quærendum quos omnes dixerit
occurrere in unitate fidei: Verum nam omnes homines,
an omnes sanctos, an certe omnes qui rationis capaces
sunt. Videtur autem mihi de omnibus hominibus dice/
re: quia multi uenti doctrinarū sunt: Et flatu eorum flu/
ctibus concitatis, huc atq; illuc homines incerto cursu,
& uario feruntur errore. Vnde omni studio laborandū,
primum in fidei occurrere unitate: deinde in eadem uni/
tate, habere agnitionem filij dei. Quorum cum fuerit se/
cura possessio, paruuli esse cessantes, & mensuram inte/
rioris hominis recipientes, quæ mensura plenitudinis,
mensura Christi est: perfecti uiri uocabulum sortiemur:
ita tamen ut ad consummatā ætatem plenitudinis Chri/
sti, omnis credentium turba perueniat, & nequaquā in
dogmatibus fluctuans, ad instar paruulorū gurgite infi
delitatis feratur incerto: dum uenti hincinde perflantes,
hæreticorum uidelicet, siue sapientium seculi, diuersæ
compugnantesq; rationes, naufragium audientibus aut
inferunt, aut minantur: dum alij absq; uoluntate falla/

ultra non simus paruuli fluctuantes, & circumlati omni uento doctrinæ, in fallacia hominum & astutia, ad circumuentionem erroris. Veritatem autem facientes in charitate, augeamus in ipso omnia, qui est caput Christus. Ex quo totum corpus compactum & conglutinatum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscuiusq; membri augmentum corporis facit in ædificationē sui in charitate. Hōc ergo dico & cōtestor in domino, ut nō amplius ambuletis, sicut & gētes ambulāt in uanitate sensus sui, obscurati mente, abalienati à uita dei propter ignorantiam

A cie, ea tamen quæ falsa sunt, prædicēt: alij uero omni calliditate erroris laqueos cōponentes, nos decipere & uincere festināt. Cum aūt occurrerint atq; peruenerint sancti in mensuram supradicti uiri: tunc intelligentes charitatem Christi, augebunt in eo omnia quæ acceperant semina ueritatis, habētes corporis ecclesiæ caput dñm Iesum. Quia uero ait: Vt ultra non simus paruuli fluctuantes, & reliqua: se quoq; fluctuātem & paruulum esse contestans, retractandum uidetur utrum ne hæc secundum humilitatem locutus sit: An certe ex parte uidens, & ex parte cognoscens, intellexerit quantum à perfecta absit scientia. & in uera cōscientiæ suæ uerba prupérit. Si quis igitur uult eum hæc secundum humilitatē locutum, illo
1.Cor.13.c utetur exemplo: Quando eram paruulus, loquebar ut paruulus: cogitabam ut paruulus, sapiebam ut paruulus. Quādo uero factus sum uir, euacuaui ea quæ erant paruuli. Alius uero ad ista respondeat: cōparatione multorum, in ætatem perfecti uiri apostolum peruenisse: ad ea uero quæ reposita sanctis sunt, adhuc paruulū nuncupari: Si quidem omnes apostolos qui in Christo credūt, paruulos propheta cōmemorat dicens: Ecce ego & par
Esa.8.d uuli quos dedit mihi deus. Post hæc attentius differendum: ne forte uere iuxta humilitatē non solum paruulū
B Apostolus se esse dixerit, sed fluctuantē & omni doctrinarū flatu in diuersa raptatū, in fallacia hominū, in nequitia, ad circūuentionis errorē. Qui autē uult hæc eum non de humilitate, sed de cōscientia protulisse, dicit: Paulus apostolus, homo erat acuti & acris ingenij, & qui ad primos quosq; disputantiū conatus, sagaci mente quæ erant inferēda, prænosceret. Videbat igit sæpe ex utraq; parte sic dici, & tam uerisimilia in rebus contrarijs asseri, ut ambigere facerent audientem: idcirco ut homo & adhuc in fragili corpusculo constitutus, circūferebatur quidē omni uento doctrinæ, sed non elidebatur in saxa: nec nauis eius gurgitibus implebatur: Stabat quippe in puppi gubernaculū tenēs, & spumātes hæreseos fluctus, fidei securitate frangebat: Non tamen intrepidus & securus, nec quietus & placidus, prospiciebat uentos hincinde perflantes, & solicita sure captabat, uincebatq; contraria, sed nō erat illi secura uictoria. Quia igitur aduersariorum uerba, atq; rationes, quibus ueritatem euertere nitebantur: uidebat non facile posse superari, & omni calliditate plenas, dialecticæ quoq; imò diaboli arte contextas: sperabat dei auxiliū, ut omnem deliberationem de mente sua propelleret, & certe atq; defixe absq; ulla molestia crederet ueritati, & augeret eam in dilectione Christi: quem sciebat & sui & totius ecclesiæ corporis caput. Sciendū quod hic locus in Græco manifestior sit, dum autem in latinum è uerbo transfertur ad uerbum, sensus sermonibus inuoluti, obscurum facere quod dicitur. a ¶ Ex quo totum corpus &c.] In fine rerū, cum deum facie uidere cœperimus ad faciem, & in mēsuram peruenerimus ætatis plenitudinis Christi: de cuius plenitudine nunc omnes accepimus: ita ut Christus nō ex parte sit, sed totus in nobis, & relictis initijs paruulorū
Zach.6.c creuerimus in eum uirū: de quo propheta dicit: Ecce uir
Ioan.1.b oriens nomen illi. Et Ioannes baptista cōmemorat: Post me uenit uir qui ante me factus est, quoniam ante me erat: tunc in occursu unius fidei & unius agnitionis filij dei, quem nunc pro uarietate mentium, non una nec eadem fide & agnitione cognoscimus: totum corpus quod C
prius dissipatum fuerat, & in diuersa laceratum, in suam compagem iuncturamq; redigetur: ita ut una subministratio eadēq; operatio, & unius ætatis cōsummata perfectio, totum crescere faciat corpus æqualiter, & omnia membra iuxta mēsuram suam incrementum ætatis accipiant. Hæc autem tota ædificatio per quam ecclesiæ per partes corpus augetur, mutua in se charitate cōplebitur. Totas rationabiles creaturas sub unius rationabilis animalis intelligamus exemplo, & quodcunq; de huius membris dixerimus & partibus, hoc sciamus esse referendum ad unamquāq; rationabilem creaturam. Putemus hoc animal ita per artus, uenas, carnesq; laceratum: ut nec os ossi hæreat: nec neruus iungatur ad neruū: separatim oculi iaceant, seorsum nares: manus alium locum teneāt, aliò proiecti sint pedes, & reliqua membra in hunc modum inter se dispersa sint & diuisa. Finge aliquem uenire tantæ scientiæ medicū, qui iuxta fabulas ethnicorum, Aesculapiū possit imitari, & in nouam figurā nouumq; nomen, Virbiū suscitare: hic necesse habebit unūquodq; membrum suo loco restituere, & compagem copulare compagi, & quodā glutino partibus restitutis, unū corpus efficere. Hucusq; nobis una similitudo processerit: nunc in eandem similitudinem id id quod intelligi uolu D
mus, aliud trahatur exemplum. Paruulus crescat, & occulto æuo in perfectam adolescat ætatem: suum manus augmentū habebit, sua pedes sentient incrementa: uenter dum nescimus, impletur: humeri dum falluntur oculi dilatantur, & omnia membra per partes iuxta mensuram suam sic crescunt: ut tamen non sibi, sed corpori uideantur augeri. Ita igitur & in restitutione omniū, quando corpus totius ecclesiæ nunc dispersum atq; laceratū, uerus medicus Christus Iesus sanatus aduenerit: unusquisq; secundū mensurā fidei, & agnitiōis filij dei: quem ideo cognoscere dicitur, quia prius nouerat, & postea nosse desiuit: suū recipiet locum, & incipiet id esse quod fuerit: Ita tamen ut nō iuxta aliā hæresim, omnes in una ætate sint positi: id est omnes in angelos reformētur: sed unumquodq; membrum iuxta mensurā & officiū suum perfectū sit. Verbi gratia: ut angelus refuga id esse incipiat quod creatus est: & homo q de paradiso fuerat electus, ad culturā iterum paradisi restituatur. Ista aūt uniuersa sic fient: ut inuicem inter se charitate iungantur: Et dum congaudet membrū membro, & in alterius prouectione lætatur Christi corpus, ecclesia primitiuorū habitet in cœlesti Hierusalem: quam in alio loco Apostolus Gal.4.d
matrem sanctorū uocat. Idcirco (ut supra diximus) hæc apud nos obscuriora sunt: quia μεταφορικῶς dicuntur in Græco: Et omnis metaphora si de alia in aliā linguā trāsferatur ad uerbū, quibusdā quasi sentibus, orationis sensus & germina suffocant. b ¶ Hoc ergo dico &c.] Hoc ergo (ait) dico uobis, ò Ephesij: uosq; cōtestor: ut quia occursuri estis in mensurā ætatis plenitudinis Christi, non ambuletis sicut ambulant gentes: quæ idolis seruientes, & sensu & mente abutuntur in praua. Quæ cū ideo acceperint animā & intellectū ut cognoscerent deum, abalienati sunt à uia eius, quam sitā absq; Christo non nouimus, & in sui cordis ambulant cæcitate. Atq; utinā peccasse sufficeret, & uel sero agerēt pœnitudinē, dānarētq; uitia in quibus iugiter inhiarunt, esset remedium resipiscere.

tiam, quæ est in illis, propter cæcitatem cordis eorum. Qui desperantes semetipsos, tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis in auaricia. Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illũ audistis, & in illo docti estis. Sicut est ueritas in Iesu. Deponere

A piscere post errorem. Nunc uero desperantes, se & in ritum irrationabilium bestiarum, cœno uoraginiq; mergentes, tradiderunt impudicitiæ atq; luxuriæ: operãtes quicquid corpus uoluit, mens desiderauit, libido suggessit. Et cũ nihil omnino prætermiserint quod immundum sit, hoc totum fecere in auaricia: dum nunq̃ luxuriando satiantur, nec eorũ terminum habet uoluptas. Aut certe ultra concessam uiri ad fœminã cõiunctionem, ad maiora cõscendũt masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedẽ erroris sui in semet ipsis recipientes. Vanitas sensus, & mentis obscuritas, bifariam diuiditur, in seculi huius negocia, & in sapientiã secularem: quando aut in his quæ mundi huius sunt & cito transeunt, detinemur: aut non profutura cognoscimus. Nõne uobis uidetur in uanitate sensus, & obscuritate mentis ingredi, qui diebus ac noctibus in dialectica arte torquetur: qui physicus perscrutator, oculos trans cœlum leuat, & ultra profundum terrarum & abyssi quoddam inane demergit: qui iambum struit, qui tantam metrorum syluam in suo studiosus corde distinguit & congerit, & ut alteram partem transeam, qui diuitias per phas & nephas quærit: qui adulatur regibus, hæreditates captat alienas & opes cõgregat: quas in momento cui sit relicturus, ignorat? Quod autem ait: qui desperantes semetipsos, id est, οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτούς, multo aliud in Græco significat q̃ in Latino: desperantes quippe ἀπηλπικότες nominantur. ἀπηλγηκότες autẽ hi sunt qui postquam peccauerint, non dolent: qui nequaq̃ sentientes ruinam suam, feruntur in pronum, & tanquã bestiæ

B ferrum uidentes, in mortẽ ruunt. Pone mihi duos in uno uitio deprehensos: alterũ qui intelligat, plangatq; quod fecit: alterum qui delectetur in scelere, & non solum non doleat, uerumetiam glorietur, & putet se quandã turpitudinum palmam & uictoriam cõsecutum: nõne tibi uidetur ille dolere, & hic penitus nõ dolere? Exprimamus si possimus uerbũ de uerbo, & dicamus ἀπηλγηκότες, indolentes, siue indolorios. Nam & quidam philosophorum ἀναλγησίαν, id est indoloriam prædicauit. Hi qui naturas uarias introducunt, sciant propterea gentes in uanitate sensus obscuratis mentibus ambulare: quia ignorantiæ se & cæcitati dederint. Nemo enim imperitus appellatur & cæcus: nisi is qui cognoscere potest & uidere. Nec dicimus cæcum esse lapidẽ, & brutum animal ignorare, quia non ab eo quæritur, nec eius naturæ est, ut cognoscat & uideat. Sin autem in natura gentium fuit, ut dei uitam intelligerent & uiderent: non choicorum & spiritualium natura uaria, sed uoluntas. Dixeramus supra operationem immundiciæ omnis in auaricia: nõ ad auariciã ut sonat simpliciter pertinere, sed ad libidinem atq; luxuriam: Debemus hunc sensum alterius loci testi-

1.Thess.4.a monio comprobare. In prima ad Thessalonicenses epistola scribitur: Hæc est eñ uoluntas dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis uos à fornicatione: ut sciat unusquisq; uestrum suum uas possidere in sanctificatione & honore: non in libidine desyderij, sicut & gentes quæ non nouerunt deum: ut ne quis supergrediatur, & circumscribat in negocio fratrem suum: quoniam uindex est dominus de his omnibus: sicut & prædiximus uobis & testificati sumus. Non enim uocauit nos deus in immũdicia,

Eccles.35.b sed in sanctificatione. Diligenter obserua: quia ad castitatem nos prouocans, & uolens uxoribus tantum esse contentos dixerit: Ne quis supergrediatur, & circumscribat in negocio fratrem suum, id est, ne suam coniugem derelinquẽs, alterius polluere quærat uxorem. Vbi nos habemus, & circumscribat in negocio fratrem suũ: in Græco legitur, μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. [illegible]

autem auaricia nuncupatur: quam nos possumus uim uerbi transferentes, sic in præsenti loco exprimere, ut ne quis supergrediatur, & auarus fraudet in negocio fratrẽ suum. Quæ enim consequentia est, uel in illo capitulo quod nunc ad exemplum uocauimus: uel in hoc quod principaliter ad Ephesios conamur exponere, inter impudicitiam & immũdiciam castitatem quoq; & affectum cõiugalem, extraordinarie repente auariciam nominari? Non uobis molestum sit, si diu in obscurioribus immoremur: causati enim in principio sumus, inter omnes Pauli epistolas, hãc uel maxime & uerbis & sensibus inuolutam. a ¶ Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis &c.] Si omnes qui Christum audire uidentur, audirẽt: nunq̃ ad Ephesios, & certe illos quibus sacramenta Christi reuelarat, Apostolus diceret: si tamen illũ audistis. Discere autem Christum, idipsum est, quod nosse uirtutem: & audire illum, non differt ab eo si diceret, audire sapientiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiã, & cætera quibus Christus uocatur. Si quis ergo Christum audiuit & didicit, nõ ambulabit in uanitate sensus sui: nec obscuratus mente gradietur: neq; erit abalienatus à uita dei. habebit etiã scientiam ignoratione discussa, & immisso tenebris lumine, omnis de oculis cordis eius cæcitas auferetur. Quod cum habuerit, nõ se tradet impudicitiæ: nec operabitur omnem immunditiã in auaricia, concessos fines prætergrediens nuptiarũ. Si aũt aliquãdo contigerit ut aliqua passione superetur, dolebit super uulnere suo, & cõscientiæ tormenta patietur: quia liberã frontem, & puritatem immaculatæ mẽtis amiserit. Discamus igitur Christum D

& audiamus illum: si quis est qui potest dicere: An experimentũ quæritis eius qui in me loquitur Christus? Curramus ad eum diebus ac noctibus, ad os eius & ad eloquium pendeamus. Christus nobis loquitur: spiritus sancti sunt uerba quæ promit. Statuit enim deus in ecclesia primũ apostolos, secundo prophetas, tertio doctores. Sed nec illud desperandũ, quod aliquando ipse in mentibus nostris Christus loquatur, & per semetipsum nos doceat, & organũ oris non quærat alieni: tantum non simus subditi peccato: nec corpus nostrũ delicta possideant, & ingredietur in illud sapiẽtia. b ¶ Sicut est ueritas &c.] Vocabulũ, Iesus, interdũ eum hominẽ significat: 2.Cor.13.a

qui à deo uerbo est assumptus ex uirgine: iuxta illud: Vocabis nomen eius Iesus: Ipse enim saluabit populũ à peccatis eius. Et alibi: Iesus ergo fatigatus de uia, & reliqua. Luc.1.e Ioan.4.a

Interdũ uero deum uerbũ: Nobis enim unus dominus Iesus Christus per quem omnia. Si quãdo ergo dicit Iesus: Ego sum uia & ueritas: iuxta id dicit quod filius dei est. Cũ aũt scribit Paulus: sicut est ueritas in Iesu, de templo corporis loquitur, in quo habitat uerbũ deus. Verbum enim caro factũ est, & habitauit in nobis. Nisi forte utrunq; de deo uerbo intelligendum: quod quomodo habitet in eo uita, & ipse sit uita: sicut enim habet pater uitam in semetipso, ita & filio dedit habere uitam in semetipso: sic & ueritas dicatur filius, & ipsa in eo habitare monstretur. Hæc autem dicimus, non Iesum à Christo separantes: nec rursum deum uerbum ab eo quem assumpsit hominem alterum esse dicentes: sed secundum intelligentias effectuum uel locorum, illum quem unum esse credimus filium hominis & filium dei, & ante uirginem, & post uirginem, alium atque alium nuncupantes. Potest autẽ & aliter intelligi: Sicut est ueritas in Iesu: In nullo patriarcharum, in nullo prophetarũ, in nullo apostolorũ ueritas fuit, nisi in solo Iesu. Alij enim ex parte cognoscebant, & ex parte prophetabant, & per speculum in ænigmate uidebant. In solo Iesu Ibidem.14.a Ioan.1

ueritas

Deponĕre uos secundum priorem conuersationem ueterem hominem, qui corrumpitur iuxta desideria erroris. Renouamini aũt spiritu sensus uestri, & induite nouum hominẽ, qui secundũ deũ creatus est, in iusticia & sanctitate ueritatis. Própter qđ deponẽtes mendacium loquimini

A ueritas dei apparuit, quæ loquitur confidenter: Ego sum
ueritas: quæ credentibus in se iuxta Analogiam fidei tri-
buit libertatem. Qui enim cognoscit ueritatem, à ueri-
Philip.2.a tate libertate donatur. Et ipsa ueritas propterea formam
serui assumpsit: & humiliauit se, facta obediẽs patri usq;
ad mortem: ut seruũ
redderet liberũ. Vbi
enim spiritus dei est,
ibi libertas. Si uolu-
mus formã liberi in
Matth.17.a Iesu faciemq; cogno-
scere ueritatis, ascen-
damus cũ eo in mon-
tem: uideamus eum
transfiguratum: ubi
& uestimenta eius, id est, scripturæ quæ de eo annunciãt,
immutantur, & Moyses quoq; & Elias, id est lex & pro-
phetæ uidentur in gloria. Quamdiu dominus formam
serui non mutat, nec ascẽdit in montem: lex in sordibus,
prophetæ in squalore uersantur. Cum ille ad superiora
conscenderit, & uestimenta sua uoluerit immutare: intel-
lectusq; de seruo fuerit clarus & liber: tũc Moysi quoq;
& Eliæ, & facies & uestimenta mutantur. a ¶ Deponere
uos secundum priorem conuersationem ueterem homi-
nem, qui corrumpitur iuxta desyderia erroris.] Quia
uidetur iuxta ordinẽ textumq; sermonis scatere senten-
tia, sic legendum est: Vos autem non ita didicistis Chri-
stum: si tamen illum audistis, & in illo docti estis, depo-
nere uos secundum priorem conuersationẽ ueterem ho-
minem, qui corrumpitur iuxta desyderia erroris: sicut
est ueritas in Iesu. Vt sit sensus: Quomodo est ueritas in
Iesu: sic erit & in uobis qui didicistis Christum, & audi-
stis illum, & docti estis deponere secundũ priorem con-
uersationem ueterem hominem, qui corrumpitur iuxta
desyderia erroris. Veterem aũt hominem quem præce-
B pit deponendum, inueteratum à malicia arbitror appel-
lari. Iste enim secundum priorem conuersationem & de-
syderia erroris, semper errans, & in opere corruptionis
helluans, corrumpitur atq; uiolatur. Et quia in desyde-
rijs indesinenter uersatur erroris, & nunq; cessat à uitijs:
nequaq; corruptus dicitur, sed corrumpi: quod per sin-
gulos dies, horas, puncta, atq; momenta corrumpitur,
intercipitur, uiolatur. Sermo uero dei qui ideo interficit,
ut uiuificet mortuũ, & uiuificatus dominum requirat,
quem ante interitum nesciebat: non corrumpit, sed inter
Deut.32.f ficit ueterem hominem: Ego enim occido (ait) & ego ui-
uifico, & cum interficeret illos, tunc quærebant eũ. Nec
putemus hoc quod nunc ait: Qui corrũpitur secundum
desyderia erroris, illi esse contrariũ quod in alio loco scri
ptum est: Et si exterior noster homo corrumpitur: sed is
qui interior est, renouatur de die in diem: Quia corru-
ptio exterioris hominis, interioris hominis renouatio
est: Et cõtra: interioris hominis corruptio, exterioris est
instauratio. Aestimet aliquis simpliciter Paulum loqui:
Si quis templũ dei corrumpit, corrumpet illum deus,
Templum enim dei sanctum est, quod estis uos. Sed for-
te & alibi aliquid latitat, quod apud nos uidetur abscon
ditum. Si templum dei nos sumus: secundum id quod
1.Cor.3.d scribitur: Templum enim dei sanctũ est quod estis uos,
& alius est qui corrumpit templum dei, aliud quod cor-
rumpitur: Quærendum quis sit ille qui templum cor-
rumpat dei. Si inueneris hostes Hierusalem corrumpen
tes atq; uiolantes templum ex lapidibus extructum: ui-
debis pariter omnem corrumpentem & uiolantem tem
plum dei: quem corrumpet & uiolabit deus, ulciscens
corruptionem templi sui. Verũtamen & templum quod
se præbuit, uiuens quidem est atq; sensibile, insidijs cor-
rumpentis luet poenas, per hoc ipsum quod corruptum
atq; uiolatum spiritum incorruptionis amisit. b ¶ Re
nouamini autẽ spiritu sensus &c.] Nec in sensu renoua
mur absq; spiritu, nec in spiritu absq; sensu: sed renoua-
mur cõiuncte in spiritu sens⁹ nostri: ut quomodo psalli
mus spiritu, psallimus & sensu: oramus spiritu, oramus C
& sensu: sic in spiritu sensus nostri renouemur: ut cũ sen-
sus mundus fuerit atq; purgatus, & ab omni macula sor
didæ concretionis alienus: tunc ei iungatur & spiritus, &
ita quodam inter se unitatis glutino copulentur: ut ne-
quaquã simplex spiri
tus, sed spirit⁹ sensus
esse dicatur. Cum au
tẽ renouati fuerimus
in spiritu, qui nostri
sensus est spiritus, tũc
induemur nouũ ho-
minem qui secũdum
deũ creatus est. Qđ Rom.13.d
quidem alijs uerbis
idipsũm puto esse quod in alio loco dicitur: Induite uos
Christum Iesum. Iste quippe est nouus homo, quo uni-
uersi credentes debemus indui atq; uestiri. Quid enim
in homine qui à saluatore nostro assumptus est, non no-
uum fuit? Conceptus, natiuitas, partus, infantia, doctri-
na, uita, uirtutes, & ad extremum, crux & passio, expoli-
antis in ea principatus, & contrarias fortitudines osten-
tui habentis, resurrectio quoq; & ascensus ad coelũ. Hic
ergo uere creatus est in iusticia & sanctitate ueritatis: qa
deus uerus, dei ueri filius fuit, & tota in illo religio atq;
iusticia, dei ueritate completa est. Qui igitur conuersa-
tionem illius imitari potest, & uniuersas in se exprimere
uirtutes: ut sit mansuetus, sicut fuit ille mansuetus & hu-
milis corde, & ponat animã suam pro amicis, ut ille po-
suit pro ouibus suis: uerberatus non respondeat: male-
dictus non remaledicat, sed uincat in humilitate super-
biam: iste indutus est nouum hominem, & dicere cum
Apostolo potest: Viuo autem iam non ego: uiuit uero in Gal.2.d
me Christus: Et, Imitatores mei estote, sicut & ego Chri- 1.Cor.11.a
sti: Potest quoq; uerba Ioannis assumere: Qui dicit se in
Christo credere: debet sicut ille ambulauit, & ipse ambu D
lare. Quod autem ait: Qui secundum deum creatus est: 1.Ioan.2.a
non idipsum sonat in latino sermone quod Græco. Crea
tio quippe apud nos, generatio uel natiuitas dicit: apud
Græcos uero sub nomine creationis, uerbum facturæ &
cõditionis accipitur. Et qđ apud nos cõditio, hoc apud
Græcos creatio sonat. Vnde & hæresis natiuitatem Chri
sti calumnians, Salomonis usurpat exemplum: Domi- Prouer.8.c
nus creauit me initium uiarum suarum. Consideran-
dum igitur: quia creatio atq; conditio, nunquam nisi in
magnis operibus nominentur. Verbi causa, mundus
creatus est: urbs condita est: domus uero quamuis ma-
gna sit, ædificata potius dicitur, quàm condita uel crea-
ta. In magnis enim operibus atq; facturis, uerbum crea
tionis assumitur. Ex quo animaduertendum istum no-
uum hominem, qui iuxta deum in Christo creatus est,
magnum dei opus esse, & eminere ultra cæteras creatu-
ras: cum sic conditus esse dicatur, ut mundus, & initium
uiarum dei, & in exordio elementorum omniũ sit crea-
tus. c ¶ Propter quod deponentes mendacium, loqui-
mini ueritatem &c.] Non simpliciter ut quidam putãt:
nec moraliter Apostolus præcepit mendacio derelicto,
cum proximis ueritatem loquendã. Alioquin si tantum
cum proximis loquimur ueritatẽ: quicunq; non fuerit
proximus, debet audire mendaciũ. Quod quidem & in
lege præceptũ est: Nõ adulterabis uxorem proximi tui: Exo.20.e
Si proximus tantum propinquus uel amicus accipitur,
adulteria in alienos iure permittit: sed proximum uocat
omnem hominẽ, qui ex eodẽ nobiscũ parente generatus
est. Quod quidẽ & parabola illa significat, de Hierusalẽ Luc.10.e
Hiericho hominis descẽdentis, qui incidit in latrones, &
sacerdote & leuita prætereuntibus, à Samaritano cura-
tus est, & ad stabularium reuectus. Affirmat autem post
hæc dñs eum esse proximũ, qui illi misericordiã fecerit,
uolens ostendere omnes homines, omnibus esse proxi-
mos. Et hoc quidem sic intellectum ædificat audientes.
Cæterum id quod sequitur: Quoniã sumus alterutrum
membra

loquimini ueritatem unusquisq; cum proximo suo: quo niam sumus alterutrum membra. Irascimini & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam uestram. Neq; locum detis diabolo. Qui furabatur, iam non fu retur: magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est: ut habeat cõmunicare ei qui indiget. Omnis

A membra, magis mihi uidetur significare mysterium, &
de his dicere, qui nobis fide & uirtute sunt pximi. Mem
bra quippe alterutrum non sunt, nisi fideles fidelium, &
Christiani Christianorũ, & perfecti, eorum qui sunt ple/
1.Cor.2.b næ cõsummatæq; uirtutis. Propter quod Paulus ipse per
fectus, in epistola alia
loquebatur: Sapien/
tiam autẽ loquimur
inter perfectos. Ergo
hoc iubet, ut unus
quisq; mystica quæq;
secreta, & ea quæ dei
dei ueritate sunt ple/
Psal.18.a na, loquatur cũ pro/
ximo suo, & dies diei
eructet uerbũ, & nox
nocti indicet scientiam: hoc est, clara quæq; & lucentia
Matth.5.b his indicet, qui merentur audire: Vos estis lumen mun/
di. Porrò tenebrosa & inuoluta, & omni sacramentorum
nocte uelata, his referat, qui & ipsi nox, tenebræ, uel cali/
Psal.17.b go sunt: de quib⁹ dicit: Et caligo sub pedib⁹ eius, haud
Exod.16.c dubium quin dei. Nam in mõte Sina Moses ingreditur
in turbinem & caliginem, ubi erat deus, & de ipso deo
scriptum est: Posuit tenebras latibulũ suum. Loquatur
Psal.17.b itaq; ueritatem atq; mysterium unusquisq; cum proxi/
mo suo, & non det sanctum canibus, neq; mittat marga/
ritas suas ante porcos: sed quicunque oleum habuerit
ueritatis, illos in thalamum sponsi & penum regis in
ducat. Porrò quod ait: Loquimini ueritatem unusquisq;
Zach.8.c cum proximo suo: sciamus de Zacharia propheta sum/
ptum. a ¶ Irascimini & nolite peccare.] De quarto
psalmo hoc usurpatum, nulli dubium est: & uidetur illi
Col.3.b esse contrarium quod alibi dicitur: Nunc autem depo/
nite & uos omnem iram, & indignationem, & maliciam,
& blasphemiã, & turpem sermonem ex ore uestro. Sed
B & simpliciter intellectum nocet, dum putantur iræ fre/
na laxata. Duplex autem non solum apud nos, uerum e
tiam apud philosophos iræ nomen accipitur. Vel cum
iniuria lacessiti, naturalibus stimulis concitamur: uel cũ
requiescente impetu & furore restincto, potest mens ha/
bere iudicium, & nihilominus super eo qui putatur læ/
sisse, desiderat ultionẽ. Arbitror itaq; de priori ira nunc
dictum, & nobis quasi hominibus esse concessum, ut ad
indignæ alicuius rei faciẽ moueamur: tranquillitatemq;
mentis, uelut lenis quædam aura conturbet: nequaquã ta
men intumẽtis gurgitis furoris impetu subleuemur. Fir/
mianus noster librũ de ira dei, docto pariter & eloquen/
ti sermone conscripsit: quem qui legerit, puto ei ad iræ
intellectũ, satis abundeq; posse sufficere. b ¶ Sol non
occidat super iracundiã uestram.] Si simpliciter hunc
solẽ intelligimus, qui oculis carnis aspicitur: peccamus,
quando irascimur, & occidente sole, iracundia perseue/
rat. Non peccamus autem, quando (uerbi gratia) à pri/
ma hora usq; ad undecimam irascentes, facimus quod
indignatio, furor, ira suggesserint. Quo sensu nihil mihi
uidetur absurdius: quasi non queat quispiam ab ortu so
lis usq; ad occasum, in tanta scelera debacchari: quanta
tota uita sua, non possit lachrymis expiare. Aut non ma
gis ira locum in die habeat: cum utiq; nox requies sit fu
roris, & succedente somno, etiã si irascimur, in diem ira/
cundiam differamus. Quia igitur uerus sol, sicut occidit
super malos prophetas: iuxta illud quod scriptum est:
Amos.8.c Occidit sol super prophetas uestros meridie: ita etiã su/
per omnes occidit peccatores, nequaquã eis ortus sui lu/
men indulgens: præcipit nunc Apostolus, ne talia facia/
mus furore superati: per quæ nobis sol occidat, & prin/
cipale cordis, tenebris inuoluatur. Quidam putant sic
accipiendũ hoc esse simpliciter, quomodo & illud quar
ti psalmi: unde idipsum sumptum uidetur: Quæ dicitis
in cordibus uestris, & in cubilibus uestris compungimi
ni: id est, quæcunq; in die, uel opere, uel sermone, uel co/
gitatione peccatis: hæc succedente pœnitentia purgate

per noctem, & ira sit breuis, nec in diem crastinum diffe/ C
ratur. c ¶ Neq; locum detis diabolo.] Diabolus Græ
cum uerbũ est, quod Latine dicitur criminator: lingua
uero Hebræa satan appellatur: id est, aduersarius, siue
contrarius, & ab Apostolo belial: hoc est, absq; iugo: q 2.Cor.6.c
de collo suo dei abie/
cerit seruitutẽ: quem
Aquila apostatã tran
stulit. Et sciendũ ubi/
cunq; in ueteri lege fi
lij pestilentiæ scriban
tur, sicut ibi: Filij aũt 1.Reg.2.e
Eli, filij pestilẽtiæ: ibi
in Hebraicis uolumi/
nibus Belial: hoc est,
diabolum pro pesti/
lẽtia nominari: licet plurimi pro belial corrupte in Apo
stolo belian legant. Nolite itaq;, ait, dare locum diabolo:
qui tanquam leo rugiens, quærit aditum per quem pos/
sit irrumpere. Quomodo enim pater & filius stant ante
ostium & pulsant, ut introeant & cœnent cum eo qui se
receperit: ita & aduersarius semper in nos est paratus ir/
rumpere, & cum locum dederimus, ingreditur. Solet au
tem antequam ueniat, quædã iacula præmittere, & præ/
cursorem aduentus sui facere cogitationem: hanc si nos
in corde nostro susceptam nutrierimus intrinsecus, & cre
scere fecerimus: cum in nobis prolem suam auctam uide
rit, & ipse audebit intrare. Deniq; in Iudæ Iscariot cor,
primam iecit sagittam ut traderet saluatorẽ: quam si ex/
ceptam ille miserabilis non fouisset, nunquam post in/
tinctum panem in paropside, intrasset in illum satanas.
Simulq; & hoc diligenter attendite, q non inuenerit dia
bolus locum introeundi in Iudam: cuius pectus iam an
te percusserat, nisi in conuiuio saluatoris. Quia tunc uel
maxime in potestatẽ ei damur quando nec humanitate,
nec clementia, nec mansuetudine eius uincimur, quem D
odimus indigne. Huic quod nunc præcepit: neq; locum
detis diabolo, illud de Ecclesiastico comparatur: Si spi/
ritus potestatem habẽtis ascenderit super te, locum tuum
ne dederis ei: Ille superbus & temerarius uult ascendere,
uult subire: sed etiam si te oppressum putauerit & se ex/
tulerit, tu ne dederis locum. Potestas quippe diaboli,
non in temeritate illius atq; iactantia, sed in tua est uolun
tate. d ¶ Qui furabatur, iam non furetur: magis autem
laboret operando manibus suis quod bonum est &c.]
Quia hi qui in uitæ istius negocijs cõuersantur, propter
alimenta & usus necessarios, coguntur aliqua uel emere,
uel uendere, & lucra de negociatione sectari: & difficile
est etiam eos qui à cæteris passionibus liberi sunt, fornica
tione uidelicet, idololatria, adulterio & homicidio, hoc
uitio non teneri: Propterea nunc Ephesios monet, ne sub
occasione emolumenti, furti crimen incurrant. Furtum
nominãs, omne quod alterius damno quæritur. Iustum
aũt esse ut manibus suis unusquisq; operans, & uictũ la/
bore cõquirens, impertiat nõ habẽtibus. Neq; uero ait:
Magis aũt laboret operãdo manibus suis, quod bonum
est, ut non indigeat, & habeat uictum, & nulli molestiam
exhibeat: sed laboret, inquit, manib⁹ suis quod bonum
est: ut habeat unde cõmunicet indigentibus. Qui igitur
ad hoc tantum laborat, ut ipse non egeat, & à cæteris con
trahit manũ: quamuis applaudat sibi: tamen apostoli
præceptũ non fecit. Potest aũt & altius intelligi: qui fura/
batur, iam non furetur, & reliqua: propter illud quod
scriptũ est de pseudoprophetis: Qui furantur sermones Hiere.23.f
unusquisq; à proximo suo: Et in euangelio: Omnes qui Ioan.10.b
uenerunt ante me: fures fuerũt & latrones. Et ad Roma/
nos: Qui prædicas non furandũ furaris: quod furta pro Rom.2.c
hibeamur facere spiritualia. Neq; enim hoc quod sequit:
magis aũt laboret operãdo manibus suis, quod bonum
est: ad uitæ huius necessaria digne referri potest: ut bo/
num dicatur quodcunq; periturum est, & ad mammo/
nam iniquitatis pertinet. Quamuis enim iustus labor
opes

Omnis sermo målus de ore nestro non procedat. Sed si quis bonus ad ædificationem opportunitatis, ut det gratiam audientibus. Et nôlite contristare spiritum sanctum dei: in quo signati estis iu die redemptionis.

A opes habeat absq; tergiuersatione quæsitas: satis habebic si non dicantur malum: cæterum bonum non ualent appellari. Igitur bonum operatur, qui declinat à malo & facit bonum, & operatur in agro animæ suæ: ut spiritualibus panibus impleatur, & possit cõmodare esurienti, & necessitatem sustinenti: dans in tempore cibaria conseruis suis. Si autem talis est qui operatur bonum: ergo & is qui furatur, consequenter uerba furatur & dogmata: de furto uiuẽs: de furto sibi ceruicalia consuens, & scripturarum pannos hinc inde colligens: ut possit tunicam facere conscissam, quæ deorsum est nõ desursum. Tunica enim ecclesiæ: hoc est, corpus Christi, desuper contexta est, & nulla ex parte consutilis: quæ ne ab inimicis quidem scindi potest.

a ¶ Omnis sermo malus de ore uestro non procedat: sed si quis bonus ad ædificationem opportunitatis ut det gratiã audientibus &c.] Bonus sermo est ad ædificationem opportunitatis, dans gratiam audientibus: qui docet uirtutes sequendas, uitia fugienda. Malus, qui ad peccata prouocat & pronos magis incitat ad ruinã. Pro eo autem quod nos posuimus, ad ædificationem opportunitatis: hoc est quod dicitur Græce τῆς χρείας in Latinis codicibus propter euphoniam mutauit interpres & posuit, ad ædificationem fidei. Quotienscunq; ex sermone nostro aliquis proficit, & iuxta opportunitatẽ loci, temporis & personæ, ædificat audiẽtes, bonus de ore nostro sermo processit. Quotiens uero loquimur aut nõ in tempore, aut importuno loco: aut non ut conuenit audientibus: totiens sermo malus procedit de ore nostro, ad destructionem eorum qui audiunt. Consideremus itaque

B

quid loquamur: quia pro omni ocioso uerbo, reddituri C sumus rationem in die iudicij. Et etiam si non lædamus, non tamen ædificemus: mali uerbi nobis luenda sit pœna. b ¶ Et nolite contristare spiritum sanctum dei: in quo signati estis in die redemptionis.] Mœror sancti spiritus, sic intelligendus, quomodo ira dei & somnus, & cæteræ in humanam similitudinem passiones. Non quo cõtristetur spiritus, & ullam perturbationẽ diuinitas sentiat: sed quo ex uerbis nostris, dei discamus affectus: quod mœreat, quotiescunq; peccamus, & defleat peccatores. Nam & salua- Luc.19.f
tor in corpore cõstitutus, fleuit Hierusalem, & omne ho- Mich.7.a
minum genus in propheta deplorat, dicens: Heu mihi anima quia perijt reuerens à terra: Et qui corrigat inter Ezech.20
homines non est: omnes in sanguine iudicantur. Et in Ezechiele opera quondam sanctæ ciuitatis enumerans, ait: In omnibus istis contristabas me. Signati autem sumus spiritu dei sancto: ut & spiritus noster & anima imprimantur signaculo dei: & illam recipiamus imaginem & similitudinem, ad quam in exordio conditi sumus. Hoc signaculum sancti spiritus iuxta eloquium saluato-
ris, deo imprimẽte signatur. Hunc enim, ait, signauit pa- Ioan.6.c
ter deus. Signatur ergo à patre spiritu sancto, omnis qui ex eo quod credidit deo signauit: quia uerus est deus. Qui idcirco signatur: ut seruet signaculum, & ostendat illud in die redemptionis, purum atq; syncerum, & nulla ex parte mutilatum, & ob id numerari cum his ualeat qui redempti sunt.

Commentarij secundi in epistolam ad Ephesios finis.

D

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN TERTIVM librum cõmentariorum ad Ephesios, ad Paulam & Eustochiũ proœmium.

SAtis abundeq; ò Paula & Eustochium, de argumento epistolæ Pauli ad Ephesios, iu primi libri præfatione disserui, & sparsim ubicunq; occasio data est, licet breuiter, ostendi quod beatus Apostolus ad nullam ecclesiarum tam mystice scripserit, & absconditа seculis reuelauerit sacramenta. Nunc ergo quoniam orationum uestrarum & sanctæ Marcellæ fultus auxilio, tertium, id est, extremũ, in eandem epistolam dicto librum: iustum mihi uidetur: ut nominis quoq; ipsius etymologiam cum sensu quem supra exposui congruere doceam. Ephesus in Latinam linguam interpretatur, uoluntas siue consilium meum in ea, uel certe anima mea in ea. Voluntas & consilium & anima dei in eo est, qui potest dicere: Ipse enim mihi dedit noticiam omnium, & cum incerta & occulta sapientiæ dei illi fuerint reuelata, testimonium consequetur loquentis: Inueni Dauid de Bethlehem filium Iesse, uirum secundum cor meum, qui faciet omnes uoluntates meas. Istiusmodi uirum & Osee propheta significat, dicens: Quis sapiens & intelligit hæc, prudens & agnoscit ista? Porrò ut sciatis multam esse distantiam iusti simplicis, iustiq; sapientis: qualem in resurrectione mortuorum singuli gloriam consequantur attendite. Et multi dormientium de limo terræ exurgent: hi in uitam æternam, & hi in opprobrium & confusionem æternam: Et intelligentes fulgebunt sicut splendor firmamenti, & ex iustis multi sicut stellæ in æternum. Fulgebunt, inquit, iusti sicut stellæ in æternum, & intelligentes, id est, habentes scientiam scripturarum, sicut splendor cœli. Non quo doctus uir, iustus quoq; esse non debeat: sed quo qui iustus est, nisi fuerit eruditus, tam procul sit à sapiente iusto, quàm est stellarum fulgor à lumine firmamenti. Quod si quis meditatione tantum legis instructus, uitam suam negligit, neque audet dicere: A mandatis tuis intellexi: propterea ad omnia mandata tua dirigebar: iste quasi æramentum sonans, & cymbalum tinniens, & infatuatum sal, in stercore conculcandus est. Si autem detur optio singulorum, seposito eo qui habet sapientiam atq; iusticiam: magis ego uelim rusticitatem iustam quàm doctam maliciam. Quia in altero

A altero licet minor, tamen gloria est, stellarum esse lumini coæqualem: in altero iuxta scientiæ profectum, maiora supplicia sunt. Potentes quippe potenter patientur tormenta. Et: Seruus qui scierit uoluntatem domini sui & oon fecerit eam, uapulabit multis. Hæc idcirco, ut docerem quate animam & consilium, & uoluntatem dei, Ephesiorum oocabulum sonet: qui artiom magicarum præstigijs derelictis, erroris zelum ad ueritatis studium transtulerunt. Ob quorum salutem tanto Paulus sudore pugnauit, ut ad Corinthios scriberet: Si secuodũ hominem ad bestias pugnaui Ephesi: quid mihi prodest si mortui noo resurguot? Qoæ sont istæ bestiæ? Nempe illæ, de quibus psalmista precatur, diceos: Ne tradas bestijs animam coofitentem tibi. Et in alio loco: Increpa feras calami. Aduersarius enim noster diabolus, tanquam leo rugiens circuit. Qui cum cerneret principem Asiæ ciuitatem ad doctrinam Pauli de faucibus suis eripi: totis satellitum suorum agminibus congregatis, eum opprimere nitebator: & improbe se extollens, uolebat quasi aquila ponere super illum nidum suũ. Qood Apostolus sentiens, & omni custodia seruaos cor suum; quippe qui eius non ignoraret astutias: post uictoriam quidem, sed non incruentam uictoriam loquebatur: Noo enim uolumus uos ignorare fratres de tribulatione nostra quæ facta est nobis in Asia: quoniam supra modom grauati sumus, supra oirtutem: ita ut tæderet oos etiam uiuere. Quod autem per Tychicum epistola mittitur, ualde eiusdem epistolæ congruit sacramentis. De quibus & oooi psalmi titulus prænotatur, pro arcaois filij: Tychicus enim silens interpretatur: non projciens margaritas ante porcos, nec dans saoctum canibus, & libere ad deum loquens: Io corde meo abscoodi eloquia tua, ut non peccem tibi. C

COMMĒTARIORVM HIERONYMI in epistolam ad Ephesios, liber tertius.

B OMois amaritudo & furot & ita, & clamor, & blasphemia auferatur à oobis cum omni malicia.

Cap. V.

ESrote aũtem inuicem benigni, misericordes: donantes uobismetipsis, sicut & deus in Christo donauit

Mnis amaritudo & furor, & ira, & clamor, & blasphemia auferatur à uobis cũ omni malicia.] Amaritudo cõtraria dulcedini est: unde amari uulgo appellantur & dulces. De qua & Hieremias loquitur, dicens: Et amaritudo tua ascendit super me. Furor uero insipiens ira est, & feruescens in animo indignatio. Ira autem est: cuius amaritudo & furor species sunt: quæ furore restincto desiderat ultionẽ, & eum quem nocuisse putat uult lædere. Quæ quidem licet in deo sæpe dicãtur, secundum illud: Domine ne in furore tuo arguas me: neq; in ira tua corripias me: non sunt perturbationes animi computandæ sicut in nobis: quia in illo moderata & ordinata sunt omnia, & pœna qua peccatores corrigũtur, nostris uocibus appellatur. Nos uero si irascimur, perturbamur, & furore rapti, nostri esse desinimus. Vnde à nobis omnis amaritudo, & furor, & ira penitus auferenda sunt. Nam ad illud euangelij: Quicunq; irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio: frustra est additum, sine causa: quia nec cum causa nobis irasci conceditur: manifestissime Apostolo nunc dicente: Amaritudo & furor, & ira tollatur à uobis: Et tricesimosexto psalmo, uniuersam cõmotionem animi generaliter auferente: Quiesce ab ira, & dimitte furorem. Si enim ira desiderat ultionẽ: omnis autem ultio rependere cupit ei malum à quo se læsum putat, & Christianus non debet malum pro malo reddere, sed uincere in bono malum: &, Mihi uindictam & ego retribuam, dicit dominus: omnis qui irascitur, peccat: Ira quippe uiri iusticiam dei non operatur. Post amaritudinem, furorẽ, iram recte clamor quoq; & blasphemia prohibenẽ in nobis. Quia qui semel fuerit furore superatus: necesse est ut prosiliat in clamorẽ, & turbide fremẽs, huc atq; illuc in modũ folij uentileẽ & dicat: ò rerũ iniquitas, ò iniusta iudicia dei, & cætera quæ solẽt loqui qui per indignationis furorem mentis iudiciũ perdiderunt. Porrò blasphemia non solũ aperta est, & de ira nascitur: sed & absq; ira sedata mente profertur: si aut de mundi istius quispiã gubernatione causetur, & dicat: illud sic esse nõ debuit: hoc uero esse sic debuit: aut certe in ecclesia cõstitutus, & credens in deum: labatur in dogmatibus quæ ignorare non licitum est: aliter de patre & filio & spiritu sancto sentiens, q̃ rei ipsius ueritas habet: nõ ita credens in resurrectione mortuorũ, ut scriptura docent: uel certe aliena inuidens sapientiæ, eum male sentire commemoret, qui catholicæ fidei est, & rursum hæreticum pro adulatione qua sibi obsequitur, catholicum esse contestãs: qui dicit dulce amarum, & amarum dulce. Vnde omni studio legendæ nobis scripturæ sunt, & in lege domini meditandum die ac nocte: ut probati trapezitæ, sciamus quis nummus probus sit, quis adulter. Porrò amaritudinem, furorem, iram, clamorem, atq; blasphemiam, sic tollamus à nobis: ut cum omni malicia auferantur. Malicia autem uel contraria uirtuti intelligenda est: quam alio nomine uitium nominamus: uel malignitas & nequitia, quæ in tergiuersatione & calliditate sentitur. D

CAP. V.

ESrote autem inuicem benigni, misericordes, donantes uobismetipsis: sicut & deus in Christo &c.] Supra amaritudini contrariam dulcedinem dixeramus: quam nunc Apostolus alio uerbo χρηστότητα, id est, suauitatem magis quàm benignitatem uocauit: præcipiens ut omni amaritudine & furore, ira, clamore, & blasphemia, & motu turbido, cum quadam frontis austeritate damnatis, clementes simus & blandi, & ad familiaritatem nostrã ultro homines inuitemus, ut nullus ad nos formidet accedere: quæ familiaritas maxime ex misericordia cõparatur. Nec statim præstantes alijs, ipsi quod dedimus habere desistimus: sequitur enim: Donantes uobismetipsis: quia quod bene in alium fit: magis ei reponitur qui præstitit quàm cui datum est. Qui miseretur pauperis, ipse saturabitur: & qui dat ei, deo fœnerat. Vel certe ita accipiendũ, quod in eo quod suaues & misericordes

nauit uobis. Estote ergo imitatores dei sicut filij charissimi. Et ambulate in charitate sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationē & hostiam deo in odorem suauitatis. Fornicatio autem & omnis immundicia aut auaricia, nec nominetur in uobis sicut decet sanctos, & turpitudo & stultiloquiū: aut scurrilitas quæ ad rem non pertinent, sed magis actio gratiarum

A sericordes simus, & perturbationibus quæ nos inquietabant relictis, ad mansuetudinē, temperantiamq́ transiuimus: ipsis nobis datum sit & donatum, dum de malis in bonos uertimur, & hæc ipsa donamus nobis quæ deus pater donauit in Christo. Si enim omissis uitijs, uirtutes sequimur: omnes autem uirtutes, sapientia, ueritas, iusticia, mansuetudo, & cætera ad Christum intellecta referuntur: cum has uirtutes habuerimus: ipsas nobis etiam nostro studio comparamus, & habere nos facimus: quas deus nobis donauit in Christo. Alij uero hoc quod ait, donantes uobismetipsis, simpliciter accipiet: ut quomodo supra dicitur: Estote autem inuicem suaues: sic & nunc dicatur, donantes uobismetipsis: pro eo quod est, donantes uobis inuicem: ut quomodo deus nobis in Christo nostra peccata donauit: sic etiam nos eis qui in nos peccauerint dimittam⁹. Et ad probandum quod dimissio peccatorum in scripturis donatio

Luc.7.f nuncupetur: illud sumet exemplum, quod in Luca scribitur: ubi uni creditori alius debebat quingentos denarios, & alius quinquaginta: quos utrisq; concesserit, & ad interrogationem saluatoris ille qui interrogatus fuerat respōderit, maiorem gratiam illum habere cui plus

Matth.6.b donatum sit. Dicitur & in oratione dominica: Dimitte nobis debita nostra: sicut & nos dimittimus debitorib⁹ nostris. Deus aūt nobis donauit in Christo, nō extra positus, sed habitās in eo: quia pater in filio, & filius in pa-

2.Cor.2.c tre. Nec statim ille in quo donatur minor est ab eo qui

B in se donat: quia & Apostolus dicit: Et ego si quid donaui uobis, in facie Christi & dei. a ¶ Estote ergo imitatores dei sicut filij charissimi.] Qui intelligit quomodo

Matth.5.g dictum sit: Estote perfecti, sicut & pater uester cœlestis pfectus est: iste sciet quomodo & nūc dicat: Estote imitatores dei. Et Corinthijs quidē scribēs ait: Imitatores mei

1.Cor.4.d estote sicut & ego Christi. Nō enī poterāt statim imitato

& 11.a res Christi fieri, sed grāde illis erat si imitatores possent imitatoris existere. Ephesijs uero quasi his quos iam mysteria tanta docuerat: non ait, imitatores mei estote: nec imitatores Christi, sed imitatores dei. Non quo minus sit imitatorem Christi esse q̄ dei, Deus quippe Christus est: sed quod aliud sit secundū hominem imitari: aliud secundum deum. Nam & si Christum secundū carnem antea noueramus: nunc iam nequaquam eum nouimus secundum carnem. Loquitur & ipse saluator, humilita-

Ioan.5.c tem dispensationis ostendēs: Quæcunq; uiderit patrem facientem, hæc eadem filius facit similiter. Nō quo aliud cœlum & aliam terrā pater fecerit, & ad similitudinem eorum, aliud cœlum & alia terra & elementa à Christo facta sint cætera: sed quo quæcunq; operetur pater, hæc eadem & filius operetur. In quo autem similes deo possumus fieri, supra testatus est, dicens: donantes uobis, sicut & deus in Christo donauit uobis. Non enim puto quod in cæteris quoq; quæcūq; deus fecit, homo deum possit imitari: sed uerbi causa: ut quomodo ille clemens est, & pluit super bonos & malos & reliqua: sic etiā nos bonitatem nostram super omnes homines effundamus. Quod cum fecerimus, erimus filij dilecti, siue ipsius Pauli, siue quod melius puto dei. b ¶ Et ambulate in charitate sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam deo in odorem suauitatis.] Qui pro aliorum salute usq; ad sanguinem contra peccatum dimicat: ita ut & animam suam tradat pro eis: iste ambulat in charitate: imitans Christum, qui nos intantum dilexit: ut crucem pro salute omnium susciperet. Quomodo enim ille se tradidit pro nobis: sic &

iste pro quibus potest libenter occumbens: imitabitur C eum qui oblationem & hostiam in odorem suauitatis se patri tradidit, & fiet etiam ipse oblatio & hostia dei in odorem suauitatis. c ¶ Fornicatio autem & omnis immondicia aut auaricia, nec nominetur in uobis &c.] Nisi philosophorum quidam Cynicus extitisset: qui doceret omnem titillationem carnis, & fluxū seminis ex qualicunq; attritu tactuq́ uenientem in tempore non uitandum, & nōnulli sapiētes seculi in hāc turpem & erubescendam hæresim consensissent: nunq̄ sanctus Apostolus scribens ad Ephesios, ad fornicationē etiam omnem immundiciam copulasset, & ad immundiciam iunxisset auariciam: non hanc qua pecuniam cupimus congregare: sed illam de qua supra diximus: ne supergrediatur, & auarus fraudet in negocio fratrē suum: Quod scilicet insatiabilis & inexpletus, per omnia turpitudinum genera lasciuiæq; discurrat. Sicut decet, inquit, sanctos. Ex quo sanctus non potest appellari, quicunq; extra fornicationem in aliqua immundicia & auaricia uoluptatum quæ se delectauerint inuenitur. Si quis autem arbitratur auariciam non in illo sensu accipiendam esse quo diximus: reddat causas quare inter fornicationem, & immundiciam, & turpitudinē & stultiloquiū, & scurrilitatem, mediam auariciam extraordinarie posuerit. Porrò stultiloquium esse existimo: nō solum eorum qui aliqua narrant turpia ut risum moueant, & fatuitate simulata magis illudant eis quibus placere desiderāt: sed etiam eorum qui sapientes seculi putantur, & de rebus D physicis disputantes dicunt se arenas littorum, guttas oceani, & cœlorum spacium, terræq; punctum liquido comprehendisse. Est & in ecclesia stultiloquium: Si quis cœlum putet fornicis more curuatum: Esaiæ quem non Esa.6.a intelligit sermone deceptus: solium quoq; in cœlis positum, & super eo sedere deum, & in ritum imperatoris & iudicis, angelos stare in circuitu qui uerbis iubentis obtemperent, & in diuersa mittātur officia. Sed quia sequitur stultiloquium scurrilitas, magis stultiloquium ad fatuas & ineptas fabulas transferendum. Inter stultiloquium autem & scurrilitatem hoc interest: quod stultiloquium nihil in se sapiens & corde hominis dignum habet. Scurrilitas uero de prudenti mente descendit, & consulto appetit quædam: uel urbana uerba, uel rustica, uel turpia, uel faceta: quam nos iocularitatē alio uerbo possumus appellare: ut risum moueat audientibus. Verum & hæc à sanctis uiris penitus propellēda: quibus magis conuenit flere atq; lugere: ut in Hebraico quoq; euangelio legimus, dominū ad discipulos loquentē: Et nunq̄, inquit, læti sitis: nisi cū fratrem uestrū uideritis in charitate. Videtur hucusq; nihil extra propositū, & extra consequentiam textumq; ordinis intulisse. Verū hoc quod sequitur, & in fine positū est: Sed magis gratiarū actio. Quærat aliquis & dicat, quid sibi uelit post fornicationem prohibitā & immundiciā, & lasciuiam, & turpitudinem, & stultiloquiū, & scurrilitatem, actio gratiarum. Si enim semel ei liberū fuit ponere quācunq; uirtutem: potuit dicere: sed magis iusticia, ueritas, dilectio. Quomodo aūt hoc inconsequens est: ita etiam illa inconsequentia esse potuissent, & eadem licentia ordinem non haberent. Forsitan igitur gratiarū actio in hoc loco non ista est nominata, iuxta quam gratias agimus deo: sed iuxta quam grati siue gratiosi, & salsi apud homines appellamur. Stultiloquū enim & scurram non decet esse Christianū. Decet aūt sermonē eius sale esse cōditum: ut gratiā apud audientes habeat. Et quia non est cōsuetudinis

nisi

gratiarum. Hoc aūtē scitote quia omnis fornicator aut immundus, aut auarus, quod est idolis seruiens: nō habet hæreditatem in regno Christi & dei. Nemò uos decipiat inanibus uerbis, propter hæc enim uenit ira dei in filios diffidentiæ. Nolitē ergo effici comparticipes eorum. Erātis enim aliquando tenebræ: nunc autē lux in domino

A nisi inter doctos quoq; apud Græcos εὐχαριστίαν ad di/
stinctionem eucharistiæ dicere: hoc est gratiosum esse, &
agere gratias: Propterea puto Apostolū quasi Hebræū
ex Hebræis, uerbo usum esse uulgato, & sensū suū alteri9
significatione uerbi explicare uoluisse: maxime cū apud
Hebræos gratiosus &
gratias agens: uno ut
aiūt sermone dicatur.
Prouer.11.b Vnde & in ꝓuerbijs
puto ita scriptū, γυνὴ
εὐχάριστος ἐγείρει ἀνδρὶ δό/
ξαν, mulier grata su/
scitat uiro gloriā: pro
eo quod est, gratiosa:
uideremur uim face/
re scripturæ, & gra/
tias agentem mulierem, pro gratiosa audacter accipere:
nisi & cæteræ æditiones nostræ opinioni congruerent.
Aquila enim & Theodotio & Symmachus ita posuerūt:
γυνὴ χάριτος, id est mulier gratiosa, & non εὐχάριστος quod
ad actionem pertinet gratiarum. a ¶ Hoc autem scito/
te quia oīs fornicator, aut immundus, aut auarus, quod
est idolis seruiens: &c.] Notandum quod sex uitijs su/
pra prohibitis: fornicatione, immundicia, auaricia, tur/
pitudine, stultiloquio, scurrilitate: nunc tantum tria
posuerit: fornicationem, immundiciam, auariciam, qui/
bus qui fuerit obnoxius hæreditatem in regno Christi
& dei habere nō possit. Si enim ita stultiloquus & scurra
alieni essent à regno dei, quomodo tres quos specialiter
separauit: uideretur sententia esse crudelis, non ignosce/
re imbecillitati fragilitatis humanæ: cum etiā per iocum
nos dicta damnarent. Qui enim in sermone nō labitur,
perfectus est. Neq; uero ista dicentes, locum stultiloquio
& scurrilitati damus, dum non excluduntur à regno: sed
quomodo apud patrem diuersæ sunt mansiones & stel/
B la à stella differt in gloria: sic & resurrectio mortuorum.
1.Cor.15.e Quamuis aliquis à fornicatione, immundicia atq; lasci/
uia alienus sit: tamen si stultiloquus & scura fuerit, non
tenebit eum locum quem possessurus erat, si hæc uitia
non haberet. Respondeat quis: esto stultiloquiū & scurri
litas non eundem habeant reatum, quem fornicatio, im/
mundicia, & auaricia, nunquid non & turpitudinē cum
tribus superioribus debuit nominare? Ad quod dicen/
dum, turpitudinem hic significare absconditam cogita/
tionem, cum inflāmatur sensus noster ad libidinē, & car/
nis titillationibus anima ignita succenditur, & nihilomi/
1.Thess.4.b nus dei timore & mentis iudicio refrenatur. Deniq; etiā
supra absq; turpitudine, tria pariter appellauit, dicens:
Fornicatio autem & omnis immundicia, & auaricia, nec
nominetur in uobis, & deinceps turpitudo cum stultilo
quio & scurrilitate numerata est. Et quomodo stultilo/
quiū & scurrilitas: sic & ista turpitudo non perdit nec in
perpetuū excludit à regno. Quia uero in superiorib9 ex
eo quod alibi legeramus: Ne supergrediatur, & auarus
fraudet in negocio fratrē suū: dixeramus auariciā pro a/
dulterio positā: Quærimus id ꝙd nūc dicit, aut auarus,
qđ est idolis seruiens: utrū cū illa: an cū uulgata interpre
tatione consentiat. Inuenimus in locis plurimis prophe
tarum, idololatriam, fornicationem appellatam. Forni/
cabantur, inquit, post idola sua, & spiritu fornicationis
Osee.4.c seducti sunt. Potest itaque fornicatio & super idolola/
tria intelligi. Sin uero auarus ille accipitur: qui pecuniā
utcunq; conquirēs, nummos per fas & nefas habere de/
siderat, & pleno saculo delectatur: Iste idololatres in eo
est: quia sculpturam ipsius nummi colit, & idola in eis
cælata ueneratur. Vt uoracium deus uenter est: ita cupi/
dorum quoq; iustissime pecunia deus dici potest: maxi/
1.Cor.10.c me cum in alio loco Apostolus cupiditatē idololatriam
uocet. Ad hæc uidendum quid sentire uoluerit, dicens:
In regno Christi & dei: utrum nam aliud regnum Chri
sti sit, & aliud dei: An idem regnum sit patris & filij. Et si
quidem dixisset, in regno filij & patris: per filium uenire
mus ad patrem, & licet esset diuersitas personarum: ta/ C
men esset regnantium una maiestas: nunc uero cum di/
xerit, in regno Christi & dei: ipsum deum & Christū in
telligamus: quia & cum tradiderit regnum deo & patri,
non erit pater omnia in omnibus, sed deus omnia in om
nibus. Vbi aūt deus
est: tam patet ꝙ filius
intelligi potest. Porrò
quod de patre & de fi
lio dicim9: hoc idem
& de spiritu sancto
sentiamus. b ¶ Ne/
mo uos decipiat ina/
nibus uerbis &c.]
Verba quæ decipiūt
atq; supplantant, ina/
nia sunt & uacua. Quæ uero ædificāt audientes, plena,
cumulata, conferta. Quia igitur sunt pleriq; qui dicunt
nō futura pro peccatis esse supplicia: nec extrinsecus ad/
hibenda tormenta: sed ipsum peccatum & conscientiam
delicti esse pro pœna, dum uermis in corde non mori/
tur, & in animo ignis accenditur: in similitudinē febris
quæ non torquet extrinsecus ægrotantem: sed corpus
ipsa corripiēs punit, sine cruciatuum forinsecus adhibi/
tione quod possidet: Has itaq; persuasiones & decipulas
fraudulentas: uerba inania appellauit & uacua, quæ ui/
dentur florem quendam habere sermonum, & blandiri
peccantibus: sed dum fiduciam tribuunt, magis eos fe/
runt ad æterna supplicia: Quia de nulla re sic irascitur
deus: quomodo si peccator superbiat, & erectus ac rigi/
dus non flectatur in fletum, nec misericordiam postulet
pro delicto. Propter hæc enim uenit ira dei super filios
diffidentiæ: siue insuasibilitatis: ἀπείθεια enim magis à
suasione ꝙ à fiducia ediuerso intelligi potest. Insuasibili/
tatis autem siue diffidentiæ filij sic dicuntur, quomodo
filij perditionis, & filij fornicationis, & filij mortis, & filij D
gehēnæ: & cætera his similia, quæ in uarijs scripturarum
locis inuenire perfacile est. c ¶ Nolite ergo effici com/
participes eorum.] Particeps siue cōparticeps fit diffi/
dentiæ filiorum: qui in fornicatione & in immundicia
& auaricia, propter quæ uenit ira dei super filios diffidē/
tiæ reperitur. Et particeps quidē eorum est, ab eo quod
participatur, & cōmunionem habet malorum operum.
Comparticeps uero is appellatur, qui cum alijs est par
ticeps: Et in cōparticipi intelligitur & particeps. In par/
ticipi uero non statim tenetur & comparticeps. Diligen/
ter obserua uerbum, comparticipis atq; participis. Pu/
to enim in scripturis participem in bonam partem: com
participem in malam semper accepi. Verbi gratia: Pro/ Psal.44.c
pter quod unxit te deus deus tuus, oleo exultatiōis præ
participibus tuis. Et in alio loco: Participes enim Christi Heb.3.c
facti sumus: si tamen principiū substantiæ usq; ad finem
firmum tenuerimus. Porrò non memini alibi me legisse,
excepto præsenti loco, comparticipem, & tamen manife/
stum est, hic non in bona parte sed in contraria positū.
d ¶ Eratis enim aliquando &c.] Si possibile est uerti in
lucem tenebras: non est secundum quosdā hæreticos na
tura quæ pereat & recipere nequeat salutem. Interroge/
mus ergo eos qui illa confingunt: utrum nam omnes im
pij tenebræ sint nec ne: de quibus quidam cum propter
maliciā tenebræ uocarentur, ad meliora conuersi, nunc
lux appellantur in domino: Sicut aūt iusti sunt lumen
mundi: sic impij consequēter tenebræ uocabuntur. & iu
sti quidem cum sint lumen, uidebunt lumen in lumine:
iniusti aūt cum sint tenebræ, populus sunt sedens in tene
bris, & nihil uidens: Quorum differentiā inter se atq; di/
stantiā, ex fructibus intelligimus. Omnis enim qui ope/ Ioan.3.c
ratur malum, odit lucem, & non ueniens ad lucem, tene/
brosus est, & filius noctis atq; tenebrarū. Qui uero ope/
ratur ueritatem & in lucem uenit, lux est, & filius lucis
& diei: Lucētes aūt siue tenebrosi de cordis uel lumine,
uel tenebris cognoscuntur. Super hæc quæres: ne forte

 ob distin/

domino. Vt filij lūcis ambulate. Frūctus enim lucis, est in omni bonitate & iusticia & ueritate. Prŏbantes quid sit beneplacitum deo. Et nŏlite cómunicare operibus infructuosis tenebrarum. Măgis autem & arguite. Qūæ enim occulte fiunt ab eis, turpe est & dicere. Omniă autem arguta à luce manifestantur, omne enim quod manifestatur lux est. Prŏpter quod dicit: surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus (siue, orietur tibi Christus.) Vidĕte ergo quomodo caute ambuletis

A ob distinctionem eorum qui lux sunt: sed non sunt lux in domino: de iustis dicatur, nunc autē lux in domino. Decenter quoq; Ephesijs, qui ad scientiæ summam conscenderant, scribitur quod sint lux in domino. Neq; uero tenebræ ipsæ uertuntur in lucem, aut lux in tenebras commutatur: sed hi qui ab eo quod sunt, nomen quoq; uel uirtutis meruere uel uitij, si conuersi fuerint de alio in aliud: ἐπωνύμως his rebus à quibus possidentur: uel tenebrarū, uel lucis uocabulum sortient. a ¶ Ve filij lucis ambulate.] Si deus lux est, & tenebræ in eo non sunt: filij dei, filij lucis sunt. Nec non si

Ioan.13.d Christus lux uera est: filij quoq; eius ad quos loquitur, dicens: Filioli mei adhuc modicum uobiscum sum: filij ueræ lucis sunt. Ex quo colligitur, eosdem filios esse dei patris qui sunt filij Christi Iesu. b ¶ Fructus enim lucis est, in omni bonitate &c.] Aduersus Marcionē, qui iustum deum à bono separat, & putat creatorem esse iustum: alium uero nescio quē, cuius Christus iste qui uenit filius sit, bonum tantūmodo esse deum: hoc testimonium proferamus. Si quidem fructus lucis: non solum est in bonitate, sed in iusticia & in ueritate. Vbi itaq; bonitas est, ibi & iusticia: ubi iusticia, ibi cōsequenter & ueritas. Apud bonum ergo Christi patrem: ut ipsi quoq; fatentur, est ueritas & bonitas. Vbi autem bonitas & ueritas: apud ipsum & non apud alium, ut nunc Apostolus docet, iusticia est. Intelligat quoq; Marcion ipsum Chri-

B stum, bonitatem, ueritatem, & iusticiam nuncupari. Bonitatem in eo, quod non secundū opera, sed secundum misericordiam det gratiam credentibus in se. Iusticiam in eo, dum unicuiq; retribuit quod meretur. Porrò ueritatem, dum ipse solus causas creaturarum omnium rerumq; cognoscit. c ¶ Probātes quid sit beneplacitum deo.] Omnia faciendo cum consilio, ut cauti atq; solliciti, ea tantum quæ scimus deo placere faciamus: in morem prudentissimi trapezitæ: qui sculptū numisma non solum oculo, sed & pondere & tinnitu probat. Quia uero in hoc loco cōtextus eloquij uidetur esse turbatus, & tota scatere sententia: sic ordini sermo reddēdus est. Nolite ergo fieri compatticipes eorum, probantes quid sit beneplacitum deo: & si enim eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux estis in domino: quasi filij lucis ambulate, fructus luminis ostendentes in omni bonitate & iusticia & ueritate. d ¶ Et nolite commmunicare operibus &c.] Et ad Galatas nomen fructus in spiritu: operis ue-

Gal.5.d ro posuit in carne, dicens: Manifesta autē sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, & reliqua. Fructus uero spiritus, est charitas, gaudiū, pax, & cætera. Porrò in præsentiarum, opera tenebrarū infructuosa appellauit: quibus qui ea fecerint, cōmunione sociantur. e ¶ Magis autem & arguite.] Inter cætera mandata, etiā peccantes posse arguere, maximæ libertatis est. Sed hoc ille potest facere

Luc.6.f qui non meretur audire: Hypocrita, eijce primū trabem de oculo tuo, & tunc poteris eijcere festucā de oculo fratris tui. Quamobrē & prophetæ, nulla ipsi peccatorum sorde polluti: nec cauteriatam habentes conscientiā: poterant cæteros arguere delinquētes. Ex quo animaduertendum eum arguere posse, qui ipse non redarguatur in semetipso. f ¶ Quæ enim occulte fiunt ab eis, turpe est &c.] Non mihi uidetur sermonis stare contextus: ut id quod nunc dicitur: quæ enim occulte fiunt ab eis, ex superioribus pendeat, & sciri possit ad quos potissimū referendū sit: nisi forte altius reddatur hyperbaton, & ad filios diffidentiæ copuletur: ut sonare possit, quæ enim

occulte fiunt à filijs diffidentiæ, turpe est & dicere: quæ C sunt fornicatio & immūdicia & auaricia omnis. g ¶ Omnia autem arguta à luce manifestantur &c.] Omnia, haud dubium quin ea quæ occulte fiunt à filijs diffidentiæ: hæc enim à luce arguta manifestantur. Lux autem arguit ea quæ pri⁹ erāt tenebræ, & postea facta sunt lumen in domino, ut ex eo quod corripiuntur, mutentur in melius, & mutata manifestētur in publico: & publicata fiant lumen: quia omne quod manifestat lux est. h ¶ Propter qđ dicit &c.] Quoniam opera tenebrarū à luce arguta manifestantur in lucem, his quæ arguta fuerant transmutatis: dicitur dormientibus & mortuis, eo quod opera fecere tenebrarum: Surge q dormis, & exurge à mortuis. Quærat aliquis, quis nā sit iste qui dicat: Surge qui dormis, & exurge à mortuis: aut cuius testimonio Apostolus sit abusus. Et quidem qui simplici responsione contentus est: dicet in reconditis eum prophetis, & his quæ uocātur apocrypha hæc lecta in mediū protulisse: Sicut in alijs quoq; locis illum fecisse manifestū est: non quod apocrypha cōprobaret, sed quo & Arati & Epimenidis & Menandri uersibus sit abusus ad ea quæ uoluerat in tempore comprobanda. Nec tamen Arati & Epimenidis & Menandri, tota quæ scripsere sunt sancta, quia eos uere aliquid dixisse testatus est. Alius uero quasi προσωποποιΐαν spiritus sancti apostolus figurauerit, ad exhortationē pœnitentiæ hæc dicta memorabit. Ego certe secundum paupertatulam D meā, omnes æditiōes ueterū scripturarū: ipsaq; Hebræorum uolumina diligenter euentilās; nunq̄ hoc scriptum reperi. Nisi forte & hoc dicam⁹: quomodo olim prophetæ in cōcione populi loquebātur, hæc dicit dn̄s, & quoniam dn̄s locutus est: ita & Apostolū spiritu sancto plenum, repēte in uerba quæ in se Christus loquebatur erupisse atq; dixisse, hæc dicit dn̄s. Nec nō & illud est disserendū, quomodo uni atq; eidē dicatur quasi uiuenti, surge qui dormis, & quasi mortuo, exurge à mortuis. Igitur quia & spiritus est hoīs, quē semper in bonā partem scriptū meminimus, & anima cuius & infirmitates & mortes legimus peccatorū: id quod nunc dicitur, surge qui dormis, referatur ad spiritū: & q̄d sequit, exurge à mortuis: animæ coaptetur. Anima eñ quæ peccauerit, ipsa morietur. Spiritus aūt mortē nunq̄ omnino legimus. Christus ergo lux uera orietur ei q surrexerit de somno & ex mortuis fuerit suscitatus. Scio me audisse quendam de hoc loco in ecclesia disputantē: qui in theatrale miraculū, nunq̄ ante uisam formā populo exhibuit ut placeret: Testimoniū hoc, inquiēs, ad Adā dicitur in loco caluariæ sepultū: ubi crucifixus est dn̄s. Qui caluariæ idcirco appellatus est: quod ibi antiqui hominis esset cōditū caput: Illo ergo tempore quo crucifixus dn̄s, super eius pendebat sepulchrū: hæc prophetia cōpleta est, dicens: Surge Adam qui dormis, & exurge à mortuis, & non ut legimus ἐπιφαύσει σοι ὁ χριστός: id est orietur tibi Christus, sed ἐπιψαύσει id est cōtinget te Christus: Quia uidelicet tactu sanguinis ipsius & corporis dependentis, uiuificetur atq; cōsurgat, & tunc typū quoq; illū ueritate compleri, quādo Elisæus mortuus, mortuū suscitauit. Hæc utrum uera sint, nec ne, lectoris arbitrio derelinquo. Certe tūc in populo dicta placuerūt, & quodā plausu ac tripudio sunt excepta. Vnum quod scio loquor: cum loci istius interpretatione atq; contextu, sensus iste non conuenit. i ¶ Videte ergo quomodo caute ambuletis &c.] Recte Ephesijs dicitur, ut caute ambulent, qui habebant exer-

citatos

letis, non ut insipientes sed ut sapientes. Rĕdimentes tempus quoniam dies mali sunt. Prŏpter quod nolite effici imprudentes: sed intelligite quæ sit uoluntas dei. Et nolitĕ inebriari uino in quo est luxuria: sed impleamini spiritu. Lŏquentes uobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus uestris domino. Gratias agĕntes semper pro omnibus, in nomine domini nostri Iesu Christi deo & patri

A citatos sensus ad discernendū bonum & malum, & probantes omnia, id quod statuerant bonum esse retinebāt: Qui autē uidet quomodo ambulet, & q̄ caute figat gradum: ne forte ad lapidē offendat pedē suū, & dicit, Lucerna pedibus meis uerbū tuū dn̄e: iste sapiens est. Non Psal.118.c enī puto ἰδιώτην quempiā & si uelit ambulare caute, posse hoc implere præceptū: quia sapientibus & non insipientibus imperatū est. Ex quo intelligimus & præcepta mosalia quæ plerique manifesta arbitrātur: ex eo quod in octauodecimo psalmo dicitur: Mandatum domini lucidum illuminans oculos: indigere prudenti & circunspecta expositione:
3 quia lucidum illud præceptum, eorum illuminat oculos, qui insipientia derelicta, sapientiæ studijs se mancipatint. a ¶ Redimentes tēpus, quoniā dies mali sunt.] Qui sapiens est, & idcirco caute ambulat: redimit tempus. Tempus autem redimit, quia dies mali sunt. Quando in bono opere tempus cōsumimus: emimus illud & propriū facimus quod malicia hominū uenditum fuerat: Nemo autem uitæ huius quærēs necessaria, & de diuitijs & sollicitudinibus, quas euangelium spinas nuncupat cogitans, potest sibi tempus redimere. Redimentes autem tempus, quod in diebus malis est, quodāmodo immutamus illud, & dies malos in bonos uertimus, & facimus illos non præsentis seculi, sed futuri. Potest & aliter locus iste edisseri: O uos Ephesij quibus de somno seculi istius exurgentibus sol iusticiæ ortus est Christus:
B caute ambulate atque prudenter, & abiecta insipientia, tenete sapientiā: per quam possitis non cum uarietate temporum cōmutari, sed diuersitatē temporū uobis unum tempus efficere. Et quia sunt plurimæ persecutiones: In principio quippe fidei propemodū quotidie uexabantur ecclesiæ, unum tenete cursum, & hoc scitote seruandum, ut non in morem stulti, quasi luna mutemini: sed quod semel cœpistis, firma mente teneatis: ne uidelicet si persecutorem iudicem uideritis, & uos cum iudicis uoluntate mutemini. Rursum si alius dogmatis uestri laudator aduenerit: uos fateamini Christianos: sed quod estis omni tēpore reseruate. Aliquod de scripturis ponamus exemplū: ut quod dicimus manifestius fiat. Ioseph unū habebat propositum, placere deo. Hoc nulla uarietate temporis immutatū est: nec fratrum inuidia, nec conditione seruitutis: nec ætatis illecebris, nec dominæ repromissis, nec squalore carceris, nec postea tumore Aegyptiæ potestatis: sed semper unus fuit, & uarietatem ut diximus temporū sibi redimens, malos dies uertit in bonos. Hoc idem & de Iob sentiendum est, quod per uaria tentamēta uexatus, nec diuitijs, nec damnis, nec orbitate nec uulnere, nec exprobratione amicorū, nec solitudine, nec postea bonorum omnium restitutione mutatus est. Redemerat enī sibi tēpus, & dies malos fecerat bonos. b ¶ Propter quod nolite &c.] Quia tempus malū est, & sicut supra diximus redimendum, appetenda ante sapientia est, ut per illam intelligere ualeamus quæ sit uoluntas dei. Nō enī possumus caute ambulare: nisi prius intellecta uoluntate dei. In omni ergo opere primū con-
4 siderandū quid uelit deus, & habito iudicio, id postea faciendū, quod illi placere fuerit comprobatū. c ¶ Et nolite inebriari uino in quo est luxuria, sed impleami-
Matth.6.c ni spiritu.] Quomodo non possumus duobus dominis seruire, deo & mammonæ: sic non possumus spiritu impleri pariter & uino. Qui enim spiritu impletur, habet prudentiam, & mansuetudinē, uerecundiam, castitatem. Qui uino, habet insipientiam, furorem, procacitatem, libidinem. Hoc quippe æstimo uno uerbo significare luxuriam. C Quod si quidam intelligerent, nunquā me temeritatis & hæreseos arguissent: qđ in uirginitate seruanda dixerim uinum adolescentulis declinandum, & non mittendum super flammam oleum, nec naturalem carnis ardorē, fomentis uoluptatis augendum. Potest autem uinum in quo est luxuria, & illud accipi, de quo in cantico Moysi dicitur: Furor draconum uinum eorū, & furor aspidum insanabilis: Deut.32.d quod omnes qui seculi istius cogitatione sunt ebrij, bibunt & insaniunt, & uomūt, & præcipites corruunt. Et iuxta Lapitharum, Centaurorumque fabulam: in mutuum feruntur exitium. Huic uino, illud uinum contrarium est: quod dominus se nobiscum in regno suo bibiturum esse promittit. Frequenter annotauimus, nomen spiritus absque additamento, in bonam positum partem: quod quidem etiam nunc obseruandum uidetur. d ¶ Loquētes uobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus &c.] Qui se abstinuerit Eph.5.d ab ebrietate uini in quo est luxuria, & ꝑ hoc spiritu fuerit impletus: iste omnia potest accipere spiritualiter, psalmos, hymnos, & cantica. Quid autem intersit inter psalmum & hymnum & canticum: in psalterio plenissime didicimus. Nunc autem breuiter hymnos esse dicendum, qui fortitudinem & maiestatē prædicant dei, & eiusdem semper uel beneficia uel facta mirantur. Quod omnes psalmi continent, quibus alleluia uel præpositū uel subiectum est. Psalmi autem proprie ad ethicum locum per D tinent: ut per organum corporis, quid faciendū, & quid uitandum sit nouerimus. Qui uero de superioribus disputat, & concentum mundi omniumque creaturarum ordinem atque concordiam subtilis disputator edisserit: iste spirituale canticum canit. Vel certe ut propter simpliciores manifestius quod uolumus eloquamur, psalmus ad corpus, canticum refertur ad mentem. Et canere igitur & psallere & laudare dominū, magis animo q̄ uoce debemus: Hoc est quippe quod dicitur: Cantantes & psallentes in cordibus uestris domino. Audiant hæc adolescentuli: audiant hi quibus psallendi in ecclesia officium est, deo non uoce sed corde cantandum: nec in Tragœdorum modum guttur & fauces dulci medicamine colliniendas: ut in ecclesia theatrales moduli audiantur & cantica, sed in timore, in opere, in sciētia scripturarū. Quamuis sit aliquis ut solent illi appellare κακόφωνος, si bona opera habuerit, dulcis apud deum cantor est. Sic cantet seruus Christi, ut non uox canentis, sed uerba placeant quæ leguntur: ut spiritus malus qui erat in Saule, eijcia- 1.Reg.16.d tur ab his qui similiter ab eo possidēntur, & non introducatur in eos: qui de dei domo scenam fecere populorum. e ¶ Gratias agentes semper pro omnibus in nomine domini nostri Iesu Christi deo & patri.] Huic quid simile, & in epistola ad Thessalonicēses prima scri- 1.Thess.5.c ptum est: Semper gaudete, sine intermissione orate, in omnibus gratias agite. Quod præceptū ille solus custodire potest: qui prouidētia dei nouit etiam quinque passeres qui ueunduntur dipondio gubernari: quorum unus non Luc.12.a cadit in laqueum sine patris uolūtate. Quod autem ait: Gratias agentes, & semper, & pro omnibus. Dupliciter intuendum, ut & in omni tempore, & pro omnibus quæ nobis accidunt, deo gratias referamus: ut non tantum pro his quæ bona putamus, sed etiam quæ nos coartāt, & contra nostram ueniunt uoluntatē, in dei præconium mens læta prorumpat, & dicamus: Nudus exiui de utero matris meæ: nudus & redeam: sicut placuit domino,

patri. Subiecti inuicẽ in timore Christi. Mulieres uiris suis subditæ sint sicut domino: quoniã uir caput est mulieris, sicut & Christus caput ecclesiæ. Ipse est saluator corporis. Sed ut ecclesia subiecta est Christo: ita & mulieres

A ita factum est: sit nomen domini benedictum. Hæc actio gratiarum apud prudentes uiros, & generaliter & specialiter obseruatur. Generaliter, ut gratias agamus deo qđ nobis sol oritur, dies currit, nox mutatur in requiẽ: splẽdore lunæ, tenebræ temperantur, & ortu occasuq; stellarum tempora mutantur & redeunt: quod nobis seruiũt pluuiæ, terra parturit, elementa famulantur: quod tantæ animalium uarietates, uel ad uehendum, uel ad operandũ, uel ad uescẽdum, uel ad tegmen, uel ad exemplum, uel ad miraculũ datæ sunt, & ad extremũ quod nati sumus: quod subsistimus: quod in mundo quasi in quadã domo potentissimi patrisfamilias procurationẽ gerimus, & totum quicquid in mundo est, nostri causa intelligimus procreatũ. Specialiter uero, quando in dei beneficijs quæ nobis accedunt gratulamur. Sed hoc & gentilis facit, & Iudæus, & publicanus, & ethnicus. Christianorũ propria uirtus est etiam in his quæ aduersa putantur, referre gratias creatori: Si domus corruerit: si amantissima uxor & filij uel captiuitate uel ueneno uel naufragio intercepti sint: si diuitias proscriptione perdidimus, si sanitatem innumerabiles morbi, & semper expectanda miseris podagræ debilitas fregerit. Qui sibi sanctiores uidẽtur, solent deo referre gratias quod de periculis uel de miserijs liberati sunt. Sed iuxta Apostolum hæc uirtus est maxima, ut in ipsis periculis atq; miserijs, deo gratiæ referantur, & semper dicamus: Benedictus deus, minora nescio sustinere q̃ mereor, hæc ad mea peccata parua sunt: nihil mihi dignum redditur. Hic animus Christiani est, hic crucem suam tollens, sequitur saluatorẽ, quem nec orbitas nec

B damna debilitant. Quem ut Flaccus in lyrico carmine ait: Si fractus illabatur orbis, impauidum ferient ruinæ. Qui autẽ, sicut diximus, gratias agit deo & patri in mediatore dei & hominum, referat eas Christo Iesu: quia nisi per illũ accedere non ualemus ad patrẽ. a ¶ Subiecti inuicem in timore Christi.] Audiãt hæc episcopi, audiant presbyteri, audiat omnis ordo doctorum: subiectis suis se esse subiectos, & imitentur dicentẽ Apostolum: Cum enim essem liber ex omnibus: omnibus me ipsum seruum feci ut omnes lucrifacerẽ. Et in alio loco: Per charitatẽ seruite inuicem. Vnde & ipse eadem charitate omnibus gentium seruiuit ecclesijs. Saluator quoq; formam serui accepit ut seruiret discipulis suis, & pedes eorum lauit. Hoc interest inter gentiũ principes & Christianorum, quod illi dominantur subditis, nos seruimus & in eo maiores sumus, si minimi omniũ fuerimus. Sed & hoc quod ait: In timore Christi, sic accipiendũ: ut ipsa subiectio non propter hominũ gloriã sed propter timorem Christi fiat: dum illũ timemus offendere. Alius uero sic interpretabitur: subiecti inuicem in timore Christi: ut hanc sententiã generalem in consequentibus diuidi dicat atq; partiri: Mulieres uiris suis subditæ sint, & filij obedite parentibus, & serui obedite dominis carnalibus cum timore & tremore: ut non solum uxor uiro & filij parẽtibus, & serui dominis, sed etiam uiri mulieribus iuxta officium quod præceptũ est, & patres filijs, ne illos ad iracundiã prouocent, & domini seruis: ut remittant minas, & præbeant his quæ habent necessaria, inuicem sint subiecti, & hoc ex Christi timore faciant: Vt quomodo seruis suis fuit ille subiectus: sic & hi qui maiores uidẽtur subijciantur minoribus suis, reddendo officia quæ iubent. Possumus, hic timorẽ & pro εὐλαβείας: id est reuerentia accipere, quæ magis uicina est charitati. Nequaq̃ enim cõuenit Ephesijs, ut timore quid faciãt, & non dilectione Christi. b ¶ Mulieres &c.] Hoc quod in Latinis exẽplaribus additũ est, subditæ sint: in Græcis codicib9 non habetur: si quidem ad superiora refertur, & subauditur: Subiecti inuicem in timore Christi: ut ἀπὸ κοινοῦ C resonet subiectæ & mulieres uiris suis sicut domino. Sed hoc magis in Græco intelligitur q̃ in Latino. Quomodo itaq; Christo subiecta est ecclesia: sic subiecta sit uxor uiro suo: Quem enim habet principatum & subiectionem Christus & ecclesia: huic eidẽ ordini maritus & uxor astringitur. Sed uidendũ, ut quomodo in Christo & in ecclesia sancta cõiunctio est: ita & in uiro & in muliere sancta sit copula. Sicut autem non omnis congregatio hæreticorum Christi ecclesia dici potest: nec caput eorum Christus est: sic non omne matrimoniũ quod non uiro suo secundum Christi præcepta coniungitur, rite coniugium appellari potest: sed magis adulteriũ: Alias aũt subijcitur uxor uiro ut domino: quia ad ipsum cõuersio eius est, & ipse illius dominabitur. Nam & Sara dominũ uocabat Abraham Gen.18.b quæ spontanea seruiuit, quanto magis fuerit uoluntate subiecta: tãto esse incipit coæqualis: quinimo, obsequijs suis in seruitutẽ redigere dominantẽ. Quidam hunc locum secundũ Anagogen ita interpretantur: ut dicãt uxorem in corpore, uirum accipi in animo. Et sicut Christo subiecta est ecclesia: ita corpora subijci debere sensui, & in unum spiritũ redigi, si domino fuerint copulata. Qui enim adhæret domino, unus spiritus est. c ¶ Ipse est saluator &c.] Quoniã ꝓpinquior atq; inferior est substantia Christi à natura ecclesiæ: propterea eam corpus Christi æstimo nominatam: cuius corporis saluator est Christus Iesus: id est uerbum, sapientia, cæteræq; uirtutes in quibus intelligitur filius dei. Quære curiosius, sicubi in diuinis uoluminibus potueris inuenire, uocabulum carnis pro ecclesia positum. Si quidẽ nunc nequaq̃ D caro, sed corpus Christi appellatur ecclesia. Porrò manifestum quod quicquid caro est, consequenter & corpus sit: non aũt quicquid corpus, hoc consequenter & caro. d ¶ Sed ut ecclesia subiecta &c.] Ecclesia Christi gloriosa est: non habens maculã neq; rugã, aut quid istiusmodi. Qui ergo peccator est & aliqua sorde maculatus: de ecclesia Christi nõ potest appellari, nec Christo subiectus dici. Possibile autẽ est, ut quomodo ecclesia quæ prius rugam habuerat & maculã: in iuuentutẽ & mũdiciam postea restituta est: ita & peccator currat ad medicum: quia nõ habent opus sani medico, sed male habentes, & curentur uulnera ipsius, & fiat de ecclesia quæ corpus est Christi. Satis quoq; eleganter & caute ad Ephesios loquẽs ait, ut ecclesia subiecta est Christo: ita & uxores uiris suis. Si eñi ita uxor subijcienda uiro est, ut Christo ecclesia: inter uirũ & uxorem erit sancta cõiunctio, & nunq̃ corporis seruient passionibus. Quod si nobis aliquis illud quod ad Corinthios scribitur opposuerit: ui- 1.Cor.7.a rum uxori debitũ reddere, & uxorem uiro: animaduertat magnam inter Corinthios & Ephesios esse distantiã. Illis quasi paruulis atq; lactentibus scribitur: in quibus erant dissensiones & schismata, & audiebatur fornicatio qualis ne inter gentes quidẽ, & propterea eis cõceditur, ut post orationẽ ad idipsum redeant: ne tententur à satana. licet & ibi in cõsequentibus, non iuxta uoluntatẽ: sed iuxta συγγνώμην, se eis dicat ignoscere. Ephesij uero apud quos fecit trienniũ, & omnia eis Christi aperuit sacramenta aliter erudiuntur, & habet unusquisq; arbitrij liberã potestatem: uel Corinthios sequi uel Ephesios, & Luc.21.d saluari aut seruitute Corinthij, aut Ephesij libertate. Væ, inquit saluator, prægnantibus & lactentibus in die illa, hoc est iudicij, quæ utiq; proprie opera nuptiarũ sunt. Vnde omni labore nitendũ, ut magis Ephesios q̃ Corinthios æmulemur: nec deprehendamur quasi in diluuio ementes & uendẽtes, nubentes & matrimonio copulati: sed accinctis lumbis lucernas teneamus in manibus.

¶ Vers

1.Cor.9.d
Gal.5.c
Ioan.13.b

lieres uiris suis in omnibus. Viri diligite uxores uestras
sicut & Christus dilexit ecclesiā, & semetipsum tradidit
pro ea ut eam sanctificaret, mundans lauacro aquæ in
uerbo, ut exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiā, non ha-
bentem maculā aut rugam aut aliquid eiusmodi: sed ut
sit sancta & immaculata. Itā & uiri debent diligere uxo
res suas sicut sua corpora. Qui uxorē suā diligit, seipsum
diligit: nemo enim unq̃ carnem suā odio habuit, sed nu
trit & fouet eam sicut Christus ecclesiā. Quoniam mem
brā sumus corporis eius, ex carne eius & ex ossib9 eius.
Própter hoc relinquet homo patrem & matrē, & erunt
duo in

A a ¶ Viri diligite uxores uestras sicut & Christus dilexit
ecclesiam &c.] Quamuis sibi inuicem maritus & cōiunx
amore teneātur, qualis illa uxor memoratur Hasdruba-
lis, quæ capto uiro, in patriæ se iecit incendium: & cæte-
ræ quæ uiris mortuis superuiuere noluerunt: Nunq̃ ta-
men dilectionē illam
uir sapiens dilectioni
Christi & ecclesiæ cō-
parabit. Sanctus igi-
tur hic intelligendus
est amor, quo & Isaac
dilexit uxorem suam
Rebeccam, quæ inter
pretat̃ patientia, & de
terra Mesopotamiæ,
quæ seculi huius ex
omni parte fluctibus
cingitur: in terrā eam
repromissionis indu-
xit, ut consolaret̃ pro
morte matris suæ: In
teritum quippe syna-
gogæ, cōiunctione ec
clesiæ temperauit. Ista dicentes occasiunem hæreticis da
mus, qui omnes omnino nuptias repudiādas putant: &
hoc uel maxime utūtur testimonio. Quibus breuiter re-
spondendum, passiones hic & immundiciā & luxuriam
ab Apostolo inter maritum & uxorem uetari, non san-
ctam coniunctionem, alioquin si coniugiū omnino pro-
hibebat, quid necesse fuit dicere, uxores uestras, cum po
tuerit dicere: Viri diligite mulieres uel uxores: Vestras,
enim proprie matrimoniū sonat: Et rursum in sequenti-
bus: & uiri debent diligere uxores suas sicut sua corpo-
ra: & adhuc manifestius: qui uxorē suam diligit, seipsum
B diligit: Nemo enim unq̃ suam carnem odit, sed nutrit &
fouet eam, quia secundum edictum legis antiquæ & in-
staurationē euangelij, maritus & uxor una caro efficiun
tur. Liberorum ergo ut diximus, in matrimonio opera
concessa sunt. Voluptates autem quæ de meretricum ca
piuntur amplexibus, in uxore damnatæ. Hoc legens om
nis uir & uxor, intelligant sibi post conceptū, magis ora
tioni q̃ cōnubio seruiendum. Et quod in animalibus &
bestijs ipso naturæ iure præscriptū est, ut prægnantes ad
partum usq̃ non coeant: hoc in hominibus sciant arbi-
trio derelictum, ut merces esset ex abstinētia uoluptatū.
Quia uero secundū Tropologiam, uiros animas, & uxo
res corpora diximus: sic diligat anima corpus quomo
do Christus ecclesiam, ut semetipsum tradat pro salute
ipsius, & eam sanctificet uerbo doctrinæ, ut exhibeat si-
bi eam non habentem maculam aut rugam aliquam ue
tustatis: maxime cum sciat, illam in resurrectione saluan
dam, & uisuram esse salutare dei. Talis uir caput habet
Christum, & cum propter salutem carnis se humilians
factus fuerit cū uxore sua una caro, retrahit eam ad spiri
tum, & domino copulat9, caro esse desistit. Pulchre quo
que maculam aut rugam, quia de coniugio loquebatur,
de exemplo mulierum ad decorem traxit ecclesiæ. Sicut
enim solent in mulierum corporib9 uel sordere neui, uel
ruga cōtrahi, uel lentigo uariari: & hoc est omne studiū
fœminarum, ut quod fœdare uidetur abstergant, & ex-
hibeant maritis corporum uenustatem: ita & animæ om
ni peccatorum sorde purgandæ sunt, ut ruga ueteris ho
minis in iuuentute tendatur, & renouetur in nouum ho
minem de die in diem. b ¶ Ita & uiri debent diligere
uxores suas sicut sua corpora.] Et in Genesi ex persona
Gen.2.d loquentis Adam scriptum est: Hoc nunc os ex ossibus
Matth.19.a meis, & caro ex carne mea: & idipsum in euangelio do-
mino postea dicente firmatur: Qui creauit ab initio, ma-
sculum & fœminam fecit eos, & dixit: propter hoc relin
quet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ,
& erūt duo in carne una. Cum igitur uir & uxor una ca
ro sint, ita uxoribus ut nostris corporibus prouidendū.

Nemo aūt corpus suum turpiter amat, aut semetipsum C
propter coitum diligit, sed quasi uasculū animæ suæ fo-
uet corpus & nutrit, ne fracto uase, id quod cōtinebatur
effluat & erumpat. Necnon & iuxta literam, quādiu mu
lier partui seruit & liberis: hāc habet ad uirum differen-
tiam quam corp9 ad
animā. Sin aūt Chri-
sto magis uoluerit ser
uire q̃ seculo: mulier
esse cessabit, & dicet̃
uir, quia oēs in per
fectū uirum cōpim9
occurrere. Qđ si ad
Tropologiam & hæc
referimus, amabim9
nostrū corpus, & cor
poris sensus uilioris
quidē conditionis ab
animo, sed per quos
ad mētem bonarum
artiū & uirtutū tran-
seant disciplinæ.
c ¶ Qui uxorē suam
diligit &c.] Quantum ad simplicem intelligentiam per
tinet, sancta inter uirum & uxorem charitate præcepta,
nunc iubemur ut nutriamus & foueamus cōiuges, ut sci
licet eis uictum atq̃ uestitū & ea quæ sunt necessaria præ
beamus. Sed opponi nobis potest, quod nō sit uera sen-
tentia dicentis Apostoli: Nemo enim unquam carnem
suam odit, cum morbo regio laborantes, & ptisi & can-
cere & distillationibus: mortem uitæ præferāt, & sua ode
rint corpora. Magis itaq̃ ad Tropicam intelligentiā ser-
mo referatur, & dicamus, quod illam carnem quæ uisu-
ra sit salutare dei, anima diligat & nutriat & foueat, eam
disciplinis erudiens, & cœlesti saginans pane, & Christi D
sanguine irrigans, ut refecta & nitida, possit libero cursu
uirum sequi, & nulla debilitate & pondere prægrauari.
Pulchre etiam in similitudinem Christi nutrientis & fo-
uentis ecclesiam, & dicentis ad Hierusalem: Quotiēs uo- Luc.13.g
lui congregare filios tuos, sicut gallina cōgregat pullos
suos sub alas, & noluisti: animæ quoque foueant corpora
sua, ut corruptiuū hoc induat corruptionem, & alarum
leuitate suspensum, in aerem facilius eleuetur. Foueamus
igitur & uiri uxores, & animæ nostra corpora, ut & uxo
res in uiros, & corpora redigāt̃ in animas. Et nequaq̃ sit
sexuum ulla diuersitas, sed quomodo apud angelos, nō
est uir & mulier: ita & nos q̃ similes angelis futuri sum9,
iam nunc incipiamus esse quod nobis in cœlestibus re-
promissum est. d ¶ Quoniā mēbra sumus &c.] Quia
membra sumus corporis Christi, & Christ9 nutrit & fo
uet ecclesiā: ideo & nos nutrimus & fouemus carnem no
stram, quā nemo unq̃ odio habuit. Membra aūt sumus
corporis Christi, nō secundū naturā diuinitatis æternæ,
sed iuxta id quod hominē est dignat9 assumere: Quanq̃
& homo ipse qui assumptus est, habeat naturā nostrorū
corporū, sed non habeat originē. Nos enim ex humano
semine coagulamur, ille de spiritu sancto nat9 est. Potest
aūt & aliter dici: Quoniā corpus Christi ecclesia est, & ec
clesia de cūctis credentib9 congregat̃, Paulus & Ephesij
mēbra sunt corporis, id ē ecclesia Christi. e ¶ Propter
hoc &c.] Quod frequēter annotauimus apostolos & e-
uangelistas non eisdē uerbis usos esse in testamenti uete-
ris exemplis quibus in proprijs uoluminibus continen
tur: hoc & hic probamus. Si quidem testimonium istud
ita in Genesi scriptum est: Propter hoc relinquet homo Gen.2.d
patrem suum & matrem suā, & adhærebit uxori suæ, &
erunt duo in carne una: nūc aūt Apostolus pro eo quod
ibi habetur, ἕνεκεν τούτου, id est propter hoc: posuit ἀντὶ τού-
του, quod Latine alijs uerbis dici non potest: deinde pro
patre suo & matre sua, pronomina abstulit, & patrem
tantum posuit & matrem: & quod in medio dicitur, &
adhærebit uxori suæ: hic penitus prætermisit, & tantum

duo in carne una. Sacrămentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in ecclesia. Vèrútamen & uos singuli unusquisq; suam uxorẽ sicut se diligat. Múlier autem ut timeat uirum.

Cap. VI

Filij ŏbedite parentibus uestris in domino: hoce/nim est iustum. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatũ primum in promissione, ut bene sit ti/

A quod sequebatur hoc dictum, superioribus copulauit: & posuit, & erũt duo in carne una. Hoc aũt totum nunc idcirco obseruauimus, ut etiam in cæteris locis sicubi te/stimonia quasi de prophetis & de ueteri testamento ab apostolis usurpata sunt, & in nostris codicibus non ha/bentur; nequaquam statim ad Apocryphorum ineptias & delyramẽta curramus: sed sciamus scripta quidem ea esse i ueteri testamento, sed non ita ab apostolis ædita, & sensum magis usurpatũ, nec facile nisi à studiosis posse ubi scripta sint inueniri. Igi/tur ad exhortationem mutui affectus inter uxorem & ui/rum, Adam & Euæ sumpsit exemplum, ut quomodo co/sta tollitur de Adam & ædificatur in coniugẽ, & ipsa rur/sum coniunx in unam uiri carnem redigitur, quia qui uxorẽ diligit, seipsum diligit: sic & nos nostras amemus uxores. Idipsum autem per Allegoriã in Christo inter/
1.Cor.15.f pretatur & in ecclesia, ut Adam Christum, & Eua præfi/gurarer ecclesiam. Factus est enim nouissimus Adam in spiritum uiuificantem. Et quomodo de Adam & uxore eius omne hominum nascitur genus: sic de Christo & ec/clesia omnis credentium multitudo generata est. Quæ unũ ecclesiæ corpus effecta, rursum in latere Christi po/
Ioan.10.f nitur, & costæ locum replet, & unũ uiri corpus efficitur: ipso dño id in euãgelio postulãte: Pater da, ut quomodo ego & tu unum sumus, sic & ipsi in nobis unum sint. In/terrogemus Marcionem qua consequentia locum istum qui de ueteri usurpatus est instrumento, in Christum & in ecclesiam interpretari queat, cum iuxta illum scriptu/
B ra uetus omnino non pertineat ad Christum. a ¶ Sa/cramentum hoc magnũ &c.] Non ut plerique existimãt, oñis historia quæ de Adam & de Eua in Genesi scripta est, ad Christum & ad ecclesiam facile referri potest, sed tantummodo quod in præsenti loco ponitur: Id est, pro/pter hoc relinquet homo patrem suũ & matrem suam, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una. Primus enim homo & primus uates Adam, hoc de Christo & ec/clesia prophetauit, quod reliquerit dominus noster atq; saluator patrem suum deum, & matrem suam cœlestem Hierusalem, & uenerit ad terras propter suũ corpus ec/clesiã, & de suo eam latere fabricatus sit, & propter illam uerbum caro factum sit. Et quia non omnia æqualia sa/cramenta sunt, sed est aliud sacramentũ maius, & aliud minus, propterea nunc dicit: Sacramentũ hoc magnum est, simulq; humilitatis eius indicium est inferentis: Ego autem dico in Christo & in ecclesia. Gregorius Nazian/zenus, uir ualde eloquens, & in scripturis apprime eru/ditus, cum de hoc mecum tractaret loco, solebat dicere: Vide quantum istius capituli sacramentum sit, ut Apo/stolus in Christo illud & in ecclesia interpretans, non se ita asserat ut testimonij postulabat dignitas expressisse, sed quodammodo dixerit: scio quia locus iste ineffabili/bus plenus sit sacramentis, & diuinum cor quærat inter/pretis: Ego autẽ pro pusillitate sensus mei, in Christo in/terim illud & in ecclesia intelligendum puto: nõ quo ali/quid Christo & ecclesia maius sit, sed quod totum quod de Adam & de Eua dicitur, in Christo & in ecclesia in/terpretari posse, difficile sit. b ¶ Veruntamẽ & uos sin/guli unusquisq; suam uxorem &c.] Aestimet aliquis ean/dem inter maritum & uxorem iuberi ab Apostolo chari/tatem, quæ in proximũ præcepta est, sic enim scriptũ est: Diliges proximum tuum sicut teipsum: & nunc dicitur, unusquisq; suam uxorem sicut se diligat. Ergo eadem in
Leuit.19.d proximũ & in uxorem charitas erit. Quod si proximus iuxta interpretationẽ saluatoris omnis homo est homi/ni, nulla ergo erit inter uxorem & quorũlibet hominum

dilectionem differentia charitatis, quod dicere ualde ab C surdum est. In proximo enim similitudo ponitur, ut sic eum diligas sicut te, & cupias esse saluatum. In uxore au/tem comparationis aduerbium, sicut, nõ similitudinem sed approbationem & confirmationem, cum quodam pondere sonat: quomo/do dicimus de uiro, quasi uir fecit, & de saluatore scriptũ est: Ioan.1.a Vidimus gloriã eius quasi gloriam unige/niti. Non quo ipse saluator gloriã habue/rit ad comparationẽ alterius unigeniti, ipse est enim unigenitus: Et unigenitus si & al/ter fuerit, unigenitus nõ potest appellari. Vnde alterius unigeniti non indigebat exemplo, sed quasi unigenitũ, hoc est ut semetipsum decebat gloriam habere possedit. Hoc idem & septuagesimi secundi psalmi iuxta Græcos tamen exordium sonat. ὡς ἀγαθὸς ὁ θεὸς τῷ Ἰσραὴλ τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ, quod à nostris translatum est; Quã bonus deus Israel rectis corde. Alioquin iuxta Græcos ὡς, id est si/cut, similitudinem magis uidetur quàm firmitatẽ signi/ficare dictorum, si non ut confirmationem audieris, sed quasi exemplum. Simul & hoc attendendũ, quod uir di/ligere iubetur uxorem, mulier uero timere uirum. Con/grua enim uiro dilectio, mulieri timor, seruo uero non solum metus, sed & tremor iungitur. Vnde & in conse/quentibus ait: Serui obedite dominis carnalibus cum ti/more & tremore. c ¶ Mulier autem &c.] Si in deum metus propter timorem supplicij, non sinit eum qui me/tuit esse perfectũ, quanto magis imperfecta erit mulier, non solũ deum, sed etiam uirũ metuens. Propter quod requirendũ, an carnaliter uxor intelligenda sit, & uxo/ D ris timor, cum frequenter multo meliores maritis inue/niantur uxores, & eis imperent & domũ regant, & educẽt liberos, & familiæ teneant disciplinam, illis luxurianti/bus & per scorta currentibus. Hæ uiros suos utrum re/gere debeãt an timere, lectoris arbitrio derelinquo. Qđ si iuxta allegoriã ut supra diximus, uxor in corpore ac/cipitur, uir in animo, nihil incongruũ est timere eam ut ancillam uirũ in secundo gradu, & in uiliori substantia constitutã. Animi quippe (ut ait Crispus) imperio, cor/poris seruitio magis utimur. Qui uero simplicem intelli/gentiã mulieris sequitur & mariti, duas significantias in uerbo timoris esse monstrabit. Et dicet unam de qua Ioannes ait: Qui timet, pœnam habet, & qui timet, non est perfectus: Iuxta quam & serui spiritum seruitutis ha/bent in timore, quẽ exiguntur à domino dicente ad eos: Et si pater sum ego, ubi est gloria mea? & si dominus sum ego, ubi est timor meus? Alteram uero quæ apud philo/sophos nominatur αἰδὼς, & apud nos licet non plene sonet, reuerentia dici potest. Scit quoq; & propheta perfectorum timorem, quem qui timuerit, perfectus est in tricesimo tertio psalmo, dicens: Non est inopia timen/tibus eum. Potest igitur uxori simpliciter intellectæ, hic imperari metus, ut timeat, hoc est, reuereatur uirũ suũ.

Cap. VI

Filij obedite parẽtibus uestris in domino, hoc enim est iustum. Honora patrem tuũ &c.] Ambigue dictum, utrũ in dño parentibus suis filij debeant obedire: an cer/te parentib. suis filij obediant in domino. Quod utrunq; faciendũ, ut & his parentibus qui nos in domino genue/re, qualis fuit Paulus & apostoli, obediamus, & ea facia/mus quæcũq; præceperint: & parẽtibus nostris de quibus secundũ carnem nati sumus, obtemperemus in dño, im/plentes ea quæ non sunt domini contraria uoluntati. Si/mul & hæreticos coartabimus, nolẽtes uetus testamẽtum esse dei boni, cuius filius Christus sit. Qua ratiõe Apostolus Christi, boni dei filij, scriptura creatoris utatur, & obedien/tiam filio/

A tiam filiorū de ueteri lege præsumat. Quod testimoniū
Exod.20.b de Exodo sumptum, ita ibi contexitur: Honora patrem
tuum & matrem tuam, ut bene sit tibi, & sis longæuus su
per terram, quam dominus deus tuus dabit tibi, de quo
nunc ultima uerba subtraxit, quod mandatum in deca/
logo quintū est. Vn/
de quærendum, qua/
re nūc dixerit, quod
est mādatum primū,
cum primum māda/
tum sit: nō erunt tibi dij alij præter me. Quamobrē non/
nulli ita legūt, quod est mandatū primum in promissio/
ne, quasi quatuor alia mādata quæ ante hæc dicta sunt,
non habeant promissiones: & in hoc solo pollicitatio fe/
ratur adiuncta, ut bene sit tibi, & sis longæuus super ter-
ram quam dominus deus tuus dabit tibi. Sed uidentur
mihi non obseruasse subtilius, & in secundo mandato re
Exod.20.a promissionē esse sociatam. Ait enim: Non facies tibi ido/
lum, neq; omnem similitudinē eorum quæ in cœlo sur/
sum, & quæ in terra deorsum, & quæ in aquis subtus ter
ram, non adorabis ea, & non immolabis illis: Ego enim
sum dominus deus tuus, deus zelotes qui reddo pecca/
ta patrum in filios usq; ad tertiam & quartam generatio
nem, his qui me oderūt, & facio misericordiam in milia
his qui diligunt me, & custodiunt mandata mea. Obser/
ua enim quod uerba sint sponsionis: Faciens misericor/
diam in milia his qui diligunt me, & custodiunt manda
ta mea. Forsitan ergo quia decalogus exeunti de Aegy/
pto populo, prima lex data est: unūquodq; mandatum
decalogi, primum mandatum est appellandum: ad com
parationem eorum præceptorū, quæ postea in lege con/
scripta sunt. Qui uero expositionem superiorem tenere
conabitur, in eo quod distinxerat, quod est mandatum
primū in repromissione, dicet separatim esse mādatum:
B Honora patrem tuum, & matrem tuam, & postea repro
missionem suo loco positā, ut sis longæuus super terram
quā dominus deus tuus dabit tibi. In hoc uero manda/
to: id est, non facies tibi idolum neq; omnem similitudi/
nem, non seorsum, sed sub uno textu atq; sermone, non
tam promissionem datam q̄ sententiam in laudes dei esse
finitam, faciens misericordiam in milia his qui eum dili/
gunt, & custodiunt mandata eius. Rursum is qui tota de
calogi mandata, primum mandatum esse contendit, re/
promissionē in qua scriptum est: ut sis longæuus super
terram quam dominus deus tuus dabit tibi, non solum
ad eos pertinere monstrabit, qui parentibus obsequan/
tur: sed etiam ad alia innumerabilia præcepta, & necesse
habebit cuncta replicare mādata in quibus merces hæc
& præmium promittātur, ut sint longæui super terram
quam dominus deus suus dederit eis. A quo diuersus il
le exigere debebit interpres, ut doceat ante hoc manda/
tum, illa quæ ab eo prolata sunt scripta esse mādata. Qđ
si nō potuerit approbare, frustra & i aliis præceptis hāc
repromissionem adiunctā esse memorabit. Post hæc re/
tractandum, pro honore patris & matris, nō Iudaicum
& carnale esse promissum, ut longæui sint filij super ter/
ram quam dominus deus suus dederit eis. Multos enim
fuisse credendū, qui & parentibus obsequentes cito mor
tui sint, & in parentes impij, usq; ad extremam uenerint
senectutem. Respondeant enim Iudæi & similes Iudæo/
rum, si uitæ istius longitudo est in repromissis, & diu in
corpore pmanere felicitas est, quid sibi uult illud in psal
mis: Hei mihi quia incolatus meus prolongatꝰ est, habi
taui cum habitātibus Cedar: Et hoc Salomonis in Eccle
Eccles.4.a siaste: Laudaui ego oēs mortuos qui olim mortui sunt,
super uiuentes qui uiuūt usq; in præsens, & melior est su
per hos duos, qui necdum natus est, & non uidit omne
opus malum quod factum est sub sole. Et post paululū:
Si genuerit uir centum, & annos plures uixerit, & multi
fuerint dies annorum eius, & anima illius repleatur bo/
nis, & sepultura nō sit ei, dixi melius est super eum abor/
tiuum, quia in uanitate uenit, & in tenebris nomen eius

ne sit tibi, & longæuus sis super terram. Et pătres noli/
te ad iracundiam prouocare filios uestros, sed educate
illos in

operietur, & quidem solem non uidit, & cætera. Si enim C
laudantur super uiuos mortui, & iuxta quosdam qui an
tequam in corpora ista descendāt, animas degere in cœ/
lestibus arbitrantur, melior esse dicitur duobus, qui nec
dum natus est, & omnis ista uita tentatio est: Et secūdum
Iob: Mors uiri reges.
Et iuxta eundē & Hie Hiere.20.d
remiā: Maledicta est
dies i qua nascimur,
quomodo nūc repro
mittitur honorantibus patrem & matrem quod longæ/
ui sint super terram, quam dominus deus suus dederit
eis? Quærenda est ergo terra quam dominus repromit/
tit, & tribuit his qui spiritualem Aegyptum reliquerint:
& cum omni patientia, magna & terribilia uitæ istius de
serta transierint, & uicerint reges magnos quos percusit
dominus, & transierint in Iudæā quæ lacte & melle fluit:
Et sub Iesu duce, Hiericho corruente, atq; uastata Hai,
quæ interpretatur abruptū, Hierusalem uenerint, & ædi
ficetur eis templum sub Salomone rege pacifico, & pos/
sideant terram quæ mansuetis est præparata: Beati quip
pe mites, quoniam ipsi possidebūt terram, quæ uere est
terra uiuentium, psalmista quoq; dicente: Credo uidere Psal.26.d
bona domini, in regione uiuentium: Huius uitæ longitu
dinem & sapientia habet in manu dextera, in sinistra te/
nens diuitias & gloriā. ¶ Et patres nolite ad iracun/
diam prouocare filios uestros, sed educate illos in disci/
plina & conuersatione domini.] Peccatum filiorum est,
non obedire parentibus: & quia poterant parentes ali/
quid imperare peruersum, adiunxit, in domino: Pecca/
tum uero parentum, paruulos filios atq; lactentes ad ira
cundiam prouocare: aut certe iam adolescētibus & ma/
turioris ætatis, ea imperare quæ grauia sunt. Sic ut igitē
in filijs obsequium, & subiectionis merces est demonstra
ta: ita parentibus moderatum iubetur imperium, ut nō D
quasi seruis, sed quasi filijs præesse se nouerint. Nec hoc
præcepti fine contentus est, sed & illud adiunxit: Educa/
te illos in disciplina & correptione domini. Quam corre
ptionem nos legimus: melius in Græco dicitur νουθεσία,
quæ admonitionem magis & eruditionem quàm auste/
ritatem sonat. Legant episcopi atque presbyteri, qui fi/
lios suos secularibus literis erudiunt, & faciunt comœ/
dias legere, & mimorum turpia scripta cantare de eccle/
siasticis forsitan sumptibus eruditos: & qđ in corbanam
pro peccato uirgo uel uidua, uel totam substantiā suam
effundens, quilibet pauper obtulerat: hoc in Calenda/
riam strenam, & Saturnaliciam sportulam, & Mineruæ/
le munus grammaticus & orator, aut in sumptus dome/
sticos, aut in templi stipes, aut in sordida scorta cōuer/
tit. Eli sacerdos ipse sanctus fuit, sed quia filios suos non 1.Reg.2.c
erudiuit in omni disciplina & correptione, supinus ceci/
dit, & mortuus est. Non enim poterat ad priora exten/
di, sed retrorsum ruit, & opisthotono insanabili lapsus
in tergum, ad Sodomam cum Lot uxore respexit, & cer
te corripuerat filios suos, dicens: Quare facitis uerba
hæc quæ ego audio de uobis mala ab omni populo: No
lite filij mei, quoniam non est bona fama, quam ego au/
dio de uobis. De istiusmodi patribus, & Esaias lachry/ Esa.2.b
mabili uoce causatur, dicens: Et filij alienigenarum nati
sunt eis. Quod si hoc Ephesijs laicis & plerisq;, ut in po/
pulo solet, uitæ huius negocijs occupatis, præcipit ut fi/
lios suos erudiant in omni disciplina & admonitione do
mini: quid de sacerdotibus æstimādum est, de quorum
ordine ad Timotheum scribit, dicens: Filios habentem 1.Timot.3.a
in obsequio, cum omni honestate. Et idipsum ad Titum
inculcat & repetit: Filios habentem fideles, non in accu Tit.1.b
satione luxuriæ, aut nō subditos: & quasi uitia filiorum
parentibus imputentur, coniunctionem causalem in/
terserens, ait: Oportet enim episcopum sine crimine
esse tanquam dei dispensatorem. Non est ergo sine cri/
mine episcopus, cuius filius non fuerit subditus, & in
accusatione luxuriæ.

Serui obe

illos in disciplina & conuersatione domini. Serui obedite dominis carnalibus cum timore & tremore & simplicitate cordis uestri sicut Christo: Non ad oculũ seruientes quasi hominibus placentes, sed ut serui Christi, facientes uoluntatem dei ex animo, cum fidelitate seruientes sicut domino & nõ hominibus: Scientes quod unusquisque quod fecerit boni, hoc recipiet à domino siue seruus siue liber. Et dòmini, eadem facite ad illos, remittentes minas, sciẽtes quia & ipsorum & uester dominus est in cœlis, & personarum non est acceptio apud eum. De cæterò confortamini in domino, & in potentia uirtutis eius. Induite òmnia arma dei, ut possitis stare contra uersu-

A a ¶ Serui obedite dominis carnalib9 cum timore &c.]
Esa.51.c Propheta loquẽte ad Hierusalem: Qualis tu timuisti ab homine mortali & à filio hõis, & Petro in epistola sua: Timorem eorum ne timeatis, sed dominũ Iesum Christum sanctificate in cordibus uestris: Et saluatore eadem con-
Matth.10.c cinente: Nolite timere eos qui possunt occidere corp9, & plus non habent quod uobis faciant, sed timete eum qui potest & animam & corpus occidere in gehẽnam: Salomone quoq; paria
Prouer.7 testante: Fili honora dominum & cõfortaberis, præter illũ autem ne timeas alium. Videtur Apostol9 diuersa præcipere, ut serui cũ timore & tremore obediant dominis carnalib9, & uxori ut timeat uirũ. Atque qui simplicius respondebit, hæc dicet, nõ perfectis seruis & eis qui sapientiæ secreta cognouerint hæc præcepta constitui, sed his qui principia habebant fidei, & doctrinis humilioribus indigebant. Alius uero asserat eum qui non habeat spiritum seruitutis iterum in timore, nequaquam huic subiacere sententiæ, ut cum timore & tremore obediat dominis carnalibus: Hoc idem & de uxore dicturus, quæ iubetur ut timeat uirum. Porrò terti9 in hoc quoq; loco sicut in muliere, timorem pro reuerentia dictum putabit,
B sed arctabitur ex eo quod additus est timori tremor. Potest enim uxori reuerentia conuenire, ut reuerens timeat uirum. Vbi autem tremor est, metus nõ sonabit reuerentiam, sed timorem. Necessario itaq; in seruis additũ est, ut post timorem domini habeant & tremorem, & ad distinctionẽ domini spiritualis, nunc carnalis domin9 appellatur: Ita ut seruo quicunq; crediderit in deum, & necdum ad scientiæ summã peruenerit: non indecens sit domino seruire carnali cum timore & tremore, in simplicitate cordis sui, & sic ei seruire fideliter ut Christo: Nõ ad oculum seruiens, ut hi faciunt qui hominib9 placere desiderant, sed ut necessitatem in uoluntatem uertat, & faciat de seruitute mercedem, maxime cum dominus carnis, à domino spiritus diuersa nõ imperet: Hoc est enim quod ait: Non ad oculum seruientes, ut hominibus placentes, sed ut serui Christi, facientes uoluntatem dei. Sed & ipsam fidelitatem non coactã seruus habeat, sed spontaneam & ex animo, sic seruiens domino suo sicut Christo, à quo recepturus est fidelis præmium seruitutis, non minus quàm si liber uoluntate seruisset. Simul & hoc notandum, quod obedientiæ filiorum atque seruorum diuersa subiunxerit. Ad filios enim dicit, obedite parentibus uestris in dòmino: ad seruos uero, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore: Vt sicut inter seruum & uxorem habet metus diuersitatem: ita & inter filios & seruos obedientia discreparet. Et pulchre imperans seruis ut obediant dominis, adiecit, quasi Christo: & iterum, ut serui Christi, facientes uolũtatem dei, ut scilicet non audiat seruus carnalem dominum si contraria dei præceptis uoluerit imperare. Quomodo aũt ad Co-
1.Cor.7.b rinthios secundum tempus rescripserat, ne per occasionem fidei in Christum inter maritos & uxores diuortia fierent, si è duobus unus credere uoluisset: Ita ad Ephesios & ad Colossenses, quia plurimi inter initia fidei putabant gentiles dominos contemnendos, nunc conditionum moderate præcepta constituit, ut & seruitia non uideatur contra dominos excitare, & rursum nequaquam dominos doceat audiendos, si uitiosa & nephanda præcipiant. b ¶ Et domini eadem facite ad illos, remitten- C
tes minas, scientes quia & ipsorum & uester domin9 est in cœlis &c.] Quænam sunt hæc quæ seruis superi9 imperauit, ut diceret dominis eadem facienda quæ seruis? Puto illa quæ dixerat in simplicitate cordis, & facientes uoluntatem dei, & ex animo, & cum fidelitate siue beneuolẽtia in seruos, quia εὔνοια utrunque sonare potest. Vnusquisq; enim qd' fecerit boni, hoc recipiet à domino: siue famulus seruierit, sicut dictum est: siue liber dominatus fuerit, ut oportet, ut non sit terribilis, nõ prompt9 ad uerbera: sciẽs q̃a & ipse habeat dominum in cœlis, apd' quẽ non est acceptio personarũ, & qui solus tantũ iudicet uoluntates, & iuxta eas deteriori præferat meliorem, eligens facta, nõ homines. c ¶ De cætero cõfortamini in domino, & in potẽtia uirtutis eius &c.] Scio in Græco pro uirtute, fortitudinem positam: id est ἰσχὺν, quia uirtus apud eos ἀρετὴ appellatur. Sed hæc apud nos consuetudo est scripturarum, ut indifferenter ἰσχὺν & ἀρετὴν uirtutem nominent: maxime quia fortitudo corporis, uirtus animi existimatᵉ. Quanquam & apud philosophos inter quatuor uirtutes fortitudo sit posita, quam utique animi & non corporis esse manifestum est. Quod igitur ait, confortamini in domi- D
no & in potentia uirtutis eius, totum sentitur in Christo, ut in omnibus uirtutibus quæ super eo intelligũtur, qui crediderint confortentᵉ. Et prudenter post specialia mandata quid uiris & uxoribus, patribus & filijs, dominis & seruis obseruãdũ sit: nunc generaliter omnibus in commune præcipit, ut in domino & in eius potentia confortati, præparent se aduersum diabolum. De quo in consequẽtibus scribit. d ¶ Induite omnia arma dei, ut possitis stare contra uersutias diaboli &c.] Ex his quæ infra legimus, & his quæ in scripturis omnibus de domino saluatore dicuntur, manifestissime comprobatur: omnia arma dei quibus nunc indui iubemur, intelligi saluatorem, ut unum atque idem sit dixisse, induite uos omnia arma dei: quasi dixerit, induite dominum Iesum Christum. Si enim cingulum ueritas est, & lorica iusticia est, saluator autem & ueritas & iusticia nominatur: nulli dubium quin ipse & cingulum sit & lorica. Itaque iuxta hæc, ipse erit & præparatio euangelij pacis: & scutum fidei, & galea salutaris, & gladius spiritus, quod est uerbum dei: & uiuens sermo & efficax, & acutus super omnem gladium ex utraque parte acutum. Quæ autem alia arma dei possumus existimare, quibus induendus est qui habet aduersum diaboli dimicare uersutias, excepta uirtute quæ Christus est? Hic enim qui iuxta omnia quæ super eo intelliguntur fuerit indutus, potens erit contra uniuersas insidias diaboli repugnare: & secundum id quidem quod ueritate præcinctus est, non facile ad falsitatis dogmata deducetur. Iuxta hoc uero quod loricam indutus est iustitiæ, iniquitatis iaculis non poterit perforari. Necnon quum calciatus fuerit calciamentis pulcherrimis in præparatione euangelij pacis, quasi is qui præparauit in fine opera sua, & idcirco pacis homo factus est, nec bellicum aliquid & tumultuosum agit: nec cum his qui imparati sunt condemnabitur. Infidelitas quoque quæ inimica est fidei, ubi scutum est fidei, nihil ualebit. Capur etiam & principale cor-

A cipale cordis & animæ in quo sensus omnes locati sunt,
salutis galea circũdatum, non quassabitur. Ad extremũ
quasi uir bellator & fortis, omnes sectas contrarias ueri/
tati concidet, interficiet, iugulabit, gladiũ spiritus, id est
uerbum dei, manu tenens. Volens ergo Apostolus mul/
timoda diaboli inge/
nia ostẽdere, quibus
nos capere nitatur per
ea loca in quibus nõ
omni custodia serue/
mus cor nostrum, me
thodias eius, id est, ad/
inuẽtiones uel uersu/

tra uersutias diaboli. Quoniam non est nobis collucta
tio aduersus sanguinem & carnem: sed aduersus princi
patus, aduersus potestates, aduersus mundi rectores te
nebrarum harum, aduersus spiritualia nequitiæ in coele
stibus

tias nominauit. Si enim abstinuerimus nos à corporum
uoluptate, parũ cautos in auaricia capit. Quod si & aua
riciam cum uoluptate contemnimus, per luxuriam irre
pit, & facit nobis uentrem esse deum: & per hanc etiã illa
quæ fortia esse uidebantur expugnat. Et quomodo solent
sapientes exercituũ principes ea uel maxime oppugna/
re urbium loca quæ parum munita sunt, ut cum per illa
irruperint, facile munita capiantur: ita & diabolus per
ea quæ patere uidet, aut certe non firmiter clausa, quærit
irrumpere, & ad ipsam arcem cordis & animæ peruenì/
re. Et quid me necesse est de pluribus eius insidijs dicere,
cum ex his & cæteræ uersutiarũ eius species cognoscan/
tur. Diabolus autem, nomen græcum est, quod interpre
tatur criminator. Iuxta Hebræi uero sermonis proprie/
tatem, quia & tribus zabulon quandam similitudinem
huius uocabuli habet, καταρρέων, id est deorsum fluens di
ci potest, quod scilicet paulatim de uirtute ad uitium flu
xerit, & de coelestibus ad terrena corruerit. ¶ Quo/
niam non est nobis colluctatio aduersus carnem & san/
guinem, sed aduersus principatus &c.] Non puto Pau/
lum scribentẽ ad Corinthios dicere potuisse, non est uo
bis colluctatio aduersus carnem & sanguinẽ, quibus ait:
Tentatio uos non apprehendat nisi humana. Fidelis au/
B tem deus qui nõ permittit uos tentari supra id quod po
testis. Existimo quippe aduersus carnem & sanguinẽ es/
Gal.5.d se certamina, quæ ibi tentationes appellantur humanæ;
quando caro concupiscit aduersus spiritum, & prouocat
nos facere opera sua, fornicationem, immũdiciam, luxu
riam, idololatriam, inimicitias, contentiones, æmulatio/
nes, iras, rixas, dissensiones, hæreses, insidias, ebrietates,
comesationes, & reliqua his similia. Porrò non est huma
na tentatio, nec aduersus carnem & sanguinem pugna,
quando aut ipse satanas trãsfiguratus in angelum lucis,
persuadere nititur ut eum angelũ lucis arbitremur: aut
aliquid horum simile facit, in omni uirtute, signis & por
tentis mendacibus, in omni deceptione iniquitatis. Nam
cum aliquem illaqueartit inimicus ut recipiat se, & loqua
tur in eo, hæc dicit dominus: Non quasi caro & sanguis
eum decipit, aut quasi humana tentatio, sed quasi princi
patus & potestas, rector tenebrarum & nequitia spiritua
Ephe.4.f lis. Quamobrem nõ demus locum diabolo, sed & si spi/
ritus potestatem habentis ascẽderit super nos, iuxta quod
scriptum est, locum non demus ei. Dicat quispiam hoc
quod ait: Nõ est nobis colluctatio aduersus sanguinem
& carnem, sed aduersum principatus & potestates, & cæ
tera quæ sequunt, ideo dici: ut doceamur, ne ea quidem
quæ nobis ministrari uitia putamus ex carne, carnis esse
uel sanguinis, sed à quibusdã spiritualibus nequitijs sug
geri. Sunt enim quidam dæmones amoribus & amato/
rijs canticis seruientes, ut propheta quoque commemorat
dicens: Spiritu fornicationis seducti sunt. Nam & barba
Osee.4.c ra quædam nomina eorum esse dicuntur, ut sæpe cõfessi
sunt hi quos uere uulgus maleficos uocat, & incantatio/
nes, & preces & colores uarij, & diuersa uel metallorum
genera uel ciborum, ad quæ inuocati assistere dæmones
& infelices animas capere memorãtur. Alij uero iracun/
dias & furores & bella cõmittere: alij præesse inimicitijs,
& inter homines odia concitare. Quia uult ergo (aiunt)
Apostolus nos docere, nõ ex natura corporis, & de ma/
teria carnis & sanguinis, hæc uitiorum genera procrea/ C
ri, sed instinctu dæmonum, propterea ait: Non est nobis
colluctatio aduersus sanguinem & carnem, sed aduersus
principatus & potestates, & reliqua. Ideo autem nũc eo/
rum qui magicis infelices artibus seruiunt, & facere ista
perhibent, in mediũ
exempla protulimus,
ut retũdamus eorum
opinionẽ, qui putant
omnia uitia esse carnis
& sanguinis, & nullã
habere dæmones po/
testatem, ut nos inci/
tent ad peccatum. Talem luctationem & Iacob putamus Gen.32.f
fuisse, quod scilicet nõ aduersum carnem & sanguinem con/
tenderit, quando remãsit solus & luctabatur cum eo ho
mo, adiuuans eum & corroborans aduersum alium su/
dore nimio dimicantem. Et simul uide, ne forte ridiculi
sint qui arbitrantur in ritum luctantiũ, iota Iacob nocte
luctatum. Quid enim grande, si ut illi aiunt, luctans aut
superarit, aut uictus sit? Sed iuxta rationabilem & con/
uenientem patriarchæ luctam, talem illi colluctationem
fuisse credendum est, qualem hi habent qui possunt di/
cere: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & san/
guinem. Non necesse est totum nunc loci illius excutere
sacramentum, cum in suo loco si uixero plenius differen
dum sit. Quærimus autem ubi in ueteri testamento Pau
lus hæc legerit, aut qua autoritate quæ minime scripta
sunt publicarit. Et cõijcimus ex his quæ de prælijs & sin
gulari certamine, uerbi causa, Dauid aduersum Goliã,
& filiorũ Israel contra alienigenas, & cæteras gentes, scri
pta sunt in lege: & Iesu, & libro Iudicũ, & Regnorũ, & Pa
ralipomenon, altius intellexisse Apostolum, & spirituale
bellum sensisse de carneo, quo pugnantes uicti sint siue
superarint: & satrapas quidem uniuscuiusque loci, superna/
rum fuisse indicia potestatũ: Reges aũt gentium singula/ D
rum imagines eorum qui nunc rectores mundi tenebra
rumque dicuntur: Malos uero homines spirituales nequi
tias in coelestibus demõstrasse. Et uidetur nobis Aposto
lus alijs uerbis hæc dicere: O Ephesij, quæ de prælijs Is/
raelis aduersum nationes legitis: uidentur quidẽ carnem
sonare uel sanguinẽ: Verbi gratia: Aegyptiorũ, Idumæo/
rum, Ammanitarũ, Moabitarũ, & gẽtium cæterarũ: Sed
si uere uultis scire, cognoscite quia illa uniuersa figurali/
ter cõtingebant illis. Scripta sunt aũt propter nos, in quos 1.Cor.10.c
fines seculorũ decurrerunt, ut intelligamus ex illis, non
esse nobis pugnã aduersum carnem & sanguinẽ, sed ad/
uersus spirituales quasdã & inuisibiles potestates, aduer
sus rectores earũ tenebrarũ, quæ huic mundo incubãt,
& errorẽ hominibus incredulitatis offundunt: & aduer/
sum spiritualia nequitiæ, quæ habitãt in coelestibus: Nõ
quo dæmones in coelestibus cõmorentur, sed quo supra
nos aer, hoc nomen acceperit. Vnde & aues quæ uolitãt
per aerem uolucres coeli esse dicuntur. Nam & in alio lo
co de dæmonibus quod in aere isto uagẽtur, Apostolus ait:
In quibus ambulastis aliquando iuxta seculum mundi Ephe.2.a
istius, secundum principem potestatis aeris spiritus, qui
nunc operatur in filios diffidentiæ. Hæc aũt omniũ do/
ctorum opinio est, quod aer iste qui coelũ & terram medius
diuidens, inane appellatur, plenus sit contrarijs fortitu/
dinibus. Post hæc retractandũ, à quo principatus, & po
testates, & rectores tenebrarũ mũdi, & spiritualia nequi/
tiæ in coelestibus, ut hoc sint, acceperint potestatẽ. Et qui
dem dicat alius, apostatam diabolum, satellitibus suis di/
uersa officia cõmisisse, & nõ esse harum distributionũ au
torem deum. Cui potest illud diligens lector opponere,
& quomodo scriptum est: Non est enim potestas, nisi à Rom.13.a
deo? Quod si de hominibus dicitur, quanto magis de
his qui sunt subtilioris melioris'que naturæ? Nec sta/
tim qui hoc sentiat blasphemiæ eum crimen incurre/
re, quia unusquisque iuxta suam uoluntatem, diuer/
sa ministeria sortitus sit. Quomodo enim in urbibus
eos qui

A eos qui aliquid cõmisere flagitij, uidemus uel bestias ale
re, uel secare marmora, uel mundare spurcitias cloaca-
rum, uel præesse gladiatoribus, & fundendo reorum san
guini destinari: Ita & dæmones ex proprij arbitrij liber-
tate, insidiarũ, fraudium, scelerum, atque periurij, & reli-
quam uitiorum pro-
uinciam esse fortitos,
ut sint rectores tene-
brarum, quia esse lu-
cis principes noluerunt. Hi ergo rectores mundi atq; te-
nebrarum, cum aduersum aliquem colluctãtes supplan
tauerint eum fecerintq; corruere: statim illum suo mun-
do, & suis tenebris quibus principantur, annectunt. Ob
quam causam fortius laborandum, ut qui semel audiui-
Ioan.15.c mus: Ego elegi uos de isto mundo, iam non estis de isto
mundo: si enim essetis de mundo, mundus quod suum
esset, amaret: non redeamus ad mundũ, nec subijciamur
ei, sed crucifigatur nobis mundus, & nos ei, ut rector lu-
cis Iesus proprio mũdo nos copulet, & sub patris esse fa
ciat ditiõe, erutos de spiritualis nequitiæ potestate, & de
coelo eorum quod transiturũ est, nec dei sedes appellari
potest. Impium quippe est, ut spiritualia nequitiæ in cœ
lestibus, cum coelum tenere credantur, de quo loquitur
Esa.66.a deus: Coelũ mihi thronus est. Itaq; qui intelligit quan-
ta in isto mũdo, nobis & præsentibus & absentibus fiant,
dum ea uidere non possumus, siue propter corpus hu-
militatis nostræ hoc fragile atq; terrenum, quo anima in
uoluitur, siue quia carnalibus oculis subtilior natura non
panditur: Hic uidebit quæ sint tenebræ quæ ab Aposto-
lo nunc dicantur: quod scilicet aut tota uita ista terrena,
tenebræ nuncupentur: Lux quippe lucet in tenebris, &
tenebræ eam nõ comprehenderunt: Aut animæ lumen
& sensus, terrenum corpus, & corpus mortis & humilita
tis obumbret, operiat, & obcæcet. Sciamus autem quod
B excepto præsenti loco, nec in ueteri, nec i nouo testamen
to, κοσμοκράτορας, id est, mundi rectores, unquam legerimus:
quod nomen idcirco Paulus apostolus finxit, quia ne-
cesse habebat ad Ephesios disputans, rebus nouis & in-
uisibilibus, noua nomina coaptare. Adhuc propter hoc
quod ait, in coelestibus, quia uidetur ambiguum: dicen-
dũ subaudiri posse illud ad omnia, ut sit sensus: Non est
nobis colluctatio aduersus potestates in coelestibus, & re-
ctores tenebrarum istarum in coelestibus, & spiritualia
nequitiæ in coelestibus, & nõ tantum aduersum spiritua-
lia nequitiæ in coelestibus: maxime si intelligimus (ut iam
supra expositum est) quomodo coelestia nominentur pro-
pter uolucres coeli, & quod in usu dicitur, pluuiam ueni
re de coelo: Non quo pluuia è coelo ueniat. Philosophi
quippe aiunt: nõ amplius, quam duobus milibus passuum
à terra distare nubes, ex quibus fundantur pluuiæ & im
ber irroret. Iuxta quem sensum cataractæ quoq; coeli in
diluuio apertæ esse feruntur. Verumtamen quanto quis
peior fuerit, tanto uicinior erit terræ locis, & pinguiori
substantiæ. Siquidem & terra, & circundatus nobis aer,
habent pinguedinẽ suam. Aiunt quidam & animas cor-
poribus liberatas, si attenuatæ fuerint in præsenti uita, &
lima, ut ita dicam ἀσκήσεως atq; uirtutum, in subtile cor-
pus attritæ, non habitaturas in pinguioribus locis, sed
deo quia incorporeus est, uicinas fore. Si uero tales fuerint,
Psal.4.a de quibus dici possit: Filij hominum usquequo graui siue
pingui corde: secundũ crassitudinis suæ pondus ad infir
ma detrahi, & pinguedine prægrauari. Post hoc & illud
pariter differendũ, an hac terra & aere, aliquis pinguior
locus sit, qui à plerisq; appellatur infernus, in quo hi qui
dicũtur inferi, commorentur. Qui nam uero isti sint, &
quam uel cognationem uel diuersitatem habeãt, ad eos
qui spiritualia nequitiæ in coelestibus appellantur, non
est præsentis temporis disputare. Reliquum est, ut quid
inter colluctationẽ carnis & sanguinis, & inter rectores
tenebrarum istarum, & spiritualia nequitiæ in coelestibus
sit, in duobus apud Apostolum manifestius discamus
agminibus. Quando enim uult humanas tentationes, hoc

stibus. Ideò sumite omnia arma dei, ut possitis resistere in die

est, colluctationẽ carnis & sanguinis indicare, despiciens C
eas atque contẽnens loquitur: Quis nos separabit à cha- Rom.8.g
ritate dei, tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames
& nuditas, & periculũ, & gladius? Iuxta quod scriptum
est: Propter te mortificamur tota die: reputati sumus ut
oues occisiõis. Sed in
his omnibus supera-
mus propter eum qui
dilexit nos. Quando
uero docere nos uult de aduersarijs potestatibus & recto-
ribus tenebrarum, & spiritualibus nequitiæ in coelesti-
bus, ab alio quasi capite sumit exordiũ & dicit: Certus
sum enim, quia neq; mors, neque uita, neque angeli, ne-
que principatus, neque præsentia, neq; futura, neque for
titudo, neq; altitudo, neque profundum, neq; alia quæli
bet creatura poterit nos separare à charitate dei, quæ est
in Christo Iesu domino nostro. Prolixius forsitan quàm
lector uoluerit, de hoc capitulo disputatum sit, sed quæ-
so det ueniam difficultati ipsius loci & personæ Ephesio
rum, qui post artes magicas scire debuerãt, à quibus fuis-
sent aliquando decepti. a ¶ Ideo sumite omnia arma
dei, ut possitis resistere in die malo &c.] Diem malam,
aut præsens tempus ostendit, de quo supra dixerat: Re-
dimẽtes tempus, quia dies mali sunt, propter angustiam
& uitæ huius labores, quia non absq; sudore & certami-
ne peruenimus ad palmã: aut certe consummationis at-
que iudicij, quando diabolus inimicus & uindex, in sua
nos cupiet parte retinere: De qua liberabitur, qui intelli
git super egenum & pauperem: In die enim mala libera Psal.40
bit eum dominus. Hæc est dies, de qua & in alio loco scri Esa.13.b
ptum est: Ecce uenit dies iræ domini. Et alibi: Dies enim
domini insanabilis ueniet, furoris & iræ. Et rursum: Væ
desiderantibus diem domini: Vt quid uobis dies domi
ni? & hæc est tenebræ & nõ lux. Quemadmodũ si fugiat
homo à facie leonis, & incurrat in ursum, & introeat in do
mum suam, & reclinet manus suas super parietẽ, & mor D
deat eũ coluber: Nõne tenebræ dies domini, & non lux,
& caligo nõ habens splendorem? Quomodo enim non
mala est hæc dies, quæ tenebris, & caligine inuoluitur? De
qua Iohel quoq; propheta cõmemorat dicẽs: Canite tu- Iohel.2.a
ba in Sion, prædicate in monte sancto meo, & cõfundan
tur omnes qui habitant terram, quoniam adest dies do-
mini, quia prope est dies tenebrarũ & turbinis, dies ne-
bulæ & caliginis. Et Sophonias de eadẽ die loquitur di-
cens: Prope est dies domini magna, prope & uelox ni-
mis. Vox diei domini amara, & dura, & fortis: dies iræ,
dies illa, dies angustiæ & necessitatis, & reliqua. Post quæ
infert: Et affligam homines, & ambulabũt ut cæci, quia
domino peccauerũt. Vt igitur possit quis in hac die dia-
bolo resistere, quia ipse est accusator fratrum nostrorũ,
assumat omia arma dei: Hoc enim sonat πανοπλία, nõ ut
in Latino simpliciter arma translata sunt, & omnibus ta
lis armisq; succinctus, de quibus in sequẽtibus explica-
tur: sciat tũc se stare posse, si uniuersa fuerit operatus, ut
plenus cunctis uirtutibus, stabilem figat gradum, & nõ
moueatur de acie, fitq; ex his de quibus dñs ait: Sunt q-
dam de hic stantibus. Et in alio loco: Etenim fide statis. Matth.16.g
Et psalmista: Statuit (inquit) suprà petram pedes meos.
Tertia quoque à quibusdã interpretatio subinducitur,
dicentibus: non omne aduersum diabolum præliũ mor
te finiri: sed cum de isto seculo exierimus, tunc nobis for
tius & apertius, præsentibus contra præsentes futurum
esse certamen: & sic illud quod paulo ante posuimus ex-
ponent, neque præsentia, neque futura, ut futura hæc di-
cant esse, quæ post uitam istam sint ineunda certamina.
Necnon & illud: Quapropter cõtendimus, siue in præ 2.Cor.5.b
senti, siue in futuro placere illi, ut præsens tempus, hanc
uitam: futurũ, post mortem significari putent. Hoc quo-
que quod nunc dicitur: Et omnia operati stare, ad eun-
dem sensum referent, quasi non possit aliquis omnia in
præsenti uita operari, sed ex parte quid faciat: sic ut ex
parte uideat, & ex parte prophetet, & tũc perfecte stare
ualeat

in die malo, & uniuersa operati stare. State ergo succin/
cti lumbos uestros in ueritate, & induti loricam iusticię.
Et calciati pedes, in præparatione euangelij pacis. Su/
per omnia accipientes scutum fidei, in quo possitis om/
nia iacula maligni ignita extinguere. Et galeam salu/
tis accipite. Et gladium spiritus, quod est uerbum dei.
Per omnem orationem & obsecrationem, orantes in o/
mni tempore in spiritu, & in ipso uigilantes in omni in/
stãtia & prece, pro omnibus sanctis & pro me. Vt mihi
detur ser/

A ualeat, cum uniuersa fuerit operatus. Alius uero simpli/
cius hæc exponit, dicens Ephesios ad futuras tentatio/
nes, & persecutiones quas eis Paulus apostol⁹ post hanc
epistolam prophetico uidebat spiritu prouenire, cohor/
tari & moneri, ut omnia faciant, per quæ possint in fide
stare euangelij, nec in
persecutione corrue/
re. Diem autem ma/
lam, ꝓprie de quadra
gesimo octauo psal/
mo, arbitramur esse
nũc sumptã. a ¶ Sta
te ergo succincti lum/
bos uestros in uerita/
te.] Quod iuxta mẽ
bra carnis & corpo/
ris, omnia membra
animæ in scripturis
uocentur, nulli dubi/
um est: de quibus u/
num puto esse nunc membrum, lumbos: quos ut accin/
gamus ueritate præcipitur. Scriptum est quoque in euan/
Luc.12.d gelio κατὰ λουκᾶν: Sint lumbi uestri præcincti, & lucernæ
ardentes in manibus uestris. Quia igitur lumbi in gene
ratione semper accipiuntur & semine, secundum illud:
Psal.131.b De fructu lumbi tui ponam super thronũ tuum. Et ali/
bi: Adhuc in lumbis erat Leui patris sui Abrahã, quan/
do obuiauit ei Melchisedech: Videtur nobis accinxisse
lumbos suos, qui nequaquam uxori debitũ reddit, nec
seruit libidini, sed imitatur ingenitum deum, generatio/
nis negocijs nõ ministrans. Hoc idem reor & illud signi/
ficare quod Ioannes zonam pelliceã habebat circa lum
bos suos, & non erat de immundis, qui propter fluxum
B seminis extra castra proiecti, cum arca domini habitare
Leuit.13.f non possunt: Nec ex his de quibus in Numeris scribi/
tur: Sint uestimenta eius dissuta. Qui autem Christo
accinctus est ueritate, hæc uestimenta in altum colligit &
sursum trahit, & nudorum laterum fœditatem, baltheo
spirituali uelat, stringit, includit, & paratus ad prælium
est, & opera habet lucentia, quæ lucernæ dicũtur arden/
tes. b ¶ Et induti loricã iusticiæ.] Sicut difficile uul/
neratur, in his uel maxime locis quæ uitam tenent: qui
confertam hamis, & ferreis inuicem circulis se tenentem
loricam uirtutis indutus est: ita qui est circũdatus mul/
tiplici ueste iusticiæ, nec ad similitudinem cerui in iecur
accipiet sagittam, nec in desideria corruet & furores, sed
erit mundo corde, habens artificem huius loricæ deum,
qui unicuique sanctorum omnia arma fabricatur, & nõ
sinit eum à iaculo uolante per diem, & à sagittis ardenti/
bus percuti pariter & exuri. c ¶ Et calciati pedes, in
præparatione &c.] Diligentius obseruate, quod uirtu/
tem quandam animæ appellauerit pedes, quibus ingre/
Ioan.14.a dimur in eo qui dicit: Ego sum uia, & quos nos oportet
calciare præparatione euangelij pacis. In horum calcia/
Exod.12.b mentorum figurã, & illa calciamenta in Exodo præcesse
runt, quæ habere pascha uescentibus imperatur & his
qui ad faciendum iter parati sunt. Sic enim (ait) mandu/
cabitis illud: lumbi uestri accincti, & calciamenta uestra
in pedibus uestris, & baculi uestri in manibus uestris, &
comedetis illud cum festinatione, pascha est enim domi
ni. Signum siquidem præparationis est, cum festinatio/
ne & calciatis pedibus comedere, ut corroborati pascha
li cibo, latam & horribilem possint eremum pertransire.
Qui ergo adhuc ambulat, calcietur: Qui uero iam Ior/
dane trãsmisso terram repromissionis intrauit, nudet pe
dem. Solue (ait) calciamentum de pedibus tuis: locus e/
nim in quo tu stas, terra sancta est. Si quis non est Iesus
Iosue.5.d Naue, nec Apostolus calciet pedes suos in præparatio/
ne euangelij pacis. Si quis autem apostolus est, & inter
duodecim numerari potest, nequaquam tollat in uia cal
ciamentum suũ: nec ad scorpiones & colubros declinan/
dos, calcaneum tegat, sed iam consummatus atque perfe/
ctus, stet in terra sancta, & uiuat in Christo, & sequatur C
agnum quocunque uadit. Quæritur utrum nam ad distin/
ctionem euangelij alterius, nunc dixerit, pacis euange/
lium? An certe propriũ sit hoc euangelij, ut pacis euan/
gelium nominetur? Qui igitur habet pacẽ, calciatus est
Christi euangelio: &
cum calciatus fuerit,
præparat⁹ est, & præ
paratus non se putet
esse perfectum, sed ad
hoc præparet, ut per
gat, & pergens ueniat
ad finem. d ¶ Su/
per omnia accipien/
tes scutum &c.] Qua
si dixerit: in omni ope
re portate clypeum fi
dei, ut possitis tecti at
que muniti excipere
uenientes sagittas, &
huc atque illuc arte eas bellica declinare. Hæc est fides su/
per qua & Abraham post multa opera atque uirtutes,
uix potuit promereri, ut de eo scriptura diceret: Credi/
dit autem Abraham deo, & reputatum est illi ad iusti/ Gen.15.b
ciam. Perspicua autem sunt iacula maligni, quæ uult mit
tere in corda nostra per cogitatiões pessimas, de quibus
unum iecit in cor Iudæ, ut traderet saluatorem. Itaque ne
principium quidem habere poterit inimic⁹ animæ uul/
nerandæ, si tenuerimus scutum fidei, in quo non solũ ue
nenata tela franguntur, sed etiam telorum ipse ignis ex/
tinguitur: de quo & propheta complorat dicens: Om/ Osee.7.a
nes adulterantes, quasi clibanus corda eorum. Qui hũc
umbonem fidei manu forti tenuerit, & confisus in domi/
no, scierit se à uenientibus iaculis esse securum, loquetur
intrepidus: In domino cõfido, quomodo dicitis animæ D
meæ, transmigra in montem sicut passer? Quoniam ecce Psal.10.a
peccatores intenderunt arcum, parauerunt sagittas suas
in pharetris, ut sagittẽt in obscuro rectos corde. Cum er
go (inquit) confidam in domino, qua mihi datis ratione
consilium, ut non stem aduersum inimicorum impetus,
& iacula quæ contra me in pharetris præpararũt, uolen/
tes non solum me, sed etiam omnes rectos corde percu/
tere? Ecce enim sto super petrã, & non trãsmigro in mon
tes tenebricosos: & omnia tela hostium repulsa, in ipsos
qui dirigunt conuertuntur. e ¶ Et galeam salutis acci
pite &c.] Propter hanc galeam salutaris, omnes in capi/
te nostro sensus integri perseuerant: & maxime oculi, de
quibus in Ecclesiaste Salomon ait: Sapientis oculi in ca Eccles.2.b
pite eius. Sciebat enim quod esset uiri caput, & qui nam
isti oculi in uiri capite collocati. Si enim caput uiri Chri
stus est, & oculi sapientis in capite eius sunt, sequitur ut
omnis noster sensus, mens, cogitatio, sermo, consilium, si
tamen sapientes fuerimus, in Christo sint. In Christo au
tem uerbo, lumine, iusticia, ueritate, cunctisque uirtutib⁹.
f ¶ Et gladium spiritus, quod est uerbum dei &c.] Dei
sermo de spiritu sancto fluit, contrarius uero de terra lo/
quitur, & inde sumit exordium. Qui enim de terra est,
de terra loquitur. Qui de cœlo uenit, super omnes est: Ioan.3.d
Et quod uidit & audiuit, hoc testatur. Porrò sermo dei,
gladius spiritus est, de quo nunc Paulus ait: Gladius spi
ritus, quod est uerbum dei. Viuens quippe sermo dei &
efficax & acutus super omnem gladiũ ancipitem, & pe/
netrans usque ad artus animæ, & ossium & medullarum.
Qui spiritus præcidit & diuidit, multum proficiens per
orationem & obsecrationem eorum, qui in omni tempo
re dominum deprecantur in spiritu, iuxta illud: Orabo 1.Cor.4.c
spiritu, orabo & mente. Et in hoc proficiens, ut per uigi/
lias & instantem precem: Apostolus in dei uerbo doctri
naque ditetur. Et hæc omnis opulentia ad aliorum profi/
ciat salutem, ut eis quoque ipsis prosit; qui pro eo obse/
crant. Simulque Apostoli humilitas admiranda, petentis
Ephesios, ut pro se faciant obsecrationes. Ait quippe: In

detur fermó in apertione oris mei, in cōfidentia notum facere mysterium euangelij, pro quo legatione fungor in catena, ita ut in ipso audeam ut oportet me loqui. Vt aūtem sciatis & uos quæ circa me sint, quid agam, omnia nota uobis faciet Tychicus, dilectus frater, & fidelis minister in domino, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & cōsoletur corda uestra. Pax fratribus & charitas, cū fide à deo patre & dño Iesu Christo. Gratiā cum omnibus qui diligunt dominum Iesum Christum in incorruptione. Amen.

A omni instantia & prece pro omnibus sanctis & pro me: Vt seorsum sanctorū, & seorsum sui faceret mentionem. a ¶ Vt mihi.] Hoc qđ nūc ait, in apertione oris mei: Et
2.Cor.6.c alibi: Os meū ad uos apertū est ò Corinthij: Et, aperiens os suum, docebat discipulos suos dicens: Et os meū ape-
Psal.118.r rui, & attraxi spiritū: Et, aperiā in parabolis os meum: & cætera his similia, sic accipiendum quasi dixerit: aperiantur thesauri, & abscōdita à seculis sacramēta pādantur, ut spiritus sanct⁹ introeat ad ea proferēda quæ latitāt. Nā quod huius testimonij, id est, ut detur mihi sermo in apertiōe oris mei, iste sit intellectus, sequentia probant. In confidentia (inquit) notum facere mysterium euangelij: Nequaq̄ in parabolis & prouerbijs, sicut & prophetæ, & ipse domi-
Ioan.16.c nus adhuc cōstitutus in corpore loquebatur dicens: Venit hora quādo nequaq̄ uobis in prouerbijs loquar, sed confidenter de patre annunciabo uobis. Hunc confidentiæ sermonem, solus poterit obtinere, qui non habuerit cor se reprehendens: Si enim cor nostrum nos nō reprehenderit, confidentiam habemus ad deum, & quodcunque petierimus, accipiemus ab eo. Rarus itaq; est qui in confidentia notum faciat mysteriū euangelij, quia rarus est qui cōfidentiam habeat ad deum. Quis enim gloriabitur castum se habere cor, aut quis stabit dicens mundum se esse à peccatis? Post hæc qđ sit hoc quod ait. Pro
B quo legatione fungor in catena, ut notum uidelicet facerem mysterium euāgelij, breuiter perstringendū. Et quidem qui simpliciter intelligit, dicet propter testimonium Christi eum de carcere & de catenis hæc Romæ positum scripta misisse. Alius uero propter corpus humilitatis & catenam istam qua circundamur: & necdum scimus secundum quod oportet nos scire, & per speculum uidemus in ænigmate, ista cum dixisse contendet: & tūc uere posse in cōfidentia euangelij aperire mysteria, cum catenam deposuerit, & de carcere liber exierit, nisi forte & in uinculis absq; uinculis computandus est, qui conuersationē habet in coelis, & de quo dici potest: Vos au-
Rom.8.b tem nō estis in carne, sed in spiritu: si tamen spiritus dei habitat in uobis. b ¶ Vt aūt &c.] Dupliciter accipite, uel ideo Tychicum missum Ephesum, ut nunciaret eis uincula apostoli Pauli nota facta esse in omni prætorio, & catenam illius ad fidem euāgelij profecisse, eo tempore quo ad Colossenses scripsit dicēs: Quæ circa me sunt, omnia nota uobis faciet Tychicus frater dilectus, & mi-
Colos.4.b nister, & conseruus in domino, quē misi ad uos ob hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda uestra cū Onesimo charissimo & fideli fratre, qui est ex uobis, qui omīa quæ hic agunť, nota faciet uobis. Grandis enim consolatio erat audire Paulum Romæ in domina urbium, & in arce Romani imperij, de carcere & de uinculis triumphantem. Vel certe ob id Tychicum missum esse, ut uitam & conuersationē Pauli, quam igno- C rabant, annunciaret eis, & quasi quoddam exemplar uiuendi daret discentibus gesta apostoli atque uirtutes, & eum imitari uolentibus. Nec parua esse poterat consolatio æmulari cupientiū, quæ apostolū egisse cognouerāt.

c ¶ Pax fratribus & charitas, cum fide à deo patre & domino Iesu &c.] Si quæ alia dona sunt quæ tribuuntur à deo patre & domino Iesu Christo, inter hæc pax nō minimū possidet locū, quæ superat omnem sēsum, & custodit corda intellectusq; sanctorū: serenitas quædam atq; trāqoillitas animæ quiescentis, & uniuersam tempestatem & turbinem perturbationum fugans. Huic similis est charitas cum fide, quam & ipsam simul deus pater donat & filius, ut diligamus deū de toto corde, & proximos sicut nosmetipsos, & pro inimicis nostris precemur. Hāc pacem & charitatem quam credentibus Apostolus imprecatur: hi tantū habent, qui fratrum nomine merentur uocari. Pax fratribus & charitas cum fide & pace. Igitur & charitatem & fidem sic pater præstat ut filius: Et hæresis obmutescit, quæ nō uult eadem filium posse quæ patrem. d ¶ Gratia cum omnibus qui diligunt dominum Iesum Christū in incorruptione. Amen.] Nonnulli hoc ita interpretati sunt, ut eum putarent diligere dominum nostrum Iesum Christum, qui ab operibus corruptionis alien⁹ sit, D opera corruptionis in coitu sentiētes. Vnde & consuetudo & sermo uulgaris incorruptos, uirgines uocat, eosq; qui coitum nesciūt foeminarū. Corruptos uero eos, qui istiusmodi degustauerint uoluptatem. Illud quoque testimonium coaptātes: Si quis templum dei corrumpit, 1.Cor.3.b corrumpet illum deus. Sed nescio an hoc ualeant explanare qđ scribitur: Vnusquisq; propriū habet donum à deo, alius quidem sic, & alius sic. Videam⁹ igitur ne forte melius sit omne peccatum corruptionem animæ intelligere, & eos qui à peccato liberi sunt, incorruptos uocari: ita ut diligentes dominum Iesum Christum, in incorruptione sint, dum peccati uinculis nō tenentur, & cum eis est gratia dei. Simulq; arbitror ad distinctionem eorum qui diligunt dominum Iesum Christum, sed non in incorruptione: nunc positū, eos gratiam habere Christi, qui diligant eum in incorruptione. Quanti eñi diligunt dominum, parati exilia, parati martyria, parati inopiam, & omnia pro eo contumeliarum genera sustinere: & nihilominus carnis passione superantur: sed his non imprecatur Apostolus gratiam, quia gratia domini est cum omnibus qui diligunt eum in incorruptione.

Commentariorum ad Ephesios finis.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTOLAM AD Titum, ad Paulam & Eustochium procemium.

LIcet non sint digni fide, qui fidem primam irritam fecerunt, Marcionem loquor & Basilidem, & omnes hæreticos qui uetus laniant testamentum: tamen eos aliqua ex parte ferremus, si saltem in nouo cōtinerent manus suas, & non auderent Christi (ut ipsi iactitant) boni dei filij, uel euangelistas uiolare, uel apostolos. Nunc uero cum & euangelia eius dissipauerint, & apostolorum epistolas, non apostolorum Christi fecerunt esse

A cerunt esse, sed proprias: miror quomodo sibi Christianorum nomen audeant uindicare. Vt e/ C
nim de cæteris epistolis taceam, de quibus quicquid contrarium suo dogmati uiderant, erasérũt: nonnullas integras repudiandas crediderunt: ad Timotheum uidelicet utranque, ad Hebræos, & ad Titum, quam nunc conamur exponere. Et si quidem redderent causas cur eas apostoli nõ putarent, tentaremus aliquid respondere, & forsitan satisfacere lectori. Nunc uero cum hæreti/ca autoritate pnuncient & dicant: illa epistola Pauli est, hæc non est: eá autoritate refelli se pro ueritate intelligant, qua ipsi non erubescant falsa simulare. Sed Tatianus Encratitarum patriar/ches, qui & ipse nõnullas Pauli epistolas repudiauit: hanc uel maxime, hoc est, ad Titum, apostoli pronunciandam credidit, paruipendens Marcionis & aliorum qui cum eo in hac parte consentiunt assertionem. Scribit igitur Apostolus, ô Paula & Eustochium de Nicopoli, quæ in A/ctiaco littore sita, nunc possessionis uestræ pars uel maxima est, & scribit ad Titum discipulum suum, & in Christo filium, quem Cretæ reliquerat ad ecclesias instruẽdas: præcepitq́ ei ut cum è duobus Artemas seu Tychicus Cretam fuerit appulsus, ipse Nicopolim ueniat. Iustum quippe erat, ut ille qui dixerat, sollicitudo mea omnium ecclesiarum: & qui euangelium Christi usq; ad Illyricum de Hierosolymis proficiscens fundauerat, nõ pateretur & sui & Titi absentia Cretenses esse desertos, à quibus primum idololatriæ seminia pullularũt, sed mitteret eis pro se & Tito Arteman uel Tychicum, quorum doctrina & solatio confouerentur.

COMMENTARIORVM HIEronymi in epistolam ad Titum liber unus.

AD TITVM

AVLVS seruus dei, apostolus autem Iesu Christi. Secundũ fidem electõrũ dei & cognitionẽ ueritatis, quæ est iuxta pietatẽ in spe uitæ æternæ, quã promisit non mendax deus ante secula æterna: manifestauit autem temporibus suis uerbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundum imperium saluatoris nostri dei, Tito charissimo filio iuxta communem fidem: Gratia & pax à deo patre, & Iesu Christo saluatore nostro.

Paulus seruus dei, apostolus autẽ Iesu Christi.] In epistola ad Romanos ita exorsus est: Paul• seru• Iesu Christi uocatus apostol•. In hac autem seruum se dei dicit: Apostolũ uero Iesu Christi. Si
B enĩ pater & filius unũ sunt, & qui crediderit in filiũ, credit & in patrem: seruitus quoq; indifferenter apostoli Pauli, uel ad patrẽ est referẽda, uel ad filiũ. Hæc autẽ seruitus nõ est illa de qua ipse A/postolus ait: Nec enĩ
Rom.8.c accepistis spiritũ seruitutis iterũ in timore, sed accepistis spiritum adoptionis, in quo clamamus Abba pater: uerum nobilis seruit•, de qua & Dauid ad
Psal.110.b deum loquitur: Ego seruus tuus & filius ancillæ tuæ: Et beata Maria ad angelum: ecce ancilla domini, fiat mihi secũdum uerbũ tuum. Hanc seruitutem habuit & Moyses, de quo dominus ad Iesum filium Naue: Moyses (in/
Deut.34.b quit) famulus meus mortuus est. Et in alio loco: Mortuus est Moyses famulus domini in terra Moab per uerbũ domini. Absit quippe ut spiritũ seruitutis Moysen & Mariam in timore, & nõ in dilectione dei habuisse [illegible]dam•. Nec mirum quamuis sanctos homines, tamẽ dei seruos nobiliter appellari, cum per Esaiam prophetã, pater lo/
Esa.49.b quatur ad filium: Magnum tibi est uocari te puerũ meũ, qđ græce dicitur: μέγα σοί ἐστι τὸ κληθῆναί σε παῖδά μου. Puer autem, hoc est, παῖς, quia potest secundũ Græcos & famulum & filium significare: in Hebræo quæsiuimus, & inuenimus non filium meum scriptum esse, sed seruum meum: id est עַבְדִּי Vnde & Abdias propheta qui interpretatur seruus domini, ex famulatu dei nomen accepit. Si moueat quempiam, dominũ saluatorem, qui uniuersitatis est conditor, seruum dei dici: non mouebitur,
Matth.20.d si ipsum ad apostolos audiet loquentem: Qui uoluerit
Ioan.12.a inter uos esse maior, sit omnium seruus. Et filius hominis uenit, non ut ministraretur sibi, sed ut ministraret: quod ne docere tantum uerbis uideretur, monstrauit exemplo. Assumpto quippe linteo, accinxit se: & aqua peluim replens, discipulorum pedes lauit. Non est itaq; impium credere eum qui formam serui assumpserat, hæc fecisse quæ serui sunt, ut paternæ uoluntati seruisse dicatur, cum seruis suis ipse seruierit. Hæc autem seruitus, charitatis est, per quã nobis inuicẽ seruire præcipimur. Et ipse Apo 1.Cor.9.d
stolus cum esset liber ex omnib•, omnium se seruum fecit. Et in D
alio loco: Vester (inquit) seruus propter Christum. Seru• dei ille est, qui non est seruus peccati. Omnis enim qui facit peccatum, seruus est peccati. Apostolus igitur q peccati nõ fuit seru•, rectè dei patris uocatur seruus & Christi: Porrò quod ait: Apostolus autem Iesu Christi, tale mihi uidetur, quale si dixisset: præfectus prætorio Augusti Cæsaris, magister exercit• Tiberij imperatoris. Vt enim iudices seculi huius quo nobiliores esse uideantur, ex regibus quibus seruiunt, & ex dignitate qua intumescunt uocabula sortiuntur: ita & Apostolus grandem inter Christianos sibi uindicans dignitatem, apostolum se Christi titulo prænotauit, ut ex ipsa lecturos nominis autoritate terreret, indicans omnes qui in Christo crederent, debere sibi esse subiectos. Necnon quod paulo ante scriptum posuim• ad Romanos: Seruus Iesu Christi, non differt ab eo si dixisset, seruus sapientiæ, seruus iusti 1.Cor.1.d
tiæ, seruus sanctificationis, seruus redemptionis: Christus quippe factus est nobis à deo patre sapientia, iustitia, sanctificatio & redemptio. b ¶ Secundũ fidem electorum dei & cognitionem ueritatis, quæ est iuxta pietatem &c.] Qui nõ iuxta humilitatẽ, ut plerique æstimãt, sed uere dixerat: Et si imperitus sermone, nõ tamen scientia: Hebræus ex Hebræis, iuxta legem Pharisæus, profundos sensus Græco sermone nõ explicat: & quod cogitat, in uerba uix promit. Iuxta ordinem igitur sensuum & textum rerum, potius quàm uerborũ, de singulis ut scripta sunt, disseramus. Secundũ fidem (inquit) electorum dei, refert ad superiora, quod intulit: Paulus seruus dei, Apostolus autem Iesu Christi secundũ fidem electorum

A dei, id est, eorum qui non tantum uocati sunt, sed & electi. Electorum quoque ipsorum, magna diuersitas est pro uarietate operum, sensuum, atque sermonum. Nec statim qui electus dei est, uel iuxta electionem possidet fidem, uel iuxta fidem habet scientiam ueritatis. Unde & saluator ad Iudæos qui in eum crediderant, est locutus: Si permanseritis in uerbo meo, cognoscetis ueritatem, & ueritas liberabit uos. Et euangelista testatur, quod hæc credentibus quidem dixerit: sed nescientibus ueritatem, quam consequi possent, si in sermone ipsius permanerent: & liberi effecti, serui esse desinerent. Quæritur quare ad id quod ait: secũdum fidem electorum dei & cognitionem ueritatis, iunxerit, quæ iuxta pietatem est: utrum nam sit aliqua ueritas quæ non in pietate sit posita, & nunc ad distinctionem illius inferatur cognitio ueritatis, quæ iuxta pietatem est. Est plane ueritas, quæ non habet pietatem. Si quis grammaticam artem nouerit uel dialecticam, ut rationem recte loquẽdi habeat, & inter falsa & uera dijudicet. Geometria quoque & arithmetica & musica habent in sua scientia ueritatem, sed non est scientia illa pietatis. Scientia pietatis est nosse legem, intelligere prophetas, euangelio credere, apostolos non ignorare. Et econtrario multi sunt qui habent pietatis ueram cognitionem, sed non statim & cæterarum artium, & earum de quibus supra mentionem fecimus ueritatem. Hæc igitur ueritas cuius cognitio iuxta pietatẽ est, in spe uitæ æternæ posita est: quia statim et qui se cognouerit, præmium tribuit immortalitatis. Absque pietate uero noticia ueritatis delectat ad præsens, sed æternitatem non habet præmiorum, quam promisit non mendax deus ante secula æterna: & manifestauit eam temporibus suis in Christo Iesu. Cui autem promisit ante, & postea fecit esse perspicua, nisi sapiẽtiæ suæ,
B quæ erat semper cum patre, cũ lætaretur orbe perfecto, & gauderet super filijs hominum: & repromisit eos quicunque in illa credituri essent, habituros esse uitam æternam? Antequam orbis iaceret fundamenta, antequã maria diffunderet, montes statueret, cœlũ suspenderet, terram deiecta mole solidaret, hæc repromisit deus in quo mendacium non est: Non quia possit mentiri, & nolit in falsitatis uerba prorumpere, sed quia qui pater sit ueritatis, nullum in se habeat mendacium, secundũ illud: Fiat
Rom.3.a autem deus uerax, omnis autem homo mendax. Propterea autem non mendax deus dicitur: etenim cum iureiurando quædã in prophetis pollicetur, ut nos securiores effecti, magis speremus futura esse quæ prædicta sunt, & tota mente credentes, ad consequenda ea quæ uentura sunt, præparemur. Nõ ab re uidetur breuiter perstringere, cur deus solus uerax, & omnis homo mẽdax, Apostoli uoce dicatur. Et nisi fallor, quomodo solus habere dicitur immortalitatem, cum & angelos & multas rationabiles fecerit creaturas, quibus dederit immortalitatem, ita & solus dicitur esse uerax, non quod & cæteri non immortales & ueritatis sint amatores, sed quod ille solus naturaliter sit & immortalis & uerus. Cæteri uero immortalitatem & ueritatem ex largitione illius consequantur: & aliud sit uerum esse, & quid habere per semet: aliud in potestate donantis esse quod habeas. Sed nec hoc silentio prætereundũ puto, quomodo non mendax deus ante æterna secula, æternam spoponderit uitam, ex quo iuxta historiã Geneseos factus est mundus, & per uices noctium atque dierum, mensium pariter & annorũ, tempora cõstituta sunt. In hoc curriculo & rota mundi, tempora labuntur & ueniunt: & aut futura sunt, aut fuerũt. Unde quidam philosophorũ non putant esse tempus præsens, sed aut præteritum, aut futurum: quia omne quod loquimur, agimus, cogitamus: aut dum fit, præterit: aut si nondũ factum est, expectamus. Ante hæc igitur mundi tempora, æternitatẽ quandam seculorũ fuisse credendum est, quibus semper cum filio & spiritu sancto fuerit

Huius rei grãtia reliqui te Cretæ, ut ea quæ deerãt, corrigeres

C pater: & ut dicam, unum tempus dei, est omnis æternitas: imò innumerabilia tempora sunt, quum infinitus sit ipse qui ante tempora omne tempus excedit. Sex milia necdum nostri orbis implentur anni: & quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas seculorum origines fuisse arbitrandũ est, in quibus angeli, throni, dominatiões, cæteræque uirtutes seruierint deo, & absque temporum uicibus atque mẽsuris deo iubente subsisterint. Ante hæc itaque omnia tempora quæ nec sermo eloqui, nec mens comprehendere, nec cogitatio tacita audet attingere, promisit deus pater sapientiæ suæ uerbum suum, & ipsam sapientiam suam, & uitã eorum qui credituri erant mundo esse uenturam. Diligenter attendite textum & ordinem lectionis, quoniam uita æterna quam non mendax deus ante secula æterna promisit, non alia sit absque uerbo dei. Manifestauit enim (inquit) temporibus suis uerbũ suum: Ergo quam promiserat uitam æternã, ipsa est uerbum suum quod in principio erat apud patrem, & deus erat uerbum: & uerbum caro factum est, & habitauit in nobis. Quod autem uerbum dei, hoc est, Christus ipse sit uita, in alio loco testatur dicens: Ego sum uita. Vita uero non breuis, nõn aliquibus circunscripta temporibus, sed perpetua, sed æterna: Ioan.14.a
quæ manifestata est in nouissimis seculis, in prædicatione quæ credita est Paulo doctori gẽtium & magistro, ut annunciaretur in mundo, & hominibus nota heret, iuxta imperium saluatoris dei, qui nos saluos esse uoluit, id quod pollicitus fuerat implendo. Scribit autem Apostolus Tito charissimo filio, quod græce dicitur [illegible], & latino sermone non potest explicari: [illegible] enim hoc potius sonat, cum quis fidelis & proprius & (ut ita dicam) legitimus siue germanus absque comparatione alterius appellatur. Ex quo intelligimus fuisse & in filijs Pauli plurimam differentiã, quod alios haberet [illegible], id est D
germanissimos, sibique coniunctos: & de uero matrimonio, ac de libera procreatos: alios uero quasi ex ancilla & ex Agar, qui non possunt hæreditatem accipere cum liberæ filio Isaac. Sermo quippe & sapientia & doctrina qua Titus Christi ecclesias instruebat, efficiebant eum propriũ Apostoli filium, & ab omni aliorum consortio separatũ. Videamus post hæc quod sequitur: Secũdum cõmunem fidem, utrum nam omniũ qui in Christo credebant, cõmunem dixerit fidem, an cõmunem, suam tantum & Titi? Quod quidẽ melius mihi uidetur, apostoli Pauli & Titi fidem fuisse cõmunem, quam omniũ credentiũ, in quibus pro uarietate mẽtiũ, fides quoque cõmunis esse nõ poterat, sed diuersa. Ad extremũ præfatio epistolæ, & salutatio præfationis apostoli ad Titũ, tali fine cõplet. Gratia & pax a deo patre & Christo Iesu saluatore nr̃o. Siue quod & gratia & pax tam à deo patre sit quam à Christo Iesu, & utrũque ab utroque datũ possit intelligi: siue quod gratia ad patrem, & pax referat ad filiũ. Non absque scrupulo trãseundum est, quod quibusdã Apostolus imprecatus est, ut eis gratia & pax multiplicarent: nunc uero ad Titũ pax & gratia sine multiplicatione sint positæ. Noe uir iustus & naufrago orbe solus seruatus, nõ dicit plures gratias, sed unã gratiã iuenisse in cõspectu dei. Et Moyses ad dñm: Si inueni (inquit) gratiã apud te: Et sicubi alibi in persona sanctorum gratia polita est: quære & inuenies: non eos gratias inuenisse, sed gratiam. Mercator ille de euãgelio qui plures habuit margaritas, ad extremũ unam preciosam reperit, quam de multis margaritis solam emit. Perfectorum quippe est unam margaritã, & unum thesaurũ, omnibus margaritis & totius substãtiæ suæ emere cõmercio. Incipientiũ uero & adhuc in itinere positorũ, nedũ unã & solam, sed plures habere margaritas. Exod.33.c Matth.13.f

a ¶ Huius rei gratia reliqui te &c.] Apostolicæ dignitatis est ecclesiæ iacere fundamentũ, quod nemo potest ponere, nisi architectus. Fundamentum autem non est aliud præter Christum Iesum. Qui inferiores artifices sunt, hi possũt ædes super

rigeres. Et cōstituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui. Si quis est sine crimine, unius uxoris uir, filios habens fideles, nō in accusatione luxuriæ, aut non subditos

A super fundamenta cōstruere. Paulus itaq; ut sapiens architectus, & hoc omni labore contendens, ne in præparatis gloriaretur, sed ubi needū Christus fuerat annunciatus, postq̄ dura Cretensium ad fidem Christi corda mollierat: & tam sermone q̄ signis edomuerat & edocuerat eos non in uernaculum Iouem, sed in deū patrē & in Christum credere: reliqt Titum discipulū Cretæ, ut rudimenta nascentis ecclesiæ confirmaret: & si quid uidebat deesse, corrigeret: ipse pergens ad alias nationes, ut rursum in eis Christi iaceret fundamentum. Quod aūt ait, ut ea quæ deerant, corrigeres: ostendit needū eos ad plenam uenisse scientiā ueritatis: & licet ab Apostolo correcti fuerint, tamen adhuc indigere correctione. Omne aūt quod corrigitur imperfectum est. Nam & in Græco præpositionis adiectio, qua scribitur ἐπιδιορθώσῃ, non idipsum sonat qđ διορθώσῃ, id est corrigeres: sed ut ita dicam, supcorrigeres, ut scilicet ea quæ à me correcta sunt, & necdum ad plenā ueri lineam sunt retracta, à te corrigantur, & normā æqualitatis accipiāt. a ¶ Et cōstituas p ciuitates &c.] Audiant episcopi qui habēt cōstituendi presbyteros per urbes singulas potestatem, sub quali lege ecclesiasticæ cōstitutionis ordo teneatur: nec putēt Apostoli uerba esse, sed Christi, qui ad

Luc.10.c discipulos ait: Qui uos spernit, me spernit: qui autē me spernit, spernit eum qui me misit: Sic & q uos audit, me audit: qui aūt me audit, audit eum qui me misit. Ex quo manifestū est eos qui Apostoli lege contempta, ecclesiasticum gradum non merito uoluerint alicui deferre, sed

B gratia, contra Christū facere: qui qualis in ecclesia presbyter constituendus sit, per Apostolū suum in sequentibus executus est. Moyses amicus dei, cui facie ad faciem deus locutus est: potuit utiq; successores principatus, filios suos facere, & posteris propriā relinquere dignitatē, sed extraneus de alia tribu eligit Iesus, ut sciremus principatum in populos non sanguini deferendum esse, sed uitæ. At nunc cernim⁹ plurimos hanc rem beneficium facere, ut non quærant eos qui possunt ecclesiæ plus prodesse & in ecclesia erigere columnas: sed quos uel ipsi amant, uel quorum sunt obsequijs deliniti, uel pro quib⁹ maiorum quispiā rogauerit, & ut deteriora taceam, qui ut clerici fierent, muneribus impetrarūt. Diligēter Apostoli uerba attendam⁹ dicētis: Vt cōstituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui. Qui qualis presbyter debeat ordinari, in cōsequentibus differēs, hoc ait: Si quis est sine crimine, unius uxoris uir, & cætera: postea intulit: Oportet enim episcopum sine crimine esse, tanquam dei dispensatorem. Idem est ergo presbyter qui episcopus, & anteq̄ diaboli instinctu, studia in religione

1.Cor.1.b fierent, & diceretur in populis: Ego sum Pauli, ego Apollo, ego aūt Cephæ, communi presbyterorum cōsilio, ecclesiæ gubernabantur. Postq̄ uero unusquisq; eos quos baptizauerat suos putabat esse non Christi, in toto orbe decretum est, ut unus de presbyteris electus superponeretur cæteris, ad quem omnis ecclesiæ cura pertineret, & schismatum semina tollerentur. Putat aliquis nō scripturarum, sed nostram esse sententiam, episcopū & presbyterum unum esse, & aliud ætatis, aliud esse nomen officij,

Philip.1.a relegat Apostoli ad Philippenses uerba dicentis: Paulus & Timotheus serui Iesu Christi, omibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis cū episcopis & diaconis, gratia uobis & pax, & reliqua. Philippi una est urbs Macedoniæ, & certe in una ciuitate plures, ut nuncupātur episcopi esse nō poterant. Sed quia eosdē episcopos illo tempore quos & presbyteros appellabant: propterea indifferēter de episcopis quasi de presbyteris est locutus. Ad huc hoc alicui uideatur ambiguū, nisi altero testimonio

Act.20.b cōprobetur. In Actibus apostolorū scriptum est, quod cum uenisset Apostolus Miletū, emiserit Ephesum, & uocauerit presbyteros ecclesiæ eiusdē, quibus postea inter C cætera sit locutus: Attendite uobis & omni gregi, in quo uos spiritus sanctus posuit episcopos pascere ecclesiā domini, quā acquisiuit per sanguinē suū. Et hic diligentius obseruate, quomodo unius ciuitatis Ephesi presbyteros uocans, postea eosdē episcopos dixerit: Si quis uult recipere eam epistolā, quæ sub nomine Pauli ad Hebræos scripta est, & ibi æqualiter inter plures ecclesiæ cura diuiditur. Siquidē ad plebē scribit: Parete principibus uestris, & subiecti estote: ipsi enim sunt qui uigilant pro animabus uestris, quasi rationem reddentes, ne suspirantes hoc faciant: Si quidē hoc utile uobis est. Et Petrus qui ex fidei firmitate nomen accepit, in epistola sua loquitur dicens: Presbyteros ergo in uobis obsecro cōpresbyter, & testis Christi passionum, qui & eius gloriæ quæ in futuro reuelanda est, socius sum: pascite eum qui in uobis est gregem domini, non quasi cum necessitate, sed uoluntarie. Hæc propterea, ut ostenderemus apud ueteres eosdem fuisse presbyteros quos & episcopos: paulatim uero ut dissensionū plātaria euellerentur, ad unum omnem sollicitudinem esse delatam. Sicut ergo presbyteri sciunt se ex ecclesiæ consuetudine ei qui sibi præpositus fuerit esse subiectos: ita episcopi nouerint se magis consuetudine q̄ dispositionis dominicæ ueritate, presbyteris esse maiores, & in commune debere ecclesiam regere, imitantes Moysen: qui cum haberet in potestate solus præesse populo Israel, septuaginta elegit cum quibus populū iudicaret. Videamus igitur qualis presbyter siue episcopus ordinandus sit. b ¶ Si quis est sine crimine, unius uxoris uir &c.] Primum itaq; sine cri D mine sit, quod puto alio uerbo ad Timotheum irreprehensibilem nominatum, non quod eo tantum tempore quo ordinādus est, sine ullo sit crimine: & præteritas maculas noua cōuersatione diluerit: sed ex eo tempore quo in Christo renatus est, nulla peccati conscientia remordeatur. Quomodo enī potest præses ecclesiæ auferre malum de medio eius, qui in delicto simul corruerit? Aut qua libertate corripere peccantem, cum tacitus sibi ipse respondeat, eadem admisisse quæ corripit? Itaq; qui episcopatū desiderat, bonū opus desiderat. Opus inquit, non honorem, non gloriam. Oportet autem illum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, ut nō in opprobrium incidat & in laqueū diaboli. Quod autem ait, unius uxoris uir, sic intelligere debemus, ut non omnem monogamum digamo putemus esse meliorem, sed quo is possit ad monogamiam & continentiam cohortari, qui sui exemplum præferat in docendo. Esto quippe aliquem adolescentulum coniugem perdidisse, & carnis necessitate superatum, accepisse uxorem secundā, quam & ipsam statim amiserit, & deinceps uixerit continenter: alium uero usq; ad senectam habuisse matrimonium & uxoris usum, ut plerique existimant felicitatem, nunquam à carnis opere cessasse: quis uobis è duobus uidetur esse melior, pudicitior, continentior? Vtiq; ille qui infelix etiam in secundo matrimonio fuit, & postea pudice & sancte conuersatus est: & non is qui ab uxoris amplexu nec senili est separatus ætate. Non sibi ergo applaudat, quicunq; quasi monogam⁹ eligitur, quod omni digamo sit melior, cum in eo magis sit electa felicitas q̄ uoluntas. Quidā de hoc loco ita sentiunt: Iudaicæ (inquiunt) consuetudinis fuit uel binas uxores habere, uel plures: qđ etiam in ueteri lege de Abraham & Iacob legim⁹, & hoc nunc uolunt esse præceptum, ne is qui episcopus eligendus est, uno tempore duas pariter habeat uxores. Multi superstitiosius magis q̄ uerius, etiam eos qui cum gentiles fuerint, & unam uxorem habuerint, qua amissa, post baptismū Christi alteram duxerint, putāt in sacerdotio non legendos, cum utique si hoc obseruandū sit, illi ma-

Heb.13.c

1.Pet.5.a

1.Timot.3.a

A gis ab episcopatu arceri debeant: qui uagam per mere/
trices ante exercentes libidinem, unam regenerati uxo/
rem acceperint: & multo detestabilius sit fornicatũ esse
cum pluribus, q̃ digamum reperiri: quia in alio infelici
tas matrimonij est, in alio ad peccãdum prona lascivia.
Montanus & qui No
uati schisma sectãtur,
nomen sibi mũdiciæ
præsumpsere, putãtq;
secunda matrimonia
ab ecclesiæ cõmunio
ne prohibenda, cum
Apostolus de episcopis & presbyteris hoc præcipiens,
utiq; in cæteris relaxarit: non q hortetur ad secunda ma
trimonia, sed q necessitati carnis indulgeat. Scripsit &
Tertullianus de Monogamia librum hæreticũ, quem A/
postolo contraire, nemo qui Apostolum legerit, ignora
bit. Et quidem esse sine crimine episcopum siue presby
terum, & unam uxorem habere, in nostra est potestate.
Cæterum illud quod sequitur: habere filios fideles, non
in accusatione luxuriæ, ac non subditos, extra nostrã est
uoluntatem. Esto quippe parẽtes bene instituisse liberos
suos, & à parua ætate semper dominicis erudisse præce/
ptis: hi si postea se luxuriæ dederint, & superati uitijs, li/
bidini frena permiserint: nunquid culpa ad parentes re/
dundabit, & sanctitatem patris, filij peccata maculabũt?
Si qs bene erudiuit filios suos, in his puto fuisse & Isaac,
qui utiq; Esau filiũ suum bene instituisse credendus est.
Gen.15.d Verum Esau fornicarius & prophan⁹, pro una esca uen/
1.Reg.12.c didit primogenita sua. Samuel quoq; qui talis fuit, ut in/
uocaret dominũ, & dominus exaudisset eum, & in tem/
pore messis, pluuiã hyemis impetraret: habuit filios qui
B declinauerunt post auaritiam, & accipiebant munera, &
tam iniqui iudices extiterũt, ut populus nequaquam fe/
rens, regem sibi in similitudinem cæterarũ gentium po/
stularet. Ergo si electio sacerdotũ fieret, & Isaac propter
Esau, & Samuel ꝑpter filios suos indigni sacerdotio pu/
carentur. Et cum peccata parentum filijs non imputen/
tur, nequaquã iam illa uigente sententia, parentes uuam
acerbam comederunt, & dentes filiorum obstupuerunt,
filiorum uitia parentibus præiudicabunt. Primum itaq;
dicendũ est, quod tam sanctum nomen sit sacerdotij, ut
nobis etiã ea quæ extra nos sunt posita, reputentur: non
quo propter uitia nostri episcopi non fiamus, sed quod
propter filiorum incontinentiam ab hoc gradu arcendi
simus. Qua enim libertate possumus alienos filios corri
pere, & docere quæ recta sunt, cũ nobis statim possit qui
fuerit correptus ingerere, ante doce filios tuos. Aut qua
fronte extraneũ corripio fornicantẽ, cum mihi conscien/
tia mea ipsa respondeat: Exhæreda ergo fornicantem fi/
lium, abijce filios tuos uitijs seruientes. Cum autem ne/
quam filius in una tecum cõmunicat domo, tu audes de
alterius oculo festucam detrahere, in tuo trabem non ui
dens? Non itaq; iustus polluitur ex filiorum uitijs, sed li/
bertas ab Apostolo ecclesiæ principi reseruatur: q talis
fiat qui non timeat propter uitia liberorũ extraneos re/
prehendere. Deinde etiam illud est inferendum aduer/
sum eos qui de episcopatu intumescũt, & putant se non
dispensationem Christi, sed imperium consecutos, quia
non statim omnibus his meliores sint, quicũq; episcopi
non fuerint ordinati: & ex eo q electi sunt, ipsi se magis
existiment comprobatos: sed intelligãt propterea quos/
dam à sacerdotio remotos, quia eos uitia liberorum im/
pedierint. Si autem peccata filiorũ iustum ab episcopa/
tu prohibent, quanto magis unusquisq; se cõsiderans &
sciens, quia potentes potenter tormenta patientur, retra
het se ab hoc non tam honore q̃ onere: & aliorũ locum
qui magis digni sunt, nõ ambiet occupare. Ad extremũ
hoc dicendum est, in scripturis per filios λογισμοὺς, id est,
cogitationes: per filias uero πράξεις, id est, opera intelligi,
& eum nunc præcipi debere episcopum fieri, qui & cogi
tationes & opera in sua habeat potestate, & uere credat

subditos. Opôrtet enim episcopum sine crimine esse, tanq̃ dei dispensatorem: non proteruum, non iracun/ dum, non uinolentum, non percussorem, nõ turpis lucri appetitorem

in Christo, & nulla subrepentiũ uitiorum labe macule/ C
tur. ¶ Oportet enim episcopum &c.] Quæritur er/
go inter dispensatores ut fidelis quis inueniatur: & non
comedẽs & bibens cum ebriosis, percutiat seruos & an/
cillas: sed incertum dei expectet aduentum, & det conser
uis in tempore ciba/
ria. Inter uillicum au
tem & familiam hæc
sola distãtia est, q cõ/
seruus præposit⁹ est
cõseruis suis. Sciat ita
que episcop⁹ & pres/
byter, sibi populũ conseruum esse non seruum. Cætera
quæ sequuntur, in nobis posita sunt. Non proteruum, id
est, nõ tumentem & placentẽ sibi quod episcopus sit: sed
quasi bonum uillicum, id requirentem quod pluribus
prosit. Non iracundum. Iracundus est qui semper irasci
tur, & ad leuem responsionis auram atq; peccati, quasi à
uento folium cõmouetur. Et reuera nihil est fœdius præ
ceptore furioso, qui cum debeat esse mansuetus, & secun 1.Timot.2.d
dum illud quod scriptum est: Seruum autẽ domini non
oportet rixari, sed humilem esse ad omes, doctorem, pa/
tientem, in mansuetudine erudientem eos qui contra ue
niunt: ille è diuerso toruo uultu, trementib⁹ labijs, ruga
ta fronte, effrenatis conuitijs, facie inter pallorem rubo/
remq; uariata, clamore perstrepat: & errantes nõ tam ad
bonum retrahat, q̃ ad malum sua sæuitia præcipitet. In/
de est quod & Salomon ait: Ira perdit etiam sapiẽtes. Et, Prou.12.d
ira uiri iustitiã dei non operatur. Neq; uero qui aliquan
do irascitur, iracundus est: sed ille dicitur iracundus qui
crebro hac passione superatur. Prohibet quoque episco
pum esse uinolentum, de quo ad Timotheum scribitur: 1.Tim.3.a
Non multo uino deditum. Quale est aũt episcopum ui/ D
dere uinolentũ, ut sensu occupato uel exaltet risum con/
tra grauitatis decorem, & labijs dissolutis cachinnet: uel
si paululum tristis cuiusdã rei fuerit recordatus, inter po
cula in singult⁹ prorumpat & lachrymas. Longũ est ire
per singula, & insanias quas ebrietas suggerit, explicare.
Videas alios pocula in tela uertẽtes, scyphum in faciem
iacere conuiuæ: alios scissis uestibus in uulnera aliena
proruere, alios clamare, alios dormitare: qui plus bibe/
rit, fortior cõputatur: accusationis occasio est, adiuratũ
per regẽ frequentius nõ bibisse. Vomunt ut bibant: bi/
bunt ut uomant. Digestio uẽtris & guttur, uno occupan
tur officio: Hoc nũc dixisse sufficiat, quod secundũ Apo/
stolũ, in uino luxuria est. Et ubicũq; saturitas atq; ebrie/
tas fuerint, ibi libido dñetur. Specta uentrẽ & genitalia,
pro qualitate uitiorũ ordo membrorũ. Nunq̃ ego ebriũ
castum putabo, qui & si uino cõsopit⁹ dormierit, tamen
potuit peccare per uinum. Miramur aũt Apostolum in
episcopis siue presbyteris damnasse uinolentiã, cum in
ueteri quoq; lege præceptũ sit, Sacerdotes cũ ingrediun
tur templum ministrare deo, uinum omnino nõ bibere,
& Nazaræũ quãdiu sanctã comam nutriat: & nihil con/
taminatum, nihil mortale conspiciat: & à uino abstinere,
& ab uua passa, & à dilutiori quæ solet ex uinaceis fieri
potione, omniq; sicera, quæ mentem ab integra sanitate
peruertit. Dicat quisq; quod uolet, ego loquor conscien
tiam meam: scio mihi abstinentiam & nocuisse inter/
missam, & profuisse repetitam. Post uinolentiam autem
hoc præcipit, ne percussor sit: quod quidem & simpli/
citer intellectum ædificat audientem, ne facile manum
porrigat ad cædendum: ne in os alterius uerberan/
dum, insanus erumpat. Melius autem est, ut non per/
cussorem illum dicamus esse, qui mansuetus & patiens,
scit in tempore quid loquendum sit, quid tacendum:
nec sermone inutili, conscientiam percutit infirmorum.
Non enim Apostolus ecclesiæ principem formans, ue/
tat esse pugilem & pancratiasten: quod etiam in ple/
beio & quocunque gentili si fuerit, reprehenditur: sed
hoc ut dixi, ne contumeliosus & garrulus perdat eum,
quem potuit modestia & lenitate corrigere. Turpis
quoque

appetitorem. Sed hospitalem, bonorum amatorem, castum, iustum, sanctum, continentem, siue abstinentem, obtinentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem: ut potens sit consolari in doctrina sana, & contradicentes arguere. Sunt enim multi & nō subditi, uaniloqui, & mentiū deceptores: maxime qui de circuncisione sunt, quibus oportet silentium indici, qui uniuersas

A quoq; lucri appetitus ab eo qui episcopus futurus est, esse debet alienus. Sunt enim multi docentes quæ non
Prouer.16.b oportet, turpis lucri gratia: qui totas domos subuertūt, & putant quæstū esse pietatem. Melior aūt est iuxta Salomonem, modica acceptio cum iustitia, q̄ multa genimina cū iniquitate, & magis eligendum in paupertate nomē bonum q̄ in diuitijs nomen pessimū. Episcopus qui imitator Apostoli esse cupit: habens uictum & uestitum, his tantū debet esse cōtentus. Qui altario seruierint, de altario uiuant. Viuant, inquit, non diuites fiant. Vnde & æs nobis excutitur de zona, & una tantum tunica induimur: nec de crastino cogitam⁹. Turpis lucri appetitio, est plus q̄ de præsentibus cogitare. Hucusq; quid non debeat habere episcopus siue presbyter, Apostoli sermone præceptū est: nunc ecōtrario quid ha-
Matth.25.c bere debeat, explicatur. a ¶ Sed hospitalem &c.] Ante omnia hospitalitas futuro episcopo denunciatur. Si enim omnes illud de euāgelio audire desyderāt: Hospes fui, & suscepistis me: quanto magis episcopus, cuius domus, omnium cōmune esse debet hospitiū? Laicus enim unum aut duos, aut paucos recipiens, implebit hospitalitatis officium. Episcopus nisi omnes receperit inhuma-
Matth.12.d nus est. Sed uereor ne quomodo regina Austri ueniens à finibus terræ, audire sapientiā Salomonis, iudicatura est homines temporis sui: Et uiri Niniuitæ acta pœnitentia ad prædicationem Ionæ, condemnabunt eos qui maiorem Iona saluatorē audire cōtempserunt: Sic plurimi
B in populis, episcopos iudicent, subtrahētes se ab ecclesiastico gradu, & ea quæ episcopo non conueniūt exercentes: de quibus puto & Ioannē ad Gaiū scribere. Charissime fideliter facis: quodcūq; operaris in fratribus, & hoc peregrinis: qui testimoniū dederunt dilectioni tuæ corā ecclesia: quos optime facis, si præmiseris deo digne: pro nomine enim domini exierunt, nihil accipientes à gentilibus. Et uere sancto spiritu in se loquēte: quod futurum erat in ecclesija, iā tunc reprehendit dicens: Scripsi etiam ecclesiæ: sed qui primatus agere cupit eorū Diotrephes non recipit nos. Propterea cum uenero, admonebo eius opera, quæ facit malis uerbis detrahens de nobis, & non sufficit ei quod ipse non recipit fratres, sed & uolētes prohibet, & de ecclesia ejicit. Vere nūc est cernere quod prædictum est, in plærisq; urbibus, episcopos siue presbyteros, si laicos uiderint hospitales, amatores bonorū: inuidere, fremere, excōmunicare, de ecclesia expellere: quasi non liceat facere quod episcopus non faciat, & tales esse laicos, damnatio sacerdotū sit. Graues itaq; eos habent, & quasi ceruicibus suis impositos, ut à bono abducant opere, uarijs persecutionibus inquietant. Sit autem episcopus & pudicus, quē Græci σώφρονα uocāt, & Latinus interpres uerbi ambiguitate deceptus, pro pudico prudentem transtulit. Si aūt laicis imperatur ut propter orationem abstineant se ab uxorum coitu: quid de episcopo sentiendum est: qui quotidie pro suis populiq; peccatis, illibatas deo oblaturus est uictimas? Relegamus
1.Reg.21.b Regū libros, & inueniemus sacerdotē Abimelech de panibus propositionis noluisse prius dare Dauid & pueris eius: nisi interrogaret, utrum mūdi essent pueri à muliere: non utiq; aliena, sed coniuge. Et nisi eos audisset ab heri & nudiustertius uacasse ab opere cōiugali: nequaq̄ panes quos prius negauerat, concessisset. Tantū interest inter propositionis panes & corpus Christi, quantū inter umbram & corpora, inter imaginem & ueritatem, inter exemplaria futurorū, & ea ipsa quæ per exemplaria præfigurabantur. Quomodo itaq; mansuetudo, patientia, sobrietas, moderatio, abstinentia lucri, hospitalitas C
quoq; & benignitas, præcipue esse debēt in episcopo, & inter cūctos laicos eminentia: Sic & castitas propria, &(ut ita dixerim) pudicitia sacerdotalis: ut nō solum ab opere se immundo abstineat, sed etiam à iactu oculi, & cogitationis errore, mens Christi corpus confectura sit libera. Iustus quoq; & sanctus episcop⁹ esse debet: ut iustitiā in populis quibus præest, exerceat: reddens unicuiq; quod meretur: nec accipiat personā in iudicio. Inter laici aūt & episcopi iustitiam hoc interest, q̄d laicus potest apparere iustus in paucis: episcopus uero in tot exercere iustitiam potest, quot & subditos habet. Sanctus aūt quod Græce ὅσιος dicitur, magis id significat, cum ipsa sanctitas est mixta pietati, & ad deum refertur. Quem enim nos sanctū, Græci ἅγιον uocant: quem autem illi ὅσιον, nos pium in deum possumus appellare. Sit quoq; episcopus & abstinens: non tantum (ut quidam putant) à libidine & ab uxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum tristicia dejciat, ne terror exagitet, ne lætitia immoderata sustollat. Abstinentia autē in fructibus spiritus, ab Apostolo numerata est. Et si exigitur ab omnibus, quanto magis ab episcopo: qui patiens & mansuetus debet uitia ferre peccantium: consolari pusillanimes: sustentare infirmos, nulli malum pro malo reddere, sed uincere in bono malum. Ad extremum obtineat eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem: ut quomodo sermo dei fidelis est & omni acceptio- D
ne dignus, sic & ille talem se præbeat: ut omne quod loquitur, fide dignum existimetur, & uerba ipsius sint regula ueritatis. Potens quoq; sit eos qui seculi istius turbinibus exagitantur consolari, & per sanam doctrinam infirma præcepta destruere. Sana autem doctrina dicitur ad distinctionem languidæ infirmæq; doctrinæ. Talis quoq; sit, ut contradicentes arguat hæreticos siue Iudæos, & seculi istius sapientes. Et superiora quidem quæ in episcopi uirtutibus posuit, ad uitam pertinent. Hoc uero quod ait: ut potens sit consolari in doctrina sana, & contradicentes arguere, referendum est ad scientiam. Quia si episcopi tantum sit sancta uita, sibi potest prodesse sic uiuens. Porrò si & doctrina & sermone fuerit eruditus, potest se cæterosq; instruere, & non solum instruere & docere suos, sed & aduersarios repercutere: qui nisi refutati fuerint atque conuicti, facile queunt simplicium corda peruertere. Hic locus aduersus eos facit, qui inertiæ se & ocio & somno dantes, putant peccatum esse, si scripturas legerint: & eos qui in lege domini meditantur die ac nocte, quasi garrulos inutilesq; contemnunt: non animaduertentes Apostolum post catalogum conuersationis episcopi, etiam doctrinam similiter præcepisse. b ¶ Sunt enim multi & non subditi, uaniloqui, & mentium deceptores: maxime qui de circuncisione sunt, quibus oportet silentium indici: qui uniuersas subuertunt domos, &c.] Qui ecclesiæ futurus est princeps, habeat eloquentiam cum uitæ integritate sociatam: ne opera absq; sermone sint tacita, & dicta factis deficientibus erubescāt: maxime cum sint non pauci, sed plures, nec subditi, sed proterui: qui Psal.61.a
non curent illud Psalmistæ dicere: Nōne subiecta est deo anima mea? Sed bonam mentium sementem, quæ naturaliter habet noticiam dei, inani persuasione peruertant. Hoc quippe mihi Paulus uidetur sensisse, cum dicit φρεναπάτας nō ut simpliciter Latinus interpres trāstulit, deceptores, sed mentium deceptores. Et quidem sine scriptu-

uersas subuertunt domos, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. Dixit quidā ex illis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, uentres pigri. Testimoniū hoc uerum est: ob quam causam increpa illos acriter: ut sani sint in fide, nō attendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominū auersantium se à

A rarum autoritate garrulitas non haberet fidem, nisi uiderentur peruersam doctrinā etiam diuinis testimonijs roborare. Hi sunt de circuncisione Iudæi, qui tunc temporis nascentem Christi ecclesiam subuertere nitebantur, & introducere præcepta legalia: de quibus & ad Romanos & ad Galatas plenius Paulus exequitur. Et nos ante paucos menses, tria uolumina in epistolæ ad Galatas explanatione dictauimus. Tales homines doctor ecclesiæ, cui animæ populorū creditæ sunt scripturarum debet ratione superare, & silentium illis testimoniorum pondere imponere: qui non unam aut paucas domos, sed uniuersas cum dominis familijsq; subuertunt: docentes de ciborum differentijs, de sabbati iam olim abolitione, de circuncisionis iniuria: atq; utinam hoc ipsum zelo fidei Rom.10.a facerent, ex parte aliqua posset ignosci: dicente Apostolo: Cōfiteor, zelum dei habent, sed non secundum scientiam. Verum quia deus est uenter ipsorum, turpis lucri gratia uolunt proprios facere discipulos: ut quasi magistri à sectatoribus suis alantur. Possumus autem & aliter interpretari hoc quod dictum est, turpis lucri gratia: ut putemus Apostolum cōmuni uerbo usum, quo omnes hæretici cum peruersa docent, se hominum solent asserere lucratores: cum non lucrum sit, sed perditio animas interficere deceptorum. Contra, qui errantem fratrem suum iuxta euangelium corripuerit: si fuerit ille conuersus, lucratus est eum. Quod enim maius lucrum potest esse: aut quid preciosius, q̄ si humanā animam quis lucretur? Omnis igitur doctor ecclesiæ, qui ad fidē Christi B recta ratione persuadet, honestus lucrator est. Et omnis hæreticus qui quibusdā præstigijs homines fallit & fallitur, loquitur quæ non oportet, turpis lucri gratia.

a ¶ Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: &c.] Quantum ad textum sermonis, & ad cōtinentiam 1.Cor.7.f loci pertinet, hoc quod ait: Dixit quidā ex illis proprius eorum propheta: uidetur ad eos referri, de quibus superius est locutus: maxime qui de circūcisione sunt: quos oportet refrenari, qui uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia: ut sequatur, dixit quidam ex illis proprius eorum propheta. Quia uero in nullo prophetarum, qui apud Iudæam uaticinati sunt, hic hexameter uersiculus reperitur: uidetur mihi dupliciter legendū: ut hoc quod ait: Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta, cum superioribus copuletur: huius rei gratia reliqui te Cretæ: ut ea quæ deerant, corrigeres, & sequatur: dixit quidam ex illis proprius eorum propheta, id est, Cretensiū. Sed quia multa in medio sunt, & hoc absurdū uidetur, & forte nemo recipiat: propterea cum superioribus, quæ magis uicina sunt, aliter aptandum est, ut legamus: Sunt enim multi & non subditi, uaniloqui, & mentium deceptores: maxime autem qui de circuncisione sunt: quos multos & non subditos, uaniloquos, & mentium deceptores, cum his qui de circuncisione sunt, oportet refrenari: q uniuersas domos subuertunt: docentes quæ non oportet turpis lucri gratia: dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: ut id quod ait, proprius eorum propheta: non specialiter ad Iudæos & eos maxime qui de circūcisione sunt, sed ad multos referatur, qui non subditi sunt, & uaniloqui, & mentium deceptores: qui utiq; quia in Creta erant, Cretenses fuisse credendi sunt. Dicitur autem iste uersiculus in Epimenidis Cretensis Poetæ oraculis reperiri: quem in præsentiarum siue illudens prophetam uocauit: quod scilicet tales Christiani, tales habere mereantur prophetas: quomodo & prophetæ erant Baal, & prophetæ confusionis, & alij offensionum, & quoscunq; uitiosos prophetas scriptura cōmemorat: Siue uere, quia C de oraculis scripserit atq; responsis, quæ & ipsa futura prænuncient, & ea quæ uentura sunt, multo ante prædicant. Denique ipse liber, oraculorum titulo prænotatur: quem quia uidebatur diuinū aliquid repromittere: propterea Apostolum arbitror inspexisse, ut uideret quid gentiliū diuinatio polliceretur, & in tēpore abusum esse uersiculo, scribentem ad Titum qui erat Cretæ: ut falsos Cretensiū doctores, ꝓprio insulæ doctore cōuinceret. Hoc autem Paulus non solum in hoc loco, sed etiam in alijs Act.17.e fecisse deprehenditur. In actibus quippe Apostolorum, cum concionaretur ad populū, & in Areopago, quæ est curia Atheniensium disputaret, inter cætera ait: Sicut & quidam de uestris poetis dixerūt: Ipsius enim & genus sumus: quod hemistichiū in Phænomenis Arati legitur: quem Cicero in Latinum sermonem trāstulit, & Germanicus Cæsar, & nuper Auienus, & multi, quos enumerare perlongum est. Ad Corinthios quoq; qui & ipsā Attica facundia expoliti, & propter locorum uicinitatem Athe- 1.Cor.15.f niensium sapore conditi sunt: de Menandri Comœdia uersum sumpsit Iambicum: Corrumpunt mores bonos colloquia mala. Nec mirū si pro opportunitate temporis, gentilium poetarum uersibus abutatur: cum etiam de inscriptione aræ aliqua cōmutans, ad Athenienses locutus sit: Pertransiens enim, inquit, & contemplans culturas uestras, inueni & aram in qua superscriptum est, Ignoto deo. Quod itaq; ignorantes colitis, hoc ego annuncio uobis. Inscriptio autem aræ non ita erat ut Paulus asseruit, ignoto deo: sed ita: Dijs Asiæ & Europæ, & D Aphricæ: dijs ignotis & peregrinis. Verum quia Paulus non pluribus dijs indigebat ignotis, sed uno tantū ignoto deo, singulari uerbo usus est: ut doceret illū suum esse deum, quem Athenienses in aræ titulo prænotassent, & recte eum scientes colere deberent: quē ignorantes uenerabantur, & nescire non poterant. Hoc autem Paulus faciebat raro, & ut loci potius q̄ ostentationis opportunitas exigebat: in morem apium, quæ de diuersis floribus solent mella componere, & fauorum cellulas coaptare. Sunt qui putent hunc uersum de Callimacho Cyrenensi poeta sumptum, & aliqua ex parte non errant. Siquidem & ipse in laudibus Iouis aduersus Cretēses scriptitans: qui sepulchrum eius se ostendere gloriabantur, ait: Cretenses semper mendaces: qui & sepulchrum eius sacrilega mente fabricati sunt. Verum (ut supra diximus) integer uersus de Epimenide poeta ab Apostolo sumptus est, & eius Callimachus in suo poemate est usus exordio. Siue uulgare prouerbium, quo Cretenses fallaces appellabantur, sine furto alieni operis in metrum retulit. Putant quidam Apostolum reprehendendum, q imprudēter lapsus sit, & dum falsos doctores arguit, illum uersiculum comprobarit: quod propterea Cretenses dicunt esse fallaces, q Iouis sepulchrum inane construxerint. Si enim, inquiunt, Epimenides siue Callimachus propterea Cretenses fallaces & malas bestias arguūt, & uentres pigros, quod diuina non sentiant, & Iouem qui regnet in cœlo in sua insula fingant sepultū, & hoc quod illi dixerunt, esse uerum Apostoli sententia comprobatur: sequitur Iouem non mortuū esse, sed uiuum. Imperite igitur Paulus idololatriæ destructor: dum aduersus peruersos doctores agit: deos q̄s impugnabat, asseruit. Quibus breuiter respōdendum est: sicut in eo quod ait: Corrumpunt mores bonos, colloquia praua: Et in illo: Ipsius enim & genus sumus: non statim totam Menandri Comœdiam, & Arati librum probauit, sed opportunitate uersiculi abusus est: ita & in præsenti loco, nō totū

opus

A opus Callimachi siue Epimenidis: quorum alter laudes
Iouis canit, alter de oraculis scriptitat, per unum uersicu
lum confirmauit: sed Cretenses tantum mendaces uitio
gentis increpauit: non ob illam opinionem, qua sunt ar
guti à poetis, sed ob ingenitam mentiendi facilitatem, de
proprio eos gẽtis au/
tore confutans. Qui
autem putant totum
librum debere sequi
eũ qui libri parte usꝰ
sit: uidentur mihi &
Iudæ.a apocryphũ Enochi,
de quo apostolus Iu/
das in epistola sua te
stimonium posuit, in
ter ecclesiæ scripturas recipere, & multa alia quæ Apo/
stolus Paulus de reconditis est locutus. Possumus enim
hoc argumẽto dicere: quia apud Athenienses ignotum
deum colere se dixit, quem illi in ara annotauerãt: debe/
re Paulum & cætera quæ in ara scripta fuerant sequi, &
ea quæ Athenienses faciebant, facere: quia cum Atheni/
ensibus in cultura ignoti dei ex parte consenserat. Abiit
ut argumentũ & scholasticam elegantiam in calumniam
traham. Nemo est tam siccarius, & tam parricida, tam
ueneficus, qui non aliquid boni aliquando fecerit. Ergo
si unum bonum illius uidens probauero, & in cæteris
mihi incumbet necessitas, quæ mala fuerint approbãdi.
Si inimicus aduersus nos iurgetur & clamitet, nõne in/
ter uerba simultatis & rixæ aliquid loquetur ueritans?
quod & à nobis quoque aduersus quos loquitur, non usque
quaque reprehenditur. Itaque & Callimachus & Epimeni/
des, non ideo uera dixerunt Iouem deum esse, & reliqua
quæ in eorum carminibus continentur, quia Cretenses
fallaces sunt, sed in eo tantũmodo uerũ locuti sunt, quia
ingenitum Cretensium uitium expressere mendacij: qui
B quia fallaces sunt, non statim & uerum non aliquãdo di/
xerunt. Nec enim Iupiter deus idcirco non esset, si Cre/
tenses uera loquerentur: sed illis tacẽtibus, qui mortuus
erat, dei uocabulum non haberet. Denique ut sciamus A/
postolum non fortuito, & ut libet transitorie (ut illi ar/
bitrantur) sed cõsiderate & circunspecte, & ex omni par
te se protegentem aduersus Cretenses locutum: Testimo
nium, inquit, hoc uerum est: non totum carmen, de quo
testimonium sumptum, nõ uniuersum opus: sed tantum
hoc testimonium, hic uersiculus quo mendaces uocan/
tur. Et utique qui in una tantum poematis parte cõsensit,
cætera confutasse credendus est. Quomodo autem uel
Cretenses mendaces, & stulti Galatæ, uel dura ceruice
Israel: uel unaquæque prouincia proprio uitio denotetur,
in epistola Pauli ad Galatas disseruimus. Et quia nihil
amplius est quod hic possimus afferre, illo contenti su/
mus. Quamobrem increpa (ait) illos acriter: Mendaces
quippe sunt, & malæ bestiæ, & uentres pigri: qui falsa per
suadent, qui ferarum ritu sanguinẽ sitiunt deceptorum,
& non cum silentio operantes, suum panem manducãt:
quorum deus uenter est, & gloria in confusione eorum,
& increpa ut sani sint in fide. De qua fidei sanitate & in
consequentibus loquitur: Senes sobrios esse, honestos,
pudicos, sanos in fide, & charitate, & patientia: ad quam
fidei similitudinem, doctrinæ quoque sanitas appellatur.
Erit (ait) tempus quando sanæ doctrinæ non acquiescẽt.
1.Tim.6.a Sunt & sermones sanitatis, de quibus ad Timotheum in
prima epistola loquitur: Si quis aliter docet, & non ac/
quiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi, &
quæ secundum pietatem est doctrinæ. Et in secunda: Ex/
emplum habens sanorum uerborum quæ à me audisti.
2.Tim.1.d Qui hanc habẽt fidei & doctrinæ sanitatẽ atque uerborũ,
non attendent Iudaicis fabulis & mãdatis hominũ auer
santiũ se à ueritate. Acquiescamus paulisper Iudæis, & eo
rum qui apud eos sapientes uocantur, pariter ineptias
audiamus, & tũc intelligemus quæ sunt Iudaicæ fabulæ
sine autoritate scripturæ, sine ulla assertione rationis, ani

se à ueritate. Omnia munda mundis: coinquinatis au/
tem & infidelibus nihil mũdum, sed polluta est eorum
& mens & conscientia. Cõfitentur se nosse deum, fa/
ctis aũt negant, execrabiles & inobedientes, & ad om/
ne opus bonum reprobi.

Cap. II.

Tu uero

lia quædam & fabulosa fingentiũ: de quibus Esaias pro/ C
phetauit dicens: Populus hic labijs me honorat: cor aũt Esa.29.d
eorum longe est à me. Sine causa autẽ colunt me, docen/
tes doctrinas & mandata hominũ. Quod testimonium
saluator in euãgelio cõprobans, arguit eos legi dei man
data hominũ prætu/
lisse: Deꝰ quippe ait: Matth.15.a
Honora patrẽ & ma/
trẽ. Illi uero tradide/
runt: quia quicunque
dixerit patri & matri:
munus quodcũque est
ex me, tibi proderit,
& non honorificauit
patrẽ suũ & matrem.
Si quis post aduentum Christi cõciditur & non circun/
ciditur: Iudaicis seruit fabulis, & mandatis hominũ auer
santiũ ueritatẽ. Non enim qui in manifesto Iudæus est, sed
qui in occulto, & circuncisio cordis in spiritu, nõ literæ.
Si quis pascha agit, non in azymis synceritatis & uerita
tis: ut exterminet ex anima sua omne uetus fermentum
malitiæ & nequitiæ: iste attẽdit fabulas, & umbras sequi
tur, ueritate neglecta. Si quis non resurgens cum Chri/
sto: nec quærens ea quæ sursum sunt, sed quæ deorsum,
dicit: ne tetigeris, ne gustaueris, ne tractaueris, quæ sunt
in corruptione ipso usu, secundũ præcepta & doctrinas
hominũ: iste sequitur iusticias nõ bonas, & præcepta nõ
bona. Vbi aũt est ueritas & lex spiritualis, ibi iustificatio
nes bonæ, & præcepta sunt optima: quæ qui fecerit, uiuet
in eis. a ¶ Omnia munda mũdis &c.] Quia superius
dixerat: Sunt enim multi, & nõ subditi, uaniloqui, & de/
ceptores, maxime qui de circũcisione sunt, & de his qui
ab eis decepti fuerant, consequenter addiderat. Increpa
illos acriter, ut sani sint in fide: non intendentes Iudaicis
fabulis, & mandatis hominũ auersantiũ ueritatẽ. Et quo
modo ad Galatas & ad Romanos plenissime disputat, D
putabant inter cibos esse distantiam: cum aliqui mũdi,
aliqui uiderentur immundi: propterea nunc infert: Om
nia munda mundis: his uidelicet qui in Christo credũt,
& sciunt omnẽ creaturã bonam esse, & nihil abijciẽdum
quod cum gratiarũ actione percipitur. Coinquinatis au
tem & infidelibus nihil mundũ: quia polluta est eorum
& mens & conscientia: propterea etiam quæ munda sunt
per naturã, eis immunda fiunt: Non quo uel mundũ sit ali
quid uel immundũ: sed pro qualitate uescentiũ, & mun/
dum mundis, & immundũ contaminans fiat. Alioquin
infideles quosque atque pollutos, etiã panis benedictionis,
& calix dominicus non iuuat: quia qui indigne comede/
rit de pane illo, & de calice biberit, iudicium sibi mandu
cat & bibit. Aduentu Christi purgata sunt omnia. Quæ
ille mundauit, nos cõmunicare non possumus. Sed con
siderandum ne ista tractantes, occasionem illi hæresi de/
mus: quæ iuxta Apocalypsim & ipsum quoque apostolũ Apoc.2.f
Paulum scribentẽ ad Corinthios, putat de idolothytis 1.Cor.8.b
esse uescendũ: quia omnia munda sunt mundis. Nunc e/
nim Apostolo non fuit propositũ de his quæ immolan/
tur dæmonibus disputare: sed aduersus Iudæos, qui se/
cundum legis abolitæ disciplinã, quædam munda, quæ/
dam arbitrabanẽ immũda. Non enim, inquit, possumus 1.Cor.10.e
mensæ domini participare, & mensæ dæmoniorũ, nec ua
lemus simul bibere calicem domini, & calicẽ dæmonio/
rum. In nobis itaque est comedere uel munda uel immun
da. Si enim mundi sumus, munda nobis est creatura. Si
aũt immundi & infideles, fiunt nobis uniuersa cõmunia:
siue per inhabitantem in cordibus nostris hæresim, siue
per conscientiã delictorũ. Porrò si cõscientia nostra nos
nõ reprehenderit, & habuerimus fiduciã pietatis ad do
minum: orabimus spiritu, orabimus & mente: psallemus
spiritu, psallemus & mente, & procul erimus ab his, de
quibus nunc scribitur: Polluta est eorũ & mens & consci
entia. b ¶ Cõfitentur se nosse deum &c.] Hi quorum
polluta est & mens & conscientia, deum se nosse confi/
tentur

TV uero loquere quæ decet sanam doctrinam. Se-
nes sobrios esse, honestos, pudicos, sanos: in fide &
charitate

A tentur: factis autem negant: secundũ illud quod in Esaia
dicitur: Populus hic labijs me honorat: cor autẽ eorum
longe est à me. Quomodo igitur labijs quis honorat, &
corde procul recedit: ita deum sermone quis confitens,
operibus negat. Negans autem operibus deum, confes-
sione simulata, recte
execrabilis & ꝓpha-
nus est, & nulla ueri-
tatis ratione persua-
sibilis: inobediẽs & incredu
lus appellatur. Vnde euenit ut ad omne opus bonũ re-
probus sit, quod scilicet & ea quæ naturali bonitate supe
ratus forte bona fecerit: non sint bona, dum mentis per-
uersitate sunt reproba. Existimãt quidam in eo tantum
deum negari, si in persecutione quis à gentilibus cõpre-
hensus, se renuerit Christianũ. Sed ecce Apostolus om-
nibus quæ peruersa sunt factis, deum asserit denegari.
Christus sapientia est, iusticia, ueritas, sanctitas, fortitu-
do. Negatur per insipientiam, sapiẽtia, per iniquitatem,
iusticia, per mendacium, ueritas, per turpitudinem, san-
ctitas, per imbecillitatem animi fortitudo. Et quotiens-
cunq; uincimur uitijs atq; peccatis, totiens deum nega-
mus. Et econtrario: quotiens bene quid agimus, deũ con
fitemur. Nec arbitrandum est in die iudicij illos tantum
à dei filio denegandos, qui in martyrio Christum dene-
garunt: sed per omnia opa, sermones, cogitationes, Chri
Act.1.a stus uel negatus negat, uel confessus confitetur. De hac
puto cõfessione & discipulis præcepit dicens: Eritis mihi
testes in Hierusalẽ, & in omni Iudæa, & Samaria, & usq;
ad extremum terræ: ut in omnibus bonis operibus atq;
sermonibus, mens Christum ipsi dedita confiteatur. Est
& quædam laudanda negatio: de qua & ipse Apostolus
Titum.2.c ait: Vt abnegantes impietatem & secularia desideria, ca-
ste, & iuste, & pie uiuamus in præsenti seculo: expectan-
tes beatã spem & aduentũ saluatoris nostri dei. Quam
B negationem qui negauerit, & sequi uoluerit saluatorem
Luc.9.c loquentem: Quicunq; uoluerit uenire ad me, abneget se
metipsum: exutus ueterem hominẽ cum operibus eius:
& indutus nouum, sequetur deum suum. Quomodo au
tem se quis abneget, contẽplandũ est. Pudicus fornicato
rem quod prius fuerat, negat: sapiens imprudentem, iu
stus iniustum, fortis infirmum. Et ut in commune de om
nibus loquar: totiens negamus nos, quotiens priora ui-
tia calcantes, desinimus esse quod fuimus, & incipimus
esse quod ante non fuimus. CAP II.

TV uero loquere quæ decet sanam doctrinam &c.]
Aliud est sanam doctrinam loqui: aliud ea quæ sanæ
conueniunt docere doctrinæ: quia in altero simplex tan
tum institutio est: in altero cũ eo quod doces, uitæ quoq;
Matth.5.c correctio est. Qui enim soluerit unum de mandatis istis
minimis & docuerit sic homines, minimus uocabitur in
regno coelorum: domino præcipiente discipulis, non so-
lum in meditatione scripturarum eos laborare debere,
ut quæ scripta sunt, replicent & condant in memoriæ the
sauro: sed prius faciant quæ præcepta sunt. Quicunq; ue
ro fecerit & docuerit, ille uocabitur magnus in regno coe
lorũ. Nisi enim supergressa fuerit nostra iusticia scriba-
rum iusticiam & Pharisæorum, non possumus ingredi
Matth.23.a regna coelorum: Qui supra Moysi cathedram sedentes
dicunt, & non faciunt, & alligãt onera importabilia, quæ
ceruicibus hominum imponunt, & ipsi minimo digito
nolunt ea cõtingere. Hoc igitur nunc Apostolus Titum
filium in Christo, & discipulum suum docet: ut ea loqua
tur quæ sanæ doctrinæ conueniant: quia tunc doctrinæ
sit sanitas, cum doctoris doctrina pariter & uita consen-
tiant. b ¶ Senes sobrios esse, honestos, pudicos, sanos
in fide, &c.] Generaliter Tito ante præcipiẽs quid ipse
loqui deberet ad cunctos, in eo quod ait: Tu uero loque
re quæ decet sanam doctrinam: nũc per singulas species
quid unamquamq; ætatem deceat, exponit. Primum se-
nibus uiris conuenientia: deinde anus quid deceat: ter-
tio quæ adolescentibus apta sint, tam maribus uidelicet,
quàm foeminis: licet in præcepto mulierum uetularum C
de adolescentibus foeminis mandata subiecerit: ut non
tam ipse doceret adolescentulas, quàm quid à uetulis doce-
rentur, exponeret. Extremo de seruis, & per singulas æta
tes, & conditiones, sic decenter præcepta cõstituit ut ser
mo eius, uitæ motusq;
sit regula. Senes igitur
sobrios esse, siue uigi
lantes: quia νηφάλιοι
apud Græcos utrũq;
sonat: honestos: ut ætatis grauitatẽ, morum grauitas de-
coret. Pudicos, ne in aliena ætate luxurient: ne iam frigi-
do ad libidinem sanguine, exemplo sint adolescentibus
ad ruinam. Sanos in fide: de qua fidei sanitate supra dixi
mus. Sanos aũt non tantum in fide, uerum & in charita-
te & in patientia: ut cum primam fidei habuerint sanita
tem, audiant à saluatore: Fides tua te saluum fecit. Et ali- Mar.10.g
bi: Neq; in Israel tantã fidem inueni. Et propter eandem Matth.8.b
fidei sanitatẽ, fiant filij Abrahæ: de quo scriptum est: Cre Gen.15.b
didit Abraham deo, & reputatum est ei ad iusticiam. Et
Abacuk de hac fidei sanitate cõmemorans ait: Iustus au Abac.2.a
tem ex fide mea uiuit. Relege ad Hebræos epistolã Pauli Heb.11
apostoli: siue cuiuscunq; alterius eã esse putas: quia iam
inter ecclesiasticas est recepta: totũ illum catalogũ fidei
enumera: in quo scriptũ est: Fide maius sacrificiũ Abel
à Cain obtulit deo, & Enoch translatus est, ne uideret
mortem, & Noe de his quæ necdũ uidebat, deo credens
fabricatus arcam, & Abrahã in terram quam nesciebat,
egressus est. Et ne uideretur scriptura nullũ mulieribus
fidei exemplum dare: in eadem epistola scribitur: quia
& Sara acceperit uirtutem ad recipiendũ semen alieno
iam ætatis suæ tempore: quia fidelem eum qui repromi-
serat, arbitrata est. Laudatur ibi fides Isaac, & Iacob, & Io
seph, Moysi quoq; & Rahab, & cæterorum, quos melius
poteris scire, qui ipsam epistolam legerit. Quomodo est
igitur fidei sanitas: ita eadem sanitas & in charitate est. D
Quis aũt sanitatem possidet charitatis, nisi ille qui pri-
mum deum dilexerit ex tota anima sua, & ex toto corde
suo, & ex totis uiribus suis? Deinde Christi præceptum
audiens in proximum: Diliges proximum tuum sicut Matth.5.g
teipsum, diuiserit charitatẽ: quia in his duobus manda-
tis pendet omnis lex & prophetæ. Qui habet sanitatem 1.Cor.13.b
charitatis, non æmulatur, non inflatur, non agit perpe-
ram, non inhoneste, non ad iracundiam concitatur, non
cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet
autem ueritati: omnia sustinet, omnia credit, omnia spe-
rat, omnia præstolatur. Et quia charitas nunq̃ excidit:
qui in charitatis est sanitate, nunq̃ & ipse corruit. Siqui-
dem nec tribulatio eum, nec angustia, nec fames, nec per-
secutio, nec nuditas, nec periculum, nec gladius separare
poterit à sanitate charitatis quam habuerit in Christo Ie
su. Quid de gladio & cæteris minoribus loquar: quæ nõ
possunt eũ diuidere, qui sanitatis possidet charitatẽ: cum
nec mors, nec uita: nec angeli, nec principatus: nec præ-
sentia, nec futura: nec fortitudo, nec altitudo, nec profun
dum, nec alia qualibet creatura possit separare eum qui
habet charitatẽ sanitatis in Christo Iesu? Si intellecta est
à nobis sanitas charitatis, de scripturis aliquod suma-
mus exemplũ, eorum qui in infirmitate sunt charitatis.
Ait saluator de extremis temporibus: Quia cum multi- Matth.24.b
plicata fuerit iniquitas, refrigescet charitas multorũ. Ca
lida quippe est charitas in his qui feruent in spiritu: fri-
gens aũt & glacialis & gelida, in his qui flatus aquilonis
durissimos suscepere. Ab aquilone enim exardescẽt ma- Hiere.1.c
la super omnes inhabitantes terrã. De hoc frigore chari-
tatis & Amnon in sorore sua Thamar obriguerat. Timen 2.Reg.13.a
dum ergo ne forte & nos hac infirmitate charitatis ali-
quando superemur. Nonnunq̃ enim euenit, ut primum
à nobis in uirginem siue in quamlibet foeminam sit san-
cta dilectio, & cum mollita mens fuerit in affectus, pau-
latim sanitas charitatis languore pallescat, & infirmari
incipiat, & ad extremã mortem diligentem ferat. Vnde
& Apo-

charitate, & patientia. Anus similiter in habitu sancto, non incentrices, non uino multo seruientes, bene docentes, ut ad castitatem erudiant adolescentulas: ut ament uiros suos: ut ament filios: pudicas, castas, habentes domus diligentiã, benignas, subditas uiris suis, ut uerbum dei non blasphemetur. Iuuenes similiter exhortare ut pudici sint in omnibus: teipsum exemplũ præbens bonorum operum: in doctrina, in integritate & castitate, in sermone sano & irreprehensibili: ut qui ex aduerso est, uereatur nil habens de nobis dicere mali. Serui

A & Apostolus caute & prudenter Timotheo præcipit, ut exhortetur adolescentulas in omni castitate. Omnis autem castitas, in carne, & spiritu, & anima est, ne scandalizet oculus: ne in pulchritudine uultus fœminæ hærẽtes pendeamus: ne blanda nos audire uerba delectet: ne ad simulatos sermones mẽs pri⁹ dura marcescat. Caueãt ergo (ut diximus) tã iuuenes q̃ senes: tã adolescentulæ, q̃ uetulæ, & omni diligentia custodiant cor suum: ne per sanitatẽ dilectionis, morbus charitatis introeat, & per amorẽ sanctum, fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam. Qui sanus est in fide, qui sanus in charitate, sanus quoq; sit in patientia, & patientia quæ maxime in tentationibus cõprobatur: quia nihil prodest habuisse quæ supra enumerauimus, nisi omnes diuitiæ & mercimonia quibus onosta nauis est, in tempestate seruentur, & perflãtibus hincinde uẽtis, absq; naufragio ea quæ bene parta sunt, liberentur. Qui enim perseuerauerit usq; in finẽ, hic saluus erit. a ¶ Anus similiter in habitu sancto &c.] Tametsi apostolus Petrus præceperit: ut uiri uxoribus suis tanq̃ infirmiori uasculo honorem tribuant. Non tamen arbitrandum est, quod uxor quæ corporis uasculum habet infirmum, statim & anima infirmior sit. Vnde nunc
1.Cor.12.c præcipitur eis: ut in ipsis quoq; illud Apostoli compleatur: Virtus in infirmitate perficitur: & dicitur, ut & om-
B nia habeant, quæ senibus uiris sunt præcepta cõmuniter, in eo scilicet quod ait: Anus similiter, hoc est: ita ut uiri senes, in omnibus honestæ, sobriæ, pudicæ, sanæ in fide & charitate, & patientia: & pro sexu suo hoc habeant proprium, ut sint in habitu sancto: siue ut melius legitur in Græco [illegible] ut ipse quoq; earum incessus & motus, uultus, sermo, silentium, quandam decoris sacri præferant dignitatem. Et quia hoc genus muliercularum esse solet garrulũ, iuxta illud: Simul autem & ociosæ discunt circumire domos: non solum autẽ ociosæ, sed & uerbosæ & curiosæ, loquentes quæ nõ oportet: Propterea eas uult esse non incentrices, id est, non accusatrices: nõ tales quæ ut alijs placeant, de alijs detrahãt: Aut certe quia ipsæ adolescentiam iam transgressæ sunt, de adolescentularum ætatibus disputent, & dicant: illa sic ornatur: illa sic comitur, sic illa procedit: amat illum, amatur ab illo, cum etiam si hæc uera sint, nõ tam apud cæteros debeant accusare, q̃ ipsam secrete Christi charitate corripere, & magis docere ne faciat, q̃ in publico accusare quod fecerit. Solent hæ ætates, quia corporis frixere luxuriã: licet sint plurimæ, quæ nec canos suos erubescant, & ante gregem nepotum, trementes uirgunculæ componantur, uino se dedere pro libidine, & cum inter pocula sibi prudentes uisæ fuerint & facundæ: morum quasi austeritatem assumere, loquentes hoc quod sibi uidentur esse, & nõ recordãtes illud quod fuerũt. A uini ergo nimio potu anus prohibeantur: quoniã quod in adolescentibus libido, hoc in senibus ebrietas est. Aut quomodo potest docere anus adolescẽtulas castitatem: cum
1.Tim.5.b si ebrietatem uetulæ mulieris adolescentula fuerit imitata, pudica esse non possit. Signanter aũt expressit, non uino multo seruiẽtes: Seruitus enim quædã est & extrema conditio, uino sensus hominis occupari, & non suũ esse, sed uini. Quia igitur docuit quales primo anus deberẽt esse, & post illa quæ cum senibus uiris habent communia, etiam propria earum exposuit: ut honesto & sancto habitu & omni decore sint plenæ: nec accusatrices, nec alijs detrahentes, nec uino sensibus occupatis: Nunc C
consequenter doctrinæ eis frena permittit: ut cum tales fuerint, docendi habeant libertatem: ut scilicet doceant ea quæ bona sunt. Licet enim in alio loco dixerit: Doce- 1.Tim.2.d
re autem mulieribus nõ permitto: sic intelligendum est, ut in uiros sit illis doctrina sublata. Cæterum adolescentulas doceant quasi filias suas. Primum castitatem: quia aduersus hanc magis in ætate florenti pugnat inimicus, & uirtus eius omnis contra fœminas in umbilico uentris est: deinde ut ament uiros suos, diligant filios. Quæ doctrina est amare uiros: cum hoc non in eloquio docentis, sed in corde amandis sit constitutum? Vult eas amare uiros suos caste: uult inter uirum & mulierem esse pudicã dilectionem: ut cum pudore & uerecundia, & quasi necessitate sexus reddat potius debitum uiro, quàm ipsa exigat ab eo, & opera liberorum ante oculos dei & angelorũ perpetrare se credat: ita ne illa erubescet etiam secretum cubile, & noctis tenebras, & clausum cubiculũ suum: cum omnia patere dei oculis cogitarit. Filios autem ita diligunt, si eos in dei erudiãt disciplina. Cæterum nolle eos cõtristare docendo quæ bona sunt, & libertatem tribuere peccandi: non est amare filios, sed odisse. Erudiantur quoq; adolescentulæ, ut domus habeant diligentiam. Et quia poterat euenire, ut diligentia domus cum austeritate regeretur, & per hoc Apostoli præceptum, matro- D
na seuerior fieret in seruulos: ideo copulauit, benignas: ut tunc se crederet mariti bene domum regere, si cum benignitate imperet seruulis, nõ in terrore. Necnon & subditas uiris suis: ne forte diuitijs & nobilitate perflatæ dei sententiæ nõ meminerint: per quam subiectæ sunt uiris. Ait quippe ad mulierem: Ad uirum tuum cõuersio tua, & ipse tui dominabitur. In quo sanctæ scripturæ considerãda prudentia est: quia nõ uiro hoc dominus sit locutus, & dixerit: Dominaberis uxori tuæ, sed ipsi mulieri: ut illi præmium relinqueret obsequelæ, dum in potestate eius est, si dei uelit obedire præceptis: seruire uiro & marito esse subiecta: ut quodammodo esset libera seruitus, & dilectione plena: ideo seruiens est uiro, dũ eum metuit offendere. Etenim non est creatus uir propter mulierem, sed mulier propter uirum. Et cum caput mulieris uir sit: caput autem uiri, Christus, quæcunq; uxor non subijcitur uiro suo, hoc est, capiti suo: eiusdem criminis rea est, cuius & uir si non subijciatur Christo capiti suo. Verbum autem domini blasphematur: uel dum contemnitur dei prima sententia, & pro nihilo ducitur: Vel Christi infamatur euangelium, dum contra legem fidemq; naturæ, ea quæ Christiana est & ex dei lege subiecta, uiro imperare desiderat: cum etiam gentiles fœminæ uiris suis seruiant communi lege naturæ. b ¶ Iuuenes similiter exhortare ut pudici sint in omnibus teipsum exemplum præbens bonorum operum: in doctrina &c.] Sicut in eo quod supra præceperat dicẽs: Anus similiter in habitu sancto: similitudinem anuum dixeramus, ad senes esse referendam: Ita nunc in eo quod intulit: Iuuenes similiter hortare ut pudici sint: similitudinẽ iuuenũ ad anus, & per anus ad senes arbitramur aptandam: ut senum habeant sobrietatem, & honesti sint & pudici, & sani in fide & charitate, & patientia. Anuum autem in habitus sanctitate, ut non sint accusatores, non uino multo seruientes, bene docentes, & cætera. Proprium aũt adolescentulorũ hoc posuit, ut pudici sint in omnibus

**Serui dominis suis subditi sint in omnibus: sint pla-
tes, non contradicentes, non furantes: sed omne... n
ostendentes bonam, ut doctrinam saluatoris nostri dei
ornent**

A omnibus: tam scilicet mente, quàm corpore: tam opere, quàm
cogitatione: ut nulla sit in adolescente suspicio turpitudi-
nis. Et licet quidam de Latinis ita existiment legendum:
Iuuenes similiter hortare ut pudici sint, & postea infe-
rant, in omnibus teipsum formam præbens bonorum
operum: tamen scia-
mus, in omnibus, ad
superiora esse referen-
dū: id est, hortare ut
pudici sint in omnib.
Sciendum quoque est
quod cōtinentia non
solum in carnis opere & animi concupiscentia, sed in om-
nibus rebus necessaria sit: ne honores indebitos appeta-
mus: ne accendamur auaricia: ne ulla passione supere-
mur. Teipsum, inquit, formam præbens bonorum ope-
rum. Nihil prodest aliquem exercitatum esse in dicēdo,
& ad loquendū triuisse linguam: nisi plus exemplo do-
cuerit quàm uerbo. Denique qui impudicus est, quamuis di-
sertus sit: si ad castitatē audientes cohortetur: sermo eius
infirmus est, & autoritatē non habet cohortandi. Et econ-
trario quamuis sit rusticanus & tardus ad loquendum:
si castus fuerit, exemplo suo homines potest ad uitæ simi-
litudinem impellere. Quod aūt ait, in incorruptione: sic
accipiendum: quod incorruptio proprie uirginitatē so-
net. Denique qui uirgines sunt, uulgo incorrupti appella-
ri solent, & qui uirgines esse desierint, corrupti nominan-
tur, & dicimus, illa quæ fuit olim uirgo, corrupta est. Vn-
de & Titum existimo priusquam carnis opere occupare-
tur, euangelio credentē accepisse baptisma, & uirginem
permansisse, & nūc ab Apostolo ut in incorruptione for-
mam sui præbeat cōmoneri: quam quidem incorruptio-
nem in Timotheo nō uidemus. Nam cum ei diceret: Ne-
mo adolescentiam tuam contemnat: sed forma esto fide-
lium in sermone: in conuersatione, in charitate, in fide, in
B castitate: de incorruptione tacuit, & tantum posuit casti-
tatem. Castitas autem & in cœlibatu absque uirginitate in-
telligi potest: Nisi forte castitatem accipiamus in mente:
incorruptionē uero in corpore: iuxta illud quod alibi
in uirginis definitione scribitur: ut sit sancta corpore &
1.Cor.7.f spiritu: Et ipse nunc consequenter adiunxit: In doctrina,
in incorruptione: in pudicitia. Possumus & pudicitiam
& incorruptionem, & in doctrinæ integritate interpreta-
ri: nisi quod specialiter sequitur sermone sano & irrepre-
hensibili, propriū haberet super doctrinæ institutione
præceptum. Quod autē ait, sermone irreprehēsibili, non
quod ullus tantæ facundiæ & prudentiæ sit, ut à nemine
reprehendatur: reprehenduntur quippe & apostoli & e-
uangelistæ ab hæreticis & gentibus: sed quod nihil di-
gnum reprehensione dicat aut faciat: licet aduersarij sint
ad reprehendendum parati. Et quia sunt multi non sub-
diti, uaniloqui & mentiū deceptores: qui oderunt in por-
tis arguentem, & sermonem sanctum abnominātur: pro-
pterea exemplū nos in omnibus præbeamus: in doctri-
na, in integritate, in pudicitia, in sermone sano & irrepre-
hensibili: ut aduersarij uitæ & doctrinæ nostræ sanitate
perterriti: non audeāt accusare: hoc est, nihil uerisimile
in accusatione confingere. Et reuera usque hodie uidemus
nō nullos in ecclesijs, quanquàm hæc rara auis sit, tantæ gra-
uitatis continentiæque esse: ut etiam ab aduersarijs habeāt
testimoniū, & dicatur, uir magnus est ille, & sanctæ con-
uersatiōis: probisque moribus nisi esset hæreticus. Nemo
est enim tam immoderatæ impudentiæ, ut solis radios
possit accusare tenebrosos, & clarum lumen caligine no-
2.Cor.11.c ctis offundere. Vnde & Apostolus hæc eadē præcauens
ait: Vt auferam occasionem his qui uolunt occasionem.
Potest autem is qui ex aduerso est & diabolus intelligi:
qui accusator est fratrū nostrorum: ut Ioannes euangeli-
sta prædicat: qui cum nihil habuerit mali quod nobis
obijciat erubescit, & criminator non poterit criminari.
Diabolus autem in Latina lingua criminatorem sonat.
¶ Serui dominis suis subditi sint in omnibus, sint pla-
centes non contradicentes &c.] Quoniam dominus & C.
saluator noster qui in euāgelio ait: Venite ad me omnes Matth.11.d
qui laboratis & onerati estis & ego reficiam uos: nullam
conditionē, ætatem, sexum, à beatitudine arbitratur alie-
num: propterea nunc Apostolus & seruis præcepta con-
stituit: scilicet ut par-
ti ecclesiæ mēbrisque
corporis Christi. Et
quomodo superius
senes, anus, adolescen-
tulas, iuuenes, quid
Titus erudire debe-
ret edocuit: ita nunc seruis apta præcepta cōstituit. Pri-
mum ut subditi sint dominis suis in omnibus. In his aūt
omnibus, quæ non sunt contraria deo: ut si dominus ea
iubet quæ non sunt aduersa scripturis sanctis, subijcia-
tur seruus domino. Sin uero contraria præcipit, magis
obediat spiritus quàm corporis domino. Diligenter attendi-
te quomodo congrua personis præcepta decernat. Ser-
ui, inquit, dominis suis subditi sint in omnibus. In alio Eph.6.a
loco disputās de filijs ait: Filij obedite parentibus. Filios Col.3.c
quippe decet parentibus obedire: Seruos uero imperan-
ti domino esse subiectos. Nec illud putemus esse contra-
rium quod in alia epistola, mulieres (ait) subiectæ sint ui-
ris, & in hac subiectas uiris suis asseruit uxores: quasi eo- Luc.2.g
dē uerbo & in seruis & in uxoribus usus sit. Quodāmodo
enim maritus uxoris est dominus: Ipse inquit, domina-
bitur tui. Erat & saluator subiectus parentibus suis: sed
cū adhuc duodecim esset annorū, & nihil differret à ser-
uo, dominus omniū: necdum enim ad perfectā uiri æta-
tem quæ posset hæreditatem capere peruenerat. Sed &
alibi de eo scriptum est: quia cum subiecta ei fuerint om-
nia, tunc ipse filius subijcietur ei qui sibi subiecit omnia, 1.Cor.15.d
ut sit deus omnia in omnibus. Subijcientur autem ei o-
mnia: cum dixerit dominus domino meo sede à dextris
meis: donec ponam inimicos tuos scabellū pedum tuo- D
rum. In subiectis seruis dominus subijcitur. Et quomo-
do pro nobis dicitur esse maledictum: cum non sit male-
dictum, sed uera benedictio: ita pro nobis uel subiectus
scribitur, uel non subiectus: si aut subditi fuerimus deo
aut non subditi. Quidam hunc locū ita legunt: Serui do-
minis suis subditi sint. Et postquàm huc usque distinxerint, in-
ferunt: in omnibus placeant: cum in Græco alius sit or-
do lectionis: id est, serui dominis suis subditi sint in om-
nibus: ut sequatur εὐαρέστους εἶναι quod nos licet non ple-
ne, tamen ex parte aliqua interpretari possumus, ut com-
placeant sibi, ne uidelicet super conditione sua uideatur
eis dei iniqua sentētia. Sed quomodo pauper iuxta men-
suram suam saluari potest, & mulier in sexus infirmitate
à regno dei non excluditur, & omnis cōditio secundum
ordinem suū beatitudinē capere potest: ita & serui com-
placeant sibi quod serui sint, & non idcirco putent deo
se seruire non posse, quia subiecti sint hominibus: sed in
eo magis placere uoluntati dei, si & dominis suis subdi-
ti fuerint in omnibus, & complacuerint sibi in conditio-
ne sua, & quod deinceps Apostolus præcipit exequantur,
ut non sint contradicentes, non furantes. Vel maximum
suorū uitium est, dominis contradicere, & cum aliquid
iusserint secum mussitare. Itaque Titum cōmonet, ut per
doctrinam suam ab his qui Christiani serui sunt: istius-
modi auferat passionem. Si enim quæ dominus imperat
necesse habet seruus implere: cur hoc ipsum nō cum bo-
na faciat uoluntate, sed & dominū offendat & tandem fa-
ciat quod iubetur: maxime cum & deus ad aquā contra-
dictionis offensus sit. Et in alio loco de murmurante po-
pulo loquatur: Desinat à me murmuratio eorū, & non
morientur. Post contradictionem & aliud seruorum ui-
tium, doctrina Christi corrigat, ne fures sint. Fur autem
non solum in maioribus, sed etiam in minoribus iudica-
tur. Non enim id quod furto ablatū est, sed mens furan-
tis attenditur. Quomodo in fornicatione & adulterio,
nō idcirco diuersa sit fornicatio aut adulteriū, si pulchra
uel

ornent in omnibus. Illuxit enim gratia dei saluatoris omnibus hominibus: erudiens nos, ut abnegantes impietatem & secularia desyderia, pudice & iuste & pie uiuamus in hoc seculo, expectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni dei & saluatoris nostri Iesu Christi: qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum egregium, æmulatorem bonorum operum. Hęc loquere & exhortare

A uel diues, deformis aut paup, meretrix uel adultera sit: sed qualiscunque illa fuerit, una est fornicatio uel adulterium: Ita & in furto, quātumcunque seruus abstulerit, furti crimen incurrit. Vnde & in Moysi lege fures nōnunquā septuplum, nonnunquā quadruplū reddere cōpelluntur, & interdum obtruncatur, interdum uenditur fur ipse pro furto: de quibus nuper nobis in Leuitico exposuisse me memini. Si autem hoc prohibetur in seruo: quanto magis in libero: ne aut iudex rapiat, aut miles non contentus stipendijs suis aliena deuastet? Pulchre quidam uir apprime grauis, cum ei cuiusdam iudicis laudaretur integritas, & diceret de eo ille qui laudabat: non est fur: Respondit, optimum seruum faceret, si nec fugitiuus esset. intantum furti suspicio ab omni libero debet esse aliena. Sint itaque serui subditi dominis suis in omnibus, sint complacentes conditioni suæ, ut non ferant aspere seruitutem, nō contradicant dominis: nō furentur, & post hæc in omnibus fidem bonam ostendant: ut doctrinam saluatoris dei nostri ornent in omnibus. Si enim apud carnales dominos in minimo fideles fuerint: incipient eis apud deum maiora cōmitti. Ornat autem doctrinam domini, qui ea quæ conditioni suæ apta sunt facit. E e diuerso cōfundit eam, qui non est subiectus in omnibus: cui conditio sua displicet: qui contradictor atque fraudator in nullo fidem bonā ostendit. Quomodo enim potest fidelis esse in substantia dei, qui carnali domino fidem exhibere non potuit?

B a ¶ Illuxit enim gratia dei saluatoris omnibus hominibus &c.] Post catalogum doctrinæ ad Titū: quid senes, quid anus, quid adulescētulas & iuuenes, quid ad extremum seruos erudire deberet: recte nunc intulit: Illuxit enim gratia dei saluatoris omnibus hominibus. Non est enim aliqua differentia liberi & serui: Græci & barbari, circuncisi & habentis præputiū, mulieris & uiri: Sed cuncti in Christo unum sumus, uniuersi ad dei regnum uocamur: omnes post offensam patri nostro recōciliandi sumus: non per merita nostra, sed per gratiam saluatoris: Vel quod dei patris uiuens & subsistens gratia ipse sit Christus: Vel quod Christi dei saluatoris hæc sit gratia, & non nostro merito saluati simus: secundum illud quod in alio loco dicitur: Pro nihilo saluabis eos.
Psal.55.b Quæ gratia omnibus hominibus ideo illuxit: ut erudiret nos abnegantes impietatē & secularia desyderia, pudice & iuste & pie uiuere in hoc seculo. Quid sit autē abnegare impietatem & secularia desyderia: ex eo quod supra exposuimus: deum confitentur se nosse, factis autem negant, intelligi posse confido, & per contraria differta contraria. Secularia ergo desyderia sunt, quæ à mundi istius principe suggeruntur, & cum fine seculi, cum seculi huius nube pertranseūt. Nos autem cum pudice & iuste, nec corpore scilicet, nec mente peccantes uixerimus in Christo: pie quoque uiuemus in hoc seculo: quæ pietas expectat beatam spem, & aduentū gloriæ magni dei & saluatoris nostri Iesu Christi. Sicut enī impietas magni dei reformidat aduentum: ita secura de opere suo & de fide illum pietas præstolatur. Vbi est serpens Arius? ubi Eunomius coluber? Magnus deus Iesus Christus, saluator dicitur, non primogenitus omnis creaturæ, non uerbum dei & sapientia, sed Iesus Christus: quæ uocabula assumpti hominis sunt. Neque uero aliū Iesum Christum alium uerbum dicimus: ut noua hæresis calumniatur: sed eundem & ante secula, & post secula, & ante mūdum & post Mariam: imò ex Maria, magnum deum appellamus saluatorem nostrum Iesum Christum, qui dedit semetipsum pro nobis, ut precioso sanguine suo nos redimeret ab omni iniquitate, & mūdaret sibi populū περιούσιον, ita quippe habetur in Græco, & bonorum operum faceret æmulatorem. Sæpe mecum consyderans quid sibi uellet uerbum περιούσιον, & à sapiētibus seculi huius interrogās si forte alicubi legissent: hūc inuenire potui qui mihi qd significaret exponeret. Quāobrem cōpulsus sum ad uetus instrumentum recurrere: unde arbitrabar & apostolū sumpsisse quod dixerat. Hebræus enim ex Hebræis, & secundum legem Pharisæus: utique id ponebat in epistola sua, quod in ueteri testamento legisse se nouerat. In Deuteronomio itaque reperi: Quoniam populus sanctus tu domino deo tuo, & in te complacuit domino deo tuo: ut esses ei in populum περιούσιον ex omnibus populis qui sunt super faciē terræ. Et in centesimo tricesimoquarto psalmo, ubi nos habemus: Psallite nomini eius quoniam suaue est: quoniā Iacob elegit sibi dominus, Israel in possessionem sibi: pro eo quod est, in possessionem, in Græco scriptum est, εἰς περιουσιασμόν quod quidē Aquila & quinta æditio εἰς περιούσιον expresserunt. Lxx. uero & Theodotio περιουσιασμόν transferentes, commutationem syllabæ fecere nō sensus. Symmachus igitur pro eo qd est in Græco περιούσιον, in Hebræo סְגֻלָּה expressit ἐξαίρετον: id est, egregium uel præcipuum: pro quo uerbo in alio uolumine Latino sermone utens: peculiarem, interpretatus est. Recte igitur Christus Iesus, magnus deus noster atque saluator, redemit nos sanguine suo: ut sibi D Christianum populum peculiarem faceret: qui peculiaris tunc esse posset, si bonorum operum æmulator existeret. Vnde & illud quod in euangelio secundū Latinos interpretes scriptum est: Panem nostrum quotidianum Matth.6.b da nobis hodie: melius in Græco habetur panē nostrum ἐπιούσιον: id est præcipuum, egregiū, peculiarem: eum uidelicet qui de coelo descendens ait: Ego sum panis qui Ioan.6.c de coelo descendi. Absit quippe ut nos qui in crastinum cogitare prohibemur: de pane isto qui post paululum concoquendus & abijciendus est in secessum, in prece dominica rogare iubeamur. Nec multum differt inter ἐπιούσιον & περιούσιον: præpositio enim tantummodo est mutata non uerbū. Quidam ἐπιούσιον existimant in oratione dominica panem dictū, quod super omnes οὐσίας sit: hoc est, super uniuersas substantias. Quod si accipitur, non multum ab eo sensu differt quem exposuimus. Quicquid enim egregium est & præcipuum: extra omnia est, & super omnia. b ¶ Hæc loquere & exhortare &c.] Tria posuit: loquere, exhortare, & increpa. Et quidem in eo quod ait, loquere: ad doctrinam uidetur esse referendum. Quod uero intulit, exhortare: id est παρακάλει aliud quoddam in Græco significat quā in Latino: παράκλησις quippe magis consolationē quā exhortationem sonat. Hoc uerbum & superius de adolescentibus est locutus: Iuuenes similiter consolare, pudicos esse in omnibus. De quo nos in suo loco ita ut in Latino legitur: quasi exhortare scriptum esset expressimus. Consolatur igitur audientem qui dicit: Rogamus pro Christo reconciliamini deo, & seipsum humiliat & subijcit: ut lucrifaciat quem consolatur. Quod uero tertium est, increpa: consolationi mihi uidetur esse contrarium: ut quicunque consolationem contempserit, increpatione sit dignus, & mereatur audire: Obliti estis consolationis: quæ uobis ut filijs loquitur. Ad Timotheum quoque alteram consolatio- 2.Tim.4 nem, & increpationem alteram legimus, dicente Apostolo: Insta opportune, importune, argue, increpa, consolare

y lare

A lare. Et ibi quidem increpatio ante assumitur, & postea consolatione seueritas temperatur. Hic uero ante uult discipulos consolari, & si non profecerint cōsolando, tunc corripi, & corripi cum omni imperio. Sic enim intelligo hoc quod dictum est: Increpa cum omni imperio: ut specialiter ad increpationem & non ad duo superiora in cōmune referatur. Neq; enim conuenit dicere: consolare cum omni imperio, & loquere cum omni imperio: sed tātūmodo increpa cū omni impio. a ¶ Nemo te cōtemnat &c.]

tare & increpa cum omni imperio. Nemo te cōtemnat.

Cap. III.

ADmōne illos principibus & potestatibus subditos esse, obedire, ad omne opus bonum paratos esse: neminem blasphemare: non litigiosos esse, esse modestos: omnem ostendentes mansuetudinē ad omnes homines

Existimet aliquis hoc ipsum nunc ad Titum scribi quod *1.Tim.4.c* ad Timotheum dictum est: Nemo adolescentiam tuam cōtemnat. Nos uero iuxta Græci sermonis differentiam, aliud putamus significare περιφρονείτω, quod hic scribitur, & aliud καταφρονείτω quod ad Timotheum dictum est, & præpositiones περὶ uel κατὰ sensum facere diuersum. Quod autem nō fortuito & ut liber, Paulus apostolus, non solum nominibus & uerbis: uerumetiam præpositionibus diuersis utatur pro uarietate causarū, per- *1.Cor.11.b* spicuum fieri poterit ex eo quod ait: Mulier enim ex ui- *Rom.11.d* ro: uir uero per mulierē. Et alibi: Quia ex eo & per eum & in ipso sunt omnia. Nec nō & illud, Paulus apostolus non ab hominibus neq; per hominē. Existimamus itaq; καταφρόνησιν ad contemptum proprie pertinere: uel cum quis inter equuleū laminasq; distentus, contemnit dolorem: & nec iudicis cōminationem, nec circunstantis populi fremitum pertimescit: sed pro confessione martyrij, uniuersa supplicia contemnit & despicit. Econtrario au- *Abac.1.b* tem est & malus contemptus, de quo & Abacuk spiritu B sancto in se loquente testatur: Videte contemptores & in- *1.Tim.4.d* spicite mirabilia & disperdimini. Iuxta quod ad Timotheum quoq; scriptum diximus: Nemo adolescentiam tuam contemnat: id est, nolo te talem exhibeas, ut possis ab aliquo merito contemni. περιφρονεῖν autem illud sonat, sicut Stoici tamen asserunt, qui distinguūt inter uerba subtiliter: cum quis confidens sibi se alio esse meliorem, despicit eum quem inferiorem putat, & super, id est plus sapiens, humiliorem existimat dignum esse contemptu. Tale quid intumescens superbiæ uanitate, & cœlum ipsum solemq; despiciens apud Græcos quidam dixisse deluditur: ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, quod nos latine possumus dicere: scando per aerem & pluris me noui esse q̄ solem. περιφρόνησις ergo quæ nunc ad Titum ponitur, illum sensum habet: Nemo eorum qui in ecclesijs sunt, te segniter agēte sic uiuat, ut se putet esse meliorem. Qualis enim ædificatio erit discipuli, si se intelligat magistro esse maiorem? Vnde non solum episcopi, presbyteri & diaconi debēt magnopere prouidere: ut cunctum populum cui præsident, conuersatione & sermone præcedant: uerum & inferior gradus: exorcistæ, lectores, æditui, & omnes omnino qui domui dei seruiunt. Quia uehementer ecclesiam Christi destruit, meliores laicos esse quàm clericos.

CAP III.

ADmone illos principibus & potestatibus subditos *Rom.13.a* &c.] Tale quid & ad Romanos scribit: Omnis anima potestatibus superioribus subdita sit: Non est enim potestas nisi à deo. Quod quidem præceptū, & hic & ibi propterea puto æditū: quia Iudæ Galilæi per illud tempus dogma adhuc uigebat, & habebat plurimos sectatores: cuius & in Actis apostolorū fit mentio, scriptura re- *Act.5* ferēte Ante hos enim dies surrexit Theodas dicēs quendā se esse magnū: cui appositi sunt uiri quasi tria milia. Et post hunc surrexit in diebus census Iudas Galilæus: qui inter cætera hoc quasi probabile proferebat ex lege nullum debere dominū nisi solum deum uocari, & eos qui ad templum decimas deferrent, Cæsari tributa non C reddere. Quæ hæresis in tantum creuerat, ut etiam Pharisæorum & multam partem populi conturbaret: ita ut ad dominum quoq; nostrum referretur hæc quæstio: Licet Cæsari dare tributū an non? Quibus dominus pru- *Matth.22.b* dēter cauteq; respondēs ait: Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt dei deo. Cui responsioni Paulus apostolus cōgruens, docet principatibus & potestatibus credentes debere esse subiectos. ἀρχαί quippe quæ leguntur in Græco, magis principatus q̄ principes sonant, & ipsam significant potestatem, non eos qui in potestate sunt homines. Sed quia dixerat: admone illos principatibus & potestatibus subditos esse, poterat his qui tormenta formidant, occasio ad negandum dari: dum iuxta Apostoli dictum se assererent principatibus & potestatibus esse subiectos, & facere quod iuberent, propterea subiecit: Obedire ad omne opus bonū. Si bonum est quod præcipit imperator & præses, iubentis obsequere uoluntati. Sin uero malum & contra deum sapit: responde ei illud de actibus apostolorum: Obedire oportet deo magis q̄ *Act.5.e* hominibus. Hoc ipsum & de seruis intelligamus apud dominos, & de uxoribus apud uiros, & de filijs apud parentes, quod in illis tantum debeant dominis, uiris, parentibus esse subiecti, quæ contra dei mandata non ueniūt. Quod uero sequitur: Paratos esse: dupliciter legendum: ut uel subaudiatur, ad omne opus bonū paratos esse, uel certe cum superioribus copulato hoc quod ait, obedire ad omne opus bonum, & hucusq; finito: quasi aliud proprium & speciale præceptum sit, paratos esse: D iuxta illud quod in Leuitico scriptū est; Hircū qui emit- *Leuit.16.b* titur maledicta populi sustinentem, tradi in manus hominis parati. Si quis ergo paratus est ut ἀποπομπαῖον teneat & educat illum in desertum, & ibi eum disperdat, & quantum in se est, sorte maledictionis exterminet: is cum obedierit omni operi bono, etiam paratus erit. Potest autem & aliter accipi, paratos esse: ut omnia quæcunq; euenire possunt sibi in animo præfigurent, & cū acciderint, nihil quasi nouum sustineant: sed eis præparata sint omnia. Neminem quoq; blasphemare, non simpliciter accipitur. Nec enim ait: neminem hominē blasphemare, sed absolute neminem: non angelum, non aliquam creatu- ram dei. Omnia quippe quæ à deo facta sunt: ualde bo- *Iudæ.a* na sunt. Quando Michael archangelus cum diabolo disputabat de Moysi corpore, nō fuit ausus inferre iudiciū blasphemiæ: sed dixit, imperet tibi deus. Si igit Michael non fuit ausus diabolo, & certe maledictione dignissimo iudicium inferre blasphemiæ: quanto magis nos ab omni maledicto puri esse debemus? Merebatur diabolus maledictum: sed per archāgeli os blasphemia exire non debuit. Relege ueteres libros, & uide quæ tribus in monte Garizin constitutæ sint, ut benedicerent populo, & *Deut.27.b* quæ in monte altero ut maledicerent. Ruben, qui macula uerat thorum parentis, & Zabulon nouissimus filius Liæ, & ancillarum liberi, in monte Ebal ponūtur: ut ma- ledicant eis qui maledictione sunt digni. Longum est si *Gen.49.a* nunc enumerē quomodo Iacob qui ad benedictionem uocauerat filios dicens: ut benedicam uobis: postea quasi in benedictione cōsociet: maledictus furor eorū, quia procax, & ipse dominus loquatur in Genesi: Maledicta terra in operibus tuis. Hoc nūc tantum dixisse sufficiat: quod blasphemare Christi discipulos non oportet: Nec quod additur, esse litigiosos. Si enim sumus filij pacis, & uolumus super nos pacem requiescere, & accessimus ad Hierusalem cœlestem, quæ ex pace nomen accepit: cum his qui oderūt pacem habeamus pacem, & quantum in nobis

homines. Fuimus ènim aliquãdo & nos stulti, inobedientes, errantes, seruiētes desiderijs & uoluptibus uarijs, in malicia & in inuidia agentes, odiosi, odientes alterutrum: Cum autem bonitas & humanitas illuxit saluatoris dei, non ex operibus iusticiæ quæ fecimus nos, sed secundum misericordiam suam saluauit nos: per lauacrũ regenerationis & renouationis spiritussancti, quem effudit super nos opulenter per Iesum Christum saluatorem nostrum: ut iustificati illius gratia, hæredes efficiamur secundum spem uitæ æternæ. Fidelis sermò, & de his uolo te confirmare: ut curã habeant bonis operibus præesse qui credunt in domino. Hæc bona sunt & utilia hominibus. Stultãs aũt quæstiões & genealogias & contentiones, & pugnas quæ ueniunt ex lege, deuita. Sunt

A nobis est cum omnibus hominibus pacati simus: non solum cũ modestis, sed etiam cũ rixosis: quia nulla uirtus est ferre mansuetos: locumq́ demus iræ, omnem ostendentes mansuetudinē ad omnes homines: non quod uanæ gloriæ desiderio nos esse mansuetos omnibus hominibus ostendere debeamus: sed dum omnes ferim^o, & iniuriæ uicem non rependimus, ipsa opera notiora uniuersis fiant. Potest aliquis ob iactantiam & opinionē uulgi auramq́ popularem, simulare apud quosdam mansuetudinem, & fingere bonitatem. Sed ubi non est uera & genuina & solida mansuetudo, nescio an eũ esse mansuetum possit omnib^o psuaderi. a ¶ Fuimus enim aliquando &c.] Quærat aliqs quomodo Paul^o fuerit stult^o, incredulus, errans, & seruiens uarijs desiderijs & uoluptatibus, in malicia, & in inuidia, odiosus, & odiens: antequã saluatoris nostri bonitas atq; clementia per lauacrũ secundæ regenerationis eum saluum faceret: non ex iusticiæ operibus quæ fecerat: sed ex misericordia sua, effuso abundãter & large super aposto-

Philip.3.a los atq; credentes per Iesum Christum spiritu sancto: ut hæreditatem gratiæ consecuti, spem uitæ in perpetuum

B possiderent. Et certe legimus eum secundum iusticiam quæ in lege est sine querela fuisse circũcisum octaua die:

Act.22.a Hebræum ex hebræis, secundum legem Pharisæum, de tribu Beniamin, eruditum ad pedes Gamalielis, & ab infantia sacris literis institutum. Ad quod respondetur, Iudæos qui ante aduentum saluatoris & passionem eius & resurrectionem in lege uersati sunt: licet non plenam, attamen aliqua ex parte habuisse iusticiam: sicut Symeon quoq; & Anna prophetissa in templo dei seruiens est reperta. Postq̃ uero populus conclamauit, crucifige, crucifige eum: non habemus regem nisi Cæsarem, & sanguis eius super nos & super filios nostros: & ablatũ est ab eis regnum dei, & traditum genti facienti fructus eius, ex eo tempore qui in Christum non credidit: fuit stultus, errabundus, incredulus, & seruiens uarijs uoluptatibus. An non uobis uidetur Paulus fuisse stultus: quãdo habebat zelum dei, sed non secundum scientiam, & persequebatur ecclesiam, & lapidantiũ Stephanum uestimenta seruabat: cum in tantum odij contra saluatorem instigatus exarserit: ut literas à sacerdotibus acciperet: pergens Da-

Act.8.a mascũ ad eos qui in Christum crediderant uinciendos? Aut ullas poterat habere uirtutes sine uirtute dei Christi Iesu: aut æstuantem flãmam restinguere uoluptatum: cum non esset templum dei? Quæ aũt maior potest esse malicia & inuidia, q̃ contra absentes epistolas sumere, & ubiq; Christi uastare discipulos: nolle ipsum saluum fieri: & cæteris qui salui esse poterant inuidere: odisse Christianos & consequenter ab omnibus odium promereri. Quis autem maior error & inobedientia & uecordia, q̃ postq̃ respirauit dies & præterierunt umbræ, legem abolitam uelle seruare, & dicere: ne attrectaueris, ne contigeris, ne gustaueris, & apparente solido cibo & uirili, infantiæ lacte cupere potari. Diligentius attendamus, & inueniemus in præsenti capitulo manifestissimã trinitatem. Benignitas quippe atq; clementia saluatoris nostri dei: non alterius q̃ dei patris, per lauacrum regenerationis & renouationem spiritussancti: quem effudit super nos

abunde per Iesum Christum saluatorem nostrum, uiuificauit nos in uitam æternam. Salus credentium mysterium trinitatis est. Alij hunc locum ita intelligũt: ut non de Paulo & apostolis, sed sub apostolorum persona, de alijs dictũ putent: ut quomodo sub persona sua & Apol- C

1.Cor.1.b lo & Cephæ de dissensione & schismate q̃d arguebat in Corinthijs est locutus ita etiam in præsenti loco se & apostolos nominans: omnes qui in Christo crediderant, quales fuerint ante regenerationē lauacri uitalis ostenderit. Simul autem & humilitas eius est admiranda, quod qui omnem utilitatē iusticiamq́ legis quasi quisquilias & purgamenta cõtempsit: recte se sine Christo uitijs omnibus seruisse memorarit. b ¶ Fidelis sermo, & de his uolo te &c.] Hoc quod ait, fidelis sermo, ad superiora iungendũ est: in quibus præmiserat, ut iustificati ipsius gratia, hæredes efficiamur secundum spem uitæ æternæ. Dignus enim fide super hæreditate dei sermo, & super spe uitæ æternæ. Vnde oportet de his, non dubium, non timentem & ipsum credere, & ut credant cæteri confirmare. Non solum aũt hoc, sed & hoc cum cæteris his qui uoluerint credere confirmandum est: quapropter ait: Et de his uolo te confirmare. D

Qui aũt ista uera esse crediderint, necesse est ut curã habeant bonorum operum: per quæ hæreditas dei & spes uitæ præparatur æternæ. Et pulchre ut maiorem fidem faceret, non dixit, qui credũt hominibus: sed qui credũt deo. Necesse est enim ut curam bonorum operum habeant, quæ adimpleta & omni studio perpetrata, sunt bona utiliaq́ credentibus. c ¶ Stultas autem quæstiones &c.] Quia multiplices & diuersæ sunt quæstiones: propterea Salomon de his qui quærũt deum locutus est dicens: Recte autē quærentes eum inuenerunt pacem. Qui Prouer.8.b igitur deum non recte quærũt, pacem inuenire non possunt. Plurima exempla sunt quærentiũ non recte deum. Iudæi praue quærunt deum, sperantes se eum inuenire posse sine Christo. Hæretici uano sermonũ strepitu concrepantes: quærunt quem inuenire non possunt. Philosophi quoq; & barbari de deo uaria sentientes, quæsierunt deum. Sed quia non recte quæsierunt, fuerunt eorum fatuæ quæstiones: putantium deum humanis sensibus posse comprehendi. Ab his igitur Paulus nos reuocat quæstionibus. Cæterum ad sapientes & quæ scripturarum autoritate sunt fultæ, magis cohortatur & prouocat, præceptorum non nescius saluatoris in quibus ait: Quærite & inuenietis: pulsate & aperietur uobis: petite & dabitur uobis: Omnis eñ qui quærit inueniet, & qui Luc.11.b petit accipiet, & qui pulsat aperietur ei: modo non sit corpus nostrum subditum peccatis, & ingredietur in nos sapientia. Exerceatur sensus: mens quotidie diuina lectione pascatur, & quæstiones nostræ stultæ non erunt quæstiones. Quod aũt ait: genealogias & contentiones & rixas quæ ueniunt ex lege deuita: proprie pulsat Iudæos: qui in eo se iactant & putant legis habere noticiam, si nomina teneant singulorum: quæ quia barbara sunt, & etymologias eorum non nouimus: plerunq; corrupte proferuntur à nobis. Et si forte errauerimus in accentu, in extensione & breuitate syllabæ: uel breuia producentes, uel producta breuiantes: solent irridere nos imperitiæ,

Sunt quippe inutiles & uanę. Hęręticum hominē post unam & alteram correptionem deuita: sciens quod subuersus est eiusmodi, & delinquit q est à semetipso dānatus

A maxime in aspirationibus & quibusdam cum rasura gulæ literis proferendis. Hoc autem euenit quod Lxx. interpretes, per quos in Græcum sermonem lex diuina translata est: specialiter ח heth literam & ע ain, & cæteras istiusmodi: quia cum duplici aspiratione in Græcam linguam transferre non poterant: alijs literis additis expresserunt. Verbi causa: ut Rahel, Rachel dicerent, & hieriho, hiericho, & hebron chebron, & seor, segor. In alijs uero eos conatus iste deficit. Nam nos & Græci unam tantum literam, s, habemus: illi uero tres ס samech צ sade & ש sin quæ diuersos sonos possident. Isaac & Sion per צ sade scribunt: Israel per ש sin, & tamen non sonat hoc quod scribitur. Seon rex Amorræorum per ס samech literam & pronunciatur & scribitur. Si igitur à nobis hæc nominū & linguæ idiomata, ut uidelicet barbara nō ita fuerint expressa ut exprimuntur ab Hebræis, solent cachinnū attollere & iurare se penitus nescire quod dicimus. Vnde & nobis curæ fuit omnes ueteris legis libros: quos uir doctus Adamantius in exempla digesserat: de Cæsariensi bibliotheca descriptos, ex ipsis autenticis emendare, In quibus & ipsa Hebræa proprijs sunt characteribus uerba descripta, & Græcis literis tramite expraessa uicino. Aquila etiam & Symmachus. Lxx. quoq; & Theodotio suum ordinem tenēt. Nōnulli uero libri & maxime hi qui apud Hebræos uersu compositi sunt: tres alias æditiones additas habent: quam quintam & sextam & septimam translationem uocant: autoritatem sine nominibus interpretum consecutas. Hæc immortale illud ingenium suo nobis labore donauit: ut non magnopere pertimescamus supercilium Iudæorū: solutis labijs, & obtorta lingua, &
B stridente saliua, & rasa fauce gaudentiū. Est in illis & alia occasio superbiæ: quoniam sicut nos qui Latini sumus, Latina nomina & origines de lingua nostra habētia, facilius memoriæ tradimus: ita illi à parua ætate, uernacula sui sermonis uocabula, penitissimis sensibus imbiberūt, & ab exordio Adam usq; ad extremum Zorobabel: omnium generationes ita memoriter uelociterq; percurrunt, ut eos suum putes referre nomen: Hoc nos qui aut alias literas didicimus: aut certe sero credidimus in Christū: aut etiā si infantes sumus ecclesiæ mancipati: magis scripturarum sensum q̄ uerba sectamur, si forte non ita nouimus, putant se in nominibus referendis, & in supputatione annorum, & in nepotibus & abnepotibus, auis, proauis, & atauis doctiores. Audiui ego quendam de Hebræis qui se Romæ in Christū credidisse simulabat, de genealogijs dñi nostri Iesu Christi quæ scripta sunt in Matthæo & Luca facere quæstionem, quod uidelicet à Salomone usq; ad Ioseph: nec numero sibi, nec uocabulorum æqualitate consentiant: qui cum corda simplicium peruertisset: quasi ex adytis & oraculo deferebat quasdā ut sibi uidebatur solutiones: cū magis debuerit iusticiā & misericordiā & dilectionē dei quærere, & post illa si forte occurrisset, de nominib9 & numeris disputare. Satis forsitan de Hebræorū supcilio & plus q̄ necesse fuerit diximus: sed occasio nobis data est, de genealogijs & cōtentione & rixis quæ ex lege ueniunt differēdi. Dialectici quorum Aristoteles princeps est: solent argumentationum retia tendere, & uagam Rhetoricæ libertatem in Syllogismorum spineta concludere: hi ergo qui in eo totos dies & noctes terunt: ut uel interrogēt uel respondeant: uel dent propositionem uel accipiant, assumant, confirment atq; concludant, quosdam contentiosos uocant: qui ut libet, non ratione sed stomacho disputent litigandum. Si igitur illi hoc faciunt: quorum propria ars contentio est: quid debet facere Christianus nisi omnino fugere contentionem: Rixæ quoq; legales penitus respuendæ sunt, & Iudæorum stulticiæ relinquendæ:

Sunt enim inutiles & uanæ: quæ tantū speciem scientiæ C
habent: cæterū nec dicentibus nec audientibus prosunt. Quid enī mihi prodest scire quot annos uixerit Mathusalem: quoto ætatis suæ anno Salomon sortitus sit coniugem, ne forsitan Roboā undecimo ætatis illius anno natus esse credatur: & multa istiusmodi, quæ aut difficile est inuenire ꝓpter librorum uarietatē, & (dū paulatim de inemendatis inemēdata scribuntur) errores insolitos: aut etiam si inueniremus magno studio & labore, nihil profutura cognouimus. Frequenter accidit ut habeamus pugnas legis, non ob desyderium ueritatis, sed ob iactantiā gloriæ, dum apud eos qui audiunt, docti uolumus æstimari, aut certe ex hoc rumusculo turpia sectamur lucra. Quid enim prodest spumantibus labijs, & latratu garrire canum: cum simplex & moderata responsio, aut possit te placare si uera est, aut si falsa, leniter à te & placabiliter emendari.

a * Hæreticum hominem post unam &c.] Nomen Hæreseos & in epistola ad Corinthios ponit: Oportet enim 1.Cor.11.d
& Hæreses in uobis esse, ut probati quiq; manifesti fiant. Et ad Galatas inter carnis opera numeratur: Manifesta Gal.5.c
aūt sunt opera carnis: quæ sunt fornicatio, immundicia, luxuria, idololatria, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comesationes, , & cætera his similia: quæ prædico uobis sicut prædixi: quoniā qui hæc agūt, regnum dei non possidebunt. In quibus diligenter est obseruandum, quod quomodo cætera uitia quæ inter carnis opera numerata sunt excludūt nos à regno dei: ita etiam nobis hæreses auferant regnum dei, & non interest quomodo quis, dum tantū excludatur à regno. Quod aūt magis mirum sit, etiam illud de actibus apostolorum uide- D
tur esse relegendū, fidem nostram in Christo, & ecclesiasticam disciplinam, iam tunc à peruersis hominibus hæresim nuncupatā: Nos enim, inquiunt Iudæi ad apostolum Paulum, nec literas de te accepimus de Iudæa: nec Act.28.c
ueniens quis de fratribus annūciauit nobis: aut locutus est aliquis de te in malum. Petimus aūt, ut audiamus à te quid sentias: de hæresi enim ista notum est nobis, quia ubiq; ei contradicit. Et licet nomen hæreseos Mileti non dicatur, à Paulo tamen opera nominantur, loquente ad presbyteros ecclesiæ: Ego scio quoniam uenient post abscessum meum lupi graues in uos: non parcentes gregi, & ex uobis ipsis consurgent uiri loquentes peruersa: ut abducant discipulos post se. Hæc in transitu dicta sint, ubi & alibi hæresis appelletur: Nunc ipsum nomen uidetur plenissime uentilandū. Hæresis Græce ab electione dicitur, quod scilicet unusquisq; id sibi eligat quod ei melius esse uideatur. Philosophi quoq; Stoici, Peripatetici, Academici, Epicurei, illius uel illius hæreseos appellantur. Superfluū est ire per singula, & Marcionem, Valentinū, Apellem, Hebionem, Montanū, & Manichæum cum suis enumerare dogmatibus: cum perfacile sit unicuiq; cognoscere quibus singuli ducantur erroribus. Arius & Eunomius, & nouæ autor hæreseos, utinam tam noti nō essent, minus forsitan plurimos decepissent. Hæreticum igitur hominem post unam correptionem: siue ut in Græco melius habetur νουθεσίαν deuita: νουθεσία autem cōmonitionem magis & doctrinā absq; increpatione significat. Legitur in Latinis codicibus, quod uerum Papa quoq; Athanasius approbat: Post unam & alteram correptionem: quod scilicet non sufficiat tantum semel eum corripi uel commoneri qui aliquo sit deprauatus errore: sed & secunda sit ei adhibenda doctrina: ut in ore duorum aut trium testium stet omne uerbum. Quare aūt post primam & secundam correptionem deuitandus sit: reddit causas dicens: quod subuersus est eiusmodi, & peccat, cū sit à semetipso damnatus. Qui enī semel

bisq;

tus. Cum miserò ad te Arteman aut Tychicum: festina uenire ad me Nicopolim: ibi enim statui hyemare. Zenā̆m legis doctorem & Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit. Discā̆nt autem & nostri bonis operibus præesse in necessarijs usibus: ut non infructuosi sint. Sā̆lutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia dómini nostri cum omnibus uobis.

A piscopi correptus, audito errore suo non uult corrigi: errare existimat corrigentem, & econtrario se ad pugnas & iurgia uerborum parans, eum uult lucrifacere à quo docetur. Propterea uero à semetipso dicitur esse damnatus: quia fornicator, adulter, homicida, & cætera uitia, per sacerdotes de ecclesia propellūtur. Hæretici autem in semetipsos sententiam ferunt, suo arbitrio de ecclesia recedentes: quæ recessio, propriæ conscientiæ uidetur esse damnatio. Inter hæresim & schisma hoc esse arbitrantur: quod hæresis peruersum dogma habeat. Schisma propter episcopalem dissensionem ab ecclesia separetur: quod quidem in principio aliqua ex parte intelligi potest. Cæterum nullum schisma non sibi aliquam contingit hæresim: ut rectè ab ecclesia recessisse uideatur. a ¶ Cum misero ad te Arteman aut Tychicum: festina uenire ad me Nicopolim: ibi enim statui &c.] Legimus in exordio istius epistolæ: Huius rei gratia reliqui te Cretæ: ut ea quæ deerant corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut ego tibi disposui: Vt quia Cretenses nuper crediderant: recedente Paulo & ad alias ecclesias transeūte, non dimitterentur orphani: sed haberent apostolicū uirum, qui ea quæ uidebātur deesse corrigeret. Quia ergo post fundamentum aliarum ecclesiarum necessarius erat Titus: qui ædificium superstrueret, scribit ei, ut cum Arteman uel Tychicum, unum scilicet è duobus qui secum
B fuerant, Cretam misisset, impleturus locum eius: ipse Nicopolim ueniret: ibi se hyematurum esse contestans. Ex quo paternos Pauli in Cretenses probemus affectus. Necessarium habet Titum in euangelij ministerium: tamen non eum ante ad se uult uenire, nisi in locum eius Artemas uel Tychicus successor aduenerit. Nicopolis ipsa est, quæ ob uictoriā Augusti, quod ibi Antonium Cleopatramq; superarit, nomen accepit. b ¶ Zenam
1.Cor.1.b legis doctorem & Apollo sollicite præmitte ut nihil illis desit.] Iste est Apollo de quo & ad Corinthios scribit: Vnusquisq; uestrum dicit: Ego sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephæ. Fuit autem uir Alexandrinus ex Iudæis, ualde eloquens & perfectus in lege: episcopus Corinthiorum: quem propter dissensiones quæ in Corintho erant, ad uicinam insulam Cretam cum Zena legis doctore putandum est transfretasse, & Pauli epistola dissensionibus quæ Corinthi ortæ fuerant temperatis, rursum Corinthum reuertisse. Zenam uero legis doctorem, de alio scripturæ loco quis fuerit, nō possumus dicere, nisi hoc tantum, quod & ipse apostolicus uir id operis quod Apollo exercebat habuerit, Christi ecclesias extruendi. Præcipit itaq; Tito, ut quoniam de Creta ad Græciam nauigaturi erant: non eos faciat sitarcijs indigere, sed habere ea quæ ad uiaticum necessaria sunt. c ¶ Discant autem & nostri bonis operibus præesse in necessarijs usibus: ut non infructuosi sint.] Supra dixerat, Zenam legis doctorem & Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit: Quia ergo poterat suboriri occulta responsio, ut non tam Titus quàm quicunq; epistolæ lector hoc diceret; & unde Tito, ut uiaticum non habentibus largiretur? Soluit hanc quæstionem, & quasi nihil sibi opponatur elidit, dicendo:

Discant autem & nostri bonis operibus præesse in necessarijs usibus: ut non infructuosi sint. Nostros, suos uo- C
cat qui in Christo crediderant: qui quia Christi erant, rectè & Pauli & Titi appellari merebantur. Habes, inquit, in discipulos potestatem: doce eos non esse infructuosos: sed euangelistis & apostolicis uiris qui bonis operibus seruiūt ministrare, & ministrare non in quibuscunq; causis, sed in necessarijs
usibus: Habētes quippe uictū & uestimentum, his contenti simus: Et qui altario seruiunt, de altario uiuant, & qui participes spiritualium nostrorum facti sunt, debent nobis sua participare carnalia. Et ne forsitan uel epistolam Pauli uel præceptum Titi facile contemnerent: infructuosos uocat, quicunq; euangelistis non ministrauerint. Dicit & Salomon in Prouerbijs: Fructus Prouer.3
uero eleemosyna. Et ipse Paulus primum spiritus fru- Gal.5.b
ctum charitatem uocat. Charitas autem in communicatione & in ministerio uel maxime comprobatur. Vt non
inquit, infructuosi sint. Omnis enim arbor quæ non fa- Matth.3.c
cit fructū bonum, excidetur & in ignem mittetur. Hoc autem dico: quia qui parce seminat, parce & metet. Apostolicis uiris & euangelizatoribus Christi in necessarijs usibus nolle tribuere: sterilitatis seipsum est condemnare. d ¶ Salutant te qui mecū sunt omnes.] Vel solita consuetudine usus est, ut Titum ab omnibus qui secum erant diceret salutari: uel certe proprie in Titum, quod talis esset, ut amorem eorum qui cum Paulo erant omnium mereretur. Magna uero laus Titi, per Paulum ab
omnibus salutari. e ¶ Saluta eos qui nos amant in D
fide.] Si omnis qui amat amaret in fide, & non essent alij qui absq; fide diligerent: nunquam Paulus ad amorem fidem apposuisset, dicens: Saluta eos qui nos amāt in fide. Amant quippe & matres filios, ita ut mortē pro eis oppetere sint paratæ: sed non amāt in fide, & uxores maritos quibus frequentissime commoriuntur, sed amor ille non fidei est. Sola sanctorum dilectio in fide diligit, intantum ut etiam si ille qui diligitur infidelis sit:
tamen sanctus in fide eum diligat secundum illud: Om- Luc.6.d
nia uestra in fide fiāt. Et alibi: Diligite inimicos uestros. Diligit sanctus inimicos suos, & ideo in fide diligit: quia credit in eum qui pollicitus est se pro expletione mandati retributurum esse mercedē. f ¶ Gratia domini nostri cū omnibus uobis.] Sciendū quod in Græcis codicibus ita scriptum est: Gratia cum omnibus uobis: ut nec domini nec nostri in libris feratur autenticis. In commune itaque sanctis atque credentibus, Tito & cæteris qui cum eo erant, imprecatur gratia. Et quomodo Isaac patriarcha benedixit filium suum Iacob, & ipse duode-
cim patriarchas: apostoli quoq; ingredientes domum Matth.10.b
dicebant: Pax huic domui: Et si digna erat domus, requiescebat pax eorum super eam: si uero exhibebat se indignam, reuertebatur ad eos qui eam fuerant imprecati: Ita & nunc in fine epistolæ suæ Apostolus gratiam credentibus imprecatur: quæ cum uoto habebat effectum, & erat in potestate credentium, si talem se benedictus, qualem benedicens præbere uoluisset.

Commentariorum in epistolam ad Titum finis.

A DIVI HIERONYMI PRESBYTERI IN EPISTO- C
lam ad Philemonem ad Paulam & Eustochium Procemium.

Vi nolunt inter epistolas Pauli eam recipere quæ ad Philemonē scribitur: aiūt non
semper apostolū, nec omnia Christo in se loquente dixisse, qnia nec humana imbe
cillitas nnū tenorem sancti spiritus ferre potuisset, nec huius corpusculi necessitates
sub præsentia domini semper cōplerentur: uelut disponere prandiū, cibū capere, esu
rire, saturari, ingesta digerere, exhausta cōplere: taceo de cæteris quæ exquisite & coacte replicāt,
ut affirment fuisse aliquod tempus in quo Paulus dicere non auderet: Viuo iam non ego, uiuit
uero in me Christus. Et illud: An experimentū quęritis eius qui in me loquitur Christus? Quale
inquiunt, experimentū Christi est audire: Penulā quam reliqui Troade apud Carpū, ueniens te-
cum affer. Et illud ad Galatas: Vtinā & excidantur qui uos cōturbant. Et in hac ipsa epistola: Si-
mul aūt & præpara mihi hospitiū? Hoc aūt non solum apostolis, sed prophetis quoq; similiter
accidisse. Vnde sæpius scriptū feratur: factum est uerbū dñi ad Ezechiel, siue ad quemlibet alium
prophetarū: quia post expletū uaticiniū, rursum in semet reuertēs, homo cōmunis fieret è ꝓphe-
ta, & excepto dño nostro Iesu Christo, in nullo sanctū spiritū remāsisse. Qđ signū & Ioānes ba-
ptista acceperat: ut super quē uidisset spiritū sanctū descendentē & manentē in eo, ipsum esse co-
gnosceret. Ex quo ostendit super multos quidem descendere spiritū sanctū, sed propriū hoc esse
saluatoris insigne: q̄a permaneat in eo. His & cæteris istiusmodi, uolūt aut epistolā nō esse Pauli
quę ad Philemonē scribit: aut etiā si Pauli sit, nihil habere quod ędificare nos possit, & à plerisq;
ueteribus repudiatā: dum cōmendandi tantū scribat officio, nō docēdi. At ecōtrario qui germa-
næ autoritatis eam esse defendunt, dicunt nunq̄ in toto orbe à cunctis ecclesijs fuisse susceptam
nisi Pauli apostoli crederetur, & hac lege ne secundā quidē ad Timotheū & ad Galatas eos de-
bere suscipere, de quibus & ipsi humanę imbecillitatis exempla protulerunt: Penulā quā reliqui
Troade apud Carpū, ueniens tecū affer. Et utinā excidantur qui uos conturbant. Inueniri pluri-
B ma & ad Romanos & ad cæteras ecclesias, maximeq; ad Corinthios remissius & quotidiano pe D
nè sermone dictata, in quibus Apostolus loquatur. Cæteris aūt ego dico non dñs. Quas & ipsas
quia aliquid tale habeāt: aut Pauli epistolas nō potandas, aut si istæ recipiuntur, recipiendā esse
& ad Philemonem, ex præiudicio similiū receptarū. Valde aūt eos & simpliciter errare: si putent
cibum emere, hospitiū præparare, uestimenta cōquirere, esse peccatū, & asserere à se refugari spi-
ritum sanctū, si corpusculi paulisper necessitatibus seruiamus. Nolite, inquit Apostolus, cōtrista-
re spiritū sanctum in quo signati estis in die redemptionis. Quibus operibus spiritussanctus con
tristetur, propheta cōmemorat, multis in ordine uitijs peccatisq; digestis, ad extremū inferens.
In omnibus istis cōtristabas me. Alioqui calicem aquæ frigidæ porrigere, pedes lauare, immola-
re uitulū, prandiū præparare, peccatū sit: cum sciamus ex his rebus in dei quosdā filios adoptari.
Non est huius temporis ad omnia respondere: quia nec omnia quæ illi proponere solent intuli-
mus: Quod si non putant eorum esse parua, quorum & magna sunt, alterum mihi conditorem,
iuxta Valentinū, Marcionem & Apellen, formicæ, uermium, culicum, locustarū: alterum cœli, ter
ræ, maris & angelorum debent introducere. An potius eiusdē potentiæ est, ingeniū quod in ma-
ioribus exercueris etiā in minoribus non negare. Et quoniā Marcionis fecimus mentionē, Pauli
esse epistolā ad Philemonē, saltē Marcione autore doceantur. Qui cū cæteras epistolas eiusdem,
uel non susceperit: uel quædā in his mutauerit atq; corroserit: in hanc solam manus non est ausus
mittere, quia sua illam breuitas defendebat. Sed mihi uidentur dū epistolā simplicitatis arguūt,
suam imperitiā prodere: nō intelligentes quid in singulis sermonibus uirtutis ac sapientiæ lateat:
quæ orannibus uobis, & ipso nobis sancto spiritu suggerente, quo scripta sunt, suis locis explana-
re conabimur. Si aūt breuitas habetur contemptui: contemnatur Abdias, Nahum, Sophonias
& alij duodecim prophetæ, in quibus tam mira & tā grandia sunt quæ ferūtur, ut nescias utrum
breuitatem sermonum in illis admirari debeas, an magnitudinem sensuum. Quod si intelligerēt
hi qui epistolam ad Philemonem repudiant: nunquam breuitatem despicerent: quæ pro lacinio
sis legis oneribus, euangelico decore conscripta est, dum breuiatum cōsummatumq; sermonem
facit dominus super terram. Sed iam ipsa apostoli uerba ponenda sunt, quæ ita incipiunt.

Commen

A COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLĀ AD PHILEMONEM LIBER UNUS.

PAulus uinct⁹ Iesu Christi & Timotheus frater, Philemoni dilecto & coopatori nostro.]

AD PHILEMONEM

PAVLVS uinctus Christi Iesu & Timotheus frater, Philemoni dilecto et cooperatori nostro, & Apphię sorori, & Archippo cõmilitoni nostro, & ecclesiæ quę in domo tua est. Gratia uobis & pax à deo patre nostro, & dño nostro

Præpostero ordine atque peruerso, in epistolas Pauli dictari à me uobis placuit. Nã cum id crebro ŏ Paula & Eustochium peteretis ut facerem: & ego obnixe ne facerem recusarē, saltem paruā & quæ uobis ut numero uersuum, ita sensu quoq; & ordine uidebatur extrema, ut differerē coegistis. Rem itaque principij in fine tētabo: & quod alius in exordio statim apostoli quæreret: quare, aut quo tempore, uel quo cognominatus è Saulo Pauli nomen acceperit: hoc ego nunc facere compellor, ne mu quidem (ut dicitur) ante hanc diem in eum facere ausus. Neq; uero putandū est, ut à simplicioribus latinis legitur: Saulum ante dictum esse, & non Saul, quia & de tribu Beniamin erat, in qua hoc nomen familiarius habebatur. Siquidē & ille Saul, rex Iudææ, persequutor Dauid, de tribu Beniamin fuit. Quod autem Saulus à nobis dicitur, non mirū est Hebræa nomina ad similitudinem Græcorum & Romanorum casuum declinari: ut sicut pro Ioseph Ioseph⁹, pro Iacob Iacobus ita pro Saul quoq; Saulus in nostra lingua ac sermone dicatur. Quæritur igitur, cur, aut quo iubente, uel antiquum nomē amiserit, uel nouum sumpserit. Vt ex Abram Abraham diceretur, dei iussione perfectum est, ut ex Sarai Saræ uocabulū fieret, æque dei imperium fuit. B Et ut ad nouum instrumentū ueniam, ut Simon, Petri nomen acciperet, & filij Zebedæi בְּגֵי נְעֵם beni reem, hoc est filij tonitrui uocarētur, domini nostri Iesu Christi uoce præceptum est. Quare autem è Saulo Paulus dictus sit, nulla scriptura memorat. Audacter itaque faciam, sed forte uere, de Actibus apostolorū suspiciones meas affirmans. Legimus in eis quod sanctus spiritus Antiochiæ dixerit: Separate mihi Barnabā & Saulum in opus ad quod assumpsi eos. Tunc ieiunantes & orantes, imponentesq; eis manus, dimiserunt illos. Qui cum Seleuciam Syriæ descendissent, & nauigantes Salaminam Cypri, quæ nunc Constantia dicitur, peruenissent, haberentq; secum in ministerio Ioannem, propter quem postea ædificatoriū ecclesiæ iurgium concitatum est, & omi insula peragrata, Paphum usq; inuenissent: inuenerūt quendā magum pseudoprophetā nomine Bar Iesu cum proconsule Sergio Paulo uiro prudente. Qui accitis Barnaba & Saulo, desiderabat dei sermonem ab eis audire. Resistente itaq; mago, & à fide recta Sergium deprauante, Saulus (ait scriptura) qui & Paulus, repletus spiritu sancto, intuēs in eum dixit: O plene omni dolo, & omni fallacia, fili diaboli, inimice omīs iustitiæ, nō desinis subuertere uias domini rectas? Et nunc ecce manus domini super te, & eris cæcus nō uidens solem usq; ad tempus. Cōfestimq; cecidit in eum caligo & tenebræ, & circuiens quærebat qui ei manus daret. Tunc proconsul cum uidisset factū, credidit, admirans super doctrina domini. Et quum à Papho nauigassent Paulus, & qui cum eo erant, uenerunt Pergen Pamphyliæ. Diligenter attende, quod hic primū nomen Pauli acceperit. Vt enī Scipio subiecta Aphrica, Aphricani sibi nomen assumpsit: & Metellus Creta insula subiugata, insigne Cretici suæ familiæ reportauit: & imperatores nūc usq; Romani ex subiectis gētibus, Adiabenici, Partici, Sarmatici nuncupantur: Ita & Saulus ad prædicationem gentium missus, à primo ecclesiæ spolio proconsule Sergio Paulo, uictoriæ suæ trophæa retulit: erexitq; uexillum, ut Paulus C diceretur è Saulo. Si autē & interpretatio nominis quæritur, Paulus in Hebræo, mirabilē sonat: Reuera mirum ut post Saul, qui interpretatur expetitus, eo quod ad uexandum ecclesiam, fuisset à diabolo postulatus, de persecutore uas fieret electionis. Plus forte quàm oportuit, sed necessarie disputatum est. Quod autē sequitur, uinctus Iesu Christi, in nulla epistola hoc cognomine usus est: licet in corpore epistolarum, ad Ephesios uidelicet & Philippenses & Colossenses esse se in uinculis pro confessione testetur. Maioris autē mihi uidetur supercilij, uinctum se Iesu Christi dicere, q̃ apostolum. Gloriabantur quippe apostoli, quod digni fuerant pro nomine Iesu Christi contumeliam pati. Sed necessaria autoritas uinculorum. Rogaturus pro Onesimo, talis rogare debuit, qui possit impetrare quod posceret. Felix nimirum qui non in sapientia, non in diuitijs, non in eloquentia & potentia seculari, sed in Christi passionibus gloriatur. Tali & ad Galatas epistolam sermone concludens: De cætero (ait) nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata domini nostri Iesu Christi in corpore meo porto. Non omnis autem qui uinctus est, uinctus est Christi, sed quicunque pro Christi nomine & pro eius confessione uincitur, ille uere uinctus dicitur Iesu Christi: & sanguis effusus is tantum martyrem facit, qui pro Christi nomine funditur. Scribit igitur ad Philemonem Romæ uinctus in carcere, quo tempore mihi uidentur ad Philippenses, Colossenses, & Ephesios, epistolæ esse dictatæ. Ad Philippenses illa ex causa: primum, quod cum solo Timotheo scri- D bit, quod in hac epistola facit. Dehinc quod uincula sua manifesta dicit facta pro Christo in omni prætorio. Quid sit autem prætorium, in ipsius epistolæ fine significat. Salutant uos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt. A Cæsare missus in carcerem, notior familiæ eius factus, persecutoris domum, Christi fecit ecclesiam. Deinde ait: Quidam autem ex contentione Christum annunciant, non syncere, existimantes pressuram se suscitare uinculis meis. Porro & ad Colossenses principium simile: Paulus apostolus Iesu Christi per uoluntatem dei, & Timotheus frater. Et in consequentibus: Cuius factus sum ego Paulus minister, qui nunc gaudeo in passionibus pro uobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est ecclesia. Et in fine: Salutatio mea manu Pauli, memores estote uinculorum meorum. Hoc ideo, ut sciamus has quoque epistolas de carcere, & inter uincula fuisse dictatas. Illud autem proprie habet ad Colossenses, quod idem Onesimus qui nunc Philemoni commendatur, etiam perlator eiusdem sermonis fuit. Denique ait: Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater & minister fidelis, & conseruus in domino, quem misi ad uos, ad hoc ut cognoscat quæ circa uos sunt: & consoletur corda uestra cum Onesimo charissimo, & fideli fratre, qui est ex uobis. Si autem Philemon ad quem hæc epistola scribitur, Onesimi dominus est: immo frater esse cœpit in domino, & ad Colossenses refertur quod Onesimus ex eis sit: ratio nos ipsa & ordo deducit, quod & Philemon Colossensis sit: & eo tempore communem ad omnem ecclesiam Onesimus epistolam tulerit, quo priuatas & sui cōmendatrices ad dominum literas sumpserat. Est & aliud indicium, quod in hac eadē epistola & Archippus nominatur: cui hic cū Philemone scribit: Dicite (inqt) Archippo, uide ministeriū

A quod accepisti à domino, ut illud impleas. Quod est ministerium quod Archippus accepit à domino? Ad Philemonem legimus: Et Archippo commilitoni nostro, & ecclesiæ quæ in domo tua est. Ex quo puto aut episcopum eum fuisse Colossensis ecclesiæ, cui admonetur studiose & diligenter præesse, aut euãgelij prædicatorem. Aut si ita non est, illud mihi in præsentiarũ sufficit, quod & Philemõ & Archippus & Onesim⁹ ipse qui literas pferebat, fuerint Colossenses, & eodẽ tempore, quatuor (ut ante dixim⁹) epistolæ scriptæ sunt. Ad Ephesios uero illam ob causam, quod pro Christo & hic uinctũ se esse dicat: & eadem quæ ad Colossenses iusserat, in hui⁹ quoq; epistolæ fine præcipiat, ut uxores subijciant uiris, & uiri uxores diligant, ut filij obediãt parentibus, ut patres non prouocent ad iracundiã filios suos: ut serui obediant dominis carnalib⁹, ut domini relictis minis, ea seruis quæ iusta sunt, præbeant: & ad extremum epistolam suam hoc fine concludat: Quid agam, notum uobis faciet Tychic⁹ charissim⁹ frater, & fidelis minister in dño, quẽ misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa me sunt, & consoletur corda nostra. Tychicus autẽ is est, qui & ad Colossenses cum Onesimo mittitur: & eo tempore Onesimũ habuit comitem, quo Onesimus ad Philemonem literas perferebat. Et Timotheus frater. In alijs epistolis Sosthenes & Siluanus, interdum & Timotheus assumitur. In quatuor tantũ Timothe⁹, quia uel eodem tempore, uel præsente Timotheo cæterisq; dictatæ sint. Quod ego duplici ex causa factũ puto, ut & epistola ma-
B iorem haberet autoritatem, quæ nõ ab uno scribebatur: & quia nulla æmulatio erat inter apostolos, si quid forte Paulo dictante, alij spirit⁹ suggessisset, absq; ulla tristitia addebat Paulus in literis quas dictabat. Secundum id
1.Cor.14.f quod ipse Corinthijs præcepit, ut si alio prophetãte, alij fuerit reuelatũ, taceat ille qui prius prophetabat: Ita ipse quoq; præceptum suũ opere complebat, & propter pauca quæ alio addiderat suggerente, ut suã ua alterius quoque epistolam præscribebat: Philemoni (inquit) dilecto. Non habetur in Græco ἠγαπημένῳ, quod dilect⁹ dicitur: sed ἀγαπητῷ, id est, diligibili. Inter dilectum autem & diligibilem hoc interest, ꝙ dilectus appellari potest & ille qui dilectionem non meretur. Diligibilis uero is tãtum qui merito diligitur. Deniq; & inimicos nostros diligere præcipimur: q sunt dilecti, sed non diligibiles. Amamus quippe illos, non quia amari merentur, sed quia præcipitur eos odio nõ habẽdos. Illud uero quod in quadragesimi quarti psalmi titulo prænotatur, pro dilecto: me-
2.Reg.12.c ידידיה lius habet in Græco, pro diligibili, qui locus manifestissime de Christo intelligitur. Licet enim Iudæi Iedidia, hoc est, amatum dei, Salomonem dici putent, quod ei à deo sit ob sapientiam nomen impositum: tamen amatus dei quis magis dici potest, nisi is de quo in euangelio pater loquitur: Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, hunc audite. Denique & in Esaia ita scriptum
Esa.5.a habet: Cantabo dilecto canticum diligibilis uineæ meæ. Vinea facta est dilecto. Et hoc circuncisio de populo Iudaico accipiendum putans, impegit in lapidem offensionis & petrã scandali, non recogitans uineam quæ de Aegypto translata est, esse domum Israel: & Christum hic dici uel diligibilem, uel dilectum, dum & ipse diligi meretur à sanctis, & sancti eum diligunt, offerentes ei magis charitatem, ꝗ̃ ulla charitatis præmia postulantes. Scribunt igitur Paulus & Timotheus Philemoni charissimo & cooperatori, qui ideo charissimus dictus est, quod in eodem Christi opere uersetur. Apphiæ quoq; sorori nõ habenti in se falsæ aliquid & fictæ germanitatis, & Archippo cõmilitoni, quem arbitror cum Paulo & Timotheo contra aduersarios pro Christi nomine dimicãtem C
extitisse uictorem, & propterea nunc commilitonem dici, quod in eodem certamine belloq; superauerit. Scribitur etiam ecclesiæ, quæ in domo eius est. Verum hoc ambiguum, utrum ecclesiæ quæ in domo Archippi sit, an ei quæ in domo Philemonis. Sed mihi uidetur nõ ad Archippi, sed ad Philemonis referendum esse personam, cui ipsa quoque epistola deputatur. Nam licet Paul⁹ & Timotheus pariter scribant ad Philemonem, Apphiam, Archippum, & ecclesiam, tamen in sequentibus approbatur Paulum tantummodo ad Philemonem scribere, & unũ cum uno sermocinari. Gratias ago deo meo semper memoriam tui faciens. Hunc autem morem scribendi in nonnullis epistolis eius inuenire poteritis, quod cum plures & ad plures in præfatione ponãtur, postea per totum corpus epistolæ, unus dispu- Gal.3.d
tans inducatur. Illud quod ad Galatas scribens Apostolus ait: In Christi fide nihil referre, gentilis sit aliquis, an Iudæus, uir an mulier, seruus, an liber, etiam in hoc loco perspicuum fit. Inter duos quippe uiros & apostolicos, inter cooperatorem Pauli & cõmilitonem eius, medium Apphiæ nomen inseritur, ut tali ex utroque latere fulta comitatu, non uideatur ordinem sexus habere, sed meriti. Quod autem ait: Gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo, adhuc à duobus ad plures scribitur: & in omnibus penè epistolis æquale principiũ est, ut gratiam eis & pacem à deo patre & Christo domino imprecetur. Ex quo ostenditur unã filij patrisq; esse naturam, cũ id potest filius præstare quod pater, & dicit id D
pater præstare quod filius. Gratia autem est, qua nullo merito nec opere saluamur. Pax qua recõciliati deo per Christum sumus, ut ibi: Obsecramus pro Christo, reconciliamini deo. a ¶ Gratias ago deo meo semper, memoriã tui faciens in orationibus meis &c.] Hæc iam nõ ut Paulus & Timotheus, Philemoni & cæteris, sed ut solus Paulus, ad solum Philemonem loquitur: Gratias inquiens, ago, & memoriam tui faciens in orationibus meis. Ambigue uero dictum, utrũ gratias agat deo suo semper, an memoriam eius faciat in orationib⁹ suis semper. Et utrunq; intelligi potest. Qui enim præcipit alijs, ut in omnibus gratias agant deo, nullis angustijs poterit coartari, ut gratias semper deo ipse non referat. Si autem pro sanctis & melioribus quibusque Paulus semper orabat: Sanctus autem & Philemon est, tantam habens in se fidem & charitatem, ut non solũ auditu ei, sed etiam opere nosceretur: & pro Philemone semper orasse Paulum, credibile est, quo scilicet fides & charitas quam habebat in Christo, & in omnes sanctos eius, per communicationem fidei & operationem agnitionis in omni bono, Christi misericordia seruaretur: & de charitate quidem quam habebat in Christo Iesu, & in omnes sanctos eius, non difficilis interpretatio est, qua post deum diligere iubemur & proximos. Nunc hoc quæritur, quomodo eandẽ fidem in Christo Iesu habere quis possit, & in sanctos eius: ἀπὸ κοινοῦ enim resonat charitatẽ quam habes in dño Iesu & in omnes sanctos eius. Ad expositionẽ huius loci de Exodo sumamus exemplum: Credidit po- Exod.19.b
pulus deo & Moysi seruo eius: Vna atque eadem credulitas in Moysen refertur & in deum, ut populus qui credebat in dominum, æque credidisse dicatur in seruum. Hoc autem non solum in Moyse, sed in omnibus sanctis eius est, ut quicunq; credidit deo, aliter eius fidẽ recipere nõ queat, nisi credat & in sanctos eius. Nõ est enim in deũ pfecta dilectio & fides, quæ in ministros ei⁹ odio & infidelitate tenuatur. Qd' aũt dico, tale est: Credidit quispiã in conditorẽ deũ, nõ potest credere, nisi prius crediderit

de sanctis

nostro Iesu Christo. Grãtias ago deo meo semper, memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens charitatem tuam, & fidem quam habes in dño Iesu, & omnes sanctos eius, ut cõmunicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis boni, quod in uobis est in Christo. Gaudium

Gaudium enim magnum habuimus & consolationem in charitate tua. quia uiscera sanctorum requieuerunt per te frater. Prŏpter quod multam fiduciam habés in Christo Iesu, imperãdi tibi quod prodest, propter charitatem magis obsecro, quum sis talis ut Paulus senex: nunc autem & uinctus Iesu Christi. Obsecró te de meo fi-

A de sanctis eius uera esse quæ scripta sunt, Adã à deo plasmatum: Euam ex costa illius & latere fabricatã: Enoch translatum: Noe naufrago solum orbe seruatum: Quod primus Abraham de terra sua & cognatione iussus exire, circuncisionem quam in signum futuræ prolis acceperat, posteris dereliquit: Quod Isaac oblatus, uictima sit: & ꝓ illo aries immolatus, coronatusq; sentib⁹, passionẽ domini deformarit: Qđ Moyses & Aaron decẽ plagis Aegyptũ afflixerint. Qđ ad uocẽ Iesu filij Naue precesq;
steterit sol in Gabaon, & luna in ualle Aillon. Lõgum est
diuersa Iudicum gesta percurrere, & totam Samson fabulam, ad ueri solis (hoc quippe nomẽ eius sonat) trahere sacramentum. Ad Regum libros ueniam, quando in
tempore messis obsecrante Samuele, pluuiæ de cœlo &
flumina repente manarunt: & Dauid unctus in regẽ est:
& Nathan & Gad prophetauerunt mysteria, cum Elias
igneo raptus est curru: & Eliseus spiritu duplici, mortu⁹
mortuũ suscitauit. Hæc & cætera quæ de sanctis scripta
sunt, nisi quis uniuersa crediderit, in deum sanctorũ credere non ualebit: nec adduci ad fidem ueteris testamenti, nisi quæcunq; de patriarchis & prophetis, & alijs inlignibus uiris narrat historia cõprobarit, ut ex fide legis,
Abacuk.2.a ad fidem ueniat euangelij, & iusticia dei in eo reueletur
Leuit.19.a ex fidem fidem, sicut scriptum est: Iustus autem ex fide
uiuit. Præcipitur & in alio loco: Sancti estote, quoniam
B ego sanctus sum, dicit domin⁹ deus uester. Eadem sanctitas seruis debetur & domino, & sanctificans quippe
& sanctificati ex uno omnes. Non putemus leuem Philemonis prædicationẽ, si eandem fidem habeat in sanctos
quam & in deum. Qui credit deum sanctum esse, utique
non errat. Quod si quis hominẽ qui sanctus non est, sanctum esse crediderit, & dei eum iunxerit societati, Christum uiolat: cuius corporis oẽs membra sumus. Qui
dicit, inquit, iustum iniustũ, & iniustum iustum, abominabilis uterq; apud deum est: similiter qui sanctum di-
1.Cor.6.d cit esse non sanctum: & rursum non sanctum asserit sanctum, abominabilis apud deũ est. Omnes credentes (secundum Apostolum) Christi corpus efficiũtur. Qui in
Christi corpore errat & labitur, asserẽs membrum eius
uel sanctum esse, cum non sit: uel non sanctũ esse, cũ san-
Esa.5.c ctum sit, uide quali crimine obnoxi⁹ fiat: Væ (ait Esaias)
qui dicunt dulce amarum, & amarum dulce: ponentes
tenebras lucem, & lucem tenebras. Dulce puto esse sanctimoniam, amarum quod sanctimoniæ contrariũ est:
æque lux sanctimonia intelligi potest, tenebræ cõtrariæ
sanctitati. Quis putas è nobis probandis numismatib⁹,
callidus trapezita, nõ errabit in discretione sanctorum.
Qui cum in deum uel sanctos eius æqualem charitatem
habuerit & fidem, ipsius fidei communicationem debet
habere non disparẽ, ut sicut credit & diligit, ita dilectionem suam & fidẽ opere consumat. Vnde ait: Euidens fiat
in agnitione omnis boni: siue ut in Græco melius habetur, efficax. ἐνεργὴς enim proprie transferri potest, efficax
siue operatrix, ut non solum fidem nobis & charitatem
in deum & in sanctos eius sufficere posse credamus: sed
id quod credimus, opere compleamur. Potest autem accidere, ut quis habeat fidẽ, & eam opere consumet: uerum
simpliciter & nude non habens agnitionẽ, nec scientiam
Rom.10.a eius, iuxta illud Apostoli: Confiteor zelum dei habent,
sed non secundũ scientiam. Sunt hodie pleriq; simplicium, qui faciunt opera iusticiæ, & nõ habent eorum quæ
ipsi operantur scientiam. Vnde addidit: Vt communicatio fidei tuæ operatrix fiat i agnitione oĩs boni. Quantis gradibus quãtisq; saltibus, apostolicus in altiora sermo se tẽdit. Habet quispiã charitatem & fidem, in deum

& in sanctos eius: sed forsitan nõ æquali eam in oẽs sancte cõmunicet. Communicet forsitan in cunctos, sed opere nõ expleat, uoluntate impleat aliquis & opere, sed gestorum suorũ perfectam habere non potest notionẽ. Sit talis quoq; qui & opus habeat & scientiã, sed non omnis habet boni. Multa enim iuste, mansuete, studioseq; ꝑpetrans, impar est suis in aliqua parte uirtutib⁹. An nõ talis Philemõ? Habet quippe cõmunicationẽ operatricis fidei & charitatis in agnitione omnis boni. Quæ cum in apo-
C
stolis sit, nõ eam putemus ob id tantũ esse perfectã, si in
illis sit: sed in eo totã esse, quia Christi est, ut quicq̃d boni & in Philemone laudatur, & de apostolorũ exemplo
sumitur, inde bonum sit, quia de fonte Christi ducatur.
a ¶ Gaudiũ enim &c.] Plenius inculcat & edocet, quare dixerit: gratias ago deo meo, semper memoriã tui faciens in orationibus meis. Dignum siquidem erat agere
gratias deo sup charitate Philemonis, qui internum cordis affectum, & profundos animi sanctorũ recessus suscipiẽdo refecerat. Et hoc idioma apostolicũ est, ut semper
uiscera uocet, uolens plenam mentis ostendere charitatem. Vnde gaudens cum gaudentibus, & cum his qui requieuerãt, refectum esse credens: habet lætitiã non transitoriam & leuem, & quæ fortuito possit accidere, sed magnam, & prout erat in Philemone charitas, eminentem:
quam augebat consolatio sup Philemonis charitate descendens, plena à patre misericordiarũ, & deo totius con
solationis. b ¶ Propter quod &c.] Multis in Philemonem laudibus ante præmissis, cum res talis sit, pro qua D
rogaturus est: quæ & præstanti sit utilis & roganti, poterat Paulus magis imperare q̃ petere. Et hoc ex fiducia illa ueniebat, ꝙ qui tanta ob Christũ opera perpetrarat,
utiq; impar sui in cæteris esse non poterat. Sed uult magis petere q̃ iubere, grãdi petentis autoritate proposita,
per quam & Apostolus obsecrat, & senex & uinctus Iesu
Christi. Totum autẽ pro quo rogat, illud est: Onesimus
seruus Philemonis, fugã furto cumulans quædam rei domesticæ cõpilarat: hic pergens ad Italiã, ne in proximo
facilius posset apprehendi, pecuniam domini per luxuriam prodegerat. Hoc ne quis putet temere, & ut libet, à
nobis fictum, in sequentibus discat. Nunquã enim Paulus diceret: Si quid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa: Ego Paulus scripsi manu mea, ego reddam. Nec
spõsor rei fieret ablatæ, nisi esset id quod ablatum fuerat
dissipatũ. Hic igitur cum ob confessionem Christi, Paulus Romæ esset in carcere, credidit in Christum, & ab eo
baptizatus, digna pœnitentia, maculas uitæ prioris abstersit, in tantum ut is Apostolus conuersionis eius testis
fieret, qui quondam Petrum increpauerat, nõ recto pede in euangelij ueritate gradientem. Quantum igitur ad
peccatum & ad facinus pertinet, quo dominum læserat,
ueniam non meretur: quantum uero ad Apostoli testimonium, qui scit eum plene esse cõuersum, grandi pondere premitur qui rogatur, ut qui è seruo fugitiuo atque
raptore, minister apostoli fact⁹ erat. Quod autem aliud
habebat apostolus ministeriũ nisi euãgelij Christi Iesu,
iam nõ quasi à dño, sed quasi à cõseruo, & co euangelista, ignosceret ei qui seruus esset Christi similiter & minister. c ¶ Obsecro.] Volens impetrare qđ postulat: iam
nõ ꝓ seruo Philemonis, sed ꝓ filio suo se asserit deprecari, & illo filio quem genuerit in uinculis euãgelij, hoc est,
quæ ꝓ Christi euangelio sustinebat: qui cũ ante inutilis
dño suo tantum fuerit: nec enim seruus fur atq; fugitiu⁹
alteri nocuit, nisi dño suo: nũc ecõtrario utilitatis cõpensatione, qua ipsi dño & Paulo utilis est: cæterisq; ꝑ Paulum, plus charitatis meretur q̃ odij ante meruerat. Vnde
ait: Qui

meo filio quem genui in uinculis Onesimo, qui tibi ali/
quando inutilis fuit: nunc autẽ & tibi & mihi utilis est,
quem remisi tibi. Tu autem illum, id est, mea uiscera su/
scipe, quem ego uolueram mecum detinere, ut pro te mi/
hi ministraret in uinculis euãgelij. Sine consilio aũtem
tuo nihil uolui facere, ut non quasi ex necessitate bonũ
tuum esset, sed uoluntarium. Fõrsitan enim ideo disces/
sit ad horam à te, ut æternũ illum reciperes, iam non si/
cut seruum, sed plus seruo, fratrem charissimum, maxi/
me mihi: quanto magis autem tibi & in carne & in do/
mino. Si ergõ habes me socium, suscipe illum sicut me.
Si ãutem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi impu/
ta. Egõ Paulus scripsi manu mea. Ego reddam, ut non
dicam

A ait: Qui tibi aliquando inutilis fuit. Tibi, inquit, soli, nõ
cæteris: nunc autem & mihi & tibi utilis. Vtilis domino
in eo, quia posset & Paulo seruire pro domino suo. Paulo
uero in eo utilis, quia illo in carcere uinculisq; detento,
posset ei in euangelio ministrare. Simul autem admiran
dũ de magnanimita/
te Apostoli, & ĩ Chri/
stum mente feruẽtis.
Tenetur ĩ carcere, uin
culis stringitur, squa
lore corporis, charo/
rum separatione, pœ
nalib⁹ tenebris coar/
tatur, & non sentit in/
iuriã, non dolore cru
ciatˀ: nihil nouit aliud
nisi de Christi euãge/
lio cogitare. Sciebat
seruum, sciebat fugiti
uum, sciebat aliquan
do raptorẽ ad Chri/
sti fidem esse conuer/
sum. Grãdis laboris
est talem hominẽ in
eo perseuerare quod
cœpit. Idcirco filium
suum & filium uincu
lorum & ministrum euangelij in uinculis constituti, in/
culcat ac replicat, ut Philemon ille prudenter & dispen/
satorie tantum in præfatione laudatus, non auderet ne/
gare, ne suis laudibus uideretur indignus. Quod autem
ait: Tu autem illum, id est, mea uiscera suscipe: hoc est,
quod paulo ante dixi, uiscera significare internum cor/
dis affectum, & plenam ex animo uoluntatem, cum to/
B tum quicquid in nobis est, suscipitur à rogato: Aliàs au
tem omnes liberi, uiscera sunt parentũ. a ¶ Sine consi
lio autem tuo nihil uolui facere &c.] Hoc quod à pleris/
que quæritur, & sæpissime retractatur, quare deus homi
nem faciens, non eum bonum rectumq; condiderit, de
præsenti loco solui potest. Si eñ deus uoluntarie & non
ex necessitate bonus est, debuit hominẽ faciens, ad suam
imaginem & similitudinẽ facere: hoc est, ut & ipse uolun
tarie & non ex necessitate bonus esset. Qui autẽ asserunt
ita eum debuisse fieri, ut malum recipere non posset, hoc
dicunt: talis debuit fieri qui necessitate bonus esset, & nõ
uoluntate. Quod si talis fuisset effectus, qui bonum non
uoluntate, sed necessitate perficeret: nõ esset deo similis,
qui ideo bonus est, quia uult, non quia cogitur. Ex quo
manifestum est rem eos inter se postulare cõtrariã. Nam
ex eo quod dicunt, debuit homo deo similis fieri: illud
petũt, ut liberi fieret arbitrij, sicut deus ipse est. Ex eo au
tem quod inferunt: talis debuit fieri, qui malum recipe/
re non posset, dum necessitatem ei boni important, illud
uolunt, ut homo deo similis nõ fieret. Potuit itaq; & apo
stolus Paulus absq; uoluntate Philemonis, Onesimum
sibi in ministeriũ retinere. Sed si hoc sine uoluntate Phi/
lemonis fecisset, bonum quidem erat, sed non uolunta/
rium: Quod autem non erat uoluntariũ, alio genere ar/
guebatur nõ esse bonum. Nihil quippe bonum dici po/
test, nisi quod ultroneum est. Ex quo Apostoli conside/
randa prudentia est: Qui idcirco fugitiuum seruum re/
mittit ad dominum, ut prosit domino suo, qui prodesse
non poterat, si domino teneretˀ absente. Superior ergo
quæstio ita soluitur: Potuit deus hominem sine uolun/
tate eius facere bonum. Porrò si hoc fecisset, non erat bo
num uoluntarium, sed necessitatis: Quod autem necessi/
tate bonum est, non est bonum: & alio genere malum ar
guitur. Igitur proprio arbitrio nos relinquẽs, magis ad
suam imaginem & similitudinem fecit. Similem autem
deo esse, absolute bonum est. b ¶ Forsitan &c.] Non/
nunq; malum occasio fit bonorũ, & hominũ praua con/
silia, deus uertit ad rectũ. Quod dico manifestius exem-
plo fiet. Ioseph fratres sui, zeli stimulis icitati, Ismaelitis C
uiginti aureis uendiderunt. Hoc initiũ & patri & fratrib.
& omĩ Aegypto bonorũ omniũ fuit. Deniq; ipse postea
ad fratres: Vos, inquit, cogitastis de me mala, & deus co/
gitauit de me bona. Simile qđ & in Onesimo possumus
intelligere, quod ma/
la principia, occasio/
nes fuerint rei bonæ.
Si enim dominũ non
fugisset, nũq̃ uenisset
Romam ubi erat Pau
lus uinct⁹ in carcere.
Si Paulũ in uinculis
non uidisset, non rece
pisset fidem in Chri/
stum. Si Christi non
habuisset fidẽ, nunq̃
Pauli effect⁹ filius, in
opus euangelij mitte/
retˀ. Ex quo paulatim
& per gradus suos, re
ciprocante sententia,
ideo minister euãgelij
est factus Onesimus,
quia fugit à dño. Pul/
chre aũt addens, forsi
tan, sentẽtiam tempe/
rauit. Occulta sunt quippe iudicia dei, & temerariũ est
quasi de certo ꝓnunciare quod dubiũ est. Forsitã, inqt,
ideo discessit: caute, timide, trepidãter, & nõ toto fixo gra
du: ut si nõ posuisset forsitã, omnibus seruis fugiendum
esset ut apostolici fierent. Quod aũt ad horã iunxit: ho/
ram pro tempore debemus accipere. Ad cõparationem
eñ æternitatis, omne tempus breue est. Vt æternũ illũ re
ciperes. Nullus ætern⁹ dñs serui sui, potestas qppe eius D
& utriusq; cõditio, morte finitur. Onesimus uero qui ex
fide Christi factus ætern⁹ est, æterno Philemoni, quia in
Christũ & ipse crediderat, spiritu libertatis accepto, iam
non seruus sed frater cœpit esse de seruo, frater charissi/
mus, frater æternus, æterno & ipsi apostolo dñoq; suo,
cui Onesimũ ut carnis ante conditio, ita postea spiritus
copulabat. Et tunc quidem quando erat ei subiectus in
carne, nõ erat ei iunctus in domino: nunc aũt ei & in car/
ne iunctus est & in dño. Ex quo intelligimus seruum qui
crediderit in Christo, duplici domino suo lege constrin/
gi, ut ei & carnis necessitate iungatˀ ad tempus, & in æter
num spiritu copuletˀ. c ¶ Si ergo &c.] Philemon Pau/
lum socium habere cupiebat, & in Christum credens, ta
les utiq; uolebat habere profect⁹, ut Paulo similis fieret
& ei cõmunicaret in uinculis. Considereremus ergo quan
tum hic laudetur Onesimus, quantũ profecisse dicatur,
cum ita recipiendus sit ut apostolus: & sic eius dominus
ut Pauli debeat desyderare consortiũ. Breuiter quod di/
cit tale est. Si me uis habere consortem, habeto & Onesi/
mum, quem ego consortem & filium meũ & uiscera mea
habeo: quẽ si non susceperis, nec habere uolueris, & ipse
intelligis quod me habere non possis. d ¶ Si aũt &c.]
Imitator domini sui & Christum in se loquentẽ habens,
ea iuxta uires suas debet facere quæ Christus. Si eñ ille
infirmitates nostras portauit, & plagas nostras doluit: ita
ste Apostolus pro Onesimo se opponit, & spondet quæ
ille debebat. Vt autem supra diximus totum illud est,
quod ablatum furto & per luxuriam perditum, non po
terat absolui, qđ Philemon grandi precio pẽsabat, dum
pro seruo fugitiuo & pecunia perdita, & fratrem charissi
mum, & fratrem reciperet æternũ, & per eum sibi Apo/
stolum faceret debitorem. e ¶ Ego Paulus scripsi ma/
nu mea: Ego reddam, ut non dicam tibi &c.] Quod di/
cit tale est: Qđ Onesimus furto rapuit, ego me spondeo
redditurum, cuius sponsionis, epistola hæc & manus te/
stis est propria, quã non solito more dictaui, sed mea ma
nu ipse cõscripsi. Crede igitˀ mihi ꝓ Onesimo pollicenti.
Hoc aũt

dicam tibi, quia et ipsum te mihi debes. Itá frater ego te fruar in domino: Rĕfice uiscera mea in Christo. Confidens de obediẽtia tua scripsi tibi, sciens quoniam super id quod dico facies. Simul autem & præpara mihi hospitium. Spéro enim per orationes uestras donari me uobis. Sálutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu

A Hoc autem dico quasi ad extraneum loquẽs. Cæterum
si ad ius meum redeam, propter sermonẽ Christi, quem
tibi euangelizaui, & Christianus effectus es, teipsum mi
hi debes. Q.d' si tu meus es, & tua omnia mea sunt, One
simus quoq; qui tuus est, meus est. Poteram igitur eo uti
ut meo, sed uoluntati
tuæ relinquo, ut mer/
cedem habeas igno/
scendo. a ¶ Ita fra/
ter &c.] Proprietatẽ
Græcam Latinus ser/
mo non explicat. Q.d'
enim ait ναὶ ἀδελφὲ, ναὶ
quoddã quasi aduer
bium blandiẽtis est.
Nos autem interpre/
tantes, ita frater, aquatius & dilutius nescio quid magis
aliud q̃ id quod est scriptum sonamus. Sicut enim אנא
illud Hebraicũ, pro quo frequẽter Lxx. interpretes
transtulerũt, in lingua sua significat deprecantis affectũ:
unde nonnunquã Symmachus pro ana δέομαι, hoc est,
obsecro transtulit: Ita & nos eandẽ in Græca lingua uim
patimur, quam Græci sustinẽt in Hebræa. Quod autem
ait: Ego te fruar in domino, aliud multo intelligitur q̃ pu
tatur. Apostolus non fruitur nisi eo qui multas in se ha/
bet concinnentesq; uirtutes. Et totum quod Christi dici
tur pro uarietate causarum, sapientiã uidelicet, iustitiã,
continentiam, mansuetudinem, temperantiam, castitatẽ:
has imprecatur Philemoni, ut cum his abũdauerit, ipse
eo perfruens impleatur. Et ne putes illam fruitionem di
ci qua nos sæpe nostri inter nos præsentia delectamur:
addidit in domino, ut ex eo quod domini nomen adiun
ctum est, intelligeretur & alia esse fruitio, qua quis absq;
domino perfruatur. b ¶ Refice &c.] Sicut ipse frui uult
Philemone in domino, ita uiscera sua Onesimũ, quem &
B superius eodem nomine appellauit, refici uult per Phile
monem. Et ambigue dictũ, utrum uiscera Pauli in Chri
sto Onesimus sit: an uiscera Pauli Onesimus per Phile/
monem in Christo reficienda sint. Si superius accipere
uolueris, recte Pauli in Christo uiscera dicentur Onesi/
mus, quem in uinculis Christo genuit. Si posterius, in
Christo reficiendus est Onesimus à Philemone, dũ eius
in Christo sermonibus eruditur. c ¶ Confidens &c.]
Qui præsumit de eo quem rogaturus est, ipsa quodam/
modo præsumptione præiudicat, ne ei negare liceat qd'
rogatur. Porrò si scit ille qui postulat plusquam rogauit
rogatum esse facturum, ideo minora petit, ut habeat ro/
gatus uoluntariam & maiorem præstatione mercedem.
Si autem Philemon hæc ad hominis præceptum facit,
quanto magis faciet ob dilectionem dei? Vnde merito
Apostoli uoce laudatur, quod mandata eius opere præ/
uertat, & possit dicere: Voluntaria oris mei complaceãt
tibi domine, plusq; faciens q̃ præceptum est, uincat eos
qui tantummodo imperata fecerunt, & iubentur dicere:
Serui inutiles sumus, quod debuimus facere, fecimus.
Virginitas quoq; propterea maiori præmio coronatur,
quia præceptum domini non habet, & ultra imperata se
tendit. d ¶ Simul autem & præpara mihi hospitium.]
Non puto tam diuitem fuisse Apostolum & tantis sarci/
nis occupatum, ut de præparando ageret hospitio, & nõ
una contentus cellula, breue corporis sui spacium, ædes
amplissimas existimaret: Sed ut dum eum spectat Phile
mon ad se esse uenturum, magis faciat quod rogat⁹ est.
Si autem hoc non dispensatorie, sed uere quis existimat
imperatum, ut sibi hospitium præparet, apostolo magis
q̃ Paulo hospitiũ præparandũ est. Venturus ad nouam
ciuitatem, prædicaturus crucifixum, & inaudita dogma
ta delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros: & ne/
cesse erat, primũ, ut domus in celebri esset urbis loco ad
quam facile conueniretur. Deinde ut ab omni importu/
nitate uacua, ut ampla, quæ plurimos caperet audien/
tium, ne proxima spectaculorum locis, ne turpi uicina

detestabilis: postremo ut in plano potius esset sita quàm C
in cœnaculo. Quam ob causam eum existimo etiam Ro
mæ in conducto mansisse biennio. Nec parua, ut reor e/
rat mansio, ad quam Iudæorum turbæ quotidie conflue
bant. e ¶ Spero enim per orationes uestras donari me
uobis &c.] Filiũ pa/
tri, deus rogatus in/
dulget: & frater sæpe
fratris oratione serua
tur. Apostol⁹ autem
totius ecclesiæ preci/
bus cõceditur, ob eo
rum qui eum audiu
ri sunt utilitatem. Et
hoc donum, non tam
in eum dicit esse qui
differtur à martyrio ad martyrium præparatus, quàm
in eos ad quos apostolus mittitur. Quod autem crebro
Paulus in carcere fuerit, & de uinculis liberatus sit: ipse
in alio loco dicit: In carceribus frequent, de quibus non 2.Cor.11.c
nunq; domini auxilio, crebro ipsis persecutoribus nihil di
gnum in eo morte inuenientibus dimittebatur. Necdum
enim super nomine Christiano senatusconsulta processerant:
necdum Christianum sanguinem Neronis gladius de/
dicarat. Sed pro nouitate prædicationis, siue à Iudæis in
uidentibus, siue ab his qui sua uidebãt idola destrui, ad
furorem populis cõcitatis, missi in carcerem, rursum im
petu & furore deposito laxabantur. Et hoc ita esse ut di/
cimus, apostolorum acta testantur, in quibus & Felix lo
quitur ad Agrippam, potuisse dimitti Paulum, si nõ ap/ Act.25.d
pellasset Cæsarem. Et quia nullã inuenerit causam præ/
ter quæstiones quasdam de religione propria, & de quo
dam Iesu quem Paulus uiuere prædicabat. Ex quo ani/
maduertimus, & à cæteris iudicibus similiter eos potuis/
se dimitti: id agente domino ut in toto orbe noua præ/
dicatio disseminaretur. f ¶ Salutat te Epaphras con D.
captiuus meus in Christo Iesu: Marcus, Aristarch⁹, De
mas, Lucas cooperatores mei.] Id quod in principio di
cebam⁹, quoniã ad Colossenses epistola eodem in tem/
pore, & per eũdem esset scripta baiulum literarum, quo
ad Philemonem quoq; scriptum est: etiam eorum qui sa/
lutantes inducuntur nomina docent. Nam & in ipsa ita
scribitur: Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, &
Marcus cõsobrinus Barnabæ, & Epaphras qui est ex uo
bis seruus Christi. Et paulo inferius: Salutat uos Lucas
medicus charissim⁹, & Demas, & dicite Archippo: uide
ministerium qd' accepisti in domino, ut illud impleas, &
memores estote uinculorum meorum. Si autem ex eo
aliquis non putat pariter scriptas, quod ad Colossenses
pauca sint nomina quæ hic non ferantur asscripta: sciat
non omnes omnibus aut amicos esse aut notos: & aliud
esse priuatam ad unum hominem, aliud publicã ad uni
uersam ecclesiã epistolã fieri. Salutat te iquit, Epaphras
cõcaptiuus me⁹ in Christo Iesu. Quis sit Epaphras con
captiuus Pauli, talem fabulam accepimus. Aiunt paren/
tes apostoli Pauli de Gyscalis regiõe fuisse Iudææ: & eos
cum tota prouincia Romana uastaret manu, & disper/ 2.Cor.11.c
gerentur in orbe Iudæi, in Tarsum urbem Ciliciæ fuis/ Philip.3.a
se translatos: parentum conditionem adolescentulum
Paulum secutum: Et sic posse stare illud quod de se ipse
testatur: Hebræi sunt & ego: Israelitæ sunt & ego, semen
Abrahæ sunt & ego. Et rursum alibi: Hebræus ex He/
bræis, & cætera quæ illum Iudæum magis indicant q̃
Tarsensem. Quod si ita est, possumus & Epaphram il/
lo tempore captum suspicari, quo captus est Paulus:
& cum parentibus suis in Colossis urbe Asiæ colloca/
tum, Christi postea recepisse sermonem. Vnde ad Co/
lossenses ut supra diximus scribitur: Salutat uos Epa/
phras qui est est ex uobis, seruus Christi, semper solici/
tus pro uobis in orationibus. Hoc si se ita habeat, & Ari
starchus qui cõcaptiuus eius in eadem epistola dicitur:
ad eandẽ intelligẽtiã deducet, nisi forte reconditũ aliqd
& sacratum

A & sacratum ut quidam putāt in uerbo captiuitatis osten ditur quod capti pariter & uincti, in uallem hanc adducti sint lachrymarū. Quod si neutrū recipitur, ex eo quod hic additū est in Christo Iesu: possum⁹ suspicari eadem cum Romæ pro Christo uincula sustinuisse quæ Paulū: & ut uinctū Christi, ita captiuum quoq; ei⁹ potuisse dici. Aut certe ita, quod nobilis & ipse sit in apostolis, ut Andronicus & Iulia, de quibus ad Romanos scribitur: Salutate Andronicum & Iuliam cognatos & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo Iesu. Hæc de Epaphra. Cæterum cooperatores euangelij & uinculorum suorum, cum ad Philemonem epistolam scriberet, Marcum ponit, quem puto euangelij conditorem, & Aristarchum cuius supra fecimus mētionem, & Deman de quo in alio loco queritur: Demas me dereliquit diligens præsens seculum, & abijt Thessalonicam. Et Lucam medicū, qui euangelium & Actus apostolorum ecclesijs dereliquens, quomodo apostoli de piscatorib⁹ piscium, piscatores hominū facti sunt: Ita de medico corporum, in medicum est uersus animarum, de quo & in alio loco: Misi, inquit, cum illo fratrem, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias, cuius liber quotienscunq; legitur in ecclesijs, totiens eius medicina non cessat. (2.Cor.8.c)

sto Iesu: Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas cooperatores mei. Grâtia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro.

¶ Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro.] Sicut à meliore parte hominis capite numeratur populus Israel, dicente scriptura, secundum capita eorum. ita in toto quidem homine & in omni parte sanctorum, gratia est domini Iesu Christi. Sed à maiori & meliori parte id ē, spiritu, per synecdochen, de toto homine dicitur. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Cum autem in spiritu gratia fuerit, totum facit hominē spiritualem: ut & caro spiritui seruiat, & anima nō uincatur à carne, C & redacta simul in substantiā spiritualem adhæreant domino, quia qui adhæret domino, unus spiritus est. Interpretatur autem secundum Iudæos Paulus, admirabilis. Timotheus, benefic⁹. Philemon, mire donat⁹, siue os panis: ab ore, non ab osse. Apphia, continens aut libertas. Archippus, lōgitudo operis. Onesim⁹, respondēs, Epaphras, frugifer & uidēs siue succrescēs. Marcus, sublimis mādato. Aristarchus, mons operis amplioris. Demas, silens. Lucas, ipse cōsurgens. Quæ si nomina iuxta interpretationē suam uolueritis intelligere, non est difficile, admirabilem atq; beneficum præcipue ad eum scribere, cui uniuersa cōcessa sint uitia, & os eius pateat ad cœlestem panem. Deinde ad cōtinentem & liberam & ad longitudinem operis, quod nunquam à sancto labore desistat. Scribere autē pro eo qui respondeat testimonio suo, necnon ei cui specialiter epistola dedicatur, salutari ab ubertate crescente: Et eum qui factus sit per mandata sublimior: illo qui per maiora opera in montem usque succreuerit: ab eo quoque qui posuit custodiam ori suo, & ostium munitum labijs suis, qui idcirco forsitan siluit, quia ad modicum Apostolum dereliquerat: Et ad extremum ab eo qui per se ipse cōsurgens quotidie augeatur, processusq; habeat, dum eius euangelio orbis impletur: & totiens crescit, quotiens auditus & lectus ædificat.

COMMENTARIORVM HIERONYMI IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM FINIS.

PROOEMIVM COMMENTARIORVM IN EPISTOLAS DIVI PAVLI.

ITERIS TVIS mihi cursim allatis, & laboribus & curis in sacris codicibus desudare me cogis, iam mihi senescēte corpore, & uiribus lassescentibus Heliodore sancte: idq; in epistolis beati Pauli apostoli, quæ & scientia prædicatoris & lima iusticiæ tam magnæ & prædicando & docendo testimonio spiritus sancti prolatæ atq; dilatatæ sunt, ut compatare aut coæquare ueteri testamento & euāgelicæ doctrinæ nō dubitemus: ipse enim reuelante sibi spiritu sancto cognouit, dum se raptum esse usq; ad tertium cœlum in corpore aut extra corpus asserit: hoc est, usque ad tertiam legem ueteris nouiq; testamenti. In corpore aut extra corpus: id est, neque per legem naturæ, neque per legem literæ, sed per spiritum sanctum ei, omnibus apostolis minimo, nouissime datum per Iesum Christum dominum nostrū, per quem habemus accessum in gratia ista, in qua & stamus & gloriamur. Nos uero simpliciter exposuisse breuibusq; sermonibus cōperies. Eius nempe epistolæ magnificentius ab omnibus sapientibus & interpretantur & prædicantur.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS.

AD ROMANOS.

AVLVS seruus Iesu Christi uocatus apostolus, segregatus in euangeliū dei, quod ante promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis de filio suo, q factus est ei ex semine Dauid secundū carnem: qui prædestinatus est filius dei in uirtute secundum spiritum sanctificationis. Ex resurrectiōne mortuorum Iesu Christi, domini nostri. Per quem accepimus gratiam & apostolatum, ad obedien-

B Aulus.] Quærimus quare Paulus scribat, cum Saulus antea sit uocat⁹: Quod ex more sanctorū fecisse credendum est, qui in uirtutibus proficiētes, mutato nomine sunt uocati, ut essent etiam ipso nomine noui, ut Abraham & Sara & Cephas. Aliter. Paulus. Sicut aliorum sanctorū tam in ueteri quàm in nouo testamento: id est, Abraham & Petri & cæterorum, profectu & incremento meritorū mutata sunt nomina: ita & Paulus in gratia proficiens nomen sibi ipse mutauit. b ¶ Seru⁹ Iesu Christi &c.] A seruo cœpit, exemplum nobis humilitatis ostendēs, quasi imitator eius qui exinaniuit seipsum, formam serui accipiens, & humiliauit seipsum, factus obediens usq; ad mortem, propter quod & deus illum exaltauit: & hic per fidele primum seruitium meruit apostolatum. Item non secundū timorem, sed secun-
Gal.2.d dum dilectionem, sicut ipse dicit: Viuo autem iam non ego, uiuit uero in me Christus. c ¶ Vocatus apostolus &c.] Iam in præsentia ad hoc uocat⁹ ut esset apostolus. Item ostendit nō solum uocatū se ad apostolatus gratiam, sed & segregatū in prædicationem gentium, ut ipse memorat. Nos in gētibus, ipsi autem in circūcisione. Vocatus ergo à Christo ad apostolatū: segregatus autem in prædicationē gentium, ut ostendat unā esse substantiam
Act.13.d patris & filij & spiritus sancti. d ¶ Segregatus.] Sicut in Actibus apostolorū spiritus sanctus dicit: Segregate mihi Barnabā & Paulum in opus ad quod elegi eos. e ¶ In euang. &c.] Euangeliū, Latine bona annunciatio dicit, natiuitatis scilicet Christi, passionis & resurrectionis & in cœlum ascensionis. f ¶ Quod ante promiserat &c.] Ostendit se Christum non alium prædicare, q̄ D
eum cuius euangeliū prophetæ ab Hierusalem promiserant esse uenturū. g ¶ In scripturis sanctis &c.] Ipsos asserit dei prophetas esse, & illas scripturas sanctas quæ de Christo ante cecinerūt. Verū tot⁹ hic loc⁹ cōtra manichæos facit, ubi dicit, q̄ euangeliū ante sit ꝓmissum, & per ꝓphetas dei & in sanctis scripturis, & qd̓ Christ⁹ secundū carnē ex Dauid stirpe, id est de Maria uirgine sit creatus, secundum qd̓ prædixerat Esaias. Esa.7.c h ¶ De filio suo.] Multi filij gratia, hic natura: cuius etiā in carne natiuitas dissimilis cæteris inuenit, eo q̄ ex uirgine natus est. i Qui factus.] Factus per spiritū sanctū. k ¶ Secundū &c.] Addendo secundū carnem, & Fotinū excludit & Ariū. Si enī secundum carnē factus est, secūdum uerbi utiq; substantiā factus nō est. l ¶ Qui prædest. &c.] Dicēdo in uirtute, ostendit nō solitū humanæ naturæ esse conceptū, sed absq; uirili semine ex uirgine procreatū. Inferendo aūt: m ¶ Secundū spiritū.] Ostēdit creatorē suum spiritū sanctum. Itē ut sit in omnibus ipse primatū tenens, secundū spiritum sanctificationis prædestinatus, ut prior omnibus incorruptibilitatis uirtute surgeret, & uiā resurrectiōis dei filijs aperiret. De qbus ipse dicit: Quia filij dei cū sint filij resurrectionis. n ¶ Ex resurrectione.] Nō omniū resurgentiū, sed ad Christū pertinentiū. In ipso Christo resurrectionis forma est. o ¶ Per quē accepim⁹.] Gratiā in baptismo, apostolatū, quādo a spū sancto direct⁹ est.

ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius, in quibus estis & uos uocati Iesu Christi: omnibus qui sunt Romæ dilectis dei uocatis sanctis. Gratia uobis & pax à deo patre & domino nostro Iesu Christo. Primum quidem gratias ago deo meo per Iesum Christum pro omnibus uobis, quia fides uestra annunciatur in uniuerso mundo. Testis enim mihi est deus cui seruio in spiritu meo in euangelio filij eius, quod sine intermissione memoriam uestri facio semper in orationibus meis, obsecrans si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in uoluntate dei ueniendi ad uos. Desydero enim uidere uos, ut aliquid impertiar gratiæ uobis spiritualis ad cōfirmandos uos: id est simul consolari in uobis per eam quæ inuicem est fides uestra atque mea. Nolo autem uos ignorare fratres, quia sæpe proposui uenire ad uos, & prohibitus sum usque adhuc, ut aliquem fructum habeam in uobis, sicut & in cæteris gentibus. Græcis ac Barbaris, sapientibus & insipiētibus debitor sum: itaq; quod in me promptum est, & uobis qui Romæ estis euangelizare. Non enim erubesco euangelium. Virtus em̄ dei est in salutē omni credenti: Iudæo primū & Græco. Iusticiā em̄ dei in eo reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptū est: Iustus autem

A Apostol⁹ enim Græce, Latine missus dicitur. Item recto ordine, accepta gratia, honorem apostolatus meruisse se dicit. a ¶ Ad obediendū fidei.] Ostendit euāgelij gratiam obedientibus prædicandā. b ¶ In omnibus gentibus.] Apostolatū accepit, ut iam non legi, sed fidei obedirent. c ¶ Pro nomine eius &c.] Vice nōis eius fungimur, ut ipse ait: Sicut misit me pater, & ego mitto uos. Et iterū: Qui uos recipit, me recipit.

Ioan.6.f

Matth.10.d

d ¶ In quibus estis &c.] Et in uobis: id est Romanis apostolatum accepimus. e ¶ Omnibus q sunt Romæ &c.] Hoc est omnibus credētib⁹, quos æqualiter diligit deus sine acceptione personæ Iudæi uel Græci. f ¶ Vocatis sanctis.] Sanctis uocatione dei, non meritis facti. Item idcirco dicit, sanctis, quoniā gratiam spiritus sancti habentib⁹ prædicabat. g ¶ Gratia uobis & pax &c.] Talis est ubiq; salutatio eius, ut & commemoret in nobis beneficia dei, & optet in nobis

B integra permanere, qa & gratis nobis peccata dimissa sunt, & reconciliati sumus deo per mortē filij eius. Commonet etiam pacificos esse debere, unam eādemq; gratiam consecutos. h ¶ Primum quidem gratias ago deo meo &c.] Natura, deus omniū est, merito & uoluntate, paucorum: ut deus Abraham, secundum quod hic suum nominat deum. i ¶ Per Iesum Christum pro omnibus uobis.] Hoc est, non pro Iudæis solis. k ¶ Quia fides uestra annunciatur in uniuerso mūdo &c.] Ostendit quomodo Romanorū fides omnibus ecclesijs cognita sit: Vel certe quod eadem fides quam Romani tenent, in uniuerso mundo ab apostolis prædicetur. Itē prudenter laudat, ut prouocet ad profectum: Siue quia omni mundo mirum fuit Romanos credidisse, qui idolorum nimia fuerant cultura possessi, ita ut omnium gentium dijs quas uicerant deseruirent. Sed & simpliciter eorum fidem laudasse credendū est, cuius nunc deuotio demonstratur. l ¶ Testis em̄ mihi est deus &c.] Hoc est, in toto corde meo & prompta deuotiōe mea deseruio. Si em̄ uolens hoc ago, mercedem habeo. Siue uerbum hic spiritum nominauit, ut est illud: Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis uirt⁹ eorum. m ¶ Qđ sine intermissione.] Hic ostendit se omnia ex dilectione dicturum, ut liberius audiatur, & dat exemplum sine intermissione orandi. n ¶ Obsecrans &c.] Qua liberatione ad uos quandoq; perueniam in uoluntate dei. Aliter enim prosperū iter non habeo, nisi me uoluntas dei quæ omnia nouit illuc direxerit, ut aliquem habeam fructū.

Act.16.g Vnde in Actibus apostolorum legimus, eos alio ire uolentes, alio destinatos. Siue secundū illud Iacobi: Si deus

Iacobi.1 uoluerit & uixerim⁹, faciem⁹ hoc uel illud. o ¶ Si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in uoluntate dei ueniendi.] Demōstrat se cūcta quæ agebat, ex dei gerere uolūtate. p ¶ Desydero em̄ uidere uos.]

Hic ostendit quomodo eos superius laudauerat qui ad confirmandum aliquid gratiæ indigent spiritualis. C

q ¶ Vt aliquid impertiar gratiæ uobis.] Romanos Petri prædicatione fidem tenentes confirmare se uelle Paulus dicit, non quo minus accepissent à Petro, sed ut duobus apostolis, testib⁹ atq; doctoribus, eorū roboraretur fides. r ¶ Id est &c.] Vt per cōmunē fidē inuicē cōsolemur. s ¶ Nolo em̄ uos ignorare fratres, qa sæpe &c.] Per commeantes alios fratres audire potuistis. t ¶ Et prohibitus usque adhuc.] Ostendit se occupatum necessitate euāgelij prædicandi, Romam adhuc ire nō posse. Item prohibitus hic occupatus accipitur, dum alijs prouincijs prædicauerit, sicut ipse exponit in fine epistolæ suæ dicēs: Propter quod & impediebar plurimum uenire ad uos. u ¶ Vt aliquē fructum habeā in uobis.] Mercedem laboris sui nominat fructum. x ¶ Sicut & in cæteris &c.] Subauditur, habeo. D

y ¶ Græcis ac barbaris, sapientibus & insipiētibus debitor sū.] Sapiētes græcos philosophos, barbaros, insipientes appellat. z ¶ Itaq; qđ in me promptum &c.] Qui Romæ estis, æque insipientibus ut Græcis euangelizare uult. a ¶ Non enim &c.] Recte dicit nō se erubescere prædicationem crucis, quæ credentibus dei uirtus est in salutem. Item hoc ad taxationem subtiliter pertinet paganorum: qui cum non erubescant credere deum suum Iouem propter inanem libidinem, in animalia irrationabilia & insensibilia esse mutatum: nobis erubescendum putant dominum propter salutem perditi hominis credere crucifixum, cum in altero horrendum sit dedecus, in altero admiranda pietas atq; uirtus. Simul & illos hæreticos tangit, qui hæc tanq̄ indigna deo refugiunt, ut hominem indueret quem pro salute humani generis passioni traderet: nō intelligentes nihil dignius creatori quam creaturæ suæ curare salutē: maxime cum ipse per hoc naturæ detrimentū quasi impassibilis sentire non possit. b ¶ Virtus enim dei est in salutē.] Nulla maior uirtus est q̄ quæ deuicta morte homini perdito reddit uitā. c ¶ Omni credenti.] Quamuis infirmitas uideat incredulis. d ¶ Iudæo &c.] Siue quod iustū fuerit, ut quomodo Abrahā credens ex gentibus p solam primā fidem saluatus est: ita cæteri credentes saluarent. Siue quod illud testamentū quod p legem deus uerax pmiserat, debuerat exhibere. e ¶ Iusticia em̄ &c.] Ostēdit ex fide uniuscuiusq; nostrū, prædicationis fidem posse roborari. f ¶ Ex fide.] Siue qđ ex fide iustificat Iudæ⁹, & in fide gentilis. Et ideo exposuerit ut cacologiæ uitiū declinaret. g ¶ Sicut scriptū est.] Nō ex operibus legis. h ¶ Iustus autem ex fide uiuit.] Propterea hoc dicit, quia sine fide: hoc est sine spe retributionis bonorū operum, perficere uirtutes nemo poterit: sicut & ipse ad Hebræos perhibens docet. Sine fide autem

autem ex fide uiuit. Reuelâtur enim ira dei de cœlo super omnẽ impietatem & iniusticiã hominum, eôrũ qui ueritatẽ dei in iniusticia detinent: quia qđ notũ est dei, mânifestũ est in illis. Deús enim illis manifestauit. Inuisibiliã em̃ ipsius à creatura mũdi per ea quæ facta sunt, intellecta cõspiciuntur: sempiternã quoq; eius uirtus & diuinitas, ita ut sint inexcusabiles. Quia cum cognouissent deum, nôn sicut deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscurâtum est insipiens cor eorum. Dicẽntes enim se esse sapientes, stûlti facti sunt. Et mutauerunt gloriam incorruptibilis dei, in similitudinem imâginis corruptibilis hominis, & uolucrum & quadrupedum & serpentium. Prôpter quod tradidit illos deus in desideria cordis eorum in immûndiciam, ut côntumeliĳs afficiant corpora sua in semẽtipsis. Quia cômmutauerunt ueritatem dei in mendacium, & côluerunt & seruierũt creaturæ potius quàm creatori, qûi est benedictus in secula, amen

A autem impossibile est placere deo. Credere enim oportet accedentem ad deum, quia est: & inquirentibus se remunerator sit. a ¶ Reuelatur enim ira dei de cœlo.] Si dicentibus Manichæis crudelis asseritur deus ueteris testamenti, quia super peccatores uindictã inducat: quomodo hoc loco ab Apostolo dicitur à deo noui testamẽti uindictam impĳs hominibus inferendam? Vnde monstratur unum eundemq; deum esse noui & ueteris testamẽti. Item incipit ad partem gentiũ loqui, dicitq; dei iram per euangelium reuelari siue per naturæ testimonium: nouerunt em̃ homines & beneficia & plagas expectare de cœlo. b ¶ Super omnem impietatem & iniusticiam hominum.] Tres esse uidẽtur impietates. Prima & maxima i deũ, quæ aut per blasphemiam aut per idololatriã admittitur. Secunda in parẽtes, aut iniuria aut contẽpt⁹, sicut scribit in Leuitico. Si quis dormierit cum uxore patris sui, morte moriatur: ambo impietatem fecerũt. Tertia in extraneos, ut est illud: Et tu remisisti impietatẽ cordis mei. Et plura alia, quæ enumerare perlõgum est. Siue omnis impietas, ad diuersas idolorũ culturas referenda est, ut impietas quasi ad iniuriã dei: iniusticia uero ad omnia peccata pertinere uideatur. c ¶ Eorum qui ueritatem &c.] Veritatem nominis dei iniusticia indignæ materiæ detinẽte dolorem. Item scienter delinquunt, qui dei ueritate agnita iniuste agunt. d ¶ Quia quod notum est dei.] Ostendit quomodo omnis homo naturalẽ habens intellectũ, agnoscit esse insequẽdam substantiam inuisibilem, quæ diuersas in hominibus artes & disciplinas operat. Quo etiam exemplo inuisibilis deus manifestatur hominib⁹, ex his operibus quæ operatus est & operatur: simul & mens trinitatis demonstrat imaginem, in qua generat insitum sibi uerbum, & inseparabilẽ habet sibimet natum uerbum sapientia. Item q; potest naturaliter scire de deo quod sit, & quod iustus sit. e ¶ Manifestum est illis.] In cõscientĳs eorũ. Omnis nanq; creatura deum se nosse testatur, & ab alio factã indicat, cuius uoluntati sibi parere necesse sit. Si enim deus summũ magnũ est, inuisibilis, incomparabilis, incomprehẽsibilis, inæstimabilis, & qui super omnia sit: id est, cui neq; præponi aliquid neque possit æquari, siue magnitudine siue claritate uel potentia: manifestũ est hoc nulli creaturæ posse competere quæ & oculis uidetur, ratione colligitur, & æstimatione iudicatur. Maior aũt omnibus per omnia nulla est creatura, quia omnes se alterutrum uincunt. Alia enim magnitudine, ut cœlum, terra. Alia claritate, ut sol, luna uel stella. Alia altitudine, ut mare. Ita ergo peruidetur quia nullum elementũ sit deus. Quod autem facta sint, mutabilitas eorum quæ non potest cadere in æternitatem demonstrat. Quod uero non seipsa fecerint, manifestũ est: quia si seipsa fecerunt, iam erant antequam fierent ut se facere possent, quod ualde absurdum est dicere. Cum uero uariant, & ordines suos permutant, & alterutrum cedũt: ostendunt se ab uno autore facta, & non suam, sed domini sui facere uoluntatẽ, cuius transgredi non possunt imperium. f ¶ Deus em̃ illis manifestauit.] Virtus enim eius occulta, ex his quæ palam sunt æstimatur. Si enim ea quæ uidentur, tam præclare ab eo facta sunt, ut quidam illa deos putarẽt & æterna asserere tentarent, quanto magis factorem sempiternum & omnipotentem & immensum esse intelligere potuerunt? secundum sapiẽtiæ librum dicentẽ. Ad cuius magnitudinem, creaturarũ comparata, poterit horũ creator uideri &c. g ¶ Inuisibilia em̃ ipsius à creatura mundi p ea quæ facta sunt intellecta cõspiciuntur.] Tam eui dẽter intellecta sunt, ut cõspecta dicantur. h ¶ Sempiterna quoque eius uirtus & diuinitas ita ut sint inexcusabiles, quia cũ cognouissẽt deũ.] Siue per naturam, siue per facturam & rationem. i ¶ Non sicut deum glorificauerũt, aut gratias egerunt.] Pro eo quod tales facti sunt, ut deum possint agnoscere si uelint. k ¶ Sed euanuerunt in cogitationibus suis.] Putantes se dei magnitudinem in cogitatione posse comprehendere, euanuerunt in naturali sapore, creaturas pro creatore uenerati. l ¶ Et obscuratum est insipiens cor eorum.] Recedentes à lumine ueritatis. m ¶ Dicẽtes enim se esse sapientes.] Quasi qui inuenissent quomodo inuisibilis deus, per simulacrũ uisibile coleretur. n ¶ Stulti facti sunt, & mutauerunt gloriam incorruptibilis dei in similitudinem.] Non intelligentes nullam similitudinem habere mortale immortalis, & incorruptibile sempiterni. o ¶ Imaginis corruptibilis hominis & uolucrũ & quadrupedum & serpẽtium.] Non hominis solum, sed imaginis hominis: & non huius tantum, sed etiam animaliũ. Hic Iouis cultores appellat, qui eum propter amores fœdissimos in ista asserunt transformatum, & idcirco se illi tales imagines consecrasse, in quibus libidini satisfecit. p ¶ Propter quod tradidit illos de⁹ in desideria cordis eorum.] In hoc quod deus tradidisse dicitur proprĳs desiderĳs peccatores, ostendit non quod ipse sit causa, sed quod per longanimitatem & patientiã non inducendo uindictam, patitur eos secundum cordis sui agere uoluntatem: hoc facit uolens eos ad pœnitentiam conuerti. Item tradere in scripturis dicitur deus, cum non retinet delinquentes propter arbitriĳ libertatẽ, sicut in psalmo dicit: Et dimisi eos secũdũ desideria cordis eorum. q ¶ In immũdicia.] Quæ ẽ in turpib⁹ ministerĳs idolorum. r ¶ Vt cõtumelĳs afficiãt corpora sua.] Dum sibi in sacramentis eorum, cauteria & combustiones infligunt. s ¶ In semetipsis.] Vt quasi amentes ipsi in se, suorum sint uindices delictorum. t ¶ Quia commutauerunt ueritatem dei in mendacium.] Commutauerunt uere dei cultum in mendacium idolorum, quæ falso pro dĳs coluerunt: & quodammodo stultis mentiuntur esse quod non sunt. u ¶ Et coluerunt & seruierũt creaturæ potius q̃ creatori.] Non solum dilexerunt, sed etiam seruierunt: sed quicunq; alicuius creaturæ cupiditate uincitur, ipsi seruit. A quo enim quisq; superatus est, huius & seruus est: x ¶ Qui est benedict⁹ in secula.] Cui si seruissent, fieri benedicti in secula potuissent. Qui enim fece

B

C

D

Leuit.20

Psal.31.b

A rit uoluntatem dei, manet in æternum, sicut ipse manet in æternũ. a ¶ Propterea tradidit illos deus in passiones ignominiæ.] Propter causas superius memoratas, in his flagitijs sunt dimissi. b ¶ Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturam.] Omnia peruerterunt in deũ peruersi. Neque enim ordinem naturæ seruarunt, q naturæ dereliquerunt autorem. In fandorum enim idolorum cultura, om̃is mali causa est, initiũ & finis. c ¶ Similit̃ autem & masculi relicto naturali usu fœminæ, exarserũt in desiderijs suis in inuicẽ, masculi in masculos turpitudinẽ operantes.] Effrenata libido modum seruare non nouit. d ¶ Et mercedem quã oportuit erroris sui in semetipsis recipientes.] Sic currit ordo, ut q dei obliti erant, nec seipsos agnoscerent. e ¶ Et sicut non probauerũt deum habere in noticia.] Nõ nescierũt, sed minime ꝓbauerunt. Ille eñ ꝓbat se deum habere i noticia, qui semper il lũ in præsenti habẽs, peccare non audet. f ¶ Tradidit illos deus in reprobum sensum.] Nõ reprobandi sunt traditi i reprobũ sensum. g ¶ Vt faciãt ea quæ nõ conueniunt.] Homini facere. h ¶ Repletos omni iniquitate, malicia.] Iniquitatem & maliciam, principales causas ostendit uitiorum esse. i ¶ Fornicatione, auaricia.] Fornicationem aũt & auariciam simul iunxit, quia utrique penẽ idololatria cõparatur nequitiæ. k ¶ Plenos inuidia, homicidio.] Pulchre inuidiam homicidio sociauit, quia prima hui⁹ criminis, ipsa materia est. l ¶ Cõtentione.] Contentio est, ubi nõ ratione aliquid, sed animi pertinacia defenditur: & ubi iam non ueritas quæritur, sed proximus fatigatur. m ¶ Dolo.] Occulta malicia, blandis sermonib⁹ adornata: n ¶ Malignitate.] Maliciæ uotum, uel opus, malignitas appellatur. o ¶ Susurrones.] Murmuratores, non in faciem, sed in aurem loquentes. p ¶ Detractores, deo odibiles.] Nihil est enim tam odibile deo quàm idololatria, cui per similitudinem eradicandi pœna detractionis scripta coniungitur. q ¶ Cõtumeliosos.] Qui ueloces sunt in uerbis iniuriæ. r ¶ Superbos, elatos, inuẽtores malorũ.] Qui uult supergredi quod est, superbus est, sicut diabolus perdit seipsum quod est. Qui enim super alios uult esse, hic infra se fiet: & ideo sequitur inuẽtores malorum, quia semper superbia excogitat & inuenit mala: sicut autor superbiæ per elationem suam inuenit sibi malum qđ ante non fuerat. Elatus autem dicitur, qui effertur super mensuras suas. s ¶ Parentibus non obedientes.] Veri parentes sunt qui per semen uerbi generant in lucẽ filios ad uitam æternam. t ¶ Insipientes, incõpositos.] Qui

la, amẽ. Propterea tradidit illos deus in passiones ignominiæ. Nam fœminæ eorum immutauerũt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturã. Similiter aũt & masculi relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desiderijs suis in inuicẽ, masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedẽ quã oportuit erroris sui in semet ipsis recipientes. Et sicut non probauerũt deum habere in noticia: tradidit illos deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non cõueniunt, repletos omni iniquitate, malicia, fornicatione, auaricia, nequitia, plenos inuidia, homicidijs, contentione, dolo, malignitate, susurrones, detractores, deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorũ, parentibus nõ obedientes, insipientes, incompositos, sine affectione, absq; fœdere, sine misericordia. Qui cum iusticiã dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

Cap. II

PRopter quod inexcusabilis es ò homo omnis qui iudicas. In quo enim alterum iudicas, teipsum condemnas. Eadem enim agis quæ iudicas. Scimus enim quoniam iudicium dei est secundũ ueritatem in eos qui talia agunt. Existimas autem hoc ò homo omnis qui iudicas eos qui talia agũt & facis ea, quia tu effugies iudicium dei? An diuitias bonitatis eius & patiẽtiæ & longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam benignitas dei ad

C à fonte sapientiæ recesserunt, necesse est ut inordinate ferantur. u ¶ Sine affectione, absq; fœdere.] Affectio est adimpletio charitatis. x ¶ Sine misericordia.] Quomodo alijs poterant misereri, qui in se misericordes esse noluerunt. Hæc omnia per ordinem digesta peccata, de illis dicuntur, qui derelinquẽtes deum, ab eo uicissim sunt derelicti. Caueam⁹ ergo & nos ne quod malũ ex his habentes, similiter relinquamur. y ¶ Qui cum iusticiã dei cognouissent non intellexerunt, quoniã qui talia agunt digni sunt morte.] Hic ostẽdit quomodo unusquisque hominum seu se à deo secũdum actus proprios iudicandũ: in quo & ipse aliũ hominem peccantem iudicat atq; cõdemnat. Item cum ex eo sibi quisq; displicet quod fecerit malum, dei iusticiam cognouisse dicitur: nõ intellexerũt tales ab eo, & si nõ in præsenti, tamen in futuro esse puniendos. Si enim intellexissent, utiq; talia committere timuissent. z ¶ Nõ D solum qui ea faciunt, sed & qui cõsentiunt faciẽtibus.] Ne quis diceret: hæc non omnia se fecisse, addidit, qui cõsentiunt facientibus: Sed & q in istis non consensit qui iudicabant huiusmodi, tamẽ idololatriæ consentiendo, quæ omnium horum caput & causa est, omnibus consensisse uidebatur.

Cap. II

PRopter quod inexcusabilis &c.] Omnes huiusmodi qui dijudicabant, maxime tamen hi qui habent in reprehendendo iudicium, iudices & domini conueniuntur. Naturali enim iudicio dignam factis profert unusquisq; sententiam: omnesq; nouerunt, & innocentiã mereri præmium, & maliciam habere suppliciũ. b ¶ Scimus enim quoniam iudiciũ &c.] Secundum ueritatem erit iudiciũ, quo iudicabuntur huiusmodi qui condemnare in alijs potuerunt quæ ipsi committere non timuerunt. Si enim tu peccator, peccatorem tibi similem iudicas, quanto magis deus iustius te iudicabit iniustum? ne tibi mala placere & displicere bona forsitan uideantur: Quippe quem sine personarum acceptione, nec amicis suis, nec angelis legimus pepercisse peccantibus. Humanum aũt iudicium multis modis corrumpitur. Amore, odio, timore, auaricia sæpe iudicij integritas uiolatur: & contra iusticiæ regulam interdum misericordia inclinatur. c ¶ An diuitias bonitatis eius & patientiæ & longanimitatis cõtemnis? Ignoras quoniam benignitas dei.] Hic aperte monstratur quare peccatori desideria cordis sui dimiserit deus: & cum possit prohibere peccantẽ, uel inferre uindictam, mauult conuerti ad pœnitentiã. Item nunquid ꝓpterea tibi de impunitate blãdiris, quia deus in præsenti nõ reddit: & tu lõgitudinẽ temporis & abundantiam bonitatis intuens, putas iam nõ esse iudicium?

Audi scri-

dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij dei, qui reddit unicuique secundum opera eius. His quidem qui secundum patientiam boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem quærentibus uitam æternam. His autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt ueritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio, tribulatio & angustia, in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primum & Græci. Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum, Iudæo primum & Græco. Non enim est acceptio personarum apud deum. Quicunque enim sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quicunque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. Non enim auditores legis iusti sunt apud deũ, sed factores legis iustificabunt. Cum enim gentes quę legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt faciũt: eiusmodi legẽ non habentes ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum: & inter se inuicem cogitationum accusantium, aut etiam defendẽtium, in die cum iudi-

A Audi scripturæ sententiam: Non tardat dominus promissis, sed patienter agit propter uos, nolens aliquem perire, sed omnes ad pœnitentiã conuerti. Bonus est expectando, iustus est puniendo. Vnde admonet propheta: Eccl.5.b Ne tardes conuerti ad dominum, neq; differas de die in diem: subito uenit ira eius, & in tempore uindictæ disperdet te. Et iterum. Ne dixeris peccaui, & quid accidit mihi triste: est enĩ altissim⁹ patiens redditor. Multi se homines per patientiã dei seducunt, qa nõ uult statim punire peccantes: putatur enim aut res humanas minime curare, aut culpas indulgere quia differt. Plerique etiam cõtra se calumniantur, cur in præsenti non reddit: non intelligentes qd' si ita fieret, nullus pene hominum remaneret, nec unq̃ de iniustis fierent iusti. Ideo autem hominibus uidetur deus diu expectare peccantes, quia nos cũ parui temporis simus, annos centum æternitatem pu- B tamus. Ille autẽ apud quem mille anni pro uno sunt die, centum annos unius horæ suæ spacio non coæquat: quapropter hoc paruum est apud eum, cum etiam homines soleant multo tempore correptionẽ sperare peccantiũ. a ¶ Secundum autem duriciam tuam & impœnitens cor.] Tu autem impudens æger, ad uulnera maiora abuteris ipso Iob.24.d remedio, quia iuxta sententiam beati Iob, pœnitentiæ locũ abuteris in superbiam. Vnde nõ agnita pietas maius tibi iudicium parat, ut uindictam sentiat qui misericordiam sentire contempsit. Iterũ, omne enim cor quod nõ sentit, induratur. Hoc enĩ modo indurauit deus cor Pharaonis. b ¶ Thesaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij dei, qui reddet unicuiq; secundũ opera eius.] In diem iudicij, iram tibi super irã ipse condis, qui die definito & certo tẽpore apparebit. c ¶ His quidem qui secundum patientiam boni operis.] Boni operis merces per patientiã expectatur, quia in præsenti uita non redditur. Per fidem enim ambulamus & non per speciem. Et tunc erit perfectũ opus, si in finem usq; durauerit, quia qui pseuerauerit usq; in finem, hic saluus erit. d ¶ Gloriam & honorem & incorruptionẽ.] Gloriam, quã sancti fulgebunt ut sol. Honorem, filiorum dei quo nihil est maius, per quem etiam angelos iudicabunt. Incorruptionẽ, uitæ perpetuæ. e ¶ Quærentibus uitam æternam.] Qui per patientiæ opera quærit uitam æternam, ista omnia consequitur. Et qui habet hanc spem, in eo sanctificat se sicut & ille sanctus est. f ¶ His autẽ qui sunt ex contentione.] Audiant qui sæpe uicti, animositate contendũt, & timeant in consuetudine pessima permanere, ne ista omnia super eos deputentur: Iam superi⁹ dictum est, contentiosum hunc esse specialiter, qui aliquid contra conscientiam suam nititur defensare. g ¶ Et qui non acquiescunt ueritati, credunt autẽ iniquitati.] Euangelicæ ueritati non credunt, & consentiunt iniquitati, ut relicto creatore deseruiant creaturæ. h ¶ Ira & indignatio.] In iudicio pœnæ sũt. i ¶ Tribulatio & angustia.]

Conscientiæ & infructuosæ pœnitentiæ, sicut scriptũ est: C Tunc dicent intra se pœnitentiam agentes, & per angustiam spiritus gemẽtes. Sap.5.a Item hucusq; sermo dirigitur ad omnes naturali obnoxios legi: in quo etiam Iudæi pariter continentur. Idcirco autẽ Iudæus gentili antefertur: quoniã præter naturalem legem & Moysi legem scriptam habẽt. k ¶ In omnem animã hominis &c.] Animæ pœnam apostol⁹ cõminatur propter hæreticos, qui solam carnẽ delinquere dicunt, & animam negãt posse peccare. Siue anima pro toto homine dicit: Sicut in Genesi: Iacob cum septuaginta animab. Gen.46.c Aegyptũ introisse refertur. l ¶ Gloria autem & honor & pax omni homini operanti.] Gloria cõtra irã, honor cõtra indignationẽ. Et quod supra incorruptionem, hic pacem appellat. m ¶ Iudæo primum & Græco.] Quod supra animam, hic hominẽ nominauit. Primum autem pro quidem ponit. Siue pri- D mũ credulitatis tempore non honore. n ¶ Non est enim personarũ acceptio apud deum.] Ergo nec gentes sibi de ignorantia falsa, nec Iudæi de legis circuncisione & priuilegio blandiãtur. o ¶ Quicunq; enim sine lege peccauerunt, sine lege peribũt. Et quicunque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur.] Sine lege literæ, in lege naturæ. hoc loco, pibunt & iudicabuntur: unum uoluit intelligi, quia & qui perit, per dei iudicium perit: & qui iudicatur, peccator perit: sicut scriptũ est: Quia peccatores peribunt. Psal.36.g Nam & similes illos facit dicendo: Non auditores tãtum legis iustos esse, sed factores. Et paulo inferius, dicit gentes in die domini iudicandas. Quis enim dubitat, tam sub lege positos quàm sine lege degentes, nisi Christum crediderint perituros? p ¶ Non enim auditores legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur.] Reddit rationem quare non sint gentibus meliores. Vnde & nobis timendũ est, ne audientes legem & nõ facientes, cum gentibus pereamus, sicut ipse alibi dicit: Ne cum hoc mundo damnemur. q ¶ Cum enim gentes quæ legem non habent.] Ne quis forte diceret, legem nõ habent, ad quã formam poterunt iudicari. r ¶ Naturaliter ea quæ legis sunt faciunt.] Siue de his dicit, qui naturaliter iusti fuerunt ante legem: siue etiam qui nunc boni aliquid operantur. s ¶ Eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex.] Ostendit illos non esse sine lege, ut & gentes inexcusabiles faciat, & Iudæis de proprietate gloriam tollat. t ¶ Qui ostendũt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente &c.] Natura agit legem in corde per conscientiæ testimonium: sine conscientia testatur legem habere timendo dum peccat, & uictis gratulando peccatis, etiam si nullum hominũ uereatur ipse qui peccat. u ¶ Et inter se inuicem cogitationũ accusantium, aut etiam defendentium &c.] Dicit altercationes cogitationum esse, cum quid faciendum diutina deliberatione decernimus, & secũdum hoc nos in die domini iudicandos, quia

 dos, quia

cum iudicabit deus occulta hominum secundum euan/gelium meum, per Iesum Christū. Si aûtem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege, & gloriâris in deo, & nosti uoluntatem eius, & probâs utiliora instructus per legem, cônfidis teipsum esse ducem cæcorum, lū/men eorū qui in tenebris sunt, erûditorem insipiētium, magistrûm infantium, habêntem formam scientiæ & ueritatis in lege. Qûi ergo alium doces, teipsum non doces. Qûi prædicas nō furandum, furaris. Qûi dicis non mœchādum, mœcharis. Qûi abominaris idola, sacrile/gium facis. Qûi in lege gloriaris, per præuaricationem legis deum inhonoras. Nômen enim dei per uos bla/sphematur inter gentes, sicut scriptum est. Circûmcisio quidem prodest si legem obserues. Si autem præuarica tor legis sis, circumcisio tua præputium facta est. Si igi/tur præputium iusticias legis custôdiat, nônne præpu/tium illius in circumcisionem reputabitur? Et iûdicabit id quod ex natura est præputiū, legem cōsummans, te, qui per literā & circūcisionē præuaricator legis es. Non enim qûi in manifesto Iudæus est, neq; quæ in manife/sto in carne est circumcisio, sed qui in abscōdito Iudæus est, & circumcisiô cordis in spiritû, non litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex deo est. Cap. III

Quid

A dos, quia bonum malum'ue nō ignorasse probamur. Si ue conscientia & cogitationes nostræ erunt in die iudicij ante oculos nostros, tanq̃ quædam historiæ cognoscen/dæ: aut ipsæ nos accusabunt, aut etiam excusabunt, sicut

Psal.49.d scriptum est: Arguam te, & statuam eam contra faciem tuam. a ¶ Secundū euangelium meum p Iesum Christum.] Se cundum quod annū/cio per Iesum Chri/stum iudicabit deus. b ¶ Si autem Iudæus cognominaris.] Hic conuertit se ad Iu/dæos, docens opere non nomine tantum debere esse Iudæum, eumq; esse uerum, cu ius occulta sūt bona. c ¶ Et requiescis in le/ge.] Cōfidis uel secu rus es. d ¶ Et gloria ris in deo, & nosti uo/luntatem eius.] Glo/riaris te solum nosse deum, eiusq; uolun/tatem agnoscere. e ¶ Et probas utilio ra instructus per le/gem.] Eligis maiora, & inter minora discer nis. Quæ em̄ per na/turā utiliora proban tur, utiliora sunt per legem. f ¶ Cōfidis

B teipsum esse ducē cæ/corū.] Quorum cor obscuratum est. g ¶ Lumen eorū qui in tenebris sunt.] Ig/norantiæ. h ¶ Eru/ditorem insipientiū.] Qui dei non habent sapientiam. i ¶ Magistrum infantium.] Paruulorū ætate uel sensu. k ¶ Habentem formam sciētiæ & ueritatis in lege.] Ad quam semper respiciens, errare non potes. l ¶ Qui er go alium doces, teipsum non doces?] Similiter gentibus dixerat: Qui enim alium iudicas, teipsum condemnas? Qui in lege requiescis ô Iudæe, quare transgrederis legē? Qui gloriaris in deo, quare inhonoras deum? Qui nosti uoluntatem eius, quare nō obtemperas eius uoluntati? Qui probas utiliora, cur inutilia sectaris? Dux cæcorū, quomodo uiam non uides rectam? Si enim uideres, per ipsam utiq; ambulares. Si lumen es aliorū, cur non abij cis opera tenebrarū? Eruditor insipientiū, ut quid timo/rem domini qui est initium sapiētiæ, reliquisti? Magister infantiū, quomodo puer es in sensu? Qui habes formam sciētiæ ueritatis in lege, quare nec ipse sequeris, nec alios sequi pessimo exemplo permittis? Quare non conuenit uita tua doctrinæ tuæ, & opus tuum destruit fidem tuā? Vnde fiet ut lex à te non custodita, nō solū tibi nihil pro sit, sed etiam maioris criminis reum, suū contemptorem obtineat. m ¶ Qui prædicas nō furādū, furaris.] Qui dam dicunt, abscondendo ab hominibus furaris Chri/stum. n ¶ Qui dicis non mœchandū, mœcharis.] Nō est una mœchia. Nam om̄e quod deo debet anima, si ali cui præterq̃ deo reddiderit, mœchatur. o ¶ Qui abo minaris idola, sacrilegiū facis.] Sacrilegiū est quod pro prie in deum cōmittitur, quasi sacrosancti uiolatio. Item in hoc, inquit, in quo committis sacrilegium, idololatra esse monstraris. p ¶ Qui in lege gloriaris, per præuari cationem legis deum inhonoras.] Exponit sacrilegium quia dicit. q ¶ Nomen enim dei per uos blasphematur inter gentes, sicut scriptū est] in Esaia: Præpostero or/ C

dine ante posuit testimonium quàm diceret scriptum: Esa.52.b

Ita enim dicentis sermo dilapsus est, ut quod ex propria intentione dicebat, eodem sensu scriptum repererit. Vel reuera, quorū iniustis actibus nomen dei fuerat blasphe matum, sicut scriptū est: Polluerūt nomen meum inter gētes: dū dicūtur populus dei, inter quas gentes ca/ptiui, suis peccatis fa/cientibus morabant. Item, sicut ait: Per bo na opera uestra bene dicitur deus: ita nūc non recte conuersan/tibus blasphematur. r ¶ Circumcisio qui dem prodest, si legē obserues: si autē præ/uaricator &c.] Quo/modo nihil est, si pro dest? Prodest tempo/re suo signū: prodest si iusticia cuius est si/gnaculum, adsit. Cæ/terum sine illa super/fluū erit, siue quia ui/uere faciebat Iudæū, & infantia extermina ri antequam saperet: siue quia in lege face/ret esse, quia perspe/cta inuenitur carnis circumcisione cessan

te, ueram illā cordis D

esse uēturam. Et præ/uaricator legis est, dū nō sequitur id quod ibi prædictum est. s ¶ Si igitur præpu/tium iusticias legis custodiat, nonne præputium illius in circunc. &c.] Visibilia indigēt inuisibilibus, inuisibilia nō indigent uisibilibus: eo q̃ uisibilia imago sunt inuisi bilium: & inuisibilia ueritas sint uisibilium: ideo circum cisio carnis, indiget cordis. Circūcisio autem cordis, nō indiget carnis, quia imagine non indiget ueritas: ima/go autem indiget ueritate. Quæritur sanè, quare sit data circumcisio, si per seipsam non prodest. Primū, ut agno sceretur dei populus inter gentes. Deniq; quando soli e/rant in eremo, circūcisi non fuerunt. Siue ut corpora eo/rum agnoscerentur in bello. Nam quod in tali membro signātur, hæc causa est. Primum, ne aliud membrum aut debile fieret, aut turpe, quod publice uideretur. Iterum, propter gratiæ ꝓmissionem, in qua erant per castitatem placituri. Siue ut Christus significaretur ex eius semine na sciturus, ad quem futura erat ista carnalis, quæ spiritua lem habebat afferre: Cuius typū gerēs Iesu Naue, popu/lum secundo circūcidere iubetur. t ¶ Et iudicabit id quod &c.] Siue dum literæ circūcisionē sectaris, circum cisionem spiritus accipere dedignaris: siue nō sequendo quod lex dicit: hoc est ut Christo credens, ueram circū/cisionem acceperis. u ¶ Non enim &c.] Ipse est uerus. Om̄ia em̄ quæ antea circa exteriorē hominem gereban/tur, figurā interioris habebant. x ¶ Et circūcisio.] De qua scriptum in lege est: In nouissimis diebus circūcidet

deus cor tuū, & cor seminis tui, ad dñm deum tuū aman Deut.30.b

dum. Et iterū: Circūcidite uos deo uestro, & circūcidite

præputiū cordis uestri. y ¶ In spiritu, non litera, cuius Ibid.10.d

laus non ex hominibus, sed ex deo est.] Non secundum literam legis, sed secundum nouum testamentum, quod interiora quærit, quæ solum uidet deus. Cap. III

Quid er/

QVid ergo amplius Iudaeo est: aut quae utilitas circuncisionis? Multum per omnem modũ. Primum quidẽm, quia credita sunt illis eloquia dei. Quĩd enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorũ fidem dei euacuauit? Absit. Est autẽm deus uerax, omnis autem homo mendax. Sicũt scriptum est. Vt iustificeris in sermonibus tuis, & uincas cum iudicaris. Si aũtem iniquitas nostra iusticiam dei cõmendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est deus qũi infert iram? Secundum hõminem dico: Absit. Alioquin quo modo iudicabit deus hunc mundum? Si enim ueritãs dei in meo mẽdacio abundauit in gloriam ipsius, qũid adhuc & ego tanquãm peccator iudicor? Et non sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere: Fãciamus mala, ut ueniant bona. Quõrũ damnatio iusta est. Qũid ergo? Praecellimus eos? Nequaq̃. Causati enim sumus, Iudaeos & Graecos, oẽs sub peccato esse. Sicũt scriptum est: Quia non est iustus quisq̃: nõn est intelligens: non est requirẽs deũ. Omnẽs declinauerũt, simũl inutiles facti sunt: non est qui faciãt bonum, nõ est usq̃ ad unum. Sepũlchrum patens est guttur eorũ: lingũis suis dolose agebãt: uenenũm aspidum sub labijs eõrũ. Quorum

A QVid ergo amplius est Iudaeo: aut quae utilitas circuncisionis? Multum quidem per omnem modum.] Ex persona Iudaei interrogãtis dicitur: respondente Apostolo, multum quidem secundum omnem modum. Ideo autem multum interest: non quia circuncisionem in carne acceperunt, sed q a credita sunt illis eloquia dei. Item reddit rationẽ, quod lex contempta non prosit, & quod carnalis circuncisiõis praerogatiua, nullis operibus fulta, sit uana. Interrogat quid amplius habeat Iudaeus. Ex cuius persona respondet: Multum per omnem modum. Nam si ipsius sensus est: multũ per omnem modũ, & omnis homo mẽdax: q̃modo postea contrauenit, dicẽs: Si autem iniquitas nostra iusticiam dei cõmendat, quid dicemus? Nunquid iniquus deus? Absit, &c. Postremo, quomodo Iudaeos nihil amplius habere confirmat, si hic multum habere commemorat? b ¶ Primũ quidem quia credita
B sunt illis eloqa dei.] Hoc estis dicturi: primum, quod credita sunt illis eloquia dei: & gentibus nulla. c ¶ Quid enim si quidam illorũ non crediderunt: Nunquid incredulitas eorum, fidem dei euacuauit? Absit.] Fidem promissorum, cum sic dictum
Gen.12.a Abrahae: Quia in semine tuo benedicentur omnes gentes. d ¶ Est autem deus uerax: omnis autẽ homo mendax.] Hic omnis, ꝓ maxima parte dicit, sicut: Omnes
Phil.2.c sua quaerunt. Et: Omnes me dereliquerũt. Lucas est me
2.Tim.4.b cum solus. e ¶ Sicut scriptum est: Vt iustificeris in sermonibus tuis, & uincas cũ iudicaris.] In psalmo quinquagesimo. Hoc testimoniũ ita posuit pars aduersa, quasi diceret: Propterea ego peccaui, ut tu iustus appareas, me iudicando. Sed uerus sensus sic se habet: quia promiserat se deus sine personarum acceptione in peccantibus uindicare, & quidam eius patientiam mendacium iudicabant: uincit cum iudicauerit, quando eorum facta puniet: in quibus nemo putauerat uindicari. Aliter: Probasti te curam de hominibus habere: qui per prophetam mea abscondita reuelasti, & uicisti eos qui te incuriosum humanorum actuum esse confingunt. Hucusq̃ obiectio cucurrit: iam incipit Apostolus respondere. f ¶ Si autem iniquitas nostra iusticiam dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est deus?] Iniquum est, si in illis uindicat: qui ideo peccauerunt, ut illis iustior appareret. Item nõ quod nostra iniquitas addat iusticiã deo, sed in tempore quando in iudicium cum deo uenimus, non obseruantes praecepta eius, promissionum retributionem fraudamus. Vnde ostenditur deus uerax: quia quae promisit sanctis, peccatoribus non dat. g ¶ Qui infert iram.] Vt in diluuio & Sodoma, ita in iudicio. h ¶ Secundum hominem dico: Absit.] Secundum te, q taliter sentis. Alioquin quomodo iudicabit deus hunc mundũ? Quia iusticia damnabit iniusticiã: si secundum te, humana iniquitate sit iustior. i ¶ Si enim ueritas dei in meo mendacio &c.] Hoc est, creuit. k ¶ Quid adhuc & ego?] Hoc est, insuper iudicor ego quicũq̃ mentior homo, qui laudari deberem, si meo mẽdacio, dei ueritas comprobatur. l ¶ Tanq̃ iudicor peccator, & non sicut blasphemamur, &c.] Vt qui me ita iudicat quasi peccantem, & non sicut quidã nos aiunt dicere: quod quanto maiora mala fecerimus, tãto maiora bona recipiamus. C
m ¶ Faciamus mala.] Hoc fortassis ideo putabant: quia non intellexerunt quod quidã dicebat: Vbi abundauit peccatum, super abundauit gratia. Rom.5.d
n ¶ Quorũ damnatio iusta est.] Quid iustius, q̃ ut hãc poenam sentiãt, quã nos negare mentiti sunt: qui nihil magis q̃ iustum dei iudiciũ praedicamus. o ¶ Quid ergo? Praecellimus eos? Nequaq̃ &c.] Nos ex Iudaeis nullã unde maiores simus inuenio causam. Hoc enim inuestigauit ratio, sub peccato esse & Iudaeos & Graecos: quod non ratione sola colligimus, sed etiã de Iudaeis testimonio comprobamus. Item D hoc ostendit: quomodo Iudaei licet legem & prophetas haberent, nihil tamen amplius q̃ gentes habeant, quia omnes similiter peccauerũt, & egent gloria dei. p ¶ Sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquã.] In psalmo tertiodecimo. Psalmus iste unde hoc testimonium sumptum est, de insipiente loquitur: quod testimonium in aduentu Christi, praecipue ostendit impletum, tempore scilicet passionis, quo nullus iustus cum pateretur, puto inuentus sit. q ¶ Non est intelligens, non est requirens deum.] Qui non requirit fundamentum, necesse est ut declinet. r ¶ Omnes declinauerunt.] Qui non intelligit, non requirit: seu ideo, non intelligit, quia non quaerit. Deus autem tunc requiritur, cum eius uoluntas inquiritur: quia omnis qui peccat, non uidit eum, nec cognouit eum: eo quod qui peccat, domini sui non cognoscit uoluntatem. Nam & uulgo nescire dicitur, cuius uoluntas ignorata est. s ¶ Simul inutiles facti sunt.] Inutiles ad opus, ad quod fuerunt procreati. t ¶ Non est qui faciat bonum, non est usq̃ ad unum.] Nec Apostolus. Item si non est qui faciat bonum, quomodo inferius, plebem suam arguit, deuorantes, & inopum consilium confundentes? Plebs enim dei non erat, si bonum non faciebat: maxime cum iusta ibidem generatio appelletur. Hoc magis ad psalmi expositionem pertinet, quàm ad Apostoli causam. u ¶ Sepulchrum patens est guttur eorum.] Foetore doctrinae suae & adulatione contaminans, & interficiens audientes. Ideo enim sepulchrum diligenter clauditur, ne adhuc uiuentibus exhalatione sua generet pestem. x ¶ Linguis suis dolose agebant.] Aliud ore promittentes, aliud corde uolutantes. y ¶ Venenum aspidum.] Horum serpentium pessimum dicit esse uenenum. z ¶ Sub labijs eorum.] Hoc est, in corde.

Quórum os maledictione & amâritudine plenum est: uéloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Cǒntritio & infelicitas in uijs eorum, & uiam pacis non cognouerunt: nón est timor dei ante oculos eorum. Scimús autem quoniam quæcũq; lex loquitur: his qui in lege sunt, loquitur. Vt ŏmne os obstruatur, & subditûs fiat omnis mũdus deo: qúia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Pèr legem enim cognitio peccati. Núnc autem sine lege iusticia dei manifestata est, testificâta à lege & prophetis. Iusticiâ autem dei per fidẽ Iesu Christi, in omnes & super omnes qui credunt in eum. Non ênim est distinctio. Omnès enim peccauerũt & egent gloria dei. Iustificâti gratis per gratiam ipsius, pèr redemptionem quæ est in Christo Iesu: quem proposúit deus prŏpiciatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iusticiæ suæ proptèr remissionem præcedentium delictorum in sustentâtione dei, ad ostensionem iusticiæ eius in hoc tempore: ut sit ipse iustus & iustificans eũ, qui ex fide est Iesu Christi. Vbi est èrgo gloriatio tua? Exclusa est. Pèr quam legem? Factorum? Nǒn. Sed per legem fidei. Arbitrâmur enim iustificari hominem per fidem sine operibus

A a ¶ Quorum os maledictione.] Non est unius generis maledictio. Quicquid enim malo uoto dicitur, sine dubio male dicitur. b ¶ Et amaritudine plenum est.] Amaritudo cõtraria est dulcedini uerborũ dei. c ¶ Veloces pedes eorum ad effundendũ sanguinem.] Siue simpliciter homicidas dicit: siue interficiẽtes animas adulando. Act.20.f Vnde in actibus apostolorũ dicit Paulus: Mundus sum ab omni sanguine. Non enim subterfugi, quo minus uobis annunciarẽ omne consiliũ dei. d ¶ Contritio & infelicitas in uijs eorum, & uiã pacis non cognouerũt.] Conteruntur & infelices fiunt animæ in doctrinis eorum, uel in exemplis cõuersationis eorum. e ¶ Non est timor dei ante oculos eorũ.] In timore dei conclusit: qui si timorem dei semper ante oculos habuissent nõ utiq; deliquissent. Neq; enĩ audet seruus domino præsente peccare. f ¶ Scimus aũt quoniã quæcũq; lex loquit &c.] B Ne dicerent, hæc in psalmo de gẽtibus dicta, ostendit quæ in lege dicta sunt: his qui in lege sunt, loqui. Quæritur sanè, quomodo Iudæi dixerunt, deum non esse. Non utiq; uerbo dixerunt, sed opere. Nam confitentur quidem se nosse, factis autẽ negant. Ergo gentes hic non appellat: qui iam de illis talia dixerat in propria causa. g ¶ Vt omne os obstruat.] Non solum gentium, sed etiam Iudæorum: dum non habent unde gloriari possint. h ¶ Et subditus fiat omnis mundus deo.] In confessione peccati. i ¶ Quia ex operibus legis &c.] Modo non iustificatur. Siue opera legis, circuncisionem dicit, sabbatum, & cæteras ceremonias: quæ non tam ad iusticiã, q̃ ad carnis læticiam pertinebant. Item non contraria sibi dicit Apostolus, superius dicens: Qui ostendunt opus legis in cordibus suis: Et nunc dicit: Ex operibus legis non iustificari omnem carnem. Carnem accusat, cuius prouidentia legi dei subijcere non potest. Lex enim ostendere nouit peccatum: non tamen ostendit qualiter debeat obseruari, & iterum punire noxia, non dans ueniam pœnitẽti: Christus autem remissionem peccatorum donat credentibus, & docet quomodo debeant carnis uitia uitari, atq; prudentia resecari. k ¶ Per legem enim.] Nõ remissio est peccati, sed cognitio. Ideo enim per legẽ quid sit peccatũ, agnoscitur: quia aut in obliuiõe erat lex naturæ, aut ante legẽ literæ leuiora quæq; non cognoscebãtur esse peccata: id est, quæ alijs non nocebant: ut concupiscentia, ebrietas, & cætera huiusmodi. l ¶ Nunc autem sine lege &c.] Hoc est quod dicit: quia iusticia quæ in Christo manifestanda erat, in lege naturali non erat cognita. Testimonia autem legis Moysi & prophetarum, annunciatione prædicantur. Item sine lege literæ iusticia manifestata: quæ nobis gratis à deo donata est: nõ nostro labore quæsita, & apertius per exempla Christi, euidentiora patefacta, quæ latebant in lege. m ¶ Testificata à lege & prophetis.] C Siue iusticia hæc prædicata est à lege & prophetis: in nouissimis temporibus esse uentura: siue cognitio peccati, à lege & prophetis testimoniũ accepit. n ¶ Iusticia autem dei per fidem Iesu Christi in omnes & super &c.] Iusticia, qua creditur Christo. o ¶ Non enim est distinctio.] Inter Iudæum & Græcum. p ¶ Omnes enĩ peccauerũt & egent &c.] Quia non habẽt suũ. q ¶ Iustificati gratis per gratiam ipsius.] Sine ulla operũ actione per baptismum, quod omnibus non merẽtibus gratis peccata donauit. r ¶ Per redemptionem quæ est in Christo Iesu.] Qua nos redemit sanguine suo de morte: cui per peccatũ uendіti fueramus, secundum Esaiã dicentem: Esa.52.a Peccatis uestris uenundati estis. Quam mortem Christus uicit: quia nõ peccauit. Omnes autẽ rei eramus morti: cui se ille indebite tradidit, ut nos suo sanguine redimeret. Vnde propheta prædixerãt: Gratis uenũdati estis & sine pecunia redimemini. D Hoc est, quia nihil pro uobis accepistis, & Christi estis sanguine redimendi. Simul illud notandum: quia redemit nos, non emit: quia ante per naturam ipsius fueramus, licet simus nostris ab eo alienati delicijs. Tunc sanè fructuosa erit redemptio nostra, si peccare cessemus. s ¶ Quem proposuit deus.] In promptu ante oculos omnium posuit: ut qui redimi uult, accedat. t ¶ Propiciatorem per fidem in sanguine ipsius ad ostensionem iusticiæ suæ.] Vt propicietur eis qui credunt se eius sanguine liberandos. u ¶ Propter remissionem præcedentium delictorum.] Propterea passus est Christus, ut propositum dei sedaret: quo tandem punire decreuerat peccatores. x ¶ In sustentatione dei, ad ostensionem iusticiæ eius in hoc tempore.] Vult ostendere deum quidem ad hoc expectasse, ut tandem se corrigerent delinquentes. Illos uero male usos patientia dei, in maiora prolapsos esse peccata. Vnde Iob ille iustissimus suo tẽpore ait de peccatore: Dedit ei deus locum Iob.24.b pœnitentiæ, & ille abutitur eo in superbia. y ¶ Vt sit ipse iustus & iustificans eum &c.] Qui solus iustus inuentus est, & quem ipse iustificauerit: non ex operibus, sed ex fide. z ¶ Vbi est ergo &c.] Ad Iudæum loquitur: ne glorieris te operibus meruisse iusticiam. Item interrogatio Iudæi est. Et respondetur ab Apostolo: Exclusa est. Item Iudæus interrogat. a ¶ Per quam legem? Factorum?] Id est, naturalem. Opera legis refelluntur ab Apostolo. b ¶ Non. Sed per legẽ &c.] Per quam legem? Factorum? Non, subauditur, est, sed per legem fidei. Legem, dicit statum fidei terminum, hoc est, nouum testamentum. c ¶ Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis.] Certi sumus, uel iudicamus. Abutuntur quidam hoc loco ad destructionem operum iusticiæ, solam fidem posse sufficere affirmantes: cum tamen alibi dicat Apostolus: Si habuero 1.Cor.13.a omnem

operibus legis. An Iudæorum deus tantum? Nōne & gentium? Imò & gentium. Quòniam quidem unus est deus qui iustificat circūcisionē ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo destruimus per fidem? Absit. Sed legem statuimus.

Cap. IIII.

QVid ergò dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? Si enim Abraham ex operibus legis iustificatus est: habet gloriā, sed non apud deum. Quid enim dicit scriptuta? Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iusticiam. Ei autem qni operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei uero qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iusticiam secundum propositum gratiæ dei: sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis cui deus accepto fert iusticiā sine operibus: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quotum tecta sunt peccata. Beatus uir cui non imputauit dominus peccatum. Beatitudo ergo hæc in circuncisione tantum manet: an etiam in præputio? Dicimus enim: quia reputata est Abrahæ fides ad iusticiam. Quomodo ergo reputata est ei, in circūcisione, an in præputio? Non in circuncisione, sed in præputio. Et signum accepit circūcisionis, signaculū iusticiæ fidei, quæ est in præputio. Vt sit

A omnem fidem, ita ut montes transferam: charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest. In qua charitate, alio loco legis asserit plenitudinem contineri, dicens: Plenitudo legis est charitas. Quod si hæc eorum sensui uidentur esse contraria: sine quibus operibus legis, Apostolus iustificari hominem per fidem dixisse credendus est, scilicet circuncisionis uel sabbati, & cæterorum huiusmodi: non absq; iusticiæ operibus: de quib⁹ beatus Iacob.2.d Iacobus dicit: Fides sine operib⁹ mortua est: hic autem de illo dicit: qui ad Christū ueniens sola cum primum credit fide saluatur. Addendo aūt, operibus legis: ostendit esse etiam gratiæ opa. a ¶ An Iudæorū deus tantū? Nōne & gentium?] Nunquid Iudæos solos de⁹ creauit: aut de illis solis curam gerit? Nam & gentes peccauerūt & uos, & si uos cōuertimini, & illi. Si uobis uenit Christus ex lege promissus, & illis. Nam & frequenter ꝓphetæ etiā de Iudæorum B uocatione dixerūt. b ¶ Imò & gentium.] Pulchre modum seruauit in uerbis. Imò dixit: ut ostēderet magis gentes quāuis non erant circuncisi. Et Abraham ante circuncisionem iustus. Et reddit rationem ne Iudæos excludere uideretur. c ¶ Quoniamquidem unus deus qui iustificat.] Vtriq; uni deo & uni Christo credidistis. d ¶ Circuncisionem ex fide præputium per fidem.] Ipsum est ex fide & per fidem: sed usus scripturarum hic est, ut in iisdem causis mallent mutare q̃ repetere sermonem: sicut in Daniele scriptum est: Propter Abraham seruum tuum & Isaac dilectum tuum, & Israel sanctum tuum. e ¶ Legem ergo destruimus per fidem? Absit. Sed legem statuimus.] Nō contraria sibi Apostolus dicit, superius asserens exclusam esse umbram & typum legis præsenti ueritate: nunc autem infert approbare se legem in quo ipse testimonium perhibet. Abraham, non ex operibus legis, sed ex fide iustificatus est. Item, legem ergo quæ circuncidi præcipit superfluam iudicamus. Absit. Imò stare faciamus, dum probamus uerum esse quod dixit: legem legi, testamentum testamento: circuncisionem circuncisioni successuram. Cap. IIII.

QVid ergo dicemus inuenisse Abraham.] Reuocauit illos ad caput circuncisionis: ut quod initio cōstituerit adhibeatur in toto. g ¶ Patrem nostrū.] Patrem secundum carnis circuncisionem. Nam fides in mente consistit. h ¶ Secundum carnem.] Dicēs secundum carnem, ostendit traducē carnis esse non animæ. i ¶ Si enim Abraham ex operibus legis iustificatus est.] Si ex eo quod se circuncidit iustificatus est, nihil illi deus donauit, sed ex se habuit gloriam. Aliter. Si iussa perfecit apud semetipsum habet gloriam, non apud deum.

k ¶ Habet gloriam, sed non apud deum.] Dicens: habet gloriam, sed non apud deum: ostendit eum ex operibus suis gloriam habere, & nō ex deo. C l ¶ Quid enim scriptura dicit: Credidit Abraham deo.] Tam magna fuit fides Abrahæ, ut & pristina ei peccata donarentur, & sola præ omni iusticia doceretur accepta, & tanto deinceps amore flagrauit: ut super omnia se opera præparet. m ¶ Et reputatū est ei ad iusticiam.] Et ideo habet gloriam apud deū, secundum quod lex probauit. n ¶ Ei autē qui operatur, merces non reputatur ad gratiam, sed secundum debitū.] Debitoris enim est facere quæ iubentur, & nisi paruerit, damnatur: si autem fecerit, non habet gloriam: quia inutilis adhuc seruus dicit̃, qui nihil amplius q̃ præceptum est operatur. Aliter. Non illi gratis donatur iusticia, sed merces redditur operū pristinorū. o ¶ Ei uero qui non operatur: credēti autem in eum qui iustificat impiū, reputatur fides eius ad iusticiam.] Conuertentē impiū, D per solā fidem iustificat deus, non opera bona quæ nō habuit. Alioquin per impietatis opera fuerat puniendus. Simul attende, quia non peccatorem dicit iustificari per fidem, sed impium: hoc est nuper credentem asseruit. p ¶ Secundum propositū gratiæ dei.] Qui proposuit gratis per solam fidē peccata dimittere. q ¶ Sicut & Dauid dicit beatitudinē.] Magna beatitudo est sine labore legis & pœnitētiæ domini gratiā promereri: sicut si qs aliquam dignitatem gratis accipiat. r ¶ Cui deus accepto fert iusticiam &c.] Ad hoc fides prima ad iusticiam reputatur, ut de præterito absoluatur, & de præsenti iustificetur, & ad futura fidei opera præparetur. s ¶ Beati quorum remissæ sunt &c.] Quod pœnitetur, non tenetur, & quod tegitur, non apparet, & idcirco minime imputatur. Quidā dicunt remitti per baptismū, tegi laboribus pœnitentiæ, non imputari per martyriū. Alij aūt dicunt, remissis per baptismū peccatis, augeri charitatē in deo, quæ operit multitudinē peccatorū, & deinceps non sinit imputari, dum bonis quotidie operibus, mala præterita superātur. t ¶ Beatitudo ergo &c.] Vult istam beatitudinē tribus temporibus assignare: naturæ, & circūcisionis, & Christianitatis. u ¶ Dicimus enim &c.] Omnes enim confitemur & cōsentimus: ut quod ratio de Abrahā inuenerit, hoc de cæteris obseruem⁹. x ¶ Quomodo ergo reputata est ei: in circuncisione an in præputio?] Videamus utrū circuncisio ex iusticia, an iusticia ex circūcisione sit nata. y ¶ Non in circūcisione &c.] Quia ante iustus, q̃ circuncisus. z ¶ Et signū accepit &c.] Ne dicerent: ergo superflue circūcisus est: signum ait esse iusticiæ, nō augmentū. a ¶ Signaculū iusticiæ.] Signaculū accepit illius iusticiæ, quam præputiati fides meruit. Perfecta enim fuit, ut signaculū mereretur. Sem-

per

A per enim res plena signatur. Siue ut ostenderet: quod iustus & fidelis esset, qui dolorem sibi ex mandato dei non dubitauit inferre. Non puteris superfluum quod ab essentiarum domino iubebatur: sicut nec parricidium credidit impium, quod fons praeceperat pietatis. a ¶ Vt sit pater omniū credentium per praeputiū: ut reputetur & illi ad iusticiam, & sit pater circuncisionis: nō his tantū qui sunt ex circuncisione, sed & his qui sectātur uestigia fidei &c.] Vt omnes qui ex gentibus credunt, filij sint Abrahae: dum & illis sola fides ad iusticiā reputatur: Erunt & ipsi circuncisi, sed corde. Siue quia in praeputio iustus fuit, ut esset incircuncisorum pater, & circuncisus iustus permansit, ut circuncisorum iustorū fuerit pater. b ¶ Non enim per legem promissio Abrahae aut semini eius.] Hic enī legem ipsam circuncisionem appellat: eo qd' possit omne praeceptum, lex intelligi. c ¶ Vt haeres esset B mundi, sed per iusticiam fidei.] Siue ut in semine eius, quod est Christus, benedicerentur omnes gentes: quae illi in haereditatem à patre sunt datae. Siue ut cum eo recumbant gentes, in regno coelorū. d ¶ Si enim qui ex lege haeredes sunt, exinanita est fides: abolita est promissio.] Si illi soli ut uos uultis circuncisi haeredes sunt: non impleuit deus promissum Abrahae, ut pater esset multarum gentium, & si ita est, iam uidebitur deo sine causa credidisse. e ¶ Lex enim iram operatur.] Quia iniustis est posita, & magis grauauit peccare uolentes, quam absoluit per scientiā cumulando delicta. Si enim caeci essetis, peccatum non haberetis. f ¶ Vbi enim non est lex, nec praeuaricatio &c.] Cum ergo fides exinaniri non potest, nec promissio aboleri, non est ex lege haereditas, sed ex fide. Lex enim non donat peccata, sed damnat, & ideo non potest omnes gentes filios facere Abrahae: quia secundum quod omnes sub peccato inuēti sunt, omnes erant utique puniendi. Fides autem dimissis per gratiam peccatis, omnes credētes filios efficit Abrahae: siue quia nō est qd' praeuaricetur, ubi lex nō est: siue non est quod uindicetur, ubi lex necessaria nō est. g ¶ Ante deū cui credidisti.] Ante deū qui pater est omniū credētium. h ¶ Qui uiuificat mortuos.] Hic mortuus ad generandum dicit, ut praesenti conueniat causae. i ¶ Et uocat ea quae nō sunt.] Quāuis & in principio uocauerit quae non erant, & statim esse coeperūt: tamen hic de filijs desperata conceptione significat: quia iam non erant eis tempora generandi. k ¶ Qui cōtra spem in spe credidit.] C Contra spem naturae est: ut centum annorum homo ex muliere aeque iam fessa, quae etiam in iuuentute sterilis fuisset: semen suū sicut stellas coeli crederet esse futurū. l ¶ Vt fieret pater multarum gentium: secundum quod dictum est ei: Sic erit semen tuum.] Qui nec unius filij iā per se esse poterat pater. m ¶ Et non infirmatus est in fide.] Quaerit quomodo Abraham iā emortuo corpore, filios de Cetura generauerat, qui de Sara ante nō potuit? Idcirco de Sara non genuit: quia & senex erat & sterilis: in illa uero quasi in iuuene, cursu naturae, facile potuit generare. n ¶ Nec considerauit corpus suū emortuū: cū ferè centū esset annorū, & emortuā uuluā Sarae.] Nihil naturae considerat fides: quia omnipotentem nouit esse qui dixit. o ¶ In repromissione etiā dei non haesitauit diffidentia, sed confortatus est fide.] Nec de se, nec de senectutis impossibilitate D nec de promissiōis magnitudine dubitauit. p ¶ Dās gloriā deo, plenissime sciēs: quia quaecunque promisit deus, potens est & facere.] Tanquam de recepto gratias agens. q ¶ Ideo & reputatū est illi ad iusticiam.] Quia tam perfecte & firmiter credidit. r ¶ Non est autē scriptum tantū propter ipsum: quia reputatū est &c.] Non ut eius solum fidem sciremus, qua domino placuit: qui ideo etiam tentatus est, ut & ipse se nosset, & nos sequeremur. s ¶ Credentibus in eum qui suscitauit Iesum Christum dominum nostrum à mortuis.] Si tam perfecte crediderimus Christum à mortuis resurrexisse: quomodo ille credidit corpus suum posse ad generandum uiuificari iam mortuum. t ¶ Qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostrā.] Qui morte sua, nostra peccata aboleuit, & in ea qualitate qua mortuus est, necessario resurgens apparuit: ut iusticiam credentium confirmaret.

Vt sit pàter omnium credentium per praeputium, ut reputetur & illis ad iusticiam, & sit pater circūcisionis, non his tantum qui sunt ex circuncisione, sed & his qui sectantur uestigia fidei, quae est in praeputio patris nostri Abrahae. Nòn enim per legem promissio Abrahae aut semini eius, ut haerès esset mundi: sed per iusticiā fidei. Si enim qùi ex lege haeredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio. Lèx enim iram operatur. Vbi ènim non est lex, neque praeuaricatio. Ideo ex fide ut secundū gratiam firma sit promissio omni semini. Non ei qui ex lege est solum, sed & ei qui ex fide est Abrahae, qui est pater omniū nostrum: sicut scriptum est: Quia patrem multarum gentium posui te, antè deum cui credidisti, qùi uiuificat mortuos, & uòcat ea quae non sunt, tanquam ea quae sunt. Qùi contra spem in spe credidit, ut fièret pater multarum gentium: secundum quod dictum est ei: Sic erit semen tuū sicut stellae coeli, & tanquam arena maris. Et nòn infirmatus est in fide: nèc considerauit corpus suum emortuū: cum ferè centum esset annorum, & emortuam uuluam Sarae. In repròmissione etiam dei non haesitauit diffidentia, sed cōfortatus est fide: dans glòriam deo, plenissime sciens, quia quaecunque promisit deus, potens est & facere. Idèo & reputatum est illi ad iusticiam. Nòn est autem scriptum tantum propter ipsum: quia reputatum est illi ad iusticiā, sed & propter nos quibus reputabitur, crèdentibus in eum qui suscitauit Iesum Christum dominum nostrum à mortuis, qùi traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.

Cap. v.

IVstificàti igitur ex fide, pàcem habeamus ad deum per

CAP V.

IVstificati igitur ex fide.] Pertractata causa quare nemo eorum ex operibus iustificatus sit, sed omnes ex fide: quod exemplo Abrahae probat: cuius se filios esse soli Iudaei putabant: ostendit ratione quod non genus nec circuncisio, sed fides faciat filios Abrahae: qui ex sola prima fide iustificatus est. Qua ratione conclusa, pacem eos habere hortat: quia nemo suo merito, sed omnes aequaliter dei gratia sunt saluati. x ¶ Pacē habeamus ad deū &c.] Vel subiecti simus utrique deo: siue pacem dei pon

tantum

A tantum seculi habeamus. a ¶ Per quem & accessum habemus per fidem in gratia ista.] Per quem accessimus prope, qui eramus longe. b ¶ In qua stamus.] Qui ante iacebamus. c ¶ Et gloriamur in spe gloriæ filiorum dei.] Gloriamur nos sperare filiorum dei gloriam possessuros. Tantũq; est quod speramus, quãtum ex se nullus auderet, ne non spes, sed blasphemia putaretur: eo quod multis pro sua magnitudine incredibile uideatur. d ¶ Nõ solũ autem, sed & gloriamur in tribulationibus: scientes quod tribulatio patientiam operatur: patientia autem probationem.] Non solum in gloriæ spe, sed etiã in saluberrimis tribulationibus gloriamur, magnitudinem præmij cognoscentes: sicut Iacobus ait: Omne gaudium existimate fratres, & reliqua. Vnde & gaudere debem⁹ aliquid pati pro nomine dei, ut acquiramus de tribulatiõe finiẽda præmium infinitũ. Consideratione enim præ
B mij, nullũ possumus cõdignum æstimare laborem. Nam & scimus homines propter aurum ultro se ad bestias deputare: quod tamen in æternum non poterunt possidere: quanto magis nos exemplo apostolorum in tribulationib⁹ gaudere debemus? Quæ quidem cum sint temporales, æternã salutem acquirunt, & à doloribus liberant sempiternis. Cum multi propter spem paruæ salutis, & curam corporis, maximos sustinuerint cruciatus: nec tamen perfectam possunt consequi sanitatem: quæ etiam si prouenerit, paulopost morte intercedente soluetur. Habemus ergo unde honeste & sine periculo gloriemur. Magna eñ gloria est de imis ad summa crescere: de nihilo ad maxima peruenire: de limo ad cœlum, & de seruitute uocamur ad regnum: si tamen omni seculi gloria & iucunditate contempta: in illo solo quod nobis promittitur, gloriemur. Quod & si feceritis, tale est, quale si quis nummo plumbeo cõtempto, gemmam regiam consequatur: quanquam nec sic sit digna comparatio: quia quamuis hic precium distet, tamen manet utriusq; corruptio: ibi uero incorruptibilibus corrupta, & æternis caduca mutantur. e ¶ Probatio uero spem: spes autem non confundit.] Spes futurorum omnem confusionem expellit. Vnde probatur nõ habere spem, qui præceptis confunditur Christi. f ¶ Quia charitas dei diffusa est in cordibus nostris.] Magnitudo beneficiorum excitat in se magnitudinem charitatis: quæ perfecta confidit, & timere non nouit. Item manifeste hoc ostendit: quia quæcunq; hominibus à deo patre donantur, per spiritum sanctũ tribuuntur. g ¶ Per spiritum sanctum, qui datus est nobis.] Quomodo nos deus diligat, ex hoc cognoscimus: quia non solum nobis per filij sui mortem peccata dimisit, sed & spiritum sanctũ nobis dedit, qui iam ostendat gloriã futurorum. h ¶ Vt quid enim Christus cum adhuc infirmi essemus.] Vt quid indebite pro nobis mortuus est, nisi ut manifestaret suam charitatem: cum adhuc peccatorũ & scelerum

per dominum nostrum Iesum Christum: pèr quem & accessum habemus per fidem in gratiam istam in q̃ua stamus, & gloriámur in spe gloriæ filiorum dei. Nõn solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus: scientes quod tribulatio patientiam operatur: patientia autem probationem: pròbatio uero spem. Spes autem nõ confundit: qúia charitas dei diffusa est in cordibus nostris pèr spiritũ sanctum, qui datus est nobis. Vt quid ènim Christus cum adhuc infirmi essemus secundum tèmpus, prò impijs mortuus est? Vix enim prò iusto quis moritur: nãm pro bono forsitan qs audeat mori. Cõmmendat autem charitatẽ suam deus in nobis: quóniam si cũ adhuc peccatores essemus, secundũ tempus Christus prõ nobis mortuus est: multo igitur magis iustificati nunc, in sanguine ipsius salui erimus ab ira per ipsum. Si ènim cum inimici essemus, recõciliati sumus deo per mortem filij eius: multò magis recõciliati, salui erimus in uita ipsius. Nõn solum autẽ, sed & gloriamur in deo per dominũ nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. Pròpterea sicut per unum hominem

languoribus premeremur? i ¶ Secundum tempus.] C Secundum tempus infirmi, quo iam defecerat penè iusticia. Siue quia ultimo tempore passus est Christus: siue ad tridui tempus ut prædicebatur est mortuus. k ¶ Pro impijs mortuus est.] Vult ostẽdere, quia pro impijs mortuus est: ut ex beneficiorũ contemplatione eius gratiam commendaret, & in mercato delicti, quantum eum debeamus diligere, demonstraret, & tanto beneficio & sancto, an aliquid præponendum sit, uideremus: cum ille nobis impijs nec uitam suam præposuerit: ne necessariam nobis denegaret mortem. l ¶ Vix enim pro iusto quis moritur.] Ideo pro iusto difficile moriť, quia iustus non habet mori. Pro morituro eñ forte moritur alter. m ¶ Nam pro bono forsitan &c.] Bonus ipse est, qui & iustus. Rom.7.c Dicit eñ alibi: Mandatum sanctum, & iustum & bonum. Forsitan autem, hoc est, tam facile audeat, ne illi iniuria fiat. D
n ¶ Commendat autem charitatem &c.] Amabilem facit, cũ insinuat quantum nos diligit. quãdo enim indebite aliquid præstatur, tunc maxime charitas commendatur. Quid enim tam indebite, q̃ ut sine peccato dominus pro seruis impijs moreretur, & uniuersitatis conditor dignaretur apparere in homine & contemni pro reparatione propriæ creaturæ. o ¶ Quoniã si cum adhuc peccatores essemus.] Notandum quod plerunq; Apostolus credentes iam in Christo fuisse peccatores, dicens: iam non esse significat: ut qualiter se exhibere debeant, recognoscit. p ¶ Christus pro nobis mortuus est: multo igitur magis iustificati nunc.] Si peccatores tantum dilexit, quanto magis custodiet iustos? q ¶ In sanguine ipsius salui erimus ab ira per ipsum.] Non animalium, sicut in lege. Caueamus ergo, ne peccando eum pollutũ dicamus: sicut dicit ipse Apostolus ad Hebræos. r ¶ Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus &c.] Peccatores inimici sunt cõtemnendo: sicut dicit Apostolus: Scitis quia amicitia huius mũdi inimica est deo: Quicunq; enim uoluerit amicus esse seculi huius, inimicus dei cognoscit. Inimici ergo actibus, non natura. Reconciliati autem, quia cõciliati naturaliter fueramus. s ¶ Multo magis reconciliati &c.] Si per mortem Christi saluati sumus: quanto magis in eius glorificabimur uita, si eã fuerimus imitati? t ¶ Non solum autem sed & gloriamur in deo per dominũ nostrum &c.] Non solum nobis uita dabitur sempiterna, sed etiã quædam similitudo per Christum promittitur diuinæ gloriæ: sicut dicit Apostolus Ioãnes: 1.Ioan.3.a Nondum apparuit quid erimus, quoniã cum apparuerit, similes ei erimus. u ¶ Propterea sicut per unũ &c.] Si per unum hominẽ Euam, peccatum intrauit in mundum: insaniunt qui dicunt: anteq̃ deceperit diabolus Euam, peccatũ fuisse in mundo. Item hic ostendere uult propterea Christum passum: ut qui sequentes Adam discesseramus à deo, per Christum reconciliaremur deo.

¶ In hunc

hominem, in hunc mundum peccatum intrauit, & per peccatum, mors: & ita in omnes homines mors pertransijt: in quo omnes peccauerunt. Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo. Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset, sed regnauit mors ab Adam, usque ad Moysen, etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ, qui est forma futuri. Nam non sicut delictum, ita & donum: Si enim unius delicto multi mortui sunt: multo magis gratia dei, & donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Et non sicut per unum peccatum, ita & donum. Nam iudicium quidem ex uno in condemnationem: gratia autem ex multis delictis in iustificationem. Si enim unius delicto mors regnauit per unum, multo magis abundantiam gratiæ & donationis & iusticiæ, accipientes in uita regnabunt per unum Iesum Christum. Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic & per unius iusticiam in omnes homines in iustificationem uitæ. Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita & per unius obedientiam iusti cōstituentur multi: Lex autem subintrauit

A a ¶ In hunc mundum peccatum intrauit, & per peccatum, mors.] Exemplo, uel forma: Quomodo cum non esset peccatum, per Adam aduenit: ita etiam cum penè apud nullum iusticia remansisset, per Christum est reuocata. Et quomodo per illius peccatum, mors intrauit: ita & per huius iusticiā, uita est reparata: futura, non præsens.

b ¶ Et ita in omnes homines mors pertransijt.] Dum ita peccant, & similiter moriuntur. Nō enim in Abraham, & Isaac (Rom.14.b) & Iacob pertrāsijt: de (2.Cor.5.c) quibus dicit dominus: Omnes enim illi uiuunt. Hic autē ideo dicit omnes mortuos: quia in multitudine peccatorū non excipienē pauci iusti, sicut ibi: (Psal.52.d) Non est qui faciat bonū: nō est usque ad unū. Et omnis homo mendax. Siue in eos omnes pertrāsijt: qui humano, non cœlesti ritu uiuebāt. Itē nunc Apostolus mortem animæ significat: quia Adam præuaricans mortuus est: sicut & propheta dicit: (Ezech.18.c) Anima quæ peccat, ipsa B morietur. Transiuit enim & omnes homines, qui naturalem legē præuaricati sunt.

c ¶ In quo omnes peccauerunt.] Hoc est, in eo quod omnes peccauerunt, exemplo Adæ peccant. d ¶ Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo.] Lex peccati uindex aduenit: ante cuius aduentum liberius uel præsentis uitæ longitudine fruebantur. Erat quidem ante legem peccatum sed non ita putabatur esse peccatū: quia iam penè obliteratū fuerat in natura. Item dicens: Vsque ad legem, Moysi significat. Inferens autem, peccatū non imputatur cum lex non est: naturalem iterum ostendit legem, per quam præuaricatus est Cain, & post ipsum qui naturalem legem præuaricati sunt. e ¶ Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset.] Quomodo mors regnabat, si non imputabatur peccatum? nisi subaudias, in præsenti non imputabatur. f ¶ Sed regnauit mors ab Adam, usque ad Moysen.] Siue dū non esset qui inter iustum & iniustum ante distingueret, putabat se omnibus dominari. Siue non solū in eos qui præ(Gen.9.a)ceptum sicut Adam trāsgressi sunt: Hoc est de filijs Noe: quibus iussum est, ne animā in sanguine manducarent: Et de filijs Abrahæ, quibus circuncisio mandata est: sed etiam in eos qui sine præcepto legem contempsere naturæ. g ¶ Etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ.] Hi sunt qui non in similitudinem præuaricationis Adæ peccauerunt: qui per naturalem legem transgressi sunt, & non sicut Adam per mandatum h ¶ Qui est forma futuri.] Siue ideo forma fuit Christi: quia sicut Adam sine coitu à deo factus est: ita ille ex uirgine spiritu sancto operante processit. Quidam dicunt forma econtrario, hoc est: sicut ille peccati caput, ita & iste iusticiæ. Item forma Christi Adam factus est. Sicut enim Adam primus mandatū dei præuaricans exemplum est, legem dei præuaricare uolentibus: sic & Christus uoluntatem patris complens, exemplum est imitari eum cupientibus. i ¶ Nam non sicut C delictum, ita & donum.] Ne in forma, æqualitas putaretur. k ¶ Si enim unius delicto, multi mortui sunt: multo magis gratia dei & donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit.] Hic manifeste docet: quia non generaliter de omni homine dicit, dicens: unius delicto, multi mortui sūt: quia communi & naturali morte: non solum peccantes, sed & iusti moriuntur.

l ¶ Et non sicut per unum peccatum, ita & donum.] Sed amplius. m ¶ Nam iudicium quidē ex uno in condemnationē.] Ex uno iusto peccante, processit iudicium mortis. n ¶ Gratia autem ex multis delictis i iustificationē.] Quia non inuenit Adam multi iusticiam quam suo exemplo destrueret: Christus autē gratia sua, multorum peccata dissoluit. Et Adam solam formam fecit delicti: Christus uero & gratis peccata remisit, & iusticiæ dedit exemplum. o ¶ Si enim D unius delicto mors regnauit per unum: multo magis abūdantiam gratiæ & donationis & iusticiæ accipientes in uita, regnabunt per unum Iesum Christum.] Quare multa peccata dimisit, abundantia donationis spiritus sancti: quia multa sunt dona. Ipsa enim iusticia donatur per baptismum, non ex merito possidetur. p ¶ Igitur sicut per unius delictum, in omnes homines in condemnationem: sic & per unius iusticiam in omnes homines in iustificationem uitæ.] Mors regnauit: subauditur, ita & per iustificationem gratia regnauit. Itemque superius dicit: Nunquid iniquus deus qui infert iram? Et adiecit: Absit quomodo potest unius delicto Adæ, omnes homines condemnare, cum nec unius Christi iusticia, omnes homines iustificati sunt? Omnes autem dicens non generaliter dicit: sed uniuscuiusque partis significat multitudinem. Alioquin inuenientur omnes homines iustificati in Christo, sicut & in Adam condemnati, & non erit ultra qui puniatur. q ¶ Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt multi: ita & per unius obedientiam iusti constituentur multi.] Sicut exemplo inobedientiæ Adæ, peccauerunt multi: ita & Christi obedientia iustificantur multi. Grande enim crimen inobedientiæ est, quod tantos occidit. r ¶ Lex autem subintrauit: ut abundaret delictum.] Quia naturalem legem habentes Hebræi & scribæ acceperunt: propterea dicit: subintrauit. Ipsi enim ad maiorem mercedem accipientes legem, per suam negligentiam non custodientes, in maius ceciderunt: ne dicerent, sed nobis lex peccatum dimisit, non, inquit, uenit dimittere, sed demonstrare delicta. Et dum scienter peccatur, cœpit abundare delictum: quasi si diceret: ut uideo lex peccatum non abstulit, sed adiecit: non tamen suo uitio sed illorum, subintrauit, hoc est, subito intrauit, & ita cōtigit ut abundaret delictum

subintrauit, ut abũdaret delictũ. Vbi autẽm abundauit delictũ, superabundauit & gratia. Vt sicũt regnauit peccatũ in mortẽ, ita & gratia regnet per iusticiã in uitã ęternã: per Iesum Christũ dominũ nostrũ. Cap. VI.

QVid ẽrgo dicemus? Manebimus in peccato: ut gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato: quõmodo adhuc uiuemus in illo? An ignõratis fratres: quia quicunq; baptizati sumus in Christo Iesu, in mortẽ ipsius baptizati sumus? Cõnsepulti enim sumus cum illo per baptismũ in mortem: ut quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriã patris: ita & nos in nouitate uitæ ambulemus. Si enim cõmplantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus. Hõc scientes: quia uetus homo noster simũl crucifixus est, ut dẽstruatur corpus peccati: ut ultra non seruiamus pẽccato. Qui ẽnim mortuus est, iustificatus est à peccato. Si ãutẽ mortui sumus cũ Christo: credimus quia simul etiã uiuemus cum illo. Sciẽntes quod Christus resurgens ex mortuis iam non moritur: mors illi ultra non dominabitur. Quõd enim mortuus est peccato, mortuus est semel. Quõd aũt uiuit, uiuit deo. Ita & uõs existimate uos mortuos quidẽ esse peccato: uiuentes autem deo, in Christo Iesu. Nõn ergo regnet peccatum in uestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentijs eius. Sed neq; exhibeãtis membra uestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete ũos deo tanquam ex mortuis uiuentes, & membrã uestra arma iusticiæ deo.

Peccatum

A delictum. a ¶ Vbi autem abundauit delictum, super-
Luc.7.d abũdauit & gratia.] Sicut ait saluator: Cui plus dimittitur, amplius diligit. Manifestata est enim quãtitas peccati ut sciretur gratiæ magnitudo, & redderemus competens debitũ charitatis. b ¶ Vt sicut regnauit peccatum in mortem: ita & gratia regnat per iusticiã in uitam æternã, per Iesum Christum dominum nostrum.] Sicut abundãter conformatũ est regnum per contemptum legis: ita & regnum gratiæ confirmetur per multorum remissionem peccatorũ, & indesinentem deinceps iusticiæ actionem.

CAP VI.

QVid ergo dicemus? Manebimus i peccato ut gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato.] Ne non intelligentes dicerẽt: Si gratia crescit in magnitudine delictorũ; peccare debemus, ut possit magis ac magis gratia abundare. Absit. Ego de illis dico quos ita fides inuenit, non de nobis qui iã mor-
B tui sumus peccato ut gratia uiueremus.
d ¶ Quomodo adhuc uiuemus i illo?] Vult tam firmũ esse baptizatũ tanq; perfectũ. e ¶ An ignoratis.] Aut nũquid nescitis ipsum sacramentũ baptismatis?
f ¶ Quia quicunq; baptizati estis in Christo Iesu.] Tribus modis baptismũ accipitur in scripturis: Aquæ, & spiritus sancti, qui & ignis appellatus est, & sanguinis in martyrio: de quo saluator dicebat: Baptismo habeo baptizari. g ¶ In
Luc.12.f morte ipsius baptizati sumus.] Vt illi cõmoriamur in baptismo. h ¶ Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem: ut quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam patris: ita & nos in nouitate uitæ ambulemus.] Ostendit nos propterea ita baptizari, ut per mysteriũ consepeliamur Christo, criminibus morientes, & renunciantes pristinæ uitæ: ut quomodo pater glorificatur in filij resurrectiõe: ita & per nostræ conuersationis nouitatem ab omnibus honoretur: ut ne signa quidem ueteris hominis agnoscantur in nobis. Nec enim aliquid uelle aut cupere debemus, quod uolũt aut cupiunt qui nondum sunt baptizati, & quicunq; adhuc ueteris uitæ erroribus implicantur. i ¶ Si enim complantati facti sumus similitudini.] Si consepulti sumus nunc, & tunc resurrectionis eius poterimus esse participes: & si fuerimus noui & immutati in cõuersatione, similiter noui & immutati erimus in gloria. k ¶ Hoc scientes quia uetus homo noster.] Qui ueterẽ hominem terrenum Adam imitando peccabant. l ¶ Simul crucifixus est.] Per baptismum te crucifixũ intellige, qui membrum de corpore eius effectus es. Et ille quidem in noxium corpus appendit, ut tu noxium suspendas à ui-

tijs: in quo mysterio Moyses serpentem æreum in deser- C
to suspendit. m ¶ Vt destruatur corpus peccati &c.] Hoc est, ut omnia uitia destruantur: quia unum uitium, membrum est peccati: omnia, corpus totum. Christus nõ ex parte sed integer est crucifixus. Siue ut corpus nostrũ destruatur à seruitute peccati, & fiat iusticiæ mancipium quod solebat esse delicti. Omnis enim qui Ioan.8.e
facit peccatũ, seruus est peccati. n ¶ Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato.] Hoc est alienatus est à peccato. Mortuus enim omnino non peccat: ita & qui natus est de deo non peccat. Crucifixus enim omnibus membris dolore occupatis, peccare uix poterit. o ¶ Si aũt mortui sumus cum Christo: credimus quia simul etiam uiuemus cum illo.] Si cõmortui non sumus, nec cõuiuemus: quia eius non sumus membra. p ¶ Scientes quod Christus resurgẽs ex mortuis iam non moritur. Mors illi ultra non dominabitur.] D
Ita & nos si hic uoluntate mortui fuerimus secundam non timebimus mortem. Siue iam non potestis iterum baptizari: quia Christus non potest pro uobis iterũ crucifigi: sicut dicit ad Hebræos: Impossibile Heb.6.A
est eos qui semel illuminati sunt &c. Quibus non pœnitentiam negat: sed iterationem baptismi diffitetur. q ¶ Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel.] Quia ipse peccata nostra portauit, & pro nobis doluit, ne de cætero peccaremus. r ¶ Quod autem uiuit, uiuit deo.] Viuit in gloria deitatis. s ¶ Ita & uos existimate, uos mortuos quidem esse peccato, uiuentes autem deo in Christo Iesu.] Quasi membra eius semel uos scitote commortuos debere iam semper uiuere deo in Christo: in quo uita nostra abscondita est apud deum; quem induti, eius sequamur exemplũ. t ¶ Non regnet peccatum in uestro mortali corpore: ut obediatis concupiscentijs eius.] In corpore mortali, uiuite ut immortales. Et quomodo regnet peccatum in corpore, exposuit: per obedientiam scilicet & consensum.
u ¶ Sed neq; exhibeatis membra uestra arma iniquitatis peccato.] Vnumquodq; membrum si officium suum in malos usus uerterit, arma iniquitatis efficitur ad iusticiam expugnandam. Simul notandum, quod homo membra sua cui uelit parti exhibeat per arbitrij libertatem. x ¶ Sed exhibete uos deo tanquam ex mortuis uiuentes.] Tanquam qui iam resurrexistis: quia tunc nec carnaliter uiuitur nec peccato. y ¶ Et membra uestra arma iusticiæ deo.] Vt oculus qui ante uidebat ad concupiscendum: nunc uideat nudum ad uestiendum. Sic de reliquis membris aduerte.

A ¶ Peccatum

Peccatum enim nobis nō dominabitur. Non ènim sub lege estis sed sub gratia. Quid ergō? Peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub grātia? Absit. An nescitis quoniā cui exhibetis nos seruos ad obediendum: serui estis eius cui obedistis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iusticiam. Grātias autem deo quod fuistis serui peccati: obedistis autēm ex corde in eam formam doctrinæ in qua traditi estis. Liberati autem à peccato, serui facti estis iusticiæ. Humānum dico propter infirmitatē carnis uestræ. Sicut enim exhibuistis membra uestra seruire immundiciæ & iniquitati ad iniquitatem: ita nunc exhibete membra uestra seruire iusticiæ in sanctificationem. Cūm enim serui essetis peccati, liberi fuistis iusticiæ. Quem ergō fructum habuistis tunc in illis in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. Nūnc uero liberati à peccato: serui autem facti deo, habetis fructum uestrum in sanctificationem: finem uero uitam æternam. Stipendiā enim peccati mors: grātia autem dei uita æterna, in Christō Iesu domino nostro.

Cap. VII.

AN ignorātis fratres: scientibus enim legē loquor: quiā lex in homine dominatur quanto tempore uiuit. Nām quæ sub uiro est mulier: uiuente uiro alligata est legi. Si autem mortuus fuerit uir eius, soluta est à lege uiri. Igitūr uiuente uiro uocabitur adultera, si fuerit cum alio uiro. Si autem mortuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri, ut non sit adultera, si fuerit cū alio uiro. Itaq; fratrēs mei & uos mortificati estis legi per cōrpus Christi, ut sitis alterius: qui ex mortuis resurrexit ut fructificetis

A a ¶ Peccatum enim in uobis non dominabitur.] Non uos uincet peccatum. Non enim estis paruuli sed perfecti: quasi pædagogus puero, noli facere uitiū sermonis. Non enim adhuc audis grāmaticum sed oratorem: siue non debet dominari. Item non quia impossibile sit peccare his qui gratiam acceperūt: ideo dicit peccatū in uobis non dominabit. b ¶ Nō enim sub lege estis.] Sed bene sciens quia hi q sub gratia sunt, alieni sunt à multis & à diuersis præceptis legis, & ab oneribus eius: quæ data est propter duritiam cordis Iudæorum: ut

Leuit.14 est illud: Leprosam domum destruere & longe à ciuitate in locum immundū proijcere. Qui enim participes sūt Christi gratiæ, didicerunt quemadmodū oportet uincere passiones, & deū

Deut.6.a diligere ac proximū suum: sicut scriptum est Nō enim estis sub lege, sed sub gratia: gratiā uincendi & doctrinæ præbuit exemplum. c ¶ Quid ergo? Peccabimus: quo

B niam nō sumus &c.] Ne dicerēt: Ergo cessante uindicta legis, impune peccamus. d ¶ Sed sub gratia. Absit.] Si peccatis, sub gratia non estis. e ¶ An nescitis, quoniā cui exhibetis uos seruos ad obediendū serui estis eius cui obedistis: siue peccati ad mortē: siue obeditionis ad iusticiā.] Si uolueritis peccatis seruire, incipietis sententiæ legis subiacere, quæ uindicat in peccantes: si autem iusticiæ obedieritis, non estis sub lege, sed sub gratia. f ¶ Gratias autem deo quod fuistis serui peccati.] Fuistis, inquit, sed non estis. g ¶ Obedistis aūt ex corde in ea forma doctrinæ in qua traditi estis.] Ex corde dicit, hoc est fideliter. h ¶ Liberati autem à peccato, serui facti estis iusticiæ.] In doctrina & exemplo Christi, qui non solum peccata, sed etiam occasiones auferre docuit delictorum. i ¶ Humanum dico propter infirmitatem carnis uestræ.] Humanum dico: quia nondum ad plenum potestis audire diuinum. Cum enim multo magis debetis seruire iusticiæ quàm peccato cui ante seruistis: ego tamē concedo infirmitati uestræ ut tantum iusticiæ seruiatis. Siue ita: humana tā ratione digna loquor, quod omnes mecum sentire possent, & nullus abnuere. k ¶ Sicut enim exhibuistis mēbra uestra seruire &c.] Quia quicquid anima carnaliter gerit, carnaliter deputatur: si autem caro spirituale opus faciat, totus homo efficitur spi-

Sap.9.d ritualis. ut est illud: Corpus quod corrumpitur, aggrauat animam. Nos exhibuimus membra nostra seruire peccato: non sicut Manichæi dicunt: naturam corporis insertum habere peccatum. l ¶ Cum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iusticiæ.] Hoc est in nullo ei penitus seruientes: ita & nunc liberi estote ab omni peccato. C

m ¶ Quem ergo fructum habuistis &c.] Nullus sine dubio fructus est in ea re quæ per pœnitentiam erubescitur: Omnis enim qui cognoscit bonitatem, in pristinis actibus erubescit: qui cunq; autē erubescit iusticiam, fructū eius ignorat. Ergo q peccant, nec in præsenti aliquem fructum habent, & mortem perpetuam in futuro percipient: Qui uero seruiunt domino, & in præsenti fructum habent donum spiritus sancti, & in futuro uitam æternam Aliter, Qualem fructum in actione illius rei habuistis: in cui? etiam etiā recordatione uerecūdia est? n ¶ Nūc uero liberati à peccato, serui autem facti deo: habetis fructum uestrum in sanctificatione: finem uero uitam æternam.] Hoc ipsum ideo fructus est, quod uiueritis sanctificati p baptismū. o ¶ Stipendia peccati mors.] Qui pecca- D to militat, remunerationem accipit mortem. Item præmium quod offert ad deceptionem nostrā hoc mors est. p ¶ Gratia autē dei uita æterna.] Non dixit similiter, stipēdia iusticiæ: quia non est antequā remuneratur in nobis. Non enim nostro labore quæsita est, sed dei munere condonata. q ¶ In Christo Iesu domino nostro.] Est siue gratia siue uita. Cap. VII.

AN ignoratis fratres: scientibus enim legem loquor.] Hic incipit difficultatē legis ostendere, ut illos hortetur ad gratiā sine eius timore transire. r ¶ Quia lex in homine dominat &c.] Homo: siue lex homini. s ¶ Nā quæ sub uiro est mulier, uiuente uiro alligata est legi: Si autem mortuus fuerit uir eius &c.] Comparatione legis, mandatū uirum appellat: ut ostendat legem sine effectu uindictæ quasi mortuam, nobis iam mortificatis impedire nō posse: quo minus ex integro ad Christum qui resurrexit à mortuis transeamus: qui merito nobis uiueret, si inuenisset q̄d punire posset in nobis. t ¶ Igitur uiuente uiro uocabitur adultera si fuerit cum alio &c.] Quamdiu uiuit uir, tamdiu illi secundum eius solius necesse est uiuere uoluntatem: cum aūt illo mortuo, alio uiro mulier fuerit copulata, iam non illi secundum prioris uiri consuetudinē est uiuendum. x ¶ Itaq; fratres mei & uos mortificati estis legi.] Noluit iuxta comparationem, legem illis dicere mortuam: sed quod uerbis eis dicere nō audebat, intellectui dereliquit. y ¶ Per corpus Christi ut sitis alterius uiri, qui ex mortuis resurrexit: ut fructificetis deo.] Cōmoriendo Christo, qui damnauit

peccatum

fructificetis deo. Cum enim essemus in cărne: passiões peccatorum quæ per legem erant, operabātur in membris nostris, ut frŭctificarent morti. Nunc ăutem soluti sumus à lege mortis in qua detinebamur: ită ut seruiamus in nouitate spiritus, & nō in uĕtustate literæ. Quid ĕrgo dicemus: Lex peccatum est? Absit. Sed peccătum non cognoui, nisi per legem. Nam concupiscĕntiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces. Occasionè autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnĕm concupiscentiam. Sinĕ lege enim pĕccatum mortuum erat. Egŏ autem uiuebam sine lege aliquando. Sĕd cum uenisset mandatū, peccătū reuixit. Egŏ aūt mortuus sum, & inuentŭm est mihi mandatū quod erat ad uitā, hoc esse ad mortē. Nam pĕccatum occasione accepta per mandatū seduxit me, & per illud occidit. Itaq; lex quidem sancta & mandatum sanctum & iustum & bonū. Quŏd ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sĕd peccatum ut appareat peccatum, per bonum operatū est mihi mortē, ut fiăt supra modum

A peccatū in carne. a ¶ Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per legem erant, operabantur in membris nostris.] Cum essemus in carnali conuersatione, passio concupiscentiæ operabatur in oculis, & in cæteris membris cæteræ passiones: quæ tamē per legem ostendebātur esse peccata. Itē in carne est: qui uoluntate carnis ducitur, & legi dei obedire prohibetur: quia non potest duobus dominis seruire. Nunc autē gratia spiritus sancti, docti passiones uincere, in carne non sumus: quia mortui sumus legi, quæ doctrinam gratiæ non continet.
b ¶ Vt fructificarent morti.] Vt nos legis seueritas interficeret.
c ¶ Nunc autem soluti sumus à lege mortis in qua detinebamur.] Moriētes peccato, in quo detinebamur à lege. d ¶ Ita ut seruiamus in nouitate spiritus.] Spiritualis gratiæ præceptis & nō literæ legis. Itē seruitus noua est, non diligere mundū neq; ea quæ sunt in
B mundo, & carnis curam non facere in concupiscentijs. Lex enim bona terræ promittens, nutrire nouit amarorum carnis desideria. Iuste hic discipuli Iesu legi mortui sunt, quoniam mundo abrenunciauerunt. e ¶ Et non in uetustate literæ.] Nunc scriptæ & naturalis legis facit mentionem: quia scripta lex & naturalem continet. Infert autem dicens: Nam concupiscentiam nesciebam nisi per legem. Personam iuuenis sumit, ostendere uolēs: quia quamdiu sumus infantes, omnino quid sit cōcupiscentia ignoramus. Cum aūt crescere cœperimus, initiū accipit concupiscentia quæ à lege prohibita est in nostrā peruenire noticiā, cum iam possimus discernere bonum & malum. f ¶ Quid ergo dicemus? Lex peccatū est.] Quia ab eo semper mortem dixerat esse solutam. Item ex hinc uult ostendere: quoniam nō custodiendo legem, non fuit legis infirmitas, sed humanæ uoluntatis. Dicendo aūt. Peccatum non cognoui nisi per legem: personam pueri assumit, qui per ætatis infirmitatē legi obnoxius non est: sed ubi adoleuerit, sub lege esse incipit & mandata cognoscere. g ¶ Absit.] Cōtra Manichæos. Quod si dixerint, timuit scandalū: semper ergo timuit, & nunquam contra legem locutus est. Vnde ergo uos audistis, quod ille non fecit? h ¶ Sed peccatum non cognoui nisi per legē.] Hic in persona eius hominis loquitur qui legem accipit: id est, qui primum dei mādata cognoscit: cum cōsuetudinem habet delinquendi. i ¶ Nam concupiscentiam nesciebam nisi lex diceret: Non concupisces.] Non dixit: non habebam aut non faciebam, sed nesciebam: hoc est nesciebam concupiscentiam esse peccatum. Item sicut lumen in tenebris uel offendiculū uel foueam ostendit, similiter & lex præcauendum & obseruandum esse à peccatis, facit noticiam peccatorū, & per hoc legem sanctam & bonam esse dicimus. k ¶ Occasione autem accepta peccatum per mandatū operatum est in me.] Hic peccatum diabolum appellat: sicut in Apocalypsi nominatur: scilicet autor peccati. Dicit ergo occasionem mādati: quod excusationem ignorantiæ ab

stulit. Grauius enim facit q̄ ante peccare: sicut omnis inuidus tunc magis occasionē nocēdi amplectitur: quādo aliquid cōmittitur ei cui ille molitur insidias. C
l ¶ Omnem concupiscentiam.] Quæ fuerat lege prohibita.
m ¶ Sine lege enim.] Penè lex in obliuione erat naturalis, quæ suggerebat quid sit peccatum: idcirco lex literæ superducta est: ut cōmoneret oblitos. Itē si cum lex non esset, peccatū mortuū est: Insaniūt qui de Adam per traducē asserunt ad nos uenire peccatū. Propterea hic dicit peccatum mortuū est: quia in infantibus qui sine lege sunt, nō uiuit, id est impune cōmittit. Nam maledicēte infante, parentibus uidetur esse peccatum, non tamē uiuum sed mortuū. n ¶ Peccatū mortuū.] Puer licet peccet, mortuum est in eo peccatū: quia nō est legi subiectus.
o ¶ Ego autem uiuebam &c.] Quasi iustum & liberum uiuere me putabam: sine in præsenti uiuebam. Item, cum autē puer essem, legi obnoxius non eram. p ¶ Sed cum uenisset mandatū.] In fine obliuionis recognitū est peccatum adueniente mādato: ut omnis qui illud fecerit, mortuum se esse cognoscat. D
q ¶ Peccatum reuixit.] Vbi adoleui & cœpi esse sub lege, & delictum, quod cum essem puer per ignorantiam erat in me mortuum, reuixit in me lege dominăte. Ita ergo, inquit, mandatū quod erat ad uitam datum, hoc mihi in mortē inuentum est pueritiæ consuetudine & more peccandi. Item, quia uixerat per naturalem scientiā & mortuū fuerat per obliuionem, ideo dicitur reuixisse per legem. r ¶ Ego aūt mortuus sum.] Quia sciens præuaricaui. s ¶ Et inuentū est mihi mandatum quod erat ad uitam, hoc esse ad mortē.] Quod custoditū proficiebat ad uitam, neglectū duxit ad mortem. Item pœnam mortem dicit, quam nobis peccatum per deceptionem suam acquisiuit: ostendens temporalia & terrena quæ putantur esse bona, & legem præuaricare suadens, quæ uitam æternam facientibus repromittit.
t ¶ Nam peccatum occasione accepta per mandatum seduxit me &c.] Contra impugnatores legis, & contra eos qui iusticiam à bonitate secernunt: lex & sancta & bona dicitur & iusta. Nisi, inquit, abundauerit iu- *Matth.5.d*
sticia uestra. Sed & deus nonnunq̄ in ueteri instrumen- *Ioan.17.d*
to bonus, & in nouo dicitur iustus. Pater iuste, ait dominus. Contra Marcionistas hic locus facit. u ¶ Quod ergo bonum est mihi factum est mors? Absit.] Non mihi ipsa causa mortis extitit, sed ego qui peccādo inuenio mortem. x ¶ Sed peccatū ut appareat peccatum, &c.] Per bonum legis reuelatur peccatū & ab ipsa punitur. Item uult ostendere qualiter infantis qui ante sine lege erat, cum cœperit adolescere, & à parentibus nihilo minus prohiberi, peccatum incipiat apparere. Apparet autem cum illud uitare didicerit. Ipsum enim peccatum si in proficiente ætate, non solum non abscinditur sed augetur, supra modum peccās efficitur dum iam ueniam non meretur. y ¶ Vt fiat supra modū peccans.] Ante legem modum habebat per ignorantiā: supra modum

A est cum scienter admittitur. Item hoc dicit: quoniam peccatum cum per aetatem obnoxium non erat adolescenti aetati: domināte sibi lege commissi reputatur in culpam: factum est ultra modum peccatum. a ¶ Peccatum per mandatum.] Nunc ex persona eius qui aetatem legitimā habet, sermo profertur. Qui enim dicit: Quia lex spiritualis est: seipsum condemnat propria uoluntate peccante. Vnde adiecit: Ego autē carnalis sum, uenundatus sub peccato: ut ostēdat, quia cum esset liber, ipse se uenundedit peccato. Quid enim iterū dicit. Qđ enim operor non intelligo, hoc est nolens discernere nocere, uolens noceo. Aliena desidero, in eis fraudare non optās: hoc enim ostendit, dicens: Non enim quod uolo ago: hoc est mihi bonum fieri, sed quod odi illud facio: similiter intelligitur, mihi malū fieri. Si eñ quod nolo mihi malum fieri hoc facio: consentio legi, qa bona est: praecipiens quod tibi fieri non uis, alijs non feceris.
B b ¶ Scimus enim qđ lex spiritualis est.] Quae spiritualia mandat.

c ¶ Ego autem carnalis sum. Ego quamcunqꝫ legem accipio, & carnaliter uiuere consueui. d ¶ Venundatus sub peccato. Quod enim operor non intelligo.] Proposito peccato, ut si consilium eius accepero, ipsius seruus efficiar, sponte memetipsum subijciens: etiam quasi inebriatus cōsuetudine peccatorum ignoro quid facio. Quod enim operor non intelligo. Siue ita pronunciandum: ego non intelligo malum esse quod inuitus admitto, cum malum nolo facere quod cōmitto: utiqꝫ cum lege sentio: quae mala & non uult & prohibet. Potest autem & intelligi: Si pecco, legis seueritati meipsum subijcio. Item inuenitur peccare qui uoluntati carnis inseruit. e ¶ Si autem quod nolo illud facio &c.] Si ea quae lex praecepit contraria uoluntati carnis, custodire uoluero, secundum carnem quod nolo illud facio: secundum uero uoluntatem spiritus, legi dei spirituali atqꝫ bonae conuenio. f ¶ Nunc autem iam non ego operor illud.] Ante cōsuetudinem ergo libens ego ipse faciebam. Item dicens: Iam non ego operor illud: ostendit quia non est hominis rationalis, irrationalium animaliū ritu uiuendum. Inferens autem, quod habitat in me peccatum: docuit quia totū se tradiderit passionibus carnis, quae deo sunt inimicae. g ¶ Sed quod habitat in me peccatū.] Habitat quasi hospes, & quasi aliud in alio: non quasi unū: ut accidentia scilicet non naturalia. h ¶ Scio enim quia non habitat in me: hoc est in carne mea bonum.] Non dicit: Non est caro mea bona. Item hoc ex persona eius dicitur: qui peccandi consuetudinem habet, & carnis uitijs tenetur obnoxius. i ¶ Nā uelle adiacet mihi.] Est uoluntas, sed non est effectus: quia carnalis consuetudo uoluntati resistit. Item uolūtas carnis amatur magis q̄ dei. Ideo dicit: uelle adiacet mihi, ut id quod mihi bonum fieri uolo non perficiam proximo: nam quod odi C pati, illud facio. k ¶ Perficere autem bonum non inuenio.] Non uideo facere. l ¶ Non enim quod uolo bonum, hoc facio, sed quod nolo malum, hoc ago.] Sicut uerbi gratia, si quis iam deuorare consueuit, etiam cum non optat incurrit. m ¶ Si autem quod nolo illud facio, non ego operor illud, sed quod.] Non ego qui inuitus sed cōsuetudo peccati: quā tamen necessitatē mihi ipse paraui. n ¶ Inuenio igitur legē uolenti mihi facere bonum.] Si ego uolo, inuenio mihi legem bonum facere contra adiacens malū. Item hoc est qđ ait, secundum animae uoluntatem bonū uelle se facere: adiacere sibi malum iuxta desideria carnis. o ¶ Quoniā mihi malū adiacet.] Quod dicit: Quoniā mihi malum adiacere ostendit quia nō per necessitatem peccati sed propria uoluntate ducitur ad peccatum, cū uult esse carnis amator. p ¶ Cō delector eñ legi dei secundū interiorē hominem.] D Consentio legi secundū mētem. Item interior homo noster rationalis & intelligibilis, est anima quae consentit legi dei. Lex enim eius est rationabiliter uiuere, & nō duci irrationabilium animaliū passionibus. Exterior uero, est corpus nostrū. Eius aūt lex prudentia carnis est: quae docet edere & potare, & caeteris uti luxurijs quae repugnant rationi. Et si superauerint, legi peccati subijciunt. Sic eñ ita est sicut quidā aestimant: quia quod nolumus hoc facimus. q ¶ Video aūt aliā legē &c.] Desideria cōsueta uel persuasionem inimici. r ¶ Repugnantē legi &c.] Conscientiae scilicet naturali, uel legi diuinae quae in mente consistit. s ¶ Et captiuantem me in lege peccati quae est &c.] In consuetudinē delictorum. t ¶ Infelix ego homo quis me liberabit de corpore &c.] Ego qui sic detineor, quis me liberabit de consuetudine mortifera corporali? u ¶ Gratia dei per Iesum Christum &c.] Admirabiliter intulit, dicēs: Gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum: quia quae Moyses & naturalis lex non docuit: haec docuit dominus noster Iesus Christus: contemnere mundum & superare uitia. Vnde beatus Apostolus hoc docet, dicens. Qui autem Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum uitijs & concupiscentijs. Item quem lex non potuit liberare: nunquid non Paulus nondū erat dei gratia liberatus? Vnde probatur: quia ex alterius persona haec loquitur. x ¶ Igitur ego ipse mente seruio legi dei.] Recapitulat ut concludat, & rursum in persona eius qui sub lege erat haec loquitur. y ¶ Carne aūt legi peccati.] Homo carnalis duplex est quodammodo & in semetipso diuisus.

Cap. VIII.

Nihil ergo nūc dānationis &c.] Hic Apostolus, nihil in illis dānatione dignū esse ait, qui carnis opera crucifixerūt. a ¶ Lex eñ spiritus in Christo.] Notādum quia

modum peccans peccatū per mandatū. Scimus enim quia lex spiritualis est: Ego autem carnalis sum, uenundatus sub peccato. Quod enim operor, non intelligo. Non enim quod uolo bonum, hoc ago, sed quod odio malum, illud facio. Si autem quod nolo illud facio: consentio legi, quoniā bona est. Nunc autem iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea bonū. Nam uelle adiacet mihi: perficere autem bonum non inuenio. Non enim quod uolo bonum hoc facio, sed quod nolo malum, hoc ago. Si autem quod nolo illud facio: iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonum: quoniam mihi malū adiacet. Condelector enim legi dei secundum interiorem hominem. Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae, & captiuantem me in lege peccati quae est in membris meis. Infelix ego homo: quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia dei per Iesum Christum dominū nostrum. Igitur ego ipse mente seruio legi dei: carne autem legi peccati.

Cap. VIII.

Nihil ergo nunc damnationis est his qui sunt in Christo Iesu, qui nō secundū carnē ambulāt. Lex enim

enim spiritus uitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege
peccati & mortis. Nam quod impossibile erat legi in
quo infirmabatur per carnem: deus filium suum mittés
in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit
peccatum in carne, ut iustificatio legis impleretur in no/
bis: qui non secundum carnem ambulamus, sed secun/
dum spiritum. Qui enim secundum carnem sunt, quæ
carnis sunt, sapiunt: qui uero secundum spiritum sunt,
quæ sunt spiritus, sentiunt. Nam prudentia carnis mors
est: prudentia autem spiritus uita, & pax. Quoniam sa/
pientia carnis inimica est deo. Legi enim dei nó est sub/
iecta: nec enim potest. Qui autē in carne sunt, deo pla/
cere non possunt. Vos autem in carne non estis sed in
spiritu: si tamen spiritus dei habitat in uobis. Si quis au
tem spiritum Christi n[illegible] habet, hic non est eius. Si au/
tem Christus in uobis est, corpus quidem mortuũ est
propter peccatum: spiritus uero uiuit propter iustifica/
tioné. Quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mor/
tuis, habitat in uobis: q suscitauit Iesum Christũ à mor/
tuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra propter inha
bitanté spiritũ eius in uobis. Ergo fratres, debitores su/
mus nó carni ut secundũ carné uiuamus. Si enim secun
dum

A quia gratiam legem appellat. a ¶ Liberauit me à lege
peccati & mortis.] Quæ mortificat peccatores.
b ¶ Nã quod impossibile erat legi.] Hic ostendit quo/
niam lex per infirmitatem carnis non poterat impleri.
In eo autem in quo dicit: Deus cum filium suum misisset
in similitudinem car/
nis peccati, & pro/
pter peccatum misis/
se demonstrat, quo/
niam ante incarnatio
nem erat filius, & su/
scepta postea carne
quæ ad peccandum
esset proclíuior, ipse
tamen absq; peccato
eam susceperit. Et id/
circo dicitur in simili
tudinem carnis pec/
cati suscepta carne ue
nisse, & peccatum in
eadẽ carne dãnasse:
quoniã carnẽ quam
susceperat, innoxiam
seruauerit ab omni
contagione peccati.
Item legem dicit non
præcepta sacrificio/
rum, & cætera quæ e/
rant umbra, usq; ad
tempus Christi data:
sed illam quam & do
minus noster Iesus
Math.7.b Christus docuit, di/
cẽs: Omnia quæcũq;
uultis ut faciant uo/
B his hoĩes: sic & uos fa
cite illis. Ista est enim
lex & prophetæ. Infir
mauerat qua nos uo
lebamus. Nõ eñ impossibilia mãdata. Vnde fili⁹ dei for
mã serui accipiens, factus est homo, ut peccatũ dãnaret
in carne, & nos instrueret quẽadmodũ oporteat peccatũ
damnare in carne: ut iustificatio legis impleat in nobis.
c ¶ In quo infirmabatur per carnem.] In illis infirma
batur non in se. d ¶ Deus filium suum mittẽs.] Con
tra Photinum qui negat filium ante carnem. e ¶ In si/
militudinem carnis peccati.] Dicens in similitudinem
carnis peccati, ostẽdit eum eandem quidem carnem: sed
absq; peccato portasse. Item hic similitudo ueritatem ha
bet: sicut Adam genuit ad similitudinẽ suam. Similem
ergo cæteris hominibus carnem dominus deus noster
Iesus Christus assumpsit. f ¶ Et de peccato damnauit
peccatum &c.] Quasi si dicas: de hoste expugnauit ho
stem: Siue sicut hostias quæ pro peccato offerebant in la
ge, peccati nomine uocant, cum ipsi delicta nescirent: si/
cut scriptum est: Et imponent manus super caput pecca
ti sui. Sic & Christi caro quæ pro peccatis nostris oblatã
est, peccati nomen accepit. Quidam aũt dicũt quod pec
cato Iudæorum quod dominum occiderunt, peccatum
diaboli quod hostem deceperat per hominẽ condemna
Heb.2.d rit: sicut ad Hebræos dicit: Vt per mortẽ destrueret eum
qui habebat mortis imperium. Siue de illius carnis sub/
stantia quæ ante seruiebat peccato, uicit nunq; peccan/
do peccatum, & in eadem carne damnauit peccatum ut
ostenderet uoluntatẽ esse in crimine non naturam, quæ
talis à deo facta est, ut possit nõ peccare si uelit. g ¶ Vt
iustificatio legis impleretur in nobis.] Vt quod in illis
repugnante carnali consuetudine implere non potuit, in
nobis saltem impleatur qui exemplo Christi mortifica/
bimus carnem. h ¶ Qui non secundum carnem ambu
lamus &c.] Homo ex spiritu & carne constructus est.
Quando ergo carnalia agit, totus caro dicitur: quando

uero spiritualia, totus spiritus appellatur. Vnaquæq; e/ C
nim substantia, cum eadem alteram in suam ditionẽ eru/
git, & uim quodãmodo propriã & nomen amittit: Nam
singulæ cognata sibi & uicina desiderãt. i ¶ Nam pru/
dentia carnis &c.] Notandũ quia non caro mors sed
prudentia. Eius aũt
mortem dicens: æter/
nam pœnam signifi/
cat. Item ipse alibi di/
cit: prudentiam hu/
manam esse, malo ui/
cem referre. Talis er/
go prudẽtia mortem
parit transgrediendo
præceptum. Spiritus
uero prudẽtiæ, i præ
senti pacem habet,
nõ reddendo uicem,
& uitã in futuro. Pru/
dentia uero à prouí/
dendo est appellata.
k ¶ Quoniam pru/
dentia &c.] Nõ ipsa
caro, ut Manichæi di
cunt, sed sensus carna
lis inimicus est deo.
Omne enim non sub
iectum, inimicũ est:
& quicunq; se uolue/
rit uindicare, etiã ue/
teris legis nonnunq;
modum excedit.
l ¶ Nec eñ potest.]
Impossibile dixit: ut
uel sic eos à carnis cõ
cupiscentijs reuoca/ D
ret. m ¶ Qui autem
in carne sunt.] Hic
probatur quia supe/
rius non carnem, sed opera accusauerat carnis: quia qui
bus hoc dicitur, utiq; in carne uiuebant. n ¶ Deo pla/
cere non possunt.] Fieri enim non potest ut carni dedi
tus, aliquando non peccet. o ¶ Vos aũt in carne &c.]
Hoc est in spiritualibus operibus occupati. p ¶ Si spi/
ritus &c.] Hic ostendit, quoniã spiritus sanctus patris
& filij sit. Item In illo spiritus dei habitat in quo eius ap/
parent fructus: sicut ait ad Galatas: Fructus autem spiri
tus est, charitas, gaudiũ &c. q ¶ Si quis aũt spiritum
Christi &c.] Spiritus Christi est humilitas & patientia
omniumq; uirtutum est: qui dilexit inimicos & pro eis
orauit. r ¶ Si aũt Christus in uobis est &c.] Si Chri/
stum imitamini, carnalis sensus quasi mortuus non resi/
stit. Vnde & Dauid aiebat: Ego tanq; surdus non audie/ Psal.37.c
bam, & sicut mutus non aperiens os suum &c. s ¶ Spi
ritus uero uiuit propter iustificationẽ.] Nunc spiritum
nostrũ significat: qui propter iusticiã suam uita appella/
tur, quasi iustificans corpus, beata illa æterna uita. Item
spiritus uiuit ut iusticiã operetur. Non enim solum quæ
ritur, ut à carnalibus cessemus sed etiam ut spiritualia fa
ciamus. t ¶ Quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum
&c.] Si tamen purificati ut in nobis spiritus sanctus ha
bitare dignetur: non patitur deus templũ spiritus interi
re: sed quomodo Iesum à mortuis suscitauit: ita & corpo
ra uestra restaurabit. u ¶ Ergo fratres debitores sumus
non carni ut secundum carnem uiuamus.] Hoc totum
agit, ut ostendat eis legem non esse necessariã: quæ carna
libus data est. Item manifesta nunc ostendit: quia nõ de
cõmuni & naturali more superius fecerit mentionem, di
cens. x ¶ Si enim secundũ carnem uixeritis &c.] Si/
gnificat aũt mortem pœnæ æternæ. Non enim quia caro
humana mala sit, & spiritus bonus, laudat spiritum & ui
tuperat carnem: cum ipse doceat, dicẽs: Et uirgo cogitat

dum carnē uixeritis, moriemini. Si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis. Quicunq; enim spiritu dei aguntur, hi sunt filij dei. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorū dei: in q̃ clamamus, abba pater. Ipse enim spiritus testimoniū reddit spiritui nostro quod sumus filij dei. Si autem filij & hæredes: hæredes quidem dei: cohæredes aūt Christi: si tamen compatimur ut glorificemur. Existimo enim quod non sunt cōdignæ passiones huius temporis ad futuram gloriā quæ reuelabitur in nobis. Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorū dei expectat. Vanitati enim creatura subiecta est, non uolens, sed propter eū qui subiecit eam in spe, quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum dei. Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit & parturit usq; adhuc. Non solum aūt illa, sed & nosipsi primitias spiritus habētes, & ipsi

A quæ sunt domini, ut sit sancta corpore & spiritu. Nouit enim & mentē accusare, dicens: Homines corrupti mente: hoc enim dicit, ostendere uolens maximam partem passionum, desideria humani corporis esse: quod cum cæteris irrationalibus cōmune habemus. Sicut enim cætera animalia de terra habent natiuitatē: ita & nos corpus. Anima autē nostra spiritus est incorporeus & ratiōalis & immortalis. Si eñ secūdum carnem uixeritis, moriemini. Secundū rationem expositā: carnales homines iustitiam custodire non possunt. a ¶ Si aūt spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis.] Spiritualibus actionib⁹, carnis opera subieceritis. Notādum sanè opera carnis, non substantiam accusare. b ¶ Quicunq; autem spiritu dei aguntur &c.] Quicunq; merentur sancto spiritu gubernari: Sicut econtrario qui peccant, spiritu diaboli aguntur, ab initio peccatore. Item quicunq; secundum doctrinam spiritus sancti uiuunt: ipsi sunt qui spiritu dei aguntur. c ¶ Non enim accepistis spiritum
B &c.] Notandum est, quia Iudæi & si filij dei erant: tamen cum essent sub lege uelut sub pædagogo agentes, spiritum timoris habebant. Item Iudæi acceperunt spiritum qui illos ad seruitutem cogeret per timorem. Timere enim seruorum est: diligere filiorum, sicut scriptū est: Seruus dominum suum timebit, & filius diliget patrem suū. Illi ergo qui operari charitatis uoluntate nolebant, timoris necessitate cogantur. Nos uero omnia uoluntarie operemur: ut filios nos omnes probemus non seruos timoris. Item uos Romani in adoptionem filiorū uocati estis, non sicut Iudæi qui subditi legis imperio, in seruitute tenebantur. d ¶ In quo clamamus abba pater.] Qui uocat patrem, filium se esse profitetur. Debet ergo patri in moribus similis inueniri: ne nomine quoq; inuacuum usurpato maiori poenæ subiaceat. e ¶ Ipse enim spiritus testimoniū reddet spiritui nostro quod sumus filij dei.] Testimoniū adoptionis est quod habemus spiritum per quem ita oramus. Tantam enim arram accipere non poterāt nisi filij. f ¶ Si aūt filij & hæredes &c.] Qui meretur esse filius, meretur effici hæres patris & ueri filij cohæres. g ¶ Si tamen compatimur.] Si talia patimur cum necesse fuerit pro nomine eius: qualia pertulit ille pro nobis. h ¶ Vt & glorificemur.] Sicut Ioannes ait: Scimus quoniam cum apparuerit similes ei erimus. 1.Ioan.3.d i ¶ Existimo enim quod nō sunt codignæ passiones &c.] Hic uult futuram gloriam cōmendare, ut præsentes pressuras facilius toleremus. Et reuera nihil posset homo condignū pati gloriæ coelesti: etiam si talis esset illa qualis modo est uita. Quicquid eñ passus fuerit à morte, plus non est q̃ etiā p peccatis suis antea merebatur. Nunc aūt & peccata donantur, & tunc uita æterna præstabitur, consortiū angelorum, splendor solis, & cætera quæ sanctis legimus repromissa. k ¶ Ad futuram gloriā quæ reuelabitur &c.] Modo enim absconditа est cum Christo in deo, & nondum apparuit quid erimus: quod dominus repromisit sanctis. l ¶ Nā expectatio creaturæ, &c.] Diuersi hunc locū, diuersis modis exponunt. Siue omnis creatura resurrectionis tempus expectat: quia tunc in melius cōmutabitur, siue angelica, siue rationalis creatura. Petrus enim dicit, etiam angelos gloriam desiderare sanctorum. 1.Pet.1.b Quidam etiam sic dicunt: Adam & Euam esse creaturam, quos olim serpens à spe diuinitatis uanitati subiectos, corruptioni effecerit deseruire, non ex semetipsis peccantes, sed serpentis instigatione & consilio. Et ipsi, inquiunt, liberabuntur, ut iā non corruptioni deseruiant. Omnem autem creaturam dicūt esse, qui cunq; usq; ad aduentum Christi iusti fuerunt: quia & ipsi nondum accipientes expectant, deo pro nobis aliquid melius p uidente. Non solum aūt illi: sed & nos ipsi in quibus completa sunt, necdū tenemus, sed in spe sustinemus: quamuis quæ multi uidere iusti cupierūt uiderimus. Item dicens: Si tamē compatimur ut & glorificemur, & inserēs: Expectatio creaturæ: De rationali creatura sermonē fecit, & non sicut quidam existimant de irrationali uel insensibili, quæ ad seruitutē hominū creata est, & post hæc peritura, quādo sol obscurabit, & luna nō dabit lumē suū, & stellæ coeli cadent D super terrā, & tūc erit nouū coelū & noua tempora. Creatura aūt Adā est & Eua quæ adhuc expectat se à deo recipere adoptionē. m ¶ Vanitati enim.] Vanitas est omne quod quandoq; finitur. Itē uanitas est præuaricatio: cui subiecta Eua, non propria uoluntate, sed à serpente decepta, spe illa qua audierat: Et eritis quasi dij, scientes bonum & malum. Seruitus aūt est corruptionis quam audiuit Adam: Terra es & in terram ibis. Gen.3.d In resurrectione recepturi sunt incorruptionē filiorum dei. n ¶ Subiecta est.] Si angeli hominibus ministrant. o ¶ Non uolens, sed propter eum &c.] Iam non seruiet eis qui dei imaginē corruperūt. p ¶ Scimus eñ quod omnis creatura ingemiscit &c.] Sicut gaudēt angeli super poenitentes: ita dolent super conuerti nolentes. Item nunc cōmunem creaturā nominat, post Adam & Euā, iustos qui fuerūt usq; ad tēpus Christi: qui & ipsi Adæ & Euæ qui dicuntur creatura simul congemiscunt, recipere desiderantes præmia uirtutū quæ dominus promisit eis. q ¶ Non solum autem illa sed & nosipsi &c.] Non solum angeli qui benigniores nobis sunt de huiusmodi dolent, sed etiam nos qui iam spiritū sanctum habemus, de talibus ingemiscimus: sicut & Hieremias ingemiscēs aiebat: Heu mihi anima quia perijt à terra reuerens, & reliqua. Hiere.9.a Item dicens: Non solum autem illa, sed & nosipsi primitias spiritus habentes: manifeste edocuit: quia non de irrationali uel insensibili creatura sermonem fecerit, quæ non participat spiritum sanctum, sed de sanctis dicit qui deo placuerunt naturali lege, similiter & Moysi: Discipuli autem Christi primitias dicuntur habere spiritus, id est prima & præclara charismata, per quæ ditauerunt omnem terram. Nō enim tanta fuit gratia ante legē & in lege Moysi. Et q priores sint discipuli Christi, Hebræis scribens docet: Sed & hi omnes testimonio fidei probati nō acceperūt repromissionē deo p nobis melius aliquid prouidente, & ne sine nobis consummarentur

C

A summarentur. a ¶ Expectantes redemptionem corpo
1.Cor.5.b ris nostri &c.] Nondum rem ipsam promissam percepi
mus, sed speramus, sicut ad Corinthios ait: Per fidem e-
nim ambulamus, & non per speciem. b ¶ Spes autem
quæ uidetur non est spes &c.] Quod uidetur, non spera
tur: sed si propriũ est
possidetur. Nulla enĩ
spes in rebus uisibili-
bus est Christianis.
Non enim nobis præ
sentia promissa sunt,
sed futura. c ¶ Si au
tem quod non uide-
mus speram⁹, per pa
tiẽtiam expectam⁹.]
Ideo fides per patien
tiam grandis est præ
mij, quia quod nõ ui
det credit: & quasi iã
acceperit, ita secura
est de nondum acce-
ptis, sicut ait ad He-
Heb.10.b bræos: Patientia uo-
bis necessaria ẽ, ut uo
luntatẽ dei facientes,
reportetis repromis-
sionem. Spes enim si
ne patientia esse non
nouit. d ¶ Similiter
autem & spiritus ad-
iuuat infirmitatẽ no-
strã.] Secundũ hanc
spem adiuuat, ut non
terrena, sed cœlestia
B postulemus. Infirma
est enim nostra possi-
bilitas, nisi doctrina
sancti spiritus adiuue
tur. e ¶ Nam quid
oremus sicut oportet
nescimus.] Quia ad-
huc per speculũ uidemus. Frequenter obsunt, quæ pro-
desse putam⁹: & ideo nobis postulata minime cõcedun
2.Cor.12.c tur prouisione diuina, sicut & ipse alibi ait: Propter qđ
ter dominum rogaui, ut discederet à me, & reliqua. Ali-
ter: Difficile orationis nostræ desiderium secundũ quod
corde concepimus, exprimere uix uoce ualemus, unde
subsecutus est. f ¶ Sed ipse spũs postulat pro nobis.]
Deus ergo qui scrutatur corda, & si sermone comprehen
dere non sufficimus: nouit in quantũ modo credere cu-
piamus. Scit tamen quia pro sanctis rebus, non pro secu
laribus postulam⁹ secundũ ipsius uoluntatẽ. g ¶ Qui
autẽ scrutatur corda, scit quid desiderat spiritus.] Qua-
si summus sacerdos. h ¶ Quia secundum deum postu
lat pro sanctis.] Hic gratiam spiritus, spiritum nomina
uit, sicut alibi dicit: Si orauero lingua, spirit⁹ meus orat,
& æmulatores estis spirituũ. Postulat autem, quia postu-
lare nos facit gemitibus, qui enarrari non possunt: sicut
tẽtare nos dicitur deus ut sciat, hoc est, ut scire nos faciat
quales simus. Sed & hoc cõmune quod domin⁹ fieri iu-
bet, ipse dicitur operari, ut ille ædificauit domum, aut il
le codicem fecit: cum nec ipse scripserit, nec ille constru-
xerit. Item gratiã spiritus, nominat spiritum, qui docet
nos pro nobis domino postulare, sicut Esaias dicit: Spi-
Esa.11.a ritus sapiẽtiæ & scientiæ & intellectus. Et Corinthijs scri-
1.Cor.14.c bens dicit: Sic & uos quoniã æmulatores estis spirituũ,
ad ædificationẽ ecclesiæ quærite & abundetis. i ¶ Sci-
mus autem quoniam diligentibus deum omnia coope-
rantur in bonũ.] Omnia quæcunq; fecerimus, uel passi
fuerimus propter dilectionem dei, omnia nobis ad mer
cedem crescunt. Omnia enĩ quæcunq; iustus fecerit, pro
sperabuntur. k ¶ His qui secundũ &c.] Secundum q

ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum dei, expe
ctãntes redemptionem corporis nostri. Spe enim salui
facti sumus. Spes aũt quæ uidetur, non est spes. Nam
quod uidet quis, quid sperat? Si autem quod non uide-
mus speramus, per patientiã expectamus. Similiter au
tem & spiritus adiuuat infirmitatẽ nostram. Nam quid
oremus sicut oportet nescimus: sed ipse spiritus postu-
lat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autẽ scru-
tatur corda, scit quid desideret spiritus, quia secundum
deum postulat pro sanctis. Scimus aũt quoniã diligẽti
bus deũ om̃ia cooperãtur in bonũ, his qui secundũ pro
positũ uocati sunt sancti. Nã quos præsciuit & prædesti
nauit cõformes fieri imaginis filij sui, ut sit ipse primo-
genitus in multis fratrib. Quos aũt prædestinauit, hos
& uocauit: & q̃s uocauit, hos & iustificauit: quos aũt iu-
stificauit, illos & magnificauit. Quid ergo dicemus ad
hæc? Si deus pro nobis, quis cõtra nos? Qui etiã proprio
filio suo nõ pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit il-
lum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis dona-
uit? Quis accusabit aduersus electos dei? Deus qui iu
stificat. Quis est qui condemnet? Christus Iesus qui
mortuus est: imò qui & resurrexit, qui est ad dexteram
dei: qui etiam interpellat pro nobis. Quis ergo nos
separabit

propposuit sola fide saluare quos præsciuerat credituros, C
& quos gratis uocauit ad salutem, multo magis glorifica
bit ad salutem operantes. l ¶ Et prædestinauit confor-
mes fieri &c.] Prædestinare idem est qđ præscire. Ergo
quos præuidit conformes futuros in uita, uoluit ut fie-
rent cõformes in glo-
ria. Qui transforma-
uit corpus humilita-
tis nr̃æ, conforme cor
pori claritatis suæ.
m ¶ Vt sit ipse primo
genitus in multis fra-
trib⁹.] Primogenit⁹
ex mortuis in gloriã.
Item hic secundũ qđ
homo fact⁹ est, secun
dum gratiam quæ in
eo erat filius dei, pri-
mogenit⁹ interpellat
pro nobis, non quasi
deus interpellat, sed
quasi summus sacer-
dos. n ¶ Quos aũt
prædestinauit &c.]
Quos præsciuit cre-
dituros, hos uocauit.
Vocatio autẽ uolen-
tes colligit, non inui-
tos. Aut certe discre-
tio nõ in personis, sed
in tempore est. Hoc i-
dro dicit, propter fi-
dei inimicos, ne for-
tuitam dei gratiã iu- D
dicarent. Ergo uocan
tur per prædicationẽ
ut credant: credentes
iustificentur per ba-
ptismum: glorificentũ
in uirtutibus gratia-
rum. o ¶ Quid er-
go dicemus ad hæc? Si deus pro nobis, quis cõtra nos?]
Vult ostendere quod nemo possit impedire eos qui dili
gentes deum, diliguntur à deo: quo minus gloriam quæ
promissa est, cõsequantur, eo quod perfecta quæ in illis
est charitas, omnem causam mortalis timoris foras ex-
pellat. p ¶ Qui etiam proprio filio suo nõ pepercit, sed
pro nobis omnibus tradidit illũ.] Præmisit tradidit, ut
tradentibus maneret libertas arbitrij, & nobis patiẽtiæ
monstraretur exemplum. Quod dicit, pro omnibus, no
tandum quia non pro aliquantis. q ¶ Quomodo non
etiam cum illo omnia nobis donauit?] Quid potest ha
bere charius, quod nobis neget, qui filium non negauit?
r ¶ Quis accusabit aduersus electos dei.] Quos de⁹ ele
git credentes, ac signis & uirtutibus iustos ostendit: quis
pro pristinis audebit accusare delictis, uel pro contem-
ptu legalium mandatorũ? s ¶ Christus Iesus qui mor
tuus est, imò qui & res. &c.] Secundum assumpti homi-
nis loquitur formam, qui mortuus est & resurrexit.
t ¶ Qui etiã interpellat pro nobis.] Vt cum ipso simus,
ubi ipse est. Solent plane Ariani ex interpellationis cau-
sa, mouere calumniã, dicentes, q qui interpellatur, inter
pellante sit maior. Quibus respondendũ est, deum obli-
uionem non pati, ut pro ipsis cõmoneatur semper quos
ipse elegit: sed in hoc interpellare eum dicitur, dum sem-
per patri hominem quem suscepit, quasi nostrũ pignus
ostendit: & offert ut uerus põtifex & æternus. u ¶ Quis
ergo nos separabit à charitate Christi? Tribulatio, an an
gustia, an persecutio &c.] Post tanta & præclara bene-
ficia uel promissa, quæ poterit tam grauis esse pressura,
quæ nos ab ei⁹ charitate diuellat: & dicẽdo oẽs docet ta-
les esse debere, q à Christo nec periculis debeãt separari.

separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculũ, an persecutio, an gladi⁹? sicut scriptũ est: Quia propter te mortificamur tota die. Aestimati sumus sicut oues occisionis. Sed in his omnibus superamus, ꝓpter eum qui dilexit nos. Certus sum enim, quia neq; mors, neq; uita, neq; angeli, neq; principatus, neq; uirtutes, neq; instantia, neq; futura, neq; fortitudo, neq; altitudo, neq; profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate dei, quę est in Christo Iesu domino nostro.

Cap. IX

VEritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente cõscientia mea in spiritu sancto, quoniã tristicia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabã enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, q sunt cognati mei secundum carnẽ qui sunt Israelitæ, quorũ adoptio est filiorũ, & gloria & testamentũ & legislatio & obsequiũ & promissa, quorum patres ex quibus est Christus secũdum carnem, qui est super omnia deus benedictus in secula, amen. Nõn autem quod exciderit uerbum dei. Nõn enim omnes qui ex circumcisione sunt Israel, hi sunt Israelitæ: neque qui semen sunt Abrahæ omnes filij, sed in Isaac uocabitur tibi semen: id est non qui filij carnis, hi filij dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. Promissionis enim uerbum, hoc est: Secundum hoc

A Tunc uero Iudæi uolebãt illos à Christo ita separare, ut ad legis eos custodiam reuocarent. a ¶ Quia propter te mortificamur tota die.] Nõ propter aliquod crimen, sed propter te, qui dixisti: Beati eritis cum persequentur nos &c. b ¶ Aestimati sumus sicut oues occisionis.] Hoc i nobis Christianis maxime implet: quibus non licet nosmetipsos defendere, sed exemplo domini & magistri, qui sicut ouis ad uictimam ductus est, omnia illata patiẽtissime tolerare. c ¶ Sed in his omnibus superamus &c.] Has omes tribulationes pro nihilo ducimus, propter eum q nos tãtum dilexit, ut etiam moreretur pro nobis. Et quãdo pro eius noie morimur, tunc maxime triumphamus: præsertim cũ leue sit pro se pati, quod ꝓ alijs Christus dominus pati dignatus est. d ¶ Certus sum eñ, quia neque mors, neque uita &c.] Pro certo confido, quia nec si mihi quis mortẽ minetur, B nec si uitam promittat: nec si se angelum dicat à domino destinatum, nec si se angelorum principẽ mentiatur: nec si i præsenti honorem conferat, neq; si polliceaſ gloriam futurorum, neque si uirtutes operetur, nec si cœlum promittat, & inferno deterreat: uel profunditatem scientiæ suadere conetur, unq̃ nos poterit à Christi secernere charitate. e ¶ Neq; creatura alia poterit nos separare à charitate dei.] Omnem penè creaturam nominauit: & non fuit his contentus nisi addiderit, ut etiam si sit alia creatura, nec ipsa ualeat separare. f ¶ Quæ est in Christo Iesu domino nostro.] Deum diligit in Christo, cuius dilectio consistit in custodia mandatorum, sicut & ipse ait: Si diligitis me, mandata mea seruate. Necnon imitationem amoris sui in fraterna charitate cõstituit, dicens: In hoc cognoscent homines, quia mei discipuli estis, si dilexeritis inuicem. Et Ioannes ait: 1. Ioan. 4. d Si fratrem quem uides, non diligis, deum quem non uides, quomodo potes diligere.

Cap. IX

VEritatẽ dico in Christo Iesu &c.] Cõtra Iudæos acturus, primum illis satisfacit, non se odij causa hæc dicere, sed amoris, eo quod doleat illos nõ credere Christũ, ad quos primum saluandos aduenerat. Quod autem dicit, se in Christo dicere ueritatem, ostendit hominem baptizatum, qui per cõmunicationem corporis & sanguinis Christi in ipso manet, & ipse in illo: quicqd uel facit uel loquitur, in Christo eum loqui uel agere, cuius est membrum. Et quicquid ei illatũ iniuriæ fuerit, Christo similiter irrogari. Nam quod ait: Conscientiã sibi in hac parte testimonium perhibere, illum docet ueritatem dicere, cuius conscientia in omnibus attestatur, nec eum mendacij reum, interna accusatione constituit. Item apostolus se tristem dicit ualde pro fratribus suis secundum carnem, qui dicit nullum nos separare à charitate Christi, sciens se quando persecutor erat, & optabat se anathema esse à Christo, uocatum à Christo secundũ eius misericordiam, & uolebat eos credere, & eandem misericordiam promereri. C b ¶ Optabã enim ego & ipse anathema esse à Christo.] Optabam aliquãdo cũ persequerer Christum, nõ modo optarem, sciebam q ipsorũ essent hæc omnia. Sed postquã cognoui ueritatẽ, dereliqui eos quos taliter diligebam, & ipsi nondũ cõuertunt. i ¶ Qui sunt Israelitæ, quorũ adoptio est filiorũ.] De ipsis eñ dicebat: Filius meus primogenitus Israel. Exod. 4. f k ¶ Et gloria & testamẽtum & legislatio.] Veteris latio, & noui promissio. l ¶ Et obsequiũ & promissa.] Hoc est ministerium angelorum uel prophetarũ. m ¶ Quorũ patres.] Abraham, Isaac, & Iacob. n ¶ Ex quibus est Christus secundũ carnem, qui est super omnia deus benedictus.] D Contra Manichæum, Photinum, & Ariũ, qa & ex Iudæis est secũdum carnem, & deus benedictus in secula: sicut & Thomas adorat & dicit: Deus me⁹, de⁹ me⁹. Ioan. 20. g Quod ille cõfirmat, dicens: Quia uidisti, ideo credidisti. o ¶ Non autẽ quod exciderit uerbum dei.] Licet Apostolus doleat Iudæos excidisse à promissionis gratia, ostendit tamen non inane fuisse uerbũ dei: & his promissa deberi, nõ qui secundũ carnem ex Abraham, Isaac & Israel nati sunt, sed qui seruantes fidem patriarcharum, de quorum semine putantur. Item quia superius dixerat dolere se, quod gen⁹ Israel proprio uitio excluderetur à regno, quorum hæc omnia fuerunt: Hic ostendit illos qui nõ credunt, non esse filios Abrahæ, ne omnib⁹ Iudæis præiudicare putaretur & obijceretur ei: Nunquid deus mentitus est Abrahæ? p ¶ Non enim omnes qui ex circũcisione &c.] Si nõ omnes, tamen aliquanti: Et si nõ omnes Israelitæ, Israel sunt: sunt ergo ex gentibus aliquanti, in quibus nõ est dolus. q ¶ Sed in Isaac &c.] In solo Isaac uocati sunt, etiam tunc filij Abrahæ, non etiam Ismael, cum & ipse ex eius stirpe descenderet. Item semen Isaac non illi qui secundũ carnem nati sunt: sed hi qui secundum spiritum sunt, hoc est, secundum fidem Isaac. Qui enim talis, huius promissio est & adoptio filiorum. Habebat enim primogenitum Esau, & nõ est à deo dilect⁹, nisi Israel. r ¶ Id est nõ qui filij carnis, hi filij dei, sed qui filij &c.] Ismael enim secundum carnalem usum natus est ex ancilla: Isaac uero super naturam de senibus ex repromissione dei est generat⁹: Ita nunc Christianos promissio facit filios Abrahæ, quam meruit fides, ut scilicet pater sit gentium plurimarum. s ¶ Promissionis enim uerbum hoc est.] Hic ostendit posteriorem populum more Isaac esse repromissionis.

Secundum

dum hôc tempus ueniam, & erit Saræ filius. Nō solùm autē illa, sed & Rebecca ex ûno concubitu habens Isaac patris nostri. Cùm enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, ut secundum electionem propositum dei maneret, nó ěx operibus, sed ex uocante dictū est ei: quiá maior seruiet minori, sicut scriptum ěst: Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Quid ěrgo dicemus? Nunquid iniquitas apud deum? Absit. Möysi enim dixit: Miserebor cui misertus sum, & misericordiam præstabo cùi miserebor. Igitùr non uolentis, neque currentis, sed miserentis est dei. Dicit enim scriptūra Pharaoni: Quia in hoc ipsum excitaui te, ut ostendam in te uirtutem meam: & ut annuncietur nomen meum in uniuersa terra. Ergô cuius uult, miseretur: & quem

A a ¶ Secūdum hoc tempus ueniam, & erit Saræ filius.] Anteq̃ nasceremini, imò priusquam Rebecca Esau & Iacob utero suo funderet, in Iacob dilexi uos, in Esau Idumæum odio habui. Quem locum Paulus apostolus mystica disputatione euentilans, scriptum est ad Romanos: duo pariter testimonia de Genesi Malachiaq́ cōiungit. Sed & Rebecca de uno cōcubitu habens Isaac patrem nostrū. Nam cum nondum nati essent, aut aliquid egissent boni uel mali, ut secundum electionē, propositū dei maneret, non ex operibus, sed ex uocatiōe dictū est ei: Quia maior seruiet minori: Sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autē odio habui. Hoc enim quod dicitur: Sicut scriptū est, & ad Genesceos librum, & ad prophetam Malachiā refertur. Et non solum ait: Iacob dilexi anteq̃ nasceretur: & odio habui Esau, prius quàm ex matris utero funderetur: sed in posteros eorū amorem meum & odium cōseruaui. Odium in Esau, cuius montes qui appellantur Seir, redegi in solitudinem, & urbes feci esse desertas, & a serpentibus ac bestijs obtineri. b ¶ Non solum autem illa, sed & Rebecca.] Non solum autem Ismael & Isaac, qui quāuis ex uno quidem

Gen.25.c Malach.1.a

B patre, diuersa tamen matre sunt generati: nō sunt unum apud deum, sed etiam Iacob & Esau, qui ex uno sunt de Rebecca nati concubitu, anteq̃ nascerentur fidei sunt apud deum merito separati, ut propositum dei de eligendis bonis, & refutādis malis, etiam in præsenti maneret. Ita ergo & nunc quos præsciuit de gentibus credituros, elegit, & ex Israel reiecit incredulos. c ¶ Ex uno concubitu habēs Isaac patrem nostrum.] Quæ legitur primo geminos ædidisse, in eo quasi nouum aliquid accesserit, perterrita deum interrogat. d ¶ Cum enim nondū nati fuissent &c.] Siue ut hoc significaret, qđ modo etiam de geminis qui non credit, abijcietur. e ¶ Non ex operibus sed ex uocatione dictū est ei.] Præscientia dei non præiudicat peccatores, si conuerti uoluerint. Dicit enim p Ezechielē: Si dixero peccatori, morte morieris, & ille conuersus iusticiam fecerit, uita uiuet, & non morietur. f ¶ Quia maior seruiet minori.] In Genesceos libro dictum est: Duæ gentes & duo populi in utero tuo, & populus populū superabit, & maior seruiet minori. Ergo prophetia non de his est, qui secundum carnem sunt Iacob & Esau, sed de his q futuri erant ex operibus boni & mali, & ex ipsis operibus aut odium dei habere, aut misericordiam eius consequi. g ¶ Sicut scriptū est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui.] Hoc autem quod dicitur, sicut scriptum est, & ad Genesceos librum, & ad prophetam Malachiam pertinet. In Genesceos libro ad Rebeccam dicitur: Duæ gentes & duo populi in utero tuo. Vnde bene ostendit Apostolus promissiones non esse eorum qui secundum carnem filij sunt Abrahæ, sed eorum qui fidem patrum seruant atq; custodiunt. h ¶ Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud deum? Absit.] Timuit ne qđ ipse propterea dixerat, ut probaret apud deum prærogatiuam generis nil ualere: siue iam tunc significatum posteriorē populum meliorem futurū, non intelligentes, putarent eum dicere, qđ alios deus bonos faceret, alios malos, secundū ipsorum sententiam: quod erat iniquorum punire, qui nō sua sponte peccasset: pro

Ezech.18.f Gen.25.c

ponit sibi ex aduerso testimonia, quib⁹ ipsi hoc affirmare solebant. Quibus exemplis per breues subiectiones C respondet, ostendens ita intelligi non posse. i ¶ Moysi enim dicit: Miserebor cui misereor, & misericordiā præstabo.] Hoc recto sensu ita intelligitur: Illius miserebor quem præsciui posse misericordiā promereri, ut iam tūc illius sim misert⁹. k ¶ Cui miserebor.] E contrario Iudæi sermo est. Igitur nō uolentis neque currentis. Et iterum: Ergo cuius uult miseretur: & quem uult, indurat. Non enim apostolus tollit quod in propria uoluntate habemus, qui superi⁹ dicit: Ignoras qa bonitas dei te ad pœnitentiā adducit? Et iterum Timotheo scribit: In magna autem domo, nō solum sunt uasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia. Et quædam quidem in honorem, quædam in contumeliam. Si quis autem mundauerit se ab his, erit uas in honorem sanctificatum. l ¶ Igitur non uolentis neque currentis, sed miserentis est dei.] Hoc loco Paulus apostolus usque ad illum locum: Quid enim adhuc queritur? Voluntati enim eius quis resistere poterit? personam de contrario assumit uenientis & dicentis, non esse in nobis, aut recte, aut malum agere, sed in dei arbitrio cōstitutū, D qui cuius uult, miseretur: & quem uult, indurat. Homo tu quis es qui contradicas deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, quid me fecisti sic? Nunc Apostolus contradicentem sibi superius increpat, ostendens hoc ipsum quod dicit: Cui uult, miseretur: & quē uult, indurat: Et quid adhuc queritur? Voluntati enim eius quis resistere poterit? Ex hoc igitur demonstrat eum esse proprij arbitrij uel uoluntatis: qđ si ut ipsi e cōtrario uenientes dicit: Cuius uult miseretur deus, & quem uult, indurat: nihil differt, quod figulus tractat in manibus: quod fingenti ex se uas aliquid contradicere non pôtest, quid ex eo uult efficere: hic autem in eo in quo cōtradicit, queritur de dei uoluntate, ostendit liberi esse arbitrij, qui audet de dei iudicio retractare. Item si non est uolentis neque currentis, ut quidā putant: quare ipse currit, dicens: Cursum consummaui. Et alios ut currerent, adhortatus est, dicens: Sic currite ut omnes comprehendatis. Vnde intelligitur quia hic interrogantis uoce utitur, & redarguentis potius quàm negātis. m ¶ Dicit enim scriptura Pharaoni: Quia in hoc ipsum excitaui te, ut ostēdam in te uirtutem meam & ut annūcietur nomen meū &c.] Hoc & illi male proponūt. Sed hic locus duobus modis à diuersis exponitur: Siue quod unusquisq; modum & finem peccatorum suorum implet ut puniatur sicut Sodomitæ & Amorræi. Hic ergo iam modum excesserat, & idcirco uoluit de⁹ quasi de iam perituro alijs prouidere, ut popul⁹ eius agnosceret iusticiā ipsius atq; uirtutē, ut nec peccarent, nec suos aduersarios uererent. Tale est hoc qđ in Pharaone gestū est, quale si medic⁹ de cruciatu iam damnati rei multis inueniat sanitatē, causas inquirendo morborū. Vel si iudex cum possit criminosum statim punire, ad omniū timorem diuersis pœnis afficiat. Siue dei patiētia induratus est. Cessante enim plaga dei durior fiebat: & quāuis sciret eum non conuerti, tamen etiam in ipso suam clementiam uoluit demonstrare.

2.Timot.2.c

a ¶ Ergo cuius uult, miseretur.] Ergo si hoc sic intelligitur

A tur: Cuius uult miseretur: & quem uult, indurat: quod satis iniquum est, & ita propositio uestra concluditur, ut dicatis malicię uestrę, nō uos esse causam, sed domini uoluntatem, cui contradici non possit: sed resistit hic rationi uestrę ipsa natura iusticię dei. a ¶ Dicis itaq; mihi: Quid adhuc queritur &c.] Apostolus cōtra aduersarios dicit: Dicis itaq; mihi: Quid adhuc queritur? Et iterum infert, confirmans hoc quod dixerat: homo tāto magis uere queritur, & iuste ex uerbis tuis. Nemo enim propriā non habens uoluntatē, dicere potest de deo, quid adhuc queritur. Vnde recte arguēs eius imprudentiā, dicit: Tu quis es qui respondes deo? Qui enim à deo induratus est, sicut tu dicis, contradicere suo creatori non potest, quasi nō habens propriam uoluntatem, sicut & lutū insensibilis materia fictori suo respōdere nō potest, quia in potestate figuli positū est. b ¶ O homo tu quis es qui
B respondeas deo &c.] Quibusdam uidetur & hoc adhuc ex ipsorum persona dicere, quia ipsum est dicere, neminē posse contradicere uolūtati dei alterius miserentis, alterum indurantis: & addere neminem deo respondere. Quidam uero dicunt iam hinc Apostolum respondere: quod etiam si ita esset ut illi calumniantur, non debere eos suo respondere factori, eo quod tales simus ad comparationē dei, quale ad suum est luti artificem figmentū. In græco habet, μενοῦνγε ὦ ἄνθρωπε, quod est, o homo tanto magis. c ¶ An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem uas in honorem &c.] Secundum hos qui hæc uerba Apostoli dicunt, massam dicit omnes in Aegypto cōmorātes, quia & Israel ibi idolis deseruierat. d ¶ Quod si deus uolens ostendere iram & notam facere potentiā &c.] Quia illum diu sustinuit blasphemantem, & populum suum uarijs operibus affligentem. Præterea quod innoxiam ætatem paruulorū crudeliter iusserat enecare. Item competens responsum, quia patiētia & eius bonitas facit eos qui propriam habent uoluntatem uiuendi, siue uasa iræ, siue misericordiæ. e ¶ Vasa iræ apta in interitum.] Implendo peccata sua, uasa iræ digna sunt facti, & à semetipsis ad interitum præparata. f ¶ ¶ Vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in uasa misericordiæ &c.] Digni erant misericordia, quia & minora cōmiserant, & grauiter fuerant afflicti. g ¶ Quos & uocauit, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus.] Quia & tunc aliquanti Aegyptiorū exierant cum filijs Israel, quod si deus personā acciperet, solus Israel debuit habere salutem. Ita & nunc non solum Iudæos, sed etiam gentes uocauit ad fidem. Secundum eos autem qui hæc non ex apostoli, sed ex Iudæorū persona dici putant: Intantum, inquiunt, quos uoluit, saluauit: ut etiam gentes

quem uult, indurat. Dicis itàque mihi: Quid adhuc queritur? Voluntati enim eius quis resistit? O hòmo tu quis es qui respondeas deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, quid me fecisti sic? An nòn habet potestatē figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem uas in honorem, aliud uero in contumeliā? Quòd si deus uolens ostendere iram, & notā facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia uasa iræ apta in interitum, ut ostenderet diuitias gloriæ suæ in uasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam. Quos & uocauit, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gētibus, sicut in Osee dicit: Vòcabo non plebem meam, plebem meam, & nòn dilectam, dilectam: & non misericordiam consecutam, misericordiam consecutā. Et èrit in loco ubi dictum est eis: Non plebs mea uos, ibi uòcabuntur filij dei uiui. Esaiàs autē clamat pro Israel: Si fuerit nùmerus filiorum Israel tanq; arena maris, reliquiæ saluæ fient. Vèrbum enim consummans & abbreuians in æquitate, quia uerbum breuiatū faciet dominus super terrā. Et sicùt prædixit Esaias: Nisi dn̄s sabaòth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorra similes fuissemus. Qùid ergo dicemus, quod gentes quę nō sectabantur iusticiā, apprehenderunt iusticiā? Iusticiā autem quæ ex fide est. Israel uèro sectādo legem iusticiæ, in legē iusticiæ nō puenit. Quare? Quia nō ex fide, sed quasi

C elegerit idololatras, qui nunq; seruierant deo, & ex Israel paucos uocaret, secundū testimonium Esaiæ. h ¶ Sicut in Osee dicit.] Non populū, duas tribus dicit, & nō misericordiā cōsecutā, decem tribus. i ¶ Vocabo non plebem meā, plebem meam.] Hoc loco Iudā significat. k ¶ Et nō dilectam, dilectā, & nō misericordiam consecutā, misericordiam consecutam.] Israeliticū populum. l ¶ Et erit in loco ubi dictū est eis, nō plebs mea uos.] Gentes demonstrat in Christo credituras, sicut in euāgelio dn̄s per parabolam loquit nuptiali cœna facta, cum Israel uenire noluisset, & pro ipso gentes uocantur. m ¶ Ibi uocabuntur filij dei uiui.] Vocationem gentium significat.
n ¶ Esaias autem clamat pro Israel.] Cōmunicatio pro ipsis esse monstratur.
o ¶ Si fuerit numerus filiorum &c.] Paucitatem eorum credituram esse demonstrat.
p ¶ Verbū enim consummans & abbreuians in æquitate, q̄a uerbum breuiatū faciet dominus sup terrā.] Historia hoc habet sensus: Sicut ego uerbum abbreuio, & cito definio, ita deus D hoc omni uelocitate perficiet. In prophetia aūt uerbum breuiatum, nouum testamentū accipitur, quia in eo breuiter cōprehensa sunt omnia & clausa. q ¶ Et sicut prædixit Esaias.] Bene prædixit, quia superius scriptum est. r ¶ Nisi dn̄s sabaoth reliquisset nobis semen &c.] Quia nō est passus paucos iustos perire cum multitudine impiorum in fide, nisi semē Abraham Christus fuisset missus ad populū liberandum qui corruisset. s ¶ Quid ergo dicemus, quod gentes quæ non sectabantur iusticiā, apprehenderunt iusticiā?] Si superiora ex persona apostoli dicuntur: hic sibi iterum proponit, quia poterāt dicere, si non est ita ut dicimus, quia non est uolentis neque currentis, quomodo gentes inuenerunt iusticiam quam nunquam antea quæsierunt. Israel uero quærens semper iusticiam, non potuit inuenire? Si uero totus superior sensus cōtradicentibus applicatur, hic respondet Apostolus, & breuiter recapitulat quæstionem, dicens: Quid ergo dicemus ad ea quæ nobis obiecta sunt, nisi quia gentes uocatæ, crediderunt, & illi credere noluerunt. t ¶ Iusticiam autem quæ ex fide est.] Quia iusticia ex fide est, cui illi credere noluerunt. u ¶ Israel uero sectando legem iusticiæ, in legem iusticiæ nō peruenit. Quare? quia non ex fide, sed quasi ex operib. legis.] Reddit causas, quare non inuenerint iusticiam, quia falso in operibus gloriati, credere noluerunt, quasi iusticiā gratiam reputātes: dicens, quoniā populus Iudæorum ex operibus legis iustificari se putans, in legem iusticiæ, id est ad fidem Christi dedignando non potuit puenire.

Offenderunt

quasi ex operibus. Offenderũt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scãdali: & òmnis qui credit in eum, non confundetur.

Cap. X

FRatrès: Voluntas quidem cordis mei & obsecratio ad deum fit pro illis in salutem. Testimõniũ enim perhibeo illis, quod ęmulationem quidem dei habent, sed nõ secundum scientiam. Ignorántes enim iusticiam dei, & suam quærentes statuere, iusticiæ dei nõ sunt subiecti. Finis ènim legis, Christus ad iusticiã omni credenti. Mòyses enim scripsit: quoniam iusticiam quæ ex lege est, qùi fecerit homo, uiuet in ea. Quæ ãũt ex fide est iusticia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo, qùis ascẽdèt in cœlum, id est Christum deducere: aut quis descendet in abyssum: hoc est Christum à mortuis reuocare? Sed qùid dicit scriptura? Prope est uerbum in ore tuo, & in corde tuo, hoc est uerbũ fidei quod prædicamus, qũia si confitearis in ore tuo dominũ Iesum, & in corde tuo credideris, quod deus illum suscitauit à mortuis, salũus eris. Còrde enim creditur ad iusticiã, ore autem confessio fit ad salutem. Dicit ènim scriptura: Omnis qui credit in illum, nòn confundetur. Non ènim est distinctio Iudæi & Græci. Nam idẽ dominus omniũ, diues in omnes qui inuocant illum. Omnis ènim quicunq; inuocauerit nomẽ domini saluus erit. Quomodo ergo inuocabunt in quem nõ crediderunt? Aũt quomodo credent ei quem nõ audierunt? Quomodo aũt audient sine prædicante? Quomodo uero prædicabunt, nisi mittantur, sicũt scriptum est: Quàm speciosi pedes euangelizantium pa

A a ¶ Offenderũt enim in lapidem offensionis &c.] Qui uidet lapidem, non offendit: qui autem cæcus est, impingit. Quod contigit Iudæis, quos sua malicia excæcauit, & Christum non agnoscentes crucifixerunt: Sed & idcirco lapis offensionis & petra scandali, prædictus est Christus, quia multi in natiuitate eius & passione scãdalum patiuntur, sicut scriptũ est:
Matt.24.c Quia scandalizabantur in eo. Et Apostolus ait:
1.Cor.1.d Christum crucifixum, Iudæis scandalum, gentibus stulticiam: ipsis uero uocatis, Christũ dei uirtutẽ & dei sapiẽtiam. Vnde & hic sequitur: Qui credit in eo, non confundetur. Petrus quoq; dicit, quod
1.Pet.2.a credentibus lapis electus sit angularis, incredulis uero offensionis.
b ¶ Et omnis qui crediderit in eũ, non cõfundetur.] Non Iudæus solus, sed omnes credẽtes in eo nõ confundẽtur de pristinis delictis. Cap X

FRatres: Voluntas quidẽ cordis mei & obsecratio ad deũ
B fit pro illis in salutẽ.] Hic se ostendit non solis labijs, sed & corde pro inimicis orare.
d ¶ Testimonium enim phibeo illis, qđ æmulationem quidẽ dei habent, sed non secundum scientiam.] Habent scientiam sectandæ legis, sed non intelligũt, quia Christus secũdum legem uenit. Et quia per legẽ iustificari nõ possunt, periclitanť reuera, si sine scientia fiat, quia sæpe uertitur in contraria. e ¶ Ignorãtes enim iusticiam dei, & suam quærentes statuere, iusticiæ dei non sunt subiecti.] Ignorãtes quod deus ex sola fide iustificat: & iustos se ex legis operibus, quam non custodierũt esse putantes: noluerunt se remissioni subijcere peccatorum, ne peccatores fuisse uiderentur, sicut scriptum est: Pharisæi autem spernentes consilium dei in semetipsis, noluerunt baptizari baptismo Ioannis. Item quia sacrificia legis, & cætera quæ umbra erant ueritatis, quæ per Christum perfici habebant, præsentia Christi cessauerunt, cui credere noluerunt: Bene dicit Apostolus, iusticiam suam, quia iam non dei est, sed ipsorum. f ¶ Finis enim legis, Christus ad iusticiam omni credenti.] Talis est ille qui Christum credidit, die qua credidit, qualis ille q uniuersam legem impleuit. g ¶ Moyses enim scripsit, quoniam iusticia
Leuit.18.a quæ ex lege est.] Moyses distinxit in Leuitico inter utrãque iusticiam, fidei scilicet atq; factorũ: quod altera operibus, altera sola fidei credulitate accedente fiat. Itẽ Apostolus ostendere uolens differentiam iusticiæ legis ac fidei, testem uocat Moysen. Item docentẽ de iusticia legis, qui fecerit homo, uiuet in ea. De iusticia autem fidei: Ne dicas, inquit, in corde tuo: quis ascendet in cœlum: hoc est, ne dubites credere mandato, quod futurũ est annunciare Christum, qui uenturus est tibi dare iusticiam ex fide. C
h ¶ Qui fecerit homo uiuet in ea.] Nemo enim illorum uiuit, quia in hoc tempore nemo perfecit legem sine Christo, quia & hoc legis est, ut ipsi credatur. Quidam ex hoc loco putant Iudæos præsentem tantum uitam ex legis operibus meruisse: quod uerum non esse, domini uerba declarãt: qui de uita interrogatus æterna, mãdata legis opponit dicens: Si uis in uitam uenire, serua mandata. Matth.19.c Vnde intelligimus, quod qui suo tempore legem seruauit, uitam habuit æternã.
i ¶ Quæ autẽ ex fide est iusticia, sic dicit: Ne dixeris in cor.] Ille quidem secundum historiã de lege hoc dixit, sed Apostolus illud ad Christum aptat, q̃a lex nec in cœlo fuit, nec in abysso. Siue ideo illud semp iubet lex meditari, ut ibi Christũ ualeãt inuenire. k ¶ Quis ascendet in cœlum, id est Christum deducere: aut quis descẽdet i abyssum &c.] Quia D Christus deus & homo est, in eo qđ deus uerbum, qui cum in forma dei erat, semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, factus est homo: Propterea dicit: Quis ascendet in cœlũ, hoc est Christum deducere. Deducere dicit secũdum formam dei: reducere aũt ex mortuis, secundũ formã serui. l ¶ Sed quid dicit scriptura: Propè est uerbum &c.] In Deuteronomio. Deut.30.c Nouum scilicet testamentum. m ¶ Quia si confitearis in ore tuo dominum Iesum, & in corde tuo credideris, quod deus illum suscitauit à mortuis.] Testimonium cordis, est oris confessio. n ¶ Saluus eris.] A delictis præteritis cum futuris. o ¶ Corde enim creditur ad iusticiam, ore autem confessio fit ad salutem.] Ergo si fides sufficit ad iusticiam, & cõfessio ad salutem, inter Iudæum & gentilem credentes nulla discretio est. p ¶ Dicit enim scriptura: Omnis qui credit in illum.] In Esaia. Esa.53.a Non solum Iudæus. q ¶ Non confundetur.] Nolite ergo uos illos cõfundere de pristinis actibus, quos scriptura dicit confundi non posse. r ¶ Non enim est distinctio Iudæi & Græci: Nam idem dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum.] Vnus dominus omnium, & abundãs misericordia & salute, habet unde largitur. s ¶ Omnis enim quicunq; inuocauerit &c.] In Iohele. Iohel.2.g De gẽtibus obiectio Iudæorũ, quod deum inuocare non possunt. t ¶ Aut quomodo credẽt ei, quem non audierunt &c.] Quia nunq̃ ad illos prophetæ sunt missi. u ¶ Sicut scriptũ est: Quàm speciosi pedes euangelizantiũ pacem, euangelizantiũ bona?] Istorũ pedes

pulchri

tium pacem, euangelizantium bona? Sed nôn omnes obediunt euãgelio. Esaias enim dicit: Dòmine, quis credidit auditui nostro? Ergò fides ex auditu, auditus autem per uerbum Christi. Sèd dico: Nunquid nõ audierunt? Et quidem, in ômnẽ terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ uerba eorum. Sèd dico: Nunquid Israel nõ cognouit? Primus Mòyses dicit: Egò ad æmulationem uos adducam in non gentem, in gentem insipientem, in iram uos mittam. Esaiàs autẽ audit & dicit: Inuentus sum à non quærentibus me: palàm àpparui his qui me non interrogabant. Ad Israel autẽ dicit: Tõta die expãdi manũs meas ad populum non credentẽ, sed contradicentem mihi. Cap. XI

Dico ergò: Nũquid deus repulit populũ suum. Absit? Nàm & ego Israelita sum èx semine Abrahã, de tribu Beniamin. Nôn repulit deus plebẽ suam quã præscinit. An nèscitis in Elia quid dicit scriptura: quemadmòdũ interpellat deum aduersum Israel? Dñe, pròphetas tuos occiderũt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animã meam. Sèd quid dicit illi diuinũ responsum? Reliqui mihi septẽ milia uirorum, qui nõ curuauèrũt genua ante Baal. Sic èrgo & in hoc tempore reliquiæ secundũ electionẽ grãtiæ dei saluæ factæ sunt. Si aũt gratia, iam nõ ex operibus: Alioquin gratia iã nôn est gratia. Quid ergo? Quod quærebat Israel, hoc nõ est cõsecutus. Electiò aũt cõsecuta est: cæteri uèro excæcati sunt, sicut scriptũm est: Dedit illis deus spiritum compunctionis, oculos ut nõ uideant, & aures ut

A pulchri sunt, qui pacem annunciant: illorum autem qui annunciant seculi cursum, turpes sunt atque deformes. a ¶ Sed non omnes obediũt euangelio.] Ergo si nec illi omnes obaudierũt, ad quos isti sunt missi: quanto minus isti ad quos nemo est destinatus? b ¶ Esaias enim dicit: Dñe, qs credidit auditui nostro?] Quis credit quod auditum à nobis, uel qđ nos à te, ut alijs annũciatemus, audiuimus. c ¶ Ergo fides ex auditu, auditus aũt per uerbũ Christi.] Hic responsio Apostoli. d ¶ Sed dico: Nunquid non audierunt? Et quidẽ.] Etiam ante illos audisse confirmat. e ¶ In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ uerba eorum.] Vult hoc testimoniũ per Allegoriam, uocibus intelligi prophetarũ. f ¶ Sed dico.] Gẽtes esse uocandas ad fidem. g ¶ Primus Moyses dicit.] Ideo primus Moyses, quia omes penè prophetæ postea de gentium salute dixerũt. h ¶ Ego ad æmulationem uos adducã B in nõ gentem: in gentem insipiẽtẽ, in iram uos mittam.] In cantico Deuteronomij. Deut. 32. c Antequã crediderint deum, non erant gentes dei. Quasi ergo dicat, eos qui non sunt gens mea, uocabo, & credent mihi ad uestram irritationem: ut quibus maiores debuistis esse, gaudeatis æquari: sicut si quis habeat filium inobedientem, & ad corrigendũ cum dimidium patrimonij sui det seruo suo, ut tandẽ ille conuersus gaudeat, uel si tantũ accipere mereatur. Siue non eramus gens, qa mortui eramus in peccatis. i ¶ Esaias autem audit & dicit: Inuentus sum à non quærentibus me.] Gẽntibus quæ nõ deũ in lege, sed in idolo ignorãtũ requirebant. k ¶ Palàm apparui eis qui me non interrogabant.] Non deum, sed dæmonia interrogabãt per augures & haruspices idolorum atque astrologos.
l ¶ Ad Israel autem dicit.] Ipse qui talia gentibus iræ promisit Iudæis: ecce qualia cõminatur, ut sciatis utrunque prædictum. m ¶ Tota die expandi.] Toto tempore mirabilia uel plagas ostendit: & nec sic credere uoluerunt. n ¶ Manus meas ad populum non credentem.] Extensio manuum, allegorice signat crucem. Cap. XI
Dico ergo: Nunquid repulit deus populum suum? Absit.] Quia satis illos humiliauerat, modo quasi bonus doctor consolatur eos, ne illos nimium exacerbare uideretur. Non omnes ait repulit, nec semp, nisi quandiu nõ credũt. p ¶ Nam & ego Israelita sum.] Si omnes repulisset, me non suscepisset. q ¶ Ex semine Abraham da tribu Beniamin.] Nõ ex semine proselytorum. r ¶ Non repulit deus plebem suã quã præsciuit.] Illam plebem non repulit, quam præsciuit esse crediturum.

s ¶ An nescitis in Elia quid dicit scriptura.] In Regum C libro, ubi scriptum est de Elia. t ¶ Quemadmodum interpellat deum aduersus Israel.] Gentibus superbiam tollit, ne glorientur quod ex Iudæis paucissimi crediderunt: & ipsi soli remanserũt deo. u ¶ Domine, prophetas tuos occiderũt.] Omnes prophetæ illa tantummodo sciebãt, quæ illis fuissent à dño reuelata. Vnde & rex Hieremiam dubie interrogat: si in ea hora qua cum illo loquebatur, apud eum sermo domini haberet. Sed & Elisæus dicit: quomodo hæc dominus abscõdit à me? 4. Reg. 4. c Ita ergo & Elias hoc loco præter se esse alios qui deum colerẽt, ignorarit. x ¶ Sed quid dicit illi diuinũ responsum.] Si prophetam tãti latuerũt, quanto magis uos nescitus qđ multi Iudæorum & saluati sunt & saluandi. y ¶ Qui non curuauerunt genua ante Baal.] Non solũ immolando, idolis seruitur, sed etiam delinquẽdo. Si enim deus factis negatur, utiq; & dæmones ho- D norãtur. z ¶ Sic ergo & in hoc tẽpore.] Sicut ergo tunc non omnes perierunt, ita & nunc aliquanti saluantur. a ¶ Reliquiæ secũdum electionem gratiæ dei saluæ factæ sunt.] Electio gratiæ, fides est: sicut opera, electio legis. Cæterũ quæ electio, ubi nulla diuersitas meritorũ? b ¶ Si autem gratia, iam nõ ex operibus.] Ne dicerent illi, de quibus Eliæ dicitur: Iusti erãt, isti uero peccatores, quomodo electi sunt, subiecit: quia & ipsi gratis saluati sunt, sicut & gentes. c ¶ Alioquin gratia iam non est gratia.] Quia gratuitum munus appellatur. d ¶ Quid ergo? Quod quærebat Israel, hoc nõ est consecutus.] Ideo Israel totus non est consecutus iustitiã, quia eam non ex fide quærebat, sed ex solis operibus legis se iustificari putabat: cum maxime legis mandata contemneret. Vnde à saluatore arguuntur, culicem liquantes, & camelũ glutientes. Matth. 23. c Item propterea hoc dicit, quia Iudæorũ erant promissiones, per quas uenturus erat Christus saluare eos à suis peccatis: sed quia uenit, & nõ crediderunt, ideo dicit: Israel nõ est consecutus. e ¶ Electio aũt consecuta.] Qui per fidem electi sunt. f ¶ Cæteri uero &c.] Cæteri per infidelitatem excæcati sunt, sicut scriptum est: Nisi credideritis, nõ intelligetis. Esa. 7. b g ¶ Sicut scriptũ est: Dedit illis deus &c.] In Esaia. Ante hominẽ uita & mors, quod placuerit ei, dabitur illi, ne libertas scilicet tollatur arbitrij. Dei ergo dare, permittere est. Spiritum aũt compũctionis, quem desiderabant. Semp enim uerbis dei fuerunt increduli: nam si uoluissent habere spiritũ fidei, accepissent. Sed & nũc Christiani qui de resurrectione dubitãt, & præmio ac gehenna, similem sibi spiritum quæsierũt.

Hoc enim

aures ut non audiant, usque in hodiernum diem. Et David dixit: Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, & in captionem & in scandalum, & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne uideant, & dorsum eorum semper incurua. Dico ergo: Nunquid sic offenderũt ut caderent? Absit. Sed illorum delicto, salus est gẽtibus, ut illos æmulentur. Quod si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium, quanto magis plenitudo eorum? Vobis enim dico gẽtibus, quãdiu quidem ego sum gentium Apostolus, ministerium meũ honorificabo, si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam, & saluos faciam aliquos ex illis. Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi, quæ assumptio, nisi uita ex mortuis? Quod si delibatio sancta est, & massa. Et si radix sancta & rami. Quod si aliqui ex ramis fracti sunt: tu autem cum oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos. Quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. Dicis ergo: Fracti sunt rami ut ego inserar. Bene propter incredulitatẽ fracti sunt. Tu autem fide stas: noli altum sapere, sed time. Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem & seueritatem dei. In eos quidem qui ceciderunt, seueritatem: in te autem bonitatem dei, si permanseris in bonitate. Alioquin

A Hoc enim loco propheta de infidelibus loquitur. Diuina scriptura hoc habet, ut cũ unusquisq; habeat libertatem faciendi bonum uel malum, deum dicat tradere aut dare, propterea quia ipse est qui dedit libertatem. Hæc
[illegible] enim facit eius patientia, quia non statim peccãtibus infert uindictã, nec bonis præmia. a ¶ Vsque i hodiernũ diẽ.] Vsquequo cõuertantur: sicut de uelamine cordis, ad Corinthios dicit. b ¶ Et David dicit: Fiat mẽ
Psal.68 sa eorũ corã ipsis &c. & dorsum illorũ semper incurua.] Aliter: semper incurua onera peccatorum, ut nõ dimutãtur nisi crediderint, quia in passione Christi beati sunt, pascha comedentes. Hoc enim de illis prophetatur, qui saluatorem aceto & felle potarunt, & tamen ipsis
Act.3.c dicit Petrus: Et nunc scio, quia per ignorãtiam fecistis hoc: Pœnitemini ergo, & baptizetur unusquisq; uestrum. Et ipse Paulus post modicũ ait: Et illi si non perman
Rom.11.c serint in incredulitate, inserentur, ut sciamus quia spiritus compunctionis facultatẽ
B illis non abstulit conuertendi. Deniq; statim ipse soluit i sequẽtibus uerbis. Item sacerdotes cũ arbitrantur: quod si Christũ interfecerint, haberent semper mensam sacrificiorum & decimarum, facta est illis in laqueum. Perdiderunt enim templum in quo uanam spem habuerunt, & nũc sunt in gentes maledicti. c ¶ Dico ergo: Nũquid sic &c.] Modo iterum partem releuat Iudæorũ. d ¶ Vt caderent: Absit.] Non penitus & irremediabiliter ceciderunt. e ¶ Sed illorum delictum salus est gentibus &c.] Vsq; adeo illos dilexit, ut propter salutem illorum gentes uocarentur, quo eas uidentes ad regnũ dei admitti, uel sic facilius cõuerterentur. Item quia dispensatio dei ita fuit, ut per mortem Christi omne genus humanum saluaretur, sicut ipse dominus dicit: Cum exaltatus fuero, omnia ad me traham, ideo dicit: Sed illorum delictũ salus
Ioan.12.c gentium. Dicens autẽ: Vt illos æmulentur, ostendit: quia nisi gentes in Christo credidissent, reliquiæ illorum nunquam saluatæ fuissent. f ¶ Quod si delictum &c.] Si delictum eorum tantum uobis profuit, ut sine operibus legis, uos illis faceret cohærere: & si pauci eorum credentes, omnes uos ad salutem uocarunt: quanto magis si omnes crediderunt, prodesse poterant uobis per doctrinam? g ¶ Vobis enim dico gentibus.] Vult ostendere ad Iudæorum salutẽ magnopere festinare. h ¶ Quandiu quidem ego sum gentium Apostolus, ministerium meum honorifico &c.] Quandiu fuero in corpore constitutus, honorificabo ministeriũ nostrum, dum exemplo meo plures eorum saluare contendo. i ¶ Si quomodo ad æmulandũ prouocem.] Vt omni modo talem me exhibeã, ut me desiderent imitari. k ¶ Et saluos faciam aliquos ex illis.] Vel aliquantos, quia nolunt omnes. l ¶ Si enim amissio eorum reconciliatio &c.] Repetit quod dixerat superius. m ¶ Quæ assumptio, nisi uita ex mortuis?] Vnde gentibus assumptio, nisi ex illorum uiuerẽt morte? Ex Iudæis mortuis, Christus uel apostoli uita fuerunt gentibus: Siue si quos inde liberauero, ad uestram proficient uitã. Itẽ hoc dicit: quoniam sicut gentes per fidem assumptæ sũt, ita etiam Iudæi si crediderint ex mortuis ad uitam transibunt. n ¶ Quod si delibatio sancta est, & massa.] Si illi q pauci ex eis crediderũt, sancti sunt, & omnes si credant. Hic primitias, Christum dicit. Massam autem populum Hebræorũ, à quibus Christus secundũ carnem est. o ¶ Et si radix sancta, & rami.] Radix, patriarchæ: rami, apostoli: hoc est, & primi & nouissimi sancti ex ipsis sunt. Itẽ hoc loco radicem, Abrahã significat: quoniam propter fidem, pater multarum gentium uocatur. Ramos D
uero posteros eius, fidem similiter retinentes. p ¶ Quod si ali qui ex ramis fracti sunt.] Nõ propter te fracti sunt, sed propter illos tu insertus es, quia illi fracti sũt. q ¶ Tu autẽ cum oleaster &c.] Olea quidem, sed inculta atq; syluestris. Item hoc loco contra naturã gentilem populum insitum dicit in radice, hoc est, in fide patriarcharum, & non secundũ naturam arborũ quasi insertũ, proprij generis fructũ ferre, sed bonitatẽ radicis sequi, in quam insertus es. r ¶ Et socius &c.] Radicis patrum, pinguedinis Christi. s ¶ Noli gloriari &c.] Noli de illorũ perditione gaudere, alioquin audies q non illi per te stant, sed tu per illos. Nec tu illis uitam præstas, sed illi tibi. t ¶ Dicis ergo &c.] Tu dicis ideo illos fractos, ut tu insereris: Videamus si propterea & nõ magis propter incredulitatẽ suam ceciderunt. u ¶ Tu autem fide sta.] Nõ enim deus personam tuam acciperet, & illos sine causa proijceret. x ¶ Noli altum sapere, sed time.] Quidam hunc locum non intelligentes, nec attendentes causam uel personas de qua & de quibus loquitur Apostolus, putant hic sapientiam esse prohibitã. Quod si ita est secundum illos, inuenietur sibijpse contrarius: qui hic uetat, quod alibi, ut Ephesij & cæteri accipiant, magnis supplicationibus ad dominũ deprecatur. Noli ergo altũ sapere, hoc est, noli contra eos esse superbus. y ¶ Si enim deus &c.] Si illis non pepercit propter incredulitatem qui ex radice sancta sunt, multo minus tibi si peccaueris. z ¶ Vide ergo &c.] Contra eos qui aliũ deum iustum, aliũ asserunt bonũ. Et contra eos qui negant deũ in peccantibus uindicare. a ¶ In eos quidem qui &c.] Quia & illi iuste fracti sunt, & tu clementer insertus es. b ¶ Si permanseris &c.] In fide, quæ tibi dei bonitate collata est.

Aliòquin & tu excideris. Sed & illi si nó permaserint in incredulitate, inserentur. Pôtens est enim deus iterū inserere illos. Nam & si tū ex naturali excisus es oleastro, et côntra naturam insertus es in bonam oliuam: quanto magis hi qui secundum naturam inserentur suæ oliuæ? Nôlo enim uos ignorare fratres mystériū́m hoc, ut nó sitis uòbisinetipsis sapientes, qûia cæcitas ex parte contigit Israel, donec plènitudo gentium intraret & sic omnis Israel saluus fieret. Sicût scriptū est: Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem ab Iacob. Et hôc illis à me testamentum cum abstulero peccata eorum. Secundum euangēlium quidé inimici propter uos: secundum electiônem autem charissimi propter patres. Sinê pœnitentia em̄ sunt dona & uocatio dei. Sicût em̄ aliquando & uos non credidistis deo: nûnc autem misericordiá consecuti estis propter incredulitatem illorum: itá & isti nunc nó crediderunt in uestram misericordiā, ut & ipsi misericôrdiam consequātur. Côndusit enim deus om̄ia in incredulitate, ut ômnium misereatur. O altitudô diuitiarum sapientiæ & scientiæ dei, q̄ incômprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles uiæ eius. Qûis em̄ cognouit sensum domini, aut qûis consiliarius eius fuit, aut qûis prior dedit illi & retribuet ei? Quôniā ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Ipsi hônor & gloria in secula seculorum: Amen.

Cap. XII

Obsecro

A a ¶ Alioquin & tu excideris: sed & illi si non permanserint in incredulitate, inserentur.] Sin uero, & tu seueritatem senties, & illi bonitatem. b ¶ Potens est enim deus iterum inserere illos.] Apud homines quidem, impossibile est aridos surculos reformare: apud deū omnia possibilia & facilia sunt.

c ¶ Nā & si tu ex naturali excisus es oleastro.] Quia iam olim patres eorum naturalem legem obliti, degenerauerant à natura: & per successiones peccandi, consuetudine permanente, quasi naturaliter amari, & infructuosi esse cœperūt. Itē hoc loco contra naturam gētilem populum insitum dicit in radice: hoc est, in fide patriarcharū, & non secundum naturam arborum quasi insertū, proprij generis fructū ferre, sed bonitatem radicis sequi, in quam insertus est. d ¶ Et côtra naturam insertus es in bonam oliuam: quanto magis hi qui secundum naturā inserentur suæ oliuæ.] Contra naturam est oliuæ inserere oleastrū, qa magis ratu⁹ solet uim radicis imitari, q̄ radix ramorum i suam uertere qualitatem.

B e ¶ Nolo enim uos ignorare fratres &c.] Hoc locutu contra illos, ne superbiāt gentes. f ¶ Mysterium hoc.] Arcanum quod hominibus ignotum est, quare saluatæ sunt gētes, quia occasionem eis salutis etiam cæcitas præstiterit Israel. g ¶ Vt nō sitis uobisinetipsis sapientes.] Ne secundum humanā sapientiā dicatis: Nos de⁹ elegit, & illos abiecit. h ¶ Quia cæcitas ex parte contigit in Israel.] Intantum Israel & delicta & perfidia occuparunt, ut ueniret tempus quo gentes omnes admitterentur ad uitā: & ita omnis Israel per fidem solam saluaretur: quomodo gentiū plenitudo uita æquales essent in Christo, quia inæquales fuerāt in delictis. i ¶ Donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret.] Tam diu permāsit, donec gentes saluatæ uiderent, quod omnes uocati sunt ad salutem: siue ex Iuda & Israel, & lege scilicet. Item hoc ostendit quoniam intrante in fidem Christi gentiū supplemento: tūc zelo & æmulatione permoti, reliqui populi Iudæorum, credentes in Christo salui fiant. Præponit autem interdū Apostolus gentes, populo Hebræorum in fide, ea ratione, quoniam etiam si aliquanti ex illis Christo crediderant: tamen legis Mosaicæ adhuc præcepta seruabāt. Vnde & ipsi postea exemplo gentium, Christianam fidem, integre custodire cœperunt. Non enim pro multitudine plenitudinem dicit, sed quia repleti sunt à domino nostro, sicut & ipse ait Paulus de credentibus: Et ipsum dedit caput super omnem ecclesiā, quæ est corpus ipsius, plenitudo eius, qui om̄ia in omnib⁹ adimplet. k ¶ Sicut scriptū est &c.] Quidam hæc om̄ia futura existimāt. Quibus respondendū est: Ergo & hoc testimonium: Veniet ex Sion qui eripiat Israel, adhuc futurum est, ut rursum Christ⁹ adueniat liberare, & à deo pro tempore excæcati sunt, & non semetipsis quid de illis, quomodo perierunt non credētes. C l ¶ Et hoc illis &c.] Testamentum nouū quod promisit Hieremias, quod nō nisi noui abolitis peccatis accipiēt. Hiere. 31

m ¶ Secundū euangelium &c.] Inimici mei sunt, ꝓpter quæ uobis prædico, Christum prohibentes nō gentibus loqui ut saluæ fiant. n ¶ Secundum electionem aūt charissimi &c.] Si autem credant, charissimi sunt dupliciter cōmendati. o ¶ Sine pœnitētia em̄ sunt dona & uocatio dei.] Si crediderint, non illis poterunt imputari peccata, quia dominum non pœnitet Abrahæ semen promisisse. Siue illi sine afflictione pœnitentiæ si crediderint, saluabuntur. p ¶ Sicut enim aliquando & uos nō credidistis deo &c.] Quādo adhuc illi credebant. q ¶ Nunc aūt misericordiā consecuti estis &c.] Non uſo merito. r ¶ Ita & isti nunc &c.] Misericordia gentiū, Christus ē. D s ¶ Vt & ipsi misericordiā &c.] Intantum non crediderunt, ut & ipsi operibus suis nō iustificentur, sed misericordia sicut & uos. t ¶ Cōclusit enim deus omnia in incredulitate.] Non ut concluserit, sed ratione conclusit, quos inuenit in incredulitate, hoc est, Iudæos oēs & gentes hic conclusit, quia antea Iudæi peccatores tantum erāt, non etiam perfidi: postq̄ autem Christum non crediderunt, gentib⁹ sunt æquales, & omnes similiter misericordiam consequuntur. u ¶ Vt omniū misereatur.] Hac de causa. x ¶ O altitudo diuitiarum sapientiæ &c.] Laudat sapientiam dei, qui tam diu expectauit secundum præscientiam, donec omnes misericordia indigerent: ut omnibus de falsa iactantia operum, gloria tolleretur.

y ¶ Quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius &c.] Iudicia dei abyssus multa. Aliqui enim comprehendere non possunt. z ¶ Quis em̄ cognouit sensum domini?] Ante nemo cognouit: nam in præsenti ipse Paulus utiq̄ sciebat, qui alijs ostendebat. Nos autem sensum domini habemus: Siue legem ipsius per se nemo cognouit, & nemo peculiari deo cōfabulatione instructus, doctrina nō indiget legis. a ¶ Aut quis cōsiliarius &c.] Vt eius nouerit sacramenta. b ¶ Aut quis prior &c.] Quis prior fecit aliquid boni & non dei misericordiā glorificet, sed suo se merito recepisse glorietur. c ¶ Quoniā ex ipso.] Ab ipso omnis creatura accepit initium, & per ipsum regitur, & in ipso omnia cōcluduntur, nec ipse continetur ab ullo. d ¶ Ipsi honor & gloria &c.] Ipse solus glorificandus est: cuius est etiam quod sumus & uiuimus, ac mouemur. Simul etiā cōtra Arianos facit hic locus, cum dicitur deus id esse, ex quo oia, & per quem oia facta esse

monstrantur

A monstrantur: siquidem omnia per uerbum in principio facta, euangelista signauit. Et quod de filio euãgelista testatur, hoc Apostolus per unitatis mysteriũ, de patre intelligendum edocet credendum.

Cap. XII

Obsecrò itaq; uos fratres per misericòrdiã dei, ut exhibèatis corpora uestra hòstiã uiuentem, sanctã, deò placentem, ratiònabile obsequiũ uestrum. Et nolitè cõformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus uestri, ut probetis quæ sit uoluntas dei bòna, & beneplacens, & perfecta. Dicò enim per gratiam quæ data est mihi, òmnibus q; sunt inter uos, non plùs sapere q̃ oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, & unicuique sicut deus diuisit mensuram fidei. Sicùt enim in uno corpore multa membra habemus: omnia autem membra non eundem actum habent: ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autèm alter alterius membra: habentes àutem donationes secundum gratiam quæ data est nobis differentes. Siue prophetiàm secundum rationem fidei, siùe ministerium in ministrando, siuè qui docet uos in doctrìna. Qui exhortatur in exhortando, qùi tribuit in simplicitate, qùi præest in sollicitudine, qùi miseretur in hilaritate. Dilectio sinè simulatione. Odientes malum, adhærentes bono. Charitatem fraternitatis inuicem diligentes, hònore inuicẽ præuenientes. Sollicitùdine nõ pigri, spiritù feruentes, dño seruiẽtès. Spè gaudẽtes, in tribulàtione patiẽtes, oratìoni instàntes, necessitatibus sanctòrum communicãtes, hospitali-

Obsecro itaq; uos fratres.] Quia de sensu domini dixerat: modo dicit, quales se exhibere debeãt, ut sensum domini habere mereãtur. Hucusq; de dogmatibus dicit, hinc iã moralia docet. b ¶ Per misericordiam dei.] Qua magis nihil est, per quam liberati sumus. c ¶ Vt exhibeatis corpora uestra.] Quãto magis animã, non animalium, sicut in lege: quæ tamen licet in figura fuerint, immaculata offerebãtur & uiua. d ¶ Hostiam uiuentem, sanctam.] Hoc est, castã & alienã ab omi morte peccati. e ¶ Deo placẽtem.] Domino, nõ hominibus tantũ placere, siue talis ei placet hostia. f ¶ Rationabile obsequium uestrum.] Omne opus bonum tunc placet deo, si rationabiliter fiat. Nam mercede priuatur: utputa si quis hominũ causa ieiunat, bonum obsequium insipienter facit: ita & de omnibus adiacẽtibus sentiendũ est. g ¶ Et nolite conformari &c.] Nolite similes esse filijs mundi, q; facti estis filij dei, sed renouate sensum uestrũ per quem regitur corpus, & omnia membra diriguntur, ut etiã corporis actus noui fiant, quo possitis uoluntatem dei & sensum eius agnoscere. Hæc enim non nisi nouo sensui reuelantur. h ¶ Bona & benep. &c.] Hoc est, quod bonum sit & melius & optimum. i ¶ Dico enim per gratiam.] Prohibet usum humanæ sapiẽtiæ, quæ præter legem est: nõ sensu proprio loqui se dicit, sed autoritate gratiæ dei. k ¶ Omibus qui sunt &c.] Qui sunt sacerdotes siue doctores, quorum cæteri sequuntur exemplum. l ¶ Non plus sapere, q̃ oportet sapere &c.] Plus uult sapere, qui illa scrutatur, quæ lex nõ dicit. Vnde & Salomon ait: Altiora te ne quæsieris, & maiora te ne scruteris, sed quæ præcepit tibi deus, illa cogita semper. m ¶ Et unicuiq; sicut &c.] Notãdum quod deum dicat spiritũ sanctum, quemodo ad Corinthios ait, dona diuidere singulis prout uult. n ¶ Mensuram fidei.] Mensura fidei, uirtutis intelligenda est gratia, quam non nisi fideles accipiunt. o ¶ Sicut enim &c.] Per comparationem corporis, eos ad cõcordiam cohortatur, ne uel hinc moueantur, quia dona accepere diuersa: non enim poterant omnia habere singuli, ne superbirent nullius egentes: nec omnes eadem, ut corporis Christi similitudo in nobis mõstretur. Itẽ quod dicit in uno corpore multa membra, propter diuersitatem officiorum dicit. Non enim potest oculus audire, nec auris uidere, & sic cætera intelligenda.

Eccl. 3.c

1. Co. 12.b

p ¶ Singuli autem alter alterius membra.] Vt præstando alterutrũ quod habem⁹, magis ac magis charitas in nobis confirmetur. q ¶ Habentes autẽ donationes secundum gratiam quæ data est nobis differentes.] Donum non ex nostro, sed ex donantis arbitrio pendet. Et omnibus quidem credentibus gloria promittitur in futuro: sed qui tam mundum cor habuerit, ut hoc mereatur gratiam uirtutum accipit etiam in præsenti. r ¶ Siue prophetiam secundum rationem fidei.] Fidei, non legis: siue quia fides illa meretur. Vnusquisque enim tantum accipit, quãtum credit. Item secũdum fidem quæ unicuique à deo data est atq; cõcessa. s ¶ Siue ministeriũ in ministrando.] Ministerium sacerdotalis, uel diaconat⁹ officii. t ¶ Siue q; &c.] Qui docet, maior est eo q; exhortatur. Exhortari enĩ, p utribus suis possũt, etiã min⁹ periti. Notandum sanè quod tertio tãtum posuerit, siue: qd' quare fecerit, spiritualis debet lector agnoscere. u ¶ Qui tribuit in simplicitate.] Omnibus simpliciter largitur, cunctos credẽs bonos esse, & indigere quæ petunt. x ¶ Qui præest in sollicitudine.] Qui præest ecclesiæ uel fratribus, debet esse sollicitus. y ¶ Qui miseretur in hilaritate.] Maxime circa ægrotos misericordiã eãhibẽdo. Siue misericordiæ titulus generalis est, qui circa omnes placido exhibendus est animo. Hilarem enim datorem diligit deus, & tristem sine dubio odit, quia melius est uerbum bonum super datum optimum. z ¶ Dilectio sine simulati. &c.] Tota puritas debet esse in Christianis, sicut deus pura lux est. Fingere enim seruorũ est. Et diligam⁹ nõ lingua tantũ, sed opere & ueritate. Ita ut etiam si necesse fuerit, pro inuicẽ moriamur. a ¶ Charitatem &c.] Ita uos diligite, quasi ex una matre generati. b ¶ Honore inuicem præuenientes.] Hoc si semper seruaremus, & charitatẽ & patientiam teneremus, sicut alibi ait: Alter alterutrum maiorem æstimantes. Si enim nos omnibus minores iudicaremus, nec ultro alicui iniuriam faceremus, nec illatam nobis grauiter deputaremus. c ¶ Sollicitudine non pigri.] Ne per sollicitudinem seculi, pigri in dei opere efficiamini & inertes.

C

D

2. Cor. 9.b

d ¶ Spiritu feruentes.] Quia frigidos dominus non amat, & in tepidis nauseat. Tunc planè spiritu feruemus, si seculo frigidi sumus. e ¶ Domino seruientes.] Non seculo neq; uitio, sed deo. f ¶ Spe gaudentes.] Spe nõ præsenti. Spes enim quæ uidetur, non est spes. g ¶ In tribulatione patientes.] Propter gaudium spei futuræ, omnia sustinete, sicut ait: Omne gaudium existimate. h ¶ Orationi instantes.] Instantia orationis nobis præstat auxilium in aduersis. i ¶ Necessitatibus sanctorum communicantes.] Ministrate eis qui propter Christum, sua omnia contemnentes, alienis ad tempus indigent ministerijs. Quidam codices habent: Memorijs sanctorum communicantes: quod ita intelligitur, quod meminerint, in qualibus sancti, uel quibus operibus promeruerint deum, ut participes eorum fiant imitantes semper. Denique sequitur:

Iacob. 1.a

hospitalitatem sectantes. Benedicite persequentibus uos. Benedicite & nolite maledicere. Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. Idipsum inuicem sentientes. Non alta sapientes, sed humilibus cōsentientes. Nō lite esse prudētes apud uosmetipsos. Nulli malum pro malo reddentes, prouidentes bona: non tantum coram deo, sed etiam coram omnibus hominibus. Si fieri potest quod ex nobis est, cum om̄ibus hominibus pacem habentes. Non uosmetipsos defendētes charissimi, sed date locum iræ. Scriptum est enim: Mihi uindictam, & ego retribuam, dicit dominus. Sed & si esurit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi. Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius. Noli uinci à malo, sed uince in bono malum. Cap. XIII

OMnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: non est enim potestas nisi à deo. Quæ autem sunt, à deo ordinata sunt. Itaq; qui resistit potestati, dei ordinationi resistit. Qui aūt resistūt, ipsi sibi dānationē acquirunt. Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonū fac, & habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si aūt malū feceris, time. Non enim sine causa gladium

A a ¶ Hospitalitatem sectantes.] Quia & hoc sancti fecerunt: sicut Abraham, sicut Lot, qui etiam inuitos hospites detinebant, de qua dicitur. Per hanc enim quidā deo placuerūt angelis hospitio receptis. b ¶ Benedicite persequentibus uos, benedicite.] Ne putaremus utrunque nos facere debere. Ait

1.Pet.3.b enī & beatus Petrus: Neq; maledictum ꝓ maledicto, sed econtrario benedicentes. c ¶ Gaudere cū gaudentibus, flere cū flentibus.] Vt si quid patitur unū membrū, compatiātur omnia mēbra. Sicut Iob ait: Si nō ingemui uel lachrymatus sum, cum uiderem homines in necessitate. Et dominus fletib⁹ Mariæ, ad fletū prouocatur, ut nobis daret exēplū.

Ioan.11 Nec enim pro Lazaru quem erat suscitatur⁹, fleuisse credēd⁹ est, nec propter incredulitatem illorum, q ei sæpe non crediderunt mirabilia facienti. Nos autē iam peruerso modo flem⁹ cū gaudentibus, & gaudemus cum flentib⁹.

B Si quis enim laudat⁹ fuerit, cōtristamur: si quis ceciderit, exultamus. Vnde ostēdim⁹ nos qui talia facim⁹, de corpore Christi nō esse, qui nō dolemus de uno membro præciso: sed inimici sum⁹ partis nostræ, & amici partis aduersæ, qui nō dolemus de acie nostra uiros fortissimos corruentes: nec gaudemus, si uideamus eos fortiter dimicantes, quāuis ipsi tam ualidi nō simus ad pugnandum. d ¶ Idipsum inuicem sentiētes.] Vt ita alteri sentiatis, sicut uobismetipsis. e ¶ Non alta sapientes, sed humilibus consentientes.] Superba sapit iste, qui suam per se ulcisci cupit iniuriam, & non humilibus rebus, id est humilitate consentit. f ¶ Nolite esse prudētes apud uosmetipsos.] Nolite in humana sapientia gloriari, sed stulti estote seculo, ut sitis domino sapiētes, sicut scriptū

Psal.93.b est: Beatus homo quem tu erudieris domine, & de lege tua docueris eum. g ¶ Nulli malum pro malo reddentes.] Humana sapientia est, si quæramus uicem reddere inimicis. Stulticia est enim in hoc seculo, si percutienti & aliam maxillam præbere uolueris. Quod si tātæ patientiæ & humilitatis fueris, non solum apud dominū, sed & apud omnes homines poteris probabilis apparere.

h ¶ Prouidentes bona, non tantū coram deo, sed etiam coram hominibus.] Tantum caue ne ideo facias, ut non deo, sed solis hominibus placere desideres. i ¶ Si fieri potest quod ex uobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.] Quod uestrū est, uos cum omnibus pacem habetote, & dicite cum propheta: Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus: optantes scilicet conuersionem eorum atq; salutem, sicut quæ uobis fieri posse.

k ¶ Non uosmetipsos defendētes charissimi, sed date locum iræ.] Aut fugiendo, aut permittendo nocere.

l ¶ Scriptum est enim: Mihi uindictā.] Ego quasi meā, dicit dominus, non quasi uestram iniuriam uindicabo,

Zach.2.c quoniam dicit propheta: Qui uos tangit, tanquam qui tangit pupillam oculi ipsius. m ¶ Ego retribuam dicit dominus.] Facienti bona, retribuere ꝓmittit. n ¶ Sed C & si esurit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi.] Noli illi negare, quod deus nulli negat, quamuis sit blasphem⁹ & impius. o ¶ Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.] Vt cum sibi carbones intellexerit per suam indebitam misericordiam congregari, excutiat eos: hoc est, cōuertatur, & diligat te, quē habuerat aliquādo perosum. Cæterū non est misericordia, sed crudelitas: si ideo ea facias, ut illi aliqd peius eueniat: ꝓ quo deum præceperis deprecari. Itē hoc loco docet nos imitari deū debere, qui solem suū oriri facit sup bonos & malos. Cibando enim inimicum & potādo, cum ad pacem uel reconciliationem prouocamus: & si ille in malicia perstiterit, ignem suo congerit capiti. p ¶ Noli uinci à malo, sed uince i bono malū.] Ille dicitur uicisse alterū, qui cum ad suam duxerit partē, sicut hæreticum uel paganū. Si ergo te fecerit sibi D uicem reddere, ille te uicit, sibi similē te faciendo: si autē per patientiam tuam feceris cum cessare ab iniuria, tu uicisti.

CAPVT XIII

OMnis anima potestatibus sublimiorib⁹ subdita sit.] Hæc causa aduersus illos prolata est, qui se putabant ita habere libertatem Christianā, ut aut nulli honorem deferrent, aut tributa dependerent. Quocunq; ergo modo eos humiliare desiderat, ne forte propter superbiam, magis q̄ propter deum contumeliā patiātur. Ideoq; docet illos humilitate tempus redimere. Aliter, ꝙ sublimiores potestates, ecclesiasticæ dignitates intelligantur.

r ¶ Non est enī potestas nisi à deo.] Et quomodo deus dicit per prophetam: Regnauerunt, & non ex me?

s ¶ Quæ aūt sunt, à deo ordinata sunt.] Si de seculi potestatibus dicere uideatur, non ideo iustæ erunt: etiam si à deo exordiū acceperunt. Secundum desideriū uniuscuiusq; dantur. Nam dicit Salomon: Quoniam data est Sap.6.a nobis potestas à deo. Sed cū essetis ministri regni illius, non recte iudicastis. Horrende & cito apparebit uobis, & cætera. Constituitur enim à deo ut iuste iudicet: & ut peccatores habeant, quod timeant, ne peccent. t ¶ Itaque qui resistit potestati &c.] Sicut ad Rahab dicitur: Qui exierit foras, ipse sibi reus erit. u ¶ Nam principes nō sunt timori boni operis, sed mali.] Malus debet timere potestatē, nam bonus non habet ꝙ timeat: qui si iniuste occiditur, gaudet. x ¶ Vis autem &c.] Accipe consilium meum, & nunq̄ timebis. y ¶ Bonum fac, & habebis laudē ex illa.] Ipsa damnatio malorū, laus est bonorum. z ¶ Dei enim minister est tibi in bonum &c.] Qui pro tua sollicitus est quiete. Item hic dicendo: Minister est tibi boni causa, ostēdit in his quæ recta sunt iudicibus obediendum, non in illis quæ religioni contraria sunt. a ¶ Non enī sine causa gladiū portat, dei enī minister est.] Et i te habet officiū, si peccaueris, nec tibi ꝓficit

ad mercedem

A ad mercedem. Siue sacerdotes gladium spiritualem portant: sicut Petrus percussit Ananiã & Sapphirã, & Paulus magum. Act.5.a a ¶ Vindex in iram ei qui malum agit.] Quia deus nõ diligit malos, qui odit omnes qui operantur iniquitatem. b ¶ Ideoq; necessitate subditi estote, non solum propter iram, sed etiã propter conscientiam.] Non solũ quia possunt potestates etiã sine causa irasci, sed & ne propter alicuius peccati cõscientiam condemnemini. Siue non solum, ne irascantur sacerdotes, sed etiã quia sanctis illis & iustis honorem debetis. Item malum agẽtes, & contra præcepta uiuentes, propter uindictã subditi sunt potestatibus: rectè autẽ uiuentes propter conscientiã subditi sunt, quia bona & iusta sũt quæ iubentur. c ¶ Ideo enĩ & tributa præstatis &c.] Possunt & tributa sacerdotũ intelligi, quæ illis à deo sunt constituta. Siue ideo regibus tributa præstatis, quia uoluistis possidendo secu- B lo esse subiecti. Ministros autem dei illos appellat, ut uel sic eis reddant, quod eis debebant, ne uideretur Christ⁹ superbiã docuisse.

& circa se utrunq; cupit impendi. m ¶ Dilectio proximi, malum non operatur.] Etiam bonũ non facere, malum est. Nam si uiderit illum fame periclitari, nõne ipse illum occidit, si ille cum affluat, nõ dederit uictũ, quam uis ei proprias nõ tulerit facultates? Quisq; enim in quacunq; necessitate succurrere morituro potest, si non fecerit, occidit. C

gladiũ portat. Dei enim minister est, uindex in iram ei qui malum agit. Ideoq; necessitate subditi estote, nõ solum propter iram, sed etiam propter cõscientiam. Ideó enim & tributa præstatis. Ministri enim dei sunt, in hoc ipsum seruientes. Rèddite ergo omnibus debita. Cui tributum, tributum: cùi uectigal, uectigal: cui timórem, timorem: cùi honorem, honorem. Nèmini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis. Qùi enim diligit proximum, legem impleuit. Nàm non adulterabis, non occides, non furaberis, nõ falsum testimonium dices, non concupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc uerbo instauratur. Diliges proximũ tuum sicut teipsum. Dilectiõ proximi, malum non operatur. Plenitũdo ergo legis, est dilectio. Et hòc scientes tẽpus, quia hora est iam nos de somno surgere. Nũc ènim propior est nostra salus, q̃ cum credidimus. Nòx præcessit, dies autem appropinquauit. Abijciamùs ergo opera tenebrarũ, & induamur arma lucis: sicùt in die honeste ambulemus. Nòn in comesationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, nòn in contentione & æmulatione, sed induimini dòminũ Iesum Christum, & càrnis curam ne feceritis in desiderijs. Cap. XIIII

INfirmũm autem in fide assumite: non in disceptationibus

n ¶ Plenitudo ergo legis, est dilectio.] Hoc est perfectio. o ¶ Et hoc sciẽtes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere.] Hoc est, ut ad perfectiora tendatis. Non enim semper debetis esse paruuli & lactẽtes, sicut alibi dicit: Etenim cũ debeтetis magistri esse & cætera. Heb.5.c Item hortatur Apostolus, ut tenebrosa & somni torpore depressa opera relinquentes, in lumine, hoc est, in bonis operib⁹ ambulem⁹. Item de somno inertiæ & ignorantiæ consurgamus: Iam enim sciẽtia lucet. p ¶ Nũc enim propior est nostra salus, q̃ cum credidim⁹.] Scientia proficiẽtibus propior est salus, q̃ quando primũ credidim⁹. D q ¶ Nox præcessit, dies aũt appropinquauit.] Cõparat diei scientiam,

d ¶ Reddite ergo omnibus debita: cui tributũ, tributum.] Potest etiam eleemosyna debitum appellari. Dicit scriptura: Inclina pauperi aurẽ tuam, & redde debitum tuum. e ¶ Cui uectigal, uectigal.] Vectigal nostrum est, ut trãseuntibus donemus: uel nos transeuntes sedentibus ad uiam, & inde uenientibus largiamur.
Psal.17 f ¶ Cui timorem, timorem.] Quomodo ergo scriptum est alibi: Præter deum neminem esse timendũ? Sed sic, inquit, age ut neminem timeas. Timor enim dei, timorem expellit humanum. Sed quoniam causas adhuc timoris habetis, necesse est ut timeatis. g ¶ Cui honorẽ, honorem.] Etiam timorem maioribus, honorem tantũ æqualibus. h ¶ Nemini quicquam debeatis.] Præclare dixit Apostolus, reddẽda unicuiq; quæ debentur, sola tantum dilectione nos inuicem obnoxios esse debere. Si autem semper fratribus debuerimus, dilectionẽ seruemus, ut perpetuæ charitati connectamur. Nam non adulterabis, non occides, non furaberis, non concupisces: & si qd est aliud mandatum, in hoc uerbo instauratur: Item nemini debitum non reddatis. i ¶ Nisi ut inuicem diligatis.] Hoc solũ semper debet manere, quod nunquam persolui potest. k ¶ Qui enim diligit proximũ, legem impleuit.] Secundũ domini parabolam, sine discretione cunctis misericordiã fieri iubentis: omnis homo proximus esse censendus est. Item dilectionem ideo præmisit, quia fidelibus scribebat, & de iustitiæ conuersatione tractabat. l ¶ Nam non adulterabis &c. Diliges proximum tuum sicut teipsum.] Recapitulatur omnis iustitia in proximi dilectiõe, & iniusticia nascitur, dum plus cæteris nos amamus. Qui enim sicut se diligit proximũ, non solũ illi malum non facit, sed etiam bonũ facit, quia

& ignorantiam nocti, secundũ Osee dicentem: Noctì assimilaui matrẽ tuam: factus est populus meus tanq̃ non habens scientiam. Osee.4.b r ¶ Abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.] Cum ignorantia abijciamus simul & opera ignorantiæ, & arma lucis, hoc est, luminis opera induamur. Qui enĩ male agit, odit lucẽ: qui uero facit ueritatem, uenit ad lucem. Ioan.3.c s ¶ Sicut in die honeste ambulemus.] Sicut lux diei prohibet unumquenq; agere, quod nocte libere cõmittebat: ita & scientia nos prohibet legis mandata contemnere, quod sciamus nos semper à deo uideri. t ¶ Non in comesationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs.] Comesatio, est mensæ collatio. Nos uero habemus spirituale conuiuiũ dicentes: Cum conuenitis, unusquisque psalmum habeat, & cætera. Ebrietatẽ ergo perniciosam esse, & luxoriæ materiam: ex hinc cognoscimus, quia impudicitiam subiunxit. Et alibi ait: Nolite inebriari uino in quo est luxuria. Ephe.5.d u ¶ Non in contentione & æmulatione.] Etiam contentionem & inuidiam criminosam esse, & alijs multis probatur exemplis, dicẽte Iacobo: Si enim zelo amaro habetis & cætera. Iaco.3.d x ¶ Sed induimini dominum Iesum Christũ.] Solus Christus uideatur in uobis, non uetus homo. Qui enim dicit se in Christo manere, debet sicut ille ambulauit, & ipse ambulare: in quo omnes sunt uirtutes. y ¶ Et carnis curam ne &c.] Sicut Salomon ait: Post cõcupiscentias tuas non eas. Et iterum: Si dederis concupiscentiã animæ tuæ, in gaudiũ facies te inimicis tuis uenire. Cap. XIIII

INfirmum &c.] Hic oblique illos increpare incipit, qui se fortes putabant, ut immoderate carnibus uescerent. Itẽ hic infirmos fideles dicit, qui carnes quæ in macello

A tunc temporis uendebantur, idololatrias esse credebāt: & propter hoc sic putantes, ne polluerentur, oleribus uescebantur, unde præcipitur ab Apostolo, ne imperfecti ita sentientes iudicent, qui habent fidem: omnia quæ in macello ueneunt, sine disceptatione manducent: quoniam omnis creatura dei bona est, & nihil dānandum est eorum, quæ deus hominibus ad edendum creauit. a ¶ Non in disceptationib. cogitationū.] Nolite secundum uestras cogitatiōes, quē lex non iudicat iudicare. b ¶ Aliꝰ enim credit se manducare omnia.] Qui tantam fidē habet, ut non moueatur aut abstinētia confractus, aut senio. c ¶ Qui autem infirmus est &c.] Infirmꝰ aut ætate, aut corporis calore. Itē hic probatur, quia nō de Iudæis dicatur, ut quidam putāt, sed de abstinentibus. Nō enim carnes secūdum legē, sed sola olera manducabāt. Aliter: Si idcirco tibi infirmitas animæ generatur, quia alium eiusdē propositi,
B carnibus pro sua side uesci phorrescens, forte cognoscis: noli esse iudex alterius uoluntatis, nec exigere ab aliquo. Vnicuiq; suo uolūtate dimissum est: sed si tibi scandalum est, & nō uis carnibus uesci, tibiipsi impone modum: & melius faciens, sola olera māduca. Magis unusquisq; per tuam æquanimitatem ad abstinentiā prouocetur, q̄ irritatus de hoc scandalizet te. Magis in edendis carnibus cōfirmetur, quod tum nō potes quasi culpam in alio reprehendere, si unusquisq; aut fideliter hoc præsumit, aut forte asperitate ualitudinis, aut senecta hoc faciat exigēte. d ¶ Is qui manducat, non manducantem nō spernat.] Habebant inter se scandala, illi illos quasi carnales iudicabant: & illi illos tanq̄ stultos irridebant, & superstitiosos iudicabant.
e ¶ Et q non manducat, manducantē non iudicet: deus enim illum assumpsit.] Ita illos deus uocauit, ut te.
f ¶ Tu quis es qui iudicas alienū seruum?] Cuius tu autoritatis es, ut iudices eum quem lex nō iudicat? Vnde & Iacobus ait: Qui iudicat fratrem scilicet sapientiorem se,
Iaco.4.c iudicat legem. Cæterum ipse Paulus contra mandatū facientes iudicauit, & aliis iudicādi tribuit facultatem. Ad eum qui fide infirmus est sermo dirigitur, nō eum debere iudicare manducantē. Omnia quæcūq; in macello ueneunt: qui robustus fide est, omnia munda mundis esse cognoscit. g ¶ Domino suo stat aut cadit.] Siue uiuit, siue moritur, quia & ille propter deum abstinet, & ille secundum deum māducat. h ¶ Stabit autem: potens est
Dan.1.c em̄ deus statuere illum.] Deus qui tres pueros leguminibus pastos, meliores apparere fecit, q̄ illos qui de mensa regis edebant, potest & illos diutius facere in corpore stare. i ¶ Nam alius &c.] Iudæi in escis diē inter diem iudicare nō poterant. Ergo de ieiunio & abstinētia dicit

tiōnibus cogitationum. Aliūs enim credit se manducare omnia. Qui autem infirmus est, olus māducet. Is qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem nō iudicet. Deus enim illum assumpsit. Tu quis es, qui iudicas alienum seruum? Dominō suo stat aut cadit, stabit aūtem. Potens est enim deus statuere illum. Nam aliūs iudicat diē inter diem: alius autem iudicat omnē diem. Vnusquisq; in suo sensu abundet. Qui sapit diem, domino sapit: & qui māducat, domino māducat. Gratias em̄ agit deo. Et qui non manducat, domino non manducat, & gratias agit deo. Nemō enim nostrum sibi uiuit, & nemo sibi moritur. Siue enim uiuimus, domino uiuimus: siue morimur, domino morimur. Siue ergo uiuimus, siue morimur, domini sumus. In hōc enim Christus mortuus est & resurrexit, ut & uiuorum & mortuorum dominetur. Tu aūtem quid iudicas fratrem tuum, aūt tu quare spernis fratrem tuum? Omnēs enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum ēst enim: Viuo ego dicit dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur deo. Itāque unusquisque nostrum pro se rationem reddet deo. Nōn ergo amplius inuicem iudicemus. Sed hōc iudicate magis, ne ponatis offendiculū fratri uel scandalum. Sciō & confido in domino Iesu, quia nihil cōmune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune

quæ nō sunt sub certo modo legis redacta, ut unusquisq; C tantū faciat, quantū potest, qualem mercedē habere uoluerit. Vnde sequitur: Vnusquisq; id faciat in tali causa, quod melius esse iudicat. Itē hoc est quod dicit, aliquos esse, qui certis anni tēporibus, alios esse qui omni tempore uitæ suæ ab esu carnium decreuerūt abstinēdum. k ¶ Qui sapit diē, domino sapit.] Domino sapit, qui propter deum ieiunat, & non propter homines. l ¶ Et qui manducat, dño manducat &c.] Qui propter dominum manducat, ut prædicandi euāgelium possit habere uirtutē: non suæ gulæ studet, sed aliorum saluti, ꝓpter qđ conuersi, gratias referāt deo. m ¶ Et qui non manducat &c.] Quia per exemplum illius multi saluātur, & gratias referūt deo. Qui em̄ uoce agit gratias, solus agit: qui autem etiam in opere, in multis agit. n ¶ Nemo enim nostrum sibi uiuit, & nemo sibi moritur &c.] Nemo fidelium sibi uiuit, & nemo sibi morit: qa Christus ꝓ omnibus D mortuus est: ut & qui uiuūt, iam nō sibi uiuant, sed illi. Cauendū econtrario, ne nos aut nobis uiuamus manducādo: aut propter homines moriamur ieiunādo. o ¶ In hoc enim Christus &c.] Aduentus Christi & uiuos inueniet, & mortuos suscitabit. Nihil ergo refert, utrū te resuscitet, an uiuum inueniat: tantum labora, ut coram eo iustus appareas. p ¶ Tu autē quid iudicas fratrem tuum?] Qua autoritate quasi uoracē damnas? q ¶ Aut tu quare spernis fratrem tuū?] Quasi infirmum despiciens, aut superuacue ieiunātem? r ¶ Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.] Tūc cōscientias nostras dominus iudicabit, quid & quali uoto fecerimus. s ¶ Scriptum est enim: Viuo ego dicit dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur deo.] Hoc testimonio probat, quia omnes soli domino reddemus nostrorum actuum rationem. t ¶ Itaq; unusquisq; nostrum, pro se rationē reddet deo.] De his quibus lex tacet. Cæterū si uidens peccantem nō arguerit, reddet etiam deo pro eo rationem. u ¶ Non ergo amplius inuicem iudicemus.] Sufficit quod nunc usq; fecistis. x ¶ Sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri uel scandalum.] Hic subtiliter ingreditur ad abstinentiam cōmendandam, & dicit illos abstinere debere quāuis firmi sint, ne exemplo illorum, infirmi scandalū patiantur. y ¶ Scio & confido in domino Iesu, quia nihil commune per ipsum.] Non hoc ideo dico, quia putem aliquid commune esse. Per Christum enim scio omnia esse mūdata. Cōmune enim dicitur, quicquid immundum uidetur in esca Iudæorū. z ¶ Nisi ei qui existimat quid cōmune esse, illi cōmune est.] Illi ꝑ conscientiā sit cōmune, q adhuc ritu Iudaico aliquid

A aliquid post Christi fidem in talibus causis arbitratur immundum. a ¶ Si enim propter cibum frater tuus contristatur.] Non dixit, propter ieiuniū: sed ne illum tuo exemplo aut prouoces, aut cōpellas. b ¶ Iam non secundum charitatem ambulas.] Quia inuitus mādu cat, quod illi non expedit. Etiam non diligis proximum sicut te, si non illius utilitatem cogitas sicut tuā. c ¶ Noli cibo tuo illū perdere, pro quo Christus mortuus est.] Nō dixit, abstinentia tua, sicut quidam uolūt. d ¶ Nō ergo blasphemetur bonum nostrum.] Libertatem quam habemus in domino, ut omnia nobis munda sint: non ea ita debemus uti, ut uideamur propter gulā & epulas ambulare. Siue blasphematur si propter talia contendimus. e ¶ Nō est enī regnū dei esca & potus.] Non per escam iustificamur. Sed & hoc notandū, quod non dixerit: ieiunium & sobrietas non est regnum dei, sed esca &
B potus. Item hic manifeste monstratur, quoniam regnum coelorum cibum & potum non habet temporalem, sed illic spiritualiter uiuit. f ¶ Sed iusticia, & pax, & gaudium in spiritu sancto.] Quæ per abstinentiam facilius custoditur. Vbi uero iusticia, ibi & pax: ubi pax, ibi & gaudium spirituale: quia ex dissensione semper tristicia & molestia generatur. g ¶ Qui enim in hoc seruit Christo, placet deo, & probatus est hominibus.] De tali homine nemo potest dubitare, quia sanctus est. h ¶ Itaque quæ pacis sunt, sectemur.] Vt non inuicem nos de huiusmodi iudicemus. i ¶ Et quæ ædificationis sunt, inuicem custodiamus.] Sed ædificatio est abstinētia. Cæterum esca etiam si neminem perdat, nullum ædificat. k ¶ Noli propter escam destruere opus dei.] Hominem scilicet à deo creatum. l ¶ Omnia quidem munda sunt.] Repetit quod superius dixerat, ne creaturā damnare uideretur. m ¶ Sed malum est homini, qui per offendiculum manducat.] Ipsum mundum, illis fit malum, si per illud alterum offendat. n ¶ Bonum est non mādu care carnem, & non bibere uinum.] Exponit quid sit per quod offendere dicebat infirmum. Item hoc loco laudat quidem abstinentiam carnis & uini: sed multo magis admonet, propter scandalum fratris abstinendum esse à cibo & potu eorum, quæ idolis immolantur. o ¶ Neq; in quo frater
Eccli.19.a tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.] Infirmatur à pudicitia. Vinum enim & mulieres apostatare faciunt etiam sapientes. p ¶ Tu fidem quam habes penes temetipsum, habe coram deo.] Si in hoc fidelē te putas: sic manduca, ut nemo tuo infirmetur exemplo. q ¶ Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod pro

commune esse, illi cōmune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iam nōn secundum charitatem ambulas. Nōli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. Nōn ergo blasphemetur bonum nostrum. Nō ēst enim regnum dei, esca & potus, sed iústicia, & pax, & gaudiū in spiritu sancto. Qúi enim in hoc seruit Christo, placet deo, & probatus est hominibus. Itáque quæ pacis sunt, sectemur, & quæ ædificationis sunt, inuicē custodiamus. Nōli propter escam destruere opus dei. Omniá quidē munda sunt, sed mālum est homini, qui per offendiculū manducat. Bōnum est non manducare carnem, & non bibere uinum, nécq; in quo frater tuus offenditur, aut scādalizatur, aut infirmatur. Tū fidem quam habes penes temetipsum, habe coram deo. Beátus qui nō iudicat semetipsum in eo quod probat. Qui autēm discernit si manducauerit, damnatus est: qúia non ex fide. Omne aūtem quod non est ex fide, peccatum est.

Cap. xv.

DEbēmus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis plácere. Vnusquisq; uestrum proximo suo placeat in bōnum ad ædificationē. Etenim Christūs non sibi placuit. sed sicūt scriptum est: Improperia improperantiū tibi ceciderunt super me. Quæcunq; ènim scripta sunt, ad nostrā doctrinam scripta sunt: ut pēr patientiam & consolationē scripturarū spem habeamus. Deūs aūt patientiæ & solatij det

bat.] Quia non suam infirmitatem probando considerat, sed alterius salutem infirmi. r ¶ Qui autem discernit si manducauerit, damnatus est.] Si quis de alio discernat & dicat: Iste si manducauerit, plane damnandus est. Hoc non habet fides, & ideo subsequitur. f ¶ Quia nō ex fide.] Non est enī ex fide, si tu alium idcirco condemnas: quia te ieiunante, ille mādu cat. Aliter: Qui se ita diiudicat. Idipsum enim est discretio & iudicium: quia & iudiciū discernendo fit, & discretio iudicādo. t ¶ Omne aūt quod non est ex fide &c.] Non ex fide, quæ per charitatē operatur. Quicquid ergo alium destruit, ex fide non est, & idcirco peccatum.

CAP XV a

DEbemus autē nos firmiores imbecillitates &c.] Si uere firmi estis, sic facite ut ego, qui fact⁹ sum infirm⁹, ut infirmos lucrifacerem. x ¶ Et non nobis placere: unusquisq; proximo suo placeat.] Non à nobisipsis sed à proximis collaudemur: D sicut & alibi suum nobis proponit exemplum, dicēs: Sicut & ego omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis ut salui fiant. Nemo enim potest ædificare alterum cui per bonam uitam non ante placuerit. Sed & sibi placentes sunt, qui propria cōmoda quærētes, suam faciunt uoluntatē. y ¶ In bonā ædificationē.] Ostendit modū placendi & causam: ne ad uanā gloriā placeamus. Simul cum dicit: In bonam ædificationē: ostēdit & malam esse: sicut est illud: Aedificabitur ad manducandū idolothyta. 1.Cor.8.c z ¶ Etenim Christus nō sibi placuit.] Imitatur hoc & discipulus Christi: non quærit suum cōmodum. Ille enim ob aliorum salutem, etiam mortuus est, & improperia amarissima supportauit, dicentium. Vah qui destruit templū & cætera. Mar.15.e a ¶ Sicut scriptum est: Improperia improperantiū &c.] Quæcunq; non solum Christo, sed etiam sanctis exprobrantur dei causa, deo improperari dicuntur: ut est illud: Vbi est deus tuus? Psal.41. b ¶ Quæcūq; enim scripta sunt &c.] Nihil enim scriptum est sine causa. Nam & merita uel tentationes iustorum ad nostram proficiunt ædificationem: quia deo manifestissimi erant. c ¶ Vt per patientiam &c.] Per scripturarum solatia, spem futurā patientissime expectamus: sicut scriptū est: Pax multa diligentibus legem tuā, Psal.118.b & non est illis scandalum: hoc est qui consolatione legis utunt, moueri ulla tentatione non possunt, ut per exempla patientiæ & cōsolationis eorum quæ scripta sunt speremus consolationē etiā in præsentibus tentationibus. Magna enim causa solatij est, si quæ nos patiamur dñm nostrum Iesum Christū & sanctos eius sciamus esse perpessos. d ¶ Deus aūt patientiæ &c.] Hoc loco deum

A patientiæ, spiritum sanctum significat, qui donat nobis secundum Christum unanimes glorificare deum & patrem domini nostri Iesu Christi. Item patiētiæ eius quæ est in cōuersione & solatio, nō ira neq; dissidio. a ¶ Det uobis idipsum sapere in alterutrū secundū Iesum Christū.] Vt unusquisq; sic quærat salutem alterius quasi suam, sicut Christus sua morte omnes saluauit à morte. b ¶ Vt unanimes uno ore honorificetis deum & patrē domini nostri Iesu Christi.] Tūc uere deus honorificaē, si uno animo & concordi uoce laudatur. Si enim duo cōuenerint super terram ex omni re, quæcūq; petierint, fient illis.

c ¶ Propter quod suscipite inuicē.] Propter honorem dei inuicem onera uestra portate: sic adimplebitis legem Christi quia nos suscepit in se cū essemus impij. Quanto ergo magis nos inuicē ut similes, nos sustinere debemus. Iterū hic utrūq; populū ad unitatem

B hortatur. Consentio uobis ò Iudæi quia Christus uobis promissus ad uos uenerit primum, & gentes propter misericordiā dei uocatæ sint: tamē unū corpus estis effecti. d ¶ Sicut & Christus suscepit uos in honorem dei.] Siue in gloriam diuinitatis: siue propter honorem dei. e ¶ Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse &c.] Hic ostendit quoniam secundū carnem Christus, iuxta promissiones patrū ex ipsis natus sit ut præcepta legis impleret. Item nō uenerat ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemptionem pro multis. f ¶ Ad confirmandas promissiones patrum.] Quia illis promiserat Christus: sicut ipse dicit: Non ueni nisi ad oues perditas domus Israel. g ¶ Gen-

Luc. 7. g tes autem super misericordia honorare deum.] Cui enim plus dimittitur, plus diligit. h ¶ Sicut scriptū est: &c.] Tulit Iudæis arrogantiam, dum gentium salutem docet esse prædictam, quāuis non fuerit nunciatus ipse Christus in gentibus. Confitetur eos misericordiā consecutos: quia & ipsi sunt in corpore eius. i ¶ Et iterum dicit: Lætamini gentes cum plebe eius.] Qui cum ipsis estis ad salutem adducti. k ¶ Et iterum: Laudate omnes gentes dominum, & magnificate eum omnes populi. Et rursum Esaias ait: Erit radix Iesse.] Iesse pater fuit Dauid, de cuius semine, id est Maria, natus est Christus. l ¶ Et qui exurget regere gentes: in eum gentes sperabunt.] Non de proselytis asserit, sed & illud huic loco

Gen. 49. b simile est: Non deficiet princeps ex Iuda, nec dux de femoribus eius. Vnde probat uere iam uenisse Christum, in quo omnes gentes sperare manifestū est. m ¶ Deus autē spei.] In quo omnes speramus: hoc ostendit quomodo deus absq; uirtute spiritus sancti non replet ali-

det uobis idipsum sapere in alterutrū secundum Iesum Christum: ut unanimes uno ore honorificetis deum & patrem domini nostri Iesu Christi. Propter quod suscipite inuicem sicut & Christus suscepit uos in honorem dei. Dico enim Christum Iesum ministrū fuisse circuncisionis propter ueritatem dei ad confirmandas promissiones patrum: gentes autem super misericordia honorare deum: sicut scriptum est: Propterea confitebor tibi in gentibus domine, & nomini tuo cantabo. Et iterum dicit: Lætamini gentes cū plebe eius. Et iterū: Laudate omnes gentes dnm, & magnificate eū omnes populi. Et rursus Esaias ait: Erit radix Iesse, & qui exurgat regere gentes: in eum gentes sperabūt. Deus autē spei repleat uos omni gaudio & pace in credendo: ut abundetis in spe & uirtute spiritus sancti. Certus sum autē fratres mei, & ego ipse de uobis: quoniā & ipsi pleni estis dilectione: repleti omni scientia: ita ut possitis alterutrū monere. Audacius autem scripsi uobis fratres ex parte, tanq; in memoriā uos reducens, propter gratiam quæ data est mihi à deo: ut sim minister Christi Iesu in gentibus sanctificans euangeliū dei: ut fiat oblatio gētium accepta, & sanctificata in spiritu sancto. Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad deum. Non enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non efficit Christus, in obedientiam gentium, in uerbo & factis, in uirtute signorum & prodigiorū, in uirtute spiritus sancti: ita ut

ab

quando nationem gratia, quoniam unum donum est patris & spiritus sancti. n ¶ Repleat uos omni gaudio & pace.] Pax fidelium, in spe debet esse futura. Et ibi omne gaudiū ubi pax est. Nullum uero in dissensione gaudium sed uniuersa mœsticia. o ¶ In credendo ut abundetis in spe & uirtute spiritus sancti.] Abundantia, in spe, in spiritu, uirtutibus consistit & signis. C

p ¶ Certus sum aūt &c.] Bonus doctor laudando prouocat ad profectum ut erubescant tales non esse quales ab Apostolo putantur. q ¶ Quoniam ipsi pleni estis dilectione.] Prouidit ne unquam contentiosius dura increpasse uideaē. Vel dissidentes aut stultos ostendit Christianos semper alterutrū monere debere. r ¶ Repleti omni sciētia: ita ut possitis alterutrū monere.] Hoc est noui & ueteris testamenti. s ¶ Audacius autē scripsi uobis fratres ex parte.] Imo ideo magis scribendi fiduciam habui, quia noui uos ut pruden- D tes cito accipere rationem: sicut scriptū est:

Argue sapientem, & Prouer. 9. b amabit te. Itē hoc loco aut humilians se Apostolus loquitur: aut certe quoniā habentibus iam prædicationem Petri, ipse audeat prædicare. t ¶ Tanq; in memoriam uos &c.] Recordans uos esse prudentes i. ut non ignaros, non doceo, sed cōmoneo ut sciētes. u ¶ Propter gratiam &c.] Non propter munera terrena uel laudē, sed ut impleam officium quod accepi. x ¶ Vt sim minister Christi Iesu in gentibus.] Seruiens euangelio: hoc est reuocans et seruos quosdam fugitiuos. y ¶ Sanctificans euangelium dei.] Meo exemplo sanctū esse demonstrās, quod cum tanto timore perficio. Quidam enim ut humanum contemnunt, quod prædicant ut diuinum, & ita fit ut res sancta uideatur esse non sancta, cum non perficitur sancte. Vnde dicitur: Sanctificate ieiuniū, id est sanctum Iohel. 2. d facite siue monstrate. z ¶ Vt fiat oblatio gentium &c.] Vt exemplo meo gentes efficiantur hostia deo accepta, non igni sanctificata uel suscepta, sed spiritu sancto: sicut scriptum est: Quia sedit super apostolos quasi ignis, & ui Act. 2. d sæ sunt eis uariæ linguæ. a ¶ Habeo igitur gloriam, Christi Iesu ad deum.] Qui gloriatur, in domino glo- 1. Cor. 1. d rietur. Gloriam habeo apud deum, licet apud homines infamer & maculer. b ¶ Non enim audeo aliquid loqui eorum &c.] Hic ostendit Christi & spiritus sancti unam esse potentiam atq; uirtutem. Item non ausus sum aliquid dicere me in his duntaxat rebus propria uirtute fecisse, & non omnia per me esse deū operatū. c ¶ Verbo & factis &c.] Hoc est doctrina & signis. Non enim de operibus hic, sed de uirtutibus loquebatur. d ¶ In uirtute spiritus sancti.] Vnā esse uirtutē atq; potentiā.

¶ Ita

ab Hierusalêm per circuitum usq; ad Illyricum repleuerim euangelium Christi. Sic aûtem prædicaui euangelium hoc:nō ubi nominatus est Christus,ne super alienum fundamentum ædificarem, sed sicût scriptum est. Quoniam quibus non est annunciatum de eo, uidebunt, & qui non audierunt de eo, intelligent: própter quod & impediebar plurimum uenire ad uos,& prohibitús sum usq; adhuc. Nunc uero alterius locū non habens in his regionibus: cupiditâtem aūt habens ueniendi ad uos ex mûltis iam præcedētibus annis:cùm in Hispaniā proficisci cœpero,spero quod præteriēs uideam uos,& à uôbis deducar illuc,si uobis primū ex parte fruitus fuero. Nûnc igitur proficiscar in Hierusalé,ministrarē sanctis. Prôbauerūt enim Macedonia & Achaia collationem aliquā facere in pauperes sanctôrū qui sunt in Hierusalē. Placuit enim eis, & debitôres sunt eorum. Nam si spiritûaliū eorum participes facti sunt gentiles: debēt & in carnalibus ministrare eis. Hoc igitûr cū consūmauero,& assignauero eis fructū hūc: p uos,pficiscar in Hispaniā. Sciô aūt quoniā ueniens ad uos, in abundantia benedictionis Christi ueniā. Obsecro ergô uos fratres per dñm nostrū Iesum Christū, & pèr charitatē sancti spiritus: ut adiuuetis me in orationib. uestris pro me ad deū:ut libèrer ab infidelibus qui sunt in Iudæa,& obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalē sanctis, ut ueniā àd uos in gaudio p uoluntatē dei, & refrigerer uobiscū. Dêus aūt pacis sit cum omnibus uobis. Amē.

Cap. XVI.

COmmêndo autem uobis Phœben sororem nostram

A a ¶ Ita ut ab Hierusalem per circuitum usq; ad Illyricum repleuerim euangelium Christi.] Repletur euangelium, cum etiam gentes credunt. b ¶ Sic autem hoc prædicaui euangelium, nō ubi nominatus est Christus: ne super alienum fundamentum ædificarem.] Nonomnis qui super alienum fundamentum ædificat, malefacit: sed si ædificet aurum & cætera. Hic pseudo apostolos tangit, qui semper ad eos qui iā crediderant ibant & nunq̄ ad gētes: quia non poterāt uirtutes operari. Et ostendit pfecte se laborasse, qui & fundamentum posuit & ædificiū superstruxit. c ¶ Sicut

Esa.52.d scriptū est.] In Esaia. Ostendit suum laborē iā ante fuisse prædictum. d ¶ Quoniam quibus non est annunciatū de eo uidebunt & qui non audierunt intelligent.] Ostenditur Christus in apostolis & p uirtutes quæ in eius nomine fiebāt. e ¶ Propter quod & impediebar plurimū uenire ad uos.] Exposuit il

B lud quod in capite dixerat. f ¶ Sed prohibitus sum usq; adhuc. Nunc uero ulterius locū non habēs in his regionibus.] Vbi iā toti firmi sunt, causam se negat habere ponendi fundamentum. g ¶ Cupiditatē autem habens ueniendi ad uos.] Notandum, esse cupiditatem etiā bonam:

Philip.1.c Sicut cupio dissolui & esse cum Christo. Et Concupiuit

Psal.118.c anima mea desiderare iustificatiōes tuas. h ¶ Ex multis iam præcedentibus annis.] Qualis necessitas fuerit ostendit, quæ illū multis detineret annis. i ¶ Sed cum in Hispaniam proficisci cœpero &c.] Vtrum in Hispania fuerit, incertum habetur. k ¶ Et à uobis deducar illuc, si uobis primū ex parte fruitus fuero.] Quia ita uos exhibetis, ut nec apud uos locum aut necessitatem habeam diutius remorādi, & ideo ex parte illis fuisse dicit: quia non credere indigebant, sed tantūmodo confirmari. Siue ideo ex parte: quia nulla magnitudo temporis satiat charitatē. l ¶ Nunc igitur proficiscar in Hierusalem.] Hoc mihi restat deinceps ut ueniā. m ¶ Ministrare sanctis.] Sancti erant in Hierusalem, qui omnibus suis distractis, & ante apostolorū pedes depositis, orationi, lectioni, doctrinæq; uacabant. Quales aūt fuerunt, ex hoc cognoscitur ut ipse apostolus per se illis pergeret ministrare, & quibus oblationem suam esse optat acceptam: id est, ut eam dignentur accipere, ostendens hoc non tam prodesse accipientibus q̄ dantibus. Hoc contra illos facit qui gloriam perfectionis impugnant. n ¶ Probauerunt enim Macedonia & Achaia.] Probauerunt hoc sibi utile fore, si collationem aliquam sumptuum facerent sanctis. o ¶ In pauperes sanctorū qui C sunt in Hierusalē. Placuit enim eis.] Quia propter sanctorum ædificationem esse pauperes uoluerūt. Siue simpliciter pauperes sanctorū intellige. p ¶ Et debitores sunt eorum.] Exemplo eorum prouocat Romanos ad simile opus, ostendēs hoc illis non immerito placuisse. q ¶ Nā si spiritualiū eorum participes facti sunt gētiles, debēt & in carnalibus ministrare eis.] Quia doctores ex ipsis habebant, & socij facti fuerant radicis, & pinguedinis oliuæ: ideoq; unusquisq; in quo abundat debet alteri impertire. r ¶ Hoc igitur cum consummauero & assignauero eis fructū hunc, proficiscar p uos in Hispaniā.] Si uos bene exhibueritis, abūdauit nobis bona doctrina in uos quia quantum proficit discipulus, tātum prouocat ad docendum & doctor. Sicut alibi ait: Os nostrum patet ad uos ô Corinthij. 2.Cor.6.c Siue abundāter benedicitur in aduentu meo Christ⁹ in uo D bis. s ¶ Scio autem quoniam ueniens ad uos, in abundātia benedictiōis Christi ueniam.] Sciens Apostolus quoniam propter prædicationem Christi Romam uinctus ducendus erat, in abundantia benedictionis prædicat se esse uenturum. Vel certe quoniam conscius sibi erat, nihilominus habere se gratiam ab alijs apostolis. t ¶ Obsecro igitur uos fratres per dominum nostrum Iesum Christū.] Rogat ut pro eo tota instanter oret ecclesia: quia nouit multū ualere preces in communi multorum. Iacobo enim occiso, Petrus fratrum precibus de carcere liberatur: qui non tam illi quàm sibi beneficium præstiterunt, scilicet ut eius possint doctrina firmari. u ¶ Et per charitatem spiritus ut adiuuetis me in orationibus uestris pro me ad deum.] Spiritualis enim charitas facit ut pro inuicem exoretis. x ¶ Vt liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalem sanctis.] Siue ut omnes credant: siue fidelibus ministrans, in manus infidelium non incurram, ne ad uos uenire non possim. y ¶ Vt ueniam ad uos in gaudio per uoluntatem dei, & refrigerer uobiscum.] Tunc in gaudio ueniam, si oblatio mea ab eis accepta fuerit, & securus uerbū dei abundantius loquar. Tristicia enim animi multū impedit ad doctrinam. z ¶ Deus autem pacis sit &c.] Deus pacis non nisi pacificis est. Pulchre aūt finiuit, duobus populis in concordiam reuocatis. Cap. XVI.

COmmendo autem uobis Phœben sororem nostrā.] Iam quasi finito textu epistolæ, ut solet commendationis

A tionis gratiam subter adnexuit. Item hic monstrat Apostolus non accipiendam aut eligendã personam esse uiri uel fœminæ, quando Romanis per mulierem ut fertur literas mittit. In eadem epistola alijs fœminis mandat salutẽ. a ¶ Quæ est in ministerio ecclesiæ quæ est in Cenchreis.] Sicut etiam nunc in orientalibus diaconissæ mulieres, in suo sexu ministrare uidentur in baptismo, siue in ministerio uerbi: quia priuatim docuisse fœminas inuenimus, sicut Priscillam, cuius uir Aquila uocabatur. b ¶ Vt eam suscipiatis in domino digne sanctis, & assistatis ei in quocunq; negocio &c.] Vt adiuuetis eã siue sumptuũ opibus, siue solatio: quia & ipsa quamdiu habuit plures adiuuit. c ¶ Salutate Priscam &c.] Qui cõfirmasse Apollo dicuntur in fide: quos & ideo adiutores appellat: quia in opere doctrinarum ubi ipse laborabat & isti iuuerũt. d ¶ Qui pro anima mea suas ceruices B &c.] Probãdo meã doctrinam, se periculo subiecerunt, ꝓpter quod illis omnes ecclesiæ gratias agunt: quia per illos ego seruatus sum. e ¶ Et domesticam eorum ecclesiam.] Ostendit congregationem fidelium, ecclesiam nominari. f ¶ Salutate Epænetum dilectum mihi &c.] Primitiuos ecclesiæ Asiæ, istos omnes quos salutat, intelligimus ex nominibus fuisse peregrinos: per quorũ exemplũ atq; doctrinam, nõ absurde existimamus credidisse Romanos. g ¶ Salutate Andronicum & Iuliã cognatos & concaptiuos meos qui sunt nobiles in apostolis: qui & ante me fuerũt in Christo. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in domino. Salutate Vrbanum adiutorem nostrũ in Christo, & Stachyn dilectũ &c. Salutate Rufum electum in dño. Et matrẽ eius & meam.] Aetate non partu matrem salutate. Hi ex Iudæis erant, & quia simul cum Paulo fuerãt tribulati, nec territi: ideo nobiles hoc merito habebantur: qui ad profectum Romanorum inter cæteros fuerant destinati, quiq; priores Paulo credidisse, ipsius testimonio referuntur. h ¶ Salutate Asyncriton, Phlegontem, Herman, Patroban, Hermen, & qui cum eis sunt fratres. Salutate Philologum & C Iuliam, Nereum & sororem eius & Olympiadem & omnes qui cum eis sunt sanctos.] Suo exemplo nos docet quales amicos debeamus in nostris literis salutare: non diuites seculi, facultatibus uel dignitatibus honoratos, sed gratia ac fide locupletes. i ¶ Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant uos omnes ecclesiæ Christi.] Non ficte uel subdole, quale Iudas tradidit saluatori. Ideo enim in ecclesia pax primo annunciatur: ut ostendat se cum omnibus esse pacificum qui corpori communicaturus est Christi. k ¶ Rogo autem uos fratres ut obseruetis eos q dissensiões & offendicula præter doctrinam quam uos didicistis faciũt, & declinate ab illis. Huiuscemodi enim Christo domino nostro non seruiunt, sed suo uentri.] De illis dicit qui ex circũcisione illo tempore uenerãt, ieiunia & abstinentiam destruentes, neomenias & sabbata & cæteras fe- D rias, uentris gratia prædicabant, dissentientes ab apostolica doctrina, & fratribus offendicula præparantes. l ¶ Et p dulces sermones & bene dictiones seducunt corda innocẽtium.] Per blandimenta, & adulationes, compto sermone compositas. m ¶ Vestra eñ obedientia in omni loco diuulgata est.] Si illis obedistis quibus non debuistis: quanto magis nobis obedire debetis? Nam & illi propterea ad uos uenerũt, quia sciebãt uos per obedientiam simplicem cito posse seduci. n ¶ Gaudeo igitũ in uobis: sed uolo uos sapientes esse in bono, & simplices in malo. Deus autem pacis conterat satanã sub pedibus uestris uelociter. Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum. Salutat uos Timotheus adiutor meus & Lucius & Iason & Sosipater cognati mei. Saluto uos ego Tertius qui scripsi epistolã in domino. Salutat uos Gaius hospes meus &c.] Quia bona est obedientia, sed si rationabilis sit, & ideo uolo uos sapientes esse in bono, ut malum nescientes, sub pedibus innocentiæ deponatis inimicum. Ita enim dedit nobis dominus potestatem calcandi super scorpiones atq; serpentes, & omnem

strã, quæ est in ministerio ecclesiæ, quæ est Cenchreis: ut eam suscipiatis in domino digne sanctis, & assistatis ei in quocunque negocio uestri indiguerit. Etenim ipsa quoq; assistit multis & mihiipsi. Salutate Priscã & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu, qui pro anima mea suas ceruices supposuerũt. Quibus non solum ego gratias ago, sed & cunctæ ecclesiæ gentium, & domesticam ecclesiam eorum. Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus ecclesiæ Asiæ in Christo Iesu. Salutate Mariam quæ multum laborauit in uobis. Salutate Andronicum & Iuniam cognatos & cõcaptiuos meos: qui sunt nobiles in apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo Iesu. Salutate Ampliatũ dilectissimum mihi in domino. Salutate Vrbanũ adiutorẽ nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum. Salutate Apellen, probum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli domo. Salutate Herodionem cognatum meũ. Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in domino. Salutate Tryphenam & Tryphosam: quæ laborãt in domino. Salutate Persidam charissimã quæ multũ laborauit in domino. Salutate Rufum electum in domino, & matrem eius & meam. Salutate Asyncritum & Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen, & qui cum eis sunt fratres. Salutate Philologũ & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympiadẽ, & omnes qui cum eis sunt sanctos. Salutate inuicẽ in osculo sancto. Salutãt uos oẽs ecclesiæ Christi. Rogo aũt uos fratres, ut obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam uos didicistis faciunt, & declinate ab illis. Huiuscemodi enim Christo domino nostro non seruiunt, sed suo uentri, & per dulces sermones & bene dictiones seducunt corda innocentiũ. Vestrã enim obediẽtia in omni loco diuulgata est. Gaudeo igitur in uobis, sed uolo uos sapiẽtes esse in bono, & simplices in malo. Deus aũt pacis conterat satanã sub pedibus uestris uelociter. Gratia dñi nostri Iesu Christi uobiscũ. Salutat uos Timotheus adiutor meus, & Lucius & Iason & Sosipater, cognati mei. Saluto uos ego Tertius qui scri-

psi

psi epistolam hanc in domino. Salutat uos Gaius hospes meus, & uniuersa ecclesia. Salutat uos Erastus Arcarius ciuitatis, & Quartus frater. Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis: amen. Ei autem qui potens est uos confirmare iuxta euāgelium meum & prædicationē Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti: quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum, secundum præceptum æterni dei ad obeditionem fidei in cunctis gentibus cogniti soli sapienti deo, per Iesum Christum. cui honor & gloria in secula seculorum. Amen.

A omnem uirtutem inimici: id est ne nobis præualeat, & omnibus super eum membris liberis ac solutis ambulare possimus. a ¶ Salutat uos Erastus Arcarius ciuitatis & Quartus frater.] Hic Arcarium ex Arcario dicit: sicut gentes credentes ex gentibus sæpe uocauit, secundum consuetudinem legis quæ Abigail, uxorem Nabal adhuc appellat, cū iam illo mortuo in Dauid matrimonium trāsisset. b ¶ Gratia domini nostri Iesu Christi cū omnibus uobis. Amen.] Hæc est subscriptio manus eius in omnib⁹ epistolis, ut in ea etiam cōmoneret beneficia Christi. c ¶ Ei autem qui potens est uos confirmare.] Signis atq; doctrinis. Itē hic patris personam monstrat. Descendens autem dicit: manifestatum hunc per scripturas propheticas secundum imperium æterni dei: spiritum sanctum significat. Item infert: Cognitum est soli sapienti deo per Christum Iesum: cui gloria in secula. Hoc loco patrem & filium manifeste loquitur. Quod autem dicit: Cognitum est soli sapienti deo: In communi munere, mysterij significat trinitatem. d ¶ Iuxta euangeliū meum & prædicationem Iesu Christi.] Vt sic uiuatis, quomodo ego Christi exemplo & autoritate gentibus prædicaui. e ¶ Secundum reuelationem mysterij.] Mysterium de uocatione uniuersarum gentium in lege diu fuerat occultatum, quod nunc C per Paulum euidenter patefactum est euangeliū in Christo per testimonia prophetarum: quia quamuis de gentibus ante multa dixisset, tamen quomodo & in Christo unum fierent & Iudæi, nemo tam aperte cognouerat. Existimare enim poterāt quosdā ad fidē quasi proselytos admittendos. f ¶ Temporibus æternis taciti, q̃d nunc patefactum est per scripturas ꝓphetarum.] Descendēs autem dicit quid est patefactum. g ¶ Secundum præceptum æterni dei.] Præcepit deus ut oēs gētes obediāt & deū agnoscant, quod futurum quandoq; solus ante sciebat, qui solus naturaliter sapiēs, sicut naturaliter bonus: cum tamen & homo dicatur bonus: sed nos institutione boni uel sapiētes esse possumus: ille natura. Cui per Iesum Christum gloria & honor in secula seculorum. h ¶ Ad obeditionem fidei in cunctis gentibus.] Spiritum sanctum significat. Item infert. i ¶ Cogniti soli sapienti deo per Iesum Christum: Cui honor & gloria in secula seculorum. Amen.

Commentariorum in epistolam ad Romanos, finis.

B COMMENTARII IN PRIMAM epistolam ad Corinthios Paulus.

Paulus quod nomen præponit in epistolis, autoritatis esse noscendum. Item aliter. Paulus apostolus: cōnectens in epistola fratrum nomina: uel humilitatem suam significat: uel cooperatorē esse eum apostolicæ prædicationis ostendit. l ¶ Vocatus apostolus Iesu Christi per uolūtatem dei.] Voluntate dei uocatur quisq; ad fidem, sed sua sponte & suo arbitrio credit: sicut ait in Actibus: Nō fui incredulus cœlesti uisioni. m ¶ Et Sosthenes frater ecclesiæ dei.] Frater, inquit, non apostolus: Hunc autem idcirco secum scribentem inducit: quia ex ipsis doctor est, & pro his ualde sollicitus. n ¶ Quæ est Corinthi.] Ostendit qui sunt ecclesia dei, sancti scilicet & immaculati: quia ecclesia neq; maculam habet neq; rugam, & ideo his scribit qui integram adhuc seruabant, non qui perdiderūt sanctitatem. Nam istos honorat literis, illos autoritate commendat. o ¶ Sanctificatis in Christo Iesu uocatis sanctis. Per baptismum sanctificatis. Cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi.] Propriè sacerdotum est inuocare dominum: Quibus dicitur: Sic benedicite filijs Israel, inuocantes nomen meum super illos. Et Psalmista dicit: Et Samuel inter eos qui inuocāt nomen eius. Quem sacerdotē fuisse illa res probat: quia D & sacerdoti successit & hostias offerebat. De quo etiam secundum historiam dictum est: Suscitabo mihi sacerdotem fidelem. Qui quamuis non sit ex genere Aaron, tamen de tribu Leui esse in Paralipomenon legitur: quia 1.Reg.2.g ipse hunc constituit qui & illum. Ita enim Aaron elegit, ut alios postea eligendi non amiserit potestatem. p ¶ In omni loco ipsorū & nostro.] Quia sacerdotes & suo & apostolorum loco fungūtur. Propter quod etiam ecclesiarum apostoli nominantur. Item aliter. Vniuersis ecclesijs ꝓuinciæ Achaiæ ostēdit se has literas mittere. q ¶ Gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.] Pax gratiam seruat, quam quidam habere nolebant. r ¶ Gratias ago deo meo semper pro uobis in gratia dei quæ data est uobis in Christo Iesu.] Primum solito laudando prouocat ad profectum, & dicit se quidem gaudere de eorum scientia: sed scire illos debere: quia uera sapientia non inflat neq; dissentit. s ¶ Quia in omnibus diuites facti estis in illo.] In omnibus uirtutibus, per sapientiam, quæ amicos dei & prophetas constituit. Item aliter Hoc dicendo, Apostolus ostendit eos quando ad fidem Christi accesserunt, omni gratia tunc ditatos: nunc autem non iuxta fidem conuersantes, uacue factam monstrat gratiam quam perceperunt.

Act.16.c (beside: sicut ait in Actibus) — Psal.98.b (beside: Et Psalmista dicit)

AD CORINTHIOS EPISTOLA PRIMA

Aulus, uocatus apostolus Iesu Christi per uoluntatem dei, & Sosthenes frater ecclesiæ dei, quæ est Corinthi: sanctificatis in Christo Iesu uocatis sanctis, cū omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi: in omni loco ipsorum & nostro. Gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratias ago deo meo semper pro uobis in gratia dei quæ data est uobis in Christo Iesu: quia in omnibus diuites facti

¶ In omni

facti estis in illo, in omni uerbo & in omni sciētia: sicut testimonium Christi confirmatum est in uobis: ita ut nihil uobis desit in ulla gratia expectantibus reuelationem domini nostri Iesu Christi, qui & confirmabit uos usq; in finem sine crimine, in die aduentus domini nostri Iesu Christi. Fidelis deus per quem uocati estis in societatem filij eius Iesu Christi domini nostri. Obsecro autem uos fratres per nomen dñi nostri Iesu Christi: ut idipsum dicatis omnes, & non sint in uobis schismata. Sitis autem perfecti in eodem sensu, & in eadem scientia. Significatū est enim mihi de uobis fratres mei ab his qui sunt Chloes, quia cōtentiones sunt inter uos. Hoc autem dico, quod unusquisq; uestrū dicit: Ego quidem sum Pauli: ego autem Apollo, ego uero Cephæ, ego autem Christi. Diuisus est Christus? Nunquid Paulus crucifixus est pro uobis: aut in nomine Pauli baptizati estis? Gratias ago deo meo, quod neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Caium, ne quis dicat, quod in nomine meo baptizati sitis. Baptizaui autem & Stephanæ domum: cæterum nescio, si quem alium uestrum baptizauerim. Non enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare: non in sapiētia uerbi: ut non euacuetur crux Christi. Verbum enim crucis pereuntibus quidem stulticia est: his autem qui salui fiunt id est nobis, dei uirtus est. Scriptum est enim: Perdā sapientiam sapientium, & prudentiam prudentiū reprobabo

A a ¶ In omni uerbo & in omni scientia.] Id est non tam noui quàm ueteris testamenti. b ¶ Sicut testimoniū Christi cōfirmatum est in uobis.] Testimonium quo ait: Omnis scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamilias qui profert de thesauro suo noua & uetera. c ¶ Ita ut nihil uobis desit i ulla gratia.] Vnde ait Salomon. Venerunt mihi omnia bona pariter cum illa, id est, cū sapientia. d ¶ Expectantibus reuelationem domini nostri Iesu Christi.] Ille uere expectat aduentum Christi, qui in omnibus præparatus est. Reuelatio autem dicitur domini aduētus: quia modo à nobis abscondita est.
Sap.7.b

e ¶ Qui & confirmabit uos usq; ad finem sine crimine in die aduentus domini nostri Iesu Christi.] Per doctrinam: sicut ait David: Cōfirma me in uerbis tuis. Et iterum: Pax multa diligētibus legem tuam, & non est illis scandalum. Ite alitér. Orat pro ipsis ut usq; ad finem uitæ suæ irreprehensibiles in aduentum domini nostri Iesu Christi permaneant. f ¶ Fidelis deus per quē uocati estis in societatem filij eius Iesu Christi domini nostri.] Quam societatem Ioannes exponit, dicens: Quoniam deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ. Si dixerimus quia societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur. Et Paulus ait: Si cōmortui sumus, & conuiuemus: si sustinemus, & conregnabimus. Hic locus contra Arianos facit, qui in hoc minorem esse filium uolunt, quo per ipsum omnia facta referuntur, cum hoc etiam in patrem cadat: per quem in societatem filij eius credentes uocat. Item aliter: Hoc contra Arianos ualet qui ministrum præceptorum patris filium dicunt: quoniam scriptum est: Omnia per ipsum facta sunt: hic autem ostenditur quia per deum patrem uocati sunt in cōmunionem Iesu Christi domini nostri. Hucusq; cum laude præfatio. g ¶ Obsecro autem uos fratres.] Ad unum sentiendi concordiam reuocat, & ut ipsi omnes idem loquantur hortatur. Item aliter. Hic iam causam contra dissensionem aggreditur. h ¶ Per nomen domini nostri Iesu Christi.] In quo nomine saluati estis & signa fieri cōspexistis. i ¶ Vt idipsum dicatis omnes.] Vt unum sentiatis atq; dicatis. k ¶ Et nō sint in uobis schismata.] Schismata semper ex contentione nascuntur. l ¶ Sitis autem perfecti in eodem sensu & in eadem sciētia.] Si unum sentiatis & proferatis, tunc uere potestis esse perfecti. m ¶ Significatum est enim mihi de uobis fratres mei ab his qui sunt Chloes: quia contentiones inter uos sunt.] Quæritur quomodo Apostolus crediderit aliquid de absentibus: cum scriptum sit: Non credes auditui uano. Et iterum: Quæ uiderint oculi tui loquere & cætera. Sed hanc gratiam habebat, ut nosset absens quid in singulis ecclesijs ageret. Sicut dicit ad Colossenses: Et si corpore absens sum, sed spiritu præsens, gaudens & uidens ordinem uestrū &c. Quia ergo sciebat Corinthios ita agere, ut audiebat, non credidit sine causa quasi de absentib. quorum conuersationem in spiritu cognoscebat. n ¶ Hoc autem dico quod &c.] Sub nomine apostolorū, pseudoapostolos tangit, qui eos per sapientiam circumuenerāt mūdi, ut unusquisq; eius se diceret esse cuius doctrinam elegisset qui aduersa docebāt. Si ergo nec de ueris apostolis hoc dici pmittit: quāto magis de falsis nō licebit? o ¶ Diuisus est Christus.] Diuiditur corpus cū membra dissentiunt.
Psal.118.d · B · Ioan.1.b · 2.Tim.2.c · Eccl.13.et 19 · C · Col.2.a

p ¶ Nunquid Paulus crucifixus est pro uobis: aut in nomine Pauli baptizati estis?] Potest istud dici his q relicto Christi exemplo, sanctos ueteris testamenti in solis diuitijs cupiunt imitari: Nunquid Abrahā crucifixus est pro uobis, aut in nomine Iob baptizati estis? Et illud domini, ubi docemur non quærere quid alij discipulo iubeatur, dicētis Petro: Quid ad te, tu me sequere. q ¶ Gratias ago deo meo quod neminem uestrum baptizaui nisi Crispum &c.] Quod ita contigit, ut illos paucos baptizarem, qui se non dicunt in meo nomine baptizatos. Item aliter. Illorū ipsorum neminem nisi quos numeraui. r ¶ Non enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare.] Non usurpauit minora facere qui poterat officia implere maiora. Sicut hodie & episcopus uel sacerdos, si uoluerit, diaconi poterit implere ministerium. s ¶ Non in sapiētia uerbi.] Cum possint apostoli etiam sermones sapientiæ prædicare, simpliciter docent, ne astutiæ prædicationis asscribatur prudentia & euacuetur crux Christi. t ¶ Vt non euacuetur crux Christi.] Euacuant enim uim crucis: qui aures declamatione permulcent. u ¶ Verbū enim crucis pereuntibus quidem stulticia est.] Prædicatio crucis non intelligētibus uirtutem dei: stulticia uidetur dei filium dicere crucifixum: fideles autē intelligunt dei esse uirtutem qua mors uicta est, & diabolus superatus est. x ¶ His autē qui salui fiunt, id est nobis, uirtus dei est.] Fides enim eorū eos saluos facit. y ¶ Scriptum est enim: Perdam sapientiā sapientium.] Hoc in aduentu saluatoris asserit adimpletum: id est, ad nihilum redigam. z ¶ Et prudentiam prudentium reprobabo.] Eligendo piscatores artem rhetoricā & philosophicam reprobauit. Quærit plane, unde sit hæc sapientia quam reprobat deus. Scriptum est enim quod omnis sapientia à domino deo sit: id est de bona natura ducit exordium
D · Ioan.21

babo. Vbi sapiẽns, ubi scriba, ubi inquisitòr huius secu/li? Nonne stultam fecit deus sapientiam huius mundi? Nám quia in dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam deum, plácuit deo per stulticiam prędicatio nis saluos facere credentes. Qũoniam & Iudæi signa pe tunt, & Græci sapientiám quærunt. Nõs autem prædi/camus Christum crucifixum. Iũdæis quidẽ scandalum, gẽntibus aũt stulticiam, ipsis aũtem uocatis Iudæis atq; Græcis, Christum dei uirtutem & dei sapientiã. Quià quod stultum est dei, sapiẽtius est hominibus. Et qũod infirmum est dei, fortius est hominibus. Vidẽte enim uocationem uestram fratres, qũia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobi les, sed qũæ stulta sunt mundi elegit deus, ut cõfundat sapientes, & infirma mundi elegit deus, ut confundat fortia, & ignobilia mundi & cõtemptibilia elegit deus, & eã quæ nõ sunt, ut ea quæ sunt destrueret, ut nõn glo rietur omnis caro in conspectu eius. Ex ipso aũtem uos estis in Christo Iesu. Qũi factus est nobis sapiẽtia à deo & iusticia & sanctificanõ & redemptio, ut quẽadmõdũ scriptũ est. Qui gloriatur, in dño glorieť. Cap. II.

ET egò cum uenissem ad uos fratres, nõn ueni per sublimitatem sermonis aut sapientiæ, annuncians uobis testimoniũ Christi. Nõ enim iũdicaui me scire ali quid inter uos nisi Iesum Christũ, & hũnc crucifixum. Et ego

A dium. Hoc enim habet sensus humanus, ut quocunq; eum tetenderis, cõsequatur, & paulatim medinndo pro/ficiat. Inde est quod multi illiterati poemata componũt tam exquisita quæ uiri eruditissimi admirentur. Hunc ergo sensum quem deus ad se ex creaturis cognoscendũ & suam uoluntatem inquirendã dederat: illi ad inquirẽda sup/flua & curiosa uerte/runt. Similiter & de diuitijs ac fortitudine & de omnib9 quibus male utimur possu/mus existimare. a ¶ Vbi sapiens, ubi scriba.] Id est do/ctor. b ¶ Vbi inqui sitor huius seculi. Nõ ne stultam fecit deus sapientiã huius mun di?] Qui acquirit sa pientiam secularem uel quicunq; alijs de rebus obscuris inqui rit. c ¶ Nam quia in dei sapientia &c.] Factura mũdi, dei sa/pientia est fabricata: in qua per sapiẽtiam naturalẽ quæ ad hoc data & creata fuerat, debuit cognosci ipse qui fecerat: sed quo/niam non agnouerũt homines: alia illis me

B dicina succurritur. Item aliter. Hoc loco sapientiam dei, ordi/natione creaturarum quæ uidentur osten/dit: ex quibus deum autorem uenerari & agnoscere debuerũt. d ¶ Placuit deo per stulticiam prædicationis saluos facere credentes.] Non quod uere stulticia sit prædicatio crucis, sed quia apud illos ita haberetur. e ¶ Quoniã & Iudæi signa petũt.] Iudæi ex consuetudine prophetarum signa petunt, quæ etiam uidentes credere noluerunt. f ¶ Et Græci sapi/entiam quærunt.] Artis dialecticæ & humanæ sapien/tiæ rationem. g ¶ Nos autem prædicamus Christum crucifixum.] Multum suam doctrinam ab illorum sen su discrepare demonstrat. h ¶ Iudæis quidem scanda/lum.] Scandalizantur si audiunt Christum à se cruci/fixum. Siue scandalum illis est audire Christum mori potuisse quem illi quasi immortalem expectãt. Inde est

Ioan.12.c quod dicebant: Nos audiuimus ex lege quia Christus manet in æternum: non intelligentes, quia primum pati illum oportebat & sic in gloriã suã intrare. i ¶ Genti bus aũt &c.] Secundum mundanam sapientiam, stulti cia uidetur deum credere crucifixum. k ¶ Ipsis au/tem uocatis Iudæis atq; Græcis, Christum dei uirtutem & dei &c.] Hic non diuinitatem Christi dicit dei uirtu/tem & sapientiam, sed ordinationem crucis. Item ali/ter: Ipsi Iudæi & gentes cum crediderint, intelligunt uir/tutem dei esse quæ deuicta morte hominem reuocauit ad uitam, & sapientiam quæ nos à dominatione diaboli liberauit: quod ante per incredulitatem intelligere non ualebant. l ¶ Quia quod stultum est dei: sapientius est hominibus.] Quod stultum putatur dei, omnem hu/manam sapientiam antecedit: quia sapientia sua liberari non poterant qui per crucis mysterium sunt saluati.

m ¶ Et quod infirmum est dei: fortius est hominibus.] C Mortem quam nec gigantes euadere potuerunt, crucifi/xi infirmitas superauit. n ¶ Videte enim uocationem uestram fratres.] Exemplum accepit ex his qui credi/derant, ut ostendat quia non prodest gloriatio carnalis ad fidem, sed magis obest, dum superbia sapientiæ & nobilita/tis inflati, homines dei sapiẽtiæ subiacere noluerũt. o ¶ Quia non multi sapientes secundũ carnem: non multi potentes: non multi nobiles.] Hic contra illos agit obli/que, qui se legis peri/tos, & fortiores apo/stolis & nobiliores ex sacerdotali stirpe de/scendere iactabant. p ¶ Sed quæ stulta sunt mũdi elegit de9 ut confundat sapien/tes, & infirma mundi elegit deus ut confun dat fortia, & ignobi/lia mundi & contem/ptibilia elegit deus.] Quia dum in semet/ipsis non confidebãt, celerius crediderunt. Semper enim sapien/tium & diuitũ & for/tium gloria increpa/tur, sicut ait prophe/ D ta: Nõ glorietur sapi/ Hierem.9.f ens in sapientia sua, neq; fortis in fortitu/dine sua, neque diues in diuitijs suis: sed ipse dominus q̃d per pro phetam dixerat, ipse ad nostrum cõpleuit exemplum. Nascendo enim de matre paupere, diuitias reprobauit. Dum autem literas non didicit, refutat sapien tiam secularem. Cum uero traditus non restitit sed pa/tienter sustinet crucem, in humana fortitudine prohibet gloriari. Humilient ergo se deo huiusmodi si uolunt & ipsi cum cæteris liberari. q ¶ Et ea quæ non sunt, ut ea &c.] Quæ nõ sunt sapientia, fortia, nobilia, ut quæ sunt talia dissiparet. r ¶ Vt non glorietur omnis caro in con spectu eius.] Omnis caro nõ spiritus, quia carnalis est ista gloriatio. s ¶ Ex ipso autem &c.] Si ergo ex ipso estis, nolite ea quæ ille reprobat admirari. t ¶ Qui fa/ctus est sapientia nobis à deo & iusticia.] Nobis factus est, sibi semper fuit: ut scilicet nos faceret sapientes & iu/stos & sanctos. Item alia expositio. Cum sit Christus dei patris sapientia, tunc tamen cum quis in illum credide/rit, sapientia ei Christus efficitur. u ¶ Et sanctificatio & redemptio.] Redemptio nostræ salutis. x ¶ Vt quem admodum scriptum est: &c.] Non in semetipso aut in superius comprehensis. Cap. II.

ET ego cum uenissem ad uos fratres.] Quia ostende/rat non illos debere humanam sapientiam admirari, suo quoq; hoc exemplo confirmat, eo quod ipse nõ per humanam sapientiam prædicasset. z ¶ Non ueni per sublimitatem sermonis, aut sapientiæ &c.] Nolui pom/paticum eloquentiæ iactare sermonem in prædicatione diuina. a ¶ Non enim iudicaui me scire aliquid &c.] Id est nõ sum gloriatus in aliquo nisi in Christo. b ¶ Et hunc crucifixum.] Quod stultum apud homines esse

Et egô in infirmitate & timore & tremore multo fui apud uos, & sermo mêus & prædicatio mea nôn in persuasibilibus humanæ sapientiæ uerbis: sed in ostensione spiritus & uirtutis, ut fidês uestra non sit in sapientia hominum, sed in uirtute dei. Sapiêntiam autem loquimur inter perfectos. Sapiêntiam uero non huius seculi neque principum huius seculi, qui destruûtur: sed lôquimur dei sapientiam in mysterio quæ abscondita est, quâm prædestinauit deus ante secula in gloriâm nostram: quâm nemo principum huius seculi cognouit. Si enim côgnouissent, nunquam dominum gloriæ crucifixissent. Sicût scriptum est: quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit deus his qui diligunt illû. Nobis âutem reuelauit deus per spiritû suum. Spiritus ênim omnia scrutatur, etiam profunda dei. Qûis enim scit hominû quæ sunt hominis: nisi spiritus hominis qui in ipso est? Ita & quæ dei sunt nemo cognouit nisi spiritus dei. Nôs autê non spiritum huius mundi accepimus: sed spiritum qui ex deo est: ut sciâmus quæ à deo donata sunt nobis: quæ & loquimur non in doctis humanæ sapientiæ uerbis, sed in doctrina spiritus, spirituâlibus spiritualia comparantes. Animalis aûtê homo non percipit ea quæ sunt spiritus dei. Stûlticia enim est illi, & non potest intelligere: quia spiritualiter examinatur. Spiritûalis aût iudicat omnia, & ipse à nemine iudicâtur: sicut scriptum est. Qûis enim cognouit sensum domini: aut quis instruxit eum. Nos âutem sensum Christi habemus. Cap. III.

A uidetur. a ¶ Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud uos.] Nec enim alio modo deum conuenerat prædicari: non iactantia neque gloria carnali. b ¶ Et sermo meus & prædicatio mea.] Quia dialectici erant Corinthij, noluit apud illos disputatione uti, ne hoc quoque illis noua aliqua philosophia uideretur, sed magis illis uirtutes & miracula demonstrauit. c ¶ Non in persuasibilibus humanæ sapientiæ uerbis sed in ostensione spiritus & uirtutis.] Quia rhetorica habet colores persuasorios in unaquaque materia. d ¶ Vt fides uestra non sit in sapiêtia hominum, sed in uirtute dei.] Sapiêtia hominis temporalis, ad breue prodest. Virtus autem dei ut æterna, dat sine fine profectû. e ¶ Sapientiam aût loquimur inter perfectos.] Ne puteris & nos sapientiam non habere: habemus diuinam, sed uos iam tunc capere minime poteratis: quæ iã credentibus aperitur.

B f ¶ Sapientiam uero non huius seculi neque principum &c.] Siue regum siue philosophorum, qui in hoc seculo primatû sapiêtiæ tenere uidentur. Qui cum sapientia sua per nostrum euangeliû destruuntur. g ¶ Sed loquimur dei sapientiã in mysterio quæ abscondita est.] In euãgelio quod côtinet natiuitatê Christi, passionem &c. h ¶ Quam prædestinauit deus ante secula.] Siue in præsentia, siue in lege ante tempora.] Multi enim prophetæ cupierunt uidere & non uiderût.

Matth.13.c i ¶ Et gloriã nostrã.] Qui credimus Christo. k ¶ Quã nemo principum huius seculi cognouit.] Pilatus, Caiphas & cæteri, quorum etiam ignorãtia damnatur: quia non debuerât ignorare. l ¶ Si enim cognouissent, nunquam dominû maiestatis crucifixissent.] Hoc loco ad defensionem peruersi dogmatis, duæ hæreses abutûtur, Apollinarij scilicet & Arij. Vna ut perfectã assumpti hominis naturam destruat. Alia ut dei uerbum asserat esse passibile: neque erat intelligens, maiestatis dominû etiam assumptum hominem dictum: neque ista sciens, non diuinitatis sed humanitatis passibilem esse naturã. Item alia expositio. Dominus maiestatis carne patitur, carne crucifigitur, carne moritur, substãtia autem deitatis impassibilis est. Et simili modo etiam apostolus Petrus testatur in epistola sua, Christum pro nobis in carne passum

1.Pet.2.d dicens: Qui peccata nostra ipse portauit in corpore suo super lignum. Item alio loco: Christo igitur passo in car

Esa.64.a ne. m Sed sicut scriptum est: Quod oculus non uidit nec auris audiuit &c. Memoratorû scilicet principum mens hæc uidere nô potuit: quia credere noluerût. Quidam sane dicunt oculus non uidit uirginem peperisse, C nec auris audiuit. Tunc iusti sicut sol fulgebunt. Qui Matth.13.f habet aures inquit, audiendi audiat, & in cor hominis non ascendit, homines cohæredes Christo futuros.

n ¶ Nobis autem reuelauit deus per spiritum suum.] Nobis qui fide meruimus spiritum dei accipere, qui nobis uoluntatê eius ostendit. o ¶ Spiritus enim omnia scrutatur etiã profunda dei.]. Etiam quæ in secreto dei consilio conquiescunt. p ¶ Quis enim scit hominû quæ sunt hominis: nisi spiritus &c.] Quæ cogitationes uersentur in homine. Item alia expositio. Præclarum hoc aduersus hæreticos qui creaturam spiritum sanctum dicunt. Vnde hic ostenditur nô solum creaturam non esse, uerumetiam quod ipse solus interiora dei & profunda rimetur: quippe ut eiusdem naturæ atque substãtiæ sit cû Christo. q ¶ Nos autem non huius mundi spiritû accepimus &c.] Quicunque mundana D sapit, non spiritû dei uidetur habere sed mundi. r ¶ Vt sciamus quæ à deo donata sunt nobis.] Vt sciamus quanta nobis à deo collata sunt per Christi aduentû. s ¶ Quæ & loquimur non in doctis humanæ sapientiæ uerbis &c.] Quæ etiam uobis annunciamus, non à philosophis uel grãmaticis, sed à dei spiritu erudit. t ¶ Spiritualibus spiritualia comparantes.] Illis ea dicêtes qui possunt audire: nô enim possunt nisi à sibi cognitis & similibus comprehendi. u ¶ Animalis autem homo non percipit ea &c.] Qui spiritum dei non habet, animalis est: quia animalium ritu uersatur, qui putat nihil esse post mortem. Et ideo ut animal uentri libidinique cômittit se; æterna morte periturus. x ¶ Stulticia est enim illi & non potest intelligere: quia spiritualiter examinaf.] Stulticia illi uidetur primo quod ille qui & passus & mortuus est & resurrexit: totius creaturæ nunc dominus prædicetur. Secûdo contemnere propria bona, alteri præbere maxillam, & cætera his similia Christi mandata. y ¶ Spiritualis aût iudicat omnia &c.] Iudicat uana esse, in quibus carnales homines delectantur. Et ipse ita se agit ut à nemine iudicetur. Siue omnia spiritualis discernit & intelligit, & sensus illius ab homine nô intelligitur animali. Item alia expositio. Omnia dicit quæ sunt spiritualia. Nô enim artes & disciplinas huius mundi, animalis homo nisi spiritualiter intelligat, scire potest. z ¶ Quis enim &c.] Sensum dñi qui est in uiris spiritualibus, sine spiritu dei nemo cognouit. Item sensus, hic intelligentiam significat. a ¶ Nos aût.] Qui spiritû sanctû accepimus. Cap. III

ET ego fratres non potui uobis loqui quasi spiritualibus,sed quasi carnalibus.Tanq̃ paruulis in Christo:lac uobis potum dedi,non escam. Nondũ enim poteratis:sed nec nunc quidem potestis:adhuc enim carnales estis.Cum enim sit inter uos zelus & contentio:nonne carnales estis, & secundũ hominẽ ambulatis: Cum enim quis dicat,ego quidem sum Pauli:alius autẽ, ego Apollo: nõne homines estis? Quid igitur est Apollo? quid uero Paulus? Ministri eius cui credidistis: Et unicuiq; sicut dominus dedit.Ego plãtaui: Apollo rigauit, sed deus autem incrementũ dedit. Itaq; neq; qui plantat est aliquid,neq; qui rigat,sed qui incrementũ dat deus. Qui autem plantat & qui rigat unum sunt. Vnusquisq; autem propriam mercedem accipiet, secundũ suum laborẽ. Dei enim sumus adiutores: dei agricultura estis: dei ædificatio estis. Secundum gratiam dei quæ data est mihi,ut sapiens architectus fundamentũ posui:alius autem superædificat. Vnusquisq; autem uideat quomodo superædificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est: quod est Christus Iesus. Si quis autem superædificat supra fundamentum hoc,aurum, argentum, lapides preciosos, ligna,fœnum,stipulam,uniuscuiusq; opus manifestum erit. Dies enim domini declarabit:quia in igne reuelabitur, & uniuscuiusq; opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus manserit, quod superædificauit, mercedem accipiet

A ET ego fratres non potui uobis loqui quasi spiritualibus sed quasi carnalibus.] Modo timens ne putent hoc solum habere sensum domini, quod ipsi ut paruuli audierãt,non,inquit,in me sensus domini defecit: sed uobis uirtus defuit audiendi. Item alia expositio. Arguit Apostolus Corinthios quod gratiam quã in principio credentes acceperant, perdiderint. Videtur aũt hoc loco uniuersos in cõmune increpare. Cum hi reprehendantur qui non iuxta fidem conuersantur. b ¶ Tanq̃ paruulis i Christo.] Nõ ætate carnali, sed in Christo. c ¶ Lac uobis potum dedi &c.] Hoc & beatus Petrus ait:Deponentes igitur omnem malitiã & simulationem tanquam modo geniti infantes rationabiles & sine dolo lac cõcupiscite, ut in eo crescatis in salutẽ. Si ergo adhuc illi paruuli sunt qui omnem maliciam abiecerunt, & qui nondum sunt in uirtute perfecti, quid de illis censendũ est,
B quib⁹ omnis malicia dominatur? d ¶ Cũ enim sit inter uos zelus & cõtentio: nonne carnales estis?] Ecce de quibus uitijs carnales iudicantur: quæ non proprie per carnem fiunt sed de carnali sensu talia descendunt. e ¶ Et secundum hominem ambulatis.] Qui nihil amplius habet quam cæteri homines:secundũ hominem dicitur ambulare: sed in hoc loco ob defensionẽ singulorum hominũ, homines appellantur. f ¶ Cum enim quis dicat: ego quidẽ sum Pauli:alius autem, ego Apollo:nonne homines estis?] Vult nos plus esse quàm homines. g ¶ Quid igitur est Apollo: quid uero Paulus:ministri eius cui credidistis.] Si nos nihil sumus q̃s ministros ipse constituit, quanto magis illi qui in carnalibus gloriantur? h ¶ Et unicuiq; sicut deus dedit:ego plantaui:Apollo rigauit,sed deus incrementũ dedit.] Hoc ipsum non ex nobis est,sed dei donũ est,ut per manus meas signa fierent quæ uos excitarent ad fidem: & Apollo sua uos doctrina firmaret: quia sicut planta sine aqua,sic fides sine doctrina marcescit. Si ergo & plantatio & fons dei est: quid nobis asscribitis quasi aliquid nostra uirtute fecerimus? i ¶ Itaq; neque qui plantat est aliquid &c.] Nisi enim deus incrementũ dederit,sine causa laboramus. Nos mercenarij sumus in alieno agro Alienis utimur ferramentis: nihil habemus proprium nisi mercedem nostri laboris. k ¶ Dei enim sumus adiutores, dei agricultura estis &c.] Non in potẽtia sed in uerbo adiuuamus coli dei agrum & extrui templum. l ¶ Secundum gratiã dei &c.] Non secundũ meam uirtutem. Siue ponẽdi fundamentũ gratiam accepit ut ibi prædicarẽ,ubi Christus non fuerat nunciatus. m ¶ Vt sapiens &c.] Non potest imperitus architectus ponere
C fundamentum. n ¶ Alius autem superædificat.] Alius doctor instituit supra fidẽ quã ego fundaui. o ¶ Vnusquisq; autem uideat quomodo superædificet.] Sollicitus quàm fortia & recta parietum latera consurgant. p ¶ Fundamentũ enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est &c.] Nõ est alius Christus quẽ possit uobis aliquis prædicare, præter Iesũ cui fide firmissima credidistis. Hoc solum agitur ne per doctorum negligentiam, obnoxij incipiatis esse gehennæ. q ¶ Si quis autem superædificat supra fundamentum hoc.] Eiusdem artis est qui superædificat, licet minor sit in opere cui⁹ ille est qui posuit fundamentum. Non ergo unusquisq; homo super fidẽ suã ædificat, sed quilibet doctor: quia nec parietes per se aliquando possunt erigi, nisi fuerint ab operatore constructi. Item hic magistros & doctores significat sup fundamentum quod est Christus homines re
D cte instituere uel praue,in quib⁹ magistrorum doctrina in die iudicij in igne reuelabitur, ubi cõsumptis peccatoribus probati manebunt. Doctores autem super his qui probati fuerunt, mercedem retributionis accipient: in illis uero quos ignis exurit, damno afficientur:quia inuacuũ laborauerunt. Iidem autem magistri in iudicium uenientes, salui fient,si tamen ipsi causa non fuerint perditorum. Quod autem ait:Si cuius opus arserit, damno affectus erit. Non hic ut quidam putant in igne flammæ arsura sunt opera, sed homines qui ita operati sunt ut mereantur incendio deputari. Si autem opera,id est crimina punientur,saluo eo qui perpetrauerat,non erit ei damnũ sed lucrum. Vnde manifeste ostenditur sicut supra cõprehensum est,homines esse aurum, argentũ,lapides preciosos,ligna,fœnum, stipulã. Quia acceptis institutionibus magistrorũ uel obseruant præcepta uel negligunt. r ¶ Aurum, argentum, lapides preciosos,ligna,fœnum,stipulã: uniuscuiusq; opus manifestum erit: dies enim domini declarabit quæ in igne reuelabit.] In ecclesia tria genera sunt bonorũ. Est bonum, & melius, & optimũ. Quod autem primo aurum posuit, ut sermo melius texeretur, sine ad fortitudinem non ad speciem comparauit. Quia argentum fortius est auro,ideo meliori ponitur loco. Tria sunt econtrario genera malorum:Malum, peius & pessimum. Quæ lignis, fœno, & stipulæ comparantur. s ¶ Et uniuscuiusq; opus quale sit, ignis probabit: si cuius opus manserit, quod superædificauit, mercedem accipiet.] Aurum & argentum non solum non ardent,sed per ignem splendidiora radiabunt. Ligna uero & cætera cremabuntur. Siue examinationem iudicij, igni uoluit comparare: iuxta

 consuetu/

accipiet. Si cuius opus arserit detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem. Nescitis quia templum dei estis, & spiritus dei habitat in uobis? Si quis autem templum dei uiolauerit, disperdet illum deus. Templum enim dei sanctum est, quod estis uos. Nemo uos seducat. Si quis uidetur inter uos sapiēs esse in hoc seculo: stultus fiat ut sit sapiens. Sapientia enim huius mundi, stulticia est apud deũ. Scriptum est enim: Comprehendam sapiētes in astutia eorum. Et iterum: Dominus nouit cogitationes sapientium: quoniam uanæ sunt. Nemo itaq; glorietur in hominibus. Omnia enim uestra sunt siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue uita, siue mors, siue præsentia, siue futura. Omnia enim uestra sunt: uos autem Christi: Christus autem dei.

Cap. IIII.

SIc nos existimet homo, ut ministros Christi & dispensatores ministeriorum dei. Hic iam quæritur inter dispēsatores, ut fidelis quis inueniatur. Mihi autem pro minimo est, ut à uobis iudicer, aut ab humano die. Sed neq; meipsum iudico. Nihil enim mihi conscius sum, sed nō in hoc iustificatus sum. Qui autem iudicat me dominus est. Itaq; fratres nolite ante tempus iudicare quousq; ueniat dominus: qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, & tunc laus erit unicuiq; à deo. Hæc autem fratres transfiguraui in me & Apollo: propter uos, ut in nobis discatis, ne supra ꝙ scriptum est, unus aduersus alterũ infletur pro alio. Quis enim te discernit? Quid autem habes

A consuetudinem scripturarum. a ¶ Si cuius opus arserit detrimentum patietur.] Si quis negligenter aut uerbo docuerit aut exemplo, perdet laborem suum. Quia opus aridum infirmumq; perfecit. b ¶ Ipse aūt saluus erit.] In propria iusticia. c ¶ Sic tamē quasi ꝑ ignē.] Quod si ille non nisi per ignem saluus erit qui iustus ex proprio est, quia negligenter ædificauit discipulos: quid de illis fiet q & sermone non ædificant, & insuper scandalizant exemplo? d ¶ Nescitis qa templum dei estis, & spiritus dei habitat in uobis.] Nescitis cuius sitis templum, siue in singulis, siue in uniuersa ecclesia? e ¶ Si quis autē templum dei uiolauerit: disperdet illum deus. Templum enim dei &c.] Siue suũ corpus peccãdo, siue ecclesiam ad prauã doctrinam reducendo: uel certe exēplo proprio destruendo. Solent hunc locum Nouatiani opponere ad pœnitentiam excludendam. Quibus re-
B spondendum est, ad quid hoc ipsum scribitur: Spē ueniæ non habebunt. f ¶ Nemo uos seducat.] Propria uel aliena adulatione deceptus. g ¶ Si quis uidetur inter uos sapiens esse in hoc seculo: stultus fiat ut sit sapiens.] Hic proprie mundi increpat sapientes, quos humana sapientia non permittebat sentire diuina. Aliter. Si quis ad reddendum uicem iniuriæ, si eadem
Matth.5.f fecerit, putet se esse sapientem, stultus fiat. In hoc enim seculo stultus est qui euãgelica uoluerit implere præcepta. Qui enim percutienti, alteram præbet maxillam, uoluntate stultus est, non natura. h ¶ Sapientia enim huius mundi stulticia est apud deum.] Nihil stultius est ꝙ ut uelit se, qui non potest uindicare, & deo suam non reseruat iniuriam. Et ita de contumelia uindictã apud deum perdet, & de patientia mercedem. i ¶ Scriptum est enim. Comprehendam sapientes in astutia eorum.] Ad effugiendam manum dei, nulla suffragatur astutia. k ¶ Et iterum: Dominus nouit cogitationes sapientium quoniam uanæ sunt.] Nihil utilitatis conferunt ad salutem. l ¶ Nemo itaq; glorietur in hominibus.] In falsis scilicet apostolis, humana tantum sapientibus, cum nec in nobis quidem, sed in eo cuius & ipsi sumus sit gloriandum. m ¶ Omnia enim uestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas nos uestri sumus: uos aũt Christi: siue mundus, siue uita, siue mors.] Omnia creata sunt propter sanctos: qui cum nihil habeant, possident cuncta. Possumus autem hæc ad libertatem referre arbitrii, ut quod uelint eligant siue mortem siue uitam. n ¶ Siue præsentia siue futura. Omnia enī uestra sunt.]

Quod sanctis tam præsentia quàm futura diuinitus sint C attributa: item Christi uitam mortemq; significat. Quoniam propter nos & mortuus est & resurrexit. o ¶ Vos autem Christi.] Sic est Christus dei: sicut alibi deus dicitur Christi, & hoc fide diuinitate uelis intelligi: Cæterum hic de assumpti hominis forma tractat, secundũ quam & dicitur unctus. p ¶ Christus autem dei.] Quasi homo.

Cap. IIII.

SIc nos existimet homo ut ministros Christi & dispensatores ministeriorum dei.] Non ut æquales Christo. r ¶ Hic iam quæritur inter dispensatores ut fidelis quis inueniatur.] Interrogãtis uox est, id est, iam hic uos putatis conscientias iudicari. ſ ¶ Mihi autē pro minimo est ut à uobis iudicer, aut ab humano die.] Humanum iudiciũ nullius dico momenti, in quo sæpe ueritas & iusticia frustratur. Diem enim hominis nō cōcupiui. Hieremias ait. t ¶ Sed neq; me Hiere.17.b ipsum iudico.] Ego D qui cōscientiã meam optime noui, nihil esse me iudico. Neque meipsum iudico. u ¶ Nihil enim mihi conscius sum.] Male sentiunt qui dicũt: Nemo potest uitare peccatum. x ¶ Sed nō in hoc iustificatus sum.] Hoc pro humilitate dicit. Nihil enim mihi sum conscius: unde super homines debeam gloriari. Si hoc Paulus dicit: Quid à nobis dici debeat cogitandũ est. Sed nō in hoc iustificatus sum. y ¶ Qui autē iudicat me dominus est.] Non in quo me quidam ita laudant: quia ita quisq; aliena laude non iustificat, ut ne maculetur infamia. Vnicuiq; enim apud deum quod est, non quid dicitur: imputatur. z ¶ Itaq; nolite iudicare ante tempus, quousq; ueniat dominus, qui & illuminabit abscōdita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium.] Homo uidet in facie, deus autem in corde. a ¶ Et tunc laus erit unicuiq; à deo.] Ille uere laudabilis est qui dei testimonio laudatur apud quem omnia occulta & inuisa sunt cognita. b ¶ Hæc autem fratres trãsfiguraui in me & Apollo propter uos.] Vt à nobis humilitatis sumatis exemplũ: ne supra disciplinam scripturæ audeat unusquisq; aduersus alterũ ꝓ alio inflari, doctore malæ contentionis euerso. c ¶ Vt in nobis discatis ne supra ꝙ scriptum est: Vnus aduersus alterum infletur ꝓ alio.] Hoc est quod dicit: ne unusquisq; magistrum proprium prædicãs, alter aduersus alterum incitetur. d ¶ Quis enī te discernit.] Hic ad ipsos inflatos per eloquentiam, uerba conuertit: quis te discernit cuius momenti sis? e ¶ Quid autem habes quod non accepisti.] Quid enim boni ex temetipso habes quod à

nullo

A nullo didiceris: uel dei dono minime consecutus sis. a ¶ Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?] Quasi in proprio gloriaris. b ¶ Iā saturati estis iam diuites facti estis.] Hoc increpatiuo modo legendum uel pronunciandū est. c ¶ Sine nobis regnatis.] In nullo nostri indigentes. d ¶ Et utinā regnetis ut & nos uobiscū regnemus.] Vtinam non essetis falsa gloriatione decepti, forsitan simul regnaremus. e ¶ Puto enim quod deus nos apostolos nouissimos ostendit tanq̃ morti destinatos.] Nos omniū ultimos ad gētes tanq̃ ad mortē direxit. f ¶ Quia spectaculum facti sumus huic mundo & angelis & hominib.] Omnes nostras publice spectāt iniurias, siue uere angeli & homines, siue sancti homines & peccatores. g ¶ Nos stulti propter Christum, uos autem prudentes in Christo: nos infirmi, uos.] Nos tanquam stulti propter Christum omnia sustine-

B mus: Vos aūt ita uultis esse Christiani, ut prudentiam seculi teneatis. Nos infirmi, quia uicem reddere nolumus: Vos autem reddendo, fortes uos esse gloriamini. Nos nihil habentes uoluntaria paupertate delectati: Vos uobis etiā nobilitatē terreni generis uēdicatis. h ¶ Vsque in hanc horam &c.] Ab initio prædicatiōis nostræ usq; in præsens tempus. i ¶ Et esurimus & sitimus & nudi sumus & colaphis cædimur &c.] Non stamus in sedibus certis, ubiq; euangelij necessitate iactamur. k ¶ Et laboramus operantes &c.] Sic tamen operabantur ut doctrinæ officium magis implerent. l ¶ Maledicimur & benedicimus &c.] Rogamus deū pro his qui nos blasphemant. m ¶ Tanquam purgamenta huius mundi facti sumus &c.] Sicut scriptum est: Iustus immundus est apud malos. n ¶ Omnium peripsema usq; &c.] Omniū humilimi atq; subiecti. o ¶ Non ut confundam uos hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo &c.] Poterant confundi de sua gloria si eos non releuaret. Non enim ruborem illorum cupiebat, sed profectum. p ¶ Nam si decem milia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres &c.] Omnes qui ab alio iam genitis ministrant, patres dici non possunt. q ¶ Nam in Christo Iesu per euangelium ego uos genui &c.] In nouam uitam me primum prædicante, reformatos uos esse meministis.

bes quod non accepisti? Si autēm accepisti: quid gloriaris quasi non acceperis? Iam saturāti estis: iam diuites facti estis. Sine nóbis regnatis. Et ūtinā regnetis, ut & nos uobiscū regnemus. Putó enim quod deus nos apostolos nouissimos ostendit, tanq̃ morti destinatos: qúia spectaculum facti sumus mundo & angelis & hominibus. Nós stulti propter Christum, uos autem prudentes in Christo. Nos infirmi, uos autē fortes. Vos nobiles, nos autem ignobiles: Vsq; in hánc horam & esurimus, & sitimús & nudi sumus, & colaphis cędimur & instabiles sumus, & laborámus operantes manibus nostris. Malédicimur, & benedicimus. Persecutionem patimur, & sustinemus, Blasphemamur, & obsecramus. Tanq̃ purgámenta huius mūdi facti sumus, omniūm peripsema usq; adhuc. Nón ut cōfundam uos, hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo. Nā si decēm milia pædagogorum habeatis in Christo, sed nō multos patres. Nam in Christó Iesu per euangelium ego uos genui. Rógo ergo uos imitatores mei estote, sicut & ego Christi. Ideó misi ad uos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in domino, qúi uos commonefaciat uias meas quæ sunt in Christo Iesu, sicút ubiq; in omni ecclesia doceo. Tanquam nón uenturus sim ad uos, sic inflati sunt quidám. Veniam autem ad uos cito si dominus uoluerit, & cógnoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed uirtutem. Nón enim in sermone est regnum dei, sed in uirtute. Qúid uultis? in uirgá ueniam ad uos an in charitate & spiritu mansuetudinis?

Cap. v.

OMninó auditur inter uós fornicatio, & talis fornicatio qualis nec inter gentes, ita ut uxorem patris sui aliquis habeat. Et uos infláti estis, & non magis luctū habuistis, út tollatur de medio uestrum qui hoc opus

r ¶ Rogo ergo uos, imitatores mei estote &c.] Bonorum filiorum est, in omnibus bonos imitari parentes. C
s ¶ Ideo misi ad uos Timotheū qui est filius meus charissimus &c.] Quanto fidelior est cæteris, tanto charior cunctis. t ¶ Qui uos commonefaciat uias meas quæ sunt in Christo &c.] Qui uos & meis literis & suo cōmoneret exemplo: aliud enim sine alio prodesse nō poterat. u ¶ Sicut ubiq; in omni ecclesia doceo.] Quomodo semp & ubiq; meum exemplum cum doctrina concordat. x ¶ Tanquam non uēturus sim ad uos.] Hic incipit causam fornicationis arguere. y ¶ Sic inflati sunt quidā. Veniam autem cito ad uos si dominus uoluerit.] Tādiu aliquis de scientia falsa se iactat, usquequo uera scientiæ prædicator aduenit. z ¶ Et cognoscā non sermonē eorum qui inflati sunt sed uirtutem &c.] Examinabo non eloquentiæ pompam, sed conuersationis effectum, ubi uirtus fidei esse probatur. D
a ¶ Non enī in sermone est regnū dei, sed ī uirtute &c.] Hic ostēdit nihil prodesse doctrinā absq; iustitiæ operibus, ei qui non faciat quæ facienda persuadet. b Quid uultis &c.] Benign⁹ magister discipulorum correctionem in eorum potestate dimittit: ut si pœnitere uelint, clementissimus consolator adesset. Si autem nollent, durus ultor assisteret peccatorū. c ¶ In uirga ueniam ad uos an in charitate & spiritu mansuetudinis?] Quali uirga uenit Petrus ad Ananiam & Sapphiram, & Act.5
ipse Paulus ad magum. Ibid.13.b

CAP V.

OMnino auditur &c.] Ostendit quare superiora minatus sit. e ¶ Inter uos fornicatio qualis nec inter gentes: ita ut uxorem patris sui &c.] In ecclesia cui uos præesse uidemini. f ¶ Et uos inflati estis & non magis luctum habuistis.] Vana scientia inflamini & curam de his qui pereunt non habetis: ut aut corrigantur, aut ab ecclesia separentur. Cum bonos pastores semper legamus populi deflesse peccata: ut Hieremiam, qui ait: Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem la- Hiere.9.d
chrymarum? ut ostenderet sibi non affectum doloris, sed lacrymas defecisse. g ¶ Vt tollatur de medio uestrū qui hoc opus fecit.] Siue homo qui peccauit tollatur, siue satanas eijciatur dum non habet per quem ope-

A retur. a ¶ Ego quidem absens corpore, præsens aũt spirim iam iudicaui ut præsens.] Præsentem se esse dicit in spiritu, ne ex solo auditu absentem damnasse putaretur: 4.Reg.5.g secundum illud Elisei dicentis ad Giezi: Nõne spiritus meus tecũ erat in uia? b ¶ Eum qui sic operatus est in nomine dñi nostri Iesu Christi cõgregatis uobis & meo spiritu cum uirtute domini Iesu.] Qui pro me erat præsens, siue in literarum mearũ autoritate, per quã dñi quoq; uirtus assistit. c ¶ Tradere huiusmodi satanæ in interitum carnis.] Vt arripiendi illum corporaliter habeat potestatem. Quod dũ uiderit se nec carnis hic, nec in futuro, spiritus requiem habiturum, de facto poeniteat ut saluet. Siue sic quisq; pro meritis suis de ecclesia pellitur, & satanæ traditur potestati: ut dum caro eius per poenitentiam afflicta quendam interitum patitur, spiritus conseruetur. Habet enim consuetudinem scriptura, ut hominẽ in B parte totũ intelligat. Siue ita, quia & hic scripturæ mos est, ut ĩ carne carnales act⁹ interire, in spiritu uero spiritualis conuersatio salua fieri demõstretur. Itẽ hic ostendit eiectum extra ecclesiã rabido ore dæmonum lacerãdum, sĩ permanserit nolens carnis uitia mortificare, ut possit uitam sanctam recuperare. d ¶ Vt spiritus saluus sit &c.] Quoniam in spiritum satanas accipere non potest potestatem, ut domini iudicio reseruetur. e ¶ Non est bona gloriatio uestra: nescitis quia modicũ fermentum totam massam corrumpit.] Ignorans quia malo exẽplo possunt plurimi interire. Sed & per unius delictum, in omnem populum Iudæorum iram dei legimus aduenisse. f ¶ Expurgate uetus fermentum, ut sitis noua conspersio sicut estis azymi.] Nihil in uobis cõuersationis pristinæ relinquatis, quod synceritatẽ possit naturæ corrumpere. g ¶ Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Itaq; epulemur non in fermento ueteri, neq; in fermẽto maliciæ & nequitiæ, sed in azymis &c.] Nõ figura, sed ueritas. Et Iudæi quidẽ septem diebus azyma comedebant. Nos uero semper, si simpliciter & pure uersemur. Quia in septem diebus mundus est factus: qui semper in suo ordine reuoluitur. Et quotidie nobis agnus occiditur, & pascha quotidie celebramus: si fermentum maliciæ & nequitiæ non habemus. Quid est enim aliud nisi corruptio naturæ, fermentum: quod & ipsum prius à naturali dulcedine recedẽs adulterino acore corruptum est? h ¶ Scripsi uobis in epistola ne commisceamini fornicarijs: non utiq; fornicarijs huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis serui-

opus fecit. Egò quidem absens corpore, præsens autem spiritu: iam iudicaui ut pręsens, èum qui sic operatus est in nomine domini nostri Iesu Christi: congregatis uobis & meo spiritu cum uirtute domini Iesu, trádere huiusmodi satanæ in interitum carnis: ut spiritus saluus sit in die domini nostri Iesu Christi. Non ést bona gloriatio uestra. Nescitis, quia modicum fermentum totam massam corrumpit? Expúrgate uetus fermentum, ut sitis noua conspersio, sicut estis azymi. Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Itaq; epulemur, non in fermento ueteri, neq; in fermento maliciæ & nequitiæ, sed in azymis synceritatis & ueritatis. Scripsi uóbis in epistola, ne cõmisceamini fornicarijs. Nõ utiq; fornicarijs huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus: aliòquin debueratis de hoc mundo exisse. Núnc autem scripsi uobis nõ cõmisceri. Si is qui frater nominatur, inter nos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cúm huiusmodi nec cibum sumere. Quid ènim mihi de his qui foris sunt iudicare? Nõnè de his qui intus sunt, uos iudicatis? Nam eos qui foris sunt deus iudicabit. Aúfer te malum ex nobisipsis.

Cap. VI.

AVdét aliquis uestrum habens negocium aduersus alterum, iúdicari apud iniquos, & non apud sanctos? An nèscitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? Et si in uóbis iudicabitur mũdus: indigni éstis qui de minimis iudicetis? Nescitis quoniam angelos iudicabimus: quanto magis secularia? Sècularia igitur iudicia

entibus.] Hoc ipsum in hac epistola ita scripsi, non ut C à gentibus, sed ab his qui peccãt in ecclesia separemini, sin autem, mori debueratis: quos idcirco præcipue uiuere interim deus uoluit, quo cohabitatione uestra proficerent infideles. i ¶ Alioquin debueratis de hoc mundo exisse.] Siue ita sin aũt, melius uobis fuerat de hac luce migrasse, q̃ indigere per cõmonitionem à gentium consortio separari. k ¶ Nunc aũt scripsi uobis nõ commisceri.] Sed magis quod scripsi, hoc est, ne talibus coniungamini. l ¶ Si is qui frater nominatur inter uos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax.] Non ex sola opinione uitandus est. Sed si quis frater solo nomine appellatur, cũ fornicator detegat aut fur, ab hoc separari iubemur: sicut scriptum est: Qui se iungit fornicarijs, nequam est: putredo & uermes hæreditabunt eũ. Eccl.19.a m ¶ Cum huiusmodi nec cibũ sumere.] Nec com- D munẽ quidẽ cibum cum talibus participandum esse concessit. n ¶ Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare?] Hoc est, de infidelibus. o ¶ Nõne de his qui intus sunt uos iudicatis? Nã eos qui foris sunt deus iudicabit.] Nunquid non uos de his solis q sunt intra ecclesiã iudicans? p ¶ Auferte malum ex uobisipsis.] Quo facilius eos possitis docere qui foris sunt.

Cap. VI.

AVdet aliquis uestrum habens negocium aduersus alterum.] Audet aliquis contra præceptum domini uenire, dicentis: Si quis uult tecum iudicio contendere Matth.5.f & cætera. Notandum q aliquando apostolos in medio causæ quam agit, quosdam sensus inferat & de latere iniciet, quibus explicitis rursus reuertatur ad causam. r ¶ Iudicari apud iniquos & non apud sanctos.] Hic probatur Christianos tunc iudices non fuisse: quia iniqui dicũtur. s ¶ An nescitis quoniã sancti de hoc &c.] Quod dominus repromisit, discipulis dicens: Sedebitis Matth.19.d & uos iudicantes duodecim tribus Israel: etiã omnibus hoc promittẽs, qui eos fuerint imitati. Nã ex ipsis unus perijt, cui⁹ loco alius successit: cui nihil fuerat repromissum. Paulus quoq; & Barnabas apostoli sunt ordinati à sancto spiritu. t ¶ Et si in uobis iudicabitur mundus.] Siue per uos uel uestro exemplo. u ¶ Indigni estis qui de minimis iudicetis &c.] Ergo indigni sunt de rebus exiguis iudicare, q & mundũ totũ & angelos iudicabũt. Illos angelos qui cum carnẽ non habuerint, peccare uoluerunt, hi qui in carne sancti esse uoluerũt, iudicabunt. x ¶ Secularia igitur &c.] Quæ de rebus seculi oriunt.

¶ Contem-

dicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum. Ad uerecundiā uestram dico. Sic non est inter uos sapiens quisquam qui possit iudicare inter fratrem suum, sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles. Iam quidem omnino delictū est in uobis, quòd iudicia habetis inter uos. Quare non magis iniuriam accipitis? Quare nō magis fraudem patimini? Sed uos iniuriā facitis, & frandatis, & hoc fratribus. An nescitis, quia iniqui regnum dei nō possidebunt? Nolite errare, neque fornicarij, neq; idolis seruientes, neque adulteri, neq; molles, neq; masculorum concubitores, neque fures, neq; auari, neq; ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum dei possidebūt. Et hæc aliquando quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine domini nostri Iesu Christi, & in spiritu dei nostri. Omniā mihi licent, sed non omnia expediunt. Omniā mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca uentri, & uenter escis: deus autem hunc & hanc destruet. Corpus autem non fornicationi, sed domino, & dominus corpori. Deus uero & dominum suscitauit, & nos suscitabit per uirtutem suam. Nescitis quoniam corpora nestra, membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciām membra meretricis? Absit. An nescitis, quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una. Qui autem adhæret deo, unus spiritus est. Fugite fornicationem. Omnē enim peccatū quodcūq; fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. An nesci/

A a ¶ Contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum.] Possunt de his etiam illi qui minimi sunt in ecclesia iudicare. Item contemptibiles in ecclesia eos iudices dicit, quos appellat in inferioribus infideles. b ¶ Ad uerecundiam uestram dico. Sic nō est inter uos sapiēs quisquam qui possit iudicare inter fratrem suum.] Erubescere debetis, eo q nemo sit inter uos tā sapiens qui nouerit causas inter fratres discernere, ut nō necesse sit publice litigare. c ¶ Sed frater cū fratre iudicio cōtendit, & hoc apud īfideles.] Duplex peccatū est, & quod iudicio contēditis, & quia apud infideles uos ad iurgia prouocatis. d ¶ Iam quidem omnino delictū est in uobis.] Iam hoc solum delictū est quod contra præceptum facitis Christi. e ¶ Qd iudicia habetis inter uos.] Qui semper pacem habere deberetis, etiam cum rerum temporaliū detrimēto seruatā. f ¶ Quare non magis iniuriā accipitis? quare non magis fraudem patimini? sed uobis iniuriam facitis & fraudatis.] Cum illata secundū euangelij præceptum, & domini exemplū patienter sustinere deberetis: uos econtrario nō solum non suffertis, sed etiā non facientibus irrogatis. g ¶ Et hoc fratrib⁹.] Quod nec inimicis reddere deberetis, fratribus facere nō timetis. h ¶ An nescitis quia iniqui regnum dei non possidebunt.] Quod regnum dei non possidebunt, nisi omnia peccata baptismi gratia diluantur. i ¶ Nolite errare, neq; fornicarij, neq; idolis seruientes, neq; adulteri, neq; molles, neq; masculorum concubitores, neq; fures, neq; auari, neque ebriosi, neq; maledici, neque rapaces &c.] Nolite errare, putantes uobis solam fidem sufficere ad salutem, cum omne peccatum permanens, excludat à regno, sicut ad Galatas ait:
Gal.5.d Manifesta sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immūdiciæ, cōtentiones, iræ, & his similia, quæ prædico uobis: quoniam qui talia agunt, regnum dei non cōsequentur. Ideo autē addidit, & his similia ne quis negaret præter hæc alia esse peccata, quæ regnum dei prohiberēt intrare. k ¶ Et hæc aliquando quidē fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis.] Nolite de præteritis timere peccatis, tantum ne post baptismū delinquatis. Aut qui ut assolet præuentus fuerit, ad pœnitentiam cōuertatur. Item omnia peccata, baptismi gratia diluuntur. Item alia expositio. Hoc contra hæreticos dicit, qui Christum & spiritū sanctum à deo patre separare conantur. Hic enim ostenditur, quoniā sicut pater, ita & Christus & spiritus sanctus peccata abluit, iustificat atq; sanctificat. C l ¶ In nomine domini nostri Iesu Christi & spiritu dei nostri.] Abluti in nomine Christi, sanctificati p spiritum dei. m ¶ Omnia mihi licent &c.] Qui de fornicatione tractabat, noluit gulam & intemperantiā, materiam fornicationis ostendere & simul destruere. Itē hoc dicit, quia liberi sum arbitrij, & licet mihi agere quod uelim: non tamē debeo ipse aliquo peccato esse subiect⁹. n ¶ Omīa mihi licēt, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca uētri, & uēter escis.] Licet nobis manducare & bibere, sed si nimium uentri subditi fuerimus, ipsum licitum trahit nos ad illicita: hoc est, ad fornicationem: ita & de omnibus intelligendum, quæ cum peccatum non sint, occasiones tamen possunt capere delictorum. o ¶ Deus autē hunc & hanc destruet.] Et hæc duo: id est, escam & uentrem, & hominem his subditum & uoluptatibus seruientem. Itē in resurrectione mortuorū non destruetur uentris substantia, sed esus ciborum, & uentris opera cessabunt. D Quoniam regnum cœlorum sicut idē Apostolus ad Romanos dicit: neq; esca neque potus est. Rom.14.e p ¶ Corpus aūt non fornicatiōi sed domino, & domin⁹ corpori.] Nō fornicationi, sed domino exhibeatur, & domin⁹ corpori copulabitur. Dominus enim nobiscum est quādiu fuerimus cum illo, si dereliquerimus eum, & ille nos derelinquet. q ¶ Deus uero & dominū suscitauit, & nos suscitabit per uirtutem suam.] Quia caput nostrū suscitauit, & nos suscitabit, si tamē eius membra per sanctitatem esse mereamur. r ¶ Nescitis, quoniam corpora uestra, membra sunt Christi?] Omnis ecclesia, corpus Christi est, singuli autem membra. s ¶ Tollens ergo membra Christi.] Tollit Christi membra, id est, abscindit se à corpore Christi, qui iunctus est meretrici. t ¶ Faciā membra meretricis? Absit.] Non dixit, fornicatoris, ut ostenderet eum eiusdem & criminis esse & nominis, cuius illa est: Apud homines enim minus uidetur uiri q̃ mulieris admissum. u ¶ An nescitis, quoniā qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur.] Quomodo cum uxore licite, ita & illicite cum meretrice una caro efficitur per amorem. x ¶ Qui autem adhæret deo, unus spiritus est.] Quomodo per carnis opera caro fit: ita per opera dei, spiritus efficitur. y ¶ Fugite fornicationem.] Cuius crimen uideis esse grauissimū. z ¶ Omne enim peccatū quodcunq; fecerit homo, extra corpus est: qui aūt fornicatur &c.] Omne peccatum

An nescitis, quōniam membra uestra, templū sunt spiritus sancti, qui in uobis est: quem habetis à deo, & nōn estis uestri. Empti eñ estis precio magno: glōrificate & portate deum in corpore uestro. Cap. VII

DE quībus autem scripsistis mihi: bōnum est homini mulietem non tangere. Propter fornicationem autem unusquisq; suam uxorem habeat, & unaquæq; suum uirum habeat. Vxori uir debitum reddat: similiter autem & uxor uiro. Múlier sui corporis potestatem nō habet, sed uir. Similiter autem & uir sui corporis potestatem nō habet, sed mulier. Nōlite fraudare inuicem nisi forte ex consensu ad tempus, ut uacetis orationi: & iterum reuertimini in idipsum, ne tentet uos satanas propter incontinentiam uestram. Hōc autem dico secundum

A potest & ab uno cōmitti, qui membrū dici potest, non tamen corpus. In fornicatione aūt duo pereunt, etiam corpus. Grauius ergo malū est, in quo duæ animæ moriuntur. Grauat fornicationis causam, quæ illis per consuetudinē leuissima uidebatur. Item alia expositio: De his qui sunt in coniugio constituti, Apostolus sumit exemplū. Quomodo, inquit, scriptū (Gen.2.d) est: Erunt duo in carne una: id est, uir & uxor, unum corpus efficitur? Vnde si aliqs ipsorum fuerit fornicatus, peccat in aliū, quasi in propriū corpus. Residua autem peccata, specialia uniuscuiusq; sunt, nec alterum condemnant. a ¶ An nescitis, quoniam mēbra uestra, templum sunt spiritꝰ sancti, q in uobis est? quē habetis à deo.] Cui grauissimā iniuriam facitis fornicando. b ¶ Et non estis uestri, empti eñ estis precio magno.] Qui non est suus, non debet suæ uoluntati seruire, sed illius à quo emptus est, secundum ipsius iussum dicentis: Qui uult post me uenire abneget semetipsum sibi. Si enim homo à seruo pauca pecunia comparato, continuā exigit seruitutem, quāto magis ille qui nos sua morte redemit? Sicut ait Pe- (1.Pet.1.d) trus: Scientes quod non corruptibilibus, argento uel (B) auro redempti estis de uana uestra conuersatione paternæ traditionis, sed precioso sanguine, quasi agni immaculati & incontaminati Christi. Aliter: Rescindit emptionis pactum quisquis inculcauerit ius testamenti: & a seruili cōditione alienus est, qui libertate suæ uoluntatis nō impeditur. c ¶ Glorificate & portate deum in corpore uestro.] Glorificate deū actibus uestris, & portate eum, eius imaginem conseruando, sicut ait alibi: Sicut portauimus imaginem terreni, ita portemus imaginem coelestis. Cap. VII

DE quibus autē scripsistis mihi.] Incipit de coniugijs, ante enim expugnauit illicita q̄ de licitis loqueretur. e ¶ Bonum est homini mulierem non tangere: propter fornicationem autem unusquisq; suam uxorem habeat, & unaquæq; suum uirum habeat. Vxori uir debitū reddat: similiter autem & uxor uiro.] Bonum fuerat illud quod uobis in primordio prædicaui, hoc est, secundum coniugij usum, non tangere mulierem. Sed quoniā multos incontinentes huic doctrinæ scripsistis refragari, concedatur remedium, ne fornicando moriantur. Ergo hoc Apostoli exēplo in primis uirginitas & continentia prædicatur. Et si quis se incontinentem non erubuerit confiteri, in languorem incontinentiæ reclamanti, non denegetur remedium nuptiarum. Quomodo si peritus medicus inquieto ægro, & neganti se posse à pomis omnibus abstinere: concedat aliquantum, ne ille perniciosa præsumat. Incontinentiæ reuera usus, & tempore, & ætate, & loco, & infirmitate prohibet. Castitas uero potest iugiter custodiri. Illud ergo debemꝰ appetere, quod facilius custodire sine impedimento ullo possumus & in perpetuo possidere. Sed obijcere amatores luxuriæ solēt: Vt quid ergo prima dei benedictio, crescere & multiplicare, concessit? Vt terra scilicet repleretur: qua iam impleta, debemus ab incontinentia tēperare. Sed potuit, inquiunt, omnes homines de terra formare, si semper illi usus coniugij non fuerat placiturus. Sed non quæritur quid potuit, sed quid fecit, cui omnia possibilia sunt. Ipsam denique Euam noluit de terra facere, sed de costa. Si autē putas nobis antiqua tempora in omnibus conuenire: imitare Adam, qui filiam (ut ita dixerim) suam accepit uxorem. Cain similiter, si nō pudet & cæteros, qui proprias in matrimoniū accepere sorores. (C) Quod si fieri nō debet, omnia dominū secundum præscientiā suis temporibus ordinasse credamus: ut q tūc terrā implere uoluit, modo plus diligat castitatem, cui & grāde præmium repromittit. Illud etiam dicendum est, quod nec secundum uetus testamentum, quosdā uxores habuisse uideamus. Quia ibi uxores liberorū causa habere permissum est: non propter nimiam libidinē exercēdam, qui in hoc etiam animalibꝰ deteriores esse noscuntur: quo necando filios, probant se non filiorum causa nupsisse. Qui aūt ea sola causa coniungitur, statim se abstinet post cōceptum. Et cessante iam per ætatem partu, cessat & usus. f ¶ Mulier sui corporis potestatem non habet, sed uir: similiter autem & uir sui corporis potestatem non habet, sed mulier.] Corpus dicitur omne quod iūgitur. Sicut ergo mulier corpus dicitur uiri: ita & uir, corpus mulieris appellatur. Ideo neq; si noluerit mulier contraire, in corpore suo, id est, in uxore, uir poterit dominari. (D) Dubium autem non est, multo magis nolente uiro, neq; in uirum mulierem posse præualere. Quoniam ergo de duobus incōtinentibus dicit, concedit ex necessitate Apostolus, ut in idipsum, quia utriq; incontinētes sunt, reuertantur: ne intercedente quacunq; dissensionis causa, ambo fornicationis crimen admittant, quia utriq; sunt incontinentes. Cæterū autem si unus è duobus considerans præmium castitatis, uoluerit continere, incontinenti assentire non debet, sed ita agere, ut uidendo continentiam illius prouocetur incontinens, quia luxuria ad continentiam transire debet, non ad luxuriam continentia declinare, quamuis plurimæ mulieres castitati cōtradicant. Ita illum qui uoluerit continere, agere debere, ut incontinentia assentiat in idipsum, ne dum ille continet, illa peccet. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Nec enim seruituti subiectus est frater aut soror in eiusmodi. Neq; enim uocauit nos deus in immundicia, sed in sanctificatione. Aliter: quia uoluit uiro esse subiectam, solam sibi abstulit libertatē. g ¶ Nolite fraudare inuicē, nisi forte ex consensu ad tempus &c.] Negare uidetur incontinentes orationi posse uacare, quæ in eo utiq; minor est cōmunione, quia catechumeni & poenitentes orant, qui cōmunicare non possunt: Non solum hoc in nouo, sed etiam in ueteri testamēto sanctificantur à muliere, ut descēdenti dño in montem, assistere mereantur. Hic probatur quid possit perpetua cōtinentia, si tantum ualuit triduana. Vnde in Regnorum libro panem sacerdotalem (1.Reg.21.b) non nisi cōtinentes accipiunt. Quam ob causam necessitas legē soluere uenialiter potuit suffragio charitatis. Vnde & Petrus hortatur nostras orationes minime impediri debere. (1.Pet.3.b) h ¶ Ne tentet uos satanas propter incōtinentiam uestram.] Notandū quod ad duos respiciēs incontinentes, uni non præiudicet cōtinenti. Item ne uno se retrahente, alius fornicetur. i ¶ Hoc autem dico secundum indulgentiā, & nō secundum imperium. Volo autem omnes uos esse sicut meipsum.] Hoc ut paruulis in

dulgeo

A dulgeo, non præcipio ut perfectis, nam omnes homines cupio mihi similes inueniri. Noui enim quanta castitas mercede pensetur. Nunquam hoc uoluisset Apostolus, si fieri omnino non posset. *a* ¶ Sed unusquisq; propriũ donum habet ex deo: alius quidem sic, alius uero sic.] Hoc est, propriæ uolontatis accepit donatiuum. *b* ¶ Dico autem non nuptis & uiduis.] Incipit aliam causam de innuptis. *c* ¶ Bonum est illis si sic permãserint, sicut & ego.] Magnopere appetẽdum est, quod à tãto doctore laudatur. *d* ¶ Quod si nõ se continent, nubãt.] Notandum quod incõtinentibus nuptiæ concedanẽ. *e* ¶ Melius est enim nubere quàm uri.] Malo fornicationis melius est,
Gen.38.f quod igne punitur: sicut Iudas in Genesi de sua nuru pronunciat. *f* ¶ His autem qui matrimonio iuncti sunt.] Item de coniugijs minime causa aliqua dimittendis. *g* ¶ Præcipio nõ ego, sed domin⁹, uxorem
B à uiro nõ discedere.] Prohibet dimitti quacunque ex causa, ne alijs coniungantur secundum consuetudinem Iudæorũ, quam dominus interdixit,
Matth.19.b dicens: Quicunque dimiserit uxorẽ suã, excepta causa fornicationis, & aliam duxerit, mœchatur. Aliter: Præcipio nõ ego, sed domin⁹, uxorem à uiro non discedere. Non quia in se non habebat Christum loquentẽ, hæc dicit: sed ut ostendat, quia ipse dominus per semetipsum de hoc in euangelio dixit.

h ¶ Quod si discesserit, manere innuptam, aut uiro suo reconciliari, & uir uxorẽ non dimittat.] Si ob aliquam causam discesserit, alij nõ nubat: aut suo uiro si uoluerit, reconcilietur: quia hoc quàm alteri nubere melius esse manifestum est. *i* ¶ Nam cæteris dico ego, non dominus.] Consilium do quod mihi utile esse uidetur.

k ¶ Si quis frater uxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam: & si qua mulier fidelis habet uirum infidelem, & hic cõsentit habitare cum illa, non dimittat uirum.] Si quis solus crediderit è duobus, nõ quo permiserit fidelem infideli coniungi. Non enim dixit: si quis ducit, sed si quis habet infidelem. *l* ¶ Sanctificatus est enim uir infidelis per mulierem fidelem: & sanctificata est mulier infidelis per uirum fidelem.] Exemplum refert, quia sæpe contigerit, ut lu-
1.Pet.3.a crifieret uir per mulierem. Vnde & beatus Petrus ait: Vt si qui nõ credunt uerbo, per mulierum conuersationem sine uerbo lucrifiant: id est, cum uiderint eas in melius commutatas, cognoscant omnes dei legem ita consuetudine inueterata potuisse mutari. Item ideo uir & uxor inuicẽ sanctificantur: quia ex traditiõe dei, sanctæ sunt nu-

ptiæ. *m* ¶ Alioqoin filij uestri immundi essent, nunc autem sancti sunt.] Si nõ ita esset ut dico, filij uestri adhuc C infideles permanerent: sæpe enim cõtingeret, ut filij illos parentes qui crediderant, sequerentur. Sub qua spe credi uoluit, alterum saluari posse, tam liberorum exemplo quàm coniugis. *n* ¶ Quod si infidelis discedit, discedat.] Maritus enĩ uel uxor non sunt domino præferendi. *o* ¶ Non enim seruituti subiectus est frater uel soror in eiusmodi.] Non enim ita ligatus est in eiusmodi causa, quasi uere illi seruire necesse sit, & propter alterum interire. *p* ¶ In pace autẽ uocauit uos de⁹.] Cæterũ non ad dissidium sumus uocati: ultro ergo discedere nõ debem⁹. *q* ¶ Vnde enim scis mulier, si uirum saluũ facies?] In dubiom quidẽ posuit, sed semper ambigua in melius euenire credenda sunt. Simul quærẽdum, quo modo superi⁹ sanctificatus dicatur, de cuius hic salute dubitatur, nisi secundũ hũc quem exposuimus in- D tellectum. *r* ¶ Aut unde scis uir, si mulierem saluã facies.] Si per te credat & salua fit. *s* ¶ Nisi unicuique sicut diuisit domin⁹. Vnumquenq; sicut uocauit de⁹, ita ambulet: & sicut i omnibus ecclesijs doceo.] Vel cum infideli coniuge, uel etiam cum fideli: siue in præputio, siue circuncisus, seruus aut liber. *t* ¶ Circuncisus aliquis uocatus est, non adducat præputium: in præputio autem aliquis uocatus est, non circũcidatur.] Non potet se superflue circuncisum, nec de hoc pœniteat: fuit enim suo tẽpore necessarium. Siue hoc modo: nõ adducat præputium, quo sine legis ceremonijs uiuat, quia tunc quibusdã apostoli permittebãt opera legalia custodire, ne subito à lege retracti, scandalum paterentur. Item alia expositio: Euidens est hoc loco, non hic de circuncisione carnis aut præputio apostolum loqui: neq; enim fieri potest, circũcisum aliqoem posse præputiũ adducere: sed ad eos sermo est, qui sunt in coniugio constituti, hoc enim dicit: Si quis ad fidẽ dei accesserit, uxorem non habens, postmodũ gentilem coniugem non debet accipere. Si aũt in tali copula constitutus, ad fidem fuerit uocatus, non debere eum coniugale uinculum soluere. *u* ¶ Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorũ dei.] Hoc tempore nec prodesse poterit, nec obesse. *x* ¶ Vnusquisq; in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat: seruus uocatus es, non sit tibi curæ.] Christianæ religioni condino nõ potest obesse seruilis: ne dicas ergo, quomodo deo possum placere, qui seruus sum? Deus enim nõ conditionem aspicit, sed uoluntatem quærit & mentem.

cundum indulgentiam & non secũdum imperium. Volo autem omnes uos esse sicut meipsum. Sed unusquisque proprium donũ habet ex deo, alius quidẽ sic, alius uero sic. Dico autem non nuptis & uiduis: bonum est illis, si sic permanserint sicut & ego. Quod si non continent, nubant. Melius est enĩ nubere quàm uri. His autẽ qui matrimonio iuncti sunt, præcipio: non ego, sed dominus, uxorem à uiro nõ discedere. Quod si discesserit, manere innuptã, aut uiro suo recõciliari. Et uir uxorem non dimittat. Nam cæteris dico ego, non dominus: Si quis frater uxorem habet infidelem, & hæc cõsentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier fidelis habet uirum infidelem, & hic cõsentit habitare cum illa, non dimittat uirum. Sanctificatus est enim uir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per uirum fidelem. Alioquin filij uestri immũdi essent, nunc autem sancti sunt. Quod si infidelis discedit, discedat. Non enim seruituti subiectus est frater uel soror in huiusmodi. In pace autem uocauit uos deus. Vnde enim scis mulier, si uirum saluum facies? Aut unde scis uir, si mulierẽ saluam facies? Nisi unicuiq; sicut diuisit dominus. Vnumquenq; sicut uocauit deus, ita ambulet, & sicut in omnib. ecclesijs doceo. Circuncisus aliquis uocatus est, nõ adducat præputiũ. In præputio autẽ aliquis uocatus est, nõ circũcidatur. Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum dei. Vnusquisq; in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat. Seruus uocatus es, non sit tibi curæ, sed & si potes

Sed & si

si potes fieri liber, magis utere. Qui enim in domino uocatus est seruus, libertus est domini. Similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi. Precio empti estis, nolite fieri serui hominum. Vnusquisque ergo in quo uocatus est frater, in hoc permaneat apud deū. De uirginibus autem præceptū domini non habeo, consilium autem do tanquam misericordiam cōsequutus à domino, ut sim fidelis. Existimo ergo hoc bonū esse propter instātem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse. Alligatus es uxori, noli quærere solutionē. Solutus es ab uxore, noli quærere uxorem. Si autem acceperis uxorem, non peccasti: & si nupserit uirgo, non peccauit. Tribulationem tamen carnis habebūt huiusmodi. Ego autem uobis parco. Hoc itaq; dico fratres. Tempus breue est. Reliquum est, ut & qui habent uxores, tanq̄ non habentes sint: & qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanq̄ non gaudentes: & qui emunt, tanquam non possidentes: & qui utuntur hoc mundo, tanq̄ non utātur. Præterit enim figura huius mundi. Volo autem uos sine solicitudine esse. Qui sine uxore ē, solicitus est quæ domini sunt, quomodo placeat deo. Qui aūt cum uxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est. Et mulier innupta & uirgo, cogitat quæ domini sunt, ut sit sancta corpore, & spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mūdi, quomodo placeat

A a ¶ Sed & si potes fieri liber, magis utere.] Usqueadeo nō prodest libertas, nec seruitus nocet. Item similiter ad eos qui matrimonio iuncti sunt, Apostolus loquitur, dicens: Sed & si potes liber fieri, magis utere: si tamen tibi deo pudice uolenti seruire, non fuerit molesta, quādo forte tuo cōsortio, etiam ipsa ad deū possit cōuerti. b ¶ Qui enim in domino uocatus est seruus, libertus est domini: similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi.] Qui hominis seruus est, liber est deo: & qui hominibus liber est, seruus est Christi. Ambo ergo unū sunt. Non est enim personarum acceptio apud deum.
c ¶ Precio ēpti estis, nolite fieri serui hominū, unusquisq; ergo in quo uocatus est frater, in hoc permaneat apud deum.] Precio empti estis: hoc est, Christi sanguine cōparati: nihil ergo propter homines faciatis, sicut alibi ait: Nō ad oculum seruiētes, quasi hominibus placentes, sed quasi serui Ephe.6.a
B Christi, facientes uoluntatem dei ex animo, & cæt. d ¶ De uirginibus autem.] Et de hoc consuluerant, ubi esset præcepta uirginitas. e ¶ Præceptum domini nō habeo.] Quod sub præcepto est, si non impleatur, punit: Impletum morte tantū caret, quia nihil ex se dat: sed quod debet, exoluit. f ¶ Consilium autē do.] Consilium est autem saluatoris dicentis: Sunt qui se castrauerunt propter regnum coelorum. Matth.19.b g ¶ Tanq; misericordiam consequutus à domino.] Suo exemplo docet, non nisi in domino gloriandum. h ¶ Vt sim fidelis.] Domini mei semper seruitio occupatus. i ¶ Existimo ergo hoc bonum esse.] Hic existimo, non pro dubio posuit, sed pro certo, sicut & illud: Puto enim quod & ego spiritum dei habeo. k ¶ Propter instantē necessitatem.] Id est, præsentis uitæ solicitudinem, quæ multū potest obesse iustitiæ: & qua præcipue iuncti matrimoniis implicantur. l ¶ Quoniam bonum est homini sic esse.] Duplex bonū est: & solicitudinibus mundi carere & uirginitatis præmium expectare. m ¶ Alligatus es uxori, noli quærere solutionem, solutus es ab uxore, noli quærere uxorē.] Ita uult solutos non ligari, quomodo nec solui dissidio ligatos admittit. n ¶ Si autem acceperis uxorem, non peccasti, &c.] Quia liberæ uoluntatis es, si nō uis esse maior, esto uel minor. Nuptiæ enim peccatum nō sunt, sed per solicitudinem mundi qui nubunt, legē seruare uix possunt. Aliter: Illos dicit nō peccare si nubant, qui nōdum deo uouerint castitatem. Cæterum qui uel in corde suo promisit: si aliud fecerit, habet damnationē, quia primam fidem irritā fecit. Quod Act.5 enim erat licitum, per uotū sibi fecit illicitum: sicut Ananiæ & Sapphiræ, quibus de precio possessionis suæ retinere nihil licuit; Ob quā causam & subita morte prostrati sunt. o ¶ Tribulationē tamen &c.] Maledicto se Euæ C subiicientes, sine solicitudinem secularis tribulationis & tristiciæ patiētur. p ¶ Ego autem uobis parco.] Vobis uirginibus, ut minori labore maiorem possitis implere iusticiam. q ¶ Hoc itaq; dico fratres.] Hic omni intentione etiam habentes uxores ad continentiam cohortatur, ut multo magis suadeat nō nubere nō habentes. r ¶ Tēpus breue est &c.] Temp⁹ uitæ nrē modicū asserit: ut doceat uoluptatē, quæ cito finitur, non magnopere appetendam, sed magis concupiscendū esse æternum præmium castitatis. s ¶ Et qui flēt, tanq; non flentes: & q gaudēt, tanq; nō gaudentes, & qui emunt, tanq; non possidētes: & qui utunt hoc mūdo, tanq; nō utātur.] Quia & istud in breui transibit: tempus enim omis rei sub sole, tempus plangēdi, & cætera. t ¶ Præterit enim figura huius mundi.] Hoc seculū, quasi umbra pertrāsit. Nolite ergo de eo multum esse soliciti, D ne huius possessione perdatis æternā, & figuram quærentes incipiatis amittere ueritatem. Hic enim mundus, imago futuri est. Si ergo talis est imago, ipsa ueritas qualis est? Vnde si hoc tam impense diligitis, quanto magis illud impēsius amare debetis? Nam seculum hoc nos dimissuros, quotidiana morientiū exempla testantur. An forte nos solos credimus immortales, quasi non simus ex hominibus generati? Vnde sapiens semper aliorum Eccl.7.a casibus emendatur, dicente scriptura. Cor sapiētis in domo luct⁹. Hic enim finis omni homini & cui uult, dabit bonum in corde suo. u ¶ Volo autem uos sine solicitudine esse.] Debemus & nos uelle, quod Apostolus uelle se dicit: ne incontinentes, cōtra eius uideamur facere uoluntatem. x ¶ Qui sine uxore est, solicitus est quæ domini sunt, quomodo placeat deo: qui aūt cum uxore est, solicitus est quæ sunt mūdi.] Multum nobis expedit solicitudine carere mūdana, ne forte spinæ suffocent semē, & dicere incipiamus: Villam cōparaui, boues emi, uxo- Luc.14.d rem duxi, ad cœnam uenire non possum. y ¶ Quomodo placeat uxori.] Quale est uxori magis uelle placere q̄ deo. z ¶ Et diuisus est.] Quod diuisum est, unum non potest esse, quia unitas diuisionem omnino nō accipit. a ¶ Et innupta & uirgo cogitat quæ dn̄i sunt, ut sit sancta corpore & spiritu.] Corpore, ab usu cōiugali, spiritu, à rerum mundanarū solicitudine, dum tota diuino seruitio mancipatur. b ¶ Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uiro.] Nuptam uiro placere asserit cogitando quæ mundi sunt: innuptā uero deo quod illi nulla cura sit seculi. Quæ ergo uirum non habet, & tamen quæ mūdi sunt, cogitat, cui placere desiderat? Nōne incipiet illi nupta præponi, quæ cogitando

do placeat uiro. Pòrrò hoc ad utilitatem uestram di-
co, non ut laqueum uobis iniiciã, sed ad id quod hone-
stum est, & quod facultatem præbeat sine impedimen-
to dominum obsecrandi. Si quis âutem turpem se uide
ri existimat sup uirgine sua, quod sit superadulta: & itã
oportet fieri, quod uult faciat: nõ peccat, si nubat. Nam
quì statuit in corde suo firmus, non habens necessitatẽ:
potestatem autem habens suæ uoluntatis, & hoc iudica
uit in corde suo, seruare uirginẽ suam, benefacit. Igitùr
& qui matrimonio iungit uirginem suam, benefacit: &
qui nõ iungit, melius facit. Mulier âlligata est legi, quan
to tempore uir eius uiuit. Qùod si dormierit uir eius, li-
berata est à lege. Cui autem uult, nubat, tantum in do-
mino. Beâtior autem erit, si sic permanserit secundum
meum cõsilium. Putò autem quod & ego spiritum dei
habeam.

Cap. VIII

DE his aûtem quæ idolis sacrificantur, scimùs, quía
omnes sciẽtiam habemus. Scientiã inflat, chãritas
uero ædificat. Si quis aûtẽ se existimat scire aliquid, nõ-
dum cognouit, quemadmodum oporteat eum scire. Si
qùis autem diligit deũ, hic cognitus est ab eo. Dẽ escis
autem quæ idolis immolãtur, scimus, quía nihil est ido-
lum in mũdo: & quod nullus est deus, nisi unus. Nâm
& si sunt qui dicantur dij, siue in cœlo, siue in terra: si-
quidem sunt dij multi & domini multi: nobis tâmen u-
nus est deus pater, ex quò omnia, & uos in illo, & unus
dominus

A gitando mundana, complacet uel marito: cum hæc nec marito quẽ non habet, possit placere nec deo. a ¶ Porrò hoc ad utilitatem uestram dico, non ut laqueum uobis iniiciam, sed ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat, sine impedimento dominũ obsecrãdi.] Necessitatem illis uidetur imponere: Dicit se illis quid expediat commonere eos. Simul attende, quia si hoc illis utile erat quod Apostolus suadebat, illud min⁹ utile erat, quod illi uolebant. b ¶ Si quis autem turpem se uideri existimet super uirgine sua, quod sit super adulta.] Turpis uideri poterit, si cupiẽtem uirginem suam, nubere non permittat: & illa fuerit fornicata. Itẽ hoc loco non parentes dicit uirginum filiarum, neq; enim potestatis illorũ potest esse propositum alienæ continentiæ, sed unumquenq; habere propriæ carnis arbitrium, eam incorruptã seruare. c ¶ Et ita oportet fieri, qđ uult faciat, nõ peccat, si nubat.] Si ita B necesse fuerit propter filiæ uoluntatem, nam parentes quidem usque ad legitimã ætatem custodire debent & docere, qđ melius est: si autem illa noluerit, fiat quod necesse est. d ¶ Nã qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem: potestatem autem habens suæ uoluntatis: & hoc iudicauit in corde suo, seruare uirginem suam, bene facit.] Ille firm⁹ statuit, cuius puellæ consensus, patris firmauerit uoluntatem. Et nõ illum compellit filiæ necessitas facere quod nolebat, sicut illum de quo supra loquutus est. e ¶ Igitur & qui matrimonio iungit uirginem suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit.] Ita concludit uirginum causam, ut eas faciat in omnibus meliores. Vnde prudentibus semper meliora & perfectiora sectanda sunt, quia nec in secularibus & caducis norũt mediocrib⁹ esse contenti. f ¶ Mulier alligata est legi, quanto tempore uir eius uiuit.] Hic incipit de bigamis & uiduis. g ¶ Qđ si dormierit uir eius, liberata est à lege &c.] Secundũ legem libera facta est à uinculo coniugali. Qđ si nec tunc continere uoluerit, conceduntur illi etiam secundæ nuptiæ, tantum ut infideliũ ritu non nubat. h ¶ Beatior autem erit &c.] Beata habens maritum, si custodiat castitatem. Beatior uidua, quia minore labore maiorẽ inueniet castitatem. Beatissima uirgo, quæ sine labore ad summum præmium possit peruenire. i ¶ Puto autem quod & ego spiritum dei habeam.] Ne meum cõsilium tanquam humanum contemnatis. Cap. VIII

DE his autem quæ idolis sacrificantur.] Incipit de idolothytis, de quibus etiam dixerat: Quia quidam in templis edebant, idolum nihil esse dicentes, & creatura dei se debere uti, & errabant ueri similis ratione decepti: hoc increpandũ Apostolus dicit ad eos qui habẽt scientiam diiudicandi, nihil esse quod idolis immolatur. Hoc ergo ait: C l ¶ Scimus &c.] Id est, non omnibus est noticia. Et nos omnes nouimus sicut uos, sed sunt aliqui qui ignorant. m ¶ Scientia inflat.] Illa scientia quæ ex sensu proprio & humano descendit, eos qui præter eam diuinam non habuerint, inflat: & quæ cõiecturis magis nititur, q̃ exẽplis. Cæterum si diuina inflat, ut quidã putant, quare illos amplius uult docẽdo inflare? Et in principio ipsi⁹ epistolæ, gratias se dicit deo agere, qđ omni scientia sint repleti, suum quoque alibi proponit exemplum dicens: Et si imperit⁹ sermone, sed nõ scientia. Sæpe etiã arguit ignorãtes: Et ignorantiam tenebris comparauit. Galatas æque stultitiæ notat: necnõ Ephesijs lumẽ sapientiæ suppliciter deprecatur. n ¶ Charitas uero ædificat.] Quia non quærit quæ sua sunt, sed quæ ædificẽt fratres. o ¶ Si quis autem se existimat scire D aliquid, nõdum cognouit &c.] Si quis sibi uidetur sapiens, stultus est: qui enim uere sapiẽs est, insipientiorem se omnib⁹ arbitratur. Vnde Salomon ait: Vidi uirum qui sibi sapiẽs esse uidebatur, & spem habuit insipiens magis q̃ ille. p ¶ Si quis autem diligit deum, hic cognitus est ab eo.] Ille diligit deũ, qui ædificat fratres, sicut dicit Petro: Si amas Ioan. 21.c me, pasce oues meas. q ¶ De escis autẽ quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & q nullus est deus, nisi unus.] Repetit quod superius dixerat se scire, & quid sit, euidentius ostendit. r ¶ Nam & si sunt qui dicantur dij, siue in cœlo, siue in terra: siquidem sunt dij multi, & domini multi.] In cœlo, angeli, & Psal. 81.b sancti, in terra, de quibus dicitur: Ego dixi dij estis. & domini sunt sancti eorum, quos iudicabunt, de quibus dicitur: Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.

s ¶ Nobis tamẽ unus est deus pater.] Cuius uirtute ex nihilo omnia sunt creata. Item hunc locũ hæretici ita accipiunt, personã patris filijq; separantes, ut dicant unum deũ & patrem, ex quo omnia: & dicunt dño, id est, Christo esse maiorem, per quem omnia. Hæc aũt & filio sicut patri esse cõmunia, idem Apostolus ad Ro. docet, dicẽs: Rom. 11.d Quis enim cognouit sensum domini: id est, Christi, non dei patris, sicut ille dicit & infert, dicens: Quia ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Item per quem, etiam deo patri asscribit, idem Apostolus in hac eadem epistola dicẽs: Fidelis deus per quem uocati estis in cõmunio- 1.Cor. 1.b nem filij eius Iesu Christi domini nostri. t ¶ Ex quo omnia, & nos in illo; & unus dominus Iesus Christus.] Calumniam ex hoc loco commouent Ariani: quod quum unus tantum deus dicitur pater, filius à deitate seiunctus

dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. Sed non in omnibus est sciētia. Quidam autem cum conscientia usq; nunc idoli, quasi idolothytū manducant, & cōscientia ipsorum cum sit infirma polluitur. Escā autem nos non cōmendat deo. Neq; enim si manducauerimus, abundabimus: neq; si non manducauerimus, deficiemus. Vidēte autem ne forte hæc licentia uestra offendiculū fiat infirmis. Si enim quis uiderit eum qui habet scientiam, in idolio recumbentem, nōne conscientia eius cum sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta? Et peribit infirmus in tua conscientia frater, propter quem Christus mortuus est. Sic aūt peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christo peccatis. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem. Cap. IX

NOn sum liber, nō sum apostolus, nonne Christū Iesum dominū nostrum uidi? Nōne opus meum uos estis in domino? Et si alijs nō sum apostolus, sed tamen uobis sum: nām signaculum apostolatus mei uos estis in domino. Meā defensio apud eos qui me interrogant, hæc est: Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi? Nunquid non habemus potestatem sororem mulierculam circunducendi: sicut & cæteri apostoli & fratres dñi & Cephas? Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatē hoc operādi? Quis militāt suis stipendijs unquam? Quis plantat uineam, & de fructu eius non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat? Nunquid secundum hominem hæc dico? An & lex hæc non dicit? Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura est deo? An propter nos utiq; hęc dicit? Nam propter nos utiq; scripta sunt quoniam debet in

A functus sit. Quibus respondendū: si ideo non est filius deus, quia unus est deus pater, Ergo & pater nō erit dominus, quia unus est dominus Christus. Si autem pater non excluditur à dominatione, nec filius à deitate, sed utrunq; utriq; cōmune est. a ¶ Per quem omnia, & nos per ipsum.] Per filiū omnia facta sunt, sed & nos per ipsum sumꝰ saluati. b ¶ Sed nō in omnibꝰ est sciētia.] Non oēs sciunt, quia per cōtemptum idolorum, & non magis uenerationis gratia manducetis.

c ¶ Quidam autem cum conscientia usq; nunc idoli, quasi idolothytū manducant, & conscientia ipsorū cum sit infirma, polluitur.] Quidā ignari sic habēt: adhuc in conscientia sua quomodo antequā crederent, manducabant. d ¶ Esca autem nos

Aggei 1.b non cōmendat deo.] Sicut dicit Aggæus propheta: Et si manducastis & bibistis, nonne uobis māducastis & bibistis? e ¶ Neque enim si māducauerimus, abundabimus: neq; si non manduca

B uerimus, deficiemꝰ.] Cui enim dubiū est, nullum neq; manducando abundare, neque non manducando egere: cum ecōtrario illis magis formidanda inopia sit, qui gulam retinere nō norūt. Sed quia magnitudini fidei suæ quæ idolis immolata sunt uesci, asscribebant: ideo Apostolꝰ neq; in illis edēdis fidei abundantiam, neq; in non edendis inopiam esse testatur. f ¶ Videte autem ne forte hæc licentia uestra.] Videte ne quod uobis sufficere minꝰ creditis, alijs obsit. Potest & illis dici qui destruūt exemplo quod ædificant uerbo. g ¶ Offendiculū fiat infirmis.] Ne per uos offendant & cadant. h ¶ Si enim quis uiderit eum qui habet scientiam in idolio recumbentē &c.]

Matth. 18.b Quicunq; scandalizauerit unum de pusillis istis, expedit ei ut mola asinaria suspēdatur collo eius, & mittatur in profundum maris. Quanto grauior poena illos expectat, ut ad comparationē illius, hoc quod grauissimum est, leue putetur. Et notandum ꝙ in Christo peccare dixerit, qui in membro peccauerit Christi. i ¶ Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternū &c.] Non solum esca, sed omnia quæ scandalizare poterunt fratrem. Cap. IX

NOn sum liber, non sum apostolus.] Sicut alij? Nunquid non sum, suam illis replicat formā: quod etiam licita contempserit, ne alij eius infirmarentur exemplo.

l ¶ Nōne Christum Iesum dominū nostrum uidi? Nonne opus meum uos estis in dño? Et si alijs non sum apostolus, sed tamen uobis sum.] Ad quos nō sum directus à domino, id est, ad Iudæos. m ¶ Nam signaculū apostolatꝰ mei uos estis in domino.] Indicium apostolatus mei est, quod per me domino credidistis, signis & uirtutibꝰ prouocati. n ¶ Mea defensio apud eos.] Inde apostolus esse defendor. o ¶ Qui me interrogāt, hæc est.] In græco habet, iudicant. p ¶ Nunquid non habemꝰ potestatem māducandi & bibendi?] Habemꝰ potestatem concessam à dño de sumptu uīo uiuendi, sine nostro labore. q ¶ Nunqd nō habemus potestatem sororem mulierculam circunducendi.] Non dixit, mulieres ducēdi, ne de uxoribus dicere putaret: sed circūducendi, inquit, per prouincias, quæ necessaria de suis facultatibus ministrarent. r ¶ Sicut & cæteri apostoli & fratres dñi & Cephas? Aut solꝰ ego & Barnabas D

nō habemus potestatem hoc operandi?] Non illos cōdemnat, sed suū dat exemplū. Illi enim fidelioribus prædicabāt: & apud Iudæos antiqua hæc erat cōsuetudo, ut necessaria doctoribus à discipulis præberentur, quod gentes adhuc rudes poterat scādalizare. s ¶ Quis militat.] Alijs etiam exemplis probat sibi debitum hoc fuisse. t ¶ Suis stipēdijs unquam.] Suis, & non publicis, uel eorum pro quibus militat. u ¶ Quis plantat uineam, & de fructu eius non edit: quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?] Per comparationem uineæ & gregis, populum uult intelligi, sicut ibi: Vineam de Aegy- Psal. 79.b

pto transtulisti. Et iterum: Dabo uobis pastores secun- Hiere. 3.c

dum cor meum, & pascent uos cum disciplina.

x ¶ Nunquid secundum hominem hæc dico?] Id est, nunquid proprio tantum sensu loquor? y ¶ An & Deut. 25.a

lex hæc nō dicit? Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti: Nunquid de bobus cura est deo? An propter nos utique hæc dicit? Nam propter nos &c.] Quomodo ergo dei de pecoribꝰ cura est? Et ad Ionam de Niniue dicitur, in qua sunt homines & pecora multa? Sed de ipsis ꝓpter hominem cui creata sunt, cura est: nam deficiēte homine, & ista deficiūt: non tamen ꝓprie dei curā merentur. z ¶ Quoniā debet.] Debet fructū sui laboris percipere, & qui triturat, debet

de ipsa

debet in spe qui arat arare: & qui triturat in spe fructus percipiendi. Si nôs uobis spiritualia seminauimus: magnum est, si nos carnalia uestra metamus? Si alij potestātis uestræ participes sunt, quare non potius nos? Sed nôn usi sumus hac potestate, sed omnia sustinemus: ne quod offendiculum demus euangelio Christi. Nēscitis quoniā qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt, edunt? Et qui altario deseruiunt, cū altario participant? Itā & dominus ordinauit his qui euangeliū annunciāt, de euāgelio uiuere. Ego autem nullo horum usus sum. Non âutem scripsi hæc, ut ita fiant in me. Bônum est enim mihi magis mori, q̃ ut gloriā meam quis euacuet. Nam & si euāugelizauero, non est mihi gloria. Necessitas enim mihi incumbit. Væ ènim mihi est, si non euangelizauero. Si ènim uolens hoc ago, mercedem habeo: Si autem inuitus, dispensatio mihi credita est. Qûæ est ergo merces mea? ut euangeliū prædicans, sine sumptu ponam euangelium, ut non abutar potestate mea in euangelio. Nām cum liber essem ex omnibus, omnium me seruū feci, ut plures lucrifacerē. Et factûs sum Iudæis tanq̃ Iudæus, ut Iudæos lucrarer. His qûi sub lege sunt, quasi sub lege essem, cûm ipse nō essem sub lege, ut eos qui sub lege erant, lucrifacerem. His qûi sine lege erant, tanquam sine lege essem: cûm sine lege dei non essem, sed in lege essem Christi, ut lucrifacerē eos qui sine lege erant. Fāctus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem. Omniblus omnia factus sum, ut omnes facerem saluos. Omniā autē facio propter euangelium, ut particeps eius efficiar. Nescitis quôd hi qui in stadio currunt, oēs quidem currūt, sed unus accipit brauium? Sic currite, ut côprehendatis. Omnis ēm qui in agone côtendit, ab omnibus se abstinet, & illi quidē ut corruptibilē coronam accipiāt, uos aūt incorruptā. Ego igitur sic curro, non quasi

A de ipsa area mādūcare. a ¶ Si nos uobis spiritualia seminauim⁹, magnū est, si nos carnalia uestra metamus.] Si uobis spiritualia & diuina seminauim⁹, nunquid grauabimus uos, si à uobis quæ carni opus sunt, uelim⁹ accipere. b ¶ Si alij potestatis &c.] Si illi a uobis acceperunt, quibus minime debebat, pseudoapostoli scilicet, quos nihil uobis certum est contulisse: quāto magis nos accipere poterim⁹, si uobis esse utile sentirem⁹. c ¶ Sed nō usi sumus hac potestate &c.] Hoc est, famem & sitim, nuditatem libentissime toleramus, ne per nos aduersarijs occasiōe accepta deuorantib⁹ offēdatis. Aut ne cui prædicatio nostra in aliquo reprehensibilis uideatur, auaritiæ suspicione maculata. d ¶ Nescitis quoniā q in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt, edūt: & qui altario deseruiūt, cum altario participāt.] Apud Iudæos secundū consuetudinem ueteris testamenti, etiam hoc exemplū eadem repetendo cōfirmat.
B e ¶ Ita & domin⁹ ordinauit his q in euangeliū annunciant, de euangelio uiuere: ego autem nullo horum usus sum.] Dicēs: Dignus est operarius mercede sua. f ¶ Nō autem scripsi hæc, ut ita fiant in me.] Nō hæc idcirco scribo, ut uel modo fiat quod ante factū nō sit, sed uobis exempla præbeo tam proprij, q̃ alieni discriminis, saltem ab illicitis abstinere, cum uideatis me aliorum causa salutis, debita non minus q̃ licita contempsisse. g ¶ Bonum est enim mihi magis mori, q̃ ut gloriā meam quis euacuet.] Etiā si fame morerer, propositū meum, de quo ante deū glorior, nunq̃ potest immutari. h ¶ Nam & si euāgelizauero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incūbit.] Cum omnia feceritis præcepta, debita uos dicite persoluisse. Nō enim aliqd amplius fecistis, unde gloriari possitis. i ¶ Væ enim mihi est si nō euangelizauero.] Damnationem habeo. k ¶ Si enim uolens hoc ago, mercedem habeo.] Tunc magis uidebitur uoluntariū, si amore eius licita contemnantur. l ¶ Quæ est ergo merces mea &c.] Quasi interroget, unde maiorē possit habere mercedem: & ipse respondet, si gratis annunciē, nec accepeam exerceam potestatē. m ¶ Nam cū liber essem ex omnibus, omniū me seruum feci &c.] Cum possem uti libertate mea, & de cæteris non curare, omnibus tamen cōpassus sum, ut eos facerem saluos. n ¶ Et factus sum Iudæis &c.] Quādo se purificauit in templo, quod tempore gratiæ sciebat esse superfluū. o ¶ His qui sub lege sunt, quasi sub lege essem.] Ostēdit quomodo fuerit cū ipsis & ipse Iudæ⁹. Potest & ita intelligi, q Samaritanos dixerit esse sub lege, qui legem tantū Moysi uidentur accipere. C p ¶ Cū ipse non essem sub lege.] Non est sub lege literæ, quæ peccatoribus data esse perscribit. q ¶ His qui sine legē erant &c.] Sine lege literæ, & à gētibus imprimis solā fidē quærebat, quasi non haberet præcepta legis Christi, quæ illos obseruare doceret: siue in eo quo illos ad fidei credulitatem non tam legalibus doctrinis q̃ rationabilibus argumentis prouocabat. Sicut Athenis fecisse perhibetur, philosophos & paganos per philosophiam & ararum titulū exhortando, dum dicit: Circuiui aras uestras: & ut quidam uestrū dixerunt. r ¶ Cum sine lege dei non essē.] Contra Arianos & Photinianos, q deus sit Christus. Etiā hoc notandū quod nouū testamentū, lex appellat. s ¶ Factus sum infirmis infirmus, ut īfirmos lucrifacerē.] Propter infirmos holera manducauit, cum securus possem carnib⁹ uesci promiscuis. D t ¶ Omibus omnia factus sum, ut omnes facerem saluos.] Nō aliqd mihi, nec quærens q mihi utile est, sed quod multis. Itē aliter, in his quæ superius memorauimus, non ut quidam male existimant, illū etiam illicitis consensisse. u ¶ Omnia aūt facio propter euangelium, ut particeps eius efficiar.] Ut in eo partem merear habere cū sanctis. x ¶ Nescitis q hi qui in stadio currunt &c.] Hic stadij cursum, iustitiæ uel fidei comparauit: quia quomodo illic cum omnes intra stadium currunt, non nisi q bene cucurrerit, dignus præmio iudicatur: ita & hic quamuis intra fidei metas cuncti credentes contineantur: soli tamen qui iuste uixerint, præmiū cœleste percipient. Item hoc loco inter eos qui in stadio currunt, unum accipientē palmam: significat omnem recte fidem tenentem, & præcepta seruantē. y ¶ Omnis ēm qui in &c.] Ab omnibus escis, quæ cursum eorum impedire consueuerunt. z ¶ Ego igitur &c.] Non in uanum curro uel fingo certamē, sed castigo corpus meum & seruituti subijcio per abstinentiā & afflictionem atq; labores, sicut alibi ait: In ieiunijs multis, in uigilijs, in fame & siti, in frigore & nuditate, in laborib⁹, in carcerib⁹ &c.

non quasi in incertum: sic pugno, nō quasi aerem uerberans. Sed castigo corpus meum, & in seruitutē redigo, ne forte cum alijs prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

Cap. x

NOlo enim uos ignorare fratres, quoniā patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nubē & in mari: & omnes eandem spiritualem escam manducauerunt: & omnes eundem potū spiritualem biberūt. Bibebant autem de spiritali consequente eos petra: petra autem erat Christus. Sed nōn in pluribus eorum beneplacitum est deo. Nā prostrati sunt in deserto. Hæc autem in figura facta sunt nostri, ut nō simus cōcupiscētes malorum, sicut & illi concupierunt. Neq idololatræ efficiāmini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodū scriptum est: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. Neq fornicēmur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ciciderunt una die uigintitria milia. Neq tēntemus Christū, sicut quidam eorum tēntauerunt, & à serpentibus perierūt. Neq murmurauerītis, sicut quidam eorum murmurauerūt, & perierunt ab exterminatore. Hæc aūt omnia in figura cōtingebant illis: scripta sunt autē ad correptionē nostram, in quōs fines seculorū deuenerunt. Itaque qui se ēxistimat stare, uideat ne cadat. Tentatio uos nō apprehendat, nisi humana. Fidēlis autem deus est, qui nō patietur uos tentari supra id quod potestis: sed faciēt etiam cum tentatione prouentum, ut possitis sustinere. Prōpter quod charissimi mihi, fugite ab idōlorum cultura. Vt prudētibus loquor, uos ipsi iudicate quod dico. Calix benedictiōnis cui benedicimus, nonnē communicatio sanguinis Christi est? Et panis

A Sicut ad Hebræos pphetas, & alios sanctos passos multa talia, memorant. a ¶ Ne forte cum alijs prædicauerim, ipse &c.] Non faciendo quæ dico. Cap. X

NOlo enim uos ignorare fratres.] Ne quis confidens in eo solum, q baptizat⁹ est, & ut in esca spirituali uel potu, putet sibi deū parcere, si peccauerit: tale patrū proponit exemplum, quo ostendat tunc ista merito profutura, si præcepta seruentur. c ¶ Et omēs in Moyse baptizati sūt &c.] In Moyse, qui Christi typum gerebat. Item hæc in illo tempore quasi in umbra & typo fiebant, nō in ueritate, postea uero præsentia Christi cōplentur. d ¶ In nube & in mari &c.] Quia & nubis proprium humorem portat. e ¶ Et omnes eandē spiritualē escam manducauerūt &c.] Manna, figura corporis Christi fuit. f ¶ Bibebant autem de spirituali cōsequēte eos petra &c.] Ostendit Apostolus, quoniam B populus Israel quandiu i deserto fuit, per omne iter eorū sequebatur eos petra. Vnde populo cum omni substātia sua fluenta suffecerunt, donec peruenientes in terra Moab, puteum effoderunt aquarum, terra repromissionis in proximo constituta. g ¶ Petra autem erat Christus &c.] Quia Christ⁹ erat postmodum secutur⁹, cuius figurā tūc petra gerebat. Idcirco pulchre dixit, consequente eos petra. h ¶ Sed non in pluribus eorum beneplacitum est deo &c.] ita ergo & uobis erit, si eos uolueritis peccando imitari. i ¶ Hæc autem in figura facta sunt nostri &c.] Ipsis uere facta sunt, quæ in figura erant nostra, ut timeamus talia agere, ne talia incurramus. Omnia enim quæ in populo Israel illo tempore facta sunt in figura, nunc in nobis in ueritate celebrātur. Sicut enī illi p Moysen ex Aegypto liberati sunt, sic nos per quemlibet sacerdotem uel doctorem de seculo liberamur. Deinde Christiani facti, ducimur per deserta, ut per exercitium cōtemptus mundi & abstinentiæ, in obliuionem nobis eant Aegypti uoluptates, ita ut nesciamus ad seculū repedare. Cum uero baptismi mare transimus, tunc nobis diabolus cum suo exercitu tanquam Pharao demergitur. Deinde manna cibamur, & potum accipimus de Christi latere emanantem. Claritas quoq scientiæ tanquam columna ignis, in nocte seculi demonstratur: & in tribulationis æstu, diuinæ consolationis nube protegimur. Post quæ omnia si peccauerim⁹, ista nobis sola suffragari non poterunt, sicut & ad Hebræos di- Heb.10.c

citur: Irritam quis faciens legem Moysi, duobus aut tribus testibus, sine ulla miseratione punitur. Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filiū dei conculcauerit, & cætera. C k ¶ Neq idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis &c.] In idolio recumbentium uſque adeo negociū aggrauauit, ut illos idololatras fuisse definiat. l ¶ Neq fornicemur, sicut quidā ex ipsis fornicati sunt.] Notandum quod nō solum idololatræ perire dicunt. m ¶ Neque tentemus Christū &c.] Et hic Christus deus ostenditur, quia deum dixisse legimus, tētauerūt me decies. Num.14.d n ¶ Tentauerunt, & à serpentibus perierūt &c.] Dicentes nūquid potest deus parare mensam in deserto? Psal.77.d o ¶ Neque murmurauerītis, sicut quidam &c.] In tribulationibus propter Christum. p ¶ Hæc autem omnia in figura &c.] Omnia quæ illis contigerunt, secundum facta sua quidem receperūt: sed tamen ideo scripta sūt, ne nos putemus impune peccare. D Si enī adhuc paruulis & rudibus non pepercit, quanto magis nobis q legē perfectionis accepim⁹, nō parcet, si talia fecerimus? q ¶ In quos fines seculorū &c.] In quos tota temporum perfectio decucurrit. r ¶ Itaq qui se existimat stare.] Videat ne per hoc ipsum cadat, quod se stare firmiter gloriatur: siue uideat ne fallatur. s ¶ Tentatio uos non apprehendat, nisi humana &c.] Non uobis uenit extrinsecus ista tentatio, quam uobis sponte generatis: quam etiam si tormentis cogeremini, admittere non deberetis. Hoc ideo dicit: quia spontanea uoluntate, immolata idolis manducabant. t ¶ Fidelis autem deus est, qui non patietur uos tentari supra id quod potestis: sed &c.] Qui se pollicitus est sui nominis causa tribulationem patientibus affuturum, ut ibi: Multæ tribulationes iustorum, & cætera. u ¶ Sed faciet etiam cum tentatione prouentum, ut possitis sustinere.] Non ampliorem uobis tribulationem uenire patietur, quàm sustinere possitis.

x ¶ Propter quod charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura. Vt prudentibus loquor, uos ipsi iudicate quod dico.] Propter omnia quæ superius comprehendi.

y ¶ Calix benedictionis cui benedicim⁹.] Ideo primū calicem nominauit, ut possit de pane latius disputare.

z ¶ Nōne communicatio sanguinis Christi est?] Sicut ipse saluator dicit: Qui manducat carnem meam, & bibit sanguinem meum, in me manet, & ego in eo.

¶ Et panis.

panis quem frangimus, nõne participatio corporis domini est? Quoniã unus panis & unum corpus multi sumus omnes quidem de uno pane & de uno calice participamus. Videte Israel secundum carnem. Nõnne qui edunt hostias, participes sunt altaris? Quid ergo? Dico quod idolis immolatũ sit aliquid, aut quod idolum sit aliquid? Sed quæ immolant gentes, dæmonijs immolant, & non deo. Nolo autem uos socios fieri dæmoniorum. Non potestis calicem domini bibere, & calicẽ dæmoniorum. Non potestis mensæ domini participes esse, & mensæ dæmoniorum. An æmulamur dominum? Nunquid fortiores illo sumus? Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Omnia mihi licẽt, sed non omnia ædificãt. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. Omne quod in macello uænit, manducate, nihil interrogantes propter cõscientiam. Domini est terra & plenitudo eius. Si quis uocat uos infideliũ ad cœnam, & uultis ire: omne quod uobis apponitur, mãducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit: hoc immolatum est idolis, nolite mãducare propter illum qui indicauit, & propter conscientiam. Cõnscientiam autem dico non tuam, sed alterius. Vt quid enim libertas mea iudicatur ab aliena cõscientia? Si ego cum gratia participo, quid blasphemor ꝓ eo quod gratias ago? Siue ergo manducatis siue bibitis, uel aliud quid facitis, omnia in gloriam dei facite. Sine offensione estote Iudæis & gentibus, & ecclesiæ dei: sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærẽs qđ mihi utile est, sed quod multis, ut salui fiant.

Cap. XI

IMitatores mei estote, sicut & ego Christi. Laudo autem uos fratres, quod per omnia mei memores estis: & sicut tradidi uobis, præcepta mea tenetis. Volo autem uos scire, quod omnis uiri caput, Christus est: caput autem

A a ¶ Et panis quem frangimus, nonne participatio corporis domini est?] Ita & panis idololatriæ, dæmonũ participatio esse monstratur. b ¶ Omnes quidem de uno pane & de uno calice participamus.] Ita si cum Idololatris de uno pane comedimus, unum cum illis corpus efficimur. c ¶ Videte Israel secũdũ carnẽ.] Carnalis Israel, carnales hostias offerebat: sicut spiritualis, sacrificia spiritualia offert Christo. Item ideo secundũ carnem quod iuxta literam non spiritualiter seruierunt. d ¶ Nõne q̃ edũt hostias, participes sunt altaris?] Sicut illi edentes hostias participes fiebãt diuini altaris, ita isti similiter idolorũ. e ¶ Quid ergo dico, quod idolis immolatum sit aliquid &c.] Præuenit, ne quis diceret: Ergo dicis uim aliquã habere idolum, uel posse polluere: Non, inquit, idolũ insensibile polluit, sed dæmones, qui templis præsidẽt ad homines deprauandos, & suo seruitio mancipandos. f ¶ Nõ potestis calicem domini bibere & calicẽ dæmoniorũ.] B Non potestis & dei & dæmonum esse participes. g ¶ An æmulantur dominũ.] Alij codices habent: Ipsi me zelauerunt in domino: hoc est, ad zelum prouocauerunt. h ¶ Nunquid fortiores illo sumus?] Qui ista non fecit: nam si scisset hinc fidem firmissimã comprobari, in hoc quoque dedisset exemplum. i ¶ Omia mihi licẽt, sed non omnia expediunt.] Omnia quæ à lege non prohibẽtur, licent: quia per se non habent peccatum, sed non semper expediunt: quia occasionem nonnunq̃ generant delinquendi. k ¶ Omnia mihi licent, sed non omnia ædificãt. Nemo quid &c.] Omne quod expedit, licet: non omne quod licet, expedit: sed nos Apostoli exemplo & Christi non debemus illa tantum cõsiderare quæ licent, sed illa potius quæ nobis expediunt & ædificant fratres, ut non quæramus quæ nobis solis temporaliter prosint, & alijs forte noceant. l ¶ Omne quod in macello uænit, manducate: nihil &c.] Si uultis manducare carnes, saltem de macello comparate, tantũ ne in idolio comedatis: & nolite interrogare utrum immolatæ sint, ne cognoscẽtes uos, omnia immolata esse respondeãt: & nõ possitis propter conscientiam manducare. m ¶ Domini est terra & plenitudo eius.] Si domini sunt, munda sunt omnia simpliciter utentibus. n ¶ Si quis uocat uos infideliũ ad cœnam, & uultis &c.] Cõcessit ire si uelint. Tũc sanẽ debet Christianus ad infidelem ire, si nouit esse profectũ: sicut saluator qui ad hoc ibat, ut aut signa faceret, aut doceret: C sicut apud pharisæũ, primo ipsum docuit nõ diuites pascendos esse, sed debiles. Deinde simul discumbentes docuit humilitatẽ etiam in accubitu custodire. Postremũ legisperitos arguit arrogantiæ, eo quod nec ipsi redarguerent superbiam, nec alios paterentur. o ¶ Cõsciẽtiam autẽ dico &c.] Ne qs putet illa uos quasi sancta comedere. p ¶ Vt quid enĩ libertas mea iudicatẽ ab aliena cõsciẽtia?] Hoc est, ad quẽ profectum ita ut libertas mea ut me alius reprehendat. q ¶ Si ego cum gratia participo &c.] Non ideo sub gratia sumus, ut sub libertatis specie, occasionẽ demus infidelibus blasphemandi. r ¶ Siue ergo mãducatis siue bibitis.] Nihil magis agẽdum est Christiano q̃ ut in omni opere eius, dei gloria prædicetẽ: nec aliquid faciat, unde D Christi doctrina possit in aliquo reprehẽdi. s ¶ Sine offensione estote Iudæis & gẽtibus &c.] Quia & Iudæi tanq̃ de idololatrijs scãdalum patientes, credere non audebant: & gẽtes in colendis idolis firmabantẽ: & Christiani tali destruebãtur exemplo. t ¶ Sicut & ego &c.] Ego sic me exhibeo, ut omnibus placeam ad profectũ. Si quis me sine causa odisse uoluerit, ego nõ sum in culpa. Nunq̃ Apostolus ipse se laudat: non se ad extollentiã laudat, sed suo exemplo illos ꝓuocat ad profectũ. Vnde & nos ad hoc solum debemus uelle placere, ut sicut illius tãtum deus nostram nouerit conscientiam, quia non hoc propter fauorem, sed propter salutem hominũ facimus. Cap. XI

IMitatores mei estote &c.] Christus nihil propter se fecit aut passus est, sed salutis causa multorum. Item qui non quærit ea quæ sibi soli expediãt, sed & pluribus, ut salui fiant: ipse imitator est Christi, qui pro nobis & passus est, & mortuus. x ¶ Laudo autem uos fratres &c.] Incipit de uelamẽtis, & laudando ad rationẽ prouocat, quia in hac causa, autoritatẽ legis non habet quam proferret. Hæc irridendo Apostolus dicit, q̃ eius præcepta minime seruarent. y ¶ Et sicut &c.] Quasi legẽ præcepta mea tenetis, sciẽtes illũ in me spiritũ loqui, qui in lege locutus est & ꝓphetis. z ¶ Volo &c.] Etiã in hoc uolo uos instruere, ut illud similiẽ teneatis. a ¶ Qđ omnis &c.]

 Vir nulli

put autem mulieris, uir: caput uero Christi, deus. Omnis uir orans uel prophetans uelato capite, deturpat caput suum. Omnis autem mulier orans aut prophetans non uelato capite, deturpat caput suum. Vnum enim est, ac si decaluetur. Nam si non uelatur mulier, tondeatur. Si uero turpe est mulieri tonderi aut decaluari, uelet caput suũ. Vir quidem non debet uelare caput suũ, quoniam imago & gloria dei est: mulier autẽ gloria uiri est. Nõn enim uir ex muliere est, sed mulier ex uiro. Etenim nõn est creatus uir propter mulierem, sed mulier propter uirum. Ideõ debet mulier uelamen habere super caput suum, & propter angelos. Verũtamen neq; uir sine muliere, neque mulier sine uiro in domino. Nam sicut mulier de uiro; ita & uir per mulierẽ. Omnia autem ex deo. Vosipsi iudicate: decet mulierẽ non uelatam orare deũ. Nec ipsa natura docet uos. Quod uir quidẽ si comam nutriat, ignominia est illi: mulier uero si comã nutriat, gloria est illi: quoniam capilli pro uelamine dati sunt ei. Si quis autem uidetur contentiosus esse, nõs talem consuetudinẽ nõ habemus: neq; ecclesiã dei. Hoc aũt præcipio, nõ laudans quod nõ in melius, sed in deterius cõuenitis. Primũ quidem cõuenientibus uobis in ecclesiam, audiõ scissuras esse inter uos, & ex parte credo. Nam oportet & hæreses esse, ut & qui probati sunt, manifesti fiant in uobis. Cõuenientibus ergo uobis in unum, iam non est dominicã cœnam mãducare. Vnusquisq; enim suã cœnam præsumit ad mãducandũ. Et alius quidem esurit

A Vir nulli subiectus est nisi Christo, qui & homo & deus est. Mulier uero, & Christo & uiro debet esse subiecta. a ¶ Caput autem mulieris uir.] Secũdum ordinem naturalem. Cæterũ in Christo Iesu neq; masculus, neq; fœmina, sed uoluit eas esse subiectas. b ¶ Caput uero Christi, de⁹.] Secundum assumpti hominis formã. Item ideo caput Christi deus, quoniã susceptam incarnationẽ secũdum hominẽ, deitas quæ in eo inerat, gubernabat, sicut idem Apostolus alibi dicit: De⁹ erat in Christo, mundum reconcilians sibi. (2.Cor.5.d) c ¶ Omnis uir orãs uel prophetãs.] Siue docẽs, siue futura prædicãs. d ¶ Velato capite, deturpat caput &c.] Venit ad causam, qa & uiri comã nutriebant: & mulieres nudo capite pcedebant in ecclesiã, gloriantes in crinib⁹, quod non solũ inhonestũ erat, sed etiam cõcupiscentiæ fomenta præstabat. Vir ergo ut liber, nõ debet habere uelamẽ, cuius caput ẽ Christ⁹. B Mulier uero debet esse uelata, ut ostẽdatur, qa debet esse humilis & subiecta. e ¶ Omnis aũt mulier orans aut prophetans non uelato & cæt. uelet caput suum &c.] In suo sexu, aut in domo. f ¶ Vir quidem non debet uelare caput suum.] Ergo nec comam nutrire. g ¶ Quoniam imago & gloria dei &c.] Vir ad imaginẽ dei factus est, & idcirco liber est. Mulier uero ad uiri similitudinẽ est formata, unde iubetur esse subiecta. h ¶ Nõ enim uir ex muliere est, sed mulier ex uiro.] Ex costa scilicet uiri. i ¶ Et enim non est &c.] Vir propter seipsum factus est: mulier uero ad uiri adiutorium creata est. k ¶ Ideo debet mulier uelamen habere super caput suum.] Velamen signum potestatis esse declarat. l ¶ Et pppter angelos.] Item hoc loco angelos, ecclesijs præsidẽtes dicit: sicut & Malachias propheta testatur sacerdotẽ angelum esse dicens: Labia enim sacerdotis, custodiunt scientiam: Et legem requirent ex ore eius, quia angelus domini exercituum est: Siue uere propter honorem angelorum, qui ecclesiæ assistere perhibentur. m ¶ Verũtamen neq; uir sine muliere, neque mulier &c.] Consolatur illas, ne nimiũ eas grauasse uideatur: & nec uir sine muliere potest nasci, nec mulier sine uiro. n ¶ Nam sicut mulier de uiro &c.] Hoc est, in principio. Potest & ita dici: Sicut Eua ex Adam, ita secundũ hominem, Christus ex Maria. o ¶ Omnia autem ex deo.] Contra Manichæos, qui negant carnem factam à deo. p ¶ Vosipsi iudicate &c.] In ipsorum iudicio ponit, ut sua conscientia conuincantur. q ¶ Nec ipsa natura docet uos.] Potest dici, si hoc natura est, quare nõ ab omnibus gentibus custoditur: quia illi à natura deciderunt: sicut ex multis alijs cõprobatur. Deniq; sine lege uiuũt, & si apud illos loqueretur C Apostolus alijs rationib⁹ uteretur. r ¶ Quod uir quidem si comã nutriat &c.] Nazaræi ut comam nutrirẽt, ex dei præcepto deuotissime faciebant. s ¶ Quoniam capilli pro uelamine dati sunt ei.] Exposuit quod dixerat, si nõ uelat & tondeatur. t ¶ Si quis autem uidetur cõtentiosus esse.] Præuenit illos, ne quis diceret: ubi scriptum est, uel alijs argumẽtis huic resisteret rationi. u ¶ Nos talem cõsuetudinẽ nõ habem⁹.] siue cõtendendi, siue talia faciendi. x ¶ Neque ecclesia dei.] Quæ mansuetudini potius quã contentionibus studet. y ¶ Hoc autem præcipio.] Considerandum est quid audierit a domino ille seruus, qui solum acceptum talẽtum custodiuit. Vnde non est laudãdus qui nõ semper crescit in melius, quia fides eo pfectior esse debet quo senior. Miserum autem est, si semp infans lacte potetur: aut q literis studet, hoc solũ habeat, D quod in primis rudimẽtis accepit. Quanto igitur magis ille sine spe est, qui non solum non proficit, sed etiã deficit: & illud ipsum penit⁹ obliuiscitur, quod accepit. z ¶ Non laudans.] Subauditur uituperõ, quod in deterius proficitis. a ¶ Primum quidem.] Incipit de sacramentis. b ¶ Audio scissuras esse &c.] Secundũ quod mihi à dño reuelatum est: siue quia scio contentiosos uos esse. c ¶ Nam oportet &c.] Quia tales cõtentiones habetis, necesse est uos etiam usq; ad hæreses peruenire. Sicut si dicas: ille qui tantũ bibit, necesse habet inebriari. Item non hoc dicit Apostolus, quia debent esse hæreses, sed quia inter se scissuras habebãt, ideo dicit: oportet hoc esse, & necesse ẽ hæreses esse. d ¶ Conuenientibus &c.] Iam non est dñica, sed humana, quando unusquisq; tanq; cœnam propriã solus inuadit: & alijs qui nõ obtulerit, non impertit: ita ut magis propter saturitatem quã propter mysteriũ uideamini conuenire. Cæterum dñica cœna omnibus debet esse cõmunis, quia ille omnibus discipulis suis qui aderant, æqualiter tradidit sacramenta. Cœna aũt ideo dicitur, quia dominus in cœna tradidit sacramẽta. Item hoc ideo dicit: quia in ecclesia cõuenientes oblationes suas separatim offerebant: & post cõmunionem quæcũq; eis de sacrificijs supfuissent, illic in ecclesia cõmunem cœnã comedentes, pariter consumebant. e ¶ Et alius quidem esurit, alius aũt ebrius est.] Quicunq; nõ obtulisset, non cõmunicabat, quia omnia soli qui obtulerant, insumebant. Quidam hunc locum ad illos referunt, qui epulas in ecclesia faciebãt. Aliter: Quidam esurit, quidam ebrius est, ideo dicit, quia superuenientibus mediocribus & uolentibus sumere sacramenta

esurit, alius autem ebrius est. Nunquid domos non habetis ad manducandum & bibendum? Aut ecclesiam dei contemnitis, & confunditis eos qui non habent? Quid dicam uobis? Laudo uos, in hoc non laudo. Ego enim accepi à domino quod & tradidi uobis, quoniam dominus Iesus in qua nocte tradebatur: accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit: Accipite & manducate, hoc est corpus meum quod pro uobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter & calicem postquam cœnauit, dicens: Hic calix nouum testamentũ est in meo sanguine. Hoc facite quotienscunque bibetis, in meam cõmemorationem. Quotienscunque enim manducabitis panem hunc, & calicem bibetis, mortem domini annunciabitis, donec ueniat. Itaque quicunque mãducauerit panem hunc, & biberit calicem domini indigne, reus erit corporis et sanguinis domini. Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit, non diiudicans corpus domini: Ideo inter uos multi infirmi & imbeciles, & dormiunt multi. Quod si nosmetipsos diiudicaremus, non utique diiudicaremur. Dum iudicamur autẽ à dño corripimur, ut non cum hoc mundo damnemur. Itaque fratres mei cũ conuenitis ad manducandũ inuicem expectate. Si quis esurit, domi mãducet, ut non in iudicium conueniatis. Cætera aũt cũ uenero, disponã.

Cap. XII

DE spiritualibus autem nolo uos

A cramenta, deerant: quoniã ab illis qui obtulerant oblationes in communi conuiuio, fuerant cuncta cõsumpta. a ¶ Nunquid domos non habetis ad manducãdum & bibendum?] Si uultis saturari, domi mãducate. Sanctificatio enim etiam in paruo cõsistit. b ¶ Aut ecclesiam dei contemnitis.] Facientes eam triclinium epularũ. c ¶ Et confunditis eos q nõ habent?] Cõfundebantur, ab omnibus denotati, cum ita deberent communicare, ut eum qui obtulerit, nemo cognoscat. d ¶ Quid dicam uobis? laudo uos, ĩ hoc non laudo.] Sicut in aliis laudaui ubi laudabiliter egistis, in hoc omnino non laudo. e ¶ Ego enim accepi à domino, qđ & tradidi uobis.] Non est meũ quod uobis tradidi, sed à domino illud accepi, sicut & ipse alibi dicit: Non ab
Gal.1.b hominibus, sed omnia à deo didicisse. f ¶ Quoniam dominus Iesus.] Iam hinc quasi oblitis commemorat, q̃ magnum sit
B huius mysterii sacramẽtum. g ¶ In qua nocte tradebatur.] Id est à Iuda. h ¶ Accepit panem, & gratias agẽs &c.] Hoc est, benedicẽs etiam passurus, ultimam nobis cõmemorationem, siue memoriam dereliquit. Quemadmodũ si quis peregre proficiscens aliquod pignus ei quem diligit, derelinquat: ut quotienscunque illud uiderit, possit eius beneficia & amicitias memorari: quod ille si perfecte dilexit, sine ingenti desiderio non potest uidere uel fletu. i ¶ Hoc est corpus meum quod pro uobis tradetur &c.] Qui manducat corpus meum, & bibit meum sanguinem, in me manet & ego in eo. Vnde agnoscere se debet, quisque Christi aut corpus edit, aut sanguinem bibit, ne quid indignum ei faciat, cuius corpus effectus est. k ¶ Hic calix nouum testamentũ est.] Quia uetus, hoc per sanguinem animalium portendebat. l ¶ In meo sanguine hoc facite.] Et uetus & nouum per sanguinẽ dedicatur, quia sine morte firmum esse non potest testamentũ. m ¶ Quotienscunque bibetis, in meam cõmemorationem.] Ideo hoc saluator tradidit sacramentũ, ut per hoc semper cõmemoremus, quia pro nobis est mortuus. Nam & ideo cum accipimus à sacerdotibus, cõmonemur: quia corpus & sanguis est Christi, ut beneficiis eius non existamus ingrati. n ¶ Quotienscunque enim manducabitis panem &c.] Siue ipsi mysterio nunciatis, siue in cordibus uestris agnoscitis. o ¶ Donec ueniat.] Tã diu memoria opus est, donec ipse uenire dignet. p ¶ Itaque quicũque manducauerit panem hunc, & biberit calicem domini indigne.] Sicut scriptum est: Omnis mundus manducabit. Et iterũ:
Exod.20.d Anima quæ manducauerit immunda, exterminabitur de populo suo. Et ipse dominus ait: Si ante altare recordatis fueris, quia habet frater tuus aliquid aduersum te, C
relinque munus tuum ante altare, & uade recõciliari fratri tuo. Prius ergo perscrutanda est conscientia, si in nullo nos reprehendit: & sic aut offerre aut cõmunicare debemus. Quidam sane dicũt, quia non indignũ, sed indigne accipiẽtem reuocet à sancto. Si ergo etiam dignus indigne accedens retrahitur, quanto magis indignus qui nõ potest accipere digne. Vnde oportet ociosum cessare à uitiis, ut sanctũ domini corpus, sancte percipiat. q ¶ Reus erit corporis & sanguinis dñi.] Quia tanti mysterii sacramẽtum pro nihilo despexerit. r ¶ Probet autem seipsum homo &c.] Si in linteũ, uel uas sordidum, nõ illud mittere audet, quãto magis in corde polluto, quam immũdiciam deus super omnia execratur, & quæ sola iniuria eius est corpori. Nam & Ioseph ille iustus Marc.15.d
propterea sindone mũda inuolutum i sepulchro nouo corpus domini sepeliuit, D
præfigurans corpus domini accepturos, tam mundã mentem debere habere, q̃ nouam. s ¶ Qui enim manducat & bibit indigne &c.] Dupliciter reus effectus, præsumptionis scilicet & peccati. t ¶ Nõ diiudicans corpus domini.] Non discernens à cibo communi. u ¶ Ideo inter uos multi infirmi & imbeciles, & dormiunt &c.] Erat præsens correptio, & nũc est: sed quia multi talia patiuntur, putamus consuetudinis esse quod culpæ est. Tribus sane causis infirmitates adueniũt corporales. Aut ex tentatiõe, sicut Iob & Tobiæ: aut ex peccato, sicut Asaph regi, & his qui in præsenti ab Apostolo arguuntur: aut ex aliqua intemperantia, ut Timotheo: & his qui iubentur medicum honorare. Huic tantum causæ, humana potest succurrere medicina. Item significat Corinthios propter supradictum peccatum, ægrotatione & imbecillitate & morte à domino esse correptos. x ¶ Dum iudicamur autem, à domino corripimur, ut non cum hoc mundo damnemur.] Correptio paterna est pietatis, ut pœniteamus, ne cum infidelibus mundi damnemur in æternum. y ¶ Itaque fratres mei cum cõuenitis ad manducandum, inuicem expectate. Si quis esurit &c.] Quia nemo alium expectabat, ut communiter offerretur. z ¶ Vt non in iudicium conueniatis.] Non in sanctificationem, sed ad iudicium conueniebant. a ¶ Cætera autem cum uenero disponam.] Cætera de ipsius mysterii sacramento.

Cap. XII

DE spiritualibus autem.] Incipit de spiritualibus sacramentis. Crescente fide, iam linguarum gratia quam propter infideles acceperant, deficiebat: hinc ergo plurimi contristati, adhuc etiam hanc gratiam habentibus in-

A uidebant, omnibus donis hanc maiorem eſſe putantes. a ¶ Nolo uos ignorare fratres.] Nolo uos huius myſterij neſcire rationem. b ¶ Scitis autem quoniã cum gentes eſſetis ad ſimulacra muta.] Hoc eſt, irrationabiles, ſe-
Pſal. 134. d cundum prophetam dicentem: Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis.

gia facienda, quæ montes transferat. Abuſiue enim poſuit rem pro effectu. l ¶ Alij gratia ſanitatum &c.] Vt curet ægrotos. m ¶ Alij operatio uirtutũ.] Opus uirtutis eſt, dæmonia eijcere, uel mortuos ſuſcitare. n ¶ Alij prophetia.] Hoc eſt, ut futura prædicet. o ¶ Alij diſcretio ſpirituũ &c.] Vt qualis uel quo ſpiritu ueniat uel loquatur, intelligat. p ¶ Alij interpretatio ſermonum.] Alius interpretari poterat, quæ alius loqueretur. q ¶ Hæc autem omnia &c.] Si omnia unus ſpiritus operatur, quare contriſtaris, quod aliam gratiam accepiſti: & alium quaſi maiorẽ partẽ inuaſeris, æmularis: cum hoc nõ noſtra, ſed in donãtis ſit poſitum poteſtate. r ¶ Diuidens ſingulis prout uult.] Sic quoq; ſpiritũ domini dicit: dum nõ iuſſus, ſed uoluntarius operatur. s ¶ Sicut enim corpus unum eſt &c.] Per comparationem corporis, oſtendit nõ naturam membrorũ ſed officia eſſe diuerſa: & neminem debere curare cuius ſit officij, dum omnes uno eodemq; ſpiritu animentur. Sumit exemplũ ex humano corpore, ut doceat ita eſſe eccleſias in Chriſto unum corpus, ſicut ſunt membra in corpore hominis, ne aduerſum alterũ, alter inſletur. t ¶ Ita & Chriſtus.] Notandũ quod Chriſtus per corpus ſuum dicatur eccleſia.

Nolo uos ignorare fratres. Scitis autem quoniam cum gẽtes eſſetis, ad ſimulacra muta prout ducebamini euntes. Ideo notũ uobis facio, quod nemo in ſpiritu dei loquens, dicit anathema Ieſu. Et nemo poteſt dicere: dominus Ieſus, niſi in ſpiritu ſancto. Diuiſiões uero gratiarum ſunt, idem autem ſpiritus. Et diuiſiones miniſtrationum ſunt, idem autem dominus. Et diuiſiones operationum ſunt, idem uero deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuiq; autẽ datur manifeſtatio ſpiritus ad utilitatẽ. Alij quidem per ſpiritũ datur ſermo ſapientiæ. Alij autem ſermo ſcientiæ ſecundũ eundem ſpiritũ. Alteri fides in eodem ſpiritu, alij gratia ſanitatũ in uno ſpiritu, alij operatio uirtutum, alij prophetia, alij diſcretio ſpirituum, alij genera linguarũ, alij interpretatio ſermonum. Hæc autem omnia operatur unus atq; idem ſpiritus, diuidẽs ſingulis prout uult. Sicut enim corpus unũ eſt, & membra habet multa: omnia autem membra corporis quum ſint multa, unum tamen corpus ſunt: ita & Chriſtus. Etenim in uno ſpiritu omnes nos in unum corpus baptizati ſumus, ſiue Iudæi, ſiue gentiles, ſiue ſerui, ſiue liberi: & omnes in uno ſpiritu uocati ſumus. Nam & corpus nõ eſt unum membrum, ſed multa. Si dixerit pes, quoniam non ſum manus, non ſum de corpore: num ideo nõ eſt de corpore? Et ſi dixerit auris quoniã non ſum oculus, nõ ſum de corpore: nũ ideo non eſt de corpore? Si totũ corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus? Nunc aũt poſuit deus membra, unumquodq; eorum in corpore ſicut uoluit. Quod

c ¶ Prout ducebamini euntes.] A magis uel aruſpicibus idolorum. d ¶ Ideo notũ uobis facio, quod nemo i ſpiritu dei loquens &c.] Vtinam irrationabiles mobileſq; nõ ſitis, cum religione enim & mores mutare deberis, & noſſe uræ fidei rationẽ. e ¶ Et nemo poteſt dicere: dominus Ieſus, niſi i ſpiritu ſancto.] Quomodo ergo operarios iniquitatis dominus cognoſcet, ſi etiam uirtutes ſint operati: & deus malis operibus denegatur? Sed nemo poteſt in ſpiritu ſancto dominum appellare, niſi qui eũ & uerbis & operibus confitetur. Itẽ docet Corinthios, niſi in ſpiritu ſancto, hoc eſt, in bonis ope-
B ribus cõuerſantes, dominum Ieſum dicãt, eis prodeſſe non poſſe: ſicut & ipſe dominus in euãgelio dicit:
Matth. 7. c Non omnis qui dicit mihi, domine domine, introibit in regnũ cœlorum, ſed qui facit uolũtatem patris mei. f ¶ Diuiſiones uero gratiarũ ſunt.]

Hic uult oſtendere gratiæ ſpiritus ſancti diuiſiones eſſe, non ipſius. Et quamuis hic locus proprie contra Macedonios faciat, qui ſpiritũ ſanctum negant eſſe deum. Dicendo enim ſemper idem, omnia ſe dicere de ſpiritu ſancto declarat: Sed & paulopoſt ait: Hæc aũt omnia cooperatur unus atq; idem ſpiritus: ut eum & deum & dominum demonſtraret: Tamen contra Arianos non mediocre eſt argumentũ: qui de hoc calumniari ſolent, quod primo pater, ſecundo filius, tertio ſpiritus ſanctus nominatur. Hic enim iſtum ordinem permutauit. Item manifeſta prædicatio eſt, unius deitatis atq; ſubſtãtiæ patrem & filium & ſpiritũ ſanctum eſſe, qui poteſtatem ut dominus & deus, ſingulis quibuſq; ut uult gratiarum dona largitur. g ¶ Vnicuiq; autem datur manifeſtatio ſpiritus ad utilitatẽ.] Vt appareat illum ſpiritũ ſanctum accepiſſe. h ¶ Alij quidẽ per ſpiritũ datur ſermo ſapientiæ.] Sapientiæ ſermo eſt, ſapienter & apte ac rationabiliter loqui, & poſſe diſſerere, uel docere quod norit ſane. Qui ex dono habet ſapiẽtiæ ſine ſuo conatu loquitur & labore: & nemo illi ſicut beato Stephano præualet contraire. Ad utilitatẽ, & incredulorũ, ut credant, & credentes ut firmẽtur. i ¶ Alij aũt ſermo ſcientiæ &c.] Vt ſciat legis myſteria explanare: uel ut præterita nouerit, & aliud met de futuris. k ¶ Alteri fides &c.] Hic fides, prodi-

C

u ¶ Etenim in uno ſpiritu &c.] Vt unum corpus efficiamur in Chriſto. Quorũ ergo ſpiritualia & cœleſtia communia ſunt, debent terrena & carnalia cõmuniter poſſidere, ſecũdum ſententiam prophetæ: Nonne pater unus Malac. 2. b
eſt omnium? Item hic manifeſte oſtenditur: quoniã qui baptizantur in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti, in una baptizãtur ſubſtantia, quoniam trinitas deitatis nõ habet diuerſitatem, dicente Apoſtolo: x ¶ Et omnes in uno ſpiritu uocati ſumus.] Quaſi potionati ſpũ, quem accipiunt baptizati per manus impoſitionẽ. y ¶ Nam & corpus.] Reuertitur ad exemplũ. z ¶ Non eſt unũ membrum &c.] Nõ poteſt totum corpus, unum officiũ agere, ſed unũquodq; membrorũ id agit ad quod aptũ eſt. a ¶ Si dixerit pes.] Pes eccleſiæ dici poteſt, q ad intercedendũ egreditur. b ¶ Quoniam &c.] Manus, eſt ille qui operatur. c ¶ Non ſum &c.] Dicebat enim nõ eſſe ſe de corpore, quia hanc quã alij acceperunt gratiã, non habebat. d ¶ Si totũ corpus &c.] Si omnes ſcientes, ubi ſunt auditores? e ¶ Si totum &c.] Si oẽs auditores, quis erit boni odoris mali'ue diſcretor, ut unũ corpus efficiamur in Chriſto. f ¶ Nunc aũt &c.] Sicut in corpore apte & ordinate conſtituta ſunt membra: ita & in eccleſia unuſquiſq; a deo ad id qd' aptus eſt, ordinatur.

D

Quod ſi

A Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus? Nunc autem multa quidē membra, unum aūt corpus. Non potest autem oculus dicere manui opera tua non indigeo, aūt iterum caput pedibus, nō estis mihi necessarij. Sed multo magis quæ uidentur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt. Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circundamus. Et quę inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. Honesta aūt nostra nullius egēt. Sed deus temperauit corpus, ei cui deerat, abundantiorē tribuendo honorē: ut nō sit schisma in corpore, sed in idipsum prō inuicē sollicita sint membra. Et si quid patitur unū membrū, cōpatiuntur omnia membra, siue gloriatur unum membrū, congaudent omnia membra. Vos aūt estis corpus Christi, & membra de mēbro. Et quosdā quidē posuit deus in ecclesia primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores, deinde uirtutes, exinde gratias curationū, opitulatiōes, gubernationes, genera linguarum, interpretationes sermonum. Nunquid omnes apostoli? Nunquid omnes prophetæ? Nunquid omnes doctores? Nunquid omnes uirtutes? Nunquid oēs gratiam habent curationū? Nunquid omnes linguis loquūtur? Nunquid omnes interpretātur? Aemulamini aūt charismata meliora. Et adhuc excellentiorē uiā uobis demōstro. Cap. XIII.

SI linguis hominum loquār & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum uelut æs sonās, aut cymbalum tinniens. Et si habuero prophetiam, & nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam, & si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatē aūt non habuero, nihil sum. Et si distribuero in cibos pauperum

a ¶ Quod si essent omnia unum membrum &c.] Si omnes unam gratiā haberent, reliquæ ubi essent: nec corpus iam poterant esse, sed membra. b ¶ Nunc aūt multa quidem membra, unum autem corpus.] Hoc est, humanū: quod multa membra ostendit. c ¶ Non potest autem oculus dicere manui &c. Ideo inuicē indigemus, ut magis ac magis charitas confirmetur. Nam si unus omnia haberet, aduersus cæteros inflaretur. d ¶ Aut iterum caput pedibus.] Sacerdos est caput: infirmi, pedes ecclesiæ. Si dixerit auricula quæ sapiens auditor est: Nam auris inter cætera auferri dicitur à Iudæa per Esaiā prophetam: Nō sum oculus, non sum ex corpore: nō ideo non est de corpore.

e ¶ Nō estis mihi necessarij.] Oculus est qui intelligit: os ille qui docet uel loquitur linguis. f ¶ Sed multo magis &c.] Mēbra quæ spernitis in ecclesia, maioris utilitatis esse probantur: sicut in corpore sine manibus, & pedibus uiuitur, sine intestinis omnino non uiuitur.

B

g ¶ Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis.] Non quo uere sint talia.

h ¶ His honorē abundantiorem circundamus.] Cum cautius uestimētis & diligentius conteguntur.

i ¶ Et quæ inhonesta sunt nostra abundantiorem honestatē habent. Honesta autem &c.] Quæ per se pulchra sunt, nullius tegminis egent pulchritudine: ut est caput & manus. k ¶ Sed deus temperauit corpus &c.] Minoribus maiora dona concedens: ut qui honore minor erat, gratia abundaret. l ¶ Vt nō sit schisma in corpore.] Vt pro inuicē solliciti simus: dum alterutro indigemus, ne quis sequatur, & gratia & honore priuatū. m ¶ Sed in idipsum pro inuicē sollicita sint membra.] Sicut oculi uiam pedibus prauident, & manus pro toto corpore operantur, & omnia alterutrū membra deseruiunt. n ¶ Et si quid patitur unum membrum &c.] Si unum membrū dolet, totum corpus affligitur, & ad sanitatem eius membra omnia collaborant. o ¶ Siue gloriatur unum membrum &c.] Sicut ait Salomon:

Prouer.14.b Corde lætante, uultus floret. Nos aūt compassionem & congratulationem in contraria permutamus. p ¶ Vos autem estis corpus Christi.] Hoc est, ecclesia de carne eius, & de ossibus eius: sicut ad Ephesios ait. q ¶ Et mēbra de membro.] Toti corpus: singuli, mēbra. r ¶ Et quosdā quidem posuit deus.] Modo ipsum uult membrorum ordinem demonstrare. s ¶ In ecclesia primo

C apostolos.] Non in synagoga, ne putemus eum de antiquis dixisse prophetis: sicut erat Agabus: cæterum patriarchas quoq; debuerat nominare. t ¶ Secūdo prophetas &c.] Prophetæ sunt, qui explanant obscura prophetarum, & qui homines exhortantur, sicut alibi dicit: Nam qui prophetat hominibus, loquitur ad ædificationē, exhortationē & consolationes. u ¶ Deinde uirtutes &c.] Hic uirtutes, signa maiora significat.

x ¶ Opitulationes.] Hoc est, adiutoria. Vnde Paulo in uisu dicitur à uiro Macedone: Veni adiuua nos. Act.16.b y ¶ Gubernationes &c.] Qui sciunt singulos, prout apti sunt gubernare. z ¶ Nūquid omnes apostoli &c.] Hoc est quod superius dixerat: Si essent omnia unum membrū, ubi corpus. a ¶ Aemulamini aūt charismata meliora.] Hoc est sectamini prophetas. b ¶ Et adhuc excellentiorem.] In Græco habet, sup modū. c ¶ Viam nobis demonstro.] Charitatem per quam peruenitur ad deum: Vult nos magis illa quærere quæ ex nobis sunt, & ad uitam prosunt, q̄ signa quæ nō sunt in nostra potestate posita. D

Cap. XIII.

SI linguis &c.] Nō solum omnium hominum, sed etiam si quæ sunt angelorum. e ¶ Charitatē &c. uelut æs &c.] Quod non ex se, sed ab alio impulsum solum sonitum reddit, & delectat auditum. Charitas uero ex nobis est, & omnem possidet fructum. f ¶ Et si habuero prophetiam &c.] Hic futura prædicare, mysteriorum cognitio est & omnium secretorum. Scientia uero, nosse omnia quæ fuerunt & sunt. Si ista omnia tam magna sine charitate nihil sunt: quāto magis sine abstinentia, ieiunio, & his similibus: in quibus sibi plerīq; relicta charitate gloriantur. g ¶ Et omnē scientiam.] Et hic scientia magna: quia cum his cōputatur, etiam si minor sit charitate. h ¶ Et si habuero &c.] Hic intelligitur magna fides esse, quæ in euāgelio grano sinapis comparatur: quæ non propter modicitatem, sed propter integritatē, uel uigorē apposita est. Notandum sanè quod inter cætera etiam omnis fides quæ montes transferat, sine charitate non prosit. i ¶ Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates.] Apostolus de summo Charitatis bono tractans, magnis eam proculdubio rebus prætulisse credendus est: neq; enim potuerit rei summæ cōparari nō magnæ, quod ex ipsis speciebus agnoscit. Nā linguis hominū loqui & angelorū, &

A habere prophetiam & omnia mysteria nosse, omnemq; scientiam possidere, & habere omnem fidem, & ignibus se cremandū tradere, magna esse quis nesciat? His etiam mundi contemptus annectitur: qui si magnus non esset, nec rei summæ: id est charitati cōpararetur, nec inter magna utiq; poneretur: quod illorum sententiam destruit qui renunciandū rebus seculi certo tempore, persecutione cogente uolūt esse præceptū: ut & apostolis gloriā tollant, quod non uoluntarie fecerint sed inuiti, & nostri æui perfectos, uanos constituāt, qui rem alterius temporis, frustra nūc uoluerunt exercere. Item aliter: notandū, q̄d contemptus mundi, martyrio comparetur, contra eos qui illud de euangelio uariis argumētis nituntur exoluere, ubi dicitur ad diuitem: Vade uende omnia quæ habes, & da pauperib⁹. a ¶ Et si tradidero corp⁹ meū &c.] Nō propter deū, sed propter gloriam humanam. Vel certe si quis

Luc. 18. d

B in ipso martyrio aduersum fratrem retineat irā, contemnens eū qui iussit nos maliciam proximi obliuisci, & in ipsa etiam morte præuaricator existens. b ¶ Charitas patiens est &c.] Semper bene uolēs. Modo describit omnia mēbra & species charitatis. Parentes quia multum diligūt filios, eorum etiam libenter patiūtur iniurias. c ¶ Charitas non æmulatur &c.] Nemo illi quē uere amat inuidet, cuiusuis eum esse conspiciat gloriæ uel honoris, sed omnem eius felicitatem, quasi suam libenter amplectitur. d ¶ Non est ambitiosa.] Maior esse aliis non ambit, & super fratres non cupit dominari. e ¶ Non quærit quæ sua sunt.] Non quærit quod sibi tantum sit utile, sed quod multis. f ¶ Non irritatur.] Non incitatur ad iurgia ab illo quē diligit. g ¶ Non cogitat malum.] Non solum non facit, sed ne cogitat quidē. h ¶ Non gaudet super iniquitate.] Contristatur si quem iniquū aliquid uel fecisse uel passum esse conspexerit. i ¶ Congaudet autem ueritati.] Id est bonis operib. uel fidei ueritati. k ¶ Omnia sperat, omnia sustinet.] Suffert iniurias, satisfacienti credit, sperat eius emendationē, & donec corrigat patiēter expectat. l ¶ Charitas nunq̄ excidit.] Hoc est, ipsa sola permanet in futuro. Aut certe quæ uera est non finitur. m ¶ Siue prophetiæ euacuabuntur &c.] Non omnia scimus, nec omnia prophetamus. Et ista ut in melius proficiamus, destruentur: per ista enim ad perfecta

uenimus. n ¶ Cum autē uenerit quod perfectum est &c.] Quod sanctis promissum est in futuro. o ¶ Cum essem paruulus &c.] Exēplo carnalis incrementi, uolt spiritualem demonstrare profectum. p ¶ Quando factus sum uir &c.] Exposuit qualiter euacuentur, quæ superius memorauit. C

pauperū omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum ita ut ardeam: charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Charitas patiens est, benigna est. Charitas non æmulatur non agit perperam, non inflatur: nōn est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt non irritatur: non cogitat malum: nōn gaudet super iniquitate: congaudet autem ueritati. Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunq̄ excidit, siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabūt, siue scientia destruetur. Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus. Cum autem uenerit quod perfectum est: euacuabitur quod ex parte est. Cum essem paruulus, loquebar ut paruulus, sapiebam ut paruulus, cogitabam ut paruulus. Quādo autem factus sum uir: euacuaui quæ erant paruuli. Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte: tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum. Nunc aūt manent, fides, spes, charitas, tria hæc: maior aūt horum est charitas.

Cap. XIIII.

SEctamini charitatem, æmulamini spiritualia, magis autem prophetetis. Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed deo. Nemo enim audit. Spiritus autem loquitur mysteria. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem & exhortationem & consolationem. Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, ecclesiam dei ædificat. Volo autem omnes uos loqui linguis: magis autē prophetare. Nam maior est qui prophetat q̄ qui loquitur linguis, nisi forte interpretetur, ut ecclesia ædificationē accipiat. Nunc autē fratres si uenero ad uos, linguis loquēs: quid uobis prodero, nisi uobis loquar: aut in reuelatione, aut in sciētia, aut in prophetia, aut in doctrina.

Tamen

q ¶ Videmus nūc.] Quasi paruuli, qui nō possunt serena cordis luce, perfecte lumen perspicere ueritatis. r ¶ Per speculum in ænigmate.] Per speculum legis, quasi rerū imaginem contemplamur. s ¶ Tunc facie ad faciem.] Id est, in præsentia. t ¶ Nunc cognosco ex parte: tunc autem cognoscam sicut & cognit⁹ sum.] Sicut me pfecte deus nouit, ita & ego quæ sūt diuina cognoscā. u ¶ Nunc autem manet fides.] In præsenti tria hæc; in futuro sola dei charitas & angelorū & sanctorum omniū permanebit. Maius ergo est quod semper erit, q̄ quod aliquando cessabit. Item in patre & filio D & spiritu sancto, fides stabilis est, additamēto enim opus non habet. Spem aūt eā manere dicit quæ est nō eorū quæ uidemus. Charitas uero ideo maior est omnibus: q̄a q̄ diligit & credit & sperat. x ¶ Spes, charitas, tria hæc maior &c.] Omne q̄d speramus credimus non omne quod credimus speramus.

CAP XIIII.

SEctamini charitatem.] Omni conatu ipsam sequamini, quia in uestra est potestate. z ¶ Aemulamini spiritualia &c.] Et spiritualia dona æmulari uos ac quærere nō prohibeo, sed ut magis proficiatis exhortor. a ¶ Qui enim loquitur &c.] Nemo per auditū auriū de his quæ dicuntur accipit intellectū nisi deus, & qui interpretandi donū accepit, uel qui eiusdem est linguæ. b ¶ Spiritus autem &c.] Iterum linguā significat. c ¶ Nā qui prophetat &c.] Notādum quoniā prophetiā doctrinam dicit, exposuit quot modis intelligenda sit prophetia. Quicūq; hanc habet, propheta esse cēsendus est. d ¶ Volo aūt &c.] Hoc quidē uolo, sed illud malo: hoc non prohibeo, illud exhortor. e ¶ Nā maior est &c.] Quia & hoc magnū opus est charitatis per quod multi proficiunt. f ¶ Quàm qui loquitur linguis.] Quod uos præcipuum existimatis. Nisi forte ut ecclesia ædificationē accipiat. Si interpretetur æqualis esse poterit prophetanti. g ¶ Nunc aūt fratres &c.] Suū illis pponit exēplū: erit uobis sola admiratio nō pfectus, nisi uobis aut interpreter & plana faciā legis occulta

Tamen quæ sinē anima sunt, uocem dantia: siue tibia siue cithara: nisi distinctionem sonituum dederint: quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur? Etēnim si incertam uocem det tuba: quis parabit se ad bellum? Ita & uos per linguā nisi manifestū sermonem dederitis: quomodo scietur id quod dicitur? Eritis ēnim in aera loquentes. Tam multa ut puta genera linguarū sunt in hoc mundo: & nihil sine uōce est. Si ergō nesciero uirtutē uocis: ero ei cui loquar barbarus: & qui lōquitur mihi, barbarus. Sic & uos quoniam æmulatores estis spirituū ad ędificationem ecclesiæ quærite ut abūdetis. Et ideō qui loquitur lingua: oret ut interpretetur. Nām si orem lingua, spiritus meus orat: mens aūtem mea sine fructu est. Quid ergo? Orabō spiritu, orabo & mēte. Psāllam spiritu: psāllam & mente. Cætērum si benedixeris spiritu: quis supplēt locū idiotæ? quomodo dicet amen super tuam benedictionē? Quoniam quid dicas, nescit. Nam tū quidem bene gratias agis, sed alter non ædificatur. Grātias ago deo meo quod omnium uestrum lingua loquor. Sēd in ecclesia uolo quinque uerba sensu meo loqui, ut & ālios instruam: quàm decem milia uerborū in lingua. Frātres nolite pueri effici sensibus: sed maliciā paruuli estote: sensibus autē perfecti estote. In lēge em̄ scriptū est. Quoniā in alijs linguis & in alijs labrjs loquar populo huic, & nec sic exaudient me, dicit dominus. Itāq; linguæ in signum sunt, non fidelibus sed infidelibūs, prophetiæ āutē nō infidelibus sed fidelibus. Si ergō cōueniat uniuersa ecclesia in unū, & omnes linguis loquātur, intreut aūtem idiotæ aut infideles noune dicēnt, quid insanitis? Si āutem omnes propheteut, intret aūt quis infidelis uel idiota, cōuincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus. Occulta em̄ cordis eius manifesta fiūt, & itā cadēs in faciē adorabit deū, prouunciās quod uere deus in uobis sit. Qūid ergo est fratres? Cū cōnuenitis, unusquisq; uestrū psalmū habet, doctrinā habet, Apōcalypsim habet, linguā habet, intet/

A occulta quæ noui, aut prophetias exponā, aut uos moralibus doceam institutis. a ¶ Tamen ea quæ sine anima sunt &c.] Cum hæc inanimantia nisi distinctionem habeant non possunt reddere cantilenam & ut superflua respuuntur, quanto magis uobis qui spirituales estis, suauitas nō aures debet mulcere sed mentes. b ¶ Etenim si &c.] Si uox tubæ incerta fuerit utrum solennitatis an belli sit, nemo pugnabit: ita ergo & uester intelligēdus est sermo, ut possit ad spirituale prælium Christi milites præparare. c ¶ Eritis enim in aera &c.] Etiā si tam multa loquamini ut genera sunt linguarum: quid proderit cum omnia in aera soluant & nulli proficiant? d ¶ Et nihil sine uoce.] Nihil sine uoce linguam habens. e ¶ Si ergo nesciero &c.] Omnis sermo qui non intelligitur, barbarus iudicatur. f ¶ Et qui loquitʳ mihi, barbarus: sic & uos &c.] Quoniam spiritualia dona sectamini, illa ma/
B gis quærite quæ ædificēt auditores. g ¶ Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur.] Oratio hoc loco oris elocutio intelligitur. Sic ergo loquatur, ut gratiæ uerba quæ dicit, possint intelligi: siue oret, ut illi interpretandi gratia donetur. h ¶ Nā si orem lingua, spiritus meus orat.] Hoc dicit: quoniā si quis incognitis alijs linguis loquatur, mens eius non ipsi efficitur sine fructu, sed audientī: quicquid enim dicitur ignorat. Item si lingua dicam, non ego loquor, sed spiritus, qui in me est. Si autem ad orationem requiratur spiritus, sermo non intelligendus est, qui nonnunquam mente alia cogitante precatur. i ¶ Mens autem mea sine fructu est &c.] Qui non intelligo q̄d loquor. k ¶ Orabo spiritu &c.] Qui em̄ interpretatur, necesse est ut ante intelligat quod alijs est dicturus. Item sic est loquendū ut intelligant alij. l ¶ Cæterum si benedixeris spiritu.] Benedicitur omne quod uere & secundū deum dicitur. m ¶ Quis supplet locum idiotæ.] Laicum significat qui nullo gradu ecclesiastico fungitur. Aliter. Inanitatem scientiæ in corde ignari quis implet? n ¶ Quomodo dicit amē super tuam benedictionem &c.] Quomodo tuæ perhibet benedictioni testimoniū uel consensum. o ¶ Nam tu quidem bene gratias agis &c.] Quod superius dixerat, omni benedicas, hic ipsum exponit. p ¶ Gratias ago deo quod omniū uestrum linguis loquor.] Ne putetis me hanc quoq; gratiam non habere, & uos ideo prohibere, & idcirco nō loqui. q ¶ Sed in ecclesia uolo &c.] Sed malo perpauca ad ꝑfectum loqui, quam multa quæ nulli proficiant. Quidam iacte quærunt quæ sunt quinq; uerba: à quibus econtrario, quæ sint decem milia est quærendū. r ¶ Ut alios instruam &c.] Id est, proprio intellectu & simplici ratiōe. s ¶ Fratres nolite.] Scire debetis quādiu futuræ sunt linguæ, uel quare sint datæ. t ¶ Sed malicia paruuli estote &c.] Malicia debetis paruuli esse non sensu: simul ostendit neminem nisi paruulum malicia, sensu esse perfectum. Quia in maliuolam animam nō introibit spiritus sapientiæ. Sap. 1. a
u ¶ In lege scriptum est &c.] Etiā hoc signū dabo ut per sanctos meos inusitato sermone loquar, & D
nec sic eloquentē intelligent. x ¶ Itaq; linguæ in signū sunt &c.] Hic ostenditur crescente fide, signa cessasse quādo infidelium causa dāda esse prædicebatur. y ¶ Sed infidelibꝰ.] Ut eius saltem admiratione mouerentur. z ¶ Prophetiæ autē non infidelibus &c.] Maior est ergo & utilior quæ fidelibꝰ prodest & semꝑ est opus. a ¶ Si ergo cōueniat &c.] Hoc est si fieri potest ut concederē uobis qui omnes hoc uultis. b ¶ Intret & idiota &c.] Idiotæ nuꝑ credētes dicūtur hoc loco. c ¶ Nōne dicēt &c.] Sicut Iudæi de apostolis dixerūt: Hi pleni sunt musto. Aliter, sicut initio apostoli quādo acceperūt spiritū sanctū uisi sunt quasi ebrij. Act. 2. b
d ¶ Si aūt omnes prophetent &c. Occulta etiam cordis &c.] Quādo eius pulsatur conscientia per doctrinam. e ¶ Et ita cadens in faciem adorabit &c.] Sicut Nabuchodonosor adorauit Danielem: Vere deus uester ipse Dan. 2. e
est deus: postq̄ somniū quod oblitus fuerat & interpretationē eius audisset. f ¶ Quid ergo est fratres.] Quid ergo est faciendum, uel quid definiemus esse tenendum. g ¶ Cum conuenitis, &c.] Hoc est intelligi psalmum. h ¶ Apocalypsim habet, linguam habet &c.] Reuelationem aliquā mysteriorū, quod intelligitur reuelatio.

¶ Omnia

interpretationem habet: omniā ad ædificationē fiant. Siue lingūa quis loquitur secūdum duos, aut ut multum tres, & per partes & unus interpreterur. Si autèm nō fuerit interpres, taceat in ecclesia, sibi aūt loquatur & deo. Prophetæ åutem duo aut tres dicant, & cæteri dījudicent. Quod si alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat. Potestis enim omnes per singulos prophetare, ut omnes discant & omnes exhortentur. Et spiritus prophetárum prophetis subiectus est. Non enim est dissensionis deus, sed pacis: sicut & in omnibus ècclesijs sanctorum doceo. Mūlieres in ecclesijs taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse: sicut & lex dicit. Si quid åutē uolunt discere, domi ūiros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in ecclesia. An à ūobis uerbum dei processit, aut in uos solos peruenit? Si qūis uidetur propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo nobis, quia domini sunt mandata. Si quis autē ignorat ignorabitur. Itāq; fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere. Omnia åutem honeste & secundum ordinem fiant in uobis. Cap. XV.

NOtum aūtem uobis facio fratres euangeliū quod prædicaui uobis, qūod & accepistis, in qūo statis, per quod & saluamini: quā ratiōe prædicauerim uobis, si tenetis, nisi frūstra credidistis. Trādidi enim uobis in primis qūod & accepi: qūoniā Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum scripturas: & quia sepultus est, & quiā resurrexit tertia die secundum scripturas, & qūia uisus est Cephæ, & post hoc ūndecim. Deinde uisus èst plus quàm quingentis fratribus simul: ex quibus multi manent usq; adhuc: quidā aūt dormierūt. Deinde

A a ¶ Omnia ad ædificationem fiant.] Nihil fit in uobis quod non uos alterutrū ædificet. b ¶ Siue lingua quis loquitur secundū duos &c.] Hoc est uicissim prophetantes dicāt, & unus paulatim interpretetur. c ¶ Si autem non fuerit interpres, taceat &c.] Sua conscientia & dei teneat eū gratiam hāc habere. d ¶ Prophetæ autē duo aut tres dicant &c. Potestis enī omnes per singulos &c.] Non stantibus sed prophetis sedētibus. e ¶ Et spiritus prophetarū prophetis &c.] Siue gratia spiritus alteri prophetæ cōsensit ut alterutrū sibi cedant: siue spiritū humilitatis & charitatis debēt habere ꝓphetæ. Quia deus qui in ipsis est, nō est deus dissensionis neq; superbiæ. Itē hoc ait: quia in q̃ est spiritus prophetiæ, ipse alijs prophetis ꝑ societatem gratiæ subiectus est: in qua non æmulatur alterū prophetare cum ei fuerit reuelatū. f ¶ Sicut & in omnibus ecclesijs.] Sic est ubiq;, ne noui aliquid me
B uobis imperare putetis. g ¶ Mulieres &c.] Quia cōtra ordinem est naturæ uel legis, ut in conuentu uirorum fœminæ loquantur. Quæritur ergo quomodo alibi dicat, mulieres docere prudentiā & castitatē debere. Sed hoc in sexu suo: sed & hic designat locum, ubi taceāt, alibi eis loqui permisit, sicut & lex dicit. h ¶ Si quid autem uolunt discere.] Quia & uir prius factus est, & Sara dominum uocabat Abraham. i ¶ Domi uiros suos interrogēt &c.] Ne uiderer eas etiā discere uetuisse, domi illas hoc quod publice non decebat, facere debere præcepit. k ¶ An à uobis sermo dei processit &c.] Nunquid doctrina Christi aut ex uobis est, aut apud uos remansit. De scientia similiter est dicendum. l ¶ Si quis uidetur propheta esse, aut spiritualis cognoscat &c.] Hoc probatis uerum prophetam, si ista cognouerit domini mādata esse quæ dico: si quis autem ignorat hæc, ignorabitur & à nobis, & à domino dicente eis: qui se in eius nomine ꝓphetasse dicebant, nescio uos. m ¶ Itaq; fratres æmulamini ꝓphetare, & loqui linguis nolite prohibere.] Illud sectamini, hoc prohibere nolite. n ¶ Omnia aūt honeste & secundū ordinem fiant.] Nihil peruerso ordine aut per cōtentionem uel inanem gloriam faciatis. Cap. XV.

NOtum autem uobis &c.] Incipit causa resurrectionis. Inter cætera, quidam Corinthiorū etiam resurrectionem carnis ausi fuerant ex ueteris scientiæ præsumptione negare: qui hic ab apostolo arguunt. p ¶ Quod & accepistis.] Ne illi hoc non credidisse uiderentur: uel omnes creditum respuisse. q ¶ In quo statis &c.] In C
cuius doctrina statis, & per quod salutem speratis, & in præsenti de diuersis infirmitatibus sæpe saluamini. r ¶ Qua ratione prædicauerim.] Tota ratio prædicationis nostræ hæc est, ut resurrectionē credatis: hoc est enim primū omnium qui Christo deseruiunt: alioquin superfluus omnis labor est orationū ieiuniorūq; quem in hac uita patimini, cum uobis hic prospera uel aduersa cum infidelibus esse cōmunia uideantur: sicut & ipsi solent pagani ꝓponere: quid ab illis amplius habemus, & uerum est: Si horum laborū præmium in uita alia nō habemus, peiores illis sumus: quia illi uel in præsenti uoluptatum & luxuriæ consolationē habere uidentur. s ¶ Si tenetis nisi frustra &c.] Si fidei uestræ & laboris præmium non speratis, superfluū hæc credidistis. t ¶ Tradidi enim uobis &c.] In primordio siue maxime. u ¶ Quod & accepi.] Vel à le- D
ge uel à prioribus, siue per reuelationem Christi. x ¶ Quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundū scripturas.] Posset quidem apostolis prædicantibus & multa uirtutum signa facientibus haberi fides, esse ipsum Christū quem euangelizant: sed ut maiore beatus Apostolus autoritate firmaret hunc esse Christū saluatorem mundi, quem Moyses & prophetæ annunciauerūt: ideo secundum scripturas prædictum esse cōmemorat: sicut inter cætera Esaias propheta dicit: Sicut ouis ad occisio- Esa.53.c
nem ducitur, & quasi agnus coram tondente se obmutescit. Item infra idē propheta. Et dabit impios pro sepultura, & diuitē pro morte sua. Similiter Osee propheta, tertia die resurrectionem Christi futuram annunciat, dicens: Viuificabit nos post duos dies, in die tertia suscita- Osee.6.a
bit nos, & uiuemus in cōspectu eius. y ¶ Et quia resurrexit tertia die secundum scripturas, & quia uisus est.] Sicut Osee dicit: Viuificabit nos in biduo & die tertia resurgemus. z ¶ Et quia uisus est Cephæ.] Quod in euangelio dicitur: Apparuit Simoni. a ¶ Et post hæc Luc.24.e
undecim.] Iterum Petro & reliquis decem. b ¶ Deinde uisus est plusquā quingentis fratribus simul: ex quibus &c.] Vides quia in euangelio non omnes scriptæ sunt uisiones nisi quæ sufficerent ad fidem. Hic autem quoniā de apostolis dixerat, etiā hoc addidit, ne apostoli tanq; intimi eius, putarentur esse mentiti. Et ut maior fides multitudini testium haberetur: etiam multi uiuere dicuntur qui possint interrogati dicere quæ uiderunt.

¶ Deinde

Deinde uisus est Iacobo: deinde apostolis omnib. Nouissime aut omnium tanquam abortiuo uisus est & mihi. Ego enim sum minimus apostolorum, qui non sum dignus uocari Apostolus, quoniam persecutus sum ecclesiam dei. Grâtia autem dei sum id quod sum, & gratia eius in me uacua non fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui. Nôn ego autem, sed gratia dei mecum. Siue enim ego, siue illi, sic prædicauimus & sic credidistis. *Si* autem Christus prædicatur quod resurrexit à mortuis: quomodo quidam dicunt in uobis, quoniam resurrectio mortuorum non est? Si autem resurrectio mortuorum nô est, neq; Christus resurrexit. *Si* autem Christus non resurrexit: inanis est prædicatio nostra: inanis est & fides uestra. Inuenimur autê & falsi testes dei: quoniam testimonium diximus aduersus deum, quod suscitauerit Christum, quem non suscitauit, si mortui non resurgunt. Nam si mortui non resurgunt, neq; Christus resurrexit. Quod si Christus non resurrexit uana est fides uestra. Adhuc enim estis in peccatis uestris. Ergò & qui dormierunt in Christo, perierût. Si in hâc uita tantum in Christo sperantes sumus: miserabiliores sumus omnibus hominibus. Nunc autem Christus resurrexit à mortuis primitiæ dormientium: quoniam quidem per hominê mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Et sicut in Adam omnês moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabuntur. Vnusquisq; autem in suo ordine, primitiæ Christus: deinde hi qui sunt Christi: qui in aduêtu eius crediderût. Deinde finis: cû trâdiderit regnû deo & patri, cû euacuauerit omnem

A a ¶ Deinde uisus est Iacobo.] Iacobo seorsum apparuit. b ¶ Deinde apostolis omnibus.] Siue iterum, siue apostolis quos extra duodecim ad prædicandum misit. c ¶ Nouissime autem omnium.] Ne putarent eum audita potius q̃ uisa narrare. d ¶ Tanquam omnium abortiuo.] De cuius uita desperatû est. e ¶ Visus est & mihi.] In uia scilicet uel in têplo. f ¶ Ego enî sum minim⁹ apostolorum.] Minim⁹ tempore non labore.

Eccl.12.a g ¶ Qui non sum dignus &c.] Fili peccasti, ne adijcias uerum sed & de pristinis deprecare. Vnde & per

Esa.43.d Esaiam dominus dicit: Ego sum q deleo iniquitates tuas, & nô memorabor, tu autê memorare. Meli⁹ est enî dimissa recordari peccata, q̃ delêta obliuisci. h ¶ Gratia dei sum &c.] Non fuit sine fructu, sicut

Matth.12.c ille qui talentum domini defodit in terrâ. i ¶ Sed abundâtius illis omnibus laboraui.] Quia illis diutius. k ¶ Non ego autem &c.] Non ex

B me, sed gratia dei. nec se sine gratia dicit in euangelio laborasse, ne contra illud quod superius dixerat sibi aliquid dari uideret: nec gratiâ sine se, ut liberum seruaret arbitrium. l ¶ Siue enim ego &c.] Vnde igitur & nos sic prædicauimus & nos similiter credidistis: qa Christus idcirco surrexit primus, ut uiam resurrectionis aperiret: hoc illis cômemorat, ut illi quod consequens est negare non possint. m ¶ Si aût Christus prædicatur &c.] Quæ consequentia rationis. Iam enim hoc ipsum resurrectio est quod Christus à mortuis resurrexit. n ¶ Quomodo quidâ dicunt &c.] Alterû ex altero pendet: aut utrûq; negare aut utrunq; necesse est confiteri. o ¶ Neq; Christus resurrexit.] Cæterum rei non futuræ exemplû dare non debuit. p ¶ Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra &c.] Ergo & nos sine causa hæc prædicauimus si uere non resurrexit, & uos in illum frustra credidistis. Quidam hæretici animæ resurrectionem uolunt assignare non carnis, sed resurgere non dicit nisi quod cecidit & resurgit: ergo neq; anima morte cecidit, neq; semp iacuit corpus: alioquin surgere magis q̃ resurgere diceretur. q ¶ Inuenimur autê & falsi testes dei &c.] Non solum uani sed etiam falsi contra deum inuenimur extitisse: si quidem mortui non resurgunt. r ¶ Nam si mortui non resurgût &c.] Sed quoniam de illo nemo dubitat, & de nobis nemo dubitet. s ¶ Quod si Christus non resurrexit &c.] Si mentitus est se post triduum resurrecturum, mentitus est etiam se peccata dimittere. Aut ita: omnes in resurrectione eius baptizamur ut nostra peccata diluantur. Si ergo non resurrexit, nec nobis remissa sunt peccata. t ¶ Ergo & qui dormierût &c.] Maxime de his dicit, qui pro Christo sunt mortui: sine causa enim hanc uitam perdiderunt si aliam non habebunt. u ¶ Si in hac uita tantum &c.] C Illi enî uel in præsenti gloriantur: nos aût hic tribulatiôes quotidie sustinemus. x ¶ Nunc aût Christus &c.] Qd̃ apud omnes est certû: quia in primis probatum est. y ¶ Primitiæ dormientium.] Quia primus i incorruptione surrexit. Si ergo caput resurrexit, necesse est etiam ut cætera membra sequantur. z ¶ Quoniâ quidem &c.] Sicut per Adâ mors intrauit, qa primus ipse est mortu⁹: ita per Christum resurrectiô, qa primus resurrexit. Et sicut ille morientium forma est, ita & iste resurgentium. Aliter: spê resurrectionis uolens ostendere hoc dicit: sicut in Adâ mortales sumus: sic & in Christo immortales erimus. a ¶ Et sicut in Adam &c.] Omnes D quidem resurgêt, sed soli hi uiuificabûtur in Christo, qui Christi merebuntur copulari corpore. Item de cômuni morte & de cômuni resurrectione dicit. b ¶ Vnusquisq; aût &c.] Têporis uel honoris. c ¶ Primitiæ &c. deinde finis &c.] Tûc erit finis omnium etiam mortis, cum uniuersi resurgêt. d ¶ Cum tradiderit regnum deo & patri.] Regnum scilicet humani generis, secundum Petri epistolam & Apocalypsim Ioannis, patri tradendû asserit esse per filium: ut ibi regnet deus per gloriam, ubi per uitia diabolus ante regnabat. Deo & patri. Deo secundû humanitatem, patri secundum deitatê. Hoc loco calumniari solent Ariani dicentes minorem esse filium. Si enim tradet, inquiunt, patri regnû, ipse utiq; iam regnare desinet. Quibus primo dicendû est: quia hic nô de trinitatis substantia, sed de resurrectione tractabat, quam Christi resurrectione confirmat. Ergo secundû substantiâ eius loquitur qui à mortuis resurrexit. Si tamen ideo Christus non regnabit: quia regnû traditurus est patri: ergo nec pater regnarat anteq̃ ei tradaẽ a filio. Si aût pater non tûc primû regnauit, q̃uis tûc suscipiat regnû, nec filius illud q̃uis tunc tradere uideaẽ amittit. Aliter. In hoc deo patri Christus regnû tradit: quoniâ nemo potest ad patrê uenire nisi crediderit i Christo, sicut ipse in euâgelio dicit: Nemo uenit ad patrê nisi per me. e ¶ Cum euacuauerit &c.] Ioan.14.a
Euacuatis peccatis, euacuabunẽ à nobis oês côtrariæ potestates: ab eo q̃d nobis se sequêtib. principanẽ potestate qua nos uicerant. Virtus enim eorû nostra peccata sunt.

¶ Oportet

omnem principatum & potestatem & uirtutem. Oportèt autem illum regnare, donec ponat omnēs inimicos sub pedibus eius. Nòuissima autem inimica destructur mors. Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Cùm autem dicat, omnia subiecta sunt ei, sine dubio pratèr eum qui subiecit ei omnia. Cum autem subiecta fuerint illi omnia: tunc & ipse filius subiectus erit illi qui subiecit sibi omnia: ùt sit deus omnia in omnibus. Aliòquin quid facient qui baptizantur pro mortuis: Si omninò mortui non resurgunt: ut quid & baptizātur pro illis? Vt quid & nos periclitamur omni hora. Quòtidie morior? pròpter uestram gloriam fratres quàm habeo in Christo Iesu domino nostro. Si secūndū hominem ad bestias pugnaui Ephesi: quid mihi prodest, si mortui non resurgūt? Mānducemus & bibamus, cras enim moriemur. Nolirē seduci. Cōrrumpunt mores bonos colloquia mala. Eūigilare iusti, & nolite peccare. Ignòrantiam enim dei quidā habent. Ad reuerentiàm uobis loquor. Sèd dicet aliquis: Quomòdo resurgēt mortui? Quali

A a ¶ Oportet enim illum regnare donec ponat.] Cum omnibus scilicet suis. Donec, non semper finē significat: sicut est illud: Ego deus uester donec senescatis, & cætera talia. Aliter. Oportet, inquit, regnare omnibus Christū donec inimicos & in se incredulos, subijciat sibi & patri. Non est aūt una subiectio: nam iustos ad se fide & credulitate uenientes subijcit. Infideles autē & impios destruēs, subiugabit ætérna supplicio deputandos. b ¶ Omnes inimicos sub pedibus eius.] Quando alij uoluntate, alij erūt necessitate subiecti. c ¶ Nouissima autē inimica destruet mors, omnia &c.] Diabolus qui in Apocalypsi peccatum & mors appellat: quia autor est peccati & mortis. d ¶ Præter eum qui subiecit omnia.] Caute Apostolus dicit filio qui deo patri subiecit omnia, cuncta esse subiecta: ne & ipsum simul cū omnibus quæ subiecta sunt, credamus esse subiectum: quoniam à dextris patris

B sedet: æquali potestate cū patre iudicaturus. e ¶ Cum autem subiecta fuerint illi omnia.] Hic quoq; Ariani ita calumniantur, ut dicant, quia post resurrectionem omnium & finem erit filius patri subiectus, ut minor scilicet maiori. Quibus respondendum est: Subiectionē non semper ad diminutionē honoris pertinere, sed etiam ad charitatis officium: maxime cum & spiritus prophetarum prophetis dicatur esse subiectus: ut non sit deus ibi

Luc.2.g dissensionis sed pacis. Et ipse dominus Ioseph ac Mariæ scribitur fuisse subiectus. Multi sanè de hoc capitulo diuersa senserunt. Nam quidam dicunt, sicut in suis esurientibus esurit uel cibatur, ita & in ecclesia quæ est corpus eius ipse subijcitur. Alij aiunt quod ipsa humana natura quam induit, in gratiarumactionem semper sit subiecta diuinitati: cui secū unum faciendo omnia subiecerit. Multi etiā alia & diuersa dicunt, quæ inserere & enumerare, prolixum est. f ¶ Vt sit deus omnia in omnibus.] Tunc deus omnia in omnibus erit, cum euacuata morte, & omni malicia uel errore destructo, solus regnabit in cunctis. g ¶ Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis.] Quicunq; baptizati sumus in Christo, in morte ipsius baptizati sumus: id est, tā quasi cōmortui cum illo sumus. Quid ergo prodest nos huic mundo mori: si hunc cōtemptum uoluptatum uita non sequitur æterna? Item hoc est quod dicit: quia nō solum propter remissionem peccatorū baptizantur, sed & propter resurrectionem carnis nostræ. Carnem aūt nostram mortuam appellat quoniam hac morte anima non moritur. Vnde increpando ait: Aut quid facient qui baptizantur pro mortuis si omnino mortui non resurgunt, id est, quid baptizari opus est carnem si non resurgat? h ¶ Si omnino mortui non resurgunt ut quid & baptizantur pro illis &c.] Si nihil esset in futuro nō eramus tam stulti ut tantas tribulationes pro illis pateremur. i ¶ Quotidie morior.] Semper paratus ad mortem, & quotidie expecto me pro uestra gloria moriturum. k ¶ Per gloriam uestram fratres.] Per, non semper significatio iuramēti est. Nam si dicam per puerum misi, C non statim per puerū iurasse recte putabor. l ¶ Quam habeo in Christo Iesu domino nostro.] Ego habeo mercedem laborum in uobis: etiam si uos proficere nolueritis. m ¶ Si secundū hominē ad bestias pugnaui Ephesi: quid mihi prodest, &c.] Si nihil remunerationis à deo pro hoc certamine spero, quare pugnaui, ut hominibus forte placerē? Aliter. Hic bestias eos cōmemorat qui Ephesi seditionē aduersus eum mouerāt popularem propter Dianæ idolum, cuius culturam prædicatione apostolica destruebat. Quod autem manifeste constet, bestias cum quibus pugnauit Apostolus, aduersarios homines debere intelligi: idē in alia epistola memorat, dicēs: Et liberatus sum 2.Tim.4.d de ore leonis. In quo ostendit se sæuitiam Neronis euasisse quādo prima uice Romā uinct⁹ deductus est. Dicēs uero, quid mi- 1.Cor.15.e hi prodest si mortui nō resurgūt: illorum dogma destruit, qui dicunt ante corpora animas in cœ D lo factas, actum quendam propriæ conuersationis habuisse. Aliter. Multa dicuntur in epistolis quæ in actibus non continentur, & multa in actibus quæ in epistolis non scribuntur. Per allegoriam autem bestiæ possunt intelligi aduersariæ potestates: sicut ait in psalmo: Ne tradas bestijs animas confitentes tibi: ad quas hic dicit se pugnasse. n ¶ Manducemus & bibamus &c.] Increpat exemplo prophetæ gulæ deditos, desperatione futurorum, cuius rei crimen negatur eis remitti quoadusq; moriant. o ¶ Nolite seduci.] Ab his qui talia loquuntur. p ¶ Corrumpunt mores bonos colloquia mala.] Ne diceret, ergo tales nos iudicas qui facile seducamur? non, inquit, de uobis timeo sed de illorum conuersatione formido: sed quomodo mala colloquia bonos mores corrumpunt, ita econtrario bona colloquia malos mores ædificāt. q ¶ Euigilare iusti & nolite peccare.] Ille iustus est qui non peccat. r ¶ Ignorantiā enim dei quidam habent.] Ignorant uirtutem dei, qui cum putant suscitare non posse, potentiam eius ex sua imbecillitate censentes. s ¶ Ad reuerentiā uobis loquor.] Vt erubescatis uos his sermonibus tanquam adhuc paruulos erudiri. t ¶ Sed dicet aliquis.] Ipse sibi ex contradicentium persona proponit. Aliter. Præclarum hoc loco Apostolus de resurrectione carnis, frumentorum sumit exemplum. Quorum semen cum nudum seratur, non ita ut terræ mandatur renascitur, sed sicut in principio secundum ordinem unicuiq; seminū quale corpus deus esse præcepit, & quemadmodū iussit terrā producere ordinatione sua, durat & permanet: Ita & unicuiq; hominum carnem quā unicuiq; initio nascendi specialiter tribuit, in resurrectione restituet. Dicēdo aūt dat illi corpus sicut uoluit & nō sicut uult, ostendit à principio constitutionem dei immutabilē permanere. u ¶ Quomodo resurgent mortui &c.] Multi solent proponere utrū debilia corpora ut sunt defuncta resurgant. Quibus respondendū est in resurrectione nō debilitatis uitium sed integritatem

A integritatem reparari naturæ. Nunquam enim tam debile est corpus quàm cum fuerit in puluerem resolutũ. Qui ergo creditur totum reddere cur ex parte reparare dubitetur: hoc est, uerbi gratia, cur non reddat oculos qui totum restituet corpus. a ¶ Insipiens tu quod seminas non uiuificatur nisi prius moriatur.] Qui etiam naturalibus exemplis edoceri debueras, adhuc diuinis promissionibus infidelis existis. b ¶ Et quod seminas non corpus &c.] Sicut de grano resurgit fœcundior cum granis arista: ita & corruptibile corpus in gloria resurgit cũ augmẽto. c ¶ Deus autem dat illi corpus prout uoluit.] Sicut ab initio disposuit, ut omnia semina cũ putruerint in amplius reformẽtur. d ¶ Et unicuique seminũ proprium corpus.] Attẽde quia proprium corpus dixerit non alienum. e ¶ Non omnis caro eadem caro &c.] Cuius iussu in principio terra, tanta & tam diuersa cor-
B pora animata quæ non acceperat dedit, quid mirũ si eius iussu hominem restituat quem accepit? f ¶ Alia uolucrum &c.] Similiter & de aquis intellige quæ tantam diuersitatẽ uolucrũ & piscium ediderũt. g ¶ Et corpora cœlestia & corpora &c.] Qui talia fecit corpora elementorum, cur non possit exiguum corpus humanum reficere? h ¶ Sed alia quidem cœlestium &c.] Tota comparationis huius diuersitas ad hoc facit, ut credas unum genus reparare facile posse qui tanta fecit ex nihilo.
i ¶ Stella enim à stella differt in claritate &c.] Stellarum diuersitati, iustorum differentiam comparat: quos gradus uirtutũ in gloria, non peccata facient esse diuersos. Nam peccatorum diuersitas in cœlo non erit sed in pœna. k ¶ Seminatur in corruptione.] Vt nec febres iam nec cætera corruptibilitatis genera patiantur. Aliter. Sanctis & peccatoribus resurrectio carnis cõmunis est: sed sanctorum corpora æterna gloria uestientur cum incorruptione & immortalitate. l ¶ Seminatur in ignobilitate.] Quid tam ignobile quàm cadauer? m ¶ Surget in gloria.] In gloria splendoris ut sol. n ¶ Seminatur in infirmitate.] imbecillitatis humanæ. o ¶ Surget in uirtute.] In uirtute æternitatis. p ¶ Seminatur corpus &c.] Hic animale est corpus, quia non semper habet spiritum sanctum. Tunc uero semper manebit in sanctis. Item seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale. Aliter. Animale corpus dicit quod conditũ terræ corrumpitur. Spirituale uero quod incorruptum resurgit, ut possit aera penetrare festinãs ad cœlos. Primus Adam ad hoc factus est, tantum ut uiueret. Nouissimus Adam, id est Christus, ideo suscepit hominem, ut uiuificaret. q ¶ Factus est primus homo Adam in animam uiuentem, nouissimus Adam &c.] Notandum quod cum duos Adam dicit, eiusdem naturæ utrosque demonstrat. Quod contra Manichæos & Apollinaristas facit: qui negant à dei uerbo perfectum hominẽ esse susceptũ. C
r ¶ Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale &c. Primus homo de terra terrenus &c.] Cœlestis dicitur, quia nõ humanæ fragilitatis ritu, sed diuinæ maiestatis nutu & conceptus est & enixus: nã usque adeo naturã nostrã habuit, ut secundus Adam dicatur & homo. Aliter. Hic primũ & secundũ hominẽ, iuxta operã terrestrem & cœlestem dicit. Nã & Christus secundũ carnem, ex nostra massa fuit.
s ¶ Et qualis cœlestis, tales & cœlestes.] Si ideo ut hæretici uolunt, nostri generis assumptus homo nõ fuerit, quia cœlestis dicitur: ergo nec isti naturæ nostræ sunt, qui cœlestes appellãtur. Si uero de his nemo dubitat, nec de illis est ambigendum. D
t ¶ Igitur sicut portauimus imaginem &c.] Peccator, Adæ imaginem portat: iustus uero imaginem Christi. Ergo sicut portauimus ueterem hominem ante baptismũ, ita post baptismum portemus nouũ. u ¶ Hoc autẽ dico fratres, quia caro & sanguis regnum dei possidere non possunt &c.] Frequenter scriptura carnẽ pro operibus nominat carnis ut ibi: Vos autem in carne non estis, sed in spiritu. Aliter Caro sicut est, regnum dei non possidebit, nisi immortalitate uestita. x ¶ Ecce mysterium uobis dico.] Obscuritatem significat nominãdo mysteriũ. y Omnes quidẽ resurgemus &c.] Omnes homines resurgent: sed soli qui regnaturi sunt in gloria, mutabũtur. Siue ita, resurgemus omnes qui in aduẽtu Christi mortui inueniemur. Non omnes immutabuntur qui in corpore sine reperti, quia sancti soli beatitudinis gloriam cõsequent. Aliter in quibusdã Græcis codicibus habetur. Omnes enim dormiemus: non omnes immutabimur. In alijs autem: Omnes enim nõ dormiemus: omnes autem immutabimur, quod quadrat magis ad sensum Apostoli: quia hic sermo non de omnibus generaliter dicit, sed de solis sanctis. z ¶ In momẽto, in ictu oculi.] Per ictũ oculi, nimiam breuitatem uult significare momenti, ut quanta sit dei potentia ex resurrectionis celeritate cognoscas.
a ¶ In nouissima tuba &c.] Nouissima tuba, nouissimus aduẽtus intelligitur Christi: mortui autẽ uel peccatores intelligendi sunt: qui etiã uiuẽtes mortui esse dicũtur ut ad pœnã aut immortales aut absque aliqua mẽbrorũ diminutione resurgãt: uel certe simpliciter omnes mortuos resurgere dicit: & solos sanctos cũ his qui uiui iusti inuendi

Quali autem corpore uenient? Insipiens, tu quòd seminas nõ uiuificatur, nisi prius moriatur. Et quid seminas? Non corpus quod futurum est seminas, sed nudũ granum, utputa, tritici, aut alicuius cæterorum. Deus autem dat illi corpus sicut uult, & unicuique seminum proprium corpus. Nõn omnis caro eadẽ caro, sed alia hominum, alia pecorum, alia uolucrum, alia autem piscium. Et corpora cœlestia & corpora terrestria. Sed alia quidem cœlestium gloria: alia autem terrestriũ. Alia claritas solis: alia claritas lunæ, & alia claritas stellarum. Stella enim à stella differt in claritate, sic & resurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione: surget in incorruptione. Seminatur in ignobilitate, surget in gloria. Seminatur in infirmitate: surget in uirtute. Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale. Si est corpus animale, est & spirituale: sicut scriptum est. Factus est primus homo Adam in animam uiuentem: nouissimus Adam in spiritum uiuificantẽ. Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale est: deinde quod spirituale. Primus homo de terra terrenus, secũdus homo de cœlo cœlestis. Qualis terrenus: tales & terreni: Et qualis cœlestis: tales & cœlestes. Igitur sicut portauimus imaginẽ terreni: portemus & imaginẽ cœlestis. Hoc autẽ dico fratres: quia caro & sanguis regnum dei possidere nõ possunt, neque corruptio incorruptelã possidebit. Ecce mysteriũ uobis dico. Oẽs quidẽ resurgemus: sed nõ oẽs immutabimur. In momẽto, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui

A uenti fuerint in gloriam immutari. a ¶ Oportet enim corrupubile hoc.] Necesse est fieri qđ promissum est. b ¶ Induere incorruptelam &c.] Est quod induit, & est similiter indumentum. c ¶ Cum autem mortale hoc &c. Absorpta est mors in uictoria.] Vt euacuatis causis mortis per diuinam uictoriam: sibi absorpta non appareat. d ¶ Vbi ē mors uictoria tua? Vbi est mors stimul⁹.] Propheta ex persona iustorū loquitur insultantiū morti. e ¶ Stimulus autem mortis peccatū est.] Sagittæ mortis peccatum, per quod animæ iugulātur. f ¶ Virtus uero peccati lex.] Dū fortius & maius fit per scientiam peccatum. g ¶ Deo autem gratias qui dedit nobis uictoriā &c.] Victoriam illius peccati in q̄ lex per carnalem nostrā uoluntatem fuerat infirmata, quā Christus cruce & exemplo destruxit. h ¶ Itaq; fratres mei dilecti.] Reddita resurrectionis ratione de qua hæsita-
B bant: hortatur eos in dei opere permanere iam certos de retributione futura. i ¶ Stabiles estote & immobiles abundantes in opere domini &c.] Nemo uos de gradu spei futuræ ultra permoueat.

Cap. XVI.

De collectis autem quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui ecclesijs Galatiæ: ita & uos facite.] De sumptibus dicit, qui per singulas ecclesias collecti, Hierosolymā sanctis pauperibus mittebātur. l ¶ Per unā sabbati.] Vna sabbati dominica dies est: sicut in euangelio dicitur, dominum una sabbati surrexisse. m ¶ Vnusquisq; uestrū apud se reponat, recondens quod ei &c.] Vt paulatim reseruantes, non una hora grauari se putent: ut hilares datores diligantur à deo. n ¶ Dum autem præsens fuero &c. Veniam autem ad uos cum Macedoniam pertransiero &c.] Quia ita se agunt Macedones, ut non sit necesse mihi apud eos diutius demorari: apud uos autem necesse est ut maneam uel hyemem.

mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in uictoria. Vbi est mors uictoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? Stimulus autem mortis peccatum est: uirtus uero peccati lex. Deo autem gratias qui dedit nobis uictoriam per dominum nostrum iesum Christum. Itaq; fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles: abundantes in omni opere domini, semper sciētes quod labor uester non est inanis in domino.

Cap. XVI.

De collectis aūt quæ fiunt in sanctos: sicut ordinaui in ecclesijs Galatiæ: ita & uos facite per unam sabbati. Vnūsquisq; uestrū apud se reponat, recondens q̄d ei bene placuerit, ut non cū uenero tunc collectæ fiant. Cū autem præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittā perferre gratiā uestrā in Hierusalē. Quod si dignū fuerit, ut ego eam, mecū ibunt. Veniam aūt ad uos, cum Macedoniā pertransiero. Nā Macedoniā pertrāsibo. Apud uos aūt fortsitan manebo: uel etiā hyemabo: ut uos me deducatis quocunq; iero. Nolo enim uos modo in transitu uidere. Spero enim me aliquantulū temporis manere apud uos: si dn̄s permiserit. Permanébo aūt Ephesi usq; ad pentecosten. Ostiū enim mihi apertū est magnū & euidēs, & aduersarij multi. Si aūtē uenerit Timotheus, uidete ut sine timore sit apud uos. Opus enim domini operať, sicut & ego. Ne quis ergo illū spernat. Dedūcite aūt illū in pace, ut ueniat ad me. Expecto enim illū cum fratribus. De Apollō aūt fratre uobis notū facio, quoniā multū rogaui eū, ut ueniret ad uos cū fratribus, & utiq; non fuit uolūtas eius, ut nūc ueniret. Veniet aūt cū ei uacuū fuerit. Vigilate, state in fide uiriliter āgite & cōfortāmini, omnia enim uestra in charitate fiant. Obsecrō aūt uos fratres, nostis domū Stephanæ & Fortunati & Achaici: quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministeriū sanctorū ordinauerūt seipsos, ut & uos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperāti & laboranti. Gaudeo aūt in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniā id qđ uobis deerat, ipsi supplenerunt. Refecerūnt enim & meū spiritū & uestrū. Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt. Salūtant uos ecclesiæ Asiæ

Multa enim sunt quæ corrigantur in uobis: sicut medicus ibi moram habet, ubi plures ægrotant. o ¶ Permanebo aūt Ephesi usq; ad pentecosten: ostium enim mihi &c.] Ideo ibi permanebo, quia cum mihi euidens datus sit aditus prædicandi, sunt plurimi, qui resistant. C
p ¶ Si autem uenerit Timotheus &c.] Sine tribulatiōis formidine, uel etiam uestri contemptu. q ¶ Deducite aūt illum in pace ut ueniat ad me. Expecto enim illū cum fratribus.] Nihil admittentes, quod ad animæ eius faciat læsionem. r ¶ De Apollo autē fratre uobis notum facio quoniam multū rogaui eū ut ueniret ad uos cū fratribus, & utiq; non fuit uoluntas, ut nunc ueniret. Veniet autem cum ei uacuū &c.] Vigilate mētis oculis ad diaboli astutias præcauendas. State, quia stantibus difficile somnus obrepit. s ¶ Viriliter agite.] Muliebris enim omnis inconstātia & uarietas indicatur.
t ¶ Et confortamini, omnia enim uestra in D
charitate fiant.] Ve sit in uestra uirtute profectus, omnia nō inanis gloriæ causa, sed charitatis gratia facere festinate. u ¶ Obsecro autem uos fratres, nostis domū Stephanæ & Fortunati & Achaici quoniam sunt primitiæ Achaiæ & in ministerium sanctorū ordinauerunt seipsos: ut & uos subditi sitis eiusmodi & omni cooperanti &c.] Quia præsentes sunt apud uos, & in illis magnū potestis habere profectum. Siue quia mihi uenerunt pro uobis ministrare officiū charitatis.. x ¶ Refecerūt enim & meum spiritum & uestrū.] Meum spiritum charitate pro uobis, uestrū pro mea lætitia, refecerunt. y ¶ Cognoscite ergo q eiusmodi sunt.] Vnde & alibi ait: Cognoscite eos q ita ambulant, ut habetis formam nostram. Hos cognoscite, honorate cognoscentes eorū studiū uel laborem. Philip.3.d z ¶ Salutant uos ecclesiæ Asiæ. Salutant uos in domino multum Aquila &c.] Domesticam congregationem fraternitatis

Asiæ. Salutant uos in domino multum Aquila & Prisca: cum domestica sua ecclesia, apud quos & hospitor. Salutāt uos oēs fratres. Salutate inuicē ī osculo sancto. Salutatio mea, manu Pauli. Si quis non amat dominū nostrum Iesum Christum, sit anathema Maranatha. Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum. Charitas mea cum omnibus uobis in Christo Iesu. Amen.

A nitatis, ecclesiam nominauit. a ¶ Salutatio mea manu Pauli. Si quis non amat dñm nostrum Iesum Christum sit anathema.] Sicut illis qui cum amant redemptio uenturus est Christus: Ita & qui eum non amant anathema sit, id est ut illos abominetur & perdat. b ¶ Maranatha.] Magis Syrum est q̄ Hebræū, tametsi ex cōfinio utrarūq; linguarū aliquid Hebræum sonet. Et interpretatur dominus noster uenit.

c ¶ Gratia domini uobiscum.] Propriæ manus cōsueta subscriptio. d ¶ Charitas mea cū omnibus uobis.] C Vt quomodo uos ego diligo, ita & in Christo inuicem diligatis. e ¶ In Christo Iesu.] Non secundum seculi charitatem. f ¶ Amen.] Confirmatio est benedictionis hic sermo, sicut superius ipse demonstrat: quo modo inquiens, dicit amen super tuam benedictionem.

COMMENTARIA IN SECVNDAM epistolam ad Corinthios.

Paulus apostolus Iesu Christi.] Quæritur cur in omnibus epistolis contra usum epistolarum, primū suum nomen ponat, q̄ eorum ad quos literæ destinantur. Sed hoc ex autoritate apostolici ordinis, qa minoribus scripsit: ut etiam seculi iudices solent ad eos quos regūt, scripta dirigere. Per uoluntatem dei, id est non hominum uolūtate. Simul uult ostendere nō sine uoluntate patris se missum à Christo. B

b ¶ Et Timotheus frater &c.] Non dixit Paulus & Timotheus, quia nō ambo apostoli. ad Philippēses uero ubi non erat tanta autoritas necessaria, serui ambo ponuntur. i ¶ Cum omnibus sanctis qui &c.] Hic sancti possunt accipi sacerdotes, qui in prima ponuntur inuocātes dominum, & ad Philippenses cum episcopis & diaconibus. Ideo autem postea nominantur, ne parum intelligentes, eos prætermissos esse putarent. Cum sint in ecclesia cōprehensi Achaiæ, cuius est metropolis Corinthus. k ¶ Gratia uobis & pax à deo patre &c.] Hæc est solita salutatio. Hic gratias agit deo gaudens se ideo consolari ut ipse alios consoletur. l ¶ Benedictus deus pater domini nostri Iesu pater &c.] Quia ex ipso est omnis misericordia. m ¶ Et deus totius consolationis, qui consolatur nos.] Id est perfectæ cōsolationis, quia nō est minus tribulatione solatiū. n ¶ In omni tribulatione nostra.] Id est, non in aliquibus, sed in omnibus. o ¶ Vt possimus & ipsi cōsolari eos qui in omni pressura sunt: p exhortationē qua exhortamur & ipsi à deo.] Id est propterea liberamur, ut & nos alios consolari & de tristicia liberare possimus. Aut ita formā dat nobis alios consolandi, ut per exhortationē qua ipsi à deo consolamur agnoscamus quod deus timentiū se neminem derelinquat, & multo magis in futuro remuneret, quos etiam in præsenti non deserit. p ¶ Quoniā sicut abundāt passiones Christi in uobis.] Id est, p nomine Christi. q ¶ Ita & per Christū abundat consolatio nostra.] Vt Petrus est de carcere liberatus, & Paulus uisione domini & uoce cōfirmatus in templo. r ¶ Siue aūt tribulamur pro uestra exhortatione & salute.] Quia uos ad salutem hortamur: uel ut uobis exemplum tolerantiæ præbeamus. s ¶ Quæ operatur sufferentiam earundem passionum quas & nos patimur: ut spes nostra firma sit pro uobis.] Id est ideo liberamur ut ipsa re confirmemini nō pertimescere passiones, uel ut uos hortemur patienter ferre illa quæ ad præsentē consolationē pertinēt & futuram. t ¶ Scientes quoniam sicut socij passionum estis, simul & cōsolationū eritis.] Id est, hæc est spes nostra firma pro uobis. u ¶ Non enī uolumus uos ignorare fratres de tribulatiōe nostra quæ facta est in Asia.] Narrat suas passiones, ut illi se ad illarum comparationem parua pati cognoscant, maxime cum illi talia patiantur, qui uice Christi fuerant destinati. Sicut si quis discipulus doleat super iniuria sua, cum audierit magistrum maiora perpessum, consolatione accepta dolere desinit. x ¶ Quoniam supra modum grauati sumus.] Supra uirtutem grauati pondere passionum. y ¶ Ita ut tæderet nos uiuere &c.] Ita ut mori omni desiderio cuperemus. z Sed ipsi in nobis responsum mortis habuimus: ut nō simus fidentes in nobis &c.] Hoc est in nostra prudentia uel cautela. a ¶ Sed in deo qui suscitauit mortuos &c.] Ipsa mors docuit nos, omne humanum auxilium defecisse, & ab illo solo sperandum esse remedium, cui etiam possibile est mortuos suscitare.

SECVNDA EPISTOLA
AD CORINTHIOS

Paulus apostolus Iesu Christi, per uoluntatem dei, & Timotheus frater ecclesię dei quæ est Corinthi, cū omnibus sanctis qui sunt in uniuersa Achaia. Gratia nobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Benedictus deus & pater dñi nostri Iesu Christi pater misericordiarū, & deus totius consolationis, qui cōsolatur nos in omni tribulatiōne nostra, ut possimus & ipsi cōsolari eos qui in omni pressura sunt per exhortationē qua exhortamur & ipsi à deo. Quoniā sicut abundāt passiōes Christi in nobis: itā & per Christū abūdat cōsolatio nostra. Siue aūt tribulamur pro uestra exhortatione & salute: siue cōsolamur pro uestra cōsolatione: siue exhortamur pro uestra exhortatione & salute, quæ operatur tollerātiā earūdē passionū quas & nos patimur: ut spes nostra firma sit pro uobis. Scientes quoniā sicut socij passionū estis: sic eritis & cōsolatiōis: nō enim uolumus ignorare uos fratres de tribulatione nostra q̄ facta est in Asia: qm̄ supra modū grauati sumus supra uirturē: itā ut tæderet nos etiā uiuere. Sed ipsi in nobismetipsis respōsū mortis habuimus: ut nō simus fidētes i nobis: sed in deo D

in deo qui suscitat mortuos: qûi de tantis periculis nos eripuit & eruit, in quem speramus: quoniã & adhuc eri/ piet, adiûuantibus & uobis in oratione prô nobis: ut ex mûltarũ personis facierũ eius quæ in nobis est donatio nis, per multos gratiæ agantur pro nobis. Nãm gloria nostra hęc est, testimoniũ conscientię nostræ. Quôd in simplicitate cordis & synceritate dei, & nô in sapiêntia carnali, sed in gratia dei côuersati sumus in hoc mundo: abûndantius aũt ad uos. Nôn enim alia scribimus uo/ bis ꝙ qûæ legistis & cognouistis. Spêro aũt quod usꝗ in finem cognoscetis: sicût & cognouistis nos ex parte, qûia gloria uestra sumus sicut & uos nostra: in diẽ dñi nostri Iesu Christi. Et hâc côfidentia uolui prius uenire ad uos, ut secûndã gratiã haberetis, & per uos trãsirem in Macedoniã, & iterum à Macedonia uenirẽ ad uos, & à uobis deduci in Iudæã. Cûm ergo hoc uoluissem: nun quid leuitate usus sum? Aût quæ cogito, secundũ carnẽ cogito, ût sit apud me est & non est? Fidêlis autẽ deus, qûia sermo noster qui fuit apud uos, non est in illo, est & non, sed est in illo est. Dêi enim filius Iesus Christus qui in uobis per nos prædicatus est: per me & Siluanũ & Timotheũ, nô fuit in illo est & non, sed est in illo fuit. Quôtquot enim promissiones dei sunt in illo est. Ideo & per ipsum dicimus amen deo ad gloriam nostram. Qûi autem confirmat nos uobiscum in Christo, & qûi unxit nos deus & qûi signauit nos, dêdit pignus spiri/ tus in cordibus nostris. Êgo aûtem testem deum inuo/ co in animãm meam, quôd parcens nobis non ueni ul/ tra Corinthum, nôn quia dominamur fidei uestræ, sed adiutores sumus gaudij uestri. Nãm fide statis.

Cap. II.

STatui aûtem hoc ipsum apud me, ne iterum in tristi cia uenirem ad uos. Siẽnim ego contristo uos, & quis

A a ¶ Qui de tantis periculis eripuit nos & eruit adhuc in quem speramus, quoniã liberauit nos.] Scit se adhuc multa passurum qui sperat se liberandum. b ¶ Ad/ iuuantibus uobis.] Nisi laborans non dicitur ab alio iuuari. c ¶ Per orationem pro nobis.] Multum ualet oratio totius ecclesiæ quæ Petrum de car/ cere liberauit. d ¶ Vt ex multarũ personis facierum eius quæ in nobis est donationis per multos gratiæ a/ gãtur deo ꝓ nobis.] Id est ut ex multorũ conuentu pro eo q̃d uobis donamur, dño gratiæ referantur: uel quia multis donati sumus, plures côuer/ tentes, per nos gratiã agũt. e ¶ Nam glo/ ria nostra hæc est.] Ideo in ipsis passioni bus gloriamur quo/ niam conscientia nos minime reprehendit, eo quod gloriæ uel lu cri causa docere ui/ deamur. f ¶ Testi/ monium conscientiæ nostræ.] Id est bea/ ti mundo corde, quo niam ipsi deum uide bunt. g ¶ Quod in simplicitate & synceri B tate dei nô est.] Quo modo deus simplex est & syncerus. h ¶ Non in sapientia carnali sed in gratia dei conuersati sumus in mũdo.] Hoc non subdole uel astute do centes, ut sapiẽtia car nalis quæ mercede di strahitur, sed gratis: sicut à deo accepim⁹, uel dei solius causa docem⁹. i ¶ Abun dantius aũt ad uos.] A quib⁹ nec uictum qui nobis iure debe/ tur accepimus. k ¶ Non enim alia scribimus uobis.] Non confundor, quia uos nostis certum esse quod dico. l ¶ Quàm quæ legistis & cognouistis.] Id est, quæ legi stis in epistola, cognouistis in côscientia. m ¶ Spero au tem quod usꝗ in finem cognoscetis.] Id est, certus sum meum propositum non mutari. n ¶ Sicut & cognoui/ stis ex parte nos.] Quia nondum finis est, cum aũt ue/ nerit ex integro cognosceris. o ¶ Quia gloria uestra nos sumus sicut & uos nostra.] Sic gloriantur discipu li de bono doctore, quomodo & magister in bonis disci/ pulis gloriatur. p ¶ In die domini nostri Iesu Christi.] Quando & ueri magistri & boni discipuli probabũtur. q ¶ Et hac confidentia &c.] Id est, quod nihil aliud ue/ strum quæsiui ꝗ salutem. r ¶ Vt secundã gratiam ha/ beretis &c.] Quia primam in primo habuistis aduen/ tu: uel ut gratiam secundã præsentiæ meæ post literas ha beretis. ſ ¶ Cum ergo hoc uoluissem &c.] Quia pro/ missum non impleuerat, ne leuitatis accusaretur se excu sat. t ¶ Aut quæ cogito secundum carnem cogito.] C id est, secundũ carnalem uoluntatẽ, carnale enim est ali/ quem nulla maiore causa existente non facere quæ pro/ misit. u ¶ Vt sit apud me est & non.] Ideo non cogi/ to secundũ carnem ut nô mendax uel duplex inueniar. x ¶ Fidelis autem deus.] Ita & nos per quos ipse loquitur: dum eum imitamur non sumus infideles. y ¶ Quia sermo no/ ster q̃ fuit apud nos &c.] Nulla in eo am biguitas, nec nos uo/ bis sumus aliquando mentiti. z ¶ Dei e/ nim filius Iesus &c.] Quare cũ promisis/ set ire se ad centurio/ nis puerum non per rexit? Sed affuit spiri tuali gratia qui non affuit præsentia cor/ porali. Sed est in illo fuit id est immutabi/ lis ueritas, ut ad Moy sen dicit. Qui est mi/ sit me. Ille enim uere est, qui semper idem est. Exo.3.d a ¶ Quotquot enim ꝓmissiones dei sunt &c.] Omnia ue ritas promissionis in Christo est: quæ per nos ad dei gloriam prædicatẽ. b ¶ Qui D aũt confirmat nos uo biscum in Christo.] Gratia & doctrina. Et quia dixerat per nos, modo ostendit deum totũ facere, qui in eis ista omnia operatus est. c ¶ Et qui unxit nos deus.] Spiritu sancto uel chrismate. d ¶ Et qui signauit nos.] Illud signatur, quod aliquid intrin/ secus continet precio sum. e ¶ Et dedit pi gnus spiritus &c.] Id est pro arra, spiri/ tus gratiæ: omnis aũt arra pro magnitudi/ ne precij dari solet. Quantũ ergo precium est, cuius tan/ ta est arra? f ¶ Ego aũt testem inuoco.] Reddit cau/ sam non impleti promissi, hoc non suæ leuitati, sed illo/ rum infirmitati asserit deputandũ. g ¶ In animã meã.] Cuius secreta solus agnoscit. h ¶ Quod parcens uobis &c.] Ne in uobis acrius uindicarẽ. i ¶ Non quia do minamur fidei uestræ &c.] Nô quod ideo credideritis ut uobis dominemur, sicut i lege sacerdotes, & ideo uos terremus, sed omnia ad uestram facimus emendationẽ, ut hic in conscientia & in perpetuo gaudeatis, ne ipsa li/ bertate usi fueritis in peius. k ¶ Nã fide statis.] Fide nô lege .i. credẽdo Christo stare cœpistis. Cap. II.

STatui aũt hoc ipsum apud me: ne iterum in tristicia ue nirem ad uos.] Cogitaui uel disposui, ne in tristicia secũdo uenirem. Qui cum primũ credidistis, apud uos in gaudio fui. m ¶ Si enim contristo ego uos &c.] Propterea id facio ut possim gaudere de uobis.

¶ Nisi

quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me? Et hoc ipsum scripsi uobis, ut non cum uenero tristitiam super tristitiam habeam: de quibus oportuerat me gaudere confidens in omnibus uobis, quia meū gaudium omnium uestrum est. Nam ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi uobis per multas lachrymas: non ut cōtristemini, sed ut sciatis quā charitatē habeā abundantius in uobis. Si quis autē cōtristauit me, nō me contristauit: sed ex parte ut non onerem omnes uos. Sufficit illi qui eiusmodi est obiurgatio hæc quæ fit à pluribus: ita ut econtrario magis donetis & consolemini, nē forte abundantiori tristitia absorbeatur, qui eiusmodi est. Propter quod obsecro uos, ut confirmetis in illum charitatē. Ideò enim & scripsi uobis ut cognoscam experimentum uestrum an in omnibus obedientes sitis. Cui autem aliquid donatis, & ego. Nam & ego quod donaui: si quid donaui propter uos in personā Christi, ut non circumueniamur à satana. Non enim ignoramus cogitationes eius. Cum uenissem autem Troadem propter euangelium Christi, & ostium mihi apertū esset in domino, non habui requiem spiritui meo, eo quod non inuenerim Titum fratrem meum. Sed ualefaciens eis, profectus sum in Macedoniā. Deo autē gratias qui semp triūphat nos in Christo Iesu: & odorē noticię suę manifestat p nos in omni loco: qa Christi bonus odor sumus deo in his qui salui fiūt, & in his qui pereūt. Aliis quidē odor mortis in mortē, aliis aūt odor uitæ in uitā. Et ad hęc quis tam idoneus? Nō enī sumus sicut plurimi adulterantes uerbum dei: sed ex synceritate sicut ex deo coràm deo in Christo loquimur. Cap. III.

Incipimus

A a ¶ Nisi qui contristatur ex me.] Qui enim contristatur, intelligit se peccasse: sicut æger qui dolorē sentit, potest percipere sanitatem, & ad medici lætitiam peruenire. b ¶ Et hoc ipsum scripsi uobis.] Modo enim ideo scribo uel ante scripsi, ut literis emendati, præsentē me gaudere faciatis. c ¶ Vt non cum uenero tristiciā super tristiciam habeā.] Tristiciam habeo qa peccastis: quæ magis augebit, si uos non perfecte uidero emendasse. d ¶ De quibus oportuerat me gaudere.] De quibus semp gaudere debuerā, uel de emendatione gratulari. e ¶ Confidens in omnibus uobis: &c.] Id est, confido uos intelligere, quia tunc sit uerum gaudium uestrum si ego gaudeā. Siue cōfido quod me taliter diligatis, ut meum gaudium uestrum esse dicatis. f ¶ Scripsi uobis per multas lachrymas.] Primā epistolam qua uos corripui, & hinc intelligendum q̄ fuerit de omnium salute sollicitus. g ¶ Non B ut contristemini: sed sciatis quam charitatem habeam.] Non ideo commemoro ut iterum cōtristemini: sed ut sciatis me omnia in charitate fecisse. h ¶ Abundātius in uobis.] Ex maiori sollicitudine, abundantiorem cognoscite charitatem. i ¶ Si quis autem contristauit.] Quia per illius peccatum uos etiam correpti, amplius profecistis. Siue qui me emendauit, non me penitus contristauit. k ¶ Sed ex parte.] Id est, ex ea solū parte qua nocuit sibi, dū illi necesse est poenitere. l ¶ Vt nō onerē omnes uos.] Ideo scribo eum recipi, ut non oneremini si per uestrā duritiā desperauerit de salute. m ¶ Sufficit illi qui eiusmodi est &c.] Non de illo solū dicit qui paternū polluit thorum, sed de omni peccante: nā multos illic peccasse, epistola prima demonstrat. n ¶ Ita ut econtrario magis donetis.] Vt contra obiurgationem donetis ueniam. o ¶ Et cōsolemini.] Verbis prophetiæ dicētis: Nolo mortē peccatoris. Et, iniquus quacūque die fuerit conuersus non memorabuntur peccata eius. Ezech. 18. f & 33. c p ¶ Ne forte abundantiore &c.] Ne forte per desperationē indulgentiæ absorbeat gurgite uitiorū, & à diabolo persuasus, ad infidelitatis & blasphemiæ maiora præcipitia deducat. q ¶ Propter quod obsecro uos &c.] Qua perfecte recognoscat se ueniā consecutū. r ¶ Ideo enim & scripsi uobis ut cognoscam &c.] Vt uideam si quomodo obaudistis in uindicando: ita obaudiatis in indulgendo. Obedientia enim illa uera & perfecta est, quæ in nullo contemnit. s ¶ Cui autem aliquid donatis, & ego.] Sicut uobiscum uindicaui: ita & dono uobiscū. C t ¶ Nam & ego quod donaui.] Non in mea persona, sed in Christi qui dixit: Quæcunque solueritis in terra, erunt & in coelo soluta. Matth. 16. c u ¶ Si quid donaui propter uos.] Ne uos grauemini uel cōtristemini. x ¶ In persona Christi.] Quia uice fungimur Christi. y ¶ Vt non circūueniamur &c.] Nec enim eius ignoramus uersutias. Idē similiter circumuenit per nimiā duritiam peccatores, ut pereāt desperando: quomodo nimia remissione minime corrigendo. Vnde Salomon ait: Non declines in dexteram neque sinistrā. Prouer. 4. d Quamuis ergo tota epistola cōtra Nouatum sit, tamen hic euidentissime ostēditur à diabolo circumuentos poenitentiā denegare: cuius ista uersutia est: ut sub specie iustitiæ fallat incautos. z ¶ Cum uenissem autē troadem &c.] Modo illis uult probare quāto amplius eos diligat: quorum causa tantum sollicitus est ut cum essent illi omnia prospera, nullam requiē habueris, quia Titū quē ad eos uidēdos miserat, D non inuenit, timēs tā, ne minime eos correxisset, quia nondum ei quicq̄ renunciauerat Titus. a ¶ Sed uale faciens eis &c.] Cito inde egressus sum: quāuis occasionē habuerim prædicandi. b ¶ In Macedoniam.] Per quā à nobis Titus erat utique rediturus. Vicinior est enim Macedonia Achaiæ q̄ Troadæ: denique cum ibi esset, dicit Titum postea aduenisse. c ¶ Deo aūt gratias &c.] Triūphare facit nos per Christū, uel in nobis ipse triūphat. d ¶ Et odorem &c.] Odor noticiæ dei, per doctrinam manifestat & signa. Odor aūt ideo dicitur, quia sentitur potius q̄ uidetur, & quia primo credentes, aliquid tanq̄ per modicum odorem sentire ualebāt. e ¶ Quia Christi bonus odor &c.] Quidā ita dicūt, noster labor deo semper est gratus, qa omnibus prædicamus seu uelint credere seu nolint: sed hic proprie de illis dicitur, qui uel sanabantur per ipsos, uel in quibus uindicta fiebat. Bonus ergo odor in utrisque qa iustus. f ¶ Et ad hæc &c.] Ad hæc facienda quis potest tam idoneus esse q̄ nos qui ad hoc sumus electi? g ¶ Nō enī &c.] Pseudoapostolos tāgit humanū sensum diuinæ prædicatiōi miscētes. Vnde Esaias ait: Caupones tui miscēt uino aquā, id est, meræ doctrinæ adulationis mollia uerba, qbus hoies nō tā inebriati feruеāt q̄ delectati tabescāt. Esa. 1. f h ¶ Sed ex &c.] Ex deo pcessit doctrina quā scimus ipso præsente i psona dicere Christi .i. sicut ipse prædicauit. CAP. III.

 Incipimus

INcipimus iterum nosmetipsos cõmendare. Aut nunquid egemus sicut quidam commendaticijs epistolis ad uos aut ex uobis. Epistola nostra uos estis, scriptã in cordibus nostris quę scitur & legitur ab omnibus hominibus, manifestari, quoniã epistola estis Christi ministrata à nobis & scriptã, non attramento, sed spiritu dei uiui, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Fiduciam autẽ talem habemus per Christũ ad deum. Non quod sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis: sed sufficientia nostra ex deo est. Qui & idoneos nos fecit ministros noui testamẽti: nõn litera sed spiritu. Litera enim occidit: spiritus autem uiuificat. Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in gloria: itã ut non possent intendere filij Israel in faciem Moysi propter gloriam uultus eius quæ euacuatur: quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria? Nã si ministratio damnationis in gloria est: multò magis abundat ministeriũ iusticiæ in gloria. Nam nec glorificatum est quod claruit in hac parte, propter excellentem gloriam. Si enim quod euacuatur per gloriam est: multo magis quod manet in gloria est. Habentes igitur talem spem multa fiducia utimur. Et non sicut Moyses ponebat uelamẽ super faciem suam: ut nõn intenderent filij Israel in faciem eius: quod euacuatur: sed obtusi sunt sensus eorum. Vsq; in hodiernum

A INcipimus iterum nosmetipsos commendare.] Non ut cõmendemus nos uobis ista dicendo, laudare nos uolumus: sed hæc ne ab alijs seducamini cogimur commemorare. b ¶ Aut nũquid egemus sicut quidã &c.] Quos non cõmendat gratia uirtutum, illos digne commendãt epistolæ amicorum. c ¶ Epistola nostra uos estis.] Per uestram fidem omnibus commendamur, sicut alibi dicit: Signaculum apostolatus mei uos estis. d ¶ Scripta in cordibus &c.] In conscientijs nostris. & uos nobis prædicantibus credidisse, uel in corde nostro est prædicatio per quam epistola nostra estis facti, quæ cognoscit & quæ legitur ab omnibus hominibus & manifestatur. e ¶ Quomiã epistola estis Christi ministrata à nobis.] Omnibus manifestũ est, Christo uos per nostrã credidisse doctrinam, confirmante uirtutẽ spiritu sancto. Siue uere hinc cognoscimini Christi esse, quod eius spiritũ accepistis. f ¶ Ministrata à nobis.]
B Hoc est spiritu sancto præparata. g ¶ Et scripta: nõ atramento: sed spiritu &c.] Hic differentiã inducit legis & gratiæ. Iudæi in dura materia legem acceperunt, significante duritiam mentis eorum, sicut & uelamen faciei Moysi, cordis eorũ uelamen ignorantiæ portendebat. Nos uero quamuis legem Christi scriptam in euangelijs habeamus: tamen in primis non quasi absentes tabulis scriptis, sed præsentes per auditũ domini uerba corde suscepimus. Euangelia uero post modum scripta sunt, ad memoriã posterorum. Si ergo inexcusabiles sunt qui legem in lapidibus acceperunt: quãto magis nos qui uerba Christi suscepimus si peccemus: ut ad Hebræos scribitur. Si enim illi non effugerũt
Heb.2.b super terram loquente illis, & reliqua. h ¶ Fiduciã autem talem habemus per Christum ad deum.] Quia nouimus uos per nos credidisse: uel quod nos non humana epistola sed gratia diuina cõmendat. i ¶ Non quod &c.] Vult ostendere se nihil sua prudẽtia facere uel uirtute, quia pauci homines rustici, nunq̃ sine dei gratia totum mundum saluare potuissent. k ¶ Sed sufficientia &c.] Ideo hoc præmisit, quia dicturus erat tanto maius se q̃ Moysen mysterium suscepisse: quanto maius est nouum testamentũ lege, ut eos à falsis apostolis sibi detrahentibus reuocaret. l ¶ Qui & idoneos nos &c.] Dũ ad hoc idonei adimplendũ non essemus. m ¶ Non litera &c.] Nõ literæ legis sed spiritui gratiæ ministrantes. n ¶ Litera enim &c.] Quomodo alibi dicit legẽ
Rom.7.c esse spiritualem spiritualibus. Cæterum peccatores occidit. gratia autem uiuificat impium cõuertentẽ. Quidam dicunt q̃ historicus intellectus occidat: nescientes quod nec ubiq; historia, neq; ubiq; possit allegoria seruari: nã

sicut quædam in figura dicta sunt, ita si præcepta uelis C allegorice intelligere, omnem uirtutem eorum euacuãs, omnibus aperuisti uiam delinquendi. Sed ille uerus spiritualis intellectus est qui non uerisimilibus coloribus pulchrum mendacium pingit, sed uirtute rerum ipsam rem exprimit ueritatis. o ¶ Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in gloria.] Quæ mortificat peccatores: cæterum ipse eam sanctã & iustam & bonam alibi dicit. p ¶ Ita ut non possent intendere filij Israel in faciẽ Moysi.] Id est contra Manichæos. Nunq̃ enim Apostolus posset contrario comparare, id est, maiorẽ ministrorum noui testamenti q̃ Moysi gloriam dicere, si inter eos non uideretur esse communio. q ¶ Propter gloriam uultus eius quæ euacuatur.] Gloria legis per gloriã euangelij euacuatur: sed ita euacuatur ut proficiat sicut infantem ipse dicit euacuari in uiri perfecti ætatem. Semen quoq; euacuatur in fru- D ctum, melior fructus semine, sed sine eo esse non potest. Fructus non perit, sed multiplicabitur semen in fructu & ita euacuatur sicut prophetia & scientia destruentur. r ¶ Quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria.] In gloria nostra quæ ut perfecta nõ potest euacuari. s ¶ Nã si ministratio damnationis in gloria est.] Exposuit quod superius dixerat: literam occidere, ministrationẽ esse mortis iam dãnando peccantes. t ¶ Multo magis abundat &c.] Quod ministrat iusticiam admittendo peccata. u ¶ Nam nec glorificatum est &c.] In comparatione gloriæ euangelicæ obumbratur gloria legis: ut orto sole lumen obtunditur lunæ cum tamen suo tempore magnũ habeat fulgorem: hoc ostẽdit etiam dominus cum ascendens montẽ solus, splendore solis uisus est radiasse: cum tamen Moyses & Helias uisi in gloria, referantur, & ideo uox desuper patris ipsum solum præcepit audiri. x ¶ Si enim quod euacuatur per gloriam est &c.] Si euacuandum per gloriam datum est testamentum, quanto magis erit quod permanet gloriosum. y ¶ Habentes igitur talem spem.] Talem spem gloriæ, quia spe salui facti sumus. z ¶ Multa fiducia utimur.] In deo qui fecit nos idoneos. a ¶ Et non sicut Moyses ponebat uelamẽ super faciem suam.] Non ita facimus, quia iam omnes Christiani uident gloriam domini sancto spiritu reuelante. b ¶ Vt non intenderẽt filij Israel &c.] Vsq; in finem eius: id est, usq; in finem uitæ eius: ita & lex non intelligitur usq; dum in finem eius id est, dum Christo credatur. c ¶ Quod euacuatur.] Velamẽ nũc euacuatur in Christo. d ¶ Sed obtusi sunt sensus eorũ, usq; in hodiernũ diem.] Nisi enim crediderint, intelligere secundũ prophetã omnino non possunt.

¶ Idipsum

num diẽ idipsum uelâmen in lectione ueteris testamenti manet nõ reuelatum, qũod in Christo euacuatur: sed ũsq; in hodiernũ diem quum legitur Moyses, uelamen positum est super cor eorum. Cum aũtem cõuersus fuerit ad deum auferetur uelamen. Dominus autem spiritus est. Vbi ãutem spiritus domini, ibi libertas. Nõs uero omnes reuelata facie gloriam domini speculantes, in eãndem imaginem transformamur à clãritate in claritatem tanquam à domini spiritu.

Cap. IIII

IDeo hãbentes hanc administrationem, iuxta quod misericordiam consecuti sumus, nõn deficimus, sed abdicamũs occulta dedecoris, nõn ambulantes in astutia: nẽq; adulterãtes uerbum dei, sed in mãnifestatione ueritatis, commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum cõram deo. Quod si ẽtiam opertũ est euangeliũ nostrum, in his qui pereũt est opertum, in quibũs deus huius seculi excæcauit mentes infidelium, ut non fulgeat illuminatio euangelij gloriæ Christi qũi est imago dei. Nõn enim nosmetipsos prędicamus, sed Iesum Christum dominũ nostrum. Nõs autem seruos uestros per Iesum, quõniam deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illũxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis dei in faciẽ Christi Iesu. Hãbemus autem thesaurum istũm in uasis fictilib9, ut sublimitas sit uirtutis dei, & nõ ex nobis. In õmnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur. Aporiãmur, sed nõ destituimur. Persecutionẽ patimur, sed non derelinquimur. Humiliamur, sed nõ cõfundimur. Deijcimur, sed nõn perimus. Sẽmp mortificationẽ Iesu Christi in corpore nostrò circũferẽtes, ut & uita Iesu manifestẽt in corporibus nostris. Sẽmp ẽm nos qui uiuim9 in mortẽ tradimur ꝑpter Iesum, ut & uita Iesu manifestẽt in carne

A a ¶ Idipsum uelamen in lectione ueteris testamenti manet non reuelatum.] Cuius figuram ille gestabat in facie. b ¶ Quod in Christo euacuatur.] Qui finis est legis. c ¶ Sed usq; in hodiernũ diem cum legitur Moyses, uelamen &c.] Ignorantiæ, super cor eorum quibus legitur Moyses: id est Iudæorũ. d ¶ Cum autem conuersus fuerit &c.] Cum conuersus fuerit Iudæ9 sicut Moyses conuertebatur ad dominum audiendũ. e ¶ Dominus aũt spiritus est.] Nihil in illo obscurũ uel uelatũ. f ¶ Vbi autem spiritus domini, ibi libertas.] Liber est spiritus, & idcirco non potest uelamen accipere, cũ magis ipse omĩa reuelet, quia qui spiritum dei habet, omnia illi nuda sunt & aperta, qa spiritus omnia scrutatur. g ¶ Nos uero omnes reuelata facie gloriam domini speculantes.] Euidenter & clare domini gloriam cõtemplamur. h ¶ In eandem imaginem transformamur.] Quam domi-
B nus ostendit in mõte, sicut alibi dicit: Qui transfigurauit corp9 hũilitatis nostræ, conforme corpori claritatis suæ: Siue transformamur q̃tidie & nitimur transformari. i ¶ A gloria in gloriã tanquã à domini spiritu.] Id ẽ, ab hac gloria in futuram proficimus, spiritu domini operante.

Cap. IIII

IDeo habentes hãc administratiõem.] Quia per nos idonei tanto officio non eramus. l ¶ Non deficimus.] In omnibus tribulationibus nostris. m ¶ Sed abdicamus occulta dedecoris.] Id est occulta uitiorum. Dedecus est enim delinquere Christianum. n ¶ Non ambulantes in astutia.] Nõ turpis lucri gratia prædicãtes. o ¶ Neque adulterantes uerbum dei.] Per adulationem excusando peccata, ut aliqui causa lætificãdi cor hominis uerbo dei sermonẽ uilem admiscent, & per terram repunt. p ¶ Sed in manifestatione &c.] Sed ita manifestũ est apud homines uerum esse quod dicimus, ut eorum conscientia testimoniũ ꝑhibeat nobis, qui resistant. q ¶ Coram deo.] Nõ hominibus, id est, nõ ꝑpter ipsos eis nos cõmendamus. r ¶ Quod si etiam &c.] Quasi aliquis illi obiecisset, quod hanc non omnes intelligant ueritatem, sed non credentes, inquit, uel subdoli non fideles, etiam plurimi Iudæorũ ignorabãt. s ¶ In quib9 deus huius seculi &c.] Deus seculi potest ita accipi quomodo princeps mũdi, quia ipse sibi in infidelibus uẽdicat principatum: sed propter calumniã hæreticorum ita intelligendum est, ut dicamus deum mentes infidelium huius C seculi merito infidelitatis excæcasse, sicut ait saluator: In iudicium ueni in hunc mundum, ut qui non uident uideant, & qui uident cæci fiãt. ioan. 9. g Et ipse Apostolus alibi ait: Quia nõ crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati: 2. Cor. 2. c misit illis deus spiritũ erroris: hoc est dari permittit, quia credere noluerunt: quasi si medic9 inobedientem ægrum deserat, ipse ægritudinẽ dicẽ prolõgasse, cũ tota illius culpa sit, quia audire cõtempsit. Tamẽ si rursus roget & obtemperet, potest recipere sanitatem. t ¶ Qui est imago.] Imago expressa substantia dei, sicut scriptũ est ad Hebræos. u ¶ Non enim &c.] Qui enim commoda propria quærit, non Christum, sed semetipsum prædicat, sicut qui suo uẽtri seruiũt. x ¶ Nos autem seruos.] Quia uestræ utilitati omĩa procuram9 exemplo Christi, qui formam serui accepit, non gloriæ, nec auaritiæ causa do-
cemus. y ¶ Quoniã D deus qui dixit &c.] Hoc cõtra omnes inimicos ueteris testamenti, quia à patre Christi est datum. z ¶ Ipse illuxit in cordib9 &c.] Illuxit primus in cordibus nostris per Iesum Christum, ut nos alios illuminare possimus. a ¶ In facie Christi Iesu.] Quæ claritas est in facie Christi maior q̃ Moysi: uel in ꝑsona Christi nos homines scientia illuminamus. b ¶ Habemus aũt.] Hic incipit ostẽdere quare tanta & talia patiant, quia de hoc illis pseudoapostoli detrahebant. c ¶ Thesaurũ &c.] Thesaurũ gratiæ spiritualis in fragili corpore baiulam9, in quo etiã cum alios sanemus, ipsi aliquotiens infirmamur, ut quod facimus nõ nr̃æ uirtutis, sed dei esse noscatur. d ¶ In omibus.] Persecutionem quidem patimur, sed per solatiũ futuræ spei, nõ angustiamur, sed ampli9 delectamur. e ¶ Aporiamur &c.] Et cæde & opprobrijs, sed diuino nõ desolamur auxilio. f ¶ Deijcimur, sed non perimus.] Vsque ad desperationẽ uitæ uenimus, sed nõ morimur: sed & si morimur, nõ perim9. g ¶ Semper mortificationem.] Per tribulationẽ sicut alibi ait: Quotidie morimur ꝑ uestram gloriam: 1. Cor. 15. d ergo si cõmorimur inquit, & cõuiuemus. Illi aũt qui nolunt cõmori, nec conuiuent. h ¶ Semper enim &c.] Quandiu sumus in corpore. i ¶ Propter Iesum &c.] Nõ ꝑpter opera mala, sed ꝑpter corpus eius, id est, ecclesiã patimur, qđ passus est ille ꝑ nobis, ut uita ei9, hoc ẽ æterna manifestẽt i carne nr̃a mortali, ut posset fieri im-

carne nostra mortali. Ergo mors in nobis operatur, ui/ta autem in uobis. Habentes autem eundem spiritum fi/dei, sicut scriptū est: Credidi propter quod locutus sum, & nos credimus ꝑpter quod & loquimur, scientes quo/niam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & constituet uobiscum. Omnia enim propter uos, ut gra/tia abundans, per multos in gratiarum actione abūdet in gloriam dei. Propter quod non deficimus. Sed licet is qui foris est noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est renouatur de die in diem. Id enim quod in præ/senti est momentaneum & leue tribulationis nostræ: su/prà modum in sublimitate æternū gloriæ pondus ope/ratur in nobis, non contemplantibus nobis quæ uiden/tur, sed quæ non uidentur. Quæ enim uidentur, tempo/ralia sunt: quæ autem non uidentur, æterna sunt.

Cap. V

SCimus enim quoniā si terrestris domus nostra hu/ius habitationis dissoluatur, quod ędificationem ex deo habemus domum nō manufactam, sed æternam in cœlis. Nam & hoc ingemiscimus, habitationem no/stram quæ de cœlo est superindui cupiētes: si tamen ue/stiti & non nudi inueniamur. Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quod nolumus expoliari, sed superuestiri, ut absorbeatur quod morta/le est à uita. Qui autē efficit nos in hoc ipsum deus qui dedit nobis pignus spiritus. Audentes igitur semper & scientes, quoniam dum sumus in hoc corpore, peregri/namur à domino. Per fidem enim ambulamus, & non per speciem. Audemus aūt & bonam uoluntatē habe/mus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad dominum

A fieri immortalis. Nondum enim apparuit in nobis quid
Ioan.3.a erimus. a ¶ Ergo mors &c.] Nunqd in nobis semper erit mors, & in uobis uita & futura & præsens? b ¶ Ha/bentes autem &c.] Increpat eos qui falsis apostolis cre/diderunt: idcirco Paulum passionibus subiacere, quia si dei minoris sit. Si er/go per fidem tribula/ri non possit, econtra/rio ostēdit se propter fidem talia sustinere: illos uero causas odij non habere per adu/lationē atq; dissidiū. Vnde ad Galatas ait:
Gal.6.c Qui uolunt in carne placere tantū, ut cru/cis Christi persecutio/nem minime patian/tur. c ¶ Credidi ꝓ/pter &c.] Hoc testi/monio credere se pro/bat. Si enim ille ideo quia credidit loque/batur: nemo enim sa/næ mentis alteri affir/mat quod ipse nō cre/dit: ergo & nos qui lo/quimur, inquit, credi/mus: qui etiā propte/rea tribulamur.
d ¶ Sciētes quoniā.] Firmiter tenētes hāc fidem, à qua nec mor/te diuellimur. e ¶ Et nos cum Iesu &c.] Si/cut illum suscitauit, & nos, si ꝑ eo morimur.
B f ¶ Omnia propter uos.] Oīa ideo pa/timur, quia fideliter uestram salutem quæ/rimus & optamus.
g ¶ Vt gratia abun/dans ꝑ multos in gra/tiarum actiones &c.] Hunc sensum habet, ut per multitudinem credentium propter gratiam abundantē, & gratiarū actio abū/det in gloria dei. h ¶ Propter qd' non.] Propter uos & propter gloriā dei in omnibus tribulationibus & op/probrijs non cessamus. i ¶ Sed licet is qui foris est no/ster homo corrumpatur.] Licet corpus passionum iniu/rijs corrumpatur, anima tamen spe futurorum quotidie confirmatur ad omnia sustinenda. k ¶ Nam id quod præsens est &c.] Præsens tribulatio quantolibet tempo/re perseuerās, ad comparationem immensæ gloriæ æter/
Rom.8 næ breuis & facilis est, sicut ad Romanos ait: Existimo enim quod non sunt condignæ passiones huius tempo/ris ad futuram gloriam. l ¶ Supra modum in sublimi/tate.] Quia nulla comparatio potest esse. m ¶ Aeternū gloriæ pondus operatur in nobis.] Quia illud leue di/xerat, ideo posuit hic pondus, seruans metaphoram sta/teræ: uel quod tribulationum pondus quæ supra mo/dum sunt in præsenti, sublimitatem gloriæ æternæ perfi/ciant. n ¶ Non contemplantibus nobis &c.] De uisi/bilibus nec bonis mouemur, nec malis, quia utraque fi/niuntur.

Cap. V

SCimus enim quoniā sit terrestris domus nostra &c.] Quasi aliquis ei dixisset, quando istud erit cum sciam me esse mortalē: ideo resurrectionē gloriæ induxit. Do/

mus nostra, inquit, terrenū corpus, in quo in hoc seculo C
adhuc corporaliter habitamus: si ante aduentū domini uel passionibus uel cōditione naturæ fuerit dissolutum, cœlestem incorruptionē ex deo corpore reuiuiscente in/uenimus. p ¶ Domum non &c.] Quia animale corpus quod dei quodāmo/do manu dicitur esse plasmatū, hoc ipsum spirituale fiet, per spi/ritum. q ¶ Nam & in hoc igemiscim⁹.] Gemit⁹ hic pro labo/re accipitur, quia cū gemitu laboratur, si/cut & part⁹ pro labo/re ponitur. Ad hoc er/go laboramus, ut illa supindui mereamur. r ¶ Si tamē uestiti.] A fide uel opere pie/tatis. s ¶ Nam & q sum⁹ &c.] Nam qui uiui inuenientur, hoc laborabunt, ut nō ex/polientur ab igne cū peccatoribus, cū om/nia cœperint elemen/ta cōsumi: sed ut cum iustis immortalitate supindui mereantur. t ¶ Vt absorbeat.] Quod absorbet non apparet cum sit, sicut ferrū si mittat in ignē manēte eius materia, totū fit ignis: nam & D
splendorem & calorē ipsius ignis assumit. u ¶ Qui aūt efficit.] Deum hoc dicit face/re, ne cui impossibile uideretur. x ¶ Qui dedit nobis pign⁹ spi/ritus.] Qui nobis de/dit pign⁹ spiritus, ut sciamus quia templū sui spiritus perire nō patitur. y ¶ Auden/tes igit semper & sciē/tes.] Ideo hoc aude/mus petere, quia quādiu in corpore sumus in hac uita, incertis iactamur euentibus, finem nostri exitus nescien/tes. Cum autem excesserimus è corpore, tunc scimus nos domino propinquare, quoniam aduersis & incertis su/mus seculi molestijs liberati. z ¶ Quoniā dum sumus in hoc corpore, peregrinamur à domino &c.] Peregri/namur, quia adhuc nō sumus in hæreditate paterna. Vt peregrini ergo non debemus de huius seculi rebus ma/gnopere curare, sed necessarijs contenti, desideriū omne & studium perueniēdi ad patriam habeamus, quia fide adhuc speramus, & nondum specie possidemus. Aude/mus autem & consentimus, & prorsus hoc audenter le/gimus, sicut alibi ait: Dissolui & cum Christo esse mul/ Philip.1.c
to magis melius. a ¶ Magis peregrinari à corpore, & præsentes esse &c.] Bene ait, peregrinari à corpore, quia ad id sumus iterum regressuri. b ¶ Et præsentes esse ad dominum &c.] Quanquam creatori suo nulla creatura sit absens: sed nos quodammodo tunc illi magis præsentes erimus, ut etiam perfecti, quum à car/nis fuerimus fragilitate seiuncti. Siue quod secundum nos deo præsentes erimus, quia secundum illum absen/tes esse nunquam possumus.

¶ Et ideo con/

dominum: & idēo contendimus siue absentes siue præsentes placere illi. Omēs enim nōs manifestari oportet ante tribunal Christi, nt referāt unusquisq; propria corporis prout gessit, siue bonum, siue malnm. Sciētes ergo timorem domini hominibus suademus, deo autem manifesti sumus. Spēro aūt & in conscientijs uestris manifestos nos esse. Nōn iterum cōmendamus nos uobis, sed occasiōnem damus nobis gloriādi pro nobis, ut habēatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde. Siue enim mēte excedimus, deo: siue sobrij sumus, uobis. Chāritas enim Christi urget nos æstimāntes hoc, quoniam si unus pro omībus mortuus est, ergo omnes mortui sunt. Et pro omībus mortuus est Christus, ut & qui uiuunt, iam non sibi uiuāt, sed ēi qui pro ipsis mortuus est & resurrexit. Itāq; nos ex hoc neminem nouimus secundū carnem. Et si cognouimus secundū carnem Christum, sed nūc iam nō nouimus. Si qúa ergo in Christo noua creatura, uetera transierunt: ecce facta sunt omnia noua. Omiā aūt ex deo qui nōs recōciliauit sibi p Christūm, & dedit nōbis ministeriū recōciliationis. Quoniā quidē deus erat in Christo mundū reconciliās sibi, nōn reputans illis delicta ipsorū: & posuit in nobis uerbū recōciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur tanquam deō exhortāte per nos. Obsecrāmus, p Christo, reconciliami/

A a ¶ Et ideo cōtendim⁹ siue absentes, siue præsentes placere illi.] Iammodo tales esse actu conamur, quales futuri sumus in regno, natura incorruptibili sine dubio & perfecti. Hoc dicit: quandiu in mundo positi peregrinamur à dño, cōuersatione bona id agamus, ut ei in futuro placere possim⁹, nō ut quidā putant, quia postea q̃ excessérimus è corpore, ibi aliquid operātes deū promereamur.

b ¶ Omēs enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi.] Pro magnitudine potentiæ sedentis, magnitudo tribunalis, & terror iudicij æstimanda sunt.

c ¶ Vt referat unusquisq; propria corporis prout gessit, siue bonū siue malum.] Quia de resurrectionis tempore fecerat mentionem: uult ostendere animā omnia per corp⁹ operatam, siue bonum, siue malum. Venite ad Matth.25.c me benedicti. Et: Discedite à me maledicti. d ¶ Scientes ergo timorem domini B hominib. suadem⁹.] Scientes quantus metus sit diuini iudicij, hominibus suadem⁹ ut caueāt: deo autem manifesti sum⁹, si nō & nos formidamus.

e ¶ Spero autem & in cōscientijs uestris manifestos nos esse.] Quamuis male uobis suggestum sit de nobis: puto tamen quod non recipiat conscientia uestra de nobis aliud suspicari q̃ nouit: nec possit alijs magis fidem accommodare quàm sibi. f ¶ Nō iterum cōmendamus nos uobis.] Quia superius dixerat: incipimus nosmetipsos commendare.

g ¶ Sed occasionē damus uobis gloriādi pro nobis.] Cōtra pseudoapostolos, qui primum per detractionem odium eis uolebant inserere, ut eis fides facilius haberetur. h ¶ Vt habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non corde.] Vt habeatis ad eos qui in carnalibus, & in uisibilibus, & non in conscientijs gloriantur. Quid respondere potestis contra ea quæ de nostra obtrectatione confingunt, ut etiam sui cordis testimonio reuincantur.

i ¶ Siue enim mente excedimus deo.] Si, inquit, sensu ꝓprio, recta peruertimus in uita, ipsi à deo excidimus, atq; alienamur ab eo. Si autem integre sentim⁹ & sobrij, uobis sufficit nostra prædicatio. Dicebant enim de illis, si eorom esset memoria coram deo, nunq̃ talia paterentur. Quidam aliter dicunt: Siue in ecstasi sumus, deo: siue nostro sensu loquimur, uobis. k ¶ Siue sobrij sum⁹, uobis.] Siue abstinentes propter uos. l ¶ Charitas enim Christi urget nos.] Necesse est nobis uel aliquatenus uicem eius repēdere charitati: id est, ut pro eius corpore patiamur, qui mori pro nobis morte dignatus est.

m ¶ Aestimantes hoc quoniā si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, & pro omnibus mortuus est Christus.] Solus inuentus est, qui ut immaculata hostia pro omnibus qui erant in peccatis mortui offerretur. n ¶ Vt & qui uiuunt, iam non sibi uiuant.] Ei debemus uitam nostram, qui illam in omnibus sua morte seruauit. C Si quis ergo suam potius quàm dei uoluntatem facit, sibi uiuit, non illi. Vnde ipse dominus ait: Si qs uult post me uenire, abneget semetipsum sibi &c. Matth.16.d.

o ¶ Sed ei q pro ipsis mortu⁹ est & resurrexit.] Propter calumniā, semp mortis resurrectionem adiungit. De abolitione ueterū, & renouatione creaturæ, & reconciliatione nr̃a ad deū per dominum nostrū Iesum Christum.

p ¶ Itaq; nos ex hoc neminem nouim⁹ secūdum carnem.] Id est carnaliter circumcisum, & carnales ceremonias seruantem, & nullius ueterū imitamur exemplum.

q ¶ Et si cognouim⁹ secundum carnem.] Cognouim⁹, inquit, secundū carnē Christum, quādo maledictum factus, patibulū crucis pro nostra salute suscepit. Nunc autem non ita cognoscimus, non enim est iam passuros pro nobis, qui semel pro omnibus & mortuus est & resurrexit. Aliꝰ: Et si cognouimus Christum, cum adhuc essemus secundum carnē, sed nunc iam non nouimus. D Quia eis exempla ueterum proponebat: ait Christū carnaliter circuncisum cū Iudæis omnia celebrasse. Sed nunc iam ista nō nouimus, quia post resurrectionē eius nouum est testamentū. Aliter: Qui infirmi sunt, carnaliter credunt Christo: perfecti uero intelligūt iam post resurrectionem nihil imbecillitatis in eo esse carnalis.

r ¶ Si qua ergo in Christo noua creatura &c.] Si quis credit in Christo, noua est creatura: intelligēs uetera, suo tempore fuisse dissoluta, & amodo nouo more uiuendū. s ¶ Omnia autem ex deo.] Quia etiam præcepta innouata sunt, tamen & noua & uetera ab uno deo pro diuersitate temporum sunt dispensata. t ¶ Qui nos reconciliauit sibi.] Quia peccando fueramus ab eo auersi.

u ¶ Per Christum.] Per Christi doctrinam, pariter & exemplum. x Et dedit &c.] Vt & nos alios reconciliare possimus. y ¶ Quoniam quidem deus erat in Christo &c.] Tribus modis inesse deum legimus: Secundum infinitatem omni creaturæ: sicut ipse dicit per prophetam: Nonne coelum & terram ego impleo? Secundū sanctificationem & peculiarem inhabitationē in sanctis, iuxta illud: Et inhabitabo in illis. Leuit.26.b Secundū plenitudinē diuinitatis in Christo, dicente alibi Apostolo: Quia in ipso Colos.2.b habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, mundum reconcilians sibi. z ¶ Non reputans illis delicta ipsorom.] Hoc est, per solam fidem cognoscens.

a ¶ Et posuit in nobis uerbū reconciliationis. Pro Christo ergo &c.] Vt pro Christo nos reconciliemus homines deo, cuius Christi uice, legati sumus dei. b ¶ Tanq̃ deo exhortante per nos.] Id est nō ex nobis loquimur, sed ex deo. c ¶ Obsecram⁹ pro Christo, recōciliamini deo.] Qđ dicit, hoc est: non inquit, nos ꝓ Christo deprecamur

reconciliamini deo. Eũm qui nõ nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos ẽfficeremur iuſticia dei in ipſo.

Cap. VI

ADiuuãtes autem exhortamur, ne innãcuum gratiam dei recipiatis. Ait ẽm̃: Tẽmpore accepto exaudiui te, & in die ſalutis adiuui te. Eccẽ nũc tempus acceptabile, ecce nũc diẽs ſalutis. Nẽmini dantes ullam offenſionem, ut non uituperetur miniſteriũ noſtrum, ſed in ȏmnibus exhibeãmus noſmetipſos, ſicũt dei miniſtros. In mũlta patientia, in tribulationibus, in neceſſitãtibus, in ãnguſtijs, in plãgis, in carceribus, in ſeditiõibus, in laboribus, in ũigilijs, in ieiũnijs. In cãſtitate, in ſciẽtiã, in lȏnganimitate, in ſuãuitate, in ſpiritu ſanctȏ, in cãritate nõ ficta, in uẽrbo ueritatis, in uirtũte dei. Per arma iũſticiæ à dextris & à ſiniſtris, pẽr gloriam & ignobilitatem, pẽr infamiam & bonam famam: Vt ſeductores & ueraces, ſicut qui ignȏti & cogniti, quaſi mȏrientes, & ecce uiuimus, ut cãſtigati & non mortificati. Quãſi triſtes, ſemper autem gaudentes. Sicũt egentes, multos autem locupletantes. Tãnquam nihil habentes, & omnia poſſidentes. Os nȏ̃ſtrum patet ad uos ȯ Corinthij, cor noſtrum dilatatum eſt. Non angũſtiamini in nobis, anguſtiamini autem in uiſceribus ueſtris. Eãndem autem habentes

A camur, ſed propter id quod pro nobis paſſus eſt, ut credentes in ipſum, reconciliemini deo: hoc eſt, uice Chriſti. a ¶ Eum qui nõ nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit.] Secundum illud: Chriſtus qui abſq; peccato erat, pro nobis dicitur factus peccatum, quia pro peccatis noſtris mortuus eſt: Pater pro nobis Chriſtũ, qui peccatum neſciebat, peccatum fecit, hoc eſt, ſicut hoſtia pro peccato oblata, peccatum uocabatur in lege, ut in Leuitico ſcri-

Leuit.1.et 3. ptum eſt: Et imponet manũ ſup caput peccati ſui: ita & Chriſtꝰ pro peccatis noſtris oblatꝰ, peccati nomẽ accepit. b ¶ Vt nos efficeremur iuſticia dei in ipſo.] Non noſtra, nec nobis.

Cap. VI

ADiuuantes autẽ.] Verbo uos adiuuãtes. d ¶ Ne inuacuum gratiam dei recipiatis.] Inuacuum gratiam dei recipit, q in nouo teſtamẽto nõ nouus eſt, hoc eſt, nihil in illo proficit. e Ait enim: Tempore

B accepto exaudiui te, & i die &c.] Acceptũ tempus ad exaudiendum, & ad ſalutẽ miſerandum, in hac uita præſenti eſt, ſicut ait

Ioan.12.e ſaluator: Ambulate dum lucem habetis, ne uos tenebræ comprehendãt. f ¶ Ecce nunc tempus acceptabile.] Sicut alibi: Dum tempus habemus, ait, operemur quod bonum eſt. Dies autẽ ideo dicitur hæc uita, quia ad operandum eſt apta: & concluditur nocte iudicij, quæ dies tenebræ erunt peccatoribus, non lux in qua iam nemo poterit operari. Aeſtati quoq; aſſimilatur hoc tempus, in cuius comparatione, formica dicitur hyemem ſperare uenturam. g ¶ Ecce nunc dies ſalutis.] Modo ſolam poſſumus inuenire ſalutẽ, quia iuxta prophetæ teſtimonium, in inferno nemo confitebitur. h ¶ Nemini dantes ullam offenſionem, ut non uituperetur &c.] Nemo à noſtro offendatur exemplo, ne nõ tam noſtrum uitium putetur eſſe ꝗ legis. i ¶ Sed in omnibus.] Non in aliquantis. k ¶ Exhibeamus noſmetipſos.] Omnes aũt huius cauſæ in noſtra ſunt poteſtate. l ¶ Sicut dei miniſtros.] Dei miniſtri, deum debent, prout poſſibile eſt imitari, ut ex actu cognoſcantur dei eſſe cultores. Vnde

1.Cor.6.d alibi ait: Portate deum in corpore ueſtro: ſicut ille ſe ab omnibus patitur blaſphemari, & tamen in præſenti uita ingratis etiam ſua beneficia non denegat.. m ¶ In multa patientia, in tribulationibus.] Omnis læſio, tribulatio eſt. n ¶ In neceſſitatibus.] Omne quod neceſſe eſt, feramus ut neceſſe eſt. o In anguſtijs.] Anguſtia, eſt omnis egentia. p ¶ In plagis, in carceribus, in ſeditionibus, in laboribus.] Manuum, uel diſcurſuum. q ¶ In uigilijs.] Non minus mentis ꝗ corporis. r ¶ In ieiunijs.] Notandum ieiunia cum uirtutibus numerari. s ¶ In caſtitate.] Illa eſt uera caſtitas, quæ nec mẽte polluitur. t ¶ In ſcientia.] Notandũ quod ſcientia ſit inter ſpecies uirtutũ. u ¶ In longanimitate.] Id eſt ſuſtinentia lõga. x ¶ In ſuauitate.] Vt nulli uerbis noſtris amaritudinem generemus, & dicatur de nobis: Fauces eius C dulcedines, & totum deſideriũ. y ¶ In ſpiritu ſancto.] Dum dignum ei nos habitaculũ præparamus. z ¶ In charitate non ficta.] Omnia quæ nobis uolumus facere, alijs faciamus, ut nõ diligamus uerbo, ſed opere & ueritate. a ¶ In uerbo ueritatis.] Id eſt, in uerbo Chriſti, ſi apte pferat & uere, ne fiat de ueritate mẽdaciũ. b ¶ In uirtute dei.] In uirtute dei, ſiue legis, contra diabolum dimicemus. c ¶ A dextris & a ſiniſtris.] Nec proſperis eleuemur, nec frangamur aduerſis. d ¶ Per gloriam & ignobilitatem.] Gloriam uirtutum, & ignobilitatem carceris. e ¶ Per infamiam & bonam famam.] Ab alijs ut ueraces laudamur: ut ſeductores ab alijs infamamur: ſicut & ipſe ſaluator appellatus ẽ à Iudæis ſeductor, quæ oĩa æqualiter ferimus, ne extollant nos laudãtes, nec deijciant detrahentes, qa neceſſe eſt utrãq; partem aliquãdo mentiri. Vnde ad conſcien- D tiam redeuntes, non debemus alijs magis fidem accommodare ꝗ nobis. f ¶ Sicut qui ignoti & cogniti.] Ignoti perfidis & ingratis, & cogniti a fidelibus & iuſtis. g ¶ Quaſi morientes, & ecce uiuimus.] Hoc eſt, uſq; ad mortẽ peruenientes: ſicut quando lapidatus eſt, & mortuus æſtimatus, ſurgens docebat in Lyſtris. h ¶ Vt caſtigati & non &c.] Caſtigans caſtigauit me dominꝰ, & morti nõ tradidit me. i ¶ Quaſi triſtes, ſemper autẽ gaudentes.] Triſtes ſeueritate uultus: corde uero etiã in tribulatione gaudentes. k ¶ Sicut egentes, multos autem locupletantes.] In hoc ipſo quo nobis egemus, alijs abundamus, dum per nos eleemoſynæ fiunt: ſiue terrenis egentes, alios bonis cœleſtibus facimus locupletes. Simul attendẽdum, quomodo omnia quaſi pati ſe dicit: nõ tamen pati, ut oſtendat iſta eſſe, quaſi imagines paſſionum, ad comparationem præmij ſempiterni. l ¶ Tanquam nihil habentes, & omnia poſſidentes.] Sicut ait Salomon, eius qui fidelis eſt totus mundus diuitiarũ. Nam excepto quod omnia noſtra dei ſunt: nemo plus habet, quàm qui nulliꝰ indiget. Ille uero nihil eget, qui præter neceſſaria nihil requirit. De ſeparatione fidelium ab infidelibus, & quod omnes ſancti templum ſint dei. m ¶ Os noſtrum patet ad uos ȯ Corinthij, cor noſtrum dilatatum eſt.] Ita ſumus ueſtro profectu prouocati, ut tacere penitus non poſſumus. Profectus enim diſcipuli, aperit os magiſtri. Et cor dilatat atque amplificat, id eſt, facit ſenſibus abundare. ſicut de Salomone ſcriptum eſt: Quia dedit illi deus latitudinem cordis, ſicut arenam maris. n ¶ Non anguſtiamini in nobis, anguſtiamini autem in uiſceribus ueſtris &c.] Non ex nobis ſermonis anguſtia, ſed quia ualidiorem uos nõ poteſtis audire doctrinam: ideo ex uobis cauſa procedit anguſtiæ. o ¶ Eandẽ autem habentes rem. &c.] Si eundem ſuſtinueritis laborẽ. Aut certe

ſi tantum

habentes remunerationem: tânquam filijs dico, dilatamini & uos. Nôlite iugũ ducere cum infidelibus. Qûæ enim participatio iusticiæ cum iniquitate: aut quæ societas luci ad tenebras? Qûæ autem conuentio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cum infideli? Qûi autem consensus templo dei cum idolis? Vos enim estis templum dei uiui, sicut dicit deus: Quôniam inhabitabo in illis, & inambûlabo inter eos, & erô illorum deus, & ipsi erûnt mihi populus. Prôpter quod exite de medio eorum, & separamini, dicit dominus: & immûndum ne tetigeritis, & egô recipiam uos, & erô uobis in patrem, & uos eritis mihi in filios & filias, dicit dôminus omnipotens.

Cap. VII

HAs ergô habentes promissiones charissimi, mûndemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus, pêrficientes sanctificationem in timorê dei. Capitê nos. Neminẽ læsimus, nêminem corrupimus, neminem circũmuenimus. Non âd condemnationem uestram dico. Prædiximus enim quod in cordibus nostris estis ad cõmoriendum & ad côuiuendum. Mûlta mihi fiducia est apud uos, multa mihi gloriâtio pro uobis. Repletus sum côn solatione, supêrabundo gaudio, in omni tribulatione uestra. Nâm & cum uenissemus in Macedoniã, nullam requiem habuit caro nostra, sed ômnem tribulationem passi sumus. Fôris pugnæ, intus timores. Sêd qui cõsolatur humiles, cõsolatus est nos deus, in aduêntu Titi. Non solum autem in aduentu eius, sed etiam in consolatione, in qûa cõsolatus est in uobis, rêferens nobis uestrũ desideriũ, uestrũ fletum, uêstrã æmulationẽ pro me, itâ ut magis gauderem. Quôniã & si contristaui uos in epistola, nõ me pœnitet. Et si pœniteret, uidẽs quod epistola illa & si ad horam uos contristauit, nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad

A si tantum, quantũ dicere possumus capiatis. a ¶ Tanquam filijs dico, dilatamini & uos.] Quasi filij meo exemplo dilatamini, ut maiora recipiatis. Siue sacerdotes in doctrina exemplo suo præcipit dilatari. b ¶ Nolite iugum ducere cum infidelibus.] Nolite illis coniũgi, uel æquari, quia iugum simul non trahũt, nisi pares, id est, nolite pseudoapostolis sociari, uel his qui in idolio recũbebãt. c ¶ Quæ enim participatio iusticiæ &c.] Nulla, sicut nec cum tenebris luci. Simul ostendit neminẽ posse esse iustum & iniustum, ualde cõtraria exempla proponens. d ¶ Quæ autem conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?] Penitus illi nõ potest cõuenire. In Belial autẽ diabolum, sicut antichristum in uocabulo idoli nominauit. e ¶ Qui autem consensus tẽplo dei cum idolis, uos eñ &c.] Idola ipsos homines dicit, q idola colunt, quia templa sunt dæ-

B monũ: sicut iusti templum dei sunt. f ¶ Sicut dicit deus, quoniã inhabitabo in illis.] Cum ubiq; sit deus, tamẽ in illis ꝓprie habitare se dicit, qui ei⁹ gratia perfruuntur: & qui mundum ei præparant sui cordis hospitium. g ¶ Et inter eos ambulabo.] Omnes eorũ sensus obtinebo, uel percurram. h ¶ Et ero illorum deus.] De⁹ enim natura omnium est, uolũtate paucorum, nõ eñ est deus mortuorum, sed uiuorum. i ¶ Et ipsi erunt mihi populus.] Qui uoluntate serui sunt, non natura tantũ. k ¶ Propter quod exite de medio eorum, & separamini, dicit dominus.] Actu uel conuersatione, uel familiaritate, nõ loco. l ¶ Et immundũ ne tetigeritis.] Omnis qui peccat, immũdus est: immundus enim apud deum omnis iniquus. m ¶ Et ego recipiam uos.] Si uos illi eiecerint. n ¶ Et ero uobis in patrem, & uos eritis mihi in filios & filias.] Si uos parẽtes abdicauerint infideles, me patrem habebitis sempiternum. o ¶ Dicit dominus omnipotẽs.] Addidit omnipotens, ne cui impossibile uideretur. Cap. VII

HAs ergo habentes promissiones charissimi.] Tantas & tales promissiones habentibus, quãto studio mundãda est domus talem hospitẽ receptura: & dei filij quomodo debent patrem in omnibus iusticiæ operib⁹ imitari. q ¶ Mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus.] Inquinamentũ carnis est, quod per carnem admittitur. Spiritus uero, qd' sola cogitatione peccatur. C r ¶ Perficientes sanctificationẽ.] Tunc erit perfecta sanctificatio, si utraq; munda seruentur. s ¶ In timore dei.] Non in laude hominũ uel timore. t ¶ Capite nos. Neminem læsimus.] Accipite quod dicim⁹, siue qd' uiuimus, ut exemplum nostrum teneatis. a ¶ Neminẽ corrupimus.] Mala doctrina. x ¶ Neminẽ circumuenimus.] Vt eius aliquid tolleremus. y ¶ Nõ ad cõdemnationem uestrã dico. Prædixim⁹ eñ quod &c.] Nõ me excusando, uos tales expono: non enim possum de uobis hoc sentire quos diligo, ut superius commemoraui. z ¶ Multa mihi fiducia ẽ apud uos.] Multam mihi fiduciã dedistis loquendi, qa in oñibus obedistis, siue quia multũ me à uobis diligi nõ ignoro. a ¶ Multa mihi gloriatio ꝓ uobis.] Apud alias ecclesias, de uestra emendatione mihi applaudo. b ¶ Repletus sum cõsolatione.] Post multam tristiciã. Siue ser- D mo mihi suppeditat cõsolationem, uestro prouocat⁹ exemplo & profectu. c ¶ Superabundo gaudio, in omni tribulatione uestra.] In omni tribulatione uestra tantum gaudeo, ut obliuiscar omnium pressurarum. d ¶ Nam & cum uenissemus in Macedoniã &c.] Ostẽdere illis uult quãtam pressurã magnitudo gaudij superit. e ¶ Sed omnem tribulationem passi sumus.] Nullum gen⁹ tribulationis experti non sumus. f ¶ Foris pugnæ, intus timores.] Pugnæ contra infideles, & timor de fratribus falsis: siue timebamus ne scandalizarentur infirmi. g ¶ Sed qui consolatur humiles &c.] Hoc est humiliatos passionibus & afflictos. h ¶ In aduentu Titi. Nõ solum autem in aduentu eius &c.] Non solũ quia desideratus aduenit, sed etiam quia illa nũciauit: propter quæ eius maxime expectabamus aduẽtum. i ¶ In qua consolatus &c.] Post luctum quem pro uobis nobiscũ habebat. k ¶ Referens nobis &c.] Pro nostra cõtristatione, & quorundam peccatis. l ¶ Vestram æmulationẽ pro me.] Quia uice mea æmulati estis dei æmulatione peccantes, siue triplex est æmulatio, aut imitationis, aut inuidiæ, aut de qua agit̃ in præsenti. m ¶ Ita ut magis gauderem.] Quia non modo correxistis uos, sed etiam amplius profecistis. n ¶ Quoniam & si contristaui &c.] Et si me pœnituisset, eo quod uos duri⁹ corripuerim, tamen uester

estis ad pœnitentiam. Contristâti enim estis secundum deum, ût in nullo detrimentū patiamini ex nobis. Quæ enim secundum deum tristicia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: sec̃uli aūt tristicia, mortem operatur. Eccē enim hoc ipsum secundum deum contristari uos, quantam in uobis operatur sollicitudinem, sed dēfensionem, sed indignâtionem, sed timôrem, sed dēside rium, sed æmûlationem, sed uinctictâm. In ômnibus exhibuistis uos incontaminatos esse negocio. Igitûr & si scripsi uobis, non propter eum qui fecit iniuriā, nec propter eum qui passus est: sed ad mânifestandam sollicitudinem nostram quā habemus pro uobis coram deo. Ideô quoq; consolati sumus. In côsolatione autem nostra abundantius magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus eius ab omnibus uobis. Et si qûid apud illum de uobis gloriatus sum, nôn confusus sum, sed sicut omnia uobis in ueritate locuti sumus, ita et glôriatio nostra quæ fuit ad Titum, ueritas facta est. Et uiscēra eius abundantius in uobis sunt, reminiscentis omnium uestrum obedientiam, quômodo cum timore & tremore excepistis illum. Gaudeô quod in omnibus confido in uobis.

Cap. VIII

NOtâm autem facimus uobis fratres gratiam dei, quæ data est in ecclesijs Macedoniæ, & quod in mûlto experimēto tribulationis abundātia gaudij ipsorum fuit, & âltissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum. Qûia secundum uirtutem testimonium illis reddo, & supra uirtutem uoluntarij fuerunt, cum multâ exhortatione obsecrātes nos gratiam & communicationem ministerij quod fit in sanctos. Et nō sicût sperauimus, sed semetipsos dederunt primum domino

A tamen uester facit profectus, ut non me pœniteat: quasi si dicat medicus, etiam si doluisset mihi tam ardenti me usum esse cauterio: sed nunc gaudeo, non quia doluistis, sed quia dolor ille uobis profuit ad salutē. a ¶ Contristati enim estis secundū deū.] Non secundum seculum. b ¶ Vt in nullo detrimētum patiamini ex nobis.] Aut nostra negligētia. Aut ut uenientes aliquē uestrū damnaremus. c ¶ Quæ enim secundum deū tristicia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur.] Est enim pœnitētia diabolica aduersa saluti, si quis de bono opere pœniteat. Stabilē operatur, stabilem salutē, siue per manentem pœnitentiam. De propiciatu enim peccatorū, non debemus esse sine metu. d ¶ Seculi autē tristicia mortem operatē.] Seculi tristicia est, aut de amissis rebus proprijs, aut de alienis nō inuasis dolere, uel de alterius felicitate torqueri. Secundum deum uero

B tristicia est, siue sua, siue aliena lugere commissa. e ¶ Ecce ēm hoc ipsum secundum deum cōtristari uos, quātam in uobis operatur sollicitudinē.] Hoc ipsum quod modo factum est, potest uos docere: quid sit inter utrāq; tristiciā. f ¶ Sed defensionē.] Quidam habent, sed excusationem: in græco autem ἀπολογίαν, id est, satisfactionē præcepti scilicet dicit. Quidam dicunt, hoc loco, sed præpositionem in latino esse superfluam. Apud Græcos uero consequentiam, structuræ esse sermonis. g ¶ Sed indignationem.] Contra peccantes, non negligentiam. h ¶ Sed timorē.] Timorem domini, nō securitatem. i ¶ Sed desiderium.] Non fastidium, sed desiderium nostrum. k ¶ Sed æmulationē.] Contra peccantes, ne ultra peccarent, non remissionem. l ¶ Sed uindictam.] Non ueniam nociuam, sed uindictam salutarem. m ¶ In omnibus exhibuistis uos incontaminatos esse negocio.] Probastis uos immunes à culpa: contaminatus enim autoritatem non habet uindicandi. n ¶ Igitur & si scripsi uobis nō propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui passus est.] Non propter eum qui patri fecit iniuriam tantum, nec propter ipsum solūmodo patrem scripsi. Potest & ita dici. Non propter eum qui excōmunicauit: neq; propter eum qui eiectus est scripsi: neq; enim per me hæc sola emendata uel correpta est causa. o ¶ Sed ad manifestandā sollicitudinē.] Ne putetis nos aliquid posse latere, dū pro uobis sumus nimia cura solliciti. p ¶ Ideo quoq; consolati sumus.]

Quia uos castos probatis esse in negocio. q ¶ In consolatione autem nostra abundātius magis gauisi sumus.] C In hoc autem amplius gratulati sumus, quod ita à uobis Titi spiritus est refectus, ut nunquā de eius mente possitis recedere. Profectus quippe discipulorum, spiritualia gaudia sunt magistrorum. r ¶ Et si quid apud illum de uobis gloriatus sum.] Quasi peritus medicus agit, qui uulnus iam prope sanatū, blandis unctionibus fouet, ut facilius cauterij ustura sanet. s ¶ Non sum confusus &c.] Confusionem nō habet gloria de profectu. t ¶ Ita & gloriatio nostra quæ fuit ad Titū, ueritas facta est.] De rebus iustis, non uanitatis, sed ueritatis ē gloriatio. u ¶ Et uiscera eius abundantius in uobis &c.] Omnia uos affectuū eius membra desiderant, ut oculi præsentiam, aures sermonem, os colloquiū expectet. x ¶ Quomodo cum timore &c.] Obediētiam fidelē descripsit: qui enim ex charitate obedit, timet cōtristare quem diligit. D y ¶ Gaudeo quod in omnibus confido in uobis.] Fecistis me gaudere, quia de obediētia uestra nunquā potui hæsitare, & de ministerio in sanctos.

Cap. VIII

NOtam autem facimus uobis fratres gratiā dei &c.] Causam inchoat de collectis, & exemplo ecclesiarum illarū, eos ad pœnitentiam & eleemosynam prouocat, ut non putarent sibi graue, quod pauperiores uideant iam fecisse. a ¶ Quod in multo experimento tribulationis abundātia gaudij ipsorum fuit.] Tunc maxime gaudent, quādo fuerint tribulati, scientes apostolos contumeliam in concilio passos pro nomine Christi, publica lætitia fuisse gauisos. b ¶ Et altissima paupertas eorum abundauit &c.] Multum quidem in terrena facultate sunt pauperes, sed in magna simplicitate sunt diuites, plus cupientes dare q̃ habent: ac propterea deus animum magis probat, q̃ quod dextera porrigit: qui enim quantum potest facit, totum fecit: similiter diues & pauper, quamuis diues amplius dare uideatur. c ¶ Quia secundum uirtutem &c.] Verbis præposteris hoc dicit. Testimonium illis reddo, quod secundū uires facientes, supra uirtutem uoluntarij fuerunt. d ¶ Cum multa exhortatione &c.] Multum suadentes nos, rogauerunt, ut gratāter quæ offerebāt susciperemus in ministerium sanctorum. e ¶ Et nō sicut spe &c.] Amplius q̃ speramus fecerunt: nō cōtenti sua dare, sed seipsos primo dñō tradiderūt, deinde nobis: hoc est, deus uidet uoluntatem

A luntatem eorum, nos effectum. a ¶ Per uoluntatē dei.] Non ut nobis placerent sine domini uolūtate. b ¶ Ita ut rogaremus Titum &c.] Illorum deuotione accensi sumus mittere eum ad uos, ut doctrina & dispositiōe sua, etiam hoc in uobis perficiat, ne quid minus cæteris habeatis. De collaudatione Corinthiorū & æqualitate, prout quisque habuit, & de ministerio qđ fit in sanctos agit. c ¶ Sed sicut in omnibus abundatis fide & sermone & scientia, & in omni sollicitudine &c.] Nota cum fide scientiam esse laudabilem.

d ¶ Vt & in hac gratia abūdetis.] Ne cū in alijs uincatis, in hoc ab alijs superemini. e ¶ Nō quasi imperans dico &c.] Nō impero nec exigo, sed consilium do, ut sicut in multis formā alijs præbetis, ita & in isto opere faciatis. Est eñ uobis sic ingenita pietas, ut ab alijs eam discere minime egeatis.

f ¶ Scitis enim gratiam domini nostri Iesu Christi, quoniam propter uos egenus fa-
B ctus est, cum esset diues, ut illius inopia uos diuites essetis. Et consilium in hoc do. Hoc enim uobis utile est.] Non ignoratis dei filiū propter uos pauperē factum: qui uniuersorū erat conditor & dominus, ut eius exēplo bonis cœlestibus ditaremini. Si ergo ille propter uos temporalia uniuersa contempsit: quanto magis uos dare debetis parua, non uestra, imò sua ei reddere: Ipsi eñ datur, quicqđ eius causa porrigitur. Simul & contra Fotinum facit, quod prius q̄ pauper fieret Christus, diues erat, quia habitabat in patre. g ¶ Qui non solū facere, sed & uelle cœpistis ab anno priore.] Ostendit quosdam posse facere non uolentes, cum aut importunitas petentis, aut autoritas præcipientis exigeret.

h ¶ Nūc uero & facto perficite, ut quemadmodū promptus &c.] Quod uoluntarie incœpistis, implete. Omnis enim boni operis finis est expetēdus. Quia sicut factum inuiti, acceptum non est: ita uoluntas infructuosa est, habentibus eam sine facto. i ¶ Si enim uoluntas prompta est secundum id quod habet &c.] Ne putetis me aliquem supra uires cogere, aut tantum in hac causa à paupere quantū à diuite expetere. Omnes æqualiter dabūt, si unusquisq; tantū dederit, quantum potest, non secun-
Tob.4 dum qđ nō habet. Hoc & Tobias dicebat ad filiū: Prout habueris fili fac eleemosynam. k ¶ Non enim ut alijs sit remissio, uobis aūt tribulatio &c.] Non dico ut uobis nihil seruetis, sed quod quidem utrisq; sufficiat. C
l ¶ Vestra abundātia, illorum inopiam suppleat, ut & illorum abundantia &c.] Date illis carnalia, ut & illi uacantes, possint uobis reddere spiritualia. Isti eñ duo gradus, sine altero esse nō possunt: iam eñ ille perfectus non erit de carnalibus cogitando, quamuis misericors, cum non habet cui dare, uel q̄modo dare doceat.

domino: deinde nobis per uoluntatem dei, ita ut rogaremus Titum, ut quemadmodū cœpit, ita & perficiat in nobis etiam gratiam istam. Sed sicut in omnibus abundatis fide, & sermone & sciētia, & in omni sollicitudine, insup & charitate uestra in nos, ut & in hac gratia abundetis. Non quasi imperans dico, sed per aliorum sollicitudinem etiam uestræ charitatis ingenium bonum comprobans. Scitis enim gratiam domini nostri Iesu Christi, quoniam propter uos egenus factus est quum esset diues, ut illius inopia uos diuites essetis, & consilium in hoc do. Hoc enim uobis utile est, qui non solum facere, sed & uelle cœpistis ab anno priore. Nunc uero & facto perficite, ut quemadmodum promptus est animus uoluntatis, ita sit & perficiendi ex eo quod habetis. Si enim uoluntas prompta est secundum id quod habet, accepta est, non secundum id quod non habet. Non enim ut alijs sit remissio, uobis autem tribulatio: sed ex æqualitate in præsenti tempore, uestra abundantia illorum inopiam suppleat, ut illorū abundantia uestræ inopiæ sit supplementum, ut fiat æqualitas, sicut scriptum est: Qui multū habuit non abundauit, & qui modicum non minorauit. Gratias autem ago deo qui dedit eandem sollicitudinem pro uobis in corde Titi, quoniā exhortationem quidem suscepit: sed quum sollicitior esset sua uoluntate profectus est ad uos. Misimus autē cum illo fratrem nostrum, cuius laus est in euāgelio per omnes ecclesias. Non solum autem, sed & ordinatus est ab ecclesijs comes peregrinationis nostræ in hanc gratiam quæ ministratur à nobis ad domini gloriam, & destinatam uoluntatē nostram. Deuitantes hoc, ne quis nos uituperet in hac plenitudine quæ ministrať à nobis in domini gloriā. Prouidemus enim bona, non solum coram deo, sed etiā coram hominibus. Misimus autem cum illis & fratrem nostrū, quem probauimus in multis sæpe sollicitū esse: Nunc aūt multo sollicitiorem confidentia multa in

m ¶ Qui multum habuit, non abundauit: & qui modicum, non minorauit.] De manna hoc dicitur, quod accepit populus in deserto, cuius exemplo docemur, quod omnis superabundantia generet uermes. Simul & ostendiť quæ deus dat, omnibus æqualia esse debere. Et propter huius testimonij autoritatem, uult nobis Apostolus præsentia omnia esse cōmunia, ut & perfecti doctrinam non abscondant, & habentes substantiam mundi, non denegent eis uictum. D
Dignus est enim operarius cibo suo. Matth.10.b

n ¶ Gratias autem ago &c.] Gratia quidem exhortationis, & uoluntate propria festinauit, ut mercedē haberet: non inuitus quasi ei sit credita dispensatio. o ¶ Misimus autē cum illo.] Hoc de Luca intelligitur, quia laudem in euāgelio conscribendo uideť habere præ cæteris: qui etiā actus apostolorum præter euangelia scripsit.

p ¶ Non solum aūt, sed ordinatus est ab ecclesijs &c.] Testimonio ecclesiarum idoneum eum & probatū fuisse, demonstrat. q ¶ Ad domini gloriam, & destinatam uoluntatem nostram. (Propositā siue paratam.) Deuitātes hoc, ne quis nos uituperet in hac plenitudine &c.] Ne quis dicat, quomodo Christus legē impleuit, cum uideamus Christianos, non tantam eleemosynā facere, quātam fieri in lege præceptū est? r ¶ Prouidens enim &c.] Nihil enim propter humanā gloriam facimus: sed tamen nolumus ut per nos aliquis scandalū merito patiatur: sed ut omnes uidentes opera nostra bona, magnificent patrem nostrum. s ¶ Misimus autem &c.] Quidam hoc de Apollo asserūt dictum. t ¶ Quem probauimus in multis &c.] Testimonium illi dat, ut facilius audiatur. u ¶ Nunc autem &c.] Multo nunc sollicitiorē compro-

A bamus eum propter uos, quia uestra obedientia prouocatur, siue quia adiutu à Tito, siue quia per seipsum comprobauit. a ¶ Siue pro Tito qui est socius meus & in uobis adiutor: siue fratres nostri &c.] Quod dicit, hoc est. Tam Titi causa qui eorũ obedientiã collaudauerat q̃ eorũ qui ad ipsum fuerant pariter destinati, ita se exhiberẽt, ut & charitatis synceritatem & apostolicæ pro ipsis gloriæ ueritatẽ, in conspectu omnium comprobarẽt. b ¶ Ostensionem ergo quæ est charitatis uestræ & nostræ gloriæ, pro uobis in illos ostendite in faciem ecclesiarũ.] Vt uideant uerum esse quod dicitur in omnibus ecclesijs de uestro ꝓfectu. Siue aliter: ostendite charitatem uestram, de qua coram omnibus ecclesijs gloriamur. Cap. IX

NAm de ministerio qđ fit in sanctos, ex abundãti est mihi scribere uobis. Scio enim &c.] Mutare uidetur sanctos hic sensum, & ideo quidam dicunt eum superius
B de laicis dixisse, hic uero de sacerdotibus sanctis. Alij uero aiũt eum de eleemosynis huc usq; tractasse, modo autem de ministerio uerbi commonere, quod sanctificatis per baptismum exhibeẽ. Hi uero duo sensus usq; ad finem causæ diligenter utrique sunt colligendi.
c ¶ Quoniam & Achaia parata ẽ ab anno præterito.] Tota prouincia cui⁹ caput estis, per nos ad hoc ministeriũ prouocata est. d ¶ Et uestra æmulatio prouocauit plurimos.] Hic æmulatio pro imitatione ponitur. e ¶ Misimus autem fratres, ut ne q̃ gloriamur de uobis, euacuetẽ in hac parte.] Superius memoratur: Qui uos commoneant ne aliter inueniant: in parte doctrinæ, siue ministerij quam putabam. f ¶ Vt quemadmodum dixi parati sitis, ne quum uenerint &c.] Si nos erubuerimus quasi falso gloriantes: quanto magis uos & pro uestra negligẽtia, & pro nostro rubore? Multa enim confusio est, si quis pro eo qui eum diligit erubescat. g ¶ Necessarium ergo existimaui rogare fratres, ut præueniant ad uos, & præparent repromissam benedictionem &c.] Siue à benedicendo, siue quia per humanitatem eorum benedictio nascitur dei. h ¶ Sic quasi benedictionẽ, non quasi auariciam.] Benedictio erit si grato animo tribuatur. i ¶ Hilarẽ enim datorem diligit deus.] Auarus aũt hilariter dare nõ nouit. In scientia autem auarus est, qui sensum non uult implere quem cœpit. Vnde dominus neminem in uia salutare præcepit, hoc est, nulli transitorie uerbum annun/

multa io uos: siue pro Tito qui est socius meus, & in uobis adiutor, siue fratres nostri apostoli ecclesiarum gloriæ Christi. Ostẽsionẽ ergo quæ est charitatis uestræ & nostræ gloriæ pro nobis in illos ostendite in faciẽ ecclesiarum. Cap. IX

NAm de ministerio qđ fit in sanctos, ex abuodanti est mihi scribere uobis. Scio enim promptũ animum uestrũ, pro quo de uobis glorior apud Macedones: quoniam & Achaia parata est ab anno præterito: & uestra æmulatio prouocauit plurimos. Misimus autem fratres, ut oe quod gloriamor de uobis, euacuetur in hac parte, ut quemadmodũ dixi, parati sitis, ne cum uenerint Macedones mecum & inuenerint uos imparatos, erubescamus oos, ut noo dicamus uos io hac substantia. Necessarium ergo existimaui rogare fratres, ut præueoiaot ad uos, & præparent repromissam beoedictionem hanc paratam esse: sic quasi benedictiooem, ooo quasi auariciam. Hoc autem dico: Qui parce semioat, parce metet. Et qui seminat in benedictionibus, de benedictiooibus & metet. Vnusquisque prout destinauit in corde suo, oon ex tristicia aut ex oecessitate. Hilarem enim datorem diligit deus. Potens est autem deus, omnem gratiam abundare facere in uobis, ut in omoibus semper omnem sufficientiã habentes, abundetis io omne opus bonum sicut scriptum est: Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Qui autem administrat semen semioanti, & panem ad manducandũ præstabit. Et multiplicabit semen uestrum, & augebit iocremẽta frugum iusticiæ uestræ, ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarũ actionem deo.

Quooiam

ciare salutis. Hoc est autẽ qui parce seminat, parce & metet. Contra Iouinianum etiam hic locus facit, ubi meritorum gradus esse monstrantur. Et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Ecõtrario ergo in maledictione seminans, inde & metet, sicut scriptum est. Non semines mala in sulcis iniuriæ, & non metes ea septuplũ. Vnusquisq; prout destinauit i corde suo, id est uoluntari⁹ non coactus, non ex tristicia, aut ex necessitate, hilarem enim datorem diligit deus, secundum sapientiam Salomonis. Et in omni dato, hilarẽ fac uultum tuum. Si autem de sciẽtia intelligitur, hilarẽ in labore suo uult esse doctorem, sicut de se alibi dicit. Si enim uolens hoc ago, mercedẽ habeo, & reliqua. k ¶ Potens est autem de⁹.] Siue ne inopiam formidarent, siue gratuitum donum sapientiæ. l ¶ Omnẽ gratiam abundare facere in uobis.] Gratiã nascentiæ, quia exinde per opera uestra, deo gratiæ referũtur. D A fructu eorũ frumenti, uini & olei sui multiplicati sunt. m ¶ Vt in omnibus semper omnem sufficientiam habentes.] Ita ut tam carnalium misericordiarũ q̃ spiritualium, id est, doctrinarum opus bonum possetis implere sicut scriptum est. n ¶ Dispersit, dedit pauperib⁹.] Siue sensu pauperib. siue substantia, sicut superi⁹ ait, illorum abundantia, uestræ inopiæ sit supplementũ. o ¶ Iusticia eius manet in æternum.] Rebus temporalibus, æterna iusticia comparatur. p ¶ Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandũ præstabit.] Hoc ait: Quod deus qui uelle eis præstitit, etiam facere perficiat in uobis. Hoc est, deus qui tibi dedit unde dispenses, esurientẽ minime patietur. Si autem ad semen uerbi referas: Qui dedit officium docendi, præstabit & escam tibi, modo ad hoc solum uacare uelis. q ¶ Et semẽ uestrũ.] Humilitatis uel sermonis. r ¶ Et augebit incrementa frugum iusticiæ uestræ.] Fruges iusticiæ, sunt facultates, quum de eis fit iusticia. Cum uero aut inique congregantur, aut ad auariciam uel superbiã possidẽtur, fruges iniquitatis fiunt. Pretio enim grauãs triticum in populo maledicitur: siue fruges iusticiæ, sermones sunt dei. De fructu enim laborum suorum saciabitur sapiens. s ¶ Vt in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarũ actionẽ deo.] Vt sine discretiõe omnibus simpliciẽ indigẽtibus tribuatis. Nõ quærẽtes cui, sed quare deus.

Quoniam

C (margin) Eccl.7.a Psal.4.b Sap.3.a

Quoniam ministerium huius officij nõ solum supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiã abundat per multas gratiarum actiones in domino, per probationem ministerij huius, glorificantes deum in obedientia confessionis uestræ, in euangelio Christi & simplicitate communicationis uestræ in illos, & in omnes, & ipsorum obsecratione pro uobis, desiderantium uos propter eminentẽ gratiam dei in uobis. Gratias ago deo sup inenarrabili dono eius.

Cap. X

IPse autem ego Paulus, obsecro uos per mansuetudinem & modestiã Christi, qui in facie quidem humilis sum inter uos: absens autem confido in uobis. Rogo autem uos ne præsens audeam per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tãquam secundum carnem ambulemus. In carne enim ambulantes, non tamen secundum carnem militamus. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia deo, ad destructionem munitionũ consilia destruentes: & omnem altitudinem extollentẽ se aduersus scientiam dei: & incaptiuitatem redigentes omnem intellectum in obsequiũ Christi, & in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiã, cum impleta fuerit uestra obedientia. Quæ secundum faciem sunt uidete. Si quis confidit Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se: quia sicut & ipse Christi est, ita & nos. Nam & si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra quam dedit nobis dominus in ædificationem, & non in destructionem uestram, non erubescam. Ut autem non existimer tanquam terrere uos per epistolas, quoniãquidem epistolæ, inquiunt, graues sunt & fortes: præsentia autem corporis infirma, & sermo contemptibilis: hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus uerbo per epistolas absentes, tales & præsentes in facto. Non enim audemus in-

A a ¶ Quoniam ministeriũ huius officij &c.] Duplicem potestis habere mercedem, & perfectionem sanctorum, & gratiarum in domino actiones. Aliter: Non solum docet sanctos, sed domino gratias agit, qui nos tanta sapientia erudiuit. b ¶ Per probationem ministerij huius.] Per hoc ministerium esse probamini Christiani, magnificantes deum per operũ confessionem, sicut econtrario alij factis negare dicunt. Aliter, per fecte doceris & ostenditis diuinum esse, in quo deũ per obedientiam magnificatis. c ¶ Et simplicitate.] In omnes simpliciter tribuẽtes siue docentes bona, quæ cõmunicatis potius quã donatis, certi uos cum multiplici ea foenore recepturos. Hæc omnia operatur administratio huius officij quæ etiã in hoc abundat. d ¶ Desiderantium uos ꝓpter eminẽtem gratiam dei in uobis.] Quis autem non desideret talem propter gratiam siue sciẽtiæ, siue misericor-
B diæ cæteris eminentẽ. e ¶ Gratias deo super inenarrabili dono eius.] Qui tãtam nobis gratiam pietate sua conferre dignatus est. De armis carnalibus & spiritualibus, & de Apostoli potestate, & de his qui se ipsos cõmendare conantur. Cap. X

IPse autem ego Paulus obsecro uos per mãsuetudinem &c.] Ea uos mãsuetudine rogo qua Christus, cum se posset de iniuriosis ulcisci, noluit, ut uel sero se corrigerent. g ¶ Qui in facie quidem humilis sum inter uos, absens &c.] Semper sanctorum præsentia, per nimiam humilitatẽ, minus intelligentibus potest esse contemptui. Absentes uero si necesse fuerit, confidenter suam indicant potestatem. Qui præsentes, sic sunt quasi nihil possint habere uirtutũ, si tamẽ nihil delicti repererint in subiectis. h ¶ Rogo autem uos, ne præsens audeam.] Ita agite, ne mihi necesse sit manifestare uirtutem. i ¶ Per eam cõfidentiam qua existimor audere in quosdam.] Nam omnis existimatio facta est, sicut est. Puto autem quod & ego spiritũ dei habeam. k ¶ Qui arbitrantur nos tanquam secundũ carnem ambulemus.] Qui putant nos nihil amplius cæteris hominib9 habere uirtutis. l ¶ In carne enim ambulantes, nõ tamen secundũ carnem militamus &c.] In corpore uidemur incedere, sed ut dei ministri spiritualiter militamus. Arma quippe militiæ nostræ non sunt facta de ferro, nec manu hominis fabricata sunt, sed potentia

dei, qua plus uel uerbo agas, quã alij homines carnalibus C armis. m ¶ Ad destructionem &c.] Muniunt enim & circundant doctrinam suam falsi doctores astutiæ argumentis, quas aereas potestates Apostolus destruit uirtute gratiæ spiritualis: sicut illũ Magum uias domini peruertis disputationib. subuertẽtem, Paulus uerbo cæcauit. Itẽ cogitatiões aduersariæ quæ aduersus Christum suggeruntur destruendas dicit. n ¶ Et omnem altitudinem extollentem se aduersus sciẽtiã dei.] Quid tam superbũ quã diuinis contraire doctrinis? o ¶ Et in captiuitatem redigẽtes omnem intellectũ in obsequium Christi.] Illos destruimus qui sub nomine obsequij Christi, omnem intellectũ tenẽtiæ cupiũt captiuare. p ¶ Et in promptu habẽtes ulcisci omnẽ inobedientiã &c.] Parati ad uiciscendum omnẽ inobedientiam cum impleta fuerit obedientia. Hoc dicit Apostolus, modo paratũ se esse ulcisci omnem in-
obedientiam cum ea quæ præcipiũtur impleuerint. Item cum tam uestra ꝑ nos obedientia fuerit impleta, illi non audiantur potestatẽ se uindicandi accepisse a domino, quia mentiuntur. q ¶ Quæ secundum carnem sunt uidete.] Hoc est ab illis qui in facie gloriantur cauete. Tam manifesta est rei probatio, ut facillima sit intellectu. Siue ab his hypocritis uobis cauete, qui in præsentia gloriantur. r ¶ Si quis confidit Christi esse &c.] Nemo tam stultus est quã qui se solum Christi esse gloriatur. s ¶ Nam & si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra &c.] Nã & si me magis potestatem à Christo accepisse dixero quã cæteros ut Apostolus, non erubescam, quia uerum dico, & nõ gloriæ, sed ædificationis causa compulsus hæc facio. t ¶ Et non in destructionem uestram, non erubescam.] Nam illi & usurpatam, & in destructionem exercere cupiunt potestatem. u ¶ Ut non existimer quasi uos terrere per epistolas &c.] Hoc ideo dico, ne quis me putet illa cõminari quæ implere non possum, ut de me iactant deceptores. x ¶ Hoc cogitet q eiusmodi est &c.] Qui putat hoc, sciat omnia me posse facere, si necesse sit quæ promitto. Nam obedientibus per humilitatem infirmus, & peccãtibus per seueritatẽ fortis existo. y ¶ Non eñi audemus &c.] Id est, nõ debemus ita deũ cõtemnere ut coæquemur aliquibus, qui suis laudibus malunt quã dei

mus inserere aut comparare nos quibusdā qui seipsos cōmendant: sed & ipsi in nobis nosmētipsos metientes, & cōparātēs nosmetipsos nobis. Nos áūt nō in immensum gloriabimur, sed secūdū mensurā regulæ qua mensus est nobis deus mensurā pertingēdi usq; ad uos. Nō enim quasi non pertingentes, ad uos superextendimus nos. Vsq; ad uôs enim peruenimus in euangelio Christi, nôn in immensum gloriantes in alienis laboribus. Spêm aūt habentes crescentis fidei uestræ in uobis magnificari secundū regulam nostram in abūdântia: etiam in illa quæ ultra uos sunt euāgelizare, nō in âliena regula in his quæ præ parata sunt gloriari. Qûi autē gloriatur, in dn̄o glorietur. Non em̄ qûi seipsum cōmendat, ille probatus est, sed quem deus cōmendat. Cap. XI

VTinâm sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, sed & supportate me. Aemûlor em̄ uos dei æmulatione. Despondi enim uos uni uiro, uirginem castam exhibere Christo. Timeô autem ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus uestri, & êxcidant à simplicitate quæ êst in Christo Iesu. Nam si is qûi uenit alium Christū prædicat quem non prædicauimus: aut alium spiritum accipitis quem non accepistis: aut aliud euangelium quod non recepistis, recte pateremini. Existimô enim nihil me minus fecisse à mâgnis apostolis. Nâm & si imperit⁹ sermone, sed non scientia. In ômnibus autem manifestus sum uobis. Aut nûnquid peccatū feci meipsum humilians, ut uos exaltemini? Qûoniam gratis euangelium dei euangelizaui uobis: aliâs ecclesias expoliaui, accipiens stipendiū ad ministeriū uestrum. Et cum êssem apud uos, & egerem, nulli onerosus fui. Nam quôd mihi deerat, suppleuerūt fratres q uenerūt de Macedonia: & in ômnibus sine onere me uobis seruaui & seruabo. Est uêritas Christi in me, quoniâm hæc gloriatio non infringetur in me in regionibus Achaiæ. Quâre? Quia non diligo uos: Deus scit

A gratia cōmendari: nec de nobis possumus maiora iactare q̄ sumus. a ¶ Sed & ipsi in nobis &c.] Non excedimus mensuræ nostræ terminos. b ¶ Et cōparantes nosmetipsos nobis.] Non minoribus: sicut cū illi nihil sint, apostolis se nō modo æquales faciunt, sed etiam anteponunt. c ¶ Nos autē nō immensum &c.] Nihil supra mensurā humanam facimus, sed in apostolat⁹ gratia, quātum nobis dominus donare dignatus est, per quam uobis Corinthij prædicamus, nec enim hoc usurpatione fecimus sed præcepto. d ¶ Vsque ad uos enim peruenimus in euāgelio Christi.] Nō nostro, ut illi qui prædicādo se, suum euangelium faciunt. e ¶ Non in immensum &c.] Immensum est in alienis laboribus gloriari. Illi autem semper ad fideles ibant, qui signa minime quærebant. f ¶ Spem autem habentes &c.] Qui non munera à uobis, sed mercedem a deo uestræ fidei expectam⁹. B g ¶ In abundantia illa quæ ultra uos sunt euāgelizare.] Id est, nō enim usq; ad uos sufficit peruenire: sed cum uestra fides creuerit, aliò transiem⁹. h ¶ Non in aliena regula &c.] Sicut illi de præparatis iam ab alijs impudenter gloriantur. i ¶ Qui autem gloriatur, in domino glorieť.] Iam gloriari ĩ domino exhortatur, cuius uirtutes in eo opatæ sūt.] k ¶ Non enim &c.] Seipsum commēdat qui ipse laudat se: illū uero dominus commendat, qui signorū uirtutibus commendatur. Cap. XI

VTinam sustineretis &c.] Sustinere me qui multum sustinere consueuistis imprudentiam meam. Ideo insipiētem se dicit, quia illi necesse erat, aliqua de se dicere, licet uera, ut ostendat q̄ uere insipientes sunt qui falso se laudāt. Sed & supportate me. m ¶ Aemulor enim uos dei æmulatione &c.] Id est, non stimulo liuoris inflammor, sed uos tanq̄ pater diuina æmulatione custodio, ut possim uos immaculatos Christo coniungere, tanto maiore studio conuersatos, quanto meliori estis sponso iungendi. n ¶ Timeo autem ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua &c.] Serpens Euam de deo mentiendo seduxit, affirmans solam deum cōminatum esse mortem, nec esse tam illaturum. Ita & pseudoapostoli asserebant ideo euāgelij præcepta addita, ut uel sic lex antiqua seruaretur, & eam solam sufficere custodiā perquirūt æmulatores. Iam nunc serpens similiter quosdam seducit, gehennā propter solum terrorē asserentes nominari, quam aut penitus non esse, aut æternam non esse affirmat, contra autoritatem omnium scripturarū. C o ¶ Et excidant à simplicitate.] Quia dei uerbum simpliciter credere, nō est hominum peruersorū. p ¶ Quæ est in Christo Iesu.] Castus sensus qui uni uiro coniūgitur Christo, & solius illi semel promissa sufficiunt. q ¶ Nā si is qui uenit alium Christum prædicat, quem non prædicauim⁹ &c.] Si uobis amplius aliquid gratiæ prædicaretur q̄ per nos accepistis, recte eos nobis præponi forsitan pateremini. r ¶ Existimo em̄ nihil me min⁹ fecisse.] Me minus fecisse istis qui nihil sunt ne putetis. s ¶ A magnis apostolis.] Quāto magis Petrus & cæteri prædicant minus aliquid accepisse. t ¶ Nam & si imperitus sum &c.] Non sicut isti qui cum sint D sciētia imperiti, in sermone tumido gloriātur. u ¶ In omnibus autem &c.] Ostendit integritatem suā, qua per deum omnia fecerit, cum nec auaritiā, nec gulam nec gloriā ab eis aliquādo quæreret. x ¶ Aut nunqd peccatū feci.] Si forte hoc solū peccaui qui propter uos etiam licita & concessa cōtempsi. y ¶ Quoniam gratis euāgeliū euāgelizaui uobis.] Qui neq; panē quotidianum, quem ordinauit domin⁹ accepimus. z ¶ Alias ecclesias expoliaui, accipiens stipendium ad ministerium uestrum.] Cum uobis prædicarem, mihi Macedones ministrabāt. a ¶ Cum essem apud uos &c.] Hoc fuit ex ueritate infirmitatem portare paruulorū, ut nec tunc quidem uellet accipere cum egeret. b ¶ Nam quod mihi deerat suppleuerunt fratres &c.] Qui non occurrebant, manibus adorando fratres quos nouerunt falsos: nec pseudoapostolos susceperant, quinimo uincebāt. c ¶ Et in omnibus sine onere &c.] Quando infirmos uos habueritis. d ¶ Est ueritas Christi in me.] Sicut Christus semel statuit, nec negauit, necesse est ut aliquādo non mentitus ita faciam. e ¶ Quoniā hæc &c.] Gloriationē, propter deum concessam contēnit, præcipue si inopiā patiatur. f ¶ Quare: Quia nō dilig. &c.] Ipse nouit utrū uos diligā an nō.

Imo ideo

Deus scit. Quod autem facio & faciam, ut amputem occasionem eorum qui uolunt occasionem, ut in quo glorientur, inueniātur sicut & nos. Nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarij subdoli, transfigurātes se in apostolos Christi. Et nōn mirum: Ipse enim satanas transfigurat se in angelum lucis. Nōn ergo est magnum si ministri eius transfigurentur uelut ministri iustitiæ, quōrum finis erit secundū opera eorum. Itērum dico ne quis putet me insipientem esse. Alioquin uelut insipientem accipite me, ut & ego modicū quid glorier. Quōd loquor, non loquor secundum deum, sed quasi in insipiētia in hac substantia gloriæ, quōniam multi gloriantur secundum carnem, & ego gloriabor. Libēnter enim suffertis insipientes, cū sitis ipsi sapientes. Sustinētis enim si quis nos in seruitutem redigit, si quis deuotat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem uos cædit. Secundum ignobilitatem dico, quāsi nos infirmi fuerimus in hac parte. In quō qs audet, in insipiētia dico, audeo & ego. Hebręi sunt & egō. Israelitę sunt & ego. Semē Abrahæ sunt & ego. Ministri Christi sunt & egō. Vt minūs sapiens dico, plus ego. In laborib9 plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Iudæis quinquies quadragenas una minus accepi. Ter uirgis cæsus sum, semel lapidatus sum, tēr naufragiū feci, nocte ac die in profundo maris fui. In itineribūs sępe, periculis fluminū, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, piculis in mari, periculis in falsis fratribus. In lābore et ærumna, in uigilijs multis, in fame & in siti, in ieiunijs multis. In frigore et nuditate, præter illā quæ extrinsecus sunt instantia mea quotidiana sollicitudo omnium ecclesiarum. Quīs infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego nō uror? Si gloriari

A Imò ideo à uobis non accipio, quia multum uos diligo. a ¶ Quod autē facio & faciam &c.] Hic reddit causam, quare ipse non acceperit, & aduersarij cur docerent gulam, auariciamq; sectarentur, quærentes perpaucū aditum inuenire lucrandi, ut hic uel panē acciperet, illi aurum licentius exigerent. Ideo tollit occasionem Apostol9, ut in hoc appareant qui propter deum docerent, si à discipulis nihil expeterent. b ¶ Nam eiusmodi pseudoapostoli sūt.] Dicentes: Hæc dicit dominus, cū ipse non miserit eos, & uisiōes à corde suo loquunē. c ¶ Operarij subdoli transfigurātes se in apostolos Christi.] Subdolus est q aliud fingit, cū aliud agit, ut sub contemplatione euangelicæ prædicationis contegat rapacitatē. Tales enim prædicatores, ut hominibus placeant, necesse ē adulari, ut adulando placeāt, & placendo accipiant, ea quæ commendantur dicūt, nō ea quæ ædificent audientem. Ple-
B riq; eorū non tam pecuniam desiderant q̄ honorem, arbitrātes se summis opib9 esse ditatos, si ab omnib9 collaudentur: sed nec pecunias ideo spernūt, quia non habēt, sed quia in recōditis habēt. Veri autem & simplices magistri apostolos imitātur, dicentes: Neq; enim fuimus in sermone adulatiōis aliquādo, nec i occasione auaritiæ: neq; quærētes ab omnibus gloriam nec à uobis. d ¶ Et nō mirum, ipse eīn satanas trāsfigurat se in angelum lucis.] Non tam facile somnijs, aut aliquibus quasi angelis lucis, fides habenda: ne forte transfiguret se satanas in angelum lucis, & decipiat ac fallat incautos. e ¶ Non est ergo magnum si ministri &c.] Nō mirum si ministri satanæ, auaritiæ, id est gloriæ causa fingāt se iusticiam prædicare. f ¶ Quorum finis erit secundum opera ipsorum.] Mala opera, malus finis expectat. g ¶ Iterum dico, ne quis putet me insipientē esse &c.] Iam superius dixit: Sustinere modicū quid insipientiæ meæ: & reddiderat rationē, quia zelo dei eos zelaret, non gloriæ desiderio esset de se aliquid dicturus, ne eius in odium uersi, falsos apostolos sequerentur. Si ergo insipientia eius tam sapiens est, q̄ sapiens erit ipsa sapientia? Simul notandum, quia mirum esse non debet si ad tempus falsa doctrina præualeat, cuius autoribus in fine uindicta promittitur. h ¶ Quod loquor, non loquor secundum deum &c.] Si hic necessitate populi cō-
pulsus, negat se secūdum deum gloriari, quid de illis sentiendum est, qui sola iactantia gloriantur substantiæ gloriæ? Est enim alia uera substantia gloriandi. i ¶ Quoniam multi gloriantur secundum carnem &c.] Quoniam in nobilitate terreni generis, gloriari carnale est. C
k ¶ Libenter eīn suffertis insipiētes, cum sitis ipsi sapiētes.] Video enim uos cū edocti sitis, nullius momenti insipiētibus facile consensisse.
l ¶ Sustinetis enim si quis uos in seruitutē redigit.] Legis uel pharisæorum qui dominatum in populū exercebant. m ¶ Si quis deuorat, si quis accipit.] Cōuiuia uel munera. Si quis accipit pecuniā. n ¶ Si quis extollitur.] Iudaica supbia, uel de sciētia uel de generis q̄litate. o ¶ Si qs in faciem uos cædit.] Si quis etiam præsentes obiurgat. p ¶ Secūdum ignobilitatē dico.] Ignobilitas eīn maxima est, si quis filius dei, de terrena nobilitate se iactet.
q ¶ Quasi nos infirmi fuerimus in hac D parte.] Ab illis min9 aliquid habeamus.
r ¶ In quo quis audet.] Hic se apostolis comparat laborū suorum cōtemplatione. Item notādum quod quasi temerarium dixerit audere. s ¶ Audeo & ego.] Possum audere si uolo.
t ¶ Hebræi sunt & ego: Israelitæ sunt & ego &c.] Si i hoc gloriantur, & ego huius sum generis. u ¶ Ministri Christi sunt & ego.] Notandum q si quis de Christi solum ministerio glorietur, nō sapiēter hoc facit. x ¶ Vt minus sapiēs dico, plus ego, in laboribus plurimis &c.] Quinque uicibus tricenas & nouenas quasi transgressor legis accepit. Hæc autem in Actibus apostolorum non omnia reperiuntur, quia nec in epistolis omnia quæ ibi scripta sunt cōtinentur. y ¶ Ter naufragiū feci, nocte ac die in profundo maris fui.] In ultimo periculo, cum nauim in profunda tempestate deductam, in horas fluctu operiri putaremus. z ¶ In itineribus sæpe, periculis fluminū &c. periculis in falsis fratribus.] Qui explorare subintroierunt nostram libertatem. a ¶ In labore & ærumna &c.] Fames necessitatis est, ieiunium uoluntatis. b ¶ Præter illa quæ extrinsecus sunt instātia mea quotidiana &c.] Præter illa quæ per mansuetudinem leuiora esse uidentur. c ¶ Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur &c.] Non dixit, scandalizor: quia in fide scandalizatur. Cum infirmātibus infirmor,

Si gloriàri oportet, quæ infirmitàtis mēæ sunt gloria/bor. Deűs & pater dominí nostri Iesu Christi scit, qui est benedictus in secula, quod non mentior. Damāsci præpositus gentis Aretæ regis custodiebat ciuitatē Damascenorum, ut me comprehenderet. Et per fenestram in sporta dimissus sum per murum, & sic effugi manus eius.

Cap. XII

SI gloriàri oportet, non expedit quidem. Vēniam autem ad uisiones & reuelationes domini. Sciō hominem in Christo ante annōs quatuordecim, siue in corpore nescio: siue extra corpus, nescio, deus scit: raptū huiuscemodi usq; ad tertium coelum. Et sciō huiuscemodi hominē, siue in corpore, siue extra corpus, nescio, deus scit: quoniam raptus est in paradisum, & aūdiuit arcana uerba quæ nō licet homini loqui. Prò huiuscemodi gloriabor: pro me autem nihil, nisi in infirmitātibus meis. Nam & si uoluero gloriari, nō ero insipiens, ueritatem enim dicam. Parcō autē ne quis me existimet supra id quod uidet in me, aut audit aliquid ex me. Et nē magnitudo reuelationū extollat me, datus est mihi stimulus carnis meę, angelus satanæ qui mē colaphizet. Prōpter quod ter dominū rogaui ut discederet à me. Et dixit mihi. Sufficit tibi gratia mea, nam uirtus in infirmitate perficitur. Libentēr igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ur inhabitet in me uirtus Christi. Proptēr quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelijs, in nēcessita/tibus, in pērsecutionibus, in angustijs pro Christo. Cum enim infirmōr, tunc potens sum. Factus sum insipiens, uòs me coegistis. Ego enim à nobis debui commenda/ri. Nihil enim minus feci ab his qui sunt supra modum apostoli. Tamētsi nihil sum, signa tamen apostolatus mei facta sunt super uos in omni patientia, in signis & prodigijs & uirtutibus. Quid ēst enim qd' minus habuistis præ cęteris ecclesijs, nisi q; ego ipse nō grauaui nos? Donate mihi hanc iniuriam. Ecce tertiò hoc paratus sum ue/

A cum pereuntib9 perire me credo: sic enim uror tristicia, ut animo ardere me sentiam. a ¶ Si gloriari oportet.] Nam si gloriari necesse est, non in his quæ ad lætitiā, sed quæ ad mœrorem pertinent gloriabor. b ¶ Quæ infir/mitatis meæ sunt gloriabor.] Manifeste ifirmitates suas Apostolus, tentationes quas sustinebat, persecutionesq; significat. Itē omnes superiores necessitates, uno infirmitatis nomine definiuit, eo quod humanas imbecillitates istæ præualeant. c ¶ Deus & pater domini nostri Iesu Christi scit qui est benedictus in secula, quod non mentior.] Rem quasi difficilem dicturus, quod Iudæi contra eum etiā principes gentium concitassent, ante implorat testimoniū dei, ne ueræ hoc iactātiæ imputaret, q aduersus eū etiam regna surrexerint, & nihil potuerint præualere. Hæc autē idcirco enumerat, ut ostēdat quid intersit inter ueros & falsos apostolos. d ¶ Damasci præpo/

B situs gentis Aretæ regis, custodiebat ciuitatē Damascenorū.] Præpositus gentis illius erat, cui imperabat Areta rex.

Cap. XII

SI gloriari oportet, non expedit qdē.] Non mihi expedit, q necessitate cōpellor. f ¶ Veniam autē ad uisiones & reuelationes domini.] Sibi infirmitates domino uisiones asscribit. g ¶ Scio hominē in Christo.] Siue humilitatis causa de se in alterius persona loquitur, siue de alio, uerū potest utrunq; cōstare. h ¶ Ante annos quatuordecim, siue in corpore, siue extra corpus &c.] Quia iterum repetit, ostendit aliam fuisse uisionem. Vide de quāta necessitas fuit, ut quot annis quatuordecim celauerat, prodere cogeretur. i ¶ Et scio huiusmodi &c.] Iterando Apostolus hunc talem hominē, ostendit secundo esse raptum, semel usq; ad tertium cœlū, ubi uidit uisiones, & semel in paradisum, ubi reuelata sunt ei ineffabilia uerba. k ¶ Et audiuit arcana uerba quæ nō licet homini loqui.] Siue quæ nulli dicere fas est, siue quæ impossibile est humanā enarrare naturā. Hoc contra Arianos. l ¶ Pro huiusmodi gloriabor, pro me aūt nihil.] Visione uel homine, pro me autem nō gloriabor in mea uirtute, quia non est reuelatio mea sed dei. m ¶ Nisi in infirmitatibus meis. Nam & si uoluero gloriari, non ero insipiens.] Hic uidetur ostendere, cum de alio dicat, etiā C si dicat, causam gloriandi habere nolle. n ¶ Parco autē ne quis &c.] Sufficiunt manifesta, etiā si celentur occulta. o ¶ Et ne magnitudo reuelationū extollat me &c.] Quanta putatis esse quæ celo, ut merito mihi esset stimulus necessarius, q me hominē esse semp mihi demonstraret. Stimulum carnis, angelum satanæ, tentationes persecutionum, apostol9 se sustinuisse significat. p ¶ Vt me colaphizet.] Aut tribulationes suscitādo, aut dolores. Quidam enim dicunt eum frequenter dolore capitis laborasse. q ¶ Propter quod ter dominū rogaui, ut discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea.] Hic intelligimus etiā sanctos ignorāter nōnunquam alia inimpetrabilia postulasse: simul etiam discimus quod importuna petitio uel responsum mereatur, si nō meretur effectum. r ¶ Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis &c.] Postq̄ co/ D gnoui prodesse, qd' nocere putabam. s ¶ Propter qd' placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelijs.] Nō in honoribus. t ¶ In necessitatib9.] Non in ocio, non in diuitijs. u ¶ In persecutionibus, in angustijs pro Christo.] Nō p crimine, unde saluator docuit, ut sola causa iustitiæ patiamur: Petro similit' id attestante. x ¶ Cum enim infirmor, tunc potēs sum.] Maxima potētia est infirmari pro Christo, & magnæ diuitiæ indigere. y ¶ Factus sum insipiēs.] Insipientē esse dicit, aliquem se in laboribus iactare uel uirtutibus. z ¶ Vos me coegistis, ego enim à uobis debui commendari. Nihil enim minus feci ab his qui sunt &c.] Sed hoc uos coegistis, qui cum alijs de me satisfacere deberetis quod nihil minus fuerim à magnis apostolis, iterum opus habetis ut uos denuo commendemus. a ¶ Tametsi nihil sum, signa tamen &c.] Ego quidē nihil sum ut homo, sed apostolatus sua in uobis signa monstrauit: hoc est patientiam in moribus, & prodigia in signis. b ¶ Quid est enim qd' minus &c.] Quibus alij apostoli prædicarūt. De integritate apostoli, & seueritate acceptæ potestatis à dño I cos qui pœnitentiā negarunt agit. c ¶ Ecce tertio hoc paratus sum &c.] Salutem uestram desidero, nō munera.

Nec enim

A a ¶ Nec enim debent filij parentibus thesaurizare: sed parentes filijs.] Ego magis si haberem, uobis dare deberem. b ¶ Ego autem libentissime impendam &c.] Quod habeo labore nimio, impendo, & plusq̃ possum impendã. Perfecta enim dilectio non solum totum quod habet gratis impendit, sed etiã ipsa libenter super impenditur si necesse est. c ¶ Sed esto: ego uos non grauaui &c.] Per omnia se purgat, ipsorũ semper conscientiam testem inuocãs: simul, & quomodo se ab illis possint cauere demonstrans. d ¶ Rogaui Titũ & misi cũ illo fratrem &c.] Nunquid aliquid uobis abstulit ad me ꝑferendũ? e ¶ Nõne eodem spiritu &c.] Nõne uno spiritu omnia gerimus? f ¶ Olim putatis quod excusemus nos apud uos.] Non sicut superi⁹ dixi placemus nobis, sed ne nobis cum uenerimos necesse sit acrius uindicare. g ¶ Corã deo in Christo loquimur &c.] Quem fallere B impossibile est.

cautiores. o ¶ An experimentum quæritis eius qui in C me loquitur Christus?] An in me Christum tentatis: utrũ in uobis ualeat uindicare? p ¶ Qui in uobis non infirmatur.] Quẽ non infirmũ, sed potentẽ esse nec ipsi nescitis. q ¶ Sed potens &c.] Quanto magis in uobis carpiorib. sui. r ¶ nã & si crucifixus ẽ &c.] Quod crucifixus est, nostræ est ĩfirmitatis: quod uiuit, suæ uirtutis. s ¶ Nam & nos infirmi &c.] Siue, q nos quasi infirmos ꝓuocatis, iuenietis nos uiuere cum Christu in uirtute dei cum in uos uindicare cœperimus. Siue nos in præsenti quidem infirmamur, sed in futuro cum illo non in nostra sed dei uirtute uiuemus. t ¶ Vosmet ipsos tentate &c.] Si in fide estis, & in uobis uos cognoscitis: date sententiã in peccante, & uidere si non statim cũ uestro uerbo uindicta ꝓcedat. u ¶ An non cognoscitis &c.] Dei uirtus, si tamen uos minime reprobauit. x ¶ Spero autẽ &c.] Spero uos sensuros quõ nos D cõuersemur. y ¶ Oramus autẽ deũ &c. sed ut uos &c.] Si eñ mali aliquid feceritis, nos uindicando parebimus probati: sed maluimus nos reprobos uideri, tãtum ut uos quod bonum est faciatis. z ¶ Non enim possumus aliquid aduersus ueritatem &c.] Innocẽtiæ enim nostra sentẽtia obesse non poterit, nisi ei qui pro certo peccauerit. a ¶ Gaudemus enim quoniã infirmi sumus &c.] Gaudemus si non sit necesse ut nostra uirtus appareat, sicut Petri apparuit in Saphira & Anania. b ¶ Hoc oramus uestram consummationem.] Vt uos perfecti sitis atq; potentes. c ¶ Ideo hæc absens scribo ut non præsens durius agam

sum uenire ad uos, & non ero grauis uobis. Non enim quæro quæ uestra sunt, sed uos. Nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs. Egô autem libẽtissime impendam, & super impendar egoipse pro animabus uestris abundãtius: licet plus uos diligens, minus diligar. Sêd esto. Ego nos nõ grauaui: sed cũ essem astutus dolo uos cepi. Nũquid per aliquem eorũ quos misi ad uos, circumueni uos? Rogãui Titũ, & misi cum illo fratrem. Nunquid Titus uos circumuenit? Nõnne eodem spiritu ambulauimus? Nonne eisdem uestigijs? Olim pûtatis quod excusemus nos apud uos. Corãm deo in Christo loquimur. Omnia autẽ charissimi propter ædificationem uestram. Timẽo enim ne forte cum uenero, non quales uolo inueniam uos, & ego inueniar à uobis qualem non uultis: ne fôrte contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, inflationes, seditiões sint inter uos. Ne iterum cum uenero humiliet me deus apud uos: & lũgeã multos ex his qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam super immundicia & fôrnicatione, & impudicitia quam gesserunt.

Cap. XIII.

Ecce tertio hoc uẽnio ad nos, ut in ore duorum uel trium testium stabit omne uerbum. Prædixi enim & prædicõ, ut præsens uobis & nũc absens his qui ante peccauerũt, & cæteris omnibus: quoniã si uenero, iterum non parcam. An experimentũ quæritis eius qui in me lôquitur Christus? Qûi in uobis nõ infirmatur, sed pôtens est in uobis. Nãm & si crucifixus est ex infirmitate, sed uiuit ex uirtute dei. Nam & nôs infirmi sumus in illo, sed uiuemus cum eo ex uirtute dei in uobis. Vosmẽt ipsos tentate si estis in fide, ipsi uos probate. An nõ cognôscitis uosmetipsos, qa Christus Iesus in uobis est? Nisi forte reprobi estis. Spero âutẽ quod cognoscitis, quia nos non sumus reprobi. Orãmus autem deum ut nihil mali faciatis, non ut nos probati pereamus, sed ut uos quod bonum est faciatis, nos autem ut reprobi simus. Nôn possumus enim aliquid aduersus ueritatem, sed pro ueritate. Gaudemus enim quõniã nos infirmi sumus, uos autẽ potentes estis. Hoc & oramus uẽstram consummationem. Ideo enim hęc âbsens scribo, ut non præsens durius agam secundum potestatem quam dominus dedit mihi in ædificatiônem & non in dẽstructionem

b ¶ Timeo enim ne &c.] Timeo si uos non inuenero iustos, & ego uobis seuerus inueniar. Blandimentis minas iungit. i ¶ Ne forte contentiones, æmulationes &c.] Propter hæc se dicebat seuerissime uindicare. Quid faceret si nostris temporibus adueniret, quib. ad comparationem aliorum criminum, ista ne putantur quidem esse peccata. k ¶ Et lugeam multos &c.] Hoc est contra Nouatianos pœnitentiæ negatores: si enim luget pœnitentiam non agentes: ubique de agẽtibus gaudet. l ¶ Fornicatione &c.] Impudicitia grauior est fornicatione: quasi monstruosa turpitudo: sicut ille fecit qui uxorẽ patris accepit. Cap. XIII

Ecce tertio hoc uenio ad uos: ut in ore duorũ uel triũ &c.] Secundũ legem contra Manichæos. a ¶ Prædixi & prædico ut præsentibus & nunc absens &c.] Qui post documenta priorũ peccauerint, non ipsis parcam: quia antecedentium ruina, sequentes debet facere &c.] Si non correxeritis uos, durius adhuc acturus sum quàm scribendo denuncio. d ¶ In ædificationem.] Vt & uos de cætero emendetis, & alij peccare formident. e ¶ Et non in destructionem.] Ad quam sibi pseudoapostoli potestatem usurpant.

ctionem. De cæterò fratres gandete: perfecti estote, exhortamini: idipsum sapitē. Pacem habete, & deus pacis & dilectionis erit nobiscum. Salutāte inuicem in osculo sancto. Salutant uos omnes sancti. Grātia domini nostri Iesu Christi, & charitas dei & communicatio sancti spiritus sit cūm omnibus uobis. Amen.

A a ¶ De cætero autem fratres gaudete: perfecti estote, exhortamini.] Notandum quod toti ecclesiæ scribens, dicit eos omnes debere esse perfectos, & qđ laicos iubet semuicē exhortari. b ¶ Idipsum sapite. Pacem habete, & deus pacis & dilectionis erit uobiscum.] Altoquin autor dissensionis & odij contrarius erit uobiscū, & uos cū illo permanebitis in æternum, si ille hic uobiscum manserit semper. c ¶ Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant uos omnes sancti.] Non honorati aut diuites. C

d ¶ Gratia dñi nostri Iesu Christi & charitas dei & cōmunicatio sancti spiritus.] Contra Arianos, qui ideo patrē maiorem esse contendunt: quia plerunq; primus nominatur in ordine. e ¶ Sit cū omnibus uobis amen.] Non aliquantis: siue qđ omnes in his donis uelit esse pfectos.

AD GALATAS

PAulus apōstolus non ab hominibus, neq; per hominem: sed pēr Iesum Christum & deūm patrem: quī suscitauit eum à mortuis, & quī mecum sunt omnes fratres, ecclesijs Galatiæ. Grātia uobis & pāx à deo patre nostro & dño Iesu Christo: qui dēdit semetipsum pro peccatis nostris, ūt eriperet nos de præsenti seculo nequā, secundū uōluntatē dei & patris nostri, cūi est gloria in secula seculorū amen. Mirór quod sic tā cito transferimini ab eo qui nos uocauit in gratiā Christi, in aliud euangeliū, quod nō est aliud, nisi sunt aliqūi qui nos conturbāt, & uolunt cōnuertere euangeliū Christi. Sed licēt nos aut angelus de cœlo euāgelizer uobis præterq̃ quod euangelizauimus uobis, anathēma sit. Sicūt prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis uobis euangelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit. Modo ēnim hominibus

COMMENTARIA IN epistolam ad Galatas.

PAulus apostolus non ab hominibus neque per hominem.] Sicut sacrarum scripturarum testatur autoritas: Neminem uenire ad patrē nisi per filium & spiritum sanctum. Item neminem uenire ad filium, nisi quem uocauerit pater & spirit⁹ sanctus: ita & hoc loco manifeste ostenditur Paulum apostolū in euangelij prædicationem, per Iesum Christum & deum patrem uocatū esse à sancto spiritu: queadmodum li
B ber apostolicorum actuum docet, dicens: Ministrātibus autem illis domino, & ieiunantibus dixit spiritus sanctus: Segregate mihi Barnabā, & Saulū in opus ad quod assumpsi eos. Item & infra in eodē loco: Et ipsi quidem missi à spiritu sancto abierunt Seleuciam.

Quod autem hic Iesum Christum primo loco ponit, & ita demum patrem, & alibi indifferenter deum patrem anteponit, frequēter etiam spiritum sanctum, hoc ostendit: quoniam in patre & filio & spiritu sancto, non ordo, nō maior aut minor, sed una est gloria eademq; substantia. Quod uero dicit, neq; per hominem, sed per Iesum Christum: hic personam deitatis ostendit. Quod autem ait: qui suscitauit eum à mortuis: assumpti hominis significat incarnationem. Aliter: Non humana præsumptione, ut illi dicunt: neq; per apostolos alios, ut Aaron per Moysen, sed per ipsum dominū, ut Moyses & omnes apostoli uel prophetæ. sed pleriq; ab hominibus ordinātur, cum indigne fauore populi patientiā domini cōtemnentes, diuino sacerdotio contra meritum ordinantur.
g ¶ Sed per Iesum Christum.] Qui Petrum & cæteros apostolos in ministerium apostolatus elegit.
h ¶ Et deum patrem.] Ostendit unam esse patris & filij operationem. i ¶ Qui suscitauit &c.] Secundum quod mori potuit, secundū carnem scilicet. k ¶ Et qui mecum sunt omnes fratres, ecclesijs Galatiæ.] Ne solus indigne ferre putaretur, suam conculcari doctrinā, Apostolus obiurgaturus Galatas propter conuersationem suam, non tantum ex sua persona scribit ad eos, sed ex omnium fratrum, qui in consortio secum erant: quos in epistola ad Corinthios apostolos uocat, dicens: Siue fratres nostri apostoli ecclesiam gloriæ Christi. 1.Cor.15 l ¶ Gratia uobis.] Qua sola estis fide saluati. m ¶ Et pax à deo & patre nostro &c.] Qua remissis delictis omnib. recōciliati fuerāt deo. n ¶ Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris.] Ostendit beneficia Christi, quibus existebant ingrati, in lege quæ peccatoribus data est, uiuere cupientes, cum illis omnia essent peccata dimissa. o ¶ Vt eriperet nos de præsenti seculo nequam.] Non quod seculū nequam sit, sed qđ mala sint, quæ aguntur in seculo: sicut & domin⁹ in euangelio dicit: Suffi D
cit diei malicia sua. Matth.6.A
Non quia dies mala sit, sed propter illa, quæ in eius tempore aguntur uel bona uel mala dicitur. Itē mala seculi opera dicūtur quæ cōmittuntur in ipso. p ¶ Secūdum uoluntatem dei & patris nostri.] Non secūndū merita nostra.
q ¶ Cui est gloria in secula seculorum amen.] Infinitis beneficijs infinita gloria debetur. r ¶ Miror q̃d sic tam cito transferimini ab eo qui uos uocauit in gratiā Christi, in aliud euangelium: quod non est aliud.] Manifestatis beneficijs, mirari se dicit quod ab illo potuerint separari. s ¶ Nisi sunt aliqui qui uos conturbāt.] Nam euangelium uerum aliud esse non potest, nisi Christi.
t ¶ Et uolunt conuertere euangelium Christi.] Dum lex ad euangelium profecerit, illi peruerso ordine euangelium ad legem prouocare nitūtur. u ¶ Sed licet nos aut angelus de cœlo euangelizet uobis præterq̃ quod euangelizauimus uobis.] Breuiter omni uoluit præiudicare personæ, quando nec Apostolos contra id quod primum prædicauerat, nec uocem de cœlo loquentis angeli permisit audire. Facit autem sententia cōtra omnes hæreticos, qui traditiones apostolicas mutare conantur.
x ¶ Anathema sit.] Hoc est, abominabilis uobis sit.
y ¶ Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis uobis euangelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.] Repetitum fortius commendatur.
z ¶ Modo enim hominibus suadeo, an deo?] Numquid propter homines uobis suadeo, sicut propter Iudæorum traditiones ante faciebāt. Ostendere uult odia hominum se non timentem, libere defendere ueritatem.

¶ An

bus suadeo, an deo? An quæro hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem. Nôtum enim uobis facio fratres euangeliũ quod euangelizatum est à me: quia non est secundum hominem. Neq; enim ego ab homine accepi illud neq; didici, sed per reuelationem Iesu Christi. Audistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo: quoniam supra modum persequebar ecclesiam dei, & expugnabam illam, & proficiebam in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum. Cum autem placuit ei qui me segregauit ex utero matris meæ, & uocauit per gratiam suam, ut reuelaret filium suum in me, ut euangelizarẽ illum in gentibus: cõtinuo non acquieui carni & sanguini. Neq; ueni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abij in Arabiam, & iterũ reuersus sum Damascum. Deinde post annos tres ueni Hierosolymam uidere Petrum, & mansi apud eum diebus quindecim. Alium autem apostolorum uidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini. Quæ autem scribo uobis, ecce coram deo: quia non mentior. Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ. Eram autem ignotus facie ecclesijs Iudææ, quæ erant in Christo. Tantum autem auditum habebant: quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquando expugnabat, & in me clarificabãt deũ.

Cap. II.

DEinde pôst annos quatuordecim iterum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem secundũ reuelationem, & cõtuli cum illis euangelium quod prædico in gentibus. Seôrsum autem his qui uidebantur aliquid esse, nẽ forte inuacuum currerẽ aut cucurrissem. Sed neq; Titus qui mecum erat, cum esset gentilis compulsus est circuncidi: sed propter

A a ¶ An quæro hominibus placere?] Vbicũq; sine additamento aliquo homines nominantur, in malã partẽ
Psal.115 accipi in scripturis. Vt est illud: Omnis homo mendax.
Et: Quem dicunt homines esse? Et: Nõne homines estis?
1.Cor.3.4 Et: Secundum hominem ambulatis. Igitur quicunq; talibus placere uoluerit: necesse est ut eorũ faciat uoluntatẽ. Sancti autem deo tãtum & deum amantibus placẽt: qui plus q̃ homines esse meruerũt. b ¶ Si adhuc hominibus placerẽ, Christi seruus nõ essem.] Nã ideo me oderunt: quia seruus sum Christi. c ¶ Notũ enim uobis facio fratres euangeliũ, quod euangelizatum est à me.] Vult purgare usurpationis & humanæ traditionis infamiam. d ¶ Quia non est secundum hominem: neq; enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationẽ Iesu Christi.] Neq; à me confinxi, neq; ab alio homine accepi, neque à quoquã didici quod gentes sola fide saluarentur.
B e ¶ Audistis enim cõuersationem meam aliquando in Iudaismo.] Nec uos credo latere quod dico. Ostendere uult q̃ firmiter tenuerit Iudaismum, & quàm fideliter pro traditionibus patrũ expugnarit ecclesiam: ut intelligamus eum non potuisse inde humano consilio, nisi reuelatiõe separari diuina. f ¶ Quoniam supra modum persequebar ecclesiã dei, & expugnabam illam, & proficiebã in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum.] Non supra omnes, ne iactabundus putaretur. g ¶ Cum autem placuit ei qui me segregauit ex utero matris meæ.] Hic præscientiam dei, ad dilectionem Apostoli anteq̃ nasceretur, ostendit. Item qui me in præsciẽtia ab utero segregauit: quãdo uoluit, fecit quod sciebat esse futurum. h ¶ Et uocauit per gratiam suam.] Non meis meritis. i ¶ Vt reuelaret filium suum in me, ut euangelizarem illum in gentibus.] Vt filium suum per me gentibus reuelaret. k ¶ Continuo non acquieui carni & sanguini.] Hoc dicit: quoniã secundum mysterium reuelationis, cõmissam sibi prædicationẽ euangelij exercuerit: neq; tunc carnis & sanguinis uocem audiuit, sed dei. l ¶ Neq; ueni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascũ.] Non quod mihi necesse fuit, ut ab illis aliquid edoceret: sed de Damasco in Arabiam C
protinus ibam, ut docerem quod mihi à deo reuelatum fuerat. m ¶ Deinde post annos tres.] Ostendit se non indiguisse doceri, qui tribus tam annis alijs prædicarat. n ¶ Veni Hierosolymam.] Quando se discipulis iurisgere attentabat. o ¶ Videre Petrũ.] Et susceptum se ab illo in charitate demõstrat, & in tam breui tempore nihil discere potuisse. p ¶ Et mansi apud eum diebus quindecim.] Videndi gratia, non discendi. q ¶ Alium aũt apostolorum uidi neminem.] Ne uel ab illis didicisse uideretur. r ¶ Nisi Iacobum fratrẽ domini &c.] Quatuor modis fratres appellari quis dubitat? Primo, naturæ: secundo, cognatione: tertio, gente: quarto, affectu. Vnde Iacobus secũdum cognationem frater domini dicitur: quoniam de Maria Cleophæ sorore matris dñi, natus esse monstratur. s ¶ Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ: erã autem D
ignotus facie ecclesiæ Iudææ.] Notãdum quia per triennium ecclesijs Iudææ erat ignotus. t ¶ Quæ erãt in Christo &c.] Seorsum qui ex Iudæis erãt, ecclesia habebãtur: nec his qui erant ex gentibus, miscebantur. u ¶ Et in me clarificabant deum.] De re difficili, maxima nascitur admiratio, & laudabatur deus qui hoc solus posset efficere. De falsis fratribus, & de Petro in circuncisione: Paulo uero in gentibus ordinatis. Cap. II.

DEinde post annos quatuordecim.] Quãdo de oneribus legis quæstio mouebatur. y ¶ Iterum ascẽdi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito.] Non uolũtate mea, sed imperij diuini necessitate. z ¶ Ascendi autem secundum &c.] Hoc ait Apostolus: Cum uenirem inquit, Hierosolymam secundũ reuelationẽ dei, congregationi fratrum per ædificationem meam reddidi rationem, seorsum & apostolis: non ut ab illis in aliquo instruerer, quippe qui plenam fueram gratiam cõsecutus: sed ut manifestarẽ eis recto ordine me Christi euãgeliũ prædicare. a ¶ Et contuli cum illis &c.] Non didici, sed contuli euangeliũ, per quod gentes sola fide saluantur. b ¶ Seorsum autem his &c.] Ne illos discipuli de euangelio dubitare putarent. c ¶ Ne forte inuacuum &c.] Hoc non est dubitantis, sed potius confirmantis. d ¶ Sed neq; Titus qui mecũ &c.] Inuacuũ cucurrit.

¶ Sed

propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorate libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu: ut nos in seruitutē redigerēt, quibus neq; ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euangelij permaneat apud uos. Ab his autem qui uidebantur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus enim personam hominis nō accipit. Mihi autem qui uidebantur esse aliquid, nihil contulerunt: sed econtra cum uidissent quod creditū est mihi euangeliū præputij, sicut & Petro circūcisionis. Qui enim operatus est Petro in apostolatū circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes. Et cum cognouissent gratiam quæ data est mihi: Iacobus & Cephas & Ioannes, qui uidebantur columnæ esse, dextrás dederunt mihi & Barnabæ societatis: ut nos in gentes, ipsi aūt in circuncisionem: tantum ut pauperum memores essemus. Quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere. Cum autem uenisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Prius enim quàm uenirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat. Cum autem uenissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant, & simulationi eius consenserunt cæteri Iudæi: itá ut & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationē. Sed cum uidissem quod non recte ambularent ad ueritatē euangelij, dixi Cephæ corám omnibus Si tú cū Iudæus sis, gentiliter uiuis & non Iudaice: quomodo gentes cogis Iudaizare? Nos natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores. Scientes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidē Iesu Christi, & nos in Christo Iesu credimus, ut iustificemur ex fide Christi, & nō ex operibus legis. Propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quod si quærentes iustificā ri in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit. Si enim quæ destruxi iterum hæc reædifico, præuaricatorem me constituo. Ego enim per legem legi mortuus sum, ut deo

A a ¶ Sed propter subintroductos falsos fratres.] Reddit causas cur circuncidit Titum: non quia illi circuncisio prodesset, sed ut scandalum imminens uitaretur. b ¶ Qui subintroierunt explorare libertatem &c.] Qua absoluti sumus à iugo legis. c ¶ Quibus neq; ad horā cessimus &c.] Vt periculum uitaremus, & essent in nobis qui ueritatē euangelij confirmarent. d ¶ Ab his autē qui uidebantur esse aliquid.] Hic eos significat, qui Galatas Iudaizare compulerāt: qui aliquando insignes inter discipulos apostolorum fuerāt: quiq; præsenti tēpore à fide Christiana ad obseruationem Iudaicam conuertebāt. e ¶ Quales aliquando fuerint, nihil mea interest &c.] Non mihi cura est, quia cū domino ambulauerūt: quia nec tempus præiudicat fidei, nec persona labori. f ¶ Mihi autem &c. quod creditū est mihi euangeliū præputij.] Vt prædicem in gentibus, sicut illi Iudæis. B g ¶ Sicut & Petro circuncisionis: qui enim operatus est Petro in apostolatum circūcisionis, operatus est & mihi inter gentes &c.] In nullo sum illo inferior: quia ab uno deo sumus in ministerio ordinati. h ¶ Iacobus & Cephas & Ioannes, qui uidebantur columnæ esse.] Super quas erat ecclesia confirmata. i ¶ Dextras dederunt.] Ita nos docere debere. k ¶ Mihi & Barnabæ societatis &c.] Ambo enim missi erant simul, ut gentibus prædicarēt. l ¶ Vt pauperū memores essemus.] Qui omnia sua distribuentes, ad apostolorum pedes precia deponebant: Vel quorum bona fuerant à Iudæis inuasa: sicut legimus ad Hebræos. m ¶ Quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere.] Hoc est, quod in omni penè scribit epistola. n ¶ Cum aūt uenisset Cephas antiochiam &c.] Galatarum infirmitas compellit eum narrare: quod nec ipsi apostolorum principi Petro pepercerit, ueritatē euangelij non libere defendenti: sicut etiam ad profectū Corinthiorum manifestat uisionem quam annis quatuordecim celauerat. Hoc aūt totum ait, ut ostendat se nunq; circuncisionis fuisse fautorem, quod de illo falsi apostoli confingebant. Gal.5.b Vnde & alibi dicit: Ego aūt fratres, si circuncisionē prædico, quid adhuc persecutionē patior? o ¶ Prius enim q; uenirent &c.] Sciens sibi ostensum, ut nullius generis hominē uocaret immundū. C p ¶ Cum aūt uenissent, &c.] Non ideo reprehensibilis erat, quia cum illis edebat: sed quia postea propter homines se subtrahebat. q ¶ Ita ut & Barnabas duceretur ab eis &c.] Qui mecum ad gentes missus, nihil inter eos docuerat esse discriminis. r ¶ Sed cū uidissem &c.] Quamuis hoc propter scandalū faceret Iudæorum: tamen publice illū conueni, ut & Iudæis superbia, & gētibus desperatio tolleretur. s ¶ Dixi Cephæ corā omnibus.] Publicū scandalum non poterat priuate curari. t ¶ Si tu cū Iudæus sis.] Si tu non tenes qd' natus es, quomodo illos facis tenere qd' nati nō sunt? Rationem reddit, nō iniuriā facit. u ¶ Gentiliter uiuis & non Iudaice.] Non ex operibus legis, sed sola fide sicut gētes, uitam in Christo inuenisse te nosti. D x ¶ Quomodo gētes cogis Iudaizare?] Cur subtrahis te tanq; à peccatorib.] y ¶ Nos natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores.] Peccatores tamē eramus: quia conclusit scriptura omnia sub peccato. z ¶ Scientes autem quod nō iustificatur homo ex operibus legis &c.] Opera legis, circuncisio & sabbatū, dies festi, & cætera: quæ non propter iusticiam, sed ad edomandam populi duritiam sunt mādata. a ¶ Quod si quærentes iustificari &c.] Si enim gentes fides sola non saluat, nec nos: quia ex operibus nemo iustificatur. Ergo ad huc peccatores sumus, & Christus peccatorum minister est, tanquam non ualens peccata indulgere. b ¶ Si enim quæ destruxi, iterū hæc reædifico, præuaricatorem me constituo.] Si destruxi Iudæos, & nūc (ut illi dicunt) ipsos reædifico, meæ sententiæ præuaricator inuenior. c ¶ Ego enim per legem legi mortuus sum.] Hoc est quod dicit: per legem Christi, legi Moysi mortuus sum: aut certe per ipsam Moysi legem, legis eiusdē sum obseruationibus liberatus: quoniā scriptum est in eadem lege: Quia Abraham ex fide iustificatus est, Gen.15.b & non ex operibus legis. Item per legē Christi, legi literæ, & Mosi legi ueteri sum mortuus: quia ipsa se cessaturam

A turam esse prædixit. a ¶ Vt deo uiuam.] Quia legem suam innouauit. b ¶ Christo confixus sum.] Omnibus peccatis quibus lex est data, sum mortuus: ergo lex mihi minime est necessaria. c ¶ Viuo autem iam non ego.] Vetus homo. d ¶ Viuit uero in me Christus.] In illo uiuit Christus in quo Christus uegetat actus & uitam. e ¶ Quod autẽ nunc uiuo in carne, in fide uiuo filij dei.] In sola fide: quia nihil debeo legi antiquæ. f ¶ Qui dilexit me, & tradidit seipsum pro me.] Nõ pecuniam, nõ aliquod aliud precium, sed se. g ¶ Nõ abijcio gratiam dei.] Non debeo illi esse ingratus: qui me tantũ dilexit, ut pro me etiã moreretur. Abiecta enim est gratia, si mihi sola non sufficit. h ¶ Si enim per legem iusticia, ergo gratis Christus &c.] Si lex poterat iustificare, superflue mortuus est Christus.

CAP. III.

O Insensati galatæ.] Nõ est cõtrarium saluatoris uerbo, quo B fratrem fatuum uocari prohibuit: non enim hic dicitur sine causa. k ¶ Quis uos fascinauit?] Per uulgi uerbum, inuidiam significauit: sicut ait Salomon: Fascinatio nugacitatis obscurat bona. l ¶ Ante quorũ oculos Christus Iesus proscriptus est.] Quibus per meã prædicationem ita manifestata est passio eius, ut ipsum ante uos pendere putaretis. Proscriptus est, sententiam damnationis accepit. m ¶ Et in uobis crucifixus.] Quasi apud uos omnia facta sint. Siue sic, quem uere pro damnato & mortuo etiam nunc uilem habetis, dum putatis eum uobis non sufficere ad salutem. n ¶ Hoc solum à uobis uolo discere.] Hoc unum uos interrogo. o ¶ Ex operibus legis spiritum &c.] Si ex merito fidei spiritum accepistis, quid nobis lex amplius poterit dare? p ¶ Sic stulti estis ut cũ spiritu cœperitis, &c.] Cum nec Iudæi aliter spiritum accipiant, quàm per fidem Christi, uos econtrario putatis uobis spiritũ non sufficere sine lege. q ¶ Tanta passi estis sine causa.] Ostendit quia in Galatia constituti, pro Christi fide passi sunt persecutionẽ. Item tanta sine causa pro Christo tolerastis, si non iterum pro Christo corrigatis. Siue quod hic, si tamen, nõ dubitantis sermo sit, sed potius confirmãtis, secundum illud: si tamen iustum est apud deum retribuere, qui uos tribulant tribulationem. r ¶ Qui ergo tribuit uobis spiritum &c.] Spiritum sanctum sola fide accepistis: qui non nisi à iustis accipitur: iustos autem sine legis oneribus esse uos cõstat. s ¶ Abraham credidit deo, & reputatum est illi ad iusticiam.] Ita & uobis ad iusticiam sola sufficit fides.

ut deo uiuã: Christo confixus sum cruci. Viuo aũt iam non ego, uiuit uerò in me Christus. Quod autem nunc uiuo in carne, in fide uiuo filij dei, qui dilexit me, & tradidit seipsum pro me. Nõn abijcio gratiam dei. Si enim per legem iusticia, ergo gratis Christus mortuus est.

Cap. III.

O Insensati Galatæ, quis uos fascinauit non obedire ueritati? Antè quorum oculos Christus Iesus proscriptus est, & in uobis crucifixus. Hoc solum à uobis uolo discere. Ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? Sic stulti estis: ut cũm spiritu cœperitis, nunc carne cõsummamini? Tanta passi estis sine causa, si tamen sine causa. Qui ergo tribuit uobis spiritum, & operatur uirtutes in uobis ex operibus legis, an ex auditu fidei, sicut scriptum est: Abraham credidit deõ, & reputatum est illi ad iusticiam. Cognoscite ergo: quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Prouidens autem scriptura: quia ex fide iustificat gentes deus, prænunciauit Abrahæ, quia benedicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham. Quicunq; enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus omnis qui non permaserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis ut faciat ea: Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud deum, manifestum est, quia iustus ex fide uiuit. Lex autem non est ex fide: sed qui fecerit ea, uiuet in illis. Christus nos redẽmit de maledicto legis, factus pro nobis maledictũ, quia scriptum est. Maledictus omnis qui pẽdet in ligno, ut in gentibus benedictio

t ¶ Cognoscite ergo: quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ.] Siue Iudæi, siue Græci, nõ carnaliter circuncisi. u ¶ Prouidens autem scriptura &c. quia benedicentur in te omnes gentes.] Non una gens Iudaica: sed omnes quæ ex operibus legis sunt. x ¶ Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.] Nõ enim circuncisæ sunt gentes, ut possint ex operib. benedici. y ¶ Quicunq; enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt &c.] Quia ita præualuit consuetudo peccandi, ut nemo iam perficiat legem. z ¶ Maledictus omnis qui non permãserit in omnib. quæ scripta sunt &c.] Hoc est, qui non omnia usq; ad finem legis mãdata seruauerit. Quæritur sanè hoc loco, si fides sola sufficiat Christiano, & utrum non sit maledictus, qui euangelica præcepta contemnet. Sed fides ad hoc proficit: ut in primitijs credulitatis accedentes ad deum iustificet: si deinceps in iustificatione permaneãt, cæterum sine operibus fidei, non legis, mortua est fides. Qui enim non credit mandatis, & eos qui euangelij præcepta contemnunt, maledictos esse, & saluator edocuit, dicens: Discedite à me maledicti in ignem æternum. & Iacobus apostolus, unius mandati transgressorem, omnium reum esse demonstrauit. a ¶ Quoniam autem in lege &c.] Quia nemo illã seruat: ideo dictum est, quod sola fide iustificandi essent credentes. Item uult ostẽdere: quia ex operibus legis Moysi, iustificari homo non possit, nisi habuerit & fidem quæ uentã dat credenti in deo. Non enim qui credũt in Christo, sine lege uiuere possunt. b ¶ Quia iustus &c.] Perfecta fides est: non solũ Christũ, sed & Christo credere. c ¶ Lex aũt nõ est ex fide.] Non iustificat sola fides. d ¶ Sed qui fecerit &c.] Suo labore cõquirat iusticiã, & uiuet in æternũ. e ¶ Christus nos redemit &c.] ¶ Qui sub maledicto nõ erat: quia per omnia legẽ impleuit. Et ideo indebito maledicto eius, nostrũ debitum compensatũ est, ut liberet transeuntes ad fidẽ. f ¶ Maledictus omnis &c.] Sic est scriptũ: Si cui fuerit iudiciũ mortis, suspendetis eum in ligno. Nõ ideo maledictus, quia pendet: sed ideo pendet, quia maledictus. Christus ergo cui non erat iudiciũ mortis, nec causa subeundæ crucis & maledicti reatus, pro nobis maledictũ suscepit, quia omnes maledicti eramus, & debiti ligno, & ideo maledicti, quia non permansimus in omnibus quæ scripta erant in lege. g ¶ Vt in gentibus benedictio &c.] Vt sola fide, gentes benedicerentur in Christo, sicut promissum fuerat Abrahæ.

C D Matth.25.d Iacob.2.b Deut.21.d

¶ Vt

dictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, ut pollicitationẽ spiritus accipiamus per fidem. Fratres secundũ hominẽ dico: tamen hominis confirmatũ testamentum nemo spernit aut superordinat. Abrahæ dictę sunt promissiones & semini eius. Non dicit, & seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno, & semini tuo qui est Christus. Hoc autem dico testamentum confirmatũ à deo, quæ post quadringentos & triginta annos, facta est lex: non irritum facit ad euacuandam promissionem. Nam si ex lege hæreditas, iam non ex promissione. Abrahę autem per repromissionem donauit deus. Quid igitur lex? Propter transgressionem posita est, donec ueniret semen cui promiserat: ordinata per angelos in manũ mediatoris. Mediator autem unius non est, deus autem unus est. Lex ergo aduersus promissa dei? Absit. Si enim data esset lex quæ posset uiuificare, uere ex lege esset iusticia. Sed conclusit scriptura omnia sub peccato: ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credẽtibus. Prius autem quàm ueniret fides, sub lege custodiebamur: cõclusi in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur. At ubi uenit fides, iam non sumus sub pædagogo. Omnes enim filij dei estis per fidem, quæ est in Christo Iesu. Quicunq; enim in Christo Iesu baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus, neq; Græcus: non est seruus, neq; liber: non est masculus neq; fœmina. Omnes enim uos unum estis in Christo Iesu. Si autem uos Christi, ergo semen Abrahæ estis secundum promissionem hæredes. Cap. IIII.

Dico autem: Quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo: cum sit dominus omnium, sed sub tutoribus & actoribus est usq; ad præfinitum tempus

A a ¶ Vt pollicitationem spiritus accipiamus per fidem.] Quæ per Iohelem prophetam omni carni promissa est: id est, uniuerso generi hominũ. b ¶ Fratres, secundum hominem dico: tamen hominis confirmatum testamentum.] Humano utor exemplo: comparari enim humana diuinis, propter euidentiorem intellectum possunt: æquari nõ possũt. c ¶ Nemo spernit aut superdinat Abrahæ dictæ sunt, promissiones &c.] Quia post tantũ temporis data est lex. d ¶ Hoc autem dico testamentum confirmatum à deo.] In Christo Iesu. e ¶ Quæ post quadringentos &c.] Ne quis putet esse contrarium: quoniam in libro Geneseos ad Abrahã à deo dicitur: Scito prænoscens, quod peregrinũ futurũ sit semen tuum in terra non suá, & subijcient eos seruituti, & affligent quadringentos annos, & hic Apostolus trigintaannos amplius ponat. Quod autem dicit, hoc est, septuagesimoquinto æ- B tatis suæ anno, Abra- Gen.15.c ham accepit à deo repromissionem: à quo tẽpore usq; ad initiũ legis Mosaicæ quadringenti & triginta anni, hac ratione complentur: Ex tempore repromissionis usq; ad centesimum annum abrahæ: quãdo Isaac filius ei natus fuit, uigintiquinq; anni numerãtur. Postea quinto ætatis anno, Isaac paruulus, ab Ismaele cœpit affligi: sicut idẽ Apostol⁹ in hac ipsa epistola scribit. Euidenter ergo monstratur secundũ sermonem dei ad Abraham factum, post centum triginta annos repromissionis, semen eius persecutionibus laborare cœpisse. f ¶ Nam si ex lege hæreditas, iam non ex promissione: Abrahæ autem per repromissionem donauit deus.] Nõ per legẽ, quæ necdũ erat. g ¶ Quid igitur lex? Quare ergo data est lex? h ¶ Propter trãsgressionẽ posita est donec ueniret semẽ cui promiserat.] Propterea data est, ut nos nõ transgredi, uel cogeret, uel doceret, usq; dum Christus ueniret. i ¶ Ordinata per angelos.] Hoc loco Mosen, dei & Hebræorum mediatorem significat, legem per angelum domini accepisse: sicut in libro Actuum apostolorũ Stephanus dicit: Hic est Moses, qui fuit in ecclesia in solitudine cũ angelo, qui Act.7.e loquebatur ei in monte Sina. Item legimus angelos per legem sæpe populo affuisse. k ¶ In manu mediatoris.] Siue Mosi (ut quidam putant) siue Christi. Nam & Moses, aiunt, inter deum & populum medius fuit. l ¶ Mediator aũt unius nõ est.] Id est, unius partis. m ¶ Deus aũt unus est.] Hoc ideo addidit, ne quis putaret Chri- C stũ ab unitate diuinæ naturæ penitus esse diuisum: quia mediatoris suscepisset officium n ¶ Lex ergo aduersus promissa dei? Absit. Si enim data esset lex quæ posset uiuificare &c.] Sicut ad Romanos ait: Quod impossibile Rom.8.a erat legi, in quo infirmabatur, scilicet, quæ à nemine seruabatur. o ¶ Sed cõclusit scriptura omnia sub peccato: ut promissio ex fide Iesu Christi &c.] Adueniente Christo, qui sub lege Mosi erant, cõclusi sunt peccato, si ultra in legis obseruatione permanere uoluerint: Quia maledicti quod umbræ legis deseruierunt, ueritate præsente. Item ostendit, quoniã non potuit inueniri, qui daretur credentibus: ut necesse esset sola fide saluari credentes. p ¶ Prius autem quàm ueniret fides.] Priusquam ueniret, cui crederem⁹. q ¶ Sub lege custodiebamur, cõclusi in eam fidem quæ reuelãda erat.] Seruabamur à lege, huic fidei quæ erat suo tempore reuelan- D da. r ¶ Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur.] Ad disciplinã nos arctius retentans: perfectam doctrinam uero magistro seruabat. s ¶ Vbi uenit fides, iam non sumus sub pædagogo.] Perfectæ ætatis discipuli, nõ indigent pædagogo. t ¶ Omnes enim filij dei estis per fidẽ, quæ est in Christo Iesu.] Aequaliter & Iudæi & gentes per solam fidem filij dei estis, qua credidistis Christo. u ¶ Quicunq; enim in Christo Iesu baptizati estis, Christum induistis.] Filium dei induti, & toti membra eius effecti, filij dei sitis, necesse est: ut quid ergo uobis lex quæ seruis & peccatoribus data est, quibus per baptismum peccata remissa sunt? x ¶ Non est Iudæus neq; Græcus: non est seruus neq; liber: non est masculus, neq; fœmina: omnes enim uos unũ estis in Christo Iesu.] Ante enim non solum inter Iudæum & Græcum, sed etiam inter tribum & tribum erat magna diuersitas. y ¶ Si autem uos Christi, ergo semen Abrahæ estis.] Si omnes unum corpus estis Christi, Abrahæ semen estis, & ueri hæredes: nõ ex carnali semine, sed ex diuina promissione generati. Cap. IIII.

Dico autem &c. sub tutoribus & actoribus est &c.] Quia dominatum quondã sacerdotes & principes exercebant: quos tutores & actores appellat. Modo autem non dominari, sed formam præbere iubentur: quia sacerdotale genus sumus, & omnia cõmuniter habem⁹:

quamuis

A quamuis per illos percipiamus ſacramenta. a ¶ Ita & nos cum eſſemus paruuli, ſub elementis mundi eramus ſeruientes.] Dierum uidelicet & temporum, quæ fuerant eorum infirmitati neceſſaria, pro temporis qualitate. b ¶ At ubi uenit plenitudo temporis, miſit deus filium.] Impletum iam erat tẽpus, quando legem per malam cõſuetudinem nemo poterat cuſtodire. c ¶ Factum ex muliere.] Dicens factũ ex muliere, ſexum ſignificat, non corruptionem. Cæterum ut manifeſte oſtenderet natum ex uirgine, ait: ex muliere, non per mulierem. In eo autem quod dicit, ex muliere, monſtrat non more ſolito ex cõuentu uiri & fœminæ, ſed per ſpiritũ ſanctũ, ex matre tantum Chriſtum incarnationem hominis ſuſcepiſſe. Nã idem Apoſtolus ad Corinthios ſcribens ait: Sicut mulier ex uiro, ita & uir per mulierem. Vnde ſicut in principio generationis, mulier ex uiro ſumpta B eſt: ita & Chriſtus ſecundum carnem, ex matre tantum eſt. Omnis autem reſidua humana generatio, nõ eſt ex muliere, ſecũdũ Apoſtoli dictũ, ſed per mulierem: ut clareat generatio hominum ex uiro per mulierem creari. d ¶ Factum ſub lege: ut eos qui ſub lege erant, redimeret.] Chriſtus ſub lege factus eſt: ut peccatum in carne uincens, credentes in ſe, à legis uinculis liberaret. Ipſe aũt ſub lege tãdiu fuit, donec baptizatus, noui teſtamenti inciperet euangelium prædicare. Item ſi ſub lege factus nõ eſſet, Iudæos ſaluare non poterat: gentes uero poterat poſitus ſub lege redimere. e ¶ Vt adoptionem filiorum reciperemus.] Non enim omnes recepiſſemus adoptionẽ, ſi factus ſub lege non eſſet. f ¶ Quoniam autem eſtis filij dei, miſit deus ſpiritum filij ſui in corda ueſtra clamantem, abba pater.] Ex hoc nos probat filios eſſe dei, quoniam ſpiritum Chriſti accepimus. g ¶ Itaq; iam non eſt ſeruus, ſed filius, quod ſi filius, & hæres per deum.] Quid uis iterũ ſeruus eſſe, qui iam filius & hæres es? Item hic manifeſte oſtendit quia totus populus, unus filius uocatur. h ¶ Sed tunc quidem ignorantes deum, his qui natura non ſunt dij, ſeruiebatis.] Cõuertit ſed ad illos, qui ex gentibus crediderant, & arguit illos: quia dies feſtos & tempora Iudæorum obſeruare uellent, ſicut antea idolis fecerant. Nã Iudæis iſti dies idcirco conceſſi ſunt, ne eos amore feſtiuitatis, idolis exhiberẽt. i ¶ Nunc aũt cum cognoueritis deum, imò cogniti ſitis à deo.] Ante ignorabamini ab illo, quia non nouit iniquos, & non uos illũ quæſiſtis, ſed ille uos perditos requiſiuit. k ¶ Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, &c.] Euidenter oſtendit Apoſtolus Galatas poſt acceptam fidem Chriſti, ad idolorum iterum rediſſe culturam. l ¶ Dies obſeruatis, & menſes, & tempora, & annos.] Nos non ſimiliter obſeruamus: non enim Calendas colimus, nec dies feſtos, ſicut illi in luxuria & epulis C ſed in ſynceritate azyma epulamur. m ¶ Timeo ne forte ſine cauſa laborauerim in uobis.] Nihil enĩ prodeſt Chriſtianos uos factos, ſi iſta iterũ obſeruetis. n ¶ Eſtote ſicut ego: qa & ego ſicut uos.] Hoc eſt quod dicit: me imitamini gentiliter uiuentem: quia & ego gentiliter uiuo, Iudaica obſeruatione depoſita: ſicut Apoſtolus in hac eadẽ epiſtola Petro apoſtolo dicit: Si tu cum ſis Iudæus, gentiliter uiuis, quomodo cogis gẽtes Iudaizare? o ¶ Fratres obſecro uos, nihil me læſiſtis.] Vt merito putetis me inimicitiarum & non ſalutis ueſtræ cauſa moueri. p ¶ Scitis aũt quia per infirmitatem carnis euangelizaui uobis iampridẽ.] Vel per paſſionẽ, uel etiã per naturalẽ infirmitatẽ: quia theſaurum gratiæ ĩ uaſis fictilib. baiulabat. q ¶ Et tentationẽ ueſtram in carne mea non ſpreuiſtis.] Increpando D hoc apoſtolus dicit: quia cum fidẽ Chriſti apud Galatas prædicaret, perſecutionẽ ab incredulis ciuib9 eorum paſſus eſt, & nihilominus ipſi tentationi & uarijs iniurijs permiſerũt Apoſtolum ſubiacere. Item grãdis tentatio eſt, ſi uir ſanctus aut infirmetur, aut impune lædatur. Sed ideo iſta pati permittitur à deo, ut uirtutem per infirmitatem perficiat: & ut corruptionem hanc ſentientes, incorruptam uitam, maiori ſtudio & amore perquirant. r ¶ Sed ſicut angelum dei excepiſtis me.] Cum ſe angelis comparatum gaudet, probat angelos hominibus eſſe maiores. ſ ¶ Sicut Chriſtum Ieſum.] Non ſolum ut angelum. t ¶ Vbi eſt ergo beatitudo ueſtra?] Quam nunc taliter ſuſcepiſtis. u ¶ Teſtimoniũ enim perhibeo uobis &c.] Oſtendit quanta cum charitate dilexerint, & quomodo ſe totos eius doctrinæ tradiderint. Vtiq; chariſſima corporis ſui membra eidem tradere cupierant, hanc ſolã euangelico lumini dignam eſſe uiciſſitudinem arbitrantes, ſi ſua lumina ei reddidiſſent. x ¶ Ergo inimicus uobis factus ſum &c.] Hæc eſt cõditio ueritatis, ut eam ſemper inimicitiæ ſequantur: ſicut per adulationem pernicioſam, amicitiæ conquirũtur. Libenter enim quod delectat, auditur, & offendit omne quod nolum9. Ita enim & hi diligere cœperant ſabbati ocia, & dierum feſtorum epulas prædicantes contra Apoſtolum: qui omnem continentiam ſuo illis exemplo monſtrabat. y ¶ Aemulantur uos non bene, ſed excludere uos uolũt &c.] Aemulus & imitator, poteſt & inimicus intelligi. Sic nõ bene æmulatur, qui ut aliũ deiiciat, nõ ut ipſe proficiat, æmulatur. Aemulamini aũt meliora chariſmata. z ¶ Bonum autem æmulamini in bono ſemper, & non tantum cum præſens ſum apud uos.] Nolite illos æmulari, ſed bonũ ſemper æmulamini: non in præſentia

1.Cor.7.b

Gal.2.c

tempus à patre. Ità & nos cum eſſemus paruuli, ſub elementis mundi eramus ſeruientes. At ùbi uenit plenitudo temporis, miſit deus filium ſuum, fáctum ex muliere, fáctum ſub lege: ut eos qui ſub lege erant, redimeret: ut adóptionem filiorũ reciperemus. Quóniam autem eſtis filij dei, miſit deus ſpiritum filij ſui in corda ueſtra clamantem, abba pater. Itaq; iam nón eſt ſeruus, ſed filius, quod ſi filius & hæres per deum. Sèd tunc quidem ignorantes deum his qui natura non ſunt dij, ſeruiebatis. Nùnc autem cum cognoueritis deum, imò cogniti ſitis à deo: quómodo cõuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo ſeruire uultis? Dies obſeruatis, & menſes, & tempora, & annos. Timẽo ne forte ſine cauſa laborauerim in uobis. Eſtotẽ ſicut ego: qa & ego ſicut uos. Frátres obſecro uos, nihil me læſiſtis. Scitis aũtem quia per infirmitatem carnis euangelizaui uobis iampridem, & tẽntationem ueſtram in carne mea nõ ſpreuiſtis, neq; reſpuiſtis: ſed ſicùt angelum dei excepiſtis me ſicùt Chriſtũ Ieſum. Vbi eſt ergò beatitudo ueſtra? Teſtimónium enim perhibeo uobis: quia ſi fieri potuiſſet, oculos ueſtros eruiſſetis & dediſſetis mihi. Ergo inimicùs uobis factus ſum, uerum dicens uobis? Æmulantur uós non bene, ſed excludere nos nolũt: ut illos æmulemini. Bonùm aũt æmulamini in bono ſemper

semper, & non tantum cum præsens sum apud uos. Filiôli mei quos iterum parturio, donec formetur Christus in uobis. Vèllem autem esse apud uos modo, & mutáre uocem meam: quŏniam cōfundor in uobis. Dicitē mihi qui sub lege uultis esse: Legem non legistis? Scriptum est enim: quoniam Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem: qūæ sunt per allegoriam dicta. Hæc ĕnim sunt duo testamenta: unŭm quidem in monte Sina, in seruitutem generās, qūæ est Agar. Sinā enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Hierusalem, & seruit cum filijs suis. Illā autem quæ sursum est Hierusalem, libera est: quæ est mater nostra, sicut scriptum est: Lætáre sterilis quæ non paris: erūmpe & clama quæ non parturis: qūia multi filij desertæ magis qūàm eius quæ habet uirum. Nos autĕm fratres secundum Isaac promissionis filij sumus. Sed quŏmodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequēbatur eum qui secundum spiritum: itá & nunc. Sēd quid dicit scriptura? Eijce ancillam & filium eius: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Itáq; fratres non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate nos Christus liberauit.

Cap. V

State

A mea tantum. a ¶ Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in uobis.] Euidenter hoc aduersus hæreticos ualet: qui post baptisma peccantibus, pœnitentiam nō dant. Item in illo uere Christus formatur, qui uirtutem fidei eius intelligit, & in quo omnis conuersatio eius exprimitur atq; depingitur. b ¶ Vellem autē esse apud uos modo.] Quia quanta uos audire meremini, scribere tanta non possum. c ¶ Et mutare uocē meā.] Vocem blandientis patris, in rigorem magistri ueteris mutare. d ¶ Quoniam confundor in uobis.] Detrimentum discipulorum, confusio est magistri: sicut profectus eorū, est gloria præceptoris. Confunditur aūt: quia iā filij facti, rursum serui esse cupiebant. e ¶ Dicite mihi qui sub lege uultis esse &c. quoniā Abraham duos filios habuit &c.] Ismael, carnis: Isaac, fidei. Illum enim Abrahā secundum carnalem usum genuit: istum contra B naturā promissione suscepit. f ¶ Quæ sunt per allegoriam dicta.] Quæ quidē sunt per Allegoriam dicta, hoc est, alia ex alijs figurata. Dedit autem regulam hoc loco Apostolus intelligendi allegoricas rationes, scilicet ut manente historiæ ueritate, figuras ueteris testamēti exponamus. Nam cum dixisset, Abraham duas uxores uerissime habuisse: postea quid præfigurauerint, demōstrauit: & hoc ipsum ibi fecit, ubi aliqua sanctorum honesta gesta referuntur, non ubi peccata notantur. Cæterum delicta dicere per mysteria, aut impossibilitatis, aut ignorantiæ deum est criminari: qui aut aliter sua monstrare non potuerit sacramenta: aut certe putans sibi quorundam peccata necessaria, prius illa generaliter condemnet: sed & postea reprehendendo atq; uindicando ostendat, illa non propter sua mysteria fieri uoluisse: præcepta uero difficile inuenies Apostoli, taliter exponentis, ne eorum uitam uideretur eneruare. g ¶ Hæc enim sunt duo testamenta.] Vetus & nouum, singulos populos generātia. h ¶ Vnum quidem in monte Sina, in seruitutē generans.] Iudæi metu præsentium cogebantur, ut feræ: nos uero præmijs inuitamur, ut liberi. & illi quasi serui præter moralia præcepta, etiam diuersis operibus premebantur: nobis autem quasi filijs, moralibus monitis adimpletis, seruilia onera auferuntur: sed illi sacerdotibus suis ex debito seruientes, tributa etiam reddere cogebantur: nos præter charitatem nihil debentes, antistites nostros uoluntarie honoramus. i ¶ Quæ est Agar.] Cuius typum habuit synagoga. k ¶ Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quæ nunc est Hierusalem.] Ex qualitatibus locorū, uult intelligi diuersitatem testamentorum. l ¶ Et seruit cum filijs suis.] Cum filijs Hierusalē, gentibus seruit. m ¶ Illa aūt quæ sursum est Hierusalem, libera est: &c.] Recte dicit Apostolus, Hierusalem cœlestem sterilem esse generatione filiorum: quia non illic generat filios: sed hic per fidem renatos in Christo postea suscipit, & eorum quos susceperit, mater efficitur. Hoc autem ualet cōtra dogma eorum, qui dicunt animas de C cœlo propter peccatum, in terras demitti, & nascentibus corporibus infundi. Qd' aūt: Multi filij desertæ magis q̄ quæ habet uirū: Filios desertæ, significat ecclesiæ populos ex gētibus congregatos. Habentem aūt uirū, synagogam Iudæorum testatur: sicut Osee propheta mōstrat: Iudicate matrem uestram, iudicate: quia ipsa non uxor mea, & ego non uir eius. Osee.2. Item ecclesia mater est tā gentiliū credentium, q̄ etiam Iudæorum: cuius filij, serui esse non possunt. Et ideo & mediator noui testamēti de cœlo adueniens pontifex, & euangeliū non in uno loco, sed in toto mundo est prædicatum. n ¶ Lætare sterilis quæ non paris.] Esa.54. Prophetico testimonio probat meliorem nos, q̄ Iudæos matrē habere. D o ¶ Erumpe & clama quæ non parturis.] Clamor, pro prophetia ponitur in hoc loco. p ¶ Quia multi filij desertæ magis.] hoc præfigurabat Anna, quæ dixit: Sterilis quæ peperit septem, & fœcosa in filijs infirmata est. 1.Reg.2. q ¶ Quàm eius quæ habet uirum.] Quæ uirum habere putans, de fœcunditate gloriatur. Aut quia habebat uirum anteq̄ eijceretur cū filio suo. r ¶ Nos aūt fratres secūdum Isaac promissionis filij sumus.] Quomodo de Isaac, ita & de nobis est Abrahæ repromissum, quod scilicet in eo benedicendæ essent omnes gentes. s ¶ Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat.] Semper carnales homines: eos qui spirituales sunt persequuntur. Vnde mirum non est, si modo carnei & seculares, homines sanctos tribulent & affligant: imò inde cognoscendi sunt iusti esse, si à talibus opprimantur. t ¶ Persequebatur eum qui secundum spiritum.] In Genesi quidem hoc scriptum est: Quia illuserat Isaac Ismael. Sed Apostolus Gen.21. ostendit non simplicem lusum fuisse, quem persecutionem appellat. Quia scurrilem eum & leuem sicut ipse erat, facere cupiebat: ne illi possit in hæreditate præferri. Ideo Abrahā deijciendo eum, uocē Saræ iubet audire. u ¶ Ita & nunc.] Ita & isti seruos suos sibi similes facere nituntur: x ¶ Sed quid dicit scriptura? Eijce ancillā & filium &c.] Quantū uis se extollat iniquitas, ancilla est, & subijcienda sanctis: sicut & Iudæi: quāuis Abrahæ filios se iactent, quamdiu filij ancillæ fuerint, nobiscū hæreditatem habere non possunt. y ¶ Itaq; fratres non sumus ancillæ filij, sed liberæ &c.] Non debemus ancillam sequi, matre relicta: quia licet eiusdē uiri fuerit uxor tamen ad tempus: quia Sara tempus nondum uenerat generandi.

CAP. V.

State

STāte & nolite iterum iugo seruitutis contineri: Ecce egō Paulus dico uobis: quōniam si circuncidamini: Christus uobis nihil proderit. Testificor autem rursus omni homini circuncidenti se: quoniam debitor est uniuersæ legis faciendæ. Euācuati estis à Christo: qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Nōs enim spiritu ex fide spem iusticiæ expectamus. Nām in Christo Iesu, neq; circuncisio aliquid ualet, neq; præputiū, sed fidēs quæ p charitatē operatur. Cūrrebatis bene: quīs uos impediuit ueritati non obedire? Nēmini consenseritis. Persuasio hæc non est ex eo qui uocat uos. Mōdicum fermentum, totam massam corrumpit. Egō confido in uobis in domino, quod nihil aliud sapietis. Quī autem conturbat uos, portabit iudicium quicunq; est ille. Egō autem fratres si circuncisionem adhuc prædico: quid adhuc persecutionem patior? Ergō euacuatum est scandalum crucis? Vtinām abscindātur qui uos conturbant. Vos ēnim in libertatem uocati estis fratres, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed pēr charitatem spiritus seruite inuicem. Omnis ēnim lex in uno sermone impletur: Diligēs proximum tuum sicut teipsum. Quod si inuicēm mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicem consumamini. Dico āutem in Christo: Spiritu ambulate, & dēsideria carnis non perficietis. Cāro enim concupiscit aduersus spiritum: spiritus autem aduersus carnem. Hæc enim sibi inuicem aduersantur: ut non quæcunque uultis, illa faciatis. Quōd si spiritu ducimini, non estis sub lege. Manifesta sunt autem opera carnis: quæ

A Stāte & nolite iterum iugo seruitutis contineri.] State in fide euangelij: iam enim tempus legis effluxit: nolite iugum cum Iudæis trahere, quod nec ipsi ferre possunt. b ¶ Ecce ego Paulus dico uobis.] Ego uobis audenter dico, neminem pertimescens. c ¶ Quoniam si circūcidamini, Christus uobis nihil proderit.] Quia solum illum ad salutem uobis sufficere nō putatis. d ¶ Testificor autem rursus omni homini &c.] Qui caput operū legis suscepit, necesse est ut cætera membra sustineat, ne maledicto subiaceat. e ¶ Euacuati estis à Christo: qui in lege iustificamini, à gratia excidistis.] Si in lege spem ponitis, & iustificare posse uos creditis, infirmam Christi gratiam iudicatis, & quod iā gratis consecuti estis, tanquam non habentes, proprijs uultis laboribꝰ adipisci. f ¶ Nos enim spiritu ex fide spē iusticiæ expectamus.] Spirituali cōuersatione perfectæ fidei, speramus nos iusticiæ immortalē B accepturos esse mercedem. g ¶ Nam in Christo Iesu neq; circuncisio aliquid ualet, neq; præputiū.] Neq; circuncisio prodest, nec præputium nocet tēporibꝰ Christianis. h ¶ Sed fides quæ per charitatem operatur.] Ergo & fides operatur per charitatem, non per timorem: qui enim credit deo, attendit mandatis: nam qui credit futuris, amplius operatur, q̄ qui præsentem metuit pœnā. i ¶ Currebatis bene.] Fidei gressibus, & moralibus disciplinis. k ¶ Quis uos impediuit ueritati non obedire?] Quis ille fuit qui legis operibus implicauit, ut cursum uestræ fidei impediret? l ¶ Nemini consenseritis: persuasio hæc non est ex eo qui uocat uos.] Nec illis nec mihi, sine uerbis dei consentire debetis: qui uos iterum ad pœnitentiā uocat. m ¶ Modicum fermentū, totam massam corrumpit.] Ne quis diceret: Cur omnes corripis, dum nō omnes errauerint? Ostendit quod modicum maliciæ fermentū, totam possit ecclesiam, & massam suam à ueritate corrumpere. n ¶ Ego confido in uobis in domino &c.] Quàm habet ueritas Christi. o ¶ Qui autem cōturbat uos &c.] Ab euangelij ueritate. p ¶ Ego autem fratres si circuncisionē adhuc prædico, &c.] Quod de me uobis mentiti sunt deceptores, ita me alijs prædicare. Quid persecutionem patior, si ipsius circuncisionis non inimicus sum ut affirmatur. q ¶ Ergo euacuatū est scandalum crucis?] Ideo scandalū patiuntur: quia in sola fide crucis dico esse salutem. r ¶ Vtinam abscindātur qui uos conturbant.] Si putant sibi hoc prodesse: non solū circuncidantur, sed etiam abscindantur: si enim expoliatio C membri proficit, multo magis abolitio. Quidam dicūt: Vtinam errore abscisi, ueritatis radicibus inserantur. s ¶ Vos enim in libertatem uocati estis fratres &c.] Tantum ne per occasionem circuncisionis, ad legis seruitium redeatis. t ¶ Sed p charitatē spiritus seruite inuicē.] Non superbiā per speciē libertatis insinuo: sed spontaneum esse uolo seruitium, non coactum. u ¶ Omnis enim lex &c.] Legis etiā ipsa moralia quæcunque sunt uno possunt sermone concludi, & in uno hoc præcepto compleri. x ¶ Diliges proximū tuū.] Dilectio uel charitas in quatuor modis cōsistit: hoc ē, in dei dilectiōe, quæ prima est: secunda si nos metipsos secūdū deū amemus: tertia, ꝓximos: quarta, etiā inimicos. Deū ergo plus q̄ nos diligere debemus: ꝓximum sicut nos: inimicum ut proximū. Proximus diligebatur in lege, & nisi deū primo dilexerimus, D nos minime possumꝰ non peccando diligere, & nos diligamus ad quam formā proximos diligimus. q; si ꝓximos non amamus, quando inimicū, amare poterimꝰ? Si ergo uolumus dilectionē habere, primo deum plusq̄ nostras animas diligamus: quod inde probatur, si propter deum etiam salutem nostram, & ipsas animas contemnamus. y ¶ Sicut teipsum.] Qui secum proximum diligit, utraq; complet genera mandatorum: id est, nec malum facit ulli, nec bonum nō facit. z ¶ Quod si inuicem &c.] Per cōtentiones singuli uos meliores alteris iudicando. a ¶ Videte ne ab inuicem &c.] Dū alter alteri occasio perditionis extat. b ¶ Dico autē in Christo: Spiritu ambulate.] Spiritualibus actibus, quos infra describit. c ¶ Et desideria &c.] Non quo caro sine anima concupiscat: sed quando ipsa anima carnalia cogitat, caro dicitur: quando uero spiritualia, unus cum deo fit spiritus. Quamdiu ergo duplex in nobis est desideriū uel uoluntas, non perficimus quæcunq; uolumus, uno ædificante in nobis, & alio destruente. d ¶ Caro enim concupiscit aduersus spiritum: spiritus autem aduersus carnem.] Carnalis consuetudo aduersus spirituale desiderium. e ¶ Hæc enim sibi inuicem aduersantur: ut non quæcunq; uultis, illa faciatis.] Hoc facit ratio, ut non uoluntatem sequatur effectus. f ¶ Quod si spiritu ducimini nō estis &c.] Si uos spiritualibus per omnia actibus occupetis, nō est uobis lex necessaria, quæ carnalibus data est. g ¶ Manifesta sunt autē &c.] Non est difficile discernere inter utraq; opera.

A a ¶ Quæ sunt fornicatio, immundicia, impudicitia, luxuria, idolorũ seruitus, ueneficia, inimicitiæ &c.] Inimicitias & cætera sequentia, carnalia dicit, quæ animæ sunt, non carnis, ne Manichæi eum substantiã carnis accusare putarent, sed omne malum carnale definiunt, omne bonum spirituale, qa cœleste. b ¶ Quæ prædico uobis sicut prædixi.] Ex his cætera colligere poterĩs: quæ compendij gratia prætermisi.

& si præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto &c.] C Hoc illis dicit, qui non fuerãt persuasi: ut prauentos corrigant mansuete. Sanè in his prauenitur humana fragilitas: quæ leuiora sunt, & ex insperato contingunt. Cæterum non est prauentio, ubi aliquid cum cõsilio diu meditato committitur.

c ¶ Quoniam qui talia agunt, regnũ dei non consequentur.] Notandum atq; plangendum quod cõtentiosos atq; dissidẽtes uel iracundos, cum idololatris, & ueneficis. & homicidis penitus exclusit à regno. d ¶ Fructus autẽ spiritus, est charitas.] Omnium uirtutum prima est charitas, quã in quatuor partes diuisibilem annotauimus. e ¶ Gaudium.] Spirituale. f ¶ Pax, patientia.] Etiam cum odientibus pacem. g ¶ Benignitas, bonitas.] Semper bene uelle facere. B h ¶ Longanimitas.] Illatas iniurias sustinere patienter. i ¶ Mansuetudo.] Nulli iniuriam irrogare. k ¶ Fides.] Vel debes credere, uel omnibus ꝑmissa complere. l ¶ Modestia.] Nec læsus irasci. m ¶ Cõtinentia.] In coniugijs spiritualibus.

quæ sunt fornicatiŏ, immundicia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, ueneficia, inimicitiæ, cõtentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectę, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia: quę predico uobis sicut prædixi: quŏniã qui talia agunt, regnum dei non consequentur. Fructus autem spiritus, est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides, mŏdestia, continentia, castitas. Aduersus huiuscemodi nŏ est lex. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum uitijs & concupiscentijs.

Cap. VI.

SI spiritũ uiuimus, spiritu & ambulemus. Nŏn efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes. Fratres, & si præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto: uos qui spirituales estis, huiuscemodi instruite in spiritu lenitatis: cŏnsiderans teipsum, ne & tu tenteris. Altĕr alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nam si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit. Opus autem suum probet unusquisq;, & sic in semĕtipso tantum gloriam habebit, & non in altero. Vnusquisq; enim onus suum portabit. Cŏmmunicet autem is qui catechizatur uerbo ei qui se catechizat in omnibus bonis. Nŏlite errare, deus non irridetur. Quæ enim seminauerit homo, hęc & metet, quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem. Qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam. Bŏnum autem facientes non deficiamus: tempore enim suo metemus non deficientes. Ergŏ dum tempus habemus

a ¶ Considerans teipsum &c.] Quia & tu ipse homo cũ sis, potes in aliquo præueniri, & adiutorio indigere, sicuti sani infirmos sustinent, & mortuos sepeliunt uiui: quia & ipsi infirmari & mori se posse credunt. x ¶ Alter alterius onera portate, & sic implebitis legem Christi.] Lex Christi, charitas est: sicut ipse dicit: Mandatum nouum do uobis, ut uos inuicẽ diligatis, sicut & ego dilexi uos. Ioan.15.d Notandũ quod gratia, lex dicat. y ¶ Nã si quis existimat &c.] Qui se putat nõ posse tentari: siue qui plus de se laudanti ꝙ suæ conscientiæ credit. z ¶ Opus autẽ suum probet unusquisq;.] Testimonio conscientiæ. a ¶ Et sic in semetipso &c.] D In sua conscientia, & non in alterius adulatione: siue in sua iusticia, nõ alieno peccato. Nemo enim proficit ad alterius detrimentũ: nec ex illi⁹ delicto iustior ꝙ fuerit, apparebit. b ¶ Vnusquisq; enĩ onus suũ portabit.] Non enim onus eius aufert laus sectantis.

n ¶ Castitas.] In uirginibus intelligitur. o ¶ Aduersus huiuscemodi non est lex.] Non enim ista prohibuit: sed & qui nouum implet, non est sub ueteri testamento. p ¶ Qui autẽ sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum uitijs & concupiscentijs.] Si omnia simul uitia crucifixa sunt, & caro quasi pendens in ligno, non concupiscit: ut quid nobis lex quæ data est ad uitia coercenda? Simul illud notandum quod eos dixerit Christi esse, qui carnem cum uitijs crucifixerunt. Hoc contra illos, qui solam fidem sufficere arbitantur.

Cap. VI.

SI spiritu uiuimus, spiritu & ambulemus.] Si per spiritum uitam habemus, spiritualiter conuersemur, & non carnaliter legi seruiamus. r ¶ Non efficiamur inanis gloriæ &c.] Inanis gloriæ est cupidus, qui alterius quamuis ueram doctrinam euacuare conatur, ut plures uideatur habere discipulos: huiusmodi tamen se alterutrum ad iracundiam prouocare cõsueuerunt: quamdiu sibi inuicem inuidere non desinunt. Inanis aliter gloria est: si ex his quæ non præcipiuntur in lege, omnes cogamus facere, quantum non facimus, & cum ipsi non poterimus, hæc superflua dicamus. s ¶ Inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.] Si irridendo seductos ad iracundiam prouocetis, & illi uobis inuideãt. t ¶ Fratres,

c ¶ Cõmunicet aũt.] Siue obedientiam uerbo, & actibus imitationem, siue substantiam uictus. d ¶ Nolite errare &c.] Homo potest à serpente, dei uindictam negante, irrideri, sicut Eua. Nam deus exhibet quod promittit: nam ut omnem eius astutiã excluderet: amplius primo peccantibus reddidit, ꝙ promisit, & uxori Lot etiam quod non dixerat, fecit. e ¶ Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet: quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem.] Qui spem habet in circuncisione carnali: uel qui uitia seminat, metet pœnam. f ¶ Qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam.] Qui in spirituali conuersatione seminat, uel fide. g ¶ Bonum autem facientes non deficiamus.] Sicut Ecclesiasticus ait: Non impediaris orare semper, & non ueteris usque ad mortem iustificari: quoniam merces domini manet in æternum. Eccl.18.c Indeficientem enim iusticiam, indeficiens præmium subsequitur: quia qui perseuerauerit usq; in finem, saluus erit. h ¶ Tempore enim suo metemus non deficiẽtes.] Nunc tempus seminandi est, non metendi. i ¶ Ergo dum tempus habemus.] Vltimũ sementis hoc tempus est: festinemus ergo campos omnes serere. sed magis eos qui sunt uberrimi, repleamus: ne incipiamus tempore messis

A messis, aliis abundantibus esurire. a ¶ Operemur bonum ad omnes: maxime autem ad domesticos fidei.] Indigẽtibus Iudæis & Paganis, & omnibus Christianis, bonis malisq; misericordiam faciamus: nec alicui quod dominus cõmuniter tribuit, denegemus: maxime tamẽ

mihi. g ¶ In Christo enim Iesu neq; circuncisio aliquid C ualet neq; præputium, sed noua creatura.] Hoc tempore solum hoc prodest: si quis renatus in Christo, noua conuersatione utatur: ut propheta ait: Innouate uobis nouam messem, & ne seminaueritis inter spinas. Circuncidite uos deo uestro & circuncidite præputiũ cordis uestri.

bemus, operemũr bonum ad omnes: maxime autẽ ad domesticos fidei. Vidẽte qualibus literis scripsi uobis mea manu. Qũicunq; enim uolunt placere in carne, hi cogunt uos circuncidi: tantum ut crucis Christi persecutionem non patiantur. Neq; enim qũi circunciduntur, legem custodiunt: sed uõlunt uos circuncidi, ut in carne uestra glorientur. Mihi aũtem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. In Christõ enim Iesu neq; circuncisio aliquid ualet, neq; præputiom, sed noua creatura. Et quicũnq; hanc regulã secuti fuerint, pax super illos & misericordia, & super Israẽl dei. De cętẽro nemo mihi molestus sit. Ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto. Grãtia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres. Amen.

his qui peculiarem si dei exhibent famulatũ. b ¶ Videte qualib⁹ literis scripsi uobis mea manu.] Intelligite q̃ nõ timeã, q literas manu mea nup scripsi. c ¶ Quicunq; eñ uolunt placere in carne, hi cogunt uos circuncidi: tantũ ut crucis Christi persecutionẽ non patiantur.] Qui Iudæis carnalibus placere desiderant, crucis Christi persecutionẽ sustinere timentes. d ¶ Neq; enim qui circunciduntur, legem custodiunt.] Si circuncisio legem facerct custodire, aliquid uideretur habe

b ¶ Et quicũq; hanc regulam sequuti fuerint, pax super illos & misericordia.] Quia in sola fide spes collocatur animarũ. i ¶ Et sup Israel dei.] Dei est ergo Israel. Nõ enim omnes qui sunt ex Israel, hi sunt Israelitæ. k ¶ De cætero nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto] Nemo me amplius interroget, quasi dubitans: quia omnem exposui ueritatem. Ego eñ signa & characteres, non circun

re rationis ista persuasio. e ¶ Sed uolunt uos circuncidi, ut in carne uestra glorientur.] Vt de carne uestra apud Iudæos laudem habeant: siue quod discipulos ad se traxerint, glorientur. f ¶ Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mũdo.] Non in propria B iusticia uel doctrina, sed in fide crucis: per quam mihi omnia peccata dimissa sunt: ut ego mundo morerer, & ille

cisionis, sed crucis & passionis in corpore meo circunfero. l ¶ Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres.] Subscriptio talis est Apostoli. Optat autem ut gratia eos domini, non legis opera comitentur. Simul & attẽde: quia cum spiritu uestro dixerit, non cum carne: in cuius circuncisione gloriantur carnales, uos autem spiritualiter conuersamini, ut spiri- D tualiter circuncisi.

COMMENTARII IN epistolam ad Ephesios.

Aulus apostolus Iesu Christi, per uoluntatem dei.] Non meis meritis. n ¶ Omnibus sanctis.] Omnes sancti fideles, nõ omnes fideles sãcti: Quia possunt etiam catechumeni ex eo quod Christo credũt fideles dici, nõ tamen sancti sunt: quia non per baptismũ sanctifi cati. Siue sic intelligẽdum, quod scribat, fideliter seruantib. gratiam sanctificatis. o ¶ Qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu.] Non omnibus Ephesijs, sed his q credũt in Christo. p ¶ Gratia uobis & pax.] Tũc uobis ualebit gratia, si ei non sitis ingrati: salutem uestrã uestris meritis deputantes. Pacem uero reconciliationis obseruabimus, si nihil eius bonitati uel iusticiæ deinceps faciamus cõtrarium. q ¶ A deo patre nostro, & domino Iesu Christo.] Vnum esse patrem & filium demonstrat, utiq; pariter operantes. r ¶ Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi.] Laudat deũ,

eo quod donauerit infra scripta. s ¶ Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali.] Non aliquantis, sed omnibus spiritualibus gratiæ benedictionibus: ut quomodo in nobis nihil deest ex illo, ita uoluntati eius nihil desit ex nobis. t ¶ In cœlestibus.] Non in carnali prosperitate, nec in terrena abundantia. u ¶ In Christo.] In capite omnia membra benedixit. x ¶ Sicut elegit nos in ipso &c.] Quia nihil nouum est ei apud quẽ omnia erant, anteq̃ fierent. Non ut quidam hæretici somniant animas antea in cœlo fuisse segregatas. y ¶ In conspectu eius.] Non hominum. z ¶ In charitate.] Hoc fecit: siue immaculatos diligit deus. a ¶ Qui prædestinauit nos &c.] Hoc prædestinauit, ut haberent potestatem filij dei fieri homines, qui credere uoluissent: sicut scriptum est: Loquebantur uerbum cum fiducia omni uolenti credere. b ¶ Per Iesum Christum in ipsum.] Vt membra eius simus. c ¶ Secundũ propositum uoluntatis suæ.] Non secundũ merita nostra. d ¶ In laudem &c.] Vt laudemus gloriam gratiæ eius.

AD EPHESIOS

Aulus ãpostolus Iesu Christi, per uoluntatem dei: õmnibus sancti qũi sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu. Grãtia uobis & pax à deõ patre nostro & domino Iesu Christo. Bẽnedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi, qũi benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cœlẽstibus in Christõ: sicũt elegit nos in ipso ante mundi constitutionem: ut essemus sancti & immaculati in cõnspectu eius in charitãte. Qũi prædestinaoit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christũm in ipsum secundũm propositum uoluntatis suæ, in lãudem gloriæ gratiæ suæ, in qua

A a ¶ In qua gratificauit nos in dilecto filio suo.] In qua gratia gratos fecit nos sibi in Christo. b ¶ In quo habemus redemptionē &c.] Non solum redemit, sed etiam peccata remisit: sine labore nostro, iustos nos fecit, secundum diuitias gloriæ eius. c ¶ Quæ superabundauit in nobis &c.] Plusquā abundauit: ut non solum à morte redemptis gratis peccata dimitteret, sed etiam nobis tantā sapientiam donaret, ut uoluntatis eius occulta mysteria nosceremus. d ¶ In dispensatione &c.] In nouissimis temporibus: quando iam omnis dispensatio temporū, legis & naturæ pphetarūq; transacta est. e ¶ Instaurare &c.] Multi super hac re diuersa dixerunt. Nam quidam aiunt coelos, animas: terram, corpora accipienda. Alij coelos, Iudæos, qui coelestia præcepta habuerant: terram esse gentiles affirmāt. Alij uero asserunt: non angelos per coelos significari, sed eorum scientiam: ex Christi enim

B tempore profecisse, q tanq; ignari interrogabant: Quis est iste rex gloriæ? Et docentur dominū eum esse uirtutū. Sed quoniā instaurari non dicit, nisi lapsum: melius est si eorum gaudium in salute hominū instauratum esse dicamus: quod habuerant antequā homines à iustitia penitus declinarent. In terra uero instauratum genus hominum per Christū nullus ignorat. f ¶ In quo &c.] Nos qui ex Iudæis credimus. g ¶ Prædestinati.] Per fidem, siue præcogniti. h ¶ Secundū propositū &c.] Proposuit omnia restaurare: sed primo oues perditas domus Israel. i ¶ Qui operatur omnia.] Omnium bonorum causa, uoluntas dei est: quam rationabilē esse non dubiū est. k ¶ Secundū consilium &c.] Non secundum merita nostra. l ¶ Vt simus &c.] Vt per conuersationem nostrā, & signa quæ facimus, detur gloria deo. m ¶ Nos qui &c.] Nos apostoli uel Iudæi, qui priores credimus Christo: siue ex lege expectauimus. n ¶ In quo & uos &c.] In quo etiā uobis gentibus annunciata est salus. o ¶ In quo & credentes.] In quo euangelio, siue Christo. p ¶ Signati estis spiritu promissionis sancto &c.] Hinc cognoscimini unū esse, quia eundem spiritū accepistis: cuius signa, arra sunt hæreditatis futuræ. Si ergo mortuos suscitare arra est, quāta erit ista possessio? Pignus uero promissis fidem operatur spiritu promissionis qui non carni promissus est. q ¶ In redēptionem acquisitionis &c.] Quos redimendo suo sanguine acquisiuit, ut etiā in hoc laudemus gloriā eius. r ¶ Propterea & ego audiens fidem uestram &c.] Quām firmiter teneatis fidem Iesu. s ¶ Et dilectionē in omnes sanctos.] Hoc est, fidem operibus cōprobatis, & omnes bonos sine exceptione personæ uel noticiæ diligitis. Cauere aūt à pseudoprophetis, & non omni spiritui credere, & non ante probationem nobis iudicare præcipitur. t ¶ Nō cesso gratias agens p uobis, memoriam uestri faciens in orationibus meis.] Nō ut quidam in iucunditate conuiuij: mihi aūt nihil oratione iucundius. u ¶ Vt deus dñi nostri Iesu Christi pater gloriæ, det uobis &c.] ¶ Notandum quia fidē & charitatem habentibus, sapientia à domino prædicatur: nouerat enim adiutricem esse uirtutū. x ¶ In agnitionem eius.] Quomodo optat ut agnoscant deū, quem usq; adeo nouerant: ut et credētes, omnes propter ipsum diligerēt sanctos? Sed hoc petit, ut perfecte agnoscant magnitudinem eius atq; uirtutē, qua potest promissa præ- D mia uel pœnas implere. Magnitudinē: qui cū ubiq; sit, nihil eū potest omnino latere: qui eū pro certo cognouerit, nullo poterit in loco peccare: nā qui humanum testimonium erubescit, multo magis diuinū poterit uereri. Vnde filij cum sacerdotes essent, deū nescisse dicuntur, quia præsentiam & potentiam eius minime timuerunt. Et Ioannes apostolus omnem qui peccat, deum non cognouisse confirmat. y ¶ Illuminatos oculos cordis uestri.] Spiritualia promissa non nisi spiritualibus oculis peruidentur. z ¶ Vt sciatis quæ sit spes &c.] Si sciretis ad quantam spem uocati estis, omnem spem seculi facile contemneretis: & si diuitias hæreditatis dei uideretis, omnis terrena uobis horrebit hæreditas. Nemo enim regnū cum opibus suis sperans, curator esse, & mediocrem substantiam possidere dignatur. a ¶ Et quæ sit supereminēs magnitudo &c.] Omnis magnitudo uirtutū dei in natura uel lege supereminet, quia præstitit Christianis ut filio suo non parceret ut eum caput nostrū factum, ad suam dexterā in coelestibus collocaret. b ¶ Et constituens &c.] Hic dextera, pro honore ponitur: ne deus corporeus esse credatur. Nam & pater à dextris esse scribitur Christi. Dominus, inquit, à dextris tuis, confregit in die iræ suæ reges. Ambo ergo à dextris sunt: quia nihil est in diuinitate sinistrum. c ¶ Super omnem principatum &c.] Quia unū est iā cū deo assumptus homo qui suscitatus est. d ¶ Et omne nomen quod &c.] Si quod est aliud. Psal. 109

in quā gratificauit nos in dilecto filio suo, in quo habemus redemptionem, per sanguinē eius in remissionem peccatorum, secundum diuitias gratiæ eius: quæ superabundauit in nobis in omni sapientia & prudētia: ut notum faceret nobis sacramentum uoluntatis suæ, secundum beneplacitū eius quod proposuit in eo in dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo, quę in coelis & quę in terra sunt in ipso. In quo etiam nos sorte uocati sumus, prædestinati secundum propositum eius, qui operatur omnia secundum consilium uolūtatis suæ: ut simus in laudem gloriæ eius, nos qui ante sperauimus in Christo. In quo & uos cum audissetis uerbum ueritatis, euangelium salutis uestræ, in quo & credentes signati estis spiritu pmissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ in redemptionem acquisitionis, in laudem glorię ipsius. Propterea & ego audiens fidem uestram, quæ est in Christo Iesu, & dilectionem in omnes sanctos: non cesso gratias agēs pro uobis memoriam uestri faciens in orationibus meis: ut deus domini nostri Iesu Christi pater gloriæ, det uobis spiritum sapientiæ & reuelationis in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis uestri: ut sciatis quæ sit spes uocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis. Et quæ sit supereminens magnitudo uirtutis eius in nos qui credimus secundum operationem potentiæ uirtutis eius, quam operatus est in Christo Iesu, suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in coelestibus, super omnēm principatū, & potestatē, & uirtutē, & dominationē, & omne nomen quod nominatur, nō solum in hoc seculo, sed etiam in futuro,

& omnia

¶ Et omnia

A a ¶ Et omnia subiecit &c. super omnem ecclesiam &c.] Ecclesia omnium plenitudo membrorum est. b ¶ Qui omnia in omnibus adimpletur.] Quando omnes credent, tūc erit corpus eius effectus in omnibus membris. Totus enim in membris, nō in singulis impletur, ne ulla sit diuersitas meritorum. Cap. II

E T uos conuiuificauit cū essetis mortui delictis & peccatis u'ris.] Incipit collata beneficia replicare, ut iuxta officium mādatorum ex contemplatiōe donatæ indulgētiæ, auidius concitentur. Mortui eñi erant peccatis facientibus, sicut Adam & Eua in delicijs uiuentes. d ¶ In quib⁹ aliquā. ambul.] Notandum quod in peccatis ambulasse illos non ambulare dixerit. e ¶ Secundum seculū mundi huius.] Seculi hominibus similes, sequentes diaboli uoluptatem. f ¶ Secundum principē potestatis aeris hui⁹ spiritus.] Secundū principem illius potestatis, qui huius aeris satellitibus suis ad decipiendos diuersis peccatis homines, diues erat potestate.
B
g ¶ Qui nunc operatur in filios diffidentiæ.] Operat' suasione non ui, in eos qui non credunt. Illi autē qui desperant atque diffidūt de promissione dei, dicūt' filij diffidentiæ, sicut filij iræ, & gehēnæ, & mortis. h ¶ In qb⁹ & nos omnes aliquando cōuersati sumus.] Non solum uos gētes nō credendo, sed & nos Iudæi peccādo.

& omniā subiecit sub pedibus eius. Et ipsum dedit caput super omnem ecclesiam, quæ est corpus ipsius & plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.

Cap. II

E T nós conuiuificauit cum essetis mortui delictis & peccatis uestris, in quibus āliquādo ambulastis secundum seculum mūndi huius, secundū principēm potestatis aeris huius spiritus qui nūnc operatur in filios diffidentiæ, in quibus & nōs omnes aliquando conuersati sumus in dēsiderijs carnis nostræ, facientes uoluntatem carnis & cogitationum: & erāmus natura filij iræ sicut & cęteri. Dēus autem qui diues est in misericordia, prōpter nimiam charitatē suam qua dilexit nos: & cum ēssemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo, cūius gratia estis saluati: & cōnresuscitauit & cōsedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu, ūt ostenderet in seculis supéruenientibus ábundantes diuitias gratiæ suæ in bonitáte super nos in Christo Iesu. Grátia em̄ estis saluati per fidem, & hoc non ex uobis. Dēi enim donum est, nō ex operibus, ut ne quis glorietur. Ipsius enim sumus factúra, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit deus ut in illis ambulemus. Prōpter qd' memores estote, quod aliquando nos qui gentes eratis in carne, qui dicēbamini præputium ab ea quæ dicitur circuncisio in cārne manufacta, qui erātis illo in tempore sine Christo, alienáti à conuersatione Israel, & hōspites testamentorum, promissionis spēm non habentes, & sinē deo in hoc mundo. Nunc autēm in Christo Iesu uos qui aliquando eratis longe, facti estis propè in sanguinē Christi. Ipse enim est pāx nostra, qui fecit utraq; unū: & mēdium parietem maceriæ soluēns inimicitias in carne sua, lēgem mandatorum decretis euacuans, ut duos

det natura, quia ubi caput est, ibi erit & corp⁹, sicut ipse ait: Volo ubi ego sum, & isti sint mecum. q ¶ Ut ostenderet in seculis superuenientibus.] Ante prædestinauit, quod erat his temporibus cōpleturus. r ¶ Abundantes diuitias gratiæ suæ.] Vere abundans est gratia, quæ nō solum peccata donauit, sed etiam cum Christo resuscitās in dextera dei in cœlestibus collocauit. C Ioan.17.d

s ¶ In bonitate super nos in Christo Iesu.] Exemplo uel corpore Christi. t ¶ Gratia enim estis saluati per fidem, & hoc non ex uobis.] Non meritis prioris uitæ, sed sola fide, sed tamen non sine fide. u ¶ Dei enim donum est, non ex operibus, ut ne qs glorie'.] Quasi suis meritis aliquid in baptismo accepisset. x ¶ Ipsius enim sumus factura creati in Christo Iesu in operibus &c.] Quia nup sumus in Christo renati, ut quæ in euāgelijs sunt defensa. y ¶ Propter qd' memores estote, qd' aliquando uos qui gentes eratis in carne.] Cōmemorat illa, ne de tanta ignobilitate qua ad summam regni perducti sunt dignitatē, sint ingrati beneficijs largitoris. D
z ¶ Qui dicebamini præputiū ab ea quæ dicitur circuncisio.] Gentes, præputium, Iudæi, circuncisio dicebātur. a ¶ In carne manu facta.] In manu humana, i. carne, non in spiritu dei aut corde. b ¶ Qui eratis illo in tempore

i ¶ In desiderijs carnis nostræ &c.] Quando mens nostra rebus terrenis & carnalibus inhærebat: non solum desiderabant, sed & faciebant quæcunq; mala cogitatio suggessisset. k ¶ Et eramus natura filij iræ &c.] Ita nos paternæ traditionis consuetudo possederat, ut omnes ad damnationem nasci uideremur. l ¶ Deus autem qui diues est in misericordia.] Misericors hominib⁹, quia omnia diligis quæ creasti, nec enim odiens aliquid constituisti. m ¶ Propter nimiam charitatem &c.] Nimia charitas est, rebelles seruos quasi filios diligere. Vnde considerandum est quantum diligit sanctos & perfectos, qui tantum dignatus est diligere peccatores. n ¶ Et cum essemus mortui peccatis &c.] Sine peccato, sicut Christus per baptismū faciēdo. o ¶ Cuius gratia estis saluati.] Propter usum, siue qui pro uobis gratis nullo uestro iusticiæ merito intercedente mortuus est, cum ipse reus non esset. p ¶ Et conresuscitauit & consedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu.] Non possumus desperare q; nostra iam possi

sine Christo.] Nescientes Christū, idola insensibilia colebatis. c ¶ Alienati à conuersatione Israel.] Qui tunc erat populus dei. d ¶ Et hospites testamētorū.] Etiam si credideritis, proselyti: hoc est, aduenæ habebamini. e ¶ Promissionis spem nō habentes.] Quam deus promisit Abrahæ, illi soli sperare uidebantur. f ¶ Et sine deo in hoc mundo.] Multos enim falsos deos sequētes, unum amiserant uerum. g ¶ Nunc autem in Christo Iesu uos qui aliquando eratis longe &c.] Ita ut Iudæos sequeremini qui cum deo erant. h ¶ In sanguine Christi.] Credendo uos esse sanguine eius & passione liberatos. i ¶ Ipse enim &c.] Ipse est recōciliatio utriusq; populi ad inuicē ad deum. k ¶ Et medium &c.] Medius paries, & sepis & maceries, onera legis erant, duos populos diuidentes: & ideo ipse paries inimicitiæ nominā'ur.

¶ Soluens inimicitias in carne sua.] Circuncisionis & cæterorū, quæ nō tam dei uoluntas, q̄ temporis ratio, aut populi duritia exegerat. m ¶ Legem mandatorū.] Per solam fidem iustificans, moralia sola decernens.

dũos condat in semetipso in unõ nouo homine faciens pacem, ut recõciliẽt ambos in uno corpore deo, per crucẽm interficiens inimicitias in semetipso: & ueniẽs euãngelizauit pacem uobis qui lõge fuistis, & pacem his qui prope, quoniam per ipsum hábemus accessum ambo in uno spiritu ad patrem. Ergõ iam nõ estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorũ & domestici dei, supẽr ædificati super fundamentum apostolorum & prophetarũ ipso summo angulari lapide Christo Iesu, in quo omnis ædificatio constructa, crẽscit in templũ sanctum in domino. In quõ & uos coædificamini in tabernaculum dei in spiritu sancto.

Cap. III

HVius rẽi gratia ẽgo Paulus uinctus Christi Iesu prõ nobis gentibus, si tãmen audistis dispensationem gratiæ dei, quæ data est mihi in uobis, quõniã secundum reuelationẽ nõtum factum mihi est sacramentum, sicut supra scripsi in brẽui, prout potestis legẽtes intelligere prudẽtiam meã in ministẽrio Christi, quõd alijs generationibus non est agnitũ filijs hominũ, sicuti nunc reuelatũ est sanctis apostolis eius & prophetis in spiritu esse gẽntes cohæredes & concorporãles, & comparticipes promissionis in Christo Iesu per euãngeliũ, cuius factus sum ego minister secũdũ dõnũ gratiæ dei, quæ data est mihi secundũ operãtionẽ uirtutis eius. Mihi ẽnim omnium sanctorũ minimo data est gratia hæc in gentibus euãngelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminãre omnes, quæ sit dispensatio sacramenti ãbsconditi à seculis in deo qui oiã creauit, ut innotescãt principatibus & potestatib. in cœlestibus p ecclesiã multiformis sapientia dei secũndũ præfinitionem seculorũ, quam

A a ¶ Vt duos cõdat in semetipso.] Iudæũ & gentilem in suo corpore æqualiter cõiungens. b ¶ In uno nouo homine &c.] In unum populum Christianum ex duobus effectum. c ¶ Reconciliet ambos &c.] Quia ambo per peccatum fuerant inimici. d ¶ Per crucem interficiens inimicitias &c.] Per solã fidẽ crucis, quæ nullũ deterret: nõ eñi grauis aut difficilis est, quã habere etiã latro potuit crucifix⁹. e ¶ Et ueniens euangelizauit pacẽ &c.] Ad hoc uenit, ut dissidens humanũ genus in semetipso & in deo ad recõciliatiõis gratiam reuocaret. f ¶ Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu &c.] Nemo uenit ad patrẽ, nisi per me. In uno spiritu, unum corpus, unũ spiritum habet, & signũ pacis. g ¶ Ergo iam non estis hospites.] Iam nõ extranei & proselyti: nec enim separauit nos deus à po-
Esa.56.a pulo suo, sicut dixit Esaias, sed ciues, qui sunt eiusdem originis
B uel hospitij, & habitationis. h ¶ Superædificati super fundamentum apostolorũ & prophetarũ.] Prophetarum noui testa-
Act.11.d menti, in quib⁹ Agabus fuit: Christus est etiam fundamẽtum, qui etiã lapis dicitur angularis, duos coniungens & continens parietes. Ideo autem fundamẽtum, & summus est, quia in ipso fundatur & consummatur ecclesia. i ¶ Crescit in templũ sanctum in domino.] In templo sancto non possunt lapides nisi sancti poni, ad comparationẽ templi Hierusalem dixit extrui corpus Christi, id est, ecclesiam: & multo maiorem mundiciam & sanctitatẽ habet ueritas q̃ imago. k ¶ In quo & uos coædificamini in tabernaculum dei in spiritu sancto.] Vt cum apostolis & prophetis, sitis habitaculum dei spirituale, non manu factum. Cap. III

HVius rei gratia.] Quam superius memorauit, quod filius dei & gentes saluauerit & Iudæos, & utrosq; fecerit unum. m ¶ Ego Paulus uinctus Christi Iesu.] Siue catenis, siue Christi amore ligatus: non possum meam, nisi domini facere uolũtatem. Sanè quomodo uinctum se nominat, confirmat euangeliũ Christi. Ostendit quanta sit spes, pro quo talia pati libenter amplectitur, cum posset apud Iudæos, ut legis doctor & magnis diuitijs abundare, & summo honore gaudere. n ¶ Pro uobis gentibus.] Secundum euangeliũ, inimici propter uos, quia uos similes esse dicimus Iudæorũ. o ¶ Si tamẽ audistis dispensationẽ gratiæ dei &c.] Si tamen firmiter retinetis me in uobis dispensationem accepisse doctrinæ.
Math.24.d Quis enim fidelis seruus & prudens, quem cõstituit dominus super familiam suam, ut det illis escam in tempore. C
p ¶ Quoniam secundũ reuelationem.] Non secundum humanam doctrinam. q ¶ Notum factum mihi est sacramentum sicut supra scripsi.] Iudæos & gentes unũ esse in Christo. r ¶ In breui, prout potestis &c.] Non quantum poteram ego scribere, sed quãtum uos assequi ualebatis. s ¶ In ministerio Christi.] Nõ eloquio seculari. t ¶ Quod alijs generationib⁹ nõ est agnitum &c.] Sciebãt quidem prophetæ priores gentes esse uocandas: non tamen sciebant nullam inter ipsos & Iudæos discretionem futuram. u ¶ In spiritu esse gẽtes cohæredes.] Per spiritum mihi reuelatum, siue in spiritu illos sociatos esse non carnis circuncisione. x ¶ Et concorporales & comparticipes promissionis in Christo Iesu.] Id est, uni⁹ corporis, non solum cohæredes, quod potuit diuersi generis esse, nec solum concorporales, quia possũt eiusdem generis filij, D non eiusdem in hæreditate esse substãtiæ. y ¶ Per euãgelium, cuius factus sum ego minister.] Per meam prædicationem omnibus innotescet, quia hoc mihi peculiariter reuelatũ. z ¶ Secundum donum gratiæ dei &c.] Non secũdum meritũ meũ. a ¶ Secundum operationẽ uirtutis ei⁹.] Cuius uirtus me cõfirmauit: siue cuius uirtutes meum confirmant euangelium. b ¶ Mihi enim omnium sanctorum minimo data est gratia hæc.] Minimo tempore, non labore. Notandum q̃ inter sanctos se humiliãdo fecerit gratum. c ¶ In gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi.] Annunciare futuras hæreditates, diuitias promissas, quas sensus humanus apprehendere non ualet, nisi per reuelationem. d ¶ Et illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti.] Iudæis & gentibus huius sacramẽti pandere rationem. e ¶ Absconditi à seculis in deo.] Hoc est, quod in primis temporibus, soli deo confirmatũ erat. f ¶ Qui omnia creauit.] Et Iudæos & gentes, siue omnem creaturã, ut sensus contra Marcionem proficiat, & omnes hæreticos. g ¶ Vt innotescat principatibus & potestatibus in cœlestibus per ecclesiam multiformis sapientia dei.] Vt per me his qui rebus cœlestibus per omnem ecclesiam principantur multiformis sapientia innotescat. h ¶ Secundum præfinitionem seculorum, quam fecit in Christo Iesu domino nostro in quo habemus fiduciã &c.] Quam præfiniunt & hoc tempore, quando iam homines aliter saluari non poterunt, nisi Christi fide saluentur.

In quo

quam fecit in Christo Iesu domino nostro, in q̃uo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidem eius. Prôpter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria uestra. Húius rei gratia flecto genua mea ad patrem domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitás in cœlis & in terra nominatur, ut dẽt uobis secundum diuitias gloriæ suæ uirtutem corroborari per spiritum eius in intériori homine Christum habitare per fidem in cordibus uestris in charitatẽ radicati & fundati, ut pôssitis cóprehendere cum õmnibus sanctis, q́uæ sit latitudo & lógitudo & sublimitas & profundũ. Scirẽ etiã supeminentẽ scientiæ charitatẽ Christi, ut impleâmini in omnem plenitudinẽ dei. Ei ãutem qui potens est omnia facere supabundanter q̃ petimus aut intellígimus secundũ uirtutem quæ operatur in nobis, ipsi gloriã in ecclesia & in Christo Iesu in õmnes generationes seculi seculorum. Amen. Cap. IIII

OBsecrô itaq; uos ego uinct9 in domino, ut digne ambuletis uocatione qua uocati estis, cum õmni humilitate & mansuetudine, cum patiẽntia supportantes inuicẽ in charitate, soliciti seruâre unitatẽ spiritus in uinculo pacis. Vnũ côrpus & unus spiritus, sicut uocati estis in una spe uocationis uestræ. Vnus dñs, una fides, unum baptisma. Vnũs deus & pater omnium, q̊ui sup oẽs & per omnia, & in om̃ibus nobis. Vnicuiq; aũt nostrum data est gratia secundum mensuram donâtionis Christi. Propter quod dicit: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem: dedit dona hominibus. Q̃uod autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primũ in inferiôres partes terræ? Q̃ui descendit ipse est & qui ascendit sup omnes cœlos, ůt adimpleret omnia. Et ipse

A a ¶ In quo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidem eius.] Non per nostram iusticiam, sed per eum cuius fides peccata dimisit. b ¶ Propter quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria uestra.] Ne me audiẽtes impune lædi, ad deũ nõ pertinere putetis, in quo magis gloriari debetis, intelligentes me ista absq; certa spei fiducia sustinere nõ posse. c ¶ Huius rei gratia flecto genua mea ad patrẽ domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatẽ.] Ex quo om̃is paternitas nomen accepit. Siue ex quo omnis res, pater nominatur.

d ¶ Vt det uobis secundum diuitias gloriæ suæ &c.] Vt uos p illuminationem scientiæ & diuitiarum fructum confirmet.

e ¶ In interiori homine habitare Christũ per fidẽ &c.] Vbi interior homo per fidẽ robustus est, ibi habitat Christus, non ubi exterior saginatur.

f ¶ In charitate radi- B cati & fundati.] Vt in eius amore firmiter starent, beneficiorum eius recordatur, ut eũ cognitis eius beneficijs diligerẽt. g ¶ Vt possitis comprehẽdere.] Vt ex omni parte magnitudinẽ scientiæ adipisci ualeatis. h ¶ Cum omnibus sanctis.] Quære sapientiam apud malos, & nõ inuenies. Et alibi: In corde antẽ boni requiescit sapiẽtia. Prou.14.a

i ¶ Quæ sit latitudo & longitudo & sublimitas & profundum.] Quidam dicunt quod latitudo spaciosa uia intelligatur, longitudo uita æterna, altitudo cœlum, profundum infernus, ut sci licet horum omnium noticiam habentes, nouerint quid diligant, uel quid refutent. k ¶ Scire etiam supeeminentem.] Supereminet fructus. l ¶ Vt impleamini in omnem plenitudinem dei.] Vt efficiamini pleni omnibus uirtutibus. m ¶ Ei autem qui potens est omnia facere &c.] Frequenter maiora tribuit, non solum q̃ petimus, sed etiam q̃ petere intelligim9, quæ operatur in nobis. n ¶ Ipsi gloria in ecclesia & in Christo Iesu.] Quia ueniens Christus sibimet ad dei gloriam ecclesiam congregauit. o ¶ In omnes generationes seculi seculorũ.] Immensa beneficia, immensis laudibus celebranda, non solum de his quæ Christi temporibus cõtulit, sed etiam quæ ante fecit, faciet. Amen. Cap. IIII

OBsecro itaq; uos ego uinctus in domino ut digne ambuletis &c.] Ego uos rogo, qui uestri causa sum uinctus, ut uos dei filium agnoscentes, digne tanto honore conuersemini, quia una dignitas est qua agnoscunẽ propria instituta. q ¶ Cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia.] Et mentis & corporis. Humilitas uera nihil sibi uendicat, mansuetus nulli nocet, patiens nulli uicem reddit iniuriæ. r ¶ Supportantes inuicem in charitate.] Sufferunt & philosophi, sed non in charitate. Nos uero non ut laudari, sed ut ille quem sustinem9 proficiat diligentes, sustinere debemus. C

s ¶ Soliciti seruare unitatẽ spirit9 in uinculo pacis.] Per uinculum pacis in uobis unitas spiritus contineatur. Multitudinis enim credẽtium erat cor unũ & anima una. Act.4.f

t ¶ Vnum corpus & unus spiritus, sicut uocati estis in una spe uocationis uestræ &c.] Vnũ cõsensum debet habere in uno corpore omniũ cõpago membrorũ, quæ ad unã spem sũt uocata salutis. Vnde diligentius legere debent hunc locum hi qui in seculi occupationibus ligati, putãt sibi licere peccare, & aliis non licere: cum omnes in unum corpus baptizati, eundẽ spiritum acceperint, D & in una spe uocati sint dei. Siue sic: si unum spiritũ habetis, & ex uno patre deo nati estis, nolite uobis de terrena nobilitate aliquid arrogare, ne uestram gloriã amittatis. u ¶ Vnus de9 & pater omniũ.] Etiam eorum qui ex gentibus crediderũt. x ¶ Qui super om̃es, & per omnia & in omnibus uobis.] Super omnes uirtutes, ut potens, per omnia opera sua, qui immensus omnibus Christianis, secũdum quam habitare dignatur. y ¶ Vnicuiq; aũt nostrum data est gratia.] Non multa sunt corpora per uarietatem gratiarum, sed membra diuersa. z ¶ Secundũ mensuram.] Non tam nostræ capacitatis q̃ illius largientis. a ¶ Donationis Christi.] Ad quam gratiam qui se aptauerit, ipsam consequitur: utputa, qui studiosus legis est, sapientiam multam: oranti & ieiunanti cõceditur spiritus potestas.

b ¶ Propter quod dicit: Ascendẽs in altũ, captiuam duxit captiuitatem &c.] Quos diabolus captiuos tenebat ad mortem, Christus captiuauit ad uitam: ad caput nostrum in cœlestibus collocandum. c ¶ Quod autem ascendit &c.] Exponit cur dicatẽ ascẽdisse, quẽ nusq̃ non esse non dubiũ est, secundũ formã scilicet serui, ad quam non localiter, sed dignanter descenderat. d ¶ In inferiores &c.] Infernum sub terra esse nemo iam ambigat.

e ¶ Qui descendit &c.] Qui descendit cum anima in infernũ, ipse cũ anima & corpore ascẽdit in cœlũ. f ¶ Vt adimpl.] Gloria triumphantis, siue quæ scripta sunt, siue dum

Et ipse dědit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, aliôs uero euangelistas, âlios autem pastores & doctores, ad cônsummationem sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, donĕc occurram⁹ omnes in unitatem fidei, & ágnitionis filij dei in uirum pěrfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, ut iăm non simus paruuli fluctuantes, & circunferamur omni uento doctrinæ in nĕquitia homi num, in astutia ăd circunuentionem erroris. Veritâtem autem faciêtes in charitate, crescămus in illo per omniă qŭi est caput Christus, ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturā subministrationis secundū operationem in mĕnsuram uniuscuiusq; membri augmentū corporis facit, in ædificationē sui in charitate. Hŏc igit᷑ dico & testificor in domino, ut iăm non ambuletis sicut & gentes ambulăt in uănitate sensus sui, tĕnebris obscuratum habentes intellectum: alienâti à uita dei per ignorăntiam, quæ est in illis prŏpter cæcitatem cordis ipsorum, qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiæ in operâtione immūdiciæ omnis in auariciā. Vos ăutem non ita didicistis Christum, si tamen illū audistis, & in ipso edocti estis, sicut ĕst ueritas in Iesu. Depŏnite uos secundū pristinam conuersationem ueterem hominĕ, qui cŏrrumpitur secundū desideria erroris. Rĕnouamini aūt spiritu mĕtis uestræ, & induitĕ nouū hominĕ, qui secundū dĕum creatus est in iŭsticia & sanctitate ueritatis. Prŏpter quod deponentes mendacium

A ue dum iam humanitas cum diuinitate unum effectum est. a ¶ Et ipse dedit quosdā quidem apostolos, quosdam autem prophetas.] Contra Arianos, ut filij & patris una sit operatio. Nā ad Corinthios deū patrē dicit in ecclesia ordinasse: hic uero Christum hoc dixisse commemorat. b ¶ Alios uero euangelistas.] Oĩs apostol⁹ euangelista, nō omnis euāgelista apostolus: sicut Philippus, qui unus erat ex septem. c ¶ Alios autem pastores & doctores.] Pastores uero omnes q sunt idonei ad alios instruendos. Omnis ergo pastor doctor, non oĩs qui doctor est & pastor. d ¶ Ad consummationē sanctorum &c.] Vt perficiātur sancti, siue eorum numer⁹ impleatur, oĩes sunt contiltuti ad ædificandam ecclesiam, quæ corp⁹ Christi est, ut omnes ad perfectionē fidei ꝑducant. e ¶ Donec occurramus oĩes in unitate fidei.] Hoc uotum etiā falsis doctoribus inest: id est, uolo omnes esse sicut

B me. f ¶ Et agnitionis filij dei.] Ille agnouit gratiam filij dei q non peccat, quia omnis qui peccat, nō uidet eum, nec cognouit eum. g ¶ In uirum perfectū, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.] Qui enim dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit, ambulare: & non annorum eius ætatem, sed plenitudinem imitari. h ¶ Vt iam non simus paruuli fluctuantes &c.] Vt non simus ignorātes, nec dubij ac uacillantes, & more imperiti gubernatoris, omnis doctrinæ uento nostræ fidei uela appendentes, ne facile naufragemus, aut ad portum perfectionis nunquam peruenire possimus. i ¶ In nequitia hominum &c.] Nequitia hominū, astutis disputationibus a recto fidei cursu detorquet incautos. k ¶ Ad circunuentionē erroris.] Siue cum multi quoddam erroris sui remedium putent, si multos secum traxerint ad errorem: siue errantibus remedium sine labore promittentes, permanere faciunt in errore. l ¶ Veritatem autem facientes in charitate.] Omnia in ueritate propter charitatem Christi, & nihil in hypocrisi facientes. m ¶ Crescamus in illo per omnia.] In illius perfectione ex oĩi parte crescamus. n ¶ Qui est caput Christus &c.] Ex capite connexum corpus, per omnem subiunctionem operationis crescit, dum se alterutrum membra ædificant diligendo, ita ut unumquodq; membrum in sua mensura augeatur: hoc est, ut qui est per sapientiā oculus, in eorum numerum crescat, qui oculi officiū gesturi sunt, & singula quæq; membra proficiant. o ¶ In mensuram uniuscuiusq; membri augmentū corporis facit &c.] Dum singula membra crescunt, maius efficitur corpus. p ¶ Hoc igitur dico & testificor in do

mino.] Quos superius obsecrauerat, hic in domino obtestatione constringit. C q ¶ Vt iam non ambulētis sicut & gentes ambulăt.] Nolo, ait, solo uōs nomine esse Christianos, & deum ore confitentes operib⁹ denegare, sed quantum inter diabolum distat & deū, tanta differentia debent filij dei a filijs diaboli in operib⁹ discrepare. Ne deūm labijs honorantes, cordis timore lōgius assistamus, & dicatur de nobis: Sine causa coluit me: hoc ē, ex mea cultura nullos accipient fruct⁹. r ¶ In uanitate sensus sui.] Vani sunt enim oĩes homines quibus nō est sapiētia dei. s ¶ Tenebris obscuratū habentes intellectum.] Sed ignorātia & mūdanarum rerum sollicitudinum à caligine ac tenebris obscuratum. t ¶ Alienati à uita dei.] Illi ideo à uita alienati sunt dei, quia ignorāt: uos autem quia cognouistis deum, sequi debetis. u ¶ Per ignorantiam quæ est in illis.] Notandum quia cōtemptus ignorantiam generauit. x ¶ Propter cæcitatem cordis eorum &c.] Dicētium, nō est de⁹. D y ¶ Qui desperantes &c.] Desperantes pœnam impiorum & præmium iustorū, necesse est ut præsentibus uoluptatibus adhæreant, qui futura desperant. Ve- Sep.2.b

nite & fruamur bonis quæ sunt, & cætera. z ¶ In operatione immundiciæ &c.] Omnia crimina, immūdiciæ & auariciæ nomine comprehēdit. a ¶ Vos autem non ita didicistis Christum &c.] Et sicut ille, non gentili ritu uiuatis. Ille enim uere Christum audiuit, & ab ipso didicit, qui nullo similis uitio gentibus inuenitur. b ¶ Sicut est ueritas in Iesu.] Sicut ille uere mortuus est & surrexit, ut nos uere in nouitate ambulemus. c ¶ Deponite uos secūdum pristinam conuersationē ueterem hominem.] Exposuit quid sit uetus homo, & quomodo deponat, scilicet ut pristinos errores abijciat huius mundi, & non membris corporis, sed mente & conuersatione mutetur. d ¶ Quæ corrumpitur secundum desideria erroris.] Faciens uoluntatem carnalium cogitationum. e ¶ Renouamini autem spiritu mentis uestræ.] Sicut Hieremias ait: Facite uobis cor nouum & spiritum nouum. f ¶ Et induite nouum hominem.] Ex ueteri intellige nouum. g ¶ Qui secundum deum creatus est in iusticia & sanctitate ueritatis.] Exposuit quid sit hominem ad imaginem dei creatum, ut scilicet iustus & sanctus & uerax sit deus, ut sanctitate ueritatis non uanitatis sit præditus: hoc est, quæ uanam hominum gloriam aucupatur, quum scriptum sit: Iuste quod iustum est persequeris. h ¶ Propter quod deponentes mendacium &c.] Hic describūtur ipsæ species castitatis, quibus nouus homo cognoscitur.

Loquimini

mendacium loquimini ueritatem unusquisq; cum proximo suo, quoniã sumus inuicem membra. Irâscimini, & nolite peccare. Sôl non occidat super iracundiam uestram. Nôlite locum dare diabolo. Qui furâbatur, iam non furetur: magis autem laboret operândo manibus suis, quod bonũ est, ut habeat unde tribuat necessitatẽ patienti. Omnis sermo mâlus ex ore uẽstro non procedat, sed si quis bonus est ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus. Et nolite côntristare spiritum sanctum dei, in quô signati estis in die redemptionis. Omnis ãmaritudo & irã & indignâtio & clâmor & blâsphemia tollatur à uobis cum omni malicia. Estotẽ autem inuicem benigni, misericordẽs, dônantes inuicem, sicut & deus in Christo donauit nobis. Cap. V

ESTôte ergo imitatores dei, sicut filij charissimi, & âmbulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & trâdidit semetipsum prô nobis oblâtionẽ & hostiam deo in odorem suauitatis. Fornicatiô autẽ & omnis immundicia aut auaricia, nẽc nominetur in nobis sicut decet sanctos, aut turpitudô, aut stultiloquium, aût scurrilitas, quæ ad rem non pertinet, sed mâgis gratiarũ actio. Hôc enim scitote, intelligentes quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorũ seruitus, nõ habet hæreditatem in regno Christi & dei. Nẽmo uos seducat inanibûs uerbis: prôpter hæc enim uenit ira dei in filiôs diffidentiæ. Nôlite ergo effici participes eorum. Erâtis enim aliquando tenebræ, nunc autem

A a ¶ Loquimini ueritatẽ unusquisq; cũ proximo suo.] Nemo suum circumueniat fratrem, quia unum corpus sumus, & non possunt alterutrum membra se fallere: nec enim manus illudit oculo, aut dentes lacerant membra, nisi forte ubi spiritus immũdus inhabitat. b ¶ Irascimini & nolite peccare.] Ira non inebriet mentem, sed ueritas dispẽset, nec tuam iniuriã, sed fratris aiaduerte peccatũ. c ¶ Sol nõ occidat super iracundiã uestrã.] Ne scientiæ lumen in tua indignatione deficiat.

d ¶ Nolite lucũ dare diabolo.] Irascendo, uel quolibet alio delicto. Porta enĩ diaboli est peccatũ: sicut homo iustus spiritus sancti porta est. e ¶ Qui furabatur &c. magis autem laboret.] Alienos labores aliquando direptos, nũc suo labore cõpẽset, & operãdo tribuat indigentibus, qui multos furando fecit egentes.

f ¶ Operando manibus quod bonũ est.] Nõ quod malũ, sunt enim multæ uel inho-
B nestæ, uel malæ artes, ut maleficia & omnia quæ nõ ad naturæ necessitatem, sed ad concupiscentiarum proficiunt uoluptatem.

g ¶ Omnis sermo.] Non unus, nec duo, sed omẽs mali sermones, in hoc Christiani debent esse crucifixi.

h ¶ Sed si quis bonus est &c.] Non silentium imposuit, sed qualitatem loquendi monstrauit, ut omnis sermo fidem ædificet Christianam, & os nostrũ solum appetat uerbum dei. Simul notandum, quia hoc uniuersæ ecclesiæ præcipitur. i ¶ Ut
Colos.4.a det gratiam audientibus.] Hoc est quod alibi dicit. Sermo uester in gratia sit sale cõditus, & in sermone nostro gratiam accipiant audientes. k ¶ Et nolite contristare spiritum sanctum dei.] Hominibus loquens, comparationem inducit humanã, ut ex nobis intelligamus quantam spiritui sancto iniuriam facimus, cum domum eius in nobis aliqua peccati sorde polluimus. Et quia de hospitio suo nobis cõdolet: ideo sibi dolens tristis abscedit. Cæterũ tristicia & ira & cætera huiusmodi in nobis passiones sunt, quia passibiles sumus, in deo uero dispensationes. nos illa inuiti patimur: ille uoluntate ad nostram emendationem assumit. Et hæc est quæ assumit deum & hominem, harum conditionũ diuersitas & natura.

l ¶ In quo signati estis &c.] Signaculũ sancti spiritus in die baptismi accepistis, nouum signaculũ habere cœpistis. m ¶ Omnis amaritudo.] In qua contristatur spiritus sanctus. Recte autem posuit amaritudinẽ, quia ipsa est prouocatio. n ¶ Et ira.] Omnẽ aufert iram. o ¶ Et indignatio.] Indignatio ex superbia est, cum aliquem iudicamus indignũ, ideo eum nolumus sustinere. p ¶ Et clamor.] Qui ex furore descendit, quem non habeant
Esa.58.a Christiani. Cæterũ Esaias bene clamare iubetur. Sed & ipse Iesus clamabat in templo: Qui sitit, ueniat & bibat. C
q ¶ Et blasphemia tollatur à uobis cum oĩni malicia.] Ioan.7.f
Quæ uel inimico potest uicem reddere. r ¶ Estote autem inuicem benigni.] Seruat ordinem legis, ut non solum malicia tollatur, sed etiam benignitas inferatur.

s ¶ Misericordes.] Id est, condolentes. t ¶ Donantes inuicem &c.] Remittentes peccata, ne uobis dicat: Serue nequã, omne debitũ dimisi tibi, oportuit & te dimittere cõseruo tuo.

Cap. V

ESTote ergo imitatores dei &c.] Imitatione enim non natura filij dei sumus, sicut ait saluator: Ut sitis fi- Matth.6.f
lij patris mei q in cœlis est. x ¶ Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos. Unde & Ioannes apostolus ait: In hoc cognouimus charita- Ioan.10.c
tem, quia ille animã suam pro nobis posuit. Debemus ergo & nos pro fratribus animas ponere. y ¶ Et tradidit semetipsũ.] Volũtarie ipse se tradidit, nõ ab alio inuitus traditus est. D
z ¶ Pro nobis.] Pro peccatoribus, ut fierẽt iusti. a ¶ Oblationem & hostiã deo in odorem suauitatis.] Suauissimus deo odor est charitas.

b ¶ Fornicatio autẽ & omnis immũdicia & auaricia.] Omnia crimina breuiter comprehendit, duorum criminũ designando radices. c ¶ Nec nominetur in uobis sicut decet sanctos.] Considerandũ scilicet non licere fieri quod nõ licet noiare. d ¶ Aut turpitudo, aut stultiloquiũ.] Hoc etiam in filijs hominum reprehendit honestorum. e ¶ Aut scurrilitas quæ ad rem nõ pertinet.] Risum mouens qui grauitati non cõuenit Christianæ, quia ad rem non pertinet cœlestem & diuinam. f ¶ Sed magis gratiarum actio.] Hoc magis semper tractare debetis, quomodo deo & actu & cogitatione placeatis. g ¶ Hoc enĩ scitote intelligentes q; omnis fornicator &c.] Contra illos agit qui solam fidem dicunt sufficere, quia huiusmodi actus nõ deo, sed dæmoni exhibentur. Hæreditas autem regni cœlorum dei filijs, non diaboli præparatur.

h ¶ Nemo uos seducat.] Dicendo hoc, solũmodo opus est ut fides sit & homo Christi baptisma consequatur, quamuis peccet, perire non potest. i ¶ Inanibus uerbis.] Quæ hominem liberare non possunt. k ¶ Propter hæc uenit ira dei.] Ex præteritis futura cognoscite: si Sodomitis nõ pepercit, & his qui in diluuio perierũt, parcet uobis? l ¶ In filios diffidentiæ.] Qui non crediderũt iram cõminantis se superuenturã. m ¶ Nolite &c.] Si in peccatis, iudicio desperannũ participes fueritis, eritis & in pœna cõsortes. n ¶ Eratis enim aliquando tenebræ &c.] Quãdo nesciebatis domini uoluntatẽ. Nũc uero oĩa cognouistis. Quantũ ergo inter lucem distat & tenebras

A & tenebras, tantum à pristina conuersatione discrepare debetis. a ¶ Fructus enim lucis in omni bonitate & iusticia & ueritate.] Talem habet scientia fructū. b ¶ Probantes quid sit beneplacitū deo.] Ex lege probate quid beneplaceat deo, nō quod homines asserunt. c ¶ Et nolite cōmunicare operibus infructuosis tenebrarū.] Non prodest quicquid fit sine sciētia ueritatis, quia nec lux potest cōmunicare cum tenebris. d ¶ Magis autem redarguite.] Non solū communicare nolite, sed etiam redarguite. e ¶ Quæ in occulto fiunt ab ipsis.] In secretis locis domorū uel templi. f ¶ Turpe est etiam &c.] Nobis dicere turpe est, quæ illi uel ī tenebris facere non erubescūt. g ¶ Omnia eñ quæ arguuntur, à lumine manifestātur.] Sicut ad Corinthios ait: occulta etiā cordis eius manifesta fiūt. (1.Cor.14.c) Et tūc cadens in faciem adorabit deum, pronuncians q̊ deus uere est in nobis. h ¶ Omē eñ quod manifestatur &c.] Incipit lumē B esse cū crediderit, & uobis adiungitur. i ¶ Propter quod dicit: Surge &c.] Voce alicuius sapiētis conscientiā increduli pulsare captentis, de somno ignorantiæ excitat. k ¶ Et exurge à mortuis.] A peccatis uel idolis. l Et illuminabit te Christ⁹.] Cum ei credideris, efficieris & ipse lux. m ¶ Videte itaq; fratres quomodo caute ambuletis, non quasi insipientes, sed ut sapiētes.] Quasi filij sapientiæ & lucis, ne alicui offendiculum detis, & incipiatis ei causa perditionis existere. n ¶ Redimentes tempus.] Vestra sapientia uel cautela. o ¶ Quoniā dies mali sunt.] Non dies mali sunt per se, sed per homines: sicut locus malus dicitur, in quo aliquid committitur mali. p ¶ Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit uoluntas dei.] Scrutamini legem, in qua eius uoluntas agnoscitur. q ¶ Nolite inebriari uino, in quo est luxuria, sed impleamini &c.] Exponit cōtinētiæ utilitatem. Quia luxuriæ materiā expetere non conuenit crucifixis, sed spiritu sancto repleri. r ¶ Loquentes uobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus.] (Psal.16.b) Non in Actibus seculi, sicut ait propheta: Vt non loquatur os meum opera hominū. s ¶ Cantantes & psallentes in cordibus uestris.] Ne ore tantum uerba dei reso-

autē lux in domino. Vt filij lucis ambulate. Fructus eñ lucis est in omni bonitate & iusticia & ueritate, probantes quid sit beneplacitū deo. Et nolite cōmunicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpē est & dicere. Omniā autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur. Omnē enim quod manifestatur, lumē est. Propter quod dicit: Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus. Videte itaq; fratres quomodo caute ambuletis, non quasi insipientes, sed ut sapientes, redimētes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolitē fieri imprudentes, sed intelligentes quę sit uoluntas dei. Et nolitē inebriari uino, in quo ē luxuria, sed impleamini spiritu sancto, loquētes uobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus, cantātes & psallentes in cordibus uestris domino, gratias agentes semper pro oīmibus in nomine domini nostri Iesu Christi, deo & patri. Subiecti inuicem in timore Christi. Mulieres uiris suis subditæ sint sicut domino, quoniam uir caput est mulieris, sicut Christus caput est ecclesiæ, ipse saluator corporis eius. Sed sicut ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres uiris suis in omnibus. Viri diligite uxores uestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquę in uerbo uitæ, ut exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed ut sit sancta & immaculata. Ita & uiri debent diligere uxores suas ut corpora sua. Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam: sicut & Christus ecclesiam, quia membra sumus corporis eius, de carne eius & de ossibus eius. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem suam, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est. Ego autem dico in Christo & in ec-

C nemus. t ¶ Domino gratias agētes pro omnibus &c.] Siue bonis siue malis, sicut ait Iob: Sit nomē domini benedictum. (Iob.1.d) u ¶ Deo patri subiecti inuicem &c.] Non humano timore, uel auariciæ studio, sicut quidā suis patronis adulari cōsueuerunt. x ¶ Mulieres uiris suis subditæ sint.] Nō eos sicut Corinthios lacte alebat, sed perfecto cibo cōtinentiæ nutriebat. Timet eñ ne cessante in plerisque carnis officio, aut mulieribus subiectio, aut in uiris cessaret charitatis affectus, & ne tanquam diuortium docuisse crederetur. Cæterum tale est, ut nouæ uitæ prædicator nulla existente causa hoc doceret quod naturaliter possidebāt. y ¶ Sicut domino.] Quomodo Sara subdita erat Abrahæ, dominum eum uocans. (Gen.18.b) z ¶ Quoniam uir caput ē &c.] Reddit iustā causam subiectionis, quia & prior est uir, & utriusq; corporis debet esse saluator. a ¶ Viri diligite uxores &c.] Tam sancta & tam uenerabili charitate. b ¶ Et seipsū tradidit pro ea.] D Ita & uos pro sanctitate uxorum, nec mori si necesse fuerit, recusetis. c ¶ Vt illam sanctificaret mundās lauacro &c.] Aqua lauit corpus, animā doctrina mūdauit, sicut ait ad Hebræos: Aspersi corda à cōsciētia mala, & abluti corpus aqua munda: (Heb.10.d) ita & uos corpora uxorum conscientiæ animas, mundare doctrinis. d ¶ Vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam &c.] Ita sibi Christus mundauit ecclesiam, ut antiqua crimina ablueret, & nouas maculas quomodo incurrimus, & uerbo ostenderet & exemplo. e ¶ Vt sit sancta &c.] Si omnibus immaculata est, maculati ab ea alieni esse cēsentur, nisi rursum per poenitentiā fuerint expurgati. f ¶ Ita uiri debent &c.] Item quales uxores cupiunt inuenire, tales exhibeant se uxoribus. g ¶ Qui suam &c.] Quia duo sunt in carne una. h ¶ Nemo enim unq̄ &c.] Nō ut ei labores & dolores īfligat, sed ut securā faciat & quietam. Non nuptias damnat, sed continentiā cohortatur. i ¶ Sicut & Christus &c.] Membra eius eum debent in omnibus imitari. k ¶ De carne eius &c.] Amore si nō bono. l ¶ Et adhærebit uxori suæ &c.] Obiectio ex psona carnaliū uolentiū se amare carnaliter, ut quibusdā uidetur. m ¶ Sacramentum &c.] Ego hoc, inquit, in Christo

A Christo intelligendum dico, & in ecclesia: unde uos maiore affectu debetis uxores uestras sanctas diligere spirituales, qui ante dilexistis peccatrices, & in gentilitate carnales. *a* ¶ Verũtamen & uos singuli unusquisq; &c.] Subiecta sit tanq̃ infirmior ut regnetur. Cap. VI

dominorum, quia seruos & fideles & sobrios & castos & humiles habere desiderant. *n* ¶ Cum bona uoluntate seruientes sicut domino, & non hominibus.] Non cum murmuratione, ut apud homines gratia, apud deũ mercede priuemini. *o* ¶ Scientes quoniã unusquisq; quodcunq; fecerit bonũ.] C

Filij obedite parentibus uestris in domino.] Parat illos disciplinæ, qua illos à parentibus secũdum deum præcepit erudiri. *c* ¶ Hoc enim iustũ est.] Vt mutuam inuicem dilectionem exhibeatis. *d* ¶ Honora patrem tuum & matrẽ tuã.] Iubet honorare parentes, sed bonos. Cæterum cõtra deũ uiuentes, ipse etiam Moyses prohibuit agnosci.

e ¶ Quod est mãdatum primum.] In secunda tabula primũ, quæ ad humanitatẽ pertinentia præcepta sex numero continebat. Prima ẽm tabula propriè officia exigebat. *f* ¶ In promissiõe &c. super terrã.] Nõ in hac terra i qua impij nonnunquã & in parentes scelesti
B fiunt: sed super terram illam quam dominus mitibus promittit, in qua iusti habitabunt, & cuius bona uisurũ esse se credũt. *g* ¶ Et patres nolite ad iracũdiam prouocare filios uestros, sed docete eos in disciplina & correptione domini.] Siue in moderatione, & non irrationabiliter uerberando: siue ne eos ad secularia studia prouocantes iracundiam discere faciatis, sed diuinæ legis eos instituite disciplinis: talibus ergo parentibus præcepit obedire. *h* ¶ Serui obedite dominis carnalibus.] Non enim uenit Christus conditiones mutare. Nam seruitium non natura dedit, sed captiuitas fecit: neq; ex maledicto Cham, ut quidam putant, cum ex eo reges legamus esse generatos. Maledictum illud in filijs Cham impletum est, qui Israel sunt subiugati. Prouidet sanè hic Apostolus, ne doctrina dei in aliquo blasphemetur, si credentes serui suis dominis inutiles fiant. Et qui forte permissurus erat, alios seruos fieri Christianos de ipsis iam factis incipiat poenitere. Si uero uiderit eos in melius profecisse, & ex infidelibus fideles effectos, non solum alios optabit credere famulos suos, sed etiã ipse fortasse saluabitur. *i* ¶ Cum timore & tremore in simplicitate &c.] Cum omni obedientia & festinatione humilitatis, priori superbia & simulatiõe deposita. *k* ¶ Sicut in Christo.] Hoc in Christo fit, quicq̃d eius contemplatione hominibus exhibetur. *l* ¶ Non ad oculum seruiẽtes, quasi hominibus placentes.] Non timentes dominos tantum, quasi ipsis non deo placere uolentes. *m* ¶ Sed ut serui Christi faciẽtes uoluntatem dei ex animo.] In his quæ dei non sunt contraria uoluntati. In multis enim cõcordat cum lege naturali animus

& in ecclesia. Veruntâmen & uos singuli unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat: uxor autem timeat uirum suum.

Cap. VI

Filij ôbedite parẽtibus uestris in domino. Hôc enim iustum est. Hõnora patrem tuũ & matrem tuam, quôd est mandatum primum in prômissione, ut bene sit tibi, & sis longæuus super terram. Et uôs patres nolite ad iracundiam prouocare filios uestros, sed educate illos in disciplina & correptione domini. Serui obedite dominis carnalibus cũm timore & tremore: in simplicitate cordis uestri sicũt Christo. Nôn ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed ut serũi Christi, facientes uoluntatem dei ex animo, cũm bona uoluntate seruientes sicut domino, & non hominibus: sciẽntes quoniam unusquisque quodcunq; fecerit bonum, hoc recipiet à domino, siue seruus, siue liber. Et uôs domini eadem facite illis, rẽmittentes minas: scientes quia & illorum & uester dominus est in cœlis, & personarum acceptio non est apud deum. Dẽ cætero fratres cônfortamini in domino & in potentia uirtutis eius. Indũite uos armaturam dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli, quôniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed âduersus principes & potestates: aduẽrsus mundi rectores tenebrarum harum, contrà spiritualia nequitiæ in cœlestibus. Propterea accipite armaturam dei, ut possitis rẽsistere in die malo, & in ômnibus perfecti stare. Stâte ergo succincti lumbos uestros in uẽritate: & indúti loricam iusticiæ: & calciati pe/

Quicquid ꝑpter dominum feceris, habebis ab ipso mercedẽ, nec te desperare faciat cõditio seruitutis. *p* ¶ Et uos domini eadem facite illis.] Ne si fugerint, tuæ maliciæ incipias deputare nõ legi. Hoc etiam paganus fecisset, si aliter tractaretur præceptum: & tu audire de illo non uis quod iustum est. *q* ¶ Remittentes minas, scientes quia illorũ & uester dominus est &c.] Minamini propter disciplinam, sed remittite ꝑpter misericordiã: & ut uobis à uestro domino remittatur, apud quem utique unum estis, ut hæreditas quæ promissa est, una sit in uobis.
r ¶ De cætero frẽs.] Generaliter epistolã exhortatione concludit. *s* ¶ Cõfortamini in domino & in potentia uirtutis eius.] D
Exemplo domini & uirtute. *t* ¶ Induite uos armaturã dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli.] Cõtra spirituales hostes spiritualia arma sumẽda sunt, ut à diaboli similitudine diaboli natura armorum fortitudine protegatur. *u* ¶ Quia nõ est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem.] Caro & sanguis homo dicitur.
x ¶ Sed aduersus principes & potestates.] Qui sibi principatũ in huius mundi homines usurparunt: & qui ignorantes animas per peccata seducunt. *y* ¶ Sed aduersus mundi rectores tenebrarũ harum.] Contra dæmonum potestatem, qui sibi in homines mũdi huius potestatem capientes, ignorantiæ erroribus præsumũt, qui tenebris comparãtur, sicut ipse ait: Fuistis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in domino. *z* ¶ Contra spiritualia nequitiæ &c.] Sunt autem spirituales bonitates in cœlestibus in aere, ubi uolucres cœli appellantur. *a* ¶ Propterea accipite armaturam dei.] Quia tales habetis inimicos. *b* ¶ Vt possitis resistere in die malo.] Non sibi malus est dies, sed nobis quãdo impugnamur à malo. *c* ¶ Et in omnibus perfecti stare.] Non in aliquantis perfectum uult hominem. Sed & hoc notandũ, quod omes ad perfectionem hortatur. *d* ¶ State ergo succincti &c.] Perfecte stare, lumbis mẽtis succincti: hoc est, in omni prælio præparati, & ab omnibus curis seculi expediti. *e* ¶ In ueritate.] Non hypocrisi: nemo ẽm coronatur, nisi qui legitime certauerit. *f* ¶ Et induti.] Sicut lorica multis circulis uel armillis intexit: ita & iusticia diuersis uirtutum cõnectitur speciebus. Monet au/

H tem nos

A tem non solum peccatoris conscientiam, sed & uentris continentiam: necnon & ad foemorū usq; pertingit libidinem coercendam. a ¶ Et calciati pedes in præparatione euangelij pacis.] Cum fiducia incedentes intrepide prædicate. b ¶ In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis oīa tela nequissimi ignea extinguere.] In omnibus certaminib⁹ fide muniamur. Quia sicut scutū ipsorum quoq; armorum defensio est: & sine hoc omnis armatus inermis est: ita & hæ uirtutes sine fide saluare non possunt. Nam sicut scutum omnia intecta repellit & recutit: ita & fides omnes diaboli persuasiones extinguit, quamuis quasi lumen rationis habere uideantur. c ¶ Et galeam salutis assumite.] Quæ omnes capitis sensus, à prauis officijs protegat & abscondat. d ¶ Et gladium spiritus, quod est uerbum dei.] Nemo militum audet ad bellum sine gladio proficisci: se enim utcūq; tueri potest, sed hostem

B non ualet occidere. Nonnunquā etiam ab audaci inimico perimitur, & armis omnibus expoliatur: ita sine dei uerbo, iusticia omnis iotuta est. e ¶ Per omnem orationem & obsecrationem.] Semper hunc gladium postulate. f ¶ Orantes omni tempore in spiritu.] Non impediaris orare semper: & pro rebus spiritualibus deprecari. g ¶ Et in ipso uigilantes omni instantia & obsecratione.] Nihil enim prodest dormientis more latere corpore, & animo prægrauari, dum in hac uanitate nec ab homine possit aliquid impetrari. h ¶ Pro oīibus sanctis.] Sancti estote, ut possitis orare pro sanctis. i ¶ Et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysteriū euangelij.] Vt abundanter & sine metu exponam persecutiones uel odia Iudæorum, muniti in Christi populi ratione. k ¶ Pro quo legatione fungor in catena ista, ita ut in ipso audeam prout oportet me loqui.] Oīs enim uerbi legator, talia necesse est ut sustineat, sed uerbum dei nō potest alligari: tūc enim maior fiducia erit si rationabiliter dicatur, & si abūdanter exprimatur ratione. l ¶ Vt autem & uos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister in domino, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & cōsoletur corda uestra.] Solicite agit, non solū ut proficiant, sed & ne in tribulationibus deficiāt, uel ne in aliquo contristentur. m ¶ Pax fratribus & charitas cum fide à deo patre nostro & domino Iesu Christo.] Pax & charitas & fides, perfectum faciūt Christianum. Tamen sine fide infructuosa est charitas, sicut fides sine charitate uel pace. Charitas maior est pace. Potest enim odio non haberi quis, non tamen & amari. n ¶ Gratia cum omnibus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione.] In quorum corde, adulterino more per secularia Christi dilectio non uiolatur. C D

ciāti pedes in præparatione euāgelij pacis. In ōmnibus sumentes scutū fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere. Et gāleam salutis assumite, & glādium spiritus, quod est uerbum dei, per ōmnem orationem & obsecrationem, ōrantes omni tempore in spiritu, & in ipso uigilāntes in omni instantia & obsecratione prō omnibus sanctis, & prō me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium euāgelij: pro quo legatione fungor in catena ista, ita ut in ipso audeā prout oportet me loqui. Vt āutem & uos sciatis quæ circa me sunt, quid agam: omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister in domino, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & cōsoletur corda uēstra. Pāx fratribus & charitas cum fide à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Grātia cum omnibus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione. Amen.

COMMENTARII IN EPISTOlam ad Philippenses.

PAulus & Timothe⁹ serui Iesu Christi.] Ambo serui, non ambo apostoli. Omnis enim apostolus seruus, non omnis autem seruus apostol⁹. p ¶ Et omnib⁹ sanctis i Christo Iesu &c.] Quia nemo sine Christo sanctus est: & sanctis, nō omnibus Philippensibus etiam paganis. q ¶ Cum omnibus episcopis &c.] Hic episcopos presbyteros intelligimus: non enim in una urbe plures episcopi esse potuissent, sed etiā hoc in apostolorum actibus habeē. r ¶ Gratias ago deo meo in omni memoria uřī.] Bonorū memoriā cū gratiarumactione celebrat. s ¶ Semper in orationib⁹ meis.] Ostendit circa eos dilectionem suam, pro quibus semper oret. t ¶ Pro omnibus uobis &c.] Quia omnes tales estis. u ¶ Cum gaudio deprecationem faciens.] Non in peccati alicuius tristicia uel moerore. x ¶ Super communicatione uestra in euangelio.] Quia mihi communicastis in euangelio prædicando. y ¶ A prima die usque nūc.] Ab initio fidei uestræ, deprecor ut pseueretis: siue quod communicatis ab initio prædicando. z ¶ Cōfidens in hoc ipsum.] Confido me ipetrare. a ¶ Quia qui cœpit in uobis opus bonum.] Cœpit doctrinā siue gratiam scientiæ largiendo. b ¶ Perficiet.] Perficiendo quod docti fuerint ut doceāt. c ¶ Vsq; in diem Iesu Christi.] Vsq; ad diem, quo de corpore recedebāt. Ex quo tam ad domini unusquisque seruatur aduentum. d ¶ Sicut est mihi iustū hoc sentire pro omnibus uobis &c.] Charitas enim omnia sperat.

AD PHILIPPENSES

AVLVS & Timōthe⁹ serui Iesu Christi, ōmnihus sanctis in Christo Iesu, q sunt Philippis, cūm episcopis & diaconibus: Gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Grātias ago deo meo in omni memoria uestri, semp in cunctis orātionibus meis, pro ōmibus uobis cū gaūdio, deprecationē faciens super cōmunicātione uestra in euangelio Christi: à prímā die usq; nunc, cōfidēs in hoc ipsum, qūia qui cœpit in uobis opus bonū, pērficiet ūsq; in diem Christi Iesu. Sicut ēst mihi iustum hoc sentire pro omni/

¶ Eo quod

pro omnibus uobis, eo quod habeam uos in corde & in uinculis meis, & in defensione & confirmatione euangelij socios gaudij mei omnes uos esse. Testis enim mihi est deus, quomodo cupiam omnes uos esse in uisceribus Iesu Christi. Et hoc oro, ut charitas uestra magis ac magis abundet in scientia & omni sensu, ut probetis potiora: ut sitis synceres & sine offensa in diem Christi, repleti fructu iusticiæ per Iesum Christum in gloriam & laudem dei. Scire autem uolo uos fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum uenerūt euangelij, ita ut uincula mea manifesta fierēt in Christo, in omni prætorio, & in cæteris omnibus, ut plures è fratribus in domino confidentes, in uinculis meis abundantius auderent sine timore uerbum dei loqui. Quidam quidem & propter inuidiam & contentionem. Quidam autem & propter bonam uoluntatem Christum prædicant. Quidam ex charitate, sciēntes quoniam in defensione euangelij positus sum. Quidam autem ex cōtentione Christum annunciant non syncere, existimantes pressuram se suscitare uinculis meis. Quid enim? Dum omni modo siue per occasionē, siue per ueritatē Christus annuncietur: & in hoc gaudeo, sed et gaudebo. Scio enī quia hoc mihi ꝓueniet ad salutē per uestram orationē, & subministrationē spiritus Iesu Christi, secundū expectationē & spem meā, quia in nullo cōfundar, sed in omni fiducia sicut semper: & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per uitam, siue per mortem. Mihi enim uiuere Christus est, & mori lucrum. Quod si uiuere in carne hic mihi fructus operis est, & quid eligam, ignoro: coartor autem è duobus, desiderium habens dissolui & esse cum Christo, multo magis melius: permanere autem in carne necessarium propter uos. Et hoc confidens scio, quia manebo & permanebo omnibus uobis ad

A a ¶ Eo quod habeam uos in corde &c.] Tantū uos diligo ut mihi memoriam uestri, nec hæc tribulatio, nec sollicitudo defensionis auferat. b ¶ Et cōfirmatione euangelij.] Confirmatio euangelij, est cōstans tolerātia prædicantis. c ¶ Socios gaudij mei omnes uos esse.] Hoc sentio de uobis & credo, qa sicut meæ tribulationis socij estis, ita eritis & gaudij sempiterni. Siue sic: scio uos ita euangelio credidisse, ut etiam in tribulationibus meis, ꝓ eius defensione mecū pariter gaudeatis. d ¶ Testis enim mihi deus &cæt.] Siue esse eius in uisceribꝰ: siue ita uos desidero tanquam uiscera Christi. e ¶ Et hoc oro ut charitas &c.] Ut uos in eo quod habetis, amplius abundetis. f ¶ In scientia &c.] Notandū quia scientibus adhuc sciētiam deprecatur, ut synceres in omnibus esse ualeant. Nemo enim æger an sanari possit agnoscit. g ¶ Ut sitis synceres &c.] Synceris materia ē quæ naturam suā seruat nulla extrinsecus corru- B ptione fucata: tale ut num semper in meliꝰ proficit nō in peius. h ¶ Repleti fructu.] Non solum synceres ab omni corruptione sitis, sed etiam fructu iusticiæ abundetis, exemplo Christi, qui non modo malitiam non habet, sed etiā bono redundat. i ¶ In gloriā & laudem &c.] Ut glorietur deus in actibꝰ nostris. k ¶ Scire autē uolo &c.] Hic consolatur eos de sua tribulatione, qa audierant eum uinctū in urbe Roma custodiri. l Magis ad profectum uenerunt &c.] Non solum nō obsunt, sed etiam profuerunt, dum manifestatur me non pro aliquo crimine, sed pro Christo omnia sustinere. m ¶ Ut plures.] Plures mea tribulatione constantes effecti sunt ꝙ doctrina. n ¶ Confidentes &c.] Vinculorū meorum exemplo sunt incitati, dum me uiderūt pro Christo libentissime sustinere. o ¶ Quidam quidem &c.] Dum mihi apud credentes gloriā auferre se putāt, ne solus mihi uendicare uidear scientiā prædicādi. p ¶ Quidam autem propter bonam &c.] Alij etiam alios saluare uolentes, fideliter Christum annunciant. q ¶ Quidam ex charitate &c.] Quidā uero ex mea charitate adiuuant me euangelium defensando. r ¶ Scientes quoniā in defensione euangelij &c.] Nō humanæ dilectionis affectu, sed quia sciunt me à dño ad defendendū euangelium ordinatū. s ¶ Quidam aūt ex contentione &c.] Alij dolore prædicāt ad me grauādū, quasi plures discipulos faciētem, & doctrina mea totū orbē implere conātem, ut ex hoc saltē maior mihi cumuletᷣ iniuria uel pressura. C t ¶ Quid enī dum omni modo siue per occasionem.] Odij uel inuidiæ. u ¶ Siue per occasionē &c.] Simplicis uel puræ prædicationis. x ¶ Christus annunciatur: & in hoc gaudeo &c.] Nō mihi curæ est qua prædicent mente, dūmodo qđ cupio, Christi nomē omnibus innotescat, & à multis credatur. Quapropter & modo gaudeo, & in futuro gaudebo. y ¶ Scio enim &c.] Qđ mihi nocere putāt, in salutē ꝓueniet, quia nō solū per uerbū & passionē meā, sed etiam per odium Christi ecclesia augmētatur. z ¶ Et subministrationem &c.] Quia ad meā per omnia salutem gubernati. a ¶ Secundū expectationem & spem meā.] Quia de omnibꝰ his expecto & spero mercedem. b Quia &c.] Neq; in uita, neque in morte, neq; in cōtumelijs, ne- D que i opprobrijs: deniq; in nullo apostolus cōfundebatᷣ. Nos in omnibus erubescimꝰ, & in quo uituperamur ultra non facimus, quamuis secundum deū cœperimꝰ: unde ostendimꝰ nos laudibus, nō Christo seruire. Apostolꝰ nō confundebatur in catenis, nos confundimur in opprobrijs. c ¶ Sed in omi fiducia.] Nulla res me poterit deterrere. d ¶ Et nunc magnificabitᷣ Christꝰ in corpore meo.] Inimicis suis insultat ꝙ ei nocere nō ualeāt. Si enim eum occiderint, martyrio coronabitᷣ. Si seruauerint ad Christum annunciandū, plurimum facient fructum. e ¶ Siue per uitā &c.] Et uita nostra & mors ad magnificentiā pertinet Christi. f ¶ Mihi enī &c.] Nō alia causa uolui uiuere nisi Christi, ut eius corpus ædificem. g ¶ Et mori lucrum.] Corona. h ¶ Quod si uiuere in carne hic mihi fructꝰ &c.] Si uiuere in carne me uoluerint, habebo tēpus operandi. i ¶ Et quid eligam ignoro &c.] Intantū mihi utraq; cōueniunt, ut quid eligam scire non possim. k ¶ Desiderium habens dissolui &c.] Illud meliꝰ mihi, istud necessariū uobis. Et mortem illos nō timere, sed diligere debere eos, suo demonstrat exēplo: & ut nō contristentᷣ, mansurū se in carne spiritu prophetico promittit. l ¶ Et hoc confidens &c.] Non solū credo, sed etiam certissime noui. m ¶ Et permanebo omnibus uobis.] Nō mihi, id est, nō mei causa:

bis ad profectum uestrum & gaudium fidei, ut gratulatio uestra abundet in Christo Iesu in me, per meum aduentum iterum ad uos. Tantum digne euangelio Christi conuersemini, ut siue cum uenero & uidero uos, siue absens audiam de uobis, quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei euangelij: & in nullo terreamini ab aduersarijs, quæ est illis causa perditiõis, uobis autem salutis: & hoc à deo. Quia uobis donatum est, p Christo, nõ solum, ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini: idem certamen habẽtes, quale & uidistis in me, & nunc audistis de me.

Cap. II

SI qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua uiscera miserationis, implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eandem charitatem habentes, unanimes idipsum sentiẽtes. Nihil per contentionem, neq; per inanem gloriam, sed in humilitate superiores sibijnuicem arbitrantes: non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum. Hoc ẽm sentite in uobis quod et in Christo Iesu. Qui cum in forma dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus ut homo: humiliauit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu

A a ¶ Ad profectum uestrum & gaudiũ fidei.] Vt profectum de fructu fidei uestræ & gaudium habeatis, siue ut gaudeatis, quia uestra me fides & oratio conseruauit. b ¶ Vt gratulatio uestra abũdet in Christo Iesu &c.] Vt postq̃ uiserim uos, iterum abundantius gratulemini. c ¶ Tantum digni.] Omia eius præcepta seruantes, siue digne euangelij prædicatoribus conseruare debetis. d ¶ Vt siue cũ uenero &c.] Sicut legimus, quia erat eis cor unum & aĩa una, nec quisq̃ suum dicebat, sed erant illis omnia communia. e ¶ Vnanimes collaborantes fidei euãgelij.] Omnis pugna unanimiť aggressa uictoriã parit. f ¶ Et in nullo terreamini.] Neq; uersutis disputatiõibus opprobrijsq; turbemini. Quia uobis magis ad mercedem possunt prodesse. Sicut apostoli ibãt gaudentes, quia pro nomine domini digni habiti sunt contumeliam pati. g ¶ Et hoc à deo &c.] Quia uult uos coronari, pbatos, sicut Iob B permittitur tẽtari. Quia nec uinci habebat, & eius gloria amplianda erat aduersario superato atq; confuso. h ¶ Vt non solum.] Occasio fidei à deo donata est, quia si nõ uenisset Christus & docuisset, non utique crederemus: cæterum & fidem uoluntariã in actibus legimus: non solum ergo uult ut fidei meritũ, sed etiam ut martyrij præmium habeatis, dum uos tentari deus patitur ut uincatis. i ¶ Idem certamen habentes &c.] Nihil nouum patimini, sed hoc quod præsentes uidistis in me, & nunc absentes de me audistis. Nõ sit ergo illud uobis indignũ, in quo nos conspexistis gloriari. Cap. II SI qua ergo consolatio in Christo.] Si in omni tribulatione ab ipso solo consolamini, non sit uestra consolatio, patrimonium terrenum. l ¶ Si quod solatium charitatis.] Charitas Christi, non amicorum. m ¶ Si qua societas spiritus.] Spiritualium nõ carnalium. n ¶ Si qua uiscera miserationis.] Vestri misereminí potius q̃ parentum. o ¶ Implete gaudium meum.] Quod iam habeo ex parte, in talibus enim doctor exultat. Aliter, si qua mihi à uobis consolatio exhibetur in Christo, & si quod solatiũ charitatis, si qua uos societas spiritus connectit, & si qua sint apud uos uiscera pietatis, hoc mihi præstate, quod rogo, ut gaudium nostrum unitatis & electionis impleatis. p ¶ ¶ Vt idem sapiatis, eandẽ charitatem habentes &c.] Nolite charitatem scindere, sentiendo diuersa. q ¶ Nihil per contentionem, neq; per inanem gloriam.] Ne aliquid non dei æmulatione faciatis, sed ut quisq; alius uideatur. r ¶ Sed in omni humilitate superiores sibijnuicem arbitrantes.] Si omnes à quibus iniuriã patimur, superiores arbitraremur, facile pa-tientiam seruaremus. Nemo enim à patre uel à domino C ægre fert se iniuriã consecutum. s ¶ Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed quæ aliorum.] Non quæ nobis solis expediunt, sed quæ & alijs prosunt. t ¶ Hoc enim sentite in uobis qđ & in Christo Iesu.] Vult ostendere Christum, non pro se, sed p alijs passum: siue tam humilis sensus sit in uobis quàm fuit ĩ Christo. Multi præterea hunc locum ita intelligũt, quod secundum diuinitatem se humiliauerit Christus, secundũ formam uidelicet, secundum quam æquã æqualitatem dei, non rapinã usurpauerit, quã naturaliter possidebat: Et exinaniuit se, non substantiã euacuans, sed honorem declinans, formã serui: hoc est naturã hominis induendo, & p omnia homo tantummodo atq; humilitatis suæ obediẽtiæ nec crucis mortem recusando. Quod in Christo Iesu, secundum q̃ unctus est, Christus est, Iesus nomen accepit: hoc est secũdum hominem. u ¶ Qui cum in forma dei esset.] In qua erat, siue D quia absque peccato erat ad imaginem dei scilicet. x ¶ Non rapinam arbitratus est se esse æqualem deo, sed semetipsum exinaniuit &c.] Quod erat humilitate, calcauit, dans nobis exemplum ne in his gloriemur quæ forsitan non habemus. y ¶ Formam serui accipiens.] Ita ut etiam pedes lauaret discipulorum. z ¶ In similitudinem hominum factus.] Interdum similitudo recipit ueritatem, nam genuit Adam filium secundum imaginem & similitudinem suam, & uocauit nomẽ eius Seth. In similitudine humana humilitate seruiendo cum omnium dominus esset. a ¶ Et habitu inuentus ut homo.] Hoc ut uerum sit, sicut quasi unigeniti à patre ita intelligendum. b ¶ Humiliauit semetipsum factus obediens usq; ad mortem.] Vt nobis perfectæ obediẽtiæ monstraret exemplum. c ¶ Mortem autem crucis.] Qua nulla mors potest esse deterior. d ¶ Propter quod & deus exaltauit &c.] Quia se assumptus homo humiliare dignatus est, diuinitas quæ humiliari nõ potest, eum qui humiliatus fuerat exaltauit. Sed & illi donatum est nomen quia ante non habuit: unde rectius locus hic secundum humanam naturã intelligendus est q̃ diuinam. Si ergo nos ex alto respicimus, exemplo Christi fratribus seruiamus. Si enim ille dominus & magister, seruis & discipulis ministrauit, quanto magis nos æqualibus & maioribus seruire debemus, & deo & sanctis eius usq; ad mortem etiam obedire, ne magistrum humilem, superbi discipuli non sequamur: & dominum mitem, serui contemnamus ingrati. e ¶ Quod est super omne nomẽ.] Cui enim angelorum dixit, filius meus es tu?

¶ Vt in no-

minē Iesu omne genu flectatur, cœlestiū, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua cōfiteatur, quia dominus Iesus Christus in gloria est dei patris. Itaque charissimi mei sicut semper obedistis, non in præsentia mei tantū, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore uestram salutem operemini. Deus est enim qui operatur in uobis, & uelle & proficere pro bona uoluntate. Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus, ut sitis sine querela, & simplices filij dei sine reprehensione in medio nationis prauæ atq; peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, uerbum uitæ continentes, ad gloriam meam in diē Christi, quia non in uacuum cucurri, neq; in uacuū laboraui. Sed & si immolor supra sacrificiū & obsequium fidei uestræ, gaudeo & congratulor omnibus nobis. Idipsum autem & uos gaudete & cōgratulamini mihi. Spero autem in domino Iesu Timotheum me cito mittere ad uos, ut & ego bono animo sim, cognitis quæ circa uos sunt. Neminem enim habeo tam unanimē, qui syncera affectione pro nobis solicitus sit. Omnes enī quæ sua sunt, quærunt, non quæ Iesu Christi. Experimentū autem eius cognoscite, quoniam sicut patri filius mecum seruiuit in euangelio. Hunc igitur spero me mittere ad uos, mox ut uidero quæ circa me sunt. Confido autem in domino, quoniam & ipse ueniā ad uos cito. Necessarium autem existimaui Epaphroditum fratrem & cooperatorem & cōmilitonem meum, uestrum autem apostolum, & ministrum necessitatis meæ mittere ad uos, quoniā quidē oēs uos desiderabat, & mœstus erat, propterea q; audieratis illū infirmatū. Nā & infirmatus est usq; ad mortē, sed deus misertus est eius. Non solū aūt eius, uerūetiā & mei, ne tristiciā super tristiciam haberem. Festinantius ergo mi-

A a ¶ Ut in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium.] Ut omnes simul hominē adorent cum uerbo assumptum. b ¶ Et infernorum.] Hic infernorum custodes inducit. c ¶ Et omnis lingua confiteat.] Omnium gentium scilicet. d ¶ Quia dominus Iesus Christus in gloria est dei patris.] Hoc est in natura & gloria deitatis, dum eiusdem est gloriæ cuius pater.
e ¶ Itaque charissimi mei sicut semper obedistis.] Exemplo eius qui usq; ad mortem obediuit. f ¶ Non in præsentia mei tantum.] Quasi serui ad oculum seruientes.
g ¶ Sed multo magis nunc in absentia mea.] Quia si qd me præsenti liberius agebatis, corrigere poteram. h ¶ Cum metu & tremore salutem uestrā operamini.] Non cum negligentia, sed sicut ait Iob: Verebar omnia opera mea propter deū, sciens quod non parceres delinquenti. Et super humilē & quietum & trementē uer-
B ba dei spiritus sanctus requiescit. i ¶ Deus est enī qui operatur in uobis, & uelle & pficere.] Velle operatur suadendo, & præmia pmittendo. Qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit. Cæterum proficere nostrum omnino nec uelle, quicq; est: quia utrūq; eiusdem loci definitione tenetur. k ¶ Pro bona uoluntate.] Si in ea maneatis. l ¶ Omnia autem facite sine murmurationibus.] Ingratus est est seruus, qui grauia domini sui queritur esse præcepta. Qui enim murmurat de præceptis, dubitat de præmijs. Hic etiam si operatur, non est sine querela. Unde alibi ait: Neque murmuraueritis, & cætera. m ¶ Et hæsitationibus.] De mercede futura. n ¶ Ut sitis sine querela, & simplices sicut filij dei sine reprehensione.] Sicut deus uos fecit. Cōsiderate cuius filij sitis, qui cum in omnibus sanctus ac purus sit, filios non potest habere degeneres.
o ¶ In medio nationis prauæ atq; peruersæ.] Quæ omnem rationabilis naturæ peruertit ordinem & perdidit.
p ¶ Inter quos lucete sicut luminaria in mundo.] Sic luceat dei genus in genere humano, sicut sol & luna illuminant mundū. q ¶ Verbum uitæ continentes.] Ut per uos illuminētur & exemplo confirmentur. r ¶ Ad gloriam meam.] Gloria patris filiorum est, ut ait Salomon. s ¶ In die Christi.] In die iudicij. t ¶ Quia non in uacuum cucurri, neque in uacuum laboraui.] Qui talem deo populum acquisiui. u ¶ Sed & si immolor supra sacrificium &c.] Etiam si occidar, quia sacrificium & obsequiū fidei uestræ obtuli deo: uincit profectus uestri gaudium, tristiciam pœnæ uel mortis: siue iam non timeo mori, sacrificio fidei uestræ consummato: siue quia uestræ fidei ministraui. x ¶ Idipsum autem & uos congaudete & congratulamini mihi.] Quia mihi grande præmium est pro uobis occidi, siue quia mihi expedit solui. y ¶ Spero autē in domino Iesu Timotheū me cito mittere ad uos.] Dat exēplum non temere qd definiendi, sed omnia spe domini pmittendi. z ¶ Ut ego bono aio sim, cognitis quæ circa uos sunt.] Ut sciatis qs uos meæ passiones minime terruerūt. a ¶ Neminem enī habeo tā unanimem qui syncera affectione pro uobis solicitus sit.] Qui ita mecum pro omnium uestrum salute solicitus sit. b ¶ Omnes enī quæ sua sunt, quærunt.] Commodum uel quietem, nolentes pro anima tribulari. c ¶ Nō quæ
D Iesu Christi.] Nō curantes de corpore uel exemplo Christi qui pro omniū salute mori minime recusauit.
d ¶ Experimentum eius cognoscite.] Ut qualis sit noueritis.
e ¶ Quoniam sicut patri filius mecū seruiuit in in euāgelio.] Secūdum hominem; propter homines factus obediēs usq; ad mortem. f ¶ Hunc igitur spero me mittere ad uos, mox ut uidero &c.] Modo enim incertus sum. g ¶ Cōfido autem in domino &c.] Non solum illum mitto quem unicum habeo solatium. h ¶ Necessarium aūt existimaui &c.] Necessarium uobis & cooperatorē propter euangelij opus. i ¶ Et commilitonem meum &c.] Cōmilito propter honorē, quia & ipse acceperat in illis apostolatus officiū. k ¶ Et ministrū necessitatis meæ mittere ad uos.] Quia uenit meæ necessitati ministrare pro uobis. l ¶ Quoniā quidem omnes &c.] Charitatem eius circa illos sollicitā commendat, ut & ipse ab eis amplius diligatur. m ¶ Et mœstus erat propterea quod audieratis infirmatum.] Tristiciæ uestræ causa mœstus erat, eo quod uos per infirmitatis suæ nuncium pateret nimium contristatos. n ¶ Nam & infirmatus est usq; ad mortem &c.] Ut maiorem docendo colligat fructum. o ¶ Non solum autem eius, uerumetiam & mei &c.] Ne tristiciā carceris tristicia desolationis augeret. p ¶ Festinātius ergo mi(si) illum, ut uiso illo &c.] Pro cuius uos absentia contristari.

ergo miſi illum, ut uiſo illo iterum gaudeatis, & ego ſine triſticia ſim. Excipite itaq; illũ cum omni gaudio in domino, & eiuſmodi cum honore habetote, quoniã propter opus Chriſti uſq; ad mortem acceſſit, trãdens animam ſuam, ut impleret id quod ex uobis deerat erga me obſequium.

Cap. III

DE cætero fratres mei gaudete in domino, eadẽ uobis ſcribere mihi quidem non pigrũ, uobis autem neceſſariũ. Videte canes, uidete malos operarios, uidete concisionem. Nos enim ſumus circuncisio, qui ſpiritu ſeruimus deo, & gloriamur in Chriſto Ieſu, & nõ in carne fiduciam habentes, quanq; & ego habeam cõfidentiam in carne. Si quis alius uidetur confidere in carne, ego magis circunciſus octauo die ex genere Iſrael de tribũ Beniamin, Hebræus ex Hebræis, ſecundum legem phariſæus, ſecundum æmulationem perſequens eccleſiam dei: ſecundum iuſticiam quæ in lege eſt conuerſatus ſine querela. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus ſum propter Chriſtum detrimẽta. Veruntamen exiſtimo omnia detrimentum eſſe propter eminentem ſcientiam Ieſu Chriſti domini mei, propter quem omnia detrimentũ feci, & arbitror ut ſtercora, ut Chriſtum lucrifaciam, ut & inueniar in illo, non habens meam iuſticiam quæ ex lege eſt, ſed illam quæ ex fide eſt Chriſti Ieſu, quæ ex deo eſt iuſticia in fide, ad cognoſcendũ illum & uirtutem reſurrectionis eius, & ſocietatem paſſionis illius, cõfiguratus morti eius, ſi quo modo occurram ad reſurrectionem, quæ eſt ex mortuis, non quod iam acceperim, aut iam perfectus ſim. Sequor autem ſi quo modo comprehendam, in quo & comprehenſus ſum à Chriſto Ieſu. Fratres ego me non arbitror comprehendiſſe. Vnum autem, quę quidem retro ſunt obliuiſcens: ad ea uero quæ ſunt priora extendẽs meipſum, ad deſtinatum perſequor brauium ſupernæ uocationis dei in Chriſto Ieſu. Quicunque ergo perfecti ſumus, hoc ſen-

A a ¶ Et ego ſine triſticia ſim.] Quã mihi ueſtra triſticia generat. b ¶ Excipite itaq; illum cum omni gaudio in domino.] Soluentes ſi quem ſcrupulum de eius tardita te animus forte ſuſceperat. c ¶ Et eiuſmodi cum honore habetote.] Non ſolum hunc qui ueſter eſt doctor, ſed & omẽs qui talis gratiæ ſunt honorate. d ¶ Quoniam propter opus Chriſti uſque ad mortẽ acceſſit.] Qui mihi non ſimul: in carcere miniſtrare. e ¶ Tradens animã ſuam.] In manus inimicorum: hoc eſt paratus ad mortem. f ¶ Vt impleret id quod deerat.] Vt reliquũ ueſtrũ erga me ſolus impleret obſequium. Cap. III

DE cætero frẽs mei gaudete in domino.] Non in rebus hũanis, uel in aliquo præterquã in domino gaudeatis. h ¶ Eadem uobis ſcribere.] Eadem repetere quæ præſens dixeram. i ¶ Vobis autem neceſſariũ.] Sicut horto crebrius irrigari. k ¶ Videte canes.] Hic contra pſeudoapoſtolos ait Chriſti B euangelium lacerantes. l ¶ Videte malos operarios.] Qui quod nos bene conſtruximus, deſtruere conantur. m ¶ Videte cõciſionem.] Conciſio enim potius q̃ circunciſio ſunt dicẽdi. n ¶ Nos enĩ ſumus circũciſio &c.] Nos ſum⁹ uiri Iudæi, qui non unius mẽbri pellem, ſed totius carnis uitia amputam⁹, ſpiritualiť ſcilicet circunciſi. o ¶ Et gloriamur in Chriſto Ieſu &c.] In ſola fide Chriſti, nõ in circunciſione carnali.

p ¶ Quanquã & ego habeã &c.] Ne quis putet me hoc ideo dicere, quia ego gloriandi cauſam non habeam, & idcirco non glorier. q ¶ Si quis alius uidetur confidere in carne &c.] Quia ex illis forte aliqui erant proſelyti: ego ſecundum genus non poſt annos, ut aliqui peregrini. r ¶ De tribu Beniamin.] Quæ ſemper cum Iuda coniuncta fuit. s ¶ Hebræus ex Hebræis.] Non ex gentibus proſelytus. t ¶ Secundũ legem phariſæus.] Legiſperitus uel diuiſus à turba, qui non poſſem poſſe quod probarem. u ¶ Secundum æmulationẽ &c.] Tantam habui æmulationem, ut neſcius etiam eccleſiam inſectarer. x ¶ Secundum iuſticiam &c.] Primus fui in omnibus in quibus illi falſo gloriantur, ſed quia hoc tempore illa nõ ualere cognoui, ideo illa nullius duco momẽti, & tanquam impedimenta proiicio quibus me uitam acquirere poſſe putabam. y ¶ Cõuerſatus ſine querela.] Omnium iuſtificationum & ceremoniarũ purificationem & mandata complebam, ſed hæc nulla putaui dum crederem Chriſto quæ lex ipſa ꝓmiſerat. C z ¶ Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus ſum propter Chriſtum detrimenta.] Ad comparationem inuenti auri, contemnitur æramentũ, quamuis ab uno ſit conditum, & pro temporis qualitate neceſſarium. a ¶ Veruntamen exiſtimo omnia detrimentum eſſe &c. ut ſtercora &c.] Stercora ciborũ ſunt reliquiæ, & quõdam rerum utilium purgamenta. b ¶ Vt Chriſtum lucrifaciã &c.] Vt Chriſtũ habeã caput, & eius inueniar membrum. c ¶ Nõ habẽs meã iuſticiã.] Hoc eſt meo labore quæſitam. d ¶ Sed illam quæ ex fide eſt Chriſti Ieſu &c.] Sed illam quæ à deo proprie & ſola fide collata eſt Chriſtianis. e ¶ Ad cognoſcendũ illum.] Vt beneficiũ D eius perfecte cognoſcam. f ¶ Et uirtutẽ reſurrectionis eius.] Quia ideo ſurrexit ut nos ſimiliter reſurgamus. Qui aũt hoc uere cognoſcit, ſatis agit, ſi omnino non peccet. g ¶ Et ſocietatẽ paſſionis illius.] Si enim compatimur & conuiuimus. h ¶ Si quo modo occurrã ad reſurrectionem &c.] Ad illam quæ perfectorum eſt proprie, nõ ad illam quam etiam inuitos habere neceſſe eſt. i ¶ Nõ quod iam acceperim.] Quia mundi nondum finis aduenit, ſed in ſpe eſt quod credimus, non in re. k ¶ Aut iam perfectus ſim.] Adhuc ait ſe de perfectione hac, & de tali reſurrectione ſuſpenſum. l ¶ Sequor autem ſi quo modo comprehendam &c.] Si comprehendã meritum apoſtolatus, in quo apoſtolatu à Chriſto ſum comprehenſus. m ¶ Fratres ego me &c.] Se humiliãdo, omnibus gloriam tollit, & uniuerſos prouocat ad perfectionem. n ¶ Vnum autẽ quæ quidem retro ſunt &c.] Hoc ſolũ ſcio, quia quotidie proficio, & præteritũ laborem nõ cõputans, ad priora feſtino: ſiue legis obliuiſcẽs ad pfecta euangelij præcepta me teneo. o ¶ Ad deſtinatum perſequor &c.] Quod pfectis deus ꝓmiſit in Chriſto in cœlis: qđ nõ niſi uincentes accipiẽt. p ¶ Quicunque.] Quomodo negat ſe eſſe pfectũ, ſi alij ſunt, niſi humilitatis

A militatis gratia hoc dictũ accipias: Quicunq perfectus est hoc sentiat, uetera scilicet obliuiscẽdo, & noua sectando: qa pfecti debẽt esse discipuli Christi: licet superius de pfectione præmij, hic uero de sciẽtia sit locutus. *a* ¶ Si quid aliter sapitis, & hoc uobis deus reuelabit.] Si quid alij deus reuelauit: Aliter inquit non aliud hoc est alia assertione non fide. *b* ¶ Verun tamen ad quod peruenimus.] Ad perfectionem noui testamenti. *c* ¶ Vt idem sapiamus.] Idẽ sit, aliter scilicet alter nõ astruat. *d* ¶ Imitatores mei estote fratres.] Me sequimini, non falsos apostolos. *e* ¶ Et obseruate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram.] Dupliciter dicitur obseruare, uel ad imitandum ut hic: uel ad cauẽdum sicut ad romanos ait: Obseruate eos q dissensiones & offendicula faciũt. *f* ¶ Multi enim ambulant: quos sæpe dicebã uobis.] De his dicit qui spẽ passionis Christi per quam peccata dimissa sunt auferentes, in
B legis ceremonijs collocabant. Potest & de Iouiniani studijs accipi, qui ieiuniorum afflictionem & omnem corporis cruciatum, in luxuriã & epolas cõuerterit. *h* ¶ Nũc autem & flens dico, inimicos crucis Christi.] Notandũ quod uero affectu, omniũ salutẽ optauerit, qui etiam inimicos crucis Christi deflebat, ultro in interitum properantes.

hoc sentiamus, & si quid aliter sapitis, & hoc uobis reuelabit deus. Veruntamen ad quod peruenimus ut idem sapiamus, & in eadem permaneamus regula. Imitatores mei estote fratres, & obseruate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram. Multi enim ambulant quos sępe dicebam uobis: Nunc autem & flens dico inimicos crucis Christi: Quorum finis interitus: quorum deus uenter est, & gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt. Nostra autem cõuersatio in cœlis est. Vnde etiam saluatorem expectamus, dominum nostrum Iesum Christum: qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, secundum operationem uirtutis suæ, qua etiam possit subijcere sibi omnia.

Cap. IIII.

ITaq fratres mei charissimi & desideratissimi: gaudiũ meum & corona mea: sic state in domino charissimi. Euodiam rogo & Syntychen deprecor idipsum sapere in domino. Etiam rogo & te germane compar: adiuua illas quæ mecum laborauerunt in euangelio, cum Clemente & cæteris adiutoribus meis: quorũ nomina sunt in libro uitæ. Gaudete in domino semper: iterum dico gaudete. Modestia uestra nota sit omnibus hominibus. Dominus enim prope est. Nihil soliciti sitis, sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarumactione, petitiones uestræ innotescãt apud deum. Et pax dei quæ exuperat omnẽ sensum, custodiat corda uestra & intelligentias uestras in Christo Iesu. De cætero fratres quæcunq sunt uera, quæcunq pudica, quæcunq iusta, quæcunq sancta, quæcunq amabilia, quæcunq bonæ

perfectiores. *r* ¶ Gaudium meum & corona mea.] C
Per uos in præsenti lætificor, & in futuro coronabor. *s* ¶ Sic state in domino charissimi.] In sola Christi fide, ut superius comprehendi, spem ponentes & in conuersatione cœlesti. *t* ¶ Euodiam rogo & Syntychen deprecor idipsum sapere in domino.] Qd' dicit, id est una mecũ hæ mulieres scientes erant legis: qoa similiter ut istas eadem sentire commemorat & hortatur. *u* ¶ Etiam rogo te & germane cõpar.] Germanus dictus est nomine, qui erat compar officij. *x* ¶ Adiuua illas quæ mecum laborauerunt in euãgelio.] Non uiros sed fœminas quæ erant docentes, non in ecclesia sed in domo. *y* ¶ Cum Clemẽte & cæteris adiutoribus meis.] Clemens ex philosopho magnæ doctrinæ uir, qui Romæ episcopus fuit. *z* ¶ Quorum nomina sunt in libro uitæ.] Ne moleste ferrent sua nomina in hac epistola cõprehensa, scripta esse dicit in cœlis. Huius D
libri etiam Moyses & Dauid meminit & dominus in euangelio. *a* ¶ Gaudete in domino semper.] Quia seculi gaudium non habetis. *b* ¶ Iterum dico gaudete.] Repetit, ut magis ac magis gaudium confirmetur. *c* ¶ Modestia uestra nota sit omnibus &c.] Iudæis & gẽtibus omnibus qui uos tribulant & persequuntur. *d* ¶ Dominus enim prope est.] Scit quid opus sit anteq petatis ab eo siue de congruentibus cogitationibus solicitudinem gerite: q enim dominus nobis prope sit, optime nouistis, secundũ illud: Iuxta est dominus his qui tribolato sunt corde. Psal. 33. d *e* ¶ Nihil soliciti sitis.] Nolite cogitare quid manduceris aut quid induamini, hæc omnia gentes inquirũt. *f* ¶ Sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarumactione, petitiones uestræ innotescant &c.] Non cum murmuratione, aut tristicia: tunc potest oratio uestra digna esse auribus saluatoris: si pro omnibus quæ patimini gratias referatis sicut apostoli faciebant. *g* ¶ Et pax dei quæ exuperat omnem sensum custodiat corda uestra &c.] Qua malos sustinet & ingratos. Christi pax qua pro suis persecutoribus exorabat, si recogitemus omnem mentem superat & inclinat. Hæc ergo pax corda & intelligẽtias uestras exemplo Christi custodiat. *h* ¶ De cætero fratres.] Ad extremũ ut omnia breuiter comprehendam. *i* ¶ Quæcunq sunt uera.] Permanenda. *k* ¶ Quæcunq pudica, quæcũq iusta, quæcunq sancta, quæcũq amabilia &c.] Quia omnis natura humana nouit diligenter amare quod bonum est.

Quorum finis est interitus.] Quia in corruptione seminant carnis. *k* ¶ Quorum deus uenter est.] Qui se in hoc putant deo seruire, si comedant, non audientes prophetam dicentem: Si manducaueritis & biberitis, nõne uos manducatis & bibitis? *l* ¶ Et gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt.] In circuncisione uerecundi membri. *m* ¶ Nostra autem conuersatio in cœlis est.] Hoc non potest dicere terrenis uitijs mancipatus. *n* ¶ Vnde etiam saluatorẽ expectamus dominum nostrum Iesum Christum.] Qui caput est nostrum. *o* ¶ Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ.] Sicut monstrauit in monte, cum unum ex uiuentibus & unum ex mortuis, claritatis suæ corpori configurat: exemplum resurrectionis ostendens & in mortuis & in uiuentibus. *p* ¶ Secundum operationem qua possit sibi subijcere omnia.] Quia non solum conformauit nos, sed etiam corpori suo omnia fecit esse subiecta: siue secundum sententiã qua sibi cuncta subiecit, etiã hoc illi possibile est.

Cap. IIII.

ITaq fratres mei charissimi & desideratissimi.] Quia

bonæ famæ: si quã uirtus, si qua laus disciplinæ: hæc cogitate quæ & didicistis & accepistis & audistis & uidistis in me. Hæc agitẽ, & deũs pacis erit uobiscum. Gãui sus sum autem in domino uehementer: quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis. Occupati autem eratis. Non quãsi propter penuriam dico. Egõ enim didici in quibus sum sufficiens esse. Sciõ & humiliari, scio & abundare. Vbiq; & in omnibus institutus sum: & satiari & esurire & abundare & penuriam pati. Omniã possum in eo qui me confortat. Veruntámen bene fecistis, communicantes tribulationi meæ. Scitis aũtem & uos Philippenses, quod in principio euangelij quãdo profectus sum à Macedonia, nulla mihi ecclesia communicauit in rãtione dati & accepti, nisi uos soli: quĩa & Thessalonicã semel & bis in usum mihi misistis: non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantẽ in ratione uestra. Habeõ autem omnia & abundo. Repletus sum exceptis ab Epaphrodito quæ misistis in odorẽm suauitatis, hostiãm acceptam placentem deo. Deũs autem meus impleat omne desiderium uestrũ secundũ diuitias suas in gloria in Christo Iesu. Deo autem & patri nostro gloria in secula seculorum: Amen. Salutãre omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant uos qui mecum sunt fratres. Salutãnt uos omnes sancti: maxime aũt qui de Cæsaris domo sunt. Gratia dñi nostri Iesu Christi cũ spiritu uestro. Amen.

A a ¶ Si qua uirtus, si qua laus disciplinæ: hæc cogitate quæ & didicistis &c.] Virtus tolerantiæ siue laus conuersationis, & reliqua bona, quæ & didicistis uerbo, & accepistis exẽplo & audistis auribus & uidistis oculis: hæc tantummodo cogitate. b ¶ Hæc agite.] Non enim sola sine actu sufficit cogitatio. Hæc posteriora, illa explanant superiora. c ¶ Et deus pacis erit uobiscũ.] Si hæc non modo cogitetis, sed etiã faciatis. d ¶ Gauisus autem sum in domino uehemẽter: quoniam tandem aliquãdo refloruistis &c.] Iterũ florem boni operis recepistis, qui mei immemores occupatione non uoluntate aresacti, fueratis effecti. e ¶ Non quasi propter penuriã dico.] Non propter meam inopiam, sed propter uestrum fructum dico me esse gauisum. f ¶ Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse.] A Christo omnia æquanimiter ferre sum edoctus. g ¶ Scio & humiliari: scio & abundare.
B Vbiq; & in omnibus institutus sum, & satiari & esurire & abũdare & penuriam pati.] Vt nec abundantia extollar, nec frangar inopia. h ¶ Omnia possum in eo qui me cõfortat.] Dans intelligentiã, uel sua doctrina cõfirmat. i ¶ Veruntamen bene fecistis, communicantes tribulationi meæ.] Non enim debuit mea inopia uestrã impedire mercedem. k ¶ Scitis autem & uos Philippenses, quod in principio euãgelij quando profectus sum &c.] Quãdo profectus sum, scitis, quia uos solos à quibus sumptus accepimus elegimus, fideliores uos omnibus iudicantes. l ¶ In ratione dati & accepti, nisi uos soli.] Dantes carnalia, spiritualia accepistis. m ¶ Quia Thessalonicam semel & bis in usum mihi misistis: non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantẽ in ratione uestra.] Abundans fructus orationis est, cum sanctis etiam absentibus ministratur. C
n ¶ Habeo autem omnia & abundo: repletus &c.] Prouocat eos laudando & gratias referendo. o ¶ In odorem suauitatis.] Odor suauitatis, nõ in re oblata, sed in mentis deuotione consistit: sicut sacrificium Noe deus de Gen. 8. d scribitur odoratus, Esa. 1. c cũ ipse dicat nec carnib⁹ nec animalium sanguine se delectari. p ¶ Hostiã acceptam placentẽ deo.] Notandũ quod eleemosyna hostia appellatur: quæ sicut à sanctis oblata, accepta est, ita eorum qui in peccatis durauerint reprobat. q ¶ De⁹ autem meus impleat &c.] Quia ut perfecti alia desiderare nõ poterãt, nisi quæ sunt secundũ diuitias dei non seculi, & quæ ad gloriã pertinẽt Christi. D r ¶ Salutate omnem sanctũ in Christo Iesu &c.] Erant enim omnes sancti q̃s saluere iubet & omnes præcepit salutari, sicut & in omnib⁹ epistolis facit, & proculdubio uerum dixisse credendus est: Si uere sancti erant, peccatores utiq; non erant, & quia non peccatores sed sancti erant tam poterant esse quod erant, quàm poterant non esse quod non erant. Igitur sanctos homines hac ratione esse possibile est. s ¶ Salutant uos omnes sancti: maxime autem qui de Cæsaris domo sunt.] Qui sunt nuper de Cæsaris domo conuersi.

AD COLOSSENSES

AVLVS apõstolus Iesu Christi per uoluntatem dei, & Timotheus frater, his q̃ sunt Colossis sanctis & fidelibus fratribus in Christo Iesu: Gratia uobis & pax à deo patre nostro. Grãtias agimus deo & patri domini nostri Iesu Christi semper pro uobis orantes, audientes fidem uestram in Christo Iesu, & dilectionem quam habetis in sanctos omnes: prõpter spem quæ reposita est uobis in cœlis: quam audistis in uerbo ueritatis euangelij quod peruenit ad uos: sicũt & in uniuerso mũdo est, & fructificat & crescit

COMMENTARIA in epistolam ad Colossenses.

PAulus apostolus Iesu Christi per uoluntatem dei, & Timotheus frater, his qui sunt colossis sanctis &c. Gratia uobis &c.] Et Christo Iesu domino nostro. u ¶ Gratias agimus deo & patri domini nostri Iesu Christi &c. & dilectionem in omnes sanctos.] Sine exceptione personarum uel noticiæ, solam diligitis in omnibus sanctitatem. x ¶ Propter spem quæ reposita est uobis in cœlis: quam audistis in uerbo ueritatis euãgelij &c.] Nõ propter hominũ laudem, sed propter uitam æternam quæ in Christo est. y ¶ Sicut & in uniuerso mũdo est, & fructificat.] Aliud tricesimum, aliud sexagesimum, aliud centesimum, secundum parabolam seminantis.

¶ Et

crēscit sicut in uōbis, ex ea die qua audistis & cognouistis gratiam dei in ueritate: sicút didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro: qui est fidelis pro uobis minister Christi Iesu. Q̊ui etiam manifestauit nobis dilectionem uestram in spiritu. Ideō & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro uobis orantes & postulantes: ut impleamini agnitione uoluntatis eius in omni sapientia & intellectu spirituali: út ambuletis digne deo per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes & crescentes in scientia dei, in ōmni uirtute confortati secundum pōtentiam claritatis eius, in omni patiēntia & longanimitate tum gaudio, grātias agentes deo & patri: qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine. Q̊ui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in rēgnum filij dilectionis suæ: in quō habemus redemptionem & remissionem peccatorum. Q̊ui est imago dei inuisibilis, primōgenitus omnis creaturę: quoniā in ipso cōndita sunt uniuersa in cœlis & in terra, uisibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominatiões, siue principatus, siue potestates. Omniā p ipsum & in ipso creata sunt, & ipse est ante ōmnes, & omnia in ipso cōstant. Et ipse est caput corporis ecclesiæ, qui est principiūm primogenitus ex mortuis, ut sit in omnibūs ipse primatum tenens. Quia in ipso cōmplacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare, & pēr eum reconciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius, siuē quæ in cœlis, siue quæ in terris sunt. Et ūos cum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis: nunc aūt reconciliauit in corpore carnis eius per mortem exhibēre uos sanctos & immaculatōs & irreprehensibiles coram ipso. Si tāmen permanetis in fide fundati & stabiles & immobiles à spé euāgelij quod audistis, quod prædicātum est in uniuersa creatura quę sub cœlo est. Cuius fāctus sum ego Paulus minister, q nunc gaudeo in passionibus pro uobis, & ádimpleo ea quæ desunt passionū Christi in carne mea pro corpore eius quod est ecclesia. Cuius factus sum ego minister

secundum

A a ¶ Et crescit.] In numero uel uirtute. b ¶ Sicut in uobis, ex ea die qua audistis &c.] Qui eius beneficia malis actibus non euacuant. c ¶ Sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro qui est fidelis &c.] Fideliter pro uobis in oratione incumbēs, ministerium Christi exhibet uoluntate. d ¶ Qui etiam manifestauit nobis &c.] Quam habetis in spiritualibus charitatē. e ¶ Ideo & nos ex qua die audiuimus &c. ut impleamini agnitiōe uoluntatis eius.] Quia eam aliter facere non potestis: quod ꝓpheta intelligens dicebat ad deum Doce me facere uoluntatē tuam, quia deus meꝰ es tu. f ¶ Vt ambuletis digne deo, per omnia placētes, in omni opere &c.] Bene ille deo ambulat, qui ei per omnia placet, hoc est, ut in opere bono cū sciētia dei fructificet. Simul exposuit q̄d frequēter obscure dicebat: hoc est, quomodo deus det uelle uel adiuuet & confirmet: docendo scilicet sapi-

C entiā, & intellectum gratiarū tribuendo, non libertatem arbitrij auferendo: sicut etiā in præsenti orat ut impleant agnitione uoluntatis eius, in omni sapientia & intellectu spirituali: q̄ possint digne deo per omnia ambulare. g ¶ In omni uirtute confortati.] Virtus magna est inueteratū uincere uitiorum: uel in passionibus carnis infirmitatem superare. h ¶ Secundum potentiam claritatis eius.] Vt & uos sicut & ille patienter omnia sufferatis. i ¶ In omni patientia & longanimitate &c.] Ibi est uera longanimitas & patientia, ubi aliquis gaudet etiam sustinere quod patitur. k ¶ Gratias agentes deo &c.] Plus uocatio lætificet, q̄ affligat tristitia passionum. Cognominat sortem sanctorū, sortem hæreditatis, sicut etiam scriptura cōmemorat: quia Iesus terram diuisit in sorte. l ¶ Qui eripuit nos de potestate &c.] Ab ignorantia uel errore. m ¶ Et transtulit in regnum filij &c.] De regno erroris & mortis, quo & dilecti & filij fieremus. n ¶ In quo habemus redemptionē & remissionem &c.] Redemptis fide, per baptismū peccata dimisit. o ¶ Qui est imago dei inuisibilis.] Secundum epistolam ad Hebræos. p ¶ Primogenitus omnis creaturæ.] Primogenitus secundum assumpti hominis formam, non tempore, sed honore: iuxta illud: Filius meus primogenitus Israel. q ¶ Quoniam in ipso condita &c.] Id contra Manichæos facit. r ¶ Omnia per ipsum &c.] In ipsius creata sunt potestate. s ¶ Et ipse est ante omnes &c.] Dum per ipsum subsistunt. t ¶ Et ipse est caput corporis ecclesiæ.] Quia omnes credētes, eius mēbra sunt. u ¶ Qui est principium primogenitus ex mortuis.] Incorruptibilis gloriæ. x ¶ Vt sit in omnibus ipse &c.] Tam in uisibilibꝰ, q̄ in inuisibilibus creaturis. y ¶ Quia in ipso complacuit omnem plenitudinē &c.] In alijs, hoc est, in apostolis, patriarchis, uel prophetis, gratia fuit ex parte. In Christo autem tota diuinitas habitauit corporaliter, quasi si dicas summaliter. z ¶ Et p eum reconciliari omnia in ipsum &c.] Per quē sunt homines emundati. a ¶ Siue quæ in cœlis, siue quæ in terris sunt.] Terrena cœlestibꝰ, quæ ab eis D per cōtrarietatem uitæ fuerant separata. Vñ orare docemur, ut uolūtas dei quemadmodū celebratur in cœlis, ita fiat & in terris. b ¶ Et uos cū essetis aliquando alienati & inimici &c.] Quæ fuerint inimicitiæ, euidentissime declarauit. c ¶ Exhibere uos sanctos.] Ne eius beneficium irritum faciētes, sitis iterū inimici. d ¶ Et immaculatos & irreprehensibiles coram ipso.] Vide si sciebat se impossibilia præcepisse. e ¶ Si tamen ꝑmanetis in fide fundati, & stabiles & immobiles.] Tunc poteritis immaculati esse, si hominum uos exempla minime decipiāt, sed firmiter futura credatis. f ¶ A spe euangelij quod audistis.] Spem euāgelij, contra euāgelium uiuentes sperare non possunt. g ¶ Quod prædicatum est in uniuersa creatura quæ sub cœlo est.] Rationabili scilicet. Notandum sanè quomodo omnē creaturam, homines solos nominauit. h ¶ Cuius factus sum ego Paulus minister, qui nunc gaudeo &c.] Pro alijs patitur: quia pro ipso ante passus est Christꝰ. i ¶ Et adimpleo ea quæ desunt passionū &c.] Vsqueadeo præsentibus nō terreor persecutionibus, ut mihi paruum esse uideatur quod patior, quoadusq; in me passio impleatur, sicut ad

Hebræos

C

Exod. 4. f

secundum dispensationem dei, quæ data est mihi in uobis: ut impleam uerbum dei, mysteriũ quod absconditum fuit à seculis & generationibus: nũnc autem manifestatũ est sanctis eius, quib. noluit deus notás facere diuitias gloriæ sacramenti huius in gentib. qùod est Christus in nobis spes gloriæ, quem nos annunciamus, corripientes omnem hominem, & docentes in omni sapientia, ut exhibeámus omnem hominem perfectũ in Christo Iesu: in quo & laboro, certando secundum operationem eius quam operatur in me in uirtute. Cap. II.

VOlo ènim uos scire qualem solicitudinem habeã pro uobis & pro his qui sunt Laodiceæ & quicunque non uiderunt faciem meam in carne: ut cõsolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus in agnitionem mysterij dei patris & Christi Iesu: in quõ sunt omnes thesauri sapiẽtiæ & scientiæ abscõditi. Hoc autem dico, ut nemo uos decipiat in sublimitate sermonum. Nam & si cõrpore absens sum, sed spiritu uobiscum sum: gaudens & uidens ordinem uestrum & firmamẽtum eius, quæ in Christo est fidei uestræ. Sicut ergo accepistis Iesum Christum dominum nostrum, in ipso ambulate: rãdicati & superædificati in ipso, & confirmãti in fide: sicut & didicistis, abũdantes in illo in gratiarum actione. Videtẽ ne quis uos decipiat per philosophiam & inanem fallaciam secundum traditionem hominum: secundum elementa mundi, & non secundum Christum: qùia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & estis in illõ repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis. In qùo & circuncisi estis circuncisione nõ manufacta in expoliatiõe corporis carnis: sed in circũcisiõne Iesu Christi cõsepulti ei in baptismo: in quõ & resurrexistis per fidem operationis dei, qui suscitauit illũ à mortuis. Et uõs cũ mortui essetis in delictis & præputio carnis uestræ: conuiuificauit cũ illo, donãs uobis om̃ia delicta: delens qùod aduersus nos erat chirographũ decreti quod erat contrarium nobis. Et ipsum tulit de medio affigens illud

A Hebræos dicit: Vt nõ fatigemini animis uestris deficientes, nondum enim usq; ad sanguinem restitistis. (Heb.12.a) a ¶ Secundum dispensationem dei &c.] Doctrinæ euangelicæ, quam uobis gentibus iussus sum erogare. b ¶ Nũc autem manifestatũ est sanctis eius &c.] Tempore quo noluit gentes uocare, quibus uoluit sanctis aperuit sacramentũ. c ¶ Notas facere diuitias &c.] Quia idẽ dominus omniũ, diues in omnes qui inuocant illũ. d ¶ Qd' est Christus in uobis spes gloriæ &c.] Iudæum & Græcũ, seruum & liberum. Simul attende quod omnes sapientiam doceat. e ¶ Vt exhibeamus omnẽ hominem perfectũ in Christo Iesu &c.] Notandũ quod omnes conetur exhibere perfectos.

Cap. II.

VOlo enim uos scire &c. & quicunq; non uiderunt faciem meam &c.] Qui si me uidissent, & charitatem meam erga se & diuitias mysterij plenius cognouissent: maiorẽ præstitissent B affectum: & abũdantiã rationis à me, quã ab ipso Christo didici, docerentur, & per hæc cõsolationem fuissent cõsecuti. g ¶ In quo sunt omnes thesauri sapientiæ &c.] (Esa.33.b secundũ LXX) Qui latebant in literis legis, sicut Esaias ait: In thesauris salus nostra uenit. h ¶ Absconditi.] Qui Moysi erant uelamine contecti. i ¶ Hoc autem dico, ut nemo uos &c.] Idcirco melius fuisset, ut ego præsens instruerẽ, sed tamen breuiter omnem sapientiã in ipso esse complexã: ut sensum uel sermonem philosophiæ quæ contra illũ est, non solum non timeatis, sed etiã stulticiæ deputetis. k ¶ Nam & si corpore absens sum, sed spiritu &c.] Habebant hanc gratiam apostoli, ut alibi positi, quid alibi ageretur agnoscerent: sicut Helisæi spiritus cum Giezi fuit in uia. (4.Reg.5.g) Supplens id quod est de utilitate uestræ fidei: uel impleo qd præsentia implere non possum. l ¶ Sicut ergo accepistis Iesum Christum dominũ nostrũ &c.] Exemplum Christi in uobis sufficit ad uitã, etiam si aliquid interim minus sciẽtiæ habetis. m ¶ Radicati & superædificati in ipso.] Secundũ robur fundamenti, ualidum ædificium supercrescit. n ¶ Et confirmati in fide &c.] Semper crescentes in illo, & pro omnibus beneficijs eius gratias referentes. o ¶ Videte ne quis uos decipiat &c.] Con C tra philosophos ait, quorum omnis penè disputatio de elementis est, & de uisibilibus creaturis, & ex rebus naturalibus uirtutem existimant dei dicentes: ex nihilo fieri nihil posse, & animam, aut initium non habere, aut esse mortalẽ, & uirginem parere omnino non posse: sed & deum ex homine nasci, mori, atq; resurgere stultũ esse. p ¶ Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis.] Omnis plenitudo diuinæ naturæ in corpore eius inhabitat. q ¶ Et estis in illo repleti qui est caput omnis principatus.] Si illius scientia docemini, qui prodidit initiũ inuisibili creaturæ: quid uobis conferent qui nihil plus intelligunt, q̃ quod uident? r ¶ In quo & circũcisi estis, circuncisione non manufacta in expoliatione corporis &c] Hic [illegible] pseudoapostolos taxat, ne ab ipsis quidã seducantur. s ¶ Sed in circuncisione Iesu Christi consepulti ei in baptismo.] Per D quam totum hominem expoliastis. t ¶ In quo & resurrexistis per fidem operationis dei, qui suscitauit illũ à mortuis.] Surrexistis in nouã uitam, credẽtes eum etiã propter hoc surrexisse. u ¶ Et uos cum mortui essetis in delictis & præputio carnis uestræ.] Quia non solum peccãtes, sed etiam non circuncisi in lege pariter damnabuntur: Cum ergo dupliciter indigni essetis, filiorum consortes effecti estis. x ¶ Conuiuificauit cum illo, donans uobis omnia delicta.] Auferẽdo causas mortis, id est peccata. y ¶ Delens quod aduersus nos erat chirographum decreti, quod erat contrariũ nobis &c.] Chirographum, maledictum legis est. Vnde alibi ait: (Gal.3.b) Christus nos redemit de maledicto legis, quia in eo continetur: Maledictus omnis qui non permanserit in libro legis, ut faciat ea. (Deut.31.c) Quidam uero chirographum dicunt esse, quasi scriptam quandam apud deum memoriam peccatorum. Vnde ipse in Canticis dicit: Nonne hæc cõgregata sunt apud me, & signata in thesauris meis? Et Hieremias ait: Peccatum Iudæ in ungue adamantino. (Hiere. 17.a) Etiam hæc deleta est in cruce, dum dimissis peccatis, etiam memoria oblita est delictorum.

¶ Et

A a ¶ Et expolians principatus & potestates.] Ut per mortẽ destrueret eum qui habebat mortis imperium, se offerendo pro eis. b ¶ Traduxit confidenter palam &c.] Deuicit palam crucifixus, confusione contempta triumphauit: nõ occidendo, sed moriendo: ut nobis con fracta omni superbia monstraret exemplũ. c ¶ Nemo ergo uos iudicet in cibo aut in potu &c.] Nullum ergo in hoc iudicium est quod est umbra, & cessauit corpore ueniente: quia imagine opus non est, ueritate præsente. d ¶ Quæ sunt umbra futurorũ &c.] Tunc enim futura erãt, quæ modo sunt. e ¶ Nemo uos seducat uolens in humilitate & religione angelorum &c.] Nemo ficta humilitate superbus, & angelos se uidere mentiẽs, frustra se super homines iactet: qui uisiones à suo corde loquitur. siue nemo tã humilis sibi & religiosus uideat, ut angelos qui deum uident se uidere mentiatur. f ¶ Et non tenens caput.]
B Christo nõ credens, qui omnium sanctorũ caput est. g ¶ Ex quo totum corpus &c.] Quia membris per totũ corpus membra iunguntur. Quicũq; igitur extra hoc corpus est, quantum libet se iactet, ille caput non habet, quod est Christus qui est uita. h ¶ In augmentum dei.] Augmentum illius corporis quod unitũ est deo.

sapientiæ & abstinẽtiæ specie subornatur. In qua tam uana est corporis afflictio: tam stulta meditationis intẽtio: cuius bonum ad capiendas & infirmandas mentes: quasi quidam laqueus diabolo aucupãte, prætenditur: quo facilius malum suum sequens inducat. C

illud cruci: & expolians principatus & potestates traduxit confidenter palam, triumphans illos in seipso. Nemo ergo uos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum: quæ sunt umbra futurorum, corpus autẽ Christi. Nemo uos seducat uolens in humilitate & religione angelorum, quæ non uidit, ambulans frustra inflatus sensu suæ carnis: & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & cõiunctiones subministratum & constructum crescit in augmentum dei. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi: quid adhuc tanquã uiuentes mundo decernitis? Ne tetigeritis, neq; gustaueritis, neq; cõtrectaueritis: quæ sunt omniã in interitu ipso usu secundum præceptã & doctrinas hominum, quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate: & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.

Cap. III.

IGitur si consurrexistis cum Christo, quę sursum sunt quærite: ubi Christus est in dextera dei sedens: Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terrã. Mortui enim estis, & uita uestra abscondita est cum Christo in deo. Cum autem Christus apparuerit uita uestra, tũc & uos apparebitis cum ipso in gloria. Mortificate ergo membra uestra quæ sunt super terram, fornicationem, immundiciam, libidinem, concupiscentiam malam, & auariciam, quæ est simulacrorum seruitus: propter quæ uenit ira dei super filios incredulitatis, in quibus & uos ambulastis aliquando cum uiueretis in illis. Nunc autem deponite & uos omnia, iram, indignationem, maliciam, blasphemiã, turpem sermonem de ore uestro. Nolite mẽtiri inuicẽ, expolliantes uos ueterẽ hominem cum

Cap. III.

IGitur si consurrexistis cum Christo.] Cõsequenter primo commortuos, deinde consurrexisse nos dicit: nec solũ terræ mori, sed etiã coelo nos uiuere hortatur: nihil inquit terrenum ambiatis, nihil mortale quæratis. p ¶ Quæ sursum sunt sapite, nõ quæ super terram &c.] Coelestẽ sectamini sapientiam: sed nos laboriosius humanæ sapientiæ studium impendimus, & artibus uilissimis ingeniũ occupamus. q ¶ Et uita uestra abscondita est cũ Christo in deo &c.] Quia filij dei cũ simus, non dũ apparuit. Scimus quoniam cum apparuerit, similes ei erimus. Non ergo debemus hic nostrã quærere gloriam, in præsenti: ne de nobis q̃q; dicatur: Perceperunt mercedem suam. r ¶ Mortificate ergo &c.] Quod professi estis, implete. s ¶ Mẽbra uestra quæ sunt super terrã.] Membra uitiorum uestrorum: siue malũ membrorum, nominat uestra mẽbra. t ¶ Fornicationem, immundiciam, libidinem.] Omnẽ impudicitiã & immũdiciam & li- I. Ioan. 3. a D

i ¶ Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mũdi.] Possunt intelligi etiam auaricia, luxuria, & cætera his similia. k ¶ Quid adhuc tanquam uiuentes &c.] Ne similitudinem quidem ullam uiuentium in mundo uoluit nos habere, hoc est, illorũ qui futura non credunt. l ¶ Ne tetigeritis, neq; gustaueritis &c.] Illo tactu & gustu & contrectatione, quo hi qui in cõcupiscentijs abutuntur, & terrena diligunt pro æternis. m ¶ Quæ sunt omnia &c.] Ex partibus mundi, conditionem ipsius aduertimus: cui enim membra componuntur atq; soluuntur, necesse est ut totus aliquãdo compositus fuerit, & quandoq; soluatur: Non ergo mortalia pro immortalibus debent diligi & æternis. n ¶ Secundum præcepta & doctrinas hominum &c.] Secundum quod multi etiam homines, natura docente tradiderũt: quod mũdus esset aliquando soluendus, & ideo deũ quem solum æternum intellexerunt, licet superstitiose, tamen humiliter uenerati sunt, & non parcendum duxerũt corpori, nec carnem in saturitate honorandam, utpote moriturã. Aliter: Non uos seducat philosophia ad humanam doctrinam, quæ

bidinem nominauit. u ¶ Concupiscentiam malam. Est enim concupiscentia bona. Unde Daniel uir concupiscentiarum appellatur. Et Dauid inquit: Concupiscit & deficit anima mea in atria domini. x ¶ Et auariciã, quæ est simulacrorum seruitus.] Nihil prodest deo nomine, & idolis operibus seruire. y ¶ Propter quæ uenit ira dei super filios incredulitatis.] Super Sodomã & eos qui in diluuio perierunt. Ex præteritis ergo exemplis, futura timenda sunt. z ¶ In quibus & uos ambulastis aliquando &c.] Nolite itaq; nunc ambulare, ne frustra uideamini credidisse. a ¶ Iram, indignationem, maliciam, blasphemiam.] Ipsa est quæ inebriat mentem, per maliciam inferre alteri, quod pati nolis. b ¶ Turpem sermonem de ore uestro &c.] Quia hic in disciplinis filijs hominũ non conuenit educatis: quanto magis dei, quibus non minus est turpis sermo quàm actus. c ¶ Nolite mentiri inuicem.] Non decet mentiri inuicem filios ueritatis, cum de ueritate non sit omne mendacium. d ¶ Expoliantes uos ueterem hominem cum actibus suis.] Cum actibus uoluptatum. Dan. 9. f Psal. 83. a

¶ Et

cum actibus suis, & induentes nouũ, eũ qui renouatur in agnitione dei secundum imaginem eius qui creauit eum: ubi non est masculus & fœmina, gẽtilis & Iudæus circuncisio & præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber, sed omnia & in omnib. Christus. Induite uos ergo sicut electi dei, sancti & dilecti uiscera misericordiæ, benignitatẽ, humilitatẽ, modestiam, patientiam, supportantes inuicẽ & donantes uobismetipsis, siquis aduersus aliquẽ habet querelam: sicut & dominus donauit uobis, ita & uos. Super omnia autem hæc charitatem habete, quod est uinculum perfectionis. Et pax Christi exultet in cordibus uestris: in qua & uocati estis in uno corpore, & grati estote. Verbũ Christi habitet in uobis abundanter: in omni sapientia docentes & cõmonentes uosmetipsos in psalmis & hymnis, & canticis spiritualibus in gratia cantantes in cordibus uestris domino. Omne quodcunque facitis in uerbo aut in opere, omnia in nomine domini nostri Iesu Christi: gratias agentes deo & patri per ipsum, Mulieres subditæ estote uiris uestris, sicut oportet in domino. Viri diligite uxores uestras, & nolite amari esse ad illas. Filij obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est in domino. Patres nolite ad indignationem prouocare filios uestros: ut non pusillo animo fiant. Serui obedite per omnia dominis carnalibus: non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes: sed in simplicitate cordis timentes dominũ. Quodcunque facitis, ex animo operamini sicut domino, & non hominibus, scientes quod à domino accipietis retributionem hæreditatis, domino Christo seruite. Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod inique gessit. Et non est personarum acceptio apud deum.

Caput. IIII.

Domini

A a ¶ Et induentes nouum, eum qui renouatur in agnitione dei.] Cum cognouerit cuius imago est, & inquantũ debet & potest, nititur simulare. b ¶ Secundum imaginem eius qui creauit eum.] Exposuit imaginem in actu consistere. c ¶ Vbi non est masculus & fœmina, gentilis & Iudæus, circuncisio &c.] Apud deum nõ præiudicat sexus, uel genus, uel conditio, sed conuersatio sola. d ¶ Sed omnia & in omnibus Christus.] Omnes quicunque baptizati sumus, Christum induimus. e ¶ Induite uos ergo sicut electi dei, sancti & dilecti.] Illa deponẽtes induite: quia ad hoc facti estis. f ¶ Viscera misericordiæ, benignitatem &c.] Quia illa membra dixerat, hæc uiscera nominauit. g ¶ Supportantes inuicem.] Exemplo Christi, qui infirmitates nostras portauit. h ¶ Et donantes uobismetipsis.] Indulgentes inuicem sicut Christus omnibus indulsit: etiam pro persecutoribus B orans, ut & nobis à patre cœlesti debita remittantur: ne impleatur in uobis illa sentẽtia: Homo homini reseruat irã, & à domino quærit medelã &c. i ¶ Si quis aduersus aliquẽ habet querelam.] Vnusquisque maliciæ proximi sui nõ meminerit, ne forte exigentes à conseruis, etiam propria indulta reddere cogamur. k ¶ Sicut & dominus donauit uobis, ita & nos.] Si ille indulsit qui potuit, uindicta aut nulla, aut satis parua est. l ¶ Super omnia aũt hæc, charitatem habete.] Super hæc omnia est charitas: quia omnẽ quem diligimus, sustinemus, & non omnem quem sufferimus, diligimus. m ¶ Quod est uinculum perfectionis.] Charitas enim multa membra in unum colligit corpus. n ¶ Et pax Christi.] Non seculi, quam nobis reliquit: qui pro omnibus mortuus est, & nos inimicos dilexit. o ¶ Exultet in cordibus uestris, in qua & uocati estis in uno corpore.] Non in facie fallaciter arridente, uel sermone doloso. p ¶ Et grati estote.] Beneficijs scilicet Christi. In nonnullis exemplaribus habet, gratia estote: hoc est, nolite legi assimilari quæ uicem reddit, sed gratiæ: quæ ignoscit etiam inimicis, & pro eis dominum deprecatur. q ¶ Verbum Christi habitet in uobis abundanter.] Hic ostenditur uerbum Christi non sufficienter, sed abundanter etiam laicos habere debere, & docere se inuicem uel monere. r ¶ In omni sapientia docentes & cõmonentes uosmetipsos.] Vt sapienter & rationabiliter proferatur. s ¶ In psalmis, & hymnis, & canti- C cis spiritualibus in gratia.] Psalmis, ut Dauid: hymnis ut trium puerorum: canticis, ut Moysi, & cæterorũ, quæ sunt spiritualia, & non carnalibus uel turpibus cantilenis. t ¶ Cantãtes in cordibus uestris domino.] Nusquã legim⁹ aliquem sine uoce cãtasse. Vnde necesse est hic, in corde, ex corde intelligi: scilicet, ut non solum ore, sed etiã corde cantemus: Confitebor, inquit, tibi domine in toto corde meo. u ¶ Omne quodcũque facitis in uerbo aut in opere &c.] Siue docetis, siue operamini, nihil ad uestram, sed omnia ad domini gloriam faciatis: deo gratias referentes, qui filium suũ ad hæc docẽda destinare dignatus est: siue per actus uestros deo gratiæ referantur. x ¶ Mulieres subditæ estote uiris uestris &c.] Secundũ legem, in his quæ conueniunt domino. y ¶ Viri diligite uxores uestras &c.] Nunquã rem naturalem hortaretur, nisi continentes esse D cœpissent, sicut ad Ephesios plenius notatum est. z ¶ Patres nolite ad indignationem prouocare filios uestros &c.] Ne exasperati tracundi fiant, qui exemplo uestro, patientiam discere debuissent. a ¶ Serui obedite per omnia dominis carnalibus.] Qui carnis solam dominationem exercẽt. b ¶ Non ad oculum seruientes, quasi hominibus &c.] Non ad hoc tantum, ut hominibus uideamini carnalibus laborantes. c ¶ Sed in simplicitate cordis timentes &c.] Qui ubique semper uidet, & custodit omne quod factum est. d ¶ Quodcunque facitis, ex animo operamini: sicut domino & non hominibus.] Non necessitate conditionis, sed religionis facite uolũtate: ut per opera uestra domino gratiæ referantur, cum ex tempore credulitatis talia uiderint proficisci. e ¶ Scientes quod à domino accipietis retributionẽ hæreditatis.] Nolite putare uestrum infructuosum esse seruitium quod propter deum exhibitum, cœlesti remuneratione pensabitur. f ¶ Domino Christo seruite.] Ipse enim seruit deo, qui propter ipsum homini seruit. g ¶ Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod inique gessit. Et non est personarum acceptio apud deum.] Siue seruus qui dominum contempserit: siue dominus qui seruũ inique tractauerit: ideo hoc dicit ut consolationem habeant, scientes suam insultam non esse iniuriam apud deum.

Cap. IIII.

Domini

DOmini quod iustum est & æquum, seruis præstate, scientes quoniam & uos dominum habetis in cœlo. Orationi instate, uigilantes in ea in gratiarum actione, orantes simul & pro nobis, ut deus aperiat uobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi: propter quod etiã uinctus sum, ut manifestem illud, ita ut oportet me loqui. In sapientia ambulate ad eos q foris sunt, tempus redimentes. Sermo uester semper in gratia sale sit cõditus, ut sciatis quomodo oporteat uos unicuiq; respondere. Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister, & conseruus in domino: quem misi ad uos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa uos sunt, & cõsoletur corda uestra cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex uobis est, qui omnia quæ hic aguntur, nota facient uobis. Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. Si uenerit ad uos, suscipite illum. Et Iesus qui dicitur iustus, qui sunt ex circũcisione. Hi soli sunt adiutores mei in regno dei, qui mihi fuerũt solatio. Salutat uos Epaphras, qui ex uobis est seruus Christi Iesu, semper solicitus pro uobis in orationib. ut stetis perfecti & pleni in omni uoluntate dei. Testimoniũ enim illi perhibeo, quod habet multum laborem pro uobis, & pro his qui sunt Laodiceæ, & qui Hierapoli. Salutat uos Lucas medicus charissimus, & Demas. Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & quæ in domo eius est ecclesiam. Et cum lecta fuerit apud uos epistola hæc, facite ut & in Laodicensiũ ecclesia legatur, & ea quæ Laodicensium est, uobis legatur. Et dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti in domino, ut illud impleas. Salutatio mea manu Pauli. Memores estote uinculorum meorum. Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum: Amen.

A a ¶ Domini, quod iustum est & æquum, seruis præstate.] Patres magis uos sentire debent quàm dominos. Vnde & patres familias appellantur. b ¶ Scientes quoniam & uos dominum habetis in cœlo] Qualem circa uos dominũ uultis esse, tales & uos estote conseruis. c ¶ Orationi instate, uigilãtes in ea.] Negligentis enim & dormientis oratio, nec ab homine præualet impetrare. d ¶ In gratiarum actione.] Pro omnibus quæ cõcessa sunt uobis. e ¶ Vobis enim orantibus si de tribulatiõe liberemur, uobis proficiet in doctrina. f ¶ Vt manifestem illud, ita ut oportet me loq.] Vt ipse destinet quid agendum, quãdo, uel cui debeat prædicare (Esa.50.b secundũ LXX) sicut Esaias ait: Vt sciam quando oporteat me dicere sermonẽ. g ¶ In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt.] Nolite eos ultra ad iracundiam prouocare. h ¶ Tempus redimentes.] De malo tẽpore, bonum tempus uestra prudentia facientes. B i ¶ Sermo uester semper in gratia.] In nouo scilicet testamẽto, uel certe gratum proferatis sermonem. k ¶ Sale sit conditus.] Sapiẽtiæ & rationis, ne stulta nostra religio à philophis & gẽtibus existimetur. l ¶ Vt sciatis quomodo oporteat uos unicuiq; respondere.] Aliter paganis, aliter Iudæis, aliter hæreticis cõtradicentibus ueritati. Vnde & Petrus ait (1.Pet.3.c): Parati semper ad satisfactionẽ &c.] m ¶ Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet, Tychicus charissimus frater &c.] Securos illos uult esse de sua incolumitate, ne hac essent tristicia occupati. n ¶ Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus.] Simul uinctus erat, siue compatiebatur charitatis affectu. C o ¶ Et Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mãdata &c. Hi soli sunt adiutores mei in regno dei &c.] In nouo testamento, per quod intratur regnũ, sicut satanas mors dicitur, quia ipse causa mortis. p ¶ Salutat uos Epaphras, qui ex uobis est seruus Christi Iesu, semper solicitus pro uobis in orationibus, ut stetis perfecti & pleni in omni uoluntate dei.] Iam erãt perfecti, qui perseuerare monentur. Laborẽ ergo eorum suis orationibus adiuuabat. q ¶ Testimoniũ enim illi perhibeo &c.] qui sunt Laodiceæ, & qui Hierapoli.] Tales erant primi temporis discipuli apostolorum, ut imitarent magistros, & pro omnium essent salute soliciti. r ¶ Salutat uos Lucas medicus charissimus, & Demas.] Euangelista ex medico erat, sicut Matthæus iam apostolus adhuc dicitur publicanus. D s ¶ Et dicite Archippo: Vide ministeriũ qđ accepisti in dño, &c.] Hic diaconus fuisse perhibetur. t ¶ Salutatio mea Pauli. Memores estote uinculorum meorum &c.] Siue orate, ut reddar uobis: siue mementote, quia uestri hæc patior causa, & imitamini tolerantiam passionum.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM primam ad Thessalonicenses.

AD THESSALONICENSES

EPISTOLA PRIMA

PAVLVS & Siluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensium in deo patre nostro, & domino Iesu Christo. Gratia uobis & pax. Gratias agimus deo semper pro omnibus uobis memoriam uestri facientes in orationibus nostris sine intermissione

Paulus & Siluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensiũ.] Quia per ipsos filijs uerbum fuerat nunciatum, sicut & Corinthijs, quod & ad eosdem in secunda commemorat. x ¶ In deo patre nostro, & domino Iesu Christo.] Quia per fidem filij, tam in patre quàm in filio erant: Quia quicunq; confitetur filium & patrem habet. y ¶ Gratia uobis & pax.] A deo patre scilicet & domino nostro Iesu Christo. z ¶ Gratias agimus deo semper pro omnibus uobis.] Quia omnium nobis grata memoria est. a ¶ Memoriam uestri facientes in orationibus nostris sine intermissione.] In illis desiderati

A desinenti oratione, memoriæ quantitas & dilectionis ostenditur, quam eorum merita postulabant. a ¶ Memores operis fidei uestræ & laboris.] Non immerito illius fidei memores sunt, quam & iusticiæ labor & charitas affectus & passionum tolerantia comprobabant.

b ¶ Et charitatis & sustinentiæ spei domini nostri Iesu Christi.] Ad deum patrem nostrum. Qui perfectæ charitatis est, sustinet omnia patienter propter spem futuram. c ¶ Scientes fratres dilecti à deo electionem uestram &c.] Retinentes tempus electionis uestræ, qualiter nos prædicauerimus, & uos credideritis. d ¶ Quia euangelium nostrum non fuit ad uos &c.] Notandū quod illa efficax possit esse doctrina, quæ iusticiæ commendatur exemplo. e ¶ Sed & in uirtute &c.] In uirtute siue signorū, siue tolerantia passionū. f ¶ Et in spiritu sancto.] Quem deuote accepistis: uel cuius uirtutē per signa monstrauimus.

C g ¶ Et in plenitudine multa.] Perfectionis, iusticiæ, conuersationis, & uitæ. h ¶ Sicut scitis quales fuerimus in uobis &c.] Ad profectum uestrū etiam à licitis abstinentes, ut inferius cōtinetur. i ¶ Et uos imitatores nostri &c. In passionibus uerbum suscipientes: sicut & nos docuimus, & dominus prædicauit. k ¶ Excipientes uerbum in tribulatione multa &c.] Hoc est, uere in spiritu sancto gaudere sicut & apostolos fecisse legimus. l ¶ Ita ut facti sitis forma omnibus credentibus &c.] Perfectorum exempla, forma omnibus credentibus exhibetur: uestro ergo exemplo etiā prouinciæ profecerūt. m ¶ A uobis diffamatus est sermo domini &c.] Natura famæ hæc est: ut siue bonum siue malum nuncians, ubiq; omni celeritate discurrat. n ¶ Fides uestra quæ est ad deū profecta est.] A uobis ad deum conuersa. o ¶ Ita ut non sit nobis necesse quicq̄ loqui.] Ita ut nobis incipientibus aliquid de uestro exēplo, ipsi optime scire se dicāt. p ¶ Ipsi enim de nobis annunciant, qualem introitum habuerimus ad uos &c.] Et nostræ cōstantiæ & uestræ conuersationis omnibus nota est qualitas. q ¶ A simulacris seruire deo uiuo & uero.] Simulacrū, à simulando dicitur. Pulchre ad deum uerum & uiuū, à falsis dominis conuersi esse dicuntur. r ¶ Et expectare filium eius de cœlis quem suscitauit ex mortuis Iesum.] Talis est, ut fiducialiter & cum gaudio aduentum domini expectetis. s ¶ Qui eripuit nos ab ira uentura.] Dimittendo peccata, & doctrina sua, & exemplo ab ira nos liberauit. Iam ergo in spe libertatem habemus. C

termissione, memores operis fidei uestræ & laboris & charitatis & sustinentiæ spei domini nostri Iesu Christi ante deum & patrem nostrum. Scientes fratres dilecti à deo electionē uestram: quia euangeliū nostrum nō fuit ad uos in sermone tantum, sed & in uirtutē & in spiritū sancto, & in plenitudine multā: sicut scitis quales fuerimus in uobis propter uos. Et uos imitatores nostri facti estis & domini, excipientes uerbum in tribulatione multa cum gaudio spiritus sancti: ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia. A uobis enim diffamatus est sermo domini: non solum in Macedonia & in Achaia, sed & in omni loco fides uestrā quæ est ad deum profecta est, ita ut non sit nobis necesse quicquam loqui. Ipsi enim de nobis annunciant qualem introitum habuerimus ad nos, & quomodo conuersi estis ad deum à simulacris seruire deo uiuo & uero, & expectare filium eius de cœlis quem suscitauit ex mortuis Iesum, qui eripuit nos ab ira uentura.

Cap. II.

NAm & ipsi scitis fratres introitum nostrum ad uos: quia non inanis fuit, sed ante passi multa, & contumelijs affecti, sicut scitis in Philippis, fiduciam habuimus in deo nostro loqui ad uos euangelium dei in multa solicitudine. Exhortatio enim nostra non de errore, neq; de immundicia, neq; in dolo, sed sicut probati sumus à deo: ut crederetur à nobis euangelium, ita loquimur: non quasi hominibus placentes, sed deo, qui probat corda nostra. Neq; enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, neq; in occasione auariciæ, deus testis est, neq; quærētes ab hominibus gloriā, neq; à uobis, neq; ab alijs: cū possemus nobis oneri esse ut Christi apostoli. Sed facti sumus paruuli in medio uestrū, tanq̄ si nutrix foueat filios suos: ita desiderātes

nos

Cap. II

NAm & ipsi scitis fratres introitum nostrum ad uos.] Commemorat illos, ut agnoscant uerum quod dicunt, & eorū magis proficiant exemplo. u ¶ Quia nō inanis fuit &c.] Nō est inanis sermo, qui completur cōstantia passionis. x ¶ Sicut scitis in Philippis.] Quia aliquantis uestrum uidetur nos Philippis passos nec expauisse persecutiones, nec prædicare cessasse. y ¶ Fiduciam habuimus in deo nostro.] Qui nos liberare in præsenti uel in futuro potest, & laboris nostri mercedem omnibus recōpensare. z ¶ Loqui ad uos euangeliū dei in multa solicitudine.] Nō negligenter, nec trāsitorie, sed in solicitudine nō parua, sed multa. D a ¶ Exhortatio enim nostra nō de errore.] Ideo non erramus, errat enim quicunq; putat uel docet multos posse regnare cum Christo, sicut alibi dicitur Nolite errare: quia deus non irridetur. Gal. 6. b b ¶ Neq; de immundicia.] Sicut Iouiniani doctrina fuit. c ¶ Neq; in dolo.] Non contra constantiam nostram docentes, atq; suadentes. d ¶ Sed sicut probati sumus à deo &c. nō quasi hominib. placentes.] Qui falli possunt. e ¶ Sed deo, q probat corda nostra.] Integri, quasi à deo probati & ab ipso in hoc officium destinati: qui cordis occulta rimatur. f Neq; enim aliquando fuimus in sermone adulationis sicut scitis.] Sicut qui hominibus placent, tanquam ægris desiderata omnia concedentes, & mortem eorum negligentes. g ¶ Neq; in occasione &c.] Omnis qui adulatur, aut propter auariciā, aut propter uanā gloriā adulatur: ille uero propter deū docere probatur, qui ista non quærit. h ¶ Cum possemus &c.] Vel in hoc quod deus ordinauit: id est, ut de euangelio uiueremus. i ¶ Sed facti sumus &c.] Humiliātes nos, & nec honorē debitū requirentes. k ¶ Tanq̄ si nutrix &c.] Humiliās se in omnib. paruulo se coæquans: ut filios ad maiora sua imitatione perducat. Nā & balbutit interdū lingua, & manducare fingit, & cū eis lente ambulare cōsuescit. l ¶ Ita desiderātes uos &c.] Sicut nutrix

non

A non solum uerbum, sed etiam omnem sensum perfectionis suæ in paruulum transfundere cupit: ut ei cito possit æquari: ita nos omnia fecimus, per quæ proficere poteratis. a ¶ Quoniam charissimi nobis facti estis.] Propter fidem & conuersationem uestram, quam superius memorauimus.

derunt Iesum & prophetas, & nos persecuti sunt &c.] C
Quid mirum si nos mali persequuntur: qui nec ipsi domino pepercerunt? q ¶ Et omnibus hominibus aduersantur, prohibentes nos gentibus loqui ut salui fiant &c.] Non solum Iudæos impediunt, sed etiam gentibus inuidẽt, ad suorum cumulũ peccatorum. r ¶ Peruenit enim ira dei super illos usq; in finem.] Siue quia prædico q̃ pœna captiui sunt: siue quia ablatus est non credentibus intellectus. s ¶ Nos autem fratres desolati à nobis ad tempus &c.] Sicut alibi ait: Et corpore absens, sed spiritu præsens. 1.Cor.5.a

uos cupide, uolebamus tradere nobis: nõ solum euangelium dei, sed etiam animas nostras: quòniã charissimi nobis estis, Memòres enim facti estis fratres laboris nostri & fatigationis nocte & die operantes, ne quẽquam uestrum grauáremus prędicáuimus in nobis euãgeliũ dei, Vos testes estis & deus, quàm sancte & iuste, & sine querela uobis qui credidistis affuimus: sicút scitis qualiter unumquenq; uestrum, tanquam pater filios suos, deprecantes uos & cõnsolantes, testificati sumus ut ambuláretis digne deo qui uòcauit uos in suum regnũ & gloriam. Ideò & nos gratias agimus deo sine intermissione: quoniam cum accepissetis à nobis uerbũ auditus dei: accèpistis illud non ut uerbum hominum, sed sicut est uere uerbum dei: qui operátur in uobis qui credidistis. Vos ènim imitatores facti estis fratres ecclesiarum dei, quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu: quiá eadem passi estis & uos à contribulibus uestris, sicut & ipsi à Iudæis: qui & dòminum occiderũt Iesum & prophetas: & nos persecuti sunt, & deo non placẽt: & omnibùs hominibus aduersantur, prohibentes nos gentibus loqui, ut salui fiant, ut impleãt peccata sua semper. Pèruenit enim ira dei super illos usq; ad finem. Nòs autẽ fratres desolati à uobis ad tempus horæ, aspectu nõ corde, abùndantius festinauimus faciem uestram uidere cum multo desiderio. Quoniã uoluimus uenire ad uos: ego quidem Paulus & semel & iterũ, sed impedinit nos satanas. Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nónne uos, ante dominum nostrum Iesum Christum in aduentu eius? Vos ènim estis gloria nostra & gaudium.

Cap. III.

PRopter quòd non sustinentes amplius, placùit nobis remanere Athenis, soli: & misimùs Timotheum fratrem nostrũ & ministrùm dei in euangelio Christi, ad cònfirmãdos uos & exhortãdos pro fide uestra: ut nemo mou̇eatur in tribulationibus istis. Ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus. Nàm & cum apud uos essemus, prædicebamus uobis passuros nos tribulationes:

b ¶ Memores enim facti estis fratres laboris nostri & fatigationis, nocte & die operantes.] Laborem manuum nocte, & fatigationem uerbi die: cæterum semper operabatur, quando docebat. c ¶ Ne quenquam uestrũ grauaremus.] Apud istos & Corinthios & Ephesiòs laborauit, quibus occasionẽ auferre cupiebat, uel docẽdi, uel de se aliquid suspicandi. d ¶ Prædicauimus in uobis euangelium dei &c.]
1.Reg.12.a Sicut Samuel populum contestatur.
e ¶ Quàm sancte & iuste, & sine querela uobis qui credidistis affuimus.] Ne uobis ullã offensionem dare uideremur.
f ¶ Sicut scitis quali
B ter unumquenq; uestrum tanq̃ pater filios &c.] Paruulos nutrix fouet: proficientes uero iam pater instituit. g ¶ Et consolantes testificati sumus.] In tribulationibus, promissionib. Christi uos sumus cõsolati. h ¶ Vt ambularetis digne deo.] Digne deo ambulat, qui nihil deo agit indignum. i ¶ Qui uocauit uos in suum regnum & gloriam.] Quod non nisi eius similes possidebunt, iustitiæ scilicet & sanctitatis exemplo.
k ¶ Ideo & nos gratias agimus deo.] Quod primũ de deo audistis, siue audieritis deum. l ¶ Accepistis illud non ut uerbum hominum &c.] Vt uerbum hominũ accipit, qui contemnit: uos autem ita credidistis, ut ab ipso deo audire putaretis. m ¶ Qui operatur in uobis qui credidistis.] Verbo uel signis: siue uirtutes exercet. Credentes enim, ait
Mar.16.d Marcus, hæc signa sequentur. n ¶ Vos enim imitatores facti estis fratres ecclesiarum dei &c.] Quibus dicitur: Nam ut uinctis compassi estis, & rapinã bonorum uestrorum cum gaudio suscepistis. o ¶ Quia eadem passi estis & uos à contribulibus uestris, sicut & ipsi à Iudæis.] De uobis plus miror, qui nec legis nec prophetarum habuistis exempla. p ¶ Qui & dominum occi-

t ¶ Abundantius festinauim⁹ &c. sed impediuit nos satanas.] Tribulationibus persequentiũ. u ¶ Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ &c.] Nõ immerito uos desideramus, per quos lætitiæ gaudium speramus, & gloriæ coronam. x ¶ Vos enim estis gloria nostra & gaudiũ.] Boni magistri, omnem spem, D & gaudiũ, & gloriam solent collocare in profectu discipulorum.

Cap. III.

PRopter quod non sustinentes amplius.] Ad uos neminem nostrũ uenire.
z ¶ Placuit nobis remanere Athenis soli.] Maluimus soli remanere, q̃ nescire quid ageretis. a ¶ Et misimus Timotheũ &c.] Quæritur quomodo Timothe⁹ missus est: sed prius id dictum est. b ¶ Et adiutorẽ dei &c.] Adiutores pro discipulis etiã uulgo dicuntur. c ¶ Ad confirmãdos uos & exhortandos pro fide uestra.] Pro hac causa duntaxat: quia perfecte credidistis. d ¶ Vt nemo moueatur in tribulationibus istis.] Non dico: ne omnes, sed nẽ uel aliquis moueatur.
e ¶ Ipsi enim scitis, quod in hoc positi sumus.] Non ergo mirari debetis, scientes nos aliter transire non posse, dicente domino: Ecce ego mitto uos sicut oues in medio luporum. Matth.10.b Et iterum: Ecce dixi uobis ut in me pacem habeatis, in hoc autẽ seculo pressuram. Ioan.16.d f ¶ Nam & cum apud uos essemus, prædicebamus uobis passuros nos tribulationes, sicut & factum est &c.] Ne uos ipsa nouitas deterreret, sed magis prophetia nostra confirmaret, sicut & dominus passurum se ante prædixit.

I 2 ¶ Propter

lationes: ſicut & factum eſt, & ſcitis. Prôpterea & ego amplius nõ ſuſtinens, miſi ad cognoſcendum fidem ue ſtram: ne forte tentauerit uos is qûi tentat, & inânis fiat labor noſter. Nunc aûtem ueniente Timotheo ad nos à uobis, & annunciante nobis fidem & charitatem ue ſtram, & quia memoriam noſtri habetis bonam, ſem per deſiderantes nos uidere, ſicut & nos quoq; & uos: ideô conſolati ſumus fratres in nobis in omni neceſſita te & tribulatione noſtra per fidem ueſtram: quôniam nunc uiuimus, ſi uos ſtatis in domino. Quam ênim gra tiarum actionem poſſumus deo retribuere pro uobis in omni gaudio quo gaudemus propter uos ante domi num deum noſtrũ: nôcte ac die abundantius orantes, ut uideamus faciem ueſtram, & côpleamus ea quę de ſunt fidei ueſtræ. Ipſe aûtem deus & pater noſter & do minus Ieſus Chriſtus dirigat uiam noſtrã ad uos. Vôs autem dominus multiplicet & abundare faciat charita tem ueſtram in inuicẽm & in omnes: quemadmôdum & nos in uobis ad confirmanda corda ueſtra ſinẽ quere la in ſanctitate ante deum & patrem noſtrum in aduen tu domini noſtri Ieſu Chriſti cũ omnibus ſanctis eius: Amen.

Cap. IIII.

DE cæterô ergo fratres rogâmus uos & obſecra mus in domino Ieſu: ut quemadmodum accepi ſtis à nobis, quomodo oporteat uos ambulare & pla cere deo: ſic & ambuletis, ut abundetis magis. Scitis e nim quę pręcepta dederim uobis per dominum Ieſum. Hæc eſt enim uoluntas dei, ſanctificatio ueſtra: ut abſti neatis uos à fornicatione, ut ſciât unuſquiſq; ueſtrũ uas ſuum poſſidere in ſanctificatione & honore: nôn in paſ ſione deſiderij, ſicut & gentes quæ ignorant deum. Et nẽ quis ſupergrediatur neq; circumueniat in negocio fra trem ſuum: quôniam uindex eſt dominus de his omni bus, ſicut prædiximus nobis & teſtificati ſumus. Nôn enim uocauit nos deus in immundicia, ſed in ſanctificâ tionem. Itaq; qûi hæc ſpernit: non hominẽ ſpernit, ſed deum: qui etiam dedit ſpiritũ ſuum ſanctũ in nobis. De chåritate autem fraternitatis non neceſſe habuimus ſcribere

A a ¶ Propter ea & ego &c. ne forte tentauerit uos.] Di cens: Ecce in quibus putatis deum eſſe, qualia patiũtur, & fidem ueſtram forſitan commoueret. b ¶ Is qui ten tat.] Sicut Iob à domino probatur. c ¶ Et inanis fiat labor noſter.] Si aliquem ſcrupulum patiemini. No tandum doctrinam dici laborẽ. d ¶ Nũc autem uenilẽte Timo theo ad nos à uobis, & annunciante &c. Quia firmiter Chri ſto credentes, tenetis fidem, & nos ſolita di lectione diligitis. e ¶ Ideo conſolati ſu mus fratres in uobis &c.] Omnem neceſ ſitatem & tribulatio nem non ſentimus, præ magnitudine gaudij ſtatus ueſtri. f ¶ Quoniam nunc uiuimus &c.] Etiam ſi occidamur, uiui mus: quia uita noſtra in ueſtra firmitate cõ ſiſtit. g ¶ Quam e nim gratiarum actio nẽ poſſumus deo re tribuere pro uobis.] Triplicẽ lætitiæ cau ſam nobis ueſtra con uerſatio præſtat: quia & uos proficitis, & do minus per uos bene B dicitur, & alijs præbe tis exemplũ. h ¶ No cte ac die abundan tius orantes, ut uidea mus faciem ueſtrã.] Oſtẽdit quantũ alijs deſiderandi ſint fra tribus, quos tantum ipſe deſiderat: Quis enim cum famam pe perit, uidere non cu piat? i ¶ Et cõplea mus ea quæ deſunt fi dei ueſtræ.] Si quid fides ueſtra minus ha bet doctrinæ. k ¶ Ipſe autem deus &c. dirigat uiã &c.] Semotis diaboli ſcan dalis, quibus noſter impeditur ad uos ad uentus. l ¶ Vos au tem dominus multi plicet & abundare fa ciat charitatem ue ſtrã.] Quia iam ple na, & opere compro bata eſt. m ¶ Inuicem & in omnes.] Vt non ſolũ Chri ſtianos, ſed etiam omnis ſectæ homines: non erroris, ſed naturæ gratia diligatis, & eis in quo indiguerint, miſeri cordiam quam illis in præſenti deus exhibet, non nege tis. n ¶ Quemadmodum & nos in uobis ad cõfirman da corda ueſtra.] Fecit abundare, ut & uos aliorũ cor da firmetis. o ¶ Sine querela in ſanctitate apud deum &c.] Non ante homines, ſicut de Zacharia, Heliſabet. Et per Eſaiam: Et uos eritis mihi iuſti, dicit dominus.

Cap. IIII.

DE cætero ergo fratres.] Poſt laudem & conſolatio C nem, incipit exhortatio. q ¶ Rogamus uos &c. quo modo oporteat uos ambulare & placere deo ſic & am buletis, ut abũdetis magis.] Quibus uia Chriſtus eſt, dignis eo greſſibus ambulate: quia cum ætate fides au geri debet & mores: ſicut cum ætate car nis, & cibus creſcit & ſtudium. r ¶ Scitis enim quæ præcepta dederim uobis per do minũ Ieſum: hæc eſt enim uoluntas dei, ſanctificatio ueſtra: ut abſtineatis uos à fornicatione.] San ctificatio ab omni in continentia reuocat Chriſtianum, cui in continenti non expe dit ſanctum Chriſti corpus attingere: ma xime cum Moyſes Iu dæos ſanctificare uo lens, populũ totum ab omni fœmina ſe continere præcepit, ut dei potiri præſen tia mererent. ſ ¶ Vt ſciat unuſquiſq; ue ſtrum uas ſuum poſ ſidere in ſanctificatio ne & honore.] Suũ corpus unuſquiſq; ca ſtum ſeruando ſancti ficet & honoret. Si D mul cõſiderandum: quia eis tanquã per fectis, non ſicut Co rinthijs ſcribit infir mis. t ¶ Nõ in paſ ſione deſiderij, ſicut & gentes quæ igno rant deum.] Ne ni miæ & immoderatæ libidini ſeruientes, ſi miles gentibus fiatis, quæ deũ amatorem caſtitatis ignorant. u ¶ Et ne quis ſuper grediatur neq; circũ ueniat in negocio fra trem ſuũ.] Ne quis poſt deuotam conti nentiam & cõſenſum, fratri ſuo aliquam cir cumuentionem uel cir cumferre nitatur: ſiue in quolibet negocio, ne quis alterum frau det. x ¶ Quoniam uindex eſt dominus &c.] Non ſolum de fornicatione & publica turpitudi ne, ſed etiam de trãſgreſſione propoſiti. Quiſquis enim continentiam deo uouerit, fecit ſibi illicitũ quod licebat. y ¶ Non enim uocauit nos &c.] Quæ corpus Chriſti audenter non permittit accipi. z ¶ Sed in ſanctificatio nem.] Vt exẽplo Chriſti uiuatis. Qui enim habet ſpem hanc in eũ, ſanctificat ſe, ſicut & ille ſanctus eſt. a ¶ Itaq; qui hæc ſpernit &c.] Non me, ſed eum qui in me loqui tur Chriſtum: cuius ſpiritui iniuriã facit omnis qui non ſancte uerſat. b ¶ De charitate &c.] Videte quod perfecti erant

A erant qui de tanto & tam necessario præcepto, non indigebant admoneri. a ¶ Ipsi enī uos à deo didicistis, ut diligatis inuicē &c.] A Christo, qui dixit: Mandatum nouum do uobis. Hoc nouum est, ut pro alterutro moriamur: quia hoc uetus, non suum erat testamentum.

dei de cœlo.] Si ad hominis tubam terra uidetur permoueri, quanto magis ad dei: sicut Elias quoq; terribilem in monte domini uidit aduentum. 4.Reg.2.b o ¶ Et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi &c.] Qui in Christo mortui fuerint, resurgent primo, & qui uiui inuenti fuerint sancti, cū ipsis pariter rapiētur: qui non iudicabūtur, sed potius iudicabunt.

b ¶ Rogamus autem uos fratres, ut abundetis magis & operā detis.] Hoc est, ut iam ignotos quosq; diligatis. c ¶ Vt quieti sitis, & ut uestrū negocium agatis, & operemini manibus uestris &c.] Quidam in quiete per diuersorum discurrebant domus: aliqua etiam ad religionis opprobriū postulantes ab infidelibus: quanq; ad eos in secūda plenius exequitur. Vnde magis uult eos uel proprij negocij cura uel labore manuum occupari, q̄ ociositatis detrimentum, & inquietudinis habere peccatum. d ¶ Vt & honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis.] Ne uos ipsi denotent, qui præstare
B uidentur. e ¶ Nolumus autē uos ignorare fratres de dormientibus.] Dormit enim quem certum est surrecturum, sicut dictum est in euangelio de Lazaro. f ¶ Vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent.] Aliter debet fieri qui peregre pergit, aliter ille q moritur. g ¶ Si enim credimus quod Iesus mortuus est & resurrexit.] Si ea credimus quæ non uidemus, & per eius resurrectionē certi sumus nos ueniam consecutos: cur illud similiter non credamus, quod gentes qui uidēti deo non credunt?

scribere uobis. Ipsi enim uos à dēo didicistis, ut diligatis inuicem. Etenim illud facitis in omnes fratres in uniuersa Macedonia. Rogâmus autem uos fratres, ut abundetis magis & operam detis ut quieti sitis, & ut uestrum negocium agatis, & operemini manibus uestris: sicut præcepimus uobis, ut & hōneste ambuletis ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis. Nolumus autēm uos ignorare fratres de dormientibus, ut nón contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim crēdimus quod Iesus mortuus est & resurrexit: itā & deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum eo. Hoc ēnim uobis dicimus in uerbo domini: quia nōs qui uiuimus, qui residui sumus in aduentu domini: nón præueniemus eos qui dormierunt. Quōniam ipse dominus in iussu & in uoce archāgeli & in tubā dei descendet de cœlo, & mōrtui qui in Christo sunt, resurgent primi. Deinde nos qui uiuimus qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aera, & sic sempēr cum domino erimus. Itaq; consolamini inuicem in uerbis istis.

Cap. V.

DE tempōribus autem & momentis fratres non indigetis ut scribamus uobis. Ipsi enim diligenter scitis: quiā dies domini sicut fur in nocte ita ueniet. Cūm enim dixerint: pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolōr in utero habentis, & non effugient. Vos āutem fratres non estis in tenebris, ut uos dies ille tanquam fur cōprehendat. Omnes enim ūos filij lucis estis & filij diei. Non sumūs noctis neq; tenebrarum. Igitur non dormiāmus sicut & cæteri, sed uigilēmus & sobrij simus. Qui enim dōrmiunt, nocte dormiunt, & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt. Nos aūtem qui diei sumus, sobrij simus: induti loricam fidei & chāritatis, & galeam spem salutis, quoniām non posuit nos deus in iram, sed in acquisitionē salutis per dominum nostrū Iesum Christum, qūi mortuus est pro nobis, ut siue uigilemūs, siue dormiamus, simul cum illo uiuamus

p ¶ Et sic semper cū domino erimus.] In eadem gloria æternitatis. q ¶ Itaq; cō solamini &c.] Nouidū quod latis hoc præcipit, ut alterutrū se doctrinis instruāt.

Cap. V.

DE temporibus autem &c. Ipsi enim diligenter scitis.] Euidentissima euangelij lectione edocti. s ¶ Quia dies domini sicut fur &c.] Quando omnes sciet dormire securos. t ¶ Cum enim dixerint &c.] Tunc maxime timenda est pœna, quam nunc non expectāt. u ¶ Sicut dolor in utero habentis &c.] Sicut mulier ueniente partu, dolores non effugit.
D x ¶ Vos autem fratres non estis in tenebris &c.] Non estis adeo ignorantes, ut nesciatis uos semper paratos esse debere. y ¶ Omnes enī uos filij lucis estis & filij dei.] Scientiæ ueritatis. z ¶ Nō sum⁹ noctis neq; tenebrarum.] Quia sicut tenebræ, ita & ignorantia, dat fiduciā delinquendi. a ¶ Igitur nō dormiamus sicut & cæteri.] Qui sic dormierūt, etiam obliti sunt sui. b ¶ Sed uigilemus & sobrij simus.] Attendite uobis, ne grauentur corda uestra in crapula

h ¶ Ita & deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo.] Qui caput suscitauit: etiā cætera membra suscitaturum se promittit. i ¶ Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini.] Ex euangelij sententia. k ¶ Quia nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentu domini.] Semper Apostolus diem domini se dicit habere suspectum, quasi eos in corpore inueniret. l ¶ Non præueniemus eos qui dormierunt.] Tam uelox erit eorū resurrectio, q̄ nostra assumptio. m ¶ Quoniam ipse dominus in iussu & in uoce archangeli.] Terrorēm illius diei monstrat, quo omnis potestas cœli, & elementa mouenda sunt: ut nos sciamus quali conscientia diem domini expectemus. n ¶ Et in tuba dei descen-

& in ebrietate, & curis huius uitæ: ergo & curæ inebriant mentem. c ¶ Qui enim dormiunt, nocte dormiunt, & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt.] Ideo ociosi & ebrij sunt, quia in tenebris sunt. d ¶ Nos autem qui diei sumus, sobrij simus.] Nos qui diem Christum habemus, nec ociosi, nec ebrij esse debemus. e ¶ Induti loricam fidei & charitatis &c.] Fide & charitate, & iusticia omnia cōstant, quas & loricæ alibi comparauit. f ¶ Quoniam nō posuit nos deus in iram &c.] In ira sunt positi: quia iam iudicati sunt. g ¶ Qui mortuus est pro nobis.] Vt nos non moreremur. h ¶ Vt siue uigilemus, siue dormiamus, simul cū illo uiuamus.] Vt siue in corpore, siue extra corpus inueniamur, semper cum ipso uiuamus

A mus. a ¶ Propter quod consolamini inuicem, & ædificate alterutrum, sicut & facitis.] Notandum quia hoc laicis præcipit: quos etiam monet, ut studeant exhibere officia charitatis. b ¶ Rogamus autẽ uos fratres ut noueritis eos qui laborant inter uos.] Vt intelligatis laborem eorum. c ¶ Et præsunt uobis in domino, & monẽt uos.] Exemplo iustitiæ, nõ potestate terrena: sicut ait Petr9. d ¶ Vt habeatis illos abundãtius in charitate ꝓpter opus illorum: & pacẽ habere cũ eis.] Presbyteri qui laborant in uerbo, dupliciter honorãdi sunt, id est charitatis obsequio, & ordinis dignitate. e ¶ Rogamus autẽ uos fratres: corripite inquietos: consolamini pusillanimes.] Pro diuersitate morborum, diuersitas adhibẽda est medicinæ. Illi corripiendi, ne pereãt: isti cõsolãdi sunt ne deficiãt. f ¶ Suscipite infirmos.] Sustinete nuper credẽtes, qui nondum sunt confirmati. g ¶ Patientes estote
B ad omnes.] Etiã ad correptos: quia impatiens non corrigitur, sed irritatur. h ¶ Videte ne quis malum pro malo alicui reddat.] Omni diligentia caue, ne cui infirmiora ut ignarus, uel uicem mali reddas: quia ultro aliquem id facere non credo. Omnis enim qui iniuriam facit, male facit, & qui uicem iniuriæ reddit, iniuriam facit, & male facit: quia ut superius dictũ est: omnis qui facit iniuriam, male facit. i ¶ Sed semper quod bonum est, sectamini in inuicem, & in omnes.] Non solum in uos Christianos, sed etiam in omnes homines. k ¶ Semper gaudete.] In conscientiæ puritate. l ¶ Sine intermissione orate.] Si iugiter nõ potes lingua, saltem corde, sicut Moysi tacenti dicitur:
Exod.14.d Quid clamas ad me? Siue omnis actus uester talis sit, ut pro uobis semper deum oret. m ¶ In omnibus gratias agite.] In omnibus quæ acciderint, sicut Iob: siue in omni conuersatione uestra domino gratiæ referantur. n ¶ Hæc est enim uoluntas dei in Christo Iesu in omnibus uobis.] Sicut in Christo per omnia impleta est, ita & in uobis omnibus impleatur. o ¶ Spiritũ exhortationis, quæstionibus nolite extinguere. Siue spiritum pro gratia linguarum posuit, sicut ait: Si orauero lingua, spiritus meus orat: quomodo etiam ad Corinthios dicit: Et loqui linguis nolite ꝓhibere, ita & hic spiritum non extinguendũ esse testatur. 1.Cor.14.a p ¶ Prophetias nolite spernere. Omnia aũt ꝓbate, quod bonum est, tenete: ab omni specie mala abstinete uos.] Siue futura prædicentes, siue præterita differentes tantum, ut probetis, si legi non sunt contraria quæ dicuntur: si quid tale fuerit, refutate. q ¶ Ipse autem deus pacis. Qui omnia sustinet, etiam blasphemantes. r ¶ Sanctificet uos ꝑ omnia.] Siue gratia, siue doctrina. D s ¶ Vt integer spiritus uester, & anima & corpus.] Gratia spiritus quamuis in se semper integra sit: non tamen in nobis integra, nisi ab integris habeat. t ¶ Sine querela in aduentu domini nostri Iesu Christi seruetur.] Vsq; in diem iudicij: quia non sunt tantum initia laudanda, sed finis. u ¶ Fidelis est qui uocauit uos.] Qui dixit: Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego uos requiescere faciam. Matth.11.d x ¶ Qui etiam faciet.] Quod promisit. y ¶ Adiuro uos per dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus.] Adiurare permittitur, non iurare. z ¶ Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum: Amen.] Gratia cum omnibus perseueret.

uiuamus. Proptèr quod cõsolamini inuicẽ, & ædificate alterutrũ, sicut & facitis. Rògamus aũt uos fratres ut noueritis eos qui laborãt inter uos, & præsunt uobis in domino, & monent uos: ut habeatis illòs abundantius in charitate propter opus illorum, & pacem habete cum eis. Rògamus autem uos fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipitẽ infirmos, patientes estòte ad omnes. Videte nẽ quis malum pro malo alicui reddat: sed sempèr quod bonum est, sectamini in inuicem & in omnes. Sèmper gaudete, sinẽ intermissione orate, in omnibus grãtias agite. Hæc est enim uòluntas dei in Christo Iesu in omnibus uobis. Spiritũm nolite extinguere, pròphetias nolite spernere. Omnia autem probate: quod bonum est, tenete: ab omni specie mala abstinete uos: Ipse autem deus pacis sanctificet uòs per omnia: ut intẽger spiritus uester, & anima & corpus sinẽ querela in aduentu domini nostri Iesu Christi seruetur. Fidèlis est qui uocauit uos, qui etiam faciet. Fratres orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adiuro uòs per dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. Gratia dòmini nostri Iesu Christi uobiscum: Amen.

Finis.

COMMENTARIA IN EPISTOLÃ SECUNDAM AD THESSALONICENSES.

AD THESSALONICENSES
EPISTOLA SECVNDA

P Aulus & Siluanus & Timotheus, ecclesiæ Thessalonicensium in deo patre nostro & domino Iesu Christo &c. Gratias agere &c.] Qui sibi talem ecclesiam conquisiuit. b ¶ Quoniam supercrescit fides uestra.] Ideo laus augetur. c ¶ Et abundat charitas uniuscuiusq; uestrum in inuicem: ita ut & nosipsi in uobis gloriemur in ecclesijs dei.] Intantum proficitis: ut non solum alij uos inferiores qui collaudent, sed etiam nosipsi uos præferamus, omnibus imitandos. d ¶ Pro patientia uestra & fide, & in omnibus persecutionibus uestris & tribulationibus, quas sustinetis.] Nisi futura crederetis, ista minime sufferre uelletis.

P Aulus & Siluànus & Timotheus, ecclesiæ Thessalonicensium in deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratias agere debemus semper deo pro uobis fratres, ita ut dignum est: quòniam supercrescit fides uestra, & abundat chàritas uniuscuiusq; uestrum in inuicem: ita ut & nosipsi in uobis gloriemur in ecclesijs dei prò patientia uestra & fide, & in omnibus persecutionibus uestris & tribulationibus, quas sustinetis

A a ¶ In exemplum iusti iudicij dei.] Vt exemplū detis, iustum dei iudicium expectandi, quem ita creditis esse uēturum. b ¶ Vt digni habeamini in regno dei, p quo & patimini.] Hi digni sunt regno dei, qui gloriam ei tribuerunt, scientes nullam passionem esse condignam.

Cap. II

C

ROgamus autem uos fratres per aduentū domini nostri Iesu Christi.] Quo uobis charius nihil esse sum certus. s ¶ Et nostræ congregationis in ipsum.] Quando à quatuor uentis cœli congregabuntur electi, ut ubi fuerit corp⁹, illic concurrent & aquilæ.

in exemplum iusti iudicij dei, ut digni habeamini in rēgno dei, pro quo & patimini. Si tamen iustum ēst apud deum retribuere tribulationem his qui uos tribulant, & uobis q̄ui tribulamini, requiem nobiscū in reūelationē domini Iesu de cœlo cū angelis uirtutis eius in flammā ignis, dantis uindictam his qui nōn nouerunt deum, & qui non obediūt euāgelio domini nostri Iesu Christi. Qūi pœnas dabūt in interitu æternas à facie dōmini, & à gloria uirtutis eius, cū uēnerit glorificari in sanctis suis & ādmirabilis fieri in omnibus qui crediderunt: qūia creditum est testimoniū nostrum super uos in die illo. In quō etiam oramus semper pro uobis, ut dignetur uos sua uocatione deus noster: & impleāt omnem uoluntatē bonitatis suæ, & opus fidei in uirtute: ut clarificetur nōmen domini nostri Iesu Christi in uobis, & uos in illo secundū grātiam dei nostri & domini Iesu Christi.

Cap. II

ROgāmus autem uos fratres per aduentum domini nostri Iesu Christi & nōstræ congregationis in ipsum, ut non citō moueamini à uestro sensu, neque terreamini, neque pēr spiritum, neque per sermonem, neque pēr epistolam tanquā per nos missam, quāsi instet dies domini. Ne quis uos seducat ullo modo. Quoniā nisi uenerit discessio primum, & reuelātus fuerit homo peccati filius perditiōnis, qūi aduersatur & extollitur supra omne quod dicitur deus, aut quod colitur: ita ut in templo dei sedeat, ostendens se tanquam sit deus: nōn retinetis quod quum adhuc essem apud uos, hæc dicebam uobis. Et nunc quid detineat scitis, ut reuelētur in suo tempore. Nām mysterium iam operatur iniquitatis: tantum, ut qui tēnet nunc teneat, donec de medio fiat. Et tūc reuelabitur ille iniquus, quem dominus

c ¶ Si tamen iustum est apud deum retribuere tribulationem his q uos tribulant.] Hic, si tamen, confirmantis sermo est, nō dubitantis: quasi dicat, si tamen foris potest iudicare iusticia, quod iustū est: nam sicut indubitanter p nomine domini patientibus requiem, ita & incunctanter tribulationem his qui eos tribulant repromisit. d ¶ Et uobis qui tribulamini, requiē nobiscū.] Quia nobis cōpatimini. e ¶ In reuelationem domini Iesu de cœlo cū angelis uirtutis eius.] Qui ueniet uindicare. f ¶ In flamma ignis dantis uindictā.] Si potuit flamma, dei imperio tres pueros omnino nō tangere, quare non eadem po-

B tētia alijs sæuior, alijs mitior esse credatur? Hoc contra eos propterea quod pœnam cōsciētiæ somniarūt, quia hoc illis impossibile uidebatur.

g ¶ His qui non nouerunt deū, & qui nō obediūt euāgelio domini nostri Iesu Christi.] Non solum qui nō nouerunt, sed etiā q nō obaudiūt euangelij disciplinis.

h ¶ Qui pœnas dabunt in interitu æternas.] Pœnas ideo qui patitur, non potest dici. i ¶ A facie domini, & à gloria uirtutis eius.] A iusti conspectu, sententiam damnationis accipiant. k ¶ Cum uenerit glorificari in sanctis suis.] Ipse in suis gloriādus est membris quæ solis splendore fulgebūt. l ¶ Et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt.] Mirabuntur impij, & irrisores humilitatis, in subitatione salutis insperatæ iustorū. m ¶ Quia cred. &c.] Quia multi in die illo, nostro testimonio credidistis. n ¶ In quo etiam oramus semper pro uobis, ut dignetur uos sua &c.] Vt digni inueniamini ad id quod uocati estis, quia priores inuitati, non erant digni.

o ¶ Et impleat omnem uoluntatē bonitatis suæ, & opus fidei in uirtute.] Adiutoria gratiæ, & consolatione scientiæ uirtutū, quæ opus sunt fidei. p ¶ Vt clarificetur nomen domini nostri Iesu Christi in uobis, & uos in illo.] Et ut Christi nomen in uestris actibus clarum sit, & uos in eius signis & uirtutibus gloriosi. q ¶ Secundū gratiam dei nostri & domini Iesu Christi.] Expetit à nobis quod possumus, ut quod non possumus largiatur.

t ¶ Vt non cito moueamini à uestro sensu, neq terreamini.] Perfacilis est q de domini aduentu contra euangelicam sententiam commouetur.

u ¶ Neq per spiritū, neq per sermonem.] Ne signa uos terreāt quasi per spiritum facta, quia & hoc saluator ante præmonuit: nec sermo dialecticæ uos seducat. x ¶ Neque per epistolam.] Neq p nos. poterant enī & hoc diabolica excogitare uersutia, sicut in multis apocryphis apparet, quæ ad fidem perfidiæ faciendam, apostolorū nomine intitulantur.

y ¶ Quasi instet dies domini. Ne quis uos seducat ullo modo.] dicētes: hic Christus, ecce illic. z ¶ Quoniam nisi uenerit discessio primum.] Nisi antichristus uenerit, non ueniet Christus. Quod autē discessionē hic dicit, alibi refugā appellauit. In Latinis exemplaribus utrunq ita intelligendū est, quod nisi uenerit refuga ueritatis, siue sui principatus desertor, siue discessio gentilium à regno Romano, sicut in Daniele p bestiæ imaginem dicit.

D

a ¶ Et reuelat⁹ fuerit homo peccati.] Diabol⁹ scilicet. b ¶ Filius perditionis.] Quia eum quasi sibi natum, seruitio possidebit: qui secundum Esaiam cōturbare dicitur gentes. c ¶ Qui aduersatur & extollitur, supra omne quod dicitur deus &c.] Supra omnem potentiam & æternitatem se iactabit, ut sacramenta culturæ, corrigere uel augere se dicat: & templū Hierusalem reficere tentabit, omnesq legis ceremonias restaurare, tantum ut ueritatis Christi euangeliū soluat, quæ res Iudæis cum pro Christo suscipere suadebit, in suo nō dei nomine uenientem. d ¶ Non retinetis, quod quum adhuc essem apud uos, hæc dicebam uobis: & nunc quid detineat scitis.] Hoc est, quæ mora est, ut non ueniat. e ¶ Vt reueletur in suo tempore &c.] Quod tempus nondum aduenit.

f ¶ Nam mysterium iam operatur iniquitatis &c.] In his qui falsis doctrinis eius, prauitatem faciunt iter quos beatus Ioannes in mundum dicit exisse. g ¶ Vt qui tenet nunc teneat, donec de medio fiat: & tunc reuelabit ille &c.] Donec regnū quod nunc tenet, de medio 1. Ioan. 4.

 auferatur

dominus Iesus interficiet spiritu oris sui. Et destruct il/lustratione aduentus sui eum cuius est aduentus secun/dum operationē satanæ in omni uirtute & signis & pro/digijs mēdacibus: & in omni seductione iniquitatis, his qui pereunt, eo quod ueritatis charitatem non recepe/runt ut salui fierent. Ideo mittet illis deus operationē er/roris, ut credāt mendacio, ut iudicentur omnes qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati. Nos aū/tem debemus gratias agere deo semper pro uobis fra/tres dilecti à deo quōd elegerit nos deus primitias in sa/lutē in sanctificatione spiritus & in fide ueritatis: in quā & uocauit nos per euangelium nostrum in acquisitionē gloriæ domini nostri Iesu Christi. Itaqꝫ fratrēs state & tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, si/ue per epistolam nostram. Ipse autēm dominus noster Iesus Christus, & deus & pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationēm æternam, & spem bonā in gra/tia, exhōrtetur corda uestra, & cōfirmet in ōmni opere & sermone bono. Cap. III

DE cæterō fratres orate pro nobis, ut sermō dei cur/rat & clarificetur, sicut & apud uos, & ūt liberemur ab importunis & malis hominibus. Nō enim omnium est fides. Fidelis āutem deus est qui confirmabit uōs & custodiet à malo. Confidimus aūtem de nobis fra/tres in domino, quoniam quæcunque præcipimus, & facitis & facietis. Dominus autem dirigat corda uestra in charitate dei & patientia Christi. Denūnciamus au/tem uobis fratres in nomine domini nostri Iesu Chri/sti, ut subtrahatis uos ab omni fratre ambulante in/ordinate, & non secundum traditionem quam acce/perunt à nobis. Ipsi enim scitis quemadmodum opor/teat imitari nos, quoniam non inquieti fuimus inter nos, neque gratis panem manducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione, nocte ac die operantes, ne quem uestrum grauaremus. Non quāsi non ha/buerimus potestatem, sed ut nosmetipsos formām daremus uobis ad imitandum nos. Nam & quum ēs/semus apud uos, hæc denunciabamus uobis, quōniam si quis non uult operari, nēc manducet. Audiuimus enim in/

A auferatur, prius qꝫ antichristus reueletur. a ¶ Quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui.] Cœlesti impe rio uel solo. b ¶ Et destruet illustratione aduētus sui.] Quia sicut fulgur ubique coruscabit in mundo, solutis commotisqꝫ elementis per ignem. c ¶ Eum cuius est aduentus secundum operationem satanæ in omni uirtute & sig nis & prodigijs &c.] Sicut ante prædixit: dabunt signa, ut sedu cāt, si fieri potest etiā electos per phantasiā simulationēqꝫ uirtu/tum, sicut Iamnes & Mambre coram Pha raone fecerunt.
d ¶ Eo quod ueritatem charitatis non re ceperunt ut salui fie/rent: ideo mittet illis deus operationem er roris, ut credant men dacio.] Permittit ue/nire: nam si deus mit/tit, nō est operatio sa/tanæ. e ¶ Ut iudicen tur omnes qui nō cre diderunt ueritati, sed cōsenserunt iniquita/ti.] Non se ꝓpter in/carnatiōis Christi ob scuritatem excūsent, diuinis non credidis/se uirtutibus, cum ho C mini crediderint, dia bolica arte fallente.
f ¶ Nos autem debe mꝰ gratias agere deo semꝑ ꝓ uobis fratres dilecti a deo. Quia charitatem recepimꝰ ueritatis, & propter hoc nos diligit deus. g ¶ Qđ elegerit nos deus primitias in sa/lutem in sanctificatio ne spiritꝰ & in fide ue ritatis.] Videns para tos ad credendum, si cut & alibi recūbēti à uiro Macedone reue/latū est. h ¶ In qua & uocauit nos ꝑ euā/gelium nostrū in ac/quisitionē gloriæ do/mini nostri Iesu Chri sti.] Ad hoc uocati sumus, ut Christi glo riam acquiramus: sci mus enim quoniā cū
1.Ioan.3.a apparuerit, similes ei erimus. i ¶ Itaque fratres state.] In fide ueritatis immobiles. k ¶ Et tene te traditiones quas didicistis, siue per sermonē, siue per epistolam nostram.] Quando sua uult teneri, non uult extranea superaddi. Apostolica autem traditio est, quæ in toto mundo prædicatur, ut baptismi sacramenta.
l ¶ Ipse autem dominus noster Iesus Christus, & deus & pater noster qui dilexit nos. Etiā si nō meriti fuimus. Contra Arium facit, qui deo maiorē patrem putat: quia prior soleat nominari. m ¶ Et dedit consolationē æter/nam, & spem bonam in gratia.] Promissionem, siue spi C ritum cōsolatorem, qui græce paracletus appellatur. Po test esse & spes mala in gratia. n ¶ Exhortetur corda ue stra & confirmet.] Virtutibus & reuelatione. o ¶ In o/mni opere & sermone bono.] Prius opere & postea ser/mone. Cap. III
DE cætero fratres orate pro nobis.] Dat humilitatis exē/plū, & occasionē cha/ritatis, ut ꝓ alterutro audacius exoremus. Simul notandum in qbus causis orare po scat Apostolus.
q ¶ Ut sermo dei cur rat & clarificeť, sicut & apđ uos.] Currat affluentia, magnifice/tur auditorum profe ctu. r ¶ Et libere/mur ab importunis & malis hominibus, nō enim omnium est fides.] Non omnes credunt, ideo contra/dicunt. s ¶ Fidelis autē deus est.] Quia non relinquit, nisi re/linquentes se.
t ¶ Qui confirmabit uos & custodiet a ma lo.] In fide ꝑ doctri/nam & gratiam.
u ¶ Confidimus au tem de uobis fratres D in domino &c.] Re/uelando quanta sint, quæ amoris sui causa contumelias patienti bus ꝓmisit. x ¶ De nunciamus autē uo/bis fratres in nomine domini &c.] Quia in prima lenius cōmo/nuimus, & emendare se noluerunt. Vel hoc modo, quod sancti se ab eis separant erube scant. Huius plane lo ci autoritate subtra/hendum est ab omni Christiano, qui nō se cundum Apostoli in cedit præcepta.
y ¶ Ipsi enim scitis quemadmodū opor/teat imitari nos &c.] Qui sumꝰ forma cre/dentium. z ¶ Non quasi nō habuerimꝰ potestatē.] Quia dig nus est operariꝰ mer cede sua. a ¶ Sed ut nosmetipsos formā daremus uobis ad imitādum nos.] Ne cui occasionē auaritiæ, quæ fons est inquietudinis præberemus. b ¶ Nam & quum esse mus apud uos, hæc denunciabamus uobis.] Quia præ uidebamus aliquos tales esse futuros. c ¶ Quoniam si quis non uult operari.] Aut sedeant quieti, aut si ue/ri sunt apostoli, nos sequantur: si non auaritiæ, sed dei causa ambulare se dicunt. d ¶ Nec manducet.] Hæc sit inquietudinis nō solum pœna, sed etiam emendatio.

¶ Audiuimus

A a ¶ Audiuimus enim inter uos quosdam ambulare inquiete &c.] Reddit superioris sententiæ causas, ad quos legitime debeat pertinere: scilicet ad inquiete ambulantes, non ad quiete sedentes. b ¶ Sed curiose agentes.] Inquirētes quid in unaquaque ciuitate uel prouincia geratur & domo. c ¶ His autem qui eiusmodi sunt.] Non ipsos post alteram correctionē desinit commonere. d ¶ Vt cū silētio operātes &c.] Non cum inquietudine alienū. e ¶ Vos autem fratres nolite deficere benefaciētes.] Non omnibus sed talibus dari prohibeo, ne putetis me boni operis cōsuetudinem amputare. f ¶ Si quis non obedierit uerbo nostro &c.] Si quis tertio noluerit emendari. C g ¶ Vt confundatur.] Non ut penitus abscindatur. h ¶ Et nolite quasi inimicū existimare, sed corripite ut fratrem.] Corrigite, ut emendetur: & nolite abscindere, ut desperet. Aeger curandus est, non necandus, ne in apostasiam inquietudo uertatur. i ¶ Ipse autem deus pacis det uobis pacē sempiternā &c.] His uerbis omnes epistolas subscribebàt, excepta Galatarū, quam ex integro manu propria pscripsit, ut post eam nec sibi, nec angelo crederetur.

enim inter uos quosdam ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes. His autē qui eiusmodi sunt, denunciamus & obsecramus in domino Iesu Christo, ut cum silēntio operantes, suū panem manducent. Vos autē fratres nolite deficere benefacientes. Quod si quis non obedierit uerbo nostro, per epistolam hunc notate, & nō commisceamini cum illo ut cōnfundatur. Et nolitē quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem. Ipse autem deus pacis det uobis pacem sempiternā in omni loco. Dominus sit cum omnibus uobis. Salutatio mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola, ita scribo: Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis, Amen.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM PRIMAM AD TIMOTHEUM.

PAulus apostolus Iesu Christi.] Autoritas & nominis & officij prænotatur, ꝓpter eos quibus erat responsurus. l ¶ Secundum imperiū dei saluatoris nostri &c.] Non secundum meam præsumptionē, simul & patris & filij unū imperium demonstrat. B m ¶ Timotheo dilecto filio in fide.] In fide filio, non in carne. n ¶ Gratia & misericordia & cæt.] Gratis misericordiam consecuti, recōciliati sum⁹ deo. o ¶ Sicut rogaui te ut remaneres Ephesi &c.] Quibus in actib⁹ prædixerat intraturos lupos qui gregi non parcerent. p ¶ Neq; intenderēt fabulis.] Quas Deuterosεis appellāt. Vnde in euāgelio, docentes doctrinas hominum condemnantur. q ¶ Et genealogijs interminatis.] Generationibus antiquorū, in quib⁹ sibi summā scientiam uendicant, si omnes ab initio generatiōes enumerēt. r ¶ Quæ quæstiones præstāt &c.] Tam ueteres contrarietates, q̄ generationum sollicitudines superfluas. s ¶ Finis autem præcepti est charitas de corde puro.] Charitas dei & ꝓximi, in qua tota lex pendet & prophetæ: hæc si de corde puro fit, difficile delinquere poterimus. t ¶ Et cōscientia bona.] Vt conscientia tua testimoniū perhibeat ueritati. u ¶ Et fide non ficta.] Fides enim ficta est quæ solo ore ꝓmittitur, & actu negatur. x ¶ A quibus &c.] Infinitæ stultitiæ est, non intellecta, de magis nō intellectis uelle firmare. y ¶ Scimus autem &c.] Vt a deo promulgata est, pro qualitate temporis, sicut alibi lex sancta est appellata. z ¶ Si quis ea legitime utatur.] Si qs sciat quibus, quare, q̄ diu habenda sit data. a ¶ Scientes hoc quia lex iusto non est posita.] D Ergo Christianis non opus est, qui sunt iustificati ꝑ Christum: qui didicerūt etiam occasiones fugere delictorū: nā ut quid dicitur: Non occides, quib⁹ irasci non permittitur? b ¶ Sed iniustis & nō subditis, impijs & peccatoribus &c.] Illis omīb⁹ data est, quos abiectis criminib⁹ nitit reuocare. c ¶ Et si quid &c.] Sunt ergo doctrinæ non sanæ, cōtra quas etiam data lex est, quæ contrariæ sunt cœlestib⁹ institutis. Quid ergo ibi quærūt, quod hic non habent? simul & legem euangelijs cōcordare demonstrat. d ¶ Gloriæ beati dei, quod &c.] Per quam glorificatur deus. e ¶ Quod creditum est mihi.] Ne dicerēt aduersarij: quis erat ille cui euangelium crederetur, ait: f ¶ Gratias ago ei qui me confortauit in Christo Iesu domino nostro, quia fidelem &c.] Quum essem inutilis & infirmus.

AD TIMOTHEUM EPISTOLA PRIMA.

PAVLVS apostol⁹ Iesu Christi secundum imperium dei saluatoris nostri & Christi Iesu spei nostræ: Timotheō dilecto filio in fide, grātia et misericordia & pax à deo patre & Christo Iesu domino nostro. Sicut rogaui te ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniā, ut denūciares quibusdam, ne aliter docerent, neq; intenderent fabulis & gēnealogijs interminatis, quæ quæstiones præstant magis q̄ ædificationem dei, quæ est in fide. Finis autem præcepti est charitas de corde puro & cōnscientia bona, & fidē non ficta. A quibus quidam aberrantes conuersi sunt in uaniloquium, uolentes esse legis doctores, non intelligentes, neq; quæ loquūtur, neq; de quibus affirmant. Scimus aūt quia bona est lex, si quis ea legitime utatur, scientes hoc, quia lex iusto nō est posita, sed iniustis & nōn subditis, impijs & peccatoribus, sceleratis et cōtaminatis, patricidis & matricidis, homicidis, fornicarijs, masculorū concubitoribus, plagiarijs, mendacibus & periuris: & si quid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, quæ est secundum euangelium glōriæ beati dei, quod creditum est mihi. Gratias ago ei qui me confortauit in Christo Iesu do-

¶ Quia fidē-

Ieſu domino noſtro: quiā fidelem me exiſtimauit po/nens in miniſterio. Qui prius blaſphem⁹ fui & perſecutor, & contumelioſus, ſed miſericordiām dei conſecutus ſum: quia ignorans feci in incredulitāte. Superabundāuit autem gratia domini noſtri cum fide & dilectione, quę eſt in Chriſto Ieſu. Fidēlis ſermo & omni acceptione dignus: quiā Chriſtus Ieſus uenit in hunc mundum peccatores ſaluos facere, quōrum primus ego ſum. Sed idēo miſericordiam conſecutus ſum: ut in mē primo oſtenderet Chriſtus Ieſus omnem potentiā ad informātionem eorum qui credituri ſunt illi in uitam æternam. Regi āutem ſeculorum immortali, inuiſibili, ſoli deo honor & gloria in ſecula ſeculorum, amē. Hoc præcēptum commendo tibi fili Timothee ſecundū præcēdentes in te prophetias, ut militēs in illis bonam militiam, hābēs fidem & bonām cōſcientiam. Quam qūidam repellentes circa fidem naufragauerunt, ex qūibus eſt Hymenæus et Alexander, qūos tradidi ſatanæ, ut diſcant non blaſphemare.

Cap. II

OBſecrō igitur primum omnium fieri obſecrationes, ōrationes, poſtulationes, gratiarum actiones pro ōmnibus hominibus, pro regibus & omnibus qui in ſublimitate cōſtituti ſunt, ut qūietam & tranquillam uitam agamus in omni pietate & caſtitate. Hoc enim bonum & āceptum coram ſaluatore noſtro deo, qui omnēs homines uult ſaluos fieri, & ad agnitionem ueritatis uenire. Vnus ē̃m deus, unus & mediator dei & hominum, homo Chriſtūs Ieſus, qui dedit redemptiōnem ſemetipſum pro omnibus. Cuius tēſtimoniū temporibus ſuis confirmatum eſt: in qūo poſitus ſum ego prædicator & apoſtolus. Veritatēm dico, non mentior, doctor gētium in fide & ueritate. Volo ergo uiros orare in

A a ¶ Quia fidelem me exiſtimauit ponēs in miniſterio.] Iuſtus in primordio accuſator ſui eſt, ut ſtatim cum coeperit, aduerſarius cōfundatur. b ¶ Sed miſericordiam dei conſecutus ſum, quia ignorans feci.] Leuius eſſe peccatum ignorantiæ demōſtratur. c ¶ In incredulitate.] Quia nō credens, intelligere non ualebā. e ¶ Superabūdauit autem gratia domini noſtri cum fide & dilectione &c.] Vbi autem iniquitas abūdauerat, ſtatim ut credidi, amplius cœpi diligere Chriſtū, qui mihi magna peccata dimiſit. d ¶ Fidelis ſermo & omni acceptione dignus.] Quē omnes credant, & omnium conſcientiæ uerū eſſe cognoſcant. f ¶ Quia Chriſt⁹ Ieſus uenit in hūc mundum peccatores ſaluos facere.] Ergo & me ſaluauit inter cæteros peccatores: tūc enī merito mihi præiudicaret, ſi ſolos iuſtos uocare ueniſſet. g ¶ Quorum prim⁹ ego ſum.] Hic, ſum, pro fui, ponit: ſicut Matthæus dicitur publicanus, quum iam

B Chriſti eſſet apoſtolus. h ¶ Sed ideo miſericordiam conſecutus ſum.] Vt Dauid ait: Docebo iniquos uias tuas, & impij ad te cōuertent. Si mihi uiderint indulta peccata, tunc docebo neminem deſperare debere. i ¶ Vt in me primo oſtēderet chriſtus Ieſus omnem patiētiam.] Qui etiam perſecutoribus conuerſis, non ſolum indulget, ſed etiam confert apoſtolatus honorem. k ¶ Ad informatiōnem eorum qui credituri ſunt illi in uitam æternam.] Ad exemplum, ut ne deſperent. l ¶ Regi autem ſeculorum immortali, inuiſibili &c.] Qui mihi ueniam tribuit nō merenti. Rex enim parui temporis & mortalis, ac uiſibilis, & capax conſortis, honorem & gloriam temporalem habere poteſt, non tamen ſempiternam. m ¶ Hoc præceptum commendo tibi fili mi Timothee.] Huc uſq; de ſtatu ſuo, quomodo aduerſarijs reſponderet: hinc dat autoritatem ordinandi, docendi, quæq; præcepta ſunt commendat. n ¶ Secundum præcedentes in te prophetias.] Secundum quod etiam ante hoc officium habebas gratiā prophetandi. o ¶ Vt milites in illis bonam militiam.] Bona militia eſt, in qua contra diabolum & uitia militatur. p ¶ Habens fidem.] Pro armis, fidem in Chriſto perfectam. q ¶ Et bonam conſcientiam.] Implendo quod doces. r ¶ Quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt.] Male uiuendo, ipſam quoq; fidem perdiderunt, quam habere uidebantur: ſiue etiam iam uitia defendentes. s ¶ Ex quibus eſt Hymenæus & Alexander.] Qui amore uitiorum, ad hæreſim tranſierunt. t ¶ Quos tradidi ſatanæ, ut diſcant.] In interitum carnis, ut ex præſenti correptione diſcāt futurum iudicium nō negare, ad emendādum traditi, non ad pdendū. C

Cap. II

OBſecro igitur primum omnium fieri obſecratiōes.] Obſecratio, impēſior eſt oratio. x ¶ Orationes, poſtulatiōes, gratiarū actiones.] Pro eo qđ nos dignos fecit: etiam pro his qui nos perſequuntur & tribulant. y ¶ Pro omnibus hominib⁹, pro regibus &c.] Vt cognoſcant deum: ſiue ut ſubiectas habeant gentes. Illorū enī pace, tranquillitas noſtra conſiſtit: ſed & ſi nobis Chriſtianis ſit perſecutionis turbatio, oīs inquietudo ceſſabit. z ¶ Vt quietam & trāquillam uitam agamus in omni pietate & caſtitate.] Ad hoc nos uult eſſe quietos, ut pietate & caſtitate, non diſſenſione atque luxuria, trāquillitas noſtra pficiat. D a ¶ Hoc enī bonū eſt & acceptū.] Vt quieti in ſanctis operibus ſeruiamus. b ¶ Qui omnes homines uult ſaluos fieri.] Hic probatur nemini oportere ad credendum uim inferre, nec tollere arbitrij libertatē. Sed & illud hoc loco ſoluitur de induratione Pharaonis, & cæteræ huiuſmodi obiectiōis quæſtiones. c ¶ Et ad agnitionem ueritatis uenire.] Si ipſi tamen uocanti deo cōſentire uoluerint. d ¶ Vnus enim deus &c.] Vnus enī deus pater & filius & ſpiritus ſanct⁹: id eſt, una in tribus perſonis natura eſt deitatis. e ¶ Homo Chriſt⁹ Ieſus.] Sicut unus deus, ita unus eſt mediator inter deum & homines uniuerſos: hoc eſt, nullus alius talis, nec Moyſes, nec aliqs propheta: quia hic & homo erat & deus. Sed quia de traditione erat dicturus, ideo hominem ſolummodo nominauit. f ¶ Qui dedit redemptionem ſemetipſum pro omnibus. Cuius teſt. &c.] Ille ſe pro omnibus dedit, ſi omnes redimi uellent. g ¶ Cuius teſtimonium temporibus ſuis confirmatum eſt, in quo &c.] In teſtimonium generi humano, ſanctæ uitæ dedit exemplum, quia & prophetæ ſuis teſtimonium fuere temporibus: nouiſſime autem miſit filium ſuum ad colonos. h ¶ In quo poſitus ſum ego prædicator & apoſtolus. Veritatem &c.] In Chriſti teſtimonio, ſiue Chriſto. I ¶ Veritatem dico, non mentior, doctor gentium in fide & ueritate. Volo ergo uiros orare &c.] Magiſter gentium

A tium dat legẽ orãdi, ut autoritate saluatoris, neq; in mõte, neq; in Hierosolymis aliquis orandi eligat locũ, sed in spiritu, qui ubiq; nobiscum esse intelligitur. Sanè de hoc loco, & hac causa à Iudæis mota fuit quæstio, qui in templo solummodo in Hierosolymis orare cupiebant.

laicos instituit, de quibus optimi quiq; in sacerdotiũ eliguntur, & sic dicit quales debeãt ordinari. s ¶ Bonum opus desiderat.] Ad boni operis desiderium eum prouocat, non ad honorẽ. t ¶ Oportet enim episcopum irreprehensibilem esse.] Aut ecclesiæ princeps non erit, C

orare in omni loco, leuântes puras manus sine íra & disceptatiõe. Similiter & muliêres in hâbitu ornato, cum uêrecundia & sobrietate ornantes se, & nôn in tortis crinib⁹, aut aûro, aut margaritis, uel uêste preciosa, sed qđ dêcet mulieres, promittentes pietatem per opera bona. Múlier in silentio discat cum omni subiectione. Dôcere autem mulieri nõ permitto, nêq; dominari in uirum, sed esse in silentio. Adam ẽnim primus formatus est, deinde Eua. Et Adam non est seductus: Mulier autem seducta in præuaricatione fuit. Saluabitur autẽ per filiorum generationem, si pèrmãserint in fide & dilectionẽ & sanctificatiõne cum sobrietate. Cap. III

FIdelis sermô. Si quis episcopatũ desiderat, bonum ôpus desiderat. Oportet ènim episcopum irreprehensibilem esse, uniûs uxoris uirum, sobriûm, ornâtum, prudentem, pudicum, hospitâlem, doctorèm, nõ uinôlentum, nõ percussôrem, sed mõdestũ: nôn litigiosum, non cupidum, sed suæ domui bene præpositũ, filios habentem subditos cũ omni castitate. Si quis autẽ dômui suæ bene præesse nescit, quomodo ecclesiæ dei diligentiam habebit? Nôn neophytum, ne in superbiã elatus, in iudicium incidat diaboli. Opôrtet autem & illum testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, ut nôn in opprobrium incidat, & in laqueum diaboli. Diacônes simi-

a ¶ Leuantes puras manus &c.] A cæde & sanguine, omniq; opere malo. Testimonium enim innocentiæ, est manuũ eleuatio. Nõ solum autem manus ab opere, sed etiam mentem ab ira & disceptationis cogitatu, qui sibi dimitti petit, debet habere mundas. Nemo aliqd impetrare potest alia cogitando. b ¶ Similiter & mulieres.] Omnia quæ dixi de uiris. c ¶ In habitu ornato.] Honesto & conuenienti naturæ. d ¶ Cũ uerecundia & sobrietate ornantes se.] Hæc sunt ornamẽta fœminæ Christianæ. e ¶ Et nõ in tortis crinibus.] Non debent occasionem dare concupiscẽtiæ. f ¶ Aut
B auro, aut margaritis.] Quæ terræ sunt partes, cui⁹ est homo dominus instituтus. g ¶ Vel ueste preciosa.] Quæ præ nimia subtilitate, nec frigus arceat: & de cui⁹ precio plurimi uestiri eiusdem naturæ homines potuissent. h ¶ Sed quod decet mulieres, promittentes castitatem per opera bona.] Ista ergo non sunt promittentium sed negãtium castitatem. i ¶ Mulier in silentio discat cum omni subiectione.] Discat quidem, sed cum omni humilitate & charitate. k ¶ Docere autẽ mulieri non permitto.] Publice non permittit, nam filium aut fratrẽ debet docere priuatim. l ¶ Neq; dominari in uirum, sed esse in silentio.] Ne magisterium sibi usurpando superbiat, sed taceat in ecclesia. m ¶ Adam eñ primus formatus est, deinde Eua.] Reddit causam, quare eas uelle esse subiectas: scilicet quia & posteriores in factura sunt, & priores in culpa. n ¶ In præuaricatione fuit. Saluabitur autem per filiorũ generationem.] In præuaricatione fuit mandati. Sed non ideo desperet mulier, quia per baptismũ quod est filiorum generatio, ipsa saluabitur, non Eua, sed credens mulier, quia Eua ad exemplum adducta est creationis, non de ipsius salute proprie tractabatur. Cæterũ quomodo iusticia iusti super ipsum erit, & quomodo Noe, Iob, & Daniel filios suos liberabunt: sic per filios Eua saluabitur. o ¶ Si permanserint.] Sicut superius de plurali numero mulierũ, ad singularem dicens, mulier in silentio discat: ita & hic rediit ad pluralem. p ¶ In fide & dilectione.] Christi, & dilectione ꝓximorum. q ¶ Et sanctificatione cum sobrietate.] Notãdum quod sola fides ad salutẽ ei qui post baptismum superuixerit, non sufficiat, nisi sanctitatem mentis & corporis habeat, quæ sine sobrietate difficile custoditur.

Cap. III

FIdelis sermo: si quis episcopatũ desiderat.] Primum

quam ideo Apostol⁹ sine macula alibi definiuit. u ¶ Vnius uxoris uirum.] Viris nec hoc licet, qđ uelati incedãt: multo magis illa quæ etiam laico prohibentur. x ¶ Sobriũ.] Et mẽte & corpore. y ¶ Ornatum, prudentẽ, pudicum.] His omnib⁹ spiritualib. ornamentis. z ¶ Hospitalẽ.] Ad hũanitatis opus, cũcta plebs rectoris forma prouocetur. a ¶ Doctorẽ.] Tam uerbo q̃ exemplo. Si enim omniũ uota scire uoluerit uel deberet, quomodo omnes ualeant respondere: quanto magis sacerdos legem exquiret, quia angelus dei omnipotentis est. b ¶ Nõ uinolentũ.] Vt fiducialiter possit corripere ebriosos. c ¶ Nõ percussorẽ.] D Siue ne sit petulãs ad cædendũ: siue ne malo exemplo conscientias feriat infirmorũ. d ¶ Sed modestũ.] Qui oĩa faciat cum mensura. e ¶ Non litigiosum, non cupidũ.] Seruum dei non oportet litigare. Lites autem & iurgia maxime ex cupiditatibus oriuntur. f ¶ Si quis autem domui suæ bene præesse nescit, quomodo ecclesiæ dei diligentiam habebit?] Ipse in sequentibus exposuit, si filios in castitate & humilitate nutriuit, hinc eius diligẽtia cõprobatur: si enim filios suos erudire nesciuit, quomodo tantos dei filios gubernabit, quorum mores secundum numerum sunt diuersi: uel qua fiducia, qui indisciplinatos habet filios, audebit exigere disciplinam? g ¶ Non neophytũ, ne in superbiã elatus, in iudiciũ incidat &c.] Ne nuper renatus, cito possit per ignorantiam exaltari, & putet se nõ tam ministerium humilitatis, quàm administrationem secularis potestatis adeptum, & condemnationem superbiæ mereatur: sicut diabolus qui per iactantiam iudicatus atq; deiectus est. h ¶ Oportet autẽ & illum testimoniũ habere bonũ ab his qui foris sunt.] Vt sine offensione Iudæis, infidelibus atque Græcis, præsit ecclesiæ dei. Omnes enim naturaliter nouerunt culpare uitia, & laudare uirtutes. i ¶ Vt non in opprobrium incidat, & in laqueum diaboli.] Vt non uituperetur ministerium nostrum, & per illum diabolus multos in laqueum teneat, qui poterant fieri Christiani. k ¶ Diacones similiter.] Irreprehensibiles, ut episcopi eligantur. Quæritur quur de presbyteris nullam fecerit mentionem: sed eos in episcoporum nomine comprehenderit, quia secundus, immo penè unus est gradus: sicut ad Philippenses episcopis ac diaconis scribit, cũ una ciuitas plures episcopos habere non possit: & in Actibus apostolorum presbyteros ecclesiæ

iturus

A iturus Hierosolymas congregans ait: Inter cætera uidete gregem, in quo uos spiritus sanctus episcopos ordinauit. a ¶ Pudicos.] Continẽtes scilicet. b ¶ Non bilingues.] Susurro & bilinguis multos turbat, pacẽ habentes. c ¶ Non multo uino deditos.] Concessit necessitati parum, qui uoluptati amplius denegauit. d ¶ Non turpe lucrũ sectantes.] Turpe lucrum est de cœlestibus mysterijs, terrena sectari. e ¶ Habentes mysterium fidei in conscientia pura.] Mysterium est, qđ passio Christi redẽptio est salutis humanæ: si ergo intelligit pure, non confunditur de humilitate Christi. Siue si propter hoc solũ prædicat mysterium fidei, propter quod debet prædicari: non ultra debitũ mysteriũ quæstũ esse existimet pietatem. f ¶ Et hi autem probẽtur primũ & sic ministrent nullum crimẽ habẽtes.] Non solum episcopi, sed & isti ante ordinationem ꝓbari debẽt. g ¶ Mulieres similiter pudicas. Similit̃ B eas ut diacones eligi iubet. Vnde intelligitur qđ de his dicat, quas adhuc hodie in oriẽte diaconissas appellant. h ¶ Non detrahentes.] Quod illis uitiũ præcipue dominantur. i ¶ Sobrias, fideles in omnibus.] In nullo dubitãtes. k ¶ Diacones sint uni⁹ uxoris uiri, q filijs suis bene præsint & suis domib⁹.] Non ut si non habuerint, ducant, sed ne duas habeant: Si enim digniorem facit uxor, cur non magis & digami & trigami ordinãtur? l ¶ Qui enim bene ministrauerint.] Ostendit non ministerium tantum, sed qualitatem ministerij præmiũ promereri. m ¶ Gradum bonum sibi acquirẽt.] Bonum, hic pro gradu maiori posuit, sunt enĩ minores. n ¶ Et multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Iesu.] Apud dominum petendi, & apud homines docendi, uel etiam arguendi. o ¶ Hæc tibi scribo fili Timothee, sperãs me uenire ad te cito.] Vt autoritatem habeas pro me omnia ordinandi, huius epistolæ sententia confirmatus.

p ¶ Columna & firmamentũ ueritatis.] In qua nunc sola ueritas stat firmata, quæ ante in lege erat posita uel naturæ, quæ sola sustinet ædificium. q ¶ Et manifeste magnum est pietatis sacramentũ.] Quod scire te cupio sacramentum incarnationis Christi, per quam generi humano pietas collata est. r ¶ Quod manifestatum est in carne.] Quod nunc in carne eius declaratũ est. s ¶ Et iustificatum est in spiritu.] Demonstratum est. t ¶ Apparuit angelis.] Quando dicebant: Gloria in excelsis deo, quando illi in eremo ministrabant. u ¶ Prædicatum est gentibus.] In gentibus, omne genus hominum C comprehendit. x ¶ Creditũ est in mũdo, assumptum est in gloria.] Videntibus apostolis, ascendit in cœlum.

nes similiter pudicos, non bilingues, nõ multo uino deditos, non turpe lucrum sectãtes, habentes mysterium fidei in conscientia pura. Et hi aũtẽ probentur primum, & sic ministrent nullũ crimen habentes. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. Diacones sint unius uxoris uiri, qui filijs suis bene præsint & suis domib⁹. Qui enim bene ministrauerint, gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Iesu. Hæc tibi scribo fili Timothee, sperans me uenire ad te cito. Si autem tardauero, ut scias quomodo oporteat te in domo dei conuersari, quæ est ecclesia dei uiui, columna & firmamentum ueritatis. Et manifestẽ magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, & iustificatũ est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est gẽtibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

Cap. IIII

SPiritus autẽ manifeste dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide attendentes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorum in hypocrisi, loquentium mendacium, & cauteriatam habẽtium suam conscientiam, prohibentium nubere, abstinere à cibis, quos deus creauit ad percipiendum cum gratiarũ actione fidelibus, & his qui cognouerunt ueritatẽ: Quia omnis creatura dei bona est, & nihil reijciendum quod cum gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per uerbum dei & orationem. Hæc præponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus uerbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assecutus es. Ineptas autem & aniles fabulas deuita. Exerce aũt teipsum ad pietatem: Nam corporalis exercitatio ad modicũ utilis est. Pietas

Cap. IIII

SPiritus autẽ manifeste dicit, qa in nouissimis temporibus discedẽt quidam à fide.] Prophetalem inducit affectum, quod antiqui dicebãt: Hæc dicit spiritus sanct⁹. z ¶ Attendentes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorũ.] Omnis hæretica doctrina, dæmonum arte composita est. a ¶ In hypocrisi, loquẽtium mendaciũ, & cauteriatam habẽtium suam conscientiã.] In hypocrisi loquuntur: qui cum nõ contineant, tam casti uolũt uideri, ut etiam nuptias damnẽt, tam abstinentes, ut creatura dei parce utẽtes iudicent, cũ ipsi comessationib⁹ uacent. Hic uero ita castitatem & abstinentiam prædicat, ut nec naturã, nec creaturas dãnet. Ad illud fortiores hortatur, istud concedit in D firmis. Illi autem hoc non amore castitatis & abstinentiæ, sed ad obumbrandum eius iustitiam faciebant, sanctiores uideri uolentes: quã illi qui amore castitatis etiam nuptias concedebãt: scilicet ne fornicationis crimen incurrerent. Omnis enim qui nuptias damnat, non amator, sed inimicus est castitatis: dum & continentibus laudẽ tollit: & incontinentibus sublato nuptiarum remedio, fornicationis facit inire discrimen. b ¶ Prohibentium nubere, abstinere à cibis, quos deus creauit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus &c.] Si ad proprietatem sermonis attendas, monstruosa nescio quæ prædicatio prædicatur: quæ tam nubere quã abstinere prohibeat, dicẽtium hæc omnia quæ sequuntur. c ¶ Hæc præponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu.] Libram in omnibus tenens, & omnia rationabiliter & moderate dispensans. d ¶ Enutritus uerbis fidei & bonæ doctrinæ quã assecutus es.] Quia sacris legis literis ab infantia eruditus fuerat. Verba propriæ fidei, sunt traditio symboli. Bona uero doctrina, qua uita instituitur Christiana. e ¶ Ineptas autem & aniles fabulas deuita.] Fidei uel religioni non aptas. f ¶ Exerce teipsum ad pietatẽ.] Pietas est etiam cum tua tribulatione alijs subuenire, sicut Sareptana uidua fecit. g ¶ Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est.] Sanctarum balnearum, uenationum, & huiusmodi quæ ad breue tempus in carnali pro

A nali proficiunt sanitate. a ¶ Pietas autem ad omnia utilis est &c.] Et ad præsens tempus, & in futurum: nam & ipsa uidua & in præsenti casta est, & merces ei⁹ manet in ea. b ¶ Fidelis sermo & omni accep. &c.] Verus sermo apud omnium cōscientiam, & cui nemo resistit. c ¶ In hoc enim laboramus.] Cum certū sit apud homines, nihil nos dignū odio perpetrasse: quid aliud sequitur, q̄ quod propter uitam dissimilem blasphemamur? d ¶ Qui est saluator omnium hominum, maxime fideliū &c.] Omnium in præsenti, fidelium in futuro. Siue quia omnes de periculis liberat, & maxime fideles. e ¶ Præcipe hæc & doce &c.] Præcipe ut fiāt, doce quomodo fiant: uel quali præmio remunerãda sint. f ¶ Nemo adolescentiam tuā cōtemnat.] Sic age ut admirationi sis, priusq̄ contemptui habearis. Hoc enim illi præcipit, qd̓ in illius potestate constabat. g ¶ Sed exēplum esto fidelium.] C B Paruum est infideliū esse formā: apd̓ quos qui grauiora crimina non habet, magn⁹ habetur: Hoc multū ē, ut talē se exhibeat, per quem etiam sancti proficiāt. h ¶ In uerbo, in conuersatione.] Nihil aliud magis loquaris q̄ dominicum uerbum. Notandum quia fidelibus etiam uerbi præbere cupit exemplum.

institūat iuniores. u ¶ Iuuenes ut fratres.] Quia hac uia liberius commonentur, similiter & sorores. C x ¶ Anus ut matres.] Cum omni reuerentia. y ¶ Iuuenculas ut sorores in omni castitate.] Et mentis & corporis. z ¶ Viduas honora.] Necessaria præbēdo, uel solatio confouendo.

Pietas autem ad omia utilis est, promissionem habens uitæ, quæ nunc est & futuræ. Fidelis sermō & omni acceptione dignus. In hōc enim labōram⁹ & maledicimur, quia speramus in deum uiuū, qui ēst saluator omnium hominum, maxime fidelium. Præcipe hæc & dōce. Nemō adolescentiam tuam contemnat, sed exēplū esto fidelium in uērbo, in conuersatione, in chāritate, in fidē, in cāstitate. Dūm uenio attende lectioni, exhortationi, & doctrinæ. Nōli negligere gratiam, quæ est in te, quæ data est tibi per prophetiam cum impositiōe manuum presbyterij. Hæc meditare, in his ēsto, ut prōfect⁹ tuus manifestus sit omnibus. Attēnde enim tibi, & doctrinæ insta in illis. Hoc enim faciens, et teipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.

Cap. V

Seniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrem. Iuuenes ut fratres, anūs ut mātres, iuuenculas ut sorores in omni castitate. Viduas honora, quæ uere uiduæ sunt. Si quæ autē uidua filios aut nepotes habet, discat primum domum suam regere, & mutuam uicem reddere parentibus. Hoc enim acceptum est coram deo. Quę autē uere uidua est & desolata, speret in deum, & instet obsecrationibus & orationibus nocte ac die. Nam quæ in delicijs est uiuens, mortua est. Et hōc præcipe, ut irreprehensibiles sint. Si quis autem suorū & maxime domesticorum curam non habet, fidem negauit, & est infideli deterior. Viduā eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius uiri uxor, in operibus bonis testimonium habens, si filiōs educauit, si hōspitio recepit, si sanctorum pedes lauit, si tribulatiōnem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsecuta est. Ado/

a ¶ Quæ uere uiduæ sunt.] Illas ueras uiduas esse definiuit, quæ uniuersis curis exutæ sunt, & ab omnibus desolatæ. b ¶ Si qua autem uidua filios aut nepotes habet, discat primum domū suam regere &c.] Tā diu regit domū, q̄ diu docet filios paruulos aut nepotes, ut quod à parentibus pietatis accepit, filijs reddat: ita tamen ut non hac excusatione, auaritiæ studeat, sed sufficientiam tantū sibi reseruet: & ne liberis eius ipsa occasionem det seculo seruiendi. c ¶ Quæ autem uere uidua est & desolata, speret in deum, & instet obsecrationibus & orationibus nocte ac die.] Qualis erat Anna filia Phanuel, tales præcipit honorari. Luc.2.c D d ¶ Nam quæ in delicijs est uiuens, mortua est.] Quicquid modum naturæ excedit, delicijs deputatur Hic maxime nostri tēporis uiduas tāgit: quæ cum hominem suæ naturæ, qualicunq; panno nō uestiant, parietes preciosis marmorū crustis exornāt.

i ¶ In charitate.] Vt exemplum illis dilectionis ostendat. k ¶ In fide.] Catholica, uel perfecta. l ¶ In castitate.] Mentis & corporis, cuius insignia etiam grauitate habitus præferuntur. m ¶ Dum uenio attende lectioni, exhortatiōi & doctrinæ.] Fac, lege, exhortare ut fiāt: doce quomodo intelligant obscura, ut possint fieri quæ leguntur. n ¶ Noli negligere gratiam, quæ est in te.] Negligit gratiam, qui acceptum talentum non exercet. o ¶ Quæ data est tibi per prophetiam cum impositione manuum presbyterij.] Prophetiæ gratiam habebat cū ordinatiōe episcopatus. p ¶ Hæc meditare.] Omnis enī ꝓfectus ex meditatione descēdit. q ¶ In his esto.] Non enim omnis qui in his est, meditatur. r ¶ Vt profectus tuus manifestus sit omnibus.] Tunc manifestus erit, si in meditatione sis semper: & cum manifestus fueris, poterūt exemplo tuo ad meliora proficere. s ¶ Attende enim tibi & doctrinæ, insta in illis: hoc enim &c.] Primo tibi, deinde doctrinæ, ut ubiq; & actu salues illos & doctrina pariter & exemplo.

Cap. V

Seniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrem &c.] Ne indigne ferēs se à iuniore correptum exasperetur, & nō proficiat: sed obsecra, ut suo quasi pater exemplo

e ¶ Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint.] Notandum irreprehensibiles eas tam posse q̄ esse debere. f ¶ Si quis autem suorum & maxime domesticorū curam non habet, fidem negauit, & est infideli deterior.] Si qs uiduas abijcit aut pupillos, uel maxime parentes & pauperes, deterior est infideli, quia & illi habent naturaliter circa proximos pietatē: Siue si qua uidua filios orphanos negligat, huius sententiæ crimen incurrit. Simul notandum quosdam fideles nomine, qui infidelibus conuersatione peiores sunt. g ¶ Vidua eligatur non minus sexaginta annorū, quæ fuerit unius uiri uxor &c.] Tales uoluit eligi diaconissas, quæ omnibus essent exemplū uiuendi. h ¶ In operibus bonis &c.] Si ex tempore uiduitatis suæ ista omnia custodiuit. i ¶ Testimonium habens &c.] Sicut Tabitha. k ¶ Si filios educauit.] Subauditur, deo. l ¶ Si hospitio recepit: si sanctorum pedes lauit &c.] Si non solum humilitatis habet insignia: cui nō sufficit hospitio suscipere, sed etiam manu propria lauare hospitum pedes. m ¶ Si tribulationem patientibus subministrauit &c.] Hoc est, in carcere positis, uel ægrotis. n ¶ Si omne opus bonum subsecuta est &c.] Breuiter uniuersa conclusit.

est. Adolescentiores autem uiduas deuita. Cum enim luxuriatæ fuerint in Christo nubere uolunt, habentes damnationem, quia prima fidem irritam fecerunt. Simul autem & ociose discunt circuire domos, non solum ociose, sed & uerbose & curiose loquentes quæ nō oportet. Volo autem iuniores nubere, filios procreare, matresfamilias esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia. Iam enim quædam conuersæ sunt retro post satanam. Si quis fidelis habet uiduas, subministret illis, ut non grauetur ecclesia, ut his quæ uere uiduæ sunt, sufficiat. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maxime qui laborant in uerbo & doctrina. Dicit enim scriptura: Non infrenabis os boui trituranti, & dignus est operarius mercede sua. Aduersus presbyterum accusationē noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus. Peccantes coram omnibus argue, ut cæteri timorem habeant. Testor coram deo & Christo Iesu & electis angelis eius, ut hæc custodias sine præiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando. Manus cito nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. Noli adhuc aquā bibere, sed modico uino utere propter stomachū tuum, & frequētes tuas infirmitates. Quorundam hominum peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium, quorundam autem & subsequuntur. Similiter & facta bona manifesta sunt: & quæ aliter se habent, abscōdi non possunt.

Cap. VI

Qvicunque sunt sub iugo serui dominos suos omni honore dignos arbitrentur, nē nomen domini & doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt, sed magis seruiant, quia fideles sunt & dilecti, quia beneficij participes sunt. Hæc doce & exhortare. Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ: superbus est

A a ¶ Adolescētiores autem uiduas deuita.] Deuita alijs ministerio diaconatus præponere, ne malum pro bono detur exemplum. b ¶ Cum enim luxuriatæ fuerint in Christo nubere uolunt.] Cū sub eo tempore religionis, abundantiam habuerint, quæ sæpe solet generare luxuriam. c ¶ Habentes dānationē, qa primā fidem irritā fecerūt.] Quæ se uiduas promiserant permansuras. Hæc regula non solū in uiduis, sed in uirginibus cōtinentibus, quæ primā fidem irritam fecerunt, intelligēda est. d ¶ Simul autē & ociose discunt circūire domos.] Diuino minime timore deterritæ, nec mariti potestati subiectæ, nullaque cura domesticæ occupationis astrictæ. e ¶ Non solum ociose, sed & uerbose & curiose loquentes quæ non oportet.] Dum uoluntatis suæ cupiunt præbere exēplum. f ¶ Volo ergo &c.] Volo, quia necesse est ut tales ante hoc faciant quàm illud promittant: inde si trāsgressæ fuerint, dānationem acquirunt. C

g ¶ Matresfamilias esse.] Matresfamilias dici possunt etiā quæ duos habent uel tres seruos: hoc dicit ne ex hoc nomine auaritia defendatur.

h ¶ Nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.] Si inconnnētes sunt, uel ne per illas religio blasphemetur. i ¶ Iam enim quædam cōuersæ sūt retro &c.] Reddit causas quare eas nubere uelle prædixerit, ne eum putaremus optare, quia quædam promissum propositum deo nō reddentes fuerant fornicatæ. k ¶ Si quis fideles habeat uiduas &c.] In domo propria ut parentibus. l ¶ Vt his quæ uere uiduæ sunt &c.] Quæ sunt omniū auxilio desolatæ. m ¶ Qui bene præsunt presbyteri.] Qui implent officiū suum. n ¶ Duplici honore digni habeantur.] Et officij & doctrinæ. o ¶ Maxime qui laborant in uerbo & doctrina.] Non dixit omnium qui habent uerbum, sed qui laborant in uerbo. Cæterum omnes habentes præcipit ordinare. p ¶ Dicit enī scriptura: Non infrenabis os boui trituranti &c.] Vult illis præstare carnalia à quibus alij spiritualia consequuntur, quia occupati in doctrina, necessaria sibi prouidere non possunt. q ¶ Aduersus presbyterū accusationem noli recipere.] Iniustum est etiam aduersus laicum accusationem recipere, cum hoc nec seculares faciant, quāto magis aduer

sus domini sacerdotem? r ¶ Peccantes coram omnibus argue &c.] Si de illis fuerit comprobatum. C s ¶ Vt cæteri timorem habeant &c.] Videntes te nemini pepercisse. t ¶ Testor coram deo & Christo Iesu & electis angelis eius, ut hæc custodias &c.] Obtestatur illū diuina & cœlesti testificatione, ut nulla illi res præiudicet ad ista seruanda, nec electi angeli, qui sacris assistunt altaribus. u ¶ Nihil faciēs in alteram partem declinando &c.] Neque in dexterā neque in sinistram. x ¶ Manus cito nemini imposueris.] Nisi talem inueneris qualem dixi.

y ¶ Neque communicaueris peccatis alienis &c.] Communicare eum dicit peccatis qui non probatus fuerit ordinatus. z ¶ Teipsum castū &c.] Non alios custodire præcipit, ut possit audenter arguere delinquentes.

a ¶ Noli adhuc aquā bibere &c.] Ne putaret etiam abstinentiæ se formā infirmis dare debere: maxime cū audierit à magistro D dicente, omnibus bonum esse non bibere uinum. Rom.14.d Dat ergo ei consilium, ut plus doctrinæ causam quàm abstinentiæ curet: & simul ostendit quas infirmitates creaturarum medicina possit sanare. b ¶ Quorūdam hominum &c.] Detecti excommunicant: siue plagis præsentibus damnātur. c ¶ Quorundam autem & subsequunt.] In futuro iudicio: siue hic diu latere non possunt: non ergo debent facile ordinari. d ¶ Similiter & facta bona manifesta sunt &c.] Non enim potest abscondi ciuitas supra montem posita, sed etiam quæ ad tempus latent, non possunt diutius occultari. Math.5.b

Cap. VI

Qvicunque sunt sub iugo serui dominos suos omni honore &c.] Non solum bonos, sed etiam infideles. f ¶ Ne nomen domini & doctrina blasphemetur.] Ne uideātur per religionē, in deterius profecisse. g ¶ Qui aūt fideles &c.] Ne sibi æqualem cōtemnant. h ¶ Sed magis.] Si seruiebant infidelibus timore odioso: quanto magis debent seruire fidelibus, quorū charitatis participes esse merētur. i ¶ Hæc doce & exhortare.] Doce ita debere fieri, exhortare præmium ostēdere deum. k ¶ Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus dn̄i nostri Iesu Christi, & ei quæ secundū pietatem est doctrinæ.] Noui testamenti, ueteris enim seuera doctrina est

perbus est, nihil sciens, sed lãguens circa quæstiones & pugnas uerborum, ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemię, suspiciones malæ, cõflictationes hominum mente corruptorũ, et qui à ueritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem. Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta & quibus tegamur, his cõtenti simus. Nam qui uolunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & desideria multa & inutilia & nociua, quæ mergũt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Tu autem ò homo dei hæc fuge. Sectare uero iusticiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem. Certa bonum certamen fidei, apprehende uitam æternam, in quam uocatus es, & confessus es bonam cõfessionem coram multis testibus. Præcipio tibi corã deo, qui uiuificat omnia: & Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serues mandatum sine macula irreprehensibile usque in aduentum domini nostri Iesu Christi, quem suis temporibus ostendet beatus & solus potens, rex regum, & dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem, quem nullus hominum uidit, sed nec uidere potest, cui est honor & imperium

A ctrina est. a ¶ Superbus est nihil sciens.] Super alios se extollens, cum non sit desursum ueniens, quam prædicat sapientiam. b ¶ Sed languens circa quæstiones.] Nec enim recusando penitus fidem, moritur, nec aduersitatis scientia conualescit, sed diuersis occasionibus languet. c ¶ Et pugnas uerborum.] Relicto sensu ueritatis ambiguitates uerborũ obseruant: sicut Manichæi ex uerbo diuersitatem testamẽtorũ. d ¶ Ex quib9 oriuntur &c.] Quæ generant lites ac blasphemias in deũ pugnando sermonibus. e ¶ Suspiciones malæ.] Siue hæresim de altero suspicantur, siue audientes putant efficere ueritatem. f Conflictationes hominum mente corruptorum, & qui à ueritate priuati sũt.] Ab integritate euangelij uel naturæ. g ¶ Existimãtium quæstum esse pietatem.] Qui putãt quæst9 sui causa, nouum uenisse testamentum. h ¶ Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.] B Multum inquirit qui habet pietatem, cum sufficientia nõ luxuriæ, sed naturæ ẽ. Siue sicut pietas est cultura dei, ita impietas est contemptus. i ¶ Nihil enĩ intulim9 in hũc mundum, haud dubium quia nec auferre qd possimus.] Nudi nati sumus, nudi etiam morituri. Quicquid hic inuenitur, hic relinquetur: non est nostrum quod non semper nostrum est. Tanquam peregrini ergo sufficienti usu contenti simus: illas diuitias acquiramus, quas nobiscum ad cœlestem patriam ferre possimus. k ¶ Habentes autem alimenta & quibus tegamur, his contenti simus.] Superius dixerat sufficientiam, quicquid his amplius est, diuitijs deputatur. l ¶ Nam qui uolunt diuites fieri.] Voluntatem diuitiarum definiuit, quæ uoluntas & habentibus est & quærentibus. m ¶ Incidunt in tentationem & in laqueum diaboli.] Occasio tentationis est & laqueus diaboli, uelle habere diuitias. n ¶ Et desideria multa & inutilia & nociua.] Nunquam ergo diuitiarum desideria satiantur. o ¶ Quæ mergunt hominem in interitum & perditionem.] Dum ambitione bonorum tumentes, ad cœlos eleuati, usq; ad inferos demerguntur: siue 3.Reg.21 desiderãtes alienas opes, ut Achab, usque ad homicidij perueniunt factiones. p ¶ Radix enim omnium malorum est cupiditas.] Quia & fons, & omnium criminum augmentum. Radix excisos semper densius reparat ramos: euellenda est ergo radix, ne rami superflue excidantur. q ¶ Quam quidam appetentes errauerũt à fide.] Hoc est, recesserunt à fide promissorum dei, dum præsentibus oblectantur. r ¶ Et inseruerunt se doloribus multis.] Quanto amplius habuerint, tanto plures sollicitudinum sustinent cruciatus: unde & dominus diuitiarum ærumnas circa reliqua cõcupiscentiæ uerba asseruit suffocari. C s ¶ Tu autem homo dei.] Non diuitiarum homo, sed dei: nec mammonæ seruus, sed Christi, cuius sunt omnia quæ uidentur. t ¶ Hæc fuge.] Quasi causas perfidiæ, uel dolorum. u ¶ Sectare uero iusticiam, pietatem, fidem.] In his te cupio diuitijs esse locupletem. x ¶ Charitatem.] Dei & proximi. y ¶ Patientiã, mansuetudinem.] Patientiam sustinendi, mansuetudinem non nocendi. z ¶ Certa bonum certamen fidei.] Bonũ certamẽ est, non pro rebus seculi, sed usq; ad mortem pro fidei ueritate certare, sicut scriptũ est: In iusticia agonizare pro anima tua: & usque ad mortem certa pro iusticia: Siue ut illi student in diuitijs omnia uincere, ita & tu in fide. a ¶ Apprehende.]: Quomodo ego comprehendi. b ¶ Vitã æternam in quam uocatus es.] Vt illi gerere cupiũt temporalem. D c ¶ Et confessus es bonam confessionem.] In baptismo abrenunciãdo seculo & pompis eius. d ¶ Coram multis testibus.] Sacerdotibus uel ministris uirtutibusq; cœlestib9. e. ¶ Præcipio tibi coram Deo.] Præcipit autoritate magistri. f ¶ Qui uiuificat omnia.] Omnia quæ uiuunt, etiam si arefiant, per eius potentiam reuiuiscunt. g ¶ In Christo Iesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem.] Dicens ad Pilatum: Ioan.18.d Ego ad hoc ueni in hunc mundum, ut testimonium perhiberem ueritati: scilicet pro ea etiam moriendo. h ¶ Vt serues mandatum.] Sicut ille usque ad mortem. i ¶ Sine macula irreprehensibile.] Maculat quodammodo & reprehendi facit mandata, qui peccat. k ¶ Vsque in aduentum domini nostri Iesu Christi.] Qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit. l ¶ Quem suis temporibus ostendet beatus & solus potens, rex regum, & dominus dominantium.] Quando uoluerit qui hoc solũ potest deus. m ¶ Qui solus habet immortalitatem.] Ille solus proprie habet, qui angelis & hominibus dedit habere. Nos autem nec soli, nec nobis habemus ut ille: Hoc contra Manichæos qui mali naturam putant immortalem atq; perpetuam. n ¶ Et lucem inhabitat inaccessibilem.] Omni creaturæ. Matt.11.d Nemo enim nouit patrem nisi filius: neque filium nisi pater, & spiritus sanctus, utrunq; etiam scrutatur profunda dei. o ¶ Quem nullus hominum uidit, sed nec uidere potest, cui est honor & imperiũ sempiternum.] Nemo nouit, sed unusquisq; pro merito intelligit. Nam & solem tanto amplius uident singuli, quãto purior fuerit acies

perium sempiternū: Amen. Diuitibus huius seculi præcipe nōn sublime sapere, nèq; sperare in incèrto diuitiarum, sed in deō uiuo q̀ui præstat nobis omnia abunde ad fruēndū: benē agere: diuites fieri in operibus bonis, facile tribuēre, cōmunicare, thesaurizarē sibi fundamentum bonum in futurum, ut àpprehendāt ueram uitam. O Timotheē depositum custodi, deuitāns prophanas uocum nouitates & oppòsitiones falsi nominis scientię, quam quidā promittentes, circa fidem exciderunt. Grātia tecum. Amen.

A rit acies oculorum. a ¶ Diuitibus huius seculi præcipe.] Sunt & alterius seculi diuites qui emūt sibi aurum ignitum à deo, & qui habent aurum in cœlo, necnō qui proferunt noua & uetera. b ¶ Nō sublime sapere.] In primis principalem eorum tetigit morbum. Difficile diuitē inuenies non superbum, qui pauperes uel parentes agnoscat: & q nō grauit ferat, minime sibi ab inferiore honorē deferri. c ¶ Neq; sperare.] Nō sperando uilescunt, & cū spernuntur, erogantur. d ¶ In incerto diuitiarum.] De quibus incertum est utrum illæ tibi, an tu illis celerius subtraharis, multis enim cū uita sublatæ sunt. Alij proprijs eas auferri oculis uiderunt: nonnulli etiam inuidi extraneis reliquerūt. e ¶ Sed in deo uiuo.] Cuius sunt omnia. f ¶ Qui præstat nobis omnia abunde.] Qui ideo abunde præstat ut uiuamus, etiam alijs largientes, non ut grandi labore destruentes maiora horrea faciamus. g ¶ Ad fruendum.] Non ad occultandū uel negociandum. h ¶ Bene agere, diuites fieri in operibus bonis.] Non in auro & argento. i ¶ Facile tribuere, communicare.] Qui facile tribuit, cito diues esse cessabit. Tribuere donare est: communicare uero multum dare.

k ¶ Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum.] Vade uende omnia quæ habes, & da pauperib⁹, & habebis thesaurum in cœlo: & ueni sequere me, quod perfectionis est fundamētum. C Luc.19.d l ¶ Apprehende ueram uitam.] Hæc enim non est uera uita quæ in suo non permanet statu. Vanitas enim sub sole dicit Ecclesiastes. Eccle.1 m ¶ O Timothee depositū custodi.] Commendatum à nobis seruandum tibi fidei depositū custodi. n ¶ Deuitās prophanas uocum nouitates &c.] Quod à me non audisti, nec ab angelo tibi dicatur libenter admittas. o ¶ Et oppositiones falsi nominis sciētiæ, quam quidam promittētes, circa fidem exciderunt &c.] Artis dialecticæ, per quas sibi infinitam rerum scientiam hæretici promittunt, & ideo à fidei ueritate cadunt. p ¶ Gratia tecum, amen.] Permaneas in æternum.

Commentariorum in primam epistolam ad Timotheum finis.

B COMMENTARIA IN EPIstolam secundam ad Timotheum.

AD TIMOTHEVM EPISTOLA SECVNDA.

PAVLVS àpostol⁹ IesuChristi, per uolūtatem dei secūndum promissionem uitæ quæ est ī Christo Iesu, Timòtheo charissimo filio: Grātia & misericordia & pax à deo patre & Christo Iesu domino nostro. Grātias ago deo meo, cūi seruio à progenitoribus meis in conscientia pura, q̀uod sine intermissione habeam tui memoriā in orationibus meis, nocte ac die desiderans te uidere. Memòr lachrymarum tuarum, ut gaudio implear: recòrdationem accipiens eius fidei quæ est in te non ficta: quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tuā Eunice, certús sum autem quod & in te. Propter quā causam admoneo te, ut rèsuscites gratiam dei q̀uæ est in te per impositionem manuum mearum. Nòn enim dedit nobis deus spiritum timoris, sed uirtutis & dilectiònis & sobrietatis. Noli itaq;

PAulus apostolus Iesu Christi, per uolūtatem dei.] Non meis meritis, siue à Christo missus, nō sine dei uoluntate. r ¶ Secūdum promissionē uitæ quæ est in Christo Iesu.] Cōdignum exhibens promissione seruitium. s ¶ Timotheo charissimo filio.] Charissimo, id est, cæteris chariori. t ¶ Gratia & misericordia & pax à deo patre & Christo Iesu domino nostro.] Talis est salutatio Pauli, ut in ea omnia patris & Christi bñficia memorentur. u ¶ Gratias ago deo meo.] Deo qui nos talem in alterutrū docuit charitatem. x ¶ Cui seruio à progenitoribus in conscientia pura.] Omīs origo mea coluit unū Christū, non maliuolentia, sed legis æmulatione uastabam. y ¶ Quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die desiderans te uidere.] Et charitatem ostendit, & iugiter orandi præbet exemplum. z ¶ Memor lachrymarum tuarum ut gaudio implear.] Quas pro me abunde profudisti, ut & me ad tristiciam prouocares: quas tua adopto præsentia releuari. D a ¶ Recordationem accipiens eius fidei quæ est in te non ficta, quæ habitauit primum in auia tua Loide &c.] Quæ uere te esse in operibus comprobat: Iacob.2.d sicut Iacobus definiuit, & quæ ad te ex auitæ successionis institutione, quasi hæreditario iure descendit. b ¶ Et matre tua Eunice.] Quia prior credidit. c ¶ Certus sum autem quod & in te. Propter quā causam admoneo te.] Quia cōprobaui fidem tuam, commoneri indiges, non doceri. d ¶ Vt resuscites gratiā dei.] Quasi tribulationib. dormitātē. e ¶ Quæ est i te per impositionē manuū mearū.] Ad episcopatum scilicet. f ¶ Non enim dedit nobis deus spiritum timoris, sed uirtutis.] Contemnenda pœnas. Ille merito humana supplicia uidetur formidare q peccant, ut alibi dicit: Rom.13.c Si aūt malefeceris, time. g ¶ Et dilectionis &c.] Siue pro domino siue pro alterutro. Libenter etiam moriamur, ut omnia sobria mente faciamus.

Noli itaq;

A Noli itáq; erubescere testimonium domini nostri,neq; me uinctũ eius, sed cõllabora euangelio secũndum uirtutẽ dei, qui nõs liberauit & uocauit uocatione sua sancta,nõn secundum opera nostra,sed secundum propositum suum & gratiam quæ data est nobis in Christo Iesu ãnte tempora secularia.Mãnifestata est autem nũc per illuminãtionem saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidem mortem : illuminauit autem uitam & incorruptionem pẽr euangeliũ, in quõ positus sum ego prædicator et apostolus et magister gẽtium.Ob quãm causam etiam hæc patior,sed nõn confundor. Sciõ enĩ cui credidi & certus sum, quia potens est depõsitum meum seruare in illum diem. Fõrmam habe sanorũ uerborum quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu. Bonum dẽpositum custodi per spiritum sanctum qui habitat in nobis. Scis ẽnim hoc quod auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt,ex quibus est Phygelus & Hermogenes. Dẽt misericordiam dominus Onesiphori domui, quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit,sed cũm Romã uenisset,sollicite me quæsiuit & inuenit. Det illi dominus inuenire misericordiam à domino in illa die. Et quanta Ephesi ministrauit mihi,tu melius nosti.

Cap. II

TV ergõ fili mi cõfortare in gratia quæ est in Christo Iesu,& quæ audisti à me per multos testes, hęc cõmẽnda fidelibus hominibus qui idonei erũt & alios docere. Lãbora sicut bonus miles Christi Iesu. Nemõ militans deo, implicat se negocijs secularibus, ut ei placeat cui se probauit.Nam & qui certãt in agone,non coronabitur nisi legitime certauerit.Laborantẽ agricolam õportet primum de fructibus accipere.Intellige quæ dico.Dabit

a ¶ Noli itaq; erubescere testimoniũ domini nostri,neque me uinctum eius.] Quia nihil confusione dignum Christus exercuit:sed nec ego quẽ nosti,ob aliquod crimen,sed propter deum hæc omnia quæ patior sustineo. b ¶ Sed collabora euangelio.] Tua conuersatione siue doctrina. c ¶ Secũdum uirtutem dei.] Quæ sua causa adiuuat laborantes. d ¶ Qui nos liberauit &uocauit uocatione sancta.] Scilicet à peccatis. e ¶ Nõ secundũ opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiã, quæ data est nobis in Christo Iesu.] Quia proposuit nos gratis saluare per Christũ. f ¶ Ante tempora secularia.] Quantũ ad præscientiam dei, ante secula iã donauit. Nam homines solent filijs parare prædia, priusquam nascãtur. g ¶ Manifestata ẽ autem nunc.] Quæ ante latebat. h ¶ Per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi.] Verbis scilicet & exemplis. i ¶ Qui destruxit quidẽ mortem, C illuminauit autẽ uitam & incorruptionem.] Doctrina sua & conuersatione destruxit peccata, quæ mortem hominis generabant, & ostendit quomodo uita & incorruptio quæratur. k ¶ Per euangeliũ.] Volentes docuit,non coegit inuitos. l ¶ In q̃ positus sum ego prædicator & apostolus & magister gentium.] Ad comparationem aliorum possũt dici magistri. Ad comparationem nemo magister uerus. m ¶ Ob quam causam hæc patior.] Nõ ob aliquod crimen,sicuti nos pati Petrus hortatur dicens:Nemo uestrum patiatur quasi homicida,si 1.Pet.4.d autem ut Christianus,non erubescat. n ¶ Sed nõ confundor.] Hic non erubescis in catenis, cum nos in solis opprobrijs confundimur. o ¶ Scio enim cui credidi & certus sum,quia potens est.] Scio enim eum fidelem & potentem. p ¶ Depositũ meum seruare in illũ diem.] Apud me ipse quod deposuit, conseruabit: siue qđ ego apud illum cõmendo,restituet in futuro. q ¶ Formam habe sanorum uerborũ quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu.] Secundum meam formam uide & doce,quam à me breuiter accepisti,quomodo integre credere & alterutrum diligere debeamus. r ¶ Bonum depositum meum custodi per spiritũ sanctum qui habitat in uobis.] Quod apud te per spiritum sanctum commendauit, adiutorio eius depositum custodi. s ¶ Scis enim hoc quod auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phygelus & Hermogenes.] Idcirco te commoneo,quia quos non putabam me dereliquerunt. t ¶ Det misericordiam dominus Onesiphori domui, quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam nõ erubuit.] Vituperat desertores,& laudat permanentes, ut deterreat ab imitatione mala,& ad exemplum prouocet bonum. u ¶ Sed cũ Romam uenisset, sollicite quæsiuit & inuenit:det illi domin⁹ inuenire misericordiã à domino in illa die. Et quanta Ephesi ministrauit mihi,tu melius nosti.] Idcirco inuenit, quia sollicite quæsiuit,unde & ostẽditur,q̃ idcirco non omnes quærentes inueniũt,quia negligenter inquirunt. C

Cap. II

TV ergo fili mi confortare in gratia quæ est in Christo Iesu, & quæ audisti à me p̃ multos testes.] Siue præsentib⁹ multis, tibi dedi mandata qualiter docere debeas : siue quæ dixi multis prophetarum exemplis & testimonijs confirmaui. D y ¶ Hæc commenda fidelibus hominib.] Qui fideliter possunt gratiam dei dispensare : hoc est solius dei causa prædicare. z ¶ Qui idonei erũt & alios docere.] Nõ solum ipsi facere, sed & alios erudire. a ¶ Labora sicut bonus miles Christi Iesu.] Ideo milites dicimur, quia hostes habemus, contra quos laboriose debem⁹ dimicare. b ¶ Nemo militãs deo, implicat se negocijs secularibus, ut ei placeat cui se probauit.] Comparatione militantiũ utitur, ut ostendat multo magis nos à negocijs secularibus liberos esse debere, ut Christo placeamus : cum etiam seculi milites à reliquis actibus uacent,ut possint imperatori suo placere perfecte. c ¶ Nam & qui certat in agone, non coronabitur, nisi legitime certauerit. Laborantem agricolam &c.] Alia comparatione idipsum dicit. Multi enim certant, sed ille solus qui tota uirtute uicerit, coronatur. d ¶ Laborantem agricolam oportet primum de fructibus accipere. Intellige &c.] Ne diceret : unde ergo uicturus sum, si me totum occupauero in doctrinas ostendit eum primitias fructuum à populo debere accipere, præter mercedem quam à domino accipiet in futuro. e ¶ Intellige quæ dico : dabit enim tibi dominus in omnibus intellectum . Eorum quæ propter quærentes occasionem, comparationis uelamine fuerant obumbrata.

co.Dabit enim tibi dominus in omnibus intellectũ.Memor ẽsto dominũ Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid secundum euangelium meum, in qũo laboro usq; ad uincula quasi male operãs, sed uẽrbum dei non est alligatum. Ideó omnia sustineo propter electos, ut ẽt ipsi salutem consequantur quę est in Christo Iesu cum gloria cœlesti. Fidẽlis sermo, nam si commortui sumus,& conuiuemus:si sustinẽmus,& conregnabimus: si negáuerimus, & ille negabit nos:si non credimus,ille fidelis permanet:negare seipsum non potest.Hæc commône testificans coram deo.Nôli contendere uerbis: ad nihil eñ utile est,nisi ad subuersionem audientium. Sõllicite autem cura teipsum probabilem exhibere deo,operãrium inconfusibilem, rẽcte tractantem uerbum ueritatis. Prôphana autẽ & uaniloquia deuita.Multum enim proficiunt ad impietatem,sermô eorum ut cancer serpit. Ex qũibus est Hymenæus & Philetus,qui à ueritate exciderunt,dicẽntes resurrectionem iam factam,& subuerterunt quorundam fidem.Sed firmũm fundamentum dei stat, habens signaculum hoc. Cognôuit dominus qui sunt eius,& discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomẽ domini.In mãgna autem domo,non solũm sunt uasa aurea & argentea, sed & lignẽa & fictilia: & qũædam quidem in honorem,quædam autem in contumeliam . Si quis ergo se emundauerit ab istis, erit uas in honorem sanctificatum,& utile domino ad omne opus bonum paratum. Iuuenilia autem desideria fuge : sectare ueró iusticiam, fidem, spem, charitatem, & pãcem cum his qũi inuocant dominum de corde puro . Stultas autem & sine disciplina quæ

A a ¶ Memor esto dominum Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid.] Hoc cõtra illos qui carnis resurrectionẽ negant, consequenter etiam Christi negabant. sed & aduersus illos qui negant Christum in carne uenisse, quos Ioannes antichristos appellat. b ¶ Secundum euãgelium meum.] Secundum quod me prædicare non nescitis. c ¶ In quo laboro usque ad uincula quasi male operãs.] Non tamen male. d ¶ Sed uerbum dei non est alligatum.] Quia & præsentes fiducialiter doceo,& literis absentes cõfirmare non cesso. e ¶ Ideo omnia sustineo ꝓpter electos] Ideo tribuni auxiliũ petiui, ac postea Cæsarem appellaui,ut ꝑ me confirmentur, cũ has passiones potuerim moriendo finire. f ¶ Vt & ipsi salutem cõsequantur, quæ est in Christo Iesu cum gloria cœlesti.] Quæ salus in Christo, est non nuda sed gloria uestita : nec terrena gloria,sed cœlesti. g ¶ Fidelis sermo: nã

B si commortui sumus, & conuiuemus.] Veritatis ratione subnixᵒ. Si enim à uitijs & uoluptatibus sumus commortui Christo, uiuemus cũ illo. Alioquin quomodo sperare poterimus hoc? h ¶ Si sustinemᵒ & conregnabimus.] Si sustinuerimus cũ necesse fuerit quod ille sustinuit,tũc demum regnare poterimus simul. i ¶ Si negauerimus,& ille negabit nos: si nõ credimus, ille fidelis permanet: negare seipsum non potest.] Siue credamus, siue non credamus, non aliud potest exhibere singulis ꝙ promisit,quia ueritas contra se nõ faciet, ne se negare uideatur. k ¶ Huc commone testificans coram deo.] Sub testificatione dei constringe. l ¶ Noli contendere uerbis.] Sine testimonijs scripturarum huiusmodi etiam contentio non ædificat, sed destruit audientes : putant enim omnia acumine & subtilitate subsistere : Siue noli uerbis uincere sed factis. m ¶ Sollicite autem cura teipsum probabilem exhibere deo.] Ante oĩa hoc labora, ut talem te apud deũ exhibeas, quo merito possit tibi populus obaudire. n ¶ Operarium inconfusibilem.] Ita uiue ne dicta factis deficientibus erubescãt. o ¶ Recte tractantem uerbum ueritatis.] Ille recte tractat, qui exemplis sua dicta confirmat. Ornamentum enim uitæ, doctrina : firmamentum uerbi, opus. p ¶ Prophana autem & uaniloquia deuita : multum enim proficiunt ad impietatem.] Irreligiosas hæreticorum fabulas qui negant resurrectionem, per quas utiq; iudicis timore sublato, ad omnem impietatẽ, & ad cun-

cta crimina peruenitur. q ¶ Et sermo eorum ut cancer serpit.] Cancer dicitur uulnus quod in mammillis nascitur fœminarum, cui nisi cito subuentũ fuerit, cum uirus ad cor serpendo peruenerit, nullum remedium est. Ita & hæreticorum sunt uitanda colloquia, ne per aures irremediabiliter uulnerẽt mẽtes. r ¶ Ex quibus est Hymenæᵒ & Philetus qui à ueritate exciderunt.] Nomina signat, ut nouerit quos debeat præcauere. s ¶ Dicentes resurrectionẽ iam factam,& subuertunt quorundam fidem.] In filijs, siue ossa uiuificata in Ezechiele Israelis interpretabantur de captiuitate collecta quasi resurrexisse. t ¶ Sed firmum fundamentũ dei stat, habens signaculum hoc.] In quorum corde fides Christi erat fundata, nõ sunt seducti uel moti: & hoc qa dei essent habentes iudicium, sicut Moysi tempore suo in quo Dathã & Abiron subuersi sunt: non simul cum impijs perierũt, deo illos esse optimos cognoscẽte, ut in Numeri scriptum est li- Num.16.

D bro. u ¶ Cognouit dominus q sunt eius, & discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen domini.] Vt Sion simul pereat cum iniquis. x ¶ In magna autẽ domo.] Magnam domũ, non ecclesiã dicit, ut quidam putant, quæ nõ habet maculam neq; rugam, sed mũdum. Vnde ait Hieremias: O Israel ꝙ magna est domus domini &c. In qua sunt zi- Baruch.3.

zania mixta cum tritico: nam resurrectionem negantes, in ecclesia esse non possunt. y ¶ Non solum sunt uasa aurea & argentea.] Preciosa & fortia z ¶ Sed & lignea & fictilia.] Infirma. a ¶ Et quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam: si quis ergo se emundauerit ab istis, erit uas in honorem sanctificatũ, & utile domino ad omne opus bonum paratum.] Si quis se à doctoribus hæreticis mundauerit,& crediderit in resurrectionem futuram, iudicium dei, per omne opus bonum implere studet. b ¶ Iuuenilia autem desideria fuge.] Quia hi ex senioribus esse non possunt, si hæc agãt quæ grauitati non conueniunt Christianæ,& à iuuenibᵒ uincuntur si habeant leuitatem. c ¶ Sectare uero iusticiam, fidem, spem, charitatem.] Hic fidem integritatem dicit. d ¶ Et pacem.] Illam pacem quæ religioni debetur. e ¶ Cum his qui inuocant dominum de corde puro.] Beati mundo corde, de quibus dicitur: quid me uocatis deum,& non facitis quæ dico? f ¶ Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quia generãt lites.] Stultæ oẽs & sine disciplina legis sunt quæstiones.

¶ Seruum

na quæstiones deuita: sciens quia generant lites. Seruum autem domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt ueritati, ne quando det illis deus pœnitentiam ad cognoscendam ueritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius uoluntatem. Cap. III.

HOc autem scito, quia in nouissimis diebus instabunt tẽpora periculosa, & erũt homines seipsos amantes: cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus nõ obediẽtes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate, proditores, proterui, tumidi, & uoluptatũ amatores magis quam dei. Habentes speciem quidem pietatis: uirtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita. Ex his enim sunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur uarijs desiderijs: semper discentes & nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes. Quemadmodum autem Iamnes & Iambres restiterunt Moysi: ita & hi resistunt ueritati, homines corrupti mente: reprobi circa fidem, sed ultra non proficient. Insipientia enim eorum manifesta erit omnibus: sicut & illorum fuit. Tu autem assecutus es meam doctrinam: institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconij, Lystris: quales persecutiones sustinui, & ex omnibus eripuit me dominus. Et omnes qui pie uolunt uiuere in Christo Iesu persecutionem patientur. Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes & in errorem mittentes. Tu uero permane in his quæ didicisti, & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris. Et quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem quæ est in Christo Iesu. Omnis enim scriptura diuinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo dei, ad omne opus bonum instructus.

Cap. IIII.

Testificor

A a ¶ Seruum autem domini non oportet litigare.] Seruus est Christi, qui non clamauit neque contendit neque audiuit quisquam uocem eius, secundum quod de eo propheta prædixit. b ¶ Sed mansuetum esse ad omnes.] Nõ solum ad amicos. c ¶ Docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt ueritati.] Omnes semper docere patienter, nõ in furore sed cum modestia. d ¶ Ne quãdo det illis deus pœnitentiam ad cognoscendã ueritatẽ, & resipiscant à diaboli laqueis à quo captiui tenentur ad ipsius uoluntatem.] Non de dei bonitate dubitat, sed de accipientiũ prauitate. Det illis deus perpetuam, mitem, blandamque correptionẽ, ut accepta ratione resipiscãt. Simul & contra Nouatianos pœnitentiæ negatores, qui hæreticos cõuersos ueniam non posse consequi perhibent.

Cap. III.

HOc autem scito, quia i nouissimis diebus instabũt tempora periculosa.] B Non sit tibi mirum quod quotidie peiora ueniunt. f ¶ Et erũt homines seipsos amantes.] Non dei gloriam, sed sua quærentes. g ¶ Cupidi, elati.] Auari & in auaritia iactabundi. h ¶ Superbi blasphemi.] Cum nolint discere, doctrinam usurpant. i ¶ Parentibus non obediẽtes: ingrati, scelesti, sine affectione.] Veteribus scilicet doctoribus, qui eos per euangelium genuerunt. k ¶ In pace, criminatores.] Pacis sanctorum. l ¶ Incõtinentes, immites, sine benignitate.] In omnibus uitiis. m ¶ Proditores.] Inuicem occupantes. n ¶ Proterui, tumidi &c.] Sollicitudo indicium est abundantioris amoris: qui enim seculi uoluptates quàm domini præcepta libentius audit aut loquitur, talis est. o ¶ Habentes speciem quidem pietatis.] In habitu uel doctrina. p ¶ Virtutẽ autem eius abnegantes.] Ipsam rem operibus abnegãtes. q ¶ Et hos deuita.] Ne corrumpant mores bonos, colloquia praua. r ¶ Ex his enim sunt qui penetrant &c.] Illas capiunt quæ sunt oneratæ peccatis, impunitatem illis ac ueniam promittentes: siue infirmas mentes quæ fœminis comparantur. s ¶ Quæ ducuntur uarijs.] Noua semper discere cupientes. t ¶ Semper discentes & nunquam ad scientiam ueritatis perueniunt.] Quia nihil definitum tenent: quisque traditiones uult tenere diuersas, non probatas. Ab uno enim dicta ab alio destruuntur. u ¶ Quemadmodum autem Iamnes & Iambres restiterũt Moysi: ita & hi resistunt ueritati.] C Sicut illi per Magicæ artis præstigias: ita & isti per argumentorũ fallaciam. Simulque ostendit Moysi ueritatis fuisse doctorẽ aduersus obtrectatores ueteris testamenti. x ¶ Homines corrupti &c.] Tam moribus corrupti quam circa fidem reprobi. y ¶ Sed ultra &c.] De omnibus hæreticis dicit, sed de his quos tunc cito nouerat in spiritu destruendos. Cæterũ ipse inferius quosdam in peius profecisse prædixit. z ¶ Insipientia enim eorũ manifesta &c.] Cõfessi sũt, se dei digito superatos. a ¶ Tu aũt assecutus es meã doctrinã &c.] Plus tibi crede de me quam illis: siue idcirco tibi non timeo, quia scio te doctrinam & uirtu D tem meam optime cognouisse. b ¶ Persecutiones, passiones &c.] Ex his potuisti cognoscere, me nihil propter homines facere qui tanta sum passus. c ¶ Et ex omnibus eripuit me dominus.] Ita & te de omnibus eripiet, si sequaris. d ¶ Et omnes qui pie uolunt uiuere in Christo, persecutionẽ patientur.] Non solũ ego, sed & omnes qui non occidunt animas in adulando. Timendum ergo nobis est, ne non pie uiuamus, qui nihil patimur propter deũ. e ¶ Mali autẽ homines & seductores proficiẽt in peius, errantes & in errorem mittentes.] Hoc de adulatoribus dicit, qui dũ à stultis hominibus diliguntur magis decepti decipiunt siue de hæreticis accipiendum. f ¶ Tu uero permane in his quæ didicisti.] Nolo ista te terreant uel seducant. g ¶ Et credita sunt tibi.] A deo per nos. h ¶ Sciens à quo didiceris, & qui ab infantia sacras literas nosti.] Siue à uero apostolo, siue per legem à deo. i ¶ Quæ te possunt instruere ad salutẽ.] Sine fide enim Christi, iam non sufficiunt ad salutem. k ¶ Omnis enim scriptura diuinitus inspirata utilis est &c.] Ideo data est legis instructio, ut eius cõsilio cuncta facientes, iuste iusta faciamus.

Cap. IIII.

TEstificōr coram deo & Christo Iesu qui iudicaturus est uiuos & mortuos, & per aduentum ipsius & reguum eius: prædica uērbum, insta opportune importune, ārgue, obsecra, increpa in omui patientia & doctrina. Erit enim tempūs cum sanam doctrinam uō sustinebunt, sed ād sua desideria coaceruabuut sibi magistros pruriēntes auribus, & à uēritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. Tu uēro uigila, in omnibus labora, opūs fac euāgelistę, miuisteriū m tuum imple: sobrius esto. Egō enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat. Bonum cērtamen certaui, cursum consummaui, fidem seruāui. In reliquō reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Nōn solum autem mihi, sed & his quī diligunt aduentum eius. Festinā ad me uenire cito. Demas euim me dereliquit diligeus hoc seculū, & abījt Thessalonicam. Crescēns in Galatiam: Titus in Dalmatiam: Lucas est mecum solus. Mārcum assume & adduc tecum, est enim mihi utilis in ministerio. Tychicum autem misi Ephesum. Penulām quā reliqui Troade apud Carpum ueuieus affet tecum & libros, maxime autem & membranas. Alexandēr ærarius multa mala mihi ostendit, reddet illi dominus secundū opera eius, quēm & tu deuita. Vālde enim restitit uerbis nostris. In prima mēa defensioue uemo mihi affuit, sed omnes me dereliqueruut, nou illis imputetur. Dominūs autē mihi astitit & coufortauit me, ūt per me prædicatio impleatur, & audiaut omnes gentes, & liberātus sum de ore leonis. Liberāuit me dominus ab omni opere malo, & saluūm faciet in regnum suum cœleste: cui gloriā in secula seculorum: Amen. Saluta Priscum & Āquilam & Onesiphori domum. Erastus remansit Coriuthi. Trōphimum autem reliqui infirmum Mileti. Festina aute hyemem ueuire. Salutant te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia & fratres omnes. Dōmiuus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia uobiscum. Amen.

A a TEstificor coram deo & Christo Iesu qui iudicaturus est uiuos & mortuos &c.] Cōtestatur illum per uniuersa quæ credit religio Christiana ut uerbū dei instanter annunciet. Qui iudicaturus est uiuos & mortuos. Quia uiuos inueniet, mortuos suscitabit. b ¶ Prædica uerbum: insta opportune, importune.] Opportunum est libenter audire. Importunum est inuito prædicare. c ¶ Argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.] Argue peccantes, contestare ne peccent. Increpa resistētes: sed hæc omnia cum patiētia & secundum doctrinam. d ¶ Erit tempus cum sanam doctrinā non sustinebūt.] Veram & pfectā: sicut Israel audire noluit pphetas. e ¶ Sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros &c.] Tales magistros inquirēt, qui ea dicunt quæ ipsi audire desiderant, ut securi delinquant. f ¶ Prurientes auribus.] Qui delectare desiderant, non cōpungere. B g ¶ Et à ueritate quidē auditum auertent: ad fabulas autem cōuertentur.] A ueritate legis quæ uitia damnat, ad rationes humanas, quæ deū ut pium nō uindicaturum esse cōcinnāt. h ¶ Tu uero uigila, in omnibus labora.] Quæ ad utilitatem pertinent audientium. i ¶ Opus fac euangelistæ.] Verbum tuum, operibus cōformetur. k ¶ Ministerium tuum imple: sobrius esto.] Episcopatus scilicet. Nō enim semper ero in corpore ut ualeam cōmonere. l ¶ Ego enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat.] Mortem suam, sacrificium deo futurum dixit, ut eum ad martyrium prouocet. m ¶ Bonum certamen certaui, cursum consummaui.] Modo iam confidenter hoc dicit, in extremo uitæ limite constitutus: comparatione autem utitur in agone certantium. n ¶ Fidem seruaui.] Fidem suscepti officij in finem usq; seruaui. o ¶ In reliquo reposita est mihi corona iusticiæ, quā reddet mihi dominus in die illa iustus iudex.] Qui nouit me usq; ad mortem pro iusticia dimicasse. p ¶ Nō solum autem mihi.] Quia non personis debetur meritum, sed labori. q ¶ Sed & his qui diligunt aduentum eius.] Qui gaudent aduenisse Christum & iusticiam docuisse. Siue qui sic agunt ut aduentum domini libenter expectent. r ¶ Festina ad me uenire cito. Demas me dereliquit diligens hoc seculum & abijt Thessalonicam.] Necesse erat ut diligens seculum, non amantem seculum relinqueret. Omne enim animal ad sibi simile coniungitur. C s ¶ Crescens in Galatiam: Titus in Dalmatiā: Lucas est mecum solus.] Isti missi sunt, non deseruerunt. t ¶ Marcum assume & adduc tecū: est enim mihi utilis in ministerio. Tychicum autem misi Ephesum.] Verbi dei, uel cuiuslibet necessitatis. u ¶ Penulam quā reliqui Troade apud Carpum, ueniens affer tecum & libros: maxime autem & mēbranas.] Non dixit penulā meam: potuit enim conuersus aliquis, ad pedes eius inter cætera imposuisse uendendam. x ¶ Alexander ærarius multa mala mihi ostēdit, reddat illi dominus secundū opera eius.] Quoniam uerbis dei restitit, cū habebant rationem. y ¶ Quem & tu deuita.] Monet caueri latrantes. D z ¶ Valde enim restitit uerbis nostris.] Si nostris restitit, quāto magis tuis? a ¶ In prima mea defensiōe nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur.] Quando primum cœpi euangelium defendere. b ¶ ¶ Dominus mihi astitit & confortauit me.] Cum dicit sibi dominum in omnibus affuisse, ne timeat cohortatur. c ¶ Vt per me prædicatio impleatur & audiant omnes gentes.] Non quod ego mori timerem. d Et liberatus sum de ore leonis &c.] Persecutoris. e ¶ Liberauit me dominus ab omni opere malo.] Ab insidiantium malignitate. f ¶ Et saluum faciet in regnum suum cœleste.] Quomodo hic liberat, ita in regnum ducit. g ¶ Cui gloria in secula seculorum.] Ob hæc omnia. h ¶ Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. Festina ante hyemem uenire &c.] Hic probatur quia non propter sanitatem carnalem tantum apostoli curabant, sed ut etiam signa monstrarent, quia hic suum discipulum non curauit. i ¶ Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo.] Quia carne mortuus, spiritualiter uiuis.

Cōmentariorum in epistolam ad Timotheum finis.

AD TITVM

Paulus seruus dei Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem electorum dei et agnitionem ueritatis: quæ secundum pietatem est in spem uitæ æternæ: quam promisit qui non mentitur deus ante tempora secularia: manifestauit autem temporibus suis uerbum suum in prædicatione: quæ credita est mihi secundum præceptum saluatoris nostri dei: Tito dilecto filio secundũ communem fidem: Gratia & pax à deo patre & Christo Iesu saluatore nostro. Huius rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt, corrigas: & constituas per ciuitates presbiteros: sicut & ego disposui tibi: Si quis sine crimine est, unius uxoris uir, filios habens fideles non in accusatione luxuriæ: aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut dei dispensatorem: non superbum, non iracundum, non uinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum: sed hospitalem, benignum, sobrium, iustum, sanctum, continentem, amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem: ut potens sit exhortari in doctrina sana: & eos qui contradicunt arguere. Sunt enim multi etiam inobedientes, uaniloqui & seductores: maxime autem qui de circumcisione sunt: quos oportet redargui, qui uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. Dixit quidam ex illis proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ: uentres pigri. Testimonium hoc uerum est. Quam ob causam increpa illos dure, ut sani sint in fide: non intendentes iudaicis fabulis & mandatis hominum auersantium se à ueritate. Omnia munda, mũdis: coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum: sed

A COMMENTARIA IN EPISTOLAM ad Titum.

Paulus seruus dei.] Non peccati. b ¶ Apostolus Iesu Christi.] Non omnis seruus apostolus. Ideo autem Christi: quia ab ipso missus fuerat prædicare. c ¶ Secundum fidem electorum dei & agnitionem ueritatis &c.] Secundum eam fidẽ, qua credentes electi sunt, cum cognoscerẽt ueritatem, quæ agnitio nõ ex merito est, sed ex dominica ueritate.

d ¶ Quam promisit q non mentitur deus.] Si non mentitur, non exhibet aliud q̃ quod promisit, iustis, scilicet & iniustis: quãuis hominibus durum esse uideat. e ¶ Ante tẽpora secularia.] Ante omnia tempora apud se proposuit per filium saluare credentes. f ¶ Manifestauit aũt temporib. suis uerbum suum.] Tũc manifestauit consilium suum, quãdo præsciuerat factũ esse

B omnem scilicet mundum à iusticia diuersum. g ¶ Prædicatione quæ credita est mihi secundum præceptum saluatoris nostri dei.] Quo Paulum & Barnabam segregare præcepit ut gentibus prædicarẽt. h ¶ Tito dilecto filio secundum cõmunem fidem, gratia & pax à deo patre & Christo Iesu saluatore nostro &c.] Secundum fidem filius, non natura. i ¶ Huius rei gratia reliqui te Cretæ: ut ea quæ desunt corrigas & constituas per ciuitates presbyteros sicut & ego disposui tibi.] Quæ desunt, recto tenore corrige, & tũc demum presbyteros poteris ordinare cum omnes in ecclesia fuerint recti. k ¶ Si quis sine crimine est, unius uxoris uir.] Notandum quod in sacerdote etiam aliis licita prohibentur. l ¶ Filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ: aut non subditos.] Ne non possit audenter corripere delinquentes: siue ut experimentum eius doctrinæ, de domus suæ disciplina noscatur.

m ¶ Oportet enim episcopum sine crimine esse sicut dei dispensatorem.] Ipsum dicit episcopũ quem superius presbyterum nominauit. n ¶ Sicut dei dispensatorẽ.] Si ergo humanarũ legum dispensatores presbyteri quæruntur & iusti, quales esse debent qui diuina iura dispensant? o ¶ Non superbum, non iracundum, uiolentum, non percussorem non turpis lucri cupidum.] Non debet discipulus Christi percutere: qui percussus est, & nõ

C repercussit. Non turpe lucrum adulando sectari, terrenum scilicet qui cœlestia & diuina promittit. p ¶ Sed hospitalem.] Primo uitia damnauit, ut uirtutes inferret secundum consuetudinem scripturarum. q ¶ Benignum.] Vt hospites non cum tristicia, sed cum beniuolentia suscipiat.

r ¶ Sobrium, iustũ, sanctum, cõtinentẽ.] Incõtinentiã uel continentiam nunq̃ nominat apostolus, nisi in causa luxuriæ: iustum iudicio, cõtinentia sanctum: ne quia unius uxoris fecerat mentionẽ, locum incontinentiæ dedisse putaretur. s ¶ Amplectentem eum qui secundũ doctrinam est fidelẽ sermonẽ.] Diligentem doctrinam & semper inde loquentem non fabulas seculares & uanas. t ¶ Vt potens sit exhortari &c.] Talis eligendus est, qui exhortari possit, & contradicentes arguere in doctrina sana, quæ sanat audientes, siue quæ nulla falsitate corrupta est.

u ¶ Sunt enim multi etiam inobediẽtes, D
uaniloqui & seductores.] Apostolicæ doctrinæ non obtemperantes, & ad nullum profectum loquẽtes. x ¶ Maxime autem qui de circumcisione sunt.] Qui humanas potius traditiões obseruãt q̃ diuina mandata. y ¶ Quos oportet redargui, qui uniuersas domos subuertunt &c.] Quæ iam superflua temporibus Christi: ceremonias autẽ Iudæorum ab eis doceri dicit.

z ¶ Dixit quidã ex illis proprius ipsorum propheta.] Callimachus scilicet. Vide quales sunt, qui etiam à suis tale testimonium promerentur. a ¶ Cretenses semper mendaces.] Amantes mentiri, noxii oratores, pariter ociosi. b ¶ Malæ bestiæ: uentres pigri.] Ideo ferias & ocia libenter admittant. c ¶ Testimoniũ hoc uerum est. Quam ob causam, increpa illos dure, ut sani sint in fide: non intendentes &c.] Traditionibus humanis, de quibus dominus in euangelio Iudæis loquitur: secundũ Esaiã, dominum non in corde sed in labiis honorãtes. Matth. 5.a
d ¶ Auersantium se à ueritate.] Noui scilicet testamẽti. e ¶ Omnia munda mundis.] Quia adhuc secundum legem immunda uocabant. f ¶ Coinquinatis autem & infidelibus.] Coinquinati & infideles sunt, qui non credunt iugum legis à collo credentiũ dñm abstulisse, id est, omnia quæ temporaliter fuerant instituta. g ¶ Nihil est mundũ.] Eorum quæ in scientia eorum, immunda iudicantur.

¶ Sed

sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia. Confitentur se nosse deum, factis autē negant: cum sint abōminati & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

Cap. II.

TV aūtem loquere quæ decent sanam doctrinam. Senēs ut sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia. Anūs similiter in habitū sanctō non criminatrices, nōn multo uino seruientes, bene dōcentes, ut prudentiam doceant. Adolescentūlas, ut uiros suos ament, filios suos diligant, prudentes, castas, sobrias, domūs curam habentes, benignās, subditas uiris suis: ut non blasphemetur uerbum dei. Iuuēnes similiter hortare ut sobrij sint. In ōmnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum, in dōctrina, in integritate, in grauitate. Vērbum sanum, irreprehensibile, ūt is qui ex aduerso est uereatur, nihil habens malum dicere de uobis. Seruōs dominis suis subditos esse, in omnibus placentes non cōntradicentes, non frāudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes, ut dōctrinam saluatoris nostri dei ornēt in omnibus. Apparūit enim gratia dei & saluatoris nostri omnibus hominibus, erūdiens nos, ut abnegantes impietatem & secularia desideria, sobriē & iustē & pie uiuamus in hoc seculo, expectāntes beatam spem & aduēntum gloriæ magni dei & saluatoris nostri Iesu Christi, qui dēdit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populū acceptabilē, sectatorē bonorum operum. Hæc lōquere & exhortare, & argūe cum omni imperio. Nēmo te contemnat.

Cap. III.

ADmōne illos principibus & potestatibus subditos esse: dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse. Nēminem blasphemare, nōn litigiosos esse, sed modestos, omnēm ostendentes mansuetudinē ad omnes homines. Erāmus enim aliquando & nos insipientes, increduli, errantes, seruiētes desiderijs & uoluptatibus uarijs: in malicia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. Cūm autem benignitas & humanitas

A a ¶ Sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia.] Etiam in hoc ipso. b ¶ Confitentur se nosse deum, factis autem negant.] Se melius Christum dicunt nosse ut ex lege promissum: sed factis eius aduentum negant: cum se sine legis auxilio putant iustificari non posse.

c ¶ Cum sint abominati & incredibiles, & ad omne opus bonū reprobi.] In sola cōfessione legis religiosiores se dicunt, cum illa non faciant quæ quæruntur.

Cap. II.

TV autem loquere quæ decēt sanam doctrinam.] Quæ ad uitam pertinent Christi. e ¶ Senes ut sobrij sint, pudici, prudētes: sani in fide: in dilectione, in patientia.] Hic senes ætate & ordine possunt intelligi, ecclesiæ præcipue seniores, quib. omnibus formā præbere necesse est. f ¶ Anus similiter.] Quæ ad aliarum eligebātur exemplum. g ¶ In habitu sancto non criminatrices.] Habitus enim nō sanctus est, de quo alibi

B dicit: Non tortis crinibus, & reliqua. h ¶ Non multo uino seruientes.] Sed paruo utentes. i ¶ Bene docentes &c.] Docere illis permisit, sed fœminas, & hoc non in ecclesia sed priuatim. k ¶ Adolescentulas, ut uiros suos ament &c.] Non alienos, siue ideo dicit, ne altæ quæ eutinentes erant, non diligerent uiros suos, & uerbum dei tanq̄ dissidium prædicans culparetur. l ¶ Domꝰ curam habentes.] Ne uiros suos in aliquo contristarent. m ¶ Benignas, subditas uiris suis: ut non blasphemetur &c.] Ne uel ipsæ blasphement, si gentes sunt, uel alij uidentes eas peiores effectas q̄ fuerant ante fidem. n ¶ Iuuenes similiter hortare ut sobrij sint.] Auferentes ab eis causam luxuriæ. o ¶ In omnibus.] Quæ iunguntur, siue non solum corpore sed & mente. p ¶ Teipsum præbe exemplum bonorū operum.] Ne exemplo destruas uerbum, & ut audenter corripias delinquētes. q ¶ In doctrina in integritate, in grauitate.] Quu solum modo doceri potest: integritas uero nec muneribus corrumpitur nec acceptione personæ. r ¶ Verbum sanum, irreprehensibile.] Nullius adulationis accensione languens. s ¶ Vt is qui ex aduerso est uereatur nullū malum habens dicere de uobis.] Qui tibi potest contradicere si qd in te tale notauerit. t ¶ Seruos dominis suis subditos esse &c.] Quæ imperant iusta. u ¶ Non contradicentes.] Ne murmurationem facientes, & mercede priuemini, & homini existatis ingrati. x ¶ Nō fraudantes sed omnibus fidem bonam ostendentes.] Siue in his quæ illis cōceduntur, siue ut in opere ostendant bonū esse quod credunt. y ¶ Vt doctrinā saluatoris nostri dei &c.] Dñi eorū operibus laudantur. z ¶ Apparuit enim gratia dei &c.] Nullam cōditionem excipit. a ¶ Erudiens nos, ut abnegantes impietatem & secularia desideria.] Seculare est omne desideriū carnale & omnis habitatio temporalis. b ¶ Sobrie.] Perfecte, domino dicente: Attendite ne grauentur corda uestra i crapula & ebrietate & curis huius uitæ. c ¶ Iuste & pie uiuamus &c.] Iusticia non temperatur nisi pietas adiungatur. d ¶ Expectan-

D tes beatam spem.] Qui eius mādata seruauerint. e ¶ Et aduentū gloriæ magni dei &c.] Spiritū dicit magnum deum, quia ipsius expectamꝰ aduētū. f ¶ Qui dedit semetipsum ꝑ nobis &c.] Quia se dedit, caueamus ne beneficiū eius inane & irritum faciamus. g ¶ Hæc loquere & exhortare.] Omnis sermo tuus in hac exhortatione consistat. h ¶ Et argue cum omni imperio.] Acriter argue eos qui ita non uiuunt. i ¶ Nemo te contemnat.] Talē te exhibe ne contemni possis. Vita enī autoritatem tribuit uerbo.

Cap. III.

ADmone illos principibus & potestatibus subditos &c.] Non ad aliquod malum. l ¶ Neminem blasphemare.] Ne illos quidem qui merētur. m ¶ Non litigiosos esse, sed modestos.] Ne uicem reddendo pronocent litem. n ¶ Omnē ostendentes mansuetudinem &c.] Non solū ad bonos uel ad amicos. o ¶ Eramus enim aliquando & nos insipientes &c.] Ne desperent correptiōe sua, opponit exemplū se, quia & nos fuimus, inquit, tales: debemus igitur patienter eorū insipiētiam tolerare. p ¶ Cum autē benignitas &c.] Siue largitas misericordia dei, siue secundum hominem Christus.

¶ Per

A a ¶ Per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti.] Quia nos spiritus sanctus per baptismum renouauit. b ¶ Quem effudit in nos abunde per Iesum Christum saluatorem nostrum.] Abundantius quàm in ueteri testamento. c ¶ Vt iustificati gratia ipsius, hæredes simus secundũ spem uitæ æternæ.] Non secundum carnalem hæreditatem uitæ temporalis. d ¶ Fidelis est sermo &c.] Ne quis dubitet. e ¶ Et de his uolo te confirmare.] Cõfirmare scientem, nõ instruere ignorantem. f ¶ Vt curent bonis operibus præesse qui credũt deo.] Ad bona opera docẽda præesse. g ¶ Hæc sunt bona & utilia hominibus.] Hæc non illa quæ sequuntur. h ¶ Stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones.] Non uult nos superfluis cõtentionibus implicari, quæ in lege de generationib. oriuntur: sed hæc loqui semper de quib⁹ proficiant audientes. i ¶ Et pugnas legis

B deuita: sunt enim inutiles & uanæ.] Quasi contrariæ oppositiones quas hæretici consectantur.

k ¶ Hæreticum hominem post unam & secundam correptionem deuita, sciens quia subuersus est qui eiusmodi est &c.] Nec circa ipsos nos occupari permittit, si correpti iterum non corrigantur: ne tempus inani contentione perdamus, & aliquid proprio iudicio conatus nihil efficiat: quia unicuiq; manet libertas arbitrij, & funiculis peccatorũ unusquisq; constringitur. l ¶ Cũ misero ad te Artemã aut Tychicũ, festina ad me uenire Nicopolim: ibi statui hyemare. Zenam legisperitum & Apollo sollicite præmitte ut nihil illis desit.] Vt nihil perdant de fructu doctrinæ tardantes. m ¶ Discant autem & uestri bonis operibus præesse ad usus necessarios: ut nõ sint infructuosi.] Idipsũ repetit quod superi⁹ dixerat: Curent bonis operibus præesse credentes. n ¶ Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos &c.] Qui nos fideliter amant, siue qui fidei causa nos amant. Notandum quod excipit apostolus quos salutat. D

C

nitas apparuit saluatoris nostri dei: non ex operibus iusticiæ quæ fecimus nos, sed secundum misericordiam suam saluos nos fecit: per lauacrũm regenerationis & renouationis spiritus sancti: quem effudit in nos abunde per Iesum Christum saluatorem nostrum: ut iustificati gratia ipsius, hæredes simus secundum spem uitæ æternæ. Fidelis sermo est. Et de his uolo te confirmare: ut curent bonis operibus præesse qui credũt deo. Hæc sunt bona & utilia hominibus. Stultas autem quæstiões & genealogias, & contentiones, & pugnas legis deuita. Sunt enim inutiles & uanæ. Hæreticum hominem post unã & secundã correptionẽ deuita, sciẽs quia subuersus est, q eiusmodi est, & delinquit cũ sit proprio iudicio condẽnatus. Cũm misero ad te Arteman aut Tychicum, festina ad me uenite Nicopolim: Ibi enim statui hyemare. Zenam legisperitum & Apollo sollicite præmitte, ut nihil illis desit. Discant autem & uestri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi. Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia dei cum omnibus uobis. Amen.

Commentariorum in epistolam ad Titum finis.

COMMENTARIA IN EPISTOLAM ad Philemonem.

Aulus uinctus Iesu Christi.] In carcere uel in catenis. p ¶ Philemoni dilecto adiutori nostro, & Apphiæ charissimæ.] In euangelio adiutrici. Apphia uero soror uel coniunx creditur. q ¶ Et Archippo cõmilitoni nostro.] Hic diacon⁹ erat, de quo ad Colossenses ait: Dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti ut illud impleas. r ¶ Et ecclesiæ quæ in domo tua est. Gratia uobis & pax à deo &c.] Cum omni gratiarum actione & cũ gaudio exorat. s ¶ Gratias ago deo meo &c. audiens charitatem tuã & fidẽ.] Quæ nobis in bonis operibus innotescit. t ¶ Quam habes in domino Iesu & in omnes sanctos.] Qui diligit caput, necesse est eum omnia diligere mẽbra. u ¶ Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis operis boni in Christo Iesu.] Omnes sanctos diligis, intantum, ut omnes boni nostrorum in Christo euidenter te fidelem esse cognoscant. x ¶ Gaudium enim magnum habui & consolationem in charitate tua: quia uiscera sanctorum requieuerũt per te frater.] Quos hospitio recipiens refecisti. y ¶ Propter quod multã fiduciã habens in Christo Iesu imperandi tibi.] Cũ nobis causa ipsi⁹ dederit fiduciam imperandi, tamen charitate faciendi obsecrare malumus quàm iubere. z ¶ Quod ad rẽ pertinet.] Quod ad rem pertinet rei Christianæ. a ¶ Propter charitatem magis obsecro cum talis sis ut Paulus senex: nũc autẽ & uinct⁹ Iesu Christi.] Moribus talis, qualis ille, qui in senectute etiã pro Christo uincula non recusat. b ¶ Obsecro te pro filio meo &c.] Quando erat gentilis uel carnalis.

Col. 4. d

AD PHILEMOMEM

AVLVS uinctus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto adiutori nostro, & Apphiæ sorori charissimæ, & Archippo cõmilitoni nostro, & ecclesię quæ in domo tua est: Gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Grãtias ago deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens charitatem tuam & fidem quàm habes in domino Iesu & in omnes sanctos: ut cõmunicatio fidei tuæ euidẽs fiat in agnitione omnis operis boni in Christo Iesu. Gaudium enim magnum habui & consolationẽ in charitate tua: quia uiscera sanctorum requieuerunt per te frater: Propter quod multam fiduciã habens in Christo Iesu, imperãdi tibi quod ad rem pertinet: propter charitatẽ magis obsecro cum sis talis ut Paulus senex nunc autem & uinctus Iesu Christi: obsecro te pro meo filio quem genui in uinculis

Onesimo

¶ Te

A a ¶ Tu autem illum ut mea uiscera suscipe.] Velut filium nostrum charissimum. b ¶ Quem ego uolueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in uinculis euangelij.] Ex hoc cognosce qualis sit, qui mihi ita placuit ut tua uice ministraret. c ¶ Sine cōsilio autem tuo nihil uolui facere.] Ita loquit ut eū ad ipsum remittat, siue ut magis eius utilitas commendetur. d ¶ Vt ne uelut ex necessitate bonum tuum esset sed uoluntarium.] Notandum quod neminem uoluerit necessitate boni aliquid facere, ne mercedem amitteret. e ¶ Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, ut in æternum illum reciperes.] Forte hoc dei prouidentia procurauit. f ¶ Iam non ut seruum, sed pro seruo charissimum fratrem.] Iam enim non quasi ex necessitate seruus, sed quasi frater uolūtarius. g ¶ Maxime mihi: quanto autem magis tibi: & in carne & in domino.]
B

Cui & carnaliter & secundum fidem debet obsequium. C
h ¶ Si ergo me habes socium, suscipe illum sicut me.] Si me diligis, ita illum suscipe sicut me: quia ego illum diligo sicut te. i ¶ Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa. Ego Paul⁹ scripsi manu mea: ego reddam ut non dicam tibi quod & teipsum mihi debes. Ita frater ego te fruar in domino: refice uiscera mea in Christo. Confidēs in obedientia tua scripsi tibi: sciens quoniā & super id quod dico facies. Simul autem & para mihi hospitium. Nam spero per orationes uestras donari me uobis.] Hic ostenditur, quia prima uice sit ex urbe dimissus. k ¶ Salutat te Epaphras cōcaptiu⁹ me⁹ in Christo Iesu: Marcus, Aristarchus, Demas & Lucas adiutores mei. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro &c.] Non alicuius criminis causa, sed fidei societate.
D

Onesimo, qui tibi aliquando inutilis fuit: nunc autem & mihi & tibi utilis quem remisi tibi. Tu autem illum ut mea uiscera suscipe. Quem ego uolueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in uinculis euangelij. Sine consilio autem tuo nihil nolui facere: uti ne uelut ex necessitate bonum tuum esset, sed uoluntariū. Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, ut in æternum illum reciperes: iám non ut seruū, sed pro seruo charissimum fratrem, máxime mihi, quanto autē magis tibi, & in carne & in domino. Si ergo me habes sociū, suscipe illum sicut me. Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa. Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddam: ut nō dicam tibi quod & teipsum mihi debes. Ita frater ego te fruar in domino, refice uiscera mea in Christo. Confidens in obedientia tua scripsi tibi: sciens quoniam & super id quod dico facies. Simul autem & para mihi hospitium. Nam spero per orationes uestras donari me uobis. Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu: Marcus, Aristarchus, Demas & Lucas adiutores mei. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Amen.

COMMENTARIORVM IN OMNES PAVLI EPISTOLAS

FINIS.

DIVI HIERONYMI AD PAVLINIANVM IN LIBRVM DIDYMI de spiritu sancto Præfatio.

VM in Babylone uersarer:& purpuratæ meretricis essem colonus:& iure Quiritum uiuerem: uolui garrire aliquid de spiritu sancto, & cœptum opusculum, eiusdem urbis pontifici dedicare: Et ecce olla illa quæ in Hieremia post baculum cernitur à facie Aquilonis cœpit ardere: & phariseorum conclamauit senatus,& nullus scriba uel fictus, sed omnis quasi indicto sibi prælio doctrinarum, aduersum me imperitiæ factio coniurauit. Ilico ego uelut postliminio Hierosolymam sum reuersus: & post Romuli casam & ludorum lupercalia, diuersorium Mariæ & saluatoris speluncam aspexi. Itaq; mi Pauliniane frater, quia supradictus pótifex Damasus qui me ad hoc opus primus impulerat, iam dormit in Christo: tam tuo quàm uenerabilium mihi ancillarum Christi, Paulæ & Eustochij nunc adiutus oratu:canticum quod cantare non potui in terra aliena: hic à uobis in Iudæa prouocatus immurmuro, augustiorem multo locum existimans, qui saluatorem mundi, quàm qui fratris genuit parricidam. Et ut autorem titulo fatear: malui alieni operis interpres existere, quàm (ut quidam faciunt) informis cornicula, alienis me coloribus adornare. Legi dudum cuiusdam libellos de spiritu sancto, & iuxta Comici sententiam, ex Græcis bonis, Latina uidi non bona. Nihil ibi dialecticum, nihil uirile atq; districtum, quod lectorem uel ingratis in assensum trahat: sed totum flaccidum, molle, nitidum, atq; formosum & exquisitis hincinde odoribus pigmentatum. Didymus uero meus, oculum habens sponsæ de Canticorum: & illa lumina quæ in candentes segetes sublimari Iesus præcepit, procul altius intuetur:& antiquum nobis morem reddidit, ut uidens uocetur propheta. Certe qui hunc legerit: Latinorum furta cognoscet, & contemnet riuulos, cum cœperit haurire de fontibus. Imperitus sermone est & non scientia: apostolicum uirum ex ipso sermone exprimens, tam sensuum nomine quàm simplicitate uerborum.

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO LIBER PRIMVS, DIVO Hieronymo interprete.

MNIBVS quidem quæ diuina sunt, cum reuerentia & uehementi cura oportet intendere, maxime autem his quæ de spiritus diuinitate dicuntur: præsertim cum blasphemia in eum sine uenia sit, ita ut blasphemantis pœna tendatur nó solum in omne præsens seculum, sed etiam in futurum. Ait quippe saluator, blasphemanti in spiritum sanctum nó esse remissionem, neq; in isto seculo, neq; in futuro. Vnde magis ac magis oportet intendere: quæ scripturarum de eo relatio sit: ne in aliquem saltem per ignorantiam blasphemiæ error obrepat. Expedierat quidem fideli & timido moderanti uires suas magnitudinem præsentis quæstionis silentio præterire: & rem plenam periculo, non in suum discrimen attrahere. Verum quoniam quidam temeritate potius, quàm recta uia etiam in superna eriguntur, & hæc de spiritu sancto iactitant, quæ neq; in scripturis lecta, neq; à quoquam ecclesiasticorum ueterum usurpata sunt, compulsi sumus creberrimæ adhortationi fratrum cedere, quæcq; sit nostra de ea opinio, etiam scripturarum testimonijs comprobare, ne imperitia tanti dogmatis hi qui contraria opponunt, decipiant eos qui sine discussione solicita, in aduersariorum sententiam statim pertrahuntur. Appellatio spiritus sancti & ea quæ monstratur ex ipsa appellatione substantia: penitus ab his ignoratur qui extra sacram scripturam philosophantur. Solummodo enim in nostratibus literis, &

notio eius & uocabulum refertur, tam in nouis quàm in ueteribus. Veteris quippe testamenti homo Dauid, particeps eius effectus, orabat ut in se permaneret dicens: Spiritũ tuum sanctum ne auferas à me. Et Danieli adhuc puero suscitasse dicitur deus spiritum sanctum, quasi iam habitantem in eo. Necnon etiam in nouo testamento, hi uiri qui deo placuisse referuntur, spiritu sancto pleni sunt. Ioannes quippe adhuc in matris utero sanctificatus exultat. Et Iesus à mortuis resurgens, cum insufflasset in faciem discipulorum ait: Accipite spiritum sanctum. Plena sunt uolumina diuinarum scripturarum his sermonibus, quorum congeriem in præsenti opere digerere supersedi: quia difficile non est ex his quæ assumpsimus unumquemq; lectorem sibi similia reperire. Nemo autem suspicetur alium spiritum sanctum fuisse in sanctis uiris ante aduentum domini: & alium in apostolis cæterisq; discipulis, & quasi nomina in differentibus esse substantijs. Possumus quidem testimonia de diuinis literis exhibere: quia idem spiritus & in apostolis & in prophetis fuerit. Paulus in epistola quam ad Hebræos scribit: de psalmorum uolumine testimonium proferens ab spiritu sancto id dictum esse commemorat. Et sicut dicit hic spiritus sanctus: Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare corda uestra &c. In fine quoque Actuum apostolorum cum Iudæis disputans ait: Sicut spiritus sanctus locutus est per Esaiam prophetam ad patres nostros, dicens auditione audietis, & non intelligetis. Neque enim Paulus alium habens spiritum sanctum, hæc de eo scripsit, qui in prophetis ante aduentum domini alius fuit: sed de eo cuius & ipse particeps fuit, & omnes qui in fide consummatæ uirtutis ferebantur. Vnde & cum articulo eius meminit, quasi solitarium & unum esse contestans: ubi dicit non simpliciter πνεῦμα ἅγιον: hoc est spiritus sanctus, sed cum additamento articuli τὸ πνεῦμα ἅγιον: hoc est hic spiritus sanctus. Et Esaiam prophetasse commemorat cum articulata uoce διὰ τὸ πνεῦμα ἅγιον, id est per hunc spiritum sanctum, & non simpliciter πνεῦμα ἅγιον. Petrus quoque in eo sermone quo præsentibus persuadebat, Oportuerat, inquit, impleri scripturam, quam locutus est spiritus sanctus, id est τὸ πνεῦμα ἅγιον, per os Dauid de Iuda, ostendens & ipse eundem spiritum, & in prophetis & in apostolis operatum. Plenius de hoc in consequentibus tractabimus, cum dicere cœperimus, nõ solum dominum uerbum factum esse ad prophetas, sed & spiritum sanctum, quia & inseparabiliter possidetur, cum unigenito filio dei. Ipsa uox spiritus sancti, non est uacua appellatio, sed subiacentis essentiæ demonstratrix, patri filioq; socia, & à creaturis penitus aliena. Cum enim creaturæ in uisibilia & in inuisibilia, id est in corporalia & in incorporalia partiantur, nec de corporalibus substantijs est spiritus sanctus, animæ & sensus habitator, sermonis & sapientiæ & scientiæ effector, nec de inuisibilibus creaturis. Hæc quippe omnia, sapientiæ & cæterarum uirtutum & sanctificationis capacia sunt. Ista uero substantia de qua nunc sermo est, sapientiæ & scientiæ & sanctificationis effectrix est. Neq; enim inueniri potest aliqua in spiritu sancto fortitudo, aut operatio sanctificationis uirtutisq;, quam ab extraneo quodam sustineat, quia istiusmodi natura, mutabilis est. Porro spiritus sanctus, confessione omnium immutabilis est sanctificator, scientiæ diuinæ & uniuersorum attributor bonorum, & ut breuius dicam, ipse subsistens in his bonis quæ à domino largiuntur. Nam eundem euangelij locum Matthæus Lucasq; describens, alter ex his ait, Quanto magis pater cœlestis dabit bona petentibus se? Alter uero, Quanto magis pater uester cœlestis dabit spiritum suum sanctũ petentibus se? Ex quibus apparet spiritum sanctum plenitudinem esse donorum dei, & ea quæ diuinitus administrantur non absque eo subsistere, quia omnes utilitates, quæ ex donorum dei gratia suscipiuntur, ex isto fonte demanant. Quod autem substantialiter bonum est, non potest extraneæ capax esse bonitatis, cum ipsum tribuat cæteris bonitatem. Igitur manifestum est, non à corporalibus tantum, sed & ab incorporalibus creaturis extraneum esse spiritum sanctum: quia cæteræ substantiæ hanc substantiam sanctificationis accipiunt, iste uero non tantum non est capax sanctificationis alienæ, sed insuper attributor est & creator. Denique qui communione fruuntur, participes dicuntur spiritus sancti, sanctificati utique ab eo. Perspicue enim scriptum est, quod spiritui gratiæ, in quo sanctificatus est, contumeliam faciens, graui punietur peccato. Si autem sanctificatus est per communionem spiritus sancti, ostenditur quod ipse particeps eius fuerit, & largitor eius sanctificationis spiritus sanctus. Apostolus

A stolus quoque ad Corinthios scribens: & enumerans eos qui regnum cœlorum sunt consecuturi,
addit dicens: Et hæc quidem fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in no-
mine Iesu Christi & in spiritu dei nostri. Spiritum dei non alium asserens esse quàm spiritum
sanctum. Etenim in consequentibus idem approbat, dicens: Nemo in spiritu dei loquens, dicit
anathema Iesu, & nemo dicit dominum Iesum, nisi in spiritu sancto: spiritum dei, spiritum san-
ctum esse confirmans. Si igitur sanctificator est: non mutabilis, sed immutabilis substantiæ o-
stenditur. Immutabilem autem substantiam dei tantum & unigeniti filij eius, manifestissime tra
dunt diuina eloquia: conuertibilem & mutabilem omnem creaturarum substantiam prædican-
tia. Ergo quoniam substantia spiritus sancti non conuertibilis sed inconuertibilis demonstrata
est: non erit creaturæ ὁμούσιος. Esset quippe & creatura immutabilis, si cum patre poneretur &
filio: eandē habens inconuertibilitatē. Omne enim quod alieni boni capax est: ab hac substan
tia separatur. Tales autem sunt cunctæ creaturæ: deus uero cum bonus, fons & principium bo-
norum est: facit igitur eos bonos, quibus se impertit, bonus ipse non factus ab alio, sed subsi-
stens: ideo capabilis, non capax. Vnigenitus quoque filius, eius sapientia & sanctificatio non fit
sapiens, sed sapientes facit: & non sanctificatur, sed sanctificat. Vnde & ipse capabilis est, & non
capax. Cum igitur inuisibilis creatura, quam rationabilem & incorporalem substantiam uoca-
ri consuetudinis est, non sit capabilis, sed capax: si enim capabilis esset, nullius boni capax esset,
per se simplex ipsa subsistens & alterius boni receptatrix: participatione habeat bonum, & non
de his quæ habentur ab alijs, sed de his quæ habent alia intelligatur, patre & filio habitis ma-
gis quàm habentibus: creatura uero habente, & non habita: de spiritu quoque sancto retracte
mus, & si quidem ipse quoque participatione alterius sanctimoniæ sanctus est, connumeretur
cæteris creaturis. Si uero sanctos facit capaces sui: cum patre ponatur & filio. Quod autem ab
alijs capiatur spiritus sanctus, & non alia capiat, & nunc & in sectarum uolumine prout potui-
mus expressimus: & ex omni scriptura sermonem nostrum affirmare perfacile est. Beatus quo-
B que Apostolus ad Ephesios scribens ait: In quo & credentes signati estis spiritu promissionis
sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ. Si enim signantur quidam spiritu sancto, formam
& speciem eius assumentes: ex his est spiritus sanctus, quæ habentur & non habent: habenti-
bus illum signaculo eius impressis. Ad Corinthios quoque idem scribens: Nolite, inquit, con-
tristare spiritum sanctum, in quo signati estis: signatos esse contestans eos qui susceperāt com-
munionem spiritus sancti. Quomodo enim disciplinæ & uirtutis assumptor, signaculum & fi-
guram (ut ita dicam) in suum sensum recipit eius scientiæ, quam assumpsit: sic & is qui spiritus
sancti particeps efficitur, per communionem eius fit spiritualis pariter & sanctus. Ipse spiritus
sanctus, si unus de creaturis esset: saltem circunscriptam haberet substantiam: sicut uniuersa
quæ facta sunt. Nam & si non circunscribantur loco & finibus, inuisibiles creaturæ: tamen pro-
prietate substantiæ finiuntur. Spiritus autem sanctus cum in pluribus sit: non habet substan-
tiam circunscriptam. Mittens quippe Iesus prædicatores doctrinæ suæ, repleuit eos spiritu, &
insufflans in faciem eorum: Accipite, inquit, spiritum sanctum, & euntes docete omnes gentes,
quasi omnes cunctis gentibus mitteret. Neque enim omnes apostoli, ad omnes gentes pari-
ter sunt profecti, sed quidam in Asiam, quidam in Scythiam, & alij in alias dispersi nationes,
secundum dispensationem illius quem secum habebant spiritus sancti, quomodo & dominum
dicentem: uobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi. His & illud con-
gruit: Accipietis uirtutem superuenientis spiritus sancti in uos, & eritis testes mihi in Hierusalem,
& in omni Iudæa & Samaria, & usque ad extremum terræ. Si ergo hi in extremis finibus terræ
ob testimonium domini constituti, distabāt inter se longissimis spacijs: aderat autem eis inhabi
tator spiritus sanctus, incircunscriptam habens substantiam, demonstratur angelica uirtus ab
hoc prorsus aliena. Angelus quippe qui aderat, uerbi gratia, Apostolo in Asia oranti: non pote-
rat simul eodem tempore adesse alijs in cæteris partibus mundi constitutis. Spiritus autem san-
ctus non solum seiunctis à se hominibus præsto est, sed & singulis quibusque angelis, principati-
bus, thronis, dominationibus inhabitator assistit: & ut homines sanctificans, alterius quàm sunt
homines est naturæ, sic & alias creaturas sanctificans, alius ab earum est substantia, quoniam

omnis creatura non ex ſua ſubſtantia,ſed ex communione alterius ſanctitatis,ſancta perficitur. Dicti ſunt quidem ſancti angeli in euangelio ſaluatore dicente, uenturum eſſe filium hominis in maieſtate ſua & patris,& ſanctorum angelorum.Et Cornelius in Actibus apoſtolorum à ſancto angelo ſcribitur accepiſſe reſponſum, ut Petrum ad ſe Christi diſcipulum uocaret. Verum ſancti ſunt angeli participatione ſpiritus ſancti, & inhabitatione unigeniti filij dei, qui ſanctitas eſt & communicatio patris. De quo ſaluator ait: Pater ſancte. Si igitur angeli non ex propria ſubſtantia ſancti ſunt,ſed ex participatione ſanctæ trinitatis, alia angelorum oſtenditur à trinitate eſſe ſubſtantia. Vt enim pater ſanctificans, alius eſt ab his qui ſanctificantur: & filius eſt alius ab his quos efficit ſanctos, ita & ſpiritus ſanctus alterius eſt ſubſtantiæ ab his quos ſui largitione ſanctificat. Si uero hæretici propoſuerint ex natura conditionis ſuæ angelos ſanctos eſſe:conſequenter coguntur dicere ὁμουσίους eſſe trinitati,& inconuertibiliter eos iuxta ſubſtantiam ſanctos eſſe. Si autem hoc refugientes,dixerint unius quidem naturæ eſſe cum cæteris creaturis, non tamen eandem habere ſanctitatem, quam homines habent, neceſſario deducentur, ut dicant multo melioris homines eſſe ſubſtantiæ: cum hi per communionem trinitatis habeant ſanctitatem,& angeli propria natura ſancti ab ea ſint alieni. Sed uota ſunt hominum perfectorum,& ad conſummationem ſanctitatis uenientium, æquales angelis fieri. Angeli quippe hominibus,& non homines angelis auxilium tribuunt,miniſtrantes eis ſalutem, & annunciantes eis largiora dei beneficia.Ex quo liquido oſtēditur,honorabiliores & multo meliores eſſe angelos hominibus per germaniorem, ut ita dicam, & pleniorem trinitatis aſſumptionem. Quapropter cum alius ſit ſpiritus ſanctus ab his quæ ipſe ſanctificat, non eſt unius naturæ cum cæteris creaturis quæ eum recipiunt. Si autem alterius eſt naturæ à creaturis, & in propria ſubſiſtit eſſentia:increatus & ineffectus oſtenditur.Multæ ſcripturæ ſunt, quæ ſine ambiguitate conuincant,alterius eum à cunctis conditionibus eſſe naturæ. Quidam etiam ſpiritu ſancto pleni eſſe dicuntur:nemo autem ſiue in ſcripturis,ſiue in conſuetudine plenus creatura dicitur. Neq; enim aut ſcriptura ſibi hoc uendicat, aut ſermo communis, ut dicas plenum eſſe quempiam angelo, throno,dominatione: ſoli quippe diuinæ naturæ,hic conuenit ſermo: dicimus autem uirtutis & diſciplinæ quoſdam eſſe plenos, ut illud: Repletus eſt ſpiritu ſancto: non aliud ſignificantes quàm plenos eſſe conſummatæ atque perfectæ uirtutis.Scriptum eſt de Ioanne: Et ſpiritu ſancto implebitur adhuc ex utero matris ſuæ. Et iterum: Repleta eſt ſpiritu ſancto Eliſabeth. Et poſt alia. Et ſpiritu ſancto repletus eſt Zacharias pater eius. Haud dubium, quin & Ioannes prophetauit. Necnon in Actibus apoſtolorum de multis credentibus qui in unum conuenerant refertur: Repleti ſunt ſpiritu ſancto.Cum autem participabilis ſit ſpiritus ſanctus, ad ſimilitudinem ſapientiæ ac diſciplinæ, non in caſſis nominibus ſcientiæ ſubſtantiam poſſidet, ſed per naturam ſanctificantem & implentem bonis uniuerſa bonus ipſe ſubſiſtit,iuxta quam & repleti quidem ſpiritu ſancto eſſe dicuntur: ut in Actibus apoſtolorum ſcriptum eſt: Et repleti ſunt omnes ſpiritu ſancto, & loquebantur uerbum dei cum fiducia.Quomodo enim qui aliqua diſciplina plenus eſt, quia perfecte eam habet, erudite & ſubtiliter poteſt de ea proferre ſermonem: ſic qui ſpiritum ſanctum conſummate acceperint, ita ut impleantur eo, cum fiducia uerbum dei loquuntur, quia præſens ſpiritus ſanctus dignam deo uocem miniſtrat. Hinc quidam cum ſupercilio ait:Hæc dicit ſpiritus ſanctus.Et apoſtolus,Sed implemini,inquit,ſpiritu ſancto. Et in multis locis Actuum apoſtolorum, pleni fuiſſe ſpiritu ſancto diſcipuli domini ſcribuntur. Conſiderate ergo fratres uiros ex uobis teſtimonium habentes ſeptem, plenos ſpiritu ſancto & ſapientia.Et de Stephano,Cum autem plenus eſſet ſpiritu ſancto,intuens in cœlum uidit gloriam dei,& Ieſum ſtantem à dextris dei.Et de electionis uaſe dicitur. Saulus autem qui & Paulus plenus ſpiritu ſancto, intuens in eum ait. Et in commune de uniuerſis credentibus annotatur. Diſcipuli quoque replebantur gaudio & ſpiritu ſancto. Angeli autem præſentia ſiue alicuius alterius excellentis naturæ quæ facta eſt,non implet mentem atque ſenſum, quia & ipſa aliunde completur. Quomodo enim ex plenitudine quis accipiens ſaluatoris, plenus efficitur ſapientia & uirtute & iuſticia & ſermone dei:ſic qui ſpiritu ſancto plenus eſt, ſtatim uniuerſis donationibus dei repletur,ſapiētia,ſcientia,fide,cæteriſq; uirtutibus. Qui igitur implet uniuerſas creaturas

A tutas quæ tamen possunt uirtutem & sapientiam capere, non est ex his quæ ipse complet. Ex quo colligitur alterius eum esse substantiæ, quàm sunt omnes creaturæ. Diximus & alibi, quia superintelligatur in sancti spiritus substantia etiam plenitudo munerum diuinorum. Denique impossibile est gratiam dei sortiri quempiam, si non habeat spiritum sanctum, in quo approbamus cuncta dei dona consistere. Quod uero is qui habet eum, sermonem quoque sapientiæ & reliqua bona perfecte consecutus sit, & nunc manifeste sermo demonstrat, & paulo ante diximus substantiam bonorum dei spiritum sanctum esse, cum posuimus exemplum: Dabit pater spiritum sanctum petentibus se, & dabit pater bona petentibus se. Nec existimare debemus spiritum sanctum secundum substantias esse diuisum, quia multitudo bonorum dicatur: Impassibilis enim & indiuisibilis atque immutabilis est, sed iuxta differentes efficientias & intellectus, multis bonorum uocabulis nuncupatur, quia participes suos non iuxta unam eandemq́ uirtutem communione sui donet, quippe cum ad utilitatem uniuscuiusque aptus sit, & repleat bonis eos, quibus iudicat se adesse debere. Denique Stephanus primus ille testis ueritatis, & dignus suo nomine, plenus sapientia & spiritu sancto dictus est, sapientia consequenter superintellecta, commorante in eo spiritu sancto, sicut loquitur scriptura: Et elegerunt Stephanum plenum fide & spiritu sancto apostoli. Et, Stephanus autem plenus gratia & uirtute, faciebat prodigia & signa magna in populo. Et adhuc de eodem: Et non ualebant resistere sapientiæ & spiritui qui loquebatur in illo. Plenus enim spiritu sancto uir beatus & fidei effectus est particeps, quæ ex spiritu sancto uenit, iuxta illud: Alij autem fides in eodem spiritu. Et gratiam atq; uirtutem, iuxta eundem spiritum habens, signa & prodigia magna faciebat in populo. Necnon & illis donationibus secundum eundem spiritum affluebat, quæ uocantur curationum gratiæ atque uirtutes. Et hæc enim in enumeratione donorum dei, in spiritu & secundum spiritum, in prima apostoli Pauli epistola ad Corinthios collocantur. Intantum autem Stephanus diuina gratia abundabat, ut nemo contradicentium & eorum qui aduersus eum disputabant, ualerent

B resistere sapientiæ & spiritui qui loquebatur in illo. Erat quippe ex spiritu sancto sapiens. Vnde & ad discipulos suos Iesus perspicue proclamat: Cum introducti fueritis ad principatus & potestates & concilia & synagogas, nolite esse soliciti quid uos oporteat dicere, aut quid loquamini in illo tempore. Dabuntur enim uobis à spiritu sancto sermones sapientiæ, quibus non queant contradicere, ne hi quidem qui uehementer in disputationibus callent. Sed ponamus ipsum testimonium quod ita contexitur, Cum autem introduxerint uos in synagogas ad principatus & potestates, nolite soliciti esse quomodo, aut quid respondeatis. Spiritus enim sanctus docebit uos in eadem hora quæ oporteat dicere. Et in alio euangelio. Ponite ergo in cordibus uestris non præmeditari quemadmodum respondeatis: Ego quippe dabo uobis os & sapientiam, cui non ualeant contradicere, aut respondere. Spiritu uero sancto tribuente apostolis uerba aduersus eos qui euangelio contraibant, dilucide ostenditur in substantia eius superintelligi sapientiæ & scientiæ sermonem. Quomodo autem saluator in illa hora os & sapientiam discipulis largiatur, quibus contradicere non queant, ne hi quidem qui apud homines eloquentissimi putantur, non est huius temporis differere, quia nunc proposuimus ostendere superintelligi semper in spiritu sancto dona uirtutum, ita ut is qui eum habet, donationibus dei plenus habeatur. Vnde & in Esaia, ipse deus cuidam dicit: Ponam spiritum meum super semen tuum, & benedictiones meas super filios tuos. Nunquam enim accipit quisquam spirituales benedictiones dei, nisi præcesserit spiritus sanctus. Qui enim acceperit spiritum sanctum, consequenter habebit benedictiones, id est, sapientiam & intellectum & cætera de quibus ita scribit apostolus: Propter hoc & nos, ex quo die audiuimus, non cessamus orantes pro uobis & deprecantes ut impleamini cognitione uoluntatis eius in omni sapientia & intelligentia spirituali, ambulantes digne deo. Eos enim qui digne sibi per opera & sermones & prudentiam incedunt, impleri ait uoluntate dei, ponentis super eos spiritum sanctum, ut impleantur sapientia & intellectu, & reliquis spiritualibus bonis. Sapientia autem & intellectus quæ in spiritu sancto sunt, à deo dantur. Dominus, inquit, dabit sapientiam, & à facie eius sapientia & intellectus procedit, cum ea sapientia quæ ab hominibus uenit non sit spiritualis, sed carnea & humana. De hac itaque Apostolus

scribit: Non in sapientia carnali, sed in gratia dei conuersati sumus in mundo: carnalem sapientiam dicens quæ in rebus corporeis ex humano subsistit cogitatu. Porro spiritualis sapientia & intellectualis, circa inuisibilia & intellectualia se tenens: per operationem spiritus sancti capientibus se, sui præsentiam tribuit. In multis quoque alijs locis Apostolus memorat in spiritus sancti substantia, dei munera commorari, sicut in illo: Deus autem spei repleat uos omni gaudio & pace in credendo: ut abundetis in spe & uirtute spiritus sancti. Deus autem largitor bonorum, spem quam promisit, reddet in uirtute spiritus sancti, his qui habent illum: gaudio & pace complet eos, qui imperturbatam & sedatam cogitationem possidentes, lætas habent mentes & ab omni perturbationum tempestatate tranquillas. Qui autem in uirtute spiritus sancti prædicta bona fuerint consecuti: etiam rectam fidem in trinitatis mysterio consequentur. In alio quoque loco eiusdem epistolæ: Non est, inquit, regnum dei cibus & potus: sed iusticia & pax & gaudium in spiritu sancto. In spiritu enim sancto iusticiam, id est uniuersam uirtutem, & quam supra diximus pacem, dei gaudio copulatam esse asserens: his qui se audire poterant, manifestissime probat: non alia hæc bona quàm spiritus sancti esse substantiam. Cum ergo hæc bona ex largitione spiritus sancti ad homines ueniant: uocatio gentium quam introduxit per doctrinam euangelicam, acceptabilis & sanctificata redditur in spiritu sancto: quia & in hac sanctificatos & acceptos faciens spiritus sanctus, substantia est bonorum dei. Et qui illo plenus est, uniuersa iuxta rationem agit, docens recte, uiuens irreprehensibiliter; signa atque portenta uere perfecteq; demonstrans. Habet enim fortitudinem spiritus sancti præstantem sibi thesaurum & causam plenitudinis omnium bonorum. Nouit Petrus discipulus domini Iesu, largitionem spiritus sancti donorum dei esse naturam. Ait quippe ad eos qui obiurgabant introitum suum ad Cornelium. Si itaque æqualem gratiam dedit illis deus præbens spiritum sanctum, quomodo & nobis in principio: ego quis eram qui possem prohibere dominum? Et insuper ad suos: Agnitor, inquit, cordium deus, testimonium tribuit eis, dans spiritum sanctum sicut & nobis: & nihil discreuit inter nos & eos, fide mundans corda eorum. In hunc sensum congruit etiam illud quod in multis locis dicitur, spiritum sanctum dari à domino. Iacob puer meus, suscipiam eum, Israel electus meus, suscipiet eum anima mea, dedi spiritum meum in eo. Et adhuc, Qui dat afflatum populo constituto super eam, haud dubium quin terram, & spiritum calcantibus eam. Ostendimus autem supra non alium esse spiritum dei, & alium spiritum sanctum. Paulus quoq;, Charitas, inquit, dei diffusa est in cordibus uestris, per spiritum sanctum qui datus est nobis. Et illud, Quanto magis pater uester cœlestis dabit spiritum sanctum petentibus se. Iste autem spiritus effusus quoque esse à deo super omnem carnem dicitur, ut prophetent & uisiones uideant, qui eum acceperint secundum Ioelem, qui ex persona dei loquitur. Effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij uestri & filiæ uestræ. Effusio quippe spiritus, causa extitit prophetandi, & uidendi sensum pulchritudinemq; ueritatis. Ipsum quoque effusionis nomen, increatam spiritus sancti substantiam probat. Neque enim deus cum angelum mittit, aut aliam creaturam, effundam dicit de angelo meo, aut principatu, aut throno, aut dominatione. In solis quippe his quæ ab alijs participantur, hic sermo consentit, sicut & nunc pauloante de charitate dei diximus, quæ effusa est in cordibus eorum qui spiritum sanctum receperunt. Charitas, inquit, dei diffusa est in cordibus uestris, per spiritum sanctum, qui datus est uobis. Saluator quoque quia & ipse capabilis est, in similitudinem quoque unguenti effusus dicitur, Vnguentum effusum nomen tuum. Nam ut unguentum quod in uase continetur, habet quidem odoris substantiam, sed prohibetur longius spargi, quia uase intrinsecus clauditur, cum autem uas foris fuerit effusum, emittit procul beneolentiam suam: ita Christi nomen bene olens ante aduentum eius, in solo Israelis populo uersabatur, quasi Iudææ uase inclusum. Notus enim, ait, in Iudæa deus, in Israel magnum nomen eius. Quando autem coruscans in carne sua saluator, in uniuersam terram, quin potius in omnem creaturam extendit uocabulum suum, impleto eo quod scriptum est, Quam admirabile est nomen tuum in uniuersa terra, quibus consequenter Apostolus loquitur, Non enim aliud nomen datum est sub cœlo, in quo oporteat saluari nos, Et psalmista ad dominum loquitur, Ma-

A tur. Magnificasti super omnia nomen sanctum tuum: tunc completum est, unguentum effu/
sum nomen tuum. Significat autem effusionis uerbum, largam & diuitem muneris abundan/
tiam. Itaque cum unus alicubi aut duo spiritum sanctum accipiunt, non dicitur effundam de
spiritu meo, sed tunc quando in uniuersas gentes munus spiritus sancti redundauerit. Et ad Ti/
tum Apostolus salutem factam gentibus commemorat. Non ex operibus iustitiæ quæ fecimus
nos, sed per lauacrum secundæ regenerationis & innouationis spiritus sancti, quem effudit su/
per nos abundanter. Et hic enim largam attributionem spiritus, uerbum effusionis ostendit.
Ex quibus uniuersis docemur, capabilem esse spiritus sancti substantiam, & ex hoc increatam.
Capabilem substantiam uocat: quæ capitur à pluribus, & eis sui consortium tribuit: capacem
uero eam quæ communicatione substantiæ alterius impletur: & capiens aliud, ipsa non capi/
tur ab alio. Capabili quippe statim inconuertibile, & inconuertibili æternum est consequens,
quomodo econtrario capienti conuertibile, & conuertibili creabile subsequens est. Nihil ergo
de creaturis inconuertibile, propter quod neque sempiternum est. Non solum igitur quod in
hominibus est rationale, conuertitur & creatur, uerumetiam in omnibus creaturis hæc eadem
conuersio reperitur. Nam & angelorum conuersiones & ruinas, diuina eloquia demonstrant. Li
cet enim multitudo angelorum, & aliarum excellentium uirtutum, in beatitudine & sanctimo/
nia perseuerent, tamen cum in ea, quæ similem habent naturam conuersa sint: dilucide ostendi/
tur in primo eos statu non per immutabilitatem suæ substantiæ, sed per solicitius in domino ser/
uitium permanere. Neq; enim potest coæqualium diuersa esse natura. Nam quia omne genus
hominũ mortale est: & singuli homines mortales sunt: ut è diuerso quoq; si qua de superioribus
immortalia sunt, haud dubium quin omnia in codẽ genere & specie constituta, sint immortalia.
Cum autem hæc se ita habeant, etiam si unus angelus conuertibilis apparuerit, omnes conuerti
biles erunt, licet non sint conuersi in beatitudine perseuerantes: quomodo & cuncta hominum
corpora diuisibilia sunt: quanquam non omnia diuidantur. Quædam enim eorum passa diuisio
B nem, & reliquorum similium sui naturam interpretantur. His ita edissertis, alterius substantiæ à
uisibilibus & inuisibilibus creaturis spiritus sanctus ostenditur. Si autem hoc uerum est: impijssi
me quidam inter omnia connumerant spiritum sanctũ: dicentes in eo quod omnia per uerbum
à deo facta sunt, etiã significari spiritus sancti facturã. Neq; enim unum ex omnibus, sed aliud
extra omnia per substantiam ex utroq; demonstratus est spiritus sanctus. Nam si creatura ut su
perius ostendimus diuidit' in corporalia, & in incorporalia, & conditus est spiritus sanctus: utiq;
aut uisibilis, aut inuisibilis creatura erit, id est, corporalis aut incorporalis. Verũ corpus nequaq;
erit, sicut prius diximus: cũ doceat & scientiam præstet, & à sensu & anima capiatur. Sed neq; in/
uisibilis creatura erit: ut pauloante de eo disputauimus. Vnde & apostolus in epistola quam ad
Hebræos scripsit, alium eum esse ab omnibus angelis demonstrat dicens: Cui enim angelorum
dixit aliquando: sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?
Nónne omnes sunt administratores spiritus, in ministerium missi, propter eos qui accepturi e/
rant salutem? Et post alia: Quomodo nos effugiemus tantam negligentes salutem? Quæ prin
cipium accipiens ad loquendum per dominum, ab his qui audierunt in nos confirmata est, te/
stimonium dante signis & prodigijs & uarijs uirtutibus & spiritus sancti diuisionibus, iuxta su/
am uoluntatem. Hoc enim quod ait, cui angelorum, æque accipitur, ac si diceret, nulli: per angeli
cum nomen significãs omnium substantiam inuisibilium creaturarum. Neq; enim ulli quidem
angelorum & aliæ cuidam rationabili creaturæ dixit deus, sede à dextris meis. In commune ita/
que sermo pronunciat, non esse dictum cuiquam creaturæ, sede à dextris meis. Et hoc in com/
mune de creatura. Et pronuncians de omnibus inuisibilibus creaturis, ait eas esse administratores
spiritus. Propter quod subiecit, Nónne omnes sunt administratores spiritus in ministerium mis/
si? Licet enim non omnes singularim inuisibiles creaturæ missæ sunt, tamen quia eiusdem ge/
neris & honoris aliæ missæ sunt, quodammodo & ipsæ possibilitate sunt missæ, missarum con/
sortes æqualisq; substãtiæ. Quomodo igitur alius est ab uniuersis creaturis dominus, per quem
principium ad loquendum acceperat illa magna salus, cuius negligentes Apostolus nolens nos
esse ait, Quomodo nos effugiemus tantam negligentes salutem, quæ principium accipiẽs ad lo

quendum per dominum ab his qui audierunt in nos confirmata est: Sed & deus qui testimo/ C
niũ perhibet signis & portentis isti saluti: alius est ab omnibus administratorijs spiritibus. Sic &
spiritus sanctus, cuius diuisionibus iuxta uoluntatem eius testimonium perhibet deus, distri/
buens eum, non per concisionis partes, sed per communionem quibus eum præstare decre/
uerit: alterius est & ipse substantiæ ab his in quæ dispartitur effusus. Igitur quoniam approba/
uimus iuxta scripturarum sensum, alium extra omnem creaturam esse spiritum sanctum: in/
cassum imò impie quidam creatum eum esse ostendere uolentes, testimonio utuntur quo om/
nia per uerbum facta referuntur, ut scilicet in omnibus, etiam æterna substantia contineatur.
Et quia ad conditionem eius approbandam etiam propheticum sermonem usurpant dicente
deo, creo spiritum: etiam in hoc eos monstrare debemus prorsus ab intellectu ueritatis alie/
nos. Neque enim de spiritu sancto propositus sermo prophetæ fuit: ut ex ipsa serie & conte/
xtu eloquij intelligitur. Siquidem Amos propheta ex persona dei: Præparare, inquit, ad in/
uocandum deum tuum ô Israel: quoniam ego sum firmans tonitruum & creans spiritum, &
annuncians in homines Christum suum: faciens diluculum & nebulam, & ascendens super ex/
celsa terræ: dominus deus omnipotens nomen eius. Deus enim qui se spiritum condere fue/
rat prælocutus & facere: & tonitruum dixit se firmare, & diluculum & nebulas facere. Si igitur
in prædicta narratione perseueramus: id est, in tonitruo & diluculo & nubibus, eundem nar/
rationis ordinem etiam in spiritu tenere debemus: ut id quod dicitur à deo tale sit: Vt inuoces
me qui deus sum, qui uniuersa procuro, qui & creator sum omnium, qui firmo tonitruum, &
condo spiritum, qui diluculum & nebulam & quasdam utilitates facio hominum: præpara te
ut inuoces ô Israel: ut cum præparatus fueris ad inuocandum, & me oraueris qui supradicta
constituo, felicitate temporum & aliorum bonorum largitionibus perfruaris: me tibi per singu/
los annos omnia iuxta naturæ ordinem ministrante: ut fœcundè annus fluat, ut suis spacijs ho/
rarum momenta decurrant: ut suo tempore tonitrua mugiant, ut salutaris aura opportunis fla/
tibus inspiret. Si uero per allegoriam, tonitruum & diluculum & nebula & creatio spiritus intel/ D
ligantur: non substantiam rei, sed figuratam interpretationem significabunt. Quòd si è diuer/
so opposuerit, manifeste de spiritu sancto hæc dici: quia inferatur ad creationem spiritus, illud
quod sequitur: Et annuncians in homines Christum suum: in Hebræo habetur, annuncians in
hominem loquelam suam: quod scilicet qui creator est omnium, ipse etiam prophetis inspiret,
& suam per eos hominibus indicet uoluntatem. Et ad hoc respondendum est, quia quidam hæ
retici alium extra creatorem dominum patrem saluatoris mentiuntur: hoc impijssime prædican
tes: non sceleratam eorum suspicionem prouidentes à deo percuti dicente: Ego formans toni/
truum & creans spiritum: & alias mundi partes faciẽs & gubernans: annuncio in homines Chri/
stum meum. Et hoc enim prouidentiæ meæ opus super omnia opera mea est: ut non solum eo
rum quæ foris sunt: sed & quæ ad emolimentum animæ & mentis humilitatem pertinent, cau/
sa subsistam. Ergo hoc quod dicitur, creo spiritum: æque arbitror positum ac si diceretur, cre/
ans uentum. Deus quippe flatus hos qui per aeris motum efficiuntur, dispositione sua ducit: se/
cundum illud quod alibi legimus: Qui producit uentos de thesauris suis. Bene autem quod in
ipsa sententia non ait: qui creaui, sed qui creo spiritum. Si enim de substantialitate spiritus san/
cti sermo esset, dixisset utique qui creaui. Neque enim semper eundem creat. Nunc autem con
sequenter de flatu dictum est qui creo: quia non semel uenti facti sunt, sed in eo quod subsi/
stunt quotidie fiunt. Necq enim frustra sine articulo qui in Græco sermone singularitatis signi/
ficator est, nunc spiritus creatus dicitur: quoniam non est sanctus, cum penè semper spiritus san/
ctus cum articulo nominetur, ut in illo αὐτὸ τὸ πνεῦμα, id est, ipse spiritus testimonium perhibet
spiritui nostro. Et alibi, αὐτός ἐστιν τὸ ζωοποιοῦν, id est, ipse est qui uiuificat. Et rursum: Sic & quę
dei sunt, nemo cognouit nisi τὸ πνεῦμα, id est spiritus dei: τὸ γὰρ πνεῦμα, hoc est, spiritus enĩ scru
tatur omnia etiã alta dei. Et multa quæ de scripturis sacris excerpere possibile est. Quod sicubi ra
ro sine articulo nominatur spiritus sanctus: sciendũ est cum additamento eum nominari signifi/
cante magnificentiã eius. Si quidem dicitur aliquando & sine articulo, cũ non ipse per se, sed par/
ticipatio eius ostenditur: utputa spiritus Heliæ, & spiritu ambulate: & quæcunq; his similia sunt.
Quo/

A Quoniam igitur ex his quæ memoraui, & ex multis alijs non eſſe creaturam ſpiritum ſanctum demonſtratum eſt, nuſquam conditionibus connumeratus eſt, ſed ſemper cum patre & filio poſitus: nunc uideamus quam cum utroq; habeat indifferentiam. In fine epiſtolæ ſecundæ quam ad Corinthios ſcribit Paulus, ait: Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti, & charitas dei, & communicatio ſancti ſpiritus ſit ſemper cum omnibus uobis. Oſtenditur quippe ex ſermone præſenti una trinitatis aſſumptio, cum is qui gratiam Chriſti accepit, habeat eam tam per adminiſtrationem patris quàm per largitionẽ ſpiritus ſancti. Datur enim à deo patre & Ieſu Chriſto, iuxta illud: Gratia uobiſcum & pax à deo patre & domino Ieſu Chriſto, non aliam dante gratiam patre, & aliam ſaluatore. Si quidem & à patre & domino Ieſu Chriſto eam dari deſcribit, ſpiritus ſancti cõmunicatione completam. Nam & ipſe ſpiritus dictus eſt gratia, ſecundum illud: Et ſpiritui gratiæ iniuriam faciens, in quo ſanctificatus eſt. In Zacharia quoq; repromittit deus effuſurum ſe, id eſt, abundantiſſime tributurũ Hieruſalem ſpiritum gratiæ & miſerationis. Cum eñ quis ſpiritus ſancti acceperit gratiam, habebit eam datam à deo patre, & à Ieſu Chriſto domino noſtro. Vna igitur gratia patris & filij & ſpiritus ſancti operatione cõpleta, trinitas unius ſubſtãtiæ demonſtrat̃. In alio quoq; loco: Charitas, inquit, dei cũ omnibus uobis, quæ à trinitate & tribuitur & firmat̃. Ait quippe ſaluator: Qui audit uerba mea & ſeruat ea, hic eſt qui diligit me. Qui autem diligit me, diligetur à patre meo, & ego diligam eum. Neq; enim alia dilectio eſt ſaluatoris ſuper his qui amantur, & alia dilectio patris. Deus enim diligit in ſalutem, quia ſic dilexit deus mundum ut filium ſuum unigenitum daret, ut omnis qui credit in ipſum non pereat: ſed habeat uitam æternam. Similiter & filius quia uita eſt, ut tribuat uitam & ſalutem, diligit eos quos uult fieri meliores. Vnde amare ſe dicit eũ qui amatur à patre. Et de eo ponitur in propheta: Et ipſe ſaluabit illos, quia dilexit illos. Hanc dilectionem, fructum eſſe ſpiritus ſancti, conteſtatur Apoſtolus: ſicut & gaudium & pacem, quæ à patre miniſtratur & filio, dicens: Fructus autem ſpiritus, gaudium, pax, charitas. Quæ charitas effuſa eſt in cordibus credentium per ſpiritũ ſanctũ.
B Charitas quippe, ait, dei diffuſa eſt in cordibus ueſtris in ſpiritu ſancto. Omnis quippe qui communicat ſpiritui ſancto, per participationem eius communicat, iuxta illud: Et communicatio ſancti ſpiritus ſit ſemper cum omnibus uobis. Et in alio loco: Si qua communicatio ſpiritus: cum habuerit ſapientiam dei & ſermonem, & in omnibus ueritatem, habebit quoque conſortium ſanctitatis in patre & filio & ſpiritu ſancto. Fidelis autem deus, per quẽ uocati eſtis in communicationem filij eius. Scribit & Ioannes de patre: Si in lumine ambulamus, ſicut ipſe eſt in lumine, communicationem habemus cum illo. Et adhuc: Communicatio autem noſtra cum patre & filio eius Ieſu Chriſto. Igitur quicũq; cõmunicat ſpiritui ſancto, ſtatim cõmunicat patri & filio. Et qui charitatẽ habet patris, habet eam à filio contributam per ſpiritũ ſanctum. Sed & qui particeps eſt gratiæ Ieſu Chriſti, eandem gratiam habet datam à patre per ſpiritum ſanctum. In omnibus enim approbatur eandem operationem eſſe patris & filij & ſpiritus ſancti. Quorum autem una eſt operatio, una eſt & ſubſtantia: quia quæ eiuſdem ſubſtantiæ ὁμοούσια ſunt, eaſdem habent operationes: & quæ alterius ſubſtantiæ & ἀνομοούσια, diſſona atq; diuerſa ſunt. Neq; enim ex his tantũ quæ præmiſimus trinitatis unitas docetur, ſed ex innumerabilibus alijs, de quibus rurſum ſecundũ ſuum ordinẽ pauca ponemus. Arguẽs Petrus Ananiam in eo quod in uenditione agri, cuius ſe totũ preciũ obtuliſſe dicebat, fraudẽ feciſſet ex medio, ſancti ſpiritus unitatẽ ad deũ, non ſecundũ numerum, ſed iuxta ſubſtantiã cõprobauit, dicens: Anania, quare compleuit Satanas cor tuũ ut mentireris ſpiritui ſancto, & abſcõderes de precio agri? Nónne manens tibi manebat, & uenditũ in tua erat poteſtate? Quare poſuiſti in corde tuo hãc rem? Non hominibus mentitus es, ſed deo. Si enim qui domino mentitur, mentitur ſpiritui ſancto, & qui ſpiritui ſancto mentitur, mentitur deo, nulli dubium eſt, conſortium ſpiritus ſancti eſſe cum deo. Et quomodo ſanctitas ſubſiſtit in deo, eodem modo & deitas intelligitur in ſpiritu ſancto. Iſte autem ſpiritus ſanctus, quẽ diximus eiuſdem naturæ eſſe cum patre, etiã à filij diuinitate non differt, ſaluatore dicente diſcipulis: Cum in ſynagogã ad principatus & poteſtates introduxerint uos, nolite ſoliciti eſſe quomodo aut quid reſpõdeatis. Spiritus eñ ſanctus docebit uos in illa hora quid debeatis dicere. Ponite in cordibus ueſtris nõ præmeditari ad reſpõdendũ:

Ego

Ego enim dabo uobis os & sapientiam,cui non poterunt resistere aut cõtradicere. Et in his quippe dicens,non debere eos esse solicitos quid respondeant contradicentibus:quia in eadem hora doceantur à spiritu sancto quid debeant respõdere: statim intulit quæ sit causa fiduciæ: Ponite, dicens,in cordibus uestris non præmeditari ad respondendũ.ego enim dabo uobis os & sapientiam cui nõ poterunt resistere,aut cõtradicere. Cũ enim dixerit in tẽpore respõdendi,doceri eos à spiritu sancto quid debeãt respõdere,in sequẽtibus ait: Ego eñ dabo uobis os & sapientiã &c. Ex quibus ostenditur sapientiam quæ discipulis datur à filio, spiritus sancti esse sapientiam, & doctrinam spiritus sancti,domini esse doctrinam, unumq; naturæ & uoluntatis esse cõsortium spiritus sancti cum filio. Et quia superius demonstratum est socium esse per naturam spiritum unigenito dei & deo patri:filius uero & pater unum sunt,iuxta illud: Ego & pater unum sumus, non diuisa & inseparabilis secundum naturam ostensa est trinitas. In alio quoq; euangelio dicitur:Non enim uos estis qui loquimini,sed spiritus patris uestri qui loquitur in uobis. Si ergo spiritus patris in apostolis loquitur docens eos quæ debeant respondere, & quæ docentur à spiritu,sapientia est quam non possumus aliam præter filium intelligere,liquido apparet eiusdem naturæ spiritum esse cum filio,& cum patre cuius spiritus est. Porro pater & filius unum sunt. Igitur trinitas substantiæ unitate sociatur. Per aliud quoq; scripturarum exemplum, trinitatis unitas & natura & uirtus ostenditur. Filius & manus & dextera & brachium patris dicitur,Sicut cerebro docuimus, ex his uocabulis, unius naturæ indifferentia demonstratur. Spiritus etiam sanctus digitus dei,secundum coniunctionem naturæ patris & filij nominatur. Siquidem in uno de euangelijs aduersus eos qui signis domini detrahebant dicentes: In Beelzebub principe dæmoniorum eijcit dæmonia,sciscitans saluator ait:Si ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij uestri in quo eijciunt?Si autẽ ego in digito dei eijcio dæmonia:ergo superuenit in uos regnum dei. Hunc eundem locum alius euangelista describẽs,loquentem intulit filium: Si autem ego in spiritu dei eijcio dæmonia. Ex quibus ostenditur digitum dei esse spiritum sanctum. Si ergo cõiunctus est digitus manui, & manus ei cuius manus est, & digitus sine dubio ad eius substantiam refertur, cuius digitus est. Verum caue ne ad humilia deiectus, & oblitus sermonis de quo nunc disputatur,depingas in animo tuo corporalium artuum diuersitates:& incipias tibi magnitudines & inæqualitates & cætera corpora maiora uel minora membra confingere,dicens, digitum à manu, & manum ab eo cuius est manus,multis inæqualitatibus discrepare:quia de incorporalibus nũc scriptura loquitur,unitatem tantum uolens,non etiam mensuram substantię demonstrare. sicut enim manus nõ diuiditur à corpore,per quã cuncta perficit & operatur,& in eo est cuius est manus, sic & digitus non separatur à manu cuius est digitus. itaq; reijce inæqualitates & mensuras cum de deo cogitas,& intellige digiti & manus & totius substantiæ unitatem, quo digito, lex in tabulis lapideis scripta est. Per aliam quoq; scripturam,fidei nostræ probationẽ monstrare perfacile est. Solus sapiens dictus est deus,non accipiens ab alio sapientiã, neq; per cuiusdam alterius sapientiæ participationem,sapiens nominatur. Siquidẽ multi sapientes dicuntur,non ex sua natura,sed ex communicatione sapientiæ. Deus uero non alterius sapientię participatione,neq; aliunde sapiens effectus,dictus est solus sapiens,& generans sapientiam, & alios faciens sapientes. Quæ sapientia dominus est noster Iesus Christus,qui dicitur dei uirtus & dei sapientia. Spiritus quoq; sanctus dicitur sapientia. Siquidem & in ueteribus libris refertur, repletũ esse Iesum Naue à domino spiritu sapientiæ. Sicut ergo solus sapiens deus, non accipiens aliunde sapientiam,sed sapientes faciens & generans sapientiam, solus est sapiens extra omnes qui per nuncupationem eius sapientes dicuntur:multitudo quippe sapientium salus mundi, & qui semetipsos cognoscunt,hi sunt sapientes,& rursus cum fueris cum sapiẽtibus,sapiens eris: sic & spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam,dictus est spiritus sapientiæ: hoc enim ipsum quod subsistit,spiritus sapientiæ est,& natura eius, nihil est aliud nisi spiritus ueritatis & spiritus dei, de quibus iam abundanter in sectatum uolumine disputauimus. Vnde ne eadẽ superflue replicemus, contenti simus disputatione præterita.

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO LIBER SECVNDVS, DIVO HIEronymo interprete.

VTA igitur ſpiritus ſapientiæ & ueritatis inſeparabiliter cũ filio eſt, ipſe quoque ſapientia ſubſiſtit & ueritas. Si enim capax eſſet ſapientiæ & ueritatis, in id aliquando deſcenderet ut deſineret habere quod aliunde ſuſceperat, id eſt ſapientiam & ueritatem. Et filius ſapientia & ueritas, ipſe ſubſiſtens non ſeparatur à patre, qui ſolus ſapiens & ueritas, ſcripturarum uocibus prædicatur. Eundẽ circulum unitatis atq; ſubſtantiæ ſpiritus ſancti, ſecundum id quod ſapientiæ & ueritatis eſt ſpiritus, uidemus habere cum filio: & rurſum filium à patris non diſcrepare ſubſtantia. Cum autem filius imago ſit dei inuiſibilis, & forma ſubſtantiæ eius, quicunq; ad hanc imaginem uel formam imaginantur atque formantur, adducuntur ad ſimilitudinem dei: iuxta uires tamen humani profectus, iſtiuſmodi formam & imaginem conſequentes. Similiter & ſpiritus ſanctus cum ſit ſignaculum dei: hi qui formam & imaginem dei capiunt: ſignati per eum, in eo ducuntur ad ſignaculum Chriſti ſapientiæ & ſcientiæ & inſuper fide pleni. Nam diuiſiones operationum ſunt, idem autem ipſe ſpiritus qui operatur omnia in omnibus. Operante ergo patre multiplicem chariſmatum plenitudinem: multiplicat eam filius ſubſiſtentẽ per ſpiritum ſanctũ. Alij enim per ſpiritũ datur ſermo ſapientiæ. Alij uero ſcientię ſecundum eundẽ ſpiritũ. Alij fides in eodem ſpiritu: & cętera quæ ab apoſtolo enumerata ſunt dona, quibus additur: Hæc autem omnia operatur unus atque idem ſpiritus: diuidens ſingulis prout uult. Vnde diſcentes operatricem, & ita dicam diſtributricem naturam ſpiritus ſancti, nõ abducamur ab his qui dicunt operationem & non ſubſtantiam dei eſſe ſpiritum ſanctum. Et ex alijs quoque plurimis locis ſubſiſtens natura demonſtratur ſpiritus ſancti: ut in illo quod apoſtoli ſcribunt: Viſum eſt enim ſpiritui ſancto & nobis: quia hoc quod dicitur uiſum eſt, non operationem ſignificat, ſed naturam: maxime cum & de domino ſimile quid reperiatur: ut, Sicut domino uiſum eſt, ita factum eſt. Denique & ſermones eius ſæpiſſime lectitantur, ut in illo, Ieiunantibus eis & miniſtrantibus, id eſt diſcipulis Chriſti, dixit ſpiritus ſanctus, Separate mihi Barnabam & Saulum in opus quod uocaui eos. Quæ uox diuinitatis & autoritatis index, non creatam, ſed increatam ſubſtantiam monſtrat. Neque enim ſpiritus ſanctus in aliud quoddam opus uocauit Barnabam & Paulum quod non ſit patris & filij, cum miniſterium quod eis commiſit & tradidit ſpiritus, patris & filij ſit miniſterium. Ad Galatas Paulus loquitur, Qui enim operatus eſt Petro in apoſtolatum circumciſionis, operatus eſt & mihi in gentes & Barnabæ. Pariter enim ad nationes ſpiritus ſancti autoritate directi ſunt. Chriſto quoq; operante in apoſtolis, ſpiritus completum eſt miniſteriũ, ut ipſi apoſtoli confitentur ſe in Chriſto loqui, & id quod ſuis oculis uiderunt, & miniſtri facti ſunt ſermonis, id eſt Chriſti, & diſpenſatores myſteriorum dei. Denique quaſi principatum in ſacerdotio poſſidentes, & initiatores fidei à Chriſto ſunt demonſtrati, dicente, Euntes ite & docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti. Et ſicut Apoſtolus ſcribit rectiſſime, Vnus eſt dominus, una fides, unum baptiſma. Quis non ex ipſa cogetur ueritate ſuſcipere indifferentiam ſanctæ trinitatis, dum una ſit fides in patre & filio & ſpiritu ſancto, & lauacrum detur atque firmetur in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti? Non arbitror quemquam tam uecordem atq; inſanum futurum, ut perfectum baptiſma putet quod datur in nomine patris & filij, ſine aſſumptione ſpiritus ſancti: aut rurſus in nomine patris & ſpiritus ſancti, filij uocabulo prætermiſſo: aut certe in nomine filij & ſpiritus ſancti, non præpoſito uocabulo patris. Licet enim quis poſſit exiſtere ſaxei, ut ita dicam, cordis & penitus mentis alienæ, qui ita baptizare conetur, ut unum de præceptis nominibus prætermittat, uidelicet contrarius legiſlator Chriſti: tamen ſine perfectione baptizabit, imò penitus à peccatis liberare non poterit, quos à ſe baptizatos exiſtimauerit. Ex his colligitur quàm indiuiſa ſit ſubſtantia trinitatis, & patrem uere filij eſſe patrem, & filium uere patris filium, & ſpiritum ſanctum uere patris & dei eſſe ſpiritum, & inſuper ſapientiæ & ueritatis, id eſt filij dei,

Hæc est salus ergo credentium, & dispensatio ecclesiasticæ disciplinæ in hac trinitate perficitur. Nam cum saluator discipulos suos ad prædicandum euangelium miserit: & ad dogmata ueritatis docenda pater in ecclesia cõstituisse dicatur, primo apostolos, secundo prophetas, tertio magistros: super hac re etiam apostoli congruente sententia: Et sicut probati sumus à deo ad credendum euangelium: sic loquimur: non ut hominibus placentes, sed deo qui probauit corda nostra: hos eosdem quos Christus magistros esse præcepit, & pater probauit, & spiritus sanctus dispensatores & præpositos in ecclesia constituisse perhibetur. Si quidem cum Miletum Paulus apostolus presbyteros de diuersis locis & plurimis ecclesijs congregasset: Attendite, inquit, uobis & uniuerso gregi super quos spiritus sanctus posuit uos episcopos ad regendam ecclesiam domini, quam acquisiuit per sanguinem suum. Si enim quos Christus ad euangelizandum & baptizandas nationes misit, spiritus sanctus ecclesiæ præposuit patris sententia destinatos, nulli dubium est, unam patris & filij & spiritus sancti operationem & probationem, & consequenter eandem trinitatis esse substantiam. Necnon & illud considerandum, quod in corde & sensu habitare non potest creatura, nisi deus & sermo eius in spiritu sancto, sicut ad quosdam loquitur pater. Inhabitabo in eis, & inambulabo. Et ad ipsum quidam dirigit uocem, Tu autem in sancto habitas laus Israel. Altus quippe in altis habitat uniuersæ conditor creaturæ. Habitat uero & unigenitus filius in mente pura, & corde credentium. Per fidem quippe habitare Christum in interiori homine: in spiritu ait Apostolus, ita scribẽs in spiritu, In interiori homine habitare Christum per fidem in cordibus uestris. Ipse quoque de se loquitur: Viuit in me Christus. Et iterum: Qui in me loquitur Christus. Et saluator, Veniemus, inquit, ego & pater, haud dubium quin ad eum qui præcepta eius seruauerit, & mansionem apud eum faciemus. Porrò sic sermo iste contexitur. Si quis diligit me, sermonem meum seruabit. Et pater meus diliget eum, & ad eum ueniemus, & mansionem apud eum faciemus. In alio quoque loco, omnis natura rationalium creaturarum, domus dicitur saluatoris. Sicut autem super domum suam dominus Iesus, cuius domus sumus nos: ita domus Christi templum dei est, in quo spiritus eiusdem inhabitat dei. Scribens quippe Corinthijs Paulus ait: Nescitis quia templum dei estis, & spiritus dei habitat in uobis? Si autem in domo & templo quo pater & saluator inhabitat, ilico inuenitur & spiritus sanctus, ex hoc indiuisa trinitatis substantia demonstratur. Et post non multa eiusdem epistolæ: Nescitis, inquit, quia corpora uestra templum spiritus sancti sunt, quem habetis à deo? Cum ergo spiritus sanctus, similiter ut pater & filius, mentẽ & interiorẽ hominẽ inhabitare doceatur, non dicam ineptum, sed impium est eum dicere creaturam. Disciplinas quippe, uirtutes dico & artes, & his contrarias perturbationes & imperitias & affectus, in animabus habitare possibile est, non tamen ut substantias, sed ut accidentes. Creatam uero naturam in sensu habitare impossibile est. Quod si uerum est, & spiritus sanctus absque ulla ambiguitate subsistens, animæ est habitator & cordis, nulli dubium est, quin cum patre & filio credi debeat increatus. Ex omnibus igitur quæ præcedens sermo disseruit, incorruptibilis & sempiternus secundum naturam patris & filij, spiritus sanctus demonstratus, uniuersam de se ambiguitatem abstulit, & suspicionem, ne unus de creatis substantijs existimetur, is qui spiritus dei sit, quem exire de patre saluatoris in euangelio uerba declarant. Cum uenerit, inquit, consolator quem ego mittam uobis spiritum ueritatis qui à patre egreditur, ipse testimonium dabit de me. Consolatorem autem uenientem spiritum sanctum dicit, ab operatione ei nomen imponens, quia non solum consolatur eos quos se dignos reppererit, & ab omni tristicia & perturbatione reddit alienos, uerum incredibile quoddam gaudium & hilaritatem eis tribuit, intantum ut possit quis deo gratias referens, quod tali hospite dignus habeatur dicere, Dedisti lætitiam in corde meo. Sempiterna quippe lætitia in eorum corde uersatur, quorum spiritus sanctus habitator est. Iste spiritus sanctus consolator à filio mittitur, non secundum angelorum, aut prophetarum, aut apostolorum ministerium, sed ut mitti decet à sapientia & ueritate spiritum dei, indiuisam habentem cum eadem sapientia & ueritate naturam. Etenim filius missus à patre non separatur, nec disiungitur ab eo, manens in eo & habens illum in semetipso. Quin spiritus ueritatis supradicto modo missus à filio, de patre egreditur, non aliunde ad alia transmigrans. Impossibile quippe

hoc

A hoc pariter & blasphemum est. Si enim hic spiritus ueritatis iuxta naturas corporum certo spacio circumscriptus est, alium deserens locum, ad alium commigrauit. Sed quomodo pater non consistens in loco, ultra omnem corporum est naturam: Ita & spiritus ueritatis nequaquam locorum fine clauditur, cum sit incorporalis, & ut uerius dicam excellens uniuersam rationalem creaturam. Quia ergo impossibile est & impium ista quæ diximus in incorporalibus credere: exire de patre spiritum sanctum, sic intelligendum: ut se saluator de deo exisse testatur, dicens: Ego de deo exiui & ueni. Et sicut loca & commutationes locorum ab incorporalibus separamus: sic & prolationes, intus dico & foris, ab intellectualium natura discernimus: quia istæ corporũ sunt recipientium tactum & habentium uastitates. Ineffabili itaq; & sola fide noto sermone credendum est saluatorem dictum esse exisse à deo, & spiritum ueritatis à patre egredi, loquente: Spiritus qui à me egreditur. Et pulchre, qui de patre, inquit, egreditur. Cum enim dicere posset de deo, siue de domino, siue de omnipotente, nihil horum tetigit: sed ait, de patre, non quod pater à deo omnipotente sit alius: quia hoc scelus est etiam cogitare: sed secundum proprietatem & intellectum parentis, egredi ab eo dicitur spiritus ueritatis. Licet enim ex deo frequenter se dicat exisse saluator: proprietatem tamen & (ut ita dicam) familiaritatem, de qua iam sæpe tractauimus, ex uocabulo magis sibi patris assumit, dicens: Ego in patre & pater in me. Et alibi: Ego & pater unum sumus, & multa alia his similia, quæ in euangelio obseruans lector inueniet. Iste ergo spiritus sanctus qui de patre egreditur: testificabitur, inquit dominus, de me, testimonium simile ferens ei patris testimonio, de quo ait: Testimonium dicit de me, qui misit me pater. Mittente autem filio spiritum ueritatis, quem consolatorem uocauit, simul mittit & pater. Neq; pater mittẽte filio non mittit: cum eadem uoluntate patris & filij spiritus ueniat, saluatore quoq; per prophetam loquente, sicut manifestum esse poterit ei qui totum perlegerit locum: Et dominus misit me & spiritus eius: Si quidem non solum filium, sed & spiritum mittit deus. Sed & apostolus loquitur. Quæ nunc annunciata sunt uobis per eos qui euangelizauerunt uobis, spiritu
B sancto misso de cœlis. Et in libro qui sapientia scribitur, ab his qui diuina charismata consecuti sunt, uox gratias deo perferens destinatur. Quæ autem in cœlis sunt quis inuestigabit? uoluntatem autem tuam, quis cognouit: nisi quod tu dedisti sapientiam & spiritum sanctum tuum misisti de excelsis? Et sic correctæ sunt semitæ eorum, qui super terram erant, & placita tibi edocti sunt homines. Et in præsenti siquidem lectione, non sola sapiẽtia dei, id est unigenitus filius eius datur à patre, sed & spiritus sanctus mittitur. In ipso quoq; euangelio dari prædicatur à patre & mitti spiritus sanctus, saluatore dicente: Et ego rogabo patrem meum & alium paracletum dabit uobis, ut sit uobiscum in æternum, spiritum ueritatis. Et iterum, Paracletus autem spiritus sanctus, quẽ mittet pater in nomine meo, ille uos docebit omnia. Nam & in his sermonibus, alium paracletum dare dicitur pater, non autem alium ab eo, qui à filio mittitur, secundum illud: Cum autem uenerit ille paracletus, quem mittam uobis à patre, spiritum ueritatis, Quem alium paracletum nominauit, non iuxta naturæ differentiam, sed operationis diuersitatem. Cum enim saluator, mediatoris & legati personam habeat, ex qua pontifex deprecetur pro peccatis nostris, saluans in sempiternum eos, qui per ipsum accesserunt ad deum, quia semper uiuens interpellat pro eis patrem, spiritus sanctus secundum aliam significantiam paracletus ab eo quod consolatur in tristitia positos nuncupatus est. Verum noli ex filij & spiritus sancti operatione diuersa, uarias æstimare naturas. Siquidem in alio loco reperitur paracletus spiritus, legati ad patrem personа fungi, ut in illo, Quid enim oremus iuxta id quod oportet nescimus, sed ipse spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus, quomodo secundum deum postulat pro sanctis. Saluator quoq; consolationem à qua spiritus sanctus paracletus nuncupatus est, operatur in cordibus eorum qui ea indigent. Scriptum est enim, Et humiles populi consolatus est. Vnde & is qui hoc beneficium fuerat consecutus, eum prædicans loquebatur. Domine, secundum multitudinem dolorum meorũ in corde meo, consolationes tuæ lætificauerunt cor meum, siue dilexerunt animam meam, Vtroq; enim scriptum esse modo, in diuersis exemplaribus inuenitur. Sed & pater, deus omnis consolationis dicitur, consolans eos qui in tribulatione sunt, ut ex ipsis angustijs per patientiam salutem primũ,

dehinc coronam gloriæ consequantur. Spiritus igitur consolator, & sanctus, & spiritus ueritatis datur à patre ut semper cum Christi discipulis commoretur: cum quibus & ipse saluator est dicens: Ecce enim uobiscum sum usq; ad consummationem seculi. Cum autem semper apostolis & spiritus sanctus adsit & filius: sequitur ut & pater cum ipsis sit, quia qui recipit filium, recipit & patrem, & mansionem filius cum patre facit apud eos, qui digni aduentu eius exstiterint. Sed & ubi spiritus sanctus fuerit, statim inuenitur & filius. Siquidem cum in prophetis spiritus sanctus sit, faciens eos futura præcinere, & alia quæ prophetalis operationis sunt, sermo dei ad eos dicitur factus, ut ad id quod ad consuetudinem prophetarum est, hæc dicit dominus, etiam illud addatur: sermo qui factus est ad Esaiam, siue ad reliquos. Quod autem prophetæ spiritū sanctum habuerint, deo manifeste loquente cognoscimus. Ait enim: Quæcunq; mandaui in spiritu meo seruis meis prophetis. Et saluator in euangelio significat iustos uiros, & eos qui ante aduentum suum, populo uentura cecinerāt, spiritus sancti aspiratione completos. Interrogans quippe pharisæos quid eis de Christo uidetetur, & audiens quia esset filius Dauid, loquitur: Quomodo Dauid in spiritu uocat eum dominum dicens, Dixit dominus domino meo sede à dextris meis? Si ergo Dauid uocat eum in spiritu sancto dominum, quomodo filius eius est? Et Petrus ad consortes fidei loquitur. Oportebat impleri scripturam quam prædixit spiritus sanctus per os Dauid de Iuda &c. Et in eodem rursus libro. Qui per spiritum, inquit, sanctum ore Dauid pueri tui locutus es: Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Esaias quoq; cum sermone dei impulsus ad prophetandum fuisset, spiritus sancti imperio prophetasse perhibetur, ut in fine eorundem actuum scribitur. Bene spiritus sanctus locutus est per Esaiam prophetam ad patres uestros, dicens: Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis: & reliqua. Hanc igitur prophetiam quam apostolus Paulus affirmat à spiritu sancto pronūciatam, ipse liber prophetæ à domino dictam esse commemorat. Et audiui, inquit, Esaias, uocem domini dicentem: Quem mittam, & quis ibit ad populum istum? Et dixi: Ecce ego, mitte me. Vade, inquit, & dic populo huic: Aure audietis. Et post alia ipse dominus ait: Et conuertentur & sanabo illos. Et statim propheta: Quousq; domine? cum enim dominus ad prophetam dixisset: ut ea quæ scripta sunt diceret, & propheta iubenti domino respondisset, usq; quo domine, ea quæ in propheta à domino dicta sunt, in spiritu sancto commemorata Paulus affirmat. Ex quo liquido ostēditur, ut sæpe iam diximus, unam & uoluntatem & naturam domini esse & spiritus sancti, & in nuncupatione spiritus, etiam nomen domini intelligi. Quomodo enim ad Corinthios uocabulum dei super patre positum, & domini super filio, neq; patri aufert dominationem, neq; filio deitatem: sic quidem eadem ratione qua pater dominus est & filius deus est, sic & spiritus sanctus dominus nuncupatur. Si autem dominus, consequenter & deus, ut pauloante iam diximus, cum uocem apostoli Petri ad Ananiam, qui pecuniam subtraxerat poneremus, quia & deitas superintelligitur in spiritu sancto. Verum quoniam inde quæstionis ordo deductus est, cum autem uenerit paracletus spiritus sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille uos docebit omnia: Age nunc ex ipso sermone quæramus, si quid in eo possimus inuenire cum his consentire quæ dicta sunt. Spiritum sanctum à patre in suo mitti nomine, saluator affirmat: cum proprie saluatoris nomen sit filius: si quidem naturæ consortium, & ut ita dicam proprietas personarum ex ista uoce signatur. In qua appellatione filij, missus à patre spiritus sanctus, nō seruus, non alienus, nec disiunctus à filio intelligatur. Et quomodo filius in patris appellatione uenit, dicens: ego ueni in nomine patris mei, filij quippe tantummodo est in nomine patris uenire, salua proprietate filij ad patrem, & patris ad filium, sic econtrario, nullus alius uenit in nomine patris: sed uerbi gratia, in domini & dei & omnipotentis. Quod manifestius aduertere poteris prophetas relegens ex animo. Nam & Moyses magnus dei minister & famulus, in nomine eius, qui est, & in nomine dei Abraham & Isaac & Iacob uenit, deo ad eum loquente: sic dices filijs Israel, qui est misit me ad uos. Et rursus, dices eis, Deus Abraham, Isaac & Iacob misit me ad uos. Seruorum quippe iusto rum quales erant de quibus dixit, mandabo in spiritu meo seruis meis prophetis, in nomine dei facta est missio. Et quia dignos se exhibuerunt deo, in nomine dei uenisse referūtur. Rursus proficientes in maius, & sub unius dei imperio consistentes, in omnipotentis dei nuncupatione ue-

A nerunt. Quia uero filij Israel in Ægypto commorantes didicerunt eos qui non sunt quasi deos colere, & mundi partes diuino honore uenerari: cõsequens fuit, ut Moyses sub eius qui est uocabulo ad eos mitteretur: & à falsis eos liberãs dijs, ad uerã transduceret deitatẽ, & ad dominũ patrũ Abrahã, Isaac, & Iacob. Quomodo ergo serui q in nomine domini ueniũt per hocipsum quod subiecti sunt & seruiũt indicant dominũ, proprietatem eius referentes, serui quippe sunt domini: sic & filius qui uenit in nomine patris, proprietatẽ patris portat & nomen, & per hæc unigenitus dei filius approbatur. Quia ergo spiritus sanctus in nomine filij à patre mittitur, habẽs filij proprietatem secundũ quod deus est, nõ tamen filietatẽ ut filius eius sit, ostẽdit quia unice sit iunctus ad filiũ. Vnde & filij dictus est spiritus, per adoptionẽ faciẽs filios eos, qui recipere uoluissent. Quia enim, inquit, estis filij dei, misit pater spiritũ filij sui in corda nostra, clamantẽ abba pater. Iste autem spiritus sanctus, qui uenit in nomine filij missus à patre: docebit omnia eos qui in fide Christi perfecti sunt. Omnia aũt illa quæ spiritualia sunt & intellectualia: (ut breuiter uniuersa concludam) omnia ueritatis & sapientiæ sacramẽta. Docebit uero nõ quasi doctor & magister disciplinæ quã aliunde est cõsecutus. Siquidẽ hoc eorum est, qui sapientiã & artes aliquas studio industriaq; didicere: sed quasi ipsa ars atq; doctrina & sapiẽtia ueritatisq; spiritus, inuisibiliter menti insinuat scientiã diuinorum. Nam & pater docet sic discipulos suos: dicẽte illo qui ab eo doctus fuerat, deus docuisti me sapientiã, & audacter alio conclamante, Docuisti me deus à iuuentute mea, atq; ita omnes fiunt docti. Dei quoque filius & sapientia dei & ueritas sic docet participes suos, ut disciplinam non arte doceat, sed natura. Vnde & eũ docentur solum magistrũ uocare discipuli. His easdẽ disciplinas quæ dantur à patre & filio in corda credentiũ, spiritus sanctus ministrat his qui animales esse desierint. Animalis quippe homo nõ percipit ea quæ spiritus sunt, arbitrans esse stulticiã quæ dicũtur. Qui uero à perturbationibus purgauerit mentẽ suam spiritus sancti disciplinis, id est, sermonibus sapientiæ, scientiæq; cõplebitur, intantũ ut is qui ea susceperit dicat, Nobis autẽ reuelauit deus per spiritũ sanctum. Deus aũt his qui se ita præparauerint

B spiritũ sapientiæ reuelationisq; largitur ad cognoscendũ semetipsum, qui accipientes spiritũ sapientiæ, nõ aliunde, sed ab ipso spiritu sancto efficiuntur sapientes, & ab ipso intelligũt dominum & quicquid dei est uoluntatis, & eundẽ ipsum spiritũ ipso reuelante cognoscũt, ut sciãt quia à domino donata sunt eis, ita ut is qui fuerit spiritum reuelationis & sapiẽtiæ cõsecutus, sufficiẽs sit ueritatis dogmata prædicare, non humana, sed dei arte subnixus, sicut & unum ex his apostolum possumus audire dicentem, Et prædicatio mea & sermo meus nõ in persuasionibus humanæ sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus & uirtutis dei. Aequalẽ uero spiritui uirtutẽ non possumus aliam præter Christũ dominũ nostrũ interpretari, Ipse enim discipulis ait, Accipietis enim uirtutẽ spiritus sancti uenientem super uos. Et ad Mariam angelus, spiritus, inquit, sanctus super ueniet in te, & uirtus altissimi obumbrabit tibi. Creatrix igitur uirtus altissimi spiritu sancto superueniente in uirginẽ Mariam Christi corpus fabricauit, quo ille usus templo, sine uiri natus est semine. Ex quibus ostenditur esse spiritum sanctum creatorem, ut iam in dogmatũ uolumine breuiter ostendimus. Et in psalmo ad dominum dicitur. Auferes ab eis spiritum tuũ & deficient, & in terrã suam reuertentur, Emitte spiritum tuũ & creabuntur, & renouabis faciẽ terræ. Nec mirũ si dominici tantum corporis spiritus sanctus cõditor sit, cũ patri filioq; sociatus, eadẽ potestate creaueuerit omnia quę pater creauit & filius. Emitte enim, ait, spiritũ tuum & creabuntur. Porro iã frequenter ostendimus eiusdem operationis esse spiritum sanctũ cuius est pater & filius, & in eadem operatione unã esse substantiam, & reciproce eorũ quæ ὁμούσια sunt, operationem quoq; non esse diuersam. Vt aũt & aliud testimoniũ quod nos possit adiuuare in fide spiritus sancti ponamus, in euangelio ita sermo contexitur, Adhuc multa habeo uobis dicere, sed non potestis ea portare modo. Cum aũt uenerit ille spiritus ueritatis, diriget uos in omnem ueritatẽ, Neq; enim loquetur à semetipso, sed quæcũq; audiet loquetur, & quæ uentura sunt annunciabit uobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet & annunciabit uobis. Omnia quæ habet pater, mea sunt. Propterea dixi uobis, quia de meo accipiet & annunciabit uobis. Ex his enim sacramentorũ uerbis edocemur, quod cũ multa docuisset discipulos suos Iesus dixerit, adhuc habeo plurima dicere uobis: quia uerbum istud, adhuc multa habeo dicere uobis, nõ ad nouos quoslibet & penitus

dei gratia uacuos dirigitur,sed ad eos qui auditores uerborum eius,necdum fuerant omnia cõse C
cuti.Quæcunq; enim sufficere poterant tradens eis,in futurũ tempus reliqua distulit, quę sine di
sciplina spiritus sancti sciri nõ poterant, quia ante aduentum dominicæ passionis non erat datus
hominibus spiritus sanctus,euangelista dicente. Non enim erat cuiquam spiritus datus,quia Ie
sus necdum erat glorificatus. Glorificari dicẽs Iesum,mortẽ gustare pro cunctis. Itaq; post resur
rectionem apparẽs discipulis suis & insufflans in faciem eorum,accipite, inquit,spiritũ sanctum.
Et rursum: Accipietis uirturẽ spiritus sancti uenienris super uos. Quo ueniẽte in corda credentiũ,
implentur sermonibus sapientiæ & scientiæ:& sic spirituales effecti,suscipiunt spiritus sancti disci
plinam,quæ possit eos deducere in omnem ueritatem. Necdum enim instante hora,in qua opor
tebat eos spiritu sancto repleri,tunc quando dixit ad eos,adhuc multa habeo uobis dicere:cõse-
quenter addidit,sed nõ potestis ea portare modo. Adhuc enim typo legis & umbræ & imagini-
bus seruientes:nõ poterant ueritatẽ,cuius umbram lex portabat inspicere:unde ne spiritualia su-
stinere. Cum aũt,ait,uenerit ille,hoc est paracletus spiritus ueritatis,diriget uos in omnem uerita
tem:sua doctrina & institutione uos transferens à morte literæ ad spiritũ uiuificantẽ, in quo so-
lo omnis scripturæ ueritas posita est. Ipse ergo spiritus ueritatis ingrediens purã & simplicẽ men
tem,signabit in uobis scientiã ueritatis: & semper noua ueteribus adiungens, diriget uos in om-
nem ueritatem. Ad deum quoq; patrẽ quidam allegans preces loquitur: Dirige me in ueritate
tua,hoc est,in unigenito tuo:propria uoce testante,ego sum ueritas. Quam perfectionẽ tribuit
deus mittens spiritum ueritatis,qui credentes in totam dirigat ueritatem. Dehinc in consequen-
tibus de spiritu ueritatis,qui à patre mittat, & sit paracletus,saluator qui & ueritas,ait: Nõ enim
loquetur à semetipso,hoc est,non sine me,& sine meo & patris arbitrio,quia inseparabilis à mea
& patris est uoluntate, Quia non ex se est,sed ex patre & me est, hoc enim ipsum quod subsistit
& loquitur,à patre & me illi est: Ego ueritatem loquor:id est,inspiro quæ loquitur. Siquidem spi
ritus ueritatis est. Dicere autẽ & loqui in trinitate, non secundum consuetudinem nostram qua
ad nos inuicem sermocinamur & loquimur accipiendum, sed iuxta formam incorporalium na- D
turarum,& maxime trinitatis quæ uolũtatem suam inserit in corde credentiũ: & eorum qui eam
audire sunt digni:hoc est,dicere & loqui. Nos quippe homines quando de aliqua re ad alterum
loquimur,primum quod uolumus,mẽte concipimus absq; sermone. Inde in alterius sensum uo
lentes transferre,linguæ organum commouemus, & quasi quoddã plectrum chordis dentium
collidentes,uocalem sonum emittimus. Quomodo igitur nos linguam quã palato dentibusq;
collidimus, & ictum aerẽ in diuersa temperamus eloquia,ut nobis nota cõmunicemus in alios:
ita & auditorem necesse est patulas præbere aures,& nullo uitio coarctatas, in ea quæ dicuntur
erigere:ut possit ita scire quæ proferuntur,quomodo nouit ea ille qui loquitur. Porro deus sim-
plex & incompositæ spiritualisq; naturæ, neq; aures, neq; organa,quibus uox emittitur habet,
sed solitaria inconprehensibilisq; substantia nullis membris partibusq; componitur. Quæ qui-
dem de filio & de spiritu sancto similiter accipienda. Si quando ergo legimus in scripturis: Dixit
dominus domino meo. Et alibi: Dixit deus,fiat lux,& si qua his similia, digna deo accipere debe
mus. Neq; enim ignorante filio qui sapientia & ueritas est,pater suam nunciat uoluntatem:cum
omne quod loquitur,sapiens uerusq; subsistens,in sapientia habeat & in substantia. Loqui ergo
patrem & audire filium:uel econtrario,filio loquente audire patrem, eiusdem naturæ in patre &
filio consensusq; significatio est. Spiritus quoq; sanctus,qui est spiritus ueritatis, spiritusq; sapi-
entiæ,non potest filio loquente audire quæ nesciat:cũ hoc ipsum sit quod profertur à filio, id est,
procedens à ueritate, consolator manans de consolatore, deus de deo spiritus ueritatis proce-
dens. Denique ne quis illum à patris & filij uoluntate & societate discerneret, scriptum est: Non
enim à semetipso loquetur:sed sicut audiet loquetur. Cui etiã simile de seipso saluator ait: Sicut
audio & iudico. Et alibi: Non potest filius facere quicquam,nisi quod uiderit patrem facientem.
Si enim unus est patri filius,non iuxta Sabellij dictum,patrem & filium confundentis, sed iuxta
indiscretionẽ essentiæ siue substantiæ, nõ potest quicquam absque patre facere, quia separato-
rum diuersa sunt opera, sed uidens operantem patrem & ipse operatur, non secundo gradu,&
post illum operans. Alia quippe patris,alia filij opera esse inciperent,si non æqualiter fierẽt. Scri

ptum

A ptum est autem: Quæ enim ille facit:haud dubium quin pater: hæc eadem filius similiter facit. Quod si operante patre & filio,non iuxta ordinem,primi & secundi, sed iuxta idē tempus operandi eadem & indissimilia subsistunt uniuersa quæ sunt,& filius non potest à semetipso quicquam facere,quia à patre nō potest separari:sic & spiritus sanctus nequaquā separatus à filio,propter uoluntatis naturæq; consortium non à semetipso creditur loqui,sed iuxta uerbum & ueritatem dei loquitur uniuersa quæ loquitur.Hanc opinionem sequentia domini uerba confirmant,dicentis:Ille me clarificabit,id est paracletus,quia de meo accipiet.Rursum hic,accipere, ut diuinæ naturæ conueniat intelligendum.Quomodo ergo filius dans,non priuatur his quæ tribuit,neq; cū damno suo impertit alijs,sic & spiritus non accipit quod ante non habuit.Si enim quod prius nō habebat accepit,trāslato in alium munere,uacuus largitor effectus est,cessans habere quod tribuit.Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus,sic & nunc spiritum sanctū à filio accipere,id quod suæ naturæ fuerat cognoscendum est: & nō dantem & accipientem,sed unam significare substantiam. Siquidem & filius eadem à patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit.Neq; enim quid aliud est filius,exceptis his quæ ei dantur à patre, neq; alia substantia est spiritus sancti præter id quod datur ei à filio.Propterea autem ista dicūtur,ut eandem in trinitate credamus esse naturam spiritus sancti quæ est patris & filij. Quia ergo omnis humana uox nihil potest aliud iudicare quàm corpora,& trinitas,de qua nunc nobis sermo est, omnes materiales substantiás superat,iccirco nullum uerbum potest ei proprie coaptari, & eius significare substantiam, sed omne quod loquimur καταχρηστικῶς,id est abusiue est,& de incorporalibus cunctis,& maxime cum de trinitate loquimur. Glorificat itaque filiū spiritus sanctus, ostendens illum & in apertum proferens his qui mundo corde eum intelligere & uidere sunt digni,& splendorem substantiæ & imaginem inuisibilis dei scire. Rursum imago ipsa ostendens se puris mentibus glorificat patrem,insinuans eum nescientibus, ipse enim ait, Qui uidet me,uidet & patrem. Pater quoque reuelans filium his qui ad calcem scientiæ peruenire meruerunt,glorificat

B unigenitum suum,ostendens eis magnificentiam atque uirtutem. Sed & ipse filius tribuens spiritum sanctum his qui se dignos eius munere præparauerunt,& pandens proprietatē glorificationis & magnitudinis eius uirtutem:glorificat illum. Deinde interpretationem inferens quomodo dixisset,de meo accipiet,protinus subiecit: Omnia quæ habet pater mea sunt,propterea dixi,de meo accipiet & annunciabit uobis,quodammodo loquens: Licet à patre procedat spiritus ueritatis, & det illis deus spiritum sanctū petentibus se, tamen quia omnia quæ habet pater mea sunt,& ipse spiritus patris meus est,& de meo accipiet. Caue aūt cum ista dicūtur, ne graue labaris intelligentiæ in uitium, & putes rem aliquā esse & possessionē quæ à patre habeatur ac filio: Verum quæ habet pater iuxta substantiam:id est,æternitatem,immutabilitatē, incorruptionem,immutabilem bonitatem,de se & in se subsistentem:hæc eadem habet & filius. Et quæcunque sunt filij,hæc eadem & pater habet.Procul hinc absint dialecticorū tendiculæ, & sophismata à ueritate pellantur,quæ occasionem impietatis ex pia prædicatione capientia,dicunt,Ergo & pater est filius,& filius pater.Si enim dixisset,omnia quæcunque habet deus,mea sunt, haberet impietas occasionē confingendi,& uerisimile uideretur esse mendacium.Cum uero dixerit, omnia quæ habet pater mea sunt,patris nomine se filium declarauit,paternitatem qui filius erat, nō usurpauit,quanquam & ipse per adoptionis gratiā, multorum sanctorū sit pater, secundū illud quod in psalmis legitur,Si custodierint filij tui.Et iterū,Si dereliquerint filij eius legem meā.Sed in hoc sermone sensuq; præposito,consequenter ea quæ diximus superius patris esse,habet & filius,& quæ filij sunt,habet & spiritus sanctus. Ait quippe,de meo accipiet, propterea & uentura annunciabit uobis. Per spiritum siquidem ueritatis, sanctis uiris futurorum scientia certa conceditur. Vnde & prophetæ hoc eodem repleti spiritu,prænunciabant sensu,& quasi præsentia intuebantur,quæ erant deinceps secutura. Satis hæc abundeq; iuxta ingenij nostri paupertatem de præsenti euangelij capitulo dixisse sufficiat. Si quibus autem dominus reuelauerit,& in uiciniam ueritatis adducti sunt,magisq; possunt cernere ueritatem,disputationi illorum cōcedamus meliora quibus ille suffragatur, qui est spiritus ueritatis, & petimus eos qui lecturi sunt ut ignoscant imperitiæ,studioq; dent ueniam, cupienti totum deo offerre quod potuit, licet suam non

quiuerit implere uoluntatem. Proponamus & apostoli ad Romanos epistolæ testimonium, C
quæq; nobis in illa uidentur præsenti materiæ congruere, uentilemus. Vt iustificatio, inquit legis
impleatur in uobis, qui non iuxta carnem ambulatis, sed secundum spiritum. Qui enim
iuxta carnem sunt, ea quæ carnis sunt sapiunt. Qui uero iuxta spiritum, ea quæ spiritus sunt sentiunt.
Sapientia quippe carnis mors est. Sapientia autẽ spiritus, uita & pax, quoniam sapiẽtia carnis
inimica est deo, legi quippe dei non subijcitur. Neque enim potest. Qui uero in carne sunt,
deo placere non possunt. Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, si tamen spiritus dei habitat
in uobis. Si quis autem spiritum Christi non habet, hic nõ est eius. Si autem Christus est in
uobis, corpus quidem mortuum est propter peccatum: spiritus uero uiuit propter iusticiam. Si
autem spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis habitat in uobis, qui suscitauit Iesum Christũ
à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra propter inhabitantem spiritum eius in uobis,
Ergo debitores sumus non carni, ut secundum carnem uiuamus. Si enim secundum carnem uixeritis,
moriemini. Si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis. Quicunq; enim spiritu
dei aguntur, hi filij sunt dei. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis
spiritum adoptionis, in quo clamamus abba pater. Ipse enim spiritus testimonium perhibet
spiritui nostro, quia sumus filij dei. Si autem filij, & hæredes. Hæredes quidem dei, cohæredes
autem Christi, si tamen compatimur, ut & conglorificemur. In præsenti apostoli capitulo, pluri
ma de societate spiritus, quam habet cum patre & filio demonstrantur, Ait quippe Apostolus,
iustificationem diuinam & spiritualis legis expleri in his, non qui iuxta carnem ambulant, sed iuxta
spiritum. Iuxta carnem ambulantem eum qui per uoluptates & uitia carnis corpori copulatus,
facit omnia quæ carnis sunt & corporis opera, apostolicus sermo descripsit. Porro iuxta spiritum
ambulantem eum, qui in præceptis legis dei & euangelij gradiens, spiritualium sequitur ordinem
mandatorum. Siquidem sicut carnalium uitium est ea sapere quæ carnis sunt, ea cogitare
quæ corporum: sic ecõtrario spiritualium uirtus est, semper cogitare de cœlestibus & æternis,
& his tractare quæ spiritus sunt. Sed carnis sapientia ilico morte sibi sociata, interficit eos qui iuxta D
carnem gradiuntur & sapiunt: sapientia uero spiritus, mentis tranquillitatem & pacem & uitam
habentibus se largitur æternam. Quam cum possederint, omnes perturbationes & genera
uitiorum, & ipsos quoque dæmones qui hæc suggerere nituntur habebunt sub pedibus suis. Sapientia
ergo carnis cum morti iuncta sit, inimica est deo. Inimicos quippe eos reddit qui suis legibus
uixerint, contraria semper & repugnans uoluntati & legi dei. Neque enim fieri potest, ut
qui in sapientia carnis est, dei præcepta custodiat & uoluntati eius subijciatur. Quamdiu seruimus
uoluptatibus, seruire deo non possumus. Cum autem titillantem subiecerimus nostris pedibus
luxuriam, & totos nos ad spiritum transferentes, nequaquam fuerimus in carne, id est, in
carnis passionibus, tunc subijciemur deo. Neque enim de carne hac in qua uiuimus, & in cuius
uasculo nostra anima continetur, apostoli sermo est: quia omnes sancti corpore & carne circundati
placuerunt deo: sed ad id potius quod contra dei præceptum ex humana societate perpetratur,
de quibus est: Diliges dominum deum tuum. Et, quod tibi non uis fieri &c. Vos autẽ, ait,
haud dubium quin discipuli Christi, qui sapientiam spiritus suscepistis & uitam pacis, non estis
in carne, id est, in carnis operibus, neq; eius opera perpetratis, siquidem spiritum dei habetis in
uobis. Idem autem spiritus dei & spiritus Christi est, deducens & copulans eum qui in se habuerit
domino Iesu Christo. Vnde & in consequentibus scribitur. Si quis autem spiritum Christi
non habet, hic non est eius. Rursum in præsenti discimus societatem quam habet spiritus sanctus
ad deum & ad Christum. Sed & in epistola Petri, spiritus sanctus esse Christi spiritus com
probatur. Scrutantes, inquit, & inquirentes, id est prophetæ, de quibus ei fuerat sermo superior,
in quo ait, quale tempus significabat is qui in eis erat spiritus Christi: testificãs in Christo passio
nes & ea quæ post erant secutura decreta, in quibus reuelatum est, quia non sibi, sed nobis ministrabunt
ea quæ nũc annũciata sunt uobis per spiritũ sanctũ: Iste aũt spiritus sanctus dictus est
spiritus dei, nõ in præsenti tantũ sermone, sed & in alijs locis cõpluribus, ut ibi: Ea quæ dei sunt,
nemo nouit nisi spiritus dei. Deinde sequitur post hoc quod ait: Si quis autem spiritum dei non
habet, hic non est eius: & infertur: Si autem Christus in uobis, & manifestissime demonstratur

A inseparabilem esse spiritum sanctum à Christo: quia ubicunq; spiritus sanctus fuerit, ibi & Christus est: & undecunq; Christi spiritus discesserit, inde pariter recedit & Christus. Si quis enim spiritum Christi non habet, hic non est eius. Cui coniuncto si quis contrarium assumat, dicere pòtest: Si quis Christi est, ita ut Christus in eo sit: in hoc spiritus dei est. Hoc autem idem & de deo patre similiter usurpandum. Si quis spiritum dei non habet: iste nõ est eius. Cui rursum contrariũ si quis assumat, dicens: Si quis dei est, in hoc spiritus dei est. Vnde scribitur: Nescitis quia templum dei estis, & in uobis habitat spiritus dei? Et in Ioannis epistola: In hoc cognoscitur deus habitans in quibusdam: cum manserit in eis spiritus quem dedit. Ex quibus omnibus indissociabilis atq; indiscreta trinitatis substantia demõstratur. Cum ergo ait: Si Christus in uobis est, corpus quidem mortuum propter peccatum, nequaquam uitijs lasciuiæq; deseruiens, sed mortificatum peccato non commouetur ad uitia: & nequaquam erit uitale peccato. Postquam autem corpus peccato mortuum fuerit: Christus in his qui sua corpora mortificauerunt, præsens spiritum uitæ ostendit per iusticiam, siue correctionem operum uirtutum immortalium: siue fidem Iesu Christi, in his qui iuxta fidem illius conuersantur. Deinde apostolus alio syllogismo coniuncto utitur: quod significantius dialectici ἀξίωμα uocant, & ait: Si autem spiritus eius qui suscitauit Christum à mortuis habitat in uobis: qui suscitauit Christum à mortuis uiuificabit & mortalia corpora uestra per inhabitantem spiritum suum in nobis: Nónne tibi uidetur dicere, quia si spiritus eius qui suscitauit Christum Iesum, id est, qui eiusdem Iesu Christi spiritus est habitat in uobis, consequenter uiuificabuntur & mortalia corpora uestra cum immortaliũ animabus ab eo qui suscitauit Christum Iesum à mortuis principem & primogenitum resurrectionis? Et quibus tale tantumq; diuinitus per spiritum munus indultum est, debitores sumus spiritui non carni, ut iuxta eam uiuamus. Siquidem qui iuxta carnẽ uixerit, morietur illa morte quæ peccatum sequitur. Peccatum quippe cum consummatum fuerit, generat mortem, secundum Iacobum. Sed & Ezechiel peccantem animam mori scribit. Separatur enim iam à uita quæ in sa-
B pientia spiritus collocata est. Si quis autem transcẽderit uitam carnis, & spiritu opera carnis mortificauerit: uiuet beata æternaq; uita, relatus in filios dei & directus in uiam rectam, propter spiritum sanctum, qui & dei spiritus appellatur. Si enim, inquit, iuxta carnem uixeritis, moriemini. Quod si spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis. Et in consequentibus: Quotquot enim spiritu dei aguntur hi filij sunt dei. Rursum refocillans eos, & consolans & prouocans sperare meliora, quibus loquebatur, ait: Non enim accepistis iterum spiritum seruitutis in timore, id est, non similitudine seruorum, metu & terrore pœnarum uos abstinetis à uitijs, quia habetis uobis datum à patre spiritum adoptionis: id est, spiritum sanctum, qui ipse spiritus & dei & Christi & ueritatis dicitur atq; sapientiæ. Si autem spiritus iste adoptat in filios dei eos quorum dignatione sui habitator efficitur, tibi consequentium super potentia eius intelligentiam derelinquo. Porro in hoc adoptionis spiritu clamant qui habuerint illum patrem deum, sicut ostendit sermo dicens: In quo clamamus abba pater, ipso spiritu qui nos adoptat in filios, testimonium præbente participatione sui, quod à nostro spiritu possidetur, quia filij dei sumus. Cui consequens est deum quidem quasi patrem, hæreditarias nobis diuitias contulisse, spiritualia dona: Christi uero cohæredes nos esse, eo quod fratres eius per gratiam & benignitatem ipsius appellamur. Erimus autem hæredes dei, cohæredes autem Christi, si compatiamur, ut & conglorificari ei ex passionũ societate mereamur. Verum quia & hoc iuxta id quod potuimus edissertum est, proponamus prophetæ capitulum, quædam de spiritu sancto continens, ut non solum de nouo, uerumetiam de ueteri testamento super eius fide intellectuq; doceamur. Nam & superius prælocuti sumus, in omnibus sanctis, tam his qui post aduentum domini nostri fuerunt, quam etiam retro, in patriarchis uidelicet & prophetis, spiritus sancti gratiam fuisse uersatam, & eos diuersis charismatibus uirtutibusq; complesse. Quomodo enim unius dei & unigeniti eius gratiam possidentes, tam hi qui ante, quàm etiam illi qui post aduentum eius iusticiæ erexere uexillum, ueritatis sunt scientiam consecuti: sic & spiritus sancti gratiam possidebant, quia inseparabilem à patre & filio esse spiritum sanctum, in multis supra locis ostendimus. Scriptum est ergo in propheta: Misericordiæ domini recordatus sum, & uirtutis eius, in omnibus quæ retribuit nobis dominus: iudex

bonus domui Israel, inferens nobis iuxta misericordiam suam, & iuxta multitudinem iustitiæ suæ. Et dixit: Non populus meus filij, & non præuaricabunt. Et factus est illis in salutē ex omni tribulatione eorum, non legatus, neq; angelus, sed ipse saluauit eos, eo quod dilexerit eos, & pepercerit eis. Ipse redemit eos & suscepit eos, & exaltauit eos in omnibus diebus seculi. Ipsi uero non crediderunt & irritauerunt spiritum sanctum eius, & conuersus est eis ad inimicitiam. Ipse debellauit eos, & recordatus est dierum antiquorum. Qui eduxir de terra pastorem ouium, qui posuit in eis spiritum sanctum, congregans dextera Moysen. Qui frequenter dei adepti sunt beneficia, scientes gratia magis & misericordia eius quàm proprijs ex se fuisse operibus consecutos, quasi uno omnes consensu & animo concordantes loquuntur, misericordiæ domini recordatus sum. Cogitantes enim quæ ab eo frequenter in Moyse dona susceperint, gratias referūt, & cum misericordia, etiam uirtutum domini recordantur, siue mirabilium quæ crebro pro eis fecit in populis, siue profectuum animæ, quibus per legem & prophetas & præcepta eius salubria eruditi sunt. Siquidem in scripturis nomen uirtutis utrunque significat. Recordari autem se misericordiæ & uirtutum eius, inquiunt, in omnibus quæ retribuit eis, non iuxta iustiticiam suam, sed iuxta misericordiam & bonitatem eius, qui est iudex domui uidenti, & sensui mundo corde cernenti dominum. Hoc siquidem ex Hebræo sermone in lingua nostra interpretatur Israel, id est, mens uidens dominum. Licet enim tormenta & cruciatus iudex nonnunquam inferat iudicium merentibus, tamen qui causas rerum altius intuetur, uidens propositum bonitatis eius, qui cupit corrigere peccantem, bonum illum confitetur, dicens: Inferat nobis iuxta misericordiam suam. Si enim iniquitates eorum quos iudicat attendat dominus, quis sustinebit? Porro quia apud dominum propiciatio est: dominus uidelicet noster atque saluator, infert nobis secundum misericordiam suam omnia quæ nos prouehant ad salutem. Inferens quoque iuxta misericordiam suam, & hoc faciens in iudicio, cum iusticia nobis tribuit, quæ admixta misericordiæ bonitate largitus est. c

D

DIDYMI DE SPIRITV SANCTO
LIBER TERTIVS, INTERPRETE
diuo Hieronymo.

Arguendus est ex præsenti capitulo hæreticorū error, qui bonitatē à iusticia separantes, aliū deū bonū, alium iustū finxerunt. Ecce enim in præsentiarū ipse est deus & bonus & iudex, & iuxta misericordiā suam iusticiamq; restituens: & pariter bonus iustusq; subsistens. Frustra igitur iniquū dogma simulantes, bonum deum euangelij, & ueteris testamenti iustum esse defendunt: quia & in plurimis alijs locis & nūc in propheræ sermone, iudex bonus scribitur deus, & econtrario quod nolunt in Pauli apostoli epistola (qui certe noui testamenti prædicator est) deus iustus iudex refertur. Reposita est mihi, inquit, corona iusticiæ, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Idem est ergo licet nolint, noui & ueteris testamenti deus, uisibilium & inuisibilium conditor, saluatore etiam in euangelio iustum & bonum patrem liquido attestante: Pater iuste, mundus te non cognouit. Et alio loco, Nemo bonus nisi unus deus. Sed & in ueteri lege alibi iustus, alibi bonus dicitur deus. In psalmis, Iustus dominus, inquit, & iusticias dilexit. Et econtrario in Hieremia, Bonus dominus his qui sustinent eum. Rursus in psalmis, Quàm bonus deus Israel, his qui recto sunt corde. Et hæc quidem è latere contra hæreticos strictim dicta sunt. Tempus autem est, ut propositum prophetæ ordinem prosequamur, qui ita contexitur, Et dixit, haud dubium quin dominus, Nónne populus meus filij, nec præuaricabuntur? Non erant, inquit, similes his qui generari sunt & exaltati sunt, & cum qui genuit illos, despexere. Et factus est eis in salutem, id est, illis de quibus dominus ait, Nónne populus meus filij & non præuaricabuntur. Hoc enim ipsum quod non præuaricati sunt, nec spreuerunt patrem, eis.

factus

A factus est in salutem, uel ob idipsum quod appellati sunt filij, causa eis salutis effectus est. Quæ salus à Christo domino contributa, angeli quoq; ad pastores uoce firmatur, dicentis: Ecce euangelizo uobis gaudiũ magnum quod erit omni populo, quia natus est uobis hodie saluator, qui est Christus dominus in ciuitate Dauid. Ipse factus est cũctis qui in eum credunt occasio salutis æternæ, & ipse est saluator mundi, qui uenit quęrere quod perierat. Et ipse est, de quo chorus sanctorum canit: Deus noster, deus saluandi. Quia igitur deus erat qui salutem prębebat æternam, dictum est, nõ legatus, neq; angelus, id est, nõ propheta, non patriarcha, nõ legislator Moyses saluauit eos. Omnes enim quos nominaui, poterãt ad dominũ fungi legatione pro populo. Deniq; Moyses interpellans eum pro delinquente plebe, ait, Si dimittis eis peccatũ eorum, dimitte, Sed obsecrauit ueniã quadraginta diebus ieiunans, & misericordiam dei, animæ afflictione prouocans. Nemo aũt de horum numero legatorum potest esse saluator, indigens & ipse eo qui salutis largitor uerus est. Nam & angeli quamq; spiritus sint & ad diuersa propter eos qui salutẽ accepturi sunt, ministeria mittantur, non sunt tamen autores salutis, sed eum qui fons salutis est, interpretantur & nunciant. Vnde dictum est, non legatus, neq; angelus, sed ipse dominus saluauit eos. Non propter aliud quid, sed propter id quod diligeret eos & parceret eis. Parcere autem dicitur, quasi creaturis suis, iuxta illud quod alibi scribitur: Parces autem omnibus domine amator animarum, quia tuæ sunt, neq; enim odies quos fecisti. Quapropter & pro eorum salute proprio filio non parcens pater, tradidit eum in mortem, ut per mortem filij sui destructo eo qui habebat mortis imperium, hoc est diabolo, redimeret omnes qui ab eo captiuitatis uinculo tenebantur. Vnde subijcitur: Ipse autem redemit eos, & suscepit eos, & exaltauit illos. Suscipit enim exaltatq; saluatos, & redemptos in sublime tollit uirtutum alis, & eruditione & scientia ueritatis, non ad unum tantum & alterũ diem, sed in omnibus diebus æternitatis, habitans in eis, & cum eis, & usq; ad consummationem seculi uitam eis tribuens, salutisq; autor existens. Omnibus autem diebus seculi illuminans corda eorum, non sinit eos in tenebris ignorantiæ & errore uersari.

B Et hoc puto esse quod scriptum est, in omnibus diebus exaltati eos. Quia uero mutabiles & ad uitia sponte labentes, post tanta beneficia deo fuerunt increduli, & præcepta illius reliquerunt, & exacerbauerunt spiritum sanctum dei, qui eis multa bona largitus est: in peccatum simile corruerunt his qui postquam geniti sunt & exaltati spreuerunt patrem suum, Vel certe nunc ipsi describuntur, qui & ante descripti sunt: siquidem & ibi post peccatum dicitur ad eos: Dereliquistis dominum, & ad iracundiam concitastis sanctum Israel, & nunc quod ipsi non crediderunt & exacerbauerunt spiritum sanctum eius. Ex præsenti ergo loco societas spiritus ad dominum ostenditur. Qui derelinquit dominum & incredulus est, & ad iracundiam prouocat sanctum Israel, & exacerbat spiritum sanctum eius. Eadem indignatio super peccatoribus tam ad spiritum sanctum, quàm ad sanctum Israel refertur. Vnde & in consequentibus similis copula trinitatis ostenditur, dicente scriptura dominum ad inimicitias esse conuersum his qui exacerbauerunt spiritum sanctum eius, & tradidisse eos sempiterno cruciatui postquam non sermone, sed rebus in sanctum eius spiritum blasphemauerunt. Ipse igitur qui eis conuersus est ad inimicitias, debellauit eos & subiecit multiplicibus, longisq; cruciatibus, ut nec in præsenti tempore, nec in futuro consequantur ueniam peccatorum. Exacerbauerunt enim spiritum sanctum eius, & blasphemauerunt in illum. Si autem uolueris hoc de Iudæis intelligere qui crucifixerunt dominum saluatorem, & iccirco exacerbauerunt spiritum sanctum: id quod scriptum est: ipse debellauit eos, ad illam est intelligentiam referendum: quod Romanis traditi sunt, quãdo uenit super eos ira dei in finem. In uniuerso enim orbe cunctisq; regionibus soli exules patrię, in terra uagantur aliena, non urbem antiquam, non sedes proprias possidẽtes, id quod prophetis & saluatori suo fecerunt, receperunt. Quia enim sanguinarij & uesano semper furore capti, non solum prophetas occiderũt, lapidaueruntq; eos qui ad se missi fuerant, sed ad impietatis culmen egressi, dominum saluatorem qui pro cunctorum salute descendere dignatus fuerat ad terras, prodiderunt & crucifixerunt, propterea expulsi sunt urbe, quam prophetarũ & Christi cruore maculauerunt. Secundum igitur hunc sensum debellatos eos à domino intelligere debemus, non ad breue tempus, sed ad omne futurum seculum. Vsq; ad consummationem quippe mundi (ut

diximus) profugi atque captiui, in uniuersis aberrant nationibus, non urbem, non regionem C propriam possidentes. Attamen quia naturaliter benignus est & misericors is qui eos debellauerat, tribuit eis locum pœnitentiæ, si uelint ad meliora conuerti. Vnde & dicitur: Recordatus est dierum seculi. Recordatus enim temporum futurorum, clausam ianuam aliqua ex eis parte reserauit, ut postquam intrauerit plenitudo gentium, tunc omnis Israel (qui hac fuerit dignus appellatione) saluetur. Licet enim in id temeritatis eruperint, ut eum qui propter eos missus fuerat interficerent, dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros: tamen deus suscitauit eum de terra, in cuius corde tribus diebus & tribus noctibus fuerat commoratus, pastorem ouium suarum. Siquidem ita contexitur: Qui eduxit de terra pastorem ouium suarum. Quod uero pastor ouium deus qui nunc prophetali sermone describitur dominus sit, manifestius in euangelio discimus, ipso saluatore testante: Ego sum pastor bonus, & animam meam pono pro ouibus meis. Et iterum: Oues meæ uocem meam audiunt. Post hæc omnia prophetis ait: Vbi est qui posuit super eos spiritum sanctum? Admiratur quippe de quanta felicitate ad quantas miserias peruenerint. Et quomodo loquitur? Qui eos redemerat, qui posuerat in illis spiritum sanctum suum habitans cum eis, ubi nunc est? quò abijt? Dereliquit eos: quia ipsi prius dereliquerũt, & ad iracundiam prouocauerunt sanctum Israel. Posuerat autem dubium in eis spiritum sanctum deus, cum adhuc boni essent, & præceptis eius obsequi niterentur. His enim tantummodo spiritus sanctus inseritur, qui uitijs derelictis, uirtutum sectantur chorum, & iuxta eas & per eas in fide Christi uictitant. Quod si paulatim negligentia suggerente, cœperint ad peiora confluere, concitant aduersum se habitatorem suum spiritum sanctum, & eum qui illum dederat conuertunt ad inimicitias. Hinc quid simile & Apostolus ad Thessalonicenses scribens, ait: Neque enim uocauit nos deus ad immundiciam, sed ad sanctificationem. Itaque qui spernit, siue quod melius habetur in Græco, qui præuaricatur, non hominem præuaricabitur, sed deum, qui dedit spiritum sanctum suum in uobis. Nam in his sermonibus deus uocans per fidem in sanctificationem, id est, ut sancti spiritus fierent credentes: dedit eis spiritum sanctum. Et D quamdiu præcepta dei seruauerunt, permansit in eis spiritus sanctus quem acceperunt. Quando uero amore lubrico corruerunt, & ad immundiciam sunt delapsi, spreuerunt siue præuaricati sunt dominum, qui dederat eis spiritum sanctum: ut non immundiciæ deseruirent, sed ut sanctificarentur. Vnde pœnas luent qui ista commiserunt, non quasi hominem, sed quasi deum spernentes. Et ut sciamus dominum esse spiritum sanctum qui datur credentibus, ex ipsius prophetæ Esaiæ discamus eloquio, qui inducit ad quempiam dicentem dominum: Spiritus meus in te est, & uerba mea dedi in os tuum. Ostenditur enim ex sermone præsenti, quod qui acceperit spiritum dei, simul cum eo & uerba dei possideat, sermones uidelicet scientiæ & sapientiæ. Necnon & in alio loco eiusdem prophetæ deus loquitur: Dedi spiritum meum super eum. Qui ergo posuit in eis spiritũ sanctum: Moysen dextera sua sanctificatũ esse cõmemorat, siue illum illustrẽ uirum & mysteriorũ dei imitatorem, de quo ad Iesum filiũ Naue dominus ait: Moyses famulus meus: siue legẽ suam, quæ in ueteri scripta est instrumẽto. Nam crebro legisse me memini Moysen appellatum esse pro lege: ut in Apostolo: Vsq; in hodiernum diem, quando legitur Moyses. Et Abraham ad diuitem in supplicijs constitutum: Habent, inquit, Moysen & prophetas. Et certe liquido comprobatur ibi, Moysen, non supradictum uirum significatum esse, sed legẽ. Porro quæ est dextera dei quæ adduxit Moysen, nisi dominus & saluator noster? Ipse est enim dextera patris, per quam saluat, exaltat & facit uirtutem: sicut alibi de eo dicitur: Saluauit sibi dextera sua & brachium sanctũ eius. Et rursum: Dextera domini fecit uirtutẽ, dextera domini exaltauit me: non moriar, sed uiuam & narrabo opera domini. Et certe uocem hanc ex persona dominici hominis proferri, quem unigenitus filius dei assumere dignatus est ex uirgine, ex ipso loco manifestissime comprobatur, quia ipse est dextera dei, sicut scriptum est in Actibus apostolorum: quod factus sit ex semine Dauid secundum carnem, genitus de uirgine superueniente in eam spiritu sancto, & uirtute excelsi obumbrãte eã. De quo Dauid prophetauit in spiritu: quod à mortuis resurgens, assumptus sit in cælos, dextera dei subleuatus. Scribitur ibi autem in hunc modum: Præuidens idem Dauid locutus est de resurrectione Christi, quoniã non est derelictus

in inferno

A in inferno, neq; caro eius uidit corruptionem. Hunc Iesum suscitauit deus, cui nos omnes testes sumus. Dextera igitur dei eleuatus, & repromissionē spiritus sancti accipiens à patre, effudit hoc donum in nobis quod uos uidetis & auditis, neq; enim Dauid ascendit in cœlos. Nulli quippe dubium, exaltatum dextera dei, & ab inferis resurgentem esse dominum Iesum, sicut ipse scripturæ sermone testatus est. Iste ergo qui resurrexit à mortuis dicit: Ego dormiui & somnum cepi & resurrexi, quia dominus suscitauit me. Ipse ergo sermone dei assumptus in cœlum, eleuatus esse ab ea (de qua supra diximus) dextera dei prædicatur, & accepisse repromissiones spiritus sancti à patre, & effudisse illum in credentes, ita ut omnium linguis loquerentur magnalia dei. Nam & dominicus homo accepit communicationem spiritus sancti, sicut in euangelijs scribitur. Iesus ergo repletus spiritu sancto, regressus est à Iordane. Et in alio loco: Reuersus est Iesus in uirtute spiritus in Galilæam. Hæc autem absq; ulla calumnia de dominico homine qui totus Christus, unus est Iesus filius dei, sensu debemus pietatis accipere: non quod alter sit, sed quod de uno atq; eodem quasi de altero secundum naturam dei & hominis disputetur, & quia deus uerbum unigenitus filius dei, neque immutationem recipit, neque augmentum. Siquidem ipse est bonorum omnium plenitudo. Satis abundeq; de prophetæ testimonio disputatū est. nunc ad reliqua pergamus, ut quomodo scimus quod pater & filius, sanctos & bonos sui cōmunicatione perficiunt, sic sanctus quoq; spiritus, participatione sui, bonos efficiat sanctosq; credentes, & ex hoc etiam unius cum patre & filio substantiæ esse doceatur. Dicitur in psalmis ad dominum: Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam. Scimus autem in quibusdam exemplaribus scriptum esse, spiritus sanctus tuus. Porro in Esdra absq; ulla ambiguitate bonus spiritus appellatur, Spiritum tuum bonum dedisti, ut eos faceres intelligere. Quod autem pater sanctificet, Apostolus scribit dicens: Deus autem pacis sanctificet uos perfectos. Et saluator ait: Pater sancte, sanctifica eos in ueritate, quia uerbum tuū est ueritas. Perspicue dicēs, in me qui uerbum tuū sum & ueritas tua, sanctifica illos fide & cōsortio mei. Dictus est & alibi bonus deus: Nemo bonus nisi unus deus.

B Superius quoque ostendimus quoniam filius sanctificet, Paulo in eadem uerba congruente. Etenim qui sanctificat & qui sanctificatur, ex uno omnes. Sanctificantē significans Christum, & sanctificatos eos, qui possunt dicere: Factus est nobis sapientia ex deo Christus, & iusticia & sanctificatio. Appellatur siquidē & spiritus sanctificationis. Vnde & ad eū dicitur: Et omnes sanctificati sub manibus tuis, & sub te sunt. Bonus dominus noster Iesus Christus, & ex bono patre generatus est, & de eo legimus: Confitemini domino quoniam bonus. Confiteantur autem illi qui ab eo aut ueniam obsecrant peccatorum, aut gratias referunt eius clementiæ pro indultis beneficijs. Spiritus quoque sanctus eos quos dignatur implere sanctificat, ut superius iam demonstratum est, quando ostendimus eum participabilem & à multis simul capi posse. Et nunc in præsenti Pauli testimonio largitor sanctificationis ostenditur, in eo quod ait, Debemus autem & nos gratias agere deo semper pro uobis fratres dilecti à domino, quia elegit deus nos primitias in salutem in sanctificatione spiritus sancti & fide ueritatis. Nam & in hoc loco charismata dei subintelliguntur in spiritu, cum in sanctificatione spiritus, fides pariter & ueritas possidentur. Quia ergo recte & piè & ut se ueritas habet hæc diximus, sanctificationis, bonitatisq; uocabulum, & ad patrem, & ad filium, & ad spiritum sanctum eque referetur, sicut ipsa quoq; appellatio spiritus. Nam & pater spiritus dicitur, ut ibi: Spiritus est deus, & filius spiritus. Dominus, inquit, spiritus eius. Spiritus autem sanctus, semper spiritus sancti appellatione cēsetur, nō quod ex consortio tantū nominis spiritus cum patre ponatur & filio, sed quod una natura, unū possideat & nomē. Quia uero spiritus uocabulum multa significat, enumerandū est breuiter, quibus rebus nomen eius aptetur. Vocatur spiritus & uentus, sicut in Ezechiele: Tertiā autem partem disperges in spiritum, hoc est, in uentum. Quod si uolueris secundum historiā illud sentire, quod scriptum est: In spiritu uiolento conteres naues Tharsis, nō aliud ibi spiritus quàm uentus accipitur. Necnon Salomon inter multa hoc quoq; munus à deo accepit, ut sciret uiolentias spirituū, non aliud se in hoc accepisse demonstrans, quàm scire rapidos uentorū flatus, & quibus causis eorū natura subsistat. Vocat & anima spiritus, ut in Iacobi epistola, Quomodo corpus tuū sine spiritu mortuum est, & reliqua. Manifestissime enim spiritus, hic nihil aliud nisi anima nuncupatur

patur. Iuxta quã intelligentiam & Stephanus animã suam spiritũ uocans: Domine, inquit, Iesu C suscipe spiritũ meũ. Illud quoq; quod in Ecclesiaste dicit: Quis scit an spiritus hominis ascendat sursum, & spiritus iumẽti descẽdat deorsum. Considerandũ utrum nã & pecudũ animę spiritus appellẽtur. Dicit etiã excepta anima, & excepto spiritu sancto, spiritus alius quis esse in homine, de quo Paulus scribit: Quis enim scit hominũ ea quę sunt hominis nisi spiritus hominis q in eo est? Si enim uoluerit cõtẽdere quispiã animã hic significari in spiritu, quis erit homo, cuius cogitationes & arcana secreta cordis occulta nesciat homo, nisi spiritus eius: quia de corpore solitario hoc intelligere uelle perstultũ est. Quod si arguta nitit fraude surripere de spiritu sancto hęc scripta contestans, si diligenter uerba ipsa cõsideret, cessabit asserere mendacium. Si quidem ita scriptum: Quis enim scit hominũ quæ sunt hominis nisi spiritus hominis qui in eo est. Sic & ea quæ sunt dei, nemo scit nisi spiritus dei. Quomodo enim alius est homo, alius est deus, sic & spiritus hominis qui est in eo separatur à spiritu dei, qui est in eo, quem spiritum sanctum frequenter ostendimus. Sed & in alio loco idem Apostolus à nostro spiritu, spiritum dei secernẽs, ait: Ipse spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, hoc significans, quod spiritus dei, id est, spiritus sanctus, testimonium spiritui nostro præbeat, quem nũc diximus esse spiritum hominis. Ad Thessalonicẽses quoque: Integer, inquit, spiritus uester & anima & corpus, Sicut enim alia est anima & corpus aliud, sic & aliud est spiritus ab anima, quæ suo loco specialiter appellatur. De quo & orauit, ut integer cum anima seruetur & corpore, quia incredibile est, atq; blasphemũ orare apostolũ, ut spũs sanctus integer seruetur, qui nec immutationem potest recipere, nec profectũ. De humano ergo, ut diximus, spiritu in hoc loco apostoli sermo testatus est. Appellãtur quoq; supernæ rationabilesq; uirtutes, quas solet scriptura angelos & fortitudines nominare, uocabulo spiritus, ut ibi: Qui facis angelos tuos spiritus. Et alibi: Nõnne omnes sunt administratores spiritus? Puto ad hunc sensum & illud referri, quod in Actibus apostolorũ scribitur: Spiritus domini rapuit Philippum, & non amplius eum uidit eunuchus, id est, angelus domini in sublime eleuans Philippum, transtulit illum in alium locum. Rationales quoque aliæ creaturæ, & de bono in malum sponte propria profluentes, spiritus pessimi & spiritus appellantur immundi, sicut ibi: Cum D autem spiritus immundus exierit ab homine. Et in consequentibus: Assumit septem alios spiritus nequiores se. Spiritus quoque dæmones in euangelijs appellantur. Sed & hoc notandum, nunquam simpliciter spiritum, sed cum aliquo additamento spiritum significari contrarium, ut spiritus immundus, & spiritus dæmonis: hi uero qui sancti sunt spiritus, absq; ullo additamento spiritus simpliciter appellantur. Sciendum quoq; quod nomen spiritus, & uoluntatem hominis & animi sententiam sonet. Volens quippe apostolus uirginẽ non solum opere, sed & mente sanctam esse: id est, non tantum corpore, sed & motu cordis interno, ait, ut sit sancta corpore & spiritu, uoluntatem spiritu, & corpore opera significãs. Considera utrum hoc ipsum in Esaia, sonet quod scriptum est: Et scient qui spiritu errant intellectum. Qui enim errore iudicij alia pro alijs bona existimãt, accipient intellectũ ut corrigatur error illorũ, ut pro prauis ea quæ recta sunt eligant. Necnon & illud, Vna fortitudo spiritus uestri, uide an idipsum ostẽdat. Et super omnia uocabulum spiritus altiorem & mysticũ in scripturis sanctis significat intellectũ, ut ibi, Litera occidit, spiritus aũt uiuificat, literam dicens simplicem & manifestam iuxta historiã narrationẽ, spiritum uero, sanctũ & spirituale esse quod legitur. In hanc cõgruit uoluntatem & illud, Nos sumus circuncisio, qui spiritu domino seruientes sumus, & non in carne confidentes. Qui enim nõ litera carnẽ concidũt, sed cor spiritu circuncidũt, auferentes omne eius superfluum quod generationi proximũ est & amicum, hi uero spiritu circũcisi sunt, in occulto Iudæi & uere Israelitæ, in quibus non est dolus. Qui transcendentes umbras & imagines ueteris testamenti, cultores ueri adorant patrem in spiritu & ueritate. In spiritu, quia corporalia & humilia transcenderunt. In ueritate, quia typos & umbras & exemplaria relinquentes, ad ipsius ueritatis uenere substantiam, & ut iam diximus, humili & corporea uerborum simplicitate contempta, ad spiritualem legis noticiam peruenerunt. Hæc interim iuxta possibilitatem ingenij nostri, quot res spiritus significaret attigimus, suo tempore qd unumquodque significet, si Christus tribuerit dissertur i. Nonnunquam autem spiritus, & dominus noster Iesus Christus, id est, dei filius appellatur. Benignus si quidem

A quidem est spiritus sapientiæ. Et in alio loco: Dominus autẽ spiritus est, ut ante diximus: ubi etiã illud adiunximus: spiritus deus est, nõ iuxta nominis tantũ cõmunionem, sed iuxta naturæ substantiæq; consortiũ. Quomodo eñ quorũ diuersa substantia est, interdũ euenit ut cõmuni uocabulo nuncupẽt: & hæc dicuntur ὁμώνυμα, ita eorũ quorum eadẽ est natura atq; substãtia, cũ societate uocabuli, naturæ quoq; æqualitas copulatur, & disciplinæ dialecticorum est appellare hæc συνώνυμα. Idcirco & spiritus uocabulũ & si quid aliud in trinitate usurpari solet συνώνυμον est, uerbi gratia, spiritus bonus, & cætera his similia, de quibus pauloante perstrinximus. Porro ad hæc necessario deuoluti sumus, ut quia frequenter appellatio spiritus in scripturis est respersa diuinis: nõ labamur in nomine, sed unũquodq; secundũ locorũ uarietates & intelligẽtias accipiamus. Omni itaq; studio ac diligẽtia uocabulũ spiritus, ubi & quomodo appellatũ sit contẽplantes, sophismata eorũ & fraudulẽtas decipulas cõteramus, qui spiritũ sanctum asserunt creaturã. Legentes eñ in propheta. Ego cõfirmaui tonitruũ, & creans spiritũ: ignorantia multiplicis in hac parte sermonis, putauerunt spiritũ sanctum ex hoc uocabulo demõstrari, cum in præsentiarum spiritus nomen uentũ sonet. Necnon in Zacharia audiẽtes locutũ dominũ, quod ipse sit qui creat spiritũ hominis, in eo existimauerũt spiritum sanctum, etiã in hoc capitulo significari, non animaduertentes quod animam hominis, aut spiritum quem tertium in homine esse iam diximus, spiritus appellatio significet. Ergo ut prælocuti sumus, quomodo unumquodq; dictum sit consideremus, ne forte per ignorantiam in barathrum decidamus erroris. Siquidem in alijs rebus ex consortio uocabulorũ error eueniens, confusionẽ & pudorẽ ei qui errauit importat: de supernis uero & diuinis lapsus ad praua, ad æternã pœnam deducit & barathrũ: maxime cum semel deceptus noluerit resipiscere, sed suum defensare impudenter errorem. Decebat etiã, & magnitudo uoluminis exigebat, ut finem acciperet oratio. Verũ quia infert se quæstio aduersus ea quæ superius disputauimus: quam icirco tunc prætermisimus, ne textũ sermonis irrumperet: & interpiam prædicationẽ, impia cõtentio poneretur: necessarium puto ad propositũ respondere: & le-

B ctoris arbitrio quid super his sentiat derelinquere. Disputantibus ergo supra quod animam uel mentem hominis nulla creatura iuxta substantiam possit implere, nisi sola trinitas, quia tantummodo secundũ operationem & uoluntatis errorẽ siue uirtutẽ, animus de his quæ creata sunt impletur: oborta est quæstio nostra, quasi sententiã soluens, quod creata substantia quæ in scripturis Satanas appellatur, ingrediatur in aliquos: & cor quorundã implere dicatur. Nã ad eum qui medietatẽ precij de agro uendito sibi aliud profitens reseruarat, à Petro apostolo dictũ est: Anania quare impleuit Satanas cor tuum? Et de Iuda loquitur ipse saluator, quod intrauerit in eum Satanas. Ad quod postea respondendum est: interim nunc ad id quod scriptum est, quare impleuit Satanas cor tuum: quomodo Satanas mentem alicuius & principale cordis impleat: non ingrediens in eum, & in sensum eius: atq; ut ita dicã adytum cordis introiens: siquidem hæc potestas solius est trinitatis: sed quasi callidus quidã & nequã ac fallax fraudulentusq; deceptor, in eos animã humanã maliciæ affectus trahit, per cogitationes & incentiua uitiorũ, qbus ipse plenus est. Deniq; & ipse Elymas magus filius diaboli iuxta maliciã neqtiãq; subsistẽs, plenus omni dolo & omni malicia scribit, Satana patre eius hãc ei uoluntatẽ quasi ex consuetudine uitiorũ in naturam uertente. Arguens itaq; eum apostolus Paulus atq; corripiens ait: O plene omni iniquitate & omni dolo, fili diaboli, inimice iusticiæ dei. Quia enim uersipellis & callidus, omnem in se dolũ fraudulentiæ susceperat, appellatur filius diaboli, quia implebat ipse omne principale illius fraude & iniquitate & omni malicia: intantum illiciens eũ atq; decipiens, ut ipse Satanas implesse animã ipsius, & habitare in eodẽ putaret: quẽ ad omnes suæ peruersitatis dolos, ministrũ sibi ac famulum præparauerat. Ad id uero quod secundum posueramus exemplum, quia in Iudam introisset Satanas: hoc dicendum est. Obseruans diabolus quibusdam motibus & operationum signis, ad quæ potissimũ Iudæ cor esset uitia procliuius, deprehẽdit eum patere insidijs auariciæ: & reperta cupiditatis ianua, misit in mentẽ eius quomodo desideratam pecuniam acciperet, & per occasionẽ lucri, proditor magistri & saluatoris sui existeret, argentum pro pietate commutans, & suscipiẽs preciũ sceleris à pharisæis atq; Iudæis. Hæc ergo cogitationis occasio, locum tribuit Satanæ: ut in cor eius introiens, impleret eũ pessima uoluntate. Introiuit ergo, non

ſecundum ſubſtantiã, ſed ſecundum operationẽ: quia introire in aliquẽ, increatæ naturæ eſt eius, C quę participet à pluribus. Imparticipabilis ergo diabolus eſt, nõ creator, ſed creatura ſubſiſtẽs. Vnde & cõuertibilis atq; mutabilis, è ſanctitate decidit atq; uirtute. Diximus ſupra μετοχικῶς, id eſt, quod participatione capiatur, eſſe incorruptibile & immutabile & conſequẽter æternum. Quod autẽ mutari poteſt, factũ eſſe, & habere principiũ. Porrò quod incorruptibile ſit, eſſe & retro & deinceps ſempiternũ. Non ergo ut quidã putant participatione naturæ ſiue ſubſtantiæ implet quempiã diabolus, aut eius habitator efficitur: ſed per fraudulentiã & deceptionẽ & malitiam inhabitare in eo creditur quẽ repleuit. Hac autẽ fallacia etiã presbyteros qui aduerſus Suſannam in crudelitatẽ ſe uerterant intrauit: implens animas eorum incendio libidinis & fera ſenij uoluptate. Scriptũ eſt enim: Venerũt autẽ & duo presbiteri pleni iniqua cogitatione. His inſidijs impleuit & uniuerſum populum Iudæorũ, dicente propheta de eo: Væ gens peccatrix, populus plenus peccatis, ſemen peſſimũ, filij iniqui. Semen quippe nequã diabolus: & filij eius propter iniquitatem & plenitudinẽ dicti ſunt peccatores. Si autẽ ab his qui eius in ſcripturis filij nominantur, iuxta ſubſtantiæ participationẽ non capitur: ſiquidẽ impoſſibile hoc eſſe in creaturis frequẽter oſtẽſum eſt: neq; alius quis poteſt eũ capere participatione ſubſtãtiæ: ſed tantũmodo aſſumptione fraudulentiſſimæ uoluntatis. Operationẽ quippe & ſtudia, nõ ſolum bonorum operum, ſed etiã malorum in creaturis diximus: naturam uero atq; ſubſtantiã ſolius in alios poſſe trinitatis intrare. Abunde ut reor occurſum eſt propoſitæ quæſtioni, Quia uero ineptum & ſtultũ uidetur aduerſus fatua reſpõdere: & ſiquid in buccã uenerit impiorũ, hoc uelle diſſoluere: nõ enim tantum impietas eſt ſcelerata proponere, quantũ & de ſceleratis ſaltem reſiſtentem uelle tractare: idcirco illud quod ſolent tractare prætereo, ſacrilega aduerſus nos audacia proclamantes. Si ſpiritus ſanctus creatus non eſt: aut frater eſt dei patris, aut patruus eſt unigeniti Ieſu Chriſti, aut filius Chriſti eſt, aut nepos eſt dei patris, aut ipſe filius dei eſt, & iam non erit unigenitus dominus Ieſus Chriſtus cũ alterũ fratrẽ habeat. Miſeri atq; miſerabiles, nõ ſentientes de incorporeis & inuiſibilibus iuxta corporaliũ & uiſibiliũ diſputari non licere naturã. Fratrẽ eſſe uel patruum, nepotem uel filium, corporũ nomina ſunt, & imbecillitatis humanæ uocabula. Trinitas uero omnes D has prætergreditur nuncupationes. Et quotienſcunq; in aliqua de his cadit, nominibus noſtris & incõgruis uocabulis, nõ ſua natura loquitur. Cum igitur ſancta ſcriptura amplius de trinitate non dicat, niſi deum patrẽ eſſe ſaluatoris, & filiũ generatum eſſe à patre: hoc tantummodo debemus ſentire quod ſcriptũ eſt. Et oſtenſo quod ſpiritus ſanctus increatus ſit: cõſequenter intelligere, quod cuius non eſt creata ſubſtantia, recte patri filioq; ſocietur. Hæc iuxta eloquij noſtri paupertatem in præſenti dicta ſufficiant: timorẽ meum quod de ſpiritu ſancto loqui auſus ſim indicantia. Quicunq; enĩ in eum blaſphemauerit: nõ ſolum in hoc ſeculo: uerumetiã in futuro nõ dimittetur ei, nec ulla miſericordia & uenia reſeruabitur illi, qui conculcauerit filiũ dei & iniuriam fecerit ſpiritui gratiæ eius in quo ſanctificatus eſt. Quod quidem & in deo patre eſt intelligendum. Nam qui blaſphemauerit in eum & impiè egerit: ſine uenia cruciabitur, nullo pro eo dominum deprecante, ſicut ſcriptum eſt: Qui autẽ in dominum deum peccauerit, quis orabit pro eo? Necnon & qui filium negauerit coram hominibus: negabitur ab eo coram patre & angelis eius. Ergo quia nulla uenia in trinitatem conceditur blaſphemantibus: omni ſtudio & cautela eſt prouidendũ, ut ne in breui quidẽ paruoq; ſermone de ea diſputantes, labamur. Quin potius ſi quis hoc uolumen legere uoluerit, quæſumus ut mundet ſe ab omni opere malo & cogitationibus peſſimis, quo poſſit illuminato corde ea intelligere quæ dicũtur, & plenus ſanctitate atq; ſapientia, ignoſcere nobis ſicubi uoluntatẽ noſtram non impleuit effectus: & tantummodo conſideret qua mente quid dictum ſit, nõ quibus expreſſum ſermonibus. Sicut enim pietatis ſenſum nobis audaciter iuxta noſtram conſcientiam uendicamus, ita quantum de eo loqui pertinet, uenuſtatem rhetoricam facundiamq; iuxta conſequentiam textumq; ſermonis, nos procul abeſſe ſimpliciter confitemur. Studij quippe noſtri fuit, de ſcripturis ſanctis diſſerentibus, piè intelligere quæ ſcripta ſunt: & imperitiam menſuramq; noſtri non ignorare ſermonis.

NONI ET VLTIMI TOMI FINIS.

INDEX CHARTARVM.

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z.
A B C D E F G H I K L M.

Omnes terniones præter M quaternionem.

EXIMIA HAEC DIVI HIERONYMI STRIDONENSIS OPEra, quibus postremum recognoſcendis immenſum laborem ac diligentiam DES. ERASMVS Roterodamus impendit, excuſa ſunt Baſileæ in officina Frobeniana typis & ære Hieronymi Frobenij & Nicolai Epiſcopij Chalcographiæ ſociorum, abſolutaq; menſe Auguſto An.

M. D. XXXVII.

FRO
BEN